Part - I

SIVA PURANA

॥ अथ श्रीशिवमहापुराणं विद्येश्वरसंहिता प्रारभ्यते ॥

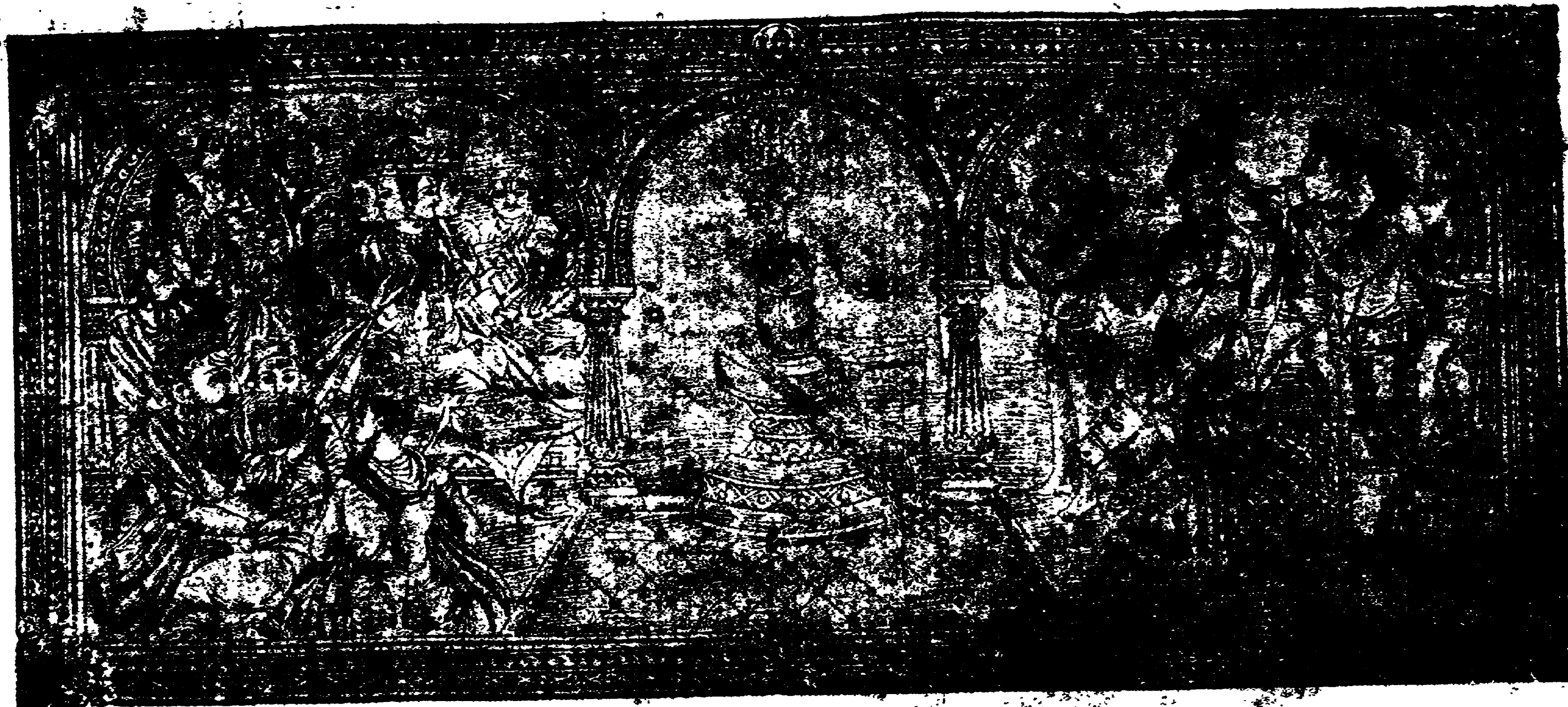
अत्रेयमभ्यर्थना।

अस्माकं मुद्रणालये वेद वेदान्त–धर्मशास्त्र–प्रयोग–योग–सांख्य–ज्योतिष–पुराणेतिहास–वैद्यक मंत्र–स्तोत्र–कोश–काव्य–चम्पू–नाटका–ऽलंकार–संगीत–नीति–कथाग्रंथाः, बहवः प्राचीना बोधयुक्ता ग्रंथाः, बृहज्ज्योतिषार्णवनामा बहुभिश्चित्रविचित्रितोऽयमपूर्वग्रन्थ संस्कृतभाषया, हिन्दीमराठ्यादिभाषाग्रन्थास्तत्तच्छास्त्रार्थानुवादकाः चित्राणि, पुस्तकमुद्रणोपयोगिन्यो यावत्यस्सामग्र्यः, स्वस्वलौकिककार्योपयोगीनि चान्यानि ताम्रलिखितपत्रवत्पुस्तकानि च मुद्रयित्वा प्रकाश्यन्ते सुलभेन मूल्येन विक्रियन्ते। येषां यत्राभिरुचिस्तत्तत्पुस्तकाद्युपलब्धये एवं नव्यतया स्वस्वपुस्तकानि मुमुद्रापयिषुभिः सुलभयोग्यमौल्येन सीसकाक्षरैः स्वच्छतयोत्तमपत्रेषु तत्तत्पुस्तकानां स्वस्वसमयानुसारेणोपलब्धये च पत्रद्वारा बोधनीयोऽस्मि।

सूचीपत्र ... श्रीवेङ्कटेश्वर ...

खेमराज–श्रीकृष्णदास श्रीवेंकटेश्वर (स्टीम्) यन्त्रालयाध्यक्ष, खेतवाडी ७ वी गली खम्बाटा लेन, मुम्बई–४.

शिवमहापुराण-विद्येश्वरसंहिता

धन्यवादाः ।

सन्तु खलु सहस्रशोऽविश्रान्तमिह धन्यवादाः निखिलामरवृन्दवन्दितपादारविन्देन्द्रादिमुकुटमाणिक्यमहोमहितमहिमसुममालाजालपरागपूरितपादपद्माय विश्वजनीनाऽनुकम्पाकूपाराय तत्र भवते महते महादेवाय । यो हि किल कामक्रोधादिदुर्द्दानवाभिभूयमानतमोहापनोदाय शिवदशिवपदप्रदं श्रीशिवमहापुराणं सद्वसांशुसंहितं लक्षश्लोकात्मकं व्याजहारेति ।

ततः परमनेकशस्ते कलिकवलिताऽशेषाल्पाल्पीयोमनीषमनुष्योपकाराय शिवोक्तलक्षपद्यात्मकशिवमहापुराणागम्यपाथोधिनिर्मन्थनोद्धृतकौस्तुभसारभूतचतुर्विंशतिसहस्रसंहितशिवमहापुराणनिर्मात्रे श्रीभगवदवताराय करुणानिलयाय भगवते श्रीवेदव्यासाय । शिवमहापुराणसंहिताखण्डादिविषयसंदेहान्मनीषिमनोमोदाय शिवमहापुराणसंदेहभेदिकानामभूमिकां निर्माय तत्सहितशिवमहापुराणपुस्तकं मुद्रणाय मह्यं प्रदात्रे भियुराग्रामनिवासिपण्डितरामनाथशर्मणेऽपि परश्शतास्ते । शिवपरायणैतत्पुराणपुस्तकग्रहणपठनपाठनविचारविधायिभ्योऽपि बहुशो धन्यवादाः श्रीकृष्णदासात्मज—क्षेमराजस्येति ।शिवम् ।

भूमिका—शिवमहापुराणसंदेहभेदिका ॥

श्रीशैवमहापुराणविषये सकलशास्त्रपारगाणां महात्मनां पुराणादिसाधारणविधानभिज्ञानां काशीपाठशालीयसकलपण्डितानां मनःसंदेहसन्तापनिवृत्तये भियुराग्रामवासिना शैवग्रन्थविशारदेन रामनाथनाम्ना पण्डितेन मया शैवमहापुराणपदार्थानभिज्ञैर्देशदेशान्तरस्थैस्सर्वज्ञैरपि पण्डितैर्बहुशः प्रार्थितेन सकलजनबोधनार्थं सन्देहभेदिका नाम शैवमहापुराणभूमिका निर्म्मीयते । तच्च शैवमहापुराणं द्विविधम् । लक्षश्लोकात्मकं चतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकञ्च । तत्र लक्षश्लोकात्मके प्रमाणम्—आधुनिकशैवमहापुराणपुस्तकेषु वायवीयसंहितायां पूर्वभागे प्रथमाध्याये प्राचीनशैवमहापुराणपुस्तकेषु विद्येश्वरसंहितायां द्वितीयाध्याये च—"यदिदं शैवमाख्यातं पुराणं वेदसंमितम् । तस्य भेदान्समासेन ब्रुवतो मेनि बोधत ॥ विद्येश्वरं तथा रौद्रं वैनायकमनुत्तमम् । औमं मातृपुराणं च रुद्रैकादशकन्तथा ॥ कैलासं शतरुद्रं च कोटिरुद्राख्यमेव च । सहस्रकोटिरुद्राख्यं वायवीयन्ततः परम् । धर्मसंज्ञं पुराणं चेत्येवं द्वादशसंहिताः ॥ विद्येशं दशसाहस्रमुदितं ग्रंथसंख्यया । रौद्रं वैनायकं चौमं मातृकाख्यं ततः परम् । प्रत्येकमष्टसाहस्रं त्रयोदशसहस्रकम् । रुद्रैकादशकाख्यं यत्कैलासं षट्सहस्रकम् ॥ शतरुद्रं त्रिसाहस्रं कोटिरुद्रन्ततः परम् । सहस्रैर्नवभिर्युत-

सर्वार्थज्ञानसंयुतम् ॥ सहस्रकोटिरुद्राख्यमेकादशसहस्रकम् । चतुःसहस्रसंख्याकं वायवीयमनुत्तमम् ॥ धर्मसंज्ञं पुराणं यत्तद्द्वादशसहस्रकम् । तदेवं
लक्षमुद्दिष्टं शैवं शाखाविभेदतः ॥" इति एतच्च लक्षश्लोकात्मकं शैवमहापुराणं शिवकृतम् । "तत्र शैवं तुरीयं यच्छार्वं सर्वार्थसाधकम् । ग्रंथं लक्षप्रमाणं
तद् व्यस्तं द्वादशसंहितम् ॥ निर्मितं तच्छिवेनैव तत्र धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ " इति तत्रैवोक्तेः ॥ द्वितीये चतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मके शैवमहापुराणे
प्रमाणन्तु प्राचीनशैवमहापुराणपुस्तकेषु विद्येश्वरसंहितायां द्वितीयाध्याये उपक्रमोपसंहाराभ्यां स्वमुखेनैव लक्षश्लोकात्मकशैवमहापुराणं
निर्णीय तदग्रे-"व्यासेन तत्तु संक्षिप्तं चतुर्विंशत्सहस्रकम् । शैवं तत्र चतुर्थं वै पुराणं सप्तसंहितम् ॥ विद्येश्वराख्या तत्राद्या रौद्री ज्ञेया द्वितीयिका॥
तृतीया शतरुद्राख्या कोटिरुद्रा चतुर्थिका ॥ पञ्चम्युमासंहितोक्ता षष्ठी कैलाससंहिता । सप्तमी वायवीयाख्या सप्तैवं संहिता मताः ॥ सप्तसंहितं
दिव्यं पुराणं शैवसंज्ञकम् । वरीवर्ति ब्रह्मतुल्यं सर्वोपरिगतिप्रदम् ॥ एतच्छैवपुराणं हि सप्तसंहितमादरात् ॥परिपूर्णं पठेद्यस्तु स जीवन्मुक्त उच्यते॥"
इत्युक्तम् । स्यादेतत् । यत्तु काशीपाठशालीयपण्डितैश्शैवमहापुराणमध्ये ज्ञानसंहितासनत्कुमारसंहिते उक्ते । तन्न । लक्षश्लोकात्मकशैवमहापुराणप्र
तिपादके द्वादशसंहितासंग्राहकवाक्ये तथा चतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकशैवमहापुराणप्रतिपादके सप्तसंहितासंग्राहकवाक्ये च ज्ञानसंहितासनत्कुमा
रसंहितयोः पाठाभावात् । एवं व्यासकृते चतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मके शैवे धर्मसंहितापि न । लक्षश्लोकात्मकशैवमहापुराणे द्वादशसंहितास
ग्राहकवाक्ये धर्मसंहितायाः पाठेन तत्रैव सत्त्वां चतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकशैवमहापुराणप्राचीनपुस्तकेषु विद्येश्वरसंहितायां द्वितीयाध्याये "विद्ये
श्वराख्या तत्राद्या रौद्री ज्ञेया द्वितीयिका" इति सप्तसंहितासंग्राहकवाक्ये स्याः पाठाभावात् ॥ यत्तु सारबोधिनीटीकायां देवलोकस्थाष्टसहस्रग्रंथा
त्मिका रुद्रसंहितेत्युक्तम् तदपि न । खर्जूरग्रामादिराजधानीषु संप्रत्युपलभ्यमानायां रुद्रसंहितायां देवलोकस्था रुद्रसंहितेत्युक्तेरसंगत्यापत्तेः । तथा
कैलाससंहितापूर्वभागस्तत्र न लभ्यते । तल्लाभार्थापि बहुधा प्रयत्नः क्रियतेऽधुनेति भूमिकायां यदुक्तम् । तदप्यन्याय्यम् । अस्यैव वायवीयसंहिता
यां "चतुःसहस्रकं यत्तु वायुना समुदीरितम् । तदिदं वर्णयिष्यामि भागद्वयसमन्वितम् ॥" इत्युक्तेर्वायवीयसंहितेतरषट्संहितासु भागद्वयाभावात्तदन्वेषणेन
वन्ध्यासुतवद्धिफलायासबाहुल्य विधयम कैलाससंहितापूर्वभागप्राप्तेर्दुर्लभत्वात् । ननु मूल क्वचित्क्वचित्पुस्तके कैलाससंहितायामुत्तरखण्ड इति कथमु
क्तमिति चेन्न । पूर्वोत्तरखण्डद्वयात्मकस्य शैवमहापुराणस्य शतरुद्रादिपंचसंहितानामुत्तरखण्डत्वव्यवहारात् । तदुक्तमत्रैवोमासंहितायाम् । "यत्र
पूर्वोत्तरे खण्डे शिवस्य चरितम्बहु । शैवमेतत्पुराणं हि पुराणज्ञाः प्रचक्षते ॥" इति शिवम् ॥ इति श्रीपण्डितरामनाथविरचिता शैवसन्देहभेदिका समाप्ता॥

खेमराज श्रीकृष्णदास, "श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम्, प्रेस-मुंबई.

अथ शिवमहापुराणविषयानुक्रमणिका ।

अध्यायाः — विषयाः

अथ प्रथमा विद्येश्वरसंहिता ॥ १ ॥

इति प्रथमा विद्येश्वरसंहिता ॥ १ ॥

अथ द्वितीयाया रुद्रसंहितायाः प्रथमः सृष्टिखण्डः ॥ १ ॥

इति—द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमः सृष्टिखण्डः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया रुद्रसंहितायां द्वितीयः सतीखण्डः ॥२ ॥

विषयाः

अथ द्वितीयायाः रुद्रसंहितायास्तृतीयः पार्वतीखण्डः ॥ ३ ॥

अथ द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमो युद्धखण्डः ॥ ५ ॥

अथ तृतीया शतरुद्रसंहिता ॥३॥

अथ चतुर्थी कोटिरुद्रसंहिता ॥ ४ ॥

इति चतुर्थी कोटिरुद्रसंहिता ॥ ४ ॥

अथ पञ्चम्युमासंहिता ॥ ५ ॥

इति पंचम्युमासंहिता ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी कैलाससंहिता ॥ ६ ॥

529

इति षष्ठी कैलाससंहिता. ॥ ६ ॥

अथ सप्तम्या वायवीयसंहितायाः पूर्वभागः ॥ १ ॥

इति सप्तम्या वायवीयसंहितायाः पूर्वखण्डः ॥ १ ॥

अथ सप्तम्या वायवीयसंहितायाः उत्तरभागः ॥ २ ॥

॥ इति श्रीशिवमहापुराणविषयाऽनुक्रमणिका समाप्ता

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीशौनक उवाच ॥ हे हे सूत महाप्राज्ञ सर्वसिद्धान्तवित्प्रभो ॥ आख्याहि मे कथासारं पुराणानां विशेषतः
॥ १ ॥ सदाचारश्च सद्भक्तिर्विवेको वर्द्धतेकथम् ॥ स्वविकारनिरासश्च सज्जनैः क्रियते कथम् ॥ २ ॥ जीवाश्चासुरतां प्राप्ताः
प्रायो घोरे कलाविह ॥ तस्य संशोधने किं हि विद्यते परमायनम् ॥ ३ ॥ यदस्ति वस्तु परमं श्रेयसां श्रेय उत्तमम् ॥ पावनं पावनानां च
साधनं तद्वदाधुना ॥ ४ ॥ येन तत्साधनेनाशु शुध्यत्यात्मा विशेषतः ॥ शिवप्राप्तिर्भवेत्तात सदा निर्मलचेतसः ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥
धन्यस्त्वं मुनिशार्दूल श्रवणप्रीतिलालसः ॥ अतो विचार्य्य सुधिया वच्मि शास्त्रं महोत्तमम् ॥ ६ ॥ सर्व्वसिद्धान्तनिष्पन्नं भक्त्यादिक
विवर्द्धनम् ॥ शिवतोषकरं दिव्यं शृणु वत्स रसायनम् ॥ ७ ॥ कालव्यालमहात्रासविध्वंसकरमुत्तमम् ॥ शैवं पुराणं परमं
शिवेनोक्तं पुरा मुने ॥ ८ ॥ सनत्कुमारस्य मुनेरुपदेशात्परादरात् ॥ व्यासेनोक्तं तु संक्षेपात्कलिजानां हिताय च ॥ ९ ॥
एतस्मादपरं किंचित्पुराणाच्छैवतो मुने ॥ न विद्यते मनःशुद्ध्यै कलिजानां विशेषतः ॥ १० ॥ जन्मान्तरे भवेत्पुण्यं महत्तस्य सुधीमतः ॥
तस्य प्रीतिर्भवेत्तत्र महाभाग्यवतो मुने ॥ ११ ॥ एतच्छिवपुराणं हि परमं शास्त्रमुत्तमम् ॥ शिवरूपं क्षितौ ज्ञेयं सेवनीयं च सर्व्वथा
॥ १२ ॥ पठनाच्छ्रवणादस्य भक्तिमान्नरसत्तमः ॥ सद्यः शिवपदप्राप्तिं लभते सर्व्वसाधनात् ॥ १३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कांक्षितं
पठनं नृभिः ॥ तथास्य श्रवणं प्रेम्णा सर्वकामफलप्रदम् ॥ १४ ॥ पुराणश्रवणाच्छम्भोर्निष्पापो जायते नरः ॥ भुक्त्वा भोगान्सुविपुलाञ्छि
वलोकमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ राजसूयेन यत्पुण्यमग्निष्टोमशतेन च ॥ तत्पुण्यं लभते शम्भोः कथाश्रवणमात्रतः ॥ १६ ॥ ये शृण्वन्ति मुने
शैवं पुराणं शास्त्रमुत्तमम् ॥ ते मनुष्या न मन्तव्या रुद्रा एव न संशयः ॥ १७ ॥ शृण्वतां तत्पुराणं हि तथा कीर्तयतां च तत् ॥ पादाम्बुजर
जांस्येव तीर्थानि मुनयो विदुः ॥ १८ ॥ गन्तुं निःश्रेयसं स्थानं येऽभिवाञ्छन्ति देहिनः ॥ शैवम्पुराणममलं भक्त्या शृण्वन्तु ते सदा ॥ १९ ॥
सदा श्रोतुं यद्यशक्तो भवेत्स मुनिसत्तम ॥ नियतात्मा प्रतिदिनं शृणुयाद्वा मुहूर्तकम् ॥ २० ॥ यदि प्रतिदिनं श्रोतुमशक्तो मानवो भवेत् ॥
पुण्यमासादिषु मुने शृणुयाच्छिवपुराणकम् ॥ २१ ॥ मुहूर्तं वा तदर्द्धं वा तदर्द्धं वा क्षणं च वा ॥ ये शृण्वन्ति पुराणं तत्र तेषां दुर्गतिर्भवेत
॥ २२ ॥ तत्पुराणं च शृण्वानः पुरुषो यो मुनीश्वर ॥ स निस्तरति संसारं दग्ध्वा कर्ममहाटवीम् ॥ २३ ॥ तत्पुण्यं सर्वदानेषु
सर्वयज्ञेषु वा मुने ॥ शम्भोः पुराणश्रवणात्तत्फलं निश्चलं भवेत् ॥ २४ ॥ विशेषतः कलौ शैवपुराणश्रवणादृते ॥ परो धर्मो न पुंसां हि

मुक्तिसाधनकृन्मुने ॥ २५ ॥ पुराणश्रवणं शम्भोर्नामसंकीर्तनं तथा ॥ कल्पद्रुमफलं सम्यङ्मनुष्याणां न संशयः ॥२६॥ कलौ दुर्मेधसां पुंसां धर्माचारोज्झितात्मनाम् ॥हितस्य विदधे शम्भुः पुराणाख्यं सुधारसम्॥२७॥ एकोऽजरामरः स्याद्वै पिबन्नेवामृतंपुमान्॥ शम्भोः कथामृतं कुर्यात्कुल मेवाजरामरम् ॥२८॥सदा सेव्या सदा सेव्या सदा सेव्या विशेषतः ॥ एतच्छिवपुराणस्य कथा परमपावनी॥२९॥एतच्छिवपुराणस्य कथाश्रवणमात्रतः॥ किं ब्रवीमि फलं तस्य शिवश्चित्तं समाश्रयेत् ॥३०॥ चतुर्विंशतिसाहस्रो ग्रन्थोऽयं सप्तसंहितः ॥ भक्तित्रिकसुसंपूर्णः शृणुयात्तं परादरात् ॥ ३१ ॥ विद्येश्वरसंहिताद्या द्वितीया रुद्रसंहिता ॥ तृतीया शतरुद्राख्या कोटिरुद्रा चतुर्थिका ॥ ३२ ॥ पञ्चम्युमासंहितोक्ता षष्ठी कैलाससंहिता ॥ सप्तमी वायवीयाख्या सप्तैवं संहिता इह ॥ ३३ ॥ सुसप्तसंहितं दिव्यं पुराणं शिवसंज्ञकम् ॥ वरीवर्ति ब्रह्मतुल्यं सर्वोपरिगतिप्रदम् ॥ ३४ ॥ एतच्छिवपुराणं हि सप्तसंहितमादरात् ॥ परिपूर्णं पठेद्यस्तु स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ३५ ॥ पुमानज्ञानतस्तावद्भ्रमतेऽस्मिन्भवे मुने ॥ यावत्कर्णगतं नास्ति पुराणं शैवमुत्तमम् ॥ ३६॥ किं श्रुतैर्बहुभिश्शास्त्रैः पुराणैश्च भ्रमावहै ॥ शैवम्पुराणमेकं हि मुक्तिदानेन गर्जति ॥ ३७ ॥ एतच्छिवपुराणस्य कथा भवति यद्गृहे ॥ तीर्थभूतं हि तद्गेहं वसतां पापनाशनम् ॥ ३८ ॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ कलां शिवपुराणस्य नार्हन्ति खलु षोडशीम् ॥ ३९ ॥ तावत्स प्रोच्यते पापी पापकृन्मुनिसत्तम ॥ यावच्छिवपुराणं हि न शृणोति सुभक्तितः ॥ ४० ॥ गंगाद्याः पुण्यनद्यश्च सप्तपुर्यो गया तथा ॥ एतच्छिवपुराणस्य समतां यान्ति न क्वचित् ॥ ४१ ॥ नित्यं शिवपुराणस्य श्लोकं श्लोकार्द्धमेव च ॥ स्वमुखेन पठेद्भक्त्या यदीच्छेत्परमां गतिम् ॥ ४२ ॥ एतच्छिवपुराणं यो वाचयेदर्थतोऽनिशम् ॥ पठेद्वा प्रीतितो नित्यं स पुण्यात्मा न संशयः ॥ ४३ ॥ अन्तकाले हि यश्चैनं शृणुयाद्भक्तितस्सुधीः ॥ सुप्रसन्नो महेशानस्तस्मै यच्छति स्वं पदम् ॥ ४४ ॥ एतच्छिवपुराणं यः पूजयेन्नित्यमादरात् ॥ स भुक्त्वेहाखिलान्कामानन्ते शिवपदं लभेत् ॥ ४५ ॥ एतच्छिवपुराणस्य कुर्वन्नित्यमतन्द्रितः ॥ पट्टवस्त्रादिना सम्यक् सत्कारं स सुखी सदा ॥ ४६ ॥ शैवं पुराणममलं शैवसर्वस्वमादरात् ॥ सेवनीयं प्रयत्नेन परत्रेह सुखेप्सुना ॥ ४७ ॥ चतुर्वर्गप्रदं शैवं पुराणममलं परम् ॥ श्रोतव्यं सर्वदा प्रीत्या पठितव्यं विशेषतः ॥ ४८ ॥ वेदेतिहासशास्त्रेषु परं श्रेयस्करं महत् ॥ शैवं पुराणं विज्ञेयं सर्वथा हि मुमुक्षुभिः ॥ ४९ ॥ शैवं पुराणमिदमात्मविदां वरिष्ठं सेव्यं सदा परमवस्तु सतां समर्च्यम् ॥ तापत्रयाग्निशमनं सुखदं सदैव प्राणप्रियं विधिहरीशमुखामराणाम् ॥ ५० ॥

527

वन्दे शिवपुराणं हि सर्व्वदाहं प्रसन्नधीः ॥ शिवः प्रसन्नतां यायाद्दद्यात्स्वपदयो रतिम् ॥ ५१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे शिवपुराणमाहात्म्ये तन्महिमवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ शौनक उवाच ॥ सूत सूत महाभाग धन्यस्त्वं परमार्थवित् ॥ अद्भुतेयं कथा दिव्या श्राविता कृपया हि नः ॥ १ ॥ अघौघविध्वंसकरी मनःशुद्धिविधायिनी ॥ शिवसन्तोषजननी कथेयं नः श्रुताद्भुता ॥ २ ॥ एतत्कथासमानं न भुवि किञ्चित्परा त्परम् ॥ निश्चयेनेति विज्ञातमस्माभिः कृपया तव ॥ ३ ॥ केके विशुध्यन्त्यनया कथया पापिनः कलौ ॥ वद तान्कृपया सूत कृतार्थं भुवनं कुरु ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ ये मानवाः पापकृतो दुराचाररताः खलाः ॥ कामादिनिरता नित्यं तेऽपि शुध्यन्त्यनेन वै ॥ ५ ॥ ज्ञानयज्ञः परो यं वै भुक्तिमुक्तिप्रदस्सदा ॥ शोधनस्सर्वपापानां शिवसन्तोषकारकः ॥ ६ ॥ तृष्णाकुलास्सत्यहीनाः पितृमातृविदूषकाः ॥ दाम्भिका हिंसका ये च तेऽपि शुध्यन्त्यनेन वै ॥७॥ स्ववर्णाश्रमधर्मेभ्यो वर्जिता मत्सरान्विताः ॥ ज्ञानयज्ञेन तेऽनेन सम्पुनन्ति कलावपि ॥ ८ ॥ छलच्छद्मकरा ये च ये च क्रूरास्सुनिर्दयाः ॥ ज्ञानयज्ञेन तेऽनेन सम्पुनन्ति कलावपि ॥ ९ ॥ ब्रह्मस्वपुष्टास्सतत व्यभिचाररताश्च ये ॥ ज्ञानयज्ञेन तेऽनेन सम्पुनन्ति कलावपि ॥ १० ॥ सदा पापरता ये च ये शठातिदुराशयाः ॥ ज्ञानयज्ञेन तेऽनेन सम्पुनन्ति कलावपि ॥ ११ ॥ मलिना दुर्धियः शान्ता देवताद्रव्यभोजिनः ॥ ज्ञानयज्ञेन तेऽनेन सम्पुनन्ति कलावपि ॥ १२ ॥ पुराणस्यास्य पुण्यं सन्महापातकनाशनम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं चैव शिवसन्तोषहेतुकम् ॥ १३ ॥ अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण पापहानिर्भवत्यलम् ॥ १४ ॥ आसीत्किरातनगरे ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥ दरिद्रो रसविक्रेता देवधर्मपराङ्मुखः ॥ १५ ॥ सन्ध्यास्नानपरिभ्रष्टो वैश्यवृत्तिपरायणः ॥ देवराज इति ख्यातो विश्वस्तजनवञ्चकः ॥१६॥ स विप्रान्क्षत्रियान्वैश्याञ्छूद्रांश्चापि तथापरान् ॥ हत्वा नानामिषेणैव तत्तद्धनमपाहरत् ॥ १७ ॥ अधर्माद्बहुवित्तानि पश्चात्तेनार्जितानि वै ॥ न धर्माय धनन्तस्य स्वल्पञ्चापीह पापिनः ॥ १८ ॥ एकदैकतडागे स स्नातुं यातो महीसुरः ॥ वेश्यां शोभावतीं नाम दृष्ट्वा तत्रातिविह्वलः ॥१९॥ स्ववशं धनिनं विप्रं ज्ञात्वा हृष्टाथ सुन्दरी ॥ वार्तालापेन तच्चित्तं प्रीतिमत्समजायत ॥२०॥ स्त्रियं कर्तुं स ताम्मेने पतिं कर्तुं च सा तथा ॥ एवं कामवशो भूत्वा बहुकालं विजह्रतुः ॥ २१॥ आसने शयने पाने भोजने क्रीडने तथा ॥ दम्पतीव सदा द्वौ तु वर्तृताते परस्परम् ॥ २२ ॥ मात्रा पित्रा तथा पत्न्या वारितोऽपि पुनःपुनः ॥ नामन्यत वचस्तेषां पापवृत्तिपरायणः ॥ २३ ॥ एकदेर्ष्यावशाद्रात्रौ मातरं पितरं वधूम् ॥ प्रसुप्तान्व्यवधीदुष्टो धनन्तेषान्तथाहरत् ॥ २४ ॥ आत्मनीनं धनं यच्च पित्रादीनां तथा धनम् ॥ वेश्या

मि रतवान्सर्व्वं कामी तद्गतमानसः ॥ २५ ॥ सोऽभक्ष्यभक्षकः पापी मदिरापानलालसः ॥ एकपात्रे सदाभोक्षीत्सवेश्यो ब्राह्मणाधमः ॥ २६ ॥
कदाचिद्दैवयोगेन प्रतिष्ठानमुपागतः ॥ शिवालयं ददर्शासौ तत्र साधुजनावृतम् ॥ २७ ॥ स्थित्वा तत्र च विप्रोऽसौ ज्वरेणातिप्रपीडितः ॥
शुश्राव सततं शैवीं कथां विप्रमुखोद्गताम् ॥२८॥ देवराजश्च मासान्ते ज्वरेणापीडितो मृतः ॥ बद्धो यमभटैः पाशैर्नीतो यमपुरम्बलात् ॥ २९॥
तावच्छिवगणाः शुभ्राास्त्रिशूलाञ्चितपाणयः ॥ भस्मभासितसर्व्वाङ्गा रुद्राक्षाञ्चितविग्रहाः ॥ ३० ॥ शिवलोकात्समागत्य क्रुद्धा यमपुरींययुः ॥
ताडयित्वा तु तद्दूतांस्तर्जयित्वा पुनःपुनः ॥ ३१ ॥ देवराजं समामोच्य विमाने परमाद्भुते ॥ उपवेश्य यदा दूताः कैलासं गन्तुमुत्सुकाः ॥३२॥
तदा यमपुरीमध्ये महाकोलाहलोऽभवत् ॥ धर्मराजस्तु तं श्रुत्वा स्वालयाद्बहिरागमत् ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वाथ चतुरो दूतान्साक्षाद्रुद्रानिवापरान् ॥
पूजयामास धर्मज्ञो धमराजो यथाविधि ॥ ३४ ॥ ज्ञानेन चक्षुषा सर्वं वृत्तान्तं ज्ञातवान्यमः ॥ न भयात्पृष्टवान्किंचिच्छम्भोर्दूतान्महात्मनः ॥
॥ ३५ ॥ पूजिताः प्रार्थितास्ते वै कैलासमगमंस्तदा ॥ ददुश्शिवाय साम्बाय तन्दयावारिराशये ॥ ३६ ॥ धन्या शिवपुराणस्य कथा परम
पावनी ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण पापीयानपि मुक्तिभाक् ॥ ३७ ॥ सदाशिवमहास्थान परं धाम परम्पदम् ॥ यदाहुर्वेदविद्वांसः सर्वलोकोपरि
स्थितम् ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा अन्येऽपि प्राणिनः ॥ हिंसिता धनलोभेन बहवो येन पापिना ॥ ३९ ॥ मातृपितृवधूहन्ता वे
श्यागामी च मद्यपः ॥ देवराजो द्विजस्तत्र गत्वा मुक्तोऽभवत्क्षणात् ॥ ४० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे शिवपुराणमाहात्म्ये देवराजमुक्तिवर्णनं
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ शौनक उवाच ॥ सूतसूत महाभाग सर्वज्ञोऽसि महामते ॥ त्वत्प्रसादात्कृतार्थोऽहं कृतार्थोऽहम्पुनः पुनः ॥ १ ॥
इतिहासमिमं श्रुत्वा मनो मेऽतीव मोदते ॥ अन्यामपि कथां शम्भोर्वद प्रेमविवर्द्धिनीम् ॥ २ ॥ नामृतम्पिबतां लोके मुक्तिः कापि सभाज्यते ॥
शम्भोः कथासुधापानं प्रत्यक्षं मुक्तिदायकम् ॥ ३ ॥ धन्या धन्या कथा शम्भोस्त्वं धन्यो धन्य एव च ॥ यदाकर्णनमात्रेण शिवलोकं व्रजेन्नरः ॥
॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ शृणु शौनक वक्ष्यामि त्वदग्रे गुह्यमप्युत ॥ यतस्त्वं शिवभक्तानामग्रणीर्वेदवित्तमः ॥ ५ ॥ समुद्रनिकटे देशे ग्रामो बाष्क
लसंज्ञकः ॥ वसन्ति यत्र पापिष्ठा वेदधर्मोज्झिता जनाः ॥ ६ ॥ दुष्टा दुर्विषयात्मानो निर्दैवा जिह्मवृत्तयः ॥ कृषीवलाः शस्त्रधराः परस्त्रीभो
गिनः खलाः ॥ ७ ॥ ज्ञानवैराग्यसद्धर्मं न जानन्ति परं हि ते ॥ कुकथाश्रवणाढ्येषु निरताः पशुबुद्धयः ॥ ८ ॥ अन्ये वर्णाश्च कुधियस्स्वधर्म
विमुखाः खलाः ॥ कुकर्मनिरता नित्यं सदा विषयिणश्च ते ॥ ९ ॥ स्त्रियः सर्वाश्च कुटिलास्स्वैरिण्यः पापलालसाः ॥ कुधियो व्यभिचारि

526

सत्सदाचारवर्जिताः ॥ १० ॥ एवं कुजनसंवासे ग्रामे बाष्कलसंज्ञिते ॥ तत्रैको बिन्दुगो नाम विप्र आसीन्महाधमः ॥ ११ ॥ स दुरात्मा महापापी सुदारोऽपि कुमार्गगः ॥ वेश्यापतिर्बभूवाथ कामाकुलितमानसः ॥ १२ ॥ स्वपत्नीं चंचुलां नाम हित्वा नित्यं सुधर्मिणीम् ॥ रेमे स वेश्यया दुष्टः स्मरबाणप्रपीडितः ॥ १३ ॥ एवं कालो व्यतीयाय महांस्तस्य कुकर्मणः ॥ सा स्वधर्मभयात्क्लेशात्स्मरार्तापि च चंचुला ॥ १४ ॥ अथ तस्याङ्गना सापि प्ररूढनवयौवना ॥ अविषह्यस्मरावेशा स्वधर्माद्विरराम ह ॥ १५ ॥ जारेण संगता रात्रौ रेमे पापेन गुप्ततः ॥ पतिदृष्टिं वञ्चयित्वा भ्रष्टसत्त्वा कुमार्गगा ॥ १६ ॥ कदाचित्तं दुराचारां स्वपत्नीं चंचुलां मुने ॥ जारेण संगतां रात्रौ ददर्श स्मरविह्वलाम् ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा तां दूषितां पत्नीं कुकर्मासक्तमानसाम् ॥ जारेण संगता रात्रौ क्रोधाद्दुद्राव वेगतः ॥ १८ ॥ तमागतं गृहे दुष्टमाज्ञाय बिन्दुगं खलः ॥ पलायितो द्रुतं जारो वेगतश्छद्मवान्स वै ॥ १९ ॥ अथ स बिन्दुगः पत्नीं गृहीत्वा दुष्टाशयः ॥ मुष्टिबन्धेन संतर्ज्य पुनःपुनरताडयत् ॥ २० ॥ सा नारी ताडिता भर्त्रा चन्चुला स्वैरिणी खला ॥ कुपिता निर्भया प्राह स्वभर्तारं बिन्दुगं खलम् ॥ २१ ॥ ॥ चंचुलोवाच ॥ भवान्प्रतिदिनं कामं रमते वेश्यया कुधीः ॥ मां विहाय स्वपत्नीं च युवतीं पतिसेविनीम् ॥ २२ ॥ कथं रूपवत्या युवत्याश्च कामाकुलितचेतसः ॥ विना पतिविहारं स्यात्का गतिर्मे भवान्वदेत् ॥ २३ ॥ अहं महारूपवती नवयौवनविह्वला ॥ कथं सहे कामदुःखं तव सङ्गं विनार्तधीः ॥ २४ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तस्स तया मूर्खो मूढधीर्ब्राह्मणोऽधमः ॥ प्रोवाच बिन्दुगः पापी स्वधर्मविमुखः खलः ॥ २५ ॥ बिन्दुग उवाच ॥ सत्यमेतत्त्वयोक्तं हि कामव्याकुलचेतसा ॥ हितं वक्ष्यामि तस्मात्ते शृणु कान्ते भयन्त्यज ॥ २६ ॥ जारैर्विहर नित्यं त्वं चेतसा निर्भयेन वै ॥ धनमाकर्ष तेभ्यो हि दत्त्वा तेभ्यः परां रतिम् ॥२७॥ तद्धनं देहि सर्वं मे वेश्यासंसक्तचेतसः ॥ महत्स्वार्थं भवेन्नूनं तवापि च ममापि च ॥ २८ ॥ सूत उवाच ॥ इति भर्तृवचः श्रुत्वा चन्चुला तद्वधूश्च सा ॥ तथेति भर्तृवचनं प्रतिजग्राह हृष्टधीः ॥ २९ ॥ कृत्वैवं समयं तौ वै दम्पती दुष्टमानसौ ॥ कुकर्मनिरतौ जातौ निर्भयेन कुचेतसा ॥ ३० ॥ एवं तयोस्तु दम्पत्योर्दुराचारप्रवृत्तयोः ॥ महान्कालो व्यतीयाय निष्फलो मूढचेतसोः ॥ ३१ ॥ अथ विप्रस्स कुमतिर्बिन्दुगो वृषलीपतिः ॥ कालेन निधनं प्राप्तो जगाम नरकं खलः ॥ ३२ ॥ भुक्त्वा नरकदुःखानि बहुदिनानि स मूढधीः ॥ विन्ध्येऽभवत्पिशाचो हि गिरौ पापी भयङ्करः ॥ ३३ ॥ मृते भर्तरि तस्मिन्वै दुराचारेऽथ बिन्दुगे॥

उवास स्वगृहे पुत्रैश्चिरकालं विमूढधीः ॥ ३४ ॥ एवं विहरती जारैस्सा नारी चञ्चुलाह्वया ॥ आसीत्कामरता प्रीता किञ्चिदुत्क्रान्तयौवना
॥ ३५ ॥ एकदा दैवयोगेन सम्प्राप्ते पुण्यपर्वणि ॥ सा नारी बन्धुभिस्सार्द्धं गोकर्णं क्षेत्रमाययौ ॥३६॥ प्रसङ्गात्सा तदा गत्वा कस्मिंश्चित्तीर्थ
पाथसि ॥ सस्नौ सामान्यतो यत्र तत्र बभ्राम बन्धुभिः ॥ ३७ ॥ देवालयेऽथ कस्मिंश्चिद्दैवज्ञमुखतः शुभाम् ॥ शुश्राव सत्कथां शम्भोः पुण्यां
पौराणिकीं च सा ॥ ३८ ॥ योषितां जारसक्तानां नरके यमकिङ्कराः ॥ संततलोहपरिघं क्षिपन्ति स्मरमन्दिरे ॥ ३९ ॥ इति पौराणिकेनोक्तां
श्रुत्वा वैराग्यवर्द्धिनीम् ॥ कथामासीद्भयोद्विग्ना चकम्पे तत्र सा च वै ॥४०॥ कथासमाप्तौ सा नारी निर्गतेषु जनेषु च ॥ भीता रहसि तं प्राह शैवं
संवाचकं द्विजम् ॥ ४१ ॥ चंचुलोवाच ॥ ब्रह्मन्स्वं शृण्वसद्वृत्तमजानन्त्या स्वधर्मकम् ॥ श्रुत्वा मामुद्धर स्वामिन्कृपां कृत्वाऽतुलामपि ॥ ४२ ॥
चरितं सुल्वणं पापं मया मूढधिया प्रभो ॥ नीतं पौंश्चल्यतस्सर्वं यौवनं मदनान्धया ॥ ४३ ॥ श्रुत्वेदं वचनं तेऽद्य वैराग्यरसजृम्भितम् ॥ जाता
महाभया साहं सकम्पात्तवियोगिना ॥ ४४ ॥ धिङ् मां मूढधियं पापां काममोहितचेतसम् ॥ निन्द्यां दुर्विषयासक्तां विमुखीं हि स्वधर्मतः
॥ ४५ ॥ यदल्पस्य सुखस्यार्थे स्वकार्यस्य विनाशिनः ॥ महापापं कृतं घोरमजानन्त्यातिकष्टदम् ॥ ४६ ॥ यास्यामि दुर्गतिं कां कां घोरां हा
कष्टदायिनीम् ॥ को ज्ञो यास्यति मां तत्र कुमार्गरतमानसाम् ॥ ४७ ॥ मरणे यमदूतांस्तान्कथन्द्रक्ष्ये भयंकरान् ॥ कथं पाशैर्बलात्कण्ठे बध्यमा-
ना धृतिं लभे ॥ ४८ ॥ कथं सहिष्ये नरके खण्डशो देहकृन्तनम् ॥ यातनां तत्र महतीं दुःखदां च विशेषतः ॥ ४९ ॥ दिवा चेष्टामिन्द्रियाणां
कथं प्राप्स्यामि शोचती ॥ रात्रौ कथं लभिष्येऽहं निद्रां दुःखपरिप्लुता ॥५०॥ हा हतास्मि च दग्धास्मि विदीर्णहृदयास्मि च ॥ सर्वथाहं विनष्टा
स्मि पापिनी सर्वथाप्यहम् ॥ ५१ ॥ हा विधे मां महापापे दत्त्वा दुश्शेमुषीं हठात् ॥ अपैति यत्स्वधर्माद्वै सर्वसौख्यकराद्वहो ॥ ५२ ॥
शूलप्रोतस्य शैलाग्रात्पततस्तुङ्गतो द्विज ॥ यद्दुःखं देहिनो घोरं तस्मात्कोटिगुणं मम ॥ ५३ ॥ अश्वमेधशतं कृत्वा गंगां स्नात्वा शतं समाः ॥
न शुद्धिर्जायते प्रायो मत्पापस्य गरीयसः ॥ ५४ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि कं वा शरणमाश्रये ॥ कस्त्रायते मां लोकेऽस्मिन्पतन्तीं नरकार्णवे
॥ ५५ ॥ त्वमेव मे गुरुर्ब्रह्मंस्त्वं माता त्वं पितासि च ॥ उद्धरोद्धर मां दीनां त्वमेव शरणं गताम् ॥ ५६ ॥ सूत उवाच ॥ इति संजातनिर्वेदां
पतितां चरणद्वये ॥ उत्थाप्य कृपया धीमान्बभाषे ब्राह्मणस्स हि ॥ ५७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे शिवपुराणमाहात्म्ये चंचुलावैराग्यवर्णनं नाम
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ दिष्ट्या काले प्रबुद्धासि शिवानुग्रहतो वराम् ॥ इमां शिवपुराणस्य श्रुत्वा वैराग्यवत्कथाम् ॥ १ ॥ मा

मैवंभीर्द्विजपत्नित्वंशिवंसच्छरणंव्रज ॥ शिवानुग्रहतस्सर्वं पापंसद्योविनश्यति ॥ २॥ वक्ष्यामितेपरंवस्तुशिवकीर्तिसमन्वितम् ॥ भविष्यतिगतिर्येनस
दातेसुखावहा ॥ ३ ॥ सत्कथाश्रवणादेव जातातेमतिरीदृशी ॥ पश्चात्तापान्विताशुद्धावैराग्यंविषयेषुच ॥ ४ ॥ पश्चात्तापः पापकृतांपापानांनिष्कृ
तिःपरा ॥ सर्वेषां वर्णितंसद्भिस्सर्वपापविशोधनम् ॥ ५ ॥ पश्चात्तापेनैवशुद्धिःप्रायश्चित्तंकरोतिसः ॥ यथोपदिष्टंसद्भिर्हिसर्वपापविशोधनम् ॥ ६ ॥
प्रायश्चित्तमथीकृत्याविधिवन्निर्भयःपुमान् ॥ नयातिसुगतिंप्रायःपश्चात्तापीनसंशयः ॥ ७ ॥ एतच्छिवपुराणस्यकथाश्रवणतोयथा ॥ जायतेचित्तशु
द्धिर्हिनतथान्यैरुपायतः ॥ ८ ॥ शोध्यमानंदर्पणंहियथाभवतिनिर्मलम् ॥ तथैतत्कथयाचेतोविशुद्धिंयात्यसंशयम् ॥ ९ ॥ विशुद्धेचेतसिशिवोनृणां
तिष्ठतिसाम्बिकः ॥ ततोयातिविशुद्धात्मासाम्बशंभोःपरंपदम् ॥ १० ॥ अतःसर्वस्यवर्गस्यैतत्कथासाधनं मतम् ॥ एतदर्थंमहादेवोनिर्ममेत्वाग्रहा
दिमाम् ॥ ११ ॥ कथयासिध्यतिध्यानमनयागिरिजापतेः ॥ ध्यानाज्ज्ञानंपरंतस्मात्कैवल्यंभवतिध्रुवम् ॥ १२ ॥ असिद्धशंकरध्यानःकथा
मेवशृणोतियः ॥ सप्राप्यान्यभवेध्यानंशंभोर्यातिपरांगतिम्॥ १३॥एतत्कथाश्रवणतः कृत्वाध्यानमुमापतेः ॥ तेपश्चात्तापिनःपापाबहवःसिद्धिमागताः
॥ १४॥सर्वेषांश्रेयसांबीजंसत्कथाश्रवणंनृणाम् ॥यथावत्तत्समाराध्यंभवबन्धगदापहम्॥ १५॥कथाश्रवणतःशम्भोर्मननात्ततोहृदा॥निदिध्यासनतश्चैव
चित्तशुद्धिर्भवत्यलम्॥ १६॥अतो भक्तिर्महेशस्य पुत्राभ्यां भवति ध्रुवम्॥तदनुग्रहतो दिव्या ततो मुक्तिर्न संशयः॥ १७॥तद्विहीनः पशुर्ज्ञेयो मायाबन्ध
नसक्तधीः॥संसारबन्धनान्नैव मुक्तो भवति स ध्रुवम्॥ १८॥अतो हि द्विजपत्नि त्वं विषयेभ्यो निवृत्तधीः॥शृणु शंभोः कथां चेतां भक्त्या परमपावनीं
॥ १९॥शृण्वन्त्यास्सत्कथामेतां शंकरस्य परात्मनः॥शुद्धिमेष्यति चेतस्ते ततो मुक्तिमवाप्स्यसि॥ २०॥ ध्यायतः शिवपादाब्जं चेतसा निर्मलेन वै॥
एकेन जन्मना मुक्तिस्सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥२१॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा स द्विजवरो वरः शैवः कृपार्द्रधीः ॥ तूष्णीं बभूव शुद्धात्मा शिवध्यान
परायणः ॥२२॥ अथ बिंदुगपत्नी सा चंचुलाह्वा प्रसन्नधीः ॥ इत्युक्ता तेन विप्रेण समासीद्बाष्पलोचना ॥२३॥ पपातारं द्विजेन्द्रस्य पादयोस्तस्य
हृष्टधीः ॥ चंचुला साञ्जलिः सा च कृतार्थास्मीत्यभाषत ॥२४॥ अथ सोत्थाय सातंका साञ्जलिर्गद्गदाक्षरम् ॥ तमुवाच महाशैवं द्विजं वैराग्य
युक्तधीः ॥ २५ ॥ चंचुलोवाच ॥ ब्रह्मञ्छैववर स्वामिन्धन्यस्त्वं परमार्थदृक् ॥ परोपकारनिरतो वर्णनीयः सुसाधुषु ॥ २६ ॥
उद्धरोद्धर मां साधो पतन्तीं नरकार्णवे ॥ श्रुत्वा यां सुकथां शैवीं पुराणार्थविजृंभिताम् ॥ २७ ॥ विरक्तधीरहं जाता विषयेभ्यश्च सर्वतः ॥

सुश्रद्धा महती ह्येतत्पुराणश्रवणेऽधुना ॥ २८ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा साञ्जलिः सा वै संप्राप्य तदनुग्रहम् ॥ तत्पुराणं श्रोतुकामाति सुतत्सेवने रता ॥ २९ ॥ अथ शैववरो विप्रस्तस्मिन्नेव स्थले सुधीः ॥ सत्कथां श्रावयामास तत्पुराणस्य तां स्त्रियम् ॥ ३० ॥ इत्थं तस्मिन्महाक्षेत्रे तस्मादेव द्विजोत्तमात् ॥ कथां शिवपुराणस्य सा शुश्राव महोत्तमाम् ॥ ३१ ॥ भक्तिज्ञानविरागाणां वर्द्धिनीं मुक्तिदायिनीम् ॥ बभूव सुकृतार्था सा श्रुत्वा तां सत्कथां पराम् ॥ ३२ ॥ सद्गुरोस्तस्य कृपया शुद्धचित्ता च सा द्रुतम् ॥ शिवानुग्रहतः शम्भो रूपध्यानमवाप ह ॥ ३३ ॥ इत्थं सद्गुरुमाश्रित्य सा प्राप्तशिवसन्मतिः ॥ दध्यौ मुहुर्मुहुः शम्भोश्चिदानन्दमयं वपुः ॥ ३४ ॥ स्नात्वा तीर्थजले नित्यं जटावल्कलधारिणी ॥ भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गी रुद्राक्षकृतभूषणा ॥ ३५ ॥ शिवनामजपाऽऽसक्ता वाग्यता मितभोजना ॥ गुरूपदिष्टमार्गेण सा शिवं समतोषयत् ॥ ३६ ॥ एवं तस्याश्चंचुलायाः कुर्वत्या ध्यानमुत्तमम् ॥ बहुकालो व्यतीयाय शम्भोस्तत्रैव शौनक ॥ ३७ ॥ अथ कालेन पूर्णेन भक्तित्रिकसमन्विता ॥ समुत्ससर्ज देहं स्वमनायासेन चंचुला ॥ ३८ ॥ विमानं द्रुतमायातं प्रेषितं त्रिपुरारिणा ॥ दिव्यं स्वगणसंयुक्तं नानाशोभासमन्वितम् ॥ ३९ ॥ अथ तत्र समारूढा महेशानुचरैर्वरैः ॥ नीता शिवपुरीं सद्यो ध्वस्तसर्वमला च सा ॥ ४० ॥ दिव्यरूपधरा दिव्या दिव्यावयवशालिनी ॥ चन्द्रार्द्धशेखरा गौरी विलसद्दिव्यभूषणा ॥ ४१ ॥ गत्वा तत्र महादेवं सा ददर्श त्रिलोचनम् ॥ विष्णुब्रह्मादिभिर्देवैः सेव्यमानं सनातनम् ॥ ४२ ॥ गणेशभृङ्गिनन्दीशवीरभद्रेश्वरादिभिः ॥ उपास्यमानं सद्भक्त्या कोटिसूर्य्यसमप्रभम् ॥ ४३ ॥ नीलग्रीवं पञ्चवक्त्रं त्र्यम्बकं चन्द्रशेखरम् ॥ वामाङ्के बिभ्रतं गौरीं विद्युत्पुञ्जसमप्रभाम् ॥ ४४ ॥ कर्पूरगौरं गौरीशं सर्वालंकारधारिणम् ॥ सितभस्मलसद्देहं सितवस्त्रं महोज्ज्वलम् ॥ ४५ ॥ दृष्ट्वैवं शंकरं नारी सा मुमोदातिचंचुला ॥ ससंभ्रमान्महाप्रीता प्रणनाम पुनः पुनः ॥ ४६ ॥ साञ्जलिस्सा मुदा प्रेम्णा सन्तुष्टा च विनीतका ॥ आनन्दाश्रुजलैर्युक्ता रोमहर्षसमन्विता ॥ ४७ ॥ अथ सा वै करुणया पार्वत्या शंकरेण च ॥ समानीतोपकण्ठं हि सुदृष्ट्या च विलोकिता ॥ ४८ ॥ पार्वत्या सा कृता प्रीत्या स्वसखी दिव्यरूपिणी ॥ दिव्यसौख्यान्विता तत्र चंचुला बिन्दुगप्रिया ॥ ४९ ॥ तस्मिँल्लोके परानंदघनज्योतिषि शाश्वते ॥ लब्ध्वा निवासमचलं लेभे

सुखमनाहतम् ॥ ५० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे शिवपुराणमाहात्म्य चंचुलासद्गतिवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ शौनक उवाच ॥ सूतसूत महाभाग धन्यस्त्वं शिवसक्तधीः ॥ श्राविनेयं कथास्माकमद्भुता भक्तिवर्द्धिनी ॥ १ ॥ तत्र गत्वा किं चकार चंचुला प्राप्तसद्गतिः ॥ तत्त्वं वद विशेषेण तत्पतेश्च महामते ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ सा कदाचिदुमां देवीमुपगम्य प्रणम्य च ॥ सुतुष्टाव करौ बद्ध्वा परमानन्दसंप्लुता ॥३॥ चंचुलोवाच ॥ गिरिजे स्कन्दमातस्त्वं सेविता सर्वदा नरैः ॥ सर्वसौख्यप्रदे शम्भुप्रिये ब्रह्मस्वरूपिणि ॥ ४ ॥ विष्णुब्रह्मादिभिस्सेव्या सगुणा निर्गुणापि च॥त्वमाद्या प्रकृतिस्सूक्ष्मा सच्चिदानन्दरूपिणी ॥५॥ सृष्टिस्थितिलयकरी त्रिगुणा त्रिपुरालया॥ब्रह्मविष्णुमहेशानां सुप्रतिष्ठाकरा परा॥६॥ सूत उवाच ॥ इति स्तुत्वा महेशीं तां चंचुला प्राप्तसद्गतिः ॥ विरराम नतस्कन्धा प्रेमपूर्णाश्रुलोचना ॥ ७ ॥ ततस्सा करुणाविष्टा पार्व्वती शंकरप्रिया ॥ तामुवाच महाप्रीत्या चंचुलां भक्तवत्सला ॥ ८ ॥ पार्वत्युवाच ॥ चंचुले सखि सुप्रीतानया स्तुत्यास्मि सुन्दरि ॥ किं याचसे वरं ब्रूहि नादेयं विद्यते तव ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ता सा गिरिजया चंचुला सुप्रणम्य ताम् ॥ पर्यपृच्छत सुप्रीत्या साञ्जलिर्नतमस्तका॥ १०॥ चंचुलोवाच ॥ मम भर्ताधुना क्वास्ते नैव जानामि तद्गतिम् ॥ तेन युक्ता यथाहं वै भवामि गिरिजेऽनघे ॥ ११ ॥ तथैव कुरु कल्याणि कृपया दीनवत्सले ॥ महादेवि महेशानि भर्ता मे वृषलीपतिः ॥ मत्तः पूर्वं मृतः पापी न जाने कां गतिं गतः ॥ १२ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्याश्चंचुलाया हि पार्वती ॥ प्रत्युवाच सुसंप्रीत्या गिरिजा नयवत्सला ॥ १३ ॥ गिरिजोवाच ॥ सुते भर्ता बिन्दुगाह्वो महापापी दुराशयः ॥ वेश्याभोगी महामूढो मृत्वा स नरकं गतः ॥ १४ ॥ भुक्त्वा नरकदुःखानि विविधान्यमिताः समाः ॥ पापशेषेण पापात्मा विन्ध्ये जातः पिशाचकः ॥ १५ ॥ इदानीं सा पिशाचोऽस्ति नानाक्लेशसमन्वितः ॥ तत्रैव वातभुग्दुष्टस्सर्वकष्टवहस्सदा ॥ १६ ॥ सूत उवाच ॥ इति गौर्य्या वचः श्रुत्वा चंचुला सा शुभव्रता ॥ पतिदुःखेन महता दुःखितासीत्तदा किल ॥ १७ ॥ समाधाय ततश्चित्तं सुप्रणम्य महेश्वरीम् ॥ पुनः पप्रच्छ सा नारी हृदयेन विदूयता ॥ १८ ॥ चंचुलोवाच ॥ महेश्वरि महादेवि कृपां कुरु ममोपरि ॥ समुद्धर पतिं मेऽद्य दुष्टकर्मकरं खलम् ॥ १९ ॥ केनोपायेन मे भर्ता पापात्मा स कुबुद्धिमान् ॥ सद्गतिं प्राप्नुयाद्देवि तद्वदाशु नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्याः पार्वती भक्तवत्सला ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा चंचुलां स्वसखीं च ताम् ॥ २१ ॥ पार्वत्युवाच ॥

शृणुयाद्यदि ते भर्ता पुण्यां शिवकथां पराम् ॥ निस्तीर्य दुर्गतिं सर्वां सद्गतिं प्राप्नुयादिति ॥ २२ ॥ इति गौर्य्या वचः श्रुत्वामृताक्षरमप्यादरात् ॥ कृतांजलिर्नतस्कन्धा प्रणनाम पुनः पुनः ॥ २३ ॥ तत्कथाश्रवणं भर्तुस्सर्वपापविशुद्धये ॥ सद्गतिप्राप्तये चैव प्रार्थयामास तां तदा ॥ २४ ॥ सूत उवाच ॥ तया मुहुर्मुहुर्नार्य्या प्रार्थ्यमाना शिवप्रिया ॥ गौरी कृपान्विताऽऽसीत्सा महेशी भक्तवत्सला ॥ २५ ॥ अथ तुंबुरुमाहूय शिवसत्कीर्तिगायकम् ॥ प्रीत्या गन्धर्वराजं हि गिरिकन्येदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ गिरिजोवाच ॥ हे तुंबुरो शिवप्रीत मम मानसकारक ॥ सहानया विन्ध्यशैलं भद्रं ते गच्छ सत्वरम् ॥ २७ ॥ आस्ते तत्र महाघोरः पिशाचोऽतिभयंकरः ॥ तद्वृत्तं शृणु सुप्रीत्यादितस्सर्वं ब्रवीमि ते ॥ २८ ॥ पुराभवे पिशाचस्स बिन्दुगाह्वोऽभवद्द्विजः ॥ अस्या नार्य्याः पतिर्दुष्टो मत्सख्या वृषलीपतिः ॥ २९ ॥ स्नानसंध्याक्रियाहीनोऽशौचः क्रोधविमूढधीः ॥ दुर्भक्षी सज्जनद्वेषी दुष्परिग्रहकारकः ॥ ३० ॥ हिंसकः शस्त्रधारी च सव्यहस्तेन भोजनी ॥ दीनानां पीडकः क्रूरः परवेश्मप्रदीपकः ॥ ३१ ॥ चाण्डालाभिरतो नित्यं वेश्याभोगी महाखलः ॥ स्वपत्नीत्यागकृत्पापी दुष्टसंगरतस्तदा ॥ ३२ ॥ तेन वेश्याकुसंगेन सुकृतं नाशितं महत् ॥ वित्तलोभेन महिषी निर्भया जारिणी कृता ॥ ३३ ॥ आमृत्योस्सदुराचारी कालेन निधनं गतः ॥ ययौ यमपुरं घोरं भोगस्थानं हि पापिनाम् ॥ ३४ ॥ तत्र भुक्त्वा स दुष्टात्मा नरकानि बहूनि च ॥ इदानीं स पिशाचोऽस्ति विंध्येऽद्रौ पापभुक्खलः ॥ ३५ ॥ तस्याग्रे परमां पुण्यां सर्वपापविनाशिनीम् ॥ दिव्यां शिवपुराणस्य कथाङ्कथय यत्नतः ॥ ३६ ॥ द्रुतं शिवपुराणस्य कथाश्रवणतः परात् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा हास्यति प्रेततां च सः ॥ ३७ ॥ मुक्तं च दुर्गतेस्तं वै बिन्दुगं त्वं पिशाचकम् ॥ मदाज्ञया विमानेन समानय शिवान्तिकम् ॥ ३८ ॥ सूत उवाच ॥ इत्यादिष्टो महेशान्या गन्धर्वेन्द्रश्च तुंबुरुः ॥ मुमुदेऽतीव मनसि भाग्यं निजमवर्णयत् ॥ ३९ ॥ आरुह्य सुविमानं स सत्या तत्प्रियया सह ॥ ययौ विंध्याचले सोऽरं यत्रास्ते नारदप्रियः ॥ ४० ॥ तत्रापश्यत्पिशाचं तं महाकायं महाहनुम् ॥ प्रहसन्तं रुदन्तं च वल्गंतं विकटाकृतिम् ॥ ४१ ॥ बलाज्जग्राह तं पाशैः पिशाचं चातिभीकरम् ॥ तुम्बुरुश्शिवसत्कीर्तिगायकश्च महाबली ॥ ४२ ॥ अथो शिवपुराणस्य वाचनार्थं स तुम्बुरुः ॥ निश्चित्य रचनां चक्रे महोत्सवसमन्विताम् ॥ ४३ ॥ पिशाचं तारितुं देव्याः शासनात्तुम्बुरुर्गतः ॥ विंध्यं शिवपुराणं स ह्यद्रिं श्रावयितुं परम् ॥ ४४ ॥ इति कोलाहलो जातः सर्वलोकेषु वै महान् ॥ तत्र तच्छ्रवणार्थाय ययुर्देवर्षयो द्रुतम् ॥ ४५ ॥ समाजस्तत्र परमोऽद्भुतश्चासीच्छुभावहः ॥ तेषां

523

शिवपुराणस्यागतानां श्रोतुमादरात् ॥४६॥ पिशाचमथ तं पाशबद्धा समुपवेश्य च ॥ तुंबुरुर्वल्लकीहस्तो जगौ गौरीपतेः कथाम् ॥ ४७ ॥
आरभ्य संहितामाद्यां सप्तमीसंहितावधि ॥ स्पष्टं शिवपुराण हि समाहात्म्यं समावदत् ॥ ४८ ॥ श्रुत्वा शिवपुराणं तं सप्तसंहितमादरात् ॥ बभूवुः
सुकृतार्थास्ते सर्वे श्रोतार एव हि ॥४९॥ स पिशाचो महापुण्यं श्रुत्वा शिवपुराणकम्॥ विधूय कलुषं सर्वं जहौ पैशाचिकं वपुः ॥५०॥ दिव्यरूपो
बभूवाशु गौरवर्णः सितांशुकः ॥ सर्वालंकारदीप्ताङ्गस्त्रिनेत्रश्चन्द्रशेखरः ॥ ५१ ॥ दिव्यं दिव्यवपुर्भूत्वा तया स निजकान्तया ॥ जगौ स्वयमपि
श्रीमांश्चरितं पार्वतीपतेः ॥ ५२ ॥ तद्वधूमिति संदृष्ट्वा सर्वे देवर्षयश्च ते ॥ बभूवुर्विस्मिताश्चित्ते परमानन्दसंयुताः ॥ ५३ ॥ सुकृतार्था महेशस्य
श्रुत्वा चरितमद्भुतम् ॥ स्वंस्वं धाम ययुः प्रीत्या शंसन्तः शांकरं यशः ॥ ५४ ॥ बिन्दुगः सोऽपि दिव्यात्मा सुविमानस्थितस्सुखी ॥ स्वकान्ता
पार्श्वगः श्रीमाञ्छुशुभेऽतीव खस्थितः ॥ ५५ ॥ अथ गायन्महेशस्य सुगुणान्सुमनोहरान् ॥ स तुंबुरुर्जगामाशु सकान्तश्शङ्करं पदम् ॥ ५६ ॥
सुसत्कृतो महेशेन पार्वत्या च स बिन्दुगः ॥ स्वगणश्च कृतः प्रीत्या साऽभवद्गिरिजासखी ॥ ५७ ॥ तस्मिँल्लोके परानन्दे घनज्योतिषि शाश्वते॥
लब्ध्वा निवासमचलं प्रभाते परमं सुखम् ॥ ५८ ॥ इत्येतत्कथितं पुण्यमितिहासमघापहम् ॥ शिवाशिवपरानन्दं निर्मलं भक्तिवर्द्धनम् ॥ ५९ ॥
य इदं शृणुयाद्भक्त्या कीर्तयेद्वा समाहितः ॥ स भुक्त्वा विपुलान्भोगानन्ते मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे शिवपुराणमाहा
त्म्ये बिन्दुगसद्गतिवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ शौनक उवाच ॥ सूतसूत महाप्राज्ञ व्यासशिष्य नमोऽस्तु ते ॥ धन्यस्त्वं शैववर्योऽसि वर्ण
नीयमहद्गुणः ॥ १ ॥ श्रीमच्छिवपुराणस्य श्रवणस्य विधिं वद ॥ येन सर्वं लभेच्छ्रोता सम्पूर्णं फलमुत्तमम् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ अथ ते संप्र
वक्ष्यामि संपूर्णफलहेतवे ॥ विधिं शिवपुराणस्य शौनक श्रवणे मुने ॥ ३ ॥ दैवज्ञं च समाहूय सन्तोष्य च जनान्वितः ॥ मुहूर्तं शोधये
च्छुद्धं निर्विघ्नेन समाप्तये ॥ ४ ॥ वार्ता प्रेष्या प्रयत्नेन देशेदेशे च सा शुभा ॥ भविष्यति कथा शैवी आगन्तव्यं शुभार्थिभिः ॥ ५ ॥ दूरे हरि
कथाः केचिद्दूरे शंकरकीर्तनाः ॥ स्त्रियः शूद्रादयो ये च बोधस्तेषां भवेद्यतः ॥ ६ ॥ देशेदेशे शांभवा ये कीर्तनश्रवणोत्सुकाः ॥ तेषामान
यनं कार्यं तत्प्रकारार्थमादरात् ॥ ७ ॥ भविष्यति समाजोऽत्र साधूनां परमोत्सवः ॥ पारायणे पुराणस्य शैवस्य परमाद्भुतः ॥ ८ ॥
श्रीमच्छिवपुराणाब्धरसपानाय चादरात् ॥ आयांत्वरं भवन्तश्च कृपया प्रेमतत्पराः ॥ ९ ॥ नावकाशो यदि प्रेम्णा गन्तव्यं दिनमेककम् ॥ सर्व

था गमनं कार्यं दुर्लभा च क्षणस्थितिः ॥ १० ॥ तेषामाह्वानमेवं हि कार्यं सविनयं मुदा ॥ आगतानां च तेषां हि सर्वथा कार्य्य आदरः ॥ ११ ॥ शिवालये च तीर्थे वा वने वापि गृहेऽथवा ॥ कार्यं शिवपुराणस्य श्रवणस्थलमुत्तमम् ॥ १२ ॥ कार्य्यं संशोधनं भूमेर्लेपनं धातुमण्डनम् ॥ विचित्रा रचना दिव्या महोत्सवपुरस्सरम् ॥ १३ ॥ गृहोपस्करमुद्धृत्य [illegible] ॥ एकान्ते गृहकोणे [illegible] ॥ १४ ॥ कर्तव्यो मण्डपोऽत्युच्चैः कदलीस्तंभमण्डितः ॥ [illegible] ॥ १५ ॥ चतुर्दिक्षु ध्वजारोपस्सपताकः सुशोभनः ॥ सुभक्तिस्सर्वथा कार्या सर्वानन्दविधायिनी ॥ १६ ॥ संकल्प्यमासनं दिव्यं [illegible] ॥ वक्तुश्चापि तथा दिव्यमासनं सुखसाधनम् ॥ १७ ॥ श्रोतॄणां [illegible] ॥ अन्यथा [illegible] या मुने ॥ १८ ॥ विवाहे यादृशं चित्तं तादृशं [illegible] ता विनिवार्य्याः सदा शौनक लौकिकी ॥ १९ ॥ उदङ्मुखो भवेद्वक्ता श्रोता प्राङ्मुखस्तथा ॥ व्युत्क्रमः [illegible] कश्चन ॥ २० ॥ [illegible] पर्वविरोधः [illegible] अथवा सम्मुखे वक्तुः श्रोतॄणामासनं स्मृतम् ॥ २१ ॥ [illegible] पौराणिको द्विजः ॥ [illegible] कस्यचित् ॥ २२ ॥ बालो युवाथ वृद्धो वा दरिद्रो वापि [illegible] ॥ पुराणज्ञः सदा [illegible] ॥ २३ ॥ [illegible] पुराणज्ञे कदाचन ॥ यस्य वक्त्रोद्गता वाणी [illegible] ॥ २४ ॥ गुरवस्सन्ति बहवो जन्मतो गुणतश्च वै ॥ परो गुरुः पुराणज्ञस्तेषां [illegible] विशेषतः ॥ २५ ॥ भवकोटिसहस्रेषु भूत्वा भूत्वावसीदताम् ॥ यो ददाति परां मुक्तिं कोऽन्यस्तस्मात्परो गुरुः ॥ २६ ॥ पुराणज्ञः शुचिर्दक्षः शान्तो विजितमत्सरः ॥ साधुः [illegible] वदेत्पुण्यकथामिमाम् ॥ २७ ॥ आसूर्योदयमारभ्य सार्द्धत्रिप्रहरान्तकम् ॥ कथा शिवपुराणस्य वाच्या सम्यक् सुधीमता ॥ २८ ॥ [illegible] दुर्वृत्ते [illegible] ॥ तेषां [illegible] कथाम् ॥ २९ ॥ न दुर्जनसमाकीर्णे न तु दस्युसमावृते ॥ देशे न धूर्तसदने वदेत्पुण्यकथामिमाम् ॥ ३० ॥ कथाविरामः कर्तव्यो मध्याह्ने हि मुहूर्तकम् ॥ मलमूत्रोत्सर्जनार्थं तत्कथाकीर्तनान्नरैः ॥ ३१ ॥ वक्त्रा क्षौरं हि संकार्यं दिनादर्वाग्व्रताप्तये ॥ कार्य्य सल्पतो नित्यकर्म सर्वं प्रयत्नतः ॥ ३२ ॥ वक्तुः पार्श्वे सहायार्थमन्यः स्थाप्यस्तथाविधः ॥ पण्डितः संशयच्छेत्ता लोकबोधनतत्परः ॥ ३३ ॥ कथाविघ्नविनाशार्थं

गणनाथं प्रपूजयेत् ॥ कथाधीशं शिवं भक्त्या पुस्तक च विशेषतः ॥ ३४ ॥ कथां शिवपुराणस्य शृणुयादादरात्सुधीः ॥ श्रोता सुविधिना शुद्धः शुद्धचित्तः प्रसन्नधीः ॥ ३५ ॥ अनेककर्मविभ्रान्तः कामादिषड्विकारवान् ॥ स्त्रैणः पाखण्डवादी च वक्ता श्रोता न पुण्यभाक् ॥ ३६ ॥ लोकचिन्तां धनागारपुत्रचिंतां व्युदस्य च ॥ कथाचित्तः शुद्धमतिस्स लभेत्फलमुत्तमम् ॥ ३७ ॥ श्रद्धाभक्तिसमायुक्ता नान्यकार्येषु लालसाः ॥ वाग्यताः शुचयोऽव्यग्राः श्रोतारः पुण्यभागिनः ॥ ३८ ॥ अभक्ता ये कथां पुण्यां शृण्वंतीमां नराधमाः ॥ तेषां श्रवणजं नास्ति फलं दुःखं भवे भवे ॥३९॥ असम्पूज्य पुराणं ये यथाशक्त्या ह्युपायनैः ॥ शृण्वन्तीमां कथां मढाः स्युर्दरिद्रा न पावनाः ॥४०॥ कथायां कथ्यमानायां गच्छन्त्यन्यत्र ये नराः ॥ भोगान्तरे प्रणश्यन्ति तेषां दारादिसम्पदः ॥४१॥ साष्णीषमस्तका ये च शृण्वन्तीमां कथां नराः ॥ तत्पुत्राश्च प्रजायन्ते पापिनः कुलदूषकाः॥४२॥ ताम्बूलं भक्षयन्तो ये शृण्वन्तीमां कथां नराः ॥ स्वविष्ठां खादयन्त्येतान्नरके यमकिंकराः॥४३॥ये च तुङ्गासनारूढाः शृण्वन्तीमां कथां नराः॥भुक्त्वा ते नरकान्सर्वांस्ततः काका भवन्ति ह॥४४॥ये वीरासनारूढाः शृण्वन्तीमां कथां शुभाम्॥भुक्त्वा ते नरकान्सर्वान्विषवृक्षा भवन्ति वै॥४५॥असम्प्रणम्य वक्तारं कथां शृण्वन्ति ये नराः॥भुक्त्वा ते नरकान्सर्वान्भवंत्यर्जुनपादपाः॥४६॥अनातुराश्शयाना ये शृण्वंतीमां कथां नराः॥भुक्त्वा ते नरकान्सर्वान्भवन्त्यजगरादयः ॥४७॥ वक्तुस्समासनारूढा ये शृण्वन्ति कथामिमाम्॥गुरुतल्पसमं पापं प्राप्यते नारकैस्सदा॥४८॥ये निन्दन्ति च वक्तारं कथां चेमां सुपावनीम्॥भवन्ति शुनका भुक्त्वा दुःखं जन्मशतं हि ते॥४९॥कथायांवर्तमानायां दुर्वादं ये वदंति हि॥भुक्त्वा ते नरकान्घोरान्भवंति गर्दभास्ततः॥५०॥कदाचिन्नापि शृण्वन्ति कथामेतां सुपावनीम्॥भुक्त्वा ते नरकान्घोरान्भवंतिवनसूकराः ॥५१॥कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वंति ये खलाः॥कोट्यब्दं नरकान्भुक्त्वा भवंति ग्रामसूकराः॥५२॥ एवं विचार्य शुद्धात्मा श्रोता वक्तृसुभक्तिमान् ॥ कथाश्रवणहेतोर्हि भवेत्प्रीत्योद्यतः सुधीः ॥ ५३ ॥ कथाविघ्नविनाशार्थं गणेशं पूजयेत्पुरा ॥ नित्यं संपाद्य संक्षेपात्प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ५४ ॥ नवग्रहांश्च सम्पूज्य सर्वतोभद्रदैवतम् ॥ शिवपूजोक्तविधिना पुस्तकं तत्समर्चयेत् ॥ ५५ ॥ पूजनांते महाभक्त्या करौ बद्धा विनीतकः ॥ साक्षाच्छिवस्वरूपस्य पुस्तकस्य स्तुतिं चरेत् ॥ ५६ ॥ श्रीमच्छिवपुराणाख्यः प्रत्यक्षस्त्वं महेश्वरः ॥ श्रवणार्थं

स्वीकृतोऽसि सन्तुष्टो भव वै मयि ॥ ५७ ॥ मनोरथो मदीयोऽयं कर्तव्यस्सफलस्त्वया ॥ निर्विघ्नेन सुसम्पूर्णं कथाश्रवणमस्तु मे ॥ ५८ ॥
भवाब्धिमग्नं दीनं मां समुद्धर भवार्णवात् ॥ कर्मग्राहगृहीताङ्गं दासोऽहं तव शंकर ॥ ५९ ॥ एवं शिवपुराणं हि साक्षाच्छिवस्वरूपकम् ॥ स्तुत्वा
दीनवचः प्रोच्य वक्तुः पूजां समारभेत् ॥ ६० ॥ शिवपूजोक्तविधिना वक्तारं च समर्चयेत् ॥ सपुष्पवस्त्रभूषाभिर्धूपदीपादिनार्चयेत् ॥ ६१ ॥
तदग्रे शुद्धचित्तेन कर्तव्यो नियमस्तदा ॥ आसमाप्ति यथाशक्त्या धारणीयस्सुयत्नतः ॥ ६२ ॥ व्यासरूप प्रबोधाग्र्य शिवशास्त्रविशारद ॥
एतत्कथाप्रकाशेन मदज्ञानं विनाशय ॥ ६३ ॥ वरणं पंचविप्राणां कार्यं वैकस्य भक्तितः ॥ शिवपंचार्णमन्त्रस्य जपः कार्यश्च तैस्सदा ॥ ६४ ॥
इत्युक्तस्ते मुने भक्त्या कथाश्रवणसद्विधिः ॥ श्रोतॄणां चैव भक्तानां किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे शिवपुराणमाहा
त्म्ये श्रवणविधिवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ शौनक उवाच ॥ सूतसूत महाप्राज्ञ धन्यस्त्वं शैवपुङ्गव ॥ श्राविततेयं कथास्माकमद्भुतेयं शुभावहा
॥ १ ॥ पुंसां शिवपुराणस्य श्रवणं व्रतिनां मुने ॥ सर्वलोकहितार्थाय कृपया नियमं वद ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ नियमं शृणु
सद्भक्त्या पुंसां तेषां च शौनक ॥ नियमात्सत्कथां श्रुत्वा निर्विघ्नफलमुत्तमम् ॥ ३ ॥ पुंसां दीक्षाविहीनानां नाधिकारः कथाश्रवे ॥
श्रोतुकामैरतो वक्तुर्दीक्षा ग्राह्या च तैर्मुने ॥ ४ ॥ ब्रह्मचर्यमधस्सुप्तिः पत्रावल्यां च भोजनम् ॥ कथासमाप्तौ भुक्तिं च
कुर्यान्नित्यं कथाव्रती ॥ ५ ॥ आसमाप्तपुराणं हि समुपोष्य सुशक्तिमान् ॥ शृणुयाद्भक्तितः शुद्धः पुराणं शैवमुत्तमम् ॥ ६ ॥
घृतपानं पयःपानं कृत्वा वा शृणुयात्सुखम् ॥ फलाहारेण वा श्राव्यमेकभुक्तेन वाहितत् ॥ ७ ॥ एकवारं हविष्यान्नं भुंज्यादेतत्कथाव्रती ॥ सुखसा
ध्यं यथा स्यात्तच्छ्रवणं कार्यमेव च ॥ ८ ॥ भोजनं सुकरं मन्ये कथासु श्रवणप्रदम् ॥ नोपवासो वरश्चेत्स्यात्कथाश्रवणविघ्नकृत् ॥ ९ ॥ गरिष्ठं
द्विदलं दग्धं निष्पावांश्च मसूरिकाम् ॥ भावदुष्टं पर्युषितं जग्ध्वा नित्यं कथाव्रती ॥ १० ॥ वार्ताकं च कलिंदं च पिचण्ड मूलकं तथा ॥
कूष्माण्डं नालिकेरं च मूलं जग्ध्वा कथाव्रती ॥११॥ पलाण्डुं लशुनं हिंगु गृजनं मादकं हि तत् ॥ वस्तून्यामिषसंज्ञानि वर्जयेद्यः कथाव्रती॥१२॥
कामादिषड्विकारं च द्विजानां च विनिन्दनम् ॥ पति निन्दां वर्जयेद्यः कथाव्रती॥१३॥ रजस्वलां न पश्येच्च पतितान्न वदेत्कथाम्॥द्विज
द्विषो वेदवर्ज्यान्न वदेद्यः कथाव्रती ॥ १४ ॥ सत्यं शौचं दयां मौनमार्जवं विनयं तथा॥औदार्यं मनसश्चैव कुर्यान्नित्यं कथाव्रती ॥१५॥ निष्काम

श्च सकामश्च नियमाच्छृणुयात्कथाम् ॥ सकामः काममाप्नोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयात् ॥१६॥ दरिद्रश्च क्षयी रोगी पापी निर्भाग्य एव च ॥ अनप
त्योपि पुरुषश्शृणुयात्सत्कथामिमाम् ॥१७॥ काकवन्ध्यादयस्सप्तविधा अपि खलस्त्रियः ॥ स्रवद्गर्भा च या नारी ताभ्यां श्राव्या कथापरी ॥१८॥
सर्वेषां श्रवणं कार्यं स्त्रीभिः पुंभिश्च यत्नतः ॥ एतच्छिवपुराणस्य विधिना च कथां मुने ॥ १९ ॥ एतच्छिवपुराणस्य पारायणदिनानि वै ॥
अत्युत्तमानि बोध्यानि कोटियज्ञसमानि च ॥ २० ॥ एतेषु विधिना दत्तं स्वल्पमपि वस्तु हि ॥ दिवसेषु वरिष्ठेषु तदक्षय्यफलं लभेत् ॥ २१ ॥
एवं कृत्वा व्रतविधिं शृणुयात्परमां कथाम् ॥ परमानन्दयुतः श्रीमानुद्यापनमथाचरेत् ॥ २२ ॥ एतदुद्यापनविधिश्चतुर्दश्यास्समो मतः ॥ कार्य
स्तद्वद्धनाढ्यैश्च [illegible]भिः ॥ २३ ॥ अकिंचनेषु भक्तेषु प्रायो नोद्यापनग्रहः ॥ श्रवणेनैव पूतास्ते निष्कामाश्शाम्भवा मताः ॥ २४ ॥
एवं शिवपुराणस्य पारायणमखोत्सवे ॥ समाप्ते श्रोतृभिर्भक्त्या पूजा कार्या प्रयत्नतः ॥ २५ ॥ शिवपूजनवत्सम्यक्पुस्तकस्य पुरो मुने ॥ पूजा
कार्या सुविधिना वक्तुश्च तदनन्तरम् ॥ २६ ॥ पुस्तकाच्छादनार्थं हि नवीनं चासनं शुभम् ॥ समर्चयेद्दृढं दिव्यं बन्धनार्थं च सूत्रकम् ॥ २७ ॥
पुराणार्थं प्रयच्छन्ति ये सूत्रं नूतनं शुभम् ॥ भोगिनो ज्ञानसम्पन्नास्ते भवन्ति भवे भवे ॥ २८ ॥ वक्त्रे दद्यान्महार्हाणि वस्तूनि विविधानि च ॥
वस्त्रभूषणपात्राणि दिव्यं वहु विशेषतः ॥ २९ ॥ आसनार्थं प्रयच्छन्ति पुराणस्य च ये नराः ॥ कम्बलाजिनवासांसि मंचं फलकमेव च ॥ ३० ॥
स्वर्गलोकं समासाद्य भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ स्थित्वा ब्रह्मपदे कल्पं यान्ति शैवपदन्ततः ॥ ३१ ॥ एवं कृत्वा विधानेन
पुस्तकस्य प्रपूजनम् ॥ वक्तुश्च मुनि शार्दूल महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ३२ ॥ सहायार्थं स्थापितस्य पण्डितस्य प्रपूजनम् ॥ कुर्यात्तदनुसारेण
किंचिदूनं धनादिभिः ॥ ३३ ॥ समागतेभ्यो विप्रेभ्यो दद्यादन्नं धनादिकम् ॥ महोत्सवः प्रकर्तव्यो गीतवाद्यैश्च नर्तनैः ॥ ३४ ॥ विरक्तश्च भवे
च्छ्रोता परेऽहनि विशेषतः ॥ गीता वाच्या शिवेनोक्ता रामचन्द्राय या मुने ॥ ३५ ॥ गृहस्थश्चेद्भवेच्छ्रोता कर्तव्यस्तेन धीमता ॥
होमः शुद्धेन हविषा कर्मणस्तस्य शान्तये ॥ ३६ ॥ रुद्रसंहितया होमः प्रतिश्लोकेन वा मुने ॥ गायत्र्यास्तन्मयत्वाच्च पुराणस्यास्य तत्त्वतः ॥
॥ ३७ ॥ अथवा मूलमन्त्रेण पञ्चवर्णेन शैवतः ॥ होमाशक्तो बुधो हौम्यं द्विजाय तत् ॥ ३८ ॥ दोषयोः प्रशमार्थं च न्यूनताधिकताख्ययोः ॥
पठेच्च शृणुयाच्चैव शिवनामसहस्रकम् ॥ ३९ ॥ तेन सम्पूर्णतां याति सर्वं नास्त्यत्र संशयः ॥ यतो नास्त्यधिकं तस्मात्त्रैलोक्ये वस्तु

किंचन ॥ ४० ॥ एकादशमितान्विप्रान्भोजयेन्मधुपायसैः ॥ दद्यात्तेभ्यो दक्षिणां च व्रतपूर्णत्वसिद्धये ॥ ४१ ॥ शक्तौ पलत्रयमितस्वर्णेन सुन्दरं मुने ॥ सिंहं विधाय तत्रास्य पुराणस्य शुभाक्षरम् ॥ ४२ ॥ लेखितं लिखितं वापि संस्थाप्य विधिना पुमान् ॥ सम्पूज्य वाहनाद्यैश्च ह्युपचारैस्सदक्षिणाम् ॥ ४३ ॥ वस्त्रभूषणगंधाद्यैः पूजिताय यतात्मने ॥ आचार्याय सुधीर्दद्याच्छिवसन्तोषहेतवे ॥ ४४ ॥ तेन दानप्रभावेण पुराणस्यास्य शौनक ॥ संप्राप्यानुग्रहं शैवं मुक्तः स्याद्भवबन्धनात् ॥ ४५ ॥ एवं कृते विधाने च श्रीमच्छिवपुराणकम् ॥ संपूर्णफलदं स्याद्वै भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ४६ ॥ इति ते कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ श्रीमच्छिवपुराणस्य माहात्म्यं सर्वकामदम् ॥ ४७ ॥ श्रीमच्छिवपुराणं तु पुराणतिलकं स्मृतम् ॥ महच्छिवप्रियं रम्यं भवरोगनिवारणम् ॥ ४८ ॥ ये जन्मभाजः खलु जीवलोके ये वै सदा ध्यायन्ति विश्वनाथम् ॥ वाणी गुणान्स्तौति कथां शृणोति श्रोत्रद्वयं ते भवमुत्तरन्ति ॥ ४९ ॥ सकलगुणविभेदैर्नित्यमस्पृष्टरूपं जगति च बहिरन्तर्भासमानं महिम्ना ॥ मनसि च बहिरन्तर्वाङ्मनोवृत्तिरूपं परमशिवमनन्तानन्दसान्द्रं प्रपद्ये ॥ ५० ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे सनत्कुमारसंहितायां श्रीशिवपुराणश्रवणव्रतिनां विधिनिषेधपुस्तकवक्तृपूजनवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीस्कन्दमहापुराणान्तर्गतशिवपुराणमाहात्म्यं समाप्तम् ॥

इति श्रीशिवमहापुराण माहात्म्यं समाप्तम् ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ ॥ अथ शिवपुराणे प्रथमा विद्येश्वरसंहिता प्रारभ्यते ॥ आद्यन्तमंगलमजातसमानभावमार्यं तमीशमजरामरमात्मदेवम् ॥ पंचाननं प्रबलपंचविनोदशीलं संभावये मनसि शंकरमम्बिकेशम् ॥ १ ॥ व्यास उवाच ॥ धर्मक्षेत्रे महाक्षेत्रे गंगाकालिन्दिसंगमे ॥ प्रयागे परमे पुण्ये ब्रह्मलोकस्य वर्त्मनि ॥ १ ॥ मुनयः शंसितात्मनः सत्यव्रतपरायणाः ॥ महौजसो महाभागा महासत्र वितेनिरे ॥ २ ॥ तत्र सत्रं समाकर्ण्य व्यासशिष्यो महामुनिः ॥ आजगाम मुनीन्द्रष्टुं सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ ३ ॥ तं दृष्ट्वा सूतमायांतं हर्षिता मुनयस्तदा ॥ चेतसा सुप्रसन्नेन पूजां चक्रुर्यथाविधि ॥ ४ ॥ ततो विनयसंयुक्ताः प्रोचुः सांजलयश्च ते ॥ सुप्रसन्ना महात्मानः स्तुतिं कृत्वा यथाविधि ॥ ५ ॥ रोमहर्षण सर्वज्ञ भवान्वै भाग्यगौरवात् ॥ पुराणविद्यामखिलां व्यासात्प्रत्यर्थमीयिवान् ॥ ६ ॥ तस्मादाश्चर्य्यभूतानां कथानां त्व हि भाजनम् ॥ रत्नानामुरुसाराणां रत्नाकर इवार्णवः ॥ ७ ॥ यच्च भूतं च भव्यं च यच्चान्यद्वस्तु वर्तते ॥ न त्वयाविदितं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ८ ॥ त्वं मद्दिष्टवशादस्य दर्शनार्थमिहागतः ॥ कुर्वन्किमपि न श्रेयो न वृथा गंतुमर्हसि ॥ ९ ॥ तत्त्वं श्रुतं स्म नः सर्वं पूर्वमेव शुभाशुभम् ॥ न तृप्तिमधिगच्छामः श्रवणेच्छा मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥ इदानीमेकमेवास्ति श्रोतव्यं सूत सन्मते ॥ तद्रहस्यमपि ब्रूहि यदि तेऽनुग्रहो भवेत् ॥ ११ ॥ प्राप्ते कलियुगे घोरे नराः पुण्यविवर्जिताः ॥ दुराचाररताः सर्वे सत्यवार्तापराङ्मुखाः ॥ १२ ॥ परापवादनिरताः परद्रव्याभिलाषिणः ॥ परस्त्रीसक्तमनसः परहिंसापरायणाः ॥ १३ ॥ देहात्मदृष्टयो मूढा नास्तिकाः पशुबुद्धयः ॥ मातृपितृकृतद्वेषाः स्त्रीदेवाः कामकिंकराः ॥ १४ ॥ विप्रा लोभग्रहग्रस्ता वेदविक्रयजीविनः ॥ धनार्जनार्थमभ्यस्तविद्या मदविमोहिताः ॥ १५ ॥ त्यक्तस्वजातिकर्माणः प्रायशः परवंचकाः ॥ त्रिकालसंध्यया हीना ब्रह्मबोधविवर्जिताः ॥ १६ ॥ अदयाः पंडितंमन्याः स्वाचारव्रतलोपकाः ॥ कृष्युद्यमरताः क्रूरस्वभावा मलिनाशयाः ॥ १७ ॥ क्षत्रियाश्च तथा सर्वे स्वधर्मत्यागशीलिनः ॥ असत्संगाः पापरता व्यभिचारपरायणाः ॥ १८ ॥ अशूरा अरणप्रीताः पलायनपरायणाः ॥ कुचौरवृत्तयः शूद्राः कामकिंकरचेतसः ॥ १९ ॥ शस्त्रास्त्रविद्यया हीना धेनुविप्रावनोज्झिताः ॥ शरण्यावनहीनाश्च कामिन्यूतिमृगाः सदा ॥ २० ॥ प्रजापालनसद्धर्मविहीना भोगतत्पराः ॥ प्रजासंहारका दुष्टा जीवहिंसाकरा मुदा ॥ २१ ॥ वैश्याः संस्कारहीनास्ते स्वधर्मत्यागशीलिनः ॥ कुपथाः स्वार्जनरतास्तुलाकर्मकुवृत्तयः ॥ २२ ॥ गुरुदेवद्विजातीनां भक्तिहीनाः कुबुद्धयः ॥ अभोजितद्विजाः प्रायः कृपणा बद्धमुष्टयः ॥ २३ ॥ कामिनीजारभावेषु सुरता मलिनाशयाः ॥ लोभमोहविचेतस्काः पूर्तादिषु वृषोज्झिताः ॥ २४ ॥ तद्वच्छूद्राश्च ये केचिद्ब्राह्मणाचारतत्पराः ॥ उज्ज्वलाकृतयो [illegible]

त्यागशीलिनः ॥ २५ ॥ कर्तारस्तपसां भूयो द्विजतंजोपहारकाः ॥ शिश्वल्पमृत्युकाराश्च मंत्रोच्चारपरायणाः ॥ २६ ॥ शालग्रामशिलादीनां पूजका होमतत्पराः ॥ प्रतिकूलविचाराश्च कुटिला द्विजदूषकाः ॥ २७ ॥ धनवंतः कुकर्म्माणो विद्यावन्तो विवादिनः ॥ आख्यायोपासनाधर्मवक्तारो धर्मलोपकाः ॥ २८ ॥ सुभूपाकृतयो दंभाः सुदातारो महामदाः ॥ विप्रादीन्सेवकान्मत्वा मन्यमाना निजं प्रभुम् ॥ २९ ॥ स्वधर्मरहिता मूढाः संकराः क्रूरबुद्धयः ॥ महाभिमानिनो नित्यं चतुर्वर्णविलोपकाः ॥ ३० ॥ सुकुलीनान्निजान्मत्वा चतुर्वर्णैर्विवर्तनाः ॥ सर्ववर्णभ्रष्टकरा मूढाः सत्कर्मकारिणः ॥ ३१ ॥ स्त्रियश्च प्रायशो भ्रष्टा भर्त्रवज्ञानकारिकाः ॥ श्वशुरद्रोहकारिण्यो निर्भया मलिनासनाः ॥ ३२ ॥ कुहावभावनिरताः कुशीलास्मरविह्वलाः ॥ जारसंगरता नित्यं स्वस्वामिविमुखास्तथा ॥ ३३ ॥ तनया मातृपित्रोश्च भक्तिहीना दुराशयाः ॥ अविद्यापाठका नित्यं रोगग्रसितदेहकाः ॥ ३४ ॥ एतेषां नष्टबुद्धीनां स्वधर्मत्यागशीलिनाम् ॥ परलोकेऽपीह लोके कथं सूत गतिर्भवेत् ॥ ३५ ॥ इति चिंताकुलं चित्तं जायते सततं हि नः ॥ परोपकारसदृशो नास्ति धर्मोऽपरः खलु ॥ ३६ ॥ लघूपायेन येनैषां भवेत्सद्योऽघनाशनम् ॥ सर्व्वसिद्धान्तवित्त्वं हि कृपया तद्वदाधुना ॥ ३७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ मनसा शंकरं स्मृत्वा सूतः प्रोवाच तान्मुनीन् ॥ ३८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विश्वेश्वरसंहितायां मुनिप्रश्नवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं साधवो वस्त्रैलोक्यहितकारकम् ॥ गुरुं स्मृत्वा भवत्स्नेहाद्वक्ष्ये तच्छृणुतादरात् ॥ १ ॥ वेदांतसारसर्वस्वं पुराणं चैवमुत्तमम् ॥ सर्वाघौघोद्धारकरं परत्र परमार्थदम् ॥ ॥ २ ॥ कलिकल्मषविध्वंसि यस्मिञ्छिवयशः परम् ॥ विजृंभते सदा विप्रश्चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ ३ ॥ तस्याध्ययनमात्रेण पुराणस्य द्विजोत्तमाः ॥ सर्वोत्तमस्य शंवस्य ते यास्यंति सुसद्गतिम् ॥ ४ ॥ तावद्विजृंभते पापं ब्रह्महत्यापुरस्सरम् ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति जगत्यहो ॥ ॥ ५ ॥ तावत्कलिमहोत्पाताः संचरिष्यंति निर्भयाः ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति जगत्यहो ॥ ६ ॥ तावत्सर्वाणि शास्त्राणि विवदंते परस्परम् ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति जगत्यहो ॥ ७ ॥ तावत्स्वरूप दुर्बोधं शिवस्य महतामपि ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति जगत्यहो ॥ ८ ॥ तावद्यमभटाः क्रूराः संचरिष्यंति निर्भयाः ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति जगत्यहो ॥ ९ ॥ तावत्सर्वपुराणानि प्रगर्जंति महीतले ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति जगत्यहो ॥ १० ॥ तावत्सर्वाणि तीर्थानि विवदंते महीतले ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति जगत्यहो ॥ ११ ॥ तावत्सर्वे मुदा मंत्रा विवदंते महीतले ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति महीतले ॥ १२ ॥ तावत्सर्वाणि क्षेत्राणि

५१४

विवदंते महीतल ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति महीतले ॥ १३ ॥ तावत्सर्वाणि पीठानि विवदंते महीतले ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति महीतले ॥ १४ ॥ तावत्सर्वाणि दानानि विवदंते महीतले॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति महीतले ॥ १५ ॥ तावत्सर्वे च ते देवा विवदंते महीतले ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति महीतले ॥ १६॥ तावत्सर्वे च सिद्धान्ता विवदंते महीतले ॥ यावच्छिवपुराणं हि नोदेष्यति महीतले ॥ १७ ॥ अस्य शैवपुराणस्य कीर्तनश्रवणाद्विजाः ॥ फलं वक्तुं न शक्नोमि कार्त्स्न्येन मुनिसत्तमाः ॥ १८ ॥ तथापि तस्य माहात्म्यं वक्ष्ये किंचित्तु वोऽनघाः॥ चित्तमाधाय शृणुत व्यासेनोक्तं पुरा मम ॥१९॥ एतच्छिवपुराणं हि श्लोकं श्लोकार्द्धमेव च ॥ यः पठेद्भक्तिसंयुक्तः स पापान्मुच्यते क्षणात् ॥ २० ॥ एतच्छिवपुराणं हि यः प्रत्यहमतंद्रितः ॥ यथाशक्ति पठेद्भक्त्या स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ २१ ॥ एतच्छिवपुराणं हि यो भक्त्यार्चयते सदा ॥ दिने दिनेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ २२ ॥ एतच्छिवपुराणं यः साधारणपदेच्छया ॥ अन्यतः शृणुयात्सोऽपि मत्तो मुच्येत पातकात् ॥ २३ ॥ एतच्छिवपुराणं यो नमस्कुर्याददूरतः ॥ सर्वदेवार्चनफलं स प्राप्नोति न संशयः ॥ २४ ॥ एतच्छिवपुराणं वै लिखित्वा पुस्तकं स्वयम् ॥ यो दद्याच्छिवभक्तेभ्यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २५ ॥ अधीतेषु च शास्त्रेषु वेदेषु व्याकृतेषु च ॥ यत्फलं दुर्लभं लोके तत्फलं तस्य संभवेत् ॥ २६ ॥ एतच्छिवपुराणं हि चतुर्दश्यामुपोषितः ॥ शिवभक्तसभायां यो व्याकरोति स उत्तमः ॥ २७ ॥ प्रत्यक्षरं तु गायत्रीपुरश्चर्य्याफलं लभेत् ॥ इह भुक्त्वाखिलान्कामानंते निर्वाणतां व्रजेत् ॥ २८ ॥ उपोषितश्चतुर्दश्यां रात्रौ जागरणान्वितः ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि तस्य पुण्यं वदाम्यहम् ॥२९॥ कुरुक्षेत्रादिनिखिलपुण्यतीर्थेष्वनेकशः ॥ आत्मतुल्यधनं सूर्य्यग्रहणे सर्वतोमुखे॥३०॥ विप्रेभ्यो व्यासमुख्येभ्यो दत्त्वा यत्फलमश्नुते॥ तत्फलं संभवेत्तस्य सत्यं सत्यं न संशयः ॥ ३१ ॥ एतच्छिवपुराणं हि गायते योऽप्यहर्निशम् ॥ आज्ञां तस्य प्रतीक्षेरन्देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ ३२ ॥ एतच्छिवपुराणं यः पठञ्छृण्वन्हि नित्यशः ॥ यद्यत्करोति सत्कर्म तत्कोटिगुणितं भवेत् ॥ ३३ ॥ समाहितः पठेद्यस्तु तत्र श्रीरुद्रसंहिताम् ॥ स ब्रह्मघ्नोऽपि पूतात्मा त्रिभिरेव दिनैर्भवेत् ॥ ३४ ॥ तां रुद्रसंहितां यस्तु भैरवप्रतिमांतिके ॥ त्रिः पठेत्प्रत्यहं मौनी स कामानखिलाँल्लभेत् ॥ ३५ ॥ तां रुद्रसंहितां यस्तु संपठेद्वटबिल्वयोः ॥ प्रदक्षिणां प्रकुर्वाणो ब्रह्महत्या निवर्तते ॥ ३६ ॥ कैलाससंहिता तत्र ततोऽपि परमा स्मृता ॥ ब्रह्मस्वरूपिणी साक्षात्प्रणवार्थप्रकाशिका ॥ ३७ ॥ कैलाससंहितायास्तु माहात्म्यं वेत्ति शंकरः ॥ कृत्स्नं तदर्द्धं व्यासश्च तदर्द्धं वेद्म्यहं द्विजाः ॥ ३८ ॥ तत्र किंचित्प्रवक्ष्यामि कृत्स्नं वक्तुं न शक्यते ॥ यज्ज्ञात्वा तत्क्षणाल्लोकश्चित्तशुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ३९ ॥ न नाशयति यत्पापं

सा रौद्री [illegible] द्विजाः ॥ [illegible] पश्याम्यहं लोके मार्गमाणोऽपि सर्वदा ॥ [illegible] ॥ शिवेन [illegible] पुरा ॥ [illegible]
[illegible] भवेत् ॥ ४१ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां निष्कृतिं [illegible] ॥ [illegible] मोहमाना [illegible] [illegible]
दर्भा [illegible] ॥ पाप सकृत्कीर्तनं [illegible] विनाशयेत् [illegible] संहिता या पठेत्तु यः [illegible]
तद्भावोऽपि न गोचरं [illegible] संहितां वा पठन्भक्त्या यः [illegible] ये पितरः [illegible] परं पदम् ॥ ४५ ॥ [illegible]
निराहारो यः पठेत्संहितां च [illegible] ॥ बिल्वमूले शिव [illegible] देवैश्च [illegible] ॥ ४६ ॥ [illegible] ॥
उभे विशिष्टे विज्ञेये लील विज्ञानपूर्णे ॥ ४७ ॥ तदिदं [illegible] पुराणं [illegible] निर्मितं तच्छिव [illegible] ब्रह्मसंमितम् ॥ ४८ ॥ विद्येश्व
च तथा रौद्रं वैनायकमथौमिकम् ॥ मातृं रुद्रैकादशकं कैलासं [illegible] ॥ ४९ ॥ [illegible] कोटिरुद्रं [illegible] च ॥ वायवीयं धर्मसंज्ञं
पुराणमिति भेदतः ॥ ५० ॥ संहिता द्वादशमिता महापुण्यतरा मता ॥ [illegible] संख्या [illegible] विप्राः शृणुतादरतोऽखिलम् ॥ ५१ ॥ विद्येशं दशसाहस्रं
रुद्रं वैनायकं तथा ॥ औमं मातृपुराणं [illegible] प्रत्येकाष्टसहस्रकम् ॥ ५२ ॥ [illegible] हि रुद्रैकादशकं द्विजाः ॥ षट्सहस्रं च कैलासं शतरुद्रं तद
र्द्धकम् ॥ ५३ ॥ कोटिरुद्रं त्रिगुणितमेकादश [illegible] कम् ॥ सहस्रकोटिरुद्राख्य [illegible] ग्रन्थसंख्यया ॥ ५४ ॥ वायवीयं [illegible] धर्मं रविसह
स्रकम् ॥ तदेवं लक्षसंख्याकं शैवसंख्याविभेदतः ॥ ५५ ॥ [illegible] सहस्रकम् ॥ शैवं तत्र चतुर्थं वै पुराणं सप्तसंहितम् ॥
॥ ५६ ॥ शिवेन कल्पितं पूर्वं पुराणं ग्रन्थसंख्यया ॥ शतकोटिप्रमाणं हि पुरा सृष्टौ [illegible] ॥ ५७ ॥ व्यस्तेऽष्टादशधा चैव पुराणे द्वाप
रादिषु ॥ चतुर्लक्षेण संक्षिप्ते कृते द्वैपायनादिभिः ॥ ५८ ॥ प्रोक्तं शिवपुराणं हि चतुर्विंशत्सहस्रकम् ॥ श्लोकानां संख्यया सप्तसंहितं
ब्रह्मसंमितम् ॥ ५९ ॥ विद्येश्वराख्या तत्राद्या रौद्री ज्ञेया द्वितीयिका ॥ तृतीया शतरुद्राख्या कोटिरुद्रा चतुर्थिका ॥ ६० ॥ पंचमी चैवमौम्याख्या
षष्ठी कैलाससंज्ञिका ॥ सप्तमी वायवीयाख्या सप्तैवं संहिता मताः ॥ ६१ ॥ सप्तसंहितं दिव्यं पुराणं शिवसंज्ञकम् ॥ वरीवर्ति ब्रह्मतुल्यं सर्वोपरि
गतिप्रदम् ॥ ६२ ॥ एतच्छिवपुराणं हि सप्तसंहितमादरात् ॥ परिपूर्णं पठेद्यस्तु स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ६३ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासागमशतानि च ॥
एतच्छिवपुराणस्य नार्हन्त्यल्पां कलामपि ॥ ६४ ॥ शैवं पुराणममलं शिवकीर्तितं तद्व्यासेन शैवप्रवणेन च संगृहीतम् ॥ संक्षेपतः सकलजीवगुणोपकारं
तापत्रयघ्नमतुलं शिवदं सतां हि ॥ ६५ ॥ निकैतवो धर्म इह प्रगीतो वेदान्तविज्ञानमयः प्रधानः ॥ अमत्सरान्तर्बुधवेद्यवस्तुसत्कालसमंत्रौघत्रिवर्ग

युक्तम् ॥६६॥ शैवं पुराणतिलकं खलु सत्पुराणं वेदांतवेदविलसत्परवस्तुगीतम् ॥ यो वै पठेच्च शृणुयात्परमादरेण शंभुप्रियः स हि लभेत्परमां गतिं वै ॥ ॥ ६७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचः सौतं प्रोचुस्ते परमर्षयः ॥ वेदान्तसारसर्वस्वं पुराणं श्रावयाद्भुतम् ॥ १ ॥ इति श्रुत्वा मुनीनां स वचनं सुप्रहर्षितः ॥ संस्मरञ्छंकरं सूतः प्रोवाच मुनिसत्तमान् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे स्मृत्वा शिवमनामयम् ॥ पुराणप्रवणं शैवं पुराणं वेदसारजम् ॥ ३ ॥ यत्र गीतं त्रिकं प्रीत्या भक्तिज्ञानविरागकम् ॥ ४ ॥ वेदांतवेद्यं सद्वस्तु विशेषेण प्रवर्णितम् ॥ ५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे पुराणं वेदसारजम् ॥ पुरा कालेन महता कल्पेऽतीते पुनः पुनः ॥ ६ ॥ अस्मिन्नुपस्थिते कल्पे प्रवृत्ते सृष्टिकर्मणि ॥ मुनीनां षट्कुलीनानां ब्रुवतामितरेतरम् ॥ ७ ॥ इदं परमिदं नेति विवादः सुमहानभूत् ॥ तेऽभिजग्मुर्विधातारं ब्रह्माणं प्रभुमव्ययम् ॥ ८ ॥ वाग्भिर्विनयगर्भाभिः सर्वैः प्रांजलयोऽब्रुवन् ॥ त्वं हि सर्वजगद्धाता सर्वकारणकारणम् ॥ ९ ॥ कः पुमान्सर्वतत्त्वेभ्यः पुराणः परतः परः ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य मनसा सह ॥ १० ॥ यस्मात्सर्वमिदं ब्रह्मविष्णुरुद्रेंद्रपूर्वकम् ॥ सहभूतेंद्रियैः सर्वैः प्रथमं संप्रसूयते ॥११॥ एष देवो महादेवः सर्वज्ञो जगदीश्वरः ॥ अयं तु परया भक्त्या दृश्यते नाऽन्यथा क्वचित् ॥ १२ ॥ रुद्रो हरिर्हरश्चैव तथान्ये च सुरेश्वराः ॥ भक्त्या परमया तस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥ १३ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन शिवे भक्त्या विमुच्यते ॥ प्रसादाद्देवताभक्तिः प्रसादो भक्तिसंभवः ॥ यथेहांकुरतो बीजं बीजतो वा यथांकुरः ॥ १४ ॥ तस्मादीशप्रसादार्थं यूयं गत्वा भुवं द्विजाः ॥ दीर्घसत्रं समाकुध्वं यूयं वर्षसहस्रकम् ॥ १५ ॥ अमुष्यैवाध्वरेशस्य शिवस्यैव प्रसादतः ॥ वेदोक्तविद्यासारं तु जायते साध्यसाधनम् ॥ १६ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ अथ किं परमं साध्यं किं वा तत्साधनं परम् ॥ साधकः कीदृशस्तत्र तदिदं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ साध्यं शिवपदप्राप्तिः साधनं तस्य सेवनम् ॥ साधकस्तत्प्रसादाद्यो नित्यादिफलनिस्पृहः ॥ १८ ॥ कर्म कृत्वा तु वेदोक्तं तदर्पितमहाफलम् ॥ परमेशपदप्राप्तिः सालोक्यादिक्रमात्ततः ॥ १९ ॥ तत्तद्भक्त्यनुसारेण सर्वेषां परमं फलम् ॥ तत्साधनं बहुविधं साक्षादीशेन बोधितम् ॥ २० ॥ संक्षिप्य तत्र वः सारं साधनं प्रब्रवीम्यहम् ॥ श्रोत्रेण श्रवणं तस्य वचसा कीर्तनं तथा ॥ २१ ॥ मनसा मननं तस्य महासाधनमुच्यते ॥ श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च मंतव्यश्च महेश्वरः ॥ २२ ॥ इति श्रुतिः प्रमाणं नः साधनेनामुना परम् ॥ साध्यं व्रजत सर्वार्थसाधनैकपरायणाः ॥२३॥ प्रत्यक्षं चक्षुषा दृष्ट्वा तत्र लोकः प्रवर्तते ॥ अप्रत्यक्षं हि सर्वत्र ज्ञात्वा श्रोत्रेण चेष्टते ॥ २४ ॥

तस्माच्छ्रवणमेवादौ श्रुत्वा गुरुमुखाद्बुधः ॥ ततः संसाधयेदन्यत्कीर्तनं मननं सुधीः ॥ २५ ॥ क्रमान्मननपर्यंते साधनेऽस्मिन्सुसाधिते ॥ शिवयोगो भवेत्तेन सालोक्यादिक्रमाच्छनैः ॥ २६ ॥ सर्वांगव्याधयः पश्चात्सर्वानंदश्च लीयते ॥ अभ्यासात्क्लेशमेतद्वै पश्चादाद्यंतमंगलम् ॥ २७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां साध्यसाधनखंडे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ मननं कीदृशं ब्रह्मञ्छ्रवणं चापि कीदृशम् ॥ कीर्तनं वा कथं तस्य कीर्तयैतद्यथायथम् ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पूजाजपेशगुणरूपविलासनाम्नां युक्तिप्रियेण मनसा परिशोधनं यत् ॥ तत्संततं मननमीश्वरदृष्टिलभ्य सर्वेषु साधनवरेष्वपि मुख्यमुख्यम् ॥ २ ॥ गीतात्मना श्रुतिपदेन च भाषया वा शंभुप्रतापगुणरूपविलासनाम्नाम् ॥ वाचा स्फुटं तु रसवत्स्तवनं यदस्य तत्कीर्तनं भवति साधनमत्र मध्यम् ॥ ३ ॥ येनापि केन करणेन च शब्दपुंजं यत्र क्वचिच्छिवपरं श्रवणेंद्रियेण ॥ स्त्रीकेलिवद्दृढतरं प्रणिधीयते यत्तद्वै बुधाः श्रवणमत्र जगत्प्रसिद्धम् ॥ ४ ॥ सत्संगमेन भवति श्रवणं पुरस्तात्संकीर्तनं पशुपतेरथ तद्दृढं स्यात् ॥ सर्वोत्तम भवति तन्मननं तदंते सर्वं हि संभवति शंकरदृष्टिपाते ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अस्मिन्साधनमाहात्म्ये पुरा वृत्तं मुनीश्वराः ॥ युष्मदर्थं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वमवधानतः ॥ ६ ॥ पुरा मम गुरुर्व्यासः पराशरमुनेः सुतः ॥ तपश्चचार संभ्रांतः सरस्वत्यास्तटे शुभे ॥ ७ ॥ गच्छन्यदृच्छया तत्र विमानेनार्करोचिषा ॥ सनत्कुमारो भगवान्ददर्श मम देशिकम् ॥ ८ ॥ ध्यानारूढः प्रबुद्धोऽसौ ददर्श तमजात्मजम् ॥ प्रणिपत्याह संभ्रांतः परं कौतूहलं मुनिः ॥ ९ ॥ दत्त्वार्घ्यमस्मै प्रददौ देवयोग्यं च विष्टरम् ॥ प्रसन्नः प्राह तं प्रह्वं प्रभुर्गंभीरया गिरा ॥ १० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ सत्यं वस्तु मुने दध्याः साक्षात्करणगोचरः ॥ स शिवोऽथासहायोऽत्र तपश्चरसि किंकृते ॥ ११ ॥ एवमुक्तः कुमारेण प्रोवाच स्वाशय मुनिः॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्च वेदमार्गे कृतादराः ॥ १२ ॥ बहुधा स्थापिता लोके मया त्वत्कृपया तथा ॥ एवं भूतस्य मेऽप्येवं गुरुभूतस्य सर्वतः ॥ ॥ १३ ॥ मुक्तिसाधनकं ज्ञानं नोदेति परमाद्भुतम् ॥ तपश्चरामि मुक्त्यर्थं न जाने तत्र कारणम् ॥ १४ ॥ इत्थं कुमारो भगवान्व्यासेन मुनिनार्थितः ॥ समर्थः प्राह विप्रेंद्रा निश्चयं मुक्तिकारणम् ॥ १५ ॥ श्रवणं कीर्तनं शंभोर्मननं च महत्तरम् ॥ त्रयं साधनमुक्तं च विद्यते वेदसंमतम् ॥ १६ ॥ पुराहमथ संभ्रांतो ह्यन्यसाधनसंभ्रमः ॥ अचले मंदरे शैले तपश्चरणमाचरम् ॥ १७ ॥ शिवाज्ञया ततः प्राप्तो भगवान्नंदिकेश्वरः ॥ स मे दयालुर्भगवान्सर्वसाक्षी गणेश्वरः ॥ १८ ॥ उवाच मह्यं सस्नेहं मुक्तिसाधनमुत्तमम् ॥ श्रवणं कीर्तनं शंभोर्मननं वेदसंमतम् ॥ १९ ॥ त्रिकं च साधनं मुक्तौ शिवेन मम भाषितम् ॥ श्रवणादित्रिकं ब्रह्मन्कुरुष्वेति मुहुर्मुहुः ॥ २० ॥ एवमुक्त्वा ततो व्यासं सानुगो विधिनंदनः ॥ जगाम स्वविमानेन पदं परमशोभ

नम् ॥ २१ ॥ एवमुक्तं समासेन पूर्ववृत्तांतमुत्तमम् ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ श्रवणादित्रयं सूत मुक्त्युपायस्त्वयेरितः ॥ २२ ॥ श्रवणादित्रिकेऽशक्तः
किं कृत्वा मुच्यते जनः ॥ अयत्नेनैव मुक्तिः स्यात्कर्मणा केन हेतुना ॥ २३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां साध्य
साधनखण्डे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ श्रवणादित्रिकेऽशक्तो लिंगं बेरं च शांकरम् ॥ संस्थाप्य नित्यमभ्यर्च्य तरेत्संसारसागरम् ॥१॥
अपि द्रव्यं वहेदेव यथाबलमवंचयन् ॥ अर्पयेल्लिंगबेरार्थमर्चयेदपि संततम् ॥२॥ मंडपं गोपुरं तीर्थं मठं क्षेत्रं तथोत्सवम् ॥ वस्त्रं गंधं च माल्यं च
धूपं दीपं च भक्तितः ॥ ३ ॥ विविधान्नं च नैवेद्यमपूपव्यंजनैर्युतम् ॥ छत्रं ध्वजं च व्यजनं चामरं चापि सांगकम् ॥ ४ ॥ राजोपचारवत्सर्वं धारये
ल्लिंगबेरयोः॥प्रदक्षिणां नमस्कारं यथाशक्ति जपं तथा ॥५॥आवाहनादिसर्गांतं नित्यं कुर्यात्सुभक्तितः ॥ इत्थमभ्यर्चयन्देवं लिंगे बेरे च शांकरे ॥
॥ ६ ॥ सिद्धिमेति शिवप्रीत्या हित्वापि श्रवणादिकम् ॥ लिंगबेरार्चनामात्रान्मुक्ताः पूर्वं महाजनाः ॥७॥ मुनय ऊचुः ॥ बेरमात्रे तु सर्वत्र पूज्यंते
देवतागणाः ॥ लिंगे बेरे च सर्वत्र कथं संपूज्यते शिवः ॥ ८ ॥ सूत उवाच ॥ अहो मुनीश्वराः पुण्यं प्रश्नमेतन्महाद्भुतम् ॥ अत्र वक्ता महादेवो ना
न्योऽस्ति पुरुषः क्वचित् ॥ ९ ॥ शिवेनोक्तं प्रवक्ष्यामि क्रमाद्गुरुमुखाच्छ्रुतम् ॥ शिवैको ब्रह्मरूपत्वान्निष्कलः परिकीर्तितः ॥ १० ॥ रूपित्वात्सकल
स्तद्वत्तस्मात्सकलनिष्कलः ॥ निष्कलत्वान्निराकारं लिंगं तस्य समागतम् ॥ ११ ॥ सकलत्वात्तथा बेरं साकारं तस्य संगतम् ॥ सकलाकलरूप
त्वाद्ब्रह्मशब्दाभिधः परः ॥ १२ ॥ अपि लिंगे च बेरे च नित्यमभ्यर्च्यते जनैः ॥ अब्रह्मत्वात्तदन्येषां निष्कलत्वं नहि क्वचित् ॥ १३ ॥ तस्मात्ते
निष्कले लिंगे नाराध्यंते सुरेश्वराः ॥ अब्रह्मत्वाच्च जीवत्वात्तथान्ये देवतागणाः ॥ १४ ॥ तूष्णीं सकलमात्रत्वादर्च्यंते बेरमात्रके ॥ जीवत्वं
शंकरान्येषां ब्रह्मत्वं शंकरस्य च ॥ १५ ॥ वेदांतसारसंसिद्धं प्रणवार्थे प्रकाशनात् ॥ एवमेव पुरा पृष्टो मंदरे नंदिकेश्वरः ॥ १६ ॥ सनत्कुमार
मुनिना ब्रह्मपुत्रेण धीमता ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शिवान्यदेववश्यानां सर्वेषामति सर्वतः ॥ १७ ॥ बेरमात्रं च पूजार्थं श्रुतं दृष्टं च भूरिशः ॥
शिवमात्रस्य पूजायां लिंगं बेरं च दृश्यते ॥ १८ ॥ अतस्तद्ब्रूहि कल्याण तत्त्वं मे साधुबोधनम् ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ अनुत्तरमिमं प्रश्नं
रहस्यं ब्रह्मलक्षणम् ॥ १९ ॥ कथयामि शिवेनोक्तं भक्तियुक्तस्य तेऽनघ ॥ शिवस्य ब्रह्मरूपत्वान्निष्कलत्वाच्च निष्कलम् ॥ २० ॥ लिंगं तस्यैव
पूजायां सर्ववेदेषु संमतम् ॥ तस्यैव सकलत्वाच्च तथा सकलनिष्कलम् ॥ २१ ॥ सकलं च तथा बेरं पूजायां लोकसंमतम् ॥ शिवान्येषां च
जीवत्वात्सकलत्वाच्च सर्वतः ॥ २२ ॥ बेरमात्रं च पूजायां संमतं वेदनिर्णये ॥ स्वाविर्भावे च देवानां सकलं रूपमेव हि॥ २३ ॥ शिवस्य लिंगं

वेरं च दर्शने दृश्यते खलु ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ उक्तं त्वया महाभाग लिंगबेरप्रचारणम् ॥ २४ ॥ शिवस्य च तदन्येषां विभज्य परमार्थतः ॥ तस्मात्तदेव परमं लिंगबेरादिसंभवम् ॥ २५ ॥ श्रोतुमिच्छामि योगींद्र लिंगाविर्भावलक्षणम् ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ शृणु वत्स भवत्प्रीत्या वक्ष्यामि परमार्थतः ॥ २६ ॥ पुरा कल्पे महाकाले प्रपन्ने लोकविश्रुते ॥ अयुध्यतां महात्मानौ ब्रह्मविष्णू परस्परम् ॥ २७ ॥ तयोर्मानं निराकर्तुं तन्मध्ये परमेश्वरः ॥ निष्कलस्तंभरूपेण स्वरूपं समदर्शयत् ॥ २८ ॥ ततः स्वलिंगचिह्नत्वात्स्तंभतो निष्कलं शिवः ॥ स्वलिंगं दर्शयामास जगतां हितकाम्यया ॥ २९ ॥ तदाप्रभृति लोकेषु निष्कलं लिंगमैश्वरम् ॥ सकलं च तथा बेरं शिवस्यैव प्रकल्पितम् ॥ ३० ॥ शिवान्येषां तु देवानां बेरमात्रं प्रकल्पितम् ॥ तत्तद्बेरं तु देवानां तत्तद्भोगप्रदं शुभम् ॥ शिवस्य लिंगबेरत्वं भोगमोक्षप्रदं शुभम् ॥ ३१ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ पुरा कदाचिद्योगींद्र विष्णुर्विषधरासनः ॥ सुष्वाप परया भूत्या स्वानुगैरपि संवृतः ॥ १ ॥ यदृच्छयागतस्तत्र ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ॥ अपृच्छत्पुंडरीकाक्षं शयानं सर्वसुंदरम् ॥ २ ॥ कस्त्वं पुरुषवच्छेषे दृष्ट्वा मामपि दृप्तवत् ॥ उत्तिष्ठ वत्स मां पश्य तव नाथमिहागतम् ॥ ३ ॥ आगतं गुरुमाराध्यं दृष्ट्वा यो दृप्तवच्चरेत् ॥ द्रोहिणस्तस्य मूढस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ ४ ॥ इति श्रुत्वा वचः क्रुद्धो बहिः शांतवदाचरन् ॥ स्वस्ति ते स्वागतं वत्स तिष्ठ पीठमितो विश ॥ ५ ॥ किमु ते व्यग्रवक्त्रं विभाति विषमेक्षणम् ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वत्स विष्णो महामानमागतं कालवेगतः ॥ ६ ॥ पितामहश्च जगतः पाता च तव वत्सक ॥ विष्णुरुवाच ॥ मत्स्थं जगदिदं वत्स मनुषे त्वं हि चोरवत् ॥ ७ ॥ मन्नाभिकमलाज्जातः पुत्रस्त्वं भाषसे वृथा ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ एवं हि वदतोस्तत्र मुग्धयोरजयोस्तदा ॥ ८ ॥ अहमेव वरो न त्वमहं प्रभुरहं प्रभुः ॥ परस्परं हंतुकामौ चक्रतुः समरोद्यमम् ॥ ९ ॥ युयुधातेऽमरौ वीरौ हंसपक्षींद्रवाहनौ ॥ वैरंच्या वैष्णवाश्चैवं मिथो युयुधिरे तदा ॥ १० ॥ तावद्विमानगतयः सर्वा वै देवजातयः ॥ दिदृक्षवः समाजग्मुः समरं तं महाद्भुतम् ॥ ११ ॥ क्षिपंतः पुष्पवर्षाणि पश्यंतः स्वैरमंबरे ॥ सुपर्णवाहनस्तत्र क्रुद्धो वै ब्रह्मवक्षसि ॥ १२ ॥ मुमोच बाणानसहानस्त्रांश्च विविधान्बहून् ॥ मुमोचाथ विधिः क्रुद्धो विष्णोरुरसि दुःसहान् ॥ १३ ॥ बाणाननलसंकाशानस्त्रांश्च बहुशस्तदा ॥ तदाश्चर्यमिति स्पष्टं तयोः समरगोचरम् ॥ १४ ॥ समीक्ष्य दैवतगणाः शशंसुर्भृशमाकुलाः ॥ ततो विष्णुः सुसंक्रुद्धः श्वसन्व्यसनकर्शितः ॥ १५ ॥ माहेश्वरास्त्रं मतिमान्संदधे ब्रह्मणोपरि ॥ ततो ब्रह्मा भृशं क्रुद्धः कंपयन्विश्वमेव हि ॥ १६ ॥ अस्त्रं पाशुपतं घोरं संदधे विष्णुवक्षसि । ततस्तदुत्थितं व्योम्नि तपनायुत

सन्निभम् ॥ १७ ॥ सहस्रमुखमत्युग्रं चण्डवातभयङ्करम् ॥ अस्त्रद्वयमिदं तत्र ब्रह्मविष्ण्वोर्भयंकरम् ॥ १८ ॥ इत्थं बभूव समरं ब्रह्मविष्ण्वोः परस्परम् ॥ ततो देवगणाः सर्वे विषण्णा भृशमाकुलाः ॥ ऊचुः परस्परं तात राजक्षोभे यथा द्विजाः ॥ १९ ॥ सृष्टिः स्थितिश्च संहारस्तिरोभावोऽप्यनुग्रहः ॥ यस्मात्प्रवर्तते तस्मै ब्रह्मणे च त्रिशूलिने ॥ २० ॥ अशक्यमन्यैर्यदनुग्रहं विना तृणक्षयोऽप्यत्र यदृच्छया क्वचित् ॥२१॥ इति देवा भयं कृत्वा विचिन्वंतः शिवक्षयम् ॥ जग्मुः कैलासशिखरं यत्रास्ते चंद्रशेखरः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वैवममरा हृष्टाः पदं तत्पारमेश्वरम् ॥ प्रणेमुः प्रणवाकारं प्रविष्टास्तत्र सद्मनि ॥ २३ ॥ तेऽपि तत्र सभामध्ये मंडपे मणिविष्टरे ॥ विराजमानमुमया ददृशुर्देवपुंगवम् ॥ २४ ॥ सव्योत्तरेतरपदं तदर्पितकरांबुजम् ॥ स्वगणैः सर्वतो जुष्टं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ २५ ॥ वीज्यमानं विशेषज्ञैः स्त्रीजनैस्तीव्रभावनैः ॥ शस्यमानं सदा वेदैरनुगृह्य तमीश्वरम् ॥ २६ ॥ दृष्ट्वैवमीशममराः संतोषसलिलेक्षणाः ॥ दंडवद्दूरतो वर्त्म नमश्चक्रुर्महागणाः ॥ २७ ॥ तानवेक्ष्य पतिर्देवान्समीपे चाह्वयद्गणैः ॥ अथ संह्लादयन्देवान्देवो देवशिखामणिः ॥ अवोचदथ गंभीरं वचनं मधुमंगलम् ॥ २८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ईश्वर उवाच ॥ वत्सकाः स्वस्ति वः कच्चिद्वर्तते मम शासनात् ॥ जगच्च देवतावंशः स्वस्वकर्मणि किं न वा ॥ १ ॥ प्रागेव विदितं युद्धं ब्रह्मविष्ण्वोर्मया सुराः ॥ भवतामभितापेन पौनरुक्तेन भाषितम् ॥ २ ॥ इति सस्मितया माध्व्या कुमार परिभाषया ॥ समतोषयदम्बायाः स पतिस्तत्सुरव्रजम् ॥ ३ ॥ अथ युद्धांगणं गंतुं हरिधात्रोरधीश्वरः ॥ आज्ञापयद्गणेशानां शतं तत्रैव संसदि ॥४॥ ततो वाद्यं बहुविधं प्रयाणाय परेशितुः ॥ गणेश्वराश्च संनद्धा नानावाहनभूषणाः ॥ ५ ॥ प्रणवाकारमाद्यंतं पंचमंडलमंडितम् ॥ आरुरोह रथं भद्रमंबिकापतिरीश्वरः ॥ ससूनुगणमिंद्राद्याः सर्वेऽप्यनुययुः सुराः ॥ ६ ॥ चित्रध्वजव्यजनचामरपुष्पवर्षसंगीतनृत्यनिवहैरपि वाद्यवर्गैः ॥ संमानितः पशुपतिः परया च देव्या साकं तयोः समरभूमिमगात्ससैन्यः ॥ ७ ॥ समीक्ष्य तु तयोर्युद्धं निगूढोऽभ्रे समास्थितः ॥ समाप्तवाद्यनिर्घोषः शांतोरुगणनिःस्वनः ॥ ८ ॥ अथ ब्रह्माच्युतौ वीरौ हंतुकामौ परस्परम् ॥ माहेश्वरेण चास्त्रेण तथा पाशुपतेन च ॥ ९ ॥ अस्त्रज्वालैरथो दग्धं ब्रह्मविष्ण्वोर्[illegible] ॥ ईशोऽपि तं निरीक्ष्याथ ह्यकालप्रलयं भृशम् ॥ १० ॥ महानलस्तंभविभीषणाकृतिर्बभूव तन्मध्यतले स निष्कलः ॥ ११ ॥ ते अस्त्रे चापि सज्वाले लोकसंहरणक्षमे ॥ निपेततुः क्षणेनैव ह्याविर्भूते महानले ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा तदद्भुतं चित्रमस्त्रशांतिकरं शुभम् ॥ किमेतदद्भुताकारमित्यूचुश्च परस्परम् ॥ १३ ॥ अतींद्रियमिदं स्तंभमग्निरूपं किमुत्थितम् ॥ अस्योर्ध्वमपि चाधश्च आवयोर्लक्ष्यमेव हि ॥ १४ ॥

इति [illegible]स्थितौ वीरौ मिलि[illegible] [illegible]मानिनौ ॥ तत्परौ तत्प[illegible] प्रतस्थातेऽथ सत्वरम् ॥ १५ ॥ आवयोर्मिश्रयोस्तत्र कार्यमेकं न संभवेत् ॥ इ[illegible]त्वा सूकरतनुर्विष्णुस्तस्यादिमीयिवान् ॥ १६ ॥ तथा ब्रह्मा हंसतनुस्तदंतं वीक्षितुं ययौ ॥ भित्त्वा पातालनिलयं गत्वा दूरतरं हरिः ॥ १७ ॥ [illegible]श्यनलस्य संस्थानं स्तंभस्यानलवर्चसः ॥ श्रांतः स सूकरहरिः प्राप पूर्वं रणांगणम् ॥ १८ ॥ अथ गच्छंस्तु व्योम्ना च विधिस्तात पिता तव ॥ ददर्श केतकीपुष्पं किंचिद्विच्युतमद्भुतम् ॥ १९ ॥ [illegible]मनम्लानं बहुवर्षच्युतं तथा ॥ अन्वीक्ष्य च तयोः कृत्यं भगवान्परमेश्वरः ॥ २० ॥ परिहासं तु कृतवान्कंपनाच्चलितं शिरः ॥ [illegible]च्युतं केतकसुत्तमम् ॥ २१ ॥ किं त्वं पतसि पुष्पेश पु[illegible] केन वै धृत. ॥ आदिमस्याप्रमेयस्य स्तंभमध्याच्च्युतश्चिरम् ॥ २२ ॥ न पश्यामि तस्मात्त्व[illegible] ॥ अस्यांतस्य च सेवार्थं [illegible]गतः ॥ २३ ॥ इतः परं मत्रे मेऽत्र त्वया कर्तव्यमीप्सितम् ॥ [illegible] त्वया वाच्यमेतद्विष्णोश्च सन्निधौ ॥ २४ ॥ [illegible] साक्ष्यहमच्युत ॥ इत्युक्त्वा केतकं तत्र प्रणनाम पुनः पुनः ॥ [illegible] ॥ २५ ॥ समीक्ष्य [illegible] प्रनष्टहर्षं तु ननर्त हर्षात् ॥ उवाच चैनं परमार्थमच्युतं षंढात्तवाद [illegible]स्तोऽच्युतम् ॥ २६ ॥ [illegible]नाग्रमेतत्समुद्रीक्षितं [illegible] केतकं त्विदम् ॥ ततोऽवदत्तत्र हि केतकं मृषा तथेति तद्धातृवचस्तदंतिके ॥ हरिश्च तत्[illegible] चित्तदेशकाम तस्मै विधये नमः [illegible] ॥ २७ ॥ षोडशैरुपचारैश्च पूजयामास तं विधिम् ॥ २८ ॥ विधिं प्रहर्तुं [illegible] स ईश्वरस्तत्र तदा साकृतिः ॥ समुत्थितः [illegible] प्रकंपपाणिः परिगृह्य तत्पदम् ॥ २९ ॥ आद्यंतहीनवपुषि त्वयि मोहबुद्ध्या भूयान्विमर्श [illegible] कामनोत्थः ॥ स त्वं प्रसीद करुणाकर कश्मलं नो मृष्टं क्षमस्व विहितं भवतैव केल्या ॥ ३० ॥ ईश्वर उवाच ॥ वत्स प्रसन्नोऽस्मि हरे यतस्त्वमीशत्वमिच्छन्नपि सत्यवाक्यम् ॥ व्रयास्त तस्ते भविता जनेषु साम्यं मया सत्कृतिरप्यलभ्यम् ॥ ३१ ॥ [illegible] पृथगात्मक्षेत्रप्रतिष्ठोत्सवपूजनं [illegible] ॥ ३२ ॥ इति देवः पुरा प्रीतः सत्येन हरये परम् ॥ ददौ स्वसाम्यमत्यर्थं देवसंघे च पश्यति ॥ ३३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

नंदिकेश्वर उवाच ॥ ससर्जाथ महादेवः पुरुषं कंचिदद्भुतम् ॥ भैरवाख्यं भ्रुवोर्मध्याद्ब्रह्मदर्पजिघांसया ॥ १ ॥ स वै तदा तत्र पतिं प्रणम्य शिवमंगणे ॥ किं कार्यं करवाण्यत्र शीघ्रमाज्ञापय प्रभो ॥ २ ॥ वत्स योऽयं विधिः साक्षाज्जगतामाद्यदैवतम् ॥ नूनमर्चय खड्गं तिग्मेन जवसा परम् ॥ ३ ॥ स वै गृहीत्वैककरेण केशं तत्पंचमं दृप्तमसत्यभाषणम् ॥ छित्त्वा शिरो ह्यस्य निहंतुमुद्यतः प्रकंपयन्खड्गमतिस्फुटं करैः ॥ ४ ॥ पिता तवोत्सृष्ट

514

विभूषगांवरस्रगुत्तरीयामलकेशसंहतिः ॥ प्रवातंभेव लतेव चंचलः पपात ते भवनपंकजे ॥५॥ तावद्विधिं तात दिदृक्षुरच्युतः कृपालुरस्मत्प्रतिपाद पल्लवम् ॥ निषिच्य बाष्पैरवदत्कृतांजलिर्यथा शिशुः स्वं पितरं कलाश्रयम् ॥ ६ ॥ अच्युत उवाच ॥ त्वया प्रयत्नेन पुरा हि दत्तं यदस्य पंचाननमीश चिह्नम् ॥ तस्मात्क्षमस्वाद्यमनुग्रहार्हं कुरु प्रसादं विधये ह्यमुष्मै ॥ ७ ॥ इत्यर्थितोऽच्युतेनेशस्तुष्टः सुरगणांगणे ॥ निवर्तयामास तदा भैरवं ब्रह्मदंडतः ॥ ८ ॥ अथाह देवः कितवं विधिं विगतकंधरम् ॥ ब्रह्मंस्त्वमर्हणाकांक्षी शठेशत्वं समास्थितः ॥ ९ ॥ नातस्ते सत्कृति लोके भूयात्स्थानोत्सवादिकम् ॥ ब्रह्मोवाच ॥ स्वामिन्प्रसीदाद्य महाविभूते मन्ये वरं मे शिरसः प्रमोक्षम् ॥ १० ॥ नमस्तुभ्यं भगवते बंधवे विश्वयोनये ॥ सहिष्णवे च दोषाणां शंभवे शैलधन्वने ॥ ११ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अराजभयमेतद्वै जगत्सर्वं नशिष्यति ॥ ततस्त्वं जहि दंडार्हं वह लोकधुरं शिशो ॥ १२ ॥ वरं ददामि ते तत्र गृहाण दुर्लभं परम् ॥ वैतानिकेषु गृह्येषु यज्ञेषु च भवान्गुरुः ॥१३॥ निष्फलस्त्वदृते यज्ञः सांगश्च सहदक्षिणः ॥ अथाह देवः कितवं केतकं कूटसाक्षिणम् ॥ १४ ॥ रे रे केतक दुष्टस्त्वं शठ दूरमितो व्रज ॥ ममापि प्रेम ते पुष्पे माभूत् जातस्त्वितः परम् ॥ १५ ॥ इत्युक्ते तत्र देवेन केतकं देवजातयः ॥ सर्वा निवारयामासुस्तत्पार्श्वादन्यतस्तदा ॥ १६ ॥ केतक उवाच ॥ नमस्ते नाथ मे जन्म निष्फलं भवदाज्ञया ॥ सफलं क्रियतां तात क्षम्यतां मम किल्बिषम् ॥ १७ ॥ ज्ञानाज्ञानकृतं पापं नाशयत्येव ते स्मृतिः ॥ तादृशे त्वयि दृष्टे मे मिथ्यादोषः कुतो भवेत् ॥ १८ ॥ तथा स्तुतस्तु भगवान्केतकेन सभातले ॥ न मे त्वद्धारणं योग्यं सत्यवागहमीश्वरः ॥ १९ ॥ मदीयास्त्वां धरिष्यंति जन्म ते सफलं ततः ॥ त्वं वै वितानव्याजेन ममोपरि भविष्यसि ॥ २० ॥ इत्यनुगृह्य भगवान्केतकं विधिमाधवौ ॥ विरराज सभामध्ये सर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ २१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ तत्रांतरे तौ च नाथं प्रणम्य विधिमाधवौ ॥ बद्धांजलिपुटौ तूष्णीं तस्थतुर्दक्षवामगौ ॥१॥ तत्र संस्थाप्य तौ देवं सकुटुंबं वरासने ॥ पूजयामासतुः पूज्यं पुण्यैः पुरुषवस्तुभिः ॥ २ ॥ पौरुषं प्राकृतं वस्तु ज्ञेयं दीर्घाल्पकालिकम् ॥ हारनूपुरकेयूरकिरीटमणिकुंडलैः ॥ ३ ॥ यज्ञसूत्रोत्तरीयस्रक्क्षौममाल्यांगुलीयकैः ॥ पुष्पतांबूलकर्पूरचंदनागुरुलेपनैः ॥ ४ ॥ धूपदीपसितच्छत्रव्यंजनध्वजचामरैः ॥ अन्यैर्दिव्योपहारैश्च वाङ्मनोतीतवैभवैः ॥ ५ ॥ पतियोग्यैः पशुलभ्यैस्तौ समार्चयतां पतिम् ॥ यद्यच्छ्रेष्ठतमं वस्तु पतियोग्यं हि तद्ध्वज ॥ ६ ॥ तद्धस्त्वखिलमीशोऽपि पारंपर्यचिकीर्षया ॥ सभ्यानां प्रददौ हृष्टः पृथक्तत्र यथाक्रमम् ॥ ७ ॥ कोलाहलो महानासीत्तत्र

तद्वरस्तु गृह्यताम् ॥ तत्रैव ब्रह्मविष्णुभ्यां चार्चितः शंकरः पुरा ॥८॥ प्रसन्नः प्राह तौ नम्रौ सस्मितं भक्तिवर्धनः ॥ ईश्वर उवाच ॥ तुष्टोऽहमद्य वां वत्सौ पूजयाऽस्मिन्महादिने ॥ ९ ॥ दिनमेतत्ततः पुण्यं भविष्यति महत्तरम् ॥ शिवरात्रिरिति ख्याता तिथिरेषा मम प्रिया ॥१०॥ एतत्काले तु यः कुर्यात्पूजां मल्लिंगबेरयोः ॥ कुर्यात्स जगतः कृत्य स्थितिसर्गादिकं पुमान् ॥११॥ शिवरात्रावहोरात्रं निराहारो जितेंद्रियः ॥ अर्चयेद्वा यथान्यायं यथाबलमवंचकः ॥ १२ ॥ यत्फलं मम पूजायां वर्षमेकं निरंतरम् ॥ तत्फलं लभते सद्यः शिवरात्रौ मदर्चनात् ॥ १३ ॥ मद्धर्मवृद्धिकालोऽयं चंद्रकाल इवांबुधेः ॥ प्रतिष्ठाद्युत्सवो यत्र मामको मंगलायनः ॥ १४ ॥ यत्पुनः स्तंभरूपेण स्वाविरासमहं पुरा ॥ स कालो मार्गशीर्षे तु स्यादार्द्राऋक्षमर्भकौ ॥ १५ ॥ आर्द्रायां मार्गशीर्षे तु यः पश्येन्मामुमासखम् ॥ मद्बेरमपि वा लिंगं स गुहादपि मे प्रियः ॥ १६ ॥ अलं दर्शनमात्रेण फलं तस्मिन्दिने शुभे ॥ अभ्यर्चनं चेदधिकं फलं वाचामगोचरम् ॥ १७ ॥ रणरंगतलेऽमुष्मिन्यदहं लिंगवर्ष्मणा ॥ जृंभितो लिंगवत्तस्माल्लिंगस्थानमिदं भवेत् ॥ १८ ॥ अनाद्यंतमिदं स्तंभमणुमात्रं भविष्यति ॥ दर्शनार्थं हि जगतां पूजनार्थं हि पुत्रकौ ॥ १९ ॥ भोगावहमिदं लिंगं भुक्तिमुक्त्येकसाधनम् ॥ दर्शनस्पर्शनध्यानाज्जंतूनां जन्ममोचनम् ॥ २० ॥ अनलाचलसंकाशं यदिदं लिंगमुत्थितम् ॥ अरुणाचलमित्येव तदिदं ख्यातिमेष्यति ॥ ॥ २१ ॥ अत्र तीर्थं च बहुधा भविष्यति महत्तरम ॥ मुक्तिरप्यत्र जंतूनां वासेन मरणेन च ॥ २२ ॥ रथोत्सवादिकल्याणं जनावासं तु सर्वतः ॥ अत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ २३ ॥ मत्क्षेत्रादपि सर्वस्मात्क्षेत्रमेतन्महत्तरम् ॥ अत्र संस्मृतिमात्रेण मुक्तिर्भवति देहिनाम् ॥ २४ ॥ तस्मान्महत्तरमिदं क्षेत्रमत्यंतशोभनम् ॥ सर्वकल्याणसंपूर्णं सर्वमुक्तिकरं शुभम् ॥ २५ ॥ अर्चयित्वाऽत्र मामेव लिंगे लिंगिनमीश्वरम् ॥ सालोक्यं चैव सामीप्यं सारूप्यं सार्ष्टिरेव च ॥ २६ ॥ सायुज्यमिति पंचैते क्रियादीनां फलं मतम् ॥ सर्वेऽपि यूयं सकलं प्राप्स्यथाशु मनोरथम् ॥ २७ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्यनुगृह्य भगवान्विनीतौ विधिमाधवौ ॥ यत्पूर्वं प्रहतं युद्धे तयोः सैन्यं परस्परम् ॥ २८ ॥ तदुत्थापयदत्यर्थं स्वशक्त्याऽमृतधारया ॥ तयोर्मौढ्यं च वैरं च व्यपनेतुमुवाच तौ ॥ २९ ॥ सकलं निष्कलं चेति स्वरूपद्वयमस्ति मे ॥ नान्यस्य कस्यचित्तस्मादन्यः सर्वोऽप्यनीश्वरः ॥ ३० ॥ पुरस्तात्स्तंभरूपेण पश्चाद्रूपेण चार्भकौ ॥ ब्रह्मत्वं निष्कलं प्रोक्तमीशत्वं सकलं तथा ॥ ३१ ॥ द्वयं ममैव संसिद्धं न मदन्यस्य कस्यचित् ॥ तस्मादीशत्वमन्येषां युवयोरपि न क्वचित् ॥ ३२ ॥ तदज्ञानेन वां वृत्तमीशमानं महाद्भुतम् ॥ तन्निराकर्तुमत्रैवमुत्थितोऽहं रणक्षितौ ॥ ॥ ३३ ॥ त्यज त्वं मानमात्मीयं मयीशं कुरु तं मतिम् ॥ मत्प्रसादेन लोकेषु सर्वोऽप्यर्थः प्रकाशते ॥३४॥ गुरूक्तिर्व्यंजकं तत्र प्रमाणं वा पुनः पुनः ॥

573

ब्रह्मतत्त्वमिदं गूढं भवत्प्रीत्या भणाम्यहम् ॥ ३५ ॥ अहमेव परं ब्रह्म मत्स्वरूपं कलाकलम् ॥ ब्रह्मत्वादीश्वरश्चाहं कृत्यं मेऽनुग्रहादिकम् ॥ ३६ ॥
बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्च ब्रह्माहं ब्रह्मकेशवौ । समत्वाद्व्यापकत्वाच्च तथैवात्माहमर्भकौ ॥ ३७॥ अनात्मानः परे सर्वे जीवा एव न संशयः ॥ अनुग्रहाद्यं
सर्गांतं जगत्कृत्यं च पंचकम् ॥ ३८ ॥ ईशत्वादेव मे नित्यं न मदन्यस्य कस्यचित् ॥ आदौ ब्रह्मत्वबुद्ध्यर्थं निष्कलं लिंगमुत्थितम् ॥ ३९ ॥
तस्मादज्ञातमीशत्वं व्यक्तं द्योतयितुं हि वाम् ॥ सकलोऽहमतो जातः साक्षादीशस्तु तत्क्षणात् ॥ ४० ॥ सकलत्वमतो ज्ञेयमीशत्वं मयि सत्वरम् ॥
यदिदं निष्कलं स्तंभं मम ब्रह्मत्वबोधकम् ॥ ४१ ॥ लिंगलक्षणयुक्तत्वान्मम लिंगं भवेदिदम् ॥ तदिदं नित्यमभ्यर्च्यं युवाभ्यामत्र पुत्रकौ ॥४२॥
मदात्मकमिदं नित्यं मम सान्निध्यकारणम् ॥ महत्पूज्यमिदं नित्यमभेदाल्लिंगलिंगिनोः ॥ ४३ ॥ यत्र प्रतिष्ठितं येन मदीयं लिंगमीदृशम् ॥ तत्र प्रति
ष्ठितः सोऽहमप्रतिष्ठोऽपि वत्सकौ ॥ ४४ ॥ मत्साम्यमेकलिंगस्य स्थापने फलमीरितम् ॥ द्वितीये स्थापिते लिंगे मदैक्यं फलमेव हि ॥ ४५ ॥ लिंगं प्राधा
न्यतः स्थाप्यं तथा वेरं तु गौणकम् ॥ लिंगाभावेन तत्क्षेत्रं सवेरमपि सर्वतः ॥ ४६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां नव
मोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ब्रह्मविष्णू ऊचतुः ॥ ॥ सर्गादिपंचकृत्यस्य लक्षणं ब्रूहि नौ प्रभो ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ मत्कृत्यबोधनं गुह्यं कृपया
प्रब्रवीमि वाम् ॥ १ ॥ सृष्टिः स्थितिश्च संहारस्तिरोभावोऽप्यनुग्रहः ॥ पंचैव मे जगत्कृत्यं नित्यसिद्धमजाच्युतौ ॥ २ ॥ सर्गः संसारसंरंभस्तत्
त्प्रतिष्ठा स्थितिर्मता ॥ संहारो मर्दनं तस्य तिरोभावस्तदुत्क्रमः ॥ ३ ॥ तन्मोक्षोऽनुग्रहस्तन्मे कृत्यमेवं हि पंचकम् ॥ कृत्यमेतद्वहत्यन्यस्तूष्णीं गोपुर
बिंबवत् ॥ ४ ॥ सर्गादि यच्चतुःकृत्यं संसारपरिजृंभणनम् ॥ पंचमं मुक्तिहेतुर्वै नित्यं मयि च सुस्थिरम् ॥ ५ ॥ तदिदं पंचभूतेषु दृश्यते मामकै
र्जनैः ॥ सृष्टिर्भूमौ स्थितिस्तोये संहारः पावके तथा ॥ ६ ॥ तिरोभावोऽनिले तद्वदनुग्रह इहांबरे ॥ सृज्यते धरया सर्वमद्भिः सर्वं प्रवर्द्धते ॥ ७ ॥
अर्द्यते तेजसा सर्वं वायुना चापनीयते ॥ व्योम्नानुगृह्यते सर्वं ज्ञेयमेवं हि सूरिभिः ॥ ८ ॥ पंचकृत्यमिदं वोढुं ममास्ति मुखपंचकम् ॥ चतुर्दिक्षु
चतुर्वक्त्रं तन्मध्ये पंचमं मुखम् ॥ ९ ॥ युवाभ्यां तपसा लब्धमेतत्कृत्यद्वयं सुतौ ॥ सृष्टिस्थित्यभिधं भाग्यं मत्तः प्रीतादतिप्रियम् ॥ १० ॥ तथा
रुद्रमहेशाभ्यामन्यत्कृत्यद्वयं परम् ॥ अनुग्रहाख्यं केनापि लब्धुं नैव हि शक्यते ॥ ११ ॥ तत्सर्वं पौर्विकं कर्म युवाभ्यां कालविस्मृतम् ॥ न तद्रुद्र
महेशाभ्यां विस्मृतं कर्म तादृशम् ॥ १२ ॥ रूपे वेषे च कृत्ये च वाहने चासने तथा ॥ आयुधादौ च मत्साम्यमस्माभिस्तत्कृते कृतम् ॥ १३ ॥ मद्ध्यान
विरहाद्वत्सौ मौढ्यं वामेदमागतम् ॥ मज्ज्ञाने सति मैवं स्यान्मानं रूपं महेशवत् ॥ १४ ॥ तस्मान्मज्ज्ञानसिद्ध्यर्थं मंत्रमोंकारनामकम् ॥ इतः परं

गंजपतं मामकं मानभंजनम् ॥ १५ ॥ उपादिशं निजं मंत्रमोंकारमुरुमंगलम् ॥ ॐकारो मन्मुखाज्जज्ञे प्रथमं मत्प्रबोधकः ॥ १६ ॥ वाचकोऽयमहं वाच्यो मंत्रोऽयं हि मदात्मकः ॥ तदनुस्मरणं नित्यं ममानुस्मरणं भवेत् ॥ १७ ॥ अकार उत्तरात्पूर्वमुकारः पश्चिमाननात् ॥ मकारो दक्षिणमुखाद्बिंदुः प्राङ्मुखतस्तथा ॥ १८ ॥ नादो मध्यमुखादेवं पंचधाऽसौ विजृंभितः ॥ एकीभूतः पुनस्तद्वदोमित्येकाक्षरोऽभवत् ॥ १९ ॥ नामरूपात्मकं सर्वं वेद भूतकुलद्वयम् ॥ व्याप्तमेतेन मंत्रेण शिवशक्त्योश्च बोधकः ॥ २० ॥ अस्मात्पंचाक्षरं जज्ञे बोधकं सकलस्य तत् ॥ अकारादिक्रमेणैव नकारादि यथाक्रमम् ॥ २१ ॥ अस्मात्पंचाक्षराज्जाता मातृकाः पंचभेदतः ॥ तस्माच्छिरश्चतुर्वक्त्रात्त्रिपाद्गायत्रिरेव हि ॥ २२ ॥ वेदः सर्वस्ततो जज्ञे ततो वै मंत्रकोटयः ॥ तत्तन्मंत्रेण तत्सिद्धिः सर्वसिद्धिरितो भवेत् ॥ २३ ॥ अनेन मंत्रकंदेन भोगो मोक्षश्च सिद्ध्यति ॥ सकला मंत्रराजानः साक्षाद्भोगप्रदाः शुभाः ॥ २४ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ पुनस्तयोस्तत्र तिरः पटं गुरुः प्रकल्प्य मंत्रं च समादिशत्परम् ॥ निधाय तच्छीर्ष्णि करांबुजं शनैरुदङ्मुखं संस्थितयोः सहांबिकः ॥ २५ ॥ त्रिरुच्चार्याग्रहीन्मंत्रं यंत्रतंत्रोक्तिपूर्वकम् ॥ शिष्यौ च तौ दक्षिणायामात्मानं च समार्पयत् ॥ २६ ॥ प्रबद्धहस्तौ किल तौ तदंतिके तमूचतुर्देववरं जगद्गुरुम् ॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्माच्युतावूचतुः ॥ नमो निष्कलरूपाय नमो निष्कलतेजसे ॥ नमः सकलनाथाय नमस्ते सकलात्मने ॥२८॥ नमः प्रणववाच्याय नमः प्रणवलिंगिने॥ नमः सृष्ट्यादि कर्त्रे च नमः पंचमुखाय ते॥२९॥ पंचब्रह्मस्वरूपाय पंचकृत्याय ते नमः ॥ आत्मने ब्रह्मणे तुभ्यमनंतगुणशक्तये ॥ ३० ॥ सकलाकलरूपाय शंभवे गुरवे नमः ॥ इति स्तुत्वा गुरुं पद्यैर्ब्रह्माविष्णुश्च नेमतुः ॥ ३१ ॥ ईश्वर उवाच ॥ वत्सकौ सर्वतत्त्वं च कथितं दर्शितं च वाम् ॥ जपतं प्रणवं मंत्र देवीदिष्टं मदात्मकम् ॥ ३२ ॥ ज्ञानं च सुस्थिरं भाग्यं सर्वं भवति शाश्वतम् ॥ आर्द्रायां च चतुर्दश्यां तज्जाप्यं त्वक्षयं भवेत् ॥ ३३ ॥ सूर्यगत्या महार्द्रायामेकं कोटिगुणं भवेत् ॥ मृगशीर्षांतिमो भागः पुनर्वस्वादिमस्तथा ॥ ३४ ॥ आर्द्रासमं सदा ज्ञेयं पूजाहोमादितर्पणे ॥ दर्शनं तु प्रभाते च प्रातःसंगवकालयोः ॥ ३५ ॥ चतुर्दशी तथा ग्राह्या निशीथव्यापिनी भवेत् ॥ प्रदोषव्यापिनी चैव परयुक्ता प्रशस्यते ॥ ३६॥ लिंगं वेरं च मे तुल्यं यजतां लिंगमुत्तमम् ॥ तस्माल्लिंगं परं पूज्यं वेरादपि मुमुक्षुभिः ॥ ३७ ॥ लिंगमोंकारमंत्रेण वेरं पंचाक्षरेण तु ॥स्वयमेव हि सद्द्रव्यैः प्रतिष्ठाप्यं परैरपि ॥ ३८ ॥ पूजयेदुपचारैश्च मत्पदं सुलभं भवेत् ॥ इति शास्य तथा शिष्यौ तत्रैवांतर्हितः शिवः ॥ ३९ ॥ इति श्रीशिमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ऋषय ऊचुः॥ कथं लिंगं प्रतिष्ठाप्यं कथं वा तस्य लक्षणम् ॥ कथं वा तत्समभ्यर्च्यं देशे काले च केन हि ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ युष्मदर्थं प्रवक्ष्यामि बुद्ध्य

512

तामवधानतः ॥ अनुकूले शुभे काले पुण्ये तीर्थे तटे तथा ॥ २ ॥ यथेष्टं लिंगमारोप्यं यत्र स्यान्नित्यमर्चनम् ॥ पार्थिवेन तथाप्येनं तैजसेन यथा रुचि ॥ ३ ॥ कल्पलक्षणसंयुक्तं लिंगं पूजाफलं लभेत् ॥ सर्वलक्षणसंयुक्तं सद्यः पूजाफलप्रदम् ॥ ४ ॥ चरे विशिष्यते सूक्ष्मं स्थावरे स्थूलमेव हि ॥ सलक्षणं सपीठं च स्थापयेच्छिवनिर्मितम् ॥ ५ ॥ मंडलं चतुरस्रं वा त्रिकोणमथवा तथा ॥ खट्वांगवन्मध्यसूक्ष्मं लिंगपीठं महाफलम् ॥ ॥ ६ ॥ प्रथमं मृच्छिलादिभ्यो लिंगं लोहादिभिः कृतम् ॥ यन लिंगं तेन पीठं स्थावरे हि विशिष्यते ॥ ७ ॥ लिंगं पीठ चरे त्वेकं लिंगं बाणकृतं विना ॥ लिंगप्रमाणं कर्तॄणां द्वादशांगुलमुत्तमम् ॥ ८ ॥ न्यूनं चेत्फलमल्पं स्यादधिकं नैव दुष्यते ॥ कर्तुरेकांगुलन्यूनं चरेऽपि च तथैव हि ॥ ९ ॥ आदौ विमानं शिल्पेन काय देवगणैर्युतम् ॥ तत्र गर्भगृहे रम्ये दृढे दर्पणसंनिभे ॥ १० ॥ भूषिते नवरत्नैश्च दिग्द्वारे च प्रधानके ॥ नीलं रक्तं च वैडूर्यं श्यामं मरकतं तथा ॥ ११ ॥ मुक्ताप्रवालगोमेदवज्राणि नवरत्नकम् ॥ मध्ये लिंगं महद्द्रव्यं निःक्षिपेत्सहवैदिके ॥ १२ ॥ संपूज्य लिंगं सद्याद्यैः पंचस्थाने यथाक्रमम् ॥ अग्नौ च हुत्वा बहुधा हविषा सकुलं च माम् ॥ १३ ॥ अभ्यर्च्य गुरुमाचार्यमर्थैः कामैश्च बांधवम् ॥ दद्यादैश्वर्यमर्थिभ्यो जडमप्यजड तथा ॥ १४ ॥ स्थावरं जंगमं जीवं सर्वं संतोष्य यत्नतः ॥ सुवर्णपूरिते श्वभ्र नवरत्नैश्च पूरिते ॥ १५ ॥ सद्यादि ब्रह्म चोच्चार्य ध्यात्वा देवं परं शुभम् ॥ उदीर्य च महामन्त्रमोंकारं नादघोषितम् ॥ १६ ॥ लिंगं तत्र प्रतिष्ठाप्य लिंगं पीठेन योजयेत् ॥ लिंगं सपीठ निक्षिप्य नित्यलेपेन बंधयेत् ॥ १७ ॥ एवं वेरं च संस्थाप्यं तत्रैव परम शुभम् ॥ पंचाक्षरेण वेरं तु उत्सवार्थं बहिस्तथा ॥ १८ ॥ वेर गुरुभ्यो गृह्णीयात्साधुभिः पूजितं तु वा ॥ एवं लिंगे च वेरे च पूजा शिवपदप्रदा ॥ १९ ॥ पुनश्च द्विविधं प्रोक्तं स्थावरं जंगमं तथा ॥ स्थावरं लिंगमित्याहुस्तरुगुल्मादिकं तथा ॥ २० ॥ जंगमं लिंगमित्याहुः कृमिकीटादिकं तथा ॥ स्थावरस्य च शुश्रूषा जंगमस्य च तर्पणम् ॥ २१ ॥ तत्तत्सुखानुरागेण शिवपूजां विदुर्बुधाः ॥ पीठमंबामयं सर्वं शिवलिंगं च चिन्मयम् ॥ २२ ॥ यथा देवीमुमामंके धृत्वा तिष्ठति शंकरः ॥ तथा लिंगमिदं पीठं धृत्वा तिष्ठति संततम् ॥ २३ ॥ एवं स्थाप्य महालिंगं पूजयेदुपचारकैः ॥ नित्यपूजा यथाशक्ति ध्वजादिकरणं तथा ॥ २४ ॥ इति संस्थापयेल्लिंगं साक्षाच्छिवपदप्रदम् ॥ अथवा चरलिंगे तु षोडशैरुपचारकैः ॥ २५ ॥ पूजयेच्च यथान्यायं क्रमाच्छिवपदप्रदम् ॥ आवाहनं चासनं च अर्घ्यं पाद्यं तथैव च ॥ २६ ॥ तदंगाचमनं चैव स्नानमभ्यंगपूर्वकम् ॥ वस्त्रं गंधं तथा पुष्पं धूपं दीपं निवेदनम् ॥ २७ ॥ नीराजनं च तांबूलं नमस्कारो विसर्जनम् ॥ अथवाऽर्घ्यादिकं कृत्वा नैवेद्यांतं यथाविधि ॥ ॥ २८ ॥ अथाभिषेकं नैवेद्यं नमस्कारं च तर्पणम् ॥ यथाशक्ति सदा कुर्यात्क्रमाच्छिवपदप्रदम् ॥ २९ ॥ अथवा मानुषे लिंगेऽप्यार्षे दैवे स्वयंभुवि ॥

स्थापितेऽपूर्वके लिंगे सोपचारं यथा तथा ॥ ३० ॥ पूजोपकरणे दत्ते यत्किंचित्फलमश्नुते ॥ प्रदक्षिणानमस्कारैः क्रमाच्छिवपदप्रदम् ॥ ३१ ॥ लिंग दर्शनमात्रं वा नियमेन शिवप्रदम् ॥ मृत्पिष्टगोशकृत्पुष्पैः करवीरेण वा फलैः॥ ३२ ॥ गुडेन नवनीतेन भस्मनान्नैर्यथारुचि ॥ लिंगं यत्नेन कृत्वांऽते यजेत्त दनुसारतः॥ ३३॥ अंगुष्ठादावपि तथा पूजामिच्छंति केचन॥ लिंगकर्मणि सर्वत्र निषेधोऽस्ति न कर्हिचित् ॥ ३४॥ सर्वत्र फलदाता हि प्रयासानुगुणं शिवः॥ अथवा लिंगदानं वा लिंगमूल्यमथापि वा ॥ ३५॥ श्रद्धया शिवभक्ताय दत्तं शिवपदप्रदम्॥ अथवा प्रणवं नित्यं जपेद्दशसहस्रकम् ॥ ३६ ॥ संध्ययोश्च सहस्रं वा ज्ञेयं शिवपदप्रदम् ॥ जपकाले मकारांतं मनःशुद्धिकरं भवेत् ॥ ३७॥ समाधौ मानसं प्रोक्तमुपांशु सार्वकालिकम् ॥ समानप्रणवं चेदं बिंदुनाद युतं विदुः ॥ ३८ ॥ अथ पंचाक्षरं नित्यं जपेदयुतमादरात् ॥ संध्ययोश्च सहस्रं वा ज्ञेयं शिवपदप्रदम् ॥ ३९॥ प्रणवेनादिसंयुक्तं ब्राह्मणानां विशिष्यते॥ दीक्षा युक्तं गुरोर्ग्राह्यं मंत्रं ह्यथ फलाप्तये ॥ ४०॥ कुंभस्नानं मंत्रदीक्षा मातृकान्यासमेव च ॥ ब्राह्मणः सत्यपूतात्मा गुरुर्ज्ञानी विशिष्यते ॥ ४१॥ द्विजानां च नमःपूर्वमन्येषां च नमोऽन्तकम् ॥ स्त्रीणां च क्वचिदिच्छंति नमोंतं च यथाविधि ॥ ४२ ॥ विप्रस्त्रीणां नमःपूर्वमिदमिच्छंति केचन ॥ पंचकोटि जपं कृत्वा सदाशिवसमो भवेत् ॥ ४३ ॥ एकद्वित्रिचतुःकोट्या ब्रह्मादीनां पदं व्रजेत् ॥ जपेदक्षरलक्षं वा अक्षराणां पृथक्पृथक् ॥ ४४ ॥ अथवाक्षरलक्षं वा ज्ञेयं शिवपदप्रदम् ॥ सहस्रं तु सहस्राणां सहस्रेण दिनेन हि ॥ ४५ ॥ जपन्मंत्रादिष्टसिद्धिर्नित्यं ब्राह्मणभोजनात् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वै गायत्रीं प्रातरेव हि ॥ ४६ ॥ ब्राह्मणस्तु जपेन्नित्यं क्रमाच्छिवपदप्रदाम् ॥ वेदमंत्रांश्च सूक्तानि जपेन्नियममास्थितः ॥ ४७ ॥ एकं दशार्णमंत्रं च शतोनं च तदूर्ध्वकम् ॥ अयुतं च सहस्रं च शतमेकं विना भवेत् ॥ ४८ ॥ वेदपारायणं चैव ज्ञेयं शिवपदप्रदम् ॥ अन्यान्बहुतरान्मंत्राञ्ज पेदक्षरलक्षतः ॥ ४९ ॥ एकाक्षरांस्तथा मंत्राञ्जपेदक्षरकोटितः ॥ ततः परं जपेच्चैव सहस्रं भक्तिपूर्वकम् ॥ ५० ॥ एवं कुर्याद्यथाशक्ति क्रमाच्छिव पदं लभेत् ॥ नित्यं रुचिकरं त्वेकं मंत्रमामरणांतिकम् ॥ ५१ ॥ सहस्रमोमितिजपेत्सर्वाभीष्ट शिवाज्ञया ॥ पुष्पारामादिकं वापि तथा संमार्जनादिकम् ॥ ५२ ॥ शिवाय शिवकार्यार्थे कृत्वा शिवपद लभेत ॥ शिवक्षेत्रे तथा वास नित्यं कुर्याच्च भक्तितः॥ ५३ ॥ जडानामजडानां च सर्वेषां भुक्तिमुक्तिदम् ॥ तस्माद्वासं शिवक्षेत्र कुर्यादामरणं बुधः ॥ ५४ ॥ लिंगाद्धस्तशतं पुण्यं क्षेत्रे मानुषके विदुः ॥ सहस्रारत्निमात्रं तु पुण्यं क्षेत्रे तथार्षके ॥ ५५ ॥ दैवलिंगे तथा ज्ञेयं सहस्रारत्निमानतः ॥ धनुःप्रमाणसाहस्रं पुण्यं क्षेत्रे स्वयंभुवि ॥ ५६ ॥ पुण्यक्षेत्रे स्थिता वापीकूपाद्यं पुष्कराणि च ॥ शिवगंगेति विज्ञेयं शिवस्य वचनं यथा ॥ ५७ ॥ तत्र स्नात्वा तथा दत्त्वा जपित्वा हि शिवं व्रजेत् ॥ शिवक्षेत्रं समाश्रित्य

वसेदामरणं तथा ॥ ५८ ॥ दाहं दशाहं मास्यं वा सपिंडीकरणं तु वा ॥ आद्बिदकं वा शिवक्षत्रे क्षेत्रे पिंडमथापि वा ॥ ५९ ॥ सर्वपाप विनिर्मुक्तः सद्यः शिवपदं लभत् ॥ अथवा सप्तरात्रं वा वसेद्वा पंचरात्रकम् ॥ ६० ॥ त्रिरात्रमेकरात्रं वा क्रमाच्छिवपदं लभेत् ॥ स्ववर्णानुगुणं लोके स्वाचारात्प्राप्नुते नरः ॥ ६१ ॥ वर्णोद्धारेण भक्त्या च तत्फलातिशयं नरः ॥ सर्वं कृतं कामनया सद्यः फलमवाप्नुयात् ॥ ६२ ॥ सर्वं कृतमकामेन साक्षाच्छिवपदप्रदम् ॥ प्रातर्मध्याह्नसायाह्नमहस्त्रिष्वेकतः क्रमात् ॥ ६३ ॥ प्रातर्विधिकरं ज्ञेय मध्याह्नं कामिकं तथा ॥ सायाह्नं शांतिकं ज्ञेयं रात्रावपि तथैव हि ॥ ६४ ॥ कालो निशीथो वै प्रोक्तो मध्ययामद्वयं निशि ॥ शिवपूजा विशेषेण तत्कालेऽभीष्टसिद्धिदा ॥ ६५ ॥ एवं ज्ञात्वा नरः कुर्वन्यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥ कलौ युगे विशेषेण फलसिद्धिस्तु कर्मणा ॥ ६६ ॥ उक्तेन केनचिद्वापि ह्यधिकारविभेदतः ॥ सद्वृत्तिः पापभीरुश्चेत्तत्तत्फलमवाप्नुयात् ॥ ६७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अथ क्षेत्राणि पुण्यानि समासात्कथयस्व नः ॥ सर्वाः स्त्रियश्च पुरुषा यान्याश्रित्य पदं लभेत् ॥ ६८ ॥ सूत योगिवरश्रेष्ठ शिवक्षेत्रागमांस्तथा ॥ सूत उवाच ॥ शृणुत श्रद्धया सर्वक्षेत्राणि च तदागमान् ॥ ६९ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ सूत उवाच ॥ शृणुध्वमृषयः प्राज्ञाः शिवक्षेत्रं विमुक्तिदम् ॥ तदागमांस्ततो वक्ष्ये लोकरक्षार्थमेव हि ॥ १ ॥ पंचाशत्कोटिविस्तीर्णा सशैलवनकानना ॥ शिवाज्ञया हि पृथिवी लोकं धृत्वा च तिष्ठति ॥ २ ॥ तत्र तत्र शिवक्षेत्रं तत्र तत्र निवासिनाम् ॥ मोक्षार्थं कृपया देवः क्षेत्रं कल्पितवान्प्रभुः ॥ ३ परिग्रहादृषीणां च देवानां च परिग्रहात् ॥ स्वयंभूतान्यथान्यानि लोकरक्षार्थमेव हि ॥ ४ ॥ तीर्थे क्षेत्रे सदा कार्यं स्नानदानजपादिकम् ॥ अन्यथा रोगदारिद्र्यमूकत्वाद्याप्नुयान्नरः ॥ ५ ॥ अथास्मिन्भारते वर्षे प्राप्नोति मरणं नरः ॥ स्वयंभूस्थानवासेन पुनर्मानुष्यमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ क्षेत्रे पापस्य करणं दृढं भवति भूसुराः ॥ पुण्यक्षेत्रे निवासे हि पापमण्वपि नाचरेत् ॥ ७ ॥ येन केनाप्युपायेन पुण्यक्षेत्रे वसेन्नरः ॥ सिंधोः शतनदीतीरे संति क्षेत्राण्यनेकशः ॥ ८ ॥ सरस्वती नदी पुण्या प्रोक्ता षष्टिमुखा तथा ॥ तत्तत्तीरे वसेत्प्राज्ञः क्रमाद्ब्रह्मपदं लभेत् ॥ ९ ॥ हिमवद्गिरिजा गंगा पुण्या शतमुखा नदी ॥ तत्तीरे चैव काश्यादिपुण्यक्षेत्राण्यनेकशः ॥ १० ॥ तत्र तीरं प्रशस्तं हि मृगे मृगबृहस्पतौ ॥ शोणभद्रो दशमुखः पुण्योऽभीष्टफलप्रदः ॥ ११ ॥ तत्र स्नानोपवासेन पदं वैनायकं लभेत् ॥ चतुर्विंशमुखा पुण्या नर्मदा च महानदी ॥ १२ ॥ तस्यां स्नानेन वासेन पदं वैष्णवमाप्नुयात् ॥ तमसा द्वादशमुखा रेवा दशमुखा नदी ॥ १३ ॥ गोदावरी महापुण्या ब्रह्मगोवधनाशिनी ॥ एकविंशमुखा प्रोक्ता रुद्रलोकप्रदायिनी ॥ १४ ॥ कृष्णवेणी पुण्यनदी सर्वपाप

क्षयावहा ॥ साष्टादशमुखा प्रोक्ता विष्णुलोकप्रदायिनी ॥ १५ ॥ तुंगभद्रा दशमुखा ब्रह्मलोकप्रदायिनी ॥ सुवर्णमुखरी पुण्या प्रोक्ता नवमुखा तथा ॥ १६ ॥ तत्रैव सुप्रजायंते ब्रह्मलोकच्युतास्तथा ॥ सरस्वती च पंपा च कन्या श्वेतनदी शुभा ॥ १७ ॥ एतासां तीरवासेन इंद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ सह्याद्रिजा महापुण्या कावेरीति महानदी ॥ १८ ॥ सप्तविंशमुखा प्रोक्ता सवाभीष्टप्रदायिनी ॥ तत्तीराः स्वर्गदाश्चैव ब्रह्मविष्णुपदप्रदाः ॥ १९ ॥ शिवलोकप्रदाः शैवास्तथाऽभीष्टफलप्रदाः ॥ नैमिषे बदरे स्नायान्मेषगे च गुरौ रवौ ॥ २० ॥ ब्रह्मलोकप्रदं विद्यात्ततः पूजादिकं तथा ॥ सिंधुनद्यां तथा स्नानं सिंहे कर्कटगे रवौ ॥ २१ ॥ केदारोदकपानं च स्नानं च ज्ञानद विदुः ॥ गोदावर्यां सिंहमासे स्नायात्सिहबृहस्पतौ ॥ २२ ॥ शिवलोकप्रदमिति शिवेनोक्तं तथा पुरा ॥ यमुनाशोणयोः स्नायाद्गुरौ कन्यागते रवौ ॥ २३ ॥ धर्मलोके दंतिलोके महाभोगप्रदं विदुः ॥ कावेर्यां च तथा स्नाया तुलागे तु रवौ गुरौ ॥ २४ ॥ विष्णोर्वचनमाहात्म्यात्सर्वाभीष्टप्रद विदुः ॥ वृश्चिके मासि संप्राप्ते तथार्के गुरुवृश्चिके ॥ २५ ॥ नर्मदायां नदीस्नाना द्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ सुवर्णमुखरीस्नानं चापगे च गुरौ रवौ ॥ २६ ॥ शिवलोकप्रदमिति ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ मृगमासि तथा स्नायाज्जाह्नव्यां मृगगे गुरौ ॥ २७ ॥ शिवलोकप्रदमिति ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ ब्रह्मविष्णवोः पदे भुक्त्वा तदंते ज्ञानमाप्नुयात् ॥ २८ ॥ गंगायां माघमासे तु तथा कुंभगते रवौ ॥ श्राद्धं वा पिंडदानं वा तिलोदकदमथापि वा ॥ २९ ॥ वंशद्वयपितॄणां च कुलकोट्युद्धरं विदुः ॥ कृष्णवेण्यां प्रशंसंति मीनगे च गुरौ रवौ ॥ ३० ॥ तत्तत्तीर्थे च तन्मासि स्नानमिंद्रपदप्रदम् ॥ गंगां वा सह्यजां वापि समाश्रित्य वसेद्बुधः ॥ ३१ ॥ तत्कालकृतपापस्य क्षयो भवति निश्चितम् ॥ रुद्रलोकप्रदान्येव संति क्षेत्राण्यनेकशः ॥ ३२ ॥ ताम्रपर्णी वेगवती ब्रह्मलोकफलप्रदे ॥ तयोस्तीरे हि संत्येव क्षेत्राणि स्वर्गदानि च ॥ ३३ ॥ संति क्षेत्राणि तन्मध्ये पुण्यदानि च भूरिशः ॥ तत्र तत्र वसन्प्राज्ञस्तादृशं च फलं लभेत् ॥ ३४ ॥ सदाचारेण सद्वृत्त्या सदा भावनयापि च ॥ वसेद्दयालुः प्राज्ञो वै नान्यथा तत्फलं लभेत् ॥ ३५ ॥ पुण्यक्षेत्रे कृतं पुण्यं बहुधा ऋद्धिमृच्छति ॥ पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं महदण्वपि जायते ॥ ३६ ॥ तत्कालं जीवनार्थश्चेत्पुण्येन क्षयमेष्यति ॥ पुण्यमैश्वर्यदं प्राहुः कायिकं वाचिकं तथा ॥ ३७ ॥ मानसं च तथा पापं तादृशं नाशयंद्द्विजाः ॥ मानसं वज्रलेपं तु कल्पकल्पानुगं तथा ॥ ३८ ॥ ध्यानादेव हि तन्नश्येन्नान्यथा नाशमृच्छति ॥ वाचिकं जापजालेन कायिकं कायशोषणात ॥ ३९ ॥ दानाद्धनकृतं नश्येन्नान्यथा कल्पकोटिभिः ॥ क्वचित्पापेन पुण्य च वृद्धिपूर्वेण नश्यति ॥ ४० ॥ बीजांशश्चैव वृद्ध्यंशो भोगांशः पुण्यपापयोः ॥ ज्ञाननाश्यो हि बीजांशो वृद्धिरुक्तप्रकारतः ॥ ४१ ॥ भोगांशो भोगनाश्यस्तु नान्यथा पुण्यकोटिभिः ॥ बीजप्ररोहे नष्टे तु शेषो भोगाय कल्पते ॥ ४२ ॥

51

देवानां पूजया चैव ब्राह्मणानां च दानतः ॥ तपोधिक्याच्च कालेन भोगः सद्यो भवेन्नृणाम् ॥ तस्मात्पापमकृत्वैव वस्तव्यं सुखमिच्छता ॥
॥४३॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सदाचारं श्रावयाशु येन लोकाञ्जयेद्बुधः ॥
धर्माधर्ममयान्ब्रूहि स्वर्गनारकदांस्तथा ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ सदाचारयुतो विद्वान्ब्राह्मणो नाम नामतः ॥ वेदाचारयुतो विप्रो ह्येतैरेकैकवान्द्विजः
॥ २ ॥ अल्पाचारोऽल्पवेदश्च क्षत्रियो राजसेवकः ॥ किंचिदाचारवान्वैश्यः कृषिवाणिज्यकृत्तथा ॥ ३ ॥ शूद्रब्राह्मण इत्युक्तः स्वयमेव हि कर्षकः ॥
असूयालुः परद्रोही चंडालद्विज उच्यते ॥ ४ ॥ पृथिवीपालको राजा इतरे क्षत्रिया मताः ॥ धान्यादिक्रयवान्वैश्य इतरो वणिगुच्यते ॥५॥ ब्रह्म
क्षत्रियवैश्यानां शुश्रूषुः शूद्र उच्यते ॥ कर्षको वृषलो ज्ञेय इतरे चैव दस्यवः ॥ ६ ॥ सर्वो ह्युषः प्राङ्मुखश्च चिन्तयेद्देवपूर्वकान् ॥ धर्मानर्थां
श्च तत्क्लेशानायं च व्ययमेव च ॥ ७ ॥ आयुर्द्वेषश्च मरणं पापं भाग्यं तथैव च ॥ व्याधिः पुष्टिस्तथा शक्तिः प्रातरुत्थानदिक्फलम् ॥ ८ ॥
निशांत्ययामोषा ज्ञेया यामाध संधिरुच्यते ॥ तत्काले तु समुत्थाय विण्मूत्रे विसृजेद्द्विजः ॥ ९ ॥ गृहाद्दूरं ततो गत्वा बाह्यतः प्रावृतस्तथा ॥
उदङ्मुखः समाविश्य प्रतिबंधेऽन्यदिङ्मुखः ॥ १० ॥ जलाग्निब्राह्मणादीनां देवानां नाभिमुख्यतः ॥ लिंगं पिधाय वामेन मुखमन्येन पाणिना
॥ ११ ॥ मलमुत्सृज्य चोत्थाय न पश्येच्चैव तन्मलम् ॥ उद्धृतेन जलेनैव शौचं कुर्याज्जलाद्बहिः ॥ १२ ॥ अथवा देवपित्रार्षितीर्थावतरणं विना ॥
सप्त वा पंच वा तिस्रो गुदं संशोधयेन्मृदा ॥ १३ ॥ लिंगे कर्कोटमात्रं तु गुदे प्रसृतिरिष्यते ॥ तत उत्थाय पद्धस्तशौचं गण्डूषमष्टकम् ॥ १४ ॥
येन केन च पत्रेण काष्ठेन च जलाद्बहिः ॥ कार्यं संत्यज्य तर्जनीं दंतधावनमीरितम् ॥१५॥ जलदेवान्नमस्कृत्य मंत्रेण स्नानमाचरेत् ॥ अशक्तः कंठदघ्नं वा
कटिदघ्नमथापि वा ॥ १६ ॥ आजानुजलमासिच्य मंत्रस्नानं समाचरेत् ॥ देवादींस्तर्पयेद्विद्वांस्तत्र तीर्थजलेन च ॥ १७ ॥ धौतवस्त्रं समादाय
पंचकच्छेन धारयेत् ॥ उत्तरीयं च किंचैव धार्यं सर्वेषु कर्मसु ॥ १८ ॥ नद्यादितीर्थस्नाने तु स्नानवस्त्रं न शोधयेत् ॥ वापीकूपगृहादौ तु स्नानादूर्ध्वं
नयेद्बुधः ॥ १९ ॥ शिलादार्वादिके वापि जले वापि स्थलेऽपि वा ॥ संशोध्य पीडयेद्वस्त्रं पितॄणां तृप्तये द्विजाः ॥ २० ॥ जाबालकोक्तमंत्रेण भस्मना
च त्रिपुंड्रकम् ॥ अन्यथा चेज्जले पातस्ततो नरकमृच्छति ॥ २१ ॥ आपोहिष्ठेति शिरसि प्रोक्षयेत्पापशांतये ॥ यस्येति मंत्रं पादे तु संधिप्रोक्षण
मुच्यते ॥ २२ ॥ पादे मूर्ध्नि हृदि चैव मूर्ध्नि हृत्पाद एव च ॥ हृत्पादमूर्ध्नि संप्रोक्ष्य मंत्रस्नानं विदुर्बुधाः ॥२३॥ ईषत्स्पर्शे च दौःस्वास्थ्ये राजराष्ट्र
भयेऽपि च ॥ अगत्या गतिकाले च मंत्रस्नानं समाचरेत् ॥ २४ ॥ प्रातः सूर्यानुवाकेन सायमग्न्यनुवाकतः ॥ अपः पीत्वा तथा मध्ये पुनः प्रोक्षण

माचरेत् ॥ २५ ॥ गायत्र्या जपमंत्रांते त्रिरूर्ध्वं प्राग्विनिक्षिपेत् ॥ मंत्रेण सह चैकं वै मध्येऽर्घ्यं तु रवेर्द्विजाः ॥ २६ ॥ अथ जाते च सायाह्ने भुवि पश्चिमदिङ्मुखः ॥ उद्धृत्य दद्यात्प्रातस्तु मध्याह्नेंऽगुलिभिस्तथा ॥ २७ ॥ अंगुलीनां च रंध्रेण लंबं पश्येद्दिवाकरम् ॥ आत्मप्रदक्षिणं कृत्वा शुद्धाचमनमाचरेत् ॥ २८ ॥ सायं मुहूर्तादर्वाक्तु कृता संध्या वृथा भवेत् ॥ अकालात्काल इत्युक्तो दिनेऽतीते यथाक्रमम् ॥ २९ ॥ दिवाऽतीते च गायत्रीं शतं नित्यं क्रमाज्जपेत् ॥ आदशाहात्परातीतं गायत्रीं लक्षमभ्यसेत् ॥ ३० ॥ मासातीते तु नित्ये हि पुनश्चोपनयं चरेत् ॥ ईशो गौरी गुहो विष्णुर्ब्रह्मा चंद्रश्च वै यमः ॥ ३१ ॥ एवंरूपांश्च वै देवांस्तर्पयेदर्थसिद्धये ॥ ब्रह्मार्पणं ततः कृत्वा शुद्धाचमनमाचरेत् ॥ ३२ ॥ तीर्थदक्षिणतः शस्ते मठे मंत्रालये बुधः ॥ तत्र देवालये वापि गृहे वा नियतस्थले ॥ ३३ ॥ सर्वान्देवान्नमस्कृत्य स्थिरबुद्धिः स्थिरासनः ॥ प्रणवं पूर्वमभ्यस्य गायत्रीमभ्यसेत्ततः ॥ ३४ ॥ जीवब्रह्मैक्यविषयं बुद्ध्वा प्रणवमभ्यसेत् ॥ त्रैलोक्यसृष्टिकर्त्तारं स्थितिकर्तारमच्युतम् ॥ ३५ ॥ संहर्तारं तथा रुद्रं स्वप्रकाशमुपास्महे ॥ ज्ञानकर्मेंद्रियाणां च मनोवृत्तीर्धियस्तथा ॥ ३६ ॥ भोगमोक्षप्रदे धर्मे ज्ञाने च प्रेरयेत्सदा ॥ इत्थमर्थं धिया ध्यायन्ब्रह्म प्राप्नोति निश्चयम् ॥ ३७ ॥ केवलं वा जपेन्नित्यं ब्राह्मण्यस्य च पूर्तये ॥ सहस्रमभ्यसेन्नित्यं प्रातर्ब्राह्मणपुंगवः ॥ ३८ ॥ अन्येषां च यथाशक्ति मध्याह्ने च शतं जपेत् ॥ सायं द्विदशकं ज्ञेयं शिखाष्टकसमन्वितम् ॥ ३९ ॥ मूलाधारं समारभ्य द्वादशांतस्थितांस्तथा ॥ विद्येशब्रह्मविष्ण्वीशजीवात्मपरमेश्वरान् ॥ ४० ॥ ब्रह्मबुद्ध्या तदैक्यं च सोहंभावनया जपेत् ॥ तानेव ब्रह्मरंध्रादौ कायाद्बाह्ये च भावयेत् ॥ ४१ ॥ महतत्त्वं समारभ्य शरीरं तु सहस्रकम् ॥ एकैकस्माज्जपादेकमतिक्रम्य शनैः शनैः ॥ ४२ ॥ परस्मिन्योजयेज्जीवं जपतत्त्वमुदाहृतम् ॥ शतद्विदशकं देहं शिखाष्टकसमन्वितम् ॥ ४३ ॥ मंत्राणां जप एवं हि जपमादिक्रमाद्विदुः ॥ सहस्रं ब्राह्मदं विद्याच्छतमैंद्रं पदं विदुः ॥ ४४ ॥ इतरत्त्वात्मरक्षार्थं ब्रह्मयोनिषु जायते ॥ दिवाकरमुपस्थाय नित्यमित्थं समाचरेत् ॥ ४५ ॥ लक्षद्वादशयुक्तस्तु पूर्णब्राह्मण ईरितः ॥ गायत्र्या लक्षहीनं तु वेदकार्ये न योजयेत् ॥ ४६ ॥ आसप्ततेस्तु नियमं पश्चात्प्रव्राजनं चरेत् ॥ प्रातर्द्वादशसाहस्रं प्रव्राजी प्रणवं जपेत् ॥ ४७ ॥ दिने दिने त्वतिक्रांते नित्यमेवं क्रमाज्जपेत् ॥ मासादौ क्रमशोऽतीते सार्धलक्षजपेन हि ॥ ४८ ॥ अत ऊर्ध्वमतिक्रांते पुनः प्रैषं समाचरेत् ॥ एवं कृत्वा दोषशांतिरन्यथा रौरवं व्रजेत् ॥ ४९ ॥ धर्मार्थयोस्ततो यत्नं कुर्यात्कामी न चेतरः ॥ ब्राह्मणो मुक्तिकामः स्याद्ब्रह्मज्ञानं सदाभ्यसेत् ॥ ५० ॥ धर्मादर्थोऽर्थतो भोगो भोगाद्वैराग्यसंभवः ॥ धर्मार्जितार्थभोगेन वैराग्यमुपजायते ॥ ५१ ॥ विपरीतार्थभोगेन राग एव प्रजायते ॥ धर्मश्च द्विविधः प्रोक्तो द्रव्यदेहद्वयेन च ॥ ५२ ॥ द्रव्यमिज्यादिरूपं स्यात्तीर्थस्नानादि दैहिकम् ॥ धर्मेण धनमा

509

प्नोति तपसा दिव्यरूपताम् ॥ ५३ ॥ निष्कामः शुद्धिमाप्नोति शुद्धया ज्ञानं न संशयः ॥ कृतादौ हि तपः श्लाघ्यं द्रव्यधर्मः कलौ युगे ॥ ५४ ॥
कृते ध्यानाज्ज्ञानसिद्धिस्त्रेतायां तपसा तथा ॥ द्वापरे यजनाज्ज्ञानं प्रतिमापूजया कलौ ॥ ५५ ॥ यादृशं पुण्यपापं वा तादृशं फलमेव हि ॥ द्रव्य
देहांगभेदेन न्यूनवृद्धिक्षयादिकम् ॥ ५६ ॥ अधर्मो हिंसिकारूपो धर्मस्तु सुखरूपकः ॥ अधर्माद्दुःखमाप्नोति धर्माद्वै सुखमेधते ॥ ५७ ॥ विद्याद्दु
र्वृत्तितो दुःखं सुखं विद्यात्सुवृत्तितः ॥ धर्मार्जनमतः कुर्याद्भोगमोक्षप्रसिद्धये ॥ ५८ ॥ सकुटुम्बस्य विप्रस्य चतुर्जनयुतस्य च ॥ शतवर्षस्य वृत्तिं तु
दद्यात्तद्ब्रह्मलोकदम् ॥ ५९ ॥ चांद्रायणसहस्रं तु ब्रह्मलोकप्रदं विदुः ॥ सहस्रस्य कुटुंबस्य प्रतिष्ठां क्षत्रियश्चरेत् ॥ ६० ॥ इंद्रलोकप्रदं विद्यादयुतं
ब्रह्मलोकदम् ॥ यां देवतां पुरस्कृत्य दानमाचरते नरः ॥ ६१ ॥ तत्तल्लोकमवाप्नोति इति वेदविदो विदुः ॥ अर्थहीनः सदा कुर्यात्तपसामर्जनं तथा
॥ ६२ ॥ तीर्थाच्च तपसा प्राप्यं सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ अर्थार्जनमथो वक्ष्ये न्यायतः सुसमाहितः ॥ ६३ ॥ कृतात्प्रतिग्रहाच्चैव याजनाच्च विशुद्धतः ॥
अदैन्यादनतिक्लेशाद्ब्राह्मणो धनमर्जयेत् ॥ ६४ ॥ क्षत्रियो बाहुवीर्येण कृषिगोरक्षणाद्विशः ॥ न्यायार्जितस्य वित्तस्य दानात्सिद्धिं समश्नुते ॥६५॥
ज्ञानसिद्धया मोक्षसिद्धिः सर्वेषां गुर्वनुग्रहात ॥ मोक्षात्स्वरूपसिद्धिः स्यात्परानंदं समश्नुते ॥ ६६ ॥ सत्संगात्सर्वमेतद्वै नराणां जायते द्विजाः ॥
धनधान्यादिकं सर्वं देयं वै गृहमेधिना ॥ ६७ ॥ यद्यत्काले वस्तुजातं फलं वा धान्यमेव च ॥ तत्तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यो देयं वै हितमिच्छता ॥ ६८ ॥
जलं चैव सदा देयमन्नं क्षुद्व्याधिशांतये ॥ क्षेत्रं धान्यं तथाऽऽमान्नमन्नमेव चतुर्विधम् ॥ ६९ ॥ यावत्कालं यदन्नं वै भुक्त्वा श्रवणमेधते ॥ तावत्कृ
तस्य पुण्यस्य त्वर्धं दातुर्न संशयः ॥ ७० ॥ ग्रहीता हि गृहीतस्य दानाद्वै तपसा तथा ॥ पापसंशोधनं कुर्यादन्यथा रौरवं व्रजेत् ॥ ७१ ॥ आत्म
वित्तं त्रिधा कुर्याद्धर्मवृद्धयात्मभोगतः ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं कर्म कुर्यात्तु धर्मतः ॥ ७२ ॥ वित्तस्य वर्धनं कुर्याद्वृद्धयंशेन हि साधकः ॥ हितेन
मितमेध्येन भोगं भोगांशतश्चरेत् ॥ ७३ ॥ कृष्यर्जिते दशांशं हि देयं पापस्य शुद्धये ॥ शेषेण कुर्याद्धर्मादि अन्यथा रौरवं व्रजेत् ॥ ७४ ॥ अथवा
पापबुद्धिः स्यात्क्षयं वा सस्यमेष्यति ॥ वृद्धिवाणिज्यके देयं षडंशं हि विचक्षणैः ॥ ७५ ॥ शुद्धप्रतिग्रहे देयं चतुर्थांशं द्विजोत्तमैः ॥ अकस्माद्
त्थितेऽर्थे हि देयमर्धं द्विजोत्तमैः ॥ ७६ ॥ असत्प्रतिग्रहे सर्वं दुर्दानं सागरे क्षिपेत ॥ आहूय दानं कर्तव्यमात्मभोगसमृद्धये ॥ ७७ ॥ पृष्टं सर्वं
सदा देयमात्मशक्त्यनुसारतः ॥ जन्मान्तरे ऋणी हि स्याददत्ते पृष्टवस्तुनि ॥ ७८ ॥ परेषां च तथा दोषं न प्रशंसेद्विचक्षणः ॥ विद्वेषेण तथा ब्रह्म
ञ्छ्रुतं दृष्टं च नो वदेत् ॥ ७९ ॥ न वदेत्सर्वजंतूनां हृदि रोषकरं बुधः ॥ संध्ययोरग्निकार्यं च कुर्यादैश्वर्यसिद्धये ॥ ८० ॥ अशक्तस्त्वेककाले वा

सूर्याग्नी च यथाविधि ॥ तंडुलं धान्यमाज्यं वा फलं कंदं हविस्तथा ॥ ८१ ॥ स्थालीपाकं तथा कुर्याद्यथान्यायं यथाविधि ॥ प्रधानहोममात्रं वा
हव्याभावे समाचरेत् ॥ ८२ ॥ नित्यसंधानमित्युक्तं तमजस्रं विदुर्बुधाः ॥ अथवा जपमात्रं वा सूर्यवंदनमेव च ॥ ८३ ॥ एवमात्मार्थिनः कुर्युरर्थार्थी
च यथाविधि ॥ ब्रह्मयज्ञरता नित्यं देवपूजारतास्तथा ॥ ८४ ॥ अग्निपूजापरा नित्यं गुरुपूजारतास्तथा ॥ ब्राह्मणानां तृप्तिकराः सर्वे स्वर्गस्य
भागिनः ॥ ८५ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अग्नियज्ञं देवयज्ञं
ब्रह्मयज्ञं तथैव च ॥ गुरुपूजां ब्रह्मतृप्तिं क्रमेण ब्रूहि नः प्रभो ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अग्नौ जुहोति यद्द्रव्यमग्नियज्ञः स उच्यते ॥ ब्रह्मचर्याश्रम
स्थानां समिदाधानमेव हि ॥ २ ॥ समिदग्नौ व्रताद्यं च विशेषयजनादिकम् ॥ प्रथमाश्रमिणामेवं यावदौपासन द्विजाः ॥ ३ ॥ आत्मन्यारोपिता
ग्नीनां वनिनां यतिनां द्विजाः ॥ हितं च मितमेध्यान्नं स्वकाले भोजनं हुतिः ॥ ४ ॥ औपासनाग्निसंधानं समारभ्य सुरक्षितम् ॥ कुंडे वाप्यथ भांडे
वा तदजस्रं समीरितम् ॥ ५ ॥ अग्निमात्मन्यरण्यां वा राजदैववशाद्ध्रुवम् ॥ अग्नित्यागभयादुक्तं समारोपितमुच्यते ॥ ६ ॥ संपत्करी तथा ज्ञेया
सायमग्न्याहुतिर्द्विजाः ॥ आयुष्करीति विज्ञेया प्रातः सूर्याहुतिस्तथा ॥ ७ ॥ अग्नियज्ञो ह्ययं प्रोक्तो दिवा सूर्यनिवेशनात् ॥ इंद्रादीन्सकलान्दे
वानुद्दिश्याग्नौ जुहोति यत् ॥ ८ ॥ देवयज्ञं हि तं विद्यात्स्थालीपाकादिकान्क्रतून् ॥ चौलादिकं तथा ज्ञेयं लौकिकाग्नौ प्रतिष्ठितम् ॥
॥ ९ ॥ ब्रह्मयज्ञं द्विजः कुर्याद्देवानां तृप्तये सकृत् ॥ ब्रह्मयज्ञ इति प्रोक्तो वेदस्याऽध्ययनं भवेत् ॥ १० ॥ नित्यानंतरमासायं
ततस्तु न विधीयते ॥ अनग्नौ देवयजनं शृणुत श्रद्धयादरात् ॥ ११ ॥ आदिसृष्टौ महादेवः सर्वज्ञः करुणाकरः ॥ सर्वलोकोपका
रार्थं वारान्कल्पितवान्प्रभुः ॥ १२ ॥ संसारवैद्यः सर्वज्ञः सर्वभेषजभेषजम् ॥ आदावारोग्यदं वारं स्ववारं कृतवान्प्रभुः ॥ १३ ॥ सप
त्करं स्वमायाया वारं च कृतवांस्ततः ॥ जनने दुर्गतिक्रांते कुमारस्य ततः परम् ॥ १४ ॥ आलस्यदुरितक्रांत्यै वारं कल्पित
वान्प्रभुः ॥ रक्षकस्य तथा विष्णोर्लोकानां हितकाम्यया ॥ १५ ॥ पुष्ट्यर्थं चैव रक्षार्थं वारं कल्पितवान्प्रभुः ॥ आयुष्करं ततो वारमायुषां कर्तु
रेव हि ॥ १६ ॥ त्रैलोक्यसृष्टिकर्तुर्हि ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ जगदायुष्यसिद्ध्यर्थं वारं कल्पितवान्प्रभुः ॥ १७ ॥ आदौ त्रैलोक्यवृद्ध्यर्थं पुण्य
पापे प्रकल्पिते ॥ तयोः कर्त्रोस्ततो वारमिंद्रस्य च यमस्य च ॥ १८ ॥ भोगप्रदं मृत्युहरं लोकानां च प्रकल्पितम् ॥ आदित्यादीन्स्वस्व
रूपान्सुखदुःखस्य सूचकान् ॥ १९ ॥ वारेशान्कल्पयित्वादौ ज्योतिश्चक्रप्रतिष्ठितान् ॥ स्वस्ववारे तु तेषां तु पूजा स्वस्वफलप्रदा ॥ २० ॥

आरोग्यं संपदश्चैव व्याधीनां शांतिरेव च ॥ पुष्टिरायुस्तथा भोगो मृतेर्हानिर्यथाक्रमम् ॥ २१ ॥ वारक्रमफलं प्राहुर्देवप्रीतिपुरःसरम् ॥ अन्येषामपि देवानां पूजायाः फलदः शिवः ॥ २२ ॥ देवानां प्रीतये पूजा पंचधैव प्रकल्पिता ॥ तत्तन्मंत्रजपो होमो दानं चैव तपस्तथा ॥ २३ ॥ स्थंडिले प्रतिमायां च ह्यग्नौ ब्राह्मणविग्रहे ॥ समाराधनमित्येवं षोडशैरुपचारकैः ॥ २४ ॥ उत्तरोत्तरवैशिष्ट्यात्पूर्वाभावे तथोत्तरम् ॥ नेत्रयोः शिरसो रोगे तथा कुष्ठस्य शांतये ॥ २५ ॥ आदित्यं पूजयित्वा तु ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ दिन मासं तथा वर्षं वर्षत्रयमथापि वा ॥ २६ ॥ प्रारब्धं प्रबलं चेत्स्यान्नश्येद्रोगजरादिकम् ॥ जपाद्यमिष्टदेवस्य वारादीनां फल विदुः ॥ २७ ॥ पापशांतिर्विशेषेण ह्यादिवारे निवेदयेत् ॥ आदित्यस्यैव देवानां ब्राह्मणानां विशिष्टदम् ॥ २८ ॥ सोमवारे च लक्ष्म्यादीन्संपदथ यजेद्बुधः ॥ आज्यान्नेन तथा विप्रान्सपत्नीकांश्च भोजयेत् ॥ २९ ॥ काल्यादीन्भौमवारे तु यजेद्रोगप्रशांतये ॥ माषमुद्गाढकान्नेन ब्राह्मणांश्चैव भोजयेत् ॥ ३० ॥ सौम्यवारे तथा विष्णुं दध्यन्नेन यजेद्बुधः ॥ पुत्रमित्रकलत्रादिपुष्टिर्भवति सर्वदा ॥ ३१ ॥ आयुष्कामो गुरुवारे देवानां पुष्टिसिद्धये ॥ उपवीतेन वस्त्रेण क्षीराज्येन यजेद्बुधः ॥ ३२ ॥ भोगार्थं भृगुवारे तु यजेद्देवान्समाहितः ॥ षड्रसोपेतमन्नं च दद्याद्ब्राह्मणतृप्तये ॥ ३३ ॥ स्त्रीणां च तृप्तये तद्वद्देयं वस्त्रादिकं शुभम् ॥ अपमृत्युहरे मंदे रुद्रादींश्च यजेद्बुधः ॥ ३४ ॥ तिलहोमेन दानेन तिलान्नेन च भोजयेत् ॥ इत्थं यजंश्च विबुधानारोग्यादिफलं लभेत् ॥ ३५ ॥ देवानां नित्ययजने विशेषयजनेऽपि च ॥ स्नाने दाने जपे होमे ब्राह्मणानां च तर्पणे ॥ ३६ ॥ तिथिनक्षत्रयोगे च तत्तद्देवप्रपूजने ॥ आदिवारादिवारेषु सर्वज्ञो जगदीश्वरः ॥ ३७ ॥ तत्तद्रूपेण सर्वेषामारोग्यादिफलप्रदः ॥ देशकालानुसारेण तथा पात्रानुसारतः ॥ ३८ ॥ द्रव्यं श्रद्धानुसारेण तथा लोकानुसारतः ॥ तारतम्यक्रमाद्देवस्त्वारोग्यादीन्प्रयच्छति ॥ ३९ ॥ शुभादावशुभांते च जन्मर्क्षेषु गृहे गृही ॥ आरोग्यादिसमृद्ध्यर्थमादित्यादीन्ग्रहान्यजेत् ॥ ४० ॥ तस्माद्वै देवयजनं सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ समंत्रकं ब्राह्मणानामन्येषां चव तांत्रिकम् ॥ ४१ ॥ यथाशक्त्यनुरूपेण कर्तव्यं सर्वदा नरैः ॥ सप्तस्वपि च वारेषु नरैः शुभफलेप्सुभिः ॥ ४२ ॥ दरिद्रास्तपसा देवान्यजेदाढ्यो धनेन हि ॥ पुनश्चैवंविधं धर्म कुरुते श्रद्धया सह ॥ ४३ ॥ पुनश्च भोगान्विविधान्भुक्त्वा भूमौ प्रजायते ॥ छायां जलाशयं ब्रह्मप्रतिष्ठां धर्मसंचयम् ॥ ४४ ॥ सर्व च वित्तवान्कुर्यात्सदा भोगप्रसिद्धये ॥ कालाच्च पुण्यपाकेन ज्ञानसिद्धिः प्रजायते ॥ ४५ ॥ य इमं शृणुतेऽध्यायं पठते वा नरो द्विजाः ॥ श्रवणस्योपकर्त्ता च देवयज्ञफलं लभेत् ॥ ४६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ देशादीन्क्रमशो ब्रूहि सूत सर्वार्थवित्तम ॥ सूत उवाच ॥ शुद्धं गृहं समफलं देवयज्ञादिकर्मसु ॥ १ ॥

ततो दशगुणं गोष्ठं जलतीरं ततो दश॥ ततो दशगुणं बिल्वतुलस्यश्वत्थमूलकम् ॥२॥ ततो देवालयं विद्यात्तीर्थतीरं ततो दश ॥ ततो दशगुणं नद्यास्ती र्थनद्यास्ततो दश ॥ ३ ॥ सप्तगंगानदीतीर्थं तस्या दशगुणं भवेत् ॥ गङ्गा गोदावरी चैव कावेरी ताम्रपर्णिका ॥ ४ ॥ सिंधुश्च सरयू रेवा सप्त गंगाः प्रकीर्तिताः ॥ ततोऽब्धितीरे दश च पर्वताग्रे ततो दश ॥ ५ ॥ सर्वस्मादधिकं ज्ञेयं यत्र वा रोचते मनः ॥ कृते पूर्णफलं ज्ञेयं यज्ञदानादिकं तथा ॥६॥ त्रेतायुगे त्रिपादं च द्वापरेऽर्धं सदा स्मृतम्॥कलौ पादं तु विज्ञेयं तत्पादोनं ततोर्द्धके ॥७॥ शुद्धात्मनः शुद्धदिनं पुण्य समफलं विदुः ॥ तस्मा द्दशगुणं ज्ञेयं रविसंक्रमणे बुधाः ॥ ८ ॥ विषुवे तद्दशगुणमयने तद्दश स्मृतम् ॥ तद्दश मृगसंक्रांतौ तच्चंद्रग्रहणे दश॥९॥ ततश्च सूर्यग्रहणे पूर्णं कालोत्तमे विदुः॥ जगद्रूपस्य सूर्यस्य विषयोगाच्च रोगदम्॥१०॥ अतस्तद्विषशांत्यर्थं स्नानदानजपांश्चरेत्॥विषशांत्यर्थकालत्वात्स कालःपुण्यदः स्मृतः ॥११॥ जन्मर्क्षे च व्रतांते च सूर्यरागोपमं विदुः॥ महतां संगकालश्च कोटयर्कग्रहणं विदुः ॥ १२ ॥ तपोनिष्ठा ज्ञाननिष्ठा योगिनो यतयस्तथा ॥ पूजायाः पात्रमेते हि पापसंक्षयकारणम् ॥ १३ ॥ चतुर्विंशतिलक्षं वा गायत्र्या जपसंयुतः ॥ ब्राह्मणस्तु भवेत्पात्रं संपूर्णफलभोगदम् ॥ १४ ॥ पतना त्त्रायत इति पात्रं शास्त्रे प्रयुज्यते ॥ दातुश्च पातकात्त्राणात्पात्रमित्यभिधीयते ॥ १५ ॥ गायकं त्रायते पाताद्गायत्रीत्युच्यते हि सा ॥ यथाऽर्थहीनो लोकेऽस्मिन्परस्यार्थं न यच्छति ॥ १६ ॥ अर्थवानिह यो लोके परस्यार्थं प्रयच्छति॥ स्वयं शुद्धो हि पूतात्मा नरान्संत्रातुमर्हति ॥ १७ ॥ गायत्रीजपशुद्धो हि शुद्धब्राह्मण उच्यते ॥ तस्माद्दाने जपे होमे पूजायां सर्वकर्मणि ॥ १८ ॥ दानं कर्तुं तथा त्रातुं पात्रत्वं ब्राह्मणोऽर्हति॥ अन्नस्य क्षुधितं पात्रं नारी नरमयात्मकम् ॥ १९॥ ब्राह्मणं श्रेष्ठमाहूय यत्काले सुसमाहितम् ॥ तदर्थं शब्दमर्थं वा सद्बोधकमभीष्टदम् ॥ २० ॥ इच्छावतः प्रदानं च संपूर्णफलदं विदुः ॥ यत्प्रश्नानंतरं दत्तं तदर्धफलदं विदुः ॥ २१ ॥ यत्सेवकाय दत्तं स्यात्तत्पादफलदं विदुः ॥ जातिमात्रस्य विप्रस्य दीनवृत्तेर्द्विजर्षभाः ॥ २२ ॥ दत्तमर्थं हि भोगाय भूर्लोके दशवार्षिकम् ॥ वेदयुक्तस्य विप्रस्य स्वर्गे हि दशवार्षिकम् ॥ २३ ॥ गायत्रीजप युक्तस्य सत्यं हि दशवार्षिकम ॥ विष्णुभक्तस्य विप्रस्य दत्तं वैकुंठदं विदुः ॥ २४ ॥ शिवभक्तस्य विप्रस्य दत्तं कैलासदं विदुः ॥ तत्तल्लो कोपभोगार्थं सर्वेषां दानमिष्यते ॥२५॥ दशांगमन्नं विप्रस्य भानुवारे ददन्नरः ॥ परजन्मनि चारोग्यं दशवर्षं समश्नुते ॥ २६ ॥ बहुमानमथाह्वानमभ्यंगं पादसेवनम् ॥ वासो गंधाद्यर्चनं च घृतापूपरसोत्तरम् ॥ २७ ॥ षड्रसं व्यंजनं चैव तांबूलं दक्षिणोत्तरम् ॥ नमश्चानुगमश्चैव स्वन्नदानं दशांगकम ॥ २८ ॥ दशांगमन्नं विप्रेभ्यो दशभ्यो वै ददन्नरः ॥ अर्कवारे तथाऽऽरोग्यं शतवर्षं समश्नुते ॥ २९ ॥

507

सोमवारादिवारेषु तत्तद्वारगुणं फलम् ॥ अन्नदानस्य विज्ञेयं भूर्लोके परजन्मनि ॥ ३० ॥ सप्तस्वपि च वारेषु दशभ्यश्च दशांगकम् ॥ अन्नं दत्त्वा शतं वर्षमारोग्यादिकमश्नुते ॥ ३१ ॥ एवं शतेभ्यो विप्रेभ्यो भानुवारे ददन्नरः ॥ सहस्रवर्षमारोग्यं शर्वलोके समश्नुते ॥ ३२ ॥ सहस्रेभ्यस्तथा दत्त्वाऽयुतवर्षं समश्नुते ॥ एवं सोमादिवारेषु विज्ञेयं हि विपश्चिता ॥ ३३ ॥ भानुवारे सहस्राणां गायत्रीपूतचेतसाम् ॥ अन्नं दत्त्वा सत्यलोके ह्यारोग्यादि समश्नुते ॥ ३४ ॥ अयुतानां तथा दत्त्वा विष्णुलोके समश्नुते ॥ अन्नं दत्त्वा तु लक्षाणां रुद्रलोके समश्नुते ॥ ३५ ॥ बालानां ब्रह्मबुद्ध्या हि देयं विद्यार्थिभिर्नरैः ॥ यूनां च विष्णुबुद्ध्या हि पुत्रकामार्थिभिर्नरैः ॥ ३६ ॥ वृद्धानां रुद्रबुद्ध्या हि देयं ज्ञानार्थिभिर्नरैः ॥ बालस्त्री भारतीबुद्ध्या बुद्धिकामैर्नरोत्तमैः ॥ ३७ ॥ लक्ष्मीबुद्ध्या युवस्त्रीषु भोगकामैर्नरोत्तमैः ॥ वृद्धासु पार्वतीबुद्ध्या देयमात्मार्थिभिर्जनैः ॥ ३८ ॥ शिलवृत्त्योंछवृत्त्या च गुरुदक्षिणयार्जितम् ॥ शुद्धद्रव्यमिति प्राहुस्तत्पूर्णफलदं विदुः ॥ ३९ ॥ शुक्लप्रतिग्रहाद्दत्तं मध्यमं द्रव्यमुच्यते ॥ कृषिवाणिज्यकोपेतमधमं द्रव्यमुच्यते ॥ ४० ॥ क्षत्रियाणां विशां चैव शौर्यवाणिज्यकार्जितम् ॥ उत्तमं द्रव्यमित्याहुः शूद्राणां भृतकार्जितम् ॥ ४१ ॥ स्त्रीणां धर्मार्थिनां द्रव्यं पैतृकं भर्तृकं तथा ॥ गवादीनां द्वादशानां चैत्रादिषु यथाक्रमम् ॥ ४२ ॥ संभूय वा पुण्यकाले दद्यादिष्टसमृद्धये ॥ गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यगुडानि च ॥ ४३ ॥ रौप्यं लवणकूष्मांडे कन्या द्वादशकं तथा ॥ गोदानाद्दत्तगव्येन गोमयेनोपकारिणा ॥ ४४ ॥ धनधान्याद्याश्रितानां दुरितानां निवारणम् ॥ जलस्नेहाद्याश्रितानां दुरितानां तु गोजलैः ॥ ४५ ॥ कायिकादित्रयाणां तु क्षीरदध्याज्यकैस्तथा ॥ तथा तेषां च पुष्टिश्च विज्ञेया हि विपश्चिता ॥ ४६ ॥ भूदानं तु प्रतिष्ठार्थमिह चामुत्र च द्विजाः ॥ तिलदानं बलार्थं हि सदा मृत्युजयं विदुः ॥ ४७ ॥ हिरण्यं जाठराग्नेस्तु वृद्धिदं वीर्यदं तथा ॥ आज्यं पुष्टिकरं विद्याद्वस्त्रमायुष्करं विदुः ॥ ४८ ॥ धान्यमन्नसमृद्ध्यर्थं मधुराहारदं गुडम् ॥ रौप्यं रेतोभिवृद्ध्यर्थं षड्रसार्थं तु लावणम् ॥ ४९ ॥ सर्वं सर्वसमृद्ध्यर्थं कूष्मांडं पुष्टिदं विदुः ॥ प्राप्तिदं सर्वभोगानामिह चामुत्र च द्विजाः ॥ ५० ॥ यावज्जीवनमुक्तं हि कन्यादानं तु भोगदम् ॥ पनसाम्रकपित्थानां वृक्षाणां फलमेव च ॥ ५१ ॥ कदल्याद्यौषधीनां च फलं गुल्मोद्भवं तथा ॥ माषादीनां च मुद्गानां फलं शाकादिकं तथा ॥ ५२ ॥ मरीचिसर्षपाद्यानां शाकोपकरणं तथा ॥ यद्दत्तौ यत्फलं सिद्धं तद्देयं हि विपश्चिता ॥ ५३ ॥ श्रोत्रादींद्रियतृप्तिश्च सदा देया विपश्चिता ॥ शब्दादिदशभोगार्थं दिगादीनां च तुष्टिदा ॥ ५४ ॥ वेदशास्त्रं समादाय बुद्ध्वा गुरुमुखात्स्वयम् ॥ कर्मणां फलमस्तीति बुद्धिरास्तिक्यमुच्यते ॥ ५५ ॥ बंधुराजभयाद्बुद्धिः श्रद्धा सा च कनीयसी ॥ सर्वाभावे दरिद्रस्तु वाचा

वा कर्मणा यजेत् ॥ ५६ ॥ वाचिकं यजनं विद्यान्मन्त्रस्तोत्रजपादिकम् ॥ मानसं ध्यानादिकं हि कायिकं यजनं विदुः ॥ ५७ ॥ येन केनाप्युपायेन ह्यल्पं वा यदि वा बहु ॥ ईश्वरार्पणबुद्ध्या च कृतं [illegible] ॥ ५८ ॥ तपश्चर्या च दानं च कर्तव्यमुभयं सदा ॥ प्रतिश्रयं प्रदातव्यं स्ववर्णं गुणशोभितम् ॥ ५९ ॥ देवानां तु तपस्त्यागे सर्वभोगप्रदं शुभम् ॥ इहामुत्रोत्तमं जन्म सदा भोगं लभेद्बुधः ॥ ईश्वरार्पणबुद्ध्या हि कृत्वा मोक्षफलं लभेत् ॥ ६० ॥ य इमं पठतेऽध्यायं यः शृणोति सदा नरः ॥ तस्य वै धर्मबुद्धिश्च ज्ञानसिद्धिः प्रजायते ॥ ६१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ पार्थिवप्रतिमापूजाविधानं ब्रूहि सत्तम ॥ येन पूजाविधानेन सर्वाभीष्टमवाप्यते ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ सुसाधु पृष्टं युष्माभिः सदा सर्वार्थदायकम् ॥ सद्यो दुःखस्य शमनं शृणुत प्रब्रवीमि वः ॥ २ ॥ अपमृत्युहरं कालमृत्योश्चापि विनाशनम् ॥ सद्यः कलत्रपुत्रादिधनधान्यप्रदं द्विजाः ॥ ३ ॥ अन्नादिभोज्यं वस्त्रादि सर्वमुत्पद्यते यतः ॥ ततो मृदादिप्रतिमापूजाभीष्टप्रदा भुवि ॥ ४ ॥ पुरुषाणां च नारीणामधिकारोऽत्र निश्चितम् ॥ नद्यां तडागे कूपे वा जलांतर्मृदमाहरेत् ॥ ५ ॥ संशोध्य गंधचूर्णेन पेषयित्वा सुमंडपे ॥ हस्तेन प्रतिमां कुर्यात्क्षीरेण च सुसंस्कृताम् ॥ ६ ॥ अंगप्रत्यंगकोपेतामायुधैश्च समन्विताम् ॥ पद्मासनस्थितां कृत्वा पूजयेदादरेण हि ॥७॥ विघ्नेशादित्यविष्णूनामंबायाश्च शिवस्य च ॥ शिवस्य शिवलिंगं च सर्वदा पूजयेद्द्विजः ॥८॥ षोडशैरुपचारैश्च कुर्यात्तत्फलसिद्धये ॥ पुष्पेण प्रोक्षणं कुर्यादभिषेकं समंत्रकम् ॥९॥ शाल्यन्नेनैव नैवेद्यं सर्वं कुडवमानतः ॥ गृहे तु कुडवं ज्ञेयं मानुषे प्रस्थमिष्यते ॥१०॥ दैवे प्रस्थत्रयं योग्यं स्वयंभोः प्रस्थपंचकम् ॥ एवं पूर्णफलं विद्यादधिकं वै द्वयं त्रयम् ॥ ११ ॥ सहस्रपूजया सत्यं सत्यलोकं लभेद्द्विजः ॥ द्वादशांगुलमायामं द्विगुणं च ततोऽधिकम् ॥ १२ ॥ प्रमाणमंगुलस्यैकं तदूर्ध्वं पंचकत्रयम् ॥ अयोदारुकृतं पात्रं शिवमित्युच्यते बुधैः ॥ १३ ॥ तदष्टभागः प्रस्थः स्यात्तच्चतुष्कुडवं मतम् ॥ दशप्रस्थं शतप्रस्थं सहस्रप्रस्थमेव च ॥१४॥ जलतैलादिगंधानां यथायोग्यं च मानतः ॥ मानुषार्षस्वयंभूनां महापूजेति कथ्यते ॥ १५ ॥ अभिषेकादात्मशुद्धिर्गंधात्पुण्यमवाप्यते ॥ आयुस्तृप्तिश्च नैवेद्याद्धूपादर्थमवाप्यते ॥ १६ ॥ दीपाज्ज्ञानमवाप्नोति तांबूलाद्भोगमाप्नुयात् ॥ तस्मात्स्नानादिकं षट्कं प्रयत्नेन प्रसाधयेत् ॥ १७ ॥ नमस्कारो जपश्चैव सर्वाभीष्टप्रदावुभौ ॥ पूजांते च सदा कार्यौ भोगमोक्षार्थिभिर्नरैः ॥ १८ ॥ संपूज्य मनसा पूर्वं कुर्यात्तत्तत्सदा नरः ॥ देवानां पूजया चैव तत्तल्लोकमवाप्नुयात् ॥ १९ ॥ तदवांतरलोके च यथेष्टं भोग्यमाप्यते ॥ तद्विशेषान्प्रवक्ष्यामि शृणुत श्रद्धया द्विजाः ॥२०॥ विघ्नेशपूजया सम्यग्भूर्लोकेऽभीष्टमाप्नुयात् ॥ शुक्रवारे चतुर्थ्यां च सिते श्रावण

भाद्रके ॥ २१ ॥ भिषगृक्षे धनुर्मासे विघ्नेशं विधिवद्यजेत् ॥ शतं पूजा सहस्रं वा तत्संख्याकदिनैर्व्रजेत् ॥ २२ ॥ देवाग्निश्रद्धया नित्य पुत्रदं चेष्टदं
नृणाम् ॥ सर्वपापप्रशमनं तत्तद्दुरितनाशनम् ॥ २३ ॥ वारपूजां शिवादीनामात्मशुद्धिप्रदां विदुः ॥ तिथिनक्षत्रयोगानामाधारं सार्वकामिकम् ॥ २४ ॥
तथा वृद्धिक्षयाभावात्पूर्णब्रह्मात्मकं विदुः ॥ उदयादुदयं वारो ब्रह्मप्रभृति कर्मणाम् ॥ २५ ॥ तिथ्यादौ देवपूजा हि पूणभोगप्रदा नृणाम् ॥ पूर्वभागः
पितॄणां तु निशि युक्तः प्रशस्यते ॥ २६ ॥ परभागस्तु देवानां दिवायुक्तः प्रशस्यते ॥ उदयव्यापिनी ग्राह्या मध्याह्ने यदि सा तिथिः ॥ २७ ॥
देवकार्ये तथा ग्राह्यास्तिथिऋक्षादिकाः शुभाः ॥ सम्यग्विचार्य वारादीन्कुर्यात्पूजाजपादिकम् ॥ २८ ॥ पूर्जायते ह्यनेनेति वेदेष्वर्थस्य
योजना ॥ पूर्भोगफलसिद्धिश्च जायते तेन कर्मणा ॥ २९ ॥ मनोभावांस्तथा ज्ञानमिष्टभोगार्थयोजनात् ॥ पूजाशब्दार्थ एवं हि विश्रुतो लोकवेद
योः ॥ ३० ॥ नित्यनैमित्तिकं कालात्सद्यः काम्ये स्वनुष्ठिते ॥ नित्यं मासं च पक्षं च वर्षं चैव यथाक्रमम् ॥ ३१ ॥ तत्तत्कर्मफलप्राप्तिस्तादृक्पाप
क्षयः क्रमात् ॥ महागणपतेः पूजा चतुर्थ्यां कृष्णपक्षके ॥ ३२ ॥ पक्षपापक्षयकरी पक्षभोगफलप्रदा ॥ चैत्रे चतुर्थ्यां पूजा च कृता मासफलप्रदा
॥ ३३ ॥ वर्षभोगप्रदा ज्ञया कृता वै सिंहभाद्रके ॥ श्रावणादित्यवारे च सप्तम्यां हस्तभे दिने ॥ ३४ ॥ माघशुक्ले च सप्तम्यामादित्ययजनं चरेत् ॥
ज्येष्ठभाद्रकसौम्ये च द्वादश्यां श्रवणर्क्षके ॥ ३५ ॥ द्वादश्यां विष्णुयजनमिष्टसंपत्करं विदुः ॥ श्रावणे विष्णुयजनमिष्टारोग्यप्रदं भवेत् ॥ ३६ ॥
गवादीन्द्वादशानर्थान्सांगान्दत्त्वा तु यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति द्वादश्यां विष्णुतर्पणात् ॥ ३७ ॥ द्वादश्यां द्वादशान्विप्रा विष्णोर्द्वादशनामतः ॥
षोडशैरुपचारैश्च यजेत्तत्प्रीतिमाप्नुयात् ॥ ३८ ॥ एवं च सर्वदेवानां तत्तद्द्वादशनामकैः ॥ द्वादशब्रह्मयजनं तत्तत्प्रीतिकरं भवेत् ॥ ३९ ॥ कर्कटे सोमवारे च
नवम्यां मृगशीर्षके ॥ अंबां यजेद्भूतिकामः सर्वभोगफलप्रदाम् ॥ ४० ॥ आश्वयुक्छुक्लनवमी सर्वाभीष्टफलप्रदा ॥ आदिवारे चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे विशषतः ॥
॥ ४१ ॥ आर्द्रायां च महार्द्रायां शिवपूजा विशिष्यते ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यां सर्वाभीष्टफलप्रदा ॥ ४२ ॥ आयुष्करी मृत्युहरा सर्वसिद्धिकरी
नृणाम् ॥ ज्येष्ठमासे महार्द्रायां चतुर्दशीदिनेऽपि च ॥ ४३ ॥ मार्गशीर्षार्द्रकायां वा षोडशैरुपचारकैः ॥ तत्तन्मूर्तिशिवं पूज्य तस्य वै पाददर्शनम् ॥
॥ ४४ ॥ शिवस्य यजनं ज्ञेयं भोगमोक्षप्रदं नृणाम् ॥ वारादिदेवयजनं कार्तिके हि विशिष्यते ॥ ४५ ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते सर्वान्देवान्यजेद्बुधः ॥
दानेन तपसा होमैर्जपेन नियमेन च ॥ ४६ ॥ षोडशैरुपचारैश्च प्रतिमा विप्रमंत्रकैः ॥ ब्राह्मणनां भोजनेन निष्कामार्तिकरो भवेत् ॥ ४७ ॥
कार्तिके देवयजनं सर्वभोगप्रदं भवेत् ॥ व्याधीनां हरणं चैव भवेद्भूतग्रहक्षयः ॥ ४८ ॥ कार्तिकादित्यवारेषु नृणामादित्यपूजनात् ॥ तैलकार्पास

दानात्तु भवेत्कुष्ठादिसंक्षयः ॥ ४९ ॥ हरीतकीमरीचीनां वस्त्रक्षीरादिदानतः ॥ ब्रह्मप्रतिष्ठया चैव क्षयरोगक्षयो भवेत् ॥ ५० ॥ दीपसर्षपदानाच्च अपस्मारक्षयो भवेत् ॥ कृत्तिकासोमवारेषु शिवस्य यजनं नृणाम् ॥ ५१ ॥ महादारिद्र्यशमनं सर्वसंपत्करं भवेत् ॥ गृहक्षेत्रादिदानाच्च गृहोपकरणादिना॥५२॥ कृत्तिकाभौमवारेषु स्कंदस्य यजनान्नृणाम् ॥ दीपघंटादिदानाद्वै वाक्सिद्धिरचिराद्भवेत् ॥ ५३ ॥ कृत्तिकासौम्यवारेषु विष्णोर्वै यजनं नृणाम् ॥ दध्योदनस्य दानं च सत्संतानकरं भवेत् ॥ ५४ ॥ कृत्तिकागुरुवारेषु ब्रह्मणो यजनाद्धनैः ॥ मधुस्वर्णाज्यदानेन भोगवृद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ ५५ ॥ कृत्तिकाशुक्रवारेषु गजकोमेडयाजनात्[1] ॥ गंधपुष्पान्नदानेन भोग्यवृद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ ५६ ॥ वंध्या सुपुत्रं लभते स्वर्णरौप्यादिदानतः ॥ कृत्तिकाशनिवारेषु दिक्पालानां च वंदनम् ॥५७॥ दिग्गजानां च नागानां सेतुपानां च पूजनम्॥ त्र्यंबकस्य च रुद्रस्य विष्णोः पापहरस्य च ॥ ५८ ॥ ज्ञानदं ब्रह्मणश्चैव धन्वंतर्यश्विनोस्तथा ॥ रोगापमृत्युहरणं तत्कालव्याधिशांतिदम् ॥ ५९ ॥ लवणायसतैलानां माषादीनां च दानतः ॥ त्रिकटुफलगंधानां जलादीनां च दानतः ॥ ६० ॥ द्रवाणां कठिनानां च प्रस्थेन पलमानतः ॥ स्वर्गप्राप्तिर्धनुर्मासे ह्युषःकाले च पूजनम् ॥ ६१ ॥ शिवादीनां च सर्वेषां क्रमाद्वै सर्वसिद्धये ॥ शाल्यन्नस्य हविष्यस्य नैवेद्यं शस्तमुच्यते ॥ ६२ ॥ विविधान्नस्य नैवेद्यं धनुर्मासे विशिष्यते ॥ मार्गशीर्षेऽन्नदस्यैव सर्वमिष्टफलं भवेत् ॥ ६३ ॥ पापक्षयं चेष्टसिद्धिं चारोग्यं धर्ममेव च ॥ सम्यग्वेदपरिज्ञानं सदनुष्ठानमेव च ॥६४॥ इहामुत्र महाभोगानंते योगं च शाश्वतम् ॥ वेदांतज्ञानसिद्धिं च मार्गशीर्षान्नदो लभेत् ॥ ६५ ॥ मार्गशीर्षे ह्युषःकाले दिनत्रयमथापि वा ॥ यजेद्देवान्भोगकामो नाधनुर्मासिको भवेत् ॥ ६६ ॥ यावत्संगवकालं तु धनुर्मासो विधीयते ॥ धनुर्मासे निराहारो मासमात्रं जितेंद्रियः ॥ ६७ ॥ आमध्याह्नं जपेद्विप्रो गायत्रीं वेदमातरम् ॥ पंचाक्षरादिकान्मंत्रान्पश्चादासुप्तिकं जपेत् ॥ ६८ ॥ ज्ञानं लब्ध्वा च देहांते विप्रो मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ अन्येषां नरनारीणां त्रिःस्नानेन जपेन च ॥ ६९ ॥ सदा पंचाक्षरस्यैव विशुद्धं ज्ञानमाप्यते ॥ इष्टमंत्रान्सदा जप्त्वा महापापक्षयं लभेत् ॥ ७० ॥ धनुर्मासे विशेषेण महानैवेद्यमाचरेत् ॥ शालितंडुलभारेण मरीचप्रस्थकेन च ॥ ७१ ॥ गणना द्वादशं सर्वं मध्वाज्यकुडवेन हि ॥ द्रोणयुक्तेन मुद्गेन द्वादशव्यंजनेन च ॥७२॥ घृतपक्वैरपूपैश्च मोदकैः शालिकादिभिः ॥ द्वादशैश्च दधिक्षीरैर्द्वादशप्रस्थकेन च ॥७३॥

[1] गजकोमेडो गजवक्त्रः ।

505

नारिकेलफलादीनां तथा गणनया सह ॥ द्वादशक्रमुकैर्युक्तं षट्त्रिंशत्पत्रकैर्युतम् ॥ ७४ ॥ कर्पूरखुरचूर्णेन पंचसौगंधिकैर्युतम् ॥ तांबूलयुक्तं तु यदा महानैवेद्यलक्षणम् ॥ ७५ ॥ महानैवेद्यमेतद्धि देवतार्पणपूर्वकम् ॥ वर्णानुक्रमपूर्वेण तद्भक्तेभ्यः प्रदापयेत् ॥ ७६ ॥ एवं चौदननैवेद्याद्भूमौ राष्ट्रपतिर्भवेत् ॥ महानैवेद्यदानेन नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥ महानैवेद्यदानेन सहस्रेण द्विजर्षभाः ॥ सत्यलोकं च तल्लोके पूर्णमायुरवाप्नुयात् ॥ ७८ ॥ सहस्राणां च त्रिंशत्या महानैवेद्यदानतः ॥ तदूर्ध्वलोकमाप्यैव न पुनर्जन्मभाग्भवेत् ॥ ७९ ॥ सहस्राणां च षट्त्रिंशज्जन्मनैवेद्यमीरितम् ॥ तावन्नैवेद्यदानं तु महापूर्णं तदुच्यते ॥ ८० ॥ महापूर्णस्य नैवेद्यं जन्मनैवेद्यमिष्यते ॥ जन्मनैवेद्यदानेन पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ८१ ॥ ऊर्जे मासि दिने पुण्ये जन्मनैवेद्यमाचरेत् ॥ संक्रांतिपातजन्मर्क्षपौर्णमास्यादिसंयुते ॥ ८२ ॥ अब्दजन्मदिने कुर्याज्जन्मनैवेद्यमुत्तमम् ॥ मासांतरेषु जन्मर्क्षपूर्णयोगदिनेऽपि च ॥ ८३ ॥ मेलने च शनेर्वापि तावत्साहस्रमाचरेत् ॥ जन्मनैवेद्यदानेन जन्मार्पणफलं लभेत् ॥ ८४ ॥ जन्मार्पणाच्छिवः प्रीतः स्वसायुज्यं ददाति हि ॥ इदं तज्जन्मनैवेद्यं शिवस्यैव प्रदापयेत् ॥ ८५ ॥ योनिलिंगस्वरूपेण शिवो जन्मनिरूपकः ॥ तस्माज्जन्मनिवृत्त्यर्थं जन्मपूजा शिवस्य हि ॥ ८६ ॥ बिंदुनादात्मकं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ बिंदुः शक्तिः शिवो नादः शिवशक्त्यात्मकं जगत् ॥ ८७ ॥ नादाधारमिदं बिंदुर्बिंद्वाधारमिदं जगत् ॥ जगदाधारभूतौ हि बिंदुनादौ व्यवस्थितौ ॥ ८८ ॥ बिंदुनादयुतं सर्वं सकलीकरणं भवेत् ॥ सकलीकरणाज्जन्म जगत्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ८९ ॥ बिंदुनादात्मकं लिंगं जगत्कारणमुच्यते ॥ बिंदुर्देवी शिवो नादः शिवलिंगं तु कथ्यते ॥ ९० ॥ तस्माज्जन्मनिवृत्त्यर्थं शिवलिंगं प्रपूजयेत् ॥ माता देवी बिंदुरूपा नादरूपः शिवः पिता ॥ ९१ ॥ पूजिताभ्यां पितृभ्यां तु परमानन्द एव हि ॥ परमानंदलाभार्थं शिवलिंगं प्रपूजयेत् ॥ ९२ ॥ सा देवी जगतां माता स शिवो जगतः पिता ॥ पित्रोः शुश्रूषके नित्यं कृपाधिक्यं हि वर्धते ॥ ९३ ॥ कृपयांतर्गतैश्वर्यं पूजकस्य ददाति हि ॥ तस्मादंतर्गतानंदलाभार्थं मुनिपुंगवाः ॥ ९४ ॥ पितृमातृस्वरूपेण शिवलिंगं प्रपूजयेत् ॥ भर्गः पुरुषरूपो हि भर्गा प्रकृतिरुच्यते ॥ ९५ ॥ अव्यक्तांतरधिष्ठानं गर्भः पुरुष उच्यते ॥ सुव्यक्तांतरधिष्ठानं गर्भः प्रकृतिरुच्यते ॥ ९६ ॥ पुरुषस्त्वादिगर्भो हि गर्भवाञ्जनको यतः ॥ पुरुषात्प्रकृतौ युक्तं प्रथमं जन्म कथ्यते ॥ ९७ ॥ प्रकृतेर्व्यक्ततां यातं द्वितीयं जन्म कथ्यते ॥ जन्म जंतुर्मृत्युजन्म पुरुषात्प्रतिपद्यते ॥ ९८ ॥ अन्यतो भाव्यतेऽवश्यं मायया जन्म कथ्यते ॥ जीर्यते जन्मकालाद्यत्तस्माज्जीव इति स्मृतः ॥ ९९ ॥ जन्यते तन्यते पाशैर्जीवशब्दार्थ एव हि ॥ जन्मपाशनिवृत्त्यर्थं जन्मलिंगं प्रपूजयेत् ॥ १०० ॥ भं वृद्धिं गच्छतीत्यर्थाद्भगः प्रकृतिरुच्यते ॥

प्राकृतैः शब्दमात्राद्यैः प्राकृतेंद्रियभोजनात् ॥ १०१ ॥ भगस्यदं भोगमिति शब्दार्थो मुख्यतः श्रुतः ॥ मुख्यो भगस्तु प्रकृतिर्भगवाञ्छिव उच्यते ॥ १०२ ॥ भगवान्भोगदाता हि नान्यो भोगप्रदायकः ॥ भगस्वामी च भगवान्भर्ग इत्युच्यते बुधैः ॥१०३॥ भगेन सहितं लिंगं भगं लिंगेन संयुतम् ॥ इहामुत्र च भोगार्थं नित्यभोगार्थमेव च ॥ १०४ ॥ भगवंतं महादेवं शिवलिंगं प्रपूजयेत् ॥ लोकप्रसविता सूर्यस्तच्चिह्नं प्रसवाद्भवेत् ॥ ॥१०५॥ लिंगे प्रसूतिकर्तारं लिंगिनं पुरुषो यजेत् ॥ लिंगार्थगमकं चिह्नं लिंगमित्यभिधीयते ॥१०६॥ लिंगमथ हि पुरुषं शिवं गमयतीत्यदः ॥ शिवशक्त्योश्च चिह्नस्य मेलनं लिंगमुच्यते ॥ १०७ ॥ स्वचिह्नपूजनात्प्रीतश्चिह्नकार्यं न वीयते ॥ चिह्नकाय तु जन्मादि जन्माद्यं विनिवर्तते ॥ ॥ १०८ ॥ प्राकृतैः पुरुषैश्चापि बाह्याभ्यंतरसंभवैः ॥ षोडशैरुपचारैश्च शिवलिंगं प्रपूजयेत् ॥ १०९ ॥ एवमादित्यवारे हि पूजा जन्मनिवर्तिका ॥ आदिवारे महालिंगं प्रणवेनैव पूजयेत् ॥११०॥ आदिवारे पंचगव्यैरभिषेको विशिष्यते ॥ गोमयं गोजलं क्षीरं दध्याज्यं पंचगव्यकम् ॥ १११ ॥ क्षीराद्यं च पृथक्चैव मधुना चेक्षुसारकैः ॥ गव्यक्षीरान्ननैवेद्यं प्रणवेनैव कारयेत् ॥ ११२ ॥ प्रणवं ध्वनिलिंगं तु नादलिंगं स्वयंभुवः ॥ बिंदुलिंगं तु यंत्रं स्यान्मकारं तु प्रतिष्ठितम् ॥ ११३ ॥ उकारं चरलिंगं स्यादकारं गुरुविग्रहम् ॥ षड्लिंगपूजया नित्यं जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ ११४ ॥ शिवस्य भक्त्या पूजा हि जन्ममुक्तिकरी नृणाम् ॥ रुद्राक्षधारणात्पादमर्धं वै भूति धारणात् ॥११५॥ त्रिपादं मंत्रजाप्याच्च पूजया पूर्णभक्तिमान् ॥ शिवलिंगं च भक्तं च पूज्य मोक्षं लभेन्नरः ॥११६॥ य इमं पठतेऽध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ तस्यैव शिवभक्तिश्च वर्धते सुदृढा द्विजाः ॥११७॥

॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ प्रणवस्य च माहात्म्यं षड्लिंगस्य महामुने ॥ शिवभक्तस्य पूजां च क्रमशो ब्रूहि नः प्रभो ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तपोधनैर्भवद्भिश्च सम्यक्प्रश्नस्त्वयं कृतः ॥ अस्योत्तरं महादेवो जानाति स्म नचापरः ॥ २ ॥ अथापि वक्ष्ये तमहं शिवस्य कृपयैव हि ॥ शिवोऽस्माकं च युष्माकं रक्षां गृह्णातु भूरिशः ॥ ३ ॥ प्रो हि प्रकृतिजातस्य संसारस्य महोदधेः ॥ नवं नावांतरमिति प्रणवं वै विदुर्बुधाः ॥४॥ प्रः प्रपंचो न नास्ति वो युष्माकं प्रणवं विदुः ॥ प्रकर्षेण नयेद्यस्मान्मोक्षं वः प्रणवं विदुः ॥ ५ ॥ स्वजापकानां योगिनां स्वमंत्रपूजकस्य च ॥ सर्वकर्मक्षय कृत्वा दिव्यज्ञानं तु नूतनम् ॥ ६ ॥ तमेव मायारहितं नूतनं परिचक्षते ॥ प्रकर्षेण महात्मानं नवं शुद्धस्वरूपकम् ॥ ७ ॥ नूतनं वै करोतीति प्रणवं तं विदुर्बुधाः ॥ प्रणवं द्विविधं प्रोक्तं सूक्ष्मस्थूलविभेदतः ॥ ॥ ८ ॥ सूक्ष्ममेकाक्षरं विद्यात्स्थूलं पंचाक्षरं विदुः ॥ सूक्ष्ममव्यक्तपंचार्णं सुव्यक्तार्णं तथेतरत् ॥ ९ ॥ जीवन्मुक्तस्य सूक्ष्मं हि सर्वसारं हि तस्य

505

हि ॥ मंत्रेणार्थानुसधानं स्वदेहविलयावधि ॥ १० ॥ स्वदेहे गलिते पूर्णं शिवं प्राप्नोति निश्चयः ॥ केवलं मंत्रजापी तु योगं प्राप्नोति निश्चयः॥ ॥ ११ ॥ षट्त्रिंशत्कोटिजापी तु निश्चयं योगमाप्नुयात् ॥ सूक्ष्मं च द्विविधं ज्ञेयं ह्रस्वदीर्घविभेदतः ॥ १२ ॥ अकारश्च उकारश्च मकारश्च ततः परम् ॥ बिंदुनादयुतं तद्धि शब्दकालकलान्वितम् ॥१३॥ दीर्घप्रणवमेवं हि योगिनामेवतद्गतम् ॥ मकारं तंत्रितत्त्वं हि ह्रस्वप्रणव उच्यते ॥ १४ ॥ शिवः शक्तिस्तयोरैक्यं मकारं तु त्रिकात्मकम् ॥ ह्रस्वमेवं हि जाप्यं स्यात्सर्वपापक्षयैषिणाम् ॥ १५ ॥ भूवायुकनकार्णोद्यो शब्दाद्याश्च तथा दश ॥ आशान्वये दश पुनः प्रवृत्ता इति कथ्यते ॥ १६ ॥ ह्रस्वमेव प्रवृत्तानां निवृत्तानां तु दीर्घकम् ॥ व्याहृत्यादौ च मंत्रादौ कामं शब्दकलायुतम् ॥ १७ ॥ वेदादौ च प्रयोज्यं स्याद्वंदने संध्ययोरपि ॥ नवकोटिजपाज्जप्त्वा संशुद्धः पुरुषो भवेत् ॥ १८ ॥ पुनश्च नवकोट्या तु पृथिवीजयमाप्नुयात् ॥ पुनश्च नवकोट्या तु ह्यपां जयमवाप्नुयात् ॥ १९ ॥ पुनश्च नवकोट्या तु तेजसां जयमाप्नुयात् ॥ पुनश्च नवकोट्या तु वायोर्जयमवाप्नुयात् ॥ आकाशजयमाप्नोति नवकोटिजपेन वै ॥ २० ॥ गंधादीनां क्रमेणैव नवकोटिजपेन वै ॥ अहंकारस्य च पुनर्नवकोटिजपेन वै ॥ २१ ॥ सहस्रमंत्रजप्तेन नित्यशुद्धो भवेत्पुमान् ॥ ततः परं स्वसिद्ध्यर्थं जपो भवति हि द्विजाः ॥ २२ ॥ एवमष्टोत्तरशतकोटिजप्तेन वै पुनः ॥ प्रणवेन प्रबुद्धस्तु शुद्धयोगमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥ शुद्धयोगेन संयुक्तो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ सदा जपन्सदा ध्यायञ्छिवं प्रणवरूपिणम् ॥ २४ ॥ समाधिस्थो महायोगी शिव एव न संशयः ॥ ऋषिच्छंदो देवतादि न्यस्य देहे पुनर्जपेत् ॥ ॥ २५ ॥ प्रणवं मातृकायुक्तं देहे न्यस्य ऋषिर्भवेत् ॥ दशमातृषडध्वादि सर्वं न्यासफलं लभेत् ॥२६॥ प्रवृत्तानां च मिश्राणां स्थूलप्रणवमिष्यते ॥ क्रियातपोजपैर्युक्तास्त्रिविधाः शिवयोगिनः ॥ २७ ॥ धनादिविभवैश्चैव कराद्यंगैर्नमादिभिः ॥ क्रियया पूजया युक्तः क्रियायोगीति कथ्यते ॥२८॥ पूजायुक्तश्च मितभुग्बाह्येंद्रियजयान्वितः ॥ परद्रोहादिरहितस्तपोयोगीति कथ्यते ॥ २९ ॥ एतैर्युक्तः सदा शुद्धः सर्वकामादिवर्जितः ॥ सदा जपपरः शांतो जपयोगीति तं विदुः ॥ ३० ॥ उपचारैः षोडशभिः पूजया शिवयोगिनाम् ॥ सालोक्यादिक्रमेणैव शुद्धो मुक्तिं लभेन्नरः ॥३१॥ जपयोगमथो वक्ष्ये गदतः शृणुत द्विजाः ॥ तपः कर्तुर्जपः प्रोक्तो यज्जपन्परिमार्जते ॥३२॥ शिवनाम नमःपूर्व चतुर्थ्यां पंचतत्त्वकम् ॥ स्थूलप्रणवरूपं हि शिवपंचाक्षरं द्विजाः ॥ ३३ ॥ पंचाक्षरजपेनैव सर्वसिद्धिं लभेन्नरः ॥ प्रणवेनादिसंयुक्तं सदा पंचाक्षरं जपेत् ॥ ३४ ॥ गुरूपदेशं संगम्य सुखवासे सुभूतले ॥ पूर्वपक्षे समारभ्य कृष्णभूतावधि द्विजाः ॥ ३५ ॥ माघं भाद्रं विशिष्टं तु सर्वकालोत्तमोत्तमम् ॥ एकवारं मिताशी तु वाग्यतो

नियतेंद्रियः ॥ ३६ ॥ स्वस्य राजपितॄणां च शुश्रूषणं च नित्यशः ॥ सहस्रजपमात्रेण भवेच्छुद्धोऽन्यथा ऋणी ॥ ३७ ॥ पंचाक्षरं पंचलक्षं जपे च्छिवमनुस्मरन् ॥ पद्मासनस्थं शिवदं गंगाचंद्रकलान्वितम् ॥ ३८ ॥ वामोरुस्थितशक्त्या च विराजंतं महागणैः ॥ मृगटंकधरं देवं वरदाभयपाणिकम् ॥ ३९ ॥ सदानुग्रहकर्त्तारं सदाशिवमनुस्मरन् ॥ संपूज्य मनसा पूर्वं हृदि वा सूर्यमंडले ॥ ४० ॥ जपेत्पंचाक्षरीं विद्यां प्राङ्मुखः शुद्धकर्मकृत् ॥ प्रातः कृष्णचतुर्दश्यां नित्यकर्मसमाप्य च ॥ ४१ ॥ मनोरमे शुचौ देशे नियतः शुद्धमानसः ॥ पंचाक्षरस्य मंत्रस्य सहस्रं द्वादशं जपेत् ॥ ४२ ॥ वरयेच्च सपत्नीकान्छैवान्वै ब्राह्मणोत्तमान् ॥ एकं गुरुवरं शिष्टं वरयेत्सांबमूर्तिकम् ॥ ४३ ॥ ईशानं चाथ पुरुषमघोरं वाममेव च ॥ सद्योजातं च पंचव शिवभक्तान्द्विजोत्तमान् ॥ ४४ ॥ पूजाद्रव्याणि संपाद्य शिवपूजां समारभेत् ॥ शिवपूजां च विधिवत्कृत्वा होमं समारभेत् ॥ ४५ ॥ मुखांतं च स्वसूत्रेण कृत्वा होमं समाचरेत् ॥ दशैकं वा शतैकं वा सहस्रैकमथापि वा ॥ ४६ ॥ कापिलेन घृतेनैव जुहुयात्स्वयमेव हि ॥ कारयेच्छिवभक्तैर्वाप्यष्टोत्तरशतं बुधः ॥ ४७ ॥ होमांते दक्षिणा देया गुरोर्गोमिथुनं तथा ॥ ईशानादिस्वरूपांस्तान्गुरुं सांबं विभाव्य च ॥ ४८ ॥ तेषां पत्सिक्ततोयेन स्वशिरः स्नानमाचरेत् ॥ षट्त्रिंशत्कोटितीर्थेषु सद्यः स्नानफलं लभेत् ॥ ४९ ॥ दशांगमन्नं तेषां वै दद्याद्वै भक्तिपूर्वकम् ॥ पराबुद्ध्या गुरोः पत्नीमीशानादिक्रमेण तु ॥ ५० ॥ परमान्नेन संपूज्य यथाविभवविस्तरम् ॥ रुद्राक्षवस्त्रपूर्वं च वटकापूपकैर्युतम् ॥ ५१ ॥ बलिदानं ततः कृत्वा भूरि भोजनमाचरेत् ॥ ततः संप्रार्थ्य देवेशं जपं तावत्समापयेत् ॥ ५२ ॥ पुरश्चरणमेवं तु कृत्वा मंत्री भवेन्नरः ॥ पुनश्च पंचलक्षेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ५३ ॥ अतलादि समारभ्य सत्यलोकावधि क्रमात् ॥ पंचलक्षजपात्तत्तल्लोकैश्वर्यमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ मध्ये मृतश्चेद्भोगांते भूमौ तज्जापको भवेत् ॥ पुनश्च पंचलक्षेण ब्रह्मसामीप्यमाप्नुयात् ॥ ५५ ॥ पुनश्च पंचलक्षेण सारूप्यैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ आहत्य शतलक्षेण साक्षाद्ब्रह्मसमो भवेत् ॥ ५६ ॥ कार्यब्रह्मण एवं हि सायुज्यं प्रतिपद्य वै ॥ यथेष्टं भोगमाप्नोति तद्ब्रह्म प्रलयावधि ॥ ५७ ॥ पुनः कल्पांतरे वृत्ते ब्रह्मपुत्रः स जायते ॥ पुनश्च तपसा दीप्तः क्रमान्मुक्तो भविष्यति ॥ ५८ ॥ पृथ्व्यादिकार्यभूतेभ्यो लोका वै निर्मिताः क्रमात् ॥ पातालादि च सत्यांतं ब्रह्मलोकाश्चतुर्दश ॥ ५९ ॥ सत्यादूर्ध्वं क्षमांतं वै विष्णुलोकाश्चतुर्दश ॥ क्षमालोके कार्यविष्णुर्वैकुंठे वरपत्तने ॥ ६० ॥ कार्यलक्ष्म्या महाभोगिरक्षां कृत्वाऽधितिष्ठति ॥ तदूर्ध्वगाश्च शुच्यंता लोका द्वाविंशतिः स्थिताः ॥ ६१ ॥ शुचौ लोके तु कैलासे रुद्रो वै भूतहृत्स्थितः ॥ षडुत्तराश्च पंचाशदहिंसांतास्तदूर्ध्वगाः ॥ ६२ ॥ अहिंसालोकमास्थाय ज्ञानकैलासके पुरे ॥ कार्येश्वरस्तिरोभावं सर्वान्कृत्वाधितिष्ठति ॥ ६३ ॥ तदंते कालचक्रं हि कालातीतस्ततः परम् ॥ शिवेनाधिष्ठितस्तत्र कालश्च

503

क्रेश्वराह्वयः ॥ ६४ ॥ माहिषं धर्ममास्थाय सर्वान्कालेन गुंजाति ॥ असत्यश्चाशुचिश्चैव हिंसा चवाथ निघृणा ॥६५॥ असत्यादिचतुष्पादः सर्वांशः
कामरूपधृक् ॥ नास्तिक्यलक्ष्मीर्दुःसंगो वेदबाह्यध्वनिः सदा ॥ ६६ ॥ क्रोधसंगः कृष्णवर्णो महामहिषवेषवान् ॥ तावान्महेश्वरः प्रोक्तस्तिरोधा
स्तावदेव हि ॥ ६७ ॥ तदर्वाक्कर्मभोगो हि तदूर्ध्वं ज्ञानभोगकम् ॥ तदर्वाक्कर्ममाया हि ज्ञानमाया तदूर्ध्वकम् ॥ ६८ ॥ मा लक्ष्मीः कर्मभोगो वै
याति मायेति कथ्यते ॥ मालक्ष्मीर्ज्ञानभोगो वै याति मायेति कथ्यते ॥ ६९ ॥ तदूर्ध्वं नित्यभोगो हि तदर्वाङ् नश्वरं विदुः ॥ तदर्वाक्च तिरोधानं
तदूर्ध्वं न तिरोधनम् ॥७०॥ तदर्वाक्पाशबंधो हि तदूर्ध्वं नहिबंधनम् ॥ तदर्वाक्परिवर्तंते काम्यकर्मानुसारिणः ॥ ७१ ॥ निष्कामकर्मभोगस्तु तदूर्ध्वं
परिकीर्तितः ॥ तदर्वाक्परिवर्तंते बिंदुपूजापरायणाः ॥ ७२ ॥ तदूर्ध्वं हि व्रजंत्येव निष्कामा लिंगपूजकाः ॥ तदर्वाक्परिवर्तंते शिवान्यसुरपूजकाः ॥
॥ ७३ ॥ शिवैकनिरता य च तदूर्ध्वं संप्रयांति ते ॥ तदर्वाग्जीवकोटिः स्यात्तदूर्ध्वं परकोटिका ॥ ७४ ॥ सांसारिकास्तदर्वाक्चं मुक्ताः खलु
तदूर्ध्वगाः ॥ तदर्वाक्परिवर्तंते प्राकृतद्रव्यपूजकाः ॥ ७५ ॥ तदूर्ध्वं हि व्रजंत्येते पौरुषद्रव्यपूजकाः ॥ तदर्वाक्छक्तिलिंगं तु शिवलिंगं तदूर्ध्वकम् ॥
॥ ७६ ॥ तदर्वागावृतं लिंगं तदूर्ध्वं हि निरावृति ॥ तदर्वाक्कल्पितं लिंगं तदूर्ध्वं वै न कल्पितम् ॥ ७७ ॥ तदर्वाग्बाह्यलिंगं स्यादतरंगं तदूर्ध्वकम् ॥
तदर्वाक्छक्तिलोका हि शतं वै द्वादशाधिकम् ॥ ७८ ॥ तदर्वाग्बिंदुरूपं हि नादरूपं तदुत्तरम् ॥ तदर्वाक्कर्मलोकस्तु तदूर्ध्वं ज्ञानलोकक ॥ ७९ ॥
नमस्कारस्तदूर्ध्वं हि मदाहंकारनाशनः ॥ जनिजं वै तिरोधानं नानिषिद्धयातते इति ॥ ८० ॥ ज्ञानशब्दार्थ एवं हि तिरोधाननिवारणात् ॥ तद
र्वाक्परिवर्तंते ह्याधिभौतिकपूजकाः ॥ ८१ ॥ आध्यात्मिकार्चका एव तदूर्ध्वं संप्रयांति वै ॥ तावद्वै वेदिभागं तन्महालोकात्मलिंगके ॥ ८२ ॥ प्रकृ
त्याद्यष्टबंधोऽपि वेद्यंते संप्रतिष्ठितः ॥ एवमेतादृशं ज्ञेयं सर्वं लौकिकवैदिकम् ॥ ८३ ॥ अधर्ममहिषारूढं कालचक्रं तरंति ते ॥ सत्यादिधर्मयुक्ता ये
शिवपूजापराश्च ये ॥८४॥ तदूर्ध्वं वृषभो धर्मो ब्रह्मचर्यस्वरूपधृक् ॥ सत्यादिपादयुक्तस्तु शिवलोकाग्रतः स्थितः ॥ ८५ ॥ क्षमाशृंगः शमश्रोत्रो
वेदध्वनिविभूषितः ॥ आस्तिक्यचक्षुर्निश्वासगुरुबुद्धिमना वृषः ॥ ८६ ॥ क्रियादिवृषभा ज्ञेयाः कारणादिषु सर्वदा ॥ तं क्रियावृषभं धर्मं कालातीतो
ऽधितिष्ठति ॥८७॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां स्वस्वायुर्दिनमुच्यते ॥ तदूर्ध्वं न दिनं रात्रिर्न जन्ममरणादिकम् ॥८८॥ पुनः कारणसत्यांता कारणब्रह्मणस्तथा ॥
गंधादिभ्यस्तु भूतेभ्यस्तदूर्ध्वं निर्मिताः सदा ॥८९॥ सूक्ष्मगंधस्वरूपा हि स्थिता लोकाश्चतुर्दश ॥ पुनः कारणविष्णोर्वै स्थिता लोकाश्चतुर्दश ॥
॥ ९० ॥ पुनः कारणरुद्रस्य लोकाष्टाविंशका मताः ॥ पुनश्च कारणेशस्य षट्पंचाशत्तदूर्ध्वगाः ॥ ९१ ॥ ततः परं ब्रह्मचर्यलोकाख्यं शिवसंमतम् ॥

तत्रैव ज्ञानकैलासे पंचावरणसंयुते ॥ ९२ ॥ पचमंडलसंयुक्तं पंचब्रह्मकलान्वितम् ॥ आदिशक्तिसमायुक्तमादिलिंगं तु तत्र वै ॥ ९३ ॥ शिवालय मिदं प्रोक्तं शिवस्य परमात्मनः ॥ परशक्त्या समायुक्तस्तत्रैव परमेश्वरः ॥९४॥ दृष्टिः स्थितिश्च संहारस्तिरोभावोऽप्यनुग्रहः ॥ पंचकृत्यप्रवीणोऽसौ सच्चिदानंदविग्रहः ॥ ९५ ॥ ध्यानधर्मः सदा यस्य सदानुग्रहतत्परः ॥ समाध्यासनमासीनः स्वात्मारामो विराजते ॥ ९६ ॥ तस्य संदर्शनं साध्यं कर्मध्यानादिभिः क्रमात ॥ नित्यादिकर्मयजनाच्छिवकर्ममतिर्भवेत ॥ ९७ ॥ क्रियादिशिवकर्मभ्यः शिवज्ञानं प्रसाधयेत् ॥ तद्दर्शनगताः सर्वे मुक्ता एव न संशयः ॥ ९८ ॥ मुक्तिरात्मस्वरूपेण स्वात्मारामत्वमेव हि ॥ क्रियातपोजपज्ञानध्यानधर्मेषु सुस्थितः ॥९९॥ शिवस्य दर्शनं लब्ध्वा स्वात्मारामत्वमेव हि ॥ यथा रविः स्वकिरणादशुद्धिमपनेष्यति ॥ १०० ॥ कृपाविचक्षणः शंभुरज्ञानमपनेष्यति ॥ अज्ञानविनिवृत्तौ तु शिवज्ञानं प्रवर्तत ॥ १०१ ॥ शिवज्ञानात्स्वस्वरूपमात्मारामत्वमेष्यति ॥ आत्मारामत्वसंसिद्धौ कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ १०२ ॥ पुनश्च शतलक्षेण ब्रह्मणः पदमाप्नुयात् ॥ पुनश्च शतलक्षेण विष्णोः पदमवाप्नुयात् ॥१०३॥ पुनश्च शतलक्षेण रुद्रस्य पदमाप्नुयात् ॥ पुनश्च शतलक्षेण ऐश्वर्यं पदमाप्नुयात ॥ १०४ ॥ पुनश्चैवंविधेनैव जपेन सुसमाहितः ॥ शिवलोकादिभूतं हि कालचक्रमवाप्नुयात् ॥ १०५ ॥ कालचक्रं पंचचक्रमेकैकेन क्रमोत्तरे ॥ दृष्टिमोहौ ब्रह्मचक्रं भोगमोहौ तु वैष्णवम् ॥ १०६ ॥ कोपमोहौ रौद्रचक्रं भ्रमणं चैश्वरं विदुः ॥ शिवचक्र ज्ञानमोहौ पंचचक्रं विदुर्बुधाः ॥ १०७ ॥ पुनश्च दशकोट्या हि कारणब्रह्मणः पदम् ॥ पुनश्च दशकोट्या हि तत्पदैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ १०८ ॥ एवं क्रमेण विष्ण्वादेः पदं लब्ध्वा महौजसः ॥ क्रमेण तत्पदैश्वर्यं लब्ध्वा चव महात्मनः ॥ १०९ ॥ शतकोटिमनुं जप्त्वा पंचोत्तरमतंद्रितः ॥ शिवलोकमवाप्नोति पंचमावरणाद्बहिः ॥ ११० ॥ राजसं मंडपं तत्र नंदीसंस्थानमुत्तमम् ॥ तपोरूपश्च वृषभस्तत्रैव परिदृश्यते ॥ १११ ॥ सद्योजातस्य तत्स्थानं पंचमावरणं परम् ॥ वामदेवस्य च स्थानं चतुर्थावरणं पुनः ॥ ११२ ॥ अघोरनिलयं पश्चात्तृतीयावरणं परम् ॥ पुरुषस्यैव सांबस्य द्वितीयावरणं शुभम् ॥ ११३ ॥ ईशानस्य परस्यैव प्रथमावरणं ततः ॥ ध्यानधर्मस्य च स्थानं पंचमं मडपं ततः ॥ ११४ ॥ बलिनाथस्य संस्थानं तत्र पूर्णामृतप्रदम् ॥चतुर्थं मंडपं पश्चाच्चंद्रशेखरमूर्तिमत् ॥ ११५ ॥ सोमस्कंदस्य च स्थानं तृतीयं मंडपं परम् ॥ द्वितीयं मंडपं नृत्यमंडपं प्राहुरास्तिकाः ॥ ११६ ॥ प्रथमं मूलमायायाः स्थानं तत्रैव शोभनम् ॥ ततः परं गर्भगृहं लिंगस्थानं परं शुभम् ॥ ११७ ॥ नंदिसंस्थानतः पश्चान्न विदुः शिववैभवम् ॥ नंदीश्वरो बहिस्तिष्ठन्पंचाक्षरमुपासते ॥ ११८ ॥ एव गुरुक्रमाल्लब्धं नंदीशाच्च मया पुनः ॥ ततः परं स्वसंवेद्यं शिवेनैवानुभावि

502

तम् ॥ ११९ ॥ शिवस्य कृपया साक्षाच्छिवलोकस्य वैभवम् ॥ विज्ञातुं शक्यते सर्वैर्नान्यथेत्याहुरास्तिकाः ॥ १२० ॥ एवं क्रमेण मुक्ता स्युर्ब्राह्मणा वै जितेंद्रियाः ॥ अन्येषां च क्रमं वक्ष्ये गदतः शृणुतादरात् ॥ १२१ ॥ गुरूपदेशाज्जाप्यं वै ब्राह्मणां नमोंऽतकम् ॥ पंचाक्षरं पंचलक्षमायुष्यं प्रजपेद्विधिः ॥ १२२ ॥ स्त्रीत्वापनयनार्थं तु पंचलक्षं जपेत्पुनः ॥ मंत्रेण पुरुषो भूत्वा क्रमान्मुक्तो भवेद्बुधः ॥ १२३ ॥ क्षत्रियः पंचलक्षेण क्षत्रत्वमपनेष्यति ॥ पुनश्च पंचलक्षेण क्षत्रियो ब्राह्मणो भवेत् ॥ १२४ ॥ मंत्रसिद्धिर्जपाच्चैव क्रमान्मुक्तो भवेन्नरः ॥ वैश्यस्तु पंचलक्षेण वैश्यत्वमपनेष्यति ॥ १२५ ॥ पुनश्च पंचलक्षेण मंत्रक्षत्रिय उच्यते ॥ पुनश्च पंचलक्षेण क्षत्रत्वमपनेष्यति ॥ १२६ ॥ पुनश्च पंचलक्षेण मंत्रब्राह्मण उच्यते ॥ शूद्रश्चैव नमोंऽतेन पंचविंशतिलक्षतः ॥ १२७ ॥ मंत्रविप्रत्वमापद्य पश्चाच्छुद्धो भवेद्द्विजः ॥ नारीवाथ नरो वाथ ब्राह्मणो वान्य एव वा ॥ १२८ ॥ नमोऽन्तं वा नमः पूर्वमातुरः सर्वदा जपेत् ॥ तत्र स्त्रीणां तथैवोह्य गुरुर्निर्दर्शयेत्क्रमात् ॥ १२९ ॥ साधकः पंचलक्षांते शिवप्रीत्यर्थमेव हि ॥ महाभिषेक नैवेद्यं कृत्वा भक्तांश्च पूजयेत् ॥ १३० ॥ पूजया शिवभक्तस्य शिवः प्रीततरो भवेत् ॥ शिवस्य शिवभक्तस्य भेदो नास्ति शिवो हि सः ॥ १३१ ॥ शिवस्वरूपमंत्रस्य धारणाच्छिव एव हि ॥ शिवभक्तशरीरे हि शिवे तत्परमो भवेत् ॥ १३२ ॥ शिवभक्ताः क्रियाः सर्वा वेदसर्वक्रियां विदुः ॥ यावद्यावच्छिवमंत्रं येन जप्तं भवेत्क्रमात् ॥ १३३ ॥ तावद्वै शिवसान्निध्यं तस्मिन्देहे न संशयः ॥ देवीलिंगं भवेद्रूपं शिवभक्तस्त्रियास्तथा ॥ १३४ ॥ यावन्मंत्रं जपेद्देव्यास्तावत्सान्निध्यमस्ति हि ॥ शिवं संपूजयेद्धीमान्स्वयं वै शब्दरूपभाक् ॥ १३५ ॥ स्वयं चैव शिवो भूत्वा परां शक्तिं प्रपूजयेत् ॥ शक्तिं बेरं च लिंगं च ह्यालेख्या मायया यजेत् ॥ १३६ ॥ शिवलिंगं शिवं मत्वा स्वात्मानं शक्तिरूपकम् ॥ शक्तिलिंगं च देवीं च मत्वा स्वं शिवरूपकम् ॥ १३७ ॥ शिवलिंगं नादरूपं बिंदुरूपं शक्तिकम् ॥ उपप्रधानभावेन अन्योन्याशक्तलिंगकम् ॥ १३८ ॥ पूजयेच्च शिवं शक्तिं स शिवो मूलभावनात् ॥ शिवभक्ताञ्छिवमंत्ररूपकाञ्छिवरूपकान् ॥ १३९ ॥ षोडशैरुपचारैश्च पूजयेदिष्टमाप्नुयात् ॥ येन शुश्रूषणाद्यैश्च शिवभक्तस्य लिंगिनः ॥ १४० ॥ आनंदं जनयेद्विद्वाञ्छिवः प्रीततरो भवेत् ॥ शिवभक्तान्सपत्नीकान्पत्न्या सह सदैव तत् ॥ १४१ ॥ पूजयेद्भोजनाद्यैश्च पंच वा दश वा शतम् ॥ धने देहे च मंत्रे च भावनायामवंचकः ॥ १४२ ॥ शिवशक्तिस्वरूपेण न पुनर्जायते भुवि ॥ नाभेरधो ब्रह्मभागमाकंठं विष्णुभागकम् ॥ १४३ ॥ मुखं लिंगमिति प्रोक्तं शिवभक्तशरीरकम् ॥ मृतान्दाहादियुक्तान्वा दाहादिरहितान्मृतान् ॥ १४४ ॥ उद्दिश्य पूजयेदादिपितरं शिवमेव हि ॥ पूजां कृत्वादिमातुश्च शिवभक्तांश्च पूजयेत् ॥ १४५ ॥ पितृलोकं समासाद्य क्रमान्मुक्तो भवेन्मृतः ॥ क्रियायुक्तदशभ्यश्च तपोयुक्तो

विशिष्यते ॥ १४६ ॥ तपोयुक्तशतेभ्यश्च जपयुक्तो विशिष्यते ॥ जपयुक्तसहस्रेभ्यः शिवज्ञानी विशिष्यते ॥ १४७ ॥ शिवज्ञानिषु लक्षेषु ध्यानयुक्तो विशिष्यते ॥ ध्यानयुक्तेषु कोटिभ्यः समाधिस्थो विशिष्यते ॥ १४८ ॥ उत्तरोत्तरवैशिष्ट्यात्पूजायामुत्तरोत्तरम् ॥ फलं वैशिष्ट्यरूपं च दुर्विज्ञेयं मनीषिभिः ॥ १४९ ॥ तस्माद्वै शिवभक्तस्य माहात्म्यं वेत्ति को नरः ॥ शिवशक्त्योः पूजनं च शिवभक्तस्य पूजनम् ॥ १६० ॥ कुरुते यो नरो भक्त्या स शिवः शिवमेधते ॥ य इमं पठतेऽध्यायमर्थवद्वेदसंमतम् ॥१६१॥ शिवज्ञानी भवेद्विप्रः शिवेन सह मोदते ॥ श्रावयेच्छिवभक्तांश्च विशेषज्ञो मुनीश्वराः ॥१६२॥ शिवप्रसादसिद्धिः स्याच्छिवस्य कृपया बुधाः ॥ ॥ १६३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ बंधमोक्षस्वरूपं हि ब्रूहि सर्वार्थवित्तम ॥ सूत उवाच ॥ बंधमोक्षं तथोपायं वक्ष्येऽह शृणुतादरात् ॥ १ ॥ प्रकृत्याद्यष्टबंधेन बद्धो जीवः स उच्यते ॥ प्रकृत्याष्टबंधेन निर्मुक्तो मुक्त उच्यते ॥ २ ॥ प्रकृत्यादिवशीकारो मोक्ष इत्युच्यते स्वतः ॥ बद्धजीवस्तु निर्मुक्तो मुक्तजीवः स कथ्यते ॥ ३ ॥ प्रकृत्यग्रे ततो बुद्धिरहंकारो गुणात्मकः ॥ पंचतन्मात्रमित्येतत्प्रकृत्याद्यष्टकं विदुः ॥ ४ ॥ प्रकृत्याद्यष्टजो देहो देहजं कम उच्यते ॥ पुनश्च कर्मजो देहो जन्मकर्म पुनः पुनः ॥ ५ ॥ शरीरं त्रिविधं ज्ञेयं स्थूलं सूक्ष्मं च कारणम् ॥ स्थूलं व्यापारदं प्रोक्तं सूक्ष्ममिंद्रियभोगदम् ॥ ६ ॥ कारणं त्वात्मभोगार्थं जीवकर्मानुरूपतः ॥ सुखं दुःखं पुण्यपापैः कर्मभिः फलमश्नुते ॥ ७ तस्माद्धि कर्मरज्ज्वा हि बद्धो जीवः पुनः पुनः ॥ शरीरत्रयकर्मभ्यां चक्रवद्भ्राम्यते सदा ॥ ८ ॥ चक्रभ्रमनिवृत्त्यर्थं चक्रकर्तारमीडयेत् ॥ प्रकृत्यादिमहाचक्रं प्रकृतेः परतः शिवः ॥ ९ ॥ चक्रकर्ता महेशो हि प्रकृतेः परतो यतः ॥ पिबति वाथ वमति जीवन्बालो जलं यथा ॥ १० ॥ शिवस्तथा प्रकृत्यादि वशीकृत्याधितिष्ठति ॥ सर्वं वशीकृतं यस्मात्तस्माच्छिव इति स्मृतः ॥ शिव एव हि सर्वज्ञः परिपूर्णश्च निःस्पृहः ॥ ११ ॥ सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः स्वतंत्रता नित्यमलुप्तशक्तिः ॥ अनंतशक्तिश्च महेश्वरस्य यन्मानसैश्वर्यमवैति वेदः ॥ १२ ॥ अतः शिवप्रसादेन प्रकृत्यादि वशं भवेत् ॥ शिवप्रसादलाभार्थं शिवमेव प्रपूजयेत् ॥ १३ ॥ निःस्पृहस्य च पूर्णस्य तस्य पूजा कथं भवेत् ॥ शिवोद्देशकृतं कर्म प्रसादजनक भवेत् ॥ १४ ॥ लिंगे वेरे भक्तजने शिवमुद्दिश्य पूजयेत् ॥ कायेन मनसा वाचा धनेनापि प्रपूजयेत् ॥ १५ ॥ पूजया तु महेशो हि प्रकृतः परमः शिवः ॥ प्रसादं कुरुते सत्यं पूजकस्य विशेषतः ॥ १६ ॥ शिवप्रसादात्कर्माद्यं क्रमेण स्ववशं भवेत् ॥ कर्मारभ्य प्रकृत्यंतं यदा सर्वं वशं भवेत् ॥ १७ ॥ तदा मुक्त इति प्रोक्तः स्वात्मारामो विराजते ॥ प्रसादात्परमेशस्य

५०

कर्मदेहो यदा वशः ॥ १८ ॥ तदा वै शिवलोके तु वासः सालोक्यमुच्यते ॥ सामीप्यं याति सांबस्य तन्मात्रे च वशं गते ॥ १९ ॥ तदा तु शिव सायुज्यमायुधाद्यैः क्रियादिभिः॥ महाप्रसादलाभे च बुद्धिश्चापि वशा भवेत् ॥ २० ॥ बुद्धिस्तु कार्यं प्रकृतेस्तत्सार्ष्टिरिति कथ्यते ॥ पुनर्महाप्रसादेन प्रकृतिर्वशमेष्यति ॥ २१ ॥ शिवस्य मानसैश्वर्यं तदाऽयत्नं भविष्यति ॥ सार्वज्ञाद्यं शिवैश्वर्यं लब्ध्वा स्वात्मनि राजते ॥ २२ ॥ तत्सायुज्यमिति प्राहुर्वेदागमपरायणाः ॥ एवं क्रमेण मुक्तिः स्याल्लिंगादौ पूजया स्वतः ॥ २३ ॥ अतः शिवप्रसादार्थं क्रियाद्यैः पूजयेच्छिवम् ॥ शिवक्रिया शिवतपः शिवमंत्रजपः सदा ॥ २४ ॥ शिवज्ञानं शिवध्यानमुत्तरोत्तरमभ्यसेत् ॥ आसुप्तेरामृतेः कालं नयेद्वै शिवचिंतया ॥ २५ ॥ सद्यादिभिश्च कुसुमैरर्चयेच्छिवमेष्यति ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ लिंगादौ शिवपूजाया विधानं ब्रूहि सुव्रत ॥ २६ ॥ सूत उवाच ॥ लिंगानां च क्रमं वक्ष्ये यथावच्छृणुत द्विजाः ॥ तदेव लिंगं प्रथमं प्रणवं सार्वकामिकम् ॥ २७ ॥ सूक्ष्मप्रणवरूपं हि सूक्ष्मरूपं तु निष्कलम् ॥ स्थूललिंगं हि सकलं तत्पंचाक्षरमुच्यते ॥ २८ ॥ तयोः पूजा तपः प्रोक्तं साक्षान्मोक्षप्रदे उभे ॥ पौरुषप्रकृतिभूतानि लिंगानि सुबहूनि च ॥ २९ ॥ तानि विस्तरतो वक्तुं शिवो वेत्ति न चापरः ॥ भूविकाराणि लिंगानि ज्ञातानि प्रब्रवीमि वः ॥ ३० ॥ स्वयंभूलिंगं प्रथमं बिंदुलिंगं द्वितीयकम् ॥ प्रतिष्ठितं चरं चैव गुरुलिंगं तु पंचमम् ॥ ३१ ॥ देवर्षितपसा तुष्टः सान्निध्यार्थं तु तत्र वै ॥ पृथिव्यन्तर्गतः शर्वो बीजं वै नादरूपतः ॥ ३२ ॥ स्थावरांकुरवद्भूमिमुद्भिद्य व्यक्त एव सः ॥ स्वयं भूतं जातमिति स्वयंभूरिति तं विदुः ॥ ३३ ॥ तल्लिंगपूजया ज्ञानं स्वयमेव प्रवर्धते ॥ सुवर्णरजतादौ वा पृथिव्यां स्थंडिलेऽपि वा ॥ ॥ ३४ ॥ स्वहस्ताल्लिखितं लिंगं शुद्धप्रणवमंत्रकम् ॥ यंत्रलिंगं समालिख्य प्रतिष्ठावाहनं चरेत् ॥ ३५ ॥ बिंदुनादमयं लिंगं स्थावरं जंगमं च यत् ॥ भावनामयमेतद्धि शिवदृष्टं न संशयः ॥ ३६ ॥ यत्र विश्वस्यते शंभुस्तत्र तस्मै फलप्रदः ॥ स्वहस्ताल्लिखिते यंत्रे स्थावरादावकृत्रिमे ॥ ३७ ॥ आवाह्य पूजयेच्छंभुं षोडशैरुपचारकैः ॥ स्वयमैश्वर्यमाप्नोति ज्ञानमभ्यासतो भवेत् ॥ ३८ ॥ देवैश्च ऋषिभिश्चापि स्वात्मसिद्ध्यर्थमेव हि ॥ समंत्रेणात्महस्तेन कृतं यच्छुद्धमंडले ॥ ३९ ॥ शुद्धभावनया चैव स्थापितं लिंगमुत्तमम् ॥ तल्लिंगं पौरुषं प्राहुस्तत्प्रतिष्ठितमुच्यते ॥ ४० ॥ तल्लिंगपूजया नित्यं पौरुषैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ महद्भिर्ब्राह्मणैश्चापि राजभिश्च महाधनैः ॥ ४१ ॥ शिल्पिना कल्पितं लिंगं मंत्रेण स्थापितं च यत् ॥ प्रतिष्ठितं प्राकृतं हि प्राकृतैश्वर्यभोगदम् ॥ ४२ ॥ यदूर्जितं च नित्यं च तद्धि पौरुषमुच्यते ॥ यद्दुर्बलमनित्यं च तद्धि प्राकृतमुच्यते ॥ ४३ ॥ लिंगं नाभिस्तथा जिह्वा नासाग्रं च शिखा क्रमात् ॥ कट्यादिषु त्रिलोकेषु लिंगमाध्यात्मिकं चरम् ॥ ४४ ॥ पर्वतं पौरुषं प्रोक्तं भूतलं प्राकृतं

विदुः ॥ वृक्षादि पौरुषं ज्ञेयं गुल्मादि प्राकृतं विदुः ॥ ४५ ॥ षाष्टिकं प्राकृतं ज्ञेयं शालिगोधूमपौरुषम् ॥ ऐश्वर्यं पौरुषं विद्या-दणिमाद्यष्टसिद्धिदम् ॥ ४६ ॥ सुस्त्रीधनादिविषयं प्राकृतं प्राहुरास्तिकाः ॥ प्रथमं चरलिंगेषु रसलिंगं प्रकथ्यते ॥ ४७ ॥ रसलिंगं ब्राह्मणानां सर्वाभीष्टप्रदं भवेत् ॥ बाणलिंगं क्षत्रियाणां महाराज्यप्रदं शुभम् ॥ ४८ ॥ स्वर्णलिंगं तु वैश्यानां महाधनपतित्वदम् ॥ शिलालिंगं तु शूद्राणां महाशुद्धिकरं शुभम् ॥ ४९ ॥ स्फाटिकं बाणलिंगं च सर्वेषां सर्वकामदम् ॥ स्वीयाभावेऽन्यदीयं तु पूजायां न निषिद्ध्यते ॥ ५० ॥ स्त्रीणां तु पार्थिवं लिंगं सभर्तृणां विशेषतः ॥ विधवानां प्रवृत्तानां स्फाटिकं परिकीर्तितम् ॥ ५१ ॥ विधवानां प्रवृत्तानां रसलिंगं विशिष्यते ॥ बाल्ये वा यौवने वापि वार्धके वापि सुव्रताः ॥ ५२ ॥ शुद्धस्फटिकलिंगं तु स्त्रीणां तत्सर्वभोगदम् ॥ प्रवृत्तानां पीठपूजा सर्वाभीष्टप्रदा भुवि॥५३॥ पात्रेणैव प्रवृत्तस्तु सर्वपूजां समाचरेत्॥अभिषेकांते च नैवेद्यं शाल्यन्नेन समाचरेत् ॥५४॥ पूजांते स्थापयेल्लिंगं संपुटेषु पृथग्गृहे॥करपूजानिवृत्तानां स्वभोज्यं तु निवेदयेत् ॥ ५५ ॥ निवृत्तानां परं सूक्ष्मं लिंगमेव विशिष्यते॥विभूत्यभ्यर्चनं कुर्याद्विभूतिं च निवेदयेत् ॥ ५६ ॥ पूजां कृत्वाऽथ तल्लिंगं शिरसा धारयेत्सदा ॥ विभूतिस्त्रिविधा प्रोक्ता लोकवेदशिवाग्निभिः ॥ ५७ ॥ लोकाग्निजमथो भस्म द्रव्यशुद्ध्यर्थमावहेत् ॥ मृद्दारुलोहरूपाणां धान्यानां च तथैव च ॥ ५८॥तिलादीनां च द्रव्याणां वस्त्रादीनां तथैव च ॥ तथा पर्युषितानां च भस्मनां शुद्धिरिष्यते ॥ ५९ ॥श्वादिभिर्दूषितानां च भस्मना शुद्धिरिष्यते ॥ सजलं निर्जलं भस्म यथायोग्यं तु योजयेत् ॥ ६० ॥ वेदाग्निजं तथा भस्म तत्कर्मांतेषु धारयेत् ॥ मंत्रेण क्रियया जन्यं कर्माग्नौ भस्मरूपधृक् ॥ ६१ ॥ तद्भस्मधारणात्कर्म स्वात्मन्यारोपितं भवेत् ॥ अघोरेणात्ममंत्रेण विल्वकाष्ठं प्रदाहयेत् ॥ ६२ ॥ शिवाग्निरिति संप्रोक्तस्तेन दग्धं शिवाग्निजम् ॥ कपिलागोमयं पूर्वं केवलं गव्यमेव वा ॥ ६३ ॥ शम्यश्वत्थपलाशान्वा वटारग्वधविल्वकान् ॥ शिवाग्निना दहेच्छुद्धं तद्वै भस्म शिवाग्निजम् ॥ ६४ ॥ दर्भाग्नौ वा दहेत्काष्ठं शिवमंत्रं समुच्चरन् ॥ सम्यक्संशोध्य वस्त्रेण नवकुंभे निधापयेत् ॥ ॥ ६५ ॥ दीप्त्यर्थं तत्तु संग्राह्यं मन्यते पूज्यतेऽपि च ॥ भस्मशब्दार्थ एवं हि शिवः पूर्वं तथाकरोत् ॥ ६६ ॥ यथा स्वविषये राजा सारं गृह्णाति यत्करम् ॥ यथा मनुष्याः सस्यादीन्दग्ध्वा सारं भजंति वै ॥६७ ॥ यथा हि जाठराग्निश्च भक्ष्यादीन्विविधान्बहून्॥ दग्ध्वा सारतरं सारात्स्वदेहं परिपुष्यति ॥ ६८ ॥ तथा प्रपंचकर्तापि स शिवः परमेश्वरः ॥ स्वाधिष्ठेयप्रपंचस्य दग्ध्वा सारं गृहीतवान् ॥ ६९ ॥ दग्ध्वा प्रपंचं तद्भस्म स्वात्मन्यारोपयच्छिवः ॥ उद्धूलनस्य व्याजेन जगत्सारं गृहीतवान्॥७०॥स्वरत्नं स्थापयामास स्वकीये हि शरीरके ॥ केशमाकाशसारेण वायुसारेण वै

500

मुखम् ॥ ७१ ॥ हृदयं चाग्निसारेण त्वपां सारेण वै कटिम् ॥ जानु चावनिसारेण तद्वत्सर्वं तदंगकम् ॥ ७२ ॥ ब्रह्मविष्णवोश्च रुद्राणां सारं चैव त्रिपुण्ड्रकम् ॥ तथा तिलकरूपेण ललाटान्ते महेश्वरः ॥ ७३ ॥ भवृद्धया सर्वमेतद्धि मन्यते स्वयमित्यसौ ॥ प्रपंचसारसर्वस्वमनेनैव वशीकृतम् ॥ ॥ ७४ ॥ तस्मादस्य वशीकर्ता नास्तीति स शिवः स्मृतः ॥ यथा सर्वमृगाणां च हिंसको मृगहिंसकः ॥ ७५ ॥ अस्य हिंसामृगो नास्ति तस्मात्सिंह इतीरितः ॥ शं नित्यं सुखमानंदमिकारः पुरुषः स्मृतः ॥ ७६ ॥ वकारः शक्तिरमृतं मेलनं शिव उच्यते ॥ तस्मादेवं स्वमात्मानं शिवं कृत्वार्चयेच्छिवम् ॥ ७७ ॥ तस्माद्धूलनं पूर्वं त्रिपुण्ड्रं धारयेत्परम् ॥ पूजाकाले हि सजलं शुद्धयर्थं निर्जलं भवेत् ॥ ७८ ॥ दिवा वा यदि वा रात्रौ नारी वाथ नरोऽपि वा ॥ पूजार्थं सजलं भस्म त्रिपुंड्रेणैव धारयेत् ॥ ७९ ॥ त्रिपुंड्रं सजलं भस्म धृत्वा पूजां करोति यः ॥ शिवपूजाफलं सांगं तस्यैव हि सुनिश्चितम् ॥ ८० ॥ भस्म वै शिवमंत्रेण धृत्वा ह्यत्याश्रमी भवेत् ॥ शिवाश्रमीति संप्रोक्तः शिवैकपरमो यतः ॥ ८१ ॥ शिवव्रतैकनिष्ठस्य नाशौचं न च सूतकम् ॥ ललाटेऽग्रे सितं भस्म तिलकं धारयेन्मृदा ॥८२॥ स्वहस्ताद्गुरुहस्ताद्वा शिवभक्तस्य लक्षणम् ॥ गुणान्रुंध इति प्रोक्तो गुरुशब्दस्य विग्रहः ॥ ८३ ॥ सविकारान्राजसादीन्गुणान्रुंधे व्यपोहति ॥ गुणातीतः परशिवो गुरुरूपं समाश्रितः ॥ ८४ ॥ गुणत्रयं व्यपोह्याग्रे शिवं बोधयतीति सः॥विश्वस्तानां तु शिष्याणां गुरुरित्यभिधीयते ॥ ८५ ॥ तस्माद्गुरुशरीरं तु गुरुलिंगं भवेद्बुधः ॥ गुरुलिंगस्य पूजा तु गुरुशुश्रूषणं भवेत् ॥ ८६ ॥ श्रुतं करोति शुश्रूषा कायेन मनसा गिरा ॥ उक्तं यद्गुरुणा पूर्वं शक्यं वाऽशक्यमेव वा ॥ ८७ ॥ करोत्येव हि पूतात्मा प्राणैरपि धनैरपि ॥ तस्माद्वै शासने योग्यः शिष्य इत्यभिधीयते ॥ ८८ ॥ शरीराद्यर्थकं सर्वं गुरोर्दत्त्वा सुशिष्यकः ॥ अन्नपाकं निवेद्याग्रे भुंजीयाद्गुर्वनुज्ञया ॥ ८९ ॥ शिष्यः पुत्र इति प्रोक्तः सदा शिष्यत्वयोगतः ॥ जिह्वालिंगान्मन्त्रशुक्रं कर्णयोनौ निषिच्य वै ॥९० ॥ जातः पुत्रो मंत्रपुत्रः पितरं पूजयेद्गुरुम् ॥ निमज्जयति पुत्रं वै संसारे जनकः पिता ॥ ९१ ॥ संतारयति संसाराद्गुरुर्वै बोधकः पिता ॥ उभयोरंतरं ज्ञात्वा पितरं गुरुमर्चयेत् ॥ ९२ ॥ अंगशुश्रूषया चापि धनाद्यैः स्वार्जितैर्गुरुम् ॥ पादादिकेशपर्यंतं लिंगान्यंगानि यद्गुरोः ॥ ९३ ॥ धनरूपैः पादुकाद्यैः पादसंग्रहणादिभिः ॥ स्नानाभिषेकनैवद्यभोजनैश्च प्रपूजयेत् ॥ ९४ ॥ गुरुपूजैव पूजा स्याच्छिवस्य परमात्मनः ॥ गुरुशेषं तु यत्सर्वमात्मशुद्धिकरं भवेत् ॥ ९५ ॥ गुरोः शषः शिवोच्छिष्ट जलमन्नादिनिर्मितम् ॥ शिष्याणां शिवभक्तानां ग्राह्यं भोज्यं भवेद्द्विजाः ॥ ९६ ॥ गुर्वनुज्ञाविरहितं चोरवत्सकलं भवेत् ॥ गुरोरपि विशषज्ञं यत्नाद् गृह्णीत वै गुरुम्॥ ९७॥अज्ञानमोचनं साध्यं विशेषज्ञो हि मोचकः॥ आदौ च विघ्नशमनं कर्तव्यं कर्म

पूर्तये ॥ ९८ ॥ निर्विघ्नेन कृतं सांगं कर्म वै सफलं भवेत् ॥ तस्मात्सकलकर्मादौ विघ्नेशं पूजयेद्बुधः ॥ ९९ ॥ सर्वबाधानिवृत्त्यर्थं सर्वान्देवान्यजेद्बुधः ॥ ज्वरादिग्रंथिरोगाश्च बाधा ह्याध्यात्मिकी मता ॥ १०० ॥ पिशाचजंबुकादीनां वल्मीकाद्युद्भवे तथा ॥ अकस्मादेव गोधादिजंतूनां पतनेऽपि च ॥१०१॥ गृहे कच्छपसर्पस्त्रीदुर्जनादर्शनेऽपि च ॥ वृक्षनारीगवादीनां प्रसूतिविषयेऽपि च ॥१०२॥ भाविदुःखं समायाति तस्मात्ते भौतिका मताः ॥ अमेध्याशनिपातश्च महामारी तथैव च ॥ १०३ ॥ ज्वरमारी विषूचिश्च गोमारी च मसूरिका ॥ जन्मर्क्षग्रहसंक्रांतिग्रहयोगाः स्वराशिके ॥ १०४ ॥ दुःस्वप्नदर्शनाद्याश्च मता वै ह्याधिदैविकाः ॥ शवचांडालपतितस्पर्शादंतर्गृहे गते ॥ १०५ ॥ एतादृशे समुत्पन्ने भाविदुःखस्य सूचके ॥ शांतियज्ञं तु मतिमान्कुर्यात्तद्दोषशांतये ॥ १०६ ॥ देवालयेऽथ गोष्ठे वा चैत्ये वापि गृहांगणे ॥ प्रदेशोन्नतधिष्ण्ये वै द्विहस्ते च स्वलंकृते ॥ १०७ ॥ भारमात्रव्रीहिधान्ये प्रस्थाप्य परिसृत्य च ॥ मध्ये विलिख्य कमलं तथा दिक्षु विलिख्य वै ॥ १०८ ॥ तंतुना वेष्टितं कुंभं नवगुग्गुलधूपितम् ॥ मध्ये स्थाप्य महाकुंभं तथा दिक्ष्वपि विन्यसेत् ॥ १०९ ॥ सनालाम्रककूर्चादीन्कलशांश्च तथाष्टसु ॥ पूरयेन्मंत्रपूतेन पंचद्रव्ययुतेन हि ॥ ११० ॥ प्रक्षिपेन्नवरत्नानि नीलादीन्क्रमशस्तथा ॥ कर्मज्ञं च सपत्नीकमाचार्यं वरयेद् बुधः ॥ १११ ॥ सुवर्णप्रतिमां विष्णोरिंद्रादीनां च निक्षिपेत् ॥ सशिरस्के मध्यकुंभे विष्णुमावाह्य पूजयेत् ॥ ११२ ॥ प्रागादिषु यथामंत्रमिंद्रादीन्क्रमशो यजेत् ॥ तत्तन्नाम्ना चतुर्थ्या च नमोंतेन यथाक्रमम् ॥ ११३ ॥ अवाहनादिकं सर्वमाचार्येणैव कारयेत् ॥ आचार्य ऋत्विजा सार्धं तन्मंत्रान्प्रजपेच्छतम् ॥ ११४ ॥ कुंभस्य पश्चिमे भागे जपांते होममाचरेत् ॥ कोटिं लक्षं सहस्रं वा शतमष्टोत्तरं बुधाः ॥ ११५ ॥ एकाहं वा नवाहं वा तथा मंडलमेव वा ॥ यथायोग्यं प्रकुर्वीत कालदेशानुसारतः ॥ ११६ ॥ शमीहोमश्च शांत्यर्थे वृत्त्यर्थे च पलाशकम् ॥ समिदन्नाज्यकैर्द्रव्यनाम्ना मंत्रेण वा हुनेत् ॥ ११७ ॥ प्रारंभे यत्कृतं द्रव्यं तत्क्रियांतं समाचरेत् ॥ पुण्याहं वाचयित्वा ते दिने संप्रोक्षयेज्जलैः ॥ ११८ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यावदाहुतिसंख्यया ॥ आचार्यश्च हविष्याशी ऋत्विजश्च भवेद् बुधाः ॥११९॥ आदित्यादीन्ग्रहानिष्ट्वा सर्वहोमांत एव हि ॥ ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यान्नवरत्नं यथाक्रमम् ॥१२०॥ दशदानं ततः कुर्याद्भूरिदानं ततः परम् ॥ बालानामुपनीतानां गृहिणां वनिनां धनम् ॥ १२१ ॥ कन्यानां च सभर्तृणां विधवानां ततः परम् ॥ तंत्रोपकरणं सर्वमाचार्याय निवेदयेत् ॥ १२२ ॥ उत्पातानां च मारीणां दुःखस्वामी यमः स्मृतः ॥ तस्माद्यमस्य प्रीत्यर्थं कालदानं प्रदापयेत् ॥ ॥ १२३ ॥ शतनिष्केण वा कुर्याद्दशनिष्केण वा पुनः ॥ पाशांकुशधरं कालं कुर्यात्पुरुषरूपिणम् ॥ १२४ ॥ तत्स्वर्णप्रतिमादानं कुर्याद्दक्षिणया

[illegible] ॥ तिलदानं ततः कुर्यात्पूर्णायुष्यप्रसिद्धये ॥ १२५ ॥ आज्यावेक्षणदानं च कुर्याद्व्याधिनिवृत्तये ॥ सहस्रं भोजयेद्विप्रान्दरिद्रः शतमेव वा ॥ १२६ ॥ वित्ताभावे दरिद्रस्तु यथाशक्ति समाचरेत् ॥ भैरवस्य महापूजां कुर्याद्भूतादिशांतये ॥ १२७ ॥ महाभिषेकं नैवेद्यं शिवस्यांते तु कारयेत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्भूरिभोजनरूपतः ॥ १२८ ॥ एवं कृतेन यज्ञेन दोषशांतिमवाप्नुयात् ॥ शांतियज्ञमिमं कुर्याद्वर्षे वर्षे तु फाल्गुने ॥ ॥ १२९ ॥ दुर्दर्शनादौ सद्यो वै मासमात्रे समाचरेत् ॥ महापापादिसंप्राप्तौ कुर्याद्भैरवपूजनम् ॥ १३० ॥ ॥ महाव्याधिसमुत्पत्तौ संकल्पं पुनराचरेत् ॥ सर्वाभावे दरिद्रस्तु दीपदानमथाचरेत् ॥ १३१ ॥ तदप्यशक्तः स्नात्वा वै यत्किंचिद्दानमाचरेत्॥ दिवाकरं नमस्कुर्यान्मंत्रेणाष्टोत्तरं शतम्॥ ॥ १३२ ॥ सहस्रमयुतं लक्षं कोटिं वा कारयेद् बुधः ॥ नमस्कारात्मयज्ञेन तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ १३३॥ त्वत्स्वरूपेऽर्पिता बुद्धिर्न तेऽशून्ये च रोचते ॥ या चास्त्यस्मदहंतेति त्वयि दृष्टे विवर्जिता ॥ १३४ ॥ नम्रोऽहं हि स्वदेहेन भो महांस्त्वमसि प्रभो ॥ न शून्यो मत्स्वरूपो वै तव दासोऽस्मि सांप्रतम् ॥ १३५ ॥ यथायोग्यं स्वात्मयज्ञं नमस्कारं प्रकल्पयेत् ॥ अथात्र शिवनैवेद्यं दत्त्वा तांबूलमाहरेत् ॥ १३६ ॥ शिवप्रदक्षिणं कुर्यात्स्वयमष्टोत्तरं शतम् ॥ सहस्रमयुं लक्षं कोटिमन्येन कारयेत् ॥ १३७ ॥ शिवप्रदक्षिणात्सर्वं पातकं नश्यति क्षणात् ॥ दुःखस्य मूलं व्याधिर्हि व्याधेर्मूलं हि पातकम् ॥ १३८ ॥ धर्मेणैव हि पापानामपनोदनमीरितम् ॥ शिवोद्देशकृतो धर्मः क्षमः पापविनोदने ॥१३९ ॥ अध्यक्षं शिवधर्मेषु प्रदक्षिणमितीरितम् ॥ क्रियया जपरूपं हि प्रणवं तु प्रदक्षिणम् ॥ १४० ॥ जननं मरणं द्वंद्वं मायाचक्रमितीरितम् ॥ शिवस्य मायाचक्रं हि बलिपीठं तदुच्यते ॥ १४१ ॥ बलिपीठं समारभ्य प्रादक्षिण्यक्रमेण वै ॥ पदे पदांतरं गत्वा बलिपीठं समाविशेत् ॥ १४२ ॥ नमस्कारं ततः कुर्यात्प्रदक्षिणमितीरितम् ॥ निर्गमाज्जननं प्राप्तं नमस्त्वात्मसमर्पणम् ॥ १४३ ॥ जननं मरणं द्वंद्वं शिवमायासमर्पितम् ॥ शिवमायार्पितद्वंद्वो न पुनस्त्वात्मभाग्भवेत् ॥ १४४ ॥ यावद्देहं क्रियाधीनः स जीवो बद्ध उच्यते ॥ देहत्रयवशीकारे मोक्ष इत्युच्यते बुधैः ॥ १४५ ॥ मायाचक्रप्रणेता हि शिवः परमकारणम् ॥ शिवमायार्पितद्वंद्वं शिवस्तु परिमार्जति ॥ १४६ ॥ शिवेन कल्पितं द्वंद्वं तस्मिन्नेव समर्पयेत् ॥ शिवस्यातिप्रियं विद्यात्प्रदक्षिणं नमो बुधाः ॥ १४७ ॥ प्रदक्षिणनमस्काराः शिवस्य परमात्मनः ॥ षोडशैरुपचारैश्च कृता पूजा फलप्रदा ॥ १४८ ॥ प्रदक्षिणाविनाश्यं हि पातकं नास्ति भूतले ॥ तस्मात्प्रदक्षिणेनैव सर्वपापं विनाशयेत् ॥ १४९ ॥ शिवपूजापरो मौनी सत्यादिगुणसंयुतः ॥ क्रियातपोजपज्ञानध्यानेष्वेकैकमाचरेत् ॥ १५० ॥ ऐश्वर्यं दिव्यदेहश्च ज्ञानमज्ञानसंक्षयः ॥ शिवसान्निध्यमित्येतत्क्रियादीनां फलं भवेत् ॥ १५१ ॥ करणेन फलं याति तमसः परिहापनात् ॥ जन्मनः परिमार्जित्वाज्ज्ञबुद्धया जनितानिव ॥ १५२ ॥ यथादेशं यथाकालं यथादेहं यथाधनम् ॥ यथायोग्यं प्रकु

वींत क्रियादीञ्छिवभक्तिमान् ॥ १५३ ॥ न्यायार्जितसुवित्तेन वसेत्प्राज्ञः शिवस्थले ॥ जीवहिंसादिरहितमतिक्लेशविवर्जितम् ॥ १५४ ॥ पंचाक्षरेण जप्तं च तोयमन्नं विदुः सुखम् ॥ अथवाऽऽहुर्दरिद्रस्य भिक्षान्नं ज्ञानदं भवेत् ॥ १५५ ॥ शिवभक्तस्य भिक्षान्नं शिवभक्तिविवर्धनम् ॥ शंभुसत्रमिति प्राहुर्भिक्षान्नं शिवयोगिनः ॥ १५६ ॥ येन केनाप्युपायेन यत्र कुत्रापि भूतले ॥ शुद्धान्नभुक्सदा मौनी रहस्यं न प्रकाशयेत् ॥ ॥ १५७ ॥ प्रकाशयेत्तु भक्तानां शिवमाहात्म्यमेव हि ॥ रहस्यं शिवमंत्रस्य शिवो जानाति नापरः ॥ १५८ ॥ शिवभक्तो वसेन्नित्यं शिवलिंगं समाश्रितः ॥ स्थाणुलिंगाश्रयेणैव स्थाणुर्भवति भूसुराः ॥ १५९ ॥ पूजया चरलिंगस्य क्रमान्मुक्तो भवेद्ध्रुवम् ॥ सर्वमुक्तं समासेन साध्यसाधनमुत्तमम् ॥ १६० ॥ व्यासेन यत्पुरा प्रोक्तं यच्छ्रुतं हि मया पुरा ॥ भद्रमस्तु हि वोऽस्माकं शिवभक्तिर्दृढाऽस्तु सा ॥ १६१ ॥ य इमं पठतेऽध्यायं यः शृणोति नरः सदा ॥ शिवज्ञानं स लभते शिवस्य कृपया बुधाः ॥ १६२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां साध्यसाधनखण्डे शिवलिंगमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत चिरंजीव धन्यस्त्वं शिवभक्तिमान् ॥ सम्यगुक्तस्त्वया लिंगमहिमा सत्फलदः ॥ १ ॥ यत्र पार्थिवमाहेशलिंगस्य महिमाऽधुना ॥ सर्वोत्कृष्टश्च कथितो व्यासतो ब्रूहि तं पुनः ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ शृणुध्वमृषयः सर्वे सद्भक्त्यादरतोऽखिलाः ॥शिवपार्थिवलिंगस्य महिमा प्रोच्यते मया ॥ ३ ॥ उक्तेष्वेतेषु लिंगेषु पार्थिवं लिंगमुत्तमम् ॥ तस्य पूजनतो विप्रा बहवः सिद्धिमागताः ॥ ४ ॥ हरिर्ब्रह्मा च ऋषयः सप्रजापतयस्तथा ॥ संपूज्य पार्थिवं लिंगं प्रापुः सर्वेप्सितं द्विजाः ॥ ५ ॥ देवासुरमनुष्याश्च गंधर्वोरगराक्षसाः ॥ अन्येऽपि बहवस्तं संपूज्य सिद्धिं गताः पराम् ॥६॥ कृते रत्नमयं लिंगं त्रेतायां हेमसंभवम् ॥ द्वापरे पारदं श्रेष्ठं पार्थिवं तु कलौ युगे ॥७॥ अष्टमूर्तिषु सर्वासु मूर्तिर्वै पार्थिवी वरा ॥ अनन्यपूजिता विप्रास्तपस्तस्मान्महत्फलम् ॥८॥ यथा सर्वेषु देवेषु ज्येष्ठः श्रेष्ठो महेश्वरः ॥ एवं सर्वेषु लिंगेषु पार्थिवं श्रेष्ठमुच्यते ॥ ९ ॥ यथा नदीषु सर्वासु ज्येष्ठा श्रेष्ठा सुरापगा ॥ तथा सर्वेषु लिंगेषु पार्थिवं श्रेष्ठमुच्यते ॥ १० ॥ यथा सर्वेषु मंत्रेषु प्रणवो हि महान्स्मृतः ॥ तथेदं पार्थिवं श्रेष्ठमाराध्यं पूज्यमेव हि ॥ ११ ॥ यथा सर्वेषु वर्णेषु ब्राह्मणः श्रेष्ठ उच्यते ॥ तथा सर्वेषु लिंगेषु पार्थिवं श्रेष्ठमुच्यते ॥ १२ ॥ यथा पुरीषु सर्वासु काशी श्रेष्ठतमा स्मृता ॥ तथा सर्वेषु लिंगेषु पार्थिवं श्रेष्ठमुच्यते ॥ १३ ॥ यथा व्रतेषु सर्वेषु शिवरात्रिव्रतं परम् ॥ तथा सर्वेषु लिंगेषु पार्थिवं श्रेष्ठमुच्यते ॥ १४ ॥ यथा देवीषु सर्वासु शैवी शक्तिः परा स्मृता ॥ तथा सर्वेषु लिंगेषु पार्थिवं श्रेष्ठमुच्यते ॥ १५ ॥ अकृत्य पार्थिवं लिंगं योऽन्यदेवं प्रपूजयेत् ॥ वृथा भवति सा पूजा स्नान

दत्तादिकं वृथा ॥ १६ ॥ पार्थिवाराधनं पुण्यं धन्यमायुर्विवर्धनम् ॥ तुष्टिदं पुष्टिदं श्रीदं कार्यं साधकसत्तमैः ॥ १७ ॥ यथालब्धोपचारैश्च भक्ति
श्रद्धासमन्वितः ॥ पूजयेत्पार्थिवं लिंगं सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ १८ ॥ यः कृत्वा पार्थिवं लिंगं पूजयेच्छुभवेदिकम् ॥ इहैव धनवाञ्छ्रीमानंते
रुद्रोऽभिजायते ॥ १९ ॥ त्रिसंध्यं योऽर्चयेल्लिंगं कृत्वा बिल्वेन पार्थिवम् ॥ दशैकादशकं यावत्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २० ॥ अनेनैव स्वदेहेन रुद्र
लोके महीयते ॥ पापहं सर्वमर्त्यानां दर्शनात्स्पर्शनादपि ॥ २१ ॥ जीवन्मुक्तः स वै ज्ञानी शिव एव न संशयः ॥ तस्य दर्शनमात्रेण भुक्तिर्मुक्तिश्च
जायते ॥ २२ ॥ शिवं यः पूजयेन्नित्यं कृत्वा लिंगं तु पार्थिवम् ॥ यावज्जीवनपर्यंतं स याति शिवमन्दिरम् ॥ २३ ॥ मृडेनाप्रमितान्वर्षाञ्छिव
लोके हि तिष्ठति ॥ सकामः पुनरागत्य राजेन्द्रो भारते भवेत् ॥ २४ ॥ निष्कामः पूजयेन्नित्यं पार्थिवं लिंगमुत्तमम् ॥ शिवलोके सदा तिष्ठेत्तस्य
सायुज्यमाप्नुयात् ॥ २५ ॥ पार्थिवं शिवलिंगं च विप्रो यदि न पूजयेत् ॥ स याति नरकं घोरं शूलप्रोतं सुदारुणम् ॥२६॥ यथाकथंचिद्विधिना
रम्यं लिंगं प्रकारयेत् ॥ पंचसूत्रविधानं च पार्थिवेन विचारयेत् ॥ २७ ॥ अखण्डं तद्धि कर्तव्यं न विखण्डं प्रकारयेत् ॥ विखण्डं तु प्रकुर्वाणो नैव
पूजाफलं लभेत् ॥ २८ ॥ रत्नजं हेमजं लिंगं पारदं स्फाटिकं तथा ॥ पार्थिवं पुष्परागोत्थमखंडं तु प्रकारयेत् ॥ २९ ॥ अखंडं तु चरं लिंगं
द्विखंडमचरं स्मृतम् ॥ खंडाखंडविचारोऽयं सचराचरयोः स्मृतः ॥ ३० ॥ वेदिका तु महाविद्या लिंगं देवो महेश्वरः ॥ अतो हि स्थावरे लिंगे स्मृता
श्रेष्ठा द्विखंडता ॥ ३१ ॥ द्विखंडं स्थावरं लिंगं कर्तव्यं हि विधानतः ॥ अखंडं जंगमे प्रोक्तं शिवसिद्धान्तवेदिभिः ॥ ३२ ॥ द्विखंडं तु चरं लिंगं
कुर्वन्त्यज्ञानमोहिताः ॥ नैव सिद्धान्तवेत्तारो मुनयः शास्त्रकोविदाः ॥ ३३ ॥ अखंडं स्थावरं लिंगं द्विखंडं चरमेव च ॥ ये कुर्वन्ति नरा मूढा
न पूजाफलभागिनः ॥ ३४ ॥ तस्माच्छास्त्रोक्तविधिना अखंडं चरसंज्ञकम् ॥ द्विखंडं स्थावरं लिंगं कर्तव्यं परया मुदा ॥ ३५ ॥ अखंडे तु चरे
पूजा सम्पूर्णफलदायिनी ॥ द्विखंडे तु चरे पूजा महाहानिप्रदा स्मृता ॥ ३६ ॥ अखंडे स्थावरे पूजा न कामफलदायिनी ॥ प्रत्यवायकरी
नित्यमित्युक्तं शास्त्रवेदिभिः ॥३७॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां साध्यसाधनखंडे पार्थिवशिवलिंगपूजनमाहात्म्यवर्णनं नामै
कोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ सूत उवाच ॥ अथ वैदिकभक्तानां पार्थिवार्चा निगद्यते ॥ वैदिकेनैव मार्गेण भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥ १ ॥
सूत्रोक्तविधिना स्नात्वा संध्यां कृत्वा यथाविधि ॥ ब्रह्मयज्ञं विधायादौ ततस्तर्पणमाचरेत् ॥ २ ॥ नैत्यिकं सकलं कामं विधायानंतरं पुमान् ॥
शिवस्मरणसंयुक्तो हि भस्मरुद्राक्षधारकः ॥ ३ ॥ वेदोक्तविधिना सम्यक्संपूर्णफलसिद्धये ॥ पूजयेत्परया भक्त्या पार्थिवं लिंगमुत्तमम् ॥ ४ ॥ नदी

तीरे तडागे च पर्वते काननेऽपि च ॥ शिवालये शुचौ देशे पार्थिवार्चा विधीयते ॥ ५ ॥ शुद्धप्रदेशसंभूतां मृदमाहृत्य यत्नतः ॥ शिवलिंगं प्रकल्पेत सावधानतया द्विजाः ॥ ६ ॥ विप्रे गौरा स्मृता शोणा बाहुजे पीतवर्णका ॥ वैश्ये कृष्णा पादजाते ह्यथवा यत्र या भवेत् ॥ ७ ॥ संगृह्य मृत्तिकां लिंगनिर्माणार्थं प्रयत्नतः ॥ अतीव शुभदेशे च स्थापयेत्तां मृदं शुभाम् ॥ ८ ॥ संशोध्य च जलेनापि पिंडीकृत्य शनैः शनैः ॥ विधीयेत शुभं लिंगं पार्थिवं वेदमार्गतः ॥ ९ ॥ ततः संपूजयेद्भक्त्या भुक्तिमुक्तिफलाप्तये ॥ तत्प्रकारमहं वच्मि शृणुध्वं सविधानतः ॥ १० ॥ नमः शिवाय मंत्रेणार्चनद्रव्यं च प्रोक्षयेत् ॥ भूरसीति च मंत्रेण क्षेत्रसिद्धिं प्रकारयेत् ॥ ११ ॥ आपोऽस्मानिति मंत्रेण जलसंस्कारमाचरेत् ॥ नमस्ते रुद्रमंत्रेण फाटिकाबंधमुच्यते ॥ १२ ॥ शंभवायेति मंत्रेण क्षेत्रशुद्धिं प्रकारयेत् ॥ नमःपूर्वेण कुर्यात्पंचामृतस्यापि प्रोक्षणम् ॥ १३ ॥ नीलग्रीवाय मंत्रेण नमःपूर्वेण भक्तिमान् ॥ चरेच्छंकरलिंगस्य प्रतिष्ठापनमुत्तमम् ॥ १४ ॥ भक्तितस्तत एतत्ते रुद्रायेति च मंत्रतः ॥ आसनं रमणीयं वै दद्याद्वेदिक्रमार्गकृत् ॥ १५ ॥ मानो महान्तमिति च मंत्रेणावाहनं चरेत् ॥ याते रुद्रेण मंत्रेण संचरेदुपवेशनम् ॥ १६ ॥ मंत्रेण यामिषुमिति न्यासं कुर्य्याच्छिवस्य च ॥ अध्यवोचदिति प्रेम्णाधिवासं मनुनाचरेत् ॥ १७ ॥ मनुनासौ जीव इति देवतान्यासमाचरेत् ॥ असौ योवसर्पतीति चाचरेदुपसर्पणम् ॥ १८ ॥ नमोऽस्तु नीलग्रीवायेति पाद्यं मनुनाहरेत् ॥ अर्घ्यं च रुद्रगायत्र्याऽऽचमनं त्र्यंबकेण च ॥ १९ ॥ पयः पृथिव्यामिति च पयसा स्नानमाचरेत् ॥ दधिक्राव्णेति मंत्रेण दधिस्नानं च कारयेत् ॥ २० ॥ घृते स्नानं खलु घृतं घृतयावेति मंत्रतः ॥ मधुवाता मधुनक्तं मधुमान्न इति त्र्यृचा ॥ २१ ॥ मधुखण्डस्नपनं प्रोक्तमिति पंचामृतं स्मृतम् ॥ अथवा पाद्यमंत्रेण स्नानं पंचामृतेन च ॥ २२ ॥ मानस्ताके इति प्रेम्णा मंत्रेण कटिबंधनम् ॥ नमो धृष्णवे इति वा उत्तरीयं च धापयेत् ॥ २३ ॥ या ते हेतिरिति प्रेम्णा ऋक्चतुष्केण वैदिकः ॥ शिवाय विधिना भक्तश्चरेद्वस्त्रसमर्पणम् ॥ २४ ॥ नमः श्वभ्य इति प्रेम्णा गध दद्यादृचा सुधीः ॥नमस्तक्षभ्य इति चाक्षतान्मंत्रेण चार्पयेत् ॥२५॥ नमः पार्याय इति वा पुष्पं मंत्रेण चार्पयेत् ॥ नमः पर्ण्याय इति वा बिल्वपत्रसमर्पणम्॥२६॥नमः कपर्दिने चेति धूपं दद्याद्यथोविधि॥दीपं दद्याद्यथोक्तं तु नम आशव इत्यृचा॥२७॥ नमो ज्येष्ठाय मन्त्रेण दद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ॥ मनुना त्र्यम्बकमिति पुनराचमनं स्मृतम् ॥ २८ ॥ इमा रुद्रायेति ऋचा कुर्यात्फलसमर्पणम् ॥ नमो व्रज्यायेति ऋचा सकलं शंभवेऽर्पयेत् ॥ २९ ॥ मानो महांतमिति च मानस्तोके इति ततः ॥ मंत्रद्वयेनैकदशाक्षते रुद्रान्प्रपूजयेत् ॥ ३० ॥ हिरण्यगर्भ इति त्र्यृचा दक्षिणां हि समर्पयेत् ॥ देवस्यत्वेति मंत्रेण ह्यभिषेकं चरेद्बुधः ॥ ३१ ॥ दीपमंत्रेण वा शंभोर्नीराजनविधिं चरेत् ॥ पुष्पांजलिं चरेद्भक्त्या

इमा रुद्राय च त्र्यृचा ॥ ३२ ॥ मानोमहान्तमिति च चरेत्प्राज्ञः प्रदक्षिणाम् ॥ मानस्तोकेति मंत्रेण साष्टाङ्गं प्रणमेत्सुधीः ॥ ३३ ॥ एषते इति मंत्रेण शिवमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ यतोयत इत्यभयां ज्ञानाख्यां त्र्यंबकेण च ॥ ३४ ॥ नमःसेनेति मंत्रेण महामुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ दर्शयेद्धेनुमुद्रां च नमोगोभ्य ऋचानया ॥ ३५ ॥ पंच मुद्राः प्रदर्श्याथ शिवमंत्रजपं चरेत् ॥ शतरुद्रियमंत्रेण जपेद्वेदविचक्षणः ॥ ३६ ॥ ततः पंचाङ्गपाठं च कुर्य्याद्वेदविचक्षणः ॥ देवागान्विति मंत्रेण कुर्याच्छंभोर्विसर्जनम् ॥ ३७ ॥ इत्युक्तः शिवपूजाया व्यासतो वैदिको विधिः ॥ समासतश्च शृणुत वैदिकं विधिमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ ऋचा सद्योजातमिति मृदाहरणमाचरेत् ॥ वामदेवाय इति च जलप्रक्षेपमाचरेत् ॥ ३९ ॥ अघोरेण च मंत्रेण लिंगनिर्माणमाचरेत् ॥ तत्पुरुषायमंत्रेणाह्वानं कुर्याद्यथाविधि ॥ ४० ॥ संयोजयेद्वेदिकायामीशानमनुना हरम् ॥ अन्यत्सर्वं विधानं च कुर्य्यात्संक्षेपतः सुधीः ॥ ४१ ॥ पंचाक्षरेण मंत्रेण गुरुदत्तेन वा तथा ॥ कुर्य्यात्पूजां षोडशोपचारेण विधिवत्सुधीः ॥ ४२ ॥ भवाय भवनाशाय महादेवाय धीमहि ॥ उग्राय उग्रनाशाय शर्वाय शशिमौलिने ॥ ४३ ॥ अनेन मनुना वापि पूजयेच्छंकरं सुधीः ॥ सुभक्त्या च भ्रमं त्यक्त्वा भक्त्यैव फलदः शिवः ॥ ४४ ॥ इत्यपि प्रोक्तमाहृत्य वैदिकक्रमपूजनम् ॥ प्रोच्यतेऽन्यविधिः सम्यक्साधारणतया द्विजाः ॥ ४५ ॥ पूजा पार्थिवलिंगस्य संप्रोक्ता शिवनामभिः ॥ तां शृणुध्वं मुनिश्रेष्ठाः सर्वकामप्रदायिनीम् ॥ ४६ ॥ हरो महेश्वरः शंभुः शूलपाणिः पिनाकधृक् ॥ शिवः पशुपतिश्चैव महादेव इति क्रमात् ॥ ४७ ॥ मृदाहरणसंघट्टप्रतिष्ठाह्वानमेव च ॥ स्नपनं पूजनं चैव क्षमस्वेति विसर्जनम् ॥ ४८ ॥ ॐकारादिचतुर्थ्यंतैर्नमोंतैर्नामभिः क्रमात् ॥ कर्तव्याश्च क्रियाः सर्वा भक्त्या परमया मुदा ॥ ४९ ॥ कृत्वा न्यासविधिं सम्यक्षडङ्गं करयोस्तथा ॥ षडक्षरेण मंत्रेण ततो ध्यानं समाचरेत् ॥ ५० ॥ कैलासपीठासनमध्यसंस्थं भक्तैः सनंदादिभिरर्च्यमानम् ॥ भक्तार्तिदावानलअप्रमेयं ध्यायेदुमालिंगितविश्वभूषणम् ॥ ५१ ॥ ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं रत्नाकल्पोज्ज्वलांगं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम् ॥ पद्मासीनं समंतात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वाद्यं विश्वबीजं निखिलभयहरं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रम् ॥ ॥ ५२ ॥ इति ध्यात्वा च संपूज्य पार्थिवं लिंगमुत्तमम् ॥ जपेत्पञ्चाक्षरं मंत्रं गुरुदत्तं यथाविधि ॥ ५३ ॥ स्तुतिभिश्चैव देवेशं स्तुवीत प्रणमन्सुधीः ॥ नानाभिधाभिर्विप्रेंद्राः पठेद्वै शतरुद्रियम् ॥ ५४ ॥ ततः साक्षतपुष्पाणि गृहीत्वांजलिना मुदा ॥ प्रार्थयेच्छंकरं भक्त्या मंत्रैरेभिः सुभक्तितः ॥ ५५ ॥ तावकस्त्वद्गुणप्राणस्त्वच्चित्तोऽहं सदा मृड ॥ कृपानिधे इति ज्ञात्वा भूतनाथ प्रसीद मे ॥ ५६ ॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानाज्ज

पूजादिकं मया ॥ कृतं तदस्तु सफलं कृपया तव शंकर ॥ ५७ ॥ अहं पापी महानद्य पावनश्च भवान्महान् ॥ इति विज्ञाय गौरीश यदिच्छसि तथा कुरु ॥ ५८ ॥ वेदैः पुराणैः सिद्धान्तैर्ऋषिभिर्विविधैरपि ॥ न ज्ञातोऽसि महादेव कुतोऽहं त्वां सदाशिव ॥ ५९ ॥ यथा तथा त्वदीयोऽस्मि सर्वभावैर्महेश्वर ॥ रक्षणीयस्त्वयाहं वै प्रसीद परमेश्वर ॥ ६० ॥ इत्येवं चाक्षतान्पुष्पाण्यारोप्य च शिवोपरि ॥ प्रणमेद्भक्तितः शंभुं साष्टांगं विधिवन्मुने ॥ ६१ ॥ ततः प्रदक्षिणां कुर्याद्यथोक्तविधिना सुधीः ॥ पुनः स्तुवीत देवेशं स्तुतिभिः श्रद्धयान्वितः ॥ ६२ ॥ ततो गलरवं कृत्वा प्रणमेच्छुचिनम्रधीः ॥ कुर्याद्विज्ञप्तिमादृत्य विसर्जनमथाचरेत् ॥ ६३ ॥ इत्युक्ता मुनिशार्दूलाः पार्थिवार्चा विधानतः ॥ भुक्तिदा मुक्तिदा चैव शिवभक्तिविवर्धिनी ॥ ६४ ॥ इत्यध्यायं सुचित्तेन यः पठेच्छृणुयादपि ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ६५ ॥ आयुरारोग्यदं चैव यशस्यं स्वर्ग्यमेव च ॥ पुत्रपौत्रादिसुखदमाख्यानमिदमुत्तमम् ॥ ६६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां साध्यसाधनखंडे पार्थिवशिवलिंगपूजाविधिवर्णनो नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग व्यासशिष्य नमोऽस्तु ते ॥ सम्यगुक्तं त्वया तात पार्थिवार्चाविधानकम् ॥ १ ॥ कामनाभेदमाश्रित्य संख्यां ब्रूहि विधानतः ॥ शिवपार्थिवलिंगानां कृपया दीनवत्सल ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ शृणुध्वमृषयः सर्वे पार्थिवार्चाविधानकम् ॥ यस्यानुष्ठानमात्रेण कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ ३ ॥ अकृत्वा पार्थिवं लिंग योऽन्यदेवं प्रपूजयेत् ॥ वृथा भवति सा पूजा दमदानादिकं वृथा ॥ ४ ॥ संख्यापार्थिवलिंगानां यथाकामं निगद्यते ॥ संख्या सद्यो मुनिश्रेष्ठ निश्चयेन फलप्रदा ॥ ५ ॥ प्रथमावाहनं तत्र प्रतिष्ठा पूजनं पृथक् ॥ लिंगाकारं समं तत्र सर्व ज्ञेयं पृथक्पृथक् ॥ ६ ॥ विद्यार्थी पुरुषः प्रीत्या सहस्रमितपार्थिवम् ॥ पूजयेच्छिवलिंगं हि निश्चयात्तत्फलप्रदम् ॥ ७ ॥ नरः पार्थिवलिंगानां धनार्थी च तदर्द्धकम् ॥ पुत्रार्थी सार्द्धसाहस्रं वस्त्रार्थी शतपंचकम् ॥ ८ ॥ मोक्षार्थी कोटिगुणितं भूकामश्च सहस्रकम् ॥ दयार्थी च त्रिसाहस्रं तीर्थार्थी द्विसहस्रकम् ॥ ॥ ९ ॥ सुहृत्कामी त्रिसाहस्रं वश्यार्थी शतमष्टकम् ॥ मारणार्थी सप्तशतं मोहनार्थी शताष्टकम् ॥ १० ॥ उच्चाटनपरश्चैव सहस्रं च यथोक्ततः ॥ स्तंभनार्थी सहस्रं तु द्वेषणार्थी तदर्द्धकम् ॥ ११ ॥ निगडान्मुक्तिकामस्तु सहस्रं सार्द्धमुत्तमम् ॥ महाराजभये पञ्चशतं ज्ञेयं विचक्षणैः ॥ १२ ॥ चौरादिसंकटे ज्ञेयं पार्थिवानां शतद्वयम् ॥ डाकिन्यादिभये पंचशतमुक्तं च पार्थिवम् ॥ १३ ॥ दारिद्र्ये पञ्चसाहस्रमयुतं सर्वकामदम् ॥ अथ नित्यविधिं वक्ष्ये शृणुध्वं मुनिसत्तमाः ॥ १४ ॥ एकं पापहरं प्रोक्तं द्विलिंगं चार्थसिद्धिदम् ॥ त्रिलिंगं सर्वकामानां कारणं परमीरितम् ॥ १५ ॥ उत्तरोत्तरमेवं

496

स्यात्पूर्वोक्तगणनावधि ॥ मतांतरमथो वक्ष्ये संख्यायां मुनिभेदतः ॥ १६ ॥ लिंगानामयुतं कृत्वा पार्थिवानां सुबुद्धिमान् ॥ निर्भया हि भवेन्नूनं महाराजभयं हरेत् ॥ १७ ॥ कारागृहादिमुक्त्यर्थमयुतं कारयेद्बुधः ॥ डाकिन्यादिभये सप्तसहस्रं कारयेत्तथा ॥ १८ ॥ सहस्राणि पंचपंचाशद पुत्रः प्रकारयेत् ॥ लिंगानामयुतेनैव कन्यकासंततिं लभेत् ॥ १९ ॥ लिंगानामयुतेनैव विष्ण्वाद्यैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ लिंगानां प्रयुतेनैव ह्यतुलां श्रियमाप्नुयात् ॥ २० ॥ कोटिमेकां तु लिंगानां यः करोति नरो भुवि ॥ शिव एव भवेत्सोऽपि नात्र कार्या विचारणा ॥ २१ ॥ अर्चा पार्थिवलिंगानां कोटियज्ञफलप्रदा ॥ भुक्तिदा मुक्तिदा नित्यं ततः कामार्थिनां नृणाम् ॥ २२ ॥ विना लिंगार्चनं यस्य कालो गच्छति नित्यशः ॥ महाहानिर्भवेत्तस्य दुर्वृत्तस्य दुरात्मनः ॥ २३ ॥ एकतः सर्वदानानि व्रतानि विविधानि च ॥ तीर्थानि नियमा यज्ञा लिंगार्चा चैकतः स्मृता ॥ २४ ॥ कलौ लिंगार्चनं श्रेष्ठं यथा लोके प्रदृश्यते ॥ तथान्यन्नास्ति शास्त्राणामेष सिद्धान्तनिश्चयः ॥ २५ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं लिंगं विविधापन्निवारणम् ॥ पूजयित्वा नरो नित्यं शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २६ ॥ शिवनाममयं लिंगं नित्यं पूज्यं महर्षिभिः ॥ यतश्च सर्वलिंगेषु तस्मात्पूज्यं विधानतः ॥ २७ ॥ उत्तमं मध्यमं नीचं त्रिविधं लिंगमीरितम् ॥ मानतो मुनिशार्दूलास्तच्छृणुध्वं वदाम्यहम् ॥ २८ ॥ चतुरंगुलमुच्छ्राय रम्यं वेदिकया युतम् ॥ उत्तमं लिंगमाख्यातं मुनिभिः शास्त्रकोविदैः ॥ २९ ॥ तदर्द्धं मध्यमं प्रोक्तं तदर्द्धमधमं स्मृतम् ॥ इत्थं त्रिविधमाख्यातमुत्तरोत्तरतः परम् ॥ ३० ॥ अनेकलिंगं यो नित्यं भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ पूजयेत्स लभेत्कामान्मनसा मानसेप्सितान् ॥ ३१ ॥ न लिंगाराधनादन्यत्पुण्यं वेदचतुष्टये ॥ विद्यते सर्वशास्त्राणामेष एव विनिश्चयः ॥ ३२ ॥ सर्वमेतत्परित्यज्य कर्मजालमशेषतः ॥ भक्त्या परमया विद्वाँल्लिंगमेकं प्रपूजयेत् ॥ ३३ ॥ लिंगेऽर्चितेऽर्चितं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ संसारांबुधिमग्नानां नान्यत्तरणसाधनम् ॥ ३४ ॥ अज्ञानतिमिरांधानां विषयासक्तचेतसाम् ॥ प्लवो नान्योऽस्ति जगति लिंगाराधनमंतरा ॥ ३५ ॥ हरिब्रह्मादयो देवा मुनयो यक्षराक्षसाः ॥ गंधर्वाश्चारणाः सिद्धा दैतेया दानवास्तथा ॥ ३६ ॥ नागाः शेषप्रभृतयो गरुडाद्याः खगास्तथा ॥ सप्रजापतयश्चान्ये मनवः किन्नरा नराः ॥ ३७ ॥ पूजयित्वा महाभक्त्या लिंगं सर्वार्थसिद्धिदम् ॥ प्राप्ताः कामानभीष्टांश्च तांस्तान्सर्वान्हृदि स्थितान् ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा प्रतिलोमजः ॥ पूजयेत्सततं लिंगं तत्तन्मंत्रेण सादरम् ॥ ३९ ॥ किं बहूक्तेन मुनयः स्त्रीणामपि तथान्यतः ॥ अधिकारोऽस्ति सर्वेषां शिवलिंगार्चने द्विजाः ॥ ४० ॥ द्विजानां वैदिकेनापि मार्गेणाराधनं वरम् ॥ अन्येषामपि जंतूनां वैदिकेन न संमतम् ॥ ४१ ॥ वैदिकानां द्विजानां च पूजा वैदिकमार्गतः ॥ कर्तव्या नान्यमार्गेण इत्याह भगवाञ्छिवः ॥ ४२ ॥ दधीचिगौतमादीनां

शापेनादग्धचेतसाम् ॥ द्विजानां जायते श्रद्धा नैव वैदिककर्मणि ॥ ४३ ॥ यो वैदिकमनादृत्य कर्म स्मार्तमथापि वा ॥ अन्यत्समाचरेन्मर्त्यो न संकल्पफलं लभेत् ॥ ४४ ॥ इत्थं कृत्वार्चनं शंभोर्नैवेद्यांतं विधानतः ॥ पूजयेदष्टमूर्तीश्च तत्रैव त्रिजगन्मयीः ॥ ४५ ॥ क्षितिरापोऽनलो वायुराकाशः सूर्य्यसोमकौ ॥ यजमान इति त्वष्टौ मूर्तयः परिकीर्तिताः ॥ ४६ ॥ शर्वो भवश्च रुद्रश्च उग्रो भीम इतीश्वरः ॥ महादेवः पशुपतिरेतान्मूर्तिभिरर्चयेत् ॥ ४७ ॥ पूजयेत्परिवारं च ततः शंभोः सुभक्तितः ॥ ईशानादिक्रमात्तत्र चंदनाक्षतपत्रकैः ॥ ४८ ॥ ईशानं नंदिनं चंडं महाकालं च भृंगिणम् ॥ वृषं स्कंदं कपर्दीशं सोमं शुक्रं च तत्क्रमात् ॥ ४९ ॥ अग्रतो वीरभद्रं च पृष्ठे कीर्तिमुखं तथा ॥ तत एकादशा न्रुद्रान्पूजयेद्विधिना ततः ॥ ५० ॥ ततः पचाक्षरं जप्त्वा शतरुद्रियमेव च ॥ स्तुतीर्नानाविधाः कृत्वा पंचांगपठनं तथा ॥ ५१ ॥ ततः प्रदक्षिणां कृत्वा नत्वा लिंगं विसर्जयेत् ॥ इति प्रोक्तमशेषं च शिवपूजनमादरात् ॥ ५२ ॥ रात्रावुदङ्मुखः कुर्याद्देवकार्य्यं सदैव हि ॥ शिवार्चनं सदाप्येवं शुचिः कुर्यादुदङ्मुखः ॥ ५३ ॥ न प्राचीमग्रतः शंभोर्नोदीचीं शक्तिसंहिताम् ॥ न प्रतीचीं यतः पृष्ठमतो ग्राह्यं समाश्रयेत् ॥ ५४ ॥ विना भस्मत्रिपुंड्रेण विना रुद्राक्षमालया ॥ बिल्वपत्रं विना नैव पूजयेच्छंकरं बुधः ॥ ५५ ॥ भस्माप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठाः प्रवृत्ते शिवपूजने ॥ तस्मान्मृदापि कर्तव्यं ललाटे च त्रिपुंड्रकम् ॥ ५६ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां साध्यसाधनखंडे पार्थिवपूजनवर्णनो नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अग्राह्यं शिवनैवेद्यमिति पूर्वं श्रुतं वचः ॥ ब्रूहि तन्निर्णयं बिल्वमाहात्म्यमपि सन्मुने ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे सावधानतयाधुना ॥ सर्वं वदामि सम्प्रीत्या धन्या यूयं शिवव्रताः ॥ २ ॥ शिवभक्तः शुचिः शुद्धः सद्व्रती दृढनिश्चयः ॥ भक्षयेच्छिवनैवेद्यं त्यजेदग्राह्यभावनाम् ॥ ३ ॥ दृष्ट्वापि शिवनैवेद्यं यांति पापानि दूरतः ॥ भुक्ते तु शिवनैवेद्ये पुण्यान्यायांति कोटिशः ॥ ४ ॥ अलं यागसहस्रेणाप्यलं यागार्बुदैरपि ॥ भक्षिते शिवनैवेद्ये शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५ ॥ यद्गृहे शिवनैवेद्यप्रचारोऽपि प्रजायते ॥ तद्गृहं पावनं सर्वमन्यपावनकारणम् ॥ ६ ॥ आगतं शिवनैवेद्यं गृहीत्वा शिरसा मुदा ॥ भक्षणीयं प्रयत्नेन शिवस्मरणपूर्वकम् ॥ ७ ॥ आगतं शिवनैवेद्यमन्यदा ग्राह्यमित्यपि ॥ विलंबे पापसंबंधो भवत्येव हि मानवः ॥ ८ ॥ न यस्य शिवनैवेद्यग्रहणेच्छा प्रजायते ॥ स पापिष्ठगरिष्ठः स्यान्नरकं यात्यपि ध्रुवम् ॥ ९ ॥ हृदये चन्द्रकांते च स्वर्णरूप्यादिनिर्मिते ॥ शिवदीक्षावता भक्तेनेदं भक्ष्यमितीर्यते ॥ १० ॥ शिवदीक्षान्वितो भक्तो महाप्रसादसंज्ञकम् ॥ सर्वेषामपि लिंगानां नैवेद्यं भक्षयेच्छुभम् ॥ ११ ॥ अन्यदीक्षायुतनृणां शिवभक्तिरतात्मनाम् ॥ शृणुध्वं निर्णयं

415

प्रोक्तं शिवनैवेद्यभक्षणे ॥ १२ ॥ शालग्रामोद्भवे लिंगे रसलिंगे तथा द्विजाः ॥ पाषाणे राजते स्वर्णे सुरसिद्धप्रतिष्ठिते ॥ १३ ॥ काश्मीरे स्फाटिके रात्ने ज्योतिर्लिंगेषु सर्वशः ॥ चान्द्रायणसमं प्रोक्तं शंभोर्नैवेद्यभक्षणम् ॥ १४ ॥ ब्रह्महापि शुचिर्भूत्वा निर्माल्यं यस्तु धारयेत ॥ भक्षयित्वा द्रुतं तस्य सर्वपापं प्रणश्यति ॥ १५ ॥ चंडाधिकारो यत्रास्ति तद्भोक्तव्यं न मानवैः ॥ चंडाधिकारो नो यत्र भोक्तव्यं तच्च भक्तितः ॥ १६ ॥ बाणलिंगे च लौहे च सिद्धे लिंगे स्वयंभुवि ॥ प्रतिमासु च सर्वासु न चंडोऽधिकृतो भवेत् ॥ १७ ॥ स्नापयित्वा विधानेन यो लिंगस्नपनोदकम् ॥ त्रिः पिबेत्त्रिविधं पापं तस्येहाशु विनश्यति ॥ १८ ॥ अग्राह्यं शिवनैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम् ॥ शालग्रामशिलासंगात्सर्वं याति पवित्रताम् ॥ १९ ॥ लिंगोपरि च यद्द्रव्यं तदग्राह्यं मुनीश्वराः ॥ सुपवित्रं च तज्ज्ञेयं यल्लिंगस्पर्शबाह्यतः ॥ २० ॥ नैवेद्यनिर्णयः प्रोक्त इत्थं वो मुनिसत्तमाः ॥ शृणुध्वं विल्वमाहात्म्यं सावधानतयाऽऽदरात् ॥ २१ ॥ महादेवस्वरूपोऽयं विल्वो देवैरपि स्तुतः ॥ यथाकथंचिदेतस्य महिमा ज्ञायते कथम् ॥ २२ ॥ पुण्यतीर्थानि यावंति लोकेषु प्रथितान्यपि ॥ तानि सर्वाणि तीर्थानि विल्वमूले वसंति हि ॥ २३ ॥ विल्वमूले महादेवं लिंगरूपिणमव्ययम् ॥ यः पूजयति पुण्यात्मा स शिवं प्राप्नुयाद्ध्रुवम् ॥ २४ ॥ विल्वमूले जलैर्यस्तु मूर्धानमभिषिंचति ॥ स सर्वतीर्थस्नातः स्यात्स एव भुवि पावनः ॥ २५ ॥ एतस्य विल्वमूलस्याथालवालमनुत्तमम् ॥ जलाकुलं महादेवो दृष्ट्वा तुष्टो भवत्यलम् ॥ २६ ॥ पूजयेद्विल्वमूलं यो गंधपुष्पादिभिर्नरः ॥ शिवलोकमवाप्नोति संततिर्वर्धते सुखम् ॥ २७ ॥ विल्वमूले दीपमालां यः कल्पयति सादरम् ॥ स तत्त्वज्ञानसंपन्नो महेशांतर्गतो भवेत् ॥ २८ ॥ विल्वशाखां समादाय हस्तेन नवपल्लवम् ॥ गृहीत्वा पूजयेद्विल्वं स च पापैः प्रमुच्यते ॥ २९ ॥ विल्वमूले शिवरतं भोजयेद्यस्तु भक्तितः ॥ एकं वा कोटिगुणितं तस्य पुण्यं प्रजायते ॥ ३० ॥ विल्वमूले क्षीरयुक्तमन्नमाज्येन संयुतम् ॥ यो दद्याच्छिवभक्ताय स दरिद्रो न जायते ॥ ३१ ॥ सांगोपांगमिति प्रोक्तं शिवलिंगप्रपूजनम् ॥ प्रवृत्तानां निवृत्तानां भेदेन द्विविधं द्विजाः ॥ ३२ ॥ प्रवृत्तानां पीठपूजा सर्वाभीष्टप्रदा भुवि ॥ पात्रेणैव प्रवृत्तस्तु सर्वपूजां समाचरेत ॥ ३३ ॥ नैवेद्यमभिषेकान्ते शाल्यन्नेन समाचरेत ॥ पूजान्ते स्थापयेल्लिंगं पुटे शुद्धे पृथग्गृहे ॥ ३४ ॥ करपूजानिवृत्तानां स्वभोज्यं तु निवेदयेत ॥ निवृत्तानां परं सूक्ष्मं लिंगमेव विशिष्यते ॥ ३५ ॥ विभूत्यभ्यर्चनं कुर्याद्विभूतिं च निवेदयेत ॥ पूजां कृत्वा तथा लिंगं शिरसा धारयेत्सदा ॥ ३६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां साध्यसाधनखंडे शिवनैवेद्यवर्णनो नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग व्यासशिष्य नमोऽस्तु ते ॥ तदेव व्यासतो ब्रूहि भस्ममाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १ ॥ तथा रुद्राक्षमाहात्म्यं नाममाहात्म्यमुत्तमम् ॥ त्रितयं ब्रूहि सुप्री ॥

ममानंदय मानसम् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ साधु पृष्टं भवद्भिश्च लोकानां हितकारकम् ॥ भवंतो वै महाधन्याः पवित्राः कुलभूषणाः ॥ ३ ॥ येषां चैव शिवः साक्षाद्दैवतं परमं शुभम् ॥ सदाशिवकथा लोके वल्लभा भवतां सदा ॥ ४ ॥ ते धन्याश्च कृतार्थाश्च सफलं देहधारणम् ॥ उद्धृतं च कुलं तेषां ये शिवं समुपासते ॥ ५ ॥ शिवनाम मुखे यस्य सदाशिवशिवेति च ॥ पापानि न स्पृशंत्येव खदिरांगारकं यथा ॥ ६ ॥ श्रीशिवाय नमस्तुभ्यं मुखं व्याहरते यदा ॥ तन्मुखं पावनं तीर्थं सर्वपापविनाशनम् ॥ ७ ॥ तन्मुखं च तथा यो वै पश्यति प्रीतिमान्नरः ॥ तीर्थजन्यं फलं तस्य भवतीति सुनिश्चितम् ॥ ८ ॥ यत्र त्रयं सदा तिष्ठेदेतच्छुभतरं द्विजाः ॥ तस्य दर्शनमात्रेण वेणीस्नानफलं लभेत् ॥ ९ ॥ शिवनामविभूतिश्च तथा रुद्राक्ष एव च ॥ एतत्त्रयं महापुण्यं त्रिवेणीसदृशं स्मृतम् ॥ १० ॥ एतत्त्रयं शरीरे च यस्य तिष्ठति नित्यशः ॥ तस्यैव दर्शनं लोके दुर्लभं पापहारकम् ॥ ११ ॥ तद्दर्शनं यथा वेणी नोभयोरंतरं मनाक् ॥ एवं यो न विजानाति स पापिष्ठो न संशयः ॥ १२ ॥ विभूतिर्यस्य नो भाले नांगे रुद्राक्षधारणम् ॥ नास्ये शिवमयी वाणी तं त्यजेदधमं यथा ॥ १३ ॥ शैवं नाम यथा गङ्गा विभूतिर्यमुना मता ॥ रुद्राक्षं विधिजा प्रोक्ता सर्वपापविनाशिनी ॥ १४ ॥ शरीरे च त्रयं यस्य तत्फलं चैकतः स्थितम् ॥ एकतो वेणिकायाश्च स्नानजं तु फलं बुधैः ॥ १५ ॥ तदेवं तुलितं पूर्वं ब्रह्मणा हितकारिणा ॥ समानं चैव तज्जातं तस्माद्धार्यं सदा बुधैः ॥ १६ ॥ तद्दिनं हि समारभ्य ब्रह्मविष्ण्वादिभिः सुरैः ॥ धार्यते त्रितयं तच्च दर्शनात्पापहारकम् ॥ १७ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ईदृशं हि फलं प्रोक्तं नामादित्रितयोद्भवम् ॥ तन्माहात्म्यं विशेषेण वक्तुमर्हसि सुव्रत ॥ १८ ॥ सूत उवाच ॥ ऋषयो हि महाप्रज्ञाः सच्छैवा ज्ञानिनां वराः ॥ तन्माहात्म्यं हि सद्भक्त्या शृणुतादरतो द्विजाः ॥ १९ ॥ स गूढमपि शास्त्रेषु पुराणेषु श्रुतिष्वपि ॥ भवत्स्नेहान्मया विप्राः प्रकाशः क्रियतेऽधुना ॥ २० ॥ कस्तत्त्रितयमाहात्म्यं संजानाति द्विजोत्तमाः ॥ महेश्वरं विना सर्वं ब्रह्मांडे सदसत्परम् ॥ २१ ॥ वच्म्यहं नाममाहात्म्यं यथाभक्ति समासतः ॥ शृणुत प्रीतितो विप्राः सर्वपापहरं परम् ॥ २२ ॥ शिवेति नामदावाग्नेर्महापातकपर्वताः ॥ भस्मीभवंत्यनायासात्सत्यं सत्यं न संशयः ॥ २३ ॥ पापमूलानि दुःखानि विविधान्यपि शौनक ॥ शिवनामैकनश्यानि नान्यनश्यानि सर्वथा ॥ २४ ॥ स वैदिकः स पुण्यात्मा स धन्यः स बुधो मतः ॥ शिवनामजपासक्तो यो नित्यं भुवि मानवः ॥ २५ ॥ भवंति विविधा धर्मास्तेषां सद्यः फलोन्मुखाः ॥ येषां भवति विश्वासः शिवनामजपे मुने ॥ २६ ॥ पातकानि विनश्यंति यावंति शिवनामतः ॥ भुवि तावंति पापानि क्रियंते न नरैर्मुने ॥ २७ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां राशीनप्रमितान्मुने ॥ शिवनाम द्रुतं प्रोक्तं नाशयत्यखिलान्नरैः ॥ २८ ॥ शिवनामतरीं प्राप्य संसाराब्धिं

तरंति ये ॥ संसारमूलपापानि तानि नश्यंत्यसंशयम् ॥ २९ ॥ संसारमूलभूतानां पातकानां महामुने ॥ शिवनामकुठारेण विनाशो जायते ध्रुवम् ॥ ॥ ३० ॥ शिवनामामृतं पेयं पापदावानलार्दितैः ॥ पापदावाग्नितप्तानां शांतिस्तेन विना न हि ॥ ३१ ॥ शिवेति नामपीयूषवर्षधारापरिप्लुताः ॥ संसारदवमध्येऽपि न शोचंति कदाचन ॥ ३२ ॥ शिवनाम्नि महद्भक्तिर्जाता येषां महात्मनाम् ॥ तद्विधानां तु सहसा मुक्तिर्भवति सर्वथा ॥ ३३ ॥ अनेकजन्मभिर्येन तपस्तप्तं मुनीश्वर ॥ शिवनाम्नि न भवेद्भक्तिः सर्वपापापहारिणी ॥ ३४ ॥ यस्यासाधारणी शंभुनाम्नि भक्तिरखंडिता ॥ तस्यैव मोक्षः सुलभो नान्यस्येति मतिर्मम ॥ ३५ ॥ कृत्वाप्यनेकपापानि शिवनामजपादरः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो भवत्येव न संशयः ॥ ३६ ॥ भवंति भस्मसाद्वृक्षा दवदग्धा यथा वने ॥ तथा तावंति दग्धानि पापानि शिवनामतः ॥ ३७ ॥ यो नित्यं भस्मपूतांगः शिवनामजपादरः ॥ स तरत्येव संसारमघोरमपि शौनक ॥ ३८ ॥ ब्रह्मस्वहरणं कृत्वा हत्वापि ब्राह्मणान्बहून् ॥ न लिप्यते नरः पापैः शिवनामजपादरः ॥ ३९ ॥ विलोक्य वेदान् विलक्ष्य शिवनामजपः परः ॥संसारतरणोपाय इति पूर्वैर्विनिश्चितम् ॥४०॥ किं बहूक्त्या मुनिश्रेष्ठाः श्लोकेनैकेन वच्म्यहम्॥ शिवनाम्नो महिमानं सर्व पापापहारणम् ॥४१॥पापानां हरणे शंभोर्नाम्नः शक्तिर्हि पावनी ॥शक्नोति पातकं तावत्कर्तुं नापि नरःक्वचित्॥४२॥शिवनामप्रभावेण लेभे सद्गतिमुत्त माम् ॥ इन्द्रद्युम्ननृपः पूर्वं महापापयुतो मुने ॥ ४३ ॥ तथा काचिद्द्विजा योषाऽसौ मुने बहुपापिनी ॥ शिवनामप्रभावेण लेभे सद्गतिमुत्तमाम् ॥ ॥ ४४ ॥ इत्युक्तं वो द्विजश्रेष्ठा नाममाहात्म्यमुत्तमम् ॥ शृणुध्वं भस्ममाहात्म्यं सर्वपावनपावनम् ॥ ४५ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां साध्यसाधनखंडे शिवनाममाहात्म्यवर्णनो नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ द्विविधं भस्म संप्रोक्तं सर्वमंगलदं परम् ॥ तत्प्रकारमहं वक्ष्ये सावधानतया शृणु ॥ १ ॥ एकं ज्ञेयं महाभस्म द्वितीयं स्वल्पसंज्ञकम् ॥ महाभस्म इति प्रोक्तं भस्म नानाविधं परम् ॥ ॥ २ ॥ तद्भस्म त्रिविधं प्रोक्तं श्रौतं स्मार्तं च लौकिकम् ॥ भस्मैव स्वल्पसंज्ञं हि बहुधा परिकीर्तितम् ॥ ३ ॥ श्रौतं भस्म तथा स्मार्तं द्विजानामेव कीर्तितम् ॥ अन्येषामपि सर्वेषामपरं भस्म लौकिकम् ॥ ४ ॥ धारणं मंत्रतः प्रोक्तं द्विजानां मुनिपुंगवैः ॥ केवलं धारणं ज्ञेयमन्येषां मंत्रवर्जितम् ॥५॥ आग्नेयमुच्यते भस्म दग्धगोमयसंभवम् ॥ तदपि द्रव्यमित्युक्तं त्रिपुंड्रस्य महामुने ॥६॥ अग्निहोत्रोत्थितं भस्म संग्राह्यं वा मनीषिभिः॥ अन्ययज्ञोत्थितं वापि त्रिपुण्ड्रस्य च धारणे ॥७॥ अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैर्जाबालोपनिषद्गतैः ॥ सप्तभिर्धूलनं कार्यं भस्मना सजलेन च॥८॥ वर्णानामाश्रमाणां च मंत्रतोऽमंत्रतोऽपि च ॥ त्रिपुंड्रोद्धूलनं प्रोक्तं जाबालैरादरेण च ॥ ९ ॥भस्मनोद्धूलनं चैव यथा तिर्यक्त्रिपुंड्रकम् ॥ प्रमादादपि मोक्षा

र्थी न त्यजेदिति विश्रुतिः ॥ १० ॥ शिवेन विष्णुना चैव तथा तिर्य क्त्रिपुंड्रकम् ॥ उमा देवी च लक्ष्मीश्च वाचान्याभिश्च नित्यशः ॥११॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैरपि च संकरैः ॥ अपभ्रंशधृतं भस्म त्रिपुंड्रोद्धूलनात्मना ॥ १२ ॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च श्रद्धया नाचरंति ये ॥ तेषां नास्ति समाचारो वर्णाश्रमसमन्वितः ॥ १३ ॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च श्रद्धया नाचरंति ये ॥ तेषां नास्ति विनिर्मुक्तिः संसाराज्जन्मकोटिभिः॥ १४ ॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च श्रद्धया नाचरन्ति ये ॥ तेषां नास्ति शिवज्ञानं कल्पकोटिशतैरपि ॥ १५ ॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च श्रद्धया नाचरन्ति ये ॥ ते महापातकैर्युक्ता इति शास्त्रीयनिर्णयः ॥ १६ ॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च श्रद्धया नाचरन्ति ये ॥ तेषामाचरितं सर्वं विपरीतफलाय हि ॥ १७ ॥ महापातकयुक्तानां जंतूनां शर्वविद्विषाम् ॥ त्रिपुण्ड्रोद्धूलनद्वेषो जायते सुदृढं मुने ॥ १८ ॥ शिवाग्निकार्यं यः कृत्वा कुर्यात्त्रियायुषात्मवित् ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु स्पृष्टेन भस्मना नरः ॥ १९ ॥ सितेन भस्मना कुर्यात्त्रिसन्ध्यं यस्त्रिपुण्ड्रकम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवेन सह मोदते ॥ २० ॥ सितेन भस्मना कुर्याल्ललाटे तु त्रिपुण्ड्रकम् ॥ योऽसावनादिभूतान्हि लोकानाप्तो मृतो भवेत् ॥ २१ ॥ अकृत्वा भस्मना स्नानं न जपेद्वै षडक्षरम् ॥ त्रिपुंड्रं च रचित्वा तु विधिना भस्मना जपेत ॥ २२ ॥ अदयो वाधमो वापि सर्वपापान्वितोऽपि वा ॥ उषःपापान्वितो वापि मूर्खो वा पतितोऽपि वा ॥ २३ ॥ यस्मिन्देशे वसेन्नित्यं भूतिशासनसंयुतः ॥सर्वतीर्थैश्च क्रतुभिः सांनिध्यं क्रियते सदा॥२४॥ त्रिपुण्ड्रसहितो जीवः पूज्यः सर्वैः सुरासुरैः ॥पापान्वितोऽपि शुद्धात्मा किं पुनः श्रद्धया युतः ॥ २५ ॥ यस्मिन्देशे शिवज्ञानी भूतिशासनसंयुतः ॥ गतो यदृच्छयाद्यापि तस्मिंस्तीर्थाः समागताः॥ २६ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन धार्यं भस्म सदा बुधैः ॥ लिंगार्चनं सदा कार्यं जप्यो मंत्रः षडक्षरः ॥ २७ ॥ ब्रह्मणा विष्णुना वापि रुद्रेण मुनिभिः सुरैः ॥ भस्मधारण माहात्म्यं नशक्यं परिभाषितुम्॥ २८ ॥ इति वर्णाश्रमाचारो लुप्तावर्णक्रियोऽपि च ॥ पापात्सकृत्त्रिपुण्ड्रस्य धारणात्सोऽपि मुच्यते ॥२९॥ ये भस्म धारिणं त्यक्त्वा कर्म कुर्वन्ति मानवाः ॥ तेषां नास्ति विनिर्मोक्षः संसाराज्जन्मकोटिभिः ॥ ३० ॥ तेनाधीतं गुरोः सर्वं तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥ येन विप्रेण शिरसि त्रिपुंड्रं भस्मना कृतम् ॥३१॥ ये भस्मधारिणं दृष्ट्वा नराः कुर्वंति ताडनम् ॥ तेषां चंडालतो जन्म ब्रह्मन्नूह्यं विपश्चिता ॥ ३२ ॥ मानस्तोकेन मंत्रेण मंत्रितं भस्म धारयेत् ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियश्चैव प्रोक्तपदेषु भक्तिमान् ॥ ३३॥ वैश्यस्त्रियंबाकेनैव शूद्रः पंचाक्षरेण तु ॥ अन्यासां विधवास्त्रीणां विधिः प्रोक्तश्च शूद्रवत् ॥ ३४ ॥ पंचब्रह्मादिमनुभिर्गृहस्थस्य विधीयते ॥ त्रियंबकेन मनुना विधिर्वै ब्रह्मचारिणः ॥ ३५ ॥ अघोरेणाथ मनुना विपिनस्थविधिः स्मृतः ॥ यतिस्तु प्रणवेनैव त्रिपुण्ड्रादीनि कारयेत् ॥ ३६ ॥ अतिवर्णाश्रमी नित्यं शिवोऽहंभावनात्परात् ॥ शिव

योगी च नियतमीशानेनापि धारयेत् ॥ ३७ ॥ न त्याज्यं सर्ववर्णैश्च भस्मधारणमुत्तमम् ॥ अन्यैरपि यथा जीवैः सदेति शिवशासनम् ॥ ३८ ॥ भस्मस्नानेन यावंतः कणाः स्वांगे प्रतिष्ठिताः ॥ तावंति शिवलिंगानि तनौ धत्ते हि धारकः ॥ ३९ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चापि च संकराः ॥ स्त्रियोऽथ विधवा बालाः प्रामाः पाखंडिकास्तथा ॥ ४० ॥ ब्रह्मचारी गृही वन्यः संन्यासी वा व्रती तथा ॥ नार्यो भस्म त्रिपुण्ड्रांका मुक्ता एव न संशयः ॥ ४१ ॥ ज्ञानाज्ञानधृतो वापि वह्निदाहसमो यथा ॥ ज्ञानाज्ञानधृतं भस्म पावयेत्सकलं नरम् ॥ ४२ ॥ नाश्नीयाज्जलमन्नमल्पमपि वा भस्माक्षधृत्या विना भुक्त्वा वाथ गृही वर्नीपतियतिर्वर्णी तथा संकरः ॥ एनोभुङ् नरकं प्रयाति स तदा गायत्रिजापेन तद्वर्णानां तु यतेस्तु मुख्यप्रणवाजापेन मुक्तिर्भवेत् ॥ ४३ ॥ त्रिपुण्ड्रं ये विनिन्दंति निन्दंति शिवमेव ते ॥ धारयन्ति च ये भक्त्या धारयन्ति तमेव ते ॥ ४४ ॥ धिग्भस्मरहितं भालं धिग्ग्राममशिवालयम् ॥ धिगनीशार्चनं जन्म धिग्विद्यामशिवाश्रयाम् ॥ ४५ ॥ ये निंदंति महेश्वरं त्रिजगतामाधारभूतं हरं ये निंदंति त्रिपुण्ड्रधारणकरं दोषस्तु तद्दर्शने ॥ ते वै संकरसूकरासुरखरश्वक्रोष्टुकीटोपमा जाता एव भवन्ति पापपरमास्ते नारकाः केवलम् ॥ ४६ ॥ ते दृष्ट्वा शशिभास्करौ निशि दिने स्वप्नेऽपि नो केवलं पश्यंतु श्रुतिरुद्रसूक्तजपतो मुच्येत तेनादृताः ॥ तत्संभाषणतो भवेद्धि नरकं निस्तारवानास्थितं ये भस्मादिविधारणं हि पुरुषं निंदंति मंदा हि ते ॥ ४७ ॥ न तांत्रिकस्त्वधिकृतो नोर्द्ध्वपुण्ड्रधरो मुने ॥ संतप्तचक्रचिह्नोऽत्र शिवयज्ञे बहिष्कृतः ॥ ४८ ॥ तत्रैते बहवो लोका बृहज्जाबालचोदिताः ॥ ते विचार्याः प्रयत्नेन ततो भस्मरतो भवेत् ॥ ४९ ॥ यच्चंदनेश्चंदनकेऽपि मिश्रं धार्यं हि भस्मैव त्रिपुण्ड्रभस्मना ॥ विभूतिभालोपरि किंचनापि धार्यं सदा नो यदि संति बुद्धयः ॥ ५० ॥ स्त्रीभिस्त्रिपुण्ड्रमलकावधि धारणीयं भस्म द्विजादिभिरथो विधवाभिरेवम् ॥ तद्वत्सदाश्रमवतां विशदा विभूतिर्धार्यापवर्गफलदा सकलाघहन्त्री ॥ ५१ ॥ त्रिपुण्ड्रं कुरुते यस्तु भस्मना विधिपूर्वकम् ॥ महापातकसंघातैर्मुच्यते चोपपातकैः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थोऽथवा यतिः ॥ ब्रह्मक्षत्राश्च विट्शूद्रास्तथान्ये पतिताधमाः ॥ ५३ ॥ उद्धूलनं त्रिपुंड्रं च धृत्वा शुद्धा भवंति च ॥ भस्मनो विधिना सम्यक्पापराशिं विहाय च ॥ ५४ ॥ भस्मधारी विशेषेण स्त्रीगोहत्यादिपातकैः ॥ वीरहत्याश्वहत्याभ्यां मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५५ ॥ परद्रव्यापहरणं परदाराभिमर्शनम् ॥ परनिन्दा परक्षेत्रहरणं परपीडनम् ॥ ५६ ॥ सस्यारामादिहरणं गृहदाहादिकर्म च ॥ गोहिरण्यमहिष्यादितिलकम्बलवाससाम् ॥ ५७ ॥ अन्नधान्यजलादीनां नीचेभ्यश्च परिग्रहः ॥ दशवेश्यामतंगीषु वृषलीषु नटीषु च ॥ ५८ ॥ रजस्वलासु कन्यासु विधवासु च मैथुनम् ॥ मांसचर्मरसादीनां लवणस्य च विक्रयः ॥ ५९ ॥ पैशुन्यं कूटवादश्च

साक्षिमिथ्याभिलाषिणाम् ॥ एवमादीन्यसंख्यानि पापानि विविधानि च ॥ सद्य एव विनश्यंति त्रिपुंड्रस्य च धारणात् ॥ ६० ॥ शिवद्रव्यापहरणं शिवनिंदा च कुत्रचित् ॥ निंदा च शिवभक्तानां प्रायश्चित्तैर्न शुद्ध्यति ॥६१॥ रुद्राक्षं यस्य गात्रेषु ललाटे तु त्रिपुंड्रकम् ॥ स चांडालोऽपि संपूज्यो वर्णवर्णोत्तमोत्तमः ॥ ६२ ॥ यानि तीर्थानि लोकेऽस्मिन्गंगाद्याः सरितश्च याः ॥ स्नातो भवति सर्वत्र ललाटे यस्त्रिपुंड्रकम् ॥ ६३ ॥ सप्तकोटि महामंत्राः पंचाक्षरपुरस्सराः ॥ तथान्ये कोटिशो मन्त्राः शैवकैवल्यहेतवः॥ ६४ ॥ अन्ये मंत्राश्च देवानां सर्वसौख्यकरा मुने ॥ ते सर्वे तस्य वश्याः स्युर्यो बिभर्ति त्रिपुंड्रकम् ॥६५॥ सहस्रं पूर्वजातानां सहस्रं जनयिष्यताम् ॥ स्ववंशजानां ज्ञातीनामुद्धरेद्यस्त्रिपुंड्रकृत् ॥६६॥ इह भुक्त्वाखिलान्भोगान्दीर्घायुर्व्याधिवर्जितः ॥ जीवितान्ते च मरणं सुखेनैव प्रपद्यते॥६७॥ अष्टैश्वर्यगुणोपेतं प्राप्य दिव्यवपुः शिवम्॥दिव्यं विमानमारुह्य दिव्यत्रिदशसेवितम् ॥ ६८ ॥ विद्याधराणां सर्वेषां गंधर्वाणां महोजसाम् ॥ इंद्रादिलोकपालानां लोकेषु च यथाक्रमम् ॥ ६९ ॥ भुक्त्वा भोगान्सुविपुलान्प्रजेशानां पदेषु च ॥ ब्रह्मणः पदमासाद्य तत्र कन्याशतं रमेत् ॥ ७० ॥ तत्र ब्रह्मायुषो मानं भुक्त्वा भोगाननेकशः ॥ विष्णोर्लोके लभेद्भोगं यावद्ब्रह्मशतात्ययः ॥ ७१ ॥ शिवलोकं ततः प्राप्य लब्ध्वेष्टं काममक्षयम्॥ शिवसायुज्यमाप्नोति संशयो नात्र जायताम् ॥ ७२ ॥ सर्वोपनिषदां सारं समालोक्य मुहुर्मुहुः ॥ इदमेव हि निर्णीतं परं श्रेयस्त्रिपुंड्रकम् ॥ ७३ ॥ विभूतिं निंदते यो वै ब्राह्मणः सोऽन्यजातकः ॥ प्रयाति नरके घोरे यावद्ब्रह्मचतुर्मुखः ॥ ७४ ॥ श्राद्धे यज्ञे जपे होमे वैश्वदेवे सुरार्चने ॥ धृतत्रिपुंड्रः पूतात्मा मृत्युं जयति मानवः ॥ ७५ ॥ जलस्नानं मलत्यागे भस्मस्नानं सदा शुचि ॥ मंत्रस्नानं हरेत्पाप ज्ञानस्नाने परं पदम् ॥ ७६ ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति भस्मस्नानकरो नरः ॥ ७७ ॥ भस्मस्नानं परं तीर्थ गंगास्नानं दिने दिने ॥ भस्मरूपी शिवः साक्षाद्भस्म त्रैलोक्यपावनम् ॥ ७८ ॥ न तद्दानं न तद्ध्यानं न तद्दानं जपो न सः ॥ त्रिपुंड्रेण विना येन विप्रेण यदनुष्ठितम् ॥ ७९ ॥ वानप्रस्थस्य कन्यानां दीक्षाहीननृणां तथा ॥ मध्याह्नात्प्राग्जलैर्युक्तं परतो जलवर्जितम् ॥ ८० ॥ एवं त्रिपुंड्रं यः कुर्यान्नित्यं नियतमानसः ॥ शिवभक्तः स विज्ञेयो भुक्तिं मुक्तिं च विंदति ॥ ८१ ॥ यस्यांगे नैव रुद्राक्ष एकोऽपि बहुपुण्यदः ॥ तस्य जन्म निरथ स्यात्त्रिपुण्ड्ररहितो यदि ॥ ८२ ॥ एवं त्रिपुण्ड्रमाहात्म्यं समासात्कथितं मया ॥ रहस्यं सर्वजंतूनां गोपनीयमिदं त्वया ॥ ८३ ॥ तिस्रो रेखा भवंत्येव स्थानेषु मुनिपुंगवाः ॥ ललाटादिषु सर्वेषु यथोक्तेषु बुधैर्मुने ॥ ८४ ॥ भ्रुवोर्मध्यं समारभ्य यावदंतो भवेद्भ्रुवोः ॥ तावत्प्रमाणं संधार्यं ललाटे च त्रिपुंड्रकम् ॥ ८५ ॥ मध्यमानामिकांगुल्या मध्ये तु प्रतिलोमतः ॥ अंगुष्ठेन कृता रेखा त्रिपुण्ड्राख्या

भिधीयते ॥ ८६ ॥ मध्यंगुलिभिरादाय तिसृभिर्भस्म यत्नतः ॥ त्रिपुंड्रं धारयेद्भक्त्या भुक्तिमुक्तिप्रदं परम् ॥ ८७ ॥ तिसृणामपि रेखानां प्रत्येकं
नवदेवताः ॥ सर्वत्रांगेषु ता वक्ष्ये सावधानतया शृणु ॥ ८८ ॥ अकारो गार्हपत्याग्निर्भूर्धर्मश्च रजोगुणः ॥ ऋग्वेदश्च क्रियाशक्तिः प्रातःसवनमेव च
॥ ८९ ॥ महादेवश्च रेखायाः प्रथमायाश्च देवता ॥ विज्ञेया मुनिशार्दूलाः शिवदीक्षापरायणैः ॥९०॥ उकारो दक्षिणाग्निश्च नभस्तत्त्वं यजुस्तथा ॥
मध्यंदिनं च सवनमिच्छाशक्त्यंतरात्मकौ ॥ ९१ ॥ महेश्वरश्च रेखाया द्वितीयायाश्च देवता ॥ विज्ञेया मुनिशार्दूल शिवदीक्षापरायणैः ॥ ९२ ॥
मकाराहवनीयौ च परमात्मा तमोदिवौ ॥ ज्ञानशक्तिः सामवेदस्तृतीयं सवनं तथा ॥ ९३ ॥ शिवश्चैव च रेखायास्तृतीयायाश्च देवता ॥ विज्ञेया
मुनिशार्दूल शिवदीक्षापरायणैः ॥ ९४ ॥ एवं नित्यं नमस्कृत्य सद्भक्त्या स्थानदेवताः ॥ त्रिपुंड्रं धारयेच्छुद्धो भुक्तिं मुक्तिं च विंदति ॥ ९३ ॥
इत्युक्ताः स्थानदेवाश्च सर्वांगेषु मुनीश्वरः ॥ तेषां संबंधिनो भक्त्या स्थानानि शृणु सांप्रतम् ॥ ९६ ॥ द्वात्रिंशत्स्थानके वार्धषोडशस्थानकेऽपि च ॥
अष्टस्थाने तथा चव पंचस्थानेऽपि ना न्यसेत् ॥ ९७ ॥ उत्तमांगे ललाटे च कर्णयोर्नेत्रयोस्तथा ॥ नासावक्त्रमलेष्वेवं हस्तयोरुभयो स्ततः ॥ ९८ ॥
कूर्परे मणिबंधे च हृदये पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ नाभौ मुष्कद्वये चैवमूर्वोर्गुल्फे च जानुनि ॥ ९९ ॥ जंघाद्वये पदद्वन्द्वे द्वात्रिंशत्स्थानमुत्तमम् ॥ अग्न्यब्भू
वायुदिग्देशदिक्पालान्वसुभिः सह ॥ १० ॥ धरा ध्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवानिलोऽनलः ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्ट प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ एतेषां
नाममात्रेण त्रिपुंड्रं धारयेद् बुधः ॥ कुर्याद्वा षोडशस्थाने त्रिपुंड्रं तु समाहितः ॥ २ ॥ शीर्षके च ललाटे च कंठे चांसद्वये भुजे ॥ कूर्परे मणिबंधे च
हृदये नाभिपार्श्वके ॥ ३ ॥ पृष्ठे चैवं प्रतिष्ठाय यजेत्तत्राश्विदैवते ॥ शिवं शक्तिं तथारुद्रमीशं नारदमेव च ॥ ४ ॥ वामादिनवशक्तीश्च एताः
षोडश देवताः ॥ नासत्यौ दस्रकश्चैव अश्विनो द्वौ प्रकीर्तितौ ॥ ५ ॥ अथवा मूर्ध्नि केशे च कर्णयोर्वदने तथा ॥ बाहुद्वये च हृदये नाभ्यामूरु
युगे तथा ॥ ६ ॥ जानुद्वये च पदयोः पृष्ठभागे च षोडश ॥ शिवश्चन्द्रश्च रुद्रः को विघ्नेशो विष्णुरेव वा ॥ ७ ॥ श्रीश्चैव हृदये
शम्भुस्तथा नाभौ प्रजापतिः ॥ नागश्च नागकन्याश्च उभयोर्ऋषिकन्यकाः ॥ ८ ॥ पादयोश्च समुद्राश्च तीर्थाः पृष्ठे विशालतः ॥
इत्येवं षोडशस्थानमष्टस्थानमथोच्यते ॥ ९ ॥ गुह्यस्थानं ललाटश्च कर्णद्वयमनुत्तमम् ॥ अंसयुग्मं च हृदयं नाभिरित्येवमष्टकम् ॥
॥ ११० ॥ ब्रह्मा च ऋषयः सप्त देवताश्च प्रकीर्तिताः ॥ इत्येवं तु समुद्दिष्टं भस्मविद्भिर्मुनीश्वराः ॥ १११ ॥ अथ वा मस्तकं बाहू
हृदयं नाभिरेव च ॥ पंचस्थानान्यमून्याहुर्धारणे भस्मविज्जनाः ॥ ११२ ॥ यथासंभवनं कुर्य्याद्देशकालाद्यपेक्षया ॥ उद्धूलनेऽप्यशक्तश्चेत्त्रिपुंड्रादीनि

कारयेत् ॥ ११३ ॥ त्रिनेत्रं त्रिगुणाधारं त्रिदेवजनकं शिवम् ॥ स्मरन्नमः शिवायेति ललाटे तु त्रिपुंड्रकम् ॥ ११४ ॥ ईशाभ्यां नम इत्युक्त्वा पार्श्वयोश्च त्रिपुंड्रकम् ॥ बीजाभ्यां नम इत्युक्त्वा धारयेत्तु प्रकोष्ठयोः ॥ ११५ ॥ कुर्य्यादधः पितृभ्यां च उमेशाभ्यां तथोपरि ॥ भीमायेति ततः पृष्ठे शिरसः पश्चिमे तथा ॥ ११६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां भस्मधारणवर्णनो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥

सूत उवाच ॥ शौनकर्षे महाप्राज्ञ शिवरूप महामते ॥ शृणु रुद्राक्षमाहात्म्यं समासात्कथयाम्यहम् ॥ १ ॥ शिवप्रियतमो ज्ञेयो रुद्राक्षः परपावनः ॥ दर्शनात्स्पर्शनाज्जाप्यात्सर्वपापहरः स्मृतः ॥ २ ॥ पुरा रुद्राक्षमहिमा देव्यग्रे कथितो मुने ॥ लोकोपकरणार्थाय शिवेन परमात्मना ॥ ३ ॥ शिव उवाच ॥ श्रूयतां तु महेशानि रुद्राक्षमहिमा शिवे ॥ कथयामि तव प्रीत्या भक्तानां हितकाम्यया ॥ ४ ॥ दिव्यवर्षसहस्राणि महेशानि पुनः पुरा ॥ तपः प्रकुर्वतस्त्रस्तं मनः संयम्य वै मम ॥ ५ ॥ स्वतंत्रेण परेशेन लोकोपकृतिकारिणा ॥ लीलया परमेशानि चक्षुरुन्मीलितं मया ॥ ६ ॥ पुटाभ्यां चारुचक्षुर्भ्यां पतिता जलबिंदवः ॥ तत्राश्रुबिंदुतो जाता वृक्षा रुद्राक्षसंज्ञकाः ॥ ७ ॥ स्थावरत्वमनुप्राप्य भक्तानुग्रहकारणात् ॥ ते दत्ता विष्णुभक्तेभ्यश्चतुर्वर्णेभ्य एव च ॥ ८ ॥ भूमौ गौडोद्भवांश्चक्रे रुद्राक्षाञ्छिववल्लभान् ॥ मथुरायामयोध्यायां लंकायां मलये तथा ॥ ९ ॥ सह्याद्रौ च तथा काश्यां देशेष्वन्येषु वा तथा ॥ परानसह्यपापौघभेदनाञ्छ्रुतिनोदनान् ॥ १० ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा जाता ममाज्ञया ॥ रुद्राक्षास्ते पृथिव्यां तु तज्जातीयाः शुभाक्षकाः ॥ ११ ॥ श्वेतरक्ताः पीतकृष्णा वर्णा ज्ञेयाः क्रमाद्बुधैः ॥ स्वजातीयं नृभिर्धार्यं रुद्राक्षं वर्णतः क्रमात् ॥ ॥ १२ ॥ वर्णैस्तु तत्फलं धार्यं भुक्तिमुक्तिफलेप्सुभिः ॥ शिवभक्तैर्विशेषेण शिवयोः प्रीतये सदा ॥ १३ ॥ धात्रीफलप्रमाणं यच्छ्रेष्ठमेतदुदाहृतम् ॥ बदरीफलमात्रं तु मध्यमं संप्रकीर्त्तितम् ॥ १४ ॥ अधमं चणमात्रं स्यात्प्रक्रियैषा परोच्यते ॥ शृणु पार्वति सुप्रीत्या भक्तानां हितकाम्यया ॥ १५ ॥ बदरीफलमात्रं च यत्स्यात्किल महेश्वरि ॥ तथापि फलदं लोके सुखसौभाग्यवर्द्धनम् ॥ १६ ॥ धात्रीफलसमं यत्स्यात्सर्वारिष्टविनाशनम् ॥ गुंजया सदृशं यत्स्यात्सर्वार्थफलसाधनम् ॥ १७ ॥ यथायथा लघुः स्यात्तु तथाधिकफलप्रदः ॥ एकैकतः फलं प्रोक्तं दशांशैरधिकं बुधैः ॥ १८ ॥ रुद्राक्षधारणं प्रोक्तं पापनाशनहेतवे ॥ तस्माच्च धारणीयो वै सर्वार्थसाधनो ध्रुवम् ॥ १९ ॥ यथा च दृश्यते लोके रुद्राक्षः फलदः शुभः ॥ न तथा दृश्यतेऽन्या च मालिका परमेश्वरि ॥ २० ॥ समाः स्निग्धा दृढाः स्थूलाः कंटकैः संयुताः शुभाः ॥ रुद्राक्षाः कामदा देवि भुक्तिमुक्तिप्रदाः सदा ॥ २१ ॥

कृमिदुष्टं छिन्नंभिन्नं कंटकैर्हीनमेव च ॥ व्रणयुक्तमवृत्तं च रुद्राक्षान्षड्विवर्जयेत् ॥२२॥ स्वयमेव कृतद्वारं रुद्राक्षं स्यादिहोत्तमम् ॥ यत्तु पौरुषयत्नेन कृतं तन्मध्यमं भवेत् ॥ २३ ॥ रुद्राक्षधारणं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ॥ रुद्रसंख्याशतं धृत्वा रुद्ररूपो भवेन्नरः ॥ २४ ॥ एकादशशतानीह धृत्वा यत्फलमाप्यते ॥ तत्फलं शक्यते नैव वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ २५ ॥ शतार्द्धेन युतैः पंचशतैर्वै मुकुटं मतम् ॥ रुद्राक्षैर्विरचेत्सम्यग्भक्तिमान्पुरुषो नरः ॥ २६ ॥ त्रिभिः शतैः षष्टियुक्तैस्त्रिरावृत्त्या तथा पुनः ॥ रुद्राक्षैरुपवीतं च निर्मीयाद्भक्तितत्परः ॥ २७ ॥ शिखायां च त्रयं प्रोक्तं रुद्राक्षाणां महेश्वरि ॥ कर्णयोः षट् च षट् चैव वामदक्षिणयोस्तथा ॥ २८ ॥ शतमेकोत्तरं कंठे बाह्वोर्वै रुद्रसंख्यया ॥ कूर्परद्वारयोस्तत्र मणिबंधे तथा पुनः ॥ २९ ॥ उपवीते त्रयं धार्यं शिवभक्तिरतैर्नरैः ॥ शेषानुर्वरितान्पंच सम्मितान्धारयेत्कटौ ॥ ३० ॥ एतत्संख्या धृता येन रुद्राक्षाः परमेश्वरि ॥ तद्रूपं तु प्रणम्यं हि स्तुत्यं सर्वैर्महेशवत् ॥ ३१ ॥ एवंभूतं स्थितं ध्याने यदा कृत्वासने जनम् ॥ शिवेति व्याहरंश्चैव दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ ३२ ॥ शताधिकसहस्रस्य विधिरेष प्रकीर्त्तितः ॥ तदभावे प्रकारोऽन्यः शुभः संप्रोच्यते मया ॥ ३३ ॥ शिखायामेकरुद्राक्षं शिरसा त्रिंशतं वहेत् ॥ पंचाशच्च गले दध्याद्बाह्वोः षोडश षोडश ॥ ३४ ॥ मणिबंधे द्वादश द्विस्कंधे पंचशत वहेत् ॥ अष्टोत्तरशतैर्माल्यमुपवीतं प्रकल्पयेत् ॥ ३५ ॥ एवं सहस्ररुद्राक्षान्धारयेद्यो दृढव्रतः ॥ तं नमंति सुराः सर्वे यथा रुद्रस्तथैव सः ॥ ३६ ॥ एकं शिखायां रुद्राक्ष चत्वारिंशत्तु मस्तके ॥ द्वात्रिंशत्कण्ठदेशे तु वक्षस्यष्टोत्तरं शतम् ॥ ३७ ॥ एकैकं कर्णयोः षट् षट् बाह्वोः षोडश षोडश ॥ करयोरविमानेन द्विगुणेन मुनीश्वर ॥३८॥ संख्या प्रीतिधृता येन सोऽपि शैवजनः परः ॥ शिववत्पूजनीयो हि वंद्यः सर्वैरभीक्ष्णशः ॥३९॥ शिरसीशानमंत्रेण कर्णे तत्पुरुषेण च ॥ अघोरेण गले धार्यं तेनैव हृदयेऽपि च ॥ ४० ॥ अघोरबीजमंत्रेण करयोर्धारयेत्सुधीः ॥ पंचदशाक्षग्रथितां वामदेवेन चोदरे ॥ ४१ ॥ पंच ब्रह्मभिरंगैश्च त्रिमाला पंच सप्त च ॥ अथ वा मूलमंत्रेण सर्वानक्षांस्तु धारयेत् ॥ ४२ ॥ मद्यं मांसं तु लशुनं पलाण्डुं शिग्रमेव च ॥ श्लेष्मांतकं विड्वराहं भक्षणे वर्जयेत्ततः ॥ ४३ ॥ वलक्षं रुद्राक्षं द्विजतनुभिरेवेह विहितं सुरक्तं क्षत्राणां प्रमुदितमुमे पीतमसकृत् ॥ ततो वैश्यैर्धार्यं प्रतिदिवसमावश्यकमहो तथा कृष्णं शूद्रैः श्रुतिगदितमार्गोऽयमगज ॥ ४४ ॥ वर्णी वनी गृहयतिर्नियमेन दध्यादेतद्रहस्यपरमो न हि जातु तिष्ठेत् ॥ रुद्राक्षधारणमिदं सुकृतैश्च लभ्यं त्यक्त्वा दमेतदखिलान्नरकान्प्रयाति ॥ ४५ ॥ आदावामलकास्ततो लघुतरा रुग्णास्ततः कण्टकैः संदष्टाः कृमिभिस्तनूपकरणच्छिद्रेण हीनास्तथा ॥ धार्या

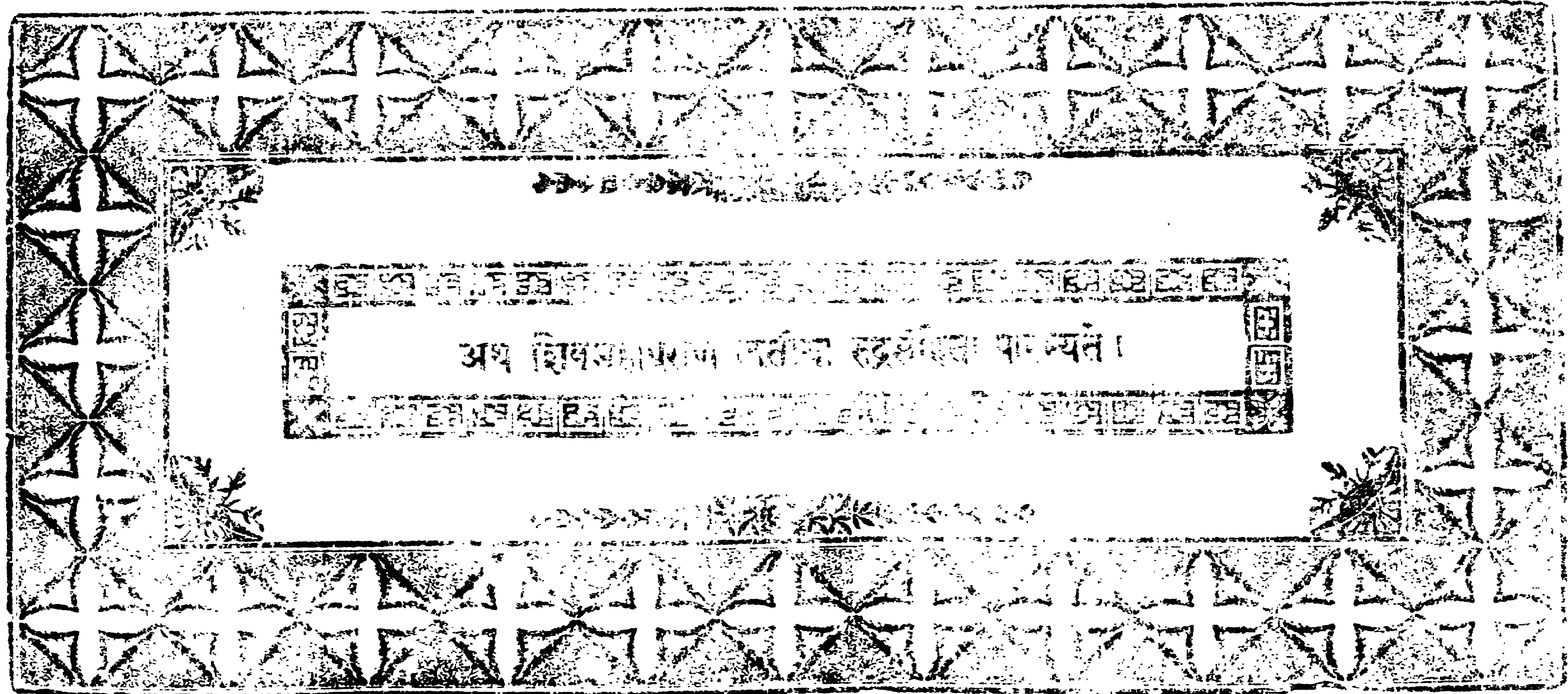
१ छिन्नं खण्डितं भिन्नं विदीर्णम् ।

नैव शुभेप्सुभिश्श्वणकवद्रुद्राक्षमप्यंततो रुद्राक्षो मम लिंगमंगलमुमे सूक्ष्मं प्रशस्तं सदा ॥ ४६ ॥ सर्वाश्रमाणां वर्णानां स्त्रीशूद्राणां शिवाज्ञया ॥ धार्याः सदैव रुद्राक्षा यतीनां प्रणवेन हि ॥ ४७ ॥ दिवाबिभ्रद्रात्रिकृतै रात्रौ बिभ्रद्दिवाकृतैः ॥ प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने मुच्यते सर्वपातकैः ॥४८ ॥ ये त्रिपुंड्रधरा लोके जटाधारिण एव ये ॥ य रुद्राक्षधरास्ते वै यमलोक प्रयांति न ॥ ४९ ॥ रुद्राक्षमेकं शिरसा बिभर्ति तथा त्रिपुण्ड्रं च ललाटमध्ये॥ पञ्चाक्षरं ये हि जपंति मंत्रं पूज्या भवद्भिः खलु ते हि माधवः ॥ ५० ॥ यस्याङ्गे नास्ति रुद्राक्षस्त्रिपुंड्रे भालपट्टके ॥ मुखे पंचाक्षरं नास्ति तमानय यमालयम् ॥ ५१ ॥ ज्ञात्वा ज्ञात्वा तत्प्रभावं भस्मरुद्राक्षधारिणः ॥ ते पूज्याः सर्वदास्माकं नो नेतव्याः कदाचन ॥ ५२ ॥ एवमाज्ञापयामास कालोऽपि निजकिङ्करान् ॥ तथेति मत्त्वा ते सर्वे तूष्णीमासन्सुविस्मिताः ॥ ५३ ॥ अत एव महादेवि रुद्राक्षोऽप्यघनाशनः ॥ तद्धरो मत्प्रियः शुद्धोऽप्यघवानपि पार्वति ॥ ५४ ॥ हस्ते बाहौ तथा मूर्ध्नि रुद्राक्षं धारयेत्तु यः ॥ अवध्यः सर्वभूतानां रुद्ररूपी चरेद्भुवि ॥ ५५ ॥ सुरासुराणां सर्वेषां वंदनीयः सदा स वै ॥ पूजनीयो हि दृष्टस्य [illegible] द यथा शिवः ॥ ५६ ॥ ध्यानज्ञानावमुक्तोऽपि रुद्राक्षं धारयेत्तु यः ॥ सर्वपाप विनिर्मुक्तः स याति परमां गतिम् ॥ ५७॥ रुद्राक्षेण जपन्मन्त्रं पुण्यं कोटिगुणं भवेत् ॥ दक्षकोटिगुणं पुण्यं धारणाल्लभते नरः ॥ ५८ ॥ यावत्कालं हि जीवस्य शरीरस्थो भवेत्स वै ॥ तावत्कालं स्वल्पमृत्युर्नं तं भुवि विबाधते ॥ ५९ ॥ त्रिपुंड्रेण च संयुक्तं रुद्राक्षाविलसांगकम् ॥ मृत्युंजयं जपंतं च दृष्ट्वा रुद्रफलं लभत ॥ ६० ॥ पचदेवप्रियश्चैव सर्वदेवप्रियस्तथा ॥ सर्वमन्त्राञ्जपेद्भक्तो रुद्राक्षमालया प्रिये ॥ ६१ ॥ विष्णवादिदेवभक्ताश्च धारयेयुर्न मशयः ॥ रुद्रभक्तो विशेषेण रुद्राक्षान्धारयेत्सदा ॥ ६२ ॥ रुद्राक्षा विविधाः प्रोक्तास्तेषां भेदान्वदाम्यहम् ॥ शृणु पार्वति सद्भक्त्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदान् ॥ ६३ ॥ एकवक्त्रः शिवः साक्षाद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ तस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ॥ ६४ ॥ यत्र संपूजितस्तत्र लक्ष्मीर्दूरतरा नहि ॥ नश्यन्त्युपद्रवाः सर्वे सर्वकामा भवंति हि ॥ ६५ ॥ द्विवक्त्रो देवदेवेशः सर्वकामफलप्रदः ॥ विशेषतः स रुद्राक्षो गोवधं नाशयेद्द्रुतम् ॥ ६६ ॥ त्रिवक्त्रो यो हि रुद्राक्षः साक्षात्साधनदः सदा ॥ तत्प्रभावाद्भवेयुर्वै विद्याः सर्वाः प्रतिष्ठिताः ॥ ॥ ६७॥ चतुर्वक्त्रः स्वयं ब्रह्मा नरहत्यां व्यपोहति ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्सद्यश्चतुर्वर्गफलप्रदः ॥ ६८ ॥ पंचवक्त्रः स्वयं रुद्रः कालाग्निर्नामतः प्रभुः ॥ सर्वमुक्तिप्रदश्चैव सर्वकामफलप्रदः ॥ ६९ ॥ अगम्यागमनं पापमभक्ष्यस्य च भक्षणम् ॥ इत्यादिसर्वपापानि पंचवक्त्रो व्यपोहति ॥ ७० ॥ षड्वक्त्रः कार्तिकेयस्तु धारणाद्दक्षिणे भुजे ॥ ब्रह्महत्यादिकैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ७१ ॥ सप्तवक्त्रो महेशानि ह्यनंगो नाम नामतः ॥ धारणात्तस्य

510

देवेशि दरिद्रोऽपीश्वरो भवेत् ॥ ७२ ॥ रुद्राक्षश्चाष्टवक्त्रश्च वसुमूर्तिश्च भैरवः ॥ धारणात्तस्य पूर्णायुर्मृतो भवति शूलभृत् ॥ ७३ ॥ भैरवो नववक्त्रश्च कपिलश्च मुनिः स्मृतः ॥ दुर्गा वा तदधिष्ठात्री नवरूपा महेश्वरी ॥ ७४ ॥ तं धारयेद्वामहस्ते रुद्राक्षं भक्तितत्परः ॥ सर्वेश्वरो भवेन्नूनं मम तुल्यो न संशयः ॥७५॥ दशवक्त्रो महेशानि स्वयं देवो जनार्दनः ॥ धारणात्तस्य देवेशि सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥ एकादशमुखो यस्तु रुद्राक्षः परमेश्वरि ॥ स रुद्रो धारणात्तस्य सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ ७७ ॥ द्वादशास्यं तु रुद्राक्षं धारयेत्केशदेशके ॥ आदित्याश्चैव ते सर्वे द्वादशैव स्थितास्तथा ॥ ७८ ॥ त्रयोदशमुखो विश्वेदेवस्तद्धारणान्नरः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति सौभाग्यं मङ्गलं लभेत् ॥ ७९ ॥ चतुर्दशमुखो यो हि रुद्राक्षः परमः शिवः ॥ धारयेन्मूर्ध्नि तं भक्त्या सर्वपापं प्रणश्यति ॥८०॥ इति रुद्राक्षभेदा हि प्रोक्ता वै मुखभेदतः ॥ तत्तन्मंत्राञ्छृणु प्रीत्या क्रमाच्छैलेश्वरात्मजे ॥ ८१ ॥ ॐ ह्रीं नमः १ ॐ नमः २ ॐ क्लीं नमः ३ ॐ ह्रीं नमः ४ ॐ ह्रीं नमः ५ ॐ ह्रीं हुं नमः ६ ॐ हुं नमः ७ ॐ हुं नमः ८ ॐ ह्रीं हुं नमः ९ ॐ ह्रीं नमः १० ॐ ह्रीं हुं नमः ११ ॐ क्रौं क्षौं रौं नमः १२ ॐ ह्रीं नमः १३ ॐ नमः १४ भक्तिश्रद्धायुतश्चैव सर्वकामार्थसिद्धये ॥ रुद्राक्षान्धारयेन्मंत्रैर्देवनालस्यवर्जितः ॥ ८२ ॥ विना मंत्रेण यो धत्ते रुद्राक्षं भुवि मानवः ॥ स याति नरकं घोरं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ८३ ॥ रुद्राक्षमालिनं दृष्ट्वा भूतप्रेतपिशाचकाः ॥ डाकिनी शाकिनी चैव ये चान्ये द्रोहकारकाः ॥ ८४ ॥ कृत्रिमं चैव यत्किंचिदभिचारादिकं च यत् ॥ तत्सर्वं दूरतो याति दृष्ट्वा शंकितविग्रहम् ॥ ८५ ॥ रुद्राक्षमालिनं दृष्ट्वा शिवो विष्णुः प्रसीदति ॥ देवी गणपतिः सूर्यः सुराश्चान्येऽपि पार्वति ॥ ८६ ॥ एवं ज्ञात्वा तु माहात्म्यं रुद्राक्षस्य महेश्वरि ॥ सम्यग्धार्याः समंत्राश्च भक्त्या धर्मविवृद्धये ॥ ८७ ॥ इत्युक्तं गिरिजाग्रे हि शिवेन परमात्मना ॥ भस्मरुद्राक्षमाहात्म्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ८८ ॥ शिवस्यातिप्रियौ ज्ञेयौ भस्मरुद्राक्षधारिणौ ॥ तद्धारणप्रभावाद्धि भुक्तिर्मुक्तिर्न संशयः ॥ ८९ ॥ भस्मरुद्राक्षधारी यः शिवभक्तस्स उच्यते ॥ पञ्चाक्षरजपासक्तः परिपूर्णश्च सन्मुखे ॥ ९० ॥ विना भस्मत्रिपुंड्रेण विना रुद्राक्षमालया ॥ पूजितोऽपि महादेवो नाभीष्टफलदायकः ॥ ९१ ॥ तत्सर्वं च समाख्यातं यत्पृष्टं हि मुनीश्वर ॥ भस्मरुद्राक्षमाहात्म्यं सर्वकामसमृद्धिदम् ॥ ९२ ॥ एतद्यः शृणुयान्नित्यं माहात्म्यं परमं शुभम् ॥ रुद्राक्षभस्मनोर्भक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥९३॥ इह सर्वसुखं भुक्त्वा पुत्रपौत्रादिसंयुतः ॥ लभेत्परत्र सन्मोक्षं शिवस्यातिप्रियो भवेत् ॥९४॥ विद्येश्वरसंहितेयं कथिता वो मुनीश्वराः ॥ सर्वसिद्धिप्रदा नित्यं मुक्तिदा शिवशासनात् ॥ ९५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमायां विद्येश्वरसंहितायां साध्यसाधनखण्डे रुद्राक्षमाहात्म्यवर्णनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमा विद्येश्वरसंहिता समाप्ता ॥

अथ शिवमहापुराणे द्वितीया रुद्रसंहिता प्रारभ्यते।

शिवमहापुराण-रुद्रसंहिता-२

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीगौरीशंकराभ्यां नमः ॥ ॥ अथ द्वितीया रुद्रसंहिता प्रारभ्यते ॥ ॥ विश्वोद्भवस्थितिलयादिषु हेतुमेकं गौरीपतिं विदिततत्त्वमनन्तकीर्तिम् ॥ मायाश्रय विगतमायमचिंत्यरूपं बोधस्वरूपममलं हि शिवं नमामि ॥ १ ॥ वन्दे शिवं तं प्रकृतेरनादिम्प्रशान्तमेकं पुरुषोत्तमं हि ॥ स्वमायया कृत्स्नमिद हि सृष्ट्वा नभोवदन्तर्बहिरास्थितो यः ॥ २ ॥ वन्देऽन्तरस्थं निजगूढरूपं शिवं स्वतस्स्रष्टुमिदं विचष्टे ॥ जगन्ति नित्यम्परितो भ्रमंति यत्सन्निधौ चुम्बकलोहवत्तम् ॥ ३ ॥ व्यास उवाच ॥ जगतः पितरं शम्भुञ्जगतो मातरं शिवाम् ॥ तत्पुत्रञ्च गणाधीशन्नत्वैतद्वर्णयामहे ॥ ४ ॥ एकदा मुनयस्सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ पप्रच्छुर्वरया भक्त्या सूतं ते शौनकादयः ॥ ५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ विद्येश्वरसंहितायाः श्रुता सा सत्कथा शुभा ॥ साध्यसाधनखंडाख्या रम्याद्या भक्तवत्सला ॥ ६ ॥ सूत सूत महाभाग चिरञ्जीव सुखी भव ॥ यच्छ्रावयसि नस्तात शांकरीं परमां कथाम् ॥ ७ ॥ पिबन्तस्त्वन्मुखाम्भोजच्युतं ज्ञानामृतं वयम् ॥ अवितृप्ताः पुनः किंचित्प्रष्टुमिच्छामहेऽनघ ॥ ८ ॥ व्यासप्रसादात्सर्वज्ञो प्राप्तोऽसि कृतकृत्यताम् ॥ नाज्ञातं विद्यते किंचिद्भूतं भव्यं भवच्च यत् ॥ ९ ॥ गुरोर्व्यासस्य सद्भक्त्या समासाद्य कृपां पराम् ॥ मद ज्ञात विशेषेण सर्वं सार्थं कृतं जनुः ॥ १० ॥ इदानीं कथय प्राज्ञ शिवरूपमनुत्तमम् ॥ दिव्यानि वै चारित्राणि शिवयोरप्यशेषतः ॥ ११ ॥ अगुणो गुणतां यातिकथं लोके महेश्वरः ॥ शिवतत्त्वं वय सर्वे न जानीमो विचारतः ॥ १२ ॥ सृष्टेः पूव कथं शंभुस्स्वरूपेणावतिष्ठते ॥ सृष्टिमध्ये स हि कथं क्रीडन्संवर्त्तते प्रभुः ॥ १३ ॥ तदन्ते च कथ देवस्स तिष्ठति महेश्वरः ॥ कथं प्रसन्नतां याति शंकरो लोकशंकरः ॥ १४ ॥ स प्रसन्नो महेशानः किं प्रयच्छति सत्फलम् ॥ स्वभक्तेभ्यः परेभ्यश्च तत्सर्व कथयस्व नः ॥ १५ ॥ सद्यः प्रसन्नो भगवान्भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ भक्तप्रयास स महान्न पश्यति दयापरः ॥१६॥ ब्रह्मा विष्णुर्महेशश्च त्रयो देवाश्शिवांगजाः ॥ महेशस्तत्र पूर्णांशस्स्वयमेव शिवोऽपरः ॥ १७॥ तस्याविर्भावमाख्याहि चरितानि विशेषतः ॥ उमाविर्भावमाख्याहि तद्विवाह तथा प्रभो ॥ १८ ॥ तद्गार्हस्थ्यं विशेषेण तथा लीलाः परा अपि॥ एतत्सर्वं तदन्यच्च कथनीय त्वयाऽनघ ॥ १९ ॥ व्यास उवाच ॥ इति पृष्टस्तदा तैस्तु सूतो हर्षसमन्वितः ॥ स्मृत्वा शंभुपदांभोजं प्रत्युवाच मुनीश्वरान् ॥ २० ॥ सूत उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं भवद्भिश्च धन्या यूयं मुनीश्वराः ॥ सदाशिवकथायां वो यस्माज्जाता नैष्ठिकी मतिः ॥ २१ ॥ सदाशिवकथाप्रश्नः पुरुषांस्त्रीन्पुनाति हि ॥ वक्तारं पृच्छकं श्रोतॄञ्जाह्नवीसलिल यथा ॥ २२ ॥ शंभोर्गुणानुवादात्को विरज्येत पुमान्द्विजाः ॥ विना पशुघ्नं त्रिविधजनानन्दकरात्सदा ॥ २३ ॥ गीयमानो वितृष्णैश्च भवरोगौषधोऽपि हि ॥मनः श्रोत्राभिरामश्च यतः सर्वार्थदः स वै ॥ २४ ॥

कथयामि यथाबुद्धि भवत्प्रश्नानुसारतः ॥ शिवलीलां प्रयत्नेन द्विजास्तां शृणुतादरात् ॥२५॥ भवद्भिः पृच्छ्यते यद्वत्तत्तथा नारदेन वै ॥ पृष्टं पित्रे प्रेरितेन हरिणा शिवरूपिणा ॥ २६ ॥ ब्रह्मा श्रुत्वा सुतवचश्शिवभक्तः प्रसन्नधीः ॥ जगौ शिवयशः प्रीत्या हर्षयन्मुनिसत्तमम् ॥ २७ ॥ व्यास उवाच ॥ सूतोक्तमिति तद्वाक्यमाकर्ण्य द्विजसत्तमाः ॥ पप्रच्छुस्तत्सुसंवादं कुतूहलसमन्विताः ॥२८॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग शैवोत्तम महामते ॥ श्रुत्वा तव वचो रम्यं चतो नस्सकुतूहलम् ॥ २९ ॥ कदा बभूव सुखकृद्विधिनारदयोर्महान् ॥ संवादो यत्र गिरिशसुलीला भवमोचिनी ॥ ३० ॥ विधिनारदसंवादपूर्वकं शांकरं यशः ॥ ब्रूहि नस्तात तत्प्रीत्या तत्तत्प्रश्नानुसारतः ॥३१॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां मुनीनां भावितात्मनाम्॥ सूतः प्रोवाच सुप्रीतस्तत्संवादानुसारतः ॥ ३२ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने मुनिप्रश्नवर्णनो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एकस्मिन्समये विप्रा नारदो मुनिसत्तमः ॥ ब्रह्मपुत्रो विनीतात्मा तपोर्थं मन आदधे ॥ १ ॥ हिमशैलगुहा काचिदेका परमशोभना ॥ यत्समीपे सुरनदी सदा वहति वेगतः ॥ २ ॥ तत्राश्रमो महादिव्यो नानाशोभासमन्वितः ॥ तपोर्थं स ययौ तत्र नारदो दिव्यदर्शनः ॥ ३ ॥ तां दृष्ट्वा मुनिशार्दूलस्तेपे स सुचिरं तपः ॥ बध्वासनं दृढं मौनी प्राणानायम्य शुद्धधीः ॥ ४ ॥ चक्रे मुनिस्समाधिं तमहंब्रह्मेति यत्र ह ॥ विज्ञानं भवति ब्रह्मसाक्षात्कारकरं द्विजाः ॥ ५ ॥ इत्थं तपति तस्मिन्वै नारदे मुनिसत्तमे ॥ चकंपेऽथ शुनासीरो मनस्संतापविह्वलः ॥ ६ ॥ मनसीति विचिंत्यासौ मुनिर्मे राज्यमिच्छति ॥ तद्विघ्नकरणार्थं हि हरिर्यत्नमियेष सः ॥ ७ ॥ सस्मार स स्मरं शक्रश्चेतसा देवनायकः ॥ आजगाम द्रुतं कामस्समधीमहिषीसुतः ॥ ८ ॥ अथागतं स्मरं दृष्ट्वा संबोध्य सुरराट् प्रभुः ॥ उवाच तं प्रपश्याशु स्वार्थे कुटिलशेमुषिः ॥ ९ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ मित्रवर्य्य महावीर सर्वदा हितकारक ॥ शृणु प्रीत्या वचो मे त्वं कुरु साहाय्यमात्मना ॥ १० ॥ त्वद्बलान्मे बहूनाञ्च तपोगर्वो विनाशितः ॥ मद्राज्यस्थिरता मित्र त्वदनुग्रहतस्सदा ॥ ११ ॥ हिमशैलगुहायां हि मुनिस्तपति नारदः ॥ मनसोद्दिश्य विश्वेशं महासंयमवान्दृढः ॥ १२ ॥ याचन्न विधितो राज्यं स ममेति विशंकितः ॥ अद्यैव गच्छ तत्र त्वं तत्तपोविघ्नमाचर ॥ १३ ॥ इत्याज्ञप्तो महेन्द्रेण स कामस्समधुप्रियः ॥ जगाम तत्स्थलं गर्वादुपायं स्वश्चकार ह ॥ १४ ॥ रचयामास तत्राशु स्वकलास्सकला अपि ॥ वसंतोऽपि स्वप्रभावं चकार विविधं मदात् ॥ १५ ॥ न बभूव मुनेश्चेतो विकृतं मुनिसत्तमाः ॥ भ्रष्टो बभूव तद्गर्वो महेशानुग्रहेण ह ॥ १६ ॥ शृणुतादरतस्तत्र कारणं शौनकादयः ॥ ईश्वरानुग्रहेणात्र न प्रभावः स्मरस्य हि ॥ १७ ॥ अत्रैव शम्भुनाऽकारि सुतपश्च स्मरारिणा ॥ अत्रैव दग्धस्तेनाशु

कामो मुनितपोपहः ॥ १८ ॥ कामजीवनहेतोर्हि रत्या संप्रार्थितैस्सुरैः ॥ सम्प्रार्थित उवाचेदं शंकरो लोकशंकरः ॥ १९ ॥ कंचित्समयमासाद्य जीविष्यति सुराः स्मरः ॥ परंत्विह स्मरोपायश्चलिष्यति न कश्चन ॥ २० ॥ इह यावद्दृश्यते भूर्जनैः स्थित्वाऽमरास्सदा ॥ कामबाणप्रभावोऽत्र न चलिष्यत्यसंशयम् ॥ २१ ॥ इति शम्भूक्तितः कामो मिथ्यात्मगतिकस्तदा ॥ नारदे स जगामाशु दिवमिन्द्रसमीपतः ॥ २२ ॥ आचख्यौ सर्ववृत्तांतं प्रभावं च मुनेः स्मरः ॥ तदाज्ञया ययौ स्थानं स्वकीयं स मधुप्रियः ॥२३॥ विस्मितोऽभूत्सुराधीशः प्रशशंसाथ नारदम् ॥ तद्वृत्तांतानभिज्ञो हि मोहितश्शिवमायया ॥ २४ ॥ दुर्ज्ञेया शांभवी माया सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ भक्तं विनार्पितात्मानं तया संमोह्यते जगत् ॥२५ ॥ नारदोऽपि चिरं तस्थौ तत्रेशानुग्रहेण ह ॥ पूर्णं मत्वा तपस्तत्स्वं विरराम ततो मुनिः ॥२६॥ कामाजयं निजं मत्वा गर्वितोऽभून्मुनीश्वरः ॥ वृथैव विगतज्ञान शिवमायाविमोहितः ॥ २७ ॥ धन्या धन्या महामाया शांभवी मुनिसत्तमाः ॥ तद्गतिं न हि पश्यंति विष्णुब्रह्मादयोपि हि ॥ २८ ॥ तया संमोहितोऽतीव नारदो मुनिसत्तमः ॥ कैलासं प्रययौ शीघ्रं स्ववृत्तं गदितुं मदी ॥२९॥ रुद्रं नत्वाब्रवीत्सर्वं स्ववृत्तङ्गर्ववान्मुनिः॥मत्त्वात्मानं महात्मानं स्वप्रभुश्च स्मरञ्जयम् ॥ ३० ॥ तच्छ्रुत्वा शंकरः प्राह नारद भक्तवत्सलः ॥ स्वमायामोहितं हेत्वनभिज्ञं भ्रष्टचेतसम् ॥ ३१ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ हे तात नारद प्राज्ञ धन्यस्त्वं शृणु मद्वचः ॥ वाच्यमेवं न कुत्रापि हरेरग्रे विशेषतः ॥ ३२ ॥ पृच्छमानोऽपि न ब्रूयाः स्ववृत्तं मे यदुक्तवान् ॥ गोप्यं गोप्यं सर्वथा हि नैव वाच्यं कदाचन ॥३३॥ शास्म्यर्हं त्वां विशेषेण मम प्रियतमो भवान् ॥ विष्णुभक्तो यतस्त्वं हि तद्भक्तोतीव मेऽनुगः ॥ ३४ ॥ शास्ति स्मेत्थञ्च बहुशो रुद्रस्सूतिकरः प्रभुः ॥ नारदो न हितं मेने शिवमायाविमोहितः ॥३५॥ प्रबला भाविनी कर्मगतिर्ज्ञेया विचक्षणैः ॥ न निवार्या जनैः कैश्चिदपीच्छा सैव शांकरी ॥ ३६ ॥ ततस्स मुनिवर्यो हि ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥ विधिं नत्वाऽब्रवीत्कामजयं स्वस्य तपोबलात् ॥ ३७ ॥ तदाकर्ण्य विधिस्सोऽथ स्मृत्वा शम्भुपदाम्बुजम् ॥ ज्ञात्वा सर्वं कारणं तन्निषिषेध सुतं तदा ॥३८॥ मेने हितं न विध्युक्तं नारदो ज्ञानिसत्तमः ॥ शिवमायामोहितश्च रूढचित्तमदांकुरः ॥ ३९ ॥ शिवेच्छा यादृशी लोके भवत्येव हि सा तदा ॥ तदधीनं जगत्सर्वं वचस्तंत्यां स्थितं यतः ॥ ४० ॥ नारदोऽथ ययौ शीघ्रं विष्णुलोक विनष्टधीः ॥ मदांकुरमना वृत्तं गदितुं स्व तदग्रतः ॥ ४१ ॥ आगच्छंतं मुनिं दृष्ट्वा नारदं विष्णुरादरात् ॥ उत्थित्वाग्रे गतोऽरं तं शिश्लेष ज्ञातहेतुकः ॥ ४२ ॥ स्वासने समुपावेश्य स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ हरिः प्राह वचस्तथ्यं नारद

१ छधुक्षिप्रमरन्द्रतमित्यमरः ।

मदनाशनम् ॥ ४३ ॥ विष्णुरुवाच ॥ कुत आगम्यते तात किमर्थमिह चागतः ॥ धन्यस्त्वं मुनिशार्दूल तीर्थोऽहं तु तवागमात् ॥ ४४ ॥ विष्णुवाक्यमिति श्रुत्वा नारदो गर्वितो मुनिः ॥ स्ववृत्तं सर्वमाचष्ट समदं मदमोहितः ॥ ४५ ॥ श्रुत्वा मुनिवचो विष्णुस्समदं कारणं ततः ॥ ज्ञातवानखिल स्मृत्वा शिवपादांबुजं हृदि ॥ ४६ ॥ तुष्टाव गिरिशं भक्त्या शिवात्मा शवराड्ढरिः ॥ सांजलिर्विसुधीर्नम्रमस्तकः परमेश्वरम् ॥ ४७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ देव देव महादेव प्रसीद परमेश्वर ॥ धन्यस्त्वं शिव धन्या ते माया सर्वविमोहिनी ॥ ४८ ॥ इत्यादि स स्तुतिं कृत्वा शिवस्य परमात्मनः ॥ निमील्य नयने ध्यात्वा विरराम पदाम्बुजम् ॥ ४९ ॥ यत्कर्त्तव्यं शंकरस्य स ज्ञात्वा विश्वपालकः ॥ शिवशासनतः प्राह हृदाथ मुनिसत्तमम् ॥ ५० ॥ विष्णुरुवाच ॥ धन्यस्त्वं मुनिशार्दूल तपोनिधिरुदारधीः ॥ भक्तित्रिकं न यस्यास्ति काममोहादयो मुने ॥ ५१ ॥ विकारास्तस्य सद्यो वै भवंत्यखिलदुःखदाः ॥ नैष्ठिको ब्रह्मचारी त्वं ज्ञानवैराग्यवान्सदा ॥ ५२ ॥ कथ कामविकारी स्या जन्मनाविकृतस्सुधीः ॥ इत्याद्युक्तं वचो भूरि श्रुत्वा स मुनिसत्तमः ॥५३॥ विजहास हृदा नत्वा प्रत्युवाच वचो हरिम् ॥ नारद उवाच ॥ किंप्रभावः स्मरः स्वामिन्कृपा यद्यस्ति ते मयि ॥ ५४ ॥ इत्युक्त्वा हरिमानम्य ययौ यादृच्छिको मुनिः ॥ ५५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखण्डे सृष्ट्युपाख्याने नारदतपोवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग व्यासशिष्य नमोऽस्तु ते ॥ अद्भुतेयं कथा तात वर्णिता कृपया हि नः ॥ १ ॥ मुनौ गते हरिस्तात किं चकार ततः परम् ॥ नारदोऽपि गतः कुत्र तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ प्रत्युवाच शिवं स्मृत्वा नानासूतिकरं बुधः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ मुनौ यदृच्छया विष्णुर्गते तस्मिन्हि नारदे ॥ शिवेच्छया चकाराशु मायां मायाविशारदः ॥ ४ ॥ मुनिमार्गस्य मध्ये तु विरेचे नगरं महत् ॥ शतयोजनविस्तारमद्भुतं सुमनोहरम् ॥ ५ ॥ स्वलोकादधिकं रम्य नानावस्तुविराजितम् ॥ नरनारीविहाराढ्यं चतुर्वर्णाकुल परम् ॥ ६ ॥ तत्र राजा शीलनिधिर्नामैश्वर्यसमन्वितः ॥ सुतास्वयम्वरोद्युक्तो महोत्सवसमन्वितः ॥ ७ ॥ चतुर्दिग्भ्यः समायातैस्संयुतं नृपनन्दनैः ॥ नानावेषैः सुशोभैश्च तत्कन्यावरणोत्सुकैः ॥ ८ ॥ एतादृशं पुरं दृष्ट्वा मोहं प्राप्तोऽथ नारदः ॥ कौतुकी तन्नृपद्वारं जगाम मदनैधितः ॥ ९ ॥ आगतं मुनिवर्यं तं दृष्ट्वा शीलनिधिर्नृपः ॥ उपवेश्यार्चयांचक्रे रत्नसिंहासने वरे ॥ १० ॥ अथ राजा स्वतनयां नामतश्श्रीमतीं वराम् ॥ समानीय नारदस्य पादयोस्समपातयत् ॥११॥ तत्कन्यां प्रेक्ष्य स मुनिर्नारदः प्राह विस्मितः ॥ केयं राजन्महाभागा कन्या सुरसुतोपमा ॥ १२ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा प्राह

476

कृतांजलिः ॥ दुहितेयं मम मुने श्रीमती नाम नामतः ॥ १३ ॥ प्रदानसमयं प्राप्ता वरमन्वेषती शुभम् ॥ सा स्वयम्वरसंप्राप्ता सर्वलक्षणलक्षिता ॥ ॥ १४ ॥ अस्या भाग्यं वद मुने सर्वं जातकमादरात् ॥ कीदृशं तनयेयं मे वरमाप्स्यति तद्वद ॥ १५ ॥ इत्युक्तो मुनिशार्दूलस्तामिच्छुः कामविह्वलः ॥ समाभाष्य स राजानं नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ १६ ॥ सुतेयं तव भूपाल सर्वलक्षणलक्षिता ॥ महाभाग्यवती धन्या लक्ष्मीरिव गुणालया ॥ ॥ १७ ॥ सर्वेश्वरोऽजितो वीरो गिरिश सदृशो विभुः ॥ अस्याः पतिर्ध्रुवं भावी कामजित्सुरसत्तमः ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वा नृपमामंत्र्य ययौ यादृच्छिको मुनिः ॥ बभूव कामविवशश्शिवमायाविमोहितः ॥१९॥ चित्ते विचिन्त्य स मुनिराप्नुयां कथमेनकाम् ॥ स्वयम्वरे नृपालानामेकं मां वृणुयात्कथम् ॥ २० ॥ सौन्दर्यं सर्वनारीणां प्रियं भवति सर्वथा ॥ तद्दृष्ट्वैव प्रसन्ना सा स्ववशा नात्र संशयः ॥ २१ ॥ विधायेत्थं विष्णुरूपं ग्रहीतुं मुनिसत्तमः ॥ विष्णुलोकं जगामाशु नारदः स्मरविह्वलः ॥ २२ ॥ प्रणिपत्य हृषीकेशं वाक्यमेतदुवाच ह ॥ रहसि त्वां प्रवक्ष्यामि स्ववृत्तांतमशेषतः ॥ ॥ २३ ॥ तथेत्युक्ते तथा भूते शिवेच्छाकार्यकर्तरि ॥ ब्रूहीत्युक्तवति श्रीशे मुनिराह च केशवम् ॥ २४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ त्वदीयो भूपतिः शीलनिधिस्स वृषतत्परः ॥ तस्य कन्या विशालाक्षी श्रीमती वरवर्णिनी ॥ २५ ॥ जगन्मोहिन्यभिख्याता त्रैलोक्येऽप्यतिसुन्दरी ॥ परिणेतुमहं विष्णो तामिच्छाम्यद्य मा चिरम् ॥ २६ ॥ स्वयंवरं चकारासौ भूपतिस्तनयेच्छया ॥ चतुर्दिग्भ्यस्समायाता राजपुत्रास्सहस्रशः ॥ २७ ॥ यदि दास्यसि रूपं मे तदा तां प्राप्नुयां ध्रुवम् ॥ त्वद्रूपं सा विना कंठे जयमालां न धास्यति ॥ २८ ॥ स्वरूपं देहि मे नाथ सेवकोऽहं प्रियस्तव ॥ वृणुयान्मां यथा सा वै श्रीमती क्षितिपात्मजा ॥ २९ ॥ सूत उवाच ॥ वचः श्रुत्वा मुनेरित्थं विहस्य मधुसूदनः ॥ शांकरीं प्रभुतां बुद्ध्वा प्रत्युवाच दयापरः ॥ ३० ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ स्वेष्टदेशं मुने गच्छ करिष्यामि हितं तव ॥ भिषग्वरो यथार्त्तस्य यतः प्रियतरोऽसि मे ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वा मुनये तस्मै ददौ विष्णुर्मुखं हरेः ॥ स्वरूपमनुगृह्यास्य तिरोधानं जगाम सः ॥ ३२ ॥ एवमुक्तो मुनिर्हृष्टः स्वरूपं प्राप्य वै हरेः ॥ मेने कृतार्थमात्मानं तद्यत्नं न बुबोध सः ॥ ३३ ॥ अथ तत्र गतः शीघ्रं नारदो मुनिसत्तमः ॥ चक्रे स्वयम्वरं यत्र राजपुत्रैस्समाकुलम् ॥ ३४ ॥ स्वयम्वरसभा दिव्या राजपुत्रसमावृता ॥ शुशुभेऽतीव विप्रेन्द्रा यथा शक्रसभापरा ॥ ३५ ॥ तस्यां नृपसभायां वै नारदः समुपाविशत् ॥ स्थित्वा तत्र विचिन्त्येति प्रीतियुक्तेन चेतसा ॥ ३६ ॥ मां वरिष्यति नान्यं सा विष्णुरूपधरं ध्रुवम् ॥ आननस्य कुरूपत्वं न वेद मुनिसत्तमः ॥ ३७ ॥ पूर्वरूपं मुनिं सर्वे ददृशुस्तत्र मानवाः ॥ तद्भेदं बुबुधुस्ते न राजपुत्रादयो द्विजाः ॥ ३८ ॥ तत्र रुद्रगणौ द्वौ तद्रक्षणाथ समागतौ ॥ विप्ररूपधरौ गूढौ

पश्य नारद तद्भेदं जज्ञतुः परम् ॥ ३९ ॥ मूढं मत्वा मुनिं तौ तन्निकटं जग्मतुर्गणौ ॥ कुरुतस्तत्प्रहासं वै भाषमाणौ परस्परम् ॥ ४० ॥
तद्भेदं जज्ञतुः परम् ॥ ३९ ॥ मूढं मत्वा मुनिं तौ तन्निकटं जग्मतुर्गणौ ॥ कुरुतस्तत्प्रहासं वै भाषमाणौ परस्परम् ॥ ४० ॥ पश्य नारद
रूपं हि विष्णोरिव महोत्तमम् ॥ मुखं तु वानरस्येव विकटं च भयंकरम् ॥ ४१ ॥ इच्छत्ययं नृपसुतां वृथैव स्मरमोहितः ॥ इत्युक्त्वा सच्छलं
वाक्यमुपहासं प्रचक्रतुः ॥ ४२ ॥ न शुश्राव यथार्थं तु तद्वाक्यं स्मरविह्वलः ॥ पर्यैक्षच्छ्रीमतीं तां वै तल्लिप्सुर्मोहितो मुनिः ॥ ४३ ॥ एतस्मि
न्नंतरे भूपकन्या चांतःपुरात्तु सा ॥ स्त्रीभिस्समावृता तत्राजगाम वरवर्णिनी ॥४४॥ मालां हिरण्मयीं रम्यामादाय शुभलक्षणा ॥ तत्र स्वयम्वरे
रेजे स्थिता मध्ये रमेव सा ॥ ४५ ॥ बभ्राम सा सभां सर्वां मालामादाय सुव्रता ॥ वरमन्वेषती तत्र स्वात्माभीष्टं नृपात्मजा ॥ ४६ ॥ वानरास्यं
विष्णुतनुं मुनिं दृष्ट्वा चुकोप सा ॥ दृष्टिं निवार्य च ततः प्रस्थिता प्रीतमानसा ॥ ४७ ॥ न दृष्ट्वा स्ववरं तत्र त्रस्तासीन्मनसेप्सितम् ॥ अंतस्सभा
स्थिता कस्मिन्नर्पयामास न स्रजम् ॥ ४८ ॥ एतस्मिन्नंतरे विष्णुराजगाम नृपाकृतिः ॥ न दृष्टः कैश्चिदपरैः केवलं सा ददर्श हि ॥ ४९ ॥
अथ सा तं समालोक्य प्रसन्नवदनाम्बुजा ॥ अर्पयामास तत्कंठे तां मालां वरवर्णिनी ॥ ५० ॥ तामादाय ततो विष्णू राजरूपधरः प्रभुः ॥ अंत
र्धानमगात्सद्यस्स्वस्थानं प्रययौ किल ॥ ५१ ॥ सर्वे राजकुमाराश्च निराशाः श्रीमतीं प्रति ॥ मुनिस्तु विह्वलोऽतीव बभूव मदनातुरः ॥ ५२ ॥
तदा तावूचतुस्सद्यो नारदं स्मरविह्वलम् ॥ विप्ररूपधरौ रुद्रगणौ ज्ञानविशारदौ ॥ ५३ ॥ गणावूचतुः ॥ हे नारद मुने त्वं हि वृथा मदनमो
हितः ॥ तल्लिप्सुस्स्वमुखं पश्य वानरस्येव गर्हितम् ॥ ५४ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य तयोर्वाक्यं नारदो विस्मितोऽभवत् ॥ मुखं ददर्श
मुकुरे शिवमायाविमोहितः ॥ ५५ ॥ स्वमुखं वानरस्येव दृष्ट्वा चुक्रोध सत्वरम् ॥ शापं ददौ तयोस्तत्र गणयोर्मोहितो मुनिः ॥ ५६ ॥ युवां ममो
पहासं वै चक्रतुर्ब्राह्मणस्य हि ॥ भवेतां राक्षसो विप्रवीर्यजौ वै तदाकृती ॥ ५७ ॥ श्रुत्वा हरगणावित्थं स्वशापं ज्ञानिसत्तमौ ॥ न किंचिदूचतु-
स्तौ हि मुनिमाज्ञाय मोहितम् ॥ ५८ ॥ स्वस्थानं जग्मतुर्विप्रा उदासीनौ शिवस्तुतिम् ॥ चक्रतुर्मन्यमानौ वै शिवेच्छां सकलां सदा ॥ ५९ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने नारदमोहनवर्णनो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत
सूत महाप्राज्ञ वर्णिता ह्यद्भुता कथा ॥ धन्या तु शांभवी माया तदधीनं चराचरम् ॥ १ ॥ गतयोर्गणयोश्शंभोस्स्वयमात्मेच्छया विभोः ॥
किं चकार मुनिः क्रुद्धो नारदः स्मरविह्वलः ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ विमोहितो मुनिर्दत्त्वा तयोश्शापं यथोचितम् ॥ जले मुखं निरीक्ष्याथ
स्वरूपं गिरिशेच्छया ॥ ३ ॥ शिवेच्छया न प्रबुद्धः स्मृत्वा हरिकृतच्छलम् ॥ क्रोधं दुर्विषहं कृत्वा विष्णुलोकं जगाम ह ॥ ४ ॥ ॥ उवाच

475

वचनं क्रुद्धः समिद्ध इव पावकः ॥ दुरुक्तिगर्भितं व्यङ्गं नष्टज्ञानशिवेच्छया ॥ ५ ॥ नारद उवाच ॥ हे हरे त्वं महादुष्टः कपटी विश्वमोहनः ॥ परोत्साहं न सहसे मायावी मलिनाशयः ॥ ६ ॥ मोहिनीरूपमादाय कपटं कृतवान्पुरा ॥ असुरेभ्योऽपाययस्त्वं वारुणीममृतं न हि ॥ ७ ॥ चेत्पिबेन्न विषं रुद्रो दयां कृत्वा महेश्वरः ॥ भवेन्नष्टाऽखिला माया तव व्याजरते हरे ॥ ८ ॥ गतिः सकपटा तेऽतिप्रिया विष्णो विशेषतः ॥ साधु स्वभावो न भवान्स्वतंत्रः प्रभुणा कृतः ॥ ९ ॥ कृतं समुचितन्नैव शिवेन परमात्मना ॥ तत्प्रभावबलं ध्यात्वा स्वतंत्रकृतिकारकः ॥ १० ॥ त्वद्गतिं सुसमाज्ञाय पश्चात्तापमवाप सः ॥ विप्रं सर्वोपरि प्राह स्वोक्तवेदप्रमाणकृत् ॥ ११ ॥ तज्ज्ञात्वाहं हरे त्वाद्य शिक्षयिष्यामि तद्बलात् ॥ यथा न कुर्याः कुत्रापीदृशं कर्म कदाचन ॥ १२ ॥ अद्यापि निर्भयस्त्वं हि संगं नापस्तरस्विना ॥ इदानीं लप्स्यसे विष्णो फलं स्वकृतकर्मणः ॥ १३ ॥ इत्थ मुक्त्वा हरिं सोऽथ मुनिर्मायाविमोहितः ॥ शशाप क्रोधनिर्विण्णो ब्रह्मतेजः प्रदर्शयन् ॥ १४ ॥ स्त्रीकृते व्याकुलं विष्णो मामकार्षीर्विमोहकः ॥ अन्व कार्षीस्स्वरूपेण येन कापट्यकार्यकृत् ॥ १५ ॥ तद्रूपेण मनुष्यस्त्व भव तद्दुःखभुग्घरे ॥ यन्मुखं कृतवान्मे त्वं ते भवंतु सहायिनः ॥ १६ ॥ त्वं स्त्रीवियोगजं दुःखं लभस्व परदुःखदः ॥ मनुष्यगतिकः प्रायो भवाज्ञानविमोहितः ॥ १७ ॥ इति शप्त्वा हरिं मोहान्नारदोऽज्ञानमोहितः ॥ विष्णुर्जग्राह तं शापं प्रशंसञ्शांभवीमजाम् ॥ ॥ १८ ॥ अथ शंभुर्महालीलो निश्चकर्ष विमोहिनीम् ॥ स्वमायां मोहितो ज्ञानी नारदोऽप्यभवद्यया ॥ १९ ॥ अंत र्हितायां मायायां पूर्ववन्मतिमानभूत् ॥ नारदो विस्मितमनाः प्राप्तबोधो निराकुलः ॥ २० ॥ पश्चात्तापमवाप्याति निनिन्द स्वं मुहुर्मुहुः ॥ प्रशशंस तदा मायां शांभवो ज्ञानिमोहिनीम् ॥ २१ ॥ अथ ज्ञात्वा मुनिः सर्वं मायाविभ्रममात्मनः ॥ अपतत्पादयोर्विष्णोर्नारदो वैष्णवोत्तमः ॥ २२ ॥ हर्य्युपस्थापितः प्राह वचनं नष्टदुर्मतिः ॥ मया दुरुक्तयः प्रोक्ता मोहितेन कुबुद्धिना ॥ २३ ॥ दत्तः शापोऽपि ते नाथ वितथं कुरु तं प्रभो ॥ महत्पापमकार्षं हि यास्यामि निरयं ध्रुवम् ॥ २४ ॥ कमुपायं हरे कुर्यां दासोऽहं ते तमादिश ॥ येन पापकुलं नश्येन्निरयो न भवेन्मम ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वा स पुनर्विष्णोः पादयोर्मुनिसत्तमः ॥ पपात सुमतिर्भक्त्या पश्चात्तापमुपागतः ॥ २६ ॥ अथ विष्णुस्तमुत्थाप्य बभाषे सूनृतं वचः ॥ विष्णुरुवाच ॥ न खेदं कुरु मे भक्त वरस्त्व नात्र संशयः ॥ २७ ॥ शृणु तात प्रवक्ष्यामि सुहितं तव निश्चयात् ॥ निरयस्ते न भविता शिवः शं ते विधास्यति ॥ २८ ॥ यदकार्षीः शिववचो वितथं मदमोहितः ॥ स दत्तवानीदृशं ते फलं कर्मफलप्रदः ॥ २९ ॥ शिवेच्छया ऽखिलं जातं कुर्वित्थं निश्चितां मतिम् ॥ गर्वापहर्ता स स्वामी शंकरः परमेश्वरः ॥ ३० ॥ परं ब्रह्म परात्मा स सच्चिदानंदबोधनः ॥

निर्गुणो निर्विकारी च रजस्सत्त्वतमःपरः ॥ ३१ ॥ स एवादाय मायां स्वां त्रिधा भवति रूपतः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशात्मा निर्गुणोऽनिर्गुणोऽपि सः ॥
॥ ३२ ॥ निर्गुणत्वे शिवाह्वो हि परमात्मा महेश्वरः ॥ परं ब्रह्माव्ययोऽनंतो महादेवेति गीयते ॥ ३३ ॥ तत्सेवया विधिः स्रष्टा पालको जगताम
हम् ॥ स्वयं सर्वस्य संहारी रुद्ररूपेण सर्वदा ॥ ३४ ॥ साक्षी शिवस्वरूपेण मायाभिन्नः स निर्गुणः ॥ स्वेच्छाचारी संविहारी भक्तानुग्रहकारकः ॥
॥ ३५ ॥ शृणु त्व नारद मुने सदुपाय सुखप्रदम् ॥ सर्वपापापहर्त्तारं भुक्तिमुक्तिप्रदं सदा ॥ ३६॥ त्यक्ता स्वसंशयं सर्वं गाय शंकरसद्यशः ॥ शत
नामशिवस्तोत्रं सदानन्यमतिर्जप ॥ ३७ ॥ यज्जपित्वा द्रुतं सर्वं तव पाप विनश्यति ॥ इत्युक्त्वा नारदं विष्णुः पुनः प्राह दयान्वितः ॥ ३८ ॥
मुने न कुरु शोक त्वं त्वया किंचित्कृतं न हि ॥ स्वेच्छया कृतवान्शंभुरिदं सर्वं न सशयः ॥ ३९ ॥ अहार्षीत्त्वन्मतिं दिव्यां
कामक्लेशमदात्स ते ॥ त्वन्मुखाद्दापयांचक्र शापं मे स महेश्वरः ॥ ४० ॥ इत्थं स्वचरितं लोके प्रकटीकृतवान् स्वयम् ॥ मृत्युंजयः
कालकालो भक्तोद्धारपरायणः ॥ ४१ ॥ न मे शिवसमानोऽस्ति प्रियः स्वामी सुखप्रदः ॥ सर्वशक्तिप्रदो मेऽस्ति स एव परमेश्वरः ॥
॥ ४२ ॥ तस्योपास्यां कुरु मुने तमेव सततं भज ॥ तद्यशः शृणु गाय त्वं कुरु नित्यं तदर्चनम् ॥ ४३ ॥ कायेन
मनसा वाचा यः शंकरमुपैति भो ॥ स पण्डित इति ज्ञेयः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ४४ ॥ शिवेति नामदावाग्नेर्महापातकपर्वताः ॥ भस्मीभवन्त्य
नायासात्सत्यं सत्य न संशयः ॥ ४५ ॥ पापमूलानि दुःखानि विविधान्यपि तान्यतः ॥ शिवार्चनैकनश्यानि नान्यनश्यानि सर्वथा ॥ ४६ ॥
स वैदिकः स पुण्यात्मा स धन्यः स बुधो मुने ॥ यस्सदा कायवाक्चित्तैः शरणं याति शंकरम् ॥ ४७ ॥ भवंति विविधा धर्मा येषां सद्यः फलो
न्मुखाः ॥ तेषां भवति विश्वासस्त्रिपुरांतकपूजने ॥ ४८ ॥ पातकानि विनश्यंति यावंति शिवपूजया ॥ भुवि तावंति पापानि न संत्येव महामुने
॥ ४९ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां राशयोऽप्यमिता मुने ॥ शिवस्मृत्या विनश्यंति सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ५० ॥ शिवनामतरीं प्राप्य संसाराब्धिं
तरंति ते ॥ ससारमूलपापानि तस्य नश्यंत्यसंशयम् ॥ ५१ ॥ संसारमूलभूतानां पातकानां महामुने ॥ शिवनामकुठारेण विनाशो जायते ध्रुवम्
॥ ५२ ॥ शिवनामामृतं पेयं पापदावानलार्दितैः ॥ पापदावाग्नितप्तानां शांतिस्तेन विना न हि ॥ ५३ ॥ शिवेति नामपीयूषवर्षधारापरिप्लुताः
संसारदवमध्येऽपि न शोचंति न संशयः ॥ ५४ ॥ न भक्तिः शंकरे पुंसां रागद्वेषरतात्मनाम् ॥ तद्विधानां हि सहसा मुक्तिर्भवति सर्वथा ॥ ५५ ॥
अनंतजन्मभियन तपस्तप्तं भविष्यति ॥ तस्यैव भक्तिर्भवति भवानीप्राणवल्लभे ॥ ५६ ॥ जातापि शंकरे भक्तिरन्यसाधारणी वृथा ॥ परं त्वव्यभि

474

चारेण शिवभक्तिरपेक्षिता ॥ ५७ ॥ यस्यासाधारणी शम्भौ भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ तस्यैव मोक्षस्सुलभो नान्यस्येति मतिर्मम ॥ ५८ ॥ कृत्वाप्य
नंतपापानि यदि भक्तिर्महेश्वरे ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो भवत्येव न संशयः ॥ ५९ ॥ भवंति भस्मसाद्वृक्षा दवदग्धा यथा वने ॥ तथा भवंति दग्धानि
शांकराणामघान्यपि ॥ ६० ॥ यो नित्य भस्मपूतांगो शिवपूजोन्मुखो भवेत् ॥ स तरत्येव संसारमपारमतिदारुणम् ॥ ६१ ॥ ब्रह्मस्वहरणं कृत्वा
हत्वापि ब्राह्मणान्बहून् ॥ न लिप्यते नरः पापैर्विरूपाक्षस्य सेवकः ॥ ६२ ॥ विलोक्य वेदानखिलाञ्छिवस्यैवार्चनंपरम् ॥ संसारनाशनोपाय
इति पूर्वैर्विनिश्चितम् ॥ ६३ ॥ अद्यप्रभृति यत्नेन सावधानो यथाविधि ॥ साम्बं सदाशिवं भक्त्या भज नित्यं महेश्वरम् ॥ ६४ ॥ आपादमस्त
कं सम्यग् भस्मनोद्धूल्य सादरम् ॥ सर्वश्रुतिश्रुतं शैवम्मंत्रञ्जप षडक्षरम् ॥ ६५ ॥ सर्वाङ्गेषु प्रयत्नेन रुद्राक्षाञ्छिववल्लभान् ॥ धारयस्वातिसद्भक्त्या
समन्त्रं विधिपूर्वकम् ॥ ६६ ॥ शृणु शैवीं कथां नित्यं वद शैवीं कथां सदा ॥ पूजयस्वातियत्नेन शिवभक्तान्पुनः पुनः ॥ ६७॥ अप्रमादेन सततं
शिवैकशरणो भव ॥ शिवार्चनेन सततमानन्दः प्राप्यते यतः ॥६८॥ उरस्याधाय विशदे शिवस्य चरणाम्बुजौ ॥ शिवतीर्थानि विचर प्रथमं मुनि
सत्तम ॥ ६९ ॥ पश्यन्माहात्म्यमतुलं शंकरस्य परात्मनः ॥ गच्छानन्दवनं पश्चाच्छंभुप्रियतमं मुने ॥ ७० ॥ तत्र विश्वेश्वरं दृष्ट्वा पूजनं कुरु
भक्तितः ॥ नत्वा स्तुत्वा विशेषेण निर्विकल्पो भविष्यसि ॥ ७१ ॥ ततश्च भवता नूनं विधेयं गमनं मुने ॥ ब्रह्मलोके स्वकामार्थं शासनान्मम
भक्तितः ॥ ७२ ॥ नत्वा स्तुत्वा विशेषेण विधिं स्वजनकं मुने ॥ प्रष्टव्यं शिवमाहात्म्यं बहुशः प्रीतचेतसा ॥७३॥ स शैवप्रवरो ब्रह्मा माहात्म्यं
शंकरस्य ते ॥ श्रावयिष्यति सुप्रीत्या शतनामस्तवं च हि॥७४॥अद्यतस्त्वं भव मुने शैवश्शिवपरायणः॥मुक्तिभागी विशेषेण शिवस्ते शं विधास्यति
॥ ७५ ॥ इत्थं विष्णुर्मुनिं प्रीत्या ह्युपदिश्य प्रसन्नधीः ॥ स्मृत्वा नुत्वा शिवं स्तुत्वा ततस्त्वंतरधीयत ॥ ७६ ॥इति श्रीशिवमहापुराण द्वितीयायां
रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने नारदस्य विष्णूपदेशवर्णनो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४॥ सूत उवाच ॥ अंतर्हिते हरौ विप्रा नारदो मुनिस-
त्तमः ॥ विचचार महीं पश्यञ्शिवलिंगानि भक्तितः ॥ १ ॥ पृथिव्या अटनं कृत्वा शिवरूपाण्यनेकशः ॥ ददर्श प्रीतितो विप्रा भुक्तिमुक्तिप्रदानि
सः ॥ २ ॥ अथ तं विचरंतं कौ नारदं दिव्यदर्शनम् ॥ ज्ञात्वा शंभुगणौ तौ तु सुचित्तमुपजग्मतुः ॥ ३ ॥ शिरसा सुप्रणम्याशु गणावूचतुरादरा
त् ॥ गृहीत्वा चरणौ तस्य शापोद्धारेच्छया च तौ ॥ ४ ॥ शिवगणावूचतुः ॥ ब्रह्मपुत्र सुरर्षे हि शृणु प्रीत्यावयोर्वचः ॥ तवापराधकर्तारावावां
विप्रौ न वस्तुतः ॥ ५ ॥ आवां हरगणौ विप्र तवागस्कारिणौ मुने ॥ स्वयम्वरे राजपुत्र्या मायामोहितचेतसा ॥ ६ ॥ त्वया दत्तश्च नौ शापः

परेशप्रेरितेन ह ॥ ज्ञात्वा कुसमयं तत्र मौनमेव हि जीवनम् ॥७॥ स्वकर्मणः फलं प्राप्तं कस्यापि न हि दूषणम् ॥ सुप्रसन्नो भव विभो कुर्वनुग्रहमद्य नौ ॥८॥ सूत उवाच ॥ वच आकर्ण्य गणयोरिति भक्तयुक्तमादरात् ॥ प्रत्युवाच मुनिः प्रीत्या पश्चात्तापमवाप्य सः ॥ ९॥ नारद उवाच ॥ शृणुतं मे महादेवगणौ मान्यतमौ मताम् ॥ वचनं सुखदं मोहनिर्मुक्तं च यथार्थकम् ॥१०॥ पुरा मम मतिर्भ्रष्टासीच्छिवेच्छावशाद् ध्रुवम् ॥ सर्वथा मोहमापन्नः शप्तवान्वां कुमुनिः ॥११॥ यदुक्तं तत्तथा भावि तथापि शृणुतं गणौ ॥ शापोद्धारमहं वच्मि क्षमेथामवमद्य मे ॥१२॥ वीर्यान्मुनिवरस्यात्वा राक्षसेशत्वमाऽऽशत ॥ स्यातां विभवसंयुक्तौ बलिनौ सुप्रतापिनौ ॥१३॥ सर्वब्रह्मांडराजानौ शिवभक्तौ जितेन्द्रियौ ॥ शिवापरतनोर्मृत्युं प्राप्य स्वं पदमाप्स्यथः ॥१४॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य मुनेर्वाक्यं नारदस्य महात्मनः ॥ उभौ हरगणौ प्रीतौ स्वं पदं जग्मतुर्मुदा ॥ १५ ॥ नारदोऽपि परं प्रीतो ध्यायञ्छिवमनन्यधीः ॥ विचचार महीं पश्यञ्छिवतीर्थान्यभीक्ष्णशः ॥१६॥ काशीं प्राप्याथ स मुनिः सर्वोपरि विराजिताम् ॥ शिवप्रियां शम्भुसुखप्रदां शम्भुस्वरूपिणीम् ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा काशीं कृतार्थोऽभूत्काशीनाथं ददर्श ह ॥ आनर्च परमप्रीत्या परमानन्दसंयुतः ॥ १८ ॥ स मुदः सेव्य तां काशीं कृतार्थो मुनिसत्तम ॥ नमन्संवर्णयन्भक्त्या संस्मरन्प्रेमविह्वलः ॥ १९ ॥ ब्रह्मलोकं जगामाथ शिवस्मरणसन्मतिः ॥ शिवतत्त्वं विशेषेण ज्ञातुमिच्छुस्स नारदः ॥ २० ॥ नत्वा तत्र विधिं भक्त्या स्तुत्वा च विविधैस्तवैः ॥ पप्रच्छ शिवसत्तत्त्वं शिवसंभक्तमानसः ॥ २१ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन्ब्रह्मस्वरूपज्ञ पितामह जगत्प्रभो ॥ त्वत्प्रसादान्मया सर्वं विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भक्तिमार्गं ज्ञानमार्गं तपोमार्गं सुदुस्तरम् ॥ दानमार्गश्च तीर्थानां मार्गं च श्रुतवानहम् ॥ २३ ॥ न ज्ञातं शिवतत्त्वं च पूजाविधिमतः क्रमात् ॥ चरित्रं विविधं तस्य निवेदय मम प्रभो ॥ २४ ॥ निर्गुणोऽपि शिवस्तात सगुणश्शंकरः कथम् ॥ शिवतत्त्वं न जानामि मोहितश्शिवमायया ॥ २५ ॥ सृष्टेः पूर्वं कथं शंभुस्स्वरूपेण प्रतिष्ठितः ॥ सृष्टिमध्ये स हि कथं क्रीडन्संवर्तते प्रभुः ॥२६॥ तदन्ते च कथं देवस्स तिष्ठति महेश्वरः ॥ कथं प्रसन्नतां याति शंकरो लोकशंकरः ॥ २७ ॥ संतुष्टश्च स्वभक्तेभ्यः परेभ्यश्च महेश्वरः ॥ किं फलं यच्छति विधे तत्सर्वं कथयस्व मे ॥ २८ ॥ सद्यः प्रसन्नो भगवान्भवतीत्यनुसंश्रुतम् ॥ भक्तप्रयासं स महान्न पश्यति दयापरः ॥ २९ ॥ ब्रह्मा विष्णुर्महेशश्च त्रयो देवाश्शिवांशजाः ॥ महेशस्तत्र पूर्णांशस्स्वयमेव शिवः परः ॥ ३० ॥ तस्याविर्भावमाख्याहि चरितानि विशेषतः ॥ उमाविर्भावमाख्याहि तद्विवाहं तथा विभो ॥ ३१ ॥ तद्गार्हस्थ्यं विशेषेण तथा लीलाः परा अपि ॥ एतत्सर्वं तथान्यच्च कथनीयं त्वयानघ ॥ ३२ ॥ तदुत्पत्तिं विवाहं च शिवायास्तु विशेषतः ॥ प्रब्रूहि मे प्रजानाथ गुहजन्म तथैव

च ॥ ३३ ॥ बहुभ्यश्च श्रुतं पूर्वं न तृप्तोऽस्मि जगत्प्रभो ॥ अतस्त्वां शरणं प्राप्तः कृपां कुरु ममोपरि ॥ ३४ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य नारदस्यांगजस्य हि ॥ उवाच वचनं तत्र ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ३५ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने नारदप्रश्नवर्णनो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भो ब्रह्मन्साधु पृष्टोऽहं त्वया विबुधसत्तम ॥ लोकोपकारिणा नित्यं लोकानां हितकाम्यया ॥ १ ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वलोकानां सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि शिवतत्त्वमनामयम् ॥ २ ॥ शिवतत्त्वं मया नैव विष्णुनापि यथार्थतः ॥ ज्ञातश्च परमं रूपमद्भुतं च परेण न ॥ ३ ॥ महाप्रलयकाले च नष्टे स्थावरजंगमे ॥ आसीत्तमोमयं सर्वमनर्कग्रहतारकम् ॥ ४ ॥ अचन्द्रमनहोरात्रमनग्न्यनिलभूजलम् ॥ अप्रधानं वियच्छून्यमन्यतेजोविवर्जितम् ॥ ५ ॥ अदृष्टत्वादिरहितं शब्दस्पर्शसमुज्झितम् ॥ अव्यक्तगंधरूपं च रसत्यक्तमदिङ्मुखम् ॥ ६ ॥ इत्थं सत्यंधतमसे सूचीभेद्ये निरंतरे ॥ तत्सद्ब्रह्मेति यच्छ्रुत्वा सदेकं प्रतिपद्यते ॥ ७ ॥ इतीदृशं यदा नासीद्यत्तत्सदसदात्मकम् ॥ योगिनोंतर्हिताकाशे यत्पश्यंति निरंतरम् ॥ ८ ॥ अमनोगोचरं वाचां विषयं न कदाचन ॥ अनामरूपवर्णं च न च स्थूलं न यत्कृशम् ॥ ९ ॥ अह्रस्वदीर्घमलघु गुरुत्वपरिवर्जितम् ॥ न यत्रोपचयः कश्चित्तथा नोपचयोऽपि च ॥ १० ॥ अविधत्ते सु चकितं यदस्तीति श्रुतिः पुनः ॥ सत्यं ज्ञानमनंतं च परानंदम्परम्महः ॥ ११ ॥ अप्रमेयमनाधारमविकारमनाकृति ॥ निर्गुणं योगिगम्यञ्च सर्वव्याप्येककारकम् ॥ १२ ॥ निर्विकल्पं निरारंभं निर्मायं निरुपद्रवम् ॥ अद्वितीयमनाद्यन्तमविकाशं चिदात्मकम् ॥ १३ ॥ यस्येत्थं संविकल्पंते संज्ञासंज्ञोक्तितः स्म वै ॥ कियता चैव कालेन द्वितीयेच्छाभवत्किल ॥ १४ ॥ अमूर्तेन स्वमूर्तिश्च तेनाकल्पि स्वलीलया ॥ सर्वैश्वर्यगुणोपेता सर्वज्ञानमयी शुभा ॥ १५ ॥ सर्वगा सर्वरूपा च सर्वदृक्सर्वकारिणी ॥ सर्वैकवंद्या सर्वाद्या सर्वदा सर्वसंस्कृतिः ॥ १६ ॥ परिकल्पेति तां मूर्तिमैश्वरीं शुद्धरूपिणीम् ॥ अद्वितीयमनाद्यंतं सर्वाभासं चिदात्मकम् ॥ अंतर्दधे पराख्यं यद्ब्रह्म सर्वगमव्ययम् ॥ १७ ॥ अमूर्तं यत्पराख्यं वै तस्य मूर्तिस्सदाशिवः ॥ अर्वाचीनाः पराचीना ईश्वरं तं जगुर्बुधाः ॥ १८ ॥ शक्तिस्तदैकलनापि स्वैरं विहरता तनुः ॥ स्वविग्रहात्स्वयं सृष्टा स्वशरीरानपायिनी ॥ १९ ॥ प्रधानं प्रकृतिं तां च मायां गुणवतीं पराम् ॥ बुद्धितत्त्वस्य जननीमाहुर्विकृतिवर्जिताम् ॥ २० ॥ सा शक्तिरम्बिका प्रोक्ता प्रकृतिः सकलेश्वरी ॥ त्रिदेवजननी नित्या मूलकारणमित्युत ॥ २१ ॥ अस्या अष्टौ भुजाश्चासन्विचित्रवदना शुभा ॥ एकाचन्द्रसहस्रस्य वदने भाश्च नित्यशः ॥ २२ ॥ नानाभरणसंयुक्ता नानागतिसमन्विता ॥ नानायुधधरा देवी फुल्लपंकजलोचना ॥ २३ ॥ अचिंत्यते

जसा युक्ता सर्वयोनिः समुद्भवः ॥ एकाकिनी यदा माया संयोगाच्चाप्यनेकिका ॥ २४ ॥ परः पुमानीश्वरः स शिवश्शंभुरनीश्वरः ॥ शीर्षे मन्दाकिनी
भाले भालचन्द्रस्त्रिलोचनः ॥ २५ ॥ पञ्चवक्त्रः प्रसन्नात्मा दशबाहुस्त्रिशूलधृक् ॥ कर्पूरगौरसुसितो भस्मोद्धूलितविग्रहः ॥ २६ ॥ युगपच्च तया
शक्त्या सार्कं कालस्वरूपिणा ॥ शिवलोकाभिधं क्षेत्रं निर्मितं तेन ब्रह्मणा ॥ २७ ॥ तदेव काशिकेत्येतत्प्रोच्यते क्षेत्रमुत्तमम् ॥ परं निर्वाणसं
स्थानं सर्वोपरि विराजितम् ॥ २८ ॥ ताभ्यां च रमणाभ्यां च तस्मिन्क्षेत्रे मनोरमे ॥ परमानंदरूपाभ्यां परमानन्दरूपिणी ॥ २९ ॥ मुने प्रलयका
लेऽपि न तत्क्षेत्रं कदाचन ॥ विमुक्तं हि शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततो विदुः ॥ ३० ॥ अस्यानन्दवनं नाम पुराकारि पिनाकिना॥क्षेत्रस्यानंदहेतुत्वाद
विमुक्तमनंतरम् ॥ ३१ ॥ अथानन्दवने तस्मिञ्छिवयो रममाणयोः ॥ इच्छत्यभूत्सुरर्षे हि सृज्यः कोऽप्यपरः किल ॥३२॥ यस्मिन्न्यस्य महाभार
आवां स्वस्वैरचारिणौ ॥ निर्वाणधारणं कुर्वः केवलं काशिशायिनौ ॥ ३३ ॥ स एव सर्वं कुरुतां स एव परिपातु च ॥ स एव संवृणोत्वंते मदनुग्रह
तस्सदा ॥ ३४ ॥ चेतस्समुद्रमाकुंच्य चिंताकल्लोललोलितम् ॥ सत्त्वरत्नं तमोग्राहं रजोविद्रुमवल्लितम् ॥ ३५ ॥ यस्य प्रसादात्तिष्ठावः सुखमानन्द
कानने ॥ परिक्षिप्तमनोवृत्तौ बहिश्चितातुरे सुखम् ॥ ३६ ॥ संप्रधार्येति स विभुस्तया शक्त्या परेश्वरः ॥ सव्ये व्यापारयांचक्रे दशमेऽङ्गे सुधासवम्
॥ ३७ ॥ ततः पुमानाविरासीदेकस्त्रैलोक्यसुंदरः ॥ शांतः सत्त्वगुणोद्रिक्तो गांभीर्यामितसागरः ॥ ३८ ॥ तथा च क्षमया युक्तो मुनेऽलब्धोपमो
ऽभवत् ॥ इन्द्रनीलद्युतिः श्रीमान्पुण्डरीकोत्तमेक्षणः ॥ ३९ ॥ सुवर्णकृतिभृच्छ्रेष्ठदुकूलयुगलावृतः ॥ लसत्प्रचंडदोर्दण्डयुगलोह्यपराजितः ॥ ४० ॥
ततः स पुरुषश्शंभुं प्रणम्य परमेश्वरम् ॥ नामानि कुरु मे स्वामिन्वद कर्म जगाविति ॥ ४१ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं प्राह शंकरः प्रहसन्प्रभुः ॥
पुरुषं तं महेशानो वाचा मेघगभीरया ॥ ४२ ॥ शिव उवाच ॥ विष्णुरिति व्यापकत्वात्ते नाम ख्यातं भविष्यति ॥ बहून्यन्यानि नामानि
भक्तसौख्यकराणि ह ॥ ४३ ॥ तपः कुरु दृढो भूत्वा परमं कार्यसाधनम् ॥ इत्युक्त्वा श्वासमार्गेण ददौ च निगमं ततः ॥ ४४ ॥
ततोऽच्युतः शिवं नत्वा चकार विपुलं तपः ॥ अंतर्द्धानं गतः शक्त्या सलोकः परमेश्वरः ॥ ४५ ॥ दिव्यं द्वादशसाहस्रं वर्षं तत्त्वापि
चाच्युतः ॥ न प्राप स्वाभिलषितं सर्वदं शंभुदर्शनम् ॥ ४६ ॥ तत संशयमापन्नश्चिंतितं हृदि सादरम् ॥ मयाद्य किं प्रकर्त्तव्यमिति
विष्णुः शिवं स्मरन् ॥ ४७ ॥ एतस्मिन्नंतरे वाणी समुत्पन्ना शिवाच्छुभा ॥ ततः पुनः प्रकर्त्तव्यं संशयस्यापनुत्तये ॥ ४८ ॥ ततस्तेन च तच्छ्रु
त्वा तपस्तप्तं सुदारुणम् ॥ बहुकालं तदा ब्रह्मध्यानमार्गपरेण हि ॥ ४९ ॥ ततः स पुरुषो विष्णुः प्रबुद्धो ध्यानमागतः ॥ सुप्रीतो विस्मयं प्राप्तः

किं यत्तत्त्वमहो इति ॥ ५० ॥ परिश्रमवतस्तस्य विष्णोः स्वाङ्गेभ्य एव च ॥ जलधारा हि संयाता विविधाशिवमायया ॥ ५१ ॥ अभिव्याप्तं च सकलं शून्यं यत्तन्महामुने ॥ ब्रह्मरूपं जलमभूत्स्पर्शनात्पापनाशनम् ॥ ५२ ॥ तदा श्रांतश्च पुरुषो विष्णुस्तस्मिञ्जले स्वयम् ॥ सुष्वाप परमप्रीतो बहुकालं विमोहितः ॥ ५३ ॥ नारायणेति नामापि तस्यासीच्छ्रुतिसंमतम् ॥ नान्यत्किंचित्तदा ह्यासीत्प्राकृतं पुरुषं विना ॥ ५४ ॥ एतस्मिन्नन्तरे काले तत्त्वान्यासन्महात्मनः ॥ तत्प्रकारं शृणु प्राज्ञ गदतो मे महामते ॥ ५५ ॥ प्रकृतेश्च महानासीन्महतश्च गुणास्त्रयः ॥ अहंकारस्ततो जातस्त्रिविधो गुणभेदतः ॥ ५६ ॥ तन्मात्राश्च ततो जाताः पञ्च भूतानि वै ततः ॥ तदैव तानीन्द्रियाणि ज्ञानकर्ममयानि च ॥ ५७ ॥ तत्त्वानामिति संख्यानमुक्तं ते ऋषिसत्तम ॥ जडात्मकश्च तत्सर्वं प्रकृतेः पुरुषं विना ॥ ५८ ॥ ततदैकीकृतं तत्त्व चतुर्विंशतिसंख्यकम् ॥ शिवेच्छया गृहीत्वा स सुष्वाप ब्रह्मरूपके ॥ ५९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां सृष्टिव्याख्याने प्रथमखंडे विष्णूत्पत्तिवर्णनो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ सुप्ते नारायणे देवे नाभौ पंकजमुत्तमम् ॥ आविर्बभूव सहसा बृहद्वै शंकरेच्छया ॥ १ ॥ अनंतदण्डिकायुक्तं कर्णिकारसमप्रभम् ॥ अनंतयोजनायाममनंतोच्छ्रायसंयुतम् ॥ २ ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशं सुंदरं तत्त्वसंयुतम् ॥ अत्यद्भुतं महारम्यं दर्शनीयमनुत्तमम् ॥ ३ ॥ कृत्वा यत्नं पूर्ववत्स शंकरः परमेश्वरः ॥ दक्षिणांगान्निजान्मां वै साम्बः संभुरजीजनत् ॥ ४ ॥ स मायामोहितं कृत्वा मां महेशो द्रुतं मुने ॥ तन्नाभिपंकजादाविर्भावयामास लीलया ॥ ५ ॥ एवं पद्मात्ततो जज्ञे पुत्रोऽहं हेमगर्भकः ॥ चतुर्मुखो रक्तवर्णस्त्रिपुंड्रांकितमस्तकः ॥ ६ ॥ तन्मायामोहितश्चाहं नाविदं कमलं विना ॥ स्वदेहजनकं तात पितरं ज्ञानदुर्बलः ॥ ७ ॥ कोऽहं वा कुत आयातः किं कार्यं तु मदीयकम् ॥ कस्य पुत्रोऽहमुत्पन्नः केनैव निर्मितोऽधुना ॥ ८ ॥ इति संशयमापन्नं बुद्धिर्मां समपद्यत ॥ किमर्थं मोहमायामि तज्ज्ञानं सुकरं खलु ॥ ९ ॥ एतत्कमलपुष्पस्य पत्रारोहस्थलं ह्यधः ॥ मत्कर्ता च स वै तत्र भविष्यति न संशयः ॥ १० ॥ इति बुद्धिं समास्थाय कमलादवरोहयम् ॥ नाले नाले गतस्तत्र वर्षाणां शतकं मुने ॥ ११ ॥ न लब्धं तु मया तत्र कमलस्थानमुत्तमम् ॥ संशयं च पुनः प्राप्तः कमले गन्तुमुत्सुकः ॥ १२ ॥ आरुरोहाथ कमलं नालमार्गेण वै मुने ॥ कुड्मलं कमलस्याथ लब्धवान्न विमोहितः ॥ १३ ॥ नालमार्गेण भ्रमतो गतं वर्षशतं पुनः ॥ क्षणमात्रं तदा तत्र ततस्तिष्ठन्विमोहितः ॥ १४ ॥ तदा वाणी समुत्पन्ना तपेति परमा शुभा ॥ शिवेच्छयापरा व्योम्नो मोहविध्वंसिनी मुने ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वा व्योमवचनं द्वादशाब्दं प्रयत्नतः ॥ पुनस्तत्र तपो घोरं द्रष्टुं स्वजनकं तदा ॥ १६ ॥ तदा हि भगवान्विष्णुश्चतुर्बाहुस्सुलो

चनः ॥ मय्येवानुग्रहं कर्तुं द्रुतमाविर्बभूव ह ॥ १७ ॥ शंखचक्रायुधकरो गदापद्मधरः परः ॥ घनश्यामलसर्वांगः पीताम्बरधरः परः ॥ १८ ॥
मुकुटादिमहाभूषः प्रसन्नमुखपंकजः ॥ कोटिकंदर्पसंकाशस्संदृष्टो मोहितेन सः ॥ १९ ॥ तद्दृष्ट्वा सुन्दरं रूपं विस्मयं परमं गतः ॥ कालाभं
कांचनाभं च सर्वात्मानं चतुर्भुजम् ॥ २० ॥ तथाभूतमहं दृष्ट्वा सदसन्मयमात्मना ॥ नारायणं महाबाहुं हर्षितो ह्यभवं तदा ॥ २१ ॥
मायया मोहितश्शम्भोस्तदा लीलात्मनः प्रभोः ॥ अविज्ञाय स्वजनकं तमवोचं प्रहर्षित ॥ २२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कस्त्वं वदेति हस्तेन
समुत्थाप्य सनातनम् ॥ तदा हस्तप्रहारेण तीव्रेण सुदृढेन तु ॥ २३ ॥ प्रबुद्धयोत्थाय शयनात्समासीनः क्षणं वशी ॥ ददर्श निद्राविक्लिन्ननीरजामललोचनः ॥ २४ ॥ मामत्र संस्थितं भासाध्यासितो भगवान्हरिः ॥ आह चोत्थाय ब्रह्माणं हसन्मां मधुरं सकृत् ॥ २५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ स्वागतं स्वागतं वत्स पितामह महाद्युते ॥ निर्भयो भव दास्येऽहं सर्वान्कामान्न संशयः ॥ २६ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स्मितपूर्वं सुरर्षभः ॥ रजसा बद्धवैरश्च तमवोचं जनार्दनम् ॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भाषसे वत्स वत्सेति सर्वसंहारकारणम् ॥ मामिहाति स्मितं कृत्वा
गुरुशिष्यमिवानघ ॥ २८ ॥ कर्तारं जगतां साक्षात्प्रकृतेश्च प्रवर्तकम् ॥ सनातनमजं विष्णुं विरिंचिं विष्णुसंभवम् ॥ २९ ॥ विश्वात्मानं विधातारं
धातारं पंकजेक्षणम् ॥ किमर्थं भाषसे मोहाद्वक्तुमर्हसि सत्वरम् ॥ ३० ॥ वेदो मां वक्ति नियमात्स्वयंभुवमजं विभुम् ॥ पितामहं स्वराजं च परमेष्ठिनमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ इत्याकर्ण्य हरिर्वाक्यं मम क्रुद्धो रमापतिः ॥ सोऽपि मामाह जाने त्वां कर्तारमिति लोकतः ॥ ३२ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ कर्तुं
धर्तुं भवानंगादवतीर्णो ममाव्ययात् ॥ विस्मृतोऽसि जगन्नाथं नारायणमनामयम् ॥ ३३ ॥ पुरुषं परमात्मानं पुरुहूतं पुरुष्टुतम् ॥ विष्णुमच्युतमीशानं विश्वस्य प्रभवोद्भवम् ॥ ३४ ॥ नारायणं महाबाहुं सर्वव्यापकमीश्वरम् ॥ मन्नाभिपद्मतस्त्वं हि प्रसूतो नात्र संशयः ॥ ३५ ॥ तवापराधो नास्त्यत्र त्वयि मायाकृतं मम ॥ शृणु सत्यं चतुर्वक्त्र सर्वदेवेश्वरो ह्यहम् ॥ ३६ ॥ कर्ता हर्ता च भर्ता च न मयास्ति समो विभुः ॥ अहमेव परं ब्रह्म परं
तत्त्वं पितामह ॥ ३७ ॥ अहमेव परं ज्योतिः परमात्मा त्वहं विभुः ॥ अद्य दृष्टं श्रुतं सर्वं जगत्यस्मिंश्चराचरम् ॥ ३८ ॥ तत्तद्विद्धि चतुर्वक्त्र सर्वं मन्मय
मित्यथ ॥ मया सृष्टं पुराव्यक्तं चतुर्विंशतितत्त्वकम् ॥ ३९ ॥ नित्यं तेष्वणवो बद्धास्सृष्टक्रोधभयादयः ॥ प्रभावाच्च भवानङ्गान्यनेकानीह लीलया
॥ ४० ॥ सृष्टा बुद्धिर्मया तस्यामहंकारस्त्रिधा ततः ॥ तन्मात्रं पंचकं तस्मान्मनो देहेन्द्रियाणि च ॥ ४१ ॥ आकाशादीनि भूतानि भौतिकानि
च लीलया ॥ इति बुद्ध्वा प्रजानाथ शरणं व्रज मे विधे ॥ ४२ ॥ अहं त्वां सर्वदुःखेभ्यो रक्षिष्यामि न संशयः ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा

वचस्तस्य ब्रह्मा क्रोधसमन्वितः ॥ को वा त्वमिति संभर्त्स्याब्रुवं मायाविमोहितः ॥ ४३ ॥ किमर्थं भाषसे भूरि बह्वनर्थकरं वचः ॥ नेश्वरस्त्वं परं ब्रह्म
कश्चित्कर्ता भवेत्तव ॥ ४४ ॥ मायया मोहितश्चाहं युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥ हरिणा तेन वै सार्द्धं शंकरस्य महाप्रभोः ॥ ४५ ॥ एव मम हरेश्चासीत्संगरो
रोमहर्षणः ॥ प्रलयार्णवमध्ये तु रजसा बद्धवैरयोः ॥४६॥ एतस्मिन्नंतरे लिंगमभवच्चावयोः पुरः ॥ विवादशमनार्थं हि प्रबोधार्थं तथावयोः ॥ ४७ ॥
ज्वालामालासहस्राढ्यं कालानलशतोपमम् ॥ क्षयवृद्धिविनिर्मुक्तमादिमध्यांतवर्जितम् ॥ ४८ ॥ अनौपम्यमनिर्देश्यमव्यक्तं विश्वसंभवम् ॥ तस्य
ज्वालासहस्रेण मोहितो भगवान्हरिः ॥ ४९ ॥ मोहितं चाह मामत्र किमर्थं स्पर्द्धसेऽधुना ॥ आगतस्तु तृतीयोऽत्र तिष्ठतां युद्धमावयोः ॥ ५० ॥ कुत
एवात्र संभूतः परीक्षावोऽग्निसंभवम् ॥ अधो गमिष्याम्यनलस्तम्भस्यानुपमस्य च ॥ ५१ ॥ परीक्षार्थं प्रजानाथ तस्य वै वायुवेगतः ॥ भवानूर्द्धं
प्रयत्नेन गंतुमर्हसि सत्वरम् ॥ ५२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं व्याहृत्य विश्वात्मा स्वरूपमकरोत्तदा ॥ वाराहमहमप्याशु हंसत्वं प्राप्तवान्मुने ॥ ५३ ॥ तदा
प्रभृति मामाहुर्हंसहंसो विराडिति ॥ हंसहंसेति यो ब्रूयात्स हंसोऽथ भविष्यति ॥ ५४ ॥ सुश्वेतो ह्यनलप्रख्यो विश्वतः पक्षसंयुतः ॥ मनोऽनलजवो
भूत्वा गतोर्द्ध्वं चोर्द्ध्वतः पुरः ॥ ५५ ॥ नारायणोऽपि विश्वात्मा सुश्वेतो ह्यभवत्तदा ॥ दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥ ५६ ॥ मेरुपर्वतवर्ष्माणं
गौरतीक्ष्णोग्रदंष्ट्रिणम् ॥ कालादित्यसमाभासं दीर्घघोणं महास्वनम् ॥ ५७ ॥ ह्रस्वपादं विचित्रांगं जैत्रं दृढमनौपमम् ॥ वाराहाकारमास्थाय गतवांस्त
दधो जवात् ॥ ५८ ॥ एवं वर्षसहस्रं च चरन्विष्णुरधोगतः ॥ तदाप्रभृति लोकेषु श्वेतवाराहसंज्ञकः ॥ ५९ ॥ कल्पो बभूव देवर्षे नराणां कालसंज्ञकः ॥
बभ्राम बहुधा विष्णुः प्रभविष्णुरधोगतः ॥ ६० ॥ नापश्यदल्पमप्यस्य मूलं लिंगस्य सूकरः ॥ तावत्कालं गतश्चोर्द्ध्वमहमप्यारिसूदनः ॥ ६१ ॥
सत्वरं सर्वयत्नेन तस्यान्तं ज्ञातुमिच्छया ॥ श्रान्तो न दृष्ट्वा तस्यांतमहं कालादधोगतः ॥ ६२ ॥ तथैव भगवान्विष्णुश्श्रांतः कमललोचनः ॥
सर्वदेवनिभस्तूर्णमुत्थितस्स महावपुः ॥ ६३ ॥ समागतो मया सार्द्धं प्रणिपत्य भवं मुहुः ॥ मायया मोहितश्शंभोस्तस्थौ संविग्नमानसः ॥ ६४ ॥
पृष्ठतः पार्श्वतश्चैव ह्यग्रतः परमेश्वरम् ॥ प्रणिपत्य मया सार्द्धं सस्मार किमिदं त्विति ॥ ६५ ॥ अनिर्देश्यं च तद्रूपमनाम कर्मवर्जितम् ॥ अलिंगं
लिंगतां प्राप्तं ध्यानमार्गेऽप्यगोचरम् ॥ ६६ ॥ स्वस्थं चित्तं तदा कृत्वा नमस्कारपरायणौ ॥ बभूवतुरुभावावामहं हरिरपि ध्रुवम् ॥ ६७ ॥ जानीवो नहि ते
रूपं योऽसि योऽसि महाप्रभो ॥ नमोऽस्तु ते महेशान रूपं दर्शय नौ त्वरन् ॥ ६८ ॥ एवं शरच्छतान्यासन्नमस्कारं प्रकुर्वतोः ॥ आवयोर्मुनिशार्दूल
मदमास्थितयोस्तदा ॥ ६९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखण्डे विष्णुब्रह्मविवादवर्णनो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं तयोर्मुनिश्रेष्ठ दर्शन कांक्षमाणयोः ॥ विगर्वयोश्च सुरयोः सदा नौ स्थितयोर्मुने ॥ १ ॥ दयालुरभवच्छंभुर्दीनानां प्रतिपालकः ॥
गर्विणां गर्वहर्ता च सर्वेषां प्रभुरव्ययः ॥ २ ॥ तदा समभवत्तत्र नादो वै शब्दलक्षणः ॥ ओमोमिति सुरश्रेष्ठात्सुव्यक्तः प्लुतलक्षणः ॥ ३ ॥
किमिदं त्विति संचिंत्य मया तिष्ठन्महास्वनः ॥ विष्णुस्सर्वसुराराध्यो निर्वैरस्तुष्टचेतसा ॥ ४ ॥ लिंगस्य दक्षिणे भागे तथापश्यत्सनात
नम् ॥ आद्यं वर्णमकाराख्यमुकारं चोत्तरे ततः ॥ ५ ॥ मकारं मध्यतश्चैव नादमंतेऽस्य चोमिति ॥ सूर्यमंडलवद्दृष्ट्वा वर्णमाद्यं तु दक्षिणे ॥ ६ ॥
उत्तरे पावकप्रख्यमुकारमृषिसत्तम ॥ शीतांशुमण्डलप्रख्यं मकारं तस्य मध्यतः ॥ ७ ॥ तस्योपरि तदाऽपश्यच्छुद्धस्फटिकसुप्रभम् ॥ तुरीयातीतम
मलं निष्कलं निरुपद्रवम् ॥ ८ ॥ निर्द्वंद्वं केवलं शून्यं बाह्याभ्यंतरवर्जितम् ॥ स बाह्याभ्यंतरे चैव बाह्याभ्यंतरसंस्थितम् ॥ ९ ॥ आदिम
ध्यांतरहितमानंदस्यादिकारणम् ॥ सत्यमानन्दममृतं परं ब्रह्म परायणम् ॥ १० ॥ कुत एवात्र संभूतः परीक्षावोऽग्निसंभवम् ॥ अधो गमिष्याम्यनलस्तंभ
स्यानुपमस्य च ॥ ११ ॥ वेदशब्दोभयावशं विश्वात्मानं व्यचिंतयत ॥ तदाऽभवदृषिस्तत्र ऋषेस्सारतमं स्मृतम् ॥ १२ ॥ तेनैव ऋषिणा विष्णु
र्ज्ञातवान्परमेश्वरः ॥ महादेवं परं ब्रह्म शब्दब्रह्मतनुं परम् ॥ १३ ॥ चिंतया रहितो रुद्रो वाचो यन्मनसा सह ॥ अप्राप्य तन्निवर्तंते वाच्यस्त्वेका
क्षरेण सः ॥ १४ ॥ एकाक्षरेण तद्वाच्यमृतं परमकारणम् ॥ सत्यमानन्दममृतं परं ब्रह्म परात्परम् ॥ १५ ॥ एकाक्षरादकाराख्याद्भगवान्बीजकोऽण्डजः ॥
एकाक्षरादुकाराख्याद्धरिः परमकारणम् ॥ १६ ॥ एकाक्षरान्मकाराख्याद्भगवान्नीललोहितः ॥ सर्गकर्त्ता त्वकाराख्यो ह्युकाराख्यस्तु मोहकः ॥ १७ ॥
मकाराख्यस्तु यो नित्यमनुग्रहकरोऽभवत् ॥ मकाराख्यो विभुर्बीजी ह्यकारो बीज उच्यते ॥ १८ ॥ उकाराख्यो हरिर्योनिः प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ बीजी च
बीजं तद्योनिर्नादाख्यश्च महेश्वरः ॥ १९ ॥ बीजी विभज्य चात्मानं स्वेच्छया तु व्यवस्थितः ॥ अस्य लिंगादभूद्बीजमकारो बीजिनः प्रभो ॥ २० ॥ उकार
योनौ निःक्षिप्तमवर्द्धत समंततः ॥ सौवर्णमभवच्चांडमावेद्यं तदलक्षणम् ॥ २१ ॥ अनेकाब्दं तथा चाप्सु दिव्यमंडं व्यवस्थितम् ॥ ततो वर्षसहस्रांते द्विधा
कृतमजोद्भवम् ॥ २२ ॥ अंडमप्सु स्थितं साक्षाद्व्याघातेनेश्वरेण तु ॥ तथाऽस्य सुशुभं हैमं कपालं चोर्द्ध्वसंस्थितम् ॥ २३ ॥ जज्ञे सा द्यौस्तदपरं पृथिवी
पंचलक्षणा ॥ तस्मादंडाद्भवो जज्ञे ककाराख्यश्चतुर्मुखः ॥ २४ ॥ स स्रष्टा सर्वलोकानां स एव त्रिविधः प्रभुः ॥ एवमोमोमिति प्रोक्तमित्याहुर्यजुषां
वराः ॥ २५ ॥ यजुषां वचनं श्रुत्वा ऋचः सामानि सादरम् ॥ एवमेव हरे ब्रह्मन्नित्याहुश्चावयोस्तदा ॥ २६ ॥ ततो विज्ञाय देवेशं यथावच्छक्तिसंभवैः ॥ मंत्रै

470

महेश्वरं देवं तुष्टाव सुमहोदयम् ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नंतरेऽन्यच्च रूपमद्भुतसुंदरम् ॥ ददर्श च मया सार्द्धं भगवान्विश्वपालकः ॥ २८ ॥ पंचवक्त्रं दश भुजं गौरकर्पूरवन्मुने ॥ नानाकांतिसमायुक्तं नानाभूषणभूषितम् ॥ २९ ॥ महोदारं महावीर्यं महापुरुषलक्षणम् ॥ तं दृष्ट्वा परमं रूपं कृतार्थोऽभून्मया हरिः ॥ ३० ॥ अथ प्रसन्नो भगवान्महेशः परमेश्वरः ॥ दिव्यं शब्दमयं रूपमाख्याय प्रहसन्स्थितः ॥ ३१ ॥ अकारस्तस्य मूर्द्धा हि ललाटो दीर्घ उच्यते ॥ इकारो दक्षिणं नेत्रमीकारो वामलोचनम् ॥ ३२ ॥ उकारो दक्षिणं श्रोत्रमूकारो वाम उच्यते ॥ ऋकारो दक्षिणं तस्य कपोलं परमेष्ठिनः ॥ ३३ ॥ वामं कपोलमॄकारो ऌ ॡ नासापुटे उभे ॥ एकारश्चोष्ठ उर्द्ध्वश्च ह्यैकारस्त्वधरो विभोः ॥ ३४ ॥ ओकारश्च तथौकारो दन्तपङ्क्तिद्वयं क्रमात ॥ अमस्तु तालुनी तस्य देवदेवस्य शूलिनः ॥ ३५ ॥ कादिपंचाक्षराण्यस्य पञ्च हस्ताश्च दक्षिणे ॥ चादिपंचाक्षराण्येवं पंच हस्तास्तु वामतः ॥ ३६ ॥ टादिपंचाक्षरं पादास्तादि पंचाक्षरं तथा ॥ पकार उदरं तस्य फकारः पार्श्व उच्यते ॥ ३७ ॥ बकारो वामपार्श्वस्तु भकारः स्कंध उच्यते ॥ मकारो हृदयं शंभोर्महादेवस्य योगिनः ॥ ३८ ॥ यकारादिसकारान्ता विभोर्वै सप्तधातवः ॥ हकारो नाभिरूपो हि क्षकारो घ्राण उच्यते ॥ ३९ ॥ एवं शब्दमयं रूपमगुणस्य गुणात्मनः ॥ दृष्ट्वा तमुमया सार्द्धं कृतार्थोऽभून्मया हरिः ॥ ४० ॥ एवं दृष्ट्वा महेशानं शब्दब्रह्मतनुं शिवम् ॥ प्रणम्य च मया विष्णुः पुनश्चापश्यदूर्द्ध्वतः ॥ ४१ ॥ ॐकारप्रभवं मंत्रं कलापंचकसंयुतम् ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं शुभाष्टत्रिंशदक्षरम् ॥ ॥ ४२ ॥ मेधाकारमभूद्भूयस्सर्वधर्मार्थसाधकम् ॥ गायत्रीप्रभवं मंत्रं सहितं वश्यकारकम् ॥ ४३ ॥ चतुर्विंशतिवर्णाढ्यं चतुष्कलमनुत्तमम् ॥ अथ पंचसितं मंत्रं कलाष्टकसमायुतम् ॥ ४४ ॥ आभिचारिकमत्यर्थं प्रायस्त्रिंशच्छुभाक्षरम् ॥ यजुर्वेदसमायुक्तं पञ्चविंशच्छुभाक्षरम् ॥ ४५ ॥ कलाष्टकसमायुक्तं सुश्वेतं शांतिकं तथा ॥ त्रयोदशकलायुक्तं बालाद्यैस्सह लोहितम् ॥ ४६ ॥ बभूवुरस्य चोत्पत्तिवृद्धिसंहारकारणम् ॥ वर्णा एकाधिकाः षष्टिरस्य मंत्रवरस्य तु ॥ ४७ ॥ पुनर्मृत्युंजयं मंत्रं पञ्चाक्षरमतः परम् ॥ चिंतामणिं तथा मंत्रं दक्षिणामूर्तिसंज्ञकम् ॥ ४८ ॥ ततस्तत्त्वमसीत्युक्तं महावाक्यं हरस्य च ॥ पञ्चमंत्रांस्तथा लब्ध्वा जजाप भगवान्हरिः ॥ ४९ ॥ अथ दृष्ट्वा कलावर्णमृग्यजुस्सामरूपिणम् ॥ ईशानमीशमुकुटं पुरुषाख्यं पुरातनम् ॥ ५० ॥ अघोरहृदयं हृद्यं सर्वगुह्यं सदाशिवम् ॥ वामपादं महादेवं महाभोगीन्द्रभूषणम् ॥ ५१ ॥ विश्वतः पादवन्तं तं विश्वतोऽक्षिकरं शिवम् ॥ ब्रह्मणोऽधिपतिं सर्गस्थितिसंहारकारणम् ॥ ५२ ॥ तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिस्सार्द्धं वरदमीश्वरम् ॥ मया च सहितो विष्णुर्भगवांस्तुष्टचेतसा ॥ ५३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने शब्दब्रह्मतनुवर्णनो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥

अथाकर्ण्य नुतिं विष्णुकृतां स्वस्य महेश्वरः ॥ प्रादुर्बभूव सुप्रीतस्स वामं करुणानिधिः ॥ १ ॥ पञ्चवक्त्रस्त्रिनयनो भालचन्द्रो जटाधरः ॥ गौरव-
णो विशालाक्षो भस्मोद्धूलितविग्रहः ॥ २ ॥ दशबाहुर्नीलगलः सर्वाभरणभूषितः ॥ सर्वांगसुन्दरो भस्मत्रिपुण्ड्रांकितमस्तकः ॥ ३ ॥ तं दृष्ट्वा तादृशं
देवं सवामं परमेश्वरम् ॥ तुष्टाव पुनरिष्टाभिर्वाग्भिर्विष्णुर्मया सह ॥ ४ ॥ निगमं श्वासरूपेण ददौ तस्मै ततो हरः ॥ विष्णवे च प्रसन्नात्मा
महेशः करुणाकरः ॥ ५ ॥ ततो ज्ञानमदात्तस्मै रहस्यं परमात्मने ॥ परमात्मा पुनर्मह्यं दत्तवान्कृपया मुने ॥ ६ ॥ संप्राप्य निगमं विष्णुः पप्रच्छ पुन
रेव तम् ॥ कृतार्थस्सांजलिर्नत्वा मया सह महेश्वरम् ॥ ७ ॥ विष्णुरुवाच ॥ कथं च तुष्यसे देव मया पूज्यः कथं प्रभो ॥ कथं ध्यानं प्रकर्तव्यं
कथं व्रजसि वश्यताम् ॥ ८ ॥ किं कर्तव्यं महादेव ह्यावाभ्यां तव शासनात् ॥ सदा सदाज्ञापय नौ प्रीत्यार्थं कुरु शंकर ॥ ९ ॥ एतत्सर्वं महाराज
कृपां कृत्वाऽवयोः प्रभो ॥ कथनीयं तथान्यच्च विज्ञाय स्वानुगौ शिव ॥ १० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा प्रसन्नो भगवान्हरः ॥ उवाच
वचनं प्रीत्या सुप्रसन्नः कृपानिधिः ॥ ११ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ भक्त्या च भवतोर्नूनं प्रीतोहं सुरसत्तमौ ॥ पश्यतं मां महादेवं भयं सर्वं विमुंच
ताम् ॥ १२ ॥ मम लिंगं सदा पूज्यं ध्येयं चैतादृशं मम ॥ इदानीं दृश्यते यद्वत्तथा कार्यं प्रयत्नतः ॥ १३ ॥ पूजितो लिंगरूपेण प्रसन्नो विविधं
फलम् ॥ दास्यामि सर्वलोकेभ्यो मनोऽभीष्टान्यनेकशः ॥ १४ ॥ यदा दुःखं भवेत्तत्र युवयोस्सुरसत्तमौ ॥ पूजिते मम लिंगे च तदा स्याद्दुःखना
शनम् ॥ १५ ॥ युवां प्रसूतौ प्रकृतेर्मदीयाया महाबलौ ॥ गात्राभ्यां सव्यसव्याभ्यां मम सर्वेश्वरस्य हि ॥ १६ ॥ अयं मे दक्षिणात्पार्श्वाद्ब्रह्मा लोक
पितामहः ॥ वामपार्श्वाच्च विष्णुस्त्वं समुत्पन्नः परात्मनः ॥ १७ ॥ प्रीतोऽहं युवयोस्सम्यग्वरं दद्यां यथेप्सितम् ॥ मयि भक्तिर्दृढा भूयाद्युवयोरभ्यनु
ज्ञया ॥ १८ ॥ पार्थिवीं चैव मन्मूर्तिं विधाय कुरुतां युवाम् ॥ सेवां च विविधां प्राज्ञौ कृत्वा सुखमवाप्स्यथः ॥ १९ ॥ ब्रह्मन्सृष्टिं कुरु त्वं हि मदाज्ञा
परिपालकः ॥ वत्स वत्स हरे त्वं च पालयैवं चराचरम् ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा नौ प्रभुस्ताभ्यां पूजाविधिमदाच्छुभाम् ॥ येनैव पूजित
श्शंभुः फलं यच्छत्यनेकशः ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शंभोर्मया च सहितो हरिः ॥ प्रत्युवाच महेशानं प्रणिपत्य कृतांजलिः ॥
॥ २२ ॥ विष्णुरुवाच ॥ यदि प्रीतिः समुत्पन्ना यदि देयो वरश्च नौ ॥ भक्तिर्भवतु नौ नित्यं त्वयि चाव्यभिचारिणी ॥ २३ ॥ त्वमप्यवतरस्वाद्य
लीलया निर्गुणोऽपि हि ॥ सहायं कुरु नौ तात त्वं परः परमेश्वरः ॥ २४ ॥ आवयोर्देवदेवेश विवादमपि शोभनम् ॥ इहागतो भवान्यस्माद्विवादश

१-शकन्ध्वादित्वात्पररूपम् शिष्टप्रयुक्तानां यथाकथञ्चित्साधुत्वान्वाख्यानात्सव्यासव्यगात्राभ्यां वा पाठोऽत्रसंधेयः ।

मनाय नौ ॥ २५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्राह हरो हरम् ॥ प्रणिपत्य स्थितं मूर्ध्ना कृतांजलिपुटः स्वयम् ॥ २६ ॥ श्रीमहेश उवाच ॥ प्रलयस्थितिसर्गाणां कर्ताहं सगुणोऽगुणः ॥ परब्रह्म निर्विकारी सच्चिदानंदलक्षणः ॥ २७ ॥ त्रिधा भिन्नो ह्यहं विष्णो ब्रह्मविष्णुहराख्यया ॥ सर्गरक्षालयगुणैर्निष्कलोऽहं सदा हरे ॥ २८ ॥ स्तुतोऽहं यत्त्वया विष्णो ब्रह्मणा मेऽवतारणे ॥ प्रार्थनां तां करिष्यामि सत्यां यद्भक्तव त्सलः ॥ २९ ॥ मद्रूपं परमं ब्रह्मन्नीदृशं भवदंगतः ॥ प्रकटीभविता लोके नाम्ना रुद्रः प्रकीर्तितः ॥ ३० ॥ मदंशात्तस्य सामर्थ्यं न्यूनं नैव भवि ष्यति ॥ योऽहं सोऽहं न भेदोऽस्ति पूजाविधिविधानतः ॥ ३१ ॥ यथा च ज्योतिषस्संगाज्जलादेः स्पर्शता न वै ॥ तथा ममागुणस्यापि संयोगाद्ब न्धनं न हि ॥ ३२ ॥ शिवरूपं ममैतच्च रुद्रोऽपि शिववत्तदा ॥ न तत्र परभेदो वै कर्तव्यश्च महामुने ॥ ३३ ॥ वस्तुतो ह्येकरूपं हि द्विधा भिन्नं जगत्युत ॥ अतो न भेदो विज्ञेयः शिवे रुद्रे कदाचन ॥ ३४ ॥ सुवर्णस्य तथैकस्य वस्तुत्वं नैव गच्छति ॥ अलंकृतिकृते देव नामभेदो न वस्तु तः ॥ ३५ ॥ यथैकस्या मृदो भेदे नानापात्रे न वस्तुतः ॥ कारणस्यैव कार्ये च सन्निधानं निदर्शनम् ॥ ३६ ॥ ज्ञातव्यं बुधवर्यैश्च निर्मलज्ञानिभिः सुरैः ॥ एवं ज्ञात्वा भवद्भ्यां तु न दृश्यं भेदकारणम् ॥ ३७ ॥ वस्तुवत्सर्वदृश्यं च शिवरूपस्मतं मम ॥ अहं भवानजश्चैव रुद्रो योऽयं भविष्यति ॥ ३८ ॥ एकरूपा न भेदस्तु भेदे वै बंधनं भवेत् ॥ तथापि च मदीयं हि शिवरूपं सनातनम् ॥ ३९ ॥ मूलीभूतं सदोक्तं च सत्यज्ञानमनंतकम् ॥ एवं ज्ञात्वा सदा ध्येयं मनसा चैव तत्त्वतः ॥ ४० ॥ श्रूयतां चैव भो ब्रह्मन्यद्गोप्यं कथ्यते मया ॥ भवंतौ प्रकृतेर्जातौ नायं वै प्रकृतेः पुनः ॥ ४१ ॥ मदाज्ञा जायते तत्र ब्रह्मणो भ्रुकुटेर्हरम् ॥ गुणेष्वपि यथा प्रोक्तस्तामसः प्रकृतो हरः ॥ ४२ ॥ वैकारिकश्च विज्ञेयो योऽहंकार उदाहृतः ॥ नामतो वस्तुतो नैव तामसः परिचक्ष्यते ॥ ४३ ॥ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्करणीयमिदं त्वया ॥ सृष्टिकर्ता भव ब्रह्मन्सृष्टेश्च पालको हरिः ॥ ४४ ॥ मदीयश्च तथांऽशो यो लयकर्ता भविष्यति ॥ इयं या प्रकृतिर्देवी ह्युमाख्या परमेश्वरी ॥ ४५ ॥ तस्यास्तु शक्तिर्वाग्देवी ब्रह्माणं सा भजिष्यति ॥ अन्या शक्तिः पुनस्तत्र प्रकृतेः संभविष्यति ॥ ४६ ॥ समाश्रयिष्यते विष्णुं लक्ष्मीरूपेण सा तदा ॥ पुनश्च काली नाम्ना सा मदंशं प्राप्स्यति ध्रुवम् ॥ ४७ ॥ ज्योतीरूपेण सा तत्र कार्यार्थे संभविष्यति ॥ एवं देव्यास्तथा प्रोक्ताश्शक्तयः परमाश्शुभाः ॥ ४८ ॥ सृष्टिस्थितिलयानां हि कार्यं तासां क्रमाद्ध्रुवम् ॥ एतस्याः प्रकृतेरंशा मत्प्रियायास्सुरोत्तम ॥ ४९ ॥ त्वं च लक्ष्मीमुपाश्रित्य कार्यं कर्तुमिहार्हसि ॥ ब्रह्मंस्त्वं च गिरं देवीं प्रकृत्यंशाम वाप्य च ॥ ५० ॥ सृष्टिकार्यं हृदा कर्तुं मन्निर्देशादिहार्हसि ॥ अहं कालीं समाश्रित्य मत्प्रियांशां परात्पराम् ॥ ५१ ॥ रुद्ररूपेण प्रलयं करिष्ये

तदन्यैर्विविधैः कार्यैः कृत्वा सुखमवाप्स्यथः ॥ ज्ञानविज्ञानसंयुक्तो लोकानां हित
कार्यमुत्तमम् ॥ चतुर्वर्णमयं लोकं तत्सर्वैराश्रमैर्ध्रुवम् ॥ ५२ ॥ इति दत्तो वरस्तेऽद्य सत्यं सत्यं न संशयः ॥
कारकः ॥ ५३ ॥ मुक्तिदोऽत्र भवानद्य भव लोके मदाज्ञया ॥ मद्दर्शने फलं यद्वत्तदेव तव दर्शने ॥५४॥ इति दत्तो वरस्तेऽद्य सत्यं सत्यं न संशयः ॥
ममैव हृदये विष्णुर्विष्णोश्च हृदये ह्यहम् ॥ ५५ ॥ उभयोरंतरं यो वै न जानाति मनो मम ॥ वामांगजो मम हरिर्दक्षिणांगोद्भवो विधिः ॥ ५६ ॥
महाप्रलयकृद्रुद्रो विश्वात्मा हृदयोद्भवः ॥ त्रिधा भिन्नो ह्यहं विष्णो ब्रह्मविष्णुभवाख्यया ॥ ५७ ॥ सर्गरक्षालयकरस्त्रिगुणै रजआदिभिः ॥ गुणभिन्न
शिवस्साक्षात्प्रकृतेः पुरुषात्परः ॥ ५८ ॥ परं ब्रह्माद्वयो नित्योऽनन्तः पूर्णो निरंजनः ॥ अंतस्तमो बहिस्सत्त्वस्त्रिजगत्पालको हरिः ॥ ५९ ॥
अंतस्सत्त्वस्तमोबाह्यस्त्रिजगल्लयकृद्धरः ॥ ६० ॥ अंतर्बहीरजाश्चैव त्रिजगत्सृष्टिकृद्विधिः ॥ एवं गुणास्त्रिदेवेषु गुणभिन्नः शिवः स्मृतः ॥ ६१ ॥
विष्णो सृष्टिकरं प्रीत्या पालयैनं पितामहम् ॥ संपूज्यस्त्रिषु लोकेषु भविष्यसि मदाज्ञया ॥ ६२ ॥ तव सेव्यो विधेश्चापि रुद्र एव भविष्यति ॥
शिवपूर्णावतारो हि त्रिजगल्लयकारकः ॥ ६३ ॥ पाद्मे भविष्यति सुतः कल्पे तव पितामहः ॥ तदा द्रक्ष्यसि मां चैव सोऽपि द्रक्ष्यति पद्मजः
॥ ६४ ॥ एवमुक्त्वा महेशानः कृपां कृत्वातुलां हरः ॥ पुनः प्रोवाच सुप्रीत्या विष्णुं सर्वेश्वरः प्रभुः ॥ ६५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां
रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने शिवतत्त्ववर्णनो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ परमेश्वर उवाच ॥ अन्यच्छृणु हरे विष्णो शासनं मम सुव्रत ॥
सदा सर्वेषु लोकेषु मान्यः पूज्यो भविष्यसि ॥ १ ॥ ब्रह्मणा निर्मिते लोके यदा दुःखं प्रजायते ॥ तदा त्वं सर्वदुःखानां नाशाय तत्परो भव ॥ २ ॥
सहायं ते करिष्यामि सर्वकार्ये च दुस्सहे ॥ तव शत्रून्हनिष्यामि दुस्साध्यान्परमोत्कटान् ॥ ३ ॥ विविधानवतारांश्च गृहीत्वा कीर्तिमुत्तमाम् ॥
विस्तारय हरे लोके तारणाय परो भव ॥ गुणरूपो ह्यहं रुद्रो ह्यनेन वपुषा सदा ॥ ४ ॥ कार्यं करिष्ये लोकानां तवाशक्यं न संशयः ॥ ५ ॥
रुद्रध्येयो भवांश्चैव भवद्ध्येयो हरस्तथा ॥ युवयोरन्तरं नैव तव रुद्रस्य किंचन ॥६॥ वस्तुतश्चापि चैकत्वं वरतोऽपि तथैव च ॥ लीलयापि महा
विष्णो सत्यं सत्यं न संशयः ॥ ७ ॥ रुद्रभक्तो नरो यस्तु तव निन्दां करिष्यति ॥ तस्य पुण्यं च निखिलं द्रुतं भस्म भविष्यति ॥८॥ नरके पतनं
तस्य त्वद्द्वेषात्पुरुषोत्तम ॥ मदाज्ञया भवेद्विष्णो सत्यं सत्यं न संशयः ॥ ९ ॥ लोकेऽस्मिन्मुक्तिदो नृणां भुक्तिदश्च विशेषतः॥ध्येयः पूज्यश्च भक्तानां
निग्रहानुग्रहौ कुरु ॥१०॥ इत्युक्त्वा मां च धातारं हस्ते धृत्वा स्वयं हरिम्॥ कथयामास दुःखेषु सहायो भव सर्वदा ॥११॥ सर्वाध्यक्षश्च सर्वेषु भुक्ति
मुक्तिप्रदायकः ॥ भव त्वं सर्वदा श्रेष्ठस्सर्वकामप्रसाधकः ॥ १२ ॥ सर्वेषां प्राणरूपश्च भव त्वं च ममाज्ञया ॥ संकटे भजनीयो हि स रुद्रो मत्त

नुर्हरे ॥ १३ ॥ त्वां यस्समाश्रितो नूनं मामेव स समाश्रितः ॥ अंतरं यश्च जानाति निरये पतति ध्रुवम् ॥ १४ ॥ आयुर्बलं शृणुष्वाद्य त्रिदशानां विशे षतः ॥ संदेहोऽत्र न कर्त्तव्यो ब्रह्मविष्णुहरात्मनाम् ॥ १५ ॥ चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिनमुच्यते ॥ रात्रिश्च तावती तस्य मानमेतत्क्रमेण ह ॥ १६ ॥ तेषां त्रिंशद्दिनैर्मासो द्वादशैस्तैश्च वत्सरः ॥ शतवर्षप्रमाणेन ब्रह्मायुः परिकीर्तितम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मणो वर्षमात्रेण दिनं वैष्णवमुच्यते ॥ सोऽपि वर्षशतं यावदात्ममानेन जीवति ॥ १८ ॥ वैष्णवेन तु वर्षेण दिनं रौद्रं भवेद्ध्रुवम् ॥ हरो वर्षशते याते नरस्वरूपेण संस्थितः ॥१९॥ यावदुच्छ्वसितं वक्त्रे सदा शिवसमुद्भवम् ॥ पश्चाच्छक्तिं समभ्येति यावन्निःश्वसितं भवेत् ॥ २० ॥ निःश्वासोच्छ्वसितानां च सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ ब्रह्मविष्णुहराणां च गंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ २१ ॥ एकविंशसहस्राणि शतैः षड्भिश्शतानि च ॥ अहोरात्राणि चोक्तानि प्रमाणं सुरसत्तमौ ॥ २२ ॥ षड्भिरुच्छ्वासनि श्वासैः पलमेकं प्रवर्तितम् ॥ घटी षष्टिपला प्रोक्ता सा षष्ट्या च दिनं निशा ॥ २३ ॥ निश्वासोच्छ्वासितानां च परिसंख्या न विद्यते ॥ सदाशिव समुत्थानमेतस्मात्सोऽक्षयः स्मृतः ॥२४॥ इत्थं रूपं त्वया तावद्रक्षणीयं ममाज्ञया ॥ तावत्सृष्टेश्च काय वै कर्तव्यं विविधैर्गुणैः ॥२५॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शंभोर्मया च भगवान्हरिः ॥ प्रणिपत्य च विश्वेशं प्राह मंदनरं वशी ॥ २६ ॥ विष्णुरुवाच ॥ शंकर श्रूयतामेतत्कृपासिंधो जग त्पते ॥ सर्वमेतत्करिष्यामि भवदाज्ञावशानुगः ॥ २७ ॥ मम ध्येयस्सदा त्वं च भविष्यसि न चान्यथा ॥ भवतस्सर्वसामर्थ्यं लब्धं चैव पुरा मया ॥ २८ ॥ क्षणमात्रमपि स्वामिंस्तव ध्यानं परं मम ॥ चेतसो दूरतो नैव संगच्छतु कदाचन ॥ २९ ॥ मम भक्तश्च यः स्वामिंस्तव निंदां करिष्यति ॥ तस्य वै निरये वासं प्रयच्छ नियतं ध्रुवम् ॥ ३० ॥ त्वद्भक्तो यो भवेत्स्वामिन्मम प्रियतरो हि सः ॥ एवं वै यो विजानाति तस्य मुक्तिर्न दुर्लभा ॥ ३१ ॥ महिमा च मदीयोऽद्य वर्द्धितो भवता ध्रुवम् ॥ कदाचिदगुणश्चैव जायते क्षम्यतामिति ॥ ३२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदा शंभुस्तदीयं हि श्रुत्वा वचनमुत्तमम् ॥ उवाच विष्णुं सुप्रीत्या क्षम्या तेऽगुणता मया ॥ ३३ ॥ एवमुक्त्वा हरिं नौ स कराभ्यां परमेश्वरः ॥ पस्पर्श सकलांगेषु कृपया तु कृपानिधिः ॥ ३४ ॥ आदिश्य विविधान्धर्मान्सर्वदुःखहरो हरः ॥ ददौ वराननेकांश्चावयोर्हितचिकीर्षया ॥ ३५ ॥ ततस्स भगवाञ्छंभुः कृपया भक्तवत्सलः ॥ दृष्ट्वा संपश्यतोः शीघ्रं तत्रैवांतरधीयत ॥ ३६ ॥ तदाप्रभृति लोकेऽस्मिँल्लिंगपूजाविधिः स्मृतः ॥ लिंगे प्रतिष्ठितश्शंभुर्भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ ३७ ॥ लिंगवेदिर्महादेवी लिंगं साक्षान्महेश्वरः ॥ लयनाल्लिंगमित्युक्तं तत्रैव निखिलं जगत् ॥ ३८ ॥ यस्तु लैंगं पठेन्नित्यमाख्यानं लिंगसन्निधौ ॥ षण्मासाच्छिवरूपो वै नात्र कार्या विचारणा ॥ ३९ ॥ यस्तु लिङ्गसमीपे तु कार्यं

किंचित्करोति च ॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं न शक्नोमि महामुने ॥ ४० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने परमशिवतत्त्ववर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग व्यासशिष्य नमोऽस्तु ते ॥ श्राविताऽद्याद्भुता शैवकथा परम पावनी ॥ १ ॥ तत्राद्भुता महादिव्या लिंगोत्पत्तिः श्रुता शुभा ॥ श्रुत्वा यत्प्रभावं च दुःखनाशो भवेदिह ॥ २ ॥ ब्रह्मनारदसंवादमनुसृत्य दयानिधे ॥ शिवार्चनविधिं ब्रूहि येन तुष्टो भवेच्छिवः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैर्वा पूज्यते शिवः ॥ कथं कार्यं च तद्ब्रूहि यथा व्यासमुखाच्छ्रुतम् ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां मिदं श्रुतिसंमतम् ॥ उवाच सकलं प्रीत्या मुनिप्रश्नानुसारतः ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ साधु पृष्टं भवद्भिश्च तद्रहस्यं मुनीश्वराः ॥ तदहं कथयाम्यद्य यथाबुद्धि यथाश्रुतम् ॥ ६ ॥ भवद्भिः पृच्छ्यते यद्वत्तथा व्यासेन वै पुरा ॥ पृष्टं सनत्कुमाराय तच्छ्रुतं ह्युपमन्युना ॥ ७ ॥ ततो व्यासेन वै श्रुत्वा शिवपूजादिकं च यत् ॥ मह्यं च पाठितं तेन लोकानां हितकाम्यया ॥ ८ ॥ तच्छ्रुतं चैव कृष्णेन ह्युपमन्योर्महात्मनः ॥ तदहं कथयिष्यामि यथा ब्रह्माऽवदत्पुरा ॥ ९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि संक्षेपाल्लिंगपूजनम् ॥ वक्तुं वर्षशतेनापि न शक्यं विस्तरान्मुने ॥ १० ॥ एवं तु शांकरं रूपं सुखं स्वच्छं सनातनम् ॥ पूजयेत्परया भक्त्या सर्वकामफलाप्तये ॥ ११ ॥ दारिद्र्यं रोगदुःखं च पीडनं शत्रुसंभवम् ॥ पापं चतुर्विधं तावद्यावन्नार्चयते शिवम् ॥ १२ ॥ सम्पूजिते शिवे देवे सर्वदुःखं विलीयते ॥ संपद्यते सुखं सर्वं पश्चान्मुक्तिरवाप्यते ॥ १३ ॥ ये वै मानुष्यमाश्रित्य मुख्यं संतानतस्सुखम् ॥ तेन पूज्यो महादेवः सर्वकार्यार्थसाधकः ॥ १४ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याश्शूद्राश्च विधिवत्क्रमात् ॥ शंकरार्चां प्रकुर्वंतु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ १५ ॥ प्रातःकाले समुत्थाय मुहूर्ते ब्रह्मसंज्ञके ॥ गुरोश्च स्मरणं कृत्वा शंभोश्चैव तथा पुनः ॥ १६ ॥ तीर्थानां स्मरणं कृत्वा ध्यानं चैव हरेरपि ॥ ममापि निर्जराणां वै मुन्यादीनां तथा मुने ॥ १७ ॥ ततः स्तोत्रं शंभुनाम गृहीयाद्विधिपूर्वकम् ॥ ततोत्थाय मलोत्सर्गं दक्षिणस्यां चरेद्दिशि ॥ १८ ॥ एकान्ते तु विधिं कुर्यान्मलोत्सर्गस्य यच्छ्रुतम् ॥ तदेव कथयाम्यद्य शृण्वाधाय मनो मुने ॥ १९ ॥ शुद्धां मृदं द्विजो लिप्यात्पंचवारं विशुद्धये ॥ क्षत्रियश्च चतुर्वारं वैश्यो वारत्रयं तथा ॥ २० ॥ शूद्रो द्विवारं च मृदं गृह्णीयाद्वै विशुद्धये ॥ गुदे वाथ सकृल्लिंगे वारमेकं प्रयत्नतः ॥ २१ ॥ दशवारं वामहस्ते सप्तवारं द्वयोस्तथा ॥ प्रत्येकम्पादयोस्तात त्रिवारं करयोः पुनः ॥ २२ ॥ स्त्रीभिश्च शूद्रवत्कार्यं मृदाग्रहणमुत्तमम् ॥ हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्य पूर्ववन्मृदमाहरेत् ॥ २३ ॥ दंतकाष्ठं ततः कुर्यात्स्ववर्णक्रमतो नर ॥ २४ ॥ विप्रः कुर्याद्दंतकाष्ठं द्वादशांगुलमानतः ॥ एकादशाङ्गुलं राजा वैश्यः कुर्याद्दशाङ्गुलम् ॥ २५ ॥ शूद्रो नवांगुलं कुर्यादिति मानमिदं स्मृतम् ॥

कालदोषं विचार्य्यैव मनुदृष्टं विवर्जयेत् ॥ २६ ॥ षष्ठ्याद्यामश्च नवमी व्रतमस्तं रवेर्दिनम् ॥ तथा श्राद्धदिनं तात निषिद्धं रदधावने ॥२७॥ स्नानं तु विधिवत्काय तीर्थादिषु क्रमेण तु ॥ देशकालविशेषेण स्नानं कार्यं समंत्रकम् ॥ २८ ॥ आचम्य प्रथमं तत्र धौतवस्त्रेण चाधरेत् ॥ एकांते सुस्थले स्थित्वा संध्याविधिमथाचरेत् ॥ २९ ॥ यथायोग्यं विधिं कृत्वा पूजाविधिमथारभेत् ॥ मनस्तु सुस्थिरं कृत्वा पूजागारं प्रविश्य च ॥३० ॥ पूजाविधिं समादाय स्वासने ह्युपविश्य वै ॥ न्यासादिकं विधायादौ पूजयेत्क्रमशो हरम् ॥ ३१ ॥ प्रथमं च गणाधीशं द्वारपालांस्तथैव च ॥ दिक्पालांश्च सुसंपूज्य पश्चात्पीठं प्रकल्पयेत् ॥ ३२ ॥ अथ वाऽष्टदलं कृत्वा पूजाद्रव्यं समीपतः ॥ उपविश्य ततस्तत्र चोपवेश्य शिवं प्रभुम् ॥ ३३ ॥ त्रयमाचमनं कृत व प्रक्षाल्य च पुनः करौ ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा मध्ये ध्यायेच्च त्र्यम्बकम् ॥ ३४ ॥ पंचवक्त्रं दशभुजं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं व्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् ॥ ३५ ॥ तस्य सारूप्यतां स्मृत्वा दहेत्पापं नरस्सदा ॥ शिवं ततः समुत्थाप्य पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ ३६ ॥ देहशुद्धिं ततः कृत्वा मूलमंत्रं न्यसेत्क्रमात् ॥ सर्वत्र प्रणवेनव षडंगन्यासमाचरेत् ॥ ३७ ॥ कृत्वा हृदि प्रयोग च ततः पूजां समारभेत् ॥ पाद्यार्घाचमनार्थं च पात्राणि च प्रकल्पयेत् ॥ ३८ ॥ स्थापयेद्विविधान्कुंभान्नव धीमान्यथाविधि ॥ दर्भैराच्छाद्य तैरेव संस्थाप्याभ्युक्ष्य वारिणा ॥ ३९ ॥ तेषुतेषु च सर्वेषु क्षिपेत्तोयं सुशीतलम् ॥ प्रणवेन क्षिपेत्तेषु द्रव्याण्यालोक्य बुद्धिमान् ॥ ४० ॥ उशीरं चन्दनं चैव पाद्ये तु परिकल्पयेत् ॥ जातीकंकोलकर्पूरवटमूलतमालकम् ॥ ४१ ॥ चूर्णयित्वा यथान्यायं क्षिपेदाचमनीयके ॥ एतत्सर्वेषु पात्रेषु दापयेच्चन्दनान्वितम् ॥ ४२ ॥ पार्श्वयोर्देवदेवस्य नंदीशं तु समर्चयेत् ॥ गंधैर्धूपैस्तथा दीपैर्विविधैः पूजयेच्छिवम् ॥४३॥ लिंगशुद्धिं ततः कृत्वा मुदायुक्तो नरस्तदा॥ यथाचितं तु मंत्रौघैः प्रणवादिनमोंतकैः ॥ ४४ ॥ कल्पयेदासनं स्वस्तिपद्मादि प्रणवेन तु ॥ तस्मात्पूर्वदिशं साक्षादणिमामयमक्षरम् ॥ ४५ ॥ लघिमा दक्षिणं चैव महिमा पश्चिमं तथा ॥ प्राप्तिश्चैवोत्तरं पत्रं प्राकाम्यं पावकस्य च ॥४६॥ ईशित्वं नैर्ऋतं पत्रं वशित्वं वायुगोचरे ॥ सर्वज्ञत्व तथैशान्यं कर्णिका सोम उच्यते ॥ ४७ ॥ सोमस्याधस्तथा सूर्यस्तस्याधः पावकस्त्वयम् ॥ धर्मादीनपि तस्याधो भवतः कल्पयेत्क्रमात् ॥ ४८ ॥ अव्यक्तादि चतुर्दिक्षु सोमस्यांते गुणत्रयम् ॥ सद्योजातं प्रवक्ष्यामीत्यावाह्य परमेश्वरम् ॥ ४९ ॥ वामदेवेन मंत्रेण तिष्ठेच्चैवासनोपरि ॥ सान्निध्यं रुद्रगायत्र्या अघोरेण निरोधयेत् ॥ ५० ॥ ईशानं सर्वविद्यानामिति मंत्रेण पूजयेत् ॥ पाद्यमाचमनीयं च विधायार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ ५१॥ स्थापयेद्विधिना रुद्रं गंधचन्दनवारिणा ॥ पञ्चगव्यविधानेन गह्य पात्रेऽभिमंत्र्य च ॥ ५२ ॥ प्रणवेनैव गव्येन स्नापयेत्पयसा च तम् ॥ दध्ना च मधुना चैव

तथा चेक्षुरसेन तु ॥ ५३ ॥ घृतेन तु तथा पूज्य सर्वकामहितावहम् ॥ पुण्यैर्द्रव्यैर्महादेवं प्रणवेनाभिषेचयेत् ॥ ५४ ॥ पवित्रजलभाण्डेषु मंत्रैस्तोयं क्षिपेत्ततः ॥ शुद्धीकृत्य यथान्यायं सितवस्त्रेण साधकः ॥ ५५ ॥ तावद्दूरं न कर्तव्यं न यावच्चन्दनं क्षिपेत् ॥ तन्दुलैस्सुन्दरैस्तत्र पूजयेच्छंकरम्मुदा ॥ ५६ ॥ कुशापामार्गकर्पूरजातिचंपकपाटलैः ॥ करवीरैस्सितैश्चैव मल्लिकाकमलोत्पलैः ॥ ५७ ॥ अपूर्वपुष्पैर्विविधैश्चन्दनाद्यैस्तथैव च ॥ जलेन जलधाराश्च कल्पयेत्परमेश्वरे ॥ ५८ ॥ पात्रैश्च विविधैर्देवं स्नापयेच्च महेश्वरम् ॥ मंत्रपूर्वं प्रकर्तव्या पूजा सर्वफलप्रदा ॥ ५९ ॥ मंत्रांश्च तुभ्यं ताँस्तात सर्वकामार्थसिद्धये ॥ प्रवक्ष्यामि समासेन सावधानतया शृणु ॥ ६० ॥ पाठ्यमानेन मंत्रेण तथा वाङ्मयकेन च ॥ रुद्रेण नीलरुद्रेण सुशुक्लेन शुभेन च ॥ ६१ ॥ होतारेण तथा शीर्ष्णा शुभेनाथर्वणेन च ॥ शांत्या वाथ पुनश्शांत्या मारुणेनारुणेन च ॥ ६२ ॥ अर्थाभीष्टेन साम्ना च तथा देवव्रतेन च ॥ ६३ ॥ रथांतरेण पुष्पेण सूक्तेन युक्तेन च ॥ मृत्युंजयेन मंत्रेण तथा पञ्चाक्षरेण च ॥ ६४ ॥ जलधाराः सहस्रेण शतेनैकोत्तरेण वा ॥ कर्तव्या वेदमार्गेण नामभिर्वाथ वा पुनः ॥ ६५ ॥ ततश्चंदनपुष्पादि रोपणीयं शिवोपरि ॥ दापयेत्प्रणवेनैव मुखवासादिकं तथा ॥ ६६ ॥ ततः स्फटिकसंकाशं देवं निष्कलमक्षयम् ॥ कारणं सर्वलोकानां सर्वलोकमयं परम् ॥ ६७ ॥ ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रविष्ण्वाद्यैरपि देवैरगोचरम् ॥ वेदविद्भिर्हि वेदांते त्वगोचरमिति स्मृतम् ॥ ६८ ॥ आदिमध्यान्तरहितं भेषजं सर्वरोगिणाम् ॥ शिवतत्त्वमिति ख्यातं शिवलिंगं व्यवस्थितम् ॥ ६९ ॥ प्रणवेनैव मंत्रेण पूजयेल्लिंगमूर्द्धनि ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैस्तांबूलैः सुन्दरैस्तथा ॥ ७० ॥ नीराजनेन रम्येण यथोक्तविधिना ततः ॥ नमस्कारैः स्तवैश्चान्यैर्मंत्रैर्नानाविधैरपि ॥ ७१ ॥ अर्घ्यं दत्त्वा तु पुष्पाणि पादयोस्सुविकीर्य च ॥ प्रणिपत्य च देवेशमात्मनाराधयेच्छिवम् ॥ ७२ ॥ हस्ते गृहीत्वा पुष्पाणि समुत्थाय कृतांजलिः ॥ प्रार्थयेत्पुनरीशानं मंत्रेणानेन शंकरम् ॥ ७३ ॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानाज्जपपूजादिकं मया ॥ कृतं तदस्तु सफलं कृपया तव शंकर ॥ ७४ ॥ पठित्वैवं च पुष्पाणि शिवोपरि मुदा न्यसेत् ॥ ततः स्वस्त्ययनं कृत्वा ह्याशिषो विविधास्तथा ॥ ७५ ॥ मार्जनं तु ततः कार्यं शिवस्योपरि वै पुनः ॥ नमस्कारं ततः क्षांतिं पुनराचमनाय च ॥ ७६ ॥ अघोच्चारणमुच्चार्य नमस्कारं प्रकल्पयेत् ॥ प्रार्थयेच्च पुनस्तत्र सर्वभावसमन्वितः ॥ ७७ ॥ शिवे भक्तिश्शिवेभक्तिश्शिवे भक्तिर्भवेभवे ॥ अन्यथा शरणं नास्ति त्वमेव शरणं मम ॥ ७८ ॥ इति संप्रार्थ्य देवेशं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥ पूजयेत्परया भक्त्या गलनादैर्विशेषतः ॥ ७९ ॥ नमस्कारं ततः कृत्वा परिवारगणैस्सह ॥ प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा कार्यं कुर्याद्यथासुखम् ॥ ८० ॥ एवं यः पूजयेन्नित्यं शिवभक्तिपरायणाः ॥ तस्य वै

466

सकला सिद्धिर्जायते तु पदे पदे ॥ ८१ ॥ वाग्ग्मी स जायते तस्य मनोभीष्टफलं ध्रुवम् ॥ रोगं दुःखं च शोकं च ह्युद्वेगं कृत्रिमं तथा ॥ ८२ ॥ कौटिल्यं च गरं चैव यद्यद्दुःखमुपस्थितम् ॥ तद्दुःखं नाशयत्येव शिवः शिवकरः परः ॥ ८३ ॥ कल्याणं जायते तस्य शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ वर्द्धते सद्गुणस्तत्र ध्रुवं शंकरपूजनात् ॥ ८४ ॥ इति पूजाविधिश्शंभोः प्रोक्तस्तु मुनिसत्तम ॥ अतः परं च शुश्रूषुः किं प्रष्टासि च नारद ॥ ८५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने शिवपूजाविधिवर्णनो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन्प्रजापत तात धन्यस्त्वं शिवसक्तधीः ॥ एतदेव पुनस्सम्यग्ब्रूहि मे विस्तराद्विधे ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एकस्मिन्समये तात ऋषीनाहूय सर्वतः ॥ निर्जरांश्चावदं प्रीत्या सुवचः पद्मसंभवः ॥ २ ॥ यदि नित्यसुखे श्रद्धा यदि सिद्धेश्च कामुकाः ॥ आगंतव्यं मया सार्द्धं तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥ ३ ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा गतास्ते हि मया सह ॥ यत्रास्ते भगवान्विष्णुस्सर्वेषां हितकारकः ॥ ४ ॥ तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेवं जनार्दनम् ॥ उपतस्थुस्सुरा नत्वा सुकृतांजलयो मुने ॥ ५ ॥ तान्दृष्ट्वा च तदा विष्णुर्ब्रह्माद्यानमरान्स्थितान् ॥ स्मरञ्छिवपदांभोजमब्रवीत्परमं वचः ॥ ६ ॥ विष्णुरुवाच ॥ किमर्थमागता यूयं ब्रह्माद्याश्च सुरर्षयः ॥ सर्वं वदत तत्प्रीत्या किं कार्यं विद्यतेऽधुना ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति पृष्टास्तदा तेन विष्णुना च मया सुराः ॥ पुनः प्रणम्य त प्रीत्या किं काय विद्यतेऽधुना ॥ विनिवेदयितुं काय ह्यब्रुवन्वचनं शुभम् ॥ ८ ॥ देवा ऊचुः ॥ नित्यं सेवा तु कस्यैव कार्या दुःखापहारिणी ॥ ९ ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा भगवान्भक्तवत्सलः ॥ सामरस्य मम प्रीत्या कृपया वाक्यमब्रवीत् ॥ १० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मञ्छृणु सुरैस्सम्यक् श्रुतं च भवता पुरा ॥ तथापि कथ्यते तुभ्यं देवेभ्यश्च तथा पुनः ॥ ११ ॥ दृष्टं च दृश्यतेऽद्यैव किं पुनः पृच्छ्यतेऽधुना ॥ ब्रह्मन्देवैस्समस्तैश्च बहुधा कार्यतत्परैः ॥ १२ ॥ सेव्यः सेव्यस्सदा देवश्शंकरस्सर्वदुःखहा ॥ ममापि कथितं तेन ब्रह्मणोऽपि विशेषतः ॥ १३ ॥ प्रस्तुतं चैव दृष्टं वस्सर्वं दृष्टांतमद्भुतम् ॥ त्याज्यं तदर्चनं नैव कदापि सुखमीप्सुभिः ॥ १४ ॥ संत्यज्य देवदेवेशं लिंगमूर्त्तिं महेश्वरम् ॥ तारपुत्रास्तथैवैते नष्टास्तेऽपि सबांधवाः ॥ १५ ॥ मया च मोहितास्ते वै मायया दूरतः कृताः ॥ सर्वे विनष्टाः प्रध्वस्ताः शिवेन रहिता यदा ॥ १६ ॥ तस्मात्सदा पूजनीयो लिंगमूर्तिधरो हरः ॥ सवनीयो विशेषेण श्रद्धया देवसत्तमः ॥ १७ ॥ शर्वलिङ्गार्चनादेव देवा दैत्याश्च सत्तमाः ॥ अह त्वं च तथा ब्रह्मन्कथं तद्विस्मृतं त्वया ॥ १८ ॥ तल्लिङ्गमर्चयेन्नित्यं येन केनापि हेतुना ॥ तस्माद्ब्रह्मन्सुरः शर्वः सर्वकामफलेप्सया ॥ १९ ॥ सा हानिस्तन्महाच्छिद्रं सान्धता सा च मुग्धता ॥ यन्मुहूर्त्तं क्षणं वापि शिवं नैव समर्चयेत् ॥ २० ॥ भवभक्तिपरा य च भवप्रणतचेतसः ॥ भवसंस्मरणा ये च न

ते दुःखस्य भाजनाः ॥ २१ ॥ भवनानि मनोज्ञानि मनोज्ञाभरणाः स्त्रियः ॥ धनं च तुष्टिपर्यंतं पुत्रपौत्रादिसंततिः ॥ २२ ॥ आरोग्यं च
शरीरं च प्रतिष्ठां चाप्यलौकिकीम् ॥ ये वाञ्छंति महाभागाः सुखं वा त्रिदशालयम् ॥ २३ ॥ अंते मुक्तिफलं चैव भक्तिं वा परमेशितुः ॥
पूर्वपुण्यातिरेकेण तेऽर्चयंति सदाशिवम् ॥ २४ ॥ योऽर्चयेच्छिवलिंगं वै नित्यं भक्तिपरायणः ॥ तस्य वै सफला सिद्धिर्न स पापैः प्रयुज्यते
॥ २५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ताश्च तदा देवाः प्रणिपत्य हरिं स्वयम् ॥ लिंगानि प्रार्थयामासुस्सर्वकामाप्तये नृणाम् ॥ २६ ॥ तच्छ्रुत्वा च तदा
विष्णुर्विश्वकर्माणमब्रवीत् ॥ अहं च मुनिशार्दूल जीवोद्धारपरायणः ॥ २७ ॥ विश्वकर्मन्यथा शंभोः कल्पयित्वा शुभानि च ॥ लिंगानि सर्व
देवेभ्यो देयानि वचनान्मम ॥ २८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ लिंगानि कल्पयित्वैवमधिकारानुरूपतः ॥ विश्वकर्मा ददौ तेभ्यो नियोगान्मम वा हरेः ॥
॥ २९ ॥ तदेव कथयाम्यद्य श्रूयतामृषिसत्तम ॥ पद्मरागमयं शक्रो हैमं विश्रवसस्सुतः ॥ ३० ॥ पीतं मणिमयं धर्मो वरुणश्श्यामलं शिवम् ॥ इन्द्र
नीलमयं विष्णुर्ब्रह्मा हेममयं तथा ॥ ३१ ॥ विश्वेदेवास्तथा रौप्यं वसवश्च तथैव च ॥ आरकूटमयं वापि पार्थिवं ह्यश्विनौ मुने ॥ ३२ ॥ लक्ष्मीश्च
स्फाटिकं देवी ह्यादित्यास्ताम्रनिर्मितम् ॥ मौक्तिकं सोमराजो वै वज्रलिंगं विभावसुः ॥ ३३ ॥ मृण्मयं चैव विप्रेंद्रा विप्रपत्न्यस्तथैव च ॥ चांदनं
च मयो नागाः प्रवालमयमादरात् ॥ ३४ ॥ नवनीतमयं देवी योगी भस्ममयं तथा ॥ यक्षा दधिमयं लिंग छाया पिष्टमयं तथा ॥ ३५ ॥
शिवलिंगं च ब्रह्माणी रत्नं पूजयति ध्रुवम् ॥ पारदं पार्थिवं बाणस्समर्चति परेऽपि वा ॥ ३६ ॥ एवंविधानि लिंगानि दत्तानि विश्वकर्मणा ॥ ते
पूजयंति सर्वे वै देवा ऋषिगणास्तथा ॥ ३७ ॥ विष्णुर्दत्त्वा च लिंगानि देवेभ्यो हितकाम्यया ॥ पूजाविधिं समाचष्ट ब्रह्मणे मे पिनाकिनः ॥ ३८ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य ब्रह्माहं देवसत्तमः ॥ आगच्छं च स्वकं धाम हर्षनिर्भरमानसः ॥ ३९ ॥ तत्रागत्य ऋषीन्सर्वान्देवांश्चाहं तथा मुने ॥ शिव
पूजाविधिं सम्यगब्रुवं सकलेष्टदम् ॥ ४० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रूयतामृषयः सर्वे सामराः प्रेमतत्पराः ॥ शिवपूजाविधिं प्रीत्या कथये भुक्तिमुक्ति
दम् ॥ ४१ ॥ मानुषं जन्म संप्राप्य दुर्लभं सर्वजंतुषु ॥ तत्रापि सत्कुले देवा दुष्प्राप्यं च मुनीश्वराः ॥ ४२ ॥ अव्यंगं चैव विप्रेषु साचारेषु सुपुण्य
तः ॥ शिवसंतोषहेतोश्च कर्म स्वोक्तं समाचरेत् ॥ ४३ ॥ यद्यज्जातिसमुद्दिष्टं तत्तत्कर्म न लंघयेत् ॥ यावद्दानस्य संपत्तिस्तावत्कर्म समावहेत् ॥
॥ ४४ ॥ कर्मयज्ञसहस्रेभ्यस्तपोयज्ञो विशिष्यते ॥ तपोयज्ञसहस्रेभ्यो जपयज्ञो विशिष्यते ॥ ४५ ॥ ध्यानयज्ञात्परं नास्ति ध्यानं ज्ञानस्य साधनम् ॥
यतस्समरसं स्वेष्टं योगी ध्यानेन पश्यति ॥ ४६ ॥ ध्यानयज्ञरतस्यास्य सदा संनिहितश्शिवः ॥ नास्ति विज्ञानिनां किंचित्प्रायश्चित्तादिशोध

नम् ॥ ४७ ॥ विशुद्धा विद्यया य च ब्रह्मन्ब्रह्मविदो जनाः ॥ नास्ति क्रिया च तेषां वै सुखं दुःखं विचारतः ॥ ४८॥ धर्माधर्मौ जपो होमो ध्यानं ध्यानविधिस्तथा ॥ सर्वदा निर्विकारास्त विद्यया च तयामराः ॥ ४९ ॥ परानंदकरं लिंगं विशुद्धं शिवमक्षरम् ॥ निष्कलं सर्वगं ज्ञेयं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥ ५० ॥ लिंगं तु द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यंतरं द्विजाः ॥ बाह्यं स्थूलं समुद्दिष्टं सूक्ष्ममाभ्यंतरं मतम् ॥ ५१ ॥ कर्मयज्ञरता ये च स्थूललिंगार्चने रताः ॥ असतां भावनार्थाय सूक्ष्मेण स्थूलविग्रहाः ॥ ५२ ॥ आध्यात्मिकं तु यल्लिंगं प्रत्यक्षं यस्य नो भवेत् ॥ स तल्लिंगे तथा स्थूले कल्पयेच्च न चान्यथा ॥ ५३ ॥ ज्ञानिनां सूक्ष्मममल भावात्प्रत्यक्षमव्ययम् ॥ यथा स्थूलमयुक्तानामुत्कृष्टादौ प्रकल्पितम् ॥ ५४ ॥ अहो विचारतो नास्ति ह्यन्यत्तत्त्वार्थवादिनः ॥ निष्कल सकलं चित्ते सव शिवमयं जगत्॥५५॥एवं ज्ञानविमुक्तानां नास्ति दोषविकल्पना ॥ विधिश्चैव तथा नास्ति विहिताविहिते तथा ॥ ५६ ॥ यथा जलेषु कमलं सलिलैर्नावलिप्यते ॥ तथा ज्ञानी गृहे तिष्ठन्कर्मणा नावबध्यते ॥ ५७ ॥ इति ज्ञान समुत्पन्नं यावन्नैव नरस्य वै ॥ तावच्च कर्मणा देवं शिवमाराधयेन्नरः ॥ ५८ ॥ प्रत्ययार्थं च जगतामेकस्थोऽपि दिवाकरः ॥ एकोऽपि बहुधा दृष्टो जलाधारादिवस्तुषु ॥ ५९ ॥ दृश्यते श्रूयते लोके यद्यत्सदसदात्मकम् ॥ तत्तत्सर्वं सुरा वित्त परं ब्रह्म शिवात्मकम् ॥ ६० ॥ भेदो जलानां लोकेऽस्मिन्प्रतिभावे विचारतः ॥ एवमाहुस्तथा चान्ये सर्वे वेदार्थतत्त्वगाः ॥ ६१ ॥ हृदि संसारिणः साक्षात्सकलः परमेश्वरः ॥ इति विज्ञान युक्तस्य किं तस्य प्रतिमादिभिः ॥ ६२ ॥ इति विज्ञानहीनस्य प्रतिमाकल्पना शुभा ॥ पदमुच्चैस्समारोढुं पुंसो ह्यालम्बनं स्मृतम् ॥ ६३ ॥ आलम्बनं विना तस्य पदमुच्चैः सुदुष्करम् ॥ निर्गुणप्राप्तये नृणां प्रतिमालम्बनं स्मृतम् ॥ ६४ ॥ सगुणान्निर्गुणप्राप्तिर्भवतीति सुनिश्चितम् ॥ एवं च सर्व देवानां प्रतिमा प्रत्ययावहा ॥ ६५ ॥ देवश्चायं महीयान्वै तस्यार्थे पूजनं त्विदम् ॥ गन्धचन्दनपुष्पादि किमर्थं प्रतिमां विना ॥ ६६ ॥ तावच्च प्रतिमा पूज्या यावद्विज्ञानसंभवः ॥ ज्ञानाभावे न पूज्येत पतनं तस्य निश्चितम् ॥ ६७ ॥ एतस्मात्कारणाद्विप्राः श्रूयतां परमाथतः ॥ स्वजात्युक्तं तु यत्कर्म कर्तव्यं तत्प्रयत्नतः ॥ ६८ ॥ यत्र यत्र यथा भक्तिः कर्तव्यं पूजनादिकम् ॥ विना पूजनदानादि पातकं न च दूरतः ॥ ६९ ॥ यावच्च पातकं देहे तावत्सिद्धिर्न जायते ॥ गत च पातके तस्य सर्वं च सफलं भवेत् ॥ ७० ॥ तथा च मलिने वस्त्रे रंगः शुभतरो न हि ॥ क्षालने हि कृते शुद्धे सर्वो रंगः प्रसज्जते ॥ ७१ ॥ तथा च निर्मले देहे देवानां सम्यगर्चया ॥ ज्ञानरंगः प्रजायेत तदा विज्ञानसंभवः ॥ ७२ ॥ विज्ञानस्य च सन्मूलं भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ ज्ञानस्यापि च सन्मूलं भक्तिरेवाभिधीयते ॥ ७३ ॥ भक्तेर्मूलं तु सत्कर्म स्वेष्टदेवादिपूजनम् ॥ तन्मूलं सद्गुरुः

मोक्षस्तन्मूलं संगतिः सताम् ॥ ७४ ॥ संगत्या गुरुराप्यत गुरोर्मंत्रादि पूजनम् ॥ पूजनाज्जायते भक्तिर्भक्त्या ज्ञानं प्रजायते ॥ ७५ ॥
विज्ञानं जायते ज्ञानात्परब्रह्मप्रकाशकम् ॥ विज्ञानं च यदा जातं तदा भेदो निवर्तते ॥ ७६ ॥ भेदे निवृत्ते सकले द्वंद्वदुःखविहीनता ॥
द्वंद्वदुःखविहीनस्तु शिवरूपो भवत्यसौ ॥ ७७ ॥ द्वंद्वाप्राप्तौ न जायेतां सुखदुःखे विजानतः ॥ विहिताविहिते तस्य न स्यातां
च सुरर्षयः ॥ ७८ ॥ ईदृशो विरलो लोके गृहाश्रमविवर्जितः ॥ यदि लोके भवत्यस्मिन्दर्शनात्पापहारकः ॥ ७९ ॥ तीर्थानि
श्लाघयंतीह तादृशं ज्ञानवित्तमम् ॥ देवाश्च मुनयस्सर्वे परब्रह्मात्मकं शिवम् ॥ ८० ॥ तादृशानि न तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ॥ ते पुनंत्युरु
कालेन विज्ञानी दर्शनादपि ॥ ८१ ॥ यावद्गृहाश्रमे तिष्ठेत्तावदाकारपूजनम् ॥ कुर्याच्छ्रेष्ठस्य सुप्रीत्या सुरेषु खलु पंचसु ॥ ८२ ॥ अथवा च शिवः
पूज्यो मूलमेकं विशिष्यते ॥ मले सिक्ते तथा शाखास्तृप्तास्संत्यखिलास्सुराः ॥ ८३ ॥ शाखासु च सुतृप्तासु मूलं तृप्तं न कर्हिचित् ॥ एव सर्वेषु
तृप्तेषु सुरेषु मुनिसत्तमाः ॥ ८४॥ सर्वथा शिवतृप्तिर्नो विज्ञेया सूक्ष्मबुद्धिभिः ॥ शिवे च पूजिते देवाः पूजितास्सर्व एव हि ॥८५॥ तस्माच्च पूजये
द्देवं शंकरं लोकशंकरम् ॥ सर्वकामफलावाप्त्यै सर्वभूतहिते रतः ॥ ८६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपा
ख्याने पूजाविधिवर्णने सारासारविचारवर्णनो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि पूजाविधिमनुत्तमम् ॥ श्रूयतामृ
षयो देवास्सर्वकामसुखावहम् ॥ १ ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय संस्मरेत्सांबकं शिवम् ॥ कुर्यात्तत्प्रार्थनां भक्त्या सांजलिर्नतमस्तकः ॥२॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ
देवेश उत्तिष्ठ हृदयेशय ॥ उत्तिष्ठ त्वमुमास्वामिन्ब्रह्माण्डे मंगलं कुरु ॥ ३ ॥ जानामि धर्म न च मे प्रवृत्तिर्जानाम्यधर्म न च मे निवृत्तिः ॥ त्वया
महादेव हृदि स्थितेन यथा नियुक्तोऽस्मि तथा करोमि ॥४ ॥ इत्युक्त्वा वचनं भक्त्या स्मृत्वा च गुरुपादुके ॥ बहिर्गच्छेद्दक्षिणाशां त्यागार्थं मल
मूत्रयोः ॥ ५ ॥ देहशुद्धिं ततः कृत्वा स मृज्जलविशोधनैः ॥ हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्य दंतधावनमाचरेत् ॥ ६ ॥ दिवानाथे त्वनुदिते कृत्वा वै दंत
धावनम् ॥ मुखं षोडशवारं तु प्रक्षाल्यांजलिभिस्तथा ॥ ७ ॥ षष्ठ्याद्यमाश्च तिथयो नवम्यर्कदिने तथा ॥ वर्ज्यास्सुरर्षयो यत्नाद्भक्तेन रदधाव
ने ॥ ८ ॥ यथावकाशं सुस्नायान्नद्यादिष्वथवा गृहे ॥ देशकाल विरुद्धं न स्नानं कार्यं नरेण च ॥९॥ रवेर्दिने तथा श्राद्धे संक्रान्तौ ग्रहणे तथा ॥
महादाने तथा तीर्थे उपवासदिने तथा ॥१०॥ अशौचेऽप्यथवा प्राप्ते न स्नायादुष्णवारिणा ॥ यथा साभिमुखं स्नायात्तीर्थादौ भक्तिमान्नरः ॥११॥
तैलाभ्यंगं च कुर्वीत वारान्दृष्ट्वा क्रमेण च ॥ नित्यमभ्यंगके चैव वासितं वा न दूषितम् ॥ १२॥ श्राद्धे च ग्रहणे चैवोपवासे प्रतिपद्दिने ॥ अथवा

464

सार्षपं तैलं न दुष्येद्ग्रहणं विना ॥ १३ ॥ देशं कालं विचार्य्यैवं स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ उत्तराभिमुखश्चैव प्राङ्मुखोऽप्यथवा पुनः ॥ १४॥ उच्छि
ष्टेनैव वस्त्रेण न स्नायात्स कदाचन ॥ शुद्धवस्त्रेण स स्नायात्तद्देवस्मरपूर्वकम् ॥ १५ ॥ परधार्य्यं च नोच्छिष्टं रात्रौ च विधृतं च यत् ॥ तेन स्नानं
तथा कार्यं क्षालितं च परित्यजेत् ॥ १६ ॥ तर्पणं च ततः कार्यं देवर्षिपितृतृप्तिदम् ॥ धौतवस्त्रं ततो धार्यं पुनराचमनं चरेत् ॥ १७ ॥ शुचौ देशे
ततो गत्वा गोमयाद्युपमार्जिते ॥ आसनं च शुभं तत्र रचनीयं द्विजोत्तमाः ॥ १८ ॥ शुद्धकाष्ठसमुत्पन्नं पूर्णं स्तारितमेव वा ॥ चित्रासनं तथा कुर्या
त्सर्वकामफलप्रदम् ॥ १९ ॥ यथायोग्यं पुनर्ग्राह्यं मृगचर्मादिकं च यत् ॥ तत्रोपविश्य कुर्वीत त्रिपुंड्रं भस्मना सुधीः ॥ २० ॥ जपस्तपस्तथा
दानं त्रिपुंड्रात्सफलं भवेत् ॥ अभावे भस्मनस्तत्र जलस्यादि प्रकीर्तितम् ॥ २१ ॥ एवं कृत्वा त्रिपुण्ड्रं च रुद्राक्षान्धारयेन्नरः ॥ संपाद्य
च स्वकं कर्म पुनराराधयेच्छिवम् ॥ २२ ॥ पुनराचमनं कृत्वा त्रिवारं मंत्रपूर्वकम् ॥ एकं वाथ प्रकुर्याच्च गंगाबिन्दुरिति ब्रुवन् ॥
॥ २३ ॥ अन्नोदकं तथा तत्र शिवपूजार्थमाहरेत् ॥ अन्यद्वस्तु च यत्किंचिद्यथाशक्ति समीपगम् ॥ २४ ॥ कृत्वा स्थैर्यं च तत्रैव
धैर्यमास्थाय वै पुनः ॥ अर्घपात्रं तथा चैकं जलगंधाक्षतैर्युतम् ॥ २५ ॥ दक्षिणांसे तथा स्थाप्यमुपचारस्य क्लृप्तये ॥ गुरोश्च स्मरणं कृत्वा
तदनुज्ञामवाप्य च ॥ २६ ॥ संकल्पं विधिवत्कृत्वा कामनां न नियुज्य वै ॥ पूजयेत्परया भक्त्या शिवं सपरिवारकम् ॥ २७ ॥ मुद्रामेकां प्रद
र्श्यैव पूजयेद्विघ्नहारकम् ॥ सिंदुरादिपदार्थैश्च सिद्धिबुद्धिसमन्वितम् ॥ २८ ॥ लक्षलाभयुतं तत्र पूजयित्वा नमेत्पुनः ॥ चतुर्थ्यंतैर्नामपदैर्नमोन्तैः प्रण
वादिभिः ॥ २९ ॥ क्षमाप्यैनं तदा देवं भ्रात्रा चैव समन्वितम् ॥ पूजयेत्परया भक्त्या नमस्कुर्यात्पुनः पुनः ॥३० ॥ द्वारपालं सदा द्वारि तिष्ठंतं च
महोदरम् ॥ पूजयित्वा ततः पश्चात्पूजयेद्गिरिजां सतीम् ॥ ३१ ॥ चंदनैः कुंकुमैश्चैव धूपैर्दीपैरनेकशः ॥ नैवेद्यैर्विविधैश्चैव पूजयित्वा ततश्शिवम्
॥ ३२ ॥ नमस्कृत्य पुनस्तत्र गच्छेच्च शिवसन्निधौ ॥ यदि गेहे पार्थिवीं वा हैमीं वा राजतीं तथा ॥ ३३ ॥ धातुजन्यां तथैवान्यां पारदां वा प्रक
ल्पयेत् ॥ नमस्कृत्य पुनस्तां च पूजयेद्भक्तितत्परः ॥ ३४ ॥ तस्यां तु पूजितायां वै सर्वे स्युः पूजितास्तथा ॥ स्थापयेच्च मृदा लिंगं विधाय विधि
पूर्वकम् ॥ ३५ ॥ कर्तव्यं सर्वथा तत्र नियमास्स्वगृहे स्थितैः ॥ प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत भूतशुद्धिं विधाय च ॥ ३६ ॥ दिक्पालान्पूजयेत्तत्र स्था
पयित्वा शिवालये ॥ गृहे शिवस्सदा पूज्यो मूलमंत्राभियोगतः ॥ ३७ ॥ तत्र तु द्वारपालानां नियमो नास्ति सर्वथा ॥ गृहे लिंगं च मत्पूज्यं
तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ३८ ॥ पूजाकाले च सांगं वै परिवारेण संयुतम् ॥ आवाह्य पूजयेद्देवं नियमोऽत्र न विद्यते ॥ ३९ ॥ शिवस्य संनिधिं

कृत्वा स्वासनं परिकल्पयेत् ॥ उदङ्मुखस्तदा स्थित्वा पुनराचमनं चरेत् ॥ ४० ॥ प्रक्ष्याल्य हस्तौ पश्चाद्वै प्राणायामं प्रकल्पयेत् ॥ मूलमंत्रेण तत्रैव दशावर्तं नयेन्नरः ॥४१॥ पंचमुद्राः प्रकर्तव्याः पूजावश्यं करेप्सिताः ॥ एता मुद्राः प्रदर्श्यैव चरेत्पूजाविधिं नरः ॥ ४२ ॥ दीपं कृत्वा तदा तत्र नमस्कारं गुरोरथ ॥ बध्वा पद्मासनं तत्र भद्रासनमथापि वा ॥४३॥ उत्तानासनकं कृत्वा पर्यंकासनकं तथा ॥ यथासुखं तथा स्थित्वा प्रयोगं पुनरेव च ॥ ४४ ॥ कृत्वा पूजां पुरा जातां वट्टकेनैव तारयेत् ॥ यदि वा स्वयमेवेह गृहे न नियमोऽस्ति च ॥ ४५ ॥ पश्चाच्चैवार्घपात्रेण क्षालयेल्लिंगमुत्तमम् ॥ अनन्यमानसो भूत्वा पूजाद्रव्यं निधाय च ॥ ४६ ॥ पश्चाच्चावाहयेद्देवं मंत्रेणानेन वै नरः ॥ कैलासशिखरस्थं च पार्वतीपतिमुत्तमम् ॥४७॥ यथोक्तरूपिणं शंभुं निर्गुणं गुणरूपिणम् ॥ पंचवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं वृषभध्वजम् ॥ ४८ ॥ कर्पूरगौरं दिव्यांगं चन्द्रमौलिं कपर्दिनम् ॥ व्याघ्रचर्मोत्तरीयं च गजचर्माम्बरं शुभम् ॥ ४९ ॥ वासुक्यादिपरीतांगं पिनाकाद्यायुधान्वितम् ॥ सिद्धयोऽष्टौ च यस्याग्रे नृत्यंतीह निरंतरम् ॥ ५० ॥ जयजयेति शब्दैश्च सेवितं भक्तपुंजकैः ॥ तेजसा दुःसहेनैव दुर्लक्ष्यं देवसेवितम् ॥ ५१ ॥ शरण्यं सर्वसत्त्वानां प्रसन्नमुखपंकजकम् ॥ वेदैश्शास्त्रैर्यथा गीतं विष्णुब्रह्मनुतं सदा ॥ ५२ ॥ भक्तवत्सलमानंदं शिवमावाहयाम्यहम् ॥ एवं ध्यात्वा शिवं साम्बमासनं परिकल्पयेत् ॥ ५३ ॥ चतुर्थ्यंतपदैनैव सर्वं कुर्याद्यथाक्रमम् ॥ ततः पाद्यं प्रदद्याद्वै ततोऽर्घ्यं शंकराय च ॥ ५४ ॥ ततश्चाचमनं कृत्वा शंभवे परमात्मने ॥ पश्चाच्च पंचभिर्द्रव्यैः स्नापयेच्छंकरं मुदा ॥ ५५ ॥ वेदमंत्रैर्यथायोग्यं नामभिर्वा समंत्रकैः ॥ चतुर्थ्यंतपदैर्भक्त्या द्रव्याण्येवार्पयेत्तदा ॥ ५६ ॥ तथाभिलषितं द्रव्यमर्पयेच्छंकरोपरि ॥ ततश्च वारुणं स्नानं करणीयं शिवाय वै ॥ ५७ ॥ सुगंधं चंदनं दद्यादन्यलेपानि यत्नतः ॥ ससुगंधजलेनैव जलधारां प्रकल्पयेत् ॥ ५८ ॥ वेदमंत्रैः षडंगैर्वा नामभी रुद्रसंख्यया ॥ यथावकाशं तां दत्त्वा वस्त्रेण मार्जयेत्ततः ॥ ५९ ॥ पश्चादाचमनं दद्यात्ततो वस्त्रं समर्पयेत् ॥ तिलाश्चैव जवा वापि गोधूमा मुद्गमाषकाः ॥ ६० ॥ अर्पणीयाः शिवायैवं मंत्रैर्नानाविधैरपि ॥ ततः पुष्पाणि देयानि पंचास्याय महात्मने ॥ ६१ ॥ प्रतिवक्त्रं यथाध्यानं यथायोग्याभिलाषतः ॥ कमलैश्शतपत्रैश्च शंखपुष्पैः परैस्तथा ॥ ६२ ॥ कुशपुष्पैश्च धत्तूरैर्मंदारैर्द्रोणसंभवैः ॥ तथा च तुलसीपत्रैर्बिल्वपत्रैर्विशेषतः ॥ ६३ ॥ पूजयेत्परया भक्त्या शंकरं भक्तवत्सल ॥ सर्वाभावे बिल्वपत्रमर्पणीयं शिवाय वै ॥६४॥ बिल्वपत्रार्पणेनैव सर्वपूजा प्रसिध्यति ॥ ततस्सुगंधचूर्णं वै वासितं तैलमुत्तमम् ॥६५॥ अर्पणीयं च विविधं शिवाय परया मुदा ॥ ततो धूपः प्रकर्तव्यो गुग्गुलागुरुभिर्मुदा ॥ ६६ ॥ दीपो देयस्ततस्तस्मै शंकराय घृतप्लुतः ॥ अर्घं दद्यात्पुनस्तस्मै मंत्रेणानेन भक्तितः ॥ ६७ ॥ कारयेद्भावतो भक्त्या

वस्त्रेण मुखमार्जनम् ॥ रूपं देहि यशो देहि भोगं देहि च शंकर ॥ ६८॥ भुक्तिमुक्तिफलं देहि गृहीत्वार्घं नमोस्तु ते ॥ ततो देयं शिवायैव नैवेद्यं
विविधं शुभम ॥६९॥तत आचमनं प्रीत्या कारयेद्वा विलम्बतः॥ततश्शिवाय तांबूलं सांगोपांगं विधाय च॥७०॥कुर्यादारार्तिकं पञ्चवर्तिकामनुसंख्य
या॥पादयोश्च चतुर्वारं द्विःकृत्वो नाभिमण्डले॥७१॥एककृत्वं मुखे सप्तकृत्वः सर्वांग एव हि॥ततो ध्यानं यथोक्तं वै कृत्वामंत्रमुदीरयेत्॥७२॥यथासंख्यं
यथाज्ञानं कुर्यान्मन्त्रविधिंनरः॥ गुरूपदिष्टमार्गेण कृत्वा मंत्रजपं सुधीः॥ ७३ ॥ "गुरूपदिष्टमार्गेण कृत्वा मंत्रमुदीरयेत्॥यथासंख्यं यथाज्ञानं कुर्या
न्मंत्रविधिंनरः ॥ ७४ ॥ स्तोत्रैर्नानाविधैः प्रीत्या स्तुवीत वृषभध्वजम्॥ततः प्रदक्षिणां कुर्याच्छिवस्य च शनैश्शनैः॥७५॥नमस्कारांस्ततः कुर्यात्सा
ष्टांगं विधिवत्पुमान ॥ ततः पुष्पांजलिर्देयः मन्त्रेणानेन भक्तितः ॥७६ ॥ शंकराय परेशाय शिवसंतोषहेतवे॥अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानाद्यद्यत्पूजादिकं
मया ॥ ७७ ॥ कृतं तदस्तु सफलं कृपया तव शंकर॥ तावकस्त्वद्गतप्राणस्त्वच्चित्तोहं सदा मृड ॥७८॥ इति विज्ञाय गौरीश भूतनाथ प्रसीद मे ॥
भूमौ स्खलितपादानां भूमिरेवावलम्बनम् ॥ ७९ ॥ त्वयि जातापराधानां त्वमेव शरणं प्रभो ॥ इत्यादि बहुविज्ञप्तिं कृत्वा सम्यग्विधानतः ॥८०॥
पुष्पांजलिं समर्प्यैव पुनः कुर्यान्नतिं मुहुः ॥ स्वस्थानं गच्छ देवेश परिवारयुतः प्रभो ॥ ८१ ॥ पूजाकाले पुनर्नाथ त्वयागंतव्यमादरात् ॥ इति
संप्रार्थ्य बहुशश्शंकरं भक्तवत्सलम् ॥ ८२ ॥ विसर्जयेत्स्वहृदये तदपो मूर्ध्नि विन्यसेत् ॥ इति प्रोक्तमशेषेण मुनयः शिवपूजनम्॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं चैव
किमन्यच्छ्रोतुमर्हथ ॥८३॥ इति शिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने शिवपूजनवर्णनो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३॥
ऋषय ऊचु ॥ ॥ व्यासशिष्य महाभाग कथय त्वं प्रमाणतः ॥ कैः पुष्पैः पूजितश्शंभुः किं किं यच्छति वै फलम् ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
शौनकाद्याश्च ऋषयः शृणुतादरतोऽखिलम् ॥ कथयाम्यद्य सुप्रीत्या पुष्पार्पणविनिर्णयम् ॥ २ ॥एष एव विधिः पृष्टो नारदेन महर्षिणा॥ प्रोवाच
परमप्रीत्या पुष्पार्पणविनिर्णयम ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कमलैर्बिल्वपत्रैश्च शतपत्रैस्तथा पुनः ॥ शंखपुष्पैस्तथा देवं लक्ष्मीकामोऽर्चयेच्छिवम्
॥ ४ ॥ एतैश्च लक्षसंख्याकैः पूजितश्चेद्भवेच्छिवः ॥ पापहानिस्तथा विप्र लक्ष्मीस्स्यान्नात्र संशयः ॥ ५ ॥ विंशतिः कमलानां तु प्रस्थमेकमुदा
हृतम् ॥ बिल्वो दलसहस्रेण प्रस्थार्द्धं परिभाषितम् ॥ ६ ॥ शतपत्रसहस्रेण प्रस्थार्द्धं परिभाषितम् ॥ पलैः षोडशभिः प्रस्थः पल टंकदश स्मृतः॥
॥ ७ ॥ अनेनैव तु मानेन तुलामारोपयेद्यदा॥ सर्वान्कामानवाप्नोति निष्कामश्चेच्छिवो भवेत्॥ ८॥राज्यस्य कामुको यो वै पार्थिवानां च पूजया ॥
तोषयेच्छंकरं देवं दशकोट्या मुनीश्वरः ॥९॥ लिंगं शिवं तथा पुष्पमखण्डं तंदुलं तथा॥चर्चितं चंदनेनैव जलधारां तथा पुनः ॥१०॥प्रतिरूपं तथा

मंत्रं बिल्वीदलमनुत्तमम् ॥ अथवा शतपत्रं च कमलं वा तथा पुनः ॥११॥ शंखपुष्पैस्तथा प्रोक्तं विशेषेण पुरातनैः ॥ सर्वकामफलं दिव्यं परत्रेहापि सर्वथा ॥ १२ ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यमर्घं चारार्तिकं तथा ॥ प्रदक्षिणां नमस्कारं क्षमापनविसर्जने ॥ १३ ॥ कृत्वा सांगं तथा भोज्यं कृतं येन भवेदिह ॥ तस्य वै सर्वथा राज्यं शंकरः प्रददाति च ॥१४॥ प्राधान्यकामुको यो वै तदर्द्धेनार्चयेत्पुमान् ॥ कारागृहगतो यो वै लक्षेणैवार्चयेद्धरम् ॥ १५ ॥ रोगग्रस्तो यदा स्याद्वै तदर्द्धेनार्चयेच्छिवम् ॥ कन्याकामो भवेद्यो वै तदर्द्धेन शिवं पुनः ॥ १६ ॥ विद्याकामस्तथा यः स्यात्तदर्द्धेनार्चयेच्छिवम् ॥ वाणीकामो भवेद्यो वै घृतेनैवार्चयेच्छिवम् ॥ १७ ॥ उच्चाटनार्थं शत्रूणां तन्मितेनैव पूजनम् ॥ मारणे वै तु लक्षेण मोहने तु तदर्धतः ॥ १८ ॥ सामंतानां जये चव कोटिपूजा प्रशस्यते ॥ राज्ञामयुतसंख्यं च वशीकरणकर्मणि ॥ १९ ॥ यशसे च तथा संख्या वाहनाद्यैः सहस्रिका ॥ मुक्तिकामोऽर्चयेच्छंभुं पञ्चकोट्या सुभक्तितः ॥ २० ॥ ज्ञानार्थी पूजयेत्कोट्या शंकरं लोकशंकरम् ॥ शिवदर्शनकामो वै तदर्द्धेन प्रपूजयेत् ॥ २१ ॥ तथा मृत्युंजयो जाप्यः कामनाफलरूपतः ॥ पंचलक्षा जपा यर्हि प्रत्यक्षं तु भवेच्छिवः ॥ २२ ॥ लक्षेण भजते कश्चिद्द्वितीये जातिसंभवः ॥ तृतीये कामनालाभश्चतुर्थे तं प्रपश्यति ॥ २३ ॥ पंचमं च यदा लक्षं फलं यच्छत्यसंशयम् ॥ अनेनैव तु मंत्रेण दशलक्षे फलं भवेत् ॥ २४ ॥ मुक्तिकामो भवेद्यो वै दर्भैश्च पूजनं चरेत् ॥ लक्षसंख्या तु सर्वत्र ज्ञातव्या ऋषिसत्तम ॥२५॥ आयुःकामो भवेद्यो वै दूर्वाभिः पूजनश्चरेत् ॥पुत्रकामो भवेद्यो वै धत्तूरकुसुमैश्चरेत् ॥ २६ ॥ रक्तदण्डश्च धत्तूरः पूजने शुभदः स्मृतः ॥ अगस्त्यकुसुमैश्चैव पूजकस्य महद्यशः ॥२७॥ भुक्तिमुक्तिफलं तस्य तुलस्या पूजयेद्यदि ॥ अर्कपुष्पैः प्रतापश्च कुब्जकह्लारकैस्तथा ॥२८॥ जपाकुसुमपूजा तु शत्रूणां मृत्युदा स्मृता ॥ रोगोच्चाटनकानीह करवीराणि वै क्रमात् ॥ २९ ॥ बंधुकैर्भूषणावाप्तिर्जात्या वाहान्न सशयः ॥ अतसीपुष्पकैर्देवं विष्णुवल्लभतामियात् ॥ ३० ॥ शमीपत्रैस्तथा मुक्तिः प्राप्यते पुरुषेण च ॥ मल्लिकाकुसुमैर्दत्तैः स्त्रियं शुभतरां शिवः ॥ ३१ ॥ यूथिकाकुसुमैश्शस्यैर्गृहं नैव विमुच्यते ॥ कर्णिकारैस्तथा वस्त्रसंपत्तिर्जायते नृणाम् ॥ ३२ ॥ निर्गुण्डीकुसुमैर्लोके मनो निर्मलतां व्रजेत् ॥ बिल्वपत्रैस्तथा लक्षैः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३३ ॥ शृङ्गारहारपुष्पैस्तु वर्धते सुखसम्पदा ॥ ऋतुजातानि पुष्पाणि मुक्तिदानि न संशयः ॥ ३४ ॥ राजिकाकुसुमानीह शत्रूणां मृत्युदानि च ॥ एषां लक्षं शिवे दद्याद्दद्याच्च विपुलं फलम् ॥ ३५ ॥ विद्यते कुसुमं तन्न यन्नैव शिववल्लभम् ॥ चंपकं केतकं हित्वा त्वन्यत्सर्वं समर्पयेत् ॥ ३६ ॥ अतः परं च धान्यानां पूजने शंकरस्य च ॥ प्रमाणं च फलं सर्वं प्रीत्या शृणु च सत्तम ॥ ३७॥ तंदुलारोपणे नृणां लक्ष्मीवृद्धिः प्रजायते ॥ अख

ण्डितविधौ विप्र सम्यग्भक्त्या शिवोपरि ॥ ३८ ॥ पलकेनैव तु प्रस्थानां तदर्द्धेन तथा पुनः ॥ पलद्वयं तथा लक्षमानेन समुदाहृतम् ॥ ३९ ॥
पूजां रुद्रप्रधानेन कृत्वा वस्त्रं सुसुन्दरम् ॥ शिवोपरि न्यसेत्तत्र तंदुलार्पणमुत्तमम् ॥ ४० ॥ उपरि श्रीफलं त्वेकं गंधपुष्पादिभिस्तथा ॥ रोपयि
त्वा च धूपादि कृत्वा पूजाफलं भवेत् ॥ ४१ ॥ प्राजापत्यद्वयं गोप्यमाषसंख्या च दक्षिणा ॥ देया तदुपदेष्ट्रे हि शक्त्या वा दक्षिणा मता ॥४२॥
आदित्यसंख्यया तत्र ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ लक्षपूजा तथा ज्ञाना साङ्गञ्च मंत्रपूर्वकम् ॥ ४३ ॥ शतमष्टोत्तरं तत्र मंत्रे विधिरुदाहृतः ॥ तिलानां
च पलं लक्षं महापातकनाशनम् ॥ ४४ ॥ एकादशपलैरेव लक्षमानमुदाहृतम् ॥ पूर्ववत्पूजनं तत्र कर्तव्यं हितकाम्यया ॥ ४५ ॥ भोज्या वै ब्राह्मणा
स्तस्मादत्र कार्या नरेण हि ॥ महापातकजं दुःखं तत्क्षणान्नश्यति ध्रुवम् ॥ ४६ ॥ यवपूजा तथा प्रोक्ता लक्षेण परमा शिवे ॥ प्रस्थानामष्टकं चैव
तथा प्रस्थार्द्धकं पुनः ॥ ४७ ॥ पलद्वययुतं तत्र मानमेतत्पुरातनम् ॥ यवपूजा च मुनिभिः स्वर्गसौख्यविवर्द्धिनी ॥ ४८ ॥ प्राजापत्यं ब्राह्मणानां
कर्तव्यं च फलेप्सुभिः ॥ गोधूमान्नैस्तथा पूजा प्रशस्ता शंकरस्य वै ॥ ४९ ॥ संततिर्वर्द्धते तस्य यदि लक्षावधिः कृता ॥ द्रोणार्द्धेन भवेल्लक्षं विधानं
विधिपूर्वकम् ॥ ५० ॥ मुद्गानां पूजने देवः शिवो यच्छति वै सुखम् ॥ प्रस्थानां सप्तकेनैव प्रस्थार्द्धेनाथवा पुनः ॥ ५१ ॥ पलद्वययुतेनैव लक्षमुक्तं
पुरातनैः ॥ ब्राह्मणाश्च तथा भोज्या रुद्रसंख्याप्रमाणतः ॥ ५२ ॥ प्रियंगुपूजनादेव धर्माध्यक्षे परात्मनि ॥ धर्मार्थकामा वर्द्धन्ते पूजा सर्वसुखावहा
॥ ५३ ॥ प्रस्थैकेन च तस्योक्तं लक्षमेकं पुरातनैः ॥ ब्रह्मभोज तथा प्रोक्तमर्कसंख्याप्रमाणतः ॥ ५४ ॥ राजिकापूजनं शंभोः शत्रोर्मृत्युकरं स्मृतम् ॥
सार्षपानां तथा लक्षं पलैर्विंशतिसंख्यया ॥ ५५ ॥ तेषां च पूजनादेव शत्रोर्मृत्युरुदाहृतः ॥ आढकीनां दलैश्चैव शोभयित्वार्चयेच्छिवम् ॥ ५६ ॥
वृता गौश्च प्रदातव्या बलीवर्दस्तथैव च ॥ मरीचिसंभवा पूजा शत्रोर्नाशकरी स्मृता ॥ ५७ ॥ आढकीनां दलैश्चैव रंजयित्वार्चयेच्छिवम् ॥ नाना
सुखकरी ह्येषा पूजा सर्वफलप्रदा ॥ ५८ ॥ धान्यमानमिति प्रोक्तं मया ते मुनिसत्तम ॥ लक्षमानं तु पुष्पाणां शृणु प्रीत्या मुनीश्वर ॥ ५९ ॥
प्रस्थानां च तथा चैकं शंखपुष्पसमुद्भवम् ॥ प्रोक्तं व्यासेन लक्षं हि सूक्ष्ममानप्रदर्शिना ॥ ६० ॥ प्रस्थैरेकादशैर्जातिलक्षमानं प्रकीर्तितम् ॥ यूथि
कायास्तथा मानं राजिकायास्तदर्द्धकम् ॥ ६१ ॥ प्रस्थैर्विंशतिकैश्चैव मल्लिकामानमुत्तमम् ॥ तिलपुष्पैस्तथा मानं प्रस्थान्न्यूनं तथैव च ॥ ६२ ॥
ततश्च त्रिगुणं मानं करवीरभवं स्मृतम् ॥ निर्गुंडीकुसुमे मानं तथैव कथितं बुधैः ॥ ६३ ॥ कर्णिकारे तथा मानं शिरीषकुसुमे पुनः ॥ बंधुजीवे
तथा मानं प्रस्थानं दशकेन च ॥ ६४ ॥ इत्याद्यैर्विविधैर्मानैः दृष्ट्वा कुर्याच्छिवार्चनम् ॥ सर्वकामसमृद्धयर्थं मुक्त्यर्थं कामनोज्झितः ॥ ६५ ॥ अ

रं प्रवक्ष्यामि धारापूजाफलं महत् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण कल्याणं जायते नृणाम् ॥ ६६ ॥ विधानपूर्वकं पूजां कृत्वा भक्त्या शिवस्य वै ॥ पश्चाद्ध जलधारा हि कर्तव्या भक्तितत्परैः ॥ ६७ ॥ ज्वरप्रलापशांत्यर्थं जलधारा शुभावहा ॥ शतरुद्रियमंत्रेण रुद्रस्यैकादशेन तु ॥ ६८ ॥ रुद्रजाप्येन वा तत्र सूक्तेन पौरुषेण वा ॥ षडंगेनाथ वा तत्र महामृत्युंजयेन च ॥ ६९ ॥ गायत्र्या वा नमोंतैश्च नामभिः प्रणवादिभिः ॥ मंत्रैर्वाथागमोक्तैश्च जलधारादिकं तथा ॥ ७० ॥ सुखसंतानवृद्ध्यर्थं धारापूजनमुत्तमम् ॥ नानाद्रव्यैः शुभैर्दिव्यैः प्रीत्या सद्रस्मधारिणा ॥ ७१ ॥ घृतधारा शिवे कार्या यावन्मंत्रसहस्रकम् ॥ तदा वंशस्य विस्तारो जायते नात्र संशयः ॥ ७२ ॥ एवं मदुक्तमंत्रेण कार्यं वै शिवपूजनम् ॥ ब्रह्मभोज्यं तथा प्रोक्तं प्राजापत्यं मुनीश्वरैः ॥ ७३ ॥ केवलं दुग्धधारा च तदा कार्या विशेषतः ॥ शर्करामिश्रिता तत्र यदा बुद्धिजडो भवेत् ॥ ७४ ॥ तस्य संजायते जीवसदृशी बुद्धिरुत्तमा ॥ यावन्मंत्रायुतं न स्यात्तावद्धाराप्रपूजनम् ॥ ७५ ॥ यदा चोच्चाटनं देहे जायते कारणं विना ॥ यत्र कुत्रापि वा प्रेम दुःखं च परिवर्द्धितम् ॥ ७६ ॥ स्वगृहे कलहो नित्यं यदा चैव प्रजायते ॥ तद्धारायां कृतायां वै सर्वं दुःखं विलीयते ॥ ७७ ॥ शत्रूणां तापनार्थं वै तैलधारा शिवोपरि ॥ कर्तव्या सुप्रयत्नेन कार्यसिद्धिर्ध्रुवं भवेत् ॥ ७८ ॥ वासितेनैव तैलेन भोगवृद्धिः प्रजायते ॥ सार्षपेणैव तैलेन शत्रुनाशो भवेद्ध्रुवम् ॥ ७९ ॥ मधुना यक्षराजो वै गच्छेच्च शिवपूजनात् ॥ धारा चेक्षुरसस्यापि सर्वानन्दकरी शिवे ॥ ८० ॥ धारा गंगाजलस्यैव भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ एतास्सर्वाश्च याः प्रोक्ता मृत्युंजयसमुद्भवाः ॥ ८१ ॥ तत्रायुतप्रमाणं हि कर्तव्यं तद्विधानतः ॥ कर्तव्यं ब्राह्मणानां च भोज्यं वै रुद्रसंख्यया ॥ ८२ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं मुनीश्वर ॥ एतद्वै सफलं लोके सर्वकामहितावहम् ॥ ८३ ॥ स्कंदोमासहितं शंभुं संपूज्य विधिना सह ॥ यत्फलं लभते भक्त्या तद्वदामि यथा श्रुतम् ॥ ८४ ॥ अत्र भुक्त्वाखिलं सौख्यं पुत्रपौत्रादिभिः शुभम् ॥ ततो याति महेशस्य लोकं सर्वसुखावहम् ॥ ८५ ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सर्वकामगैः ॥ रुद्रकन्यासमाकीर्णैर्गेयवाद्यसमन्वितः ॥ ८६ ॥ क्रीडते शिवभूतश्च यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ततो मोक्षमवाप्नोति विज्ञानं प्राप्य चाव्ययम् ॥ ८७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे प्रथमखंडे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां सृष्ट्युपाख्याने शिवपूजाविधानवर्णनो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ नारद उवाच ॥ विधे विधे महाभाग धन्यस्त्वं सुरसत्तम ॥ श्राविताद्याद्भुता शैवकथा परमपावनी ॥ १ ॥ तत्राद्भुता महादिव्या लिंगोत्पत्तिः श्रुता शुभा ॥ श्रुत्वा यस्याः प्रभावं च दुःखनाशो भवेदिह ॥ २ ॥ अनंतरं च यज्जातं माहात्म्यं चरितं तथा ॥ सृष्टेश्चैव प्रकारं च कथय

461

त्वं विशेषतः ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सम्यक् पृष्ट च भवता यज्जातं तदनंतरम् ॥ कथयिष्यामि संक्षेपाद्यथा पूर्व श्रुतं मया ॥ ४ ॥ अंतर्हिते तदा देवे शिवरूपे सनातने ॥ अहं विष्णुश्च विप्रेन्द्र अधिकं सुखमाप्तवान् ॥ ५ ॥ मया च विष्णुना रूपं हंसवाराहयोस्तदा ॥ संवृतं तु ततस्ताभ्यां लोक सर्गावनेच्छया ॥ ६ ॥ नारद उवाच ॥ विधे ब्रह्मन् महाप्राज्ञ संशयो हृदि मे महान् ॥ कृपां कृत्वातुलां शीघ्रं तं नाशयितुमर्हसि ॥७॥ हंसवाराहयो रूपं युवाभ्यां च धृतं कथम् ॥ अन्यद्रूपं विहायैव किमत्र वद कारणम् ॥ ८ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ स्मृत्वा शिवपदांभोजं ब्रह्मा सारदीमब्रवीत् ॥ ९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ हंसस्य चोर्ध्वगमने गतिर्भवति निश्चला ॥ तत्त्वातत्त्वविवेकोऽस्ति जलदुग्धविभाग वत् ॥ १० ॥ अज्ञानज्ञानयोस्तत्त्वं विवेचयति हंसकः ॥ हंसरूपं धृतं तेन ब्रह्मणा सृष्टिकारिणा ॥ ११ ॥ विवेको नैव लब्धश्च यतो हंसो व्यलीयत ॥ शिवस्वरूपतत्त्वस्य ज्योतीरूपस्य नारद ॥ १२ ॥ सृष्टिप्रवृत्तिकामस्य कथं ज्ञानं प्रजायते ॥ यतो लब्धो विवेकोऽपि न मया हंसरूपिणा ॥ १३ ॥ गमनेऽधो वराहस्य गतिर्भवति निश्चला ॥ धृतं वाराहरूपं हि विष्णुना वनचारिणा ॥ १४॥ अथवा भवकल्पार्थं तद्रूपं हि प्रकल्पितम् ॥ विष्णुना च वराहस्य भुवनावनकारिणा ॥१५॥ यद्दिनं हि समारभ्य तद्रूपं धृतवान्हरिः॥तद्दिनं प्रति कल्पोऽसौ कल्पो वाराह संज्ञकः ॥ १६ ॥ तदिच्छा वा यदा जाता ताभ्यां रूपं हि धारणे॥ तद्दिनंप्रति कल्पोऽसौ कल्पो वाराहसंज्ञकः॥ १७ ॥ इति प्रश्नोत्तरं दत्तं प्रस्तुतं शृणु नारद ॥ स्मृत्वा शिवपदांभोजं वक्ष्ये सृष्टिविधिं मुने ॥ १८ ॥ अंतर्हिते महादेवे त्वहं लोकपितामहः॥ तदीयं वचनं कर्तुमध्यायन्ध्यानतत्परः ॥ १९ ॥ नमस्कृत्य तदा शंभुं ज्ञानं प्राप्य हरेस्तदा ॥ आनंदं परमं गत्वा सृष्टिं कर्तुं मनो दधे ॥ २० ॥ विष्णुश्चापि तदा तत्र प्रणिपत्य सदा शिवम् ॥ उपदिश्य च मां तात ह्यंतर्धानमुपागतः ॥ २१ ॥ ब्रह्माण्डाच्च बहिर्गत्वा प्राप्य शम्भोरनुग्रहम् ॥ वैकुंठनगरं गत्वा तत्रोवास हरिस्सदा ॥ ॥ २२ ॥ अहं स्मृत्वा शिवं तत्र विष्णुं वै सृष्टिकाम्यया ॥ पूर्वं सृष्टं जलं यच्च तत्रांजलिमुदाक्षिपम् ॥ २३ ॥ अतोऽण्डमभवत्तत्र चतुर्विंशति संज्ञकम् ॥ विराड्रूपमभूद्विप्र जलरूपमपश्यतः॥ २४ ॥ ततस्संशयमापन्नस्तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ द्वादशाब्दमहं तत्र विष्णुध्यानपरायणः ॥ २५ ॥ तस्मिंश्च समये तात प्रादुर्भूतो हरिस्स्वयम् ॥ मामुवाच महाप्रीत्या मदंगं संस्पृशन्मुदा ॥ २६ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ वरं ब्रूहि प्रसन्नोऽस्मि नादेयो विद्यते तव ॥ ब्रह्मञ्छंभुप्रसादेन सर्वं दातुं समर्थकः ॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ युक्तमेतन्महाभाग दत्तोऽहं शंभुना च ते ॥ तदुक्तं याचते मेऽद्य देहि विष्णो नमोऽस्तु ते ॥२८॥ विराड्रूपमिदं ह्यंडं चतुर्विंशतिसंज्ञकम् ॥ न चैतन्यं भवत्यादौ जडीभूतं प्रदृश्यते ॥ २९ ॥ प्रादुर्भूतो भवा

नघ शिवानुग्रहतो हरे ॥ प्राप्तं शंकरसंभूत्या ह्यण्डं चैतन्यमावह ॥ ३० ॥ इत्युक्ते च महाविष्णुश्शंभोराज्ञापरायणः ॥ अनंतरूपमास्थाय प्रविवेश तदंडकम् ॥ ३१ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषस्सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ स भूमिं सर्वतस्स्पृत्त्वा तदण्डं व्याप्तवानिति ॥ ३२ ॥ प्रवृष्टे विष्णुना तस्मिन्नण्डे सम्यक्स्तुतेन मे ॥ सचेतनमभूदण्डं चतुर्विंशतिसंज्ञकम् ॥ ३३ ॥ पातालादि समारभ्य सप्तलोकाधिपः स्वयम् ॥ राजते स्म हरिस्तत्र वैराजः पुरुषः प्रभुः ॥ ३४ ॥ कैलासनगरं रम्यं सर्वोपरिविराजितम् ॥ निवासार्थं निजस्यैव पंचवक्त्रश्चकार ह ॥ ३५ ॥ ब्रह्मांडस्य तथा नाशे वैकुण्ठस्य च तस्य च ॥ कदाचिदेव देवर्षे नाशो नास्ति तयोरिह ॥ ३६ ॥ सत्य पदमुपाश्रित्य स्थितोऽहं मुनिसत्तम ॥ सृष्टिकामोऽभवं तात महादेवाज्ञया ह्यहम् ॥ ३७ ॥ सिसृक्षोरथ मे प्रादुरभवत्पापसर्गकः ॥ अविद्यापंचकस्तात बुद्धिपूर्वस्तमोपमः ॥ ३८ ॥ ततः प्रसन्नचित्तोऽहमसृजं स्थावराभिधम् ॥ मुख्यसर्गं च निस्संगमध्यायं शंभुशासनात् ॥ ३९ ॥ तं दृष्ट्वा मे सिसृक्षोश्च ज्ञात्वा साधकमात्मनः ॥ सर्गोऽवर्तत दुःखाढ्य स्तिर्यक्स्रोता न साधकः ॥४०॥ तं चासाधकमाज्ञाय पुनश्चिंतयतश्च मे ॥ अभवत्सात्त्विकस्सर्ग ऊर्ध्वस्रोता इति द्रुतम् ॥४१॥ देवसर्गः प्रतिख्यातः सत्योऽतीव सुखावहः ॥ तमप्यसाधकं मत्वाऽचिंतयं प्रभुमात्मनः ॥ ४२ ॥ प्रादुरासीत्ततस्सर्गो राजसः शंकराज्ञया ॥ अर्वाक्स्रोता इति ख्यातो मानुषः परसाधकः ॥ ४३ ॥ महादेवाज्ञया सर्गस्ततो भूतादिकोऽभवत् ॥ इति पंचविधा सृष्टिः प्रवृत्ता वै कृता मया ॥ ४४ ॥ त्रयस्सर्गाः प्रकृत्याश्च ब्रह्मणः परिकीर्तिताः ॥ तत्राद्यो महतस्सर्गो द्वितीयः सूक्ष्मभौतिकः ॥४५॥ वैकारिकस्तृतीयश्च इत्येते प्राकृतास्त्रयः ॥ एवं चाष्टविधास्सर्गाः प्राकृतैर्वैकृतैः सह ॥ ४६ ॥ कौमारो नवमः प्रोक्तः प्राकृतो वैकृतश्च सः ॥ एषामवांतरो भेदो मया वक्तुं न शक्यते ॥ ४७ ॥ अल्पत्वादुपयोगस्य वच्मि सर्गं द्विजात्मकम् ॥ कौमारः सनकादीनां यत्र सर्गो महानभूत् ॥ ४८ ॥ सनकाद्याः सुता मे हि मानसा ब्रह्मसंमिताः ॥ महावैराग्य संपन्ना अभवन्पंच सुव्रताः ॥ ४९ ॥ मयाज्ञप्ता अपि च ते संसारविमुखा बुधाः ॥ शिवध्यानैकमनसो न सृष्टौ चक्रिरे मतिम् ॥ ५० ॥ प्रत्युत्तरं च तैर्दत्तं श्रुत्वाहं मुनिसत्तम ॥ अकार्षं क्रोधमत्युग्रं मोहमाप्तश्च नारद ॥ ५१ ॥ क्रुद्धस्य मोहितस्याथ विह्वलस्य मुने मम ॥ क्रोधेन खलु नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिंदवः ॥ ५२ ॥ तस्मिन्नवसरे तत्र स्मृतेन मनसा मया ॥ प्रबोधितोऽहं त्वरितमागतेन हि विष्णुना ॥ ५३ ॥ तपः कुरु शिवस्येति हरिणा शिक्षितोऽप्यहम् ॥ तपोऽकारि महद्घोरं परमं मुनिसत्तम ॥ ५४ ॥ तपस्यतश्च सृष्ट्यर्थं भ्रुवोर्घ्राणस्य मध्यतः ॥ अविमुक्ताभिधाद्देशात्स्वकी

१ [illegible] ॥

यान्मे विशेषतः ॥५५॥ त्रिमूर्तीनां महेशस्य प्रादुरासीद्घृणानिधिः ॥ अर्द्धनारीश्वरो भूत्वा पूर्णांशस्सकलेश्वरः ॥॥५६॥तमजं शंकरं साक्षात्तेजोराशिमुमापतिम् ॥ सर्वज्ञं सर्वकर्तारं नीललोहितसंज्ञकम् ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वा नत्वा महाभक्त्या स्तुत्वाऽहं तु प्रहर्षितः ॥ अवोचं देवदेवेशं सृज त्वं विविधा प्रजाः ॥ ५८ ॥ श्रुत्वा मम वचस्सोऽथ देवदेवो महेश्वरः ॥ ससर्ज स्वात्मनस्तुल्यान्रुद्रो रुद्रगणान्बहून् ॥ ५९ ॥ अवोचं पुनरेवेशं महारुद्रं महेश्वरम् ॥जन्म मृत्युभयाविष्टास्सृज देव प्रजा इति ॥ ६० ॥ एवं श्रुत्वा महादेवो मद्वचः करुणानिधिः ॥ प्रहस्योवाच मां सद्यः प्रहस्य मुनिसत्तम ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ जन्ममृत्युभयाविष्टा नाहं स्रक्ष्ये प्रजा विधे ॥ अशोभनाः कर्मवशा विमग्ना दुःखवारिधौ ॥ ६२ ॥ अहं दुःखोदधौ मग्ना उद्धरिष्यामि च प्रजाः ॥ सम्यग्ज्ञानप्रदानेन गुरुमूर्तिपरिग्रहः ॥ ६३ ॥ त्वमेव सृज दुःखाढ्याः प्रजास्सर्वाः प्रजापते ॥ मदाज्ञया न बद्धस्त्वं मायया संभविष्यसि ॥ ६४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा मां स भगवान्सुश्रीमान्नीललोहितः ॥ सगणः पश्यतो मे हि द्रुतमंतर्दधे हरः ॥ ॥ ६५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपक्रमे रुद्रावताराविर्भाववर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ शब्दादीनि च भूतानि पंचीकृत्वाहमात्मना ॥ तेभ्यः स्थूलं नभो वायुं वह्निं चैव जलं महीम् ॥ १ ॥ पर्वतांश्च समुद्रांश्च वृक्षादीनपि नारद ॥ कलादियुगपर्यंतान्कालानन्यानवासृजम् ॥ २ ॥ सृष्ट्यंतानपरांश्चापि नाहं तुष्टोऽभव मुने ॥ ततो ध्यात्वा शिवं साम्बं साधकानसृजं मुने ॥ ३ ॥ मरीचिं च स्वनेत्राभ्यां हृदयाद् भृगुमेव च ॥ शिरसोंऽगिरसं व्यानात्पुलहं मुनिसत्तमम् ॥ ४ ॥ उदानाच्च पुलस्त्यं हि वसिष्ठञ्च समानतः ॥ क्रतुं त्वपानाच्छ्रोत्राभ्यामत्रिं दक्षं च प्राणतः ॥ ५ ॥ असृजं त्वां तदोत्संगाच्छायायाः कर्दमं मुनिम् ॥ संकल्पादसृजं धर्मं सर्वसाधनसाधनम् ॥ ६ ॥ एवमेतानहं सृष्ट्वा कृतार्थस्साधकोत्तमान् ॥ अभव मुनिशार्दूल महादेवप्रसादतः ॥ ७ ॥ ततो मदाज्ञया तात धर्मः संकल्पसंभवः ॥ मानवं रूपमापन्नस्साधकैस्तु प्रवर्तितः ॥ ८ ॥ ततोऽसृजं स्वगात्रेभ्यो विविधेभ्योऽमितान्सुतान् ॥ सुरासुरादिकांस्तेभ्यो दत्त्वा तां तां तनुं मुने ॥ ॥ ९ ॥ ततोऽहं शंकरेणाथ प्रेरितोंऽतर्गतेन हि ॥ द्विधा कृत्वात्मनो देहं द्विरूपश्चाभवं मुने ॥१०॥ अर्द्धेन नारी पुरुषश्चार्द्धेन संततो मुने ॥ स तस्यामसृजद्द्वंद्वं सर्वसाधनमुत्तमम् ॥ ११ ॥ स्वायंभुवो मनुस्तत्र पुरुषः परसाधनम् ॥ शतरूपाभिधा नारी योगिनी सा तपस्विनी ॥ १२ ॥ सा पुनर्मनुना तेन गृहीतातीव शोभना ॥ विवाहविधिना तातासृजत्सर्गं समैथुनम् ॥ १३ ॥ तस्यां तेन समुत्पन्नास्तनयश्च प्रियव्रतः ॥ तथैवोत्तान

१ स्रक्ष्येइति शेषः ।

पादश्च तथा कन्यात्रयं पुनः ॥ १४ ॥ आकूतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरिति विश्रुताः ॥ आकूतिं रुचये प्रादात्कर्दमाय तु मध्यमाम् ॥ १५ ॥ ददौ
प्रसूतिं दक्षायोत्तानपादानुजां सुताम् ॥ तासां प्रसूतिप्रसवैस्सर्वं व्याप्तं चराचरम् ॥ १६ ॥ आकूत्यां च रुचेश्चाभूद्द्वंद्वं यज्ञश्च दक्षिणा ॥ यज्ञस्य
जज्ञिरे पुत्रा दक्षिणायां च द्वादश ॥ १७ ॥ देवहूत्यां कर्दमाच्च बह्व्यो जातास्सुता मुने ॥ दक्षाज्जाताश्चतस्रश्च तथा पुत्र्यश्च विंशतिः ॥ १८ ॥ धर्माय
दत्ता दक्षेण श्रद्धाद्यास्तु त्रयोदश ॥ शृणु तासां च नामानि धर्मस्त्रीणां मुनीश्वर ॥ १९ ॥ श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा तथा क्रिया ॥ बुद्धिर्लज्जा
वसुः शांतिः सिद्धिः कीर्तिस्त्रयोदश ॥ २० ॥ ताभ्यां शिष्टा यवीयस्या एकादश सुलोचनाः ॥ ख्यातिस्सत्पथसंभूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा
तथा ॥ २१ ॥ सन्नतिश्चानुरूपा च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा ॥ भृगुर्भवो मरीचिश्च तथा चैवांगिरा मुनिः ॥ २२ ॥ पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुश्चर्षिवर
स्तथा ॥ अत्रिर्वसिष्ठो वह्निश्च पितरश्च यथाक्रमम् ॥ २३ ॥ ख्यातास्ता जगृहुः कन्या भृग्वाद्यास्साधका वराः ॥ ततस्संपूरितं सर्व त्रैलोक्यं सचराच
रम् ॥ २४ ॥ एव कर्मानुरूपेण प्राणिनामंबिकापतेः ॥ आज्ञया बहवो जाता असंख्याता द्विजर्षभाः ॥ २५ ॥ कल्पभेदेन दक्षस्य षष्टिः कन्याः
प्रकीर्तिताः ॥ तासां दश च धर्माय शशिने सप्तविंशतिम् ॥ २६ ॥ विधिना दत्तवान्दक्षः कश्यपाय त्रयोदश ॥ चतस्रः पररूपाय ददौ तार्क्ष्याय
नारद ॥ २७ ॥ भृग्वंगिरःकृशाश्वेभ्यो द्वे द्वे कन्ये च दत्तवान् ॥ ताभ्यस्तेभ्यस्तु संजाता बह्वी सृष्टिश्चराचरा ॥ २८ ॥ त्रयोदशमितास्तस्मै कश्यपाय महा
त्मने ॥ दत्ता दक्षेण याः कन्या विधिवन्मुनिसत्तम ॥ २९ ॥ तासां प्रसूतिभिर्व्याप्तं त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ स्थावरं जंगमं चैव शून्यं नैव तु किंचन
॥ ३० ॥ देवाश्च ऋषयश्चैव दैत्याश्चैव प्रजज्ञिरे ॥ वृक्षाश्च पक्षिणश्चैव सर्वे पर्वतवीरुधः ॥ ३१ ॥ दक्षकन्याप्रसूतैश्च व्याप्तमेवं चराचरम् ॥
पातालतलमारभ्य सत्यलोकावधि ध्रुवम् ॥ ३२ ॥ ब्रह्मांडं सकलं व्याप्तं शून्य नैव कदाचन ॥ एवं सृष्टिः कृता सम्यग्ब्रह्मणा शंभुशासनात् ॥
॥ ३३ ॥ सती नाम त्रिशूलाग्रे सदा रुद्रेण रक्षिता ॥ तपोऽथ निर्मिता पूर्वं शंभुना सर्वविष्णुना ॥ ३४ ॥ सैव दक्षात्समुद्भूता लोककार्यार्थमेव च ॥
लीलां चकार बहुशो भक्तोद्धरणहेतवे ॥ ३५ ॥ वामांगो यस्य वैकुंठो दक्षिणांगोऽहमेव च ॥ रुद्रो हृदयजो यस्य त्रिविधस्तु शिवः स्मृतः ॥ ३६ ॥
अहं विष्णुश्च रुद्रश्च गुणास्त्रय उदाहृताः ॥ स्वयं सदा निर्गुणश्च परब्रह्माव्ययशिवः ॥ ३७ ॥ विष्णुस्सत्त्वं रजोऽहं च तमो रुद्र उदाहृतः ॥ लोकाचा
रत इत्येवं नामतो वस्तुतोऽन्यथा ॥ ३८ ॥ अंतस्तमो बहिस्सत्त्वो विष्णू रुद्रस्तथा मतः ॥ अंतस्सत्वस्तमोबाह्यो रजोह सर्वथा मुने ॥ ३९ ॥
राजसी च स्वरा देवी सत्त्वरूपा तु सा सती ॥ लक्ष्मीस्तमोमयी ज्ञेया त्रिरूपा च शिवा परा ॥ ४० ॥ एवं शिवा सती भूत्वा शंकरेण विवाहिता ॥

पितुर्यज्ञे तनुं त्यक्त्वा नादात्तां स्वपदं ययौ ॥ ४१ ॥ पुनश्च पार्वती जाता देवप्रार्थनया शिवा ॥ तपः कृत्वा सुविपुलं पुनश्शिवमुपागता ॥ ४२ ॥ तस्या नामान्यनेकानि जातानि च मुनीश्वर ॥ कालिका चंडिका भद्रा चामुंडा विजया जया ॥ ४३ ॥ जयंती भद्रकाली च दुर्गा भगवतीति च ॥ कामाख्या कामदा ह्यम्बा मृडानी सर्वमंगला ॥ ४४ ॥ नामधेयान्यनेकानि भुक्तिमुक्तिप्रदानि च ॥ गुणकर्मानुरूपाणि प्रायशस्तत्र पार्वती ॥ ४५ ॥ गुणमय्यस्तथा देव्यो देवा गुणमयास्त्रयः ॥ मिलित्वा विविधं सृष्टेश्चक्रुस्ते कार्यमुत्तमम् ॥ ४६ ॥ एवं सृष्टिप्रकारस्ते वर्णितो मुनिसत्तम ॥ शिवाज्ञया विरचितो ब्रह्मांडस्य मयाऽखिलः ॥ ४७ ॥ परं ब्रह्म शिवः प्रोक्तस्तस्य रूपास्त्रयः सुराः ॥ अहं विष्णुश्च रुद्रश्च गुणभेदानुरूपतः ॥ ४८ ॥ शिवया रमते स्वैरं शिवलोके मनोरमे ॥ स्वतंत्रः परमात्मा हि निर्गुणस्सगुणोऽपि वै ॥ ४९ ॥ तस्य पूर्णावतारो हि रुद्रस्साक्षाच्छिवः स्मृतः ॥ कैलासे भवनं रम्यं पञ्चवक्त्रश्चकार ह ॥ ब्रह्मांडस्य तथा नाशे तस्य नाशोऽस्ति वै नहि ॥ ५० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने ब्रह्मनारदसंवादे सृष्टिवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य ब्रह्मणस्स तु नारदः ॥ पुनः पप्रच्छ तं नत्वा विनयेन मुनीश्वराः ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ कदा गतो हि कैलासं शंकरो भक्तवत्सलः ॥ क्व वा सखित्वं तस्यासीत्कुबेरेण महात्मना ॥ २ ॥ किं चकार हरस्तत्र परिपूर्णः शिवाकृतिः ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व परं कौतूहलं मम ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि चरितं शशिमौलिनः ॥ यथा जगाम कैलासं सखित्वं धनदस्य च ॥ ४ ॥ आसीत्कांपिल्यनगरे सोमयाजिकुलोद्भवः ॥ दीक्षितो यज्ञदत्ताख्यो यज्ञविद्याविशारदः ॥ ५ ॥ वेदवेदांगवित्प्राज्ञो वेदान्तादिषु दक्षिणः ॥ राजमान्योऽथ बहुधा वदान्यः कीर्तिभाजनः ॥ ६ ॥ अग्निशुश्रूषणरतो वेदाध्ययनतत्परः ॥ सुन्दरो रमणीयांगश्चन्द्रबिंबसमाकृतिः ॥ ७ ॥ कृतोपनयनस्सोऽष्टौ विद्या जग्राह भूरिशः ॥ अथ पित्रानभिज्ञातो द्यूतकर्मरतोऽभवत् ॥ ८ ॥ आदायादाय बहुशो धनं मातुस्सकाशतः ॥ समदाद् द्यूतकारेभ्यो मैत्रीं तैश्च चकार सः ॥ ९ ॥ संत्यक्तब्राह्मणाचारः संध्यास्नानपराङ्मुखः ॥ निंदको वेदशास्त्राणां देवब्राह्मणनिंदकः ॥ १० ॥ स्मृत्याचारविहीनस्तु गीतवाद्यविनोदभाक् ॥ नटपाखंडभाण्डैस्तु बद्धप्रेमपरंपरः ॥ ११ ॥ प्रेरितोऽपि जनन्या स न ययौ पितुरंतिकम् ॥ गृहकार्यांतरव्याप्तो दीक्षितो दीक्षितायिनीम् ॥ १२ ॥ यदा यदैव तां पृच्छेदय गुणनिधिस्सुतः ॥ न दृश्यते मया गेहे कल्याणि विदधाति किम् ॥ १३ ॥ तदा तदेति सा ब्रूयादिदानीं स बहिर्गतः ॥ स्नात्वा समर्च्य वै देवानेतावंतमनेहसम् ॥ १४ ॥ अधीत्याध्ययनार्थं स द्वित्रैर्मित्रैस्समं ययौ ॥ एकपुत्रेति तन्माता प्रतारयति दीक्षितम् ॥ १५ ॥ न तत्कर्म च तद् वृत्तं किंचिद्वेत्ति स दीक्षितः ॥ सर्वं केशांत

कर्मास्य चक्रे वर्षेऽथ षोडशे ॥ १६ ॥ अथो स दीक्षितो यज्ञदत्तः पुत्रस्य तस्य च ॥ गृह्योक्तेन विधानेन पाणिग्राहमकारयत् ॥ १७ ॥ प्रत्यहं तस्य
जननी सुत गुणनिधिं मृदु ॥ शास्ति स्नेहार्द्रहृदया ह्युपवेश्य स्म नारद ॥ १८ ॥ क्रोधनस्तेऽस्ति तनयः स महात्मा पितेत्यलम् ॥ यदि ज्ञास्यति
ते वृत्तं त्वां च मां ताडयिष्यति ॥ १९ ॥ आच्छादयामि ते नित्यं पितुरग्रे कुचेष्टितम् ॥ लोकमान्योऽस्ति ते तातस्सदाचारैर्नवैर्धनैः ॥ २० ॥
ब्राह्मणानां धनं तात सद्विद्या साधुसंगमः ॥ किमर्थं न करोषि त्वं सुरुचिं प्रीतमानसः ॥ २१ ॥ सच्छ्रोत्रियास्तेऽनूचाना दीक्षितास्सोमयाजिनः ॥
इति रूढिमिह प्राप्तास्तव पूर्वपितामहाः ॥ २२ ॥ त्यक्त्वा दुर्वृत्तसंसर्गं साधुसंगरतो भव ॥ सद्विद्यासु मनो धेहि ब्राह्मणाचारमाचर ॥ २३ ॥ तातानु
रूपो रूपेण यशसा कुलशीलतः ॥ ततो न त्रपस किन्नस्त्यज दुर्वृत्ततां स्वकाम् ॥ २४ ॥ ऊनविंशतिकोऽसि त्वमेषा षोडशवार्षिकी ॥ एतां संवृणु
सद्वृत्तां पितृभक्तियुतो भव ॥ २५ ॥ श्वशुरोऽपि हि ते मान्यस्सर्वत्र गुणशीलतः ॥ ततो न त्रपसे किन्नस्त्यज दुर्वृत्ततां सुत ॥ २६ ॥ मातुलास्ते
ऽतुलाः पुत्र विद्याशीलकुलादिभिः ॥ तेभ्योऽपि न बिभेषि त्वं शुद्धोऽस्युभयवंशतः ॥ २७ ॥ पश्यैतान्प्रतिवेश्मस्थान्ब्राह्मणानां कुमारकान् ॥ गृहेऽपि
शिष्यान्पश्यैतान्पितुस्ते विनयोचितान् ॥ २८ ॥ राजाऽपि श्रोष्यति यदा तव दुश्चेष्टितं सुत ॥ श्रद्धां विहाय ते ताते वृत्तिलोपं करिष्यति ॥ २९ ॥
बालचेष्टितमेवैतद्वदंत्यद्यापि ते जनाः ॥ अनंतरं हरिष्यंति युक्तां दीक्षितताभिह ॥ ३० ॥ सर्वेऽप्याक्षारयिष्यंति तव तातं च मामपि ॥ मातुश्चरित्रं तनयो
धत्ते दुर्भाषणैरिति ॥ ३१ ॥ पिताऽपि ते न पापीयाञ्छ्रुतिस्मृतिपथानुगः ॥ तदंघ्रिलीनमनसो मम साक्षी महेश्वरः ॥ ३२ ॥ न चर्तुस्नातयापीह मुखं
दुष्टस्य वीक्षितम् ॥ अहो बलीयान्स विधिर्येन जातो भवानिति ॥ ३३ ॥ प्रतिक्षणं जनन्येति शिक्ष्यमाणोऽतिदुर्मतिः ॥ न तत्याज च तद्धर्मं दुर्बोधो
व्यसनी यतः ॥ ३४ ॥ मृगयामद्यपैशून्यानृतचौर्यदुरोदरैः ॥ सवारदारैर्व्यसनैरेभिः कोऽत्र न खंडितः ॥ ३५ ॥ यद्यन्मध्यगृहे पश्येत्तत्तन्नीत्वा सुदुर्मतिः
॥ अर्पयेद् द्यूतकाराणां सकुप्यं वसनादिकम् ॥ ३६ ॥ न्यस्तां रत्नमयीं गेहे करस्य पितुरूर्मिकाम् ॥ चोरयित्वैकदादाय दुरोदरकरेऽर्पयत् ॥ ३७ ॥
दीक्षितेन परिज्ञातो दैवाद् द्यूतकृतः करे ॥ उवाच दीक्षितस्तं च कुतो लब्धा त्वयोर्मिका ॥ ३८ ॥ पृष्टस्तेनाथ निर्बंधादसकृत्तमुवाच सः ॥ मामाक्षिपसि
विप्रोच्चैः किं मया चौर्यकर्मणा ॥ ३९ ॥ लब्धा मुद्रा त्वदीयेन पुत्रेणैव समर्पिता ॥ मम मातुर्हि पूर्वेद्युर्जित्वा नीतो हि शाटकः ॥ ४० ॥ न केवलं ममैवे
तदंगुलीयं समर्पितम् ॥ अन्येषां द्यूतकर्तृणां भूरि तेनार्पितं वसु ॥ ४१ ॥ रत्नकुप्यदुकूलानि भृंगारप्रभृतीनि च ॥ भाजनानि विचित्राणि कांस्यताम्रमयानि
च ॥ ४२ ॥ नग्नीकृत्य प्रतिदिनं बध्यते द्यूतकारिभिः ॥ न तेन सदृशः कश्चिदाक्षिको भूमिमंडले ॥ ४३ ॥ अद्यावधि त्वया विप्र दुरोदरशिरोमणिः ॥

कथं नाज्ञायि तनयोऽविनयानयकोविदः ॥ ४४ ॥ इति श्रुत्वा त्रपाभारविनम्रतरकंधरः ॥ प्रावृत्य वाससा मौलिं प्राविशन्निजमन्दिरम् ॥ ४५ ॥ महापतिव्रतामस्य पत्नीं प्रोवाच तामथ ॥ स दीक्षितो यज्ञदत्तः श्रौतकर्मपरायणः ॥ ४६ ॥ यज्ञदत्त उवाच ॥ दीक्षितायनि कुत्रास्ति धूर्तो गुणनिधिस्सुतः ॥ अथ तिष्ठतु किं तेन क्व सा मम शुभोर्मिका ॥ ४७ ॥ अंगोद्वर्तनकाले या त्वया मेऽङ्गुलितो हृता ॥ सा त्वं रत्नमयीं शीघ्रं तामानीय प्रयच्छ मे ॥ ४८ ॥ इति श्रुत्वाथ तद्वाक्यं भीता सा दीक्षितायनी ॥ प्रोवाच स्नानमध्याह्नीं क्रियां निष्पादयंत्यथ ॥ ४९ ॥ व्यग्रास्मि देवपूजार्थमुपहारादिकर्मणि ॥ समयोऽयतिक्रामेदतिथीनां प्रियातिथे ॥ ५० ॥ इदानीमेव पक्कान्नकरणव्यग्रया मया ॥ स्थापिता भाजने क्वापि विस्मृतेति न वेद्म्यहम् ॥ ५१ ॥ ॥ दीक्षित उवाच ॥ हं हेऽसत्पुत्रजननि नित्यं सत्यप्रभाषिणि ॥ यदा यदा त्वां संपृच्छेतंनयः क्व गतस्त्विति ॥ ५२ ॥ तदा तदेति त्वं ब्रूयान्नाथेदानीं स निर्गतः ॥ अधीत्याध्ययनार्थं च द्वित्रैर्मित्रैस्सयुग्बहिः ॥ ५३ ॥ कुतस्ते शाटकः पत्नि मांजिष्ठो यो मयार्पितः ॥ लंबते योऽनिशं धाम्नि तथ्यं ब्रूहि भयं त्यज ॥ ५४ ॥ सांप्रतं नेक्ष्यते सोऽपि भृंगारो मणिमंडितः ॥ पट्टसूत्रमयी सापि त्रिपटी-या मयार्पिता ॥ ५५ ॥ क्व दाक्षिणात्यं तत्कांस्यं गौडी ताम्रघटी क्व सा ॥ नागदंतमयी सा क्व सुखकौतुकमंचिका ॥ ५६ ॥ क्व सा पर्वतदेशीया चन्द्रकांतिरिवाद्भुता ॥ दीपकव्यग्रहस्ताग्राऽलंकृता शालभंजिका ॥ ५७ ॥ किं वहूक्तेन कुलजे तुभ्यं कुप्याम्यहं वृथा ॥ तदाभ्यवहरिष्येऽहमुपयंस्याम्यहं यदा ॥ ५८ ॥ अनपत्योऽस्मि तेनाहं दुष्टेन कुलदूषिणा ॥ उत्तिष्ठानय पाथस्त्वं तस्मै दद्यां तिलांजलिम् ॥ ५९ ॥ अपुत्रत्वं वरं नृणां कुपुत्रात्कुलपांसनात् ॥ त्यजेदेकं कुलस्यार्थे नीतिरेषा सनातनी ॥ ६० ॥ स्नात्वा नित्यविधिं कृत्वा तस्मिन्नेवाह्नि कस्यचित् ॥ श्रोत्रियस्य सुतां प्राप्य पाणिं जग्राह दीक्षितः ॥ ६१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने गुणनिधिचरित्रवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वा तथा स वृत्तांतं प्राक्तनं स्वं विनिंद्य च ॥ कांचिद्दिशं समालोक्य निर्ययौ दीक्षितांगजः ॥ १ ॥ कियच्चिरं ततो गत्वा यज्ञदत्तात्मजस्स हि ॥ दुष्टो गुणनिधिस्तस्थौ गतोत्साहो विसर्जितः ॥ २ ॥ चिंतामवाप महतीं क्व यामि करवाणि किम् ॥ नाहमभ्यस्तविद्योऽस्मि न चैवातिधनोऽस्म्यहम् ॥ ३ ॥ देशान्तरे यस्य धनं स सद्यस्सुखमेधते ॥ भयमस्ति धने चौरात्स विघ्नस्सर्वतो भवः ॥ ४ ॥ याजकस्य कुले जन्म कथं मे व्यसनं महत् ॥ अहो बलीयान्हि विधिर्भाविकर्मानुसंधयेत् ॥ ५ ॥ भिक्षितुन्नाधिगच्छामि न मे परिचितिः क्वचित् ॥ न च पार्श्वे धनं किञ्चित्कि

१ आत्मनेपदमार्षम् ।

मत्र शरणं भवेत् ॥ ६ ॥ सदानभ्युदिते भानौ प्रसूर्मे मिष्टभोजनम् ॥ दद्याद्दद्यात्र कं याचे न चेह जननी मम ॥७॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति चिंतय
न्तस्तस्य बहुशस्तत्र नारद ॥ अतिदीनं तरोर्मूले भानुरस्ताचलं गतः ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नेव समये कश्चिन्माहेश्वरो नरः ॥ सहोपहारानादाय नगरा
द्बहिरभ्यगात् ॥ ९ ॥ नानाविधान्महादिव्यान्स्वजनैः परिवारितः ॥ समभ्यर्चितुमीशानं शिवरात्रावुपोषितः ॥ १० ॥ शिवालयं प्रविश्याथ
स भक्तश्शिवसक्तधीः॥ यथोचितं सुचित्तेन पूजयामास शंकरम् ॥ ११ ॥ पक्वान्नगंधमाघ्राय यज्ञदत्तात्मजो द्विजः ॥ पितृत्यक्तो मातृहीनः
क्षुधितः स तमन्वगात् ॥ १२ ॥ इदमन्नं मया ग्राह्यं शिवायोपकृतं निशि ॥ सुप्ते शैवजने दैवात्सर्वस्मिन्विविधं महत्॥१३॥इत्याशामवलम्ब्याथ
द्वारि शंभोरुपाविशत् ॥ ददर्श च महापूजां तेन भक्तेन निर्मिताम् ॥ १४ ॥ विधाय नृत्यगीतादि भक्तास्सुप्ताः क्षणे यदा ॥ नैवेद्यं स तदा
दातुं भर्गागारं विवेश ह ॥ १५ ॥ दीपं मंदप्रभं दृष्ट्वा पक्वान्नवीक्षणाय सः ॥ निजचैलांचलाद्वर्तिं कृत्वा दीपं च काशयेत् ॥ १६ ॥
यज्ञदत्तात्मजस्सोऽथ शिवनैवेद्यमादरात् ॥ जग्राह सहसा प्रीत्या पक्वान्नं बहुशस्ततः ॥ १७ ॥ ततः पक्वान्नमादाय त्वरितं गच्छतो बहिः ॥
तस्य पादतलाघातात्प्रसुप्तः कोऽप्यबुध्यत ॥ १८ ॥ कोऽयं कोऽयं त्वरापन्नो गृह्यतां गृह्यतामसौ ॥ इति चुक्रोश स जनो गिरा भय
महोच्चया ॥ १९ ॥ यावद्भयात्समागत्य तावत्स पुररक्षकैः ॥ पलायमानो निहतः क्षणादंधत्वमागतः ॥ २० ॥ अभक्षयच्च नैवेद्यं यज्ञदत्तात्मजो
मुने ॥ शिवानुग्रहतो नूनं भाविपुण्यबलान्न सः ॥ २१ ॥ अथ बद्धुं समागत्य पाशमुद्गरपाणिभिः ॥ निनीषुभिः संयमनीं याम्यैस्स विकटैर्भटैः ॥
॥ २२ ॥ तावत्पारिषदाः प्राप्ताः किंकिणीजालमालिनः ॥ दिव्यं विमानमादाय तं नेतुं शूलपाणयः ॥ २३ ॥ शिवगणा ऊचुः ॥ मुंचतैनं
द्विजं याम्या गणाः परमधार्मिकम् ॥ दण्डयोग्यो न विप्रोऽसौ दग्धः सर्वाघसंचयः ॥ २४ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्ते हि यमराजगणास्ततः ॥ महादेव
गणानाहुर्बभूवुश्चकिता भृशम् ॥ २५ ॥ शंभोर्गणानथालोक्य भीतैस्तैर्यमकिंकरैः ॥ अवादि प्रणतैरित्थं दुर्वृत्तोऽयं गणा द्विजः ॥२६॥ ॥ यमगणा
ऊचुः ॥ ॥ कुलाचारं प्रतीर्य्यैष पित्रोर्वाक्यपराङ्मुखः ॥ सत्यशौचपरिभ्रष्टस्संध्यास्नानविवर्जितः ॥ २७ ॥ आस्तां दूरेऽस्य कर्मान्यच्छिवनिर्मा
ल्यलंघकः ॥ प्रत्यक्षतोऽत्र वीक्षध्वमस्पृश्योऽयं भवादृशाम् ॥ २८ ॥ शिवनिर्माल्यभोक्तारश्शिवनिर्म्माल्यलंघकाः ॥ शिवनिर्माल्यदातारः स्पर्श
स्तेषां ह्यपुण्यकृत् ॥ २९ ॥ विषमालोक्य वा पेयं श्रेयो वा स्पर्शनं परम् ॥ सेवितव्यं शिवस्वं न प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ३० ॥ यूयं प्रमाणं
धर्मेषु यथा न च तथा वयम् ॥ अस्ति चेद्धर्मलेशोऽस्य गणास्तं शृणु भो वयम् ॥ ३१ ॥ इत्थं तद्वाक्यमाकर्ण्य यामानां शिवकिंकराः ॥ स्मृत्वा

शिवपदाम्भोजं प्रोचुः पारिषदास्तु तान् ॥ ३२ ॥ ॥ शिवकिंकरा ऊचुः ॥ ॥ किंकराश्शिवधर्मा ये सूक्ष्मास्ते तु भवादृशैः ॥ स्थललक्ष्यैः कथं
लक्ष्या लक्ष्या ये सूक्ष्मदृष्टिभिः ॥ ३३ ॥ अनेनानेनमा कर्म यत्कृतं शृणुतेह तत् ॥ यज्ञदत्तात्मजेनाथ सावधानतया गणाः ॥ ३४ ॥ पतंती लिंग
शिरसि दीपच्छाया निवारिता ॥ स्वचैलांचलतोऽनेन दत्त्वा दीपदशां निशि ॥ ३५ ॥ अपरोऽपि परो धर्मो यातस्तत्रास्य किंकराः ॥ शृण्वतः
शिवनामानि प्रसंगादपि गृह्णताम् ॥ ३६ ॥ भक्तेन विधिना पूजा क्रियमाणा निरीक्षिता ॥ उपोषितेन भूतायामनेनास्थितचेतसा ॥ ३७ ॥ शिवलोक
मयं ह्यद्य गताऽस्माभिस्सहैव तु ॥ कंचित्कालं महाभोगान्करिष्यति शिवानुगः ॥ ३८ ॥ कलिंगराजो भविता ततो निर्धूतकल्मषः ॥ एष द्विजवरो
नूनं शिवप्रियतरो यतः ॥ ३९ ॥ अन्यत्किंचिन्न वक्तव्यं यूयं यात यथागतम् ॥ यमदूतास्स्वलोकं तु सुप्रसन्नेन चेतसा ॥ ४० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
इत्याकर्ण्य वचस्तेषां यमदूता मुनीश्वर ॥ यथागतं ययुस्सर्वे यमलोकं पराङ्मुखाः ॥ ४१ ॥ सर्वं निवेदयामासुश्शमनाय गणा मुने ॥ तद्वृत्तमादितः
प्रोक्तं शंभुदूतैश्च धर्मतः ॥ ४२ ॥ ॥ धर्मराज उवाच ॥ ॥ सर्वे शृणुत मद्वाक्यं सावधानतया गणाः ॥ तदेव प्रीत्या कुरुत मच्छासनपुरस्सरम् ॥
॥ ४३ ॥ ये त्रिपुण्ड्धरा लोके विभूत्या सितया गणाः ॥ ते सर्वे परिहर्तव्या नानेतव्याः कदाचन ॥४४॥ उद्धूलनकरा ये हि विभूत्या सितया गणाः ॥
ते सर्वे परिहर्तव्या नानेतव्याः कदाचन ॥ ४५ ॥ शिववेषतया लोके येन केनापि हेतुना ॥ ते सर्वे परिहर्तव्या नानेतव्याः कदाचन ॥ ४६ ॥ ये
रुद्राक्षधरा लोके जटाधारिण एव ये ॥ ते सर्वे परिहर्तव्या नानेतव्याः कदाचन ॥ ४७ ॥ उपजीवनहेतोश्च शिववेषधरा हि ये ॥ ते सर्वे परिहर्तव्या
नानेतव्याः कदाचन ॥ ४८ ॥ दंभेनापि च्छलेनापि शिववेषधरा हि ये ॥ ते सर्वे परिहर्तव्या नानेतव्याः कदाचन ॥ ४९ ॥ एवमाज्ञापयामास
स यमो निजकिंकरान् ॥ तथेति मत्वा ते सर्वे तूष्णीमासन्त्सुविस्मिताः ॥ ५० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पार्षदैर्यमदूतेभ्यो मोचितस्त्विति स द्विजः ॥
शिवलोकं जगामाशु तैर्गणैश्शुचिमानसः ॥ ५१ ॥ तत्र भुक्त्वाखिलान्भोगान्संसेव्य च शिवाशिवौ ॥ अरिंदमस्य तनयः कलिंगाधिपतेरभूत् ॥
॥ ५२ ॥ दम इत्यभिधानोऽभूच्छिवसेवापरायणः ॥ बालोऽपि शिशुभिः साकं शिवभक्तिं चकार सः ॥ ५३ ॥ क्रमाद्राज्य
मवापाथ पितर्य्युपरते युवा ॥ प्रीत्या प्रवर्तयामास शिवधर्मांश्च सर्वशः ॥ ५४ ॥ नान्यं धर्मं स जानाति दुर्दमो भूपतिर्दमः ॥
शिवालयेषु सर्वेषु दीपदानादृते द्विज ॥ ५५ ॥ ग्रामाधीशान्समाहूय सर्वान्स विषयस्थितान् ॥ इत्थमाज्ञापयामास दीपा देयाश्शिवालये ॥
॥ ५६ ॥ अन्यथा सत्यमेवेदं स मे दण्ड्यो भविष्यति ॥ दीपदानाच्छिवस्तुष्टो भवतीति श्रुतीरितम् ॥५७॥ यस्य यस्याभितो ग्रामं यावंतश्च शिवा

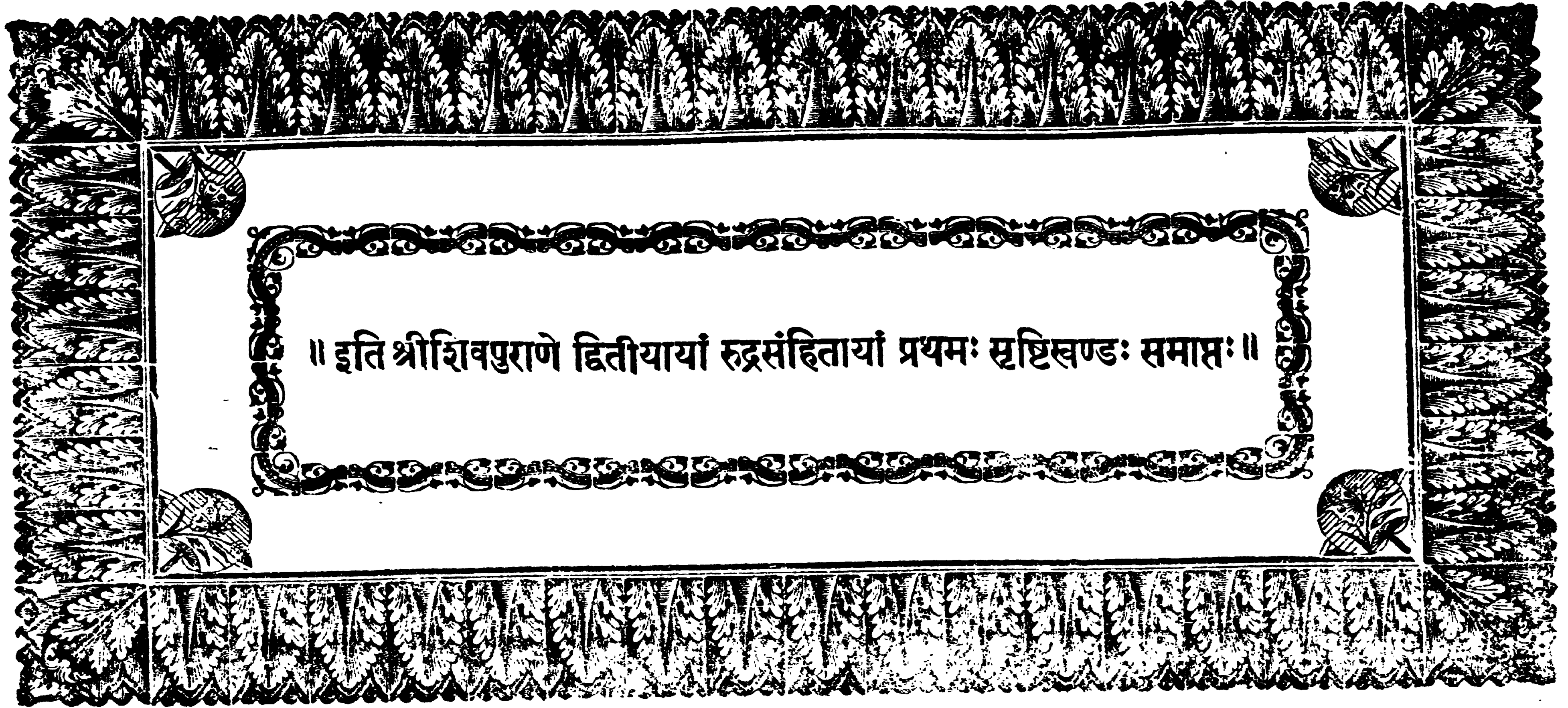
ख्याः ॥ तत्र तत्र सदा दीपो द्योतनीयोऽविचारितम् ॥ ५८ ॥ ममाज्ञाभंगदोषेण शिरश्छेत्स्याम्यसंशयम् ॥ इति तद्भयतो दीपा दीप्ताः प्रति
शिवालयम् ॥५९ ॥ अनेनैव स धर्मेण यावज्जीवं दमो नृपः ॥ धर्मर्द्धिं महतीं प्राप्य कालधर्मवशं गतः ॥ ६० ॥ स दीपवासनायोगाद्बहून्दीपान्प्र
दीप्य वै ॥ अलकायाः पतिरभूत्रत्नदीपशिखाश्रयः ॥ ६१ ॥ एवं फलति कालेन शिवेऽल्पमपि यत्कृतम् ॥ इति ज्ञात्वा शिवे काय भजनं सु
सुखार्थिभिः ॥६२॥ क्व स दीक्षितदायादः सर्वधर्मारतिः सदा ॥ शिवालये दैवयोगाद्यातश्चोरयितुं वसु ॥ स्वार्थदीपदशोद्योतलिंगमौलितमोहरः ॥
॥ ६३ ॥ कलिंगविषये राज्य प्राप्तो धर्मरतिं सदा ॥ शिवालये समुद्दीप्य दीपान्प्राग्वासनोदयात् ॥ ६४ ॥ क्वषा दिक्पालपदवी मुनीश्वर विलोकय ॥
मनुष्यधर्मिणानेन सांप्रतं येह भुज्यते ॥ ६५ ॥ इति प्रोक्तं गुणनिधेर्यज्ञदत्तात्मजस्य हि ॥ चरितं शिवसंतोषं शृण्वतां सर्वकामदम् ॥ ६६ ॥ सर्व
देव शिवेनासौ सखित्वं च यथेयिवान् ॥ तदप्येकमना भूत्वा शृणु तात ब्रवीमि ते ॥ ६७ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां
प्रथमखंडे सृष्ट्युपाख्याने कैलासगमनोपाख्याने गुणनिधिसद्गतिवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पाद्मे कल्पे मम पुरा
ब्रह्मणो मानसात्सुतात् ॥ पुलस्त्याद्विश्रवा जज्ञे तस्य वैश्रवणस्सुतः ॥ १ ॥ तेनेयमलका भुक्ता पुरी विश्वकृता कृता ॥ आराध्य त्र्यंबकं देवमत्युग्र
तपसा पुरा ॥ २ ॥ व्यतीते तत्र कल्पे वै प्रवृत्ते मेघवाहने ॥ याज्ञदत्तिरसौ श्रीदस्तपस्तेपे सुदुस्सहम् ॥ ३ ॥ भक्तिप्रभावं विज्ञाय शंभोस्तद्दीप
मात्रतः ॥ पुरा पुरारेस्संप्राप्य काशिकां चित्प्रकाशिकाम् ॥ ४ ॥ शिवैकादशमुद्बोध्य चित्तरत्नप्रदीपकैः ॥ अनन्यभक्तिस्नेहाढ्यस्तन्मयो ध्यान
निश्चलः ॥ ५ ॥ शिवैक्यसुमहापात्र तपोग्निपरिबृंहितम् ॥ कामक्रोधमहाविघ्नपतंगाघातवर्जितम् ॥ ६ ॥ प्राणसंरोधनिर्वातं निमलं निर्मलेक्षणात् ॥
संस्थाप्य शांभवं लिंगं सद्भावकुसुमार्चितम् ॥ ७ ॥ तावत्तताप स तपस्त्वगस्थिपरिशेषितम् ॥ यावद्बभूव तद्वर्ष्म वर्षाणामयुतं शतम् ॥ ८ ॥ ततः
सह विशालाक्ष्या देवो विश्वेश्वरस्स्वयम् ॥ अलकापतिमालोक्य प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ ९ ॥ लिंगे मनस्समाधाय स्थितं स्थाणुस्वरूपिणम् ॥
उवाच वरदोऽस्मीति तदाचक्ष्वालकापते ॥ १० उन्मील्य नयने यावत्स पश्यति तपोधनः ॥ तावदुद्यत्सहस्रांशुसहस्राधिकतेजसम् ॥ ११ ॥
पुरो ददर्श श्रीकंठं चन्द्रचूडमुमाधवम् ॥ तत्तेजःपरिभूताक्षितेजाः संमील्य लोचने ॥ १२ ॥ उवाच देवदेवेशं मनोरथपदातिगम् ॥ निजांघ्रिदर्शने
नाथ दृक्सामर्थ्यं प्रयच्छ मे ॥ १३ ॥ अयमेव वरो नाथ यत्त्वं साक्षान्निरीक्ष्यसे ॥ किमन्येन वरेणेश नमस्ते शशिशेखर ॥ १४ ॥ इति तद्वचनं
श्रुत्वा देवदेव उमापतिः ॥ ददौ दर्शनसामर्थ्यं स्पृष्ट्वा पाणितलेन तम् ॥ १५ ॥ प्रसार्य नयने पूर्वमुमामेव व्यलोकयत् ॥ ततोऽसौ याज्ञदत्तिस्तु

तत्सामर्थ्यमवाप्य च ॥ १६ ॥ शंभोस्समीपे का योषिदेषा सर्वांगसुन्दरी ॥ अनया किं तपस्तप्तं ममापि तपसोऽधिकम् ॥ १७ ॥ अहो रूपमहो
प्रेम सौभाग्यं श्रीरहो भृशम् ॥ इत्यवादीदसौ पुत्रो मुहुर्मुहुरतीव हि ॥ १८ ॥ क्रूरदृग्वीक्षते यावत्पुनः पुनरिदं वदन् ॥ तावत्पुस्फोट
तन्नेत्रं वामं वामाविलोकनात् ॥ १९ ॥ अथ देव्यब्रवीद्देवं किमसौ दुष्टतापसः ॥ असकृद्वीक्ष्य मां वक्ति कुरु त्वं मे तपःप्रभाम् ॥ २० ॥
असकृद्दक्षिणेनाक्ष्णा पुनर्मामेव पश्यति ॥ असूयमानो मे रूपप्रेमसौभाग्यसंपदः ॥ २१ ॥ इति देवीगिरं श्रुत्वा प्रहस्य प्राह तां
प्रभुः ॥ उमे त्वदीयः पुत्रोऽयं न च क्रूरेण चक्षुषा ॥ २२ ॥ संपश्यति तपोलक्ष्मीं तव किंत्वधिवर्णयेत् ॥ इति देवीं समाभाष्य
तमीशः पुनरब्रवीत् ॥ २३ ॥ वरान्ददामि ते वत्स तपसाऽनेन तोषितः ॥ निधीनामथ नाथस्त्वं गुह्यकानां भवेश्वरः ॥ २४ ॥ यक्षाणां किन्नराणां च
राज्ञां राजा च सुव्रतः ॥ पतिः पुण्यजनानां च सर्वेषां धनदो भव ॥ २५ ॥ मया सख्यं च ते नित्यं वत्स्यामि च तवांतिके ॥ अलकां निकषा
मित्र तव प्रीतिविवृद्धये ॥ २६ ॥ आगच्छ पादयोरस्याः पत ते जननी त्वियम् ॥ यान्नदत्ते महाभक्त सुप्रसन्नेन चेतसा ॥ २७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
इति दत्त्वा वरान्देवः पुनराह शिवां शिवः ॥ प्रसादं कुरु देवेशि तपस्विन्यंगजेऽत्र वै ॥ २८ ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शंभोः पार्वती जगदम्बिका ॥ अब्र
वीद्याज्ञदत्तिं तं सुप्रसन्नेन चेतसा ॥ २९ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ वत्स ते निर्मला भक्तिर्भवे भवतु सर्वदा ॥ भवैकपिंगो नेत्रेण वामेन स्फुटितेन ह
॥ ३० ॥ देवेन दत्ता ये तुभ्यं वरास्संतु तथैव ते॥कुबेरो भव नाम्ना त्वं मम रूपेर्ष्यया सुत ॥ ३१ ॥ इति दत्त्वा वरान्देवो देव्या सह महेश्वरः॥
धनदायाविवेशाथ धाम वैश्वेश्वराभिधम् ॥ ३२ ॥ इत्थं सखित्वं श्रीशंभोः प्रापैष धनदः पुरम् ॥ अलकान्निकषा चासीत्कैलासश्शंकरालयः ॥
॥ ३३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखण्डे कैलासगमनोपाख्याने कुबेरस्य शिवमित्रत्ववर्णनं नामकोनविंशोऽध्यायः ॥
॥ १९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारद त्व शृणु मुने शिवागमनमुत्तमम् ॥ कैलासे पर्वतश्रेष्ठे कुबेरस्य तपोबलात् ॥ १ ॥ निधिपत्ववरं दत्त्वा गत्वा
स्वस्थानमुत्तमम् ॥ विचिन्त्य हृदि विश्वेशः कुबेरवरदायकः ॥ २ ॥ विध्यंगजस्स्वरूपो मे पूर्णः प्रलयकार्यकृत् ॥ तद्रूपेण गमिष्यामि कैलासं गुह्य
कालयम् ॥ ३ ॥ रुद्रो हृदयजो मे हि पूर्णांशो ब्रह्म एकलः ॥ हरिब्रह्मादिभिस्सेव्यो मदभिन्नो निरंजनः ॥ ४ ॥ तत्स्वरूपेण तत्रैव सुहृद्भूत्वा
विलास्यहम् ॥ कुबेरस्य च वत्स्यामि करिष्यामि तपो महत् ॥ ५ ॥इति संचिंत्य रुद्रोऽसौ शिवेच्छां गंतुमुत्सुकः ॥ ननाद तत्र ढक्कां स्वां सुगतिं
नादरूपिणीम् ॥ ६ ॥ त्रैलोक्यामानशे तस्या ध्वनिरुत्साहकारकः ॥ आह्वानगतिसंयुक्तो विचित्रः सांद्रशब्दकः ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुब्रह्माद्याः

सुरा सुराद्यास्सकलास्तत्र जग्मुश्च सोत्सवाः ॥ सर्वेऽपि प्रमथो जग्मुर्यत्र ... सुराश्च मुनयस्तथा ॥ आमम्मा निगमा मूर्तास्सिद्धा जग्मुश्च तत्र वै॥ ८॥ ... ॥ ९ ॥ गणपाश्च महाभागास्सर्वलोकनमस्कृताः ॥ तेषां संख्यामहं वच्मि सावधानतया शृणु ॥ १० ॥ अभ्यया कुत्रापि संस्थिताः ॥ ९ ॥ गणपाश्च महाभागास्सर्वलोकनमस्कृताः ॥ तेषां संख्यामहं वच्मि सावधानतया शृणु ॥ १० ॥ अभ्यया ... ॥ ११ ॥ चतुःषष्ट्या विशाखश्च नवभिः पारियात्रकः ॥ षड्भिः छंखकर्णश्च गणकोट्या गणेश्वरः ॥ दशभिः केकराक्षश्च विकृतोऽष्टाभिरेव च ॥ ११ ॥ चतुःषष्ट्या विशाखश्च नवभिः पारियात्रकः ॥ षड्भिः सर्वान्तकः श्रीमान्दुन्दुमोऽष्टाभिरेव च ॥ १२ ॥ जालंको हि द्वादशभिः कोटिभिर्गणपुंगवः ॥ सप्तभिस्समदः श्रीमाँस्तथैव विकृता ननः ॥ १३ ॥ पंचभिश्च कपाली हि षड्भिः सन्दारकश्शुभः ॥ कोटिकोटिभिरेवेह कण्डुकः कुण्डकस्तथा ॥ १४ ॥ विष्टंभोऽष्टाभिरगम दष्टभिश्चन्द्रतापनः ॥ १५ ॥ महाकेशस्सहस्रेण कोटीनां गणपो वृतः ॥ १६ ॥ कुण्डी द्वादशभिर्वाहस्तथा पर्वतकश्शुभः ॥ कालश्च कालकश्चैव महाकालः शतेन वै ॥ १७॥ अग्निकश्शतकोट्या वै कोट्याभिमुख एव च ॥ आदित्यमूर्द्धा कोट्या च तथा चैव धनावहः ॥ १८ ॥ सन्नाहश्च शते नैव कुमुदः कोटिभिस्तथा ॥ अमोघः कोकिलश्चैव कोटिकोट्या सुमंत्रकः ॥ १९ ॥ काकपादोऽपरः षष्ट्या षष्ट्या संतानकः प्रभुः ॥ महाबलश्च नवभिर्मधुपिंगश्च पिंगलः ॥ २० ॥ नीलो नवत्या देवेशं पूर्णभद्रस्तथैव च ॥ कोटीनां चैव सप्तानां चतुर्वक्त्रो महाबलः ॥ २१ ॥ कोटिकोटिसह स्राणां शतैर्विंशतिभिर्वृतः तत्राजगाम सर्वेशः कैलासगमनाय वै ॥ २२ ॥ काष्ठागूढश्चतुष्षष्ट्या सुकेशो वृषभस्तथा ॥ कोटिभिस्सप्तभिश्चैत्रो नकुलीशस्स्वयंप्रभुः ॥२३॥ लोकांतकश्च दीप्तात्मा तथा दैत्यांतकः प्रभुः ॥ देवो भृंगी रिटिः श्रीमान्देवदेवप्रियस्तथा॥२४॥अशनिर्भानुकश्चैव चतुष्षष्ट्या सनातनः ॥ नंदीश्वरो गणाधीशः शतकोट्या महाबलः ॥ २५ ॥ एते चान्ये च गणपा असंख्याता महाबलाः ॥ सर्वे सहस्रहस्ताश्च जटामुकुट धारिणः ॥ २६ ॥ सर्वे चन्द्रावतंसाश्च नीलकण्ठास्त्रिलोचनाः ॥ हारकुण्डलकेयूरमुकुटाद्यैरलंकृताः ॥ २७ ॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुसंकाशा अणिमादिगणै र्वृताः ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशास्तत्राजग्मुर्गणेश्वराः ॥ २८ ॥ एते गणाधिपाश्चान्ये महात्मानोऽमलप्रभाः ॥ जग्मुस्तत्र महाप्रीत्या शिवदर्शनलालसाः ॥ २९ ॥ गत्वा तत्र शिवं दृष्ट्वा नत्वा चक्रुः परां नुतिम् ॥ सर्वे साञ्जलयो विष्णुप्रमुखा नतमस्तकाः ॥ ३० ॥ इति विष्ण्वादिभिस्सार्द्धं महेशः परमेश्वराः ॥ कैलासमगमत्प्रीत्या कुबेरस्य महात्मनः ॥३१॥ कुबेरोऽप्यागतं शंभुं पूजयामास सादरम् ॥ भक्त्या नानोपहारैश्च परिवारसमन्वितः ॥ ३२ ॥ ततो विष्ण्वादिकान्देवान्गणांश्चान्यानपि ध्रुवम् ॥ शिवानुगान्समानर्च शिवतोषणहेतवे ॥ ३३ ॥ अथ शम्भुस्समालिंग्य कुबेरं प्रीत मानसः ॥ मूर्ध्नि चाघ्राय संतस्थावलकां निकषाऽखिलैः ॥ ३४ ॥ शशास विश्वकर्माणं निर्माणार्थं गिरौ प्रभुः ॥ नानाभक्तैर्निवासाय स्वपरेषां यथो चितम् ॥ ३५ ॥ विश्वकर्मा ततो गत्वा तत्र नानाविधां मुने ॥ रचनां रचयामास द्रुतं शम्भोरनुज्ञया ॥ ३६ ॥ अथ शम्भुः प्रमुदितो हरिप्रार्थनया

455

तदा ॥३७॥ कुबेरानुग्रहं कृत्वा ययौ कैलासपर्वतम् ॥ सुमुहूर्ते प्रविश्यासौ स्वस्थानं परमेश्वरः ॥३८॥ अकरोदखिलान्प्रीत्या सनाथान्भक्तवत्सलः ॥ अथ सर्वे प्रमुदिता विष्णुप्रभृतयस्सुराः ॥ मुनयश्चापरे सिद्धा अभ्यर्षिचन्मुदा शिवम् ॥ ३९ ॥ समानर्चुः क्रमात्सर्वे नानोपायनपाणयः ॥ नीराजनं समाकार्षुर्महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ४० ॥ तदासीत्सुमनोवृष्टिर्मंगलायतना मुने ॥ सुप्रीता ननृतुस्तत्राप्सरसो गानतत्पराः ॥ ४१ ॥ जय शब्दो नमश्शब्दस्तत्रासीत्सर्वसंस्कृतः ॥ तदोत्साहो महानासीत्सर्वेषां सुखवर्धनः ॥ ४२ ॥ स्थित्वा सिंहासने शंभुर्विरराजाधिकं तदा ॥ सर्वैस्संसेवितोऽभीक्ष्णं विष्ण्वाद्यैश्च यथोचितम् ॥ ४३ ॥ अथ सर्वे सुराद्याश्च तुष्टवुस्तं पृथक् पृथक् ॥ अर्थ्याभिर्वाग्भिरिष्टाभिश्शंकरं लोकशंकरम् ॥ ४४ ॥ प्रसन्नात्मा स्तुतिं श्रुत्वा तेषां कामान्ददौ शिवः ॥ मनोऽभिलषितान्प्रीत्या वरान्सर्वेश्वरः प्रभुः ॥ ४५ ॥ शिवाज्ञयाथ ते सर्वे स्वं स्वं धाम ययुर्मुने ॥ प्राप्तकामाः प्रमुदिता अहं च विष्णुना सह ॥ ४६ ॥ उपवेश्यासने विष्णुं माञ्च शम्भुरुवाच ह ॥ बहु सम्बोध्य सुप्रीत्यानुगृह्य परमेश्वरः ॥ ४७ ॥ शिव उवाच ॥ हे हरे हे विधे तातौ युवां प्रियतरौ मम ॥ सुरोत्तमौ त्रिजगतोऽवनसर्गकरौ सदा ॥ ४८ ॥ गच्छतं निर्भयं नित्यं स्वस्थानञ्च मदाज्ञया ॥ सुखप्रदाताहं वै वां विशेषात्प्रेक्षकस्सदा ॥ ४९ ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शम्भोस्सुप्रणम्य तदाज्ञया ॥ अहं हरिश्च स्वं धामागमाव प्रीतमानसौ ॥ ५० ॥ तदानीमेव सुप्रीतश्शंकरो निधिपम्मुदा ॥ उपवेश्य गृहीत्वा तं कर आह शुभं वचः ॥ ५१ ॥ शिव उवाच ॥ तव प्रेम्णा वशीभूतो मित्रतामगमं सखे ॥ स्वस्थानं गच्छ विभयस्सहायोऽहं सदानघ ॥ ५२ ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शम्भोः कुबेरः प्रीतमानसः ॥ तदाज्ञया स्वकं धाम जगाम प्रमुदान्वितः ॥ ५३ ॥ स उवास गिरौ शम्भुः कैलासे पर्वतोत्तमे ॥ सगणो योगनिरतः स्वच्छन्दो ध्यानतत्परः ॥ ५४ ॥ क्वचिद्दध्यौ स्वमात्मानं क्वचिद्योगरतोऽभवत् ॥ इतिहासगणान्प्रीत्यावादीत्स्वच्छन्दमानसः ॥ ५५ ॥ क्वचित्कैलासकुधरसुस्थानेषु महेश्वरः ॥ विजहार गणैः प्रीत्या विविधेषु विहारवित् ॥ ५६ ॥ इत्थं रुद्रस्वरूपोऽसौ शंकरः परमेश्वरः ॥ अकार्षीत्स्वगिरौ लीला नाना योगिवरोऽपि यः ॥५७॥ नीत्वा कालं कियन्तं सोऽपत्नीकः परमेश्वरः ॥ पश्चादवाप स्वां पत्नीं दक्षपत्नीसमुद्भवाम् ॥ ५८ ॥ विजहार तया सत्या दक्षपुत्र्या महेश्वरः ॥ सुखी बभूव देवर्षे लोकाचारपरायणः ॥ ५९ ॥ इत्थं रुद्रावतारस्ते वर्णितोऽयं मुनीश्वर ॥ कैलासागमनञ्चास्य सखित्वं निधिपस्य हि ॥ ६० ॥ तदन्तर्गतलीलापि वर्णिता ज्ञानवर्द्धिनी ॥ इहामुत्र च या नित्यं सर्वकामफलप्रदा ॥ ६१ ॥ इमां कथाम्पठेद्यस्तु शृणुयाद्वा समाहितः ॥ इह भुक्तिं समासाद्य लभेन्मुक्तिम्परत्र सः ॥ ६२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां प्रथमखंडे कैलासोपाख्याने शिवस्य कैलासगमनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

454

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ सतीखंडो द्वितीयः प्रारभ्यते ॥ नारद उवाच॥ विधे सर्वं विजानासि कृपया शंकरस्य च ॥ त्वयाद्भुता हि कथिताः कथा मे शिवयोश्शुभाः ॥ १ ॥ त्वन्मुखांभोजसंवृत्तां श्रुत्वा शिवकथां पराम् ॥ अतृप्तो हि पुनस्तां वै श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥२॥ पूर्णांशश्शंकरस्यैव यो रुद्रो वर्णितः पुरा ॥ विधे त्वया महेशानः कैलासनिलयो वशी ॥ ३ ॥ स योगी सर्वविष्ण्वादिसुरसेव्यः सतां गतिः ॥ निर्द्वंद्वः क्रीडति सदा निर्विकारी महाप्रभुः ॥ ४ ॥ सोऽभूत्पुनर्गृहस्थश्च विवाह्य परमां स्त्रियम् ॥ हरिप्रार्थनया प्रीत्या मंगलां स्वतपस्विनीम् ॥ ५ ॥ प्रथमं दक्षपुत्री सा पश्चात्सा पर्वतात्मजा ॥ कथमेकशरीरेण द्वयोरप्यात्मजा मता ॥६ ॥ कथं सती पार्वती सा पुनश्शिवमुपागता ॥ एतत्सर्वं तथान्यच्च ब्रह्मन् गदितुमर्हसि ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा सुरर्षेः शंकरात्मनः ॥ प्रसन्नमानसो भूत्वा ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु तात मुनिश्रेष्ठ कथयामि कथां शुभाम् ॥ यां श्रुत्वा सफलं जन्म भविष्यति न संशयः ॥९॥ पुराहं स्वसुतां दृष्ट्वा संध्याह्वां तनयैस्सह ॥ अभवं विकृतस्तात कामबाणप्रपीडितः ॥ १० ॥ धर्मस्मृतस्तदा रुद्रो महायोगी परः प्रभुः ॥ धिक्कृत्य मां सुतैस्तात स्वस्थानं गतवानयम् ॥११॥ यन्मायामोहितश्चाहं वेदवक्ता च मूढधीः ॥ तेनाकार्षं सहाकार्यं परमेशेन शंभुना ॥ १२ ॥ तदीर्षयाहमाकार्षं बहूपायान् सुतैः सह ॥ कर्तुं तन्मोहनं मूढः शिवमायाविमोहितः ॥ १३ ॥ अभवंस्तेऽथ वै सर्वे तस्मिञ् शंभौ परप्रभौ ॥ उपाया निष्फलास्तेषां मम चापि मुनीश्वर॥१४॥ तदाऽस्मरं रमेशानं व्यर्थोपायस्सुतैस्सह ॥ अबोधयत्स आगत्य शिवभक्तिरतस्सुधीः ॥१५॥ प्रबोधितो रमेशेन शिवतत्त्वप्रदर्शिना ॥ तदीर्षामत्यजं सोऽहं तं हठं न विमोहितः॥१६॥ शक्तिं संसेव्य तत्प्रीत्योत्पादयामास तां तदा ॥ दक्षादसिक्न्यां वीरिण्यां स्वपुत्राद्धरमोहने ॥ १७ ॥ सोमा भूत्वा दक्षसुता तपः कृत्वा तु दुस्सहम् ॥ रुद्रपत्न्यभवद्भक्त्या स्वभक्तहितकारिणी॥१८॥ सोमो रुद्रो गृही भूत्वाकार्षीत्लीलां परां प्रभुः ॥ मोहयित्वाथ मां तत्र स्वविवाहेऽविकारधीः॥ ॥ १९ ॥ विवाह्य तां स आगत्य स्वगिरौ सुतिकृत्तया ॥ रेमे बहुविमोहो हि स्वतंत्रस्स्वात्तविग्रहः ॥ २० ॥ तया विहरतस्तस्य व्यतीयाय महान् मुने ॥ कालस्सुखकरश्शंभोर्निर्विकारस्य सद्व्रतेः ॥ २१ ॥ ततो रुद्रस्य दक्षेण स्पर्द्धा जाता निजेच्छया ॥ महामूढस्य तन्मायामोहितस्य सुगर्विणः ॥ २२ ॥ तत्प्रभावाद्धरं दक्षो महागर्वी विमूढधीः ॥ महाशांतं निर्विकारं निनिंद बहुमोहितः ॥ २३ ॥ ततो दक्षः स्वयं यज्ञं कृतवान् गर्वितोऽहरम् ॥ सर्वानाहूय देवादीन् विष्णुं मां चाखिलाधिपः ॥ २४ ॥ नाजुहाव तथाभूतो रुद्रं रोषसमाकुलः ॥ तथा तत्र सतीं नाम्ना स्वपुत्रीं विधिमोहितः ॥ २५ ॥ यदा नाकारिता पित्रा मायामोहितचेतसा ॥ लीलां चकार सुज्ञाना महासाध्वी शिवा तदा ॥ २६ ॥ अथागता सती तत्र

शिवाज्ञामधिगम्य सा ॥ अनाहूतापि दक्षेण गर्विणा स्वपितुर्गृहम् ॥२७॥ विलोक्य रुद्रभागं नो प्राप्यावज्ञां च तातत: ॥ विनिंद्य तत्र तान् सर्वान्
देहत्यागमथाकरोत् ॥ २८ ॥ तच्छ्रुत्वा देवदेवेशः क्रोधं कृत्वा तु दुस्सहम् ॥ जटामुत्कृत्य महतीं वीरभद्रमजीजनत् ॥ २९ ॥ सगणं तं समुत्पाद्य
किं कुर्य्यामीति वादिनम् ॥ सर्वापमानपूर्वं हि यज्ञध्वंसं दिदेश ह ॥३०॥ तदाज्ञां प्राप्य स गणाधीशो बहुबलान्वितः ॥ गतोऽरं तत्र सहसा महा
बलपराक्रमः ॥ ३१ ॥ महोपद्रवमाचेरुर्गणास्तत्र तदाज्ञया ॥ सर्वान् स दंडयामास न कश्चिदवशेषितः ॥३२॥ विष्णुं संजित्य यत्नेन सामरं गण
सत्तमः ॥ चक्रे दक्षशिरश्छेदं तच्छिरोग्नौ जुहाव च ॥ ३३ ॥ यज्ञध्वंसं चकाराशु महोपद्रवमाचरन् ॥ ततो जगाम स्वगिरिं प्रणनाम प्रभुं शिवम् ॥
॥ ३४ ॥ यज्ञध्वंसेऽभवच्चेत्थं देवलोके हि पश्यति ॥ रुद्रस्यानुचरैस्तत्र वीरभद्रादिभिः कृतः ॥ ३५ ॥ मुने नीतिरियं ज्ञेया श्रुतिस्मृतिषु संमता ॥
रुद्रे रुष्टे कथं लोके सुखं भवति सुप्रभौ ॥ ३६ ॥ ततो रुद्रः प्रसन्नोऽभूत्स्तुतिमाकर्ण्य तां पराम् ॥ विज्ञप्तिं सफलां चक्रे सर्वेषां दीनवत्सलः ॥३७॥
पूर्ववच्च कृतं तेन कृपालुत्वं महात्मना ॥ शंकरेण महेशेन नानालीलाविहारिणा ॥ ३८ ॥ जीवितस्तेन दक्षो हि तत्र सर्वे हि सत्कृताः ॥ पुनस्स
कारितो यज्ञः शंकरेण कृपालुना ॥ ३९ ॥ रुद्रश्च पूजितस्तत्र सर्वैर्देवैर्विशेषतः ॥ यज्ञे विश्वादिभिर्भक्त्या सुप्रसन्नात्मभिर्मुने ॥ ४० ॥ सतीदेहसमु
त्पन्ना ज्वाला लोकसुखावहा ॥ पतिता पर्वते तत्र पूजिता सुखदायिनी ॥ ४१ ॥ ज्वालामुखीति विख्याता सर्वकामफलप्रदा ॥ बभूव परमा देवी
दर्शनात्पापहारिणी ॥ ४२ ॥ इदानीं पूज्यते लोके सर्वकामफलाप्तये ॥ संविधाभिरनेकाभिर्महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ४३ ॥ ततश्च सा सती देवी हिमा
लयसुताऽभवत् ॥ तस्याश्च पार्वती नाम प्रसिद्धमभवत्तदा ॥ ४४ ॥ सा पुनश्च समाराध्य तपसा कठिनेन वै ॥ तमेव परमेशानं भर्त्तारं वमुपाश्रिता
॥ ४५ ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं यत्पृष्टोऽहं मुनीश्वर ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥४६॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहि
तायां द्वितीये सतीखंडे सतीसंक्षेपचरित्रवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य नैमिषारण्यवासिनः ॥
पप्रच्छ च मुनिश्रेष्ठः कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ विधे विधे महाभाग कथां शंभोश्शुभावहाम् ॥ शृण्वन् भवन्मुखां
भोजान्न तृप्तोऽस्मि महाप्रभो ॥ २ ॥ अतः कथय तत्सर्वं शिवस्य चरितं शुभम् ॥ सतीकीर्त्यन्वितं दिव्यं श्रोतुमिच्छामि विश्वकृत् ॥ ३ ॥ सती
हि कथमुत्पन्ना दशदारेषु शोभना ॥ कथं हरो मनश्चक्रे दाराहरणकर्मणि ॥४॥ कथं वा दक्षकोपेन त्यक्तदेहा सती पुरा ॥ हिमवत्तनया जाता भूयो
वाकाशमागता ॥ ५॥ पार्वत्याश्च तपोऽत्युग्रं विवाहश्च कथं त्वभूत् ॥ कथमर्द्धशरीरस्था बभूव स्मरनाशिनः ॥ ६ ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तरेण

महामते ॥ नान्योऽस्ति संशयच्छेत्ता त्वत्समो न भविष्यति ॥७॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु त्वं च मुने सर्वं सतीशिवयशः शुभम्॥ पावनं परमं दिव्यं गुह्याद्गुह्यतमं परम् ॥ ८ ॥ एतच्छंभुः पुरोवाच भक्तवर्याय विष्णवे ॥ पृष्टस्तेन महाभक्त्या परोपकृतये मुने ॥ ९ ॥ ततस्सोऽपि मया पृष्टो विष्णुः शैववरस्सुधीः ॥ प्रीत्या मह्यं समाचख्यौ विस्तरान्मुनिसत्तम ॥१०॥ अहं तत्कथयिष्यामि कथामेतां पुरातनीम् ॥ शिवाशिवयशोयुक्तां सर्वकामफलप्रदाम् ॥११॥ पुरा यदा शिवो देवो निर्गुणो निर्विकल्पकः ॥ अरूपश्शक्तिरहितश्चिन्मात्रस्सदसत्परः ॥ १२ ॥ अभवत्सगुणस्सोऽपि विरूपश्शक्तिमान्प्रभुः ॥ सोमो दिव्याकृतिर्विप्र निर्विकारी परात्परः ॥ १३ ॥ तस्य वामांगजो विष्णुर्ब्रह्माहं दक्षिणांगजः ॥ रुद्रो हृदयतो जातोऽभवच्च मुनिसत्तम ॥ १४ ॥ सृष्टिकर्ताभवं ब्रह्मा विष्णुः पालनकारकः ॥ लयकर्ता स्वयं रुद्रस्त्रिधाभूतस्सदाशिवः ॥१५॥ तमेवाहं समाराध्य ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ प्रजाः ससर्ज सर्वास्तास्सुरासुरनरादिकाः ॥ १६ ॥ सृष्ट्वा प्रजापतीन् दक्षप्रमुखान्सुरसत्तमान् ॥ अमन्यं सुप्रसन्नोऽहं निजं सर्वमहोन्नतम् ॥ १७ ॥ मरीचिमत्रिं पुलहं पुलस्त्यांगिरसौ क्रतुम् ॥ वसिष्ठं नारदं दक्षं भृगुं चेति महाप्रभून् ॥ १८ ॥ ब्रह्माहं मानसान्पुत्रानसर्जं च यदा मुने ॥ तदा मन्मनसो जाता चारुरूपा वरांगना ॥ १९ ॥ नाम्ना संध्या दिवक्षांता सायंसंध्या जपंतिका ॥ अतीव सुन्दरी सुभ्रूर्मुनिचेतोविमोहिनी ॥ २० ॥ न तादृशी देवलोके न मर्त्ये न रसातले ॥ कालत्रयेऽपि वै नारी सम्पूर्णगुणशालिनी ॥ २१ ॥ दृष्ट्वाहं तां समुत्थाय चितयन्हृदि हृद्गतम् ॥ दक्षादयश्च स्रष्टारो मरीच्याद्याश्च मत्सुताः ॥ २२ ॥ एवं चिन्तयतो मे हि ब्रह्मणो मुनिसत्तम ॥ मानसः पुरुषो मंजुरविर्भूतो महाद्भुतः ॥ २३ ॥ कांचनीकृतजाताभः पीनोरस्कस्सुनासिकः ॥ सुवृत्तोरुकटीजंघो नीलवेल्लितकेशरः ॥ २४ ॥ लग्नभ्रूयुगलो लोलः पूर्णचंद्रनिभाननः ॥ कपाटायतसद्वक्षो रोमराजीवराजितः ॥ २५ ॥ अभ्रमातंगकाकारः पीनो नीलसुवासकः ॥ आरक्तपाणिनयनमुखपादकरोद्भवः ॥ २६ ॥ क्षीणमध्यश्चारुदंतः प्रमत्तगजगंधनः ॥ प्रफुल्लपद्मपत्राक्षः केशरघ्राणतर्पणः ॥ २७ ॥ कंबुग्रीवो मीनकेतुः प्रांशुर्मकरवाहनः ॥ पंचपुष्पायुधो वेगी पुष्पकोदंडमंडितः ॥ २८ ॥ कांतः कटाक्षपातेन भ्रामयन्नयनद्वयम् ॥ सुगंधिमारुतो तात शृंगाररससेवितः ॥ २९ ॥ तं वीक्ष्य पुरुषं सर्वे दक्षाद्या मत्सुताश्च ने ॥ औत्सुक्यं परमं जग्मुर्विस्मयाविष्टमानसाः ॥ ३० ॥ अभवद्विकृतं तेषां मत्सुतानां मनो द्रुतम् ॥ धैर्यं नैवालभत्तात कामाकुलितचेतसाम् ॥ ३१ ॥ मां सोऽपि वेधसं वीक्ष्य स्रष्टारं जगतां पतिम् ॥ प्रणम्य पुरुषः प्राह विनयानतकंधरः ॥ ३२ ॥ पुरुष उवाच ॥ किं करिष्याम्यहं कर्म ब्रह्मंस्तत्र नियोजय ॥ मान्योऽद्य पुरुषो यस्मादुचितः शोभितो विधे ॥ ३३ ॥ अभिमानं च योग्यं च स्थानं पत्नी च या मम ॥ तन्मे वद

त्रिलोकेश त्वं स्रष्टा जगतां पतिः ॥ ३४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं तस्य वचः श्रुत्वा पुरुषस्य महात्मनः ॥ क्षणं न किंचित्प्रोवाच स्वस्रष्टा चाति
विस्मितः ॥ ३५ ॥ अतो मनस्सुसंयम्य सम्यगुत्सृज्य विस्मयम् ॥ अवोचत्पुरुषं ब्रह्मा तत्कामं च समावहन् ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अनेन
त्वं स्वरूपेण पुष्पबाणैश्च पंचभिः ॥ मोहयन् पुरुषांस्त्रींश्च कुरु सृष्टिं सनातनीम् ॥ ३७ ॥ अस्मिञ्जीवाश्च देवाद्यास्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ एते
सर्वे भविष्यन्ति न क्षमास्तव लंघने ॥ ३८ ॥ अहं वा वासुदेवो वा स्थाणुर्वा पुरुषोत्तम ॥ भविष्यामस्तव वशे किमन्ये प्राणधारकाः ॥ ३९ ॥
प्रच्छन्नरूपो जंतूनां प्रविशन् हृदयं सदा ॥ सुखहेतुः स्वयं भूत्वा सृष्टिं कुरु सनातनीम् ॥४०॥ त्वत्पुष्पबाणस्य सदा सुखलक्ष्यं मनोऽद्भुतम् ॥ सर्वेषां
प्राणिनां नित्यं सदा मदकरो भवान् ॥४१॥ इति ते कर्म कथितं सृष्टिप्रावर्तकं पुनः ॥ नामान्येते वदिष्यंति सुता मे तव तत्त्वतः ॥४२॥ ब्रह्मोवाच ॥
इत्युक्त्वाहं सुरश्रेष्ठ स्वसुतानां मुखानि च ॥ आलोक्य स्वासने पाद्मे प्रोपविष्टोऽभवं क्षणम् ॥ ४३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्र
संहितायां द्वितीये सतीखंडे कामप्रादुर्भावो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततस्ते मुनयः सर्वे तदभिप्रायवेदिनः ॥ चक्रुस्तदुचितं नाम
मरीचिप्रमुखाः सुताः ॥ १ ॥ मुखावलोकनादेव ज्ञात्वा वृत्तांतमन्यतः ॥ दक्षादयश्च स्रष्टारः स्थानं पत्नीं च ते ददुः ॥ २ ॥ ततो निश्चित्य नामानि
मरीचिप्रमुखा द्विजाः ॥ ऊचुः संगतमेतस्मै पुरुषाय ममात्मजाः ॥ ३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ यस्मात्प्रमथसे तत्त्वं जातोऽस्माकं यथा विधेः ॥
तस्मान्मन्मथनामा त्वं लोके ख्यातो भविष्यसि ॥४॥ जगत्सु कामरूपस्त्वं त्वत्समो नहि विद्यते ॥ अतस्त्वं कामनामापि ख्यातो भव मनो
भव ॥ ५ ॥ मदनान्मदनाख्यस्त्वं जातो दर्पात्सदर्पकः ॥ तस्मात्कंदर्पनामापि लोके ख्यातो भविष्यसि ॥ ६ ॥ त्वत्समं सर्वदेवानां यद्वीर्यं न
भविष्यति ॥ ततः स्थानानि सर्वाणि सर्वव्यापी भवांस्ततः ॥७॥ दक्षोऽयं भवतः पत्नीं स्वयं दास्यति कामिनीम् ॥ आद्यः प्रजापतिर्यो हि यथेष्टं
पुरुषोत्तमः ॥८॥ एषा च कन्यका चारुरूपा ब्रह्ममनोभवा ॥ संध्या नाम्नेति विख्याता सर्वलोके भविष्यति ॥ ९ ॥ ब्रह्मणो ध्यायतो यस्मात्सम्यग्
जाता वरांगना ॥ अतः संध्येति विख्याता क्रांताभा तुल्यमल्लिका ॥१०॥ ब्रह्मोवाच ॥ कौसुमानि तथास्त्राणि पंचादाय मनोभवः ॥ प्रच्छन्नरूपी
तत्रैव चिंतयामास निश्चयम् ॥ ११ ॥ हर्षणं रोचनाख्यं च मोहनं शोषणं तथा ॥ मारणं चेति प्रोक्तानि मुनेर्मोहकराण्यपि ॥१२॥ ब्रह्मणा मम यत्कर्म
समुद्दिष्टं सनातनम् ॥ तदिहैव करिष्यमि मुनीनां सन्निधौ विधेः ॥ १३ ॥ तिष्ठंति मुनयश्चात्र स्वयं चापि प्रजापतिः ॥ एतेषां साक्षिभूतं मे
भविष्यत्यद्य निश्चयम् ॥ १४ ॥ संध्यापि ब्रह्मणा प्रोक्ता चेदानीं प्रेषयेद्वचः ॥ इह कर्म परीक्ष्यैव प्रयोगान्मोहयाम्यहम् ॥ १५ ॥ इति

452

संचित्य मनसा निश्चित्य च मनोभवः ॥ पुष्पजं पुष्पजातैश्च योजयामास मार्गणैः ॥ १६ ॥ आलीढस्थानमासाद्य धनुराकृष्य यत्नतः ॥चकार वलयाकारं कामो धन्विवरस्तदा ॥१७॥ संहिते तेन कोदण्डे मारुताश्च सुगंधयः ॥ ववुस्तत्र मुनिश्रेष्ठ सम्यगाह्लादकारिणः ॥ १८ ॥ ततस्तानपि धात्रादीन् सर्वानेव च मानसान् ॥ पृथक् पुष्पशरैस्तीक्ष्णैर्मोहयामास मोहनः ॥ १९ ॥ ततस्ते मुनयस्सर्वे मोहिताश्चाप्यहं मुने ॥ संहितो मनसा किंचिद्विकारं प्रापुरादितः ॥ २० ॥ संध्यां सर्वे निरीक्षंतस्सविकारं मुहुर्मुहुः ॥ आसन् प्रवृद्धमदनाः स्त्री यस्मान्मदनैधिनी ॥ २१ ॥ ततः सर्वान् स मदनो मोहयित्वा पुनः पुनः ॥ यथेन्द्रियविकारं ते प्रापुस्तानकरोत्तथा ॥ २२ ॥ उदीरितेंद्रियो धाता वीक्ष्याहं स यदा च ताम् ॥ तदैव चोन पंचाशद्भावा जाताश्शरीरतः ॥ २३ ॥ सापि तैर्वीक्ष्यमाणाथ कंदर्पशरपातनात् ॥ चक्रे मुहुर्मुहुर्भावान् कटाक्षावरणादिकान् ॥ २४ ॥ निसर्गसुंदरी संध्या तान्भावान् मानसोद्भवान् ॥ कुर्वंत्यतितरां रेजे स्वर्गदीव तनूर्मिभिः ॥ २५ ॥ अथ भावयुतां संध्यां वीक्ष्याकार्षं प्रजापतिः ॥ धर्माभिपूरिततनुरभिलाषमहं मुने ॥ २६ ॥ ततस्ते मुनयस्सर्वे मरीच्यत्रिमुखा अपि ॥ दक्षाद्याश्च द्विजश्रेष्ठ प्रापुर्वैकारिकेन्द्रियम् ॥२७॥ दृष्ट्वा तथाविधा दक्षमरीचिप्रमुखाश्च माम् ॥ संध्यां च कर्मणि निजे श्रद्दधे मदनस्तदा ॥ २८ ॥ यदिदं ब्रह्मणा कर्म ममोद्दिष्टं मयापि तत् ॥ कर्तुं शव मिति ब्रह्मा भावितं स्वभुवा तदा ॥ २९ ॥ इत्थं पापगतिं वीक्ष्य भ्रातॄणां च पितुस्तथा ॥ धर्मस्सस्मार शंभुं वै तदा धर्मावनं प्रभुम् ॥ ३० ॥ संस्मरन्मनसा धम शंकरं धर्मपालकम् ॥ तुष्टाव विविधैर्वाक्यैर्दीनो भूत्वाजसंभवः ॥ ३१ ॥ धर्म उवाच ॥ देवदेव महादेव धर्मपाल नमोऽस्तु ते ॥ सृष्टिस्थितिविनाशानां कर्ता शंभो त्वमेव हि ॥ ३२ ॥ सृष्टौ ब्रह्मा स्थितौ विष्णुः प्रलये हररूपधृक् ॥ रजस्सत्त्वतमोभिश्च त्रिगुणैरगुणः प्रभो ॥३३॥ निस्त्रैगुण्यः शिवः साक्षात्तुर्यश्च प्रकृतेः परः ॥ निर्गुणो निर्विकारी त्वं नानालीलाविशारदः ॥ ३४ ॥ रक्ष रक्ष महादेव पापान्मां दुस्तरादितः ॥ मत्पितायं तथा चेमे भ्रातरः पापबुद्धयः ॥३५॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति स्तुतो महेशानो धर्मेणैव परः प्रभुः ॥ तत्राजगाम शीघ्रं वै रक्षितुं धर्ममात्मभूः ॥ ३६ ॥ जातो वियद्गतः शंभुर्विधिं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ मां दक्षाद्यांश्च मनसा जहासोपजहास च ॥ ३७ ॥ स साधुवादं तान् सर्वान् विहस्य च पुनः पुनः ॥ उवाचेदं मुनिश्रेष्ठ लज्जयन् वृषभध्वजः ॥ ३७ ॥ शिव उवाच ॥ अहो ब्रह्मंस्तव कथं कामभावस्समुद्गतः ॥ दृष्ट्वा च तनयां नैव योग्यं वेदानुसारिणाम् ॥ ३९ ॥ यथा माता च भगिनी भ्रातृपत्नी तथा सुता ॥ एताः कुदृष्ट्या द्रष्टव्या न कदापि विपश्चिता ॥ ४० ॥ एष वै वेदमार्गस्य निश्चयस्त्वन्मुखे स्थितः ॥ कथं तु काममात्रेण स ते विस्मारितो विधे ॥ ४१ ॥ धैर्ये जागरितं ब्रह्मन्मनस्ते चतुरानन ॥ कथं क्षुद्रेण कामेन

रंतुं विघटितं विधे ॥ ४२ ॥ एकांतयोगिनस्तस्मात्सर्वदादित्यदर्शिनः ॥ कथं दक्षमरीच्याद्या लोलुपाः स्त्रीषु मानसाः ॥४३॥ कथं कामोऽपि मंदात्मा प्राबल्यात्सोऽधुनैव हि ॥ विकृतान्बणैः कृतवानकालज्ञोऽल्पचेतनः ॥ ४४ ॥ धिक्तं श्रुतं तस्य सदा यस्य कांता मनोऽहरत् ॥ धैर्यादाकृष्य लौल्येषु मज्जयत्यपि मानसम् ॥ ४५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा लोके सोऽहं शिवस्य च ॥ व्रीडया द्विगुणीभूतस्वेदार्द्रस्त्वभवं क्षणात् ॥ ४६ ॥ ततो निगृह्येंद्रियकं विकारं चात्यजं मुने ॥ जिघृक्षुरपि तद्भीत्या तां संध्यां कामरूपिणीम् ॥ ४७॥ मच्छरीरात्तु धर्मांभो यत्पपात द्विजोत्तम ॥ अग्निष्वात्ताः पितृगणा जाताः पितृगणास्ततः ॥ ४८ ॥ भिन्नांजननिभास्सर्वे फुल्लराजीवलोचनाः ॥ नितांतयतयः पुण्यास्संसारविमुखाः परे ॥ ४९ ॥ सहस्राणां चतुःषष्टिरग्निष्वात्ताः प्रकीर्तिताः ॥ षडशीतिसहस्राणि तथा बर्हिषदो मुने ॥ ५० ॥ घर्मांभः पतितं भूमौ तदा दक्षशरीरतः ॥ समस्तगुणसंपन्ना तस्माज्जाता वरांगना ॥ ५१ ॥ तन्वंगी सममध्या च तनुरोमावली श्रुता ॥ मृद्वंगी चारुदशना नवकांचनसुप्रभा ॥ ५२ ॥ सर्वावयवरम्या च पूर्णचन्द्राननाम्बुजा ॥ नाम्ना रतिरिति ख्याता मुनीनामपि मोहिनी ॥ ५३ ॥ मरीचिप्रमुखाः षड् वै निगृहीतेन्द्रियक्रियाः ॥ ऋते क्रतुं वशिष्ठं च पुलस्त्यांगिरिसौ तथा ॥५४॥ क्रत्वादीनां चतुर्णां च बीजं भूमौ पपात च ॥ तेभ्यः पितृगणा जाता अपरे मुनिसत्तम ॥५५॥ सोमपा आज्यपा नाम्ना तथैवान्ये सुकालिनः ॥ हविष्मंतस्सुतास्सर्वे कव्यवाहाः प्रकीर्तिताः ॥ ५६ ॥ क्रतोस्तु सोमपाः पुत्रा वशिष्ठोत्कालिनस्तथा ॥ आज्यपाख्याः पुलस्त्यस्य हविष्मंतोंगिरस्सुताः ॥ ५७ ॥ जातेषु तेषु विप्रेन्द्र अग्निष्वात्तादिकेष्वथ ॥ लोकानां पितृवर्गेषु कव्यवाट् स समंततः ॥५८॥ संध्या पितृप्रसूर्भूत्वा तदुद्देशयुताऽभवत् ॥ निर्दोषा शंभुसंदृष्टा धर्मकर्मपरायणा ॥ ५९ ॥ एतस्मिन्नंतरे शम्भुरनुगृह्याखिलान्द्विजान् ॥ धर्मं संरक्ष्य विधिवदंतर्धानं गतो द्रुतम् ॥६०॥ अथ शंकरवाक्येन लज्जितोऽहं पितामहः ॥ कंदर्पायाकोपिषं हि भृकुटीकुटिलाननः ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वा मुखमभिप्रायं विदित्वा सोऽपि मन्मथः ॥ स्वबाणान्संजहाराशु भीतः पशुपतेर्मुने ॥ ६२ ॥ ततः कोपसमायुक्तः पद्मयोनिरहं मुने ॥ अज्वलं चातिबलवान् दिधक्षुरिव पावकः॥६३॥भवनेत्राग्निनिर्दग्धः कंदर्पो दर्पमोहितः ॥ भविष्यति महादेवे कृत्वा कर्म सुदुष्करम्॥ ॥ ६४ ॥ इति वेधास्त्वाह काममक्षयं द्विजसत्तम ॥ समक्षं पितृसंघस्य मुनीनां च यतात्मनाम् ॥६५॥ इति भीतो रतिपतिस्तत्क्षणात्त्यक्तमार्गणः॥ प्रादुर्बभूव प्रत्यक्षं शापं श्रुत्वातिदारुणम् ॥ ६६ ॥ ब्रह्माणं मामुवाचेदं सदक्षादिसुतं मुने ॥ शृण्वतां पितृसंघानां संध्यायाश्च विगर्वधीः ॥ ६७ ॥ ॥ काम उवाच ॥ ॥ किमथ भवता ब्रह्मन् शप्तोऽहमिति दारुणम् ॥ अनागास्तव लोकेश न्याय्यमार्गानुसारिणः॥६८॥ त्वया चोक्तं नु मत्कर्म

451

यतद्ब्रह्मन् कृतं मया ॥ तत्र योग्यो न शापो मे यतो नान्यत्कृतं मया ॥ ६९ ॥ अहं विष्णुस्तथा शंभुः सर्वे त्वच्छरगोचराः ॥ इति यद्भवता
प्रोक्तं तन्मयापि परीक्षितम् ॥ ७० ॥ नापराधो ममाप्यत्र ब्रह्मन्मयि निरागसि ॥ दारुणः समयश्चैष शापो देव जगत्पते ॥ ७१ ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्माहं जगतां पतिः ॥ प्रत्यवोचं यतात्मानं मदनं दमयन्मुहुः ॥ ७२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ आत्मजा मम संध्येयं यस्मादेतत्स
कामतः ॥ लक्ष्यीकृतोऽहं भवता ततश्शापो मया कृतः ॥ ७३ ॥ अधुना शांतरोषोऽहं त्वां वदामि मनोभव ॥ शृणुष्व गतसंदेहस्सुखी भव भयं
त्यज ॥ ७४ ॥ त्वं भस्म भूत्वा मदन भर्गलोचनवह्निना ॥ तथैवाशु सम पश्चाच्छरीरं प्रापयिष्यसि ॥ ७५ ॥ यदा करिष्यति हरोंजसा दारपरि
ग्रहम् ॥ तदा स एव भवतश्शरीरं प्रापयिष्यति ॥ ७६ ॥ ॥ एवमुक्त्वाथ मदनमहं लोकपितामहः ॥ अंतर्गतो मुनीन्द्राणां मान
सानां प्रपश्यताम् ॥ ७७ ॥ इत्येवं मे वचश्श्रुत्वा मदनस्तेऽपि मानसाः ॥ संबभूवुस्सुतास्सर्वे सुखिनोऽरं क्षयं गताः ॥ ७८ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे कामशापानुग्रहो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ विष्णुशिष्य
महाप्राज्ञ विधे लोककर प्रभो ॥ अद्भुतेयं कथा प्रोक्ता शिवलीलामृतान्विता ॥ १ ॥ ततः किमभवत्तात चरितं तद्वदाधुना ॥ अहं श्रद्धान्वितः
श्रोतुं यदि शम्भुकथाश्रयम् ॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शंभौ गते निजस्थाने वेधस्यंतर्हिते मयि ॥ दक्षः प्राहाथ कंदर्पं संस्मरन् मम तद्वचः ॥ ३ ॥
॥ दक्ष उवाच ॥ मद्देहजेयं कंदर्प सद्रूपगुणसंयुता ॥ एनां गृह्णीष्व भार्यार्थं भवतस्सदृशीं गुणैः ॥ ४ ॥ एषा तव महातेजास्सर्वदा सहचारिणी ॥
भविष्यति यथाकामं धर्मतो वशवर्तिनी ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युत्वा प्रददौ तस्मै देहस्वेदाम्बुसंभवाम् ॥ कंदर्प्पायाग्रतः कृत्वा नाम कृत्वा
रतीति ताम् ॥ ६ ॥ विवाह्य तां स्मरस्सोऽपि मुमोदातीव नारद ॥ दक्षजां तनयां रम्यां मुनीनामपि मोहिनीम् ॥ ७ ॥ अथ तां वीक्ष्य मदनो रत्या
ख्यां स्वस्त्रियं शुभाम् ॥ आत्मागुणेन विद्धोऽसौ मुमोह रतिरंजितः ॥ ८ ॥ क्षणप्रदाऽभवत्कांता गौरी मृगदृशी मुदा ॥ लोलापांग्यथ तस्यैव भार्या
च सदृशी रतौ ॥ ९ ॥ तस्या भ्रुयुगलं वीक्ष्य संशयं मदनोऽकरोत् ॥ उत्सादनं मत्कोदण्डं विधात्रास्या निवेशितम् ॥ १० ॥ कटाक्षाणामाशु गतिं
दृष्ट्वा तस्या द्विजोत्तम ॥ आशु गन्तुं निजास्त्राणां श्रद्दधे न च चारुताम् ॥ ११ ॥ तस्यास्स्वभावसुरभिधीरश्वासानिलं तथा ॥ आघ्राय मदनः श्रद्धां
त्यक्तवान् मलयानिले ॥ १२ ॥ पूर्णेन्दुसदृशं वक्त्रं दृष्ट्वा लक्ष्मसुलक्षितम् ॥ न निश्चिकाय मदनो भेदं तन्मुखचन्द्रयोः ॥ १३ ॥ सुवर्णपद्म
कलिकातुल्यं तस्याः कुचद्वयम् ॥ रेजे चूचुकयुग्मेन भ्रमरेणेव वेष्टितम् ॥ १४ ॥ दृढपीनोन्नतं तस्याः स्तनमध्यं विलंबिनीम् ॥ आनाभिप्रतलं मालां

तन्वीं चंद्रायितां शुभाम् ॥ १५ ॥ ज्यां पुष्पधनुषः कामः षट्पदावलिसंभ्रमाम् ॥ विसस्मार च यस्मात्तां विसृजैनां निरीक्षते ॥ १६ ॥ गम्भीर नाभिरंध्रांतश्चतुःपार्श्वत्वगावृतम् ॥ आननञ्चेऽक्षणो द्वंद्वमारक्तकफलं यथा ॥१७॥ क्षीणमध्येन वपुषा निसर्गाष्टापदप्रभा ॥ रुक्मवेदीव ददृशे कामेन रमणी हि सा ॥ १८ ॥ रंभास्तंभायतं स्निग्धं यदूरुयुगलं मृदु ॥ निजशक्तिसमं कामो वीक्षांचक्रे मनोहरम् ॥ १९ ॥ आरक्तपार्ष्णिपादाग्रप्रांतभागं पदद्वयम् ॥ अनुरागमिवाऽनेन मित्रं तस्या मनोभवः ॥२०॥ तस्याः करयुगं रक्तं नखरैः किंशुकोपमैः ॥ वृत्ताभिरंगुलीभिश्च सूक्ष्माग्राभिर्मनोहरम् ॥ ॥ २१ ॥ तद्बाहुयुगलं कांतं मृणालयुगलायतम् ॥ मृदु स्निग्धं चिरं राजत्कांतिलोहप्रवालवत् ॥ २२ ॥ नीलनीरदसंकाशः केशपाशो मनोहरः ॥ चमरीबालभरवद्विभाति स्म स्मरप्रिया ॥ २३ ॥ एतादृशीं रतिं नाम्ना प्रालेयाद्रिसमुद्भवाम् ॥ गंगामिव महादेवो जग्राहोत्फुल्ललोचनः ॥ २४ ॥ चक्रपद्मां चारुबाहुं मृणालशकलान्विताम् ॥ भ्रूयुग्मविभ्रमव्राततनूर्मिपरिराजिताम् ॥ २५ ॥ कटाक्षपाततुंगौघां स्वीयनेत्रोत्पलान्विताम् ॥ तनु लोमांबुशैवालां मनोद्रुमविलासिनीम् ॥ २६ ॥ निम्ननाभिह्रदां क्षामां सर्वांगरमणीयिकाम् ॥ सर्वलावण्यसदनां शोभमानां रमामिव ॥ २७ ॥ द्वाद शाभरणैर्युक्तां शृंगारैः षोडशैर्युताम् ॥ मोहनीं सर्वलोकानां भासयंतीं दिशो दश ॥ २८ ॥ इति तां मदनो वीक्ष्य रतिं जग्राह सोत्सुकः ॥ रागादुप स्थितां लक्ष्मीं हृषीकेश इवोत्तमाम् ॥ २९ ॥ नोवाच च तदा दक्षं कामो मोदभवात्ततः ॥ विस्मृत्य दारुणं शापं विधिदत्तं विमोहितः ॥३०॥ तदा महोत्सवस्तात बभूव सुखवर्द्धनः ॥ दक्षः प्रीततरश्चासीन्मुमुदे तनया मम ॥ ३१ ॥ कामोऽतीव सुखं प्राप्य सर्वदुःखक्षयं गतः ॥ दक्षजापि रतिः कामं प्राप्य चापि जहर्ष ह ॥ ३२ ॥ रराज तनयासार्द्धं भिन्नश्चारुवचाः स्मरः ॥ जीमूत इव संध्यायां सौदामन्या मनोज्ञया ॥ ३३ ॥ इति रतिपति रुच्चैर्मोहयुक्तो रतिं तां हृदुपरि जगृहे वै योगदर्शीव विद्याम् ॥ रतिरपि पतिमग्र्यं प्राप्य सा चापि रेजे हरिमिव कमला वै पूर्णचन्द्रोपमास्या ॥ ॥ ३४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्विती० स० कामविवाहवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य ब्रह्मणो मुनिसत्तमः ॥ स मुदोवाच संस्मृत्य शंकरं प्रीतमानसः ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन् विधे महाभाग विष्णुशिष्य महा मते ॥ अद्भुता कथिता लीला त्वया च शशिमौलिनः ॥ २ ॥ गृहीतदारे मदने हृष्टे हि स्वगृहं गते ॥ दक्षे च स्वगृहं याते तथाहि त्वयि कर्त्तरि ॥ ॥ ३ ॥ मानसेषु च पुत्रेषु गतेषु स्वस्वधामसु ॥ संध्या कुत्र गता सा च ब्रह्मपुत्री पितृप्रसूः ॥ ४ ॥ किं चकार च केनैव पुरुषेण विवाहिता ॥ एत त्सर्वं विशेषेण संध्यायाश्चरितं वद ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य ब्रह्मा पुत्रस्य धीमतः ॥ संस्मृत्य शंकरं भक्त्या ब्रह्मा प्रोवाच

तत्त्ववित् ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु त्वं च मुने सर्वं संध्यायाश्चरितं शुभम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वकामिन्यस्साध्व्यस्स्युस्सर्वदा मुने ॥ ७ ॥ सा च संध्या सुता मे हि मनोजाता पुराऽभवत् ॥ तपस्तप्त्वा तनुं त्यक्त्वा सैव जाता त्वरुंधती ॥ ८ ॥ मेधातिथेस्सुता भूत्वा मुनिश्रेष्ठस्य धीमती ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानवचनाच्चरितव्रता ॥ ९ ॥ वव्रे पतिं महात्मानं वसिष्ठं शंसितव्रतम् ॥ पतिव्रता च मुख्याऽभूद्वंद्या पूज्या त्वभीषणा ॥ १० ॥ नारद उवाच ॥ कथं तया तपस्तप्तं किमर्थं कुत्र संध्यया ॥ कथं शरीरं सा त्यक्त्वाऽभवन्मेधातिथेः सुता ॥ ११ ॥ कथं वा विहितं देवैर्ब्रह्मविष्णुशिवैः पतिम् ॥ वसिष्ठं तु महात्मानं संवव्रे शंसितव्रतम् ॥ १२ ॥ एतन्मे श्रोष्यमाणाय विस्तरेण पितामह ॥ कौतूहलमरुंधत्याश्चरितं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ १३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहं स्वतनयां संध्यां दृष्ट्वा पूर्वमथात्मनः ॥ कामायाशु मनोऽकार्षं त्यक्त्वा शिवभयाच्च सा ॥ १४ ॥ संध्यायाश्चलितं चित्तं कामबाणविलोडितम् ॥ ऋषीणामपि संरुद्धमानसानां महात्मनाम् ॥ १५ ॥ भर्गस्य वचनं श्रुत्वा सोपहासं च मां प्रति ॥ आत्मनश्चलितत्वं वै ह्यमर्यादमृषीन्प्रति ॥ १६ ॥ कामस्य तादृशं भावं मुनिमोहकरं मुहुः ॥ दृष्ट्वा संध्या स्वयं तत्रोपयमायातिदुःखिता ॥ १७ ॥ ततस्तु ब्रह्मणा शप्ते मदने च मया मुने ॥ अंतर्भूते मयि शिवे गते चापि निजास्पदे ॥ १८ ॥ आमर्षवशमापन्ना सा संध्या मुनिसत्तम ॥ मम पुत्री विचार्यैवं तदा ध्यानपराऽभवत् ॥ १९ ॥ ध्यायंती क्षणमेवाशु पूर्वं वृत्तं मनस्विनी ॥ इदं विममृशे संध्या तस्मिन्काले यथोचितम् ॥ २० ॥ ॥ संध्योवाच ॥ उत्पन्नमात्रां मां दृष्ट्वा युवतीं मदनेरितः ॥ अकार्षीत्सानुरागोऽयमभिलाषं पिता मम ॥ २१ ॥ पश्यतां मानसानां च मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ दृष्ट्वैव माममर्यादं सकाममभवन्मनः ॥ २२ ॥ ममापि मथितं चित्तं मदनेन दुरात्मना ॥ येन दृष्ट्वा मुनीन्सर्वांश्चलितं मन्मनो भृशम् ॥ २३ ॥ फलमेतस्य पापस्य मदनस्स्वयमाप्तवान् ॥ यस्तं शशाप कुपितः शंभोरग्रे पितामहः ॥ २४ ॥ प्राप्नुयां फलमेतस्य पापस्य स्वयकारिणी ॥ तच्छोधनफलमहमाशु चेच्छामि साधनम् ॥ २५ ॥ यन्मां पिता भ्रातरश्च सकामामपरोक्षतः ॥ दृष्ट्वा चक्रुस्स्पृहां तस्मान्न मत्तः पापकृत्परा ॥ २६ ॥ ममापि कामभावोऽभूदमर्यादं समीक्ष्य तान् ॥ पत्या इव स्वके ताते सर्वेषु सहजेष्वपि ॥ २७ ॥ करिष्याम्यस्य पापस्य प्रायश्चित्तमहं स्वयम् ॥ आत्मानमग्नौ होष्यामि वेदमार्गानुसारतः ॥ २८ ॥ किं त्वेकां स्थापयिष्यामि मर्यादामिह भूतले ॥ उत्पन्नमात्रा न यथा सकामास्स्युश्शरीरिणः ॥ २९ ॥ एतदर्थमहं कृत्वा तपः परम दारुणम् ॥ मर्यादां स्थापयिष्यामि पश्चात्त्यक्षामि जीवितम् ॥ ३० ॥ यस्मिञ्छरीरे पित्रा मे ह्यभिलाषस्स्वयं कृतः ॥ भ्रातृभिस्तेन कायेन किंचिन्नास्ति प्रयोजनम् ॥ ३१ ॥ मया येन शरीरेण तातेषु सहजेषु च ॥ उद्भावितः कामभावो न तत्सुकृतसाधनम् ॥ ३२ ॥ इति संचिंत्य

मनसा संध्या शैलवरं ततः ॥ जगाम चन्द्रभागाख्यं चन्द्रभागापगा यतः ॥ ३३ ॥ अथ तत्र गतां ज्ञात्वा संध्यां गिरिवरं प्रति ॥ तपसे नियतात्मानं ब्रह्मावोचमहं सुतम् ॥ ३४ ॥ वशिष्ठं संयतात्मानं सर्वज्ञं ज्ञानयोगिनम् ॥ समीपे स्वे समासीनं वेदवेदांगपारगम् ॥ ३५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वशिष्ठ पुत्र गच्छ त्वं संध्यां जातां मनस्विनीम् ॥ तपसे धृतकामां च दीक्षस्वैनां यथाविधि ॥ ३६ ॥ मंदाक्षमभवत्तस्याः पुरा दृष्ट्वैव कामुकान् ॥ युष्मान्मां च तथात्मानं सकामां मुनिसत्तम ॥ ३७ ॥ अनुक्तमूर्त्तं तत्कर्म पूर्वमृत्युं विमृश्य सा ॥ युष्माकमात्मनश्चापि प्राणान्संत्यक्तुमिच्छति ॥ ३८ ॥ समर्यादेषु मर्यादां तपसा स्थापयिष्यति ॥ तपः कर्तुं गता साध्वी चन्द्रभागाख्यभूधरे ॥ ३९ ॥ न भावं तपसस्तात सानुजानाति कंचन ॥ तस्माद्यथोपदेशात्सा प्राप्नोत्विष्टं तथा कुरु ॥ ४० ॥ इदं रूपं परित्यज्य निजं रूपांतरं मुने ॥ परिगृह्यांतिके तस्याः तपश्चर्यां निदर्शयन् ॥ ४१ ॥ इदं स्वरूपं भवतो दृष्ट्वा पूर्वं यथात्र वाम् ॥ नाप्नुयात्साथ किंचिद्वै ततो रूपांतरं कुरु ॥ ४२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारदेत्थं वसिष्ठो मे समाज्ञप्तो दयावता ॥ यथास्त्विति च मां प्रोच्य ययौ संध्यांतिकं मुनिः ॥४३॥ तत्र देवसरः पूर्णं गणैर्मानससंमितम् ॥ ददर्श स वसिष्ठोऽथ संध्यां तत्तीरगामपि ॥ ४४ ॥ तीरस्थया तया रेजे तत्सरः कमलोज्ज्वलम् ॥ उद्यदिंदुसुनक्षत्रं प्रदोषे गगनं यथा ॥ ४५ ॥ मुनिर्दृष्ट्वाथ तां तत्र सुसंभावां स कौतुकी ॥ वीक्षांचक्रे सरस्तत्र बृहल्लोहितसंज्ञकम् ॥ ४६ ॥ चन्द्रभागा नदी तस्मात्प्राकाराद्दक्षिणांबुधिम् ॥ यांती सा चैव ददृशे तेन सानुगिरेर्महत् ॥ ४७ ॥ निर्भिद्य पश्चिमं सा तु चन्द्रभागस्य सा नदी ॥ यथा हिमवतो गंगा तथा गच्छति सागरम् ॥ ४८ ॥ तस्मिन् गिरौ चन्द्रभागे बृहल्लोहिततीरगाम् ॥ संध्यां दृष्ट्वाथ पप्रच्छ वसिष्ठस्सादरं तदा ॥ ४९ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ किमर्थमागता भद्रे निर्जनं त्वं महीधरम् ॥ कस्य वा तनया किं वा भवत्यापि चिकीर्षितम् ॥ ५० ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं वद गुह्यं न चेद्भवेत् ॥ वदनं पूर्णचन्द्राभं निश्चेष्टं वा कथं तव ॥ ५१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ दृष्ट्वा च तं महात्मानं ज्वलंतमिव पावकम् ॥ ५२ ॥ शरीरधृग्ब्रह्मचर्यं विलसंतं जटाधरम् ॥ सादरं प्रणिपत्याथ संध्योवाच तपोधनम् ॥ ५३ ॥ संध्योवाच ॥ यदर्थमागता शैलं सिद्धं तन्मे निबोध ह ॥ तव दर्शनमात्रेण यन्मे सेत्स्यति वाति भो ॥ ५४ ॥ तपश्चर्तुमहं ब्रह्मन्निर्जनं शैलमागता ॥ ब्रह्मणोऽहं सुता जाता नाम्ना संध्येति विश्रुता ॥ ५५ ॥ यदि ते युज्यते सह्यं मां त्वं समुपदेशय ॥ एतच्चिकीर्षितं गुह्यं नान्यैः किंचन विद्यते ॥ ५६ ॥ अज्ञात्वा तपसो भावं तपोवनमुपाश्रिता ॥ चिंतया परिशुष्येऽहं वेपते हि मनो मम ॥ ५७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ आकर्ण्य तस्या वचनं वसिष्ठो ब्रह्मवित्तमः ॥ स्वयं च सर्वकृत्यज्ञो नान्यत्किंचन पृष्ट

वान् ॥ ५८ ॥ अथ तां नियतात्मानं तपसेति धृतोद्यमाम् ॥ प्रोवाच मनसा स्मृत्वा शंकरं भक्तवत्सलम् ॥ ५९ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ परमं यो महत्तेजः परमं यो महत्तपः ॥ परमः परमाराध्यः शम्भुर्मनसि धार्यताम् ॥ ६० ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां य एकस्त्वादिकारणम् ॥ तमेकं जगतामाद्यं भजस्व पुरुषोत्तमम् ॥ ६१ ॥ मंत्रेणानेन देवेशं शम्भुं भज शुभानने ॥ तेन ते सकलावाप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ ६२ ॥ ॐ नमश्शंकरायेति ओमित्यंतेन सन्ततम् ॥ मौनतपस्याप्रारम्भं तन्मे निगदतः शृणु ॥ ६३ ॥ स्नानं मौनेन कर्तव्यं मौनेन हरपूजनम् ॥ द्वयोः पूर्णजलाहारं प्रथमं षष्ठकालयोः ॥ ६४ ॥ तृतीये षष्ठकाले तु ह्युपवासपरा भवेत् ॥ एवं तपस्समाप्तौ वा षष्ठे काले क्रिया भवेत् ॥ ६५ ॥ एवं मौनतपस्याख्या ब्रह्मचर्यफलप्रदा ॥ सर्वाभीष्टप्रदा देवि सत्यं सत्यं न संशयः ॥ ६६ ॥ एवं चित्ते समुद्दिश्य कामं चिंतय शंकरम् ॥ स ते प्रसन्न इष्टार्थमचिरादेव दास्यति ॥ ६७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ उपविश्य वसिष्ठोऽथ संध्यायै तपसः क्रियाम् ॥ तामाभाष्य यथान्यायं तत्रैवांतर्दधे मुनिः ॥ ६८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे संध्याचरित्रवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ सुतवर्य महाप्राज्ञ शृणु संध्यातपो महत् ॥ यच्छ्रुत्वा नश्यते पापसमूहस्तत्क्षणाद्ध्रुवम् ॥ १ ॥ उपविश्य तपोभावं वसिष्ठे स्वगृहं गते ॥ संध्यापि तपसो भावं ज्ञात्वा मोदमवाप ह ॥ २ ॥ ततस्सानंदमनसो वेषं कृत्वा तु यादृशम् ॥ तपश्चर्तुं समारेभे बृहल्लोहिततीरगा ॥ ३ ॥ यथोक्तं तु वशिष्ठेन मंत्रं तपसि साधनम् ॥ मंत्रेण तेन सद्भक्त्या पूजयामास शंकरम् ॥ ४ ॥ एकान्तमनसस्तस्याः कुर्वंत्याः सुमहत्तपः ॥ शंभौ विन्यस्तचित्तायाः गतमेकं चतुर्युगम् ॥ ५ ॥ प्रसन्नोऽभूत्तदा शंभुस्तपसा तेन तोषितः ॥ अंतर्बहिस्तथाकाशे दर्शयित्वा निजं वपुः ॥ ६ ॥ यद्रूपं चिंतयंती सा तेन प्रत्यक्षतां गतः ॥ ७ ॥ अथ सा पुरतो दृष्ट्वा मनसा चिंतितं प्रभुम् ॥ प्रसन्नवदनं शांतं मुमोदातीव शंकरम् ॥ ८ ॥ ससाध्वसमहं वक्ष्ये किं कथं स्तौमि वा हरम् ॥ इति चिंतापरा भूत्वा न्यमीलयत् चक्षुषी ॥ ९ ॥ निमीलिताक्ष्यास्तस्यास्तु प्रविश्य हृदयं हरः ॥ दिव्यं ज्ञानं ददौ तस्यै वाचं दिव्ये च चक्षुषी ॥ १० ॥ दिव्यज्ञानं दिव्यचक्षुर्दिव्यां वाचमवाप सा ॥ प्रत्यक्षं वीक्ष्य दुर्गेशं तुष्टाव जगतां पतिम् ॥ ११ ॥ ॥ संध्योवाच ॥ ॥ निराकारं ज्ञानगम्यं परं यन्नैव स्थूलं नापि सूक्ष्मं न चोच्चम् ॥ अंतश्चित्यं योगिभिस्तस्य रूपं तस्मै तुभ्यं लोककर्त्रे नमोऽस्तु ॥ १२ ॥ शर्वं शांतं निर्मलं निर्विकारं ज्ञानागम्यं स्वप्रकाशेऽविकारम् ॥ खाध्वप्रख्यं ध्वांतमार्गात्परस्ताद्रूपं यस्य त्वां नमामि प्रसन्नम् ॥ १३ ॥ एकं शुद्धं दीप्यमानं विनाजा

विद्याकारोद्भावनीयं प्रभिन्नं सत्त्वच्छंदं ध्येय
चिदानंदं सहजं चाविकारि ॥ नित्यानंदं सत्यभूतिप्रसन्नं यस्य श्रीदं रूपमस्मै नमस्ते ॥ १४ ॥
मात्मस्वरूपम् ॥ सारं पारं पावनानां पवित्रं तस्मै रूपं यस्य चैवं नमस्ते ॥ १५ ॥ यत्त्वाकारं शुद्धरूपं मनोज्ञं रत्नाकल्पं स्वच्छकर्पूरगौरम् ॥
इष्टाभीती शूलमुंडं दधानं हस्तैर्नमो योगयुक्ताय तुभ्यम् ॥ १६ ॥ गगनं भूर्दिशश्चैव सलिलं ज्योतिरेव च ॥ पुनः कालश्च रूपाणि यस्य तुभ्यं
नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥ प्रधानपुरुषौ यस्य कायत्वेन विनिर्गतौ ॥ तस्मादव्यक्तरूपाय शंकराय नमो नमः ॥ १८ ॥ यो ब्रह्मा कुरुते सृष्टिं यो विष्णुः
कुरुते स्थितिम् ॥ संहरिष्यति यो रुद्रस्तस्मै तुभ्यं नमो नमः ॥ १९॥ नमो नमः कारणकारणाय दिव्यामृतज्ञानविभूतिदाय ॥ समस्तलोकांतरभूतिदाय
प्रकाशरूपाय परात्पराय ॥ २० ॥ यस्यापरं नो जगदुच्यते पदात् क्षितिर्दिशस्सूर्य इंदुर्मनोजः ॥ बहिर्मुखा नाभितश्चान्तरिक्षं तस्मै तुभ्यं शंभवे मे
नमोऽस्तु ॥ २१ ॥ त्वं परः परमात्मा च त्वं विद्या विविधा हरः ॥ सद्ब्रह्म च परं ब्रह्म विचारणपरायणः ॥ २२ ॥ यस्य नादिर्न मध्यं च नांतमस्ति
जगद्यतः ॥ कथं स्तोष्यामि तं देवं वाङ्मनोगोचरं हरम् ॥ २३ ॥ यस्य ब्रह्मादयो देवा मुनयश्च तपोधनाः ॥ न विप्रण्वंति रूपाणि वर्णनीयः
कथं स मे ॥ २४ ॥ स्त्रिया मया ते किं ज्ञेया निर्गुणस्य गुणाः प्रभो ॥ नैव जानंति यद्रूपं सेन्द्रा अपि सुरासुराः ॥ २५ ॥ नमस्तुभ्यं महेशान
नमस्तुभ्यं तपोमय ॥ प्रसीद शंभो देवेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥ २६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्यास्संस्तुतः परमेश्वरः ॥ सुप्रसन्न
तरश्चाभूच्छंकरो भक्तवत्सलः ॥ २७ ॥ अथ तस्याश्शरीरं तु वल्कलाजिनसंयुतम् ॥ परिच्छन्नं जटाव्रातैः पवित्रे मूर्ध्नि राजितैः ॥ २८ ॥ हिमानी
तर्जितांभोजसदृशं वदनं तदा ॥ निरीक्ष्य कृपयाविष्टो हरः प्रोवाच तामिदम् ॥ २९ ॥ महेश्वर उवाच ॥ प्रीतोऽस्मि तपसा भद्रे भवत्याः पर
मेण वै ॥ स्तवेन च शुभप्राज्ञे वरं वरय सांप्रतम् ॥ ३० ॥ येन ते विद्यते कार्यं वरेणास्मिन्मनोगतम् ॥ तत्करिष्ये च भद्रं ते प्रसन्नोऽहं
तव व्रतैः ॥ ३१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा महेशस्य प्रसन्नमनसस्तदा ॥ संध्योवाच सुप्रसन्ना प्रणम्य च मुहुर्मुहुः ॥ ३२ ॥
संध्योवाच ॥ ॥ यदि देयो वरः प्रीत्या वरयोग्यास्म्यहं यदि ॥ यदि शुद्धास्म्यहं जाता तस्मात्पापान्महेश्वर ॥ ३३ ॥ यदि देव
प्रसन्नोऽसि तपसा मम सांप्रतम् ॥ वृतस्तदायं प्रथमं वरो मम विधीयताम् ॥ ३४ ॥ उत्पन्नमात्रा देवेश प्राणिनोऽस्मिन्नभस्थले ॥ न भवंतु सभे
नैव सकामास्संभवंतु वै ॥ ३५ ॥ यदि वृत्ताहं लोकेषु त्रिष्वपि प्रथिता यथा ॥ भविष्यामि तथा नान्या वर एको वृतो मया ॥ ३६ ॥ सकामा मम
सृष्टिस्तु कुत्रचिन्न पतिष्यति ॥ यो मे पतिर्भवेन्नाथ सोऽपि मेऽतिसुहृच्च वै ॥ ३७ ॥ यो द्रक्ष्यति सकामो मां पुरुषस्तस्य पौरुषम् ॥ नाशं गमिष्यति

तदा स च क्लीबो भविष्यति ॥ ३८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्याश्शंकरो भक्तवत्सलः ॥ उवाच सुप्रसन्नात्मा निष्पापायास्तयेरिते ॥ ३९ ॥
महेश्वर उवाच ॥ शृणु देवि च संध्ये त्वं त्वत्पापं भस्मतां गतम् ॥ त्वयि त्यक्तो मया क्रोधः शुद्धा जाता तपःकरात् ॥ ४० ॥ यद्यद्वृतं त्वया भद्रे दत्तं तदखिलं मया ॥ सुप्रसन्नेन तपसा तव संध्ये वरेण हि ॥ ४१ ॥ प्रथमं शैशवो भावः कौमाराख्यो द्वितीयकः ॥ तृतीयो यौवनो भावश्चतुर्थो वार्द्धकस्तथा ॥ ४२ ॥ तृतीये त्वथ संप्राप्ते वयोभागे शरीरिणः ॥ सकामास्स्युर्द्वितीयान्ते भविष्यंति क्वचित् क्वचित् ॥ ४३ ॥ तपसा तव मर्यादा जगति स्थापिता मया ॥ उत्पन्नमात्रा न यथा सकामास्स्युश्शरीरिणः ॥ ४४ ॥ त्वं च लोके सतीभावं तादृश समवाप्नुहि ॥ त्रिषु लोकेषु नान्यस्या यादृशं संभविष्यति ॥ ४५ ॥ यः पश्यति सकामस्त्वां पाणिग्राहमृते तव ॥ स सद्यः क्लीबतां प्राप्य दुर्बलत्वं गमिष्यति ॥ ४६ ॥ पतिस्तव महाभाग स्तपोरूपसमन्वितः ॥ सप्तकल्पांतजीवी च भविष्यति सह त्वया ॥ ४७ ॥ इति ते ये वरा मत्तः प्रार्थितास्ते कृता मया ॥ अन्यच्च ते वदिष्यामि पूर्वजन्मनि संस्थितम् ॥ ४८ ॥ अग्नौ शरीरत्यागस्ते पूर्वमेव प्रतिश्रुतः ॥ तदुपायं वदामि त्वां तत्कुरुष्व न संशयः ॥ ४९ ॥ स च मेधातिथिर्यज्ञे मुने द्वादशवार्षिके ॥ कृत्स्नप्रज्वलिते वह्नावचिरात् क्रियतां त्वया ॥ ५० ॥ एतच्छैलोपत्यकायां चंद्रभागानदीतटे ॥ मेधातिथिर्महायज्ञं कुरुते तापसाश्रमे ॥ ५१ ॥ तत्र गत्वा स्वयं छंदं मुनिभिर्नोपलक्षिता ॥ मत्प्रसादाद्वह्निजाता तस्य पुत्री भविष्यति ॥ ५२ ॥ यस्ते वरो वाञ्छनीयः स्वामी मनसि कश्चन ॥ तं निधाय निजस्वांते त्यज वह्नौ वपुः स्वकम् ॥ ५३ ॥ यदा त्वं दारुणं संध्ये तपश्चरसि पर्वते ॥ यावच्चतुर्युगं तस्य व्यतीते तु कृते युगे ॥ ५४ ॥ त्रेतायाः प्रथमे भागे जाता दक्षस्य कन्यकाः ॥ यास्ताः शीलसमापन्ना यथायोग्यं विवाहिताः ॥ ५५ ॥ तन्मध्ये स ददौ कन्या विधवे सप्तविंशतिः ॥ चन्द्रोऽन्यास्संपरित्यज्य रोहिण्यां प्रीतिमानभूत् ॥ ५६ ॥ तद्धेतोर्हि यदा चन्द्रः शप्तो दक्षेण कोपिना ॥ तदा भवत्या निकटे सर्वे देवाः समागताः ॥ ५७ ॥ न दृष्टाश्च त्वया संध्ये ते देवा ब्रह्मणा सह ॥ मयि विन्यस्तमनसा खं च दृष्ट्वा लभेत्पुनः ॥ ५८ ॥ चंद्रस्य शापमोक्षार्थं जाता चंद्रनदी तदा ॥ सृष्टा धात्रा तदैवात्र मेधातिथिरुपस्थितः ॥ ५९ ॥ तपसा तत्समो नास्ति न भूतो न भविष्यति ॥ येन यज्ञः समारब्धो ज्योतिष्टोमो महाविधिः ॥ ६० ॥ तत्र प्रज्वलितो वह्निस्तस्मिन्त्यज वपुः स्वकम् ॥ सुपवित्रा त्वमिदानीं संपूर्णोऽस्तु पणस्तव ॥ ॥ ६१ ॥ एतन्मया स्थापितं स्वकार्यार्थं भो तपस्विनि ॥ तत्कुरुष्व महाभागे याहि यज्ञे महामुनेः ॥ तस्या हितं च देवेशस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ६२ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे संध्याचरित्रवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वरं

दृत्वा मुने तस्मिन् शंभावंतर्हिते तदा ॥ संध्याऽप्यगच्छत्तत्रैव यत्र मेधातिथिर्मुनिः ॥ १ ॥ तत्र शंभोः प्रसादेन न केनाप्युपलक्षिता ॥ सस्मार वर्णिनं तं वै स्वोपदेशकरं तपः ॥ २ ॥ वसिष्ठेन पुरा सा तु वर्णी भूत्वा महामुने ॥ उपदिष्टा तपश्चर्तुं वचनात्परमेष्ठिनः ॥ ३ ॥ तमेव कृत्वा मनसा तपश्चर्योपदेशकम् ॥ पतित्वेन तदा संध्या ब्राह्मणं ब्रह्मचारिणम् ॥ ४ ॥ समिद्धेऽग्नौ महायज्ञे मुनिभिर्नोपलक्षिता ॥ दृष्टा शंभुप्रसादेन सा विवेश विधेः सुता ॥ ५ ॥ तस्याः पुरोडाशमयं शरीरं तत्क्षणात्ततः ॥ दग्धं पुरोडाशगंधं तस्तार यदलक्षितम् ॥ ६ ॥ वह्निस्तस्याः शरीरं तु दग्ध्वा सूर्यस्य मंडलम् ॥ शुद्धं प्रवेशयामास शंभोरेवाज्ञया पुनः ॥ ७ ॥ सूर्यो द्विधा विभज्याथ तच्छरीरं तदा रथे ॥ स्वके संस्थापयामास प्रीतये पितृदेवयोः ॥ ८ ॥ तदूर्द्ध्वभागस्तस्यास्तु शरीरस्य मुनीश्वर ॥ प्रातस्संध्याभवत्सा तु अहोरात्रादिमध्यगा ॥ ९ ॥ तच्छेषभागस्तस्यास्तु अहोरात्रांतमध्यगा ॥ सा सायमभवत्संध्या पितृप्रीतिप्रदा सदा ॥ १० ॥ सूर्योदयात्तु प्रथमं यदा स्यादरुणोदयः ॥ प्रातस्संध्या तदोदेति देवानां प्रीतिकारिणी ॥ ११ ॥ अस्तं गते ततः सूर्ये शोणिपद्मनिभे सदा ॥ उदेति सायंसंध्यापि पितॄणां मोदकारिणी ॥ १२ ॥ तस्याः प्राणास्तु मनसा शंभुनाथ दयालुना ॥ दिव्येन तु शरीरेण चक्रिरे हि शरीरिणः ॥ १३ ॥ मुनेर्यज्ञावसाने तु संप्राप्ते मुनिना तु सा ॥ प्राप्ता पुत्री वह्निमध्ये तप्तकांचनसुप्रभा ॥ १४ ॥ तां जग्राह तदा पुत्रीं मुनिरामोदसंयुतः ॥ यज्ञार्थं तां तु संस्नाप्य निजक्रोडे दधौ मुने ॥ १५ ॥ अरुंधतीति तस्यास्तु नाम चक्रे महामुनिः ॥ शिष्यैः परिवृतस्तत्र महामोदमवाप ह ॥ १६ ॥ न रुणद्धि यतो धर्मं सा कस्मादपि कारणात् ॥ अतस्त्रिलोके विदितं नाम संप्राप तत्स्वयम् ॥ १७ ॥ यज्ञं समाप्य स मुनिः कृतकृत्यभावमासाद्य संमदयुतस्तनयाप्रलंभात् ॥ तस्मिन्निजाश्रमपदे सह शिष्यवर्गैस्तामेव संततमसौ दयते सुरर्षे ॥ १८ ॥ अथ सा ववृधे देवी तस्मिन्मुनिवराश्रमे ॥ चन्द्रभागानदीतीरे तापसारण्यसंज्ञके ॥ १९ ॥ संप्राप्ते पञ्चमे वर्षे चन्द्रभागां तदा गुणैः ॥ तापसारण्यमपि सा पवित्रमकरोत्सती ॥ २० ॥ विवाहं कारयामासुस्तस्या ब्रह्मसुतेन वै ॥ वसिष्ठेन ह्यरुंधत्या ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ २१ ॥ तद्विवाहे महोत्साहो बभूव सुखवर्द्धनः ॥ सर्वे सुराश्च मुनयः सुखमापुः परं मुने ॥ २२ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां करनिस्सृततोयतः ॥ सप्त नद्यः समुत्पन्नाः शिप्राद्यास्सुपवित्रकाः ॥ २३ ॥ अरुंधती महासाध्वी साध्वीनां प्रवरोत्तमा ॥ वसिष्ठं प्राप्य संरेजे मेधातिथिसुता मुने ॥ २४ ॥ यस्याः पुत्राः समुत्पन्नाः श्रेष्ठाः शक्त्यादयः शुभाः ॥ वसिष्ठं प्राप्य तं कांतं संरेजे मुनिसत्तम ॥ २५ ॥ एवं संध्याचरित्रं ते कथितं मुनिसत्तम ॥ पवित्रं पावनं दिव्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ २६ ॥ य इदं शृणुयान्नारी पुरुषो वा शुभव्रतः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ २७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां

447

रुद्रसंहितायां द्वि० सतीखंडे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य ब्रह्मणो हि प्रजापतेः ॥ प्रसन्नमानसो भूत्वा तं प्रोवाच
स नारदः ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन् विधे महाभाग विष्णुशिष्य महामते ॥ धन्यस्त्वं शिवभक्तो हि परतत्त्वप्रदर्शकः ॥ २ ॥ श्राविता सुकथा
दिव्या शिवभक्तिविवर्द्धिनी ॥ अरुंधत्यास्तथा तस्याः स्वरूपायाः परे भवे ॥ ३ ॥ इदानीं ब्रूहि धर्मज्ञ पवित्रं चरितं परम् ॥ शिवस्य परपापघ्नं मंगल
प्रदमुत्तमम् ॥ ४ ॥ गृहीतदारे कामे च दृष्टे तेषु गतेषु च ॥ संध्यायां किं तपस्तप्तुं गतायामभवत्ततः ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य
ऋषेर्वै भावितात्मनः ॥ सुप्रसन्नतरो भूत्वा ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद विप्रेन्द्र तदेव चरितं शुभम् ॥ शिवलीलान्वितं
भक्त्या धन्यस्त्वं शिवसेवकः ॥ ७ ॥ अहं विमोहितस्तात यदैवांतर्हितः पुरा ॥ अचिंतयं तदाहं तच्छंभुवाक्यविषार्दितः ॥ ८ ॥ चिंतयित्वा चिरं
चित्ते शिवमायाविमोहितः ॥ शिवे चेर्ष्यामकार्षं हि तच्छृणुष्व वदामि ते ॥ ९ ॥ अथाहमगमं तत्र यत्र दक्षादयः स्थिताः ॥ सरतिं मदनं दृष्ट्वा समदो
ऽहं हि किंचन ॥ १० ॥ दक्षमाभाष्य सुप्रीत्या परान्पुत्रांश्च नारद ॥ अवोचं वचनं सोऽहं शिवमायाविमोहितः ॥ ११ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ हे दक्ष हे
मरीच्याद्यास्सुताः शृणुत मद्वचः ॥ श्रुत्वोपायं विधेयं हि मम कष्टापनुत्तये ॥ १२ ॥ कांताभिलाषमात्रं मे दृष्ट्वा शंभुरगर्हयत् ॥ मां च युष्मान्महा
योगी धिक्कारं कृतवान्बहु ॥ १३ ॥ तेन दुःखाभितप्तोऽहं लभेऽहं शर्म न क्वचित् ॥ यथा गृह्णातु कांतां स स यत्नः कार्य एव हि ॥ १४ ॥ यथा गृह्णातु
कांतां स सुखी स्यां दुःखवर्जितः ॥ दुर्लभस्स तु कामो मे परं मन्ये विचारतः ॥ १५ ॥ कांताभिलाषमात्रं मे दृष्ट्वा शंभुरगर्हयत् ॥ मुनीनां पुरतः
कस्मात्स कांतां संग्रहीष्यति ॥ १६ ॥ का वा नारी त्रिलोकेऽस्मिन् या भवेत्तन्मनःस्थिता ॥ योगमार्गमवज्ञाप्य तस्य मोहं करिष्यति ॥ १७ ॥
मन्मथोऽपि समर्थो नो भविष्यत्यस्य मोहने ॥ नितांतयोगी रामाणां नामापि सहते न सः ॥ १८ ॥ अगृहीतेषु ना चैव हरेण कथयादिना ॥ मध्यमा
च भवेत्सृष्टिस्तद्बाधा नान्यवारिता ॥ १९ ॥ भुवि केचिद्भविष्यंति मायाबद्धा महासुराः ॥ बद्धाः केचिद्धरेर्नूनं केचिच्छंभोरुपायतः ॥ २० ॥ संसार
विमुखे शंभौ तथैकांतविरागिणि ॥ अस्मादृते न कर्मान्यत् करिष्यति न संशयः ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वा तनयांश्चाहं दक्षादीन् सुनिरीक्ष्य च ॥ सरतिं
मदनं तत्र सानंदमगदं ततः ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मत्पुत्र वर कामं त्वं सर्वथा सुखदायकः ॥ मद्वचश्शृणु सुप्रीत्या स्वपत्न्या पितृवत्सल ॥ २३ ॥
अनया सहचारिण्या राजसे त्वं मनोभव ॥ एषा च भवता पत्या युक्ता संशोभते भृशम् ॥ २४ ॥ यथा श्रिया हृषीकेशो हरिणा सा यथा रमा ॥
क्षणदा विधुना युक्ता तया युक्तो यथा विधुः ॥ २५ ॥ तथैव युवयोश्शोभा दांपत्यं च पुरस्कृतम् ॥ अतस्त्वं जगतः केतुर्विश्वकेतुर्भविष्यसि ॥ २६ ॥

जगद्धिताय वत्स त्वं मोहयस्व पिनाकिनम् ॥ यथाशु सुमनश्शंभुः कुर्य्याद्दारप्रतिग्रहम् ॥ २७ ॥ विजने स्निग्धदेशे तु पर्वतेषु सरस्सु च ॥ यत्र यत्र प्रयातीशस्तत्र तत्रानया सह ॥ २८ ॥ मोहय त्वं यतात्मानं वनिताविमुखं हरम् ॥ त्वदृते विद्यते नान्यः कश्चिदस्य विमोहकः ॥ २९ ॥ भूते हरे सानुरागे भवतोऽपि मनोभव ॥ शापोपशांतिर्भविता तस्मादात्महितं कुरु ॥ ३० ॥ सानुरागो वरारोहां यदीच्छति महेश्वरः ॥ तदा भवोऽपि योग्यार्यस्त्वां च संतारयिष्यति ॥ ३१ ॥ तस्माज्जायाद्वितीयस्त्वं यतस्व हरमोहने ॥ विश्वस्य भव केतुस्त्वं मोहयित्वा महेश्वरम् ॥ ३२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा वचो मे हि जनकस्य जगत्प्रभो ॥ उवाच मन्मथस्तथ्यं तदा मां जगतां पतिम् ॥ ३३ ॥ मन्मथ उवाच ॥ करिष्येऽहं तव विभो वचनाच्छंभुमोहनम् ॥ किं तु योषिन्ममास्त्रं मे तत्कांतां भगवन् सृज ॥ ३४ ॥ मया संमोहिते शंभौ यया तस्यानुमोहनम् ॥ कर्तव्यमधुना धातस्तत्रोपायं परं कुरु ॥ ३५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवंवादिनि कंदर्पे धाताऽहं स प्रजापतिः ॥ कया संमोहिनी योऽसाविति चिंतामयामहम् ॥ ३६ ॥ चिंताविष्टस्य मे तस्य निःश्वासो यो विनिस्सृतः ॥ तस्माद्वसंतस्संजातः पुष्पव्रातविभूषितः ॥ ३७ ॥ शोणराजीवसंकाशः फुल्लतामरसेक्षणः ॥ संध्योदितांखडशशिप्रतिमास्यस्सुनासिकः ॥ ३८ ॥ शार्ङ्गवच्चरणावर्त्तश्श्यामकुंचितमूर्द्धजः ॥ संध्यांशुमालिसदृशः कुंडलद्वयमंडितः ॥ ३९ ॥ प्रमत्तेभगतिः पीनायतदोरुन्नतांसकः ॥ कंबुग्रीवस्सुविस्तीर्णहृदयः पीनसन्मुखः ॥ ४० ॥ सर्वांगसुन्दरः श्यामस्सम्पूर्णस्सर्वलक्षणैः ॥ दर्शनीयतमस्सर्वमोहनः कामवर्द्धनः ॥ ४१ ॥ एतादृशे समुत्पन्ने वसंते कुसुमाकरे ॥ ववौ वायुस्सुसुरभिः पादपा अपि पुष्पिताः ॥ ४२ ॥ पिका विनेदुश्शतशः पंचमं मधुरस्वनाः ॥ प्रफुल्लपद्मा अभवन्सरस्यः स्वच्छपुष्कराः ॥ ४३ ॥ तमुत्पन्नमहं वीक्ष्य तथा तादृशमुत्तमम् ॥ हिरण्यगर्भो मदनमगदं मधुरं वचः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं स मन्मथनिभस्सदा सहचरोऽभवत् ॥ आनुकूल्यं तव कृतं सर्वं देव करिष्यति ॥ ४५ ॥ यथाग्नेः पवनो मित्रं सर्वत्रोपकरिष्यति तथायं भवतो मित्रं सदा त्वामनुयास्यति ॥ ४६ ॥ वसतेरंतहेतुत्वाद्वसंताख्यो भवत्वयम् ॥ तवानुगमनं कर्म तथा लोकानुरंजनम् ॥ ४७ ॥ असौ वसंतश्शृंगारो वसंतो मलयानिलः ॥ भवेत्तु सुहृदो भावस्सदा त्वद्वशवर्तिनः ॥ ४८ ॥ विव्वोकाद्यास्तथा हावाश्चतुष्षष्टिकलास्तथा ॥ रत्याः कुर्वंतु सौहृद्यं सुहृदस्ते यथा तव ॥ ४९ ॥ एभिस्सहचरैः काम वसंतप्रमुखैर्भवान् ॥ मोहयस्व महादेवं रत्या सह महोद्यमः ॥ ५० ॥ अहं तां कामिनीं तात भावयिष्यामि यत्नतः ॥ मनसा सुविचार्यैव या हरं मोहयिष्यति ॥ ५१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्तो मया कामः सुरज्येष्ठेन हर्षितः ॥ ननाम चरणौ मेऽपि स पत्नीसहितस्तदा ॥ ५२ ॥ दक्षं प्रणम्य तान् सर्वान्मानसानभिवाद्य च ॥ यत्रात्मा गतवाञ्शंभुस्तत्स्थानं मन्मथो ययौ ॥ ५३ ॥

इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां सतीचरित्रे द्वितीये सतीखंडे वसंतस्वरूपवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तस्मिन् गते सानुचरे शिवस्थानं च मन्मथे ॥ चरित्रमभवच्चित्रं तच्छृणुष्व मुनीश्वर ॥ १ ॥ गत्वा तत्र महावीरो मन्मथो मोहकारकः ॥ स्वप्रभावं ततान् नाशु मोहयामास प्राणिनः ॥ २ ॥ वसंतोऽपि प्रभावं स्वं चकार हरमोहनम् ॥ सर्वे वृक्षा एकदैव प्रफुल्ला अभवन्मुने ॥ ३ ॥ विविधान्कृतवान्यत्नान् रत्या सह मनोभवः ॥ जीवास्सर्वे वशं यातास्सगणेशश्शिवो न हि ॥४॥ समधोर्मदनस्यासन्प्रयासा निष्फला मुने॥ जगाम स निजस्थानं निवृत्य विमदस्तदा ॥ ५ ॥ कृत्वा प्रणामं विधये मह्यं गद्गदया गिरा ॥ उवाच मदनो मां चोदासीनो विमदो मुने ॥ ६ ॥ काम उवाच ॥ ब्रह्मन् शंभुर्मोहनीयो न वै योगपरायणः ॥ न शक्तिर्मम नान्यस्य तस्य शंभोर्हि मोहने ॥ ७ ॥ समित्रेण मया ब्रह्मन्नुपाया विविधाः कृताः ॥ रत्या सहाखिलास्ते च निष्फला अभवञ्छिवे ॥ ८ ॥ शृणु ब्रह्मन्यथास्माभिः कृता हि हरमोहने ॥ प्रयासान्विविधाँस्तात गदतस्तान्मुने मम ॥ ९ ॥ यदा समाधिमाश्रित्य स्थितश्शंभुर्नियंत्रितः ॥ तदा सुगंधिवातेन शीतलेनातिवेगिना ॥ १० ॥ उद्वेजयामि रुद्रं स्म नित्यं मोहनकारिणा ॥ प्रयत्नतो महादेवं समाधिस्थं त्रिलोचनम् ॥ ११ ॥ स्वसायकांस्तथा पंच समादाय शरासनम् ॥ तस्याभितो भ्रमतस्तु मोहयंस्तद्गणानहम् ॥ १२ ॥ मम प्रवेशमात्रेण सुवश्यास्सर्वजंतवः ॥ अभवद्विकृतो नैव शंकरस्सगणः प्रभुः ॥ १३ ॥ यदा हिमवतः प्रस्थं स गतः प्रमथाधिपः ॥ तत्रागतस्तदैवाहं सरतिस्समधुर्विधे ॥ १४ ॥ यदा मेरुं गतो रुद्रो यदा वा नागकेशरम् ॥ कैलासं वा यदा यातस्तत्राहं गतवांस्तदा ॥ १५ ॥ यदा त्यक्तसमाधिस्तु हरस्तस्थौ कदाचन ॥ तदा तस्य पुरश्चक्रयुगं रचितवानहम् ॥ १६ ॥ तच्च भ्रूयुगलं ब्रह्मन् हावभावयुतं मुहुः ॥ नानाभावानकार्षीच्च दांपत्यक्रमसुत्तमम् ॥ १७ ॥ नीलकंठं महादेवं सगणं तत्पुरस्स्थिताः ॥ अकार्षुर्मोहितं भावं मृगाश्च पक्षिणस्तथा ॥ १८ ॥ मयूरमिथुनं तत्राकार्षीद्भावं रसोत्सुकम् ॥ विविधां गतिमाश्रित्य पार्श्वे तस्य पुरस्तथा॥ १९ ॥ नालभद्विवरं तस्मिन् कदाचिदपि मच्छरः॥ सत्यं ब्रवीमि लोकेश मम शक्तिर्न मोहने ॥ २० ॥ मधुरप्यकरोत्कर्म युक्तं यत्तस्य मोहने ॥ तच्छृणुष्व महाभाग सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ २१ ॥ चंपकान्केशरान्बालान्कारणान्पटलांस्तथा ॥ नागकेशरपुन्नागान्किंशुकान्केतकान्करान् ॥ २२ ॥ मागंधिमल्लिकापर्णभारान् कुरबकांस्तथा ॥ उत्फुल्लयति तत्र स्म यत्र तिष्ठति वै हरः ॥ २३ ॥ सरांस्युत्फुल्लपद्मानि वीजयन् मलयानिलैः ॥ यत्नात्सुगंधीन्यकरोदतीव गिरिशाश्रमे ॥ २४ ॥ लतास्सर्वास्सुमनसो धत्तूरांकुरसंचयाः ॥ वृक्षांकं चिरभावेन वेष्टयंति स्म तत्र च ॥ २५ ॥ तान्वृक्षांश्च सुपुष्पौघास्तैः सुगंधिसमीरणैः ॥

दृष्ट्वा कामवशं याता मुनयोऽपि परे किमु ॥ २६ ॥ एवं सत्यपि शंभोर्न दृष्टं मोहस्य कारणम् ॥ भावमात्रमकार्षीन्नो कोपो मय्यपि शंकरः ॥ ॥ २७ ॥ इति सर्वमहं दृष्ट्वा ज्ञात्वा तस्य च भावनाम् ॥ विमुखोऽहं शंभुमोहान्निष्फतं ते वदाम्यहम् ॥ २८ ॥ तस्य त्यक्तसमाधेस्तु क्षणं नो दृष्टिगोचरे ॥ शक्नुयामो वयं स्थातुं तं रुद्रं को विमोहयेत् ॥ २९ ॥ ज्वलदग्निप्रकाशाक्षं योट्टाराशिकरालिनम् ॥ शृंगिणं वीक्ष्य कस्स्थातुं ब्रह्मन् शक्नोति तत्पुरः ॥ ३० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मनोभववचश्चेत्थं श्रुत्वाहं चतुराननः ॥ विवक्षुरपि नावोचं चिंताविष्टोऽभवं तदा ॥ ३१ ॥ मोहनेऽहं समर्थो न हरस्येति मनोभवः ॥ वचः श्रुत्वा महादुःखान्निरश्वसमहं मुने ॥ ३२ ॥ निश्श्वासमारुता मे हि नानारूपमहाबलाः ॥ जाता गता लोलजिह्वा लोलाश्चातिभयंकराः ॥ ३३ ॥ अवादयंत ते सर्वे नानावाद्यानसंख्यकान् ॥ पटहादिगणास्तांस्तान् विकरालान्महास्वान् ॥ ३४ ॥ अथ ते मम निश्वाससंभवाश्च महागणाः ॥ मारयच्छेदयेत्यूचुर्ब्रह्मणो मे पुरः स्थिताः ॥ ३५ ॥ तेषां तु वदतां तत्र मारयच्छेदयेति माम् ॥ वचः श्रुत्वा विधिं कामः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३६ ॥ मुनेऽथ मां समाभाष्य तान् दृष्ट्वा मदनो गणान् ॥ उवाच वारयन् ब्रह्मन्गणानामग्रतः स्मरः ॥ ३७ ॥ ॥ काम उवाच ॥ हे ब्रह्मन् हे प्रजानाथ सर्वसृष्टिप्रवर्तक ॥ उत्पन्नाः क इमे वीरा विकराला भयंकराः ॥ ३८ ॥ किं कर्मैते करिष्यंति कुत्र स्थास्यंति वा विधे ॥ किन्नामधेया एते तद्वद तत्र नियोजय ॥ ३९ ॥ नियोज्य तान्निजे कृत्ये स्थानं दत्त्वा च नाम च ॥ ममाज्ञापय देवेश कृपां कृत्वा यथोचिताम् ॥ ४० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति तद्वाक्यमाकर्ण्य मुनेऽहं लोककारकः ॥ तमवोचं ह मदनं तेषां कर्मादिकं दिशन् ॥ ४१ ॥ एत उत्पन्नमात्रा हि मारयेत्यवदन् वचः ॥ मुहुर्मुहुरतोऽमीषां नाम मारेति जायताम् ॥ ४२ ॥ सदैव विघ्नं जंतूनां करिष्यंति गणा इमे ॥ विना निजार्चनं काम नानाकामरतात्मनाम् ॥ ४३ ॥ तवानुगमनं कर्म मुख्यमेषां मनोभव ॥ सहायिनो भविष्यंति सदा तव न संशयः ॥ ४४ ॥ यत्र यत्र भवान् याता स्वकर्मार्थं यदा यदा ॥ गंतारस्तत्र तत्रैते सहायार्थं तदा तदा ॥ ४५ ॥ चित्तभ्रांतिं करिष्यंति त्वदस्त्रवशवर्तिनाम् ॥ ज्ञानिनां ज्ञानमार्गं च विघ्नयिष्यंति सर्वथा ॥ ४६ ॥ इत्याकर्ण्य वचो मे हि सरतिस्स महानुगः ॥ किंचित्प्रसन्नवदनो बभूव मुनिसत्तम ॥ ४७ ॥ श्रुत्वा तेऽपि गणास्सर्वे मदनं मां च सर्वतः ॥ परिवार्य यथाकामं तस्थुस्तत्र निजाकृतिम् ॥ ४८ ॥ अथ ब्रह्मा स्मरं प्रीत्याऽगदं मे कुरु शासनम् ॥ एभिस्सहैव गच्छ त्वं पुनश्च हरमोहने ॥ ४९ ॥ मन आधाय यत्नानि कुरु मार गणैस्सह ॥ मोहो भवेद्यथा शंभोर्दारग्रहणहेतवे ॥ ५० ॥ इत्याकर्ण्य वचः कामः प्रोवाच वचनं पुनः ॥ देवर्षे गौरवं मत्वा प्रणम्य विनयेन माम् ॥ ५१ ॥ काम उवाच ॥ मया सम्यक् कृतं कर्म मोहने तस्य

445

यत्नतः ॥ तन्मोहो माभवत्तात न भविष्यति नाधुना ॥ ५२ ॥ तव वाग्गौरवं मत्वा दृष्ट्वा मारगणानपि ॥ गमिष्यामि पुनस्तत्र समारोहं त्वदा
ज्ञया ॥ ५३ ॥ मनो निश्चितमेतद्धि तन्मोहो न भविष्यति ॥ भस्म कुर्यान्न मे देहमिति शंकास्ति मे विधे ॥५४॥ इत्युक्त्वा समधुः कामस्सरतिस्स
भयस्तदा ॥ ययौ मारगणैः सार्द्धं शिवस्थानं मुनीश्वर ॥ ५५ ॥ पूर्ववत् स्वप्रभावं च चक्रे मनसिजस्तदा ॥ बहूपायं स हि मधुर्विविधां बुद्धिमावहन्
॥ ५६ ॥ उपायं स चकाराति तत्र मारगणोऽपि च ॥ मोहो भवन्न वै शंभोरपि कश्चित्परात्मनः ॥५७॥ निवृत्य पुनरायातो मम स्थानं स्मरस्तदा॥
आसीन्मारगणे गर्वोऽहर्षो मेऽपि पुरस्थितः ॥ ५८ ॥ कामः प्रोवाच मां तात प्रणम्य च निरुत्सवः ॥ स्थित्वा मम पुरोऽगर्वो मारैश्च मधुना तदा
॥ ५९ ॥ कृतं पूर्वादधिकतः कर्म तन्मोहने विधे ॥ नाभवत्तस्य मोहोऽपि कश्चिद्ध्यानरतात्मनः ॥६०॥ न दग्धा मे तनुश्चैव तत्र तेन दयालुना ॥
कारणं पूर्वपुण्यं च निर्विकारः स वै प्रभुः ॥ ६१ ॥ चेद्धरस्ते हरो भार्यां गृह्णीयादिति पद्मजः ॥ परोपायं कुरु तदा विगर्व इति मे मतिः ॥ ६२ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा सपरीवारो ययौ कामस्स्वमाश्रमम् ॥ प्रणम्य मां स्मरन् शंभुं गर्वदं दीनवत्सलम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्विती
यायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे सत्युपाख्याने कामप्रभावमारगणोत्पत्तिवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन् विधे महा
भाग धन्यस्त्वं शिवसक्तधीः ॥ कथितं सुचरित्रं ते शंकरस्य परात्मनः ॥ १ ॥ निजाश्रमे गते कामे सगणे सरतौ ततः ॥ किमासीत्किमकार्षीस्त्वं
तच्चरित्रं वदाधुना ॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद सुप्रीत्या चरित्रं शशिमौलिनः ॥ यस्य श्रवणमात्रेण निर्विकारो भवेन्नरः ॥ ३ ॥ निजा
श्रमं गते कामे परिवारसमन्विते ॥ यद्बभूव तदा जातं तच्चरित्रं निबोध मे ॥ ४ ॥ नष्टोऽभून्नारदमदो विस्मयोऽभूच्च मे हृदि ॥ निरानन्दस्य च
मुनेऽपूर्णे निजमनोरथे ॥ ५ ॥ अशोचं बहुधा चित्ते गृह्णीयात्स कथं स्त्रियम् ॥ निर्विकारो जितात्मा स शंकरो योगतत्परः ॥ ६ ॥ इत्थं विचार्य
बहुधा तदाहं विमदो मुने ॥ हरिं तं सोऽस्मरं भक्त्या शिवात्मानं स्वदेहदम् ॥७॥ अस्तवं च शुभस्तोत्रैर्दीनवाक्यसमन्वितैः ॥ तच्छ्रुत्वा भगवा
नाशु बभूवाविर्हि मे पुरा ॥ ८ ॥ चतुर्भुजोऽरविंदाक्षः शखाब्जगदाधरः ॥ लसत्पीतपटश्श्यामतनुर्भक्तप्रियो हरिः ॥ ९ ॥ तं दृष्ट्वा तादृशमहं सुश
रण्यं मुहुर्मुहुः ॥ अस्तवं च पुनः प्रेम्णा बाष्पगद्गदया गिरा ॥ १०॥ हरिराकर्ण्य तत्स्तोत्रं सुप्रसन्न उवाच माम् ॥ दुःखहा निजभक्तानां ब्रह्माणं
शरणं गतम् ॥ ११ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ विधे ब्रह्मन् महाप्राज्ञ धन्यस्त्वं लोककारक ॥ किमर्थं स्मरणं मेऽद्य कृतं च क्रियते नुतिः ॥ १२ ॥ किं
जातं ते महद्दुःखं मदग्रे तद्वदाधुना ॥ शमयिष्यामि तत्सर्वं नात्र कार्य्या विचारणा ॥ १३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति विष्णोर्वचश्श्रुत्वा किंचिदुच्छ्व

सिताननः ॥ अवोचं वचनं विष्णुं प्रणम्य सुकृतांजलिः ॥ १४ ॥ देवदेव रमानाथ मद्वार्त्तां शृणु मानद ॥ श्रुत्वा च करुणां
कृत्वा हर दुःखं कमावह ॥ १५ ॥ रुद्रसंमोहनार्थं हि कामं प्रेषितवानहम् ॥ परिवारयुतं विष्णो समारमधुबांधवम् ॥ १६ ॥ चक्रुस्ते विविधोपायान्
निष्फला अभवंश्च ते ॥ नाभवत्तस्य संमोहो योगिनस्समदर्शिनः ॥ १७ ॥ इत्याकर्ण्य वचो मे स हरिर्मां प्राह विस्मितः ॥ विज्ञाताखिलदज्ञानी
शिवतत्त्वविशारदः ॥ १८ ॥ विष्णुरुवाच ॥ कस्माद्धेतोरिरिति मतिस्तव जाता पितामह ॥ सर्वं विचार्य सुधिया ब्रह्मन् सत्यं हि तद्वद ॥ १९ ॥
ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु तात चरित्रं तत् तव माया विमोहिनी ॥ तदधीनं जगत्सर्वं सुखदुःखादितत्परम् ॥ २० ॥ ययैव प्रेषितश्चाहं पापं कर्तुं
समुद्यतः ॥ आसं तच्छृणु देवेश वदामि तव शासनात् ॥ २१ ॥ सृष्टिप्रारम्भसमये दश पुत्रा हि जज्ञिरे ॥ दक्षाद्यास्तनया चैका वाग्भवाप्यति
सुन्दरी ॥ २२ ॥ धर्मो वक्षःस्थलात्कामो मनसोऽन्योऽपि देहतः ॥ जातास्तत्र सुतां दृष्ट्वा मम मोहोऽभवद्धरे ॥ २३ ॥ कुदृष्ट्या तां समद्राक्षं तव माया
विमोहितः ॥ तत्क्षणाद्धर आगत्य मामनिन्दत्सुतानपि ॥ २४ ॥ धिक्कारं कृतवान् सर्वान् निजं मत्वा परं प्रभुम् ॥ ज्ञानिनं योगिनं नाथ भोगिनं
विजितेन्द्रियम् ॥ २५ ॥ पुत्रो भूत्वा मम हरेऽनिन्दं मां च समक्षतः ॥ इति दुःखं महन्मे हि तदुक्तं तव सन्निधौ ॥ २६ ॥ गृह्णीयाद्यदि पत्नीं स स्वां
सुखी नष्टदुःखधीः ॥ एतदर्थं समायातश्शरणं तव केशव ॥ २७ ॥ इत्याकर्ण्य वचो मे हि ब्रह्मणो मधुसूदनः ॥ विहस्य मां
द्रुतं प्राह हर्षयन्भवकारकम् ॥ २८ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ विधे शृणु हि मद्वाक्यं सर्वं भ्रमनिवारणम् ॥ सर्वं वेदागमादीनां संमतं परमार्थतः ॥
॥ २९ ॥ महामूढमतिश्चाद्य संजातोऽसि कथं विधे ॥ वेदवक्तापि निखिललोककर्ता हि दुर्मतिः ॥ ३० ॥ जडतां त्यज मन्दात्मन् कुरु त्वं नेदृशीं
मतिम् ॥ किं ब्रुवंत्यखिला वेदाः स्तुत्या तत्स्मर सद्धिया ॥ ३१ ॥ रुद्रं जानासि दुर्बुद्धे स्वसुतं परमेश्वरम् ॥ वेदवक्तापि विज्ञानं विस्मृतं तेऽखिलं
विधे ॥ ३२ ॥ शंकरं सुरसामान्यं मत्वा द्रोहं करोषि हि ॥ सुबुद्धिर्विगता तेऽद्याविर्भूता कुमतिस्तथा ॥ ३३ ॥ तत्त्वसिद्धांतमाख्यातं शृणु सद्बुद्धिमा
वह ॥ यथार्थं निगमाख्यातं निर्णीय भवकारकम् ॥ ३४ ॥ शिवस्सर्वस्वकर्ता हि भर्ता हर्ता परात्परः ॥ परब्रह्म परेशश्च निर्गुणो नित्य एव च ॥
॥ ३५ ॥ अनिर्देश्यो निर्विकारः परमात्माऽद्वयोऽच्युतः ॥ अनंतोऽन्तकरः स्वामी व्यापकः परमेश्वरः ॥ ३६ ॥ सृष्टिस्थितिविनाशानां कृती त्रिगुणभाग्विभुः ॥
ब्रह्मविष्णुमहेशाख्यो रजस्सत्त्वतमः परः ॥ ३७ ॥ मायाभिन्नो निरीहश्च मायोऽमायी विशारदः ॥ सगुणोऽपि स्वतंत्रश्च निजानन्दोऽविकल्पकः ॥ ३८ ॥
आत्मारामो हि निर्द्वन्द्वो भक्ताधीनस्सुविग्रहः ॥ योगी योगरतो नित्यं योगमार्गप्रदर्शकः ॥ ३९ ॥ गर्वापहारी लोकेशस्सर्वदा दीनवत्सलः ॥ एत

444

दृशो हि यः स्वामी स्वपुत्रं मन्यसे हि तम् ॥ ४० ॥ ईदृशं त्यज कुज्ञानं शरणं व्रज तस्य वै ॥ भज सर्वात्मना शम्भुं सन्तुष्टश्शं विधास्यति ॥
॥ ४१ ॥ गृह्णीयाच्छंकरः पत्नीं विचारो हृदि चेत्तव ॥ शिवामुद्दिश्य सुतपः कुरु ब्रह्मन् शिवं स्मरन् ॥ ४२॥ कुरु ध्यानं शिवायास्त्वं काममुद्दिश्य
तं हृदि ॥ सा चेत्प्रसन्ना देवेशी सर्वं कार्यं विधास्यति ॥ ४३ ॥ कृत्वावतारं सगुणा यदि स्यान्मानुषी शिवा ॥ कस्यचित्तनया लोके सा तत्पत्नी
भवेद्ध्रुवम् ॥ ४४ ॥ दक्षमाज्ञापय ब्रह्मंस्तपः कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ तामुत्पादयितुं पत्नीं शिवार्थं भक्तितस्स्वतः ॥ ४५ ॥ भक्ताधीनौ च तौ तात सुवि
ज्ञेयौ शिवाशिवौ ॥ स्वेच्छया सगुणौ जातौ परब्रह्मस्वरूपिणौ ॥ ४६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तत्क्षणं मेशश्शिवं सस्मार स्वप्रभुम् ॥
कृपया तस्य संप्राप्य ज्ञानमूचे च मां ततः ॥ ४७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ विधे स्मर पुरोक्तं यद्वचनं शंकरेण च ॥ प्रार्थितेन यदावाभ्यामुत्प
न्नाभ्यां तदिच्छया ॥ ४८ ॥ विस्मृतं तव तत्सर्वं धन्या या शांभवी परा ॥ तया संमोहितं सर्वं दुर्विज्ञेया शिवं विना ॥ ४९ ॥ यदा हि सगुणो
जातस्स्वेच्छया निर्गुणश्शिवः ॥ मामुत्पाद्य ततस्त्वां च स्वशक्त्या सुविहारकृत् ॥ ५० ॥ उपादिदेश त्वां शम्भुस्सृष्टिकार्यं तदा प्रभुः ॥ तत्पा
लनं च मां ब्रह्मन् सोमस्सूतिकरोऽव्ययः ॥ ५१ ॥ तदा वां वेश्म संप्राप्तौ सांजली नतमस्तकौ ॥ भव त्वमपि सर्वेशावतारी गुणरूपधृक् ॥ ५२ ॥
इत्युक्तः प्राह स स्वामी विहस्य करुणान्वितः ॥ दिवमुद्वीक्ष्य सुप्रीत्या नानालीलाविशारदः ॥ ५३ ॥ मद्रूपं परमं विष्णो ईदृशं ह्यंगतो विधेः ॥
प्रकटीभविता लोके नाम्ना रुद्रः प्रकीर्तितः ॥ ५४ ॥ पूर्णरूपः स मे पूज्यः सदा वां सर्वकामकृत् ॥ लयकर्त्ता गुणाध्यक्षो निर्विशेषः सुयोगकृत् ॥
॥ ५५ ॥ त्रिदेवा अपि मे रूपं हरः पूर्णो विशेषतः ॥ उमाया अपि रूपाणि भविष्यंति त्रिधा सुतौ ॥ ५६ ॥ लक्ष्मीर्नाम हरेः पत्नी ब्रह्मपत्नी सर
स्वती ॥ पूर्णरूपा सती नाम रुद्रपत्नी भविष्यति ॥ ५७ ॥ इत्युक्त्वांतर्हितो जातः कृपां कृत्वा महेश्वरः ॥ अभूतां सुखिनावावां
स्वस्वकार्यपरायणौ ॥ ५८ ॥ समयं प्राप्य सस्त्रीकावावां ब्रह्मन्सशंकरः ॥ अवतीर्णस्स्वयं रुद्रनामा कैलाससंश्रयः ॥ ५९ ॥ अवतीर्णा शिवाभूत्सा
सतीनाम प्रजेश्वर ॥ तदुत्पादनहेतोर्हि यत्नोऽतः कार्य एव वै ॥ ६० ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे विष्णुः कृत्वा स करुणां पराम् ॥ प्राप्नुवं प्रमुदं चाथ ह्यधिकं
गतमत्सरः ॥ ६१ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखण्डे ब्रह्मविष्णुसंवादो नाम दशमोऽध्यायः
॥ १० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ब्रह्मस्तात महाप्राज्ञ वद नो वदतां वर ॥ गते विष्णौ किमभवदकार्षीत्किं विधे भवान् ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
विप्रनन्दनवर्य त्वं सावधानतया शृणु ॥ विष्णौ गते भगवति यदकार्षमहं खलु ॥ २ ॥ विद्याविद्यात्मिकां शुद्धां परब्रह्मस्वरूपिणीम् ॥

स्तौमि देवीं जगद्धात्रीं दुर्गां शम्भुप्रियां सदा ॥ ३ ॥ सर्वत्र व्यापिनीं नित्यां नि[illegible] निराकुलाम् ॥ त्रिदेवजननीं वंदे स्थूलस्थूलाद्यरूपिणीम् ॥ ४ ॥ त्व चितिः परमानंदा परमात्मस्वरूपिणी ॥ प्रसन्ना भव देवेशि मत्कार्यं [illegible] नमः ॥ ५ ॥ एवं संस्तूयमाना सा योगनिद्रा मया मुने ॥ आविर्बभूव प्रत्यक्षं देवर्षे चंडिका मम ॥ ६ ॥ स्निग्धांजनद्युतिश्चारुरूपा [illegible] ॥ सिंहस्था वरहस्ता च मुक्तामणिकचोत्कटा ॥ ७ ॥ शरदिंद्वानना शुभ्रचन्द्रभाला त्रिलोचना ॥ सर्वावयवरम्या च कमलांघ्रि[illegible] ॥ ८ ॥ समक्षं तामुमां वीक्ष्य मुने शक्तिं शिवस्य हि ॥ भक्त्या विनततुंगांशः प्रास्तवं सुप्रणम्य वै ॥ ९ ॥ नमो नमस्ते जगतः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपे स्थितिसर्गरूपे ॥ चराचराणां भवती सुशक्तिस्सनातनी सर्वविमोहनीतिः ॥ १० ॥ या श्रीः सदा केशवमूर्तिमाला विश्वंभरा या सकलं बिभर्ति ॥ या त्वं पुरा सृष्टिकरी महेशी हर्त्री त्रिलोकस्य परा गुणेभ्यः ॥ ११ ॥ या योगिनां वै महिता मनोज्ञा सा त्व नमस्ते परमाणुसारे ॥ यमादिपूते हृदि योगिनां या या योगिनां ध्यानपथे प्रतीता ॥ १२ ॥ प्रकाशशुद्ध्यादियुता विरागा सा त्वं हि विद्या विविधावलंबा ॥ कूटस्थमव्यक्तमनंतरूपं त्वं बिभ्रती कालमयी जगंति ॥ १३ ॥ विकारबीजं प्रकरोषि नित्यं गुणान्विता सर्वजनेषु नूनम् ॥ त्वं वै गुणानां च शिवे त्रयाणां निदानभूता च ततः परासि ॥ १४ ॥ सत्वं रजस्तामस इत्यमीषां विकारहीना समुवस्तितीर्या ॥ सा त्वं गुणानां जगदेकहेतुं ब्रह्मांतरारंभसि चास्ति पासि ॥ १५ ॥ अशेषजगतां बीजे ज्ञेयज्ञानस्वरूपिणि ॥ जगद्धिताय सततं शिवपत्नि नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥ इत्याकर्ण्य वचः सा मे काली लोकविभाविनी ॥ प्रीत्या मां जगतामूचे स्रष्टारं जनशब्दवत् ॥ १७ ॥ देव्युवाच ॥ ब्रह्मन् किमर्थं भवता स्तुताहमवधारय ॥ उच्यतां यदि धृष्योऽसि तच्छीघ्रं पुरतो मम ॥ १८ ॥ प्रत्यक्षमपि जातायां सिद्धिः कार्यस्य निश्चिता ॥ तस्मात्त्वं वांछितं ब्रूहि या करिष्यामि भाविता ॥ १९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु देवि महेशानि कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ मनोरथस्थं सर्वज्ञे प्रवदामि त्वदाज्ञया ॥ २० ॥ यः पतिस्तव देवेशि ललाटान्मेऽभवत्पुरा ॥ शिवो रुद्राख्यया योगी स वै कैलासमास्थितः ॥ २१ ॥ तपश्चरति भूतेश एक एवाविकल्पकः ॥ अपत्नीको निर्विकारो न द्वितीयां समीहते ॥ २२ ॥ तं मोहय यथा चान्यां द्वितीयां सति वीक्षति ॥ त्वदृते तस्य नो काचिद्भविष्यति मनोहरा ॥ २३ ॥ तस्मात्त्वमेव रूपेण भवस्व हरमोहिनी ॥ सुता भूत्वा च दक्षस्य रुद्रपत्नि शिवे भव ॥ २४ ॥ यथा धृतशरीरा त्वं लक्ष्मीरूपेण केशवम् ॥ आमोदयसि विश्वस्य हितायैतं तथा कुरु ॥ २५ ॥ कांताभिलाषमात्रं मे दृष्ट्वाऽनिंदद्वृषध्वजः ॥ प्र कथं वनितां देवि स्वेच्छया संग्रहीष्यति ॥ २६ ॥ हरे गृहीत

तकांते तु कथं सृष्टिश्शुभावहा ॥ आद्यंतमध्ये चैतस्य हेतौ तस्मिन्विरागिणि ॥ २८ ॥ इति चिंतापरो नाहं त्वदन्यं शरणं हितम् ॥ कृच्छ्रवांस्तेन
विश्वस्य हितायैतत्कुरुष्व मे ॥ २८ ॥ न विष्णुस्तस्य मोहाय न लक्ष्मीर्न मनोभवः ॥ न चाप्यहं जगन्मातर्नान्यस्त्वां कोऽपि वै विना ॥ २९ ॥
तस्मात्त्वं दक्षजा भूत्वा दिव्यरूपा महेश्वरि ॥ तत्पत्नी भव मद्भक्त्या योगिनं मोहयेश्वरम् ॥ ३० ॥ दक्षस्तपति देवेशि क्षीरोदोत्तरतीरगः ॥ त्वा
मुद्दिश्य समाधाय मनस्त्वयि दृढव्रतः ॥ ३१ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्सा मे चिंतामाप शिवा तदा ॥ उवाच च स्वमनसि विस्मिता
जगदम्बिका ॥ ३२ ॥ देव्युवाच ॥ अहो सुमहदाश्चर्यं वेदवक्ताऽपि विश्वकृत् ॥ महाज्ञानपरो भूत्वा विधाता किं वदत्ययम् ॥ ३३ ॥
विधेश्चेतसि संजातो महामोहोऽसुखावहः ॥ यद्वरं निर्विकारं तं संमोहयितुमिच्छति ॥ ३४ ॥ हरमोहवरं मत्तस्समिच्छति
विधिस्त्वयम् ॥ को लाभोऽस्यात्र स विभुर्निर्मोहो निर्विकल्पकः ॥ ३५ ॥ परब्रह्माख्यो यश्शंभुर्निर्गुणो निर्विकारवान् ॥ तस्याहं सर्वदा
दासी तदाज्ञावशगा सदा ॥ ३६ ॥ स एव पूर्णरूपेण रुद्रनामाभवच्छिवः ॥ भक्तोद्धारणहेतोर्हि स्वतंत्रः परमेश्वरः ॥ ३७ ॥ हरेर्विधेश्च
स स्वामी शिवान्न्यूनो न कर्हिचित् ॥ योगादरो ह्यमायस्थो मायेशः परतः परः ॥ ३८ ॥ मत्वा तमात्मजं ब्रह्मा सामान्यसुरसंनिभम् ॥ इच्छत्ययं
मोहयितुमतोऽज्ञानविमोहितः ॥ ३९ ॥ न दद्याच्चेद्वरं वेदनीतिर्भ्रष्टा भवेदिति ॥ किं कुर्यां येन न विभुः क्रुद्धस्स्यान्मे महेश्वरः ॥ ४० ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ विचार्य्येत्थं महेशं तं सस्मार मनसा शिवा ॥ प्रापानुज्ञां शिवस्याथोवाच दुर्गा च मां तदा ॥४१॥ दुर्गोवाच ॥ यदुक्तं भवता ब्रह्मन्
समस्तं सत्यमेव तत् ॥ मदृते मोहयित्रीह शंकरस्य न विद्यते ॥ ४२ ॥ हरेऽगृहीतदारे तु सृष्टिर्नैषा सनातनी ॥ भविष्यतीति तत्सत्यं भवता प्रति
पादितम् ॥ ४३॥ ममापि मोहने यत्नो विद्यतेऽस्य महाप्रभोः ॥ त्वद्वाक्याद्द्विगुणो मेऽद्य प्रयत्नोऽभूत्स निर्भरः ॥४४॥ अहं तथा यतिष्यामि यथा दार
परिग्रहम् ॥ हरः करिष्यति विधे स्वयमेव विमोहितः ॥ ४५ ॥ सतीमूर्तिमहं धृत्वा तस्यैव वशवर्तिनी ॥ भविष्यामि महाभागा लक्ष्मीर्विष्णोर्यथा
प्रिया ॥ ४६ ॥ यथा सोऽपि मयैवेह वशवर्ती सदा भवेत् ॥ तथा यत्नं करिष्यामि तस्यैव कृपया विधे ॥ ४७ ॥ उत्पन्ना दक्षजायायां सतीरूपेण
शंकरम् ॥ अहं सभाजयिष्यामि लीलया तं पितामह॥४८॥ यथान्यजंतुरवनौ वर्तते वनितावशे ॥ मद्भक्त्या स हरो वामावशवर्ती भविष्यति॥४९॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ मह्यमित्थं समाभाष्य शिवा सा जगदम्बिका ॥ वीक्षमाणा मया तात तत्रैवांतर्दधे ततः ॥ ५० ॥ तस्यामंतर्हितायां तु सोऽहं लोक
पितामहः ॥ अगमं यत्र स्वसुतास्तेभ्यस्सर्वमवर्णयम् ॥ ५१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां सतीखण्डे दुर्गास्तुतिब्रह्मवरप्राप्ति

वर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन् शंभुवर प्राज्ञ सम्यगुक्तं त्वयानघ ॥ शिवाशिवचरित्रं च पावितं जन्म मे हितम् ॥ ॥ १ ॥ इदानीं वद दक्षस्तु तपः कृत्वा दृढव्रतः ॥ कं वरं प्राप देव्यास्तु कथं सा दक्षजाऽभवत् ॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद धन्यस्त्वं मुनिभिर्भक्तितोऽखिलैः॥यथा तेपे तपो दक्षो वरं प्राप च सुव्रतः॥३॥मदाज्ञप्तस्सुधीर्दक्षस्समाधाय महाधिपः॥अपाद्यष्टुं च तां देवीं तत्कामो जगदंबिकाम्॥४॥ क्षीरोदोत्तरतीरस्थां तां कृत्वा हृदयं स्थताम्॥तपस्तप्तुं समारेभे द्रष्टुं प्रत्यक्षतोऽम्बिकाम्॥५॥दिव्यवर्षेण दक्षस्तु सहस्राणां त्रयं समाः॥तपश्चचार नियतस्संयतात्मा दृढव्रतः॥६॥मारुताशी निराहारो जलाहारी च पर्णभुक्॥ एवं निनाय तं कालं चिंतयन्तां जगन्मयीम् ॥७॥दुर्गाध्यानसमासक्तश्चिरं कालं तपोरतः ॥ नियमैर्बहुभिर्देवीमाराधयति सुव्रतः ॥ ८ ॥ ततो यमादियुक्तस्य दक्षस्य मुनिसत्तम ॥ जगदम्बां पूजयतः प्रत्यक्षमभवच्छिवा ॥ ९ ॥ ततः प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा जगदम्बां जगन्मयीम् ॥ कृतकृत्यमथात्मानं मेने दक्षः प्रजापतिः ॥ १० ॥ सिंहस्थां कालिकां कृष्णां चारुवक्त्रां चतुर्भुजाम् ॥ वरदाभयनीलाब्जखड्गहस्तां मनोहराम् ॥ ११ ॥ आरक्तनयनां चारुमुक्तकेशीं जगत्प्रसूम् ॥ तुष्टाव वाग्भिश्चित्राभिः सुप्रणम्याथ सुप्रभाम् ॥ १२ ॥ दक्ष उवाच ॥ जगदंब महामाये जगदीशे महेश्वरि ॥ कृपां कृत्वा नमस्तेऽस्तु दर्शितं स्ववपुर्मम ॥ १३ ॥ प्रसीद भगवत्याद्ये प्रसीद शिवरूपिणि ॥ प्रसीद भक्तवरदे जगन्माये नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति स्तुता महेशानी दक्षेण प्रयतात्मना ॥ उवाच दक्षं ज्ञात्वाऽपि स्वय तस्येप्सितं मुने ॥ १५ ॥ देव्युवाच ॥ तुष्टाऽहं दक्ष भवतस्सद्भक्त्या ह्यनया भृशम् ॥ वरं वृणीष्व स्वाभीष्टं नादेयं विद्यते तव ॥ १६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ जगदम्बावचश्श्रुत्वा ततो दक्षः प्रजापतिः ॥ सुप्रहृष्टतरः प्राह नामं नाम च तां शिवाम् ॥ १७ ॥ दक्ष उवाच ॥ जगदम्ब महामाये यदि त्वं वरदा मम ॥ मद्वचः शृणु सुप्रीत्या मम कामं प्रपूरय ॥ १८ ॥ मम स्वामी शिवो यो हि स जातो ब्रह्मणस्सुतः ॥ रुद्रनामा पूर्णरूपावतारः परमात्मनः ॥ १९ ॥ तवावतारो नो जातः का तत्पत्नी भवेदतः ॥ तं मोहय महेशानमवतीर्य क्षितौ शिवे ॥ २० ॥ त्वदृते तस्य मोहाय न शक्तान्या कदाचन ॥ तस्मान्मम सुता भूत्वा हरजाया भवाधुना ॥ २१ ॥ इत्थं कृत्वा सुलीलां च भव त्वं हरमोहिनी ॥ ममैवैष वरो देवि सत्यमुक्तं तवाग्रतः ॥ २२ ॥ केवलं स्वार्थमिति च सर्वेषां जगतामपि ॥ ब्रह्मविष्णुशिवानां च ब्रह्मणा प्रेरितो ह्यहम् ॥ २३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य प्रजेशस्य वचनं जगदम्बिका ॥ प्रत्युवाच विहस्येति स्मृत्वा तं मनसा शिवम् ॥ २४ ॥ देव्युवाच ॥ तात प्रजापते दक्ष शृणु मे परमं वचः ॥ सत्यं ब्रवीमि त्वद्भक्त्या सुप्रसन्नाऽखिलप्रदा ॥ २५ ॥ अहं तव सुता दक्ष त्वज्जायायां महेश्वरी ॥ भविष्यामि न संदेहस्त्वद्भक्तिवश

र्तिनी ॥ २६ ॥ तथा यत्नं करिष्यामि तपः कृत्वा सुदुस्सहम् ॥ हरजाया भविष्यामि तद्वरं प्राप्य चानघ ॥ २७ ॥ नान्यथा कार्यसिद्धिर्हि निर्विकारी च स प्रभुः ॥ विधेर्विष्णोश्च संसेव्यः पूर्ण एव सदाशिवः ॥ २८ ॥ अहं तस्य सदा दासी प्रिया जन्मनि जन्मनि ॥ मम स्वामी स वै शंभुर्नानारूपधरोऽपि ह ॥ २९ ॥ वरप्रभावाद्भ्रुकुटेरवतीर्णो विधेस्स च ॥ अहं तद्वरतोऽपीहावतरिष्ये तदाज्ञया ॥ ३० ॥ गच्छस्व भवनं तात मया ज्ञाता तु दूतिका ॥ हरजाया भविष्यामि भूता ते तनयाचिरात् ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वा सद्वचो दक्षं शिवाज्ञां प्राप्य चेतसि ॥ पुनः प्रोवाच सा देवी स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ ३२ ॥ परन्तु प्रण आधेयो मनसा ते प्रजापते ॥ श्रावयिष्यामि ते तं वै सत्यं जानीहि नो मृषा ॥ ३३ ॥ यदा भवान् मयि पुनर्भवेन्मंदादरस्तदा ॥ देहं त्यक्ष्ये निजं सत्यं स्वात्मन्यस्म्यथ वेतराम् ॥ ३४ ॥ एष दत्तस्तव वरः प्रतिसर्गं प्रजापते ॥ अहं तव सुता भूत्वा भविष्यामि हरप्रिया ॥ ३५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्त्वा महेशानी दक्षं मुख्यप्रजापतिम् ॥ अंतर्दधे द्रुतं तत्र सम्यग् दक्षस्य पश्यतः ॥ ३६ ॥ अंतर्हितायां दुर्गायां स दक्षोऽपि निजाश्रमम् ॥ जगाम च मुदं लेभे भविष्यति सुतेति सा ॥ ३७ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे दक्षवरप्राप्तिवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ ॥ १२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन्विधे महाप्राज्ञ वद नो वदतां वर ॥ दक्षे गृहं गते प्रीत्या किमभूत्तदनंतरम् ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दक्षः प्रजापतिर्गत्वा स्वाश्रमं हृष्टमानसः ॥ सर्गं चकार बहुधा मानसं मम चाज्ञया ॥ २ ॥ तमबृंहितमालोक्य प्रजासर्गं प्रजापतिः ॥ दक्षो निवेदयामास ब्रह्मणे जनका इमे ॥ ३ ॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ ब्रह्मंस्तात प्रजानाथ वर्द्धन्ते न प्रजाः प्रभो ॥ मया विचरितास्सर्वास्तावत्यो हि स्थिताः खलु ॥ ४ ॥ किं करोमि प्रजानाथ वर्द्धेयुः कथमात्मना ॥ तदुपायं समाचक्ष्व प्रजाः कुर्यां न संशयः ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दक्ष प्रजापते तात शृणु मे परमं वचः ॥ तत्कुरुष्व सुरश्रेष्ठ शिवस्ते शं करिष्यति ॥ ६ ॥ या च पञ्चजनस्यांगसुता रम्या प्रजापतेः ॥ असिक्नी नाम पत्नीत्वे प्रजेश प्रतिगृह्यताम् ॥ ७ ॥ वामव्यवायधर्मस्त्वं प्रजासर्गमिमं पुनः ॥ तद्विधायां च कामिन्यां भूरिशो भावयिष्यसि ॥ ८ ॥ ततस्समुत्पादयितुं प्रजा मैथुनधर्मतः ॥ उपयेमे वीरणस्य निदेशान्मे सुतां ततः ॥ ९ ॥ अथ तस्यां स्वपत्न्यां च वीरिण्यां स प्रजापतिः ॥ हर्यश्वसंज्ञानयुतं दक्षः पुत्रानजीजनत् ॥ १० ॥ अपृथग्धर्मशीलास्ते सर्वे आसन् सुता मुने ॥ पितृभक्तिरता नित्यं वेदमार्गपरायणाः ॥ ११ ॥ पितृप्रोक्ताः प्रजासर्गकरणार्थं ययुर्दिशम् ॥ प्रतीचीं तपसे तात सर्वे दाक्षायणास्सुताः ॥ १२ ॥ तत्र नारायणसरस्तीर्थं परमपावनम् ॥ संगमो यत्र संजातो सिन्धुसमु

द्रयोः ॥ १३ ॥ तदुपस्पर्शनादेव प्रोत्पन्नमतयोऽभवन् ॥ धर्मे पारमहसे च विनिर्धूतमलाशयाः ॥ १४ ॥ प्रजाविवृद्धये ते वै तेपिरे तत्र सत्तमाः ॥
दाक्षायणा दृढात्मानः पित्रादेशसुयंत्रिताः ॥ १५ ॥ त्वं च तान् नारद ज्ञात्वा तपतस्सृष्टिहेतवे ॥ अगमस्तत्र भूरीणि हार्दमाज्ञाय मापते ॥ १६ ॥
अदृष्ट्वा तं भुवस्सृष्टिं कथं कर्तुं समुद्यताः ॥ हर्यश्वा दक्षतनया इत्यवोचस्तमादरात् ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तं निशम्याथ हर्यश्वास्ते त्वदुक्तमतं
द्रिताः ॥ औत्पत्तिकधियस्सर्वे स्वयं विममृशुर्भृशम् ॥ १८ ॥ सुशास्त्रजनकादेशं यो न वेद निवर्तकम् ॥ स कथं गुणविश्रंभी कर्तुं सर्गमुपक्रमेत् ॥
॥ १९ ॥ इति निश्चित्य ते पुत्रास्सुधियश्चैकचेतसः ॥ प्रणम्य तं परिक्रम्यायुर्मार्गमनिवर्तकम् ॥ २० ॥ नारद त्वं मनश्शंभोर्लोकाननन्यचरो मुने ॥
निर्विकारो महेशानमनोवृत्तिकरस्तदा ॥ २१ ॥ काले गते बहुतरे मम पुत्रः प्रजापतिः ॥ नाशं निशम्य पुत्राणां नारदादन्वतप्यत ॥ २२ ॥
मुहुर्मुहुरुवाचेति सुप्रजस्त्वं शुचां पदम् ॥ शुशोच बहुशो दक्षश्शिवमायाविमोहितः ॥ २३ ॥ अहमागत्य सुप्रीत्या सांत्वयं दक्षमात्मजम् ॥
शांतिभावं प्रदर्श्यैव देवं प्रबलमित्युत ॥ २४ ॥ अथ दक्षः पंचजन्यां मया स परिसांत्वितः ॥ सबलाश्वाभिधान् पुत्रान् सहस्रं चाप्यजीजनत् ॥
॥ २५ ॥ तेऽपि जग्मुस्तत्र सुताः पित्रादिष्टा दृढव्रताः ॥ प्रजासर्गे यत्र सिद्धास्स्वपूर्वभ्रातरो ययुः ॥ २६ ॥ तदुपस्पर्शनादेव नष्टाघा विमलाशयाः ॥
तेपुर्महत्तपस्तत्र जपन्तो ब्रह्म सुव्रताः ॥ २७ ॥ प्रजासर्गोद्यतांस्तान् वै ज्ञात्वा गत्वेति नारद ॥ पूर्ववच्चागदो वाक्यं संस्मरन्नैश्वरीं गतिम् ॥ २८ ॥
भ्रातृपंथानमादिश्य त्वं मुने मोघदर्शनः ॥ अयाश्चोर्द्धगतिं स्तेऽपि भ्रातृमार्गं ययुस्सुताः ॥ २९ ॥ उत्पातान् बहुशोऽपश्यत्तदैव स प्रजापतिः ॥
विस्मितोऽभूत्स मे पुत्रो दक्षो मनसि दुःखितः ॥ ३० ॥ पूर्ववत्त्वत्कृतं दक्षश्शुश्राव चकितो भृशम् ॥ पुत्रनाशं शुशोचाति पुत्रशोकविमूर्छितः ॥ ३१ ॥
चुक्रोध तुभ्यं दक्षोऽसौ दुष्टोऽयमिति चाब्रवीत् ॥ आगतस्तत्र दवात्त्वमनुग्रहकरस्तदा ॥ ३२ ॥ शोकाविष्टस्य दक्षो हि रोषविस्फुरिताधरः ॥ उपलभ्य
तमाहत्य धिग्धिक्कृ प्रोच्य विगर्हयन् ॥ ३३ ॥ दक्ष उवाच ॥ ॥ किं कृतं तेऽधमश्रेष्ठ साधूनां साधुलिंगतः ॥ भिक्षोमार्गोऽर्भकानां वै दर्शितस्साधु
कारि नः ॥ ३४ ॥ ऋणैस्त्रिभिरमुक्तानां लोकयोरुभयोः कृतः ॥ विघातःश्रेयसोऽमीषां निर्दयेन शठेन ते ॥ ३५ ॥ ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य यो गृहात्प्रव्र
जेत्पुमान् ॥ मातरं पितरं त्यक्त्वा मोक्षमिच्छन् व्रजत्यधः ॥ ३६ ॥ निर्दयस्त्वं सुनिर्लज्जश्शिशुधीभिद्यशोऽपहा ॥ हरेः पार्षदमध्ये हि
वृथा चरसि मूढधीः ॥ ३७ ॥ मुहुर्मुहुरभद्रं त्वमचरो मेऽधमाधम ॥ विभवेद्भ्रमतस्तेऽतः पद लोकेषु न स्थिरम् ॥ ३८ ॥ शशापेति
शुचा दक्षस्त्वां तदा साधुसंमतम् ॥ बुबोध नेश्वरेच्छां स शिवमायाविमोहितः ॥ ३९ ॥ शापं प्रत्यग्रहीश्च त्वं स मुने निर्विका

रधीः ॥ एष एव ब्रह्मसाधो सहते सोऽपि च स्वयम् ॥ ४० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वि० सतीखंडे दक्षसृष्टौ नारदशापो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवमुने लोकपितामहः ॥ तत्रागममहं प्रीत्या ज्ञात्वा तच्चरितं द्रुतम् ॥ १ ॥ असांत्वयमहं दक्षं पूर्ववत्सुविचक्षणः ॥ अकार्षं तेन सुस्नेह तव सुप्रीतिमावहन् ॥ २ ॥ स्वात्मजं मुनिवर्यं त्वां सुप्रीत्या देववल्लभम् ॥ समाश्वास्य समादाय प्रत्यपद्यं वधाम ह ॥ ३ ॥ ततः प्रजापतिर्दक्षोऽनुनीतो मे निजस्त्रियाम् ॥ जनयामास दुहितॄस्सुभगाः षष्टिसंमिताः ॥ ४ ॥ तासां विवाहं कृतवान् धर्मादिभिरतंद्रितः ॥ तदेव शृणु सुप्रीत्या प्रवदामि मुनीश्वर ॥ ५ ॥ ददौ दश सुता दक्षो धर्माय विधिवन्मुने ॥ त्रयोदश कश्यपाय मुनये त्रिनवेंदवे ॥ ६ ॥ भूतांगिरःकृशाश्वेभ्यो द्व द्व पुत्रीः प्रदत्तवान् ॥ तार्क्ष्याय चापराः कन्याः प्रसूतिप्रसवैर्यतः ॥ ७ ॥ त्रिलोकाः पूरिता स्तन्नो वर्ण्यते व्यासतो भयात् ॥ ८ ॥ केचिद्वदंति तां ज्येष्ठां मध्यमां चापरे शिवाम् ॥ सर्वानन्तरजां केचित्कल्पभेदात्रयं च सत् ॥ ९ ॥ अनं तरं सुतोत्पत्तेः सपत्नीकः प्रजापतिः ॥ दक्षो दधौ सुप्रीत्या तां मनसा जगदम्बिकाम् ॥१०॥ अतः प्रेम्णा च तुष्टाव गिरा गद्गदया हि सः ॥ भूयो भूयो नमस्कृत्य सांजलिर्विनयान्वितः ॥ ११ ॥ सन्तुष्टा सा तदा देवी विचारं मनसीति च ॥ चक्रेऽवतारं वीरिण्यां कुर्यां पणविपूर्तये ॥ १२ ॥ अथ सो वाच मनसि दक्षस्य जगदम्बिका ॥ विललास तदातीव स दक्षो मुनिसत्तम ॥ १३ ॥ सुमुहूर्तेन दक्षोऽपि स्वपत्न्यां निदधे मुदा ॥ दक्षपत्न्यास्तदा चित्ते शिवोवास दयान्विता ॥१४॥ आविर्बभूव चिह्नानि दोहदस्याखिलानि वै ॥१५॥ विरेजे वीरिणी तात हृष्टचित्ताधिकं च सा ॥ शिवावास प्रभावात्तु महामंगलरूपिणी ॥ १६ ॥ कुलस्य संप्रदायैश्च श्रुतेश्चित्तसमुन्नतेः ॥ व्यधत्त सुक्रिया दक्षः प्रीत्या पुंसवनादिकाः ॥ १७ ॥ उत्सवोऽतीव संजातस्तदा तेषु च कर्मसु ॥ वित्तं ददौ द्विजातिभ्यो यथाकाम प्रजापतिः ॥ १८ ॥ अथ तस्मिन्नवसरे सर्वे हर्यादयस्सुराः ॥ ज्ञात्वा गर्भगतां देवीं वीरिण्यां ते मुदं ययुः ॥ १९ ॥ तत्रागत्य च सर्वे ते तुष्टुवुर्जगदम्बिकाम् ॥ लोकोपकारकरिणीं प्रणम्य च मुहुर्मुहुः ॥ ॥ २० ॥ कृत्वा ततस्ते बहुधा प्रशंसां हृष्टमानसाः ॥ दक्षप्रजापतेश्चैव वीरिण्यास्स्वगृहं ययुः ॥ २१ ॥ गतेषु नवमासेषु कार यित्वा च लौकिकीम् ॥ गतिं शिवा च पूर्णे सा दशमे मासि नारद ॥ २२ ॥ आविर्बभूव पुरतो मातुस्सद्यस्तदा मुने ॥ मुहूर्ते सुखदे चन्द्रग्रहतारानुकूलके ॥ २३ ॥ तस्मात्तु जातमात्रायां सुप्रीतोऽसौ प्रजापतिः ॥ शैवदेवीति तां मेने दृष्ट्वा तां तेजसोल्वणाम् ॥ २४ ॥ तदाभूत्पुष्पसद्वृष्टिर्मेघाश्च ववृषुर्जलम् ॥ दिशश्शांता द्रुतं तस्यां जातायां च मुनीश्वर ॥ २५ ॥ अवादयंत त्रिदशाश्शुभवाद्यानि खे गताः ॥ जज्वलु

॥ २७ ॥ वीरिणीसंभवां दृष्ट्वा दक्षस्तां जगदम्बिकाम् ॥ नमस्कृत्य करौ बद्ध्वा बहु तुष्टाव भक्तितः ॥ २७ ॥
श्चाग्नयश्शांताः सर्वमासीत्सुमंगलम् ॥ २६ ॥ वीरिणीसंभवां दृष्ट्वा दक्षस्तां जगदम्बिकाम् ॥ नमस्कृत्य करौ बद्ध्वा बहु तुष्टाव भक्तितः
॥दक्ष उवाच ॥ महेशानि नमस्तुभ्यं जगदम्बे सनातनि ॥ कृपां कुरु महादेवि सत्ये सत्यस्वरूपिणि ॥ २८ ॥ शिवा शांता महामाया योगनिद्रा जग
न्मयी ॥ या प्रोच्यते वेदविद्भिर्नमामि त्वां हितावहाम् ॥ २९ ॥ यया धाता जगत्सृष्टौ नियुक्तस्तां पुराकरोत् ॥ तां त्वां नमामि परमां जगद्धात्रीं
महेश्वरीम् ॥ ३० ॥ यया विष्णुर्जगत्स्थित्यै नियुक्तस्तां सदाकरोत् ॥ तां त्वां नमामि परमां जगद्धात्रीं महेश्वरीम् ॥ ३१ ॥ यया रुद्रो जगन्नाशे
नियुक्तस्तां सदाकरोत् ॥ तां त्वां नमामि परमां जगद्धात्रीं महेश्वरीम् ॥ ३२ ॥ रजस्सत्त्वतमोरूपां सर्वकार्यकरीं सदा ॥ त्रिदेवजननीं देवीं त्वां
नमामि च तां शिवाम् ॥ ३३ ॥ यस्त्वां विचिंतयेद्देवि विद्याविद्यात्मिकां पराम् ॥ तस्य भुक्तिश्च मुक्तिश्च सदा करतले स्थिता ॥ ३४ ॥ यस्त्वां प्रत्य
क्षतो देवि शिवां पश्यति पावनीम् ॥ तस्यावश्यं भवेन्मुक्तिर्विद्याविद्याप्रकाशिका ॥ ३५ ॥ ये स्तुवंति जगन्मातर्भवानीमंबिकेति च
जगन्मायेति दुर्गेति सर्वं तेषां भविष्यति ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति स्तुता जगन्माता शिवा दक्षेण धीमता ॥ तथोवाच तदा दक्षं यथा
माता शृणोति न ॥ ३७ ॥ सर्वं संमोह्य तथ्यं च तथा दक्षः शृणोतु तत् ॥ नान्यस्तथा शिवा प्राह नानोतिः परमेश्वरी ॥ ३८ ॥ ॥ देव्युवाच ॥
अहमाराधिता पूर्वं सुतार्थं ते प्रजापते ॥ ईप्सितं तव सिद्धं तु तपो धारय संप्रति ॥ ३९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्त्वा तदा देवी दक्षं च निजमायया ॥
आस्थाय शैशवं भावं जनन्यंति रुरोद सा ॥ ४० ॥ अथ तद्रोदनं श्रुत्वा स्त्रियो वाक्यं ससंभ्रमाः ॥ आगतास्तत्र सुप्रीत्या दास्योऽपि च ससं
भ्रमाः ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वासिक्नी सुतारूपं ननन्दुस्सर्वयोषितः ॥ सर्वे पौरजनाश्चापि चक्रुर्जयरवं तदा ॥ ४२ ॥ उत्सवश्च महानासीद्गानवाद्यपुरस्सरम्
॥ दक्षोऽसिक्नी मुदं लेभे भीम दृष्ट्वा सुताननम् ॥ ४३ ॥ दक्षः श्रुतिकुलाचारं चक्रे च विधिवत्तदा ॥ दानं ददौ द्विजातिभ्योऽन्येभ्यश्च द्रविणं
तथा ॥ ४४ ॥ बभूव सर्वतो गानं नर्तनं च यथोचितम् ॥ नेदुर्वाद्यानि बहुशस्सुमंगलपुरस्सरम् ॥ ४५ ॥ अथ हर्यादयो देवास्सर्वे सानुचरास्तदा ॥
मुनिवृन्दैः समागत्योत्सवं चक्रुर्यथाविधि ॥४६॥ दृष्ट्वा दक्षसुतामंबां जगतः परमेश्वरीम् ॥ नेमुः सविनयास्सर्वे तुष्टुवुश्च शुभस्तवैः ॥४७॥ ऊचुस्सर्वे
प्रमुदिता गिरं जयजयात्मिकाम् ॥ प्रशशंसुर्मुदा दक्षं वीरिणीं च विशेषतः ॥ ४८ ॥ तदोमेति नाम चक्रे तस्या दक्षस्तदाज्ञया ॥ प्रशस्तायास्सर्व
सुपासत्त्वादपि मुदान्वितः ॥ ४९ ॥ नामान्यन्यानि तस्यास्तु पश्चाज्जातानि लोकतः ॥ महामंगलदान्येव दुःखघ्नानि विशेषतः ॥ ५० ॥ दक्षस्तदा
र्हं नत्वा मां सर्वानमरानपि ॥ मुनीनपि करौ बद्ध्वा स्तुत्वा चानर्च भक्तितः ॥५१॥ अथ विष्णवादयस्सर्वे सुप्रशस्याजनंदनम् ॥ प्रीत्या ययुस्स्व

44

नामानि संस्मरन् सशिवं शिवम् ॥ ५२ ॥ अतस्तां च सुतां माता सुसंस्कृत्य यथोचितम् ॥ शिशुपानेन विधिना तस्यै स्तन्यादिकं ददौ ॥ ५३ ॥
पालिता साथ वीरिण्या दक्षेण च महात्मना ॥ ववृधे शुक्लपक्षस्य यथा शशिकलान्वहम् ॥ ५४ ॥ तस्यां सुसद्गुणास्सर्वे विविशुर्द्विजसत्तम ॥ शैशवे
ऽपि यथा चन्द्रे कलास्सर्वा मनोहराः ॥ ५५ ॥ आचरन्निजभावेन सखीमध्यगता यदा ॥ तदा लिलेख भर्गस्य प्रतिमामन्वहं मुहुः ॥ ५६ ॥ यदा
जगौ सुगीतानि शिवा बाल्योचितानि सा ॥ तदा स्थाणुं हरं रुद्रं सस्मार स्मरशासनम् ॥ ५७ ॥ ववृधेऽतीव दंपत्योः प्रत्यहं करुणातुला ॥ तस्या
बाल्येऽपि भक्तायास्तयोर्नित्यं मुहुर्मुहुः ॥ ५८ ॥ सर्वबालगुणाक्रांतां सदा स्वालयकारिणीम् ॥ तोषयामास पितरौ नित्यं नित्यं मुहुर्मुहुः ॥ ५९ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां सतीखण्डे सतीजन्मबाललीलावर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथैक
कदा पितुः पार्श्वे तिष्ठंतीं तां सतीमहम् ॥ त्वया सह मुनेऽद्राक्षं सारभूतां त्रिलोकके ॥ १ ॥ पित्रा नमस्कृतं वीक्ष्य सत्कृतं त्वां च मां सती ॥ प्रणनाम
मुदा भक्त्या लोकलीलानुसारिणी ॥ २ ॥ प्रणामांते सतीं वीक्ष्य दक्षदत्तशुभासने ॥ स्थितोऽहं नारद त्वं च विनतामहमागदम् ॥ ३ ॥
त्वामेव यः कामयते यन्तु कामयसे सति ॥ तमाप्नुहि पतिं देवं सर्वज्ञं जगदीश्वरम् ॥ ४ ॥ यो नान्यां जगृहे नापि गृह्णाति न ग्रहीष्यति ॥ जायां
स ते पतिर्भूयादनन्यसदृशश्शुभे ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वा सुचिरं तां वै स्थित्वा दक्षालये पुनः ॥ विसृष्टौ तेन संयातौ स्वस्थानं तौ च नारद ॥ ६ ॥
दक्षोऽभवच्च सुप्रीतस्तदाकर्ण्य गतज्वरः ॥ आददे तनयां स्वां तां मत्वा हि परमेश्वरीम् ॥ ७ ॥ इत्थं विहारै रुचिरैः कौमारैर्भक्तवत्सला ॥ जहाववस्थां
कौमारीं स्वेच्छाधृतनराकृतिः ॥ ८ ॥ बाल्यं व्यतीत्य स्म प्राप्य किञ्चिद्यौवनतां सती ॥ अतीव तपसांगेन सर्वांगेषु मनोहरा ॥ ९ ॥ दक्षस्तां वीक्ष्य
लोकेशः प्रोद्भिन्नांतर्वयस्थिताम् ॥ चिंतयामास भर्गाय कथं दास्य इमां सुताम् ॥ १० ॥ अथ सापि स्वयं भर्गं प्राप्तमैच्छत्तदान्वहम् ॥ पितुर्मनो
गतिं ज्ञात्वा मातुर्निकटमागता ॥ ११ ॥ पप्रच्छाज्ञां तपोहेतोश्शंकरस्य विशालधीः ॥ मातुश्शिवाथ वीरिण्यास्सा सखी परमेश्वरी ॥ १२ ॥ ततस्सती
महेशानं पतिं प्राप्तुं दृढव्रता ॥ सा तमाराधयामास गृहे मातुरनुज्ञया ॥ १३ ॥ आश्विने मासि नन्दायां तिथावानर्च भक्तितः ॥ गुडौदनैस्सलवणैर्हरं
नत्वा निनाय तम् ॥ १४ ॥ कार्तिकस्य चतुर्दश्यामपूपैः पायसैरपि ॥ समाकीर्णैस्समाराध्य सस्मार परमेश्वरम् ॥ १५ ॥ मार्गशीर्षेऽसिताष्टम्यां
सतिलैस्सयवौदनैः ॥ पूजयित्वा हरं कीलैर्निनाय दिवसान् सती ॥ १६ ॥ पौषे तु शुक्लसप्तम्यां कृत्वा जागरणं निशि ॥ अपूजयच्छिवं प्रातः
कृशरान्नेन सा सती ॥ १७ ॥ माघे तु पौर्णमास्यां सा कृत्वा जागरणं निशि ॥ आर्द्रवस्त्रा नदीतीरेऽकरोच्छंकरपूजनम् ॥ १८ ॥ तपस्यासितभूतायां

कृत्वा जागरणं निशि॥ विशेषतस्समानर्च शैलूषैस्सर्वयामसु॥१९॥ चैत्रे शुक्लचतुर्दश्यां पलाशैर्दमनैश्शिवम्॥अपूजयद्दिवारात्रौ संस्मरन् सा निनाय तम्॥ २०॥ राधशुक्लतृतीयायां तिलाहारयवौदनैः॥ पूजयित्वा सती रुद्रं नव्यैर्मासं निनाय तम्॥ २१॥ ज्येष्ठस्य पूर्णिमायां वै रात्रौ संपूज्य शंकरम्॥ वसनैर्बृहतीपुष्पैर्निराहारा निनाय तम्॥ २२॥ आषाढस्य चतुर्दश्यां शुक्लायां कृष्णवाससा॥ बृहतीकुसुमैः पूजा रुद्रस्याकारि वै तथा॥ २३॥ श्रावणस्य सिताष्टम्यां चतुर्दश्यां च सा शिवम्॥ यज्ञोपवीतैर्वासोभिः पवित्रैरप्यपूजयत्॥ २४॥ भाद्रे कृष्णत्रयोदश्यां पुष्पैर्नानाविधैः फलैः॥ संपूज्य च चतुर्दश्यां चकार जलभोजनम्॥ २५॥ नानाविधैः फलैः पुष्पैस्सस्यैस्तत्कालसंभवैः॥ चक्रे मुनियताहाराजपन्मासे शिवार्चनम्॥ २६॥ सर्वमासे सर्वदिने शिवार्चनरता सती॥ दृढव्रता भवेद्देवी स्वेच्छाधृतनराकृतिः॥ २७॥ इत्थं नंदाव्रतं कृत्स्नं समाप्य सुसमाहिता॥ दध्यौ शिवं सती प्रेम्णा निश्चलाभूदनन्यधीः॥ २८॥ एतस्मिन्नंतरे देवा मुनयश्चाखिला मुने॥ विष्णुं मां च पुरस्कृत्य ययुर्द्रष्टुं सतीतपः॥ २९॥ दृष्टागत्य सती देवैर्मूर्ता सिद्धिरिवापरा॥ शिवध्यानमहामग्ना सिद्धावस्थां गता तदा॥ ३०॥ चक्रुः सर्वे सुरास्सत्यै मुदा सांजलयो नतिम्॥ मुनयश्च नतस्कंधा विष्णवाद्याः प्रीतिमानसाः॥ ३१॥ अथ सर्वे सुप्रसन्नाः विष्णवाद्याश्च सुरर्षयः॥ प्रशशंसुस्तपस्तस्यास्सत्यास्तस्मात्सविस्मयाः॥ ३२॥ ततः प्रणम्य तां देवीं पुनस्ते मुनयस्सुराः॥ जग्मुर्गिरिवरं सद्यः कैलास शिववल्लभम्॥ ॥ ३३॥ सावित्रीसहितश्चाहं सह लक्ष्म्या मुदान्वितः॥ वासुदेवोऽपि भगवाञ्जगामाथ हरांतिकम्॥ ३४॥ गत्वा तत्र प्रभुं दृष्ट्वा सुप्रणम्य सुसंभ्रमाः॥ तुष्टुवुर्विविधैस्स्तोत्रैः करौ बद्ध्वा विनम्रकाः॥ ३५॥ देवा ऊचुः॥ नमो भगवते तुभ्यं यत एतच्चराचरम्॥ पुरुषाय महेशाय परेशाय महात्मने॥ ३६॥ आदिबीजाय सर्वेषां चिद्रूपाय पराय च॥ ब्रह्मणे निर्विकाराय प्रकृतेः पुरुषस्य च॥ ३७॥ य इदं प्रतिपद्येदं येनेदं विचकास्ति हि॥ यस्मादिदं यतश्चेदं यस्येदं त्व च यत्रतः॥ ३८॥ योऽस्मात्परस्माच्च परो निर्विकारी महाप्रभुः॥ ईक्षते यस्स्वात्मनीदं तं नताः स्म स्वयंभुवम्॥ ३९॥ अविद्धदृक् परः साक्षी सर्वात्माऽनेकरूपधृक्॥ आत्मभूतः परब्रह्म तपंतं शरणं गताः॥ ४०॥ न यस्य देवा ऋषयः सिद्धाश्च न विदुः पदम्॥ कः पुनर्जंतुरपरो ज्ञातुमर्हति वैरितुम्॥ ४१॥ दिदृक्षवो यस्य पदं मुक्तसंगास्सुसाधवः॥ चरंति सुगतिर्नस्त्वं सलोकव्रतमव्रणम्॥ ४२॥ मज्जन्मादिविकारा नो विद्यंते केऽपि दुःखदाः॥ तथापि मायया त्वं हि गृह्णासि कृपया च तान्॥ ४३॥ तस्मै नमः परेशाय तुभ्यमाश्चर्यकर्मणे॥ नमो गिरां विदूराय ब्रह्मणे परमात्मने॥ ४४॥ अरूपायोरुरूपाय परायानंतशक्तये॥ त्रिलोकपतये सर्वसाक्षिणे सर्वगाय च॥ ४५॥ नम आत्मप्रदीपाय

नैष्कर्म्येण सुलभ्याय कैवल्यपतये नमः ॥ पुरुषाय परेशाय नमस्ते सर्वं
निर्वाणसुखसंपदे ॥ ज्ञानात्मने नमस्तेऽस्तु व्यापकायेश्वराय च ॥ ४६ ॥ नैष्कर्म्येण सुलभ्याय कैवल्यपतये नमः ॥ पुरुषाय परेशाय नमस्ते सर्वदाय च ॥ ४९ ॥
दाय च ॥ ४७ ॥ क्षेत्रज्ञायात्मरूपाय सर्वप्रत्ययहेतवे ॥ ४८ ॥सर्वाध्यक्षाय महते मूलप्रकृतये नमः ॥ पुरुषाय परेशाय नमस्ते सर्वदाय च ॥ ४९ ॥
त्रिनेत्रायेषुवक्त्राय सदाभासाय ते नमः ॥ सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे निष्कारण नमोऽस्तु ते ॥५० ॥ त्रिलोककारणायाथापवर्गाय नमो नमः॥अपवर्गप्रदायाशु
शरणागततारिणे ॥५१ ॥ सर्वाम्नायागमानां चोदधये परमेष्ठिने ॥ परायणाय भक्तानां गुणानां च नमोऽस्तु ते ॥५२॥ नमो गुणारणिच्छन्नचिदूष्माय
महेश्वर ॥ मूढदुष्प्राप्तरूपाय ज्ञानिहृद्वासिने सदा ॥५३॥ पशुपाशविमोक्षाय भक्तसन्मुक्तिदाय च॥स्वप्रकाशाय नित्यायाव्ययायाजस्रसंविदे ॥५४॥
प्रत्यग्द्रष्ट्रेऽविकाराय परमैश्वर्यधारिणे ॥ यं भजन्ति चतुर्वर्गं कामयंतीष्टसद्गतिम् ॥ सोऽभूदकरुणस्त्वं नः प्रसन्नो भव ते नमः॥५५॥एकांतितः कंचनार्थं
भक्ता वांछंति यस्य न ॥ केवलं चरितं ते ते गायंति परमंगलम् ॥ ५६ ॥ अक्षरं परमं ब्रह्म तमव्यक्ताकृतिं विभुम् ॥ अध्यात्मयोगगम्यं त्वां परिपूर्णं
स्तुमो वयम् ॥ ५७ ॥ अतींद्रियमनाधारं सर्वाधारमहेतुकम् ॥अनंतमाद्यं सूक्ष्मं त्वां प्रणमामोऽखिलेश्वर॥५८॥ हर्यादयोऽखिला देवास्तथा लोका
श्चराचराः ॥ नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया कृताः ॥ ५९ ॥ यथार्चिषोऽग्नेस्सवितुर्यांति निर्यांति वासकृत्॥गभस्तयस्तथायं वै प्रवाहो गौण
उच्यते ॥ ६० ॥ न त्वं देवोऽसुरो मर्त्यो न तिर्यङ् न द्विजः प्रभो ॥ न स्त्री न षंढो न पुमान्कुर्यास्सदसन्न किंचन ॥ ६१ ॥ निषेधशेषस्सर्वं त्वं
विश्वकृद्विश्वपालकः ॥ विश्वलयकृद्विश्वात्मा प्रणतास्स्मस्तमीश्वरम् ॥ ६२ ॥ योगरंधितकर्माणो यं प्रपश्यंति योगिनः ॥ योगसंभाविते चित्ते
योगेशं त्वां नता वयम् ॥ ६३ ॥ नमोऽस्तु तेऽसह्यवेग शक्तित्रय त्रयीमय ॥ नमः प्रसन्नपालाय नमस्ते भूरिशक्तये ॥६४ ॥ कदिंद्रियाणां दुर्गेशान
वाप्य परवर्त्मने ॥ भक्तोद्धाररतायाथ नमस्ते गूढवर्चसे ॥ ६५॥ यच्छक्त्याहं धियात्मानं हंत वेद न मूढधीः ॥ तं दुरत्ययमाहात्म्यं त्वां नताः स्मो
महाप्रभुम् ॥ ६६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति स्तुत्वा महादेवं सर्वे विष्णवादिकास्सुराः ॥ तूष्णीमासन्प्रभोरग्रे सद्भक्तिनतकंधराः ॥ ६७ ॥ इति श्री
शिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे नंदाव्रतविधानशिवस्तुतिवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ इति स्तुतिं च हयादिकृतामाकर्ण्य शंकरः ॥ बभूवातिप्रसन्नो हि विजहास च सूतिकृत् ॥ १ ॥ ब्रह्मविष्णू तु दृष्ट्वा तौ सस्त्रीकौ संगतौ
हरः ॥ यथोचितं समाभाष्य पप्रच्छागमनं तयोः ॥ २ ॥ रुद्र उवाच ॥ हे हरे हे विधे देवा मुनयश्चाद्यनिर्भयाः ॥ निजागमनहेतुं हि कथयध्वं सु
तत्त्वतः ॥ ३ ॥ किमर्थमागता यूय किं कार्यं चह विद्यते ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि भवत्स्तुत्या प्रसन्नधीः ॥ ४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति पृष्टे हरेणाहं
सर्वलोकपितामहः ॥ मुनेऽवोचं महादेवं विष्णुना परिचोदितः ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवदेव महादेव करुणासागर प्रभो ॥ यदर्थमागतावावां

॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ता सर्वदेवैश्च कृता शंभोर्नुतिः परा ॥ शिवाच्च सा वरं प्राप्ता शृणु ह्यादरतो मुने ॥ १ ॥ अथो सती पुनः शुक्लपक्षेऽष्टम्यामुपोषिता ॥ आश्विने मासि सर्वेशं पूजयामास भक्तितः ॥ २ ॥ इति नंदाव्रते पूर्णे नवम्यां दिनभागतः ॥ तस्यास्तु ध्यानमग्नायाः प्रत्यक्षमभवद्धरः ॥ ३ ॥ सर्वाङ्गसुन्दरो गौरः पंचवक्त्रस्त्रिलोचनः ॥ चंद्रभालः प्रसन्नात्मा शितिकंठश्चतुर्भुजः ॥ ४ ॥ त्रिशूलब्रह्मकवराभयभृग् भस्मभास्वरः ॥ स्वर्धुन्या विलसच्छीर्षस्सकलाङ्गमनोहरः ॥ ५ ॥ महालावण्यधामा च कोटिचन्द्रसमाननः ॥ कोटिस्मरसमाकांतिस्सर्वथा स्त्रीप्रियाकृतिः ॥ ६ ॥ प्रत्यक्षतो हरं वीक्ष्य सती सेदृग्विधं प्रभुम् ॥ ववन्दे चरणौ तस्य सुलज्जावनतानना ॥ ७ ॥ अथ प्राह महादेवस्सतीं तद्व्रतधारिणीम् ॥ तामिच्छन्नपि भार्यार्थं तपश्चर्यफलप्रदः ॥ ८ ॥ महादेव उवाच ॥ दक्षनंदिनि प्रीतोऽस्मि व्रतेनानेन सुव्रते ॥ वरं वरय संदास्ये यत्र वाऽभिमतं भवेत् ॥ ९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ जानन्नपीह तद्भावं महादेवो जगत्पतिः ॥ जगौ वरं वृणीष्वेति तद्वाक्यश्रवणेच्छया ॥ १० ॥ सापि त्रपावशा युक्ता वक्तुं नो हृदि यत्स्थितम् ॥ शशाक सा त्वभीष्टं यत्तल्लज्जाच्छादितं पुनः ॥ ११ ॥ प्रेममग्नाऽभवत्साति श्रुत्वा शिववचः प्रियम् ॥ तज्ज्ञात्वा सुप्रसन्नोऽभूच्छंकरो भक्तवत्सलः ॥ १२ ॥ वरं ब्रूहि वरं ब्रूहि प्राहेति स पुनर्द्रुतम् ॥ सतीभक्तिवशश्शंभुरंतर्यामी सतांगतिः ॥ १३ ॥ अथ त्रपां स्वां संधाय यदा प्राह हरं सती ॥ ॥ यथेष्टं देहि वरद वरमित्यनिवारकम् ॥ १४ ॥ तदा वाक्यस्यावसानमनवेक्ष्य वृषध्वजः ॥ भव त्वं मम भार्येति प्राह तां भक्तवत्सलः ॥ १५ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य साभीष्टफलभावनम् ॥ तूष्णीं तस्थौ प्रमुदिता वरं प्राप्य मनोगतम् ॥ १६ ॥ सकामस्य हरस्याग्रे स्थिता सा चारुहासिनी ॥ अकरोन्निजभावांश्च हावान्कामविवर्द्धनान् ॥ १७ ॥ ततो भावान्समादाय शृंगाराख्यो रसस्तदा ॥ तयोश्चित्ते विवेशाशु कला हावा यथोदितम् ॥ १८ ॥ तत्प्रवेशात्तु देवर्षे लोकलीलानुसारिणोः ॥ काऽप्यभिष्या तयोरासीच्चित्राचन्द्रमसोर्यथा ॥ १९ ॥ रेजे सती हरं प्राप्य स्निग्धभिन्नांजनप्रभा ॥ चन्द्राभ्यासेऽभ्रलेखेव स्फटिकोज्ज्वलवर्ष्मणः ॥ २० ॥ अथ सा तमुवाचेदं हरं दाक्षायिणी मुहुः ॥ सुप्रसन्ना करौ बद्ध्वा नतका भक्तवत्सलम् ॥ २१ ॥ सत्युवाच ॥ देवदेव महादेव विवाहविधिना प्रभो ॥ पितुर्मे गोचरीकृत्य मां गृहाण जगत्पते ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं सतीवचः श्रुत्वा महेशो भक्तवत्सलः ॥ तथाऽस्त्विति वचः प्राह निरीक्ष्य प्रेमतश्च ताम् ॥ २३ ॥ दाक्षायिण्यपि तं नत्वा शंभुं विज्ञाप्य भक्तितः ॥ प्राप्ताज्ञा मातुरभ्याशमगान्मोहमुदान्विता ॥ २४ ॥ हरोऽपि हिमवत्प्रस्थं प्रविश्य च निजाश्रमम् ॥ दाक्षायिणीवियोगाद्वै कृच्छ्रध्यानपरोऽभवत् ॥ २५ ॥ समाधाय मनः शंभुर्लौकिकीं गतिमाश्रितः ॥ चिंतयामास देवर्षे मनसा मां वृषध्वजः ॥ २६ ॥ ततस्संचिंत्यमानोऽहं

महेशेन त्रिशूलिना ॥ पुरस्तात्प्राविशत्तूर्णं हरसिद्धिप्रचोदितः ॥ २७ ॥ यत्रासौ हिमवत्प्रस्थे तद्वियोगी हरः स्थितः ॥ सरस्वतीयुतस्तात तत्रैव समुपस्थितः ॥२८ ॥ सरस्वतीयुतं मां च देवर्षे वीक्ष्य स प्रभुः ॥ उत्सुकः प्रेमबद्धश्च सत्या शंभुरुवाच ह ॥ २९ ॥ शंभुरुवाच ॥अहं ब्रह्म न्स्वार्थतरः परिग्रहकृतौ च यत् ॥ तदा स्वत्वमिव स्वार्थे प्रतिभाति ममाधुना ॥ ३० ॥ अहमाराधितस्सत्यादाक्षायण्याथ भक्तितः ॥ तस्यै वरो मया दत्तो नंदाव्रतप्रभावतः ॥ ३१ ॥ भर्ता भवेति च तया मत्तो ब्रह्मन् वरो वृतः ॥ मम भार्या भवेत्युक्तं मया तुष्टेन सर्वथा ॥ ३२ ॥ अथावद तदा मां सा सती दाक्षायणी त्विति ॥ पितुर्मे गोचरीकृत्य मां गृहाण जगत्पते ॥ ३३ ॥ तदप्यंगीकृतं ब्रह्मन्मया तद्भक्तितुष्टितः ॥ सा गता भवनं मातुरहमत्रागतो विधे ॥३४ ॥ तस्मात्त्वं गच्छ भवनं दक्षस्य मम शासनात् ॥ तां दक्षोऽपि यथा कन्यां दद्यान्मेऽरं तथा वद ॥३५॥ सतीवियोगभंगस्स्याद्यथा मे त्वं तथा कुरु ॥ समाश्वासय तं दक्षं सर्वविद्याविशारदः ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युदीर्य महादेवस्सकाशे मे प्रजापतेः ॥ सरस्वतीं विलोक्याशु वियोगवशगोऽभवत् ॥ ३७ ॥ तेनाहमपि चाज्ञप्तः कृतकृत्यो मुदान्वितः ॥ प्रावोचं चेति जगतां नाथं तं भक्तवत्सलम् ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यदात्थ भगवाञ्शम्भो तद्विचार्य सुनिश्चितम् ॥ देवानां मुख्यस्स्वार्थो हि ममापि वृषभध्वज ॥ ३९ ॥ दक्षस्तुभ्यं सुतां स्वां च स्वयमेव प्रदास्यति ॥ अहं चापि वदिष्यामि त्वद्वाक्यं तत्समक्षतः ॥ ४० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युदीर्य्य महादेवमहं सर्वेश्वरं प्रभुम् ॥ अगमं दक्षनिलयं स्यंदनेनातिवेगिना ॥ ४१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ विधे प्राज्ञ महाभाग वद नो वदतां वर ॥ सत्यै गृहागतायै स दक्षः किमकरोत्ततः ॥ ४२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तपस्तप्त्वा वरं प्राप्य मनोऽभिलषितं सती ॥ गृहं गत्वा पितुर्मातुः प्रणाममकरोत्तदा ॥४३॥ मात्रे पित्रेऽथ तत्सर्व्वं समाचख्यौ महेश्वरात्॥वरप्राप्तिः स्वसख्या वै सत्यास्तुष्टास्तु भक्तितः॥४४॥ माता पिता च वृत्तांतं सर्वं श्रुत्वासखीमुखात् ॥ आनन्दं परम लेभे चक्रे च परमोत्सवम् ॥ ४५ ॥ द्रव्यं ददौ द्विजातिभ्यो यथाभीष्टमुदारधीः ॥ अन्येभ्यश्चांधदीनेभ्यो वीरिणी च महामनाः ॥ ४६ ॥ वीरिणी तां समालिंग्य स्वसुतां प्रीतिवर्द्धिनीम् ॥ मूर्ध्न्युपाघ्राय मुदिता प्रशशंसुर्मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥ अथ दक्षः कियत्काले व्यतीते धर्मवित्तमः ॥ चिंतयामास देयेयं स्वसुता शम्भवे कथम्॥ ४८॥आगतोऽपि महादेवः प्रसन्नस्स जगाम ह ॥ पुनरेव कथं सोऽपि सुतार्थेऽत्रागमिष्यति ॥ ४९ ॥ प्रस्थाप्योऽथ मया कश्चिच्छंभोर्निकटमंजसा ॥ नैतद्योग्यं न गृह्णीयाद्यद्येवं विफलार्दना ॥ ५० ॥अथवा पूजयिष्यामि तमेव वृषभध्वजम् ॥ मदीयतनया भक्त्या स्वयमेव यथा भवेत् ॥ ५१ ॥ तथैव पूजितस्सोऽपि वांच्छत्यार्यप्रयत्नतः ॥ शंभुर्भवतु

मद्वर्त्तेत्येवं दत्तवरेण तव् ॥ ५२ ॥ इति चिंतयतस्तस्य दक्षस्य पुरतोऽन्वहम् ॥ उपस्थितोऽहं सहसा सरस्वत्यन्वितस्तदा ॥ ५३ ॥
मां दृष्ट्वा पितरं दक्षः प्रणम्यावनतः स्थितः ॥ आसनं च ददौ मह्यं स्वभवाय यथोचितम् ॥ ५४ ॥ ततो मां सर्वलोकेशं तत्रागमनकारणम् ॥
दक्षः पप्रच्छ सः क्षिप्रं चिंताविष्टोऽपि हर्षितः ॥ ५५ ॥ ॥ दक्ष उवाच॥ तवात्रागमने हेतुः कः प्रवेशे स सृष्टिकृत् ॥ ममोपरि सुप्रसादं कृत्वाचक्ष्व
जगद्गुरो ॥ ५६ ॥ पुत्रस्नेहात्कार्यवशादथवा लोककारक ॥ ममाश्रमं समायातो रुष्टस्य तव दर्शनात् ॥ ५७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति पृष्टस्स्वपुत्रेण
दक्षेण मुनिसत्तम ॥ विहसन्नब्रुवं वाक्यं मोदयंस्तं प्रजापतिम् ॥ ५८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु दक्ष यदर्थं त्वत्समीपमहमागतः ॥ त्वत्तो कस्य हितं
मेऽपि भवतोऽपि तदीप्सितम् ॥ ५९ ॥ तव पुत्री समाराध्य महादेवं जगत्पतिम् ॥ यो वरः प्रार्थितस्तस्य समयोऽयमुपागतः ॥ ६० ॥ शंभुना तव
पुत्र्यर्थं त्वत्सकाशमहं ध्रुवम् ॥ प्रस्थापितोऽस्मि यत्कृत्यं श्रेयस्तदवधारय॥ ६१॥ वरं दत्त्वा गतो रुद्रस्तावत्प्रभृति शंकरः ॥ त्वत्सुतया वियोगेन
न शर्म लभतेऽजसा ॥ ६२॥ अलब्धच्छिद्रमदनो जिगाय गिरिशं न यम्॥ सर्वैः पुष्पमयैर्बाणैर्यत्नं कृत्वापि भूरिशः ॥ ६३ ॥ स कामवाणवि
द्धोऽपि परित्यज्यात्मचिंतनम् ॥ सतीं विचिंतयन्नास्ते व्याकुलः प्राकृतो यथा ॥ ६४ ॥ विस्मृत्य प्रश्रुतां वाणीं गणाग्रे विप्रयोगतः ॥ क्व सतीत्येव
मभितो भाषते नकृतावपि ॥ ६५ ॥ मया यद्वांछितं पूर्वं त्वया च मदनेन च ॥ मरीच्याद्यैर्मुनिवरैस्तत्सिद्धमधुना सुत ॥ ६६॥ त्वत्पुत्र्याराधितश्शं
भुस्सोऽपि तस्या विचिंतनात् ॥ अनुशोधयितुं प्रेप्सुर्वर्त्तते हिमवद्गिरौ ॥ ६७ ॥ यथा नानाविधैर्भावैस्सत्त्वात्तेन व्रतेन च ॥ शंभुराराधितस्तेन तथै
वाराध्यते सती ॥ ६८ ॥ तस्मात्तु दक्षतनयां शंभ्वर्थं परिकल्पिताम् ॥ तस्मै देह्यविलंबेन कृता ते कृतकृत्यता ॥ ६९ ॥ अहं तमानयिष्यामि नार
देन त्वदालयम् ॥ तस्मै त्वमेनां संयच्छ तदर्थे परिकल्पिताम् ॥७० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रुत्वा मम वचश्चेति स मे पुत्रोऽतिहर्षितः ॥ एवमेवेति
मां दक्ष उवाच परहर्षितः ॥ ७१ ॥ ततस्सोऽहं मुने तत्रागमममत्यंतहर्षितः ॥ उत्सुको लोकनिरतो गिरिशो यत्र संस्थितः ॥ ७२ ॥ गते
नारद दक्षोऽपि सदारतनयो ह्यपि ॥ अभवत्पूर्णकामस्तु पीयूषैरिव पूरितः ॥ ७३ ॥ ॥ इति श्रीशैवे महापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहि
तायां द्वितीये सतीखंडे सतीवरलाभो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ रुद्रपार्श्वे त्वयि गते किमभूच्चरितं
ततः ॥ का वार्ता ह्यभवत्तात किं चकार हरः स्वयम् ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथाहं शिवमानेतुं प्रसन्नः परमेश्वरम् ॥ आसदं
हि महादेवं हिमवद्गिरिसंस्थितम् ॥ २ ॥ मां वीक्ष्य लोकस्रष्टारमायांतं वृषभध्वजः ॥ मनसा संशयं चक्रे सतीप्राप्तौ मुहुर्मुहुः ॥ ३ ॥ अथ

427

प्रीत्या हरो लोके गतिमाश्रित्य लीलया ॥ सत्या भक्त्या च मां क्षिप्रमुवाच प्राकृतो यथा ॥ ४ ॥ ईश्वर उवाच ॥ किमकार्षीत्सुरज्येष्ठ सत्यर्थे त्वत्सुतस्स माम् ॥ कथयस्व यथा स्वांतं न दीर्येन्मन्मथेन हि ॥ ५ ॥ धावमानो विप्रयोगो मामेव च सतीं प्रति ॥ अभिहंति सुरज्येष्ठ त्यक्तान्यां प्राणधारिणीम् ॥ ६ ॥ सतीति सततं ब्रह्मन् वद कार्यं करोम्यहम् ॥ अभेदान्मम सा प्राप्या तद्विधे क्रियतां तथा ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति रुद्रोक्तवचनं लोकाचारसुगर्भितम् ॥ श्रुत्वाहं नारदमुने सांत्वयन्नगदं शिवम् ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सत्यर्थं यन्मम सुतो वदतिस्म वृषध्वज ॥ तच्छृणुष्व निजासाध्यं सिद्धमित्यवधारय ॥९॥ देया तस्मै मया पुत्री तदर्थं परिकल्पिता ॥ ममाभीष्टमिदं कार्यं त्वद्वाक्यादधिकं पुनः॥१०॥ मत्पुत्र्याराधितश्शंभुरेतदर्थं स्वयं पुनः ॥ सोऽप्यन्विष्यति मां यस्मात्तदा देया मया हरे ॥ ११ ॥ शुभे लग्ने सुमुहूर्ते समागच्छतु सेति किम् ॥ तदा दास्यामि तनयां भिक्षार्थं शंभवे विधे ॥ १२ ॥ इत्युवाच स मां दक्षस्तस्मात्त्वं वृषभध्वज ॥ शुभे मुहूर्ते तद्वेश्म गच्छ तामानयस्व च ॥ १३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा मम वचो लौकिकीं गतिमाश्रितः ॥ उवाच विहसन्रुद्रो मुने मां भक्तवत्सलः ॥ १४ ॥ रुद्र उवाच ॥ गमिष्ये भवता सार्द्धं नारदेन च तद्गृहम् ॥ अयमेव जगत्स्रष्टस्तस्मात्त्वं नारदं स्मर ॥ १५ ॥ मरीच्यादीन् स्वपुत्रांश्च मानसानपि संस्मर ॥ तैः सार्द्धं दक्षनिलयं गमिष्ये सगणो विधे ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याज्ञप्तोऽहमीशेन् लोकाचारपरेण ह ॥ संस्मरं नारदं त्वां च मरीच्यादीन्सुतांस्तथा ॥ १७ ॥ ततस्समागतास्सर्वे मानसास्तनयास्त्वया ॥ मम स्मरणमात्रेण हृष्टास्ते द्रुतमादरात् ॥ १८ ॥ विष्णुस्समागतस्तूर्णं स्मृतो रुद्रेण शैवराट् ॥ स स्वसैन्यः कमलया गरुडारूढ एव च ॥ १९ ॥ अथ चैत्रसिते पक्षे नक्षत्रे भगदैवते ॥ त्रयोदश्यां दिने भानौ निर्गच्छत्स महेश्वरः ॥ २० ॥ सर्वैस्सुरगणैस्सार्द्धं ब्रह्मविष्णुपुरस्सरैः ॥ तथा तैर्मुनिभिर्गच्छन् स बभौ पथि शंकरः ॥ २१ ॥ मार्गे समुत्सवो जातो देवादीनां च गच्छताम् ॥ तथा हरगणानां च सानंदमनसामति ॥ २२ ॥ गजगोव्याघ्रसर्पाश्च जटाचंद्रकला तथा ॥ जग्मुस्सर्वे भूषणत्वं यथायोग्यं शिवेच्छया ॥ २३ ॥ ततः क्षणेन बलिना वलीवर्देन वेगिना ॥ स विष्णुप्रमुखः प्रीत्या प्राप दक्षालयं हरः ॥ २४ ॥ ततो दक्षो विनीतात्मा संप्रहृष्टतनूरुहः ॥ प्रययौ सन्मुखं तस्य संयुक्तस्सकलैर्निजैः ॥ २५ ॥ सर्वे सुरगणास्तत्र स्वयं दक्षेण सत्कृताः ॥ पार्श्वे श्रेष्ठं च मुनिभिरुपविष्टा यथाक्रमम् ॥ २६ ॥ परिवार्याखिलान्देवान्गणांश्च मुनिभिर्यथा ॥ दक्षस्समानयामास गृहाभ्यंतरतश्शिवम् ॥ २७ ॥ अथ दक्षः प्रसन्नात्मा स्वयं सर्वेश्वरं हरम् ॥ समानर्च विधानेन दत्त्वासनमनुत्तमम् ॥ २८ ॥ ततो विष्णुं च मां विप्रान्सुरान्सर्वान्गणांस्तथा ॥ पूजयामास सद्भक्त्या यथो

चितविधानतः ॥ २९ ॥ कृत्वा यथोचितां पूजां तेषां पूज्यादिभिस्तथा ॥ चकार संविदं दक्षो मुनिभिर्मानसः पुनः ॥ ३० ॥ ततो मां पितरं प्राह दक्षः प्रीत्या हि मत्सुतः ॥ प्रणिपत्य त्वया कर्म काय वैवाहिकं विभो ॥ ३१ ॥ बाढमित्यहमप्युक्त्वा प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ समुत्थाय ततोऽकार्षं तत्कार्यमखिलं तथा ॥ ३२ ॥ ततश्शुभे मुहूर्ते हि लग्ने गृहबलान्विते ॥ सतीं निजसुतां दक्षो ददौ हर्षेण शंभवे ॥ ३३ ॥ उद्वाहविधिना सोऽपि पाणिं जग्राह हर्षितः ॥ दाक्षायण्या वरतनोस्तदानीं वृषभध्वजः ॥ ३४ ॥ अहं हरिस्त्वदाद्या वै मुनयश्च सुरा गणाः ॥ नेमुस्सर्वे संस्तुतिभिस्तोषयामासुरीश्वरम् ॥ ३५ ॥ समुत्सवो महानासीन्नृत्यगानपुरस्सरः ॥ आनन्दं परमं जग्मुस्सर्वे मुनिगणाः सुराः ॥ ३६ ॥ कन्यां दत्त्वा कृतार्थोऽभूत्तदा दक्षो हि मत्सुतः ॥ शिवाशिवौ प्रसन्नौ च निखिलं मंगलालयम् ॥ ३७ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे कन्यादानवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कृत्वा दक्षस्सुतादानं यौतकं विविधं ददौ ॥ हराय सुप्रसन्नश्च द्विजेभ्यो विविधं धनम् ॥ १ ॥ अथ शंभुमुपागत्य समुत्थाय कृतांजलिः ॥ सार्द्धं कमलया चेदमुवाच गरुडध्वजः ॥ २ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ देव देव महादेव करुणासागर प्रभो ॥ त्वं पिता जगतां तात सती माताखिलस्य च ॥ ३ ॥ युवां लीलावतारौ वै सतां क्षेमाय सर्वदा ॥ खलानां निग्रहार्थाय श्रुतिरेषा सनातनी ॥ ४ ॥ स्निग्धनीलांजनश्यामशोभया शोभसे हर ॥ दाक्षायण्या यथा चाहं प्रतिलोमेन पद्मया ॥ ५ ॥ देवानां वा नृणां रक्षां कुरु सत्याऽनया सतम् ॥ संसारसारिणां शम्भो मंगलं सर्वदा तथा ॥ ६ ॥ य एनां साभिलाषो वै दृष्ट्वा श्रुत्वाथवा भवेत् ॥ तं हन्यास्सर्वभूतेश विज्ञप्तिरिति मे प्रभो ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा वचो विष्णोर्विहस्य परमेश्वरः ॥ एवमस्त्विवति सर्वज्ञ प्रोवाच मधुसूदनम् ॥ ८ ॥ स्वस्थानं हरिरागत्य स्थित आसीन्मुनीश्वर ॥ उत्सवं कारयामास जुगोप चरितं च तत् ॥ ९ ॥ अहं देवीं समागत्य गृह्योक्तविधिनाऽखिलम् ॥ अग्निकार्यं यथोद्दिष्टमकार्षं च सुविस्तरम् ॥ १० ॥ ततश्शिवा शिवश्चैव यथाविधि प्रहृष्टवत् ॥ अग्नेः प्रदक्षिणं चक्रे मदाचार्यद्विजाज्ञया ॥ ११ ॥ तदा महोत्सवस्तत्राद्भुतोऽभूद्द्विजसत्तम ॥ सर्वेषां सुखदं वाद्यं गीतनृत्यपुरस्सरम् ॥ १२॥ तदानीमद्भुतं तत्र चरितं समभूदति ॥ सुविस्मयकरं तात तच्छृणु त्वं वदामि ते ॥ १३ ॥ दुर्ज्ञेया शांभवी माया तया संमोहितं जगत् ॥ सचराचरमत्यंतं सदेवासुरमानुषम् ॥ १४ ॥ योऽहं शंभुं मोहयितुं पुरेच्छं कपटेन ह ॥ मां च तं शंकरस्तात मोहयामास लीलया ॥ १५ ॥ इच्छेत्परापकारं यस्तस्यैव भवेद्ध्रुवम् ॥ इति मत्वाऽपकारं नो कुर्यादन्यस्य पूरुषः ॥ १६ ॥ प्रदक्षिणां प्रकुर्वत्या वह्नेस्सत्याः पदद्वयम् ॥ आविर्बभूव वसनात्तदद्राक्ष

महं मुने ॥१७॥ मदनाविष्टचेताश्च भूत्वांगानि व्यलोकयम् ॥ अहं सत्या द्विजश्रेष्ठ शिवमायाविमोहितः ॥१८॥ यथा यथाहं रम्याणि व्यैक्षमंगानि कौतुकात् ॥ सत्या बभूव संहृष्टः कामार्तो हि तथा तथा ॥ १९ ॥ अहमेवं तथा दृष्ट्वा दक्षजां च पतिव्रताम् ॥ स्मराविष्टमना वक्त्रं द्रष्टुकामोऽभवं मुने ॥ २० ॥ न शंभोर्लज्जया वक्त्रं प्रत्यक्षं च विलोकितम् ॥ न च सा लज्जयाविष्टा करोति प्रकटं मुखम् ॥ २१ ॥ ततस्तद्दर्शनार्थाय सदुपायं विचारयन् ॥धूम्रघोरेण कामार्तोऽकार्षं तच्च ततः परम् ॥२२॥ आर्द्रेंधनानि भूरीणि क्षिप्त्वा तत्र विभावसौ ॥ स्वल्पाज्याहुतिविन्यासादार्द्रद्रव्योद्भव स्तथा ॥ २३ ॥ प्रादुर्भूतस्ततो धूमो भूयांस्तत्र समंततः ॥ तादृग् येन तमोभूतं वेदीभूमिविनिर्मितम् ॥ २४ ॥ ततो धूमाकुले नेत्रे महेशः परमेश्वरः ॥ हस्ताभ्यां छादयामास बहुलीलाकरः प्रभुः ॥ २५ ॥ ततो वस्त्रं समुत्क्षिप्य सतीवक्त्रमहं मुने ॥ अवेक्षं किल कामार्तः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ॥ २६ ॥ मुहुर्मुहुरहं तात पश्यामि स्म सतीमुखम् ॥ अथेन्द्रियविकारं च प्राप्तवानस्मि सोऽवशः ॥ २७ ॥मम रेतः प्रचस्कंद ततस्तद्वीक्षणाद्द्रुतम् ॥ चतुर्बिन्दुमितं भूमौ तुषारचयसंनिभम् ॥२८॥ ततोऽहं शंकितो मौनी तत्क्षणं विस्मितो मुने ॥ अच्छादये स्म तद्रेतो यथा कश्चिद्बुबोध न ॥२९॥ अथ तद्भगवाञ्छंभुर्ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा ॥ रेतोऽवस्कंदनात्तस्य कोपादेतदुवाच ह ॥ ३० ॥ रुद्र उवाच ॥ किमेतद्विहितं पाप त्वया कर्म विगर्हितम् ॥ विवाहे मम कांताया वक्त्रं दृष्टं न रागतः ॥३१॥ त्वं वेत्सि शंकरेणैतत्कर्म ज्ञातं न किंचन ॥ त्रैलोक्येऽपि न मेऽज्ञातं गूढं तस्मात्कथं विधे॥ ॥ ३२ ॥ यत्किंचित्त्रिषु लोकेषु जंगमं स्थावरं तथा ॥ तस्याहं मध्यगो मूढ तैलं यद्वत्तिलांतिगम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा प्रियविष्णुर्मां तदा विष्णुवचः स्मरन् ॥ इयेष हंतुं ब्रह्माणं शूलमुद्यम्य शंकरः ॥ ३४ ॥ शंभुनोद्यमिते शूले मां च हंतुं द्विजोत्तम ॥ मरीचिप्रमुखास्ते वै हाहाकारं च चक्रिरे ॥ ३५ ॥ ततो देवगणास्सर्वे मुनयश्चाखिलास्तथा ॥ तुष्टुवुश्शंकरं तत्र प्रज्वलंतं भयातुराः ॥ ३६ ॥ देवा ऊचुः ॥ देव देव महादेव शरणागतवत्सल ॥ ब्रह्माणं रक्ष रक्षेश कृपां कुरु महेश्वर ॥ ३७ ॥ जगत्पिता महेश त्वं जगन्माता सती मता ॥ हरिब्रह्मादयस्सर्वे तव दासास्सुरप्रभो ॥ ३८ ॥ अद्भुताकृतिलीलस्त्वं तव मायाद्भुता प्रभो ॥ तया विमोहितं सर्वं विना त्वद्भक्तिमीश्वर ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थं बहुतरं दीना निर्जरा मुनयश्च ते ॥ तुष्टुवुर्देवदेवेशं क्रोधाविष्टं महेश्वरम् ॥ ४० ॥ दक्षो मैवं मैवमिति पाणिमुद्यम्य शंकितः ॥ वारयामास भूतेशं क्षिप्रमेत्य पुरोगतः ॥ ४१ ॥ अथाग्रेशं गतं वीक्ष्य तदा दक्षं महेश्वरः ॥ प्रत्युवाचाप्रियमिदं संस्मरन्प्रार्थनां हरेः ॥ ४२ ॥ महेश्वर उवाच ॥ विष्णुनामेऽतिभक्तेन यदिदानीमुदीरितम् ॥ मयाप्यंगीकृतं कर्तुं तदिहैव प्रजापते ॥ ४३ ॥

सतीं यस्साभिलाषस्सन् वीक्षेत वध तं प्रभो ॥ इति विष्णुवचस्सत्यं विधिं हत्वा करोम्यहम् ॥ ४४ ॥ साभिलाषः कथं ब्रह्मा सतीं समवलोकयत् ॥ अभवत्त्यक्तरेतास्तु ततो हन्मि कृतागसम् ॥ ४५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्तवति देवेशे महेशे क्रोधसंकुले ॥ चकंपिरे जनाः सर्वे सदेवमुनिमानुषाः ॥ ४६ ॥ हाहाकारो महानासीदौदासीन्यं च सर्वशः ॥ अभूवं विकलोऽतीव तदाहं तद्विमोहकः ॥ ४७ ॥ अथ विष्णुर्महेशातिप्रियकार्यविचक्षणः ॥ तमेवंवादिनं रुद्रं तुष्टाव प्रणतस्सुधीः ॥ ४८ ॥ स्तुत्वा च विविधैः स्तोत्रैश्शंकरं भक्तवत्सलम् ॥ इदमूचे वारयंस्तं क्षिप्रं भूत्वा पुरस्सरः ॥ ४९ ॥ विष्णुरुवाच ॥ विधिं न जहि भूतेश स्रष्टारं जगतां प्रभुम् ॥ अयं शरणगस्तेऽद्य शरणागतवत्सलः ॥ ५० ॥ अहं तेऽतिप्रियो भक्तो भक्तराज इतीरितः ॥ विज्ञप्तिं हृदि मे मत्वा कृपां कुरु ममोपरि ॥ ५१ ॥ अन्यच्च शृणु मे नाथ वचनं हेतुगर्भितम् ॥ तन्मनुष्व महेशान कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ ५२ ॥ प्रजास्स्रष्टुमयं शंभो प्रादुर्भूतश्चतुर्मुखः ॥ अस्मिन् हते प्रजास्रष्टा नास्त्यन्यः प्राकृतोऽधुना ॥ ५३ ॥ सृष्टिस्थित्यंतकर्माणि करिष्यामः पुनः पुनः ॥ त्रयो देवा वयं नाथ शिवरूप त्वदाज्ञया ॥ ५४ ॥ एतस्मिन्निहते शम्भो कस्त्वत्कर्म करिष्यति ॥ तस्मान्न वध्यो भवता सृष्टिकृल्लयकृद्विभो ॥ ५५ ॥ अनेनैव सती कन्या दक्षस्य च शिवा विभो ॥ सदुपायेन वै भार्या भवदर्थे प्रकल्पिता ॥ ५६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य महेशस्तु विज्ञप्तिं विष्णुना कृताम् ॥ प्रत्युवाचाखिलांस्तांश्च श्रावयंश्च दृढव्रतः ॥ ५७ ॥ ॥ महेश उवाच ॥ देव देव रमेशान विष्णो मत्प्राणवल्लभ ॥ न निवारय मां तात वधादस्य खलस्त्वयम् ॥ ५८ ॥ पूरयिष्यामि विज्ञप्तिं पूर्वान्तेंऽगीकृतां मया ॥ महापापकरं दुष्टं हन्म्येनं चतुराननम् ॥ ५९ ॥ अहमेव प्रजास्स्रक्ष्ये सर्वाः स्थिरचरा अपि ॥ अन्यं स्रक्ष्ये सृष्टिकरमथवाहं स्वतेजसा ॥ ६० ॥ हत्वैनं विधिमेवाहं स्वपणं पूरयन् कृतम् ॥ स्रष्टारमेकं स्रक्ष्यामि न निवारय मश माम् ॥ ६१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति तस्य वचश्श्रुत्वा गिरीशस्याह चाच्युतः ॥ स्मितप्रभिन्नहृदयः पुनर्मैवमितीरयन् ॥ ६२ ॥ ॥ अच्युत उवाच ॥ प्रतिज्ञापूरणं योग्यं परस्मिन्पुरुषेऽस्ति वै ॥ विचारयस्व वध्येश भवत्यात्मनि न प्रभो ॥ ६३ ॥ त्रयो देवा वयं शंभो त्वदात्मानः परा नहि ॥ एकरूपा न भिन्नाश्च तत्त्वतस्सुविचारय ॥ ६४ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा विष्णोस्स्वातिप्रियस्य सः ॥ शंभुरूचे पुनस्तं वै ख्यापयन्नात्मनो गतिम् ॥ ६५ ॥ शम्भुरुवाच ॥ हे विष्णो सर्वभक्तेश कथमात्मा विधिर्मम ॥ लक्ष्यते भिन्न एवायं प्रत्यक्षेणाग्रतः स्थितः ॥ ६६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याज्ञप्तो महेशेन सर्वेषां पुरतस्तदा ॥ इदमूचे महादेवं तोपयन् गरुडध्वजः ॥ ६७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ न ब्रह्मा भवतो भिन्नो न त्वं तस्मात्सदाशिव ॥ नवाहं भवतो भिन्नो न मत्त्वं परमेश्वर ॥ ६८ ॥ सर्वं

जानासि सर्वज्ञ परमेश सदाशिव ॥ मन्मुखादखिलात्सर्वं संश्रावयितुमिच्छसि ॥ ६९ ॥ त्वदाज्ञया वदामीश शृण्वंतु निखिलास्सुराः ॥ मुनयश्चापरे शैवं तत्त्वं संधार्य स्वं मनः ॥ ७० ॥ प्रधानस्याऽप्रधानस्य भागाभागस्य रूपिणः ॥ ज्योतिर्मयस्य भागास्ते वयं देवाः प्रभोस्त्रयः ॥ ७१ ॥ कस्त्वं कोऽहं च को ब्रह्मा तवैव परमात्मनः ॥ अंशत्रयमिदं भिन्नं सृष्टिस्थित्यंतकारणम् ॥७२ ॥ चिंतयस्वात्मनात्मानं स्वलीलाधृतविग्रहः ॥ एक स्त्वं ब्रह्म सगुणो ह्यंशभूता वयं त्रयः ॥ ७३ ॥ शिरोग्रीवादिभेदेन यथैकस्यैव वर्ष्मणः ॥ अंगानि ते तथेशस्य तस्य भागत्रयं हर ॥७४ ॥ यज्ज्यो तिरभ्रं स्वपुरं पुराणं कूटस्थमव्यक्तमनंतरूपम् ॥ नित्यं च दीर्घादिविशेषणाद्यैर्हीनं शिवस्त्वं तत एव सर्वम् ॥ ७५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वच स्तस्य महादेवो मुनीश्वर ॥ बभूव सुप्रसन्नश्च न जघान स मां ततः ॥ ७६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे सतीविवाहशिवलीलावर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन् विधे महाभाग शिवभक्त वरप्रभो ॥ श्रावितं चरितं शंभोरद्भुतं मंगलायनम् ॥ १ ॥ ततः किमभवत्तात कथ्यतां शशिमौलिना ॥ सत्याश्च चरितं दिव्यं सर्वाघौघविनाशनम् ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ निवृत्ते शंकरे चास्मद्वधाद्भक्तानुकंपिनि ॥ अभवन्निर्भयास्सर्वे सुखिनस्सुप्रसन्नकाः॥ ३ ॥ नतस्कंधास्सांजलयः प्रणेमुर्निखिलाश्च ते ॥ तुष्टुवुश्शंकरं भक्त्या चक्रुर्जयरवं मुदा ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नेव कालेऽहं प्रसन्नो निर्भयो मुने ॥ अस्तवं शंकरं भक्त्या विविधैश्च शुभस्तवैः ॥ ५ ॥ ततस्तुष्टमनाश्शंभुर्बहुलीलाकरः प्रभुः ॥ मुने मां समुवाचेदं सर्वेषां शृण्वतां तदा ॥ ६ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ब्रह्मन् तात प्रसन्नोऽहं निर्भयस्त्वं भवा धुना ॥ स्वशीर्षं स्पृश हस्तेन मदाज्ञां कुर्वसंशयम् ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शंभोर्बहुलीलाकृतः प्रभोः ॥ स्पृशन् स्वं कं तथा भूत्वा प्राणमं वृषभध्वजम् ॥ ८ ॥ यावदेवमहं स्वं कं स्पृशामि निजपाणिना ॥ तावत्तत्र स्थितं सद्यस्तद्रूपवृषवाहनम् ॥ ९ ॥ ततो लज्जापरीतां गस्स्थितश्चाहमधोमुखः ॥ इन्द्राद्यैरमरैस्सर्वैस्सुदृष्टस्सर्वतस्स्थितैः ॥ १० ॥ अथाहं लज्जयाविष्टः प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥ प्रावोचं संस्तुतिं कृत्वा क्षम्यतां क्षम्यतामिति ॥ ११ ॥ अस्य पापस्य शुध्यर्थं प्रायश्चित्तं वद प्रभो ॥ निग्रहं च तथा न्यायं येन पापं प्रयातु मे ॥ १२ ॥ इत्युक्तस्तु मया शंभुरुवाच प्रणतं हि तम् ॥ सुप्रसन्नतरो भूत्वा सर्वेशो भक्तवत्सलः ॥ १३ ॥ शंभुरुवाच ॥ अनेनैव स्वरूपेण मदधिष्ठितकेन हि ॥ तपः कुरु प्रस न्नात्मा मदाराधन तत्परः ॥ १४ ॥ ख्यातिं यास्यसि सर्वत्र नाम्ना रुद्रशिरः क्षितौ ॥ साधकः सर्वकृत्यानां तेजोभाजां द्विजन्मनाम् ॥ १५ ॥ मनु ष्याणामिदं कृत्यं यस्माद्वीर्य्य त्वयाऽधुना ॥ तस्मात्त्वं मानुषो भूत्वा विचरिष्यसि भूतले ॥ १६ ॥ यस्त्वां चानेन रूपेण दृष्ट्वा कौ विचरिष्यति ॥

किमेतद्ब्रह्मणो मूर्ध्नि वदन्निति पुनन्तकः ॥ १७ ॥ ततस्ते वेष्टितं सर्वं कौतुकाच्छ्रोष्यतीति यः ॥ परदारकृतात्त्यागान्मुक्तिं सत्त्वस्य यास्यति ॥१८॥
यथा यथा जनश्चैतत्कृत्यन्नो कीर्तयिष्यति ॥ तथा तथा विशुद्धिस्ते पापस्यास्य भविष्यति ॥ १९ ॥ एतदेव हि ते ब्रह्मन् प्रायश्चित्तं मये
रितम् ॥ जनहास्यकरं लोके तव गर्हाकरं परम् ॥२०॥ एतच्च तव वीर्यं हि पतितं वेदमध्यगम् ॥ [illegible] मया स्पष्टं नैतद्वार्यं भविष्यति ॥
॥ २१ ॥चतुर्बिन्दुमितं रेतः पतितं यत्क्षितौ तव ॥ तन्मितास्तोयदा व्योम्नि भवेयुः प्रलयकराः ॥ २२ ॥ तस्मिन्नवसरे तत्र देवर्षीणां पुरो
द्रुतम् ॥ तद्रेतसस्समभवंस्तन्मिताश्च बलाहकाः ॥ २३ ॥ संवर्तकस्तथावर्तः पुष्करो द्रोण एव च ॥ एते चतुर्विधास्तात महामेघा
लयंकराः ॥ २४ ॥ ॥ गर्जंतश्चाथ मुंचंतस्तोयानीषच्छिवेच्छया ॥ फलुर्व्योम्नि मुनिश्रेष्ठ संप्राप्तास्ते [illegible] ॥ २५ ॥ तैस्तु संछा
दिते व्योम्नि सुगर्जद्भिश्च शंकरः ॥ प्रशान्दाक्षायणी देवी भृशं शांतोऽभवद्द्रुतम् ॥ २६ ॥ अथ चाहं वीतभयश्शंकरस्याज्ञया तदा ॥
शेषं वैवाहिकं कर्म समाप्तिमनयं मुने ॥ २७ ॥ पपात पुष्पवृष्टिश्च शिवाशिवशिरस्कयोः ॥ सर्वत्र च मुनिश्रेष्ठ मुदा देवगणोज्झिता ॥ २८ ॥
वाद्यमानेषु वाद्येषु गायमानेषु तेषु च ॥ पठत्सु विप्रवर्गेषु वादान् भक्त्यान्वितेषु च ॥ २९ ॥ रंभादिषु पुरंध्रीषु नृत्यमानासु सादरम् ॥ महोत्सवो
महानासीद्देवपत्नीषु नारद ॥ ३० ॥ अथ कर्मवितानेशः प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ प्राह मां प्रांजलिं प्रीत्या लौकिकीं गतिमाश्रितः ॥ ३१ ॥
॥ ईश्वर उवाच ॥ हे ब्रह्मन् सुकृतं कर्म सर्वं वैवाहिकं च यत् ॥ प्रसन्नोऽस्मि त्वमाचार्यो दद्यां ते दक्षिणां च काम् ॥३२॥ याचस्व तां सुरज्येष्ठ यद्यपि
स्यात्सुदुर्लभा ॥ ब्रूहि शीघ्रं महाभाग नादेयं विद्यते मम ॥ ३३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्सोऽहं शंकरस्य कृतांजलिः ॥ मुनेऽवोच
विनीतात्मा प्रणम्य च मुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदि प्रसन्नो देवेश वरयोग्योऽस्म्यहं यदि ॥ तत्कुरु त्वं महेशान सुप्रीत्या यद्वदाम्यहम् ॥
॥ ३५ ॥ अनेनैव तु रूपेण वेद्यामस्यां महेश्वर ॥ त्वया स्थेयं सदैवात्र नृणां पापविशुद्धये ॥३६॥ येनास्य संनिधौ कृत्वा स्वाश्रमं शशिशेखर ॥
तपः कुर्यां विनाशाय स्वपापस्यास्य शंकर ॥ ३७ ॥ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां नक्षत्रे भगदैवते ॥ सूर्यवारे च यो भक्त्या वीक्षेत भुवि मानवः ॥ ३८ ॥
तदैव तस्य पापानि प्रयांतु हर संक्षयम् ॥ वर्द्धेत विपुलं पुण्यं रोगा नश्यंतु सर्वशः ॥ ३९ ॥ या नारी दुर्भगा वंध्या काणा रूपविवर्जिता ॥ सापि
त्वद्दर्शनादेव निर्दोषा संभवेद्ध्रुवम् ॥ ४० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचो मे हि स्वात्मसौख्यप्रदं [illegible] ॥ तथास्त्विति शिवः प्राह सुप्रसन्नेन
चेतसा ॥ ४१ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ हिताय सर्वलोकस्य वेद्यां तस्यां वरस्थितः ॥ स्थास्यामि सहितः पत्न्या तत्या त्वद्वचनाद्विधे ॥ ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा भगवांस्तत्र सभार्यो वृषभध्वजः ॥ उवाच वेदिमध्यस्थो मूर्तिं कृत्वांशरूपिणीम् ॥ ४३ ॥ ततो दक्षं समामंत्र्य शंकरः परमेश्वरः ॥ पत्न्या सत्या गंतुमनाः अभूत्स्वजनवत्सलः ॥ ४४ ॥ एतस्मिन्नंतरे दक्षो विनयावनतस्सुधीः ॥ सांजलिर्नतकः प्रीत्या तुष्टाव वृषभध्वजम् ॥ ४५ ॥ विष्ण्वादयस्सुरास्सर्वे मुनयश्च गणास्तदा ॥ नत्वा संस्तूय विविधं चक्रुर्जयरवं मुदा ॥ ४६ ॥ आरोप्य वृषभे शंभुस्सतीं दक्षाज्ञया मुदा ॥ जगाम हिमवत्प्रस्थं वृषभस्थस्स्वयं प्रभुः ॥ ४७ ॥ अथ सा शंकराभ्यासे सुदती चारुहासिनी ॥ विरेजे वृषभस्था वै चन्द्रांते कालिका यथा ॥ ४८ ॥ विष्ण्वादयः सुरास्सर्वे मरीच्याद्यास्तथर्षयः ॥ दक्षोऽपि मोहितश्चासीत्तथान्ये निश्चला जनाः ॥ ४९ ॥ केचिद्वाद्यान्वादयन्तो गायंतस्सुस्वरं परे ॥ शिवं शिवयशश्शुद्धमनुजग्मुः शिवं मुदा ॥ ५० ॥ मध्यमार्गाद्विसृष्टो हि दक्षः प्रीत्याथ शम्भुना ॥ स्वधाम प्राप सगणः शम्भुः प्रेमसमाकुलः ॥ ५१ ॥ विसृष्टा अपि विष्ण्वाद्याश्शम्भुना पुनरेव ते ॥ अनुजग्मुश्शिवं भक्त्या सुराः परमया मुदा ॥ ५२ ॥ तैस्सर्वैस्सगणैश्शभुस्सत्या च स्वस्त्रिया युतः ॥ प्राप स्वं धाम संहृष्टो हिमवद्गिरिशोभितम् ॥ ५३ ॥ तत्र गत्वाखिलान्देवान्मुनीनपि परांस्तथा ॥ मुदा विसर्जयामास बहु सन्मान्य सादरम् ॥ ५४ ॥ शंभुमाभाष्य ते सर्वे विष्ण्वाद्या मुदिताननाः ॥ स्वं स्वं धाम ययुर्नत्वा स्तुत्वा च मुनयस्सुराः ॥ ५५ ॥ शिवोऽपि मुदितोऽत्यर्थं स्वपत्न्या दक्षकन्यया ॥ हिमवत्प्रस्थसंस्थो हि विजहार भवानुगः ॥ ५६ ॥ ततस्स शंकरस्सत्या सगणस्सूतिकृन्मुने ॥ प्राप स्वं धाम संहृष्ट कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥ ५७ ॥ एतद्वस्सर्वमाख्यातं यथा तस्य पुराऽभवत् ॥ विवाहो वृषयानस्य मनुस्वायंभुवान्तरे ॥ ५८ ॥ विवाहसमये यज्ञे प्रारंभे वा शृणोति यः ॥ एतदाख्यानमव्यग्रस्संपूज्य वृषभध्वजम् ॥ ५९ ॥ तस्याऽविघ्नं भवेत्सर्वं कर्म वैवाहिकं च यत् ॥ शुभाख्यमपरं कर्म निर्विघ्नं सर्वदा भवेत् ॥ ६० ॥ कन्या च सुखसौभाग्यशीलाचारगुणान्विता ॥ साध्वी स्यात्पुत्रिणी प्रीत्या श्रुत्वाख्यानमिदं शुभम् ॥ ६१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे सतीविवाहवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ नारद उवाच ॥ ॥ समीचीनं वचस्तात सर्वज्ञस्य तवानघ ॥ महाद्भुतं श्रुतं नो वै चरितं शिवयोश्शुभम् ॥ १ ॥ विवाहश्च श्रुतस्सम्यक् सर्वमोहापहारकः ॥ परमज्ञानसंपन्नो मंगलालय उत्तमः ॥ २ ॥ भूय एव विवित्सा मे चरितं शिवयोश्शुभम् ॥ तद्वर्णय महाप्राज्ञ कृपां कृत्वाऽतुलामरम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सम्यक्कारुणिकस्यैव मुने ते विचिकित्सितम् ॥ यदहं नोदितस्सौम्य शिवलीलानुवर्णने ॥ ४ ॥ विवाह्य दक्षजां देवीं सतीं त्रैलोक्यमातरम् ॥ गत्वा स्वधाम सुप्रीत्या यदकार्षीत्तन्निबोध मे ॥ ५ ॥ ततो हरस्स

स्वगणस्त्वस्थानं प्राप्य मोदनम् ॥ देवर्षे तत्र वृषभादवातरदतिप्रियात् ॥ ६ ॥ यथायोग्यं निजस्थानं प्रविश्य स सतीसखः ॥ मुमुदेऽतीव
देवर्षे भवाचारकरशिवः ॥ ७ ॥ ततो विरूपाक्ष इमां प्राप्य दाक्षायणीं गणान् ॥ स्वीयान्निर्यापयामास नंद्यादीन् गिरिकंदरात् ॥
॥ ८ ॥ उवाच चैतांस्तान् सर्वान्नंद्यादीनतिसूनृतम् ॥ लौकिकीं रीतिमाश्रित्य करुणासागरः प्रभुः ॥ ९ ॥ ॥ महेश उवाच ॥
यदाहं च स्मराम्यत्र स्मरणादरमानसाः ॥ समागमिष्यथ तदा मत्पार्श्वं मे गणा द्रुतम् ॥ १० ॥ इत्युक्ते वामदेवेन नंद्याद्यास्स्वगणाश्च ते ॥
महावेगा महावीरा नानास्थानेषु संययुः ॥ ११ ॥ ईश्वरोऽपि तया सार्द्धं तेषु यातेषु विभ्रमी ॥ दाक्षायण्या समं रेमे रहस्ये मुदितो भृशम् ॥२१ ॥
कदाचिद्वन्यपुष्पाणि समाहृत्य मनोहराम् ॥ मालां विधाय सत्यास्तु हारस्थाने स योजयत ॥ १३ ॥ कदाचिद्दर्पणे चैव वीक्षतीमात्मन
स्सतीम् ॥ अनुगम्य हरो वक्त्रं स्वीयमप्यवलोकयत् ॥ १४ ॥ कदाचित्कुंडलं तस्या उल्लास्योल्लास्य संगतः ॥ बध्नाति मोचयत्येव सा स्वयं
मार्जयत्यपि ॥ १५ ॥ सरागौ चरणावस्याः पावकेनोज्ज्वलेन च ॥ निसर्गरक्तौ कुरुते पूर्णरागौ वृषध्वजः ॥ १६ ॥ उच्चैरपि यदाख्येयमन्येषां
पुरतो बहु ॥ तत् कर्णे कथयत्त्यस्या हरो द्रष्टुं तदाननम् ॥ १७ ॥ न दूरमपि गन्तासौ समागत्य प्रयत्नतः ॥ अनुबध्नाति नामाक्षी
पृष्ठदेशेन्यमानसाम् ॥ १८ ॥ अंतर्हितस्तु तत्रैव मायया वृषभध्वजः ॥ तामालिलिंग भीत्या स्वं चकिता व्याकुलाऽभवत् ॥ १९ ॥ सौवर्णपद्म
कलिकातुल्ये तस्या कुचद्वये ॥ चकार भ्रमराकारं मृगनाभिविशेषकम् ॥ २० ॥ हारमस्याः कुचयुगाद्वियोज्य सहसा हरः ॥ न्ययोजयच्च तत्रैव
स्वकरस्पर्शनं मुहुः ॥ २१ ॥ अंगदान्वलयानूर्मान्विश्लेष्य च पुनः पुनः ॥ तत्स्थानात्पुनरेवासौ तत्स्थाने प्रत्ययोजयत् ॥ २२ ॥ कालिकेति समा
याति सवर्णा ते सखी ि वमाम् ॥ यास्यत्वस्यास्तथेक्षंत्याः प्रोत्तुंगौ साहसं कुचौ ॥ २३ ॥ कदाचिन्मदनोन्मादचेतनः प्रमथाधिपः ॥ चकार
नर्म शर्माणि तथा कृतिप्रियया मुदा ॥ २४ ॥ आहृत्य पद्मपुष्पाणि रम्यपुष्पाणि शंकरः ॥ सर्वांगेषु करोति स्म पुष्पाभरणमादरात् ॥ २५ ॥ गिरि
कुंजेषु रम्येषु सत्या सह महेश्वरः ॥ विजहार समस्तेषु प्रियया भक्तवत्सलः ॥ २६ ॥ तया विना स्म नो याति नास्थितो न स्म चेष्टते ॥ तया विना
क्षणमपि शर्म लेभे न शंकरः ॥ २७ ॥ विहृत्य सुचिरं कालं कैलासगिरिकुंजरे ॥ अगमद्धिमवत्प्रस्थं सस्मार स्वेच्छया स्मरम् ॥ २८ ॥ तस्मिन्प्र
विष्टे कामे तु वसंतश्शंकरांतिके ॥ वितस्तार निज भावं हार्दं विज्ञाय यत्प्रभोः ॥ २९ ॥ सर्वे च पुष्पिता वृक्षा लताश्चान्याश्च पुष्पिताः ॥ अंभांसि फुल्ल
पद्मानि पद्मास्सभ्रमरास्तथा ॥ ३० ॥ प्रविष्टे तत्र सद्नौ ववौ स मलयो मरुत ॥ सुगंधिप्रायपुष्पेण मोदकश्च सुगंधियुक् ॥ ३१ ॥ संध्यार्द्धचन्द्र

423

संकाशः पलाशाश्च विरेजिरे ॥ कामास्त्रवत्सुमनसः प्रमोदात्पादपाधरः ॥ ३२ ॥ बभुः पंकजपुष्पाणि सरस्सु सकलाञ्जनान् ॥ संमोहयितुमुद्युक्ता सुमुखी वायुदेवता ॥ ३३ ॥ नागकेशरवृक्षाश्च स्वर्णवर्णैः प्रसूनकैः ॥ बभुर्मदनकेत्वाभा मनोज्ञाश्शंकरांतिके ॥ ३४ ॥ लवंगवल्ली सुरभिगंधेनो द्वास्य मारुतम् ॥ मोहयामास चेतांसि भृशं कामिजने पुरा ॥ ३५ ॥ चारुपावकचर्चितसु सुस्वराश्चूतशालिनः ॥ बभुर्मदनबाणौघपर्यंकमदनावृताः ॥ ३६ ॥ अंभांसि मलहीनानि रेजुः फुल्लकुशाशयाः ॥ मुनीनामिव चेतांसि प्रव्यक्तज्योतिरुद्गमम् ॥ ३७ ॥ तुषारास्सूर्यरश्मीनां संगमादगमन् बहिः ॥ प्रमत्वानीक्ष्यतेक्षाश्च सलिलीहृदयास्तदा ॥ ३८ ॥ प्रसन्नास्सह चन्द्रेण निनिषारास्तदाऽभवन् ॥ विभावर्यः प्रियेणेवं कामिन्यस्सुमनोहराः ॥ ३९ ॥ तस्मिन्काले महादेवस्सह सत्या धरोत्तमे ॥रेमे स सुचिरं छन्दं निकुंजेषु नदीषु च ॥ ४० ॥ तथा तेन समं रेजे तदा दाक्षायणी मुने॥यथा हरः क्षणमपि शांतिमाप तया विना ॥ ४१ ॥ संभोगविषये देवी सती तस्य मनः प्रिया ॥ विशतीव हरस्यांगे पाययन्निव तद्रसम् ॥ ४२ ॥ तस्याः कुसुममालाभिर्भूषयन्सकलां तनुम् ॥ स्वहस्तरचिताभिस्तु नवशर्माकरोच्च सः ॥ ४३ ॥ आलापैर्वीक्षितैर्हास्यस्तथा संभाषणैर्हरः ॥ तस्यादिदेश गिरिजां सपतीवात्मसंविदम् ॥ ४४ ॥ तद्वक्त्रचंद्रपीयूषपानस्थिरततनुर्हरः ॥ नानावेशेषिकीं तन्वीमवस्थां स कदाचन ॥ ४५ ॥ तद्वक्त्राम्बुजवासेन तत्सौन्दर्य्यैश्च नर्मभिः ॥ गुणैरिव महादंती बद्धो नान्यविचेष्टितः ॥ ४६ ॥ इति हिमगिरिकुंजप्रस्थभागे दरीषु प्रतिदिनमभिरेमे दक्षपुत्र्या महेशः॥ क्रतुभुजपरिमाणैः क्रीडतस्तस्य जाता दश दश च सुरर्षे वत्सराः पंच चान्ये ॥ ४७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे सतीशिवक्रीडावर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कदाचिदथ दक्षस्य तनया जलदागमे ॥ कैलासक्ष्माभृतः प्राह प्रस्थस्थं वृषभध्वजम् ॥ १ ॥ ॥ सत्युवाच ॥ देव देव महादेव शंभो मत्प्राणवल्लभ ॥ शृणु मे वचनं नाथ श्रुत्वा तत्कुरु मानद ॥ २ ॥ घनागमोऽयं संप्राप्तः कालः परमदुस्सहः ॥ अनेकवर्णमेघौघस्संगीतांबरदिक्चयाः ॥ ३ ॥ विवांति वाता हृदयं हारयंतीति वेगिनः ॥ कदंबरजसा धौताः पाथोबिन्दुविकर्षणाः ॥ ४ ॥ मेघानां गर्जितैरुच्चैर्धारासारं विमुंचताम् ॥ विद्युत्पताकिनां तीव्रैः क्षुब्धं स्यात्कस्य नो मनः ॥ ५ ॥ न सूर्यो दृश्यते नापि मेघच्छन्नो निशापतिः ॥ दिवापि रात्रिवद्भाति विरहिव्यसनाकरः ॥ ६ ॥ मेघा नैकत्र तिष्ठंतो ध्वनंतः पवनेरिताः ॥ पतंत इव लोकानां दृश्यंते मूर्ध्नि शंकर ॥ ७ ॥ वाताहता महावृक्षा नर्तंत इव चांबरे ॥ दृश्यंते हर भीरूणां त्रासदाः कामुकेप्सिताः ॥ ८ ॥ स्निग्धनीलांजनस्याशु सदिवौघस्य पृष्ठतः ॥ बलाकराजी वात्युच्चैर्यमुनापृष्ठफेनवत् ॥ ९ ॥ क्षपाक्षयेष वलयं दृश्यते

कालिकागता ॥ अंबुधाविव सदीतपावको वडवामुखः ॥ १० ॥ प्ररोहंतीह सस्यानि मंदिरं प्राङ्गणेष्वपि ॥ किमन्यत्र विरूपाक्ष सस्योद्भूतिं वदाम्य हम् ॥ ११ ॥ श्यामले राजते रक्तैर्विंशदोऽयं हिमाचलः ॥ मंदराश्रयमेघौघः पत्रैर्दुग्धाम्बुधिर्यथा ॥ १२ ॥ असमश्रीश्च कुटिलं भेजे यस्याथ किंशुकान् ॥ उच्चावचान् कलौ लक्ष्मीर्गन्ता संत्यज्य सज्जनान् ॥ १३ ॥ मंदारस्तनपीलूनां शब्देन हृषिता मुहुः ॥ केकायंते प्रतिवने मततं पृष्ठसूचकम् ॥ १४ ॥ मेघोन्सुकानां मधुरश्चातकानां मनोहरः ॥ धारासारशरैस्तापं पेतुः प्रतिपथोद्गतम् ॥ १५ ॥ मेघानां पश्य मद्देहे दुर्नयं कर कोत्करैः ॥ ये छादयंत्यनुगते मयूरांश्चातकांस्तथा ॥ १६ ॥ शिखिसारंगयोर्दृष्ट्वा मित्रादपि पराभवम् ॥ हर्षं गच्छंति गिरिशं विदूरमपि मानसम् ॥ ॥ १७ ॥ एतस्मिन्विषमे काले नीडं काकाश्चकोरकाः ॥ कुर्वंति त्वां विना गेहान् कथं शांतिमवाप्स्यसि ॥ १८ ॥ महतीवाद्य नो भीतिर्मा मेघोत्था पिनाकधृक् ॥ यतस्व यस्माद्वासाय माचिरं वचनान्मम ॥ १९॥ कैलासे वा हिमाद्रौ वा महाकोश्यामथ क्षितौ॥तत्रोपयोग्यं संवासं कुरु त्वं वृषभध्वज ॥ २० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्तस्तया शंभुर्दाक्षायण्या तथाऽसकृत् ॥ संजहास च शीर्षस्थचन्द्ररश्मिस्मितालयम् ॥ २१ ॥ अथो वाच सतीं देवीं स्मितभिन्नौष्ठसंपुटः ॥ महात्मा सर्वतत्त्वज्ञस्तोषयन्परमेश्वर. ॥ २२ ॥ ॥ ईश्वरः उवाच ॥ यत्र प्रीत्यै मया कार्यो वासस्तव मनो हरे ॥ मेघास्तत्र न गंतारः कदाचिदपि मत्प्रिये ॥ २३ ॥ मेघा नितंबपर्यंतं संचरंति महीभृतः ॥ सदा प्रालेयसानोस्तु वर्षास्वपि मनोहरे ॥ ॥ २४ ॥ कैलासस्य तथा देवि पादगाः प्रायशो घनाः ॥संचरंति न गच्छंति तत ऊर्द्ध्वं कदाचन॥२५॥ सुमेरोर्वा गिरेरूर्द्ध्वं न गच्छंति बलाहकाः॥ जम्बूमूलं समासाद्य पुष्करावर्तकादयः ॥ २६ ॥ इत्युक्तेषु गिरीन्द्रेषु यस्योपरि भवेद्धि ते ॥ मनोरुचिर्निवासाय तमाचक्ष्व द्रुतं हि मे ॥ २७ ॥ स्वेच्छाविहारैस्तव कौतुकानि सुवर्णपक्षानिलवृन्दवृन्दैः ॥ शब्दोत्तरंगैर्मधुरस्वनैस्तैर्मुदोपगेयानि गिरौ हिमोत्थे ॥ २८ ॥ सिद्धाङ्गनास्ते रचितासनाभुवमिच्छंति चैवोपहृतं सकौतुकम् ॥ स्वेच्छाविहारे मणिकुट्टिमे गिरौ कुर्वन्ति चेष्यंति फलादिदानकैः ॥ २९ ॥ फणीन्द्रकन्या गिरिकन्यकाश्च या नागकन्याश्च तुरंगमुख्याः ॥ सर्वास्तु तास्ते सततं सहायतां समाचरिष्यंत्यनुमोदविभ्रमैः ॥ ३० ॥ रूपं तदेवम तुलं वदनं सुचारु दृष्ट्वांगना निजवपुर्निजकांतिसह्यम् ॥ हेला निजे वपुषि रूपगणेषु नित्यं कर्तार इत्यनिमिषेक्षणचारुरूपाः ॥ ३१ ॥ या मेनका पर्वतराजजाया रूपैर्गुणैः ख्यातवती त्रिलोके ॥ सा चापि ते तत्र मनोऽनुमोदं नित्यं करिष्यत्यनुनाथनाद्यैः॥३२॥ पुरं हि वर्गैर्गिरिराजवंद्यैः प्रीतिं विचिन्वद्भिरुदाररूपा ॥ शिक्षा सदा ते खलु शोचितापि कार्याऽन्वहं प्रीतियुता गुणाद्यैः ॥ ३३ ॥ विचित्रैः कोकिलालापमोदैः कुंजगणा

वृतम् ॥ सदा वसंतप्रभवं गंतुमिच्छसि किं प्रिये ॥ ३४ ॥ नानाबहुजलापूर्णसरश्शीतसमावृतम् ॥ पद्मिनीशतशोयुक्तमचलेन्द्रं हिमालयम् ॥ ३५ ॥ सर्वकामप्रदैर्वृक्षैश्शाद्वलैः कल्पसंज्ञकैः ॥ सक्षणं पश्य कुसुमान्यथाश्वकारिगोव्रजे ॥ ३६ ॥ प्रशांतश्वापदगणं मुनिभिर्यतिभिर्वृतम् ॥ देवालये महामाये नानामृगगणैर्युतम् ॥ ३७॥ स्फटिकस्वर्णवप्राद्यै राजतैश्च विराजितम् ॥ मानसादिसरोरंगैरभितः परिशोभितम् ॥ ३८ ॥ हिरण्मये रत्ननालैः पंकजैर्मुकुलैर्वृतम् ॥ शिशुमारैस्तथासंस्यैः कच्छपैर्मकरैः करैः ॥ ३९ ॥ निषेवितं मंजुलैश्च तथा नीलोत्पलादिभिः ॥ देवेशि तस्मान् मुक्तैश्च सर्वगंधैश्च कुंकुमैः ॥ ४० ॥ लसद्गंधजलैः शुभ्रैरापूर्णैः स्वच्छकांतिभिः ॥ शाद्वलैस्तरुणैस्तुंगैस्तीरस्थैरुपशोभितम् ॥ ४१ ॥ नृत्यद्भिरिव शाखोटैर्वर्जयंतं स्वसंभवम् ॥ कामदेवैस्सारसैश्च मत्तचक्रांगशोभितैः ॥ ४२ ॥ मधुराराविभिर्मोदकारिभिर्भ्रमरादिभिः ॥ शब्दायमानं च मुदा कामोद्दीपनकारकम् ॥ ४३ ॥ वासवस्य कुबेरस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ अग्नेः कोणपराजस्य मारुतस्य परस्य च ॥ ४४ ॥ पुरीभिश्शोभिशिखरं मेरोरुच्चैस्सुरालयम् ॥ रंभाशचीमेनकादिरंभोरुगणसेवितम् ॥ ४५ ॥ किं त्वमिच्छसि सर्वेषां पर्वतानां हि भूभृताम् ॥ सारभूते महारम्ये संविहर्तुं महागिरौ ॥ ४६ ॥ तत्र देवी सखियुता साप्सरोगणमंडिता ॥ नित्यं करिष्यति शची तव योग्यां सहायताम् ॥ ४७ ॥ अथवा मम कैलासे पर्वतेंद्रे सदाश्रये ॥ स्थानमिच्छसि वित्तेशपुरीपरिविराजिते ॥ ४८ ॥ गंगाजलौघप्रयते पूर्णचन्द्रसमप्रभे ॥ दरीषु सानुषु सदा ब्रह्मकन्याभ्युदीरिते ॥ ४९ ॥ नानामृगगणैर्युक्ते पद्माकरशतावृते ॥ सर्वैर्गुणैश्च सद्वस्तुसुमेरोरपि सुंदरि ॥ ५० ॥ स्थानेष्वेतेषु यत्रापि तवांतःकरणे स्पृहा ॥ तं द्रुतं मे समाचक्ष्व वासकर्तास्मि तत्र ते ॥ ५१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इतीरिते शंकरेण तदा दाक्षायणी शनैः ॥ इदमाह महादेवं लक्षणं स्वप्रकाशनम् ॥ ५२ ॥ ॥ सत्युवाच ॥ ॥ हिमाद्रावेव वसतुमहमिच्छे त्वया सह ॥ नचिरात्कुरु संवासं तस्मिन्नेव महागिरौ ॥ ५३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ तद्वाक्यमाकर्ण्य हरः परममोहितः ॥ हिमाद्रिशिखरं तुंगं दाक्षायण्या समं ययौ ॥ ५४ ॥ सिद्धांगनागणयुतमगम्यं चैव पक्षिभिः ॥ अगमच्छिखरं रम्यं सरसीवनराजितम् ॥५५॥ विचित्ररूपैः कमलैःशिखरं रत्नकर्बुरम् ॥ बालार्कसदृशं शंभुराससाद सतीसखः॥ ५६ ॥ स्फटिकाभ्रमये तस्मिन् शाद्वलद्रुमराजिते ॥ विचित्रपुष्पावलिभिस्सरसीभिश्च संयुते ॥ ५७ ॥ प्रफुल्लतरुशाखाग्रं गुंजद्भ्रमरसेवितम् ॥ पंकेरुहैः प्रफुल्लैश्च नीलोत्पलचयैस्तथा ॥ ५८ ॥ शोभितं चक्रवाकाद्यैः कादंबैर्हंसशंकुभिः ॥ प्रमत्तसारसैः क्रौंचैर्नीलस्कन्धैश्च शब्दितैः ॥ ५९ ॥ पुंस्कोकिलानां निनदैर्मधुरैर्गणसेवितैः ॥ तुरंगवदनैस्सिद्धैरप्सरोभिश्च गुह्यकैः ॥ ६० ॥ विद्याधरीभिर्देवीभिः किन्नरीभिर्विहारितम् ॥ पुरंध्रीभिः पार्वतीभिः

कन्याभिरभिसंगतम् ॥६१॥ विपंचीतांत्रिकामत्तमृदगपटहस्वनैः ॥ नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च कौतुकोत्थैश्च शोभितम् ॥६२॥ देविकाभिर्दीर्घिकाभिर्गंधि भिस्सुसमावृतम् ॥ प्रफुल्लकुसुमैर्नित्यं सुकुंजैरुपशोभितम्॥६३॥ शैलराजपुराभ्यर्णे शिखरे वृषभध्वजः॥सह सत्या चिरं रेमे एवं भूतेषु शोभनम्॥ ॥ ६४ ॥ तस्मिन् स्वर्गसमे स्थाने दिव्यमानेन शंकरः ॥ दशवर्षसहस्राणि रेमे सत्या समं मुदा ॥ ६५ ॥ स कदाचित्ततस्स्थानादन्यद्याति स्थलं हरः ॥ कदाचिन्मेरुशिखरं देवीदेववृतं सदा ॥ ६६ ॥ द्वीपान्नाना तथोद्यानवनानि वसुधातलम् ॥ गत्वा गत्वापुनस्तत्राभ्येत्य रेमे सतीसुखम्॥६७॥ न यज्ञे स दिवारात्रौ न ब्रह्मणि तपस्समम् ॥ सत्यां हि मनसा शंभुः प्रीतिमेव चकार ह ॥ ६८ ॥ एवं महादेवमुखं सत्यपश्यत्स्म सर्वदा ॥ महा देवोऽपि सर्वत्र सदाद्राक्षीत्सतीमुखम् ॥ ६९ ॥ एवमन्योन्यसंसर्गादनुरागमहीरुहम् ॥ वर्द्धयामासतुः कालीशिवौ भावांबुसेचनैः ॥ ७० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे शिवाशिवविहारवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं कृत्वा विहारं वै शंकरेण च सा सती ॥ संतुष्टा सा भवत्राति विरागा समजायत ॥ १ ॥ एकस्मिन्दिवसे देवी सती रहसि संगता ॥ शिवं प्रणम्य सद्भक्त्या न्यस्योच्चैः सुकृतांजलिः ॥२॥ सुप्रसन्नं प्रभुं नत्वा सा दक्षतनया सती ॥ उवाच सांजलिर्भक्त्या विनयावनता ततः ॥ ३ ॥ सत्युवाच ॥ देव देव महादेव करुणा सागर प्रभो ॥ दीनोद्धर महायोगिन् कृपां कुरु ममोपरि ॥ ४ ॥ त्वं पुरः पुरुषस्स्वामी रजस्सत्त्वतमः परः ॥ निर्गुणस्सगुणस्साक्षी निर्विकारी महा प्रभुः ॥५॥ धन्याहं ते प्रिया जाता कामिनी सुविहारिणी ॥ जातस्त्वं मे पतिस्स्वामिन्भक्तिवात्सल्यतो हर ॥६॥ कृत्वा बहुसमा नाथ विहारः परम स्त्वया ॥ संतुष्टाहं महेशान निवृत्तं ते मनस्ततः ॥ ७ ॥ ज्ञातुमिच्छामि देवेश परं तत्त्वं सुखावहम्॥ यं न संसारदुःखाद्वै तरेज्जीवोंऽजसा हर॥ ८ ॥ यत्कृत्वा विषयी जीवस्स लभेत्परमं पदम् ॥ संसारी न भवेन्नाथ तत्त्वं वद कृपां कुरु॥९॥ब्रह्मोवाच ॥इत्यपृच्छत्स्म सद्भक्त्या शंकरं सा सती मुने॥ आदिशक्तिर्महेशानी जीवोद्धाराय केवलम् ॥ १० ॥ आकर्ण्य तच्छिवः स्वामी स्वेच्छयोपात्तविग्रहः ॥ अवोचत्परमप्रीतस्सतीं योगविरक्तधीः ॥ ॥ ११ ॥ शिव उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि दाक्षायणि महेश्वरि ॥ परं तत्त्वं तदेवानुशयी मुक्तो भवेद्यतः ॥ १२ ॥ परतत्त्वं विजानीहि विज्ञानं परमेश्वरि ॥ द्वितीयं स्मरणं यत्र नाहं ब्रह्मेति शुद्धधीः ॥ १३ ॥ तद्दुर्लभं त्रिलोकेऽस्मिस्तज्ज्ञाता विरलः प्रिये ॥ यादृशो यस्स दासोऽहं ब्रह्म साक्षात्परात्परः ॥ १४ ॥ तन्माता मम भक्तिश्च भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ सुलभा मत्प्रसादाद्धि नवधा सा प्रकीर्तिता ॥ १५ ॥ भक्तौ ज्ञाने न भेदो हि तत्कर्तुस्सर्वदा सुखम् ॥ विज्ञानं न भवत्येव सति भक्तिविरोधिनः ॥ १६॥भक्त्या हीनस्सदाहं वै तत्प्रभावाद्गृहेष्वपि ॥नीचानां जातिहीनानां

५८।

यामि देवि न संशयः॥१७॥सा भक्तिर्द्विविधा देवि सगुणा निर्गुणा मता ॥ वैधी स्वाभाविकी या या वरा सा त्ववरा स्मृता॥१८॥नैष्ठिक्यनैष्ठिकी भेदाद्द्विविधे द्विविधे हि ते ॥ षड्विधा नैष्ठिकी ज्ञेया द्वितीयैकविधा स्मृता ॥ १९ ॥ विहिताविहिताभेदात्तामनेकां विदुर्बुधाः ॥ तयोर्बहुविधत्वाच्च तत्त्वं त्वन्यत्र वर्णितम् ॥ २० ॥ ते नवांगे उभे ज्ञेये वर्णिते मुनिभिः प्रिये॥वर्णयामि नवांगानि प्रेमतः शृणु दक्षजे॥२१॥श्रवणं कीर्तनं चैव स्मरणं सेवनं तथा॥ दास्यं तथार्चनं देवि वंदनं मम सर्वदा ॥ २२ ॥ सख्यमात्मार्पणं चेति नवांगानि विदुर्बुधाः ॥ उपांगानि शिवे तस्या बहूनि कथितानि वै ॥ २३ ॥ शृणु देवि नवांगानां लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥ मम भक्तेर्मनो दत्त्वा भुक्तिमुक्तिप्रदानि हि ॥ २४ ॥ कथादेर्नित्यसम्मानं कुर्वन्देहादिभिर्मुदा ॥ स्थिरासनेन तत्पानं यत्तच्छ्रवणमुच्यते ॥ २५ ॥ हृदाकाशेन संपश्यन् जन्मकर्माणि वै मम ॥ प्रीत्योच्चोच्चारणं तेषामेतत्कीर्तनमुच्यते ॥२६॥ व्यापकं देवि मां दृष्ट्वा नित्यं सर्वत्र सर्वदा॥निर्भयत्वं सदा लोके स्मरणं तदुदाहृतम् ॥२७॥ अरुणोदयमारभ्य सेवाकालेंचिता हृदा निर्भयत्वं सदा लोके स्मरणं तदुदाहृतम् ॥ २८ ॥ सदा सेव्यानुकूल्येन सेवनं तद्धिगोगणैः ॥ हृदयामृतभोगेन प्रियं दास्यमुदाहृतम् ॥२९ ॥ सदा भृत्यनुकूल्येन विधिना मे परात्मने ॥ अर्पणं षोडशानां वै पाद्यादीनां तदर्चनम् ॥ ३० ॥ मंत्रोच्चारणध्यानाभ्यां मनसा वचसा क्रमात् ॥ यदष्टांगेन भूस्पर्शं तद्वै वंदनमुच्यते ॥ ३१ ॥ मंगलामंगलं यद्यत्करोतीतीश्वरो हि मे ॥ सर्वं तन्मंगलायेति विश्वासः सख्यलक्षणम् ॥ ३२ ॥ कृत्वा देहादिकं तस्य प्रीत्यै सर्वं तदर्पणम् ॥ निर्वाहाय च शून्यत्वं यत्तदात्मसमर्पणम् ॥ ३३ ॥ नवांगानीति मद्भक्तेर्भुक्तिमुक्तिप्रदानि च ॥ मम प्रियाणि चातीव ज्ञानोत्पत्तिकराणि च ॥ ३४ ॥ उपांगानि च मद्भक्तेर्बहूनि कथितानि वै ॥ बिल्वादिसेवनादीनि समूह्यानि विचारतः ॥ ३५ ॥ इत्थं सांगोपांगभक्तिर्मम सर्वोत्तमा प्रिये ॥ ज्ञानवैराग्यजननी मुक्तिदासी विराजते ॥ ३६ ॥ सर्वकर्मफलोत्पत्तिस्सर्वदा त्वत्समप्रिया ॥ यच्चित्ते सा स्थिता नित्यं सर्वदा सोऽति मत्प्रियः ॥३७ ॥ त्रैलोक्ये भक्तिसदृशः पंथा नास्ति सुखावहः ॥ चतुर्युगेषु देवेशि कलौ तु सुविशेषतः ॥ ३८ ॥ कलौ तु ज्ञानवैराग्यौ वृद्धरूपौ निरुत्सवौ ॥ ग्राहकाभावतो देवि जातौ जर्जरतामति ॥ ३९ ॥ कलौ प्रत्यक्षफलदा भक्तिस्सर्वयुगेष्वपि ॥ तत्प्रभावादहं नित्यं तद्वशो नात्र संशयः ॥ ४० ॥ यो भक्तिमान्पुमाँल्लोके सदाहं तत्सहायकृत् ॥ विघ्नहर्ता रिपुस्तस्य दंड्यो नात्र च संशयः ॥ ४१॥ भक्तहेतोरहं देवि कालं क्रोधपरिप्लुतः ॥ अदहं वह्निना नेत्रभवेन निजरक्षकः ॥ ४२ ॥ भक्तहेतोरहं देवि रव्युपर्यभवं किल ॥ अतिक्रोधान्वितः शूलं गृहीत्वाऽन्वजयं पुरा ॥ ४३ ॥ भक्तहेतोरहं देवि रावणं सगणं क्रुधा ॥ त्यजति स्म कृतो नैव पक्षपातो हि तस्य वै ॥ ४४ ॥ भक्तहेतोरहं देवि

व्यासं हि कुमतिग्रहम् ॥ काश्या न्यसारयत् क्रोधाद्दण्डयित्वा च नंदिना ॥ ४५ ॥ किं बहूक्तेन देवेशि भक्ताधीनस्सदा ह्यहम् ॥ तत्कर्तुः पुरुषस्यातिवशगो नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थमाकर्ण्य भक्तेस्तु महत्त्वं दक्षजा सती ॥ जहर्षातीव मनसि प्रणनाम शिवं मुदा ॥ ४७ ॥ पुनः पप्रच्छ सद्भक्त्या तत्काण्डविषयं मुने ॥ शास्त्रं सुखकरं लोके जीवोद्धारपरायणम् ॥ ४८ ॥ सयंत्रमंत्रशास्त्रं च तन्माहात्म्यं विशेषतः ॥ अन्यानि धर्मवस्तूनि जीवोद्धारकराणि हि ॥ ४९ ॥ शंकरोऽपि तदाकर्ण्य सतीप्रश्नं प्रहृष्टधीः ॥ वर्णयामास सुप्रीत्या जीवोद्धाराय कृत्स्नशः ॥ ५० ॥ तत्र शास्त्रं सयंत्रं हि सपंचांगं महेश्वरः ॥ बभाषे महिमानं च तत्तद्देववरस्य वै ॥ ५१ ॥ सेतिहासकथं तेषां भक्तमाहात्म्यमेव च ॥ सवर्णाश्रमधर्मांश्च नृपधर्मान् मुनीश्वर ॥ ५२ ॥ सुतस्त्रीधर्ममाहात्म्यं वर्णाश्रममनश्वरम् ॥ वैद्यशास्त्रं तथा ज्योतिश्शास्त्रं जीवसुखावहम् ॥ ५३ ॥ सामुद्रिकं परं शास्त्रमन्यच्छास्त्राणि भूरिशः ॥ कृपां कृत्वा महेशानो वर्णयामास तत्त्वतः ॥ ५४ ॥ इत्थं त्रिलोकसुखदौ सर्वज्ञौ च सतीशिवौ ॥ लोकोपकारकरणधृतसद्गुणविग्रहौ ॥ ५५ ॥ चिक्रीडाते बहुविधं कैलासे हिमवद्गिरौ ॥ अन्यस्थलेषु च तदा परब्रह्मस्वरूपिणौ ॥ ५६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे भक्तिप्रभाववर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ब्रह्मन् विधे प्रजानाथ महाप्राज्ञ कृपाकर ॥ श्रावितं शंकरयशस्सतीशंकरयोः शुभम् ॥ १ ॥ इदानीं ब्रूहि सत्प्रीत्या परं तद्यश उत्तमम् ॥ किमकार्ष्टां हि तत्स्थौ वै चरितं दंपती शिवौ ॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ सतीशिवचरित्रं च शृणु मे प्रेमतो मुने ॥ लौकिकीं गतिमाश्रित्य चिक्रीडाते सदान्वहम् ॥ ३ ॥ ततस्सती महादेवी वियोगमलभन्मुने ॥ स्वपतश्शंकरस्येति वदंत्येके सुबुद्धयः ॥ ४ ॥ वागर्थाविव संपृक्तौ शक्तीशौ सर्वदा चितौ ॥ कथं घटेत च तयोर्वियोगस्तत्त्वतो मुने ॥ ५ ॥ लीलारुचित्वादथ वा संघटेताखिलं च तत् ॥ कुरुते यद्यदीशौ च सतीशौ भवरीतिगौ ॥ ६ ॥ सा त्यक्ता दक्षजा दृष्ट्वा पतिना जनकाध्वरे ॥ शंभोरनादरात्तत्र देहं तत्याज संगता ॥ ७ ॥ पुनर्हिमालये सैवाविर्भूता नामतस्सती ॥ पार्वतीति शिवं प्राप तप्त्वा भूरि विवाहतः ॥ ८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य ब्रह्मणस्स तु नारदः ॥ पप्रच्छ च विधातारं शिवाशिवमहद्यशः ॥ ९ ॥ नारद उवाच ॥ विष्णुशिष्य महाभाग विधे मे वद विस्तरात् ॥ शिवाशिवचरित्रं तद्भवाचारपरानुगम् ॥ १० ॥ किमर्थं शंकरो जायां तत्याज प्राणतः प्रियाम् ॥ तस्मादाचक्ष्व मे तात विचित्रमिति मन्महे ॥ ११ ॥ कुतोऽध्वरजः पुत्रस्यानादरोऽभूच्छिवस्य ते ॥ कथं तत्याज सा देहं गत्वा तत्र पितृक्रतौ ॥ १२ ॥ ततः किमभवत्तत्र किमकार्षीन्महेश्वरः ॥ तत्सर्वं मे समाचक्ष्व श्रद्धायुक् तच्छुतावहम् ॥ १३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु तात परप्रीत्या

मुनिभिस्सह नारद ॥ मुनवर्य महाप्राज्ञ चरितं शशिमौलिनः ॥ १४ ॥ नमस्कृत्य महेशानं हर्यादिसुरसेवितम् ॥ परब्रह्म प्रवक्ष्यामि तच्चरित्रं महाद्भुतम् ॥ १५ ॥ सर्वेयं शिवलीला हि बहुलीलाकरः प्रभुः ॥ स्वतंत्रो निर्विकारी च सती सापि हि तद्विधा ॥ १६ ॥ अन्यथा कस्समर्थो हि तत्कर्मकरणे मुने ॥ परमात्मा परब्रह्म स एव परमेश्वरः ॥ १७ ॥ यं सदा भजते श्रीशोऽहं चापि सकलाः सुराः ॥ मुनयश्च महात्मानः सिद्धाश्च सनकादयः ॥ १८ ॥ शेषस्सदा यशो यस्य मुदा गायति नित्यशः ॥ पारं न लभते तात स प्रभुश्शंकरः शिवः ॥ १९ ॥ तस्यैव लीलया सर्वोऽयमिति तत्त्वविभ्रमः ॥ तत्र दोषो न कस्यापि सर्वव्यापी स प्रेरकः ॥ २० ॥ एकस्मिन्समये रुद्रस्सत्या त्रिभवगो भवः ॥ वृषमारुह्य पर्याटद्रसां लीलाविशारदः ॥ २१ ॥ आगत्य दण्डकारण्यं पर्यटन् सागरांबराम् ॥ दर्शयंस्तत्रगां शोभां सत्यै सत्यपणः प्रभुः ॥ २२ ॥ तत्र रामं ददर्शासौ लक्ष्मणेनान्वितं हरः ॥ अन्विष्यंतं प्रियां सीतां रावणेन हृतां छलात् ॥ २३ ॥ हा सीतेति प्रोच्चरंतं विरहाविष्टमानसम् ॥ यतस्ततश्च पश्यंतं रुदंतं हि मुहुर्मुहुः ॥ २४ ॥ समिच्छंतं च तत्प्राप्तिं पृच्छंतं तद्गतिं हृदा ॥ कुजादिभ्यो नष्टधियमत्रपं शोकविह्वलम् ॥ २५ ॥ सूर्यवंशोद्भवं वीरं भूपं दशरथात्मजम् ॥ भरताग्रजमानंदरहितं विगतप्रभम् ॥ २६ ॥ पूर्णकामो वराधीनं प्राणमत्स्म मुदा हरः ॥ रामं भ्रमंतं विपिने सलक्ष्मणमुदारधीः ॥ २७ ॥ जयेत्युक्त्वाऽन्यतो गच्छन्नदात्तस्म स्वदर्शनम् ॥ रामाय विपिने तस्मिन् शंकरो भक्तवत्सलः ॥ २८ ॥ इतीदृशीं सतीं दृष्ट्वा शिवलीलां विमोहनीम् ॥ सुविस्मिता शिवं प्राह शिवमायाविमोहिता ॥ २९ ॥ सत्युवाच ॥ देव देव परब्रह्म सर्वेश परमेश्वर ॥ सेवंते त्वां सदा सर्वे हरिब्रह्मादयस्सुराः ॥ ३० ॥ त्वं प्रणम्यो हि सर्वेषां सेव्यो ध्येयश्च सर्वदा ॥ वेदांतवेद्यो यत्नेन निर्विकारी परप्रभुः ॥ ३१ ॥ काविमौ पुरुषौ नाथ विरहव्याकुलाकृती ॥ विचरंतौ वने क्लिष्टौ दीनौ वीरौ धनुर्धरौ ॥ ३२ ॥ तयोर्ज्येष्ठं कंजश्यामं दृष्ट्वा वै केन हेतुना ॥ मुदितस्सुप्रसन्नात्माऽभवो भक्त इवाधुना ॥ ३३ ॥ इति मे संशयं स्वामिञ्शंकरः श्रोतुमर्हसि ॥ सेव्यस्य सेवके नैव घटते प्रणतिः प्रभो ॥ ३४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ आदिशक्तिस्सती देवी शिवा सा परमेश्वरी ॥ शिवमायावशी भूत्वा पप्रच्छेत्थं शिवं प्रभुम् ॥ ३५ ॥ तदाकर्ण्य वचस्सत्याश्शंकरः परमेश्वरः ॥ तदा विहस्य स प्राह सतीं लीलाविशारदः ॥ ३६ ॥ परमेश्वर उवाच ॥ शृणु देवि सति प्रीत्या यथार्थं वच्मि न च्छलम् ॥ वरदानप्रभावात्तु प्रणामं चैवमादरात् ॥ ३७ ॥ रामलक्ष्मणनामानौ भ्रातरौ वीरसंमतौ ॥ सूर्यवंशोद्भवौ देवि प्राज्ञौ दशरथात्मजौ ॥ ३८ ॥ गौरवर्णो लघुर्बंधुश्शेषांशो लक्ष्मणाभिधः ॥ ज्येष्ठो रामाभिधो विष्णुः पूर्णांशो निरुपद्रवः ॥ ३९ ॥ अवतीर्णः क्षितौ साधुरक्षणाय

भवाय नः ॥ इत्युक्त्वा विररामासौ शंभुस्सृतिकरः प्रभुः ॥ ४० ॥ श्रुत्वापीत्थं वचश्शम्भोर्न विशश्वास तन्मनः ॥ शिवमाया बलवती सर्वत्रलोक्य मोहिनी ॥ ४१ ॥ अविश्वस्तं मनो ज्ञात्वा तस्याश्शंभुस्सनातनः॥ अवोचद्वचनं चेति प्रभुर्लीलाविशारदः ॥ ४२ ॥ शिव उवाच ॥ शृणु मद्वचनं देवि न विश्वसिति चेन्मनः ॥ तव रामपरीक्षां हि कुरु तत्र स्वया धिया ॥ ४३ ॥ विनश्यति यथा मोहस्तत्कुरु त्वं सति प्रिये ॥ गत्वा तत्र स्थित स्तावद्वटे भव परीक्षिका ॥ ४४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शिवाज्ञया सती तत्र गत्वाचिंतयदीश्वरी ॥ कुर्यात्परीक्षां च कथं रामस्य वनचारिणः॥ ४५ ॥ सीता रूपमहं धृत्वा गच्छेयं रामसन्निधौ ॥ यदि रामो हरिस्सर्वं विज्ञास्यति न चान्यथा ॥४६॥ इत्थं विचार्य सीता सा भूत्वा रामसमीपतः॥ अगमत्तत्प रीक्षार्थं सती मोहपरायणा ॥ ४७ ॥ सीतारूपं सतीं दृष्ट्वा जपन्नाम शिवेति च ॥ विहस्य तत्प्रविज्ञाय नत्वावोचद्रघूद्वहः॥४८॥राम उवाच॥प्रेमतस्त्वं सति ब्रूहि क्व शंभुस्ते नमो गतः ॥ एका हि विपिने कस्मादागता पतिना विना ॥ ४९ ॥ त्यक्त्वा स्वरूपं कस्मात्ते धृतं रूपमिदं सती ॥ ब्रूहि तत्का रणं देवि कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ ५०॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति रामवचः श्रुत्वा चकितासीत्सती तदा ॥ स्मृत्वा शिवोक्तं मत्वा चावितथं लज्जिता भृशम्॥ ॥ ५१ ॥रामं विज्ञाय विष्णुं तं स्वरूपं संविधाय च॥ स्मृत्वा शिवपदं चित्ते सत्युवाच प्रसन्नधीः ॥५२॥ शिवो मया गणैश्चैव पर्यटन् वसुधां प्रभुः॥ इहागच्छच्च विपिने स्वतंत्रः परमेश्वरः ॥ ५३ ॥ अपश्यदत्र स त्वां हि सीतान्वेषणतत्परम् ॥ सलक्ष्मणं विरहिणं सीतया क्लिष्टमानसम् ॥ ५४ ॥ नत्वा त्वां स गतो मूले वटस्य स्थित एव हि ॥ प्रशंसन् महिमानं ते वैष्णवं परमं मुदा ॥ ५५ ॥ चतुर्भुजं हरिं त्वां नो दृष्ट्वेव मुदितोऽभवत् ॥ यथेदं रूपममलं पश्यन्नानंदमाप्तवान् ॥ ५६ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं शंभोर्भ्रममानीय चेतसि ॥ तदाज्ञया परीक्षा ते कृतवत्यस्मि राघव ॥ ५७ ॥ ज्ञातं मे राम विष्णुस्त्वं दृष्टा ते प्रभुताऽखिला ॥ निःसंशया तदापि तच्छृणु त्वं च महामते॥ ५८ ॥ कथं प्रणम्यस्त्वं तस्य सत्यं ब्रूहि ममाग्रतः॥ कुरु निस्संशयां त्वं मां शमलं प्राप्नुहि द्रुतम् ॥ ५९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्या रामश्चोत्फुल्ललोचनः ॥ अस्मरत्स्वं प्रभुं शंभुं प्रेमाभूद्धृदि चाधिकम् ॥ ६० ॥ सत्या विनाज्ञया शंभुसमीपं नागमन्मुने ॥ संवर्ण्य महिमानं च प्रावोचद्राघवस्सतीम् ॥ ६१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्विती यायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे रामपरीक्षावर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ राम उवाच ॥ एकदा हि पुरो देवि शंभुः परम सूतिकृत् ॥ विश्वकर्माणमाहूय स्वलोके परतः परे ॥ १ ॥ स्वधेनुशालायां रम्यं कारयामास तेन च ॥ भवनं विस्तृतं सम्यक् तत्र सिंहासनं वरम् ॥ २ ॥ तत्र च्छत्रं महादिव्यं सर्वदाद्भुतमुत्तमम् ॥ कारयामास विघ्नार्थं शंकरो विश्वकर्मणा ॥ ३ ॥ शक्रादीनां जुहावाशु समस्तान् देवता

गणान् ॥ सिद्धगंधर्वनागादीनुपदेशांश्च कृत्स्नशः ॥ ४ ॥ देवान् सर्वानागमांश्च विधिं पुत्रैर्मुनीनपि ॥ देवीः सर्वा अप्सरोभिर्मानावस्तु
समन्विताः ॥ ५ ॥ देवानां च तथर्षीणां सिद्धानां फणिनामपि ॥ आनयन् मंगलकराः कन्याः षोडश षोडश ॥ ६ ॥
वीणामृदंगप्रमुखवाद्यान्नानाविधान् मुने ॥ उत्सवं कारयामास वादयित्वा सुगायनैः ॥ ७ ॥ राजाभिषेकयोग्यानि द्रव्याणि सकलौषधैः ॥
प्रत्यक्षतीर्थपाथोभिः पंचकुंभांश्च पूरितान् ॥ ८ ॥ तथान्यास्संविधा दिव्या आनयत्स्वगणैस्तदा ॥ ब्रह्मघोषं महारावं कारयामास शंकरः ॥
॥ ९ ॥ अथो हरिं समाहूय वैकुंठात्प्रीतमानसः ॥ तद्भक्त्या पूर्णया देवि मोदति स्म महेश्वरः ॥ १० ॥ सुमुहूर्ते महादेवस्तत्र सिंहासने वरे ॥
उपवेश्य हरिं प्रीत्या भूषयामास सर्वशः ॥ ११ ॥ आबद्धरम्यमुकुटं कृतकौतुकमंगलम् ॥ अभिषिंचन्महेशस्तु स्वयं ब्रह्मांडमंडपे ॥ १२ ॥ द
वान्निखिलैश्वर्यं यन्नैजं नान्यगामि यत् ॥ ततस्तुष्टाव त शंभुस्स्वतंत्रो भक्तवत्सलः ॥ १३ ॥ ब्रह्माणं लोककर्तारमवोचद्वचनं त्विदम् ॥ व्यापयन्स्व
वराधीनं स्वतंत्रं भक्तवत्सलः ॥ १४ ॥ महेश उवाच ॥ अतःप्रभृति लोकेश मन्निदेशादयं हरिः ॥ मम वंद्यः स्वयं विष्णुर्जातस्सर्वश्शृणोति हि ॥
॥ १५ ॥ सर्वैर्देवादिभिस्तात प्रणम त्वममुं हरिम् ॥ वर्णयंतु हरिं वेदा ममैते मामिवाज्ञया ॥ १६ ॥ राम उवाच ॥ इत्युक्त्वाथ स्वयं रुद्रो नमे
द्गे गरुडध्वजम् ॥ विष्णुभक्तिप्रसन्नात्मा वरदो भक्तवत्सलः॥१७॥ततो ब्रह्मादिभिर्देवैः सर्वरूपसुरैस्तथा ॥ मुनिसिद्धादिभिश्चैवं वंदितोऽभूद्धरिस्तदा
॥ १८ ॥ ततो महेशो हरयऽशंसद्दिविषदां तदा ॥ महावरान् सुप्रसन्नो धृतवान्भक्तवत्सलः ॥ १९ ॥ महेश उवाच ॥ त्वं कर्ता सर्वलोकानां
भर्ता हर्ता मदाज्ञया ॥ दाता धर्मार्थकामानां शास्ता दुर्णयकारिणाम् ॥ २० ॥ जगदीशो जगत्पूज्यो महाबलपराक्रमः ॥ अजेयस्त्वं रणे
कापि ममापि हि भविष्यसि ॥ २१ ॥ शक्तित्रयं गृहाण त्वमिच्छादिप्रापितं मया ॥ नानालीलाप्रभावत्वं स्वतंत्रत्वं भवत्रये ॥ २२ ॥ त्वद्द्वेष्टारो
हरे नूनं मया शास्याः प्रयत्नतः ॥ त्वद्भक्तानां मया विष्णो देयं निर्वाणमुत्तमम् ॥ २३ ॥ मायां चापि गृहाणेमां दुःप्रणोद्यां सुरादिभिः ॥
यया संमोहितं विश्वमचिद्रूपं भविष्यति ॥ २४ ॥ मम बाहुर्मदीयस्त्वं दक्षिणोऽसौ विधिर्हरे ॥ अस्यापि नि विधेः पाता जनि
तापि भविष्यसि ॥ २५ ॥ हृदयं मम यो रुद्रस्स एवाहं न संशयः ॥ पूज्यस्तव सदा सोऽपि ब्रह्मादीनामपि ध्रुवम् ॥ २६ ॥
अत्र स्थित्वा जगत्सर्वं पालय त्वं विशेषतः ॥ नानावतारभेदैश्च सदा नानोतिकर्तृभिः ॥ २७ ॥ मम लोके तवेदं वै स्थानं च परमार्द्धि
मत् ॥ गोलोक इति विख्यातं भविष्यति महोज्ज्वलम् ॥ २८ ॥ भविष्यंति हरे य तेऽवतारा भुवि रक्षकाः ॥ मद्भक्तास्तान् ध्रुवं द्रक्ष्ये

प्रीतानथ निजाद्द्रात् ॥ २९ ॥ ॥ राम उवाच ॥ अखंडैश्वर्यमासाद्य हरेरित्थं हरस्स्वयम् ॥ कैलासे स्वगणैस्तस्मिन् स्वैरं क्रीडत्युमापतिः ॥ ३० ॥ तदाप्रभृति लक्ष्मीशो गोपवेषोऽभवत्तथा ॥ अयासीत्तत्र सुप्रीत्या गोपगोपीगवां पतिः ॥ ३१ ॥ सोऽपि विष्णुः प्रसन्नात्मा जुगोप निखिलं जगत् ॥ नानावतारसंधर्ता वनकर्त्ता शिवाज्ञया ॥ ३२ ॥ इदानीं स चतुर्द्धात्रावातरच्छंकराज्ञया॥ रामोऽहं तत्र भरतो लक्ष्मणश्शत्रुहेति च ॥ ३३ ॥ अथ पित्राज्ञया देवि ससीतालक्ष्मणस्सति ॥ आगतोऽहं वने चाद्य दुःखितो दैवतोऽभवम् ॥ ३४ ॥ निशाचरेण मे जाया हृता सीतेति केनचित् ॥ अन्वेष्यामि प्रियां चात्र विरही बंधुना वने ॥ ३५ ॥ दर्शनं ते यदि प्राप्तं सर्वथा कुशलं मम ॥ भविष्यति न संदेहो मातस्ते कृपया सति ॥ ३६ ॥ सीताप्राप्तिवरं देवि भविष्यति न संशयः ॥ तं हत्वा दुःखदं पापं राक्षसं त्वदनुग्रहात् ॥ ३७॥ महद्भाग्यं ममाद्यैव यद्यकार्ष्टां कृपां युवाम् ॥ यस्मिन् सकरुणौ स्यातां स धन्यः पुरुषो वरः ॥ ३८ ॥ इत्थमाभाष्य बहुधा सुप्रणम्य सतीं शिवाम् ॥ तदाज्ञया वने तस्मिन् विचचार रघूद्वहः ॥ ३९ ॥ अथाकर्ण्य सती वाक्यं रामस्य प्रयतात्मनः ॥ हृष्टाभूत्सा प्रशंसन्तं शिवभक्तिरतं हृदि ॥ ४० ॥ स्मृत्वा स्वकर्म मनसाकार्षीच्छोकं सुविस्तरम् ॥ प्रत्यगच्छदुदासीना विवर्णा शिवसन्निधौ ॥ ४१ ॥ अचिंतत्पथि सा देवी संचलंती पुनः पुनः ॥ नांगीकृतं शिवोक्तं मे रामं प्रति कुधीः कृता ॥ ४२ ॥ किमुत्तरमहं दास्ये गत्वा शंकरसन्निधौ ॥ इति संचिंत्य बहुधा पश्चात्तापोऽभवत्तदा ॥ ४३ ॥ गत्वा शंभुसमीपं च प्रणनाम शिवं हृदा ॥ विषण्णवदना शोकव्याकुला विगतप्रभा ॥ ४४ ॥ अथ तां दुःखितां दृष्ट्वा पप्रच्छ कुशलं हरः ॥ प्रोवाच वचनं प्रीत्या तत्परीक्षा कृता कथम् ॥ ४५ ॥ श्रुत्वा शिववचो नाहं किमपि प्रणतानना ॥ सती शोकविषण्णा सा तस्थौ तत्र समीपतः ॥ ४६ ॥ अथ ध्यात्वा महेशस्तु बुबोध चरितं हृदा ॥ दक्षजाया महायोगी नानालीलाविशारदः ॥ ४७ ॥ सस्मार स्वपणं पूर्वं यत्कृतं हरिकोपतः ॥ तत्प्रार्थितोऽथ रुद्रोऽसौ मर्यादाप्रतिपालकः ॥ ४८ ॥ विषादोऽभूत्प्रभोस्तत्र मनस्येवमुवाच ह ॥ धर्मवक्ता धर्मकर्त्ता धर्मावनकरस्सदा ॥ ४९ ॥ शिव उवाच ॥ कुर्यां चेद्दक्षजायां हि स्नेहं पूर्वं यथा महान् ॥ नश्येन्मम पणः शुद्धो लोकलीलानुसारिणः ॥ ५० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थं विचार्य बहुधा हृदा तामत्यजत्सतीम् ॥ पणं न नाशयामास वेदधर्मप्रपालकः ॥ ५१ ॥ ततो विहाय मनसा सतीं तां परमेश्वरः ॥ जगाम स्वगिरिं भेदं जगावद्धा स हि प्रभुः ॥ ५२ ॥ चलंतं पथि तं व्योमवाण्युवाच महेश्वरम् ॥ सर्वान् संश्रावयंस्तत्र दक्षजां च विशेषतः ॥ ५३ ॥ व्योमवाण्युवाच ॥ धन्यस्त्वं परमेशान त्वत्समोऽद्य तथा पणः ॥ न कोऽप्यन्यस्त्रिलोकेऽस्मिन् महायोगी महाप्रभुः ॥ ५४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वा व्योमवचो देवी शिवं पप्रच्छ

414

विप्रभा ॥ कं प्रणं कृतवान्नाथ ब्रूहि मे परमेश्वर ॥ ५५ ॥ इति पृष्टोऽपि गिरिशस्सत्या हितकरः प्रभुः ॥ नोद्वाहं स्वं पणं तस्यै कथयंश्रेऽकरोत्पुरा ॥ ॥ ५६ ॥ तदा सती शिवं ध्यात्वा स्वपतिं प्राणवल्लभम् ॥ सर्वं बुबोध हेतुं तं प्रियत्यागमयं मुने ॥ ५७ ॥ ततोऽतीव शुशोचाशु बुद्धा सा त्याग मात्मनः ॥ शंभुना दक्षजा तस्मान्निःश्वसंती मुहुर्मुहुः ॥ ५८ ॥ शिवस्तस्याः समाज्ञाय गुप्तं चक्रे मनोभवम् ॥ सत्यै पणं स्वकीयं हि कथा बह्वी र्वदन् प्रभुः ॥५९॥ सत्या प्राप स कैलासं कथयन् विविधाः कथाः ॥ वरे स्थित्वा निजं रूपं दधौ योगी समाधिभृत् ॥ ६० ॥ तत्र तस्थौ सती धाम्नि स्वेतिऽविषण्णमानसा ॥ न बुबोध चरित्रं तत्कश्चिच्च शिवयोर्मुने ॥ ६१ ॥ महान्कालो व्यतीयाय तयोरित्थं महामुने ॥ स्वोपात्तदेहयोः प्रभ्वोर्लोकलीलानुसारिणोः ॥ ६२ ॥ ध्यानं तत्याज गिरिशस्ततस्स परमोतिकृत् ॥ तज्ज्ञात्वा जगदंबा हि सती तत्राजगाम सा ॥६३॥ ननामाथ शिवं देवी हृदयेन विदूयता ॥ आसनं दत्तवान्शंभुस्स्वसम्मुख उदारधीः ॥ ६४ ॥ कथयामास सुप्रीत्या कथा बह्वीर्मनोरमाः ॥ निश्शोकां कृत वान् सद्यो लीलां कृत्वा च तादृशीम् ॥ ६५ ॥ पूर्ववत्सा सुखं लेभे तत्याज स्वपणं न सः॥ नेत्याश्चर्यं शिवे तात मंतव्य परमेश्वरे॥६६॥इत्थं शिवा शिवकथां वदन्ति मुनयो मुने ॥ किल केचिदविद्वांसो वियोगश्च कथं तयोः ॥६७॥ शिवाशिवचरित्रं को जानाति परमार्थतः ॥ स्वेच्छया क्रीडत स्तौ हि चरितं कुरुतस्सदा ॥६८॥ वागर्थाविव संपृक्तौ सदा खलु सतीशिवौ ॥ तयोर्वियोगस्संभाव्यस्संभवेदिच्छया तयोः ॥६९॥ इति श्रीशिव महापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे सतीवियोगो नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ पुराभवच्च सर्वेषामध्वरो विधिना महान् ॥ प्रयागे समवेतानां मुनीनां च महात्मनाम् ॥१॥ तत्र सिद्धास्समाख्यातास्सनकाद्यास्सुरर्षयः ॥ सप्रजापतयो देवा ज्ञानिनो ब्रह्मदर्शिनः ॥ ॥२॥ अहं समागतस्तत्र परिवारसमन्वितः ॥ निगमैरागमैर्युक्तो मूर्तिमद्भिर्महाप्रभैः ॥३॥ ममाजोऽभूद्विचित्रो हि तेषामुत्सवसंयुतः॥ज्ञानवादोऽभव तत्र नानाशास्त्रसमुद्भवः ॥ ४ ॥ तस्मिन्नवसरे रुद्रस्सभवानीगणः प्रभुः ॥ त्रिलोकहितकृत्स्वामी तत्रागात्मुक्तिकृन्मुने ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा शिवं सुरा स्सर्वे सिद्धाश्च मुनयस्तथा ॥ अनमंस्तं प्रभुं भक्त्या तुष्टुवुश्च तथा ह्यहम् ॥ ६ ॥ तस्थुश्शिवाज्ञया सर्वे यथास्थानं मुदान्विताः॥प्रभुदर्शनसंतुष्टाः वर्णयन्तो निजं विधिम् ॥ ७ ॥ तस्मिन्नवसरे दक्षः प्रजापतिपतिः प्रभुः ॥ आगमत्तत्र सुप्रीतस्सुवर्चस्वी यदृच्छया ॥ ८ ॥ मां प्रणम्य स दक्षो हि न्युषस्तत्र मदाज्ञया ॥ ब्रह्माण्डाधिपतिर्मान्यो मानी तत्त्वबहिर्मुखः ॥ ९ ॥ स्तुतिभिः प्रणिपातैश्च दक्षः सर्वैः सुरर्षिभिः ॥ पूजितो वरतेजस्वी करौ बद्ध्वा विनम्रकैः ॥ १० ॥ नानाविहारकृन्नाथस्स्वतंत्रः परमोतिकृत् ॥ नानमत्तं तदा दक्षं स्वासनस्थो महेश्वरः ॥११ ॥ दृष्ट्वाऽनतं हरं तत्र स

मे पुत्रोऽप्रसन्नधीः ॥ अकुपत्सहसा रुद्रे तदा दक्षः प्रजापतिः ॥ १२ ॥ क्रूरदृष्ट्या महागर्वो दृष्ट्वा रुद्रं महाप्रभुम् ॥ सर्वान्संश्रावयन्नुच्चैरवोचज्ज्ञानवर्जितः ॥ १३ ॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ ॥ एते हि सर्वे च सुरासुरा भृशं नमंति मां विप्रवरास्तथर्षयः ॥ कथं ह्यसौ दुर्जनवन्महामना त्वभूत्तु यः प्रेतपिशाचसंवृतः ॥ १४ ॥ श्मशानवासी निरपत्रपो ह्ययं कथं प्रणामं न करोति मेऽद्युना॥लुप्तक्रियो भूतपिशाचसेवितो मत्तोऽविधो नीतिविदूषकस्सदा ॥ १५ ॥ पाखंडिनो दुर्जनपापशीला दृष्ट्वा द्विजं प्रोद्धतनिंदकाश्च ॥ वध्वां सदासक्तरतिप्रवीणस्तस्मादमुं शप्तुमहं प्रवृत्तः ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्येवमुक्त्वा स महाखलस्तदा रुषान्वितो रुद्रमिदं ह्यवोचत ॥ शृण्वंत्वमी विप्रवरास्तथा सुरा वध्यं हि मे चार्हथ कर्तुमेतम् ॥ ॥ १७ ॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ ॥ रुद्रो ह्ययं यज्ञबहिष्कृतो मे वर्णेष्वतीतोऽथ विवर्णरूपः ॥ देवैर्न भागं लभतां सहैव श्मशानवासी कुलजन्महीनः ॥ ॥ १८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति दक्षोक्तमाकर्ण्य भृग्वाद्या बहवो जनाः ॥ अगर्हयन् दुष्टसत्त्वं रुद्रं नत्वामरैस्समम् ॥१९॥ नन्दी निशम्य तद्वाक्यं लोलाक्षोऽतिरुषान्वितः ॥अब्रवीत्त्वरितं दक्षं शापं दातुमना गणः ॥ २०॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ रे रे शठ महामूढ दक्ष दुष्टमते त्वया॥यज्ञबाह्यो हि मे स्वामी महेशो हि कृतः कथम् ॥ २१॥यस्य स्मरणमात्रेण भवंति सफला मखाः ॥ तीर्थानि च पवित्राणि सोऽयं शप्तो हरः कथम्॥२२॥वृथा ते ब्रह्मचापल्याच्छप्तोऽयं दक्ष दुर्मते॥ वृथोपहसितश्चैवादुष्टो रुद्रो महाप्रभुः॥२३॥येनेदं पाल्यते विश्वं सृष्टमंते विनाशितम्॥शप्तोऽयं स कथं रुद्रो महेशो ब्राह्मणाधम ॥ २४ ॥ एवं निर्भर्त्सितस्तेन नन्दिना हि प्रजापतिः ॥ नन्दिनं च शशापाथ दक्षो रोषसमन्वितः ॥ २५ ॥ दक्ष उवाच ॥ यूयं सर्वे रुद्रगणा वेदबाह्या भवंतु वै ॥ वेदमार्गपरित्यक्तास्तथा त्यक्ता महर्षिभिः ॥२६ ॥ पाखंडवादनिरताः शिष्टाचारबहिष्कृताः ॥ मदिरापाननिरता जटाभस्मास्थिधारिणः ॥ २७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति शप्तास्तथा तेन दक्षेण शिवकिंकराः ॥ तच्छ्रुत्वातिरुषाविष्टोऽभवन्नंदी शिवप्रियः ॥ २८॥ प्रत्युवाच द्रुतं दक्षं गर्वितं तं महाखलम् ॥ शिलादतनयो नंदी तेजस्वी शिववल्लभः ॥ २९ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ रे दक्ष शठ दुर्बुद्धे वृथैव शिवकिंकराः ॥ शप्तास्ते ब्रह्मचापल्याच्छिवतत्त्वमजानता ॥ ३० ॥ भृग्वाद्यैर्दुष्टचित्तैश्च मूढैस्स उपहासितः ॥ महाप्रभुर्महेशानो ब्राह्मणत्वादहंमते ॥३१॥ ये रुद्रविमुखाश्चात्र ब्राह्मणास्त्वादृशाः खलाः ॥ रुद्रतेजःप्रभावत्वात्तेषां शापं ददाम्यहम् ॥३२॥ वेदवादरता यूयं वेदतत्त्वबहिर्मुखाः ॥ भवंतु सततं विप्रा नान्यदस्तीति वादिनः ॥ ३३ ॥ कामात्मानस्स्वर्गपराः क्रोधलोभमदान्विताः ॥ भवंतु सततं विप्रा भिक्षुका निरपत्रपाः ॥ ३४ ॥ वेदमार्गं पुरस्कृत्य ब्राह्मणाश्शूद्रयाजिनः ॥ दरिद्रा वै भविष्यंति प्रतिग्रहरतास्सदा ॥३५॥ असत्प्रतिग्रहाश्चैव सर्वे निरयगामिनः ॥ भविष्यंति सदा दक्ष

केचिद्वै ब्रह्मराक्षसाः ॥ ३६ ॥ यश्शिवं सुरसामान्यमुद्दिश्य परमेश्वरम् ॥ द्रुह्यत्यजो दुष्टमतिस्तत्त्वतो विमुखो भवेत् ॥ ३७ ॥ कूटधर्मेषु गेहेषु सदा
ग्राम्यसुखेच्छया ॥ कर्मतंत्रं वितनुता वेदवादं च शाश्वतम् ॥ ३८ ॥ विनष्टानंदकमुखो विस्मृतात्मगतिः पशुः ॥ भ्रष्टकर्मानयसदा दक्षो बस्तमुखोऽचि
रात् ॥ ३९ ॥ शप्तास्ते कोपिना तत्र नंदिना ब्राह्मणा यदा ॥ हाहाकारो महानासीच्छप्तो दक्षेण चेश्वरः ॥ ४० ॥ तदाकर्ण्याहमत्यंतमनिंदं तं मुहु
र्मुहुः ॥ भृग्वादीनपि विप्रांश्च वेदसृट् शिवतत्त्ववित् ॥ ४१ ॥ ईश्वरोऽपि वचः श्रुत्वा नंदिनः प्रहसन्निव ॥ उवाच मधुरं वाक्यं बोधयंस्तं सदाशिवः ॥
॥ ४२ ॥ ॥ सदाशिव उवाच ॥ शृणु नंदिन् महाप्राज्ञ न कर्तुं क्रोधमर्हसि ॥ वृथा शप्तं ब्रह्मकुलं मत्वा शप्तं च मां भ्रमात् ॥ ४३ ॥ वेदो मंत्राक्ष
रमयस्साक्षात्सूक्तमयो भृशम् ॥ सूक्ते प्रतिष्ठितो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ ४४ ॥ तस्मादात्मविदो नित्यं त्वं मा शप रुषान्वितः ॥ शप्या न वेदाः
केनापि दुर्द्धियापि कदाचन ॥ ४५ ॥ अहं शप्तो न चेदानीं तत्त्वतो बोद्धुमर्हसि ॥ शान्तो भव महाधीमन् सनकादिविबोधकः ॥ ४६ ॥ यज्ञोऽहं यज्ञ
कर्माहं यज्ञांगानि च सर्वशः ॥ यज्ञात्मा यज्ञनिरतो यज्ञबाह्योऽहमेव वै ॥ ४७ ॥ कोऽयं कस्त्वमिमे के हि सर्वोऽहमपि तत्त्वतः ॥ इति बुद्ध्या हि विमृश
वृथा शप्तास्त्वया द्विजाः ॥ ४८ ॥ तत्त्वज्ञानेन निर्हृत्य प्रपंचरचनो भव ॥ बुधस्स्वस्थो महाबुद्धे नन्दिन् क्रोधादिवर्जितः ॥ ४९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
एवं प्रबोधितस्तेन शम्भुना नन्दिकेश्वरः ॥ विवेकपरमो भूत्वा शांतोऽभूत्क्रोधवर्जितः ॥ ५० ॥ शिवोपि तं प्रबोध्याशु स्वगणं प्राणवल्लभम् ॥
सगणस्स ययौ तस्मात्स्वस्थानं प्रमुदान्वितः ॥ ५१ ॥ दक्षोऽपि स रुषाविष्टस्तैर्द्विजैः परिवारितः ॥ स्वस्थानं च ययौ चित्ते शिवद्रोहपरायणः ॥
॥ ५२ ॥ रुद्रं तदानीं परिशप्यमानं संस्मृत्य दक्षः परया रुषान्वितः ॥ श्रद्धां विहायैव स मूढबुद्धिर्निदापरोऽभूच्छिवपूजकानाम् ॥ ५३ ॥ इत्युक्तो
दक्षदुर्बुद्धिश्शंभुना परमात्मना ॥ परां दुर्धिषणां तस्य शृणु तात वदाम्यहम् ॥ ५४ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्विती
यखंडे सत्युपाख्याने शिवेन दक्षविरोधो नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एकदा तु मुने तेन यज्ञः प्रारंभितो महान् ॥ तत्राहूता
स्तदा सर्वे दीक्षितेन सुरर्षयः ॥ १ ॥ महर्षयोऽखिलास्तत्र निर्जराश्च समागताः ॥ यद्यज्ञकरणार्थं हि शिवमायाविमोहिताः ॥ २ ॥ अगस्त्यः कश्य
पोऽत्रिश्च वामदेवस्तथा भृगुः ॥ दधीचिर्भगवान् व्यासो भारद्वाजोऽथ गौतमः ॥ ३ ॥ पैलः पराशरो गर्गो भार्गवः ककुपस्सितः ॥ सुमंतुत्रिककंका
श्च वैशंपायन एव च ॥ ४ ॥ एते चान्ये च बहवो मुनयो हर्षिता ययुः ॥ मम पुत्रस्य दक्षस्य सदारास्ससुता मखम् ॥ ५ ॥ तथा सर्वे सुरगणा
लोकपाला महोदयाः ॥ तथोपनिर्जरास्सर्वे स्वोपकारबलान्विताः ॥ ६ ॥ सत्यलोकात्समानीतो नुतोऽहं विश्वकारकः ॥ ससुतस्सपरीवारो मूर्तवेदादिसं

युतः ॥ ७ ॥ वैकुंठाच्च तथा विष्णुस्संप्रार्थ्य विविधादरात् ॥ सपार्षदपरीवारस्समानीतो मखं प्रति ॥८॥ एवमन्ये समायाता दक्षयज्ञं विमोहिताः ॥ सत्कृतास्तेन दक्षेण सर्वे ते हि दुरात्मना ॥९॥ भवनानि महार्हाणि सुप्रभाणि महांति च ॥ त्वष्ट्रा कृतानि दिव्यानि तेभ्यो दत्तानि तेन वै ॥१०॥ तेषु सर्वेषु धिष्ण्येषु यथायोग्यं च संस्थिताः॥सम्मानिता अराजंस्ते सकला विष्णुना मया॥११॥वर्तमाने महायज्ञे तीर्थे कनखले तदा॥ऋत्विजश्च कृतास्तेन भृग्वाद्याश्च तपोधनाः ॥ १२ ॥ अधिष्ठाता स्वयं विष्णुस्सह सर्वमरुद्गणैः ॥ अहं तत्राभवं ब्रह्मा त्रयीविधिनिदर्शकः ॥१३॥ तथैव सर्वे दिक्पाला द्वारपालाश्च रक्षकाः ॥ सायुधास्सपरीवाराः कुतूहलकरास्सदा ॥ १४ ॥ उपतस्थे स्वयं यज्ञस्सुरूपस्तस्य चाध्वरे ॥ सर्वे महामुनिश्रेष्ठाः स्वयं वेदधराऽभवन् ॥ १५ ॥ तननूपादपि निजं चक्रे रूपं सहस्रशः ॥ हविषां ग्रहणायाशु तस्मिन् यज्ञे महोत्सवे ॥ १६ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि जुह्वति सह ऋत्विजः ॥ उद्गातारश्चतुःषष्टिसहस्राणि सुरर्षयः ॥१७॥ अध्वर्यवोऽथ होतारस्तावन्तो नारदादयः ॥ सप्तर्षयस्समा गाथाः कुर्वंति स्म पृथक्पृथक् ॥ १८ ॥ गंधर्वविद्याधरसिद्धसंघानादित्यसंघान् सगणान् सयज्ञान्॥संख्यावरान्नागचरान् समस्तान् वव्रे स दक्षो हि महाध्वरे स्वे ॥ १९ ॥ द्विजर्षिराजर्षिसुरर्षिसंघा नृपास्समित्राः सचिवास्ससैन्याः ॥ वसुप्रमुख्या गणदेवताश्च सर्वे वृतास्तेन मखोपवेत्राः ॥ २० ॥ दीक्षायुक्तस्तदा दक्षः कृतकौतुकमंगलः॥भार्यया सहितो रेजे कृतस्वस्त्ययनो भृशम् ॥ २१ ॥ तस्मिन् यज्ञे वृतश्शंभुन दक्षेण दुरात्मना ॥ कपालीति विनिश्चित्य तस्य यज्ञार्हता न हि ॥ २२ ॥ कपालिभार्येति सती दयिता स्वसुतापि च ॥ नाहूता यज्ञविषये दक्षेणागुणदर्शिना ॥ २३ ॥ एवं प्रवर्तमाने हि दक्षयज्ञे महोत्सवे ॥ स्वकार्यलग्नास्तत्रासन् सर्वे तेऽध्वरसंमताः ॥ २४ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र दृष्ट्वा वै शंकरं प्रभुम् ॥ प्रोद्विग्नमानसश्शैवो दधीचो वाक्यमब्रवीत् ॥ २५ ॥ ॥ दधीच उवाच ॥ ॥ सर्वे शृणुत मद्वाक्यं देवर्षिप्रमुखा मुदा ॥ कस्मान्नैवागतश्शंभुरस्मिन् यज्ञे महोत्सवे ॥ २६ ॥ एते सुरेशा मुनयो महत्तरास्सलोकपालाश्च समागता हि ॥ तथापि यज्ञस्तु न शोभते भृशं पिनाकिना तेन महात्मना विना ॥ २७ ॥ येनैव सर्वाण्यपि मंगलानि भवंति शंसन्ति महाविपश्चितः ॥ सोऽसौ न दृष्टोऽत्र पुमान् पुराणो वृषध्वजो नीलगलः परेशः॥२८॥ अमंगलान्येव च मंगलानि भवंति येनाधिगतानि दक्षः ॥ त्रिपंचकेनाप्यथ मंगलानि भवंति सद्यः परतः पुराणि ॥ २९ ॥ तस्मात्त्वयैव कर्तव्यमाह्वानं परमेशितुः ॥ त्वरितं ब्रह्मणा वापि विष्णुना प्रभुविष्णुना ॥ ३० ॥ इन्द्रेण लोकपालैश्च द्विजैस्सिद्धैस्सहाधुना॥सर्वथानयनीयोऽसौ शंकरो यज्ञपूर्त्तये॥ ३१ ॥ सर्वैर्भवद्भिर्गंतव्यं यत्र देवो महेश्वरः ॥ दाक्षायण्या समं शम्भुमानयध्वं त्वरान्विताः ॥ ३२ ॥ तेन सर्वं पवित्रं स्याच्छंम्भुना परमात्मना ॥ अत्रागतेन देवेशाः

416

ांबेन परमात्मना ॥ ३३ ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या समग्रं सुकृतं भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ह्यानेतव्यो वृषध्वजः ॥ ३४ ॥ समागते शंकरे
त्र पावनो हि भवेन्मखः ॥ भविष्यत्यन्यथाऽपूर्णः सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ ३५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दक्षो रोषसमन्वितः ॥
उवाच त्वरितं मूढः प्रहसन्निव दुष्टधीः ॥ ३६ ॥ मूलं विष्णुर्देवतानां यत्र धर्मस्सनातनः॥ समानीतो मया सम्यक् किमूनं यज्ञकर्मणि॥३७॥यस्मि
न्वेदाश्च यज्ञाश्च कर्माणि विविधानि च ॥ प्रतिष्ठितानि सर्वाणि सोऽसौ विष्णुरिहागतः ॥ ३८ ॥ सत्यलोकात्समायातो ब्रह्मा लोकपितामहः॥वेदै
स्सोपनिषद्भिश्च विविधैरागमैस्सह ॥ ३९ ॥ तथा सुरगणैस्साकमागतस्सुरराट् स्वयम् ॥ तथा यूयं समायाता ऋषयो वीतकल्मषाः ॥ ४० ॥ ये ये
यज्ञोचिताश्शांताः पात्रभूतास्समागताः ॥ वेदवेदार्थतत्त्वज्ञास्सर्वे यूयं दृढव्रताः ॥ ४१ ॥ अत्रैव च किमस्माकं रुद्रेणापि प्रयोजनम् ॥ कन्या दत्ता
मया विप्र ब्रह्मणा नोदितेन हि ॥ ४२ ॥ हरोऽकुलीनोऽसौ विप्र पितृमातृविवर्जितः ॥ भूतप्रेतपिशाचानां पतिरेको दुरत्ययः ॥४३॥ आत्मसंभा
वितो मूढस्तब्धो मौनी समत्सरः ॥ कर्मण्यस्मिन्न योग्योऽसौ नानीतो हि मयाऽधुना ॥४४॥ तस्मात्त्वमीदृशं वाक्यं पुनर्वाच्यं न हि क्वचित् ॥
सर्वैर्भवद्भिः कर्तव्यो यज्ञो मे सफलो महान् ॥ ४५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य दधीचो वाक्यमब्रवीत् ॥ सर्वेषां शृण्वतां देवमुनीनां
सारसंयुतम् ॥ ४६ ॥ ॥ दधीच उवाच ॥ अयज्ञोऽयं महाजातो विना तेन शिवेन हि ॥ विनाशोऽपि विशेषेण ह्यत्र ते हि भविष्यति॥४७॥ एव
मुक्त्वा दधीचोऽसावेक एव विनिर्गतः ॥यज्ञवाटाच्च दक्षस्य त्वरितः स्वाश्रमं ययौ॥४८॥ततोऽन्ये शांकरा ये च मुख्याश्शिवमतानुगाः॥निर्ययुस्स्वाश्र
मान् सद्यश्शापं दत्त्वा तथैव च ॥ ४९ ॥मुनौ विनिर्गते तस्मिन् मखादन्येषु दुष्टधीः ॥ शिवद्रोही मुनीन् दक्षः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५० ॥
दक्ष उवाच ॥ गतः शिवप्रियो विप्रो दधीचो नाम नामतः ॥ अन्ये तथा वधा य च गतास्ते मम चाध्वरात् ॥ ५१ ॥ एतच्छुभतरं जातं संमतं
मे हि सर्वदा ॥ सत्यं ब्रवीमि देवेश सुराश्च मुनयस्तथा ॥ ५२ ॥ विनष्टचित्ता मंदाश्च मिथ्यावादरताः खलाः॥वेदबाह्या दुराचारास्त्याज्यास्ते मख
कर्मणि ॥ ५३ ॥ वदवादरता यूयं सर्वे विष्णुपुरोगमाः ॥ यज्ञं मे सफलं विप्रास्सुराः कुर्वंतु मा चिरम् ॥ ५४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वच
स्तस्य शिवमायाविमोहिताः ॥ यन्मखे देवयजनं चक्रुस्सर्वे सुरर्षयः ॥ ५५ ॥ इति तन्मखशापो हि वर्णितो मे मुनीश्वर ॥ यज्ञविध्वंसयोगोऽपि
प्रोच्यते शृणु सादरम् ॥ ५६ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे यज्ञप्रारंभो नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥
॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यदा ययुर्दक्षमखमुत्सवेन सुरर्षयः ॥ तस्मिन्नेवांतरं देवी पर्वते गंधमादने ॥ १ ॥ धारागृहे वितानेन

सखीभिः परिवारिता ॥ दाक्षायणी महाक्रीडाश्चकार विविधास्सती ॥ २ ॥ क्रीडासक्ता तदा देवी ददर्शाथ मुदा सती ॥ दक्षयज्ञे प्रयांतं च रोहिण्यापृच्छ्य सत्वरम् ॥ ३ ॥ दृष्ट्वा सीमंतया भूतां विजयां प्राह सा सती ॥ स्वसखीं प्रवरां प्राणप्रियां सा हि हितावहाम् ॥ ४ ॥ ॥ सत्युवाच ॥ हे सखीप्रवरे प्राणप्रिये त्वं विजये मम ॥ क्व गमिष्यति चन्द्रोऽयं रोहिण्यापृच्छ्य सत्वरम् ॥ ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तथोक्ता विजया सत्या गत्वा तत्सन्निधौ द्रुतम् ॥ क्व गच्छसीति पप्रच्छ शशिनं तं यथोचितम् ॥ ६ ॥ विजयोक्तमथाकर्ण्य स्वयात्रां पूर्वमादरात् ॥ कथितं तेन तत्सर्वं दक्षयज्ञोत्सवादिकम् ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वा विजया देवीं त्वरिता जातसंभ्रमा ॥ कथयामास तत्सर्वं यदुक्तं शशिना सतीम् ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा कालिका देवी विस्मिताभूत्सती तदा ॥ विमृश्य कारणं तत्राज्ञात्वा चेतस्यचिंतयत् ॥ ९ ॥ दक्षः पिता मे माता च वीरिणी नो कुतस्सती ॥ आह्वानं न करोति स्म विस्मृता मां प्रियां सुताम् ॥ १० ॥ पृच्छेयं शंकरं तत्र कारणं सवमादरात् ॥ चिंतयित्वेति सार्सीद्धे तत्र गंतुं सुनिश्चया ॥ ११ ॥ अथ दाक्षायणी देवी विजयां प्रवरां सखीम् ॥ स्थापयित्वा द्रुतं तत्र समगच्छच्छिवांतिकम् ॥१२॥ ददर्श तं सभामध्ये संस्थितं बहुभिर्गणैः ॥ नंद्यादिभिर्महावीरैः प्रवरैर्यूथयूथपैः ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा तं प्रभुमीशानं स्वपतिं साथ दक्षजा ॥ प्रष्टुं तत्कारणं शीघ्रं प्राप शंकरसंनिधिम् ॥ १४॥ शिवेन स्थापिता स्वांके प्रीतियुक्तेन स्वप्रिया॥प्रमोदिता वचोभिस्सा बहुमानपुरस्सरम् ॥ १५ ॥ अथ शंभुर्महालीलस्सर्वेशस्सुखदस्सताम् ॥ सतीमुवाच त्वरितं गणमध्यस्थ आदरात् ॥ १६ ॥ शंभुरुवाच ॥ किमर्थमागतात्र त्वं सभामध्ये सविस्मया ॥ कारणं तस्य सुप्रीत्या शीघ्रं वद सुमध्यमे ॥ १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्ता तदा तेन महेशेन मुनीश्वर॥सांजलिस्सुप्रणम्याशु सत्युवाच प्रभुं शिवा ॥ १८ ॥ सत्युवाच ॥ पितुर्मम महान् यज्ञो भवतीति मया श्रुतम् ॥ तत्रोत्सवो महानस्ति समवेतास्सुरर्षयः ॥ १९ ॥ पितुर्मम महायज्ञे कस्मात्तव न रोचते ॥ गमनं देवदेवेश तत्सर्वं कथय प्रभो ॥ २०॥ सुहृदामेष वै धर्मस्सुहृद्भिस्सह संगतिः ॥ कुर्वंति यन्महादेव सुहृदः प्रीतिवर्द्धिनीम् ॥ २१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मया गच्छ सह प्रभो॥ यज्ञवाटं पितुर्मेऽद्य स्वामिन् प्रार्थनया मम॥२२॥ब्रह्मोवाच॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सत्या देवो महेश्वरः॥ दक्षवाग्विषुहृद्विद्धो बभाषे सूनृतं वचः॥२३॥महेश्वर उवाच॥दक्षस्तव पिता देवि मम द्रोही विशेषतः ॥ ॥ २४ ॥ यस्य ये मानिनस्सर्वे ससुरर्षिमुखाः परे ॥ ते मूढा यजनं प्राप्ताः पितुस्ते ज्ञानवर्जिताः ॥ २५ ॥ अनाहूताश्च ये देवि गच्छंति परमंदिरम् ॥ अवमानं प्राप्नुवंति मरणादधिकं तथा॥२६॥परालयं गतोऽपींद्रो लघुर्भवति तद्विधः॥का कथा च परेषां वै रीढा यात्रा हि तद्विधा॥२७॥ तस्मात्त्वया

मया चापि दक्षस्य यजनं प्रति ॥ न गंतव्यं विशेषेण सत्यमुक्तं मया प्रिये॥२८॥ तथारिभिर्न व्यथते ह्यर्दितोऽपि शरैर्जनः ॥ स्वानां दुरुक्तिभिर्मर्म ताडितस्स यथा मतः॥२९॥विद्यादिभिर्गुणैः षड्भिरसदन्यैस्सतां स्मृतौ ॥ हतायां भूयसां धाम न पश्यंति खलाः प्रिये ॥३०॥ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्ता सती तेन महेशेन महात्मना ॥ उवाच रोषसंयुक्ता शिवं वाक्यविदां वरम् ॥ ३१ ॥ सत्युवाच ॥ यज्ञस्स्यात्सफलो येन स त्वं शंभोऽखिलेश्वरः ॥ अनाहूतोऽसि तेनाद्य पित्रा मे दुष्टकारिणा ॥३२॥ तत्सर्वं ज्ञातुमिच्छामि भव भावं दुरात्मनः ॥ सुरर्षीणां च सर्वेषामागतानां दुरात्मनाम् ॥ ३३ ॥ तस्मादद्यैव गच्छामि स्वपितुर्यजनं प्रभो ॥ अनुज्ञां देहि मे नाथ तत्र गंतुं महेश्वर ॥ ३४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्तो भगवान् रुद्रस्तया देव्य शिवस्स्वयम् ॥ विज्ञाताखिलदृक् द्रष्टा सतीं सूतिकरोऽब्रवीत् ॥ ३५ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ यद्येव ते रुचिर्देवि तत्र गंतुमवश्यकम् ॥ सुव्रते वचनान्मे त्वं गच्छ शीघ्रं पितुर्मखम् ॥ ३६ ॥ एतं नंदिनमारुह्य वृषभं सज्जमादरात् ॥ महाराजोपचाराणि कृत्वा बहुगुणान्विता ॥ ३७ ॥ भूषितं वृषमारोहेत्युक्ता रुद्रेण सा सती ॥ सुभूषिता सती युक्ता ह्यगमत्पितृमंदिरम् ॥ ३८ ॥ महाराजोपचाराणि दत्तानि परमात्मना ॥ सुच्छत्रचामरादीनि सद्वस्त्राभरणानि च ॥ ३९ ॥ गणाः षष्टिसहस्राणि रौद्रा जग्मुश्शिवाज्ञया ॥ कुतूहलयुताः प्रीता महोत्सवसमन्विताः ॥४० ॥ तदोत्सवो महानासीद्यजने तत्र सर्वतः ॥ सत्याश्शिवप्रियायास्तु वामदेवगणैः कृतः ॥४१॥ कुतूहलं गणाश्चक्रुशिशवयोर्यश उज्जगुः ॥ बालांतः पुप्लुवुः प्रीत्या महावीरा शिवप्रियाः ॥ ४२ ॥ सर्वथासीन्महाशोभा गमने जागदम्बिके ॥ सुखारवस्संबभूव पूरितं भुवनत्रयम्॥ ४३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखड सतीयात्रावर्णनं नामाष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दाक्षायणी गता तत्र यत्र यज्ञो महाप्रभः ॥ सुरासुरमुनीन्द्रादिकुतूहलसमन्वितः ॥ १ ॥ स्वपितुर्भवनं तत्र नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ददर्श सुप्रभं चारु सुरर्षिगणसंयुतम् ॥ २ ॥ द्वारि स्थिता तदा देवी ह्यवरुह्य निजासनात् ॥ नन्दिनोऽभ्यंतरं शीघ्रमेकैवागच्छदध्वरम् ॥ ३ ॥ आगतां च सतीं दृष्ट्वाऽसिक्नी माता यशस्विनी ॥ अकरोदादरं तस्या भगिन्यश्च यथोचितम् ॥ ४ ॥ नाकरोदादरं दक्षो दृष्ट्वा तामपि किंचन ॥ नान्योऽपि तद्भयात्तत्र शिवमायाविमोहितः ॥ ५ ॥ अथ सा मातरं देवी पितरं च सती मुने ॥ अनमद्विस्मितात्यंतं सर्वलोकपराभवात् ॥६॥ भागानपश्यद्देवानां हर्यादीनां तदध्वरे॥न शंभुभागमकरोत क्रोधं दुर्विषहं सती ॥ ७ ॥ सत्युवाच ॥ तदा दक्षं दहन्तीव रुषा पूर्णा सती भृशम् ॥ क्रूरदृष्ट्या विलोक्यैव सर्वानप्यपमानिता ॥ ८ ॥ सत्युवाच॥ अनाहूतस्त्वया कस्माच्छंभुः परमशोभनः ॥ येन पूतमिदं विश्वं समग्रं सचराचरम् ॥ ९ ॥ यज्ञो यज्ञविदां श्रेष्ठो यज्ञांगो यज्ञदक्षिणः ॥

यज्ञकर्ता च यश्शंभुस्तं विना च कथं मखः ॥ १० ॥ यस्य स्मरणमात्रेण सर्वं पूतं भवत्यहो ॥ विना तेन कृतं सर्वमपवित्रं भविष्यति ॥ ११ ॥ द्रव्यमंत्रादिकं सर्वं हव्यं कव्यं च यन्मयम् ॥ शंभुना हि विना तेन कथं यज्ञः प्रवर्तितः ॥ १२ ॥ किं शिवं सुरसामान्यं मत्वाकार्षीरनादरम् ॥ भ्रष्टबुद्धिर्भवानद्य जातोऽसि जनकाधम ॥ १३ ॥ विष्णुब्रह्मादयो देवा यं संसेव्य महेश्वरम् ॥ प्राप्ताः स्वपदवीं सर्वे तं न जानासि रे हरम् ॥ १४ ॥ एते कथं समायाता विष्णुब्रह्मादयस्सुराः ॥ तव यज्ञे विना शंभुं स्वप्रभुं मुनयस्तथा ॥ १५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा परमेशानी विष्णवादीन्सकलान् प्रति ॥ पृथक्पृथगवोचत्सा भर्त्सयंती भवात्मिका ॥ १६ ॥ ॥ सत्युवाच ॥ हे विष्णो त्वं महादेवं किं न जानासि तत्त्वतः ॥ सगुणं निर्गुणं चापि श्रुतयो यं वदंति ह ॥ १७ ॥ यद्यपि त्वां करं दत्त्वा बहुवारं महेश्वरः ॥ अशिक्षयत्पुरा शाल्वप्रमुखाकृतिभिर्हरे ॥ १८ ॥ तदपि ज्ञानमायातं न ते चेतसि दुर्मते ॥ भागार्थी दक्षयज्ञेऽस्मिन् शिवं स्वस्वामिनं विना ॥ १९ ॥ पुरा पंचमुखो भूत्वा गर्वितोऽसि सदाशिवम् ॥ कृतश्चतुर्मुखस्तेन विस्मृतोऽसि तदद्भुतम् ॥ २० ॥ इन्द्र त्वं किं न जानासि महादेवस्य विक्रमम् ॥ भस्मीकृतः पविस्ते हि हरेण क्रूरकर्मणा ॥ २१ ॥ हे सुराः किन्न जानीथ महादेवस्य विक्रमम् ॥ अत्रे वसिष्ठ मुनयो युष्माभिः किं कृतं त्विह ॥ २२ ॥ भिक्षाटनं च कृतवान् पुरा दारुवने विभुः ॥ शप्तो यद्भिक्षुको रुद्रो भवद्भिर्मुनिभिस्तदा ॥ २३ ॥ शप्तेनापि च रुद्रेण यत्कृतं विस्मृतं कथम् ॥ तल्लिंगेनाखिलं दग्धं भुवनं सचराचरम् ॥ २४ ॥ सर्वे मूढाश्च संजाता विष्णुब्रह्मादयस्सुराः ॥ मुनयोऽन्ये विना शंभुमागता यदिहाध्वरे ॥ २५ ॥ सर्वे वेदाश्च संभूता सांगाश्शास्त्राणि वाग्यतः ॥ योऽसौ वेदांतगश्शंभुः कैश्चिज्ज्ञातुं न पार्यते ॥ २६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्यनेकविधा वाणीरगदज्जगदम्बिका ॥ कोपान्विता सती तत्र हृदयेन विदूयता ॥ २७ ॥ विष्ण्वादयोऽखिला देवा मुनयो ये च तद्वचः ॥ मौनीभूतास्तदाकर्ण्य भयव्याकुलमानसाः ॥२८॥ अथ दक्षस्समाकर्ण्य स्वपुत्र्यास्तादृशं वचः ॥ विलोक्य क्रूरदृष्ट्या तां सतीं क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ॥ २९ ॥ दक्ष उवाच ॥ तव किं बहुनोक्तेन कार्यं नास्तीह सांप्रतम् ॥ गच्छ वा तिष्ठ वा भद्रे कस्मात्त्वं हि समागता ॥ ३० ॥ अमंगलस्तु ते भर्ता शिवोऽसौ गम्यते बुधैः ॥ अकुलीनो वेदबाह्यो भूतप्रेतपिशाचराट् ॥ ३१ ॥ तस्मान्नाहारितो रुद्रो यज्ञार्थं सुकुवेषभृत् ॥ देवर्षिसंसदि मया ज्ञात्वा पुत्रि विपश्चिता ॥ ३२ ॥ विधिना प्रेरितेन त्वं दत्ता मंदेन पापिना ॥ रुद्रायाविदितार्थाय चोद्धताय दुरात्मने ॥ ३३ ॥ तस्मात्कोपं परित्यज्य स्वस्था भव शुचिस्मिते ॥ यद्यागतासि यज्ञेऽस्मिन् दायं गृह्णीष्व चात्मना ॥ ३४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दक्षेणोक्तेति सा पुत्री सती त्रैलोक्यपूजिता ॥ निंदायुक्तं स्वपितरं दृष्ट्वासीद्रुषिता भृशम् ॥ ३५ ॥ अचिंतयत्तदा सेति कथं यास्यामि

414

शंकरम् ॥ शंकरं द्रष्टुकामाहं पृष्टा वक्ष्ये किमुत्तरम् ॥ ३६॥ अथ प्रोवाच पितरं दक्षं तं दुष्टमानसम् ॥ निश्श्वसंती रुषाविष्टा सा सती त्रिजगत्प्रसूः ॥ ३७ ॥ सत्युवाच ॥ यो निंदति महादेवं निंद्यमानं शृणोति वा ॥ तावुभौ नरकं यातौ यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ३८ ॥ तस्मात्त्यक्ष्याम्यहं देहं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ किं जीवितेन मे तात शृण्वंत्यानादरं प्रभोः ॥ ३९ ॥ यदि शक्तस्स्वयं शंभोर्निंदकस्य विशेषतः ॥ छिंद्यात् प्रसह्य रसनां तदशुद्धयेन्न संशयः ॥ ४० ॥ यद्यशक्तो जनस्तत्र निर्यात्सुपिधाय वै ॥ कर्णौ धीमान् ततश्शुद्धयेद्वदतीदं बुधान्वरान् ॥ ४१ ॥ ब्रह्मोवाच॥ इत्थमुक्त्वा धर्मनीतिं पश्चात्तापमवाप सा ॥ अस्मरच्छांकरं वाक्यं दूयमानेन चेतसा ॥ ४२ ॥ ततस्सक्रुद्धय सा दक्षं निश्शंकं प्राह तानपि ॥ सर्वान्विष्णवादिकान्देवान्मुनीनपि सती ध्रुवम् ॥ ४३ ॥ सत्युवाच ॥ तात त्वं निंदकश्शंभोः पश्चात्तापं गमिष्यसि ॥ इह भुक्त्वा महादुःखमंते यास्यसि यातनाम् ॥ ४४ ॥ यस्य लोकेऽप्रियो नास्ति प्रियश्चैव परात्मनः ॥ तस्मिन्नवैरे शर्वेऽस्मिन् त्वां विना कः प्रतीपकः ॥ ४५ ॥ महद्भिर्निंदा नाश्चर्यं सर्वदाऽसत्सु सेर्ष्यकम् ॥ महदंघ्रिरजोध्वस्ततमस्सु सैव शोभना ॥ ४६ ॥ शिवेति द्व्यक्षरं यस्य नृणां नाम गिरेरितम् ॥ सकृत्प्रसंगात्सकलमघमाशु विहंति तत् ॥ ४७ ॥ पवित्रकीर्तितमलं भवान् द्वेष्टि शिवेतरः ॥ अलंघ्यशासनं शंभुमहो सर्वेश्वरं खलः ॥ ४८ ॥ यत्पादपद्मं महतां मनोऽलिभिर्मुनिषेवितम् ॥ सर्वार्थदं ब्रह्मरसैः सर्वार्थिभिरथादरात् ॥ ४९ ॥ यद्वर्षत्यर्थिनश्शीघ्रं लोकस्य शिव आदरात्॥भवान् द्रुह्यति मूर्खत्वात्तस्मै चाशेषबंधवे ॥५०॥ किं वा शिवाख्यमशिवं त्वदन्ये न विदुर्बुधाः॥ब्रह्मादयस्तं मुनयस्सनकाद्यास्तथा परे॥५१॥अवकीर्य जटा भूतैश्श्मशाने स कपालधृक् ॥ तन्माल्यभस्म वा ज्ञात्वा प्रीत्यावसद्दुदारधीः ॥ ५२ ॥ ये मूर्द्धभिर्दधति तच्चरणोत्सृष्टमादरात् ॥ निर्माल्यं मुनयो देवास्स शिवः परमेश्वरः ॥ ५३ ॥ प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म चोदितम् ॥ वेदे विविच्य वृत्तं च तद्विचार्यं मनीषिभिः ॥५४॥ विरोधियौगपद्येककर्तृके च तथा द्वयम्॥ परब्रह्मणि शंभौ तु कर्मर्च्छति न किंचन ॥ ५५ ॥ मा वः पदव्यस्स्म पितः या अस्मदास्थितास्सदा ॥ यज्ञशालासु वो धूम्रवर्त्मभुक्तोज्झिताः परम् ॥ ५६ ॥ नो व्यक्तलिंगस्सततमवधूतसुसेवितः ॥ अभिमानमतो न त्वं कुरु तात कुबुद्धिधृक् ॥ ५७ ॥ किं बहूक्तेन वचसा दुष्टस्त्वं सर्वथा कुधीः ॥ त्वदुद्भवेन देहेन न मे किंचित्प्रयोजनम् ॥ ५८ ॥ तज्जन्मधिग्यो महतां सर्वथावद्यकृत्खलः ॥ परित्याज्यो विशेषेण तत्संबंधो विपश्चिता ॥ ५९ ॥ गोत्रं त्वदीयं भगवान् यदाह वृषभध्वजः ॥ दाक्षायणीति सहसाहं भवामि सुदुर्मना ॥ ६० ॥ तस्मात्त्वदंगजं देह कुणपं गर्हितं सदा ॥ व्युत्सृज्य नूनमधुना भविष्यामि सुखावहा ॥ ६१ ॥ हे सुरा मुनयस्सर्वे यूयं शृणुत मद्वचः ॥ सर्वथानुचितं कर्म युष्माकं दुष्टचेतसाम् ॥ ६२ ॥ सर्वे यूयं विमूढा

हि शिवनिंदाः कलिप्रियाः ॥ प्राप्स्यंति दण्डं नियतमखिलं च हराद्ध्रुवम् ॥ ६३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ दक्षमुक्त्वाध्वरे तांश्च व्यरमत्सा सती तदा ॥ अनूद्य चेतसा शम्भुमस्मरत् प्राणवल्लभम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे सतीवाक्यवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ मौनीभूता यदा सासीत्सती शंकरवल्लभा ॥ चरित्रं किमभूत्तत्र विधे तद्वद चादरात् ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मौनीभूता सती देवी स्मृत्वा स्वपतिमादरात् ॥क्षितावुदीच्यां सहसा निषसाद प्रशांतधीः॥२॥जलमाचम्य विधिवत् संवृता वाससा शुचिः ॥ दृङ्निमील्य पतिं स्मृत्वा योगमार्गं समाविशत् ॥ ३ ॥ कृत्वा समानावनिलौ प्राणापानौ सितानना ॥ उत्थाप्योदानमथ च यत्नात्सा नाभिचक्रतः ॥ ४ ॥ हृदि स्थाप्योरसि धिया स्थितं कंठाद्भ्रुवोस्सती ॥ अनिंदितानयन्मध्यं शंकरप्राणवल्लभा ॥ ५ ॥ एवं स्वदेहं सहसा दक्षकोपाज्जिहासती ॥ दग्धे गात्रे वायुशुचिधारणं योगमार्गतः ॥ ६ ॥ ततस्वभर्तुश्चरणं चिंतयंती न चापरम् ॥ अपश्यत्सा सती तत्र योगमार्गनिविष्टधीः ॥ ७ ॥ हतकल्मषतद्देहः प्रापतच्च तदग्निना ॥ भस्मसादभवत्सद्यो मुनिश्रेष्ठ तदिच्छया ॥ ८ ॥ तत्पश्यतां च खे भूमौ वादोऽभूत्सुमहांस्तदा ॥ हाहेति सोद्भुतश्चित्रस्सुरादीनां भयावहः ॥ ९ ॥ हंत प्रिया परा शंभोर्देवी दैवतमस्य हि ॥ अहादसून् सती केन सुदुष्टेन प्रकोपिता ॥ १० ॥ अहो त्वनात्म्यं सुमहदस्य दक्षस्य पश्यत ॥ चराचरं प्रजा यस्य यत्पुत्रस्य प्रजापतेः ॥ ११ ॥ अहोऽद्य विमनाऽभूत्सा सती देवी मनस्विनी ॥ वृषध्वजप्रियाऽभीक्ष्णं मानयोग्या सतां सदा ॥ १२ ॥सोयं दुर्मर्षहृदयो ब्रह्मध्रुक् स प्रजापतिः॥महतीमप्कीर्तिं हि प्राप्स्यति त्वखिले भवे ॥ १३ ॥ यत्स्वांगजां सुतां शंभुद्विट् न्यषेधत्समुद्यताम् ॥महानरकभोगी स मृतये नोऽपराधतः ॥ १४ ॥ वदत्येवं जने सत्या दृष्ट्वाऽसुत्यागमद्भुतम् ॥ द्रुतं तत्पार्षदाः क्रोधादुदतिष्ठन्नुदायुधाः ॥ १५ ॥ द्वारि स्थिता गणास्सर्वे रसायुतमिता रुषा ॥ शंकरस्य प्रभोस्ते वाऽक्रुध्यन्नतिमहाबलाः ॥ १६ ॥ हाहाकारमकुर्वंस्ते धिक्धिग न नेति वादिनः ॥ उच्चैस्सर्वेऽसकृद्वीराश्शंकरस्य गणाधिपाः ॥ १७ ॥ हाहाकारेण महता व्याप्तमासीद्दिगन्तरम् ॥ सर्वे प्रापन् भयं देवा मुनयोऽन्येऽपि ते स्थिताः ॥ १८ ॥ गणास्संमंत्र्य ते सर्वेऽभूवन् क्रुद्धा उदायुधाः ॥ कुर्वन्तः प्रलयं वाद्यशस्त्रैर्व्याप्तं दिगंतरम् ॥ १९ ॥ शस्त्रैरघ्नन्निजांगानि केचित्तत्र शुचाकुलाः ॥ शिरोमुखानि देवर्षे सुतीक्ष्णैः प्राणनाशिभिः ॥२०॥ इत्थं ते विलयं प्राप्ता दाक्षायण्या समं तदा ॥ गणायुते द्वे च तदा तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २१ ॥ गणा नाशावशिष्टा ये शंकरस्य महात्मनः ॥ दक्षं तं क्रोधितं हन्तुमुदतिष्ठन्नुदायुधाः ॥ २२ ॥ तेषामापततां वेगं निशम्य भगवान् भृगुः ॥ यज्ञघ्नघ्नेन यजुषा दक्षिणाग्नौ जुहोन्मुने ॥२३ ॥ हूयमाने

च भृगुणा समुत्पेतुर्महासुराः ॥ ऋभवो नाम प्रबलवीरास्तत्र सहस्रशः ॥ २४ ॥ तैरलातायुधैस्तत्र प्रमथानां मुनीश्वर ॥ अभूद्युद्धं सुविकटं शृण्वतां रोमहर्षणम् ॥ २५ ॥ ऋभुभिस्तैर्महावीरैर्हन्यमानास्समन्ततः ॥ अयत्नयानाः प्रमथा उशद्भिर्ब्रह्मतेजसा ॥ २६ ॥ एवं शिवगणास्ते वै हता विद्रा विता द्रुतम् ॥ शिवेच्छया महाशक्त्या तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७ ॥ तद्दृष्ट्वा ऋषयो देवाश्शक्राद्यास्समरुद्गणाः ॥ विश्वेऽश्विनौ लोकपालास्तूष्णीं भूतास्तदाऽभवन् ॥ २८ ॥ केचिद्विष्णुं प्रभुं तत्र प्रार्थयन्तस्समन्ततः ॥ उद्विग्ना मन्त्रयंतश्च विघ्नाभावं मुहुर्मुहुः ॥ २९ ॥ सुविचार्योदर्कफलमहो द्विग्नास्सुबुद्धयः॥सुरविष्ण्वादयोऽभूवंस्तन्नाशद्रावणान्मुहुः॥३०॥एवंभूतस्तदा यज्ञो विघ्नो जातो दुरात्मनः॥ब्रह्मबंधोश्च दक्षस्य शंकरद्रोहिणो मुने॥३१॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखण्डे सत्युपाख्याने सतीदेहत्यागोपद्रववर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ ब्रह्मोवाच॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र नभोवाणी मुनीश्वर ॥ अवोचच्छृण्वतां दक्षसुरादीनां यथार्थतः ॥ १ ॥ व्योमवाण्युवाच ॥ रे रे दक्ष दुराचार दंभाचारपरायण॥ किं कृतं ते महामूढ कर्म चानर्थकारकम् ॥ २ ॥ न कृतं शैवराजस्य दधीचेर्वचनस्य हि ॥ प्रमाणं तत्कृते मूढ सर्वानंदकरं शुभम् ॥३॥ निर्गतस्ते मखाद्विप्रः शापं दत्त्वा सुदुस्सहम्॥ततोऽपि बुद्धं किंचिन्नो त्वया मूढेन चेतसि ॥ ४ ॥ ततः कृतः कथं नैव स्वपुत्र्यास्त्वादरः परः ॥ समागतायाः सत्याश्च मंगलाया गृहं स्वतः ॥ ५ ॥सतीभवौ नार्चितौ हि किमिदं ज्ञानदुर्बल ॥ ब्रह्मपुत्र इति वृथा गर्वितोऽसि विमोहितः ॥ ६ ॥ सा सत्येव सदाराध्या सर्वापापफलप्रदा ॥ त्रिलोकमाता कल्याणी शंकरार्द्धांगभागिनी ॥ ७ ॥ सा सत्येवार्चिता नित्यं सर्वसौभाग्यदायिनी ॥ माहेश्वरी स्वभक्तानां सर्वमंगलदायिनी ॥ ८ ॥ सा सत्येवार्चिता नित्यं संसारभयनाशिनी ॥ मनोऽभीष्टप्रदा देवी सर्वोपद्रवहारिणी ॥ ९ ॥ सा सत्येवार्चिता नित्यं कीर्तिसंपत्प्रदायिनी ॥ परमा परमेशानी भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥ १० ॥ सा सत्येव जगद्धात्री जगद्रक्षणकारिणी ॥ अनादिशक्तिः कल्पान्ते जगत्संहारकारिणी ॥ ११ ॥ सा सत्येव जगन्माता विष्णुमाता विलासिनी ॥ ब्रह्मेन्द्रचन्द्रवह्न्यर्कदेवादिजननी स्मृता ॥ १२ ॥ सा सत्येव तपोधर्मदानादिफलदायिनी ॥ शंभुशक्तिर्महादेवी दुष्टहंत्री परात्परा ॥ १३ ॥ ईदृग्विधा सती देवी यस्य पत्नी सदा प्रिया ॥ तस्मै भागो न दत्तस्ते मूढेन कुविचारिणा ॥ १४ ॥ शंभुर्हि परमेशानस्सर्वस्वामी परात्परः ॥ विष्णुब्रह्मादिसंसेव्यः सर्वकल्याणकारकः ॥ १५ ॥ तप्यते हि तपः सिद्धैरेतद्दर्शनकांक्षिभिः ॥युज्यते योगिभिर्योगैरेतद्दर्शनकांक्षिभिः ॥ १६ ॥ अनंतधनधान्यानां यागादीनां तथैव च ॥ दर्शनं शंकरस्यैव महत्फलमुदाहृतम् ॥ १७ ॥ शिव एव जगद्धाता सर्वविद्यापतिः प्रभुः ॥ आदिविद्यावरस्वामी सर्वमंगलमंगलः ॥ १८ ॥ तच्छक्तेर्न कृतो यस्मा

त्सत्कारोऽद्य त्वया खल ॥ अत एवाध्वरस्यास्य विनाशो हि भविष्यति ॥ १९ ॥ अमंगलं भवत्येव पूजार्हाणामपूजया ॥ पूज्यमाना च नासौ हि यतः पूज्यतमा शिवा ॥२०॥ सहस्रेणापि शिरसां शेषो यत्पादजं रजः ॥ वहत्यहरहः प्रीत्या तस्य शक्तिः शिवा सती॥२१॥यत्पादपद्ममनिशं ध्यात्वा संपूज्य सादरम् ॥ विष्णुर्विष्णुत्वमापन्नस्तस्य शंभोः प्रिया सती ॥२२॥यत्पादपद्ममनिशं ध्यात्वा संपूज्य सादरम्॥ब्रह्मा ब्रह्मत्वमापन्नस्तस्य शंभोः प्रिया सती ॥ २३ ॥ यत्पादपद्ममनिशं ध्यात्वा संपूज्य सादरम्॥इन्द्रादयो लोकपालाः प्रापुस्स्वं स्वं परं पदम् ॥२४॥ जगत्पिता शिवश्शक्तिर्जगन्माता च सा सती ॥ सत्कृतौ न त्वया मूढ कथं श्रेयो भविष्यति ॥ २५ ॥ दौर्भाग्यं त्वयि संक्रांतं संक्रांतास्त्वयि चापदः ॥ यौ चानाराधितौ भक्त्या भवानीशंकरौ च तौ ॥ २६ ॥ अनभ्यर्च्य शिवं शंभुं कल्याणं प्राप्नुयामिति ॥ किमस्ति गर्वो दुर्वारस्स गर्वोऽद्य विनश्यति ॥ २७ ॥ सर्वेशविमुखो भूत्वा देवेष्वेतेषु कस्तव ॥ करिष्यति सहायं तं न ते पश्यामि सर्वथा ॥२८॥ यदि देवाः करिष्यंति साहाय्यमधुना तव ॥ तदा नाशं समाप्स्यंति शलभा इव वह्निना ॥ २९ ॥ ज्वलत्वद्य मुखं ते वै यज्ञध्वंसो भवत्वति ॥ सहायास्तव यावंतस्ते ज्वलंत्वद्य सत्वरम् ॥ ३० ॥ अमराणां च सर्वेषां शपथोऽमंगलाय ते ॥ करिष्यंत्यद्य साहाय्यं यदेतस्य दुरात्मनः ॥ ३१ ॥ निर्गच्छंत्वमरास्स्वोकमेतदध्वरमंडपात् ॥ अन्यथा भवतो नाशो भविष्यत्यद्य सर्वथा ॥ ३२ ॥ निर्गच्छंत्वपरे सर्वे मुनिनागादयो मखात् ॥ अन्यथा भवतां नाशो भविष्यत्यद्य सर्वथा ॥ ३३ ॥ निर्गच्छ त्वं हरे शीघ्रमेतदध्वरमंडपात् ॥ अन्यथा भवतो नाशो भविष्यत्यद्य सर्वथा ॥ ३४ ॥ निर्गच्छ त्वं विधे शीघ्रमेतदध्वरमंडपात् ॥ अन्यथा भवतो नाशो भविष्यत्यद्य सर्वथा ॥ ३५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वाध्वरशालायामखिलायां सुसंस्थितान् ॥ व्यरमत्सा नभोवाणी सर्वकल्याणकारिणी ॥ ३६ ॥ तच्छ्रुत्वा व्योमवचनं सर्वे हर्यादयस्सुराः ॥ अकार्षुर्विस्मयं तात मुनयश्च तथा परे ॥ ३७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे सत्युपाख्याने नभोवाणीवर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ नारद उवाच ॥ श्रुत्वा व्योमगिरं दक्षः किमकार्षीत्तदाऽबुधः ॥ अन्ये च कृतवंतः किं ततश्च किमभूद्वद ॥ १ ॥ पराजिताः शिवगणा भृगुमंत्रबलेन वै ॥ किमकार्षुः कुत्र गतास्तत्त्वं वद महामते॥२॥ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वा व्योमगिरं सर्वे विस्मिताश्च सुरादयः॥ नावोचन्किंचिदपि ते तिष्ठन्तस्तु विमोहिताः॥३॥पलायमाना ये वीरा भृगुमंत्रबलेन ते ॥ अवशिष्टाश्शिवगणाश्शिवं शरणमाययुः ॥ ४ ॥ सर्वं निवेदयामासु रुद्रायामिततेजसे ॥ चरित्रं च तथाभूतं सुप्रणम्यादराच्च ते॥५॥गणा ऊचुः॥ देवदेव महादेव पाहि नश्शरणागतान् ॥ संशृण्वादरतो नाथ सतीवार्तां च विस्तरात् ॥६॥ गर्वितेन महेशान दक्षेण सुदुरा

412

त्मना ॥ अपमानः कृतस्सत्याऽनादरो निर्जरैस्तथा॥७॥तुभ्यं भागमदान्नो स देवेभ्यश्च प्रदत्तवान् ॥ दुर्वचांस्यवदत्प्रोच्चैर्दुष्टो दक्षस्सुगर्वितः॥८॥ततो दृष्ट्वा न ते भागं यज्ञेऽकुप्यत्सती प्रभो॥ विनिंद्य बहुशस्तातमधाक्षीत्स्वतनुं तदा ॥९॥ गणास्त्वयुतसंख्याका मृतास्तत्र विलज्जया ॥ स्वांगान्याछिद्य शस्त्रैश्च क्रुध्याम ह्यपरे वयम् ॥ १० ॥ तद्यज्ञं ध्वंसितुं वेगात्सन्नद्धास्तु भयावहाः ॥ तिरस्कृता हि भृगुणा स्वप्रभावाद्विरोधिना ॥ ११ ॥ ते वयं शरणं प्राप्तास्तव विश्वंभर प्रभो ॥निर्दयान् कुरु नस्तस्माद्दयमान भवाद्भयात् ॥ १२ ॥ अपमानं विशेषेण तस्मिन् यज्ञे महाप्रभो ॥ दक्षाद्या स्तेऽखिला दुष्टा अकुर्वन् गर्विता अति ॥१३॥ इत्युक्तं निखिलं वृत्तं स्वेषां सत्याश्च नारद ॥ तेषां च मूढबुद्धीनां यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य स्वगणानां वचः प्रभुः ॥ सस्मार नारदं सर्वं ज्ञातुं तच्चरितं लघु ॥ १५ ॥ आगतस्त्वं द्रुतं तत्र देवर्षे दिव्यदर्शनः ॥ प्रणम्य शंकरं भक्त्या सांजलिस्तत्र तस्थिवान् ॥ १६ ॥ त्वां प्रशस्याथ स स्वामी सत्या वार्त्तां च पृष्टवान् ॥ दक्षयज्ञगताया वै परं च चरितं तथा ॥ १७ ॥ पृष्टेन शंभुना तात त्वयाऽशेव शिवात्मना॥तत्सर्वं कथितं वृत्तं जातं दक्षाध्वरे हि यत् ॥ १८ ॥ तदाकर्ण्येश्वरो वाक्यं मुने त्वन्मुखोदितम् ॥ चुकोपातिद्रुतं रुद्रो महारौद्रपराक्रमः ॥ १९ ॥ उत्पाट्यैकां जटां रुद्रो लोकसंहारकारकः ॥ आस्फालयामास रुषा पर्वतस्य तदोपरि ॥ २० ॥ तोदनाच्च द्विधा भूता सा जटा च मुने प्रभोः ॥ संबभूव महारावो महाप्रलयभीषणः ॥ २१ ॥ तज्जटायाः समुद्भूतो वीरभद्रो महाबलः । पूर्वभागेन देवर्षे महाभीमो गणाग्रणीः ॥ २२ ॥स भूमिं विश्वतो वृत्यचात्यतिष्ठद्दशांगुलम् ॥ प्रलयानलसंकाशः प्रोन्नतो दोस्सहस्रवान्॥ ॥ २३ ॥ कोपनिःश्वासतस्तत्र महारुद्रस्य चेशितुः ॥ जातं ज्वराणां शतकं संनिपातास्त्रयोदश ॥ २४ ॥ महाकाली समुत्पन्ना तज्जटापरभागतः ॥ महाभयंकरा तात भूतकोटिभिरावृता ॥ २५ ॥ सर्वे मूर्तिधराः क्रूरा ज्वरा लोकभयंकराः ॥ स्वतेजसा प्रज्वलंतो दहंत इव सर्वतः ॥ २६ ॥ अथ वीरो वीरभद्रः प्रणम्य परमेश्वरम् ॥ कृतांजलिपुटः प्राह वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ २७ ॥ वीरभद्र उवाच ॥ महारुद्र महारौद्र सोमसूर्याग्निलोचन ॥ किं कर्त्तव्यं मया काय शीघ्रमाज्ञापय प्रभो ॥ २८ ॥ शोषणीयाः किमीशान क्षणार्द्धेनैव सिंधवः ॥ पेषणीयाः किमीशान क्षणार्द्धेनैव पर्वताः ॥ २९ ॥क्षणेन भस्मसात्कुर्य्यां ब्रह्मांडमुत किं हर ॥ क्षणेन भस्मसात्कुर्यां सुरान्वा किं मुनीश्वरान् ॥ ३० ॥ व्याश्वासः सर्वलोकानां किमु कार्यो हि शंकर ॥ कर्तव्यं किमुतेशान सर्वप्राणिविहिंसनम्॥३१॥ममाशक्यं न कुत्रापि त्वत्प्रसादान्महेश्वर॥पराक्रमेण मत्तुल्यो न भूतो न भविष्यति ॥ ३२ ॥यत्र यत्कार्यमुदिश्य प्रेषयिष्यसि मां प्रभो॥तत्कार्यं साधयाम्येव सत्वरं त्वत्प्रसादतः॥३३॥क्षुद्रास्तरंति लोकाब्धिं शासनाच्छंकरस्य ते ॥

हरातोऽहं न किं तर्तुं महापत्सागरं क्षमः ॥ ३४ ॥ त्वत्प्रेपिततृणेनापि महत्कार्यमयत्नतः ॥ क्षणेन शक्यते कर्तुं शंकरात्र न संशयः ॥ ३५ ॥
लीलामात्रेण ते शंभो काय यद्यपि सिद्ध्यति ॥ तथाप्यहं प्रेषणीयो तवैवानुग्रहो ह्ययम् ॥ ३६ ॥ शक्तिरेतादृशी शंभो ममापि त्वदनुग्रहात् ॥ विना
शक्तिर्न कस्यापि शंकर त्वदनुग्रहात् ॥ ३७ ॥ त्वदाज्ञया विना कोऽपि तृणादीनपि वस्तुतः ॥ नैव चालयितुं शक्तस्सत्यमेतन्न संशयः ॥ ३८ ॥
शंभो नियम्यास्सर्वेऽपि देवाद्यास्ते महेश्वर ॥ तथैवाहं नियम्यस्ते नियंतुस्सर्वदेहिनाम् ॥ ३९ ॥ प्रणतोऽस्मि महादेव भूयोऽपि प्रणतोऽस्म्यहम् ॥ प्रेष
य स्वेष्टसिद्ध्यर्थं मामद्य हर सत्वरम् ॥ ४० ॥ स्पंदोऽपि जायते शंभो सव्यांगानां मुहुर्मुहुः ॥ भविष्यत्यद्य विजयो मामतः प्रेषय प्रभो ॥ ४१ ॥ हर्षो
त्साहविशेषोऽपि जायते मम कश्चन ॥ शंभो त्वत्पादकमले संसक्तश्च मनो मम ॥ ४२ ॥ भविष्यति प्रतिपदं शुभसंतानसंततिः ॥ ४३ ॥ तस्यैव
विजयो नित्यं तस्यैव शुभमन्वहम् ॥ यस्य शंभो दृढा भक्तिस्त्वयि शोभनसंश्रये ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त तद्वचः श्रुत्वा संतुष्टो मंग
लापतिः ॥ वीरभद्र जयेति त्वं प्रोक्ताशीः प्राह तं पुनः ॥ ४५ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ शृणु मद्वचनं तात वीरभद्र सुचेतसा ॥ करणीयं प्रयत्नेन
तद्द्रुतं मे प्रतोषकम् ॥ ४६ ॥ यागं कर्तुं समुद्युक्तो दक्षो विधिसुतः खलः ॥ मद्विरोधी विशेषेण महागर्वोऽबुधोऽधुना ॥ ४७ ॥ तन्मखं भस्मसा
त्कृत्वा सयागपरिवारकम् ॥ पुनरायाहि मत्स्थानं सत्वरं गण सत्तम ॥ ४८ ॥ सुरा भवंतु गंधर्वा यक्षा वान्ये च केचन ॥ तानप्यद्यैव सहसा
भस्मसात्कुरु सत्वरम् ॥ ४९ ॥ तत्रास्तु विष्णुर्ब्रह्मा वा शचीशो वा यमोऽपि वा ॥ अपि चाद्यैव तान्सर्वान्पातयस्व प्रयत्नतः ॥ ५० ॥ सुरा भवंतु
गंधर्वा यक्षा वान्ये च केचन ॥ तानप्यद्यैव सहसा भस्मसात्कुरु सत्वरम ॥ ५१ ॥ दधीचिकृतमुल्लंघ्य शपथं मयि तत्र ये ॥ तिष्ठंति ते प्रयत्नेन
ज्वालनीयास्त्वया ध्रुवम् ॥ ५२ ॥ प्रमथाश्चागमिष्यंति यदि विष्ण्वादयो भ्रमात् ॥ नानाकर्षणमंत्रेण ज्वालयानीय सत्वरम् ॥ ५३ ॥ ये तत्रोल्लंघ्य
शपथं मदीयं गर्विताः स्थिताः ॥ ते हि मद्द्रोहिणोऽनस्तान् ज्वालयानलमालया ॥ ५४ ॥ सपत्नीकान्ससारांश्च पक्षयागस्थलस्थितान् ॥ प्रज्वाल्य
भस्मसात्कृत्वा पुनरायाहि सत्वरम् ॥ ५५ ॥ तत्र त्वयि गते देवा विश्वाद्या अपि सादरम् ॥ स्तोष्यंति त्वां तदात्याशु ज्वालया ज्वालयैव तान् ॥ ५६ ॥
देवानपि कृतद्रोहान् ज्वालामालासमाकुलैः ॥ ज्वालय ज्वलनैश्शीघ्रं माध्यायाध्यायपालकम् ॥ ५७ ॥ दक्षादीन्सकलांस्तत्र सपत्नीकान्सबांधवान् ॥
प्रज्वाल्य वीर दक्षं नु सलीलं सलिलं पिब ॥ ५८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो वेदमर्यादपालकः ॥ विरराम महावीरं कालारिस्सकलेश्वरः ॥
॥ ५९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे वीरभद्रोत्पत्तिशिवोपदेशवर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ब्रह्मो

वाच ॥ इत्युक्तं श्रीमहेशस्य श्रुत्वा वचनमादरात् ॥ वीरभद्रोति सतुष्टः प्रणनाम महेश्वरम् ॥ १ ॥ शासनं शिरसा धृत्वा देवदेवस्य शूलिनः ॥ प्रचचाल ततः शीघ्रं वीरभद्रो मखं प्रति ॥ २ ॥ शिवोऽथ प्रेषयामास शोभाथ कोटिशो गणान् ॥ तेन सार्द्धं महावीरान्प्रलयानलसन्निभान् ॥ ३ ॥ अथ ते वीरभद्रस्य पुरतः प्रबला गणाः॥पश्चादपि ययुर्वीराः कुतूहलकरा गणाः ॥४ ॥ वीरभद्रसमेता ये गणाश्शतसहस्रशः॥ पार्षदाः कालकालस्य सर्वे रुद्रस्वरूपिणः ॥५॥ गणैस्समेतः किल तैर्महात्मा स वीरभद्रो हरवेषभूषणः ॥ सहस्रबाहुर्भुजगाधिपाढ्यो ययौ रथस्थः प्रबलोऽतिभीकरः ॥६॥ नल्वान च सहस्रे द्वे प्रमाणं स्यंदनस्य हि ॥ अयुतेनैव सिंहानां वाहनानां प्रयत्नतः ॥ ७ ॥ तथैव प्रबलाः सिंहा बहवः पार्श्वरक्षकाः॥शार्दूला मकरा मत्स्या गजास्तत्र सहस्रशः ॥ ८ ॥ वीरभद्रे प्रचलिते दक्षनाशाय सत्वरम् ॥ कल्पवृक्षसमुत्सृष्टा पुष्पवृष्टिरभूत्तदा ॥ ९ ॥ तुष्टुवुश्च गणा वीरं शिपिविष्टे प्रचेष्टितम् ॥ चक्रुः कुतूहलं सर्वे तस्मिंश्च गमनोत्सवैः ॥ १० ॥ काली कात्यायनीशानी चामुंडा मुंडमर्दिनी ॥ भद्रकाली तथा भद्रा त्वरिता वैष्णवी तथा ॥ ११ ॥ एताभिर्नवदुर्गाभिर्महाकाली समन्विता ॥ ययौ दक्षविनाशाय सर्वभूतगणैस्सह ॥१२ ॥डाकिनी शाकिनी चैव भूतप्रमथगुह्यकाः ॥ कूष्मांडाः पर्पटाश्चैव चटका ब्रह्मराक्षसाः ॥ १३ ॥ भैरवाः क्षेत्रपालाश्च दक्षयज्ञविनाशकाः ॥ निर्ययुस्त्वरितं वीराशिशवाज्ञाप्रतिपालकाः ॥ १४ ॥ तथैव योगिनीचक्रं चतुःषष्टिगणान्वितम् ॥ ॥ निर्ययौ सहसा क्रुद्धं दक्षयज्ञं विनाशितुम् ॥१५ ॥ तेषां गणानां सर्वेषां संख्यानं शृणु नारद ॥ महाबलवतां संघो मुख्यानां धैर्यशालिनाम् ॥ १६ ॥ अभ्ययाच्छंकुकर्णश्च दशकोट्या गणेश्वरः ॥ दशभिः केकराक्षश्च विकृतोऽष्टाभिरेव च ॥ १७ ॥ चतुःषष्ट्या विशाखश्च नवभिः पारियात्रिकः ॥ षड्भिस्सर्वांकको वीरस्तथैव विकृताननः ॥ १८ ॥ ज्वालकेशो द्वादशभिः कोटिभिर्गणपुंगवः ॥ सप्तभिः समदज्जीमान् दुद्रभोऽष्टाभिरेव च ॥ १९ ॥ पंचभिश्च कपालीशः षड्भिस्संदारको गणः ॥ कोटिकोटिभिरेवेह कोटिकुंडस्तथैव च ॥ २० ॥ विष्टंभोऽष्टाष्टभिर्वीरैः कोटिभिर्गणसत्तमः ॥ सहस्रकोटिभिस्तात शंनादः पिप्पलस्तथा ॥ २१ ॥ आवेशनस्तथाष्टाभिरष्टाभिश्चंद्रतापनः ॥ महावेशः सहस्रेण कोटिना गणपो वृतः ॥ २२ ॥ कुण्डी द्वादशकोटीभिस्तथा पर्वतको मुने ॥ विनाशितुं दक्षयज्ञं निर्ययौ गणसत्तमः ॥ २३ ॥ कालश्च कालकश्चैव महाकालस्तथैव च ॥ कोटीनां शतकेनैव दक्षयज्ञं ययौ प्रति ॥ २४ ॥ अग्निकृच्छतकोट्या च कोट्याग्निमुख एव च ॥ आदित्यमूर्द्धा कोट्या च तथा चैव घनावहः॥ २५॥ सन्नाहश्शतकोट्या च कोट्या च कुमुदो गणः ॥ अमोघः कोकिलश्चैव कोटिकोट्या गणाधिपः ॥ २६ ॥ काष्ठागूढश्चतुःषष्ट्या सुकेशी वृषभस्तथा॥ सुमन्त्रको गणाधीशस्तथा तात सुनिर्ययौ ॥२७॥

काकपादोदरः षष्टिकोटिभिर्गणसत्तमः ॥ तथा सन्तानकः षष्टिकोटिभिर्गणपुंगवः ॥ २८ ॥ महाबलश्च नवभिः कोटिभिः पुंगवस्तथा ॥ ॥ २९ ॥ मधुपिंगस्तथा तात गणाधीशो हि निर्ययौ ॥ नीतो नवत्या कोटीनां पूर्णभद्रस्तथैव च॥३०॥निर्ययौ शतकोटीभिश्चतुर्वक्त्रो गणाधिपः॥ काष्ठागूढश्चतुष्षष्ट्या सुकेशो वृषभस्तथा ॥ ३१ ॥ विरूपाक्षश्च कोटीनां चतुःषष्ट्या गणेश्वरः ॥ तालकेतुः षडास्यश्च पंचास्यश्च गणाधिपः ॥ ॥३२ ॥ संवर्तकस्तथा चव कुलीशश्च स्वयं प्रभुः ॥लोकांतकश्च दीप्तात्मा तथा दैत्यान्तको मुने ॥३३॥गणो भृंगीरिटिः श्रीमान् देवदेवप्रियस्तथा॥ अशनिर्भालकश्चैव चतुःषष्ट्या सहस्रकः ॥ ३४ ॥ कोटिकोटिसहस्राणां शतैर्विंशतिभिर्वृतः ॥ वीरेशो ह्यभ्ययाद्वीरः वीरभद्रः शिवाज्ञया ॥ ३५ ॥ भूतकोटिसहस्रैस्तु प्रययौ कोटिभिस्त्रिभिः॥ रोमजैः श्वगणैश्चैव तथा वीरो ययौ द्रुतम्॥३६॥तदा भेरीमहानादः शंखाश्च विविधस्वनाः॥जटाहरो मुखाश्चैव शृंगाणि विविधानि च ॥ ३७ ॥ ते तानि विततान्येव बंधनानि सुखानि च ॥ वादित्राणि विनेदुश्च विविधानि महोत्सवे ॥ ३८ ॥ वीरभद्रस्य यात्रायां सबलस्य महामुने ॥ शकुनान्यभवंस्तत्र भूरीणि सुखदानि च ॥ ३९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे वीरभद्रयात्रावर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं प्रचलिते चास्मिन् वीरभद्रे गणान्विते ॥ दुष्टचिह्नानि दक्षेण दृष्टानि विबुधैरपि ॥ १ ॥ उत्पाता विविधाश्चासन् वीरभद्रे गणान्विते ॥ त्रिविधा अपि देवर्षे यज्ञविध्वंससूचकाः ॥ २ ॥ दक्षवामाक्षिबाहूरुविस्पंदस्समजायत ॥ नानाकष्टप्रदस्तात सर्वथाऽशुभसूचकः ॥ ३ ॥ भूकंपस्समभूत्तत्र दक्षयागस्थले तदा ॥ दक्षोपश्यच्च मध्याह्ने नक्षत्राण्यद्भुतानि च ॥ ४ ॥ दिशश्चासन्सुमलिनाः कर्बुरोऽभूद्दिवाकरः ॥ परिवेषसहस्रेण संक्रांतश्च भयंकरः ॥ ५ ॥ नक्षत्राणि पतंति स्म विद्युदग्निप्रभाणि च ॥ नक्षत्राणामभूद्वक्रा गतिश्चाधोमुखी तदा ॥६॥गृध्रा दक्षशिरः स्पृष्ट्वा समुद्भूताः सहस्रशः॥आसीद्गृध्रपक्षच्छायैस्सच्छायो यागमंडपः ॥७॥ ववाशिरे यागभूमौ क्रोष्टारो नेत्रकस्तदा॥उल्कावृष्टिरभूत्तत्र श्वेतवृश्चिकसंभवा ॥ ८ ॥ खरा वाता ववुस्तत्र पांशुवृष्टिसमन्विताः॥ शलभाश्च समुद्भूता विवर्तानिलकंपिताः ॥ ९ ॥ रीतैश्च पवनैरूर्द्ध्वं स दक्षाध्वरमंडपः ॥ देवान्वितेन दक्षेण यः कृतो नूतनोद्धुतः ॥ १० ॥ वेमुर्दक्षादयस्सर्वे तदा शोणितमद्भुतम् ॥ वेमुश्च मांसखंडानि सशल्यानि मुहुर्मुहुः ॥ ११ ॥ सकंपाश्च बभूवुस्ते दीपा वातहता इव ॥ दुःखिताश्चाभवन्सर्वे शस्त्रधाराहता इव ॥१२॥ तदा निनादजातानि बाष्पवर्षाणि तत्क्षणे ॥ प्रातस्तुषारवर्षीणि पद्मानीव वनांतरे ॥ १३ ॥ दक्षाद्यक्षीणि जातानि ह्यकस्माद्विशदान्यपि ॥ निशायां कमलाश्चैव कुमुदानीव संगवे ॥१४॥ असृग्ववर्ष देवश्च तिमिरेणावृता दिशः ॥ दिग्दाहोऽभूद्विशेषेण त्रासयन् सक

लाञ्जनात् ॥१५॥ एवंविधान्यरिष्टानि ददृशुर्विबुधादयः ॥ भयमापेदिरेऽत्यंतं मुने विष्ण्वादिकास्तदा ॥ १६ ॥ भुवि ते मूर्च्छिताः पेतुर्हा हताः स्म इतीरयन् ॥ तरवस्तीरसंजाता नदीवेगहता इव ॥ १७ ॥ पतित्वा ते स्थिता भूमौ क्रूराः सर्पा हता इव ॥ कंदुका इव ते भूयः पतिताः पुनरुत्थिताः ॥ १८ ॥ ततस्ते तापसंतप्ता रुरुदुः कुररी इव ॥ रोदनध्वनिसंक्रांतोक्तिप्रत्युक्तिका इव ॥ १९ ॥ सर्वेकुंठास्ततस्सर्वे तदा कुंठितशक्तयः ॥ स्वस्वोपकंठमाकंठं लुलुठुः कमठा इव ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र संजाता चाशरीरवाक् ॥ श्रावत्यखिलान् देवान्दक्षं चैव विशेषतः ॥ २१ ॥ ॥ आकाशवाण्युवाच ॥ धिग् जन्म तव दक्षाद्य महामूढोऽसि पापधीः ॥ भविष्यति महद्दुःखमनिवार्यं हरोद्भवम् ॥ २२ ॥ हाहापि नोऽत्र ये मूढास्तव देवादयः स्थिताः ॥ तेषामपि महादुःखं भविष्यति न संशयः ॥ २३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वाकाशवचनं दृष्ट्वारिष्टानि तानि च ॥ दक्षः प्रापद्भयं चाति परे देवादयोऽपि ह ॥ २४ ॥ वेपमानस्तदा दक्षो विकलश्चाति चेतसि ॥ अगच्छच्छरणं विष्णोः स्वप्रभोरिंदिरापतेः ॥ २५ ॥ सुप्रणम्य भयाविष्टः संस्तूय च विचेतनः ॥ अवोचद्देवदेवं तं विष्णुं स्वजनवत्सलम् ॥ २६ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहिताय द्वितीये सतीखंडे दुश्शकुनदर्शनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ ॥ देवदेव हरे विष्णो दीनबंधो कृपानिधे ॥ मम रक्षा विधातव्या भवता साध्वरस्य च ॥ १ ॥ रक्षकस्त्वं मखस्यैव मखकर्मा मखात्मकः ॥ कृपा विधेया यज्ञस्य भंगो भवतु न प्रभो ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थं बहुविधां दक्षः कृत्वा विज्ञप्तिमादरात् ॥ पपात पादयोस्तस्य भयव्याकुलमानसः ॥ ॥ ३ ॥ उत्थाप्य तं ततो विष्णुर्दक्षं विक्लिन्नमानसम् ॥ श्रुत्वा च तस्य तद्वाक्यं कुमतेरस्मरच्छिवम् ॥ ४ ॥ स्मृत्वा शिवं महेशानं स्वप्रभुं परमेश्वरम् ॥ अवदच्छिवतत्त्वज्ञो दक्षं संबोधयन्हरिः ॥ ५ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ शृणु दक्ष प्रवक्ष्यामि तत्त्वतः शृणु मे वचः ॥ सर्वथा ते हितकरं महामंत्रसुखप्रदम् ॥ ६ ॥ अवज्ञा हि कृता दक्ष त्वया तत्त्वमजानता ॥ सकलाधीश्वरस्यैव शंकरस्य परात्मनः ॥ ७ ॥ ईश्वरावज्ञया सर्वं कार्यं भवति सर्वथा ॥ विफलं केवलं नैव विपत्तिश्च पदेपदे ॥ ८ ॥ अपूज्या यत्र पूज्यंते पूजनीयो न पूज्यते ॥ त्रीणि तत्र भविष्यंति दारिद्र्यं मरणं भयम् ॥ ॥ ९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन माननीयो वृषध्वजः ॥ अमानितान्महेशाच्च महद्भयमुपस्थितम् ॥ १० ॥ अद्यापि न वयं सर्वे प्रभवः प्रभवामहे ॥ भवतो दुर्नयेनैव मया सत्यमुदीर्य्यते ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ विष्णोरतद्वचनं श्रुत्वा दक्षश्चितापरोऽभवत् ॥ विवर्णवदनो भूत्वा तूष्णीमासीद्भुवि स्थितः ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नंतरे वीरभद्रः सैन्यसमन्वितः ॥ अगच्छदध्वरं रुद्रप्रेरितो गणनायकः ॥ १३ ॥ पृष्ठे केचित्समायता गगने केचि

दागताः॥ दिशश्च विदिशः सर्वे समावृत्य तथापरे ॥१४॥ शर्वाज्ञया गणाश्शूरा निर्भया रुद्रविक्रमाः ॥ असंख्याः सिंहनादान्वै कुर्वंतो वीरसत्तमाः॥
॥ १५ ॥ तेन नादेन महता नादितं भुवनत्रयम् ॥ रजसा चावृतं व्योम तमसा चावृता दिशः ॥ १६ ॥ सप्तद्वीपान्विता पृथ्वी चचालातिभया
कुला ॥ सशैलकानना तत्र चुक्षुभुस्सकलाब्धयः ॥ १७ ॥ एवंभूतं च तत्सैन्यं लोकक्षयकरं महत् ॥ दृष्ट्वा च विस्मितास्सर्वे बभूवुरमरादयः ॥
॥ १८ ॥ सैन्योद्योगमथालोक्य दक्षश्चासृङ्मुखाकुलः ॥ दंडवत्पतितो विष्णुं सकलत्रोऽभ्यभाषत ॥ १९ ॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ भवद्बलेनैव मया
यज्ञः प्रारंभितो महान् ॥ सत्कर्मसिद्धये विष्णो प्रमाणं त्वं महाप्रभो ॥ २० ॥ विष्णो त्वं कर्मणां साक्षी यज्ञानां प्रतिपालकः ॥ धर्मस्य वेदगर्भस्य
ब्रह्मणस्त्वं महाप्रभो ॥ २१ ॥ तस्माद्रक्षा विधातव्या यज्ञस्यास्य मम प्रभो ॥ त्वदन्यः कस्समर्थोऽपि यतस्त्वं सकलप्रभुः ॥ २२ [illegible] वाच ॥
दक्षस्य वचनं श्रुत्वा विष्णुर्दीनतरं तदा ॥ अवोचद्बोधयंस्तं वै शिवतत्त्वपराङ्मुखम् ॥ २३ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ मया रक्षा वि[illegible] यज्ञस्य
दक्ष वै ॥ ख्यातो मम पणः सत्यो धर्मस्य परिपालनम् ॥ २४ ॥ तत्सत्यं तु त्वयोक्तं हि किं तत्तस्य व्यतिक्रमः ॥ शृणु त्वं व[illegible] दक्ष क्रूरबुद्धिं
त्यजाधुना ॥ २५ ॥ नैमिषेऽनिमिषक्षेत्रे यज्जातं वृत्तमद्भुतम् ॥ तत्किं न स्मर्यते दक्ष विस्मृतं किं कुबुद्धिना ॥ २६ ॥ रुद्रकोपाच्च को ह्यत्र समर्थो
रक्षणे तव ॥ न यस्याभिमतं दक्ष यस्त्वां रक्षति दुर्मतिः ॥ २७ ॥ किं कर्म किमकर्मेति तन्न पश्यसि दुर्मते ॥ समर्थं केवलं कर्म न भविष्यति
सर्वदा ॥ २८॥ स्वकर्म विद्धि तद्येन समर्थत्वेन जायते ॥ नत्वन्यः कर्मणो दाता शं भवेदीश्वरं विना॥२९॥ईश्वरस्य च यो भक्त्या शांतस्तद्गतमानसः॥
कर्मणो हि फलं तस्य प्रयच्छति तदा शिवः ॥३०॥ केवलं ज्ञानमाश्रित्य निरीश्वरपरा नराः॥ निरयं ते च गच्छंति कल्पकोटिशतानि च ॥ ३१ ॥
पुनः कर्ममयैः पाशैर्बद्धा जन्मनि जन्मनि ॥ निरयेषु प्रपच्यंते केवलं कर्मरूपिणः ॥ ३२ ॥ अयं रुद्रगणाधीशो वीरभद्रोऽरिमर्दनः ॥ रुद्रकोपाग्नि
संभूतः समायातोऽध्वरांगणे ॥ ३३ ॥ अयमस्मद्विनाशार्थमागतोऽस्ति न संशयः ॥ अशक्यमस्य नास्त्येव किमप्यस्तु तु वस्तुतः ॥ ३४ ॥ प्रज्वा
ल्यास्मानयं सर्वान् ध्रुवमेव महाप्रभुः ॥ ततः प्रशांतहृदयो भविष्यति न संशयः ॥ ३५ ॥ श्रीमहादेवशपथं समुल्लंघ्य भ्रमान्मया॥ यतः स्थितं
ततः प्राप्यं मया दुःखं त्वया सह॥ ३६ ॥ शक्तिर्मम तु नास्त्येव दक्षाद्यैतन्निवारणे॥ शपथोल्लंघनादेव शिवद्रोही यतोऽस्म्यहम् ॥३७॥ कालत्रयेऽपि
न यतो महेशद्रोहिणां सुखम्॥ ततोऽवश्यं मया प्राप्तं दुःखमद्य त्वया सह ॥ ३८ ॥ सुदर्शनाभिधं चक्रमेतस्मिन्न लगिष्यति ॥ शैवचक्रमिदं यस्मा
दशैवलयकारणम् ॥ ३९ ॥ विनापि वीरभद्रेण नामैतच्चक्रमैश्वरम् ॥ हत्वा गमिष्यत्यधुना सत्वरं हरसन्निधौ ॥ ४० ॥ शैवं शपथमुल्लंघ्य स्थितं

४०१

मां चक्रमीदृशम् ॥ असंहृत्यैव सहसा कृपयैव स्थिरं परम् ॥ ४१ ॥ अतः परमिदं चक्रमपि न स्थास्यति ध्रुवम् ॥ गमिष्यत्यधुना शीघ्रं ज्वाला मालासमाकुलम् ॥ ४२ ॥ वीरभद्रः पूजितोऽपि शीघ्रमस्माभिरादरात् ॥ महाक्रोधसमाक्रांतो नास्मान् संरक्षयिष्यति ॥ ४३ ॥ अकांडप्रलयोऽस्मा कमागतोऽद्य हि हा हहा॥हा हा बत तवेदानीं नाशोऽस्माकमुपस्थितः॥४४॥शरण्योऽस्माकमधुना नास्त्येव हि जगत्त्रये॥शंकरद्रोहिणो लोके कश्शरण्यो भविष्यति॥४५॥तनुनाशेऽपि संप्राप्यास्तैश्चापि यमयातनाः॥स नैव शक्यते सोढुं बहुदुःखप्रदायिनीः॥४६॥शिवद्रोहिणमालोक्य दष्टदंतो यमः स्वयम्॥ तप्ततैलकटाहेषु पातयत्येव नान्यथा ॥ ४७ ॥ गन्तुमेवाहमुद्युक्तः सर्वथा शपथोत्तरम् ॥ तथापि न गतश्शीघ्रं दुष्टसंसर्गपापतः ॥ ४८ ॥ यदद्य क्रियतेऽस्माभिः पलायनमितस्तदा ॥ शार्वो ना कर्षकश्शस्त्रैरस्मानाकर्षयिष्यति ॥ ४९ ॥ स्वर्गे वा भुवि पाताले यत्र कुत्रापि वा यतः ॥ श्रीवीरभद्र शस्त्राणां गमनं नहि दुर्लभम् ॥ ५० ॥ यावंतश्च गणास्संति श्रीरुद्रस्य त्रिशूलिनः ॥ तावतामपि सर्वेषां शक्तिरेतादृशी ध्रुवम् ॥ ५१ ॥ श्रीकाल भैरवः काश्यां नखाग्रेणैव लीलया ॥ पुरा शिरश्च चिच्छेद पंचमं ब्रह्मणो ध्रुवम् ॥ ५२ ॥ एतदुक्त्वा स्थितो विष्णुरतित्रस्तमुखाम्बुजः ॥ वीरभद्रोऽपि संप्राप तदैवाध्वरमंडपम् ॥ ५३ ॥ एवं ब्रुवति गोविन्द आगतं सैन्यसागरम् ॥ वीरभद्रेण सहितं ददृशुश्च सुरादयः ॥ ५४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे सत्युपाख्याने विष्णुवाक्यवर्णनं नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः॥३५॥ ब्रह्मोवाच ॥ इन्द्रोऽपि प्रहसन् विष्णुमा त्मवादरतं तदा ॥ वज्रपाणिस्सुरैस्सार्द्धं योद्धुकामोऽभवत्तदा ॥ १ ॥ तदेन्द्रो गजमारूढो बस्तारूढोऽनलस्तथा ॥ यमो महिषमारूढो निर्ऋतिः प्रेत मेव च ॥ २ ॥ पाशी च मकरारूढो मृगारूढस्सदागतिः ॥ कुबेरः पुष्पकारूढस्संनद्धोऽभूदतंद्रितः ॥ ३ ॥ तथान्ये सुरसंघाश्च यक्षचारणगुह्यकाः ॥ आरुह्य वाहनान्येव स्वानि स्वानि प्रतापिनः ॥ ४ ॥ तेषामुद्योगमालोक्य दक्षश्चासृङ्मुखस्तथा ॥ तदंतिकं समागत्य सकलत्रोऽभ्यभाषत ॥ ५ ॥ दक्ष उवाच ॥ युष्मद्बलेनैव मया यज्ञः प्रारंभितो महान् ॥ सत्कर्मसिद्धये यूयं प्रमाणास्स्युर्महाप्रभाः ॥ ६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा दक्षवचनं सर्वे देवास्सवासवाः ॥ निर्ययुस्त्वरितं तत्र युद्धं कर्तुं समुद्यताः ॥ ७ ॥ अथ देवगणाः सर्वे युयुधुस्ते बलान्विताः ॥ शक्रादयो लोकपाला मोहिताः शिवमायया ॥ ८ ॥ देवानां च गणानां च तदासीत्समरो महान् ॥ तीक्ष्णतोमरनाराचैर्युयुधुस्ते परस्परम् ॥ ९ ॥ नेदुश्शंखाश्च भेर्यश्च तस्मिन् रणमहोत्सवे ॥ महादुंदुभयो नेदुः पटहा डिंडिमादयः ॥ १० ॥ तेन शब्देन महता श्लाघ्यमानास्तदा सुराः॥लोकपालैश्च सहिता जघ्नुस्तान्छिव किंकरान् ॥ ११ ॥ इन्द्राद्यैर्लोकपालैश्च गणाश्शंभोः पराङ्मुखाः॥कृताश्च मुनिशार्दूल भृगोर्मंत्रबलेन च ॥ १२ ॥ उच्चाटनं कृतं तेषां भृगुणा यजवना तदा ॥ यजनार्थं च देवानां तुष्ट्यर्थं दीक्षितस्य च ॥ १३ ॥ पराजितान्स्वकान्दृष्ट्वा वीरभद्रो रुषान्वितः ॥ भूतप्रेतपिशाचांश्च कृत्वा तानेव पृष्ठतः

॥ १४ ॥ वृषभस्थान् पुरस्कृत्य स्वयं चैव महाबलः ॥ महात्रिशूलमादाय पातयामास निर्जरान् ॥ १५ ॥ देवान् यक्षान् साध्यगणान् गुह्यकान् चारणानपि ॥ शूलघातैश्च ते सर्वे गणा वेगात्प्रजघ्निरे ॥१६ ॥ केचिद्द्विधा कृताः खड्गैर्मुद्गरैश्च विपोथिताः ॥ अन्यैश्शस्त्रैरपि सुरा गणैर्भिन्नास्तदाऽभवन् ॥ १७ ॥ एवं पराजितास्सर्वे पलायनपरायणाः ॥ परस्परं परित्यज्य गता देवास्त्रिविष्टपम् ॥ १८ ॥ केवलं लोकपालास्ते शक्राद्यास्तस्थुरुत्सुकाः ॥ संग्रामे दारुणे तस्मिन् धृत्वा धैर्यं महाबलाः ॥ १९ ॥ सर्वे मिलित्वा शक्राद्या देवास्तत्र रणाजिरे ॥ बृहस्पतिं च पप्रच्छुर्विनयावनतास्तदा ॥ २० ॥ लोकपाला ऊचुः ॥ गुरो बृहस्पते तात महाप्राज्ञ दयानिधे ॥ शीघ्रं वद पृच्छतो नः कुतोऽस्माकं जयो भवेत् ॥ २१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां स्मृत्वा शंभुं प्रयत्नवान् ॥ बृहस्पतिरुवाचेदं महेन्द्रं ज्ञानदुर्बलम् ॥ २२ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ यदुक्तं विष्णुना पूर्वं तत्सर्वं जातमद्य वै ॥ तदेव विवृणोमीन्द्र सावधानतया शृणु ॥ २३ ॥ अस्ति यश्चेश्वरः कश्चित् फलदः सर्वकर्मणाम् ॥ कर्तारं भजते सोऽपि न स्वकर्तुः प्रभुर्हि सः ॥ २४ ॥ नमंत्रौषधयस्सर्वे नाभिचारा न लौकिकाः ॥ न कर्माणि न वेदाश्च न मीमांसाद्वयं तथा ॥ २५ ॥ अन्यान्यपि च शस्त्राणि नानावेदयुतानि च ॥ ज्ञातुं नेशं संभवंति वदंत्येवं पुरातनाः ॥ २६ ॥ न स्वज्ञेयो महेशानस्सर्ववेदायुतेन सः ॥ भक्तैरनन्यशरणैर्नान्यथेति महाश्रुतिः ॥ २७ ॥ शांत्या च परया दृष्ट्या सर्वथा निर्विकारया ॥ तदनुग्रहतो नूनं ज्ञातव्यो हि सदाशिवः ॥ ॥ २८ ॥ परं तु संवदिष्यामि कार्याकार्यविवक्षितौ ॥ सिद्धयंशं च सुरेशान त शृणु त्वं हिताय वै ॥ २९ ॥ त्वमिंद्र बालिशो भूत्वा लोकपालैः सहाद्य वै ॥ आगतो दक्षयज्ञं हि किं करिष्यसि विक्रमम् ॥ ३० ॥ एते रुद्रसहायाश्च गणाः परमकोपनाः ॥ आगता यज्ञविघ्नार्थं तं करिष्यंत्यसंशयम् ॥ ३१ ॥ सर्वथा नह्युपायोऽत्र केषांचिदपि तत्त्वतः ॥ यज्ञविघ्नविनाशार्थं सत्यं सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ३२॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं बृहस्पतेर्वाक्यं श्रुत्वा ते हि दिवौकसः ॥ चिंतामापेदिरे सर्वे लोकपालास्सवासवाः ॥ ३३ ॥ ततोऽब्रवीद्वीरभद्रो महावीरगणैर्वृतः ॥ इन्द्रादींल्लोकपालांस्तान् स्मृत्वा मनसि शंकरम् ॥ ३४॥ वीरभद्र उवाच ॥ ॥ सर्वे यूयं बालिशत्वादवदानार्थमागताः ॥ अवदानं प्रयच्छामि आगच्छत मर्मांतिकम् ॥ ३५ ॥ हे शक्र हे शुचे भानो हे शशिन् हे धनाधिप ॥ हे पाशपाणे हे वायो निर्ऋते यम शेष हे ॥ ३६ ॥ हे सुरासुरसंघाहीहैत यूयं हे विचक्षणाः ॥ अवदानानि दास्यामि आतृप्त्याद्यासतां वरान् ॥ ३७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्त्वा सितैर्बाणैर्जघानाथ रुषान्वितः ॥ निखिलांस्तान् सुरान् सद्यो वीरभद्रो गणाग्रणीः ॥ तैर्बाणैर्निहतास्सर्वे वासवाद्याः सुरेश्वराः ॥ ३८ ॥ पलायनपरा भूत्वा जग्मुस्ते

408

च दिशो दश ॥ गतेषु लोकपालेषु विद्रुतेषु सुरेषु च ॥ यज्ञवाटोपकंठ हि वीरभद्रोऽगमद्गणैः ॥ ३९ ॥ तदा ते ऋषयस्सर्वे सुभीता हि महेश्वरम् ॥
विज्ञप्तुकामास्सहसा शीघ्रमूचुर्नता भृशम् ॥ ४० ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ देवदेव रमानाथ सर्वेश्वर महाप्रभो ॥ रक्ष यज्ञं हि दक्षस्य यज्ञोऽसि त्व
न संशयः ॥ ४१ ॥ यज्ञकर्मा यज्ञरूपो यज्ञांगो यज्ञरक्षकः ॥ रक्ष यज्ञमतो रक्ष त्वत्तोऽन्यो नहि रक्षकः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वच
स्तेषामृषीणां वचनं हरिः ॥ योद्धुकामो भयाद्विष्णुर्वीरभद्रेण तेन वै ॥ ४३ ॥ चतुर्भुजस्सुसंनद्धो चक्रायुधधरः करैः ॥ महाबलोऽमरगणैर्यज्ञवाटात्स
निर्ययौ ॥ ४४ ॥ वीरभद्रः शूलपाणिर्नानागणसमन्वितः ॥ ददर्श विष्णुं संनद्धं योद्धुकामं महाप्रभुम् ॥४५॥ तं दृष्ट्वा वीरभद्रोऽभूद्भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥
कृतांत इव पापिष्ठं मृगेन्द्र इव वारणम् ॥ ४६ ॥ तथाविधं हरिं दृष्ट्वा वीरभद्रोऽरिमर्दनः ॥ अवदत्त्वरितः क्रुद्धो गणैर्वीरैस्समावृतः ॥ ४७ ॥
वीरभद्र उवाच ॥ रे रे हरे महादेवशपथोल्लंघनं त्वया ॥ कथमद्य कृतं चित्ते गर्वः किमभवत्तव ॥४८॥ तव श्रीरुद्रशपथोल्लंघने शक्तिरस्ति किम् ॥
को वा त्वमसि को वा ते रक्षकोऽस्ति जगत्त्रये ॥ ४९ ॥ अत्र त्वमागतः कस्माद्वयं तन्नैव विद्महे ॥ दक्षस्य यज्ञपाता त्वं कथं जातोऽसि तद्वद ॥
॥ ५० ॥ दाक्षायण्या कृतं यच्च तन्न दृष्टं किमु त्वया ॥ प्रोक्तं यच्च दधीचेन श्रुतं तन्न किमु त्वया ॥५१॥ त्वञ्चापि दक्षयज्ञेऽस्मिन्नवदानार्थमागतः ॥
अवदानं प्रयच्छामि तव चापि महाभुज ॥ ५२ ॥ वक्षो विदारयिष्यामि त्रिशूलेन हरे तव ॥ कस्तवास्ति समायातो रक्षकोऽद्य मर्मांतिकम् ॥ ५३ ॥
पातयिष्यामि भूपृष्ठे ज्वालयिष्यामि वह्निना ॥ दग्धं भवंतमधुना पेषयिष्यामि सत्वरम् ॥ ५४ ॥ रे रे हरे दुराचार महेशविमुखाधम ॥ श्रीमहा
रुद्रमाहात्म्यं किन्न जानासि पावनम् ॥५५॥ अथापि त्वं महाबाहो योद्धुकामोऽग्रतः स्थितः ॥ नेष्यामि पुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेस्त्वमात्मना ॥५६॥ ब्रह्मो
वाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वीरभद्रस्य बुद्धिमान् ॥ उवाच विहसन्प्रीत्या विष्णुस्तत्र सुरेश्वरः ॥५७॥ विष्णुरुवाच ॥ शृणु त्वं वीरभद्राद्य प्रव
क्ष्यामि त्वदग्रतः ॥ न रुद्रविमुखं मां त्व वद शंकरसेवकम् ॥ ५८ ॥ अनेन प्रार्थितः पूर्वं यज्ञार्थं च पुनः पुनः ॥ दक्षेणाविदितार्थेन कर्मनिष्ठेन
मौढ्यतः ॥ ५९ ॥ अहं भक्तपराधीनस्तथा सोऽपि महेश्वरः ॥ दक्षो भक्तो हि मे तात तस्मादत्रागतो मखे ॥६०॥ शृणु प्रतिज्ञां मे वीर रुद्रकोपसमु
द्भव ॥ रुद्रतेजस्स्वरूपो हि सुप्रतापालय प्रभो ॥ ६१ ॥ अहं निवारयामि त्वां त्वं च मां विनिवारय ॥ तद्भविष्यति यद्भावि करिष्येऽहं पराक्र
मम् ॥६२॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्तवति गोविन्दे प्रहस्य स महाभुजः ॥ अवदत्सुप्रसन्नोऽस्मि त्वां ज्ञात्वास्मत्प्रभोः प्रियम् ॥ ६३ ॥ ततो विहस्य
सुप्रीतो वीरभद्रो गणाग्रणीः ॥ प्रश्रयावनतोऽवादीद्विष्णुं देवं हि तत्त्वतः ॥ ६४ ॥ वीरभद्र उवाच ॥ तव भावपरीक्षार्थमित्युक्तं मे महाप्रभो ॥ इदानीं

तत्त्वतो वच्मि शृणु त्वं सावधानतः ॥ ६५ ॥ यथा शिवस्तथा त्वं हि यथा त्वं च तथा शिवः ॥ इति वेदा वर्णयंति शिवशासनतो हरे ॥ ६६ ॥ शिवाज्ञया वयं सर्वे सेवकाः शंकरस्य वै ॥ तथापि च रमानाथ प्रवादोचितमादरात् ॥ ६७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य वीरभद्रस्य सोऽच्युतः ॥ प्रहस्य चेदं प्रोवाच वीरभद्रहितं वचः ॥ ६८ ॥ विष्णुरुवाच ॥ युद्धं कुरु महावीर मया सार्द्धमशंकितः ॥ तवास्त्रैः पूर्यमाणोऽहं गमिष्यामि स्वमाश्रमम् ॥ ६९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा हि विरम्यासौ सन्नद्धोऽभूद्रणाय च ॥ स्वगणैर्वीरभद्रोऽपि सन्नद्धोऽभून्महाबलः ॥ ७० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे विष्णुवीरभद्रसंवादो नाम षड्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वीरभद्रोऽथ युद्धे वै विष्णुना स महाबलः ॥ संस्मृत्य शंकरं चित्ते सर्वापद्विनिवारणम् ॥ १ ॥ आरुह्य स्यंदनं दिव्यं सर्ववैरिविमर्दनः ॥ गृहीत्वा परमास्त्राणि सिंहनादं जगर्ज ह ॥ २ ॥ विष्णुश्चापि महाघोषं पांचजन्याभिधं निजम् ॥ दध्मौ बली महाशंखं स्वकीयान् हर्षयन्निव ॥ ३ ॥ तच्छ्रुत्वा शंखनिर्ह्रादं देवा ये च पलायिताः ॥ रणं हित्वा गताः पूर्वं ते द्रुतं पुनराययुः ॥ ४ ॥ वीरभद्रगणैस्तेषां लोकपालास्सवासवाः ॥ युद्धाञ्चक्रुस्तथा सिंहनादं कृत्वा बलान्विताः ॥ ५ ॥ गणानां लोकपालानां द्वंद्वयुद्धं भयावहम् ॥ अभवत्तत्र तुमुलं गर्जतां सिंहहनादतः ॥ ६ ॥ नन्दिना युयुधे शक्रोऽनलो वै वै चाश्मना तथा ॥ कुबेरोऽपि हि कूष्मांडपतिना युयुधे बली ॥ ७ ॥ तदेन्द्रेण हतो नन्दी वज्रेण शतपर्वणा ॥ ८ ॥ नन्दिना च हतश्शक्रस्त्रिशूलेन स्तनांतरे ॥ ९ ॥ बलिनौ द्वावपि प्रीत्या युयुधाते परस्परम् ॥ नानाघातानि कुर्वंतौ नन्दिशक्रौ जिगीषया ॥ १० ॥ शक्त्या जघान चाश्मानं शुचिः परमकोपनः ॥ सोऽपि शूलेन तं वेगाच्छितधारेण पावकम् ॥ ११ ॥ यमेन सह संग्रामं महालोको गणाग्रणीः ॥ चकार तुमुलं वीरो महादेवं स्मरन्मुदा ॥ १२ ॥ नैर्ऋतेन समागम्य चंडश्च बलवत्तरः ॥ युयुधे परमास्त्रैश्च नैर्ऋतिं निर्विडंबयन् ॥ १३ ॥ वरुणेन समं वीरो मुंडश्चैव महाबलः ॥ युयुधे परया शक्त्या त्रिलोकीं विस्मयन्निव ॥ १४ ॥ वायुना च हतो भृंगी स्वास्त्रेण परमौजसा ॥ भृंगिणा च हतो वायुस्त्रिशूलेन प्रतापिना ॥ १५ ॥ कुबेरेणैव संगम्य कूष्मांडपतिरादरात् ॥ युयुधे बलवान्वीरो ध्यात्वा हृदि महेश्वरम् ॥ १६ ॥ योगिनीचक्रसंयुक्तो भैरवीनायको महान् ॥ विदार्य्य देवानखिलान् पपौ शोणितमद्भुतम् ॥ १७ ॥ क्षेत्रपालास्तथा तत्र बुभुक्षुः सुरपुंगवान् ॥ काली चापि विदार्यैव तान्पपौ रुधिरं बहु ॥ १८ ॥ अथ विष्णुर्महातेजा युयुधे तैश्च शत्रुहा ॥ चक्रं चिक्षेप वेगेन दहन्निव दिशो दिश ॥ १९ ॥ क्षेत्रपालस्समायांतं चक्रमालोक्य वेगतः ॥ तत्रागत्यागतो वीरश्चाग्रसत्सहसा बली ॥

॥ २० ॥ चक्रं ग्रसितमालेक्य विष्णुः परपुरंजयः ॥ मुखं तस्य परामृज्य तमुद्गालितवानरिम् ॥ २१ ॥ स्वचक्रमादाय महानुभावश्चुकोप चातीव भवैकभर्त्ता ॥ महाबली तैर्युयुधे प्रवीरैऽस्संक्रुद्धनानायुधधारकोऽग्रैः॥२२॥चक्र महारणं विष्णुस्तैस्सार्द्धं युयुधे मुदा॥ नानायुधानि संक्षिप्य तुमुलं भीमविक्रमम् ॥ २३ ॥ अथ ते भैरवाद्याश्च युयुधुस्तेन भूरिशः ॥ नानास्त्राणि विमुंचंतस्संक्रुद्धाः परमौजसा ॥ २४ ॥ इत्थं तेषां रणं दृष्ट्वा हरिणातुलतेजसा ॥ विनिवृत्य समागम्य तान्स्वयं युयुधे बली ॥ २५ ॥ अथ विष्णुर्महातेजाश्चक्रमुद्यम्य मूर्च्छितः ॥ युयुधे भगवांस्तेन वीरभद्रेण माधवः ॥ २६ ॥ तयोः समभवद्युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् ॥ महावीराऽधिपत्योस्तु नानास्त्रधरयोर्मुने ॥ २७ ॥ विष्णोर्योगबलात्तस्य देहादेव सुदारुणाः ॥ शंखचक्रगदाहस्ता असंख्याताश्च जज्ञिरे ॥ २८ ॥ ते चापि युयुधुस्तेन वीरभद्रेण भाषता ॥ विष्णुवद्बलवंतो हि नानायुधधरा गणाः ॥ २९ ॥ तान्सर्वानपि वीरोऽसौ नारायणसमप्रभान् ॥ भस्मीचकार शूलेन हत्वा स्मृत्वा शिवं प्रभुम् ॥ ३० ॥ ततश्चोरसि तं विष्णुं लीलयैव रणाजिरे ॥ जघान वीरभद्रो हि त्रिशूलेन महाबली ॥ ३१ ॥ तेन घातेन सहसा विहतः पुरुषोत्तमः ॥ पपात च तदा भूमौ विसंज्ञोऽभून्मुने हरिः ॥ ३२ ॥ ततो यज्ञोऽद्भुतं तेजः प्रलयानलसन्निभम् ॥ त्रैलोक्यदाहकं तीव्रं वीराणामपि भीकरम् ॥ ॥ ३३ ॥ क्रोधरक्तेक्षणः श्रीमान् पुनरुत्थाय स प्रभुः ॥ प्रहर्तुं चक्रमुद्यम्य ह्यतिष्ठत्पुरुषर्षभः ॥ ३४ ॥ तस्य चक्रं महारौद्रं कालादित्यसमप्रभम् ॥ व्यष्टंभयददीनात्मा वीरभद्रश्शिवः प्रभुः ॥ ॥ ३५ ॥ मुने शंभोः प्रभावात्तु मायेशस्य महाप्रभोः ॥ न चचाल हरेश्चक्रं करस्थं स्तंभितं ध्रुवम् ॥ ३६ ॥ अथ विष्णुर्गणेशेन वीरभद्रेण भाषता ॥ अतिष्ठत्स्तंभितस्तेन शृंगवानिव निश्चलः ॥ ३७ ॥ ततो विष्णुः स्तंभितो हि वीरभद्रेण नारद ॥ यज्वोपमंत्रणमनानीरस्तंभनकारकम् ॥ ३८ ॥ ततः स्तंभननिर्मुक्तः शार्ङ्गधन्वा रमेश्वरः ॥ शार्ङ्गं जग्राह स क्रुद्धः स्वधनुस्सशरं मुने ॥ ३९ ॥ त्रिभिश्च धर्षितं बाणैस्तेन शार्ङ्गधनुर्हरेः ॥ वीरभद्रेण तत्तात त्रिधाभूत्तत्क्षणान्मुने ॥ ४० ॥ अथ विष्णुर्महावाण्या बोधितस्तं महागणम् ॥ असह्यवर्चसं ज्ञात्वा ह्यंतर्धातुं मनो दधे ॥ ४१ ॥ ज्ञात्वा च तत्सर्वमिदं भविष्यं सतीकृतं दुष्प्रसहं परेषाम् ॥ गताः स्वलोकं स्वगणान्वितास्तु स्मृत्वा शिवं सर्वपतिं स्वतंत्रम् ॥ ४२ ॥ ॥ सत्यलोकगतश्चाहं पुत्रशोकेन पीडितः ॥ अचिंतयं सुदुःखार्तो मया किं कार्यमद्य वै ॥ ४३ ॥ विष्णौ मयि गते चैव देवाश्च मुनिभिस्सह ॥ विनिर्जिता गणैस्सर्वे ये ते यज्ञोपजीविनः ॥ ४४ ॥ तमुपद्रवमालक्ष्य विध्वस्तं च महामखम् ॥ मृगस्वरूपो यज्ञो हि महाभीतोऽपि दुद्रुवे ॥ ४५ ॥ तं तदा मृगरूपेण धावंतं गगनं प्रति ॥ वीरभद्रस्समादाय विशिरस्कमथाकरोत् ॥ ४६ ॥ ततः प्रजापतिं धर्मं

कश्यपं च प्रगृह्य सः ॥ अरिष्टनेमिनं वीरो बहुपुत्रं मुनीश्वरम् ॥ ४७ ॥ मुनिमंगिरसं चैव कृशाश्वं च महागणः ॥ जघान मूर्ध्नि पादेन दत्तं च मुनिपुंगवम् ॥ ४८ ॥ सरस्वत्याश्च नासाग्रं देवमातुस्तथैव च ॥ चिच्छेद करजाग्रेण वीरभद्रः प्रतापवान् ॥ ४९ ॥ ततोऽन्यानपि देवादीन् विदार्य पृथिवीतले ॥ पातयामास सोऽयं वै क्रोधाक्रांतातिलोचनः ॥ ५० ॥ वीरभद्रो विदार्य्यापि देवान्मुख्यान्मुनीनपि ॥ नाभूच्छांतो द्रुतक्रोधः फणिगडिव मंडितः ॥ ५१ ॥ वीरभद्रोद्धताराति: केसरीव वनद्विपान् ॥ दिशो विलोकयामास कः कुत्रास्तीत्यनुक्षणम् ॥ ५२ ॥ व्यपोथयद्भृगुं यावन्मणिभद्रः प्रतापवान् ॥ पदाक्रम्योरसि तदाऽकार्षीत्तच्छ्मश्रुलुंचनम् ॥ ५३ ॥ चंडश्चोत्पाटयामास पूष्णो दंतान् प्रवेगतः ॥ शप्यमाने हरे पूर्वं योऽहसद्दर्शयन्दतः ॥ ५४ ॥ नन्दी भगस्य नेत्रे हि पातितस्य रुषा भुवि ॥ उज्जहार दक्षमक्ष्णा यश्शपंतमभ्रू सुचत् ॥ ५५ ॥ विडंबिता स्वधा तत्र सा स्वाहा दक्षिणा तथा ॥ मंत्रास्तंत्रास्तथा चान्ये तत्रस्था गणनायकैः ॥ ५६ ॥ ववृषुस्ते पुरीषाणि वितानाग्नौ रुषा गणाः ॥ अनिर्वाच्यं तदा चक्रुर्गणा वीरास्तमध्वरम् ॥ ५७ ॥ अंतर्वेद्यंतरगतं निलीनं तद्भयाद्बलात् ॥ आनिनाय समाज्ञाय वीरभद्रैः स्वभूसुतम् ॥ ५८ ॥ कपोलेऽस्य गृहीत्वा तं खड्गेनोपहतं शिरः ॥ अभेद्यमभवत्तस्य तच्च योगप्रभावतः ॥ ५९ ॥ अभेद्यं तच्छिरो मत्वा शस्त्रास्त्रैश्च तु सर्वशः ॥ करेण त्रोटयामास पद्भ्यामाक्रम्य चोरसि ॥ ६० ॥ तच्छिरस्तस्य दुष्टस्य दक्षस्य हरवैरिणः ॥ अग्निकुंडे प्रचिक्षेप वीरभद्रो गणाग्रणीः ॥ ६१ ॥ रेजे तदा वीरभद्रस्त्रिशूलं भ्रामयन्करे ॥ क्रुद्धा रणाक्षसंवर्ताः प्रज्वाल्य पर्वतोपमाः ॥६२॥ अनायासेन हत्वैतान् वीरभद्रस्ततोऽग्निना ॥ ज्वालयामास सक्रोधो दीप्ताग्निश्शलभानिव ॥ ६३ ॥ वीरभद्रस्ततो दग्धान्दृष्ट्वा दक्षपुरोगमान् ॥ अट्टाट्टहासमकरोत्पूरयंश्च जगत्त्रयम् ॥ ६४ ॥ वीरश्रिया वृतस्तत्र ततो नन्दनसंभवा ॥ पुष्पवृष्टिरभूद्दिव्या वीरभद्रे गणान्विते ॥ ६५ ॥ ववुर्गंधवहाश्शीतास्सुगन्धास्सुखदाः शनैः ॥ देवदुंदुभयो नेदुस्सममेव ततः परम् ॥ ६६ ॥ कैलासं स ययौ वीरः कृतकार्य्यस्ततः परम् ॥ विनाशितदृढध्वांतो भानुमानिव सत्वरम् ॥ ६७॥ कृतकार्य्यं वीरभद्रं दृष्ट्वा संतुष्टमानसः ॥ शंभुर्वीरगणाध्यक्षं चकार परमेश्वरः ॥ ६८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे यज्ञविध्वंसवर्णनं नाम सप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य विधेरमितधीमतः ॥ पप्रच्छ नारदः प्रीत्या विस्मितस्तं द्विजोत्तमः ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ शिवं विहाय दक्षस्य सुरैर्यज्ञं हरिर्गतः ॥ हेतुना केन तद् ब्रूहि यत्रावज्ञाभवत्ततः ॥ २ ॥ जानाति किं स शंभुं नो हरिं प्रलयविक्रमम् ॥ रणं कथं च कृतवांस्तद्गणैरबुधो यथा ॥ ३ ॥ एष मे संशयो

405

भूयांस्तं छिंधि करुणानिधे ॥ चरितं ब्रूहि शंभोस्तु चित्तोत्साहकरं प्रभो ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ द्विजवर्य शृणु प्रीत्या चरितं शशिमौलिनः॥यत्पृ च्छते कुर्वतश्च सर्वसंशयहारकम् ॥ ५ ॥ दधीचस्य मुनेः शापाद्भ्रष्टज्ञानो हरिः पुरा ॥ सामरो दक्षयज्ञं वै गतः क्षुवसहायकृत् ॥ ६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ किमर्थं शप्तवान्विष्णुं दधीचो मुनिसत्तमः ॥ कोपाकारः कृतस्तस्य हरिणा तत्सहायिना ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ समुत्पन्नो महातेजा राजा क्षुव इति स्मृतः ॥ अभून्मित्रं दधीचस्य मुनीन्द्रस्य महाप्रभोः ॥ ८ ॥ चिरात्तपःप्रसंगाद्वै वादः क्षुवदधीचयोः ॥ महानर्थकरः ख्यातस्त्रिलोकेष्वभव त्पुरा ॥ ९ ॥ तत्र त्रिवर्णतः श्रेष्ठो विप्र एव न संशयः ॥ इति प्राह दधीचो हि शिवभक्तस्तु वेदवित् ॥ १० ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य दधीचस्य मह मुनेः ॥ क्षुवः प्राहेति नृपतिः श्रीमदेन विमोहितः ॥ ११ ॥ क्षुव उवाच ॥ अष्टानां लोकपालानां वपुर्धारयते नृपः ॥ तस्मान्नृपो वरिष्ठो हि वर्णाश्रम पतिः प्रभुः ॥ १२ ॥ सर्वदेवमयो राजा श्रुतिः प्राहेति तत्परा ॥ महती देवता या सा सोऽहमेव ततो मुने ॥ १३ ॥ तस्माद्विप्राद्वरो राजा च्यवनेय विचार्यताम् ॥ नावमंतव्य एवातः पूज्योऽहं सर्वथा त्वया ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वा तथा मतं तस्य क्षुवस्य मुनिसत्तमः ॥ श्रुतिस्मृतिविरुद्धं तच्चुकोपातीव भार्गवः ॥ १५ ॥ अथ क्रुद्धो महातेजा गौरवाचात्मनो मुने ॥ अताडयत्क्षुवं मूर्ध्नि दधीचो वाममुष्टितः ॥ १६ ॥ वज्रेण तं च चिच्छेद दधीचं ताडितः क्षुवः ॥ जगर्ज्जातीव संक्रुद्धो ब्रह्मांडाधिपतिः कुधीः ॥ १७ ॥ पपात भूमौ निहतो तेन वज्रेण भार्गवः ॥ शुक्रं सस्मार क्षुवकृद्भार्गवस्य कुलंधरः ॥ १८ ॥ शुक्रोऽथ संधयामास ताडितं च क्षुवेन तु ॥ योगी दधीचस्य तदा देहमागत्य स द्रुतम् ॥ १९ ॥ संधाय पूर्वव देहं दधीचस्याह भार्गवः ॥ शिवभक्ताग्रणीर्मृत्युंजयविद्याप्रवर्तकः ॥ २० ॥ शुक्र उवाच ॥ दधीच तात संपूज्य शिवं सर्वेश्वरं प्रभुम् ॥ महामृत्युं जयं मंत्रं श्रौतमग्र्यं वदामि ते ॥ २१ ॥ त्र्यम्बकं यजामहे त्रैलोक्यं पितरं प्रभुम् ॥ त्रिमंडलस्य पितरं त्रिगुणस्य महेश्वरम् ॥ २२ ॥ त्रितत्त्वस्य त्रिवह्नेश्च त्रिधाभूतस्य सर्वतः ॥ त्रिदिवस्य त्रिबाहोश्च त्रिधाभूतस्य सर्वतः ॥ २३ ॥ त्रिदेवस्य महादेवस्सुगंधिं पुष्टिवर्द्धनम् ॥ सर्वभूतेषु सर्वत्र त्रिगुणेषु कृतौ यथा ॥ २४ ॥ इन्द्रियेषु तथान्येषु देवेषु च गणेषु च ॥ पुष्पे सुगंधिवत्सूरस्सुगंधिरमरेश्वरः ॥ २५ ॥ पुष्टिश्च प्रकृतेर्यस्मात्पुरुषा द्वै द्विजोत्तम ॥ महदादिविशेषांतविकल्पश्चापि सुव्रत ॥ ॥ २६ ॥ विष्णोः पितामहस्यापि मुनीनां च महामुने ॥ इन्द्रियश्चैव देवानां तस्माद्वै पुष्टिवर्द्धनः ॥ २७ ॥ तं देवममृतं रुद्रं कर्मणा तपसापि वा ॥ स्वाध्यायेन च योगेन ध्यानेन च प्रजायते ॥ २८ ॥ सत्येनान्येन सूक्ष्मायान्मृत्युपाशाद्भव स्वयम् ॥ बंधमोक्षकरो यस्मादुर्वारुकमिव प्रभुः ॥ २९ ॥ मृतसंजीवनीमन्त्रो मम सर्वोत्तमः स्मृतः ॥

एवं जपपरः प्रीत्या नियमेन शिवं स्मरन् ॥ ३० ॥ जप्त्वा हुत्वाभिमंत्र्यैवं जलं पिब दिवानिशम् ॥ शिवस्य सन्निधौ ध्यात्वा नास्ति मृत्यु भयं क्वचित् ॥ ३१ ॥ कृत्वा न्यासादिकं सर्वं संपूज्य विधिवच्छिवम् ॥ संविधायेदं निर्व्यग्रश्शंकरं भक्तवत्सलम् ॥ ३२ ॥ ध्यानमस्य प्रवक्ष्यामि यथा ध्यात्वा जपेन्मनुम् ॥ सिद्धमंत्रो भवेद्धीमान् यावच्छंभुप्रभावतः ॥ ३३ ॥ हस्तांभोजयुगस्थकुंभयुगलादुद्धृत्य तोयं शिरस्सिंचंतं करयो र्युगेन दधतं स्वांके सकुंभौ करौ ॥ अक्षस्रङ्मृगहस्तमंबुजगतं मूर्द्धस्थचन्द्रस्रवत्पीयूषार्द्रतनुं भजे सगिरिजं त्र्यक्षं च मृत्युंजयम् ॥ ३४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ उपदिश्येति शुक्रस्तं दधीचिं मुनिसत्तमम् ॥ स्वस्थानमगमत्तात संस्मरञ् शंकरं प्रभुम् ॥ ३५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दधीचो हि महामुनिः ॥ वनं जगाम तपसे महाप्रीत्या शिवं स्मरन् ॥ ३६ ॥ तत्र गत्वा विधानेन महामृत्युंजयाभिधम् ॥ तं मनुं प्रजपन् प्रीत्या तपस्तेपे शिवं स्मरन् ॥ ३७ ॥ तन्मतुं सुचिरं जप्त्वा तपसाराध्य शंकरम् ॥ शिवं संतोषयामास महामृत्युंजयं हि सः ॥ ३८ ॥ अथ शंभुः प्रसन्नात्मा तज्जपाद्भक्तवत्सलः ॥ आविर्बभूव पुरतस्तस्य प्रीत्या महामुने ॥ ३९ ॥ तं दृष्ट्वा स्वप्रभुं शंभुं स मुमोद मुनीश्वरः ॥ प्रणम्य विधिवद्भक्त्या तुष्टाव सुकृतांजलिः ॥ ४० ॥ अथ प्रीत्या शिवस्तात प्रसन्नश्च्यावर्नि मुने ॥ वरं ब्रूहीति स प्राह सुप्रसन्नेन चेतसा ॥ ४१ ॥ तच्छ्रुत्वा शंभुवचनं दधीचो भक्तसत्तमः ॥ सांजलिर्नतकः प्राह शंकरं भक्तवत्सलम् ॥ ४२ ॥ ॥ दधीच उवाच ॥ ॥ देव देव महादेव मह्यं देहि वरत्रयम् ॥ वज्रास्थित्वमवध्यत्वमदीनत्वं हि सर्वतः ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तदुक्तवचनं श्रुत्वा प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ वरत्रयं ददौ तस्मै दधीचाय तथास्त्विति ॥ ४४ ॥ वरत्रयं शिवात्प्राप्य सानंदश्च महामुनिः ॥ क्षुवस्थानं जगामाशु वेदमार्गे प्रतिष्ठितः ॥ ४५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्राप्यावध्यत्वमुग्रात्स वज्रास्थित्वमदीनताम् ॥ अताडयच्च राजेन्द्रं पादमूलेन मूर्द्धनि ॥ ४६ ॥ क्षुवो दधीचं वज्रेण जघानोरस्यथो नृपः ॥ क्रोधं कृत्वा विशेषेण विष्णुगौरवगर्वितः ॥ ४७ ॥ नाभून्नाशाय तद्वज्रं दधीचस्य महात्मनः ॥ प्रभावात्परमेशस्य धातृपुत्रो विसिस्मिये ॥ ४८ ॥ दृष्ट्वाप्यवध्यत्वमदीनतां च वज्रस्य चात्यंतपरप्रभावम् ॥ क्षुवो दधीचस्य मुनीश्वरस्य विसिस्मिये चेतसि धातृपुत्रः ॥ ४९ ॥ आराधयामास हरिं मुकुन्दमिन्द्रानुजं काननमाशु गत्वा ॥ प्रपन्नभालश्च पराजितो हि दधीचमृत्युंजयसेवकेन ॥ ५० ॥ पूजया तस्य सन्तुष्टो भगवान् मधुसूदनः ॥ प्रददौ दर्शनं तस्मै दिव्यं वै गरुडध्वजः ॥ ५१ ॥ दिव्येन दर्शनेनैव दृष्ट्वा देवं जनार्दनम् ॥ तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः प्रणम्य गरुडध्वजम् ॥ ५२ ॥ सम्पूज्य चैवं त्रिदशेश्वराद्यैः स्तुत्वा स्तुतं देवमजेयमीशम् ॥ विज्ञापयामास निरीक्ष्य भक्त्या

जनार्दनाय प्रणिपत्य मूर्ध्ना ॥ ५३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भगवन् ब्राह्मणः कश्चिद्दधीच इति विश्रुतः ॥ धर्मवेत्ता विनीतात्मा सखा मम पुराभवत् ॥ ५४ ॥ अवध्यस्सर्वदा सर्वैश्शंकरस्य प्रभावतः ॥ तमाराध्य महादेवं मृत्युंजयमनामयम् ॥ ५५ ॥ सावज्ञं वामपादेन मम मूर्ध्नि सदस्यपि ॥ ताडयामास वेगेन स दधीचो महातपाः ॥ ५६ ॥ उवाच मां च गर्वेण न बिभेमीति सर्वतः ॥ मृत्युंजयात्तसुवरो गर्वितो ह्यतुलं हरेः ॥ ५७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ ज्ञात्वा दधीचस्य ह्यवध्यत्वं महात्मनः ॥ सस्मारास्य महेशस्य प्रभावमतुलं हरिः ॥ ५८ ॥ एवं स्मृत्वा हरिः प्राह क्षुवं विधिसुतं द्रुतम् ॥ विप्राणां नास्ति राजेन्द्र भयमण्वपि कुत्रचित् ॥ ५९ ॥ विशेषाद्रुद्रभक्तानां भयं नास्ति च भूपते ॥ दुःखं करोति विप्रस्य शापार्थं स सुरस्य मे ॥ ६० ॥ भविता तस्य शापेन दक्षयज्ञे सुरेश्वरात् ॥ विनाशो मम राजेन्द्र पुनरुत्थानमेव च ॥ ६१ ॥ तस्मात्समेत्य राजेन्द्र सर्वयज्ञो न भूयते ॥ करोमि यत्नं राजेन्द्र दधीचविजयाय ते ॥ ६२ ॥ श्रुत्वा वाक्यं क्षुवः प्राह तथास्त्विति हरेर्नृपः ॥ तस्थौ तत्रैव तत्प्रीत्या तत्कामोत्सुकमानसः ॥ ६३ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे क्षुवदधीचवादवर्णनं नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ क्षुवस्य हितकृत्येन दधीचस्याश्रमं ययौ ॥ विप्ररूपमथास्थाय भगवान् भक्तवत्सलः ॥ १ ॥ दधीचं प्राह विप्रर्षिमभिवंद्य जगद्गुरुः ॥ क्षुवकार्यार्थमुद्युक्तश्शैवेन्द्रं छलमाश्रितः ॥ २ ॥ विष्णुरुवाच ॥ भो भो दधीच विप्रर्षे भवार्चनरताव्यय ॥ वरमेकं वृणे त्वत्तस्तद्भवान् दातुमर्हति ॥ ३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ याचितो देवदेवेन दधीचश्शैवसत्तमः ॥ क्षुवकार्यार्थिना शीघ्रं जगाद वचनं हरिम् ॥ ४ ॥ ॥ दधीच उवाच ॥ ज्ञातं तवेप्सितं विप्र क्षुवकार्यार्थमागतः ॥ भगवान् विप्ररूपेण मायी त्वमसि वै हरिः ॥ ५ ॥ भूतं भविष्यं देवेश वर्त्तमानं जनार्दन ॥ ज्ञानं प्रसादाद्रुद्रस्य सदा त्रैकालिकं मम ॥ ६ ॥ त्वां जानेऽहं हरिं विष्णुं द्विजत्वं त्यज सुव्रत ॥ आराधितोऽसि भूपेन क्षुवेण खलबुद्धिना ॥ ७ ॥ जाने तवैव भगवन् भक्तवत्सलतां हरे ॥ छलं त्यज स्वरूपं हि स्वीकुरु स्मर शंकरम् ॥ ८ ॥ अस्ति चेत्कस्यचिद्भीतिर्भवार्चनरतस्य मे ॥ वक्तुमर्हसि यत्नेन सत्यधारणपूर्वकम् ॥ ९ ॥ वदामि न मृषा क्वापि शिवस्मरणसक्तधीः ॥ न बिभेमि जगत्यस्मिन्देवदैत्यादिकादपि ॥ १० ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ भयं दधीच सर्वत्र नष्टं च तव सुव्रत ॥ भवार्चनरतो यस्माद्भवान्सर्वज्ञ एव च ॥ ११ ॥ बिभेमीति सकृद्वक्तुमर्हसि त्वं नमस्तव ॥ वियोगान्मम राजेन्द्र क्षुवात् प्रतिसह्य च ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं श्रुत्वापि तद्वाक्यं विष्णोस्स तु महामुनिः ॥ विहस्य निर्भयः प्राह दधीचश्शैवसत्तमः ॥ १३ ॥ दधीच उवाच ॥ न बिभेमि सदा

क्वापि कुतश्चिदपि किंचन ॥प्रभावाद्देवदेवस्य शंभोस्साक्षात्पिनाकिनः ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततस्तस्य मुनेः श्रुत्वा वचनं कुपितो हरिः ॥ चक्र
मुद्यम्य संतस्थौ दिधक्षुर्मुनिसत्तमम् ॥ १५ ॥ अभवत्कुंठितं तत्र विप्रे चक्रं सुदारुणम् ॥ प्रभावाच्च तदीशस्य नृपतेस्संनिधावपि ॥ १६ ॥
दृष्ट्वा तं कुंठितास्यं तच्चक्रं विष्णुं जगाद ह ॥ दधीचस्सस्मितं साक्षात्सदसद्व्यक्तिकारणम् ॥ १७ ॥ दधीच उवाच ॥ भगवन् भवता लब्धं पुरा
तीव सुदारुणम् ॥ सुदर्शनमिति ख्यातं चक्रं विष्णो प्रयत्नतः ॥१८॥ भवस्य तच्छुभं चक्रं न जिघांसति मामिह॥भगवानथ क्रुद्धोऽस्मै सर्वास्त्राणि
क्रमाद्धरिः ॥ ब्रह्मास्त्राद्यैः शरैश्चास्त्रैः प्रयत्नं कर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ स तस्य वचनं श्रुत्वा दृष्ट्वा निर्वीर्य्यमानुषम् ॥ ससर्जाथ
क्रुधा तस्मै सर्वास्त्राणि क्रमाद्धरिः ॥ २० ॥ चक्रुर्देवास्ततस्तस्य विष्णोस्साहाय्यमादरात् ॥ द्विजेनैकेन संयोद्धुं प्रसृतस्य विबुद्धयः ॥ २१ ॥
चिक्षिपुः स्वानि स्वान्याशु शस्त्राण्यस्त्राणि सर्वतः ॥ दधीचोपरि वेगेन शक्राद्या हरिपाक्षिकाः॥२२॥ कुशमुष्टिमथादाय दधीचस्संस्मरन् शिवम् ॥
ससर्ज सर्वदेवेभ्यो वज्रास्थिः सर्वतो वशी ॥ २३ ॥ शंकरस्य प्रभावात्तु कुशमुष्टिर्मुनेर्हि सा ॥ दिव्यं त्रिशूलमभवत् कालाग्निसदृशं मुने ॥ २४ ॥
दग्धुं देवान् मतिं चक्रे सायुधान् सशिखं च तत् ॥ प्रज्वलत्सर्वतश्शैवं युगांताग्न्यधिकप्रभम् ॥ २५ ॥ नारायणेन्द्रमुख्यैस्तु देवैः क्षिप्तानि यानि
च ॥ आयुधानि समस्तानि प्रणेमुस्त्रिशिखं च तत् ॥ २६॥ देवाश्च दुद्रुवुस्सर्वे ध्वस्तवीर्य्या दिवौकसः ॥ तस्थौ तत्र हरिर्भीतः केवलं मायिनां वरः
॥ २७ ॥ ससर्ज भगवान् विष्णुः स्वदेहात्पुरुषोत्तमः ॥ आत्मनस्सदृशान् दिव्यान् लक्षलक्षायुतान् गणान् ॥ २८ ॥ ते चापि युयुधुस्तत्र वीरा
विष्णुगणास्ततः ॥ मुनिनैकेन देवर्षे दधीचेन शिवात्मना ॥२९॥ ततो विष्णुगणांस्तान्वै नियुध्य बहुशो रणे॥ ददाह सहसा सर्वान् दधीचश्शैव
सत्तमः ॥ ३० ॥ ततस्तद्विस्मयार्थाय दधीचस्य मुनेर्हरिः ॥ विश्वमूर्तिरभूच्छीघ्रं महामायाविशारदः ॥ ३१ ॥ तस्य देहे हरेः साक्षादपश्यद्द्विज
सत्तमः ॥ दधीचो देवतादीनां जीवानां च सहस्रकम् ॥ ३२ ॥ भूतानां कोटयश्चैव गणानां कोटयस्तथा ॥ अंडानां कोटयश्चैव विश्वमूर्तेस्तनौ तदा
॥ ३३ ॥ दृष्ट्वैतदखिलं तत्र च्यावनिस्सततं तदा ॥ विष्णुमाह जगन्नाथं जगत्स्तवमजं विभुम् ॥ ३४ ॥ दधीच उवाच ॥ मायां त्यज महाबाहो प्रति
भासो विचारतः ॥ विज्ञातानि सहस्राणि दुर्विज्ञेयानि माधव ॥ ३५॥ मयि पश्य जगत्सर्वं त्वया युक्तमतंद्रितः ॥ ब्रह्माणं च तथा रुद्रं दिव्यां दृष्टिं
ददामि ते ॥ ३६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा दर्शयामास स्वतनौ निखिलं मुनिः ॥ ब्रह्मांडं च्यावनिः शंभुतेजसा पूर्णदेहकः ॥ ३७ ॥ ददाह विष्णुं
देवेशं दधीचश्शैवसत्तमः ॥ संस्मरन् शंकरं चित्ते विहसन् विभयस्सुधीः ॥ ३८॥ ॥ दधीच उवाच ॥ मायया त्वनया किं वा मंत्रशक्त्याथवा

हरे ॥ सत्कामायामिमां तस्माद्योद्धुमर्हसि यत्नतः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा मुनेस्तस्य वचनं निर्भयस्तदा ॥ शंभुतेजोमयं विष्णुश्चु
कोपातीव तं मुनिम् ॥ ४० ॥ देवाश्च दुद्रुवुर्भूयो देवं नारायणं च तम् ॥ योद्धुकामाश्च मुनिना दधीचेन प्रतापिना ॥ ४१ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्रा
गमत्सत्संगमः क्षुवः ॥ अवारयंतं निश्चेष्टं पद्मयोनिं हरिं सुरान् ॥ ४२ ॥ निशम्य वचनं मे हि ब्रह्मणा न विनिर्जितः ॥ जगाम निकटं तस्य प्रणनाम
मुनिं हरिः ॥ ४३ ॥ क्षुवो दीनतरो भूत्वा गत्वा तत्र मुनीश्वरम् ॥ दधीचमभिवाद्यैव प्रार्थयामास विक्लवः ॥ ४४ ॥ ॥ क्षुव उवाच ॥ प्रसीद मुनि
शार्दूल शिवभक्तशिरोमणे ॥ प्रसीद परमेशान दुर्लक्ष्ये दुर्जनैस्सह ॥ ४५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य राज्ञस्सुरगणस्य हि ॥ अनु
जग्राह तं विप्रो दधीचस्तपसां निधिः ॥ ४६ ॥ अथ दृष्ट्वा रमेशादीन् क्रोधविह्वलितो मुनिः ॥ हृदि स्मृत्वा शिवं विष्णुं शशाप च सुरानपि ॥ ४७ ॥
दधीच उवाच ॥ रुद्रकोपाग्निना देवास्सदेवेंद्रा मुनीश्वराः ॥ ध्वस्ता भवंतु देवेन विष्णुना च समं गणैः ॥ ४८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं शप्त्वा
सुरान् प्रेक्ष्य क्षुवमाह ततो मुनिः ॥ देवैश्च पूज्यो राजेन्द्र नृपैश्चैव द्विजोत्तमः ॥ ४९ ॥ ब्राह्मणा एव राजेन्द्र बलिनः प्रभविष्णवः ॥ इत्युक्त्वा स
स्फुटं विप्रः प्रविवेश निजाश्रमम् ॥ ५० ॥ दधीचमभिवंद्यैव क्षुवो निजगृहं गतः ॥ विष्णुर्जगाम स्वं लोकं सुरैस्सह यथागतम् ॥ ५१ ॥ तदेव तीर्थ
मभवत् स्थानेश्वर इति स्मृतम् ॥ स्थानेश्वरमनुप्राप्य शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५२ ॥ कथितस्तव संक्षेपाद्वादः क्षुवदधीचयोः ॥ नृपास्तशापयो
स्तात ब्रह्मविष्णवोः शिवं विना ॥ ५३ ॥ य इदं कीर्तयेन्नित्यं वादं क्षुवदधीचयोः ॥ जित्वापमृत्युं देहान्ते ब्रह्मलोकं प्रयाति सः ॥ ५४ ॥ रणे यः
कीर्तयित्वेदं प्रविशेत्तस्य सर्वदा ॥ मृत्युर्भीतिर्भवेन्नैव विजयी च भविष्यति ॥ ५५ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये
सतीखंडे विष्णुदधीचयुद्धवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ विधे विधे महाप्राज्ञ शैवतत्त्वप्रदर्शक ॥ श्राविता रमणी
प्राया शिवलीला महाद्भुता ॥ १ ॥ वीरेण वीरभद्रेण दक्षयज्ञं विनाश्य वै ॥ कैलासाद्रौ गते तात किमभूत्तद्वदाधुना ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ
देवगणास्सर्वे मुनयश्च पराजिताः ॥ रुद्रानीकैर्विभिन्नांगा मम लोकं ययुस्तदा ॥ ३ ॥ स्वयंभुवे नमस्कृत्य मह्यं संस्तूय भूरिशः ॥ तत्स्वक्लेशं विशेषेण
कार्त्स्न्येनैव च वेदयन् ॥ ४ ॥ तदाकर्ण्य ततोऽहं वै पुत्रशोकेन पीडितः ॥ अचिन्त्यमतिसुव्यग्रो दूयमानेन चेतसा ॥ ५ ॥ किं कार्य्यं कार्यमद्याशु
मया देव सुखावहम् ॥ येन जीवतु दक्षोऽसौ मखः पूर्णो भवेत्सुरः ॥ ६ ॥ एवं विचार्य बहुधा नालभं शमहं मुने ॥ विष्णुं तदा स्मरन् भक्त्या ज्ञानमाप तदो
चितम् ॥ ७ ॥ अथ देवैश्च मुनिभिर्विष्णोर्लोकमहं गतः ॥ नत्वा नुत्वा च विविधैः स्तवैर्दुःखं न्यवेदयम् ॥ ८ ॥ यथाध्वरः प्रपूर्णः स्याद्देवयज्ञकरश्च

सः ॥ सुखिनस्स्युस्सुरास्सर्वे मुनयश्च तथा कुरु ॥ ९ ॥ देवदेव रमानाथ विष्णो देवसुखावह ॥ वयं त्वच्छरणं प्राप्तास्सदेवमुनयो ध्रुवम् ॥ १० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचो मे हि ब्रह्मणस्स रमेश्वरः ॥ प्रत्युवाच शिवं स्मृत्वा शिवात्मा दीनमानसः ॥ ११ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ तेजीयसि न सा भूता कृतागसि बुभूषताम् ॥ तत्र क्षेमाय बहुधा बुभूषा हि कृतागसाम् ॥ १२ ॥ कृतपापास्सुरास्सर्वे शिवे हि परमेश्वरे ॥ परादुर्यज्ञभागं तस्य शंभोर्विधे यतः ॥ १३ ॥ प्रसादयध्वं सर्वे हि यूयं शुद्धेन चेतसा ॥ अथापरप्रसादं तं गृहीतांघ्रियुगं शिवम् ॥ १४ ॥ यस्मिन् प्रकुपिते देवे विनश्यत्यखिलं जगत् ॥ सलोकपालयज्ञस्य शासनाज्जीवितं द्रुतम् ॥ १५ ॥ तमाशु देवं प्रियया विहीनं च दुरुक्तिभिः ॥ क्षमापयध्वं हृद्विद्धं दक्षेण सुदुरात्मना ॥ १६ ॥ अयमेव महोपायस्तच्छांत्यै केवलं विधे ॥ शंभोस्संतुष्टये मन्ये सत्यमेवोदितं मया ॥ १७ ॥ नाहं न त्वं सुराश्चान्ये मुनयोऽपि तनूभृतः ॥ यस्य तत्त्वं प्रमाणं च न विदुर्बलवीर्ययोः ॥ १८ ॥ आत्मतंत्रस्य तस्यापि परस्य परमात्मनः ॥ क उपायं विधत्सेद्वै परं मूढ विरोधिनम् ॥ १९ ॥ चलिष्येऽहमपि ब्रह्मन् सर्वैः सार्द्धं शिवालयम् ॥ क्षमापयामि गिरिशं कृतागश्च शिवे ध्रुवम् ॥ २० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थमादिश्य विष्णुर्मां ब्रह्माणं सामरादिकम् ॥ सार्द्धं देवैर्मतिं चक्रे तद्गिरौ गमनाय सः ॥ २१ ॥ ययौ स्वधिष्ण्यनिलयं शिवस्याद्रिवरं शुभम् ॥ कैलासं सामरमुनिप्रजेशादिमयो हरिः ॥ २२ ॥ अतिप्रियं प्रभोर्नित्यं सुजुष्टं किन्नरादिभिः ॥ नरेतरैरप्सरोभिर्योगसिद्धैर्महोन्नतम् ॥ २३ ॥ नानामणिमयैः शृंगैः शोभमानं समंततः ॥ नानाधातुविचित्रं वै नानाद्रुमलताकुलम् ॥ २४ ॥ नानामृगगणाकीर्णं नानापक्षिसमन्वितम् ॥ नानाजलप्रस्रवणैरमरैस्सिद्धयोषिताम् ॥ २५ ॥ रमणैर्विहरंतीनां नानाकंदरसानुभिः ॥ द्रुमजातिभिरन्याभिर्गजितं राजतप्रभम् ॥ २६ ॥ व्याघ्रादिभिर्महासत्त्वैर्निर्घुष्टं क्रूरतोज्झितम् ॥ सर्वशोभान्वितं दिव्यं महाविस्मयकारकम् ॥ २७ ॥ पर्यस्तं गंगया सत्या स्थानपुण्यतरोदया ॥ सर्वपावनसंकर्त्र्या विष्णुपद्या सुनिर्मलम् ॥ २८ ॥ एवंविधं गिरिं दृष्ट्वा कैलासाख्यं शिवप्रियम् ॥ ययुस्ते विस्मयं देवा विष्ण्वाद्यास्समुनीश्वराः ॥ २९ ॥ तत्समीपेऽलकां रम्यां ददृशुर्नाम ते पुरीम् ॥ कुबेरस्य महादिव्यां रुद्रमित्रस्य निर्जराः ॥ ३० ॥ वनं सौगंधिकं चापि ददृशुस्तत्समीपतः ॥ सर्वद्रुमान्वितं दिव्यं यत्र तन्नादमद्भुतम् ॥ ३१ ॥ तद्बाह्यतस्तस्य दिव्ये सरितावतिपावने ॥ नंदा चालकनंदा च दर्शनात्पापहारिके ॥ ३२ ॥ पपुः सुरस्त्रियो नित्यमवगूह्य स्वलोकतः ॥ विगाह्य पुंभिस्तास्तत्र क्रीडंति रतिकर्शिताः ॥ ३३ ॥

403

हित्वा यक्षेश्वरपुरीं वनं सौगंधिकं च यत् ॥ गच्छंतस्ते सुरा आराद्ददृशुश्शांकरं वटम् ॥ ३४ ॥ पर्यक् कृताचलच्छायं पादोनविटपाय तम् ॥ शतयोजनकोत्सेधं निर्नीडं तापवर्जितम् ॥३५॥ महापुण्यवतां दृश्यं सुरम्यं चाति पावनम् ॥शंभुयोगस्थलं दिव्यं योगिसेव्यं महोत्तमम् ॥ ॥ ३६ ॥ मुमुक्षुशरणे तस्मिन् महायोगमये वटे ॥ आसीनं ददृशुस्सर्वे शिवं विष्ण्वादयस्सुराः ॥ ३७ ॥ विधिपुत्रैर्महासिद्धैश्शिवभक्तिरतैस्सदा ॥ उपास्यमानं सुमुदा शांतैस्सशांतविग्रहैः ॥ ३८ ॥ तथा सख्या कुबेरेण भर्त्रा गुह्यकरक्षसाम् ॥ सेव्यमानं विशेषेण स्वगणैर्ज्ञातिभिस्सदा ॥ ३९ ॥ तापसाभीष्टसद्रूपं बिभ्रतं परमेश्वरम् ॥ वात्सल्याद्विश्वसुहृदं भस्मादिसुविराजितम् ॥ ४० ॥ मुने तुभ्यं प्रवोचंतं पृच्छते ज्ञानमुत्तमम् ॥ कुशासने सूपविष्टं सर्वेषां शृण्वतां सताम् ॥ ४१ ॥ कृत्वोरौ दक्षिणे सव्यं चरणं चैव जानुनि ॥ बाहुप्रकोष्ठाक्षमालं स्थितं सत्तर्कमुद्रया ॥ ४२ ॥ एवंविधं शिवं दृष्ट्वा तदा विष्ण्वादयस्सुराः ॥ प्रणेमुस्त्वरितं सर्वे करौ बद्ध्वा विनम्रकाः ॥ ४३ ॥ उपलभ्यागतं रुद्रो मया विष्णुं सतां गतिः ॥ उत्थाय चक्रे शिरसाभिवंदनमपि प्रभुः ॥ ४४ ॥ वंदितांघ्रिस्तदा सर्वैर्देवैर्विष्ण्वादिभिश्शिवः ॥ ननामाथ यथा विष्णुं कश्यपं लोकसद्गतिः ॥ ४५ ॥ सुरसिद्धगणाधीशमहर्षिसुनमस्कृतम् ॥ समुवाच सुरैर्विष्णुं कृतसन्नतिमादरात् ॥ ४६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंड शिवदर्शनवर्णनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥ विष्ण्वादय ऊचुः ॥ देवदेव महादेव लौकिकाचारकृत्प्रभो॥ ब्रह्म त्वामीश्वरं शंभुं जानीमः कृपया तव ॥१॥ किं मोहयसि नस्तात मायया परया तव ॥ दुर्ज्ञेयया सदा पुंसां मोहिन्या परमेश्वर ॥२॥ प्रकृतेः पुरुषस्यापि जगतो योनिबीजयोः ॥ परब्रह्म परस्त्वं च मनोवाचामगोचरः॥३॥त्वमेव विश्वं सृजसि पास्यत्सि निजतंत्रतः ॥ स्वरूपां शिवशक्तिं हि क्रीडन्नूर्णपटो यथा ॥ ४ ॥ त्वमेव क्रतुमीशान ससर्जिथ दयापरः ॥ दक्षेण सूत्रेण विभो सदा त्रय्यभिपत्तये ॥ ५ ॥ त्वयैव लोकेऽवसितास्सेतवो यान् धृतव्रताः॥शुद्धान् श्रद्दधते विप्रा वेदमार्गविचक्षणाः ॥६॥कर्तुस्त्वं मंगलानां हि स्वपर तु सुख विभो ॥अमंगलानां च हितं मिश्रं वाथ विपर्ययम् ॥ ७ ॥ सर्वकर्मफलानां हि सदा दाता त्वमेव हि ॥ सर्वे हि प्रोक्ता हि यशस्तत्पतिस्त्वं श्रुतिश्रुतः ॥ ८ ॥ पृथग्धियः कर्मदृशोऽरुंतुदाश्च दुराशयाः ॥ वितुदंति परान् मूढा दुरुक्तैर्मत्सरान्विताः ॥ ९ ॥ तेषां देववधानां भो भूयात्त्वद्य वधो विभो ॥ भगवन्परमेशान कृपां कुरु परप्रभो ॥१०॥ नमो रुद्राय शांताय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ कपर्दिने महेशाय ज्योत्स्नाय महते नमः ॥११॥ त्वं हि विश्वसृजां स्रष्टा धाता त्वं प्रपितामहः ॥ त्रिगुणात्मा निर्गुणश्च प्रकृतेः पुरुषात्परः ॥ १२ ॥ नमस्ते नीलकंठाय वेधसे परमात्मने ॥ विश्वाय विश्वबीजाय जगदानंदहेतवे ॥ १३ ॥

ओंकारस्त्वं वषट्कारस्सर्वारंभप्रवर्तकः ॥ हंतकारस्स्वधाकारो हव्यकव्यान्नभुक् सदा ॥ १४ ॥ कृतः कथं यज्ञभंगस्त्वया धर्मपरायण ॥ ब्रह्मण्य स्त्वं महादेव कथं यज्ञहनो विभो॥१५॥ब्राह्मणानां गवां चैव धर्मस्य प्रतिपालकः ॥ शरण्योऽसि सदानंत्यः सर्वेषां प्राणिनां प्रभो ॥ १६ ॥ नमस्ते भगवन् रुद्र भास्करामिततेजसे ॥ नमो भवाय देवाय रसायांबुमयाय ते ॥ १७ ॥ सर्वाय क्षितिरूपाय सदा सुरभिणे नमः ॥ रुद्रायाग्निस्वरूपाय महातेजस्विने नमः ॥ १८ ॥ ईशाय वायवे तुभ्यं संस्पर्शाय नमो नमः ॥ पशूनां पतये तुभ्यं यजमानाय वेधसे ॥ १९ ॥ भीमाय व्योमरूपाय शब्दमात्राय ते नमः ॥ महादेवाय सोमाय प्रवृत्ताय नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥ उग्राय सूर्यरूपाय नमस्ते कर्मयोगिने ॥ नमस्ते कालकालाय नमस्ते रुद्रमन्यवे ॥ २१ ॥ नमश्शिवाय भीमाय शंकराय शिवाय ते ॥ उग्रोऽसि सर्वभूतानां नियंता यच्छिवोऽसि नः ॥ २२ ॥ मयस्कराय विश्वाय ब्रह्मणे ह्यार्तिनाशिने ॥ अम्बिकापतये तुभ्यमुमायाः पतये नमः ॥ २३ ॥ शर्वाय सर्वरूपाय पुरुषाय परात्मने ॥ सदसद्व्यक्तिहीनाय महतः कारणाय ते ॥ २४ ॥ जाताय बहुधा लोके प्रभूताय नमो नमः ॥ नीलाय नीलरुद्राय कद्रुद्राय प्रचेतसे ॥२५॥ मीढुष्टमाय देवाय शिपिविष्टाय ते नमः ॥ महीयसे नमस्तुभ्यं हंत्रे देवारिणां सदा ॥ २६ ॥ ताराय च सुताराय तरुणाय सुतेजसे ॥ हरिकेशाय देवाय महेशाय नमो नमः ॥ २७ ॥ देवानां शंभवे तुभ्यं विभवे परमात्मने ॥ परमाय नमस्तुभ्यं कालकंठाय ते नमः॥२८॥ हिरण्याय परेशाय हिरण्यवपुषे नमः ॥ भीमाय भीमरूपाय भीमकर्मरताय च ॥ २९ ॥ भस्मदिग्धशरीराय रुद्राक्षाभरणाय च ॥ नमो ह्रस्वाय दीर्घाय वामनाय नमोऽस्तु ते ॥ ३० ॥ दुरेवधाय ते देवाग्रेवधाय नमो नमः ॥ धन्विने शूलिने तुभ्य गदिने हलिने नमः ॥ ३१ ॥ नानायुधधरायैव दैत्यदानवनाशिने ॥ सद्याय सद्यरूपाय सद्योजाताय वै नमः ॥ ३२ ॥ वामाय वामरूपाय वामनेत्राय ते नमः ॥ अघोराय परेशाय विकटाय नमो नमः ॥ ३३ ॥ तत्पुरुषाय नाथाय पुराणपुरुषाय च ॥ पुरुषार्थप्रदानाय व्रतिने परमेष्ठिने ॥ ३४ ॥ ईशानाय नमस्तुभ्यमीश्वराय नमो नमः॥ब्रह्मणे ब्रह्मरूपाय नमस्साक्षात्परात्मने ॥ ३५ ॥ उग्रोऽसि सर्वदुष्टानां नियंतासि शिवोऽसि नः॥ कालकूटाशिने तुभ्यं देवाद्यवनकारिणे ॥ ३६ ॥ वीराय वीरभद्राय रक्षद्वीराय शूलिने ॥ महादेवाय महते पशूनां पतये नमः॥३७॥वीरात्मने सुविद्याय श्रीकंठाय पिनाकिने ॥नमोऽनंताय सूक्ष्माय नमस्ते मृत्युमन्यवे ॥ ३८ ॥ पराय परमेशाय परात्परतराय ते ॥ परात्पराय विभवे नमस्ते विश्वमूर्तये ॥ ३९ ॥ नमो विष्णुकलत्राय

१०२

विष्णुक्षेत्राय भानवे ॥ भैरवाय शरण्याय त्र्यंबकाय विहारिणे ॥ ४० ॥ मृत्युंजयाय शोकाय त्रिगुणाय गुणात्मने ॥ चन्द्रसूर्याग्निनेत्राय सर्वकारणसेतवे ॥ ४१ ॥ भवता हि जगत्सर्वं व्याप्तं स्वेनैव तेजसा ॥ परब्रह्म निर्विकारी चिदानंदः प्रकाशवान् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मविष्ण्विंद्रचन्द्रादिप्रमुखाः सकलास्सुराः ॥ मुनयश्चापरे त्वत्तस्संप्रसूता महेश्वर ॥ ४३ ॥ यतो बिभर्षि सकलं विभज्य तनुमष्टधा ॥ अष्टमूर्तिरितीशश्च त्वमाद्यः करुणामयः ॥ ४४ ॥ त्वद्भयाद्वाति वातोऽयं दहत्यग्निर्भयात्तव ॥ सूर्यस्तपति ते भीत्या मृत्युर्धावति सर्वतः ॥ ४५ ॥ दयासिन्धो महेशान प्रसीद परमेश्वर ॥ रक्ष रक्ष सदैवास्मान् यस्मान्नष्टान् विचेतसः ॥ ४६ ॥ रक्षिताः सततं नाथ त्वयैव करुणानिधे ॥ नानापद्भ्यो वयं शंभो तथैवाद्य प्रपाहि नः ॥४७॥ यज्ञस्योद्धरणं नाथ कुरु शीघ्रं प्रसादकृत् ॥ असमाप्तस्य दुर्गेश दक्षस्य च प्रजापतेः ॥४८॥ भगोऽक्षिणी प्रपद्येत यजमानश्च जीवतु ॥ पूष्णो दंताश्च रोहंतु भृगोः श्मश्रूणि पूर्ववत् ॥४९॥ भवतानुगृहीतानां देवादीनां च सर्वशः ॥ आरोग्यं भग्नगात्राणां शंकर त्वायुधाश्मभिः ॥५०॥ पूर्णभागोऽस्तु ते नाथ वसिष्ठोऽध्वरकर्मणि ॥ रुद्रभागेन यज्ञस्ते कल्पितो नान्यथा क्वचित् ॥ ५१ ॥ इत्युक्त्वा सप्रजेशश्च रमेशश्च कृतांजलिः ॥ दंडवत्पतितो भूमौ क्षमापयितुमुद्यतः ॥ ५२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे देवस्तुतिवर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रीब्रह्मेशप्रजेशेन सदैव मुनिना च वै ॥ अनुनीतश्शंभुरासीत्प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ १ ॥ आश्वास्य देवान् विष्ण्वादीन् विहस्य करुणानिधिः ॥ उवाच परमेशानः कुर्वन् परमनुग्रहम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ शृणुतं सावधानेन मम वाक्यं सुरोत्तमौ ॥ यथार्थं वच्मि वां तात वां क्रोधं सर्वदासहम् ॥ ३ ॥ नाघं तनौ तु बालानां वर्णमेवानुचिंतय ॥ मम मायाभिभूतानां दंडस्तत्र धृतो मया ॥ ४ ॥ दक्षस्य यज्ञभंगोऽयं न कृतश्च मया क्वचित् ॥ परं द्वेष्टि परेषां यदात्मनस्तद्भविष्यति ॥ ५ ॥ परेषां क्लेदनं कर्म न कार्यं तत्कदाचन ॥ परं द्वेष्टि परेषां यदात्मनस्तद्भविष्यति ॥ ६ ॥ दक्षस्य यज्ञशीर्ष्णो हि भवत्वजमुखं शिरः ॥ मित्रनेत्रेण संपश्येद्यज्ञभागं भगस्सुरः ॥ ७ ॥ पूषाभिधस्सुरस्तातौ दद्भिर्यज्ञसुपिष्टभुक् ॥ याजमानैर्भग्नदंतस्सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ ८ ॥ बस्तश्मश्रुर्भवेदेव भृगुर्मम विरोधकृत्॥देवाः प्रकृतिसर्वांगा ये म उच्छेदनं ददुः ॥९॥ बाहुभ्यामश्विनौ पूष्णो हस्ताभ्यां कृतवाहकः॥भवंत्वध्वर्यवश्चान्ये भवत्प्रीत्या मयोदितम्॥१०॥ ब्रह्मोवाच॥इत्युक्त्वा परमेशानो विरराम दयान्वितः॥चराचरपतिर्देवः सम्राड् वेदानुसारकृत् ॥११॥ तदा सर्वे सुराद्यास्ते श्रुत्वा शंकरभाषितम्॥साधुसाध्विति संप्रोचुः परितुष्टाः सविष्णुजाः॥१२॥ततश्शंभुं समामंत्र्य मया विष्णुस्सुरर्षिभिः॥भूयस्तद्देवयजनं ययौ च परया मुदा॥१३॥ एवं तेषां प्रार्थनया विष्णुप्रभृतिभिस्सुरैः॥

ययौ कनखलं शंभुर्यज्ञवाटं प्रजापतेः ॥ १४ ॥ रुद्रस्तदा ददर्शाथ वीरभद्रेण यत्कृतम् ॥ प्रध्वंसं त क्रतोस्तत्र देवर्षीणां विशेषतः॥१५॥स्वाहा स्वधा तथा पूषा तुष्टिर्धृतिः सरस्वती ॥ तथान्ये ऋषयस्सर्वे पितरश्चाग्नयस्तथा ॥ १६ ॥ येऽन्ये च बहवस्तत्र यक्षगंधर्वराक्षसाः॥त्रोटिता लुंचिताश्चैव मृताः केचिद्रणाजिरे ॥ १७ ॥ यज्ञं तथाविधं दृष्ट्वा समाहूय गणाधिपम् ॥ वीरभद्रं महावीर्यमुवाच प्रहसन् प्रभुः ॥ १८ ॥ वीरभद्र महाबाहो किं कृतं कर्म ते त्विदम् ॥ महान् दंडो धृतस्तात देवर्ष्यादिषु सत्वरम् ॥ १९ ॥ दक्षमानय शीघ्रं त्वं येनेदं कृतमीदृशम्॥यज्ञो विलक्षणस्तात यस्येदं फलमीदृशम् ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्तश्शंकरेण वीरभद्रस्त्वरान्वितः ॥ कबंधमानयित्वाग्रे तस्य शंभोरथाक्षिपत् ॥ २१ ॥विशिरस्कं च तं दृष्ट्वा शंकरो लोकशंकरः ॥ वीरभद्रमुवाचाग्रे विहसन् मुनिसत्तम ॥ २२ ॥ शिरः कुत्रेति तेनोक्तं वीरभद्रोऽब्रवीत्प्रभुः ॥ मया शिरो हुतं चाग्नौ तदानीमेव शंकर ॥ २३ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य वीरभद्रस्य शंकरः॥ देवान् तथाज्ञपत्प्रीत्या यदुक्तं तत्पुरा प्रभुः ॥ २४ ॥ विधाय कार्त्स्न्येन च तद्यदाह भगवान् भवः ॥ मया विष्ण्वादयः सर्वे भृग्वादीनथ सत्वरम् ॥ २५ ॥ अथ प्रजापतेस्तस्य सवनीयपशोश्शिरः ॥ बस्तस्य संदधुश्शंभोः कायेनारं सुशासनात् ॥ २६॥ संधीयमाने शिरसि शंभुसद्दृष्टिवीक्षितः ॥ सद्यस्सुप्त इवोत्तस्थौ लब्धप्राणः प्रजापतिः ॥२७॥ उत्थितश्चाग्रतश्शंभुं ददर्श करुणानिधिम् ॥ दक्षः प्रीतमतिः प्रीत्या संस्थितः सुप्रसन्नधीः ॥ २८ ॥ पुरा हर महाद्वेषकलिलात्माभवद्धि सः॥शिवावलोकनात्सद्यश्शरच्चन्द्र इवामलः ॥ २९ ॥ भवं स्तोतुमनाः सोऽथ नाशक्नोदनुरागतः ॥ उत्कंठाविकलत्वाच्च संपरेतां सुतां स्मरन् ॥३०॥ अथ दक्षः प्रसन्नात्मा शिवं लज्जासमन्वितः ॥ तुष्टाव प्रणतो भूत्वा शंकरं लोकशंकरम् ॥ ३१ ॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ नमामि देवं वरदं वरेण्यं महेश्वरं ज्ञाननिधिं सनातनम् ॥ नमामि देवाधिपतीश्वरं हरिं सदासुखाढ्यं जगदेकबांधवम् ॥ ३२ ॥ नमामि विश्वेश्वर विश्वरूपं पुरातनं ब्रह्मनिजात्मरूपम्॥ नमामि शर्वं भवभावभावं परात्परं शंकरमानतोऽस्मि॥३३॥देवदेव महादेव कृपां कुरु नमोऽस्तु ते॥अपराधं क्षमस्वाद्य मम शंभो कृपानिधे॥३४॥अनुग्रहः कृतस्ते हि दंडव्याजेन शंकर॥खलोऽहं मूढधीर्देव ज्ञातं तत्त्वं मया न ते ॥३५॥अद्य ज्ञातं मया तत्त्वं सर्वोपरि भवान्मतः॥विष्णुब्रह्मादिभिस्सेव्यो वेदवेद्यो महेश्वरः॥ ॥३६॥साधूनां कल्पवृक्षस्त्वं दुष्टानां दंडधृक् सदा ॥ स्वतंत्रः परमात्मा हि भक्ताभीष्टवरप्रदः ॥ ३७ ॥ विद्यातपोव्रतधरानसृजः प्रथमं द्विजान् ॥ आत्मतत्त्वं समावेत्तुं मुखतः परमेश्वरः ॥ ३८ ॥ सर्वापद्भ्यः पालयिता गोपतिस्तु पशूनिव ॥ गृहीतदंडो दुष्टांस्तान् मर्यादापरिपालकः ॥ ॥ ३९ ॥ मया दुरुक्तविशिखैः प्रविद्धः परमेश्वरः ॥ अमराननतिदीनाशान् मदनुग्रहकारकः ॥ ४० ॥ स भवान् भगवाञ्छंभो दीनबंधो परा

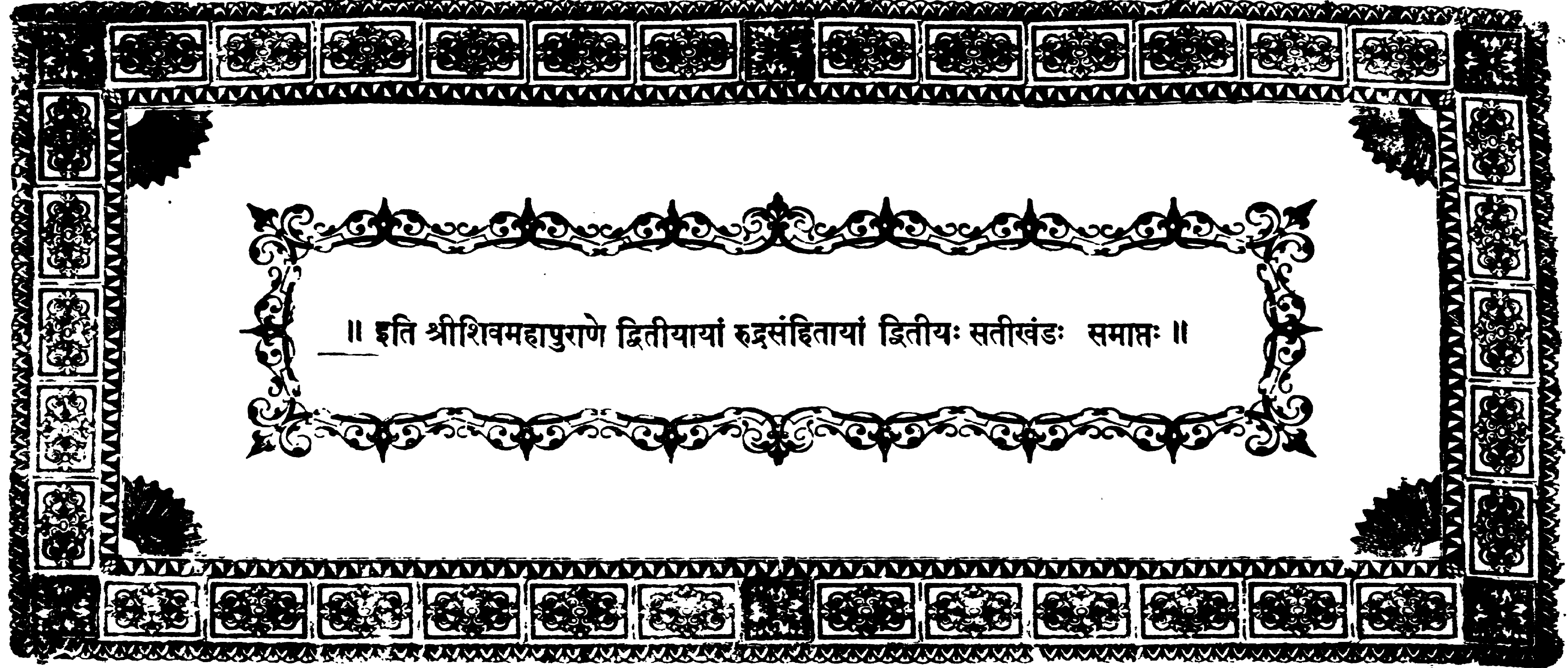
त्परः ॥ स्वकृतेन महार्हेण संतुष्टो भक्तवत्सल ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति स्तुत्वा महेशानं शंकरं लोकशंकरम् ॥ प्रजापतिर्विनीतात्मा विरराम महाप्रभुम् ॥ ४२ ॥ अथ विष्णुः प्रसन्नात्मा तुष्टाव वृषभध्वजम् ॥ बाष्पगद्गदया वाण्या सुप्रणम्य कृतांजलिः ॥ ४३ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ महादेव महेशान लोकानुग्रहकारक ॥ परब्रह्म परात्मा त्वं दीनबंधो दयानिधे ॥ ४४ ॥ सर्वव्यापी स्वैरवर्ती वेदवेद्ययशाः प्रभोः ॥ अनुग्रहः कृतस्तेन कृताश्चासुकृता वयम् ॥४५॥ दक्षोऽयं मम भक्तस्त्वां यन्निनिंद खलः पुरा ॥ तत् क्षंतव्यं महेशाद्य निर्विकारो यतो भवान् ॥ ४६ ॥ कृतो मयापराधोऽपि तव शंकर मूढतः ॥ त्वद्गणेन कृतं युद्धं वीरभद्रेण पक्षतः ॥ ४७ ॥ त्वं मे स्वामी परब्रह्म दासोऽहं ते सदाशिव ॥ पोष्यश्चापि सदा ते हि सर्वेषां त्वं पिता यतः ॥४८॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवदेव महादेव करुणासागर प्रभो ॥ स्वतंत्रः परमात्मा त्वं परमेशोऽद्वयोऽव्ययः॥४९॥मम पुत्रोपरि कृतो देवानुग्रह ईश्वर ॥ स्वापमानं न गण्य त्वं दक्षयज्ञं समुद्धर॥५०॥ प्रसन्नो भव देवेश सर्वशापान्निराकुरु॥ सबोधः प्रेरकस्त्वं मे त्वमेव विनिवारकः॥ ॥ ५१ ॥ इति स्तुत्वा महेशानं परमं च महामुने ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा विनम्रीकृतमस्तकः ॥ ५२ ॥ अथ शक्रादयो देवा लोकपालास्सुचेतसः ॥ तुष्टुवुः शंकरं देवं प्रसन्नमुखपंकजम् ॥ ५३ ॥ ततः प्रसन्नमनसः सर्वे देवास्तथा परे ॥ सिद्धर्षयः प्रजेशाश्च तुष्टुवुः शंकरं मुदा ॥ ५४ ॥ तथोपदेवनागाश्च सदस्या ब्राह्मणास्तथा ॥ प्रणम्य परया भक्त्या तुष्टुवुश्च पृथक् पृथक् ॥५५॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे दक्षदुःखनिराकरणवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥ ब्रह्मोवाच॥इति स्तुतो रमेशेन मया चैव सुरर्षिभिः॥तथान्यैश्च महादेवः प्रसन्नः संबभूव ह ॥१॥ अथ शंभुः कृपादृष्ट्या सर्वानृषिसुरादिकान् ॥ ब्रह्मविष्णू समाधाय दक्षमेतदुवाच ह ॥२॥ महादेव उवाच ॥ शृणु दक्ष प्रवक्ष्यामि प्रसन्नोऽस्मि प्रजापते ॥ भक्ताधीनः सदाहं वै स्वतंत्रोऽप्यखिलेश्वरः ॥ ३ ॥ चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनस्सदा ॥ उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठास्तेषां दक्ष प्रजापते ॥ ४ ॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी चैव चतुर्थकः ॥ पूर्वे त्रयश्च सामान्याश्चतुर्थो हि विशिष्यते ॥५॥ तत्र ज्ञानी प्रियतरो मम रूपश्च स स्मृतः ॥ तस्मात्प्रियतरो नान्यः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥६॥ ज्ञानगम्योऽहमात्मज्ञो वेदांतश्रुतिपारगैः॥विना ज्ञानेन मां प्राप्तुं यतंते चाल्पबुद्धयः ॥७॥ न वेदैश्च न यज्ञैश्च न दानैस्तपसा क्वचित् ॥ न शक्नुवंति मां प्राप्तुं मूढाः कर्मवशा नराः॥८॥ केवलं कर्म्मणा त्वं स्म संसारं तर्तुमिच्छसि॥ अत एवाभवं रुष्टो यज्ञविध्वंसकारकः ॥ ९ ॥ इतः प्रभृति भो दक्ष मत्वा मां परमेश्वरम् ॥ बुद्ध्या ज्ञानपरो भूत्वा कुरु कर्म समाहितः ॥ १० ॥

अन्यच्च शृणु सद्बुद्ध्या वचनं मे प्रजापते ॥ वच्मि गुह्यं धर्महेतोः सगुणत्वेऽप्यहं तव ॥ ११ ॥ अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च जगतः कारणं परम् ॥ आत्मेश्वर उपद्रष्टा स्वयं दृगविशेषणः ॥ १२ ॥ आत्ममायां समाविश्य सोऽहं गुणमयीं मुने ॥ सृजन्रक्षन्हरन्विश्वं दधे संज्ञाः क्रियोचिताः ॥ ॥ १३ ॥ अद्वितीये परे तस्मिन् ब्रह्मण्यात्मनि केवले ॥ अज्ञः पश्यति भेदेन भूतानि ब्रह्म चेश्वरम् ॥ १४ ॥ शिरःकरादिस्वांगेषु कुरुते न यथा पुमान् ॥ पारक्यशेमुषीं क्वापि भूतेष्वेवं हि मत्परः ॥१५॥ सर्वभूतात्मनामेकभावानां यो न पश्यति ॥ त्रिसुराणां भिदां दक्ष स शांतिमधिगच्छति ॥ १६ ॥ यः करोति त्रिदेवेषु भेदबुद्धिं नराधमः ॥ नारके स वसेन्नूनं यावदाचन्द्रतारकम् ॥ १७ ॥ मत्परः पूजयेद्देवान् सर्वानपि विचक्षणः ॥ स ज्ञानं लभते येन मुक्तिर्भवति शाश्वती॥१८॥विधिभक्तिं विना नैव भक्तिर्भवति वैष्णवी॥विष्णुभक्तिं विना मे न भक्तिः क्वापि प्रजायते ॥१९॥ इत्युक्त्वा शंकरस्स्वामी सर्वेषां परमेश्वरः ॥ सर्वेषां शृण्वतां तत्रोवाच वाणीं कृपाकरः ॥ २० ॥ हरिभक्तो हि मां निन्देत्तथा शैवो भवेद्यदि ॥ तयोः शापा भवेयुस्ते तत्त्वप्राप्तिर्भवेन्न हि ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य महेशस्य वचनं सुखकारकम् ॥ जहर्षुस्सकलास्तत्र सुरमुन्यादयो मुने ॥ ॥ २२ ॥ दक्षोऽभवन्महाप्रीत्या शिवभक्तिरतस्तदा ॥ सकुटुम्बस्सुराद्यास्ते शिवं मत्वाखिलेश्वरम् ॥ २३ ॥ यथा येन कृता शंभोः संस्तुतिः परमात्मनः ॥ तथा तस्मै वरो दत्तश्शंभुना तुष्टचेतसा ॥२४॥ जप्तः शिवेनाशु दक्षः शिवभक्तः प्रसन्नधीः ॥ यज्ञं चकार संपूर्णं शिवानुग्रहतो मुने॥२५॥ ददौ भागान्सुरेभ्यो हि पूर्णभागं शिवाय सः ॥ दानं ददौ द्विजेभ्यश्च प्राप्तः शंभुस्वनुग्रहः ॥२६ ॥ अथो देवस्य सुमहत्तत्कर्म विधिपूर्वकम्॥दक्षः समाप्य विधिवत्सहर्त्विग्भिः प्रजापतिः ॥ २७ ॥ एवं दक्षमखः पूर्णोऽभवत्तत्र मुनीश्वर॥ शंकरस्य प्रसादेन परब्रह्मस्वरूपिणः ॥२८॥ अथ देवर्षयः सर्वे शंसंतश्शाकरं यशः ॥ स्वधामानि ययुस्तुष्टाः परेऽपि सुखतस्तदा ॥ २९ ॥ अहं विष्णुश्च सुप्रीतावपि स्वं स्वं परं मुदा॥गायन्तौ सुयशः शंभोः सर्वमंगलदं सदा ॥ ३० ॥ दक्षसंमानितः प्रीत्या महादेवोऽपि सद्गतिः ॥ कैलासं स ययौ शैलं सुप्रीतस्सगणो निजम् ॥३१ ॥ आगत्य स्वगिरिं शंभुस्सस्मार स्वप्रियां सतीम् ॥ गणेभ्यः कथयामास प्रधानेभ्यश्च तत्कथाम् ॥ ३२ ॥ कालं निनाय विज्ञानी बहु तच्चरितं वदन् ॥ लौकिकीं गतिमाश्रित्य दर्शयन् कामितां प्रभुः ॥ ३३ ॥ नानीतिकारकः स्वामी परब्रह्म सतां गतिः ॥ तस्य मोहः क्व वा शोकः क्व विकारः परो मुने ॥३४॥ अहं विष्णुश्च जानीवस्तद्भेदं न कदाचन ॥ के परे मुनयो देवा मानुषाद्याश्च योगिनः ॥ ३५ ॥ महिमा शांकरोऽनंतो दुर्विज्ञेयो मनीषिभिः ॥ भक्तज्ञातश्च सद्भक्त्या तत्प्रसादाद्विना श्रमम्॥३६॥एकोऽपि न विकारो हि शिवस्य परमात्मनः ॥ संदर्शयति लोकेभ्यः कृत्वा तां तादृशीं गतिम् ॥३७॥

यत्पठित्वा च संश्रुत्वा सर्वलोकसुधीर्मुने ॥ लभते सद्गतिं दिव्यामिहापि सुखमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ इत्थं दाक्षायणी हित्वा निजदेहं सती पुनः ॥ यज्ञे हिमवतः पत्न्यां मेनायामिति विश्रुतम् ॥ ३९ ॥ पुनः कृत्वा तपस्तत्र शिवं वव्रे पतिं च सा ॥ गौरी भूत्वार्द्धवामांगी लीलाश्चक्रेऽद्भुताशिशबा ॥ ॥ ४० ॥ इत्थं सतीचरित्रं ते वर्णितं परमाद्भुतम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं दिव्यं सर्वकामप्रदायकम् ॥४१॥ इदमाख्यानमनघं पवित्रं परपावनम्॥ स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं पुत्रपौत्रफलप्रदम् ॥ ४२ ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्भक्तिमान्नरान् ॥ सर्वकर्मा लभेत्तात परत्र परमां गतिम्॥४३॥ यः पठेत्पाठयेद्वापि समाख्यानमिदं शुभम् ॥ सोऽपि भुक्त्वाखिलान् भोगानंते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ४४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीये सतीखंडे दक्षयज्ञानुसंधानवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीः ॥ समाप्तोऽयं रुद्रसंहितान्तर्गतसतीखंडो द्वितीयः ॥ ॥

॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु ॥

॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां द्वितीयः सतीखंडः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ तृतीयः पार्वतीखण्डः प्रारभ्यते ॥ ॥ नारद उवाच ॥ दाक्षायणी सती देवी त्यक्तदेहा पितुर्मखे ॥ कथं गिरिसुता ब्रह्म
न्नभूव जगदम्बिका ॥ १ ॥ कथं कृत्वा तपोऽत्युग्रं पतिमाप शिवं च सा ॥ एतन्मे पृच्छते सम्यक्कथय त्वं विशेषतः ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु
त्वं मुनिशार्दूल शिवाचरितमुत्तमम् ॥ पावनं परमं दिव्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥ ३ ॥ यदा दाक्षायणी देवी हरेण सहिता मुदा ॥ हिमाचले सुचि
क्रीडे लीलया परमेश्वरी ॥ ४ ॥ मत्सुतेयमिति ज्ञात्वा निषेव मानवर्चसा ॥ हिमाचलप्रिया मेना सर्वर्द्धिभिरनिर्भरा ॥ ५ ॥ यदा दाक्षायणी रुष्टा
नादृता त्यक्ततनुं जहौ ॥ पित्रा दक्षेण तद्यज्ञे संगता परमेश्वरी ॥ ६ ॥ तदैव मेनका तां सा हिमाचलप्रिया मुने ॥ शिवलोकस्थितां देवीमाराधय
त्पितुस्तदा ॥ ७ ॥ तस्यामहं सुता स्यामित्यवधार्य सती हृदा ॥ त्यक्तदेहा मनो चक्रे भवितुं हिमवत्सुता ॥ ८ ॥ समयं प्राप्य सा देवी
सर्वदेवस्तुता पुनः ॥ सती त्यक्ततनुः प्रीत्या मेनकातनयाभवत् ॥ ९ ॥ नाम्ना सा पार्वती देवी तपः कृत्वा सुदुस्सहम् ॥ नारदस्यो
पदेशाद्वै पतिं प्राप शिवं पुनः ॥ १० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन्विधे महाप्राज्ञ वद मे वदतां वर ॥ मेनकायास्समुत्पत्तिं विवाहं चरितं तथा ॥
॥ ११ ॥ धन्या हि मेनका देवी यस्यां जाता सुता सती ॥ अतो मान्या च धन्या च सर्वेषां सा पतिव्रता ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु
त्वं नारद मुने पार्वतीमातुरुद्भवम् ॥ विवाहं चरितं चैव पावनं भक्तिवर्द्धनम् ॥ १३ ॥ अस्त्युत्तरस्यां दिशि वै गिरीशो हिमवान्महान् ॥ पर्वतो
हि मुनिश्रेष्ठ महातेजास्समृद्धिभाक् ॥ १४ ॥ द्वैरूप्यं तस्य विख्यातं जंगमस्थिरभेदतः ॥ वर्णयामि समासेन तस्य सूक्ष्मं स्वरूपकम् ॥ १५ ॥
पूर्वापरौ तोयनिधी सुविगाह्य स्थितो हि यः ॥ नानारत्नाकरो रम्यो मानदण्ड इव क्षितेः ॥ १६ ॥ नानावृक्षसमाकीर्णो नानाशृंगसुचित्रितः ॥ सिंह
व्याघ्रादिपशुभिस्सेवितस्सुखिभिस्सदा ॥ १७ ॥ तुषारनिधिरत्युग्रो नानाश्चर्यविचित्रितः ॥ देवर्षिसिद्धमुनिभिस्संश्रितः शिवसंप्रियः ॥ १८ ॥
तपःस्थानोऽतिपूतात्मा पावनश्च महात्मनाम् ॥ तपस्सिद्धिप्रदोऽत्यंतं नानाधात्वाकरश्शुभः ॥ १९ ॥ स एव दिव्यरूपो हि रम्यः सर्वाङ्गसुन्दरः ॥
विष्णवंशोऽविकृतः शैलराजराजस्सतांप्रियः ॥ २० ॥ कुलस्थित्यै च स गिरिर्धर्म्मवर्द्धनहेतवे ॥ स्वविवाहं कर्तुमैच्छत्पितृदेवहितेच्छया ॥ २१ ॥
तस्मिन्नवसरे देवाः स्वार्थमाचिन्त्य कृत्स्नशः ॥ ऊचुः पितॄन्समागत्य दिव्यान्प्रीत्या मुनीश्वर ॥२२॥ ॥ देवा ऊचुः॥ सर्वे शृणुत नो वाक्यं पितरः
प्रीतमानसाः ॥ कर्त्तव्यं तत्तथैवाशु देवकार्य्येप्सवो यदि ॥२३॥ मेना नाम सुता या वो ज्येष्ठा मङ्गलरूपिणी॥तां विवाह्य च सुप्रीत्या हिमाख्येन
महीभृता ॥ २४ ॥ एवं सर्वमहालाभः सर्वेषां च भविष्यति ॥ युष्माकममराणां च दुःखहानिः पदे पदे ॥ २५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्यामरवचः
पितरस्ते विमृश्य च ॥ स्मृत्वा शापं सुतानां च प्रोचुरोमिति तद्वचः ॥२६॥ ददुर्मेनां सुविधिना हिमागाय निजात्मजाम् ॥ स्वर्भूत्वा सहासा ॥

तद्विवाहे सुमङ्गले ॥ २७ ॥ हर्य्यादयोऽपि ते देवा मुनयश्चापरेऽखिलाः ॥ आजग्मुस्तत्र संस्मृत्य वामदेवं भवं धिया ॥ २८ ॥ उत्सवं कारयामासुर्दत्त्वा दानान्यनेकशः ॥ सुप्रशस्य पितॄन्दिव्यान्प्रशशंसुर्हिमाचलम् ॥२९॥ महामोदान्विता देवास्ते सर्वे समुनीश्वराः ॥ संजग्मुः स्वस्वधामानि संस्मरन्तः शिवाशिवौ ॥ ३० ॥ कौतुकं बहु संप्राप्य सुविवाह्य प्रियां च ताम् ॥ आजगाम स्वभवनं मुदमाप गिरीश्वरः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मोवाच॥मेनया हि हिमागस्य सुविवाहो मुनीश्वर ॥ प्रोक्तो मे सुखदः प्रीत्या किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥३२॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे हिमाचलविवाहवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ विधे प्राज्ञ वदेदानीं मेनोत्पत्तिं समादरात ॥ अपि शापं समाचक्ष्व कुरु संदेहभंजनम् ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद सुप्रीत्या मेनोत्पत्तिं विवेकतः॥मुनिभिः सह वक्ष्येऽहं सुतवर्य्य महाबुध ॥२॥ दक्षनामा मम सुतो यः पुरा कथितो मुने॥तस्य जाताः सुताः षष्टिप्रमितास्सृष्टिकारणाः ॥३॥तासां विवाहमकरोत्स वरैः कश्यपादिभिः ॥ विदितं ते समस्तं तत्प्रस्तुतं शृणु नारद ॥ ४ ॥ तासां मध्ये स्वधानाम्नीं पितृभ्यो दत्तवान्सुताम् ॥ तिस्रोऽभवन्सुतास्तस्यास्सुभगा धर्म्ममूर्त्तयः ॥ ५ ॥ तासां नामानि शृणु मे पावनानि मुनीश्वर ॥ सदा विघ्नहराण्येव महामंगलदानि च ॥ ६ ॥ मेनानाम्नी सुता ज्येष्ठा मध्या धन्या कलावती ॥ अन्त्या एतास्सुतास्सर्वाः पितॄणाम्मानसोद्भवाः ॥ ७ ॥ अयोनिजाः स्वधायाश्च लोकतस्तत्सुता मताः ॥ आसां प्रोच्य सुनामानि सर्वान्कामाञ्जनो लभेत् ॥ ८ ॥ जगद्वंद्याः सदा लोकमातरः परमोददाः ॥ योगिन्यः परमा ज्ञाननिधानास्तास्त्रिलोकगाः ॥ ९ ॥ एकस्मिन्समये तिस्रो भगिन्यस्ता मुनीश्वर ॥ श्वेतद्वीपं विष्णुलोकं जग्मुर्दर्शनहेतवे ॥ १० ॥ कृत्वा प्रणामं विष्णोश्च संस्तुतिं भक्तिसंयुताः ॥ तस्थुस्तदाज्ञया तत्र सुसमाजो महानभूत् ॥ ११ ॥ तदैव सनकाद्यास्तु सिद्धा ब्रह्मसुता मुने ॥ गतास्तत्र हरिं नत्वा स्तुत्वा तस्थुस्तदाज्ञया ॥ १२ ॥ सनकाद्यान्मुनीन्दृष्ट्वोत्तस्थुस्तान्सकला द्रुतम् ॥ तत्रस्थान्संस्थितान्नत्वा देवाद्याँल्लोकवन्दितान् ॥ १३ ॥ तिस्रो भगिन्यस्तांस्तत्र नोत्तस्थुर्मोहिता मुने ॥ मायया दैवविवशाश्शङ्करस्य परात्मनः ॥ १४ ॥ मोहिनी सर्वलोकानां शिवमाया गरीयसी ॥ तदधीनं जगत्सर्वं शिवेच्छा सा प्रकीर्त्यते ॥ १५ ॥ प्रारब्धं प्रोच्यते सैव तन्नामानि ह्यनेकशः ॥ शिवेच्छया भवत्येव नात्र कार्या विचारणा ॥ १६ ॥ भूत्वा तद्वशगास्ता वै न चक्रुरपि तन्नतिम् ॥ विस्मितास्सम्प्रदृश्यैव संस्थितास्तत्र केवलम् ॥ १७ ॥ तादृशीं तद्गतिं दृष्ट्वा सनकाद्या मुनीश्वराः ॥ ज्ञानिनोऽपि परं चक्रुः क्रोधं दुर्विषहं च ते ॥ १८ ॥ शिवेच्छामोहितस्तत्र सक्रोधस्ता उवाच ह ॥ सनत्कुमारो योगीशश्शापं दण्डकरं

वदत् ॥ १९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ यूयं तिस्रो भगिन्यश्च मूढाः सद्धर्मवर्जिताः ॥ अज्ञाततत्त्वाः [illegible] हि पितृकन्या अपि ध्रुवम् ॥ २० ॥
अभ्युत्थानं कृतं नो वो नमस्कारोऽपि गर्विताः ॥ मोहिताः [illegible] भवन्तु [illegible] नरस्त्रियः सम्भवन्तु तिस्रोऽप्य ज्ञानमोहिताः ॥
स्वकर्मणः प्रभावेण लभध्वं फलमीदृशम् ॥ २२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ [illegible] चकिता भृशम् ॥ पतित्वा पादयोस्तस्य
[illegible] ॥ २३ ॥ पितर ऊचुः ॥ मुनिवर्य दयासिन्धो [illegible] त्वत्प्रणामे वयं मूढाः कुमहे स्म न भावतः ॥२४॥
[illegible] महामुने ॥ अनुग्रहं कुरुष्वाद्य लभेम स्वर्गतिं पुनः ॥ २५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वा तद्वचनं तात प्रोवाच स मुनि
स्तदा ॥ शापोद्धारं प्रसन्नात्मा प्रेरितः शिवमायया ॥ २६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ [illegible] तनयास्तिस्रः शृणुत प्रीतमानसाः ॥ वचनं मम शोकघ्नं
सुखदं सर्वदैव वः ॥२७॥ विष्णोरंशस्य शैलस्य हिमाधारस्य कामिनी ॥ ज्येष्ठा भवतु तत्कन्या भविष्यत्येव पार्वती ॥२८॥ कन्या प्रिया द्वितीया
तु योगिनी जनकस्य च ॥ तस्याः कन्या महालक्ष्मीर्नाम्ना सीता भविष्यति ॥२९॥ [illegible] च कलावती ॥ भविष्यति प्रिया
राधा तत्सुता द्वापरान्ततः ॥ ३० ॥ मेनका योगिनी पत्या पार्वत्याश्च [illegible] पदम् ॥ ३१ ॥ [illegible] सीत
या सीरध्वजो जनकवंशजः ॥ जीवन्मुक्तो महायोगी वैकुण्ठं [illegible] ॥ ३२ ॥ [illegible] कन्यया सह ॥ जीवन्मुक्ता
च गोलोकं गमिष्यति न संशयः ॥ ३३ ॥ विना विपत्ति [illegible] दुर्लभं सुखम् ॥ ३४ ॥ यूयं
पितॄणां तनयास्सर्वास्स्वर्गविलासिकाः ॥ कर्मक्षयश्च युष्माकमभवद्विष्णुदर्शनात् ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वा पुनरप्याह गतक्रोधो मुनीश्वरः ॥ शिवं संस्मृत्य
मनसा ज्ञानदं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ३६ ॥ अपरं शृणुत प्रीत्या मद्वचस्सुखदं सदा ॥ [illegible] यूयं शिवप्रीता मान्या पूज्या ह्यभीक्ष्णशः ॥ ३७ ॥
मेनायास्तनया देवी पार्वती जगदम्बिका ॥ भविष्यति प्रिया शम्भोस्तपः कृत्वा सुदुस्सहम् ॥ ३८ ॥ धन्या सुता स्मृता सीता रामपत्नी भवि
ष्यति ॥ लौकिकाचारमाश्रित्य रामेण विहरिष्यति ॥ ३९ ॥ कलावती सुता राधा साक्षाद्गोलोकवासिनी ॥ गुप्तस्नेहनिबद्धा सा कृष्णपत्नी
भविष्यति ॥ ४० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थमाभाष्य स मुनिर्भ्रातृभिस्सह संस्तुतः ॥ सनत्कुमारो भगवांस्तत्रैवान्तर्हितोऽभवत् ॥ ४१ ॥ तिस्रो भगि
न्यस्तास्तात पितॄणां मानसाः सुताः ॥ गतपापास्सुखं प्राप्य स्वधाम प्रययुर्द्रुतम् ॥ ४२ ॥ इति श्री[illegible] द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये
पार्वतीखण्डे पूर्वगतिवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ नारद उवाच ॥ विधे प्राज्ञ महाधीमन्वद मे वदतां वर ॥ [illegible]

विष्णुसद्गुरो ॥ १ ॥ अद्भुतेयं कथा प्रोक्ता मेनापूर्वगतिः शुभा ॥ विवाहश्च श्रुतस्सम्यक्परं चापि वद ॥२॥ मेनां विवाह्य स गिरिः कृतवान्किं ततः परम् ॥ पार्वती कथमुत्पन्ना तस्यां वै जगदम्बिका ॥३॥ तपस्सुदुस्सहं कृत्वा कथं प्राप पतिं हरम् ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तराच्छांकरं यशः ॥ ४ ॥ ब्रह्मोवाच॥मुने त्वं शृणु सुप्रीत्या शांकरं सुयशश्शुभम् ॥ यच्छ्रुत्वा ब्रह्महा शुद्धश्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥५॥ यदा मेनाविवाहं तु कृत्वागच्छद्गिरिर्गृहम् ॥ तदा महोत्सवो जातस्त्रिषु लोकेषु नारद ॥६॥ हिमाचलोऽपि सुप्रीतश्चकार परमोत्सवम्॥भूसुरान्बंधुवर्गांश्च परानानर्च सद्धिया॥७॥ सर्वे द्विजाश्च सन्तुष्टा दत्त्वाशीर्वचनं वरम् ॥ ययुस्स्थानं स्वस्वस्थानं बन्धुवर्गास्तथापरे ॥८॥ हिमाचलोऽपि सुप्रीतो मेनया सुखदे गृहे ॥ रेमेऽन्यत्र च सुस्थाने नन्दनादिवनेष्वपि ॥ ९ ॥ तस्मिन्नवसरे देवा मुने विष्ण्वादयोऽखिलाः ॥ मुनयश्च महात्मानः प्रजग्मुर्भूधरान्तिके ॥१०॥ दृष्ट्वा तानागतान्देवान्प्रणनाम मुदा गिरिः ॥ संमानं कृतवान्भक्त्या प्रशंसन्स्वविधिं महान् ॥ ११ ॥ साञ्जलिर्नतशीर्षो हि स तुष्टाव सुभक्तितः ॥ रोमोद्गमो महानासीद्गिरेः प्रेमाश्रवोऽपतन् ॥ १२ ॥ ततः प्रणम्य सुप्रीतो हिमशैलः प्रसन्नधीः ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा मुने विष्ण्वादिकान्सुरान् ॥ १३ ॥ ॥ हिमाचल उवाच ॥ अद्य मे सफलं जन्म सफलं सुमहत्तपः॥ अद्य मे सफलं ज्ञानमद्य मे सफलाः क्रियाः ॥ १४ ॥ धन्योऽहमद्य संजातो धन्या मे सकला क्षितिः ॥ धन्यं कुलं तथा दारास्सर्वं धन्यं न संशयः ॥ १५ ॥ यतः समागता यूयं मिलित्वा सर्वे एकदा ॥ मां निदेशयत प्रीत्योचितं मत्वा स्वसेवकम् ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा महीध्रस्य वचनं ते सुरास्तदा ॥ ऊचुर्हर्यादयः प्रीताः सिद्धिं मत्वा स्वकार्यतः ॥ १७ ॥ देवा ऊचुः ॥ हिमाचल महाप्राज्ञ शृण्वस्मद्वचनं हितम् ॥ यदर्थमागतास्सर्वे तद्ब्रूमः प्रीतितो वयम् ॥ १८ ॥ या पुरा जगदम्बोमा दक्षकन्याऽभवद्गिरे ॥ रुद्रपत्नी हि सा भूत्वा चिक्रीडे सुचिरं भुवि ॥ १९ ॥ पितृतोऽनादरं प्राप्य संस्मृत्य स्वपणं सती ॥ जगाम स्वपदं त्यक्त्वा तच्छरीरं तदाम्बिका ॥ २० ॥ सा कथा विदिता लोके तवापि हिमभूधर ॥ एवं सति महालाभो भवेद्देवगणस्य हि ॥ २१ ॥ सर्वस्य भवतश्चापि स्युस्सर्वे ते वशास्सुराः ॥ २२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां हर्यादीनां गिरीश्वरः ॥ तथास्त्विति प्रसन्नात्मा प्रोवाच नच आदरात् ॥ २३ ॥ अथ ते च समादिश्य तद्विधिं परमादरात् ॥ स्वयं जग्मुश्च शरणमुमायाश्शङ्करस्त्रियः ॥ २४ ॥ सुस्थले मनसा स्थित्वा सस्मरुर्जगदम्बिकाम् ॥ प्रणम्य बहुशस्तत्र तुष्टुवुः श्रद्धया सुराः॥२५॥देवा ऊचुः ॥ देव्युमे जगतामम्ब शिवलोकनिवासिनि ॥ सदा शिवप्रिये दुर्गे त्वां नमामि महेश्वरि ॥ ॥ २६ ॥ श्रीशक्तिं पावनां शान्तां पुष्टिं परमपावनीम् ॥ वयं नमामहे भक्त्या महदव्यक्तरूपिणीम् ॥ २७ ॥ शिवां शिवकरां शुद्धां स्थूलां सूक्ष्मां

रायणाम् ॥ अन्तर्विद्यासुविद्याभ्यां सुप्रीता त्वां नमामहे॥२८॥ न श्रद्धा न धृतिस्त्वं श्रीस्त्वमेव सर्वगोचरा ॥ त्वं दीधितिः सूर्यगता स्वप्रप-
प्रकाशिनी ॥२९॥ या च ब्रह्माण्डसंस्थाने जगज्जीवेषु या जगत् ॥ आप्याययति ब्रह्मादितृणान्तं तां नमामहे ॥३०॥ गायत्री त्वं वेदमाता त्वं सा-
वित्री सरस्वती ॥ त्वं वार्ता सर्वजगतां त्वं त्रयी धर्मरूपिणी॥३१॥निद्रा त्वं सर्वभूतेषु क्षुधा तृप्तिस्त्वमेव हि ॥ तृष्णा कान्तिश्छविस्तुष्टिस्सर्वानन्दकरी
सदा॥३२॥त्वं लक्ष्मीः पुण्यकर्तॄणां त्वं ज्येष्ठा पापिनां सदा॥त्वं शान्तिः सर्वजगतां त्वं धात्री प्राणपोषिणी॥३३॥त्वं तत्त्वरूपा भूतानां पञ्चानामपि
सारकृत् । त्वं हि नीतिभृतां नीतिर्व्यवसायस्वरूपिणी ॥ ३४ ॥ गीतिस्त्वं सामवेदस्य ग्रन्थिस्त्वं यजुषां हुतिः॥ऋग्वेदस्य तथा मात्राथर्वणस्य
परा गतिः ॥ ३५ ॥ समस्तगीर्वाणगणस्य शक्तिस्तमोमयी धातृगुणैकदृश्या ॥ रजःप्रपञ्चात्तु भवैकरूपा या न श्रुता भव्यकरी स्तुतेह ॥ ३६ ॥
संसारसागरकरालभयाङ्गदुःखनिस्तारकारितरणिश्च निर्वातहीनाम् ॥ अष्टाङ्गयोगपरिपालनकेलिदक्षां विन्ध्यागवासनिरतां प्रणमाम तां वै
॥ ३७ ॥ नासाक्षिवक्त्रभुजवक्षसि मानसे च धृत्या सुखानि वितनोऽपि सदैव जन्तोः ॥ निद्रेति यातिसुभगा जगती भवानी सा नः प्रसीदतु भव-
स्थितिपालनाय ॥ ३८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति स्तुत्वा महेशानीं जगदम्बामुमां सतीम् ॥ सुप्रेममनसः सर्वे तस्थुस्ते दर्शनेप्सवः ॥ ३९ ॥ इति
श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे देवस्तुतिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थं देवैः स्तुता देवी दुर्गा
दुर्गार्तिनाशिनी ॥ आविर्बभूव देवानां पुरतो जगदम्बिका ॥१॥ रथे रत्नमये दिव्ये संस्थिता परमाद्भुते ॥ किङ्किणीजालसंयुक्ते मृदुवस्त्रास्तरे शिवा ॥
कोटिसूर्याधिकाभासरम्यावयवभासिनी ॥ स्वतेजोराशिमध्यस्था वररूपा महाद्युतिः ॥ ३ ॥ अनुपमा महामाया सदाशिवविलासिनी ॥ त्रिगुणा
निर्गुणा नित्या शिवलोकनिवासिनी ॥४॥ त्रिदेवजननी चण्डी शिवा सर्वार्तिनाशिनी ॥ सर्वमाता महानिद्रा सर्वस्वजनतारिणी ॥ ५ ॥ तेजोराशेः
प्रभावात्तु सा तु दृष्टा सुरैश्शिवा ॥ तुष्टुवुस्तां पुनस्ते वै सुरा दर्शनकाङ्क्षिणः ॥ ६ ॥ अथ देवगणास्सर्वे विष्ण्वाद्या दर्शनेप्सवः ॥ ददृशुर्जगदम्बां
तां तत्कृपां प्राप्य तत्र हि ॥ ७ ॥ बभूवानन्दसन्दोहः सर्वेषां त्रिदिवौकसाम् ॥ पुनः पुनः प्रणेमुस्ते तुष्टुवुश्च विशेषतः ॥ ८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥
शिवे शर्वाणि कल्याणि जगदम्ब महेश्वरि ॥ त्वां नताः सर्वथा देवा वयं सर्वार्तिनाशिनीम् ॥९॥ नहि जानन्ति वेदाश्च शास्त्राणि सकलान्यपि ।
अतीतो महिमा ध्यानं तव वाङ्मनसोश्शिवे ॥ १० ॥ अतद्व्यावृत्तितस्त्वां वै चकितं चकितं सदा ॥ अभिधत्ते श्रुतिरपि परेषां का कथा मता ॥ ११ ॥
जानन्ति बहवो भक्तास्त्वत्कृपां प्राप्य भक्तितः ॥ शरणागतभक्तानां न कुत्रापि भयादिकम् ॥१२॥ विज्ञप्तिं शृणु सुप्रीता यत्नात् ... सदाम्बिके ॥

त्व देवि महादेवि दीनतो वर्णयामहे ॥१३॥ पुरा दक्षसुता भूत्वा संजाता हरवल्लभा ॥ ब्रह्मणश्च परेषां वानाशयस्त्वमकं भवत् ॥१४॥ पितृतोऽनादरं प्राप्यात्यजः पणवशात्तनुम् ॥ स्वलोकमगमस्त्वं वालमद्दुःखं हरोऽपि हि ॥१५॥ नहि जातं मपूर्णं तद्देवकार्यं महेश्वरि ॥ व्याकुला मुनयो देवाः शरणं त्वां गता वयम् ॥ १६ ॥ पूर्णं कुरु महेशानि निर्जराणां मनोरथम् ॥ सनत्कुमारवचनं सफलं स्याद्यथा शिवे ॥ १७ ॥ अवतीर्य क्षितौ देवि रुद्रपत्नी पुनर्भव ॥ लीलां कुरु यथायोग्यं नाकपुर्निर्जराः सुखम् ॥ १८ ॥ सुखी स्यादेवि रुद्रोऽपि कैलासाचलसंस्थितः ॥ सर्वे भवतु सुखिना दुःखं नश्यतु कृत्स्नशः ॥ १९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति प्रोच्यामरास्सर्वे विष्णवाद्याः प्रेमसंकुलाः ॥ मौनमास्थाय संतस्थुर्भक्तिनम्रात्ममूर्तयः ॥ २० ॥ शिवापि सुप्रसन्नाभूदाकर्ण्यामरसंस्तुतिम् ॥ आकलय्याथ तद्धेतुं संस्मृत्य स्वप्रभुं शिवम् ॥ २१ ॥ उवाचोमा तदा देवी सम्बोध्य विबुधांश्च तान् ॥ विहस्य मापतिमुखान्सदया भक्तवत्सला ॥२२॥ उमोवाच ॥ हे हरे हे विधे देवा मुनयश्च गतव्यथा ॥ सर्वे शृणुत मद्वाक्यं प्रसन्नाहं न संशयः ॥ २३ ॥ चरितं मम सर्वत्र त्रैलोक्यस्य सुखावहम् ॥ कृतं मयैव सकलं दक्षमोहादिकं च तत् ॥२४॥ अवतारं करिष्यामि क्षितौ पूर्णं न संशयः ॥ बहवो हेतवोऽप्यत्र तद्वदामि महादरात् ॥ २५ ॥ पुरा हिमाचलो देवा मेना चातिसुभक्तितः ॥ सेवां मे चक्रतुस्तात जननीवत्सतीतनाः ॥ २६ ॥ इदानीं कुरुतस्सेवां सुभक्त्या मम नित्यशः ॥ मेना विशेषतस्तत्र सुतात्वे नात्र संशयः ॥ २७ ॥ रुद्रो गच्छतु यूयं चावतारं हिमवद्गृहे ॥ अतश्चावतरिष्यामि दुःखनाशो भविष्यति ॥ २८ ॥ सर्वे गच्छत धाम स्वं स्वं सुखं लभतां चिरम् ॥ अवतीर्य सुता भूत्वा मेनाया दास्य उत्सुखम् ॥ २९ ॥ हरपत्नी भविष्यामि सुगुप्तं मतमात्मनः ॥ अद्भुता शिवलीला हि ज्ञानिनामपि मोहिनी ॥ ३० ॥ यावत्प्रभृति म त्यक्ता स्वतनुर्दक्षजा पुरः ॥ पितृतोऽनादरं दृष्ट्वा स्वामिनस्तत्क्रतौ गता ॥ ३१ ॥ तदाप्रभृति स स्वामी रुद्रः कालाग्निसंज्ञकः ॥ दिगम्बरो बभूवाशु मच्चिन्तनपरायणः ॥ ३२ ॥ मम रोषं क्रतौ दृष्ट्वा पितुस्तत्र गता सती ॥ अत्यजत्स्वतनुं प्रीत्या धर्मज्ञेति विचारतः ॥ ३३ ॥ योग्यभूत्सदनं त्यक्त्वा कृत्वा वेषमलौकिकम् ॥ न सेहे विरहं सत्या मद्रूपाया महेश्वरः ॥३४॥ मम हेतोर्महादुःखी स बभूव कुवेषभृत् ॥ अत्यजत्स तदारभ्य कामजं सुखमुत्तमम् ॥ ३५ ॥ अन्यच्छृणुत हे विष्णो हे विधे मुनयः सुराः ॥ महाप्रभोर्महेशस्य लीलां भुवनपालिनीम् ॥३६॥ विधाय मालां सुप्रीत्या ममास्थ्नां विरहाकुलः ॥ न शान्तिं प्राप कुत्रापि प्रबुद्धोऽप्येक एव सः ॥ ३७ ॥ इतस्ततो रुरोदोच्चैरनीश इव स प्रभुः ॥ योग्यायोग्यं न बुबुधे भ्रमन्सर्वत्र सर्वदा ॥३८॥ इत्थं लीलां हरोऽकार्षीद्दर्शयन्कामिनां प्रभुः ॥ ऊचे कामुकवद्वाणीं विरहव्याकुलामिव ॥ ३९ ॥ वस्तुतोऽविकृतोऽदीनोऽनव्यजितः परमेश्वरः ॥ परिपूर्णः

शिवः स्वामी मायाधीशोऽखिलेश्वरः ॥ ४० ॥ अन्यथा मोहतस्तस्य किं कामाच्च प्रयोजनम् ॥ विकारेणादि केनाशु मायालिप्तो न स प्रभुः ॥४१॥ रुद्रोऽतीवेच्छति विभुस्स मे कर्तुं करग्रहम् ॥ अवतारं क्षितौ मेनाहिमाचलगृहे सुराः ॥ ४२ ॥ अतश्चावतरिष्यामि रुद्रसन्तोषहेतवे ॥ हिमाग पत्न्यां मेनायां लौकिकीं गतिमाश्रिता ॥४३॥ भक्ता रुद्रप्रिया भूत्वा तपः कृत्वा सुदुस्सहम् ॥ देवकार्यं करिष्यामि सत्यं सत्यं न संशयः ॥४४॥ गच्छत स्वगृहं सर्वे भवं भजत नित्यशः ॥ तत्कृपातोऽखिलं दुःखं विनश्यति न संशयः ॥ ४५ ॥ भविष्यति कृपालोस्तु कृपया मंगलं सदा ॥ वन्द्या पूज्या त्रिलोकेऽहं तज्जायेति च हेतुतः ॥ ४६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा जगदम्बा सा देवानां पश्यतां तदा ॥ अन्तर्दधे शिवा तात स्वं लोकम्प्राप वै द्रुतम् ॥ ४७ ॥ विष्ण्वादयस्सुरास्सर्वे मुनयश्च मुदान्विताः ॥ कृत्वा तद्दिशि संनामं स्वस्वधामानि संययुः ॥ ४८ ॥ इत्थं दुर्गानुचरितं वर्णितं ते मुनीश्वर ॥ सर्वदा सुखदं नॄणां भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ४९ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः ॥ पठेद्वा पाठयेद्वापि सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ५० ॥ इति श्रीशिवपुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे देवसान्त्वनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ नारद उवाच ॥ अन्तर्हितायां देव्यां तु दुर्गायां स्वगृहेषु च ॥ गतेष्वमरवृन्देषु किमभूत्तदनन्तरम् ॥ १ ॥ कथं मेनागिरीशौ च तेपाते परमन्तपः ॥ कथं सुताऽभवत्तस्य मेनायान्तात तद्वद ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ विप्रवर्य्य सुतश्रेष्ठ शृणु तच्चरितं महत् ॥ प्रणम्य शङ्करं भक्त्या वच्मि भक्तिविवर्द्धनम् ॥ ३ ॥ उपदिश्य गते तात सुरवृन्दे गिरीश्वरः ॥ हयादौ मेनका चापि तेपाते परमन्तपः ॥ ४ ॥ अहर्न्निशं शिवां शम्भुं चिन्तयन्तौ च दम्पती ॥ सम्यगारेधतुर्नित्यं भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ५ ॥ गिरिप्रियातीव मुदानर्च देवीं शिवेन सा ॥ दानन्ददौ द्विजेभ्यश्च सदा तत्तोषहेतवे ॥ ६ ॥ चैत्रमासं समारभ्य सप्तविंशतिवत्सरान् ॥ शिवां सम्पूजयामासापत्यार्थिन्यन्वहं रता ॥ ७ ॥ अष्टम्यामुपवासन्तु कृत्वादान्नवमीतिथौ ॥ मोदकैर्बलिपिष्टैश्च पायसैर्गन्धपुष्पकैः ॥ ८ ॥ गङ्गायामोषधिप्रस्थे कृत्वा मूर्तिं महीमयीम् ॥ उमायाः पूजयामास नानावस्तुसमर्पणैः ॥ ९ ॥ कदाचित्सा निराहारा कदाचित्सा धृतव्रता ॥ कदाचित्पवनाहारा कदाचिज्जलभुग्बभूत् ॥ १० ॥ शिवाविन्यस्तचेतस्का सप्तविंशतिवत्सरान् ॥ निनाय मेनका प्रीत्या परं सा मृष्टवर्चसा ॥ ११ ॥ सप्तविंशतिवर्षान्ते जगन्माता जगन्मयी ॥ सुप्रीताभवदत्यर्थमुमा शंकरकामिनी ॥ १२ ॥ अनुग्रहाय मेनायाः पुरतः परमेश्वरी ॥ आविर्बभूव सा देवी सन्तुष्टा तत्सुभक्तितः ॥ १३ ॥ दिव्यावयवसंयुक्ता तेजोमण्डलमध्यगा ॥ उवाच विहसन्ती सा मेनां प्रत्यक्षतां गता ॥ १४ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ वर

ब्रूहि महासाध्वि यत्ते मनसि वर्तते ॥ सुप्रसन्ना च तपसा तवाहं गिरिकामिनि ॥ १५ ॥ यत्प्रार्थितं त्वया मेने तपोव्रतसमाधिना ॥ दास्ये तेऽहं च तत्सर्वं वाञ्छितं यद्यदा भवेत् ॥ १६ ॥ ततस्सा मेनका देवीं प्रत्यक्षां कालिकान्तदा ॥ दृष्ट्वा च प्रणनामाथ वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १७ ॥ ॥ मेनोवाच ॥ देवि प्रत्यक्षतो रूपन्दृष्टन्तव मयाऽधुना ॥ त्वामहं स्तोतुमिच्छामि प्रसन्ना भव कालिके ॥ १८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ सा मेनयेत्युक्ता कालिका सर्वमोहिनी ॥ बाहुभ्यां सुप्रसन्नात्मा मेनकां परिषस्वजे ॥ १९ ॥ ततः प्राप्तमहाज्ञाना मेनका कालिकां शिवाम् ॥ तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिर्भक्त्या प्रत्यक्षतां गताम् ॥ २० ॥ ॥ मेनोवाच ॥ महामायां जगद्धात्रीं चण्डिकां लोकधारिणीम् ॥ प्रणमामि महादेवीं सर्वकामार्थदायिनीम् ॥ २१ ॥ नित्यानन्दकरीं मायां योगनिद्रां जगत्प्रसूम् ॥ प्रणमामि सदा सिद्धां शुभसारसमालिनीम् ॥ २२ ॥ मातामहीं सदानन्दां भक्तशोकविनाशिनीम् ॥ आकल्पं वनितानां च प्राणिनां बुद्धिरूपिणीम् ॥ २३ ॥ सा त्वं बंधच्छेदहेतुर्यतीनां कस्ते गेयो मादृशीभिः प्रभावः ॥ हिंसा या वाथर्ववेदस्य सा त्वं नित्यं कामं त्वं ममेष्टं विधेहि ॥ २४ ॥ नित्यानित्यैर्भावहीनैः परास्तैस्तत्तन्मात्रैर्योज्यते भूतवर्गः ॥ तेषां शक्तिस्त्वं सदा नित्यरूपा काले योषा योगयुक्ता समर्था॥२५॥ योनिर्धरित्री जगतां त्वमेव त्वमेव नित्या प्रकृतिः परस्तात्॥ यथा वशं क्रियते ब्रह्मरूपं सा त्वं नित्या मे प्रसीदाद्य मातः ॥२६॥ त्वं जातवेदोगतशक्तिरुग्रा त्वं दाहिका सूर्यकरस्य शक्तिः ॥ आह्लादिका त्वं बहुचन्द्रिका या तान्त्वामहं स्तौमि नमामि चण्डीम् ॥ २७ ॥ योषाणां सत्प्रिया च त्वं नित्या त्वं चोर्ध्वरेतसाम् ॥ वाञ्छा त्वं सर्वजगतां माया च त्वं यथा हरेः ॥ २८ ॥ या चेष्टरूपाणि विधाय देवी सृष्टिस्थितीनाशमयी च कर्त्री ॥ ब्रह्माच्युतस्थाणुशरीरहेतुस्सा त्वं प्रसीदाद्य पुनर्नमस्ते ॥ २९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तत इत्थं स्तुता दुर्गा कालिका पुनरेव हि ॥ उवाच मेनकां देवीं वांछितं वरयेत्युत ॥ ३० ॥ उमोवाच ॥ प्राणप्रिया मम त्वं हि हिमाचलविलासिनि ॥ यदिच्छसि ध्रुवन्दास्ये नादेयं विद्यते मम ॥ ३१ ॥ इति श्रुत्वा महेशान्याः पीयूषसदृशं वचः ॥ उवाच परितुष्टा सा मेनका गिरिकामिनी ॥ ३२ ॥ ॥ मेनोवाच ॥ शिवे जय जय प्राज्ञे महेश्वरि भवाम्बिके॥वरयोग्यास्म्यहं चेत्ते वृणे भूयो वरं वरम् ॥ ३३॥ प्रथमं शतपुत्रा मे भवन्तु जगदम्बिके॥ बह्वायुषो वीर्यवन्त ऋद्धिसिद्धिसमन्विताः ॥ ३४ ॥ पश्चात्तथैका तनया स्वरूपगुणशालिनी ॥ कुलद्वयानन्दकरी भुवनत्रयपूजिता ॥ ३५ ॥ सुता भव मम शिवे देवकार्यार्थमेव हि ॥ रुद्रपत्नी भव तथा लीलां कुरु भवांबिके ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा मेनकोक्तं हि प्राह देवी प्रसन्नधीः ॥ स्मितपूर्वं वचस्तस्याः पूरयन्ती मनोरथम् ॥ ३७ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ शतपुत्रास्संभवन्तु भवत्या वीर्यसंयुताः ॥ तत्रैको बलवान्मुख्यः

३९५

प्रथमं संभविष्यति ॥ ३८ ॥ सुताहं संभविष्यामि सन्तुष्टा तव भक्तितः ॥ देवकार्यं करिष्यामि सेविता निखिलैस्सुरैः ॥ ३९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्त्वा जगद्धात्री कालिका परमेश्वरी ॥ पश्यन्त्या मेनकायास्तु तत्रैवान्तर्दधे शिवा ॥ ४० ॥ मेनकापि वरं लब्ध्वा महेशान्या अभीप्सितम्॥ मुदं प्रापामितां तात तपःक्लेशोऽप्यनश्यत॥४१॥दिशि तस्यां नमस्कृत्य सुप्रहृष्टमनास्सती ॥ जयशब्दं प्रोच्चरंती स्वस्थानं प्रविवेश ह ॥ ४२॥ अथ तस्मै स्वपतये शशंस सुवरं च तम् ॥ स्वचिह्नबुद्धमिव वै सुवाचा पुनरुक्तया ॥ ४३ ॥ श्रुत्वा शैलपतिर्हृष्टोऽभवन्मेनावचो हि तत्॥प्रशशंस प्रियां प्रीत्या शिवाभक्तिरतां च ताम् ॥ ४४ ॥ कालक्रमेणाथ तयोः प्रवृत्ते सुरते मुने ॥ गर्भो बभूव मेनाया ववृधे प्रत्यहं च सः ॥ ४५ ॥ असूत सा नागवधूपभोग्यं सुतमुत्तमम् ॥ समुद्रबद्धसत्सख्यं मैनाकाभिधमद्भुतम्॥४६॥ वृत्रशत्रावपि क्रुद्धो वेद नाङ्गं सपक्षकम्॥ पविक्षतानां देवर्षे पक्षच्छिदि वराङ्गकम् ॥ ४७॥ प्रवरं शतपुत्राणां महाबलपराक्रमम् ॥ स्वोद्भवानां महीध्राणां पर्वतेन्द्रैकधिष्ठितम् ॥ ४८ ॥ आसीन्महोत्सवस्तत्र हिमाचलपुरेऽद्भुतः ॥ दम्पत्योः प्रमुदाधिक्यं बभूव क्लेशसंक्षयः ॥ ४९॥दानं ददौ द्विजातिभ्योऽन्येभ्यश्च प्रददौ धनम् ॥शिवाशिवपदद्वन्द्वे स्नेहोऽभूदधिकस्तयोः ॥ ५० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे मेनावरलाभवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ सस्मरतुर्भक्त्या दम्पती तौ भवाम्बिकाम् ॥ प्रसूतिहेतवे तत्र देवकार्यार्थमादरात् ॥१ ॥ततस्सा चण्डिका योगात्त्यक्तदेहा पुरा पितुः ॥ ईहया भवितुं भूयस्समैच्छद्गिरिदारतः ॥ २ ॥ सत्यं विधातुं स्ववचः प्रसन्नाखिलकामदा ॥ पूर्णांशाच्छैलचित्ते सा विवेशाथ महेश्वरी ॥३॥ विरराज ततस्सोऽति प्रमदोऽपूर्वसुद्युतिः ॥ हुताशन इवाधृष्यस्तेजोराशिर्महामनाः॥४॥ ततो गिरिस्स्वप्रियायां परिपूर्णं शिवांशकम् ॥ समाधिमत्त्वात्समये समधत्त सुशंकरे ॥ ५ ॥ समधत्त गिरेः पत्नी गर्भं देव्याः प्रसादतः ॥ चित्ते स्थितायाः करुणाकरायाः सुखदं गिरेः ॥ ६ ॥ गिरिप्रिया सर्वजगन्निवासासंश्रयाधिकम्॥विरेजे सुतरां मेना तेजोमण्डलगा सदा ॥ ७ ॥ उपोदयं स्वभर्तुश्च मेना दौहृदलक्षणम् ॥ दधौ निदानं देवानामानन्दस्येप्सितं शुभम् ॥ ८ ॥ देहसादादसंपूर्णभूषणा लोध्रसंमुखा ॥ स्वल्पभेन्दुक्षयेकासौ विचेष्यर्क्षा विभावरी ॥ ९ ॥ तदाननं मृत्सुरभि नायं तृप्तिं गिरीश्वरः ॥ मुने रहस्युपाघ्राय प्रेमाधिक्यं बभूव तत् ॥ १० ॥ मेना स्पृहावती केषु न मे शंसति वस्तुषु ॥ किंचिदिष्टं ह्रियापृच्छदनुवेलं सखीर्गिरिः ॥११॥ उपेत्य दौहृदं शैल्यं यद्ववेऽपश्यदाशु तत् ॥ आनीतं नेष्टमस्याद्धा नासाध्यं त्रिदिवेऽपि हि॥१२॥प्रचीयमानावयवा निस्तीर्य दोहदव्यथाम् ॥ रेजे मेना बाललता नद्धपत्राधिका यथा ॥ १३ ॥ गिरिस्सगर्भां महिषीममंस्त धरणीमिव ॥ निधानगर्भामभ्यन्तर्लीनवह्निशमीमिव ॥

॥ १४ ॥ प्रियाप्रीतेश्च मनसः स्वार्जितद्रविणस्य च ॥ समुन्नतेः श्रुतेः प्राज्ञः कियाश्चक्रे यथोचिताः ॥ १५ ॥ ददर्श काले मेनां स प्रतीतः प्रसवो
न्मुखीम् ॥ अश्रितां च दिवं गर्भगृहे भिषगधिष्ठिते ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा प्रियां शुभाङ्गीं वै मुमोदातिगिरीश्वरः ॥ गर्भस्थजगदम्बां हि महातेजोवतीं तद
॥ १७ ॥ तस्मिन्नवसरे देवा मुने विष्ण्वादयस्तथा ॥ मुनयश्च समागम्य गर्भस्थां तुष्टुवुश्शिवाम् ॥ १८ ॥ देवा ऊचुः ॥ दुर्गे जय जय प्राज्ञे
जगदम्ब महेश्वरि ॥ सत्यव्रते सत्यपरे त्रिसत्ये सत्यरूपिणि ॥ १९ ॥ सत्यस्थे सत्यसुप्रीते सत्ययोने च सत्यतः ॥ सत्यसत्ये सत्यनेत्रे
प्रपन्नाः शरणं च ते ॥ २० ॥ शिवप्रिये महेशानि देवदुःखक्षयङ्करि ॥ त्रैलोक्यमाता शर्वाणी व्यापिनी भक्तवत्सला ॥ २१ ॥ आविर्भूय त्रिलोकेशि
देवकार्यं कुरुष्व ह ॥ सनाथाः कृपया ते हि वयं सर्वे महेश्वरि ॥ २२ ॥ त्वतः सर्वे च सुखिनो लभन्ते सुखमुत्तमम् ॥ त्वां विना न हि किं
चिद्वै शोभते त्रिभवेष्वपि ॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थं कृत्वा महेशान्या गर्भस्थाया बहुस्तुतिम् ॥ प्रसन्नमनसो देवास्स्वं स्वं धाम ययुस्तदा ॥
॥ २४ ॥ व्यतीते नवमे मासे दशमे मासि पूर्णतः ॥ गर्भस्थाया गतिं दध्रे कालिका जगदम्बिका ॥ २५ ॥ तदा सुसमयश्चासीच्छा
न्तभग्रहतारकः ॥ नभः प्रसन्नतां यातं प्रकाशस्सर्वदिक्षु हि ॥ २६ ॥ मही मंगलभूयिष्ठा सवनग्रामसागरा ॥ सरस्स्रवन्तीवापीषु
पुफुल्लुः पङ्कजानि वै ॥ २७ ॥ ववुश्च विविधा वातास्सुखस्पर्शा मुनीश्वर ॥ मुमुदुस्साधवस्सर्वेऽसतां दुःखमभूद्द्रुतम् ॥ २८ ॥ दुन्दुभीन्वादयामासु
र्नभस्यागत्य निर्जराः ॥ पुष्पवृष्टिरभूत्तत्र जगुर्गन्धर्वसत्तमाः ॥ २९ ॥ विद्याधरस्त्रियो व्योम्नि ननृतुश्चाप्सरास्तथा ॥ तदोत्सवो महानासीद्देवादीनां
नभःस्थले ॥ ३० ॥ तस्मिन्नवसरे देवी पूर्वशक्तिश्शिवा सती ॥ आविर्बभूव पुरतो मेनाया निजरूपतः ॥ ३१ ॥ वसंततौ मधौ मासे नवम्यां मृगधि
ष्ण्यके ॥ अर्द्धरात्रे समुत्पन्ना गंगेव शशिमण्डलात् ॥ ३२ ॥ समये तत्स्वरूपेण मेनकाजठराच्छिवा ॥ समुद्भूय समुत्पन्ना सा लक्ष्मीरिव सागरात् ॥
॥ ३३ ॥ ततस्तस्यां तु जातायां प्रसन्नोऽभूत्तदा भवः ॥ अनुकूलो ववौ वायुर्गम्भीरो गंधयुक्शुभः ॥ ३४ ॥ बभूव पुष्पवृष्टिश्च तोयवृष्टिपुरस्स
रम् ॥ जज्वलुश्चाग्नयः शान्ता जगर्जुश्च तदा घनाः ॥ ३५ ॥ तस्यां तु जायमानायां सर्वस्वं समपद्यत ॥ हिमवन्नगरे तत्र सर्वं दुःखं क्षयं गतम् ॥
॥ ३६ ॥ तस्मिन्नवसरे तत्र विष्ण्वाद्यास्सकलास्सुराः ॥ आजग्मुः सुखिनः प्रीत्या ददृशुर्जगदम्बिकाम् ॥ ३७ ॥ तुष्टुवुस्तां शिवामम्बां कालिकां
शिवकामिनीम् ॥ दिव्यरूपां महामायां शिवलोकनिवासिनीम् ॥ ३८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ जगदम्ब महादेवि सर्वसिद्धिविधायिनि ॥ देवकार्यकरी त्वं
हि सदातस्त्वां नमामहे ॥ ३९ ॥ सर्वथा कुरु कल्याणं देवानां भक्तवत्सले ॥ मेनामनोरथः पूर्णः कृतः कुरु हरस्य च ॥ ४० ॥ ब्रह्मोवाच ॥

394

इत्थं स्तुत्वा शिवां देवा विष्ण्वाद्याः सुप्रणम्य ताम् ॥ स्वं स्वं धाम ययुः प्रीताः ...स्तद्गतिं पराम् ॥ ४१ ॥ तान्तु दृष्ट्वा तथा जातां नीलोत्पल... प्रभाम् ॥ श्यामां सा मेनका देवीं मुदमापाति नारद ॥ ४२ ॥ दिव्यरूपं विलोक्यातु ज्ञानमाप गिरिप्रिया ॥ विज्ञाय परमेशानीं तुष्टा ...तिप्रहर्षिता ॥ ४३ ॥ मेनोवाच ॥ जगदम्ब महेशानि कृतातिकरुणा त्वया ॥ आविर्भूता मम पुरे विलसन्ती यदम्बिके ॥ ४४ ॥ त्वमाद्या सर्वशक्तीनां त्रिलोकजननी शिवे ॥ शिवप्रिया सदा देवि सर्वदेवस्तुता परा ॥ ४५ ॥ कृपां कुरु महेशानि मम ध्यानस्थिता भव ॥ एतद्रूपेण प्रत्यक्षं रूपं धेहि सुतासमम् ॥४६॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्या मेनाया भूधरप्रियाः ॥ प्रत्युवाच शिवा देवी सुप्रसन्ना गिरिप्रियाम् ॥४७॥ देव्युवाच ॥ हे मेने त्वं पुरा मां च सुसेवितवती मुदा ॥ त्वद्भक्त्या सुप्रसन्नाहं अगमं तु तवान्तिकम् ॥ ४८ ॥ वरं ब्रूहीति मद्वाणीं श्रुत्वा ते तद्वरो वृतः ॥ सुता भव महादेवि सा मे देवहितं कुरु ॥४९॥ तथा दत्त्वा वरं गेहं गता स्वस्वमदमादगत् ॥ समयं प्राप्य तनयाऽभवं ते गिरिकामिनि ॥ ५० ॥ दिव्यरूपं धृतं मेऽद्य यत्ते मत्स्मरणं भवेत् ॥ अन्यथा मर्त्यभावेन त्वाज्ञानं भवेन्मयि ॥ ५१ ॥ युवां मां पुत्रिभावेन दिव्यभावेन वाऽसकृत् ॥ चिन्तयन्तौ कृतस्नेहौ यास्यथो मद्गतिं पराम् ॥ ५२ ॥ देवकार्यं करिष्यामि लीलां कृत्वाद्भुतां क्षितौ ॥ शम्भुपत्नी भविष्यामि तारयिष्यामि सज्जनान् ॥ ५३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वासीत्तदा चित्त्वा तूष्णीमम्बिका स्वमायया ॥ पश्यन्त्याः मातरि प्रीत्या सद्योऽभूत्तनया तनुः ॥५४॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे पार्वतीजन्मवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततो मेना पुरस्सा वै सुता भूत्वा महाद्युतिः ॥ चकार रोदनं तत्र लौकिकीं गतिमाश्रिता ॥१॥ अरिष्टशय्यां परितः प्रसर्पत्सुमहारजसा ॥ निशीथदीपा विहतत्विष आसन्नरं मुने ॥२॥ श्रुत्वा तद्रोदनं रम्यं गृहस्थास्सर्वयोषितः ॥ जहृषुस्सम्भ्रमात्तत्रागताः प्रीतिपुरस्सराः ॥ ३ ॥ शुद्धान्तचरः शीघ्रं शशंस भूभृते तदा ॥ पार्वतीजन्म सुखदं देवकार्यकरं शुभम् ॥ ४ ॥ तच्छुद्धान्तचरायाशु पुत्रीजन्म सुशंसते ॥ सितातपत्रं नादेयमासीत्तस्य महीभृतः ॥ ५ ॥ गतस्तत्र गिरिः प्रीत्या सपुरोहितसद्द्विजः ॥ ददर्श तनयां तान्तु शोभमानां सुभासना ॥६॥ नीलोत्पलदलश्यामां सुद्युतिं सुमनोरमाम् ॥ दृष्ट्वा च तादृशीं कन्यां मुमोदाति गिरीश्वरः ॥ ७ ॥ सर्वे च मुमुदुस्तत्र पौराश्च पुरुषाः स्त्रियः ॥ तदोत्सवो महानासीन्नेदुर्वाद्यानि भूरिशः ॥८॥ बभूव मंगलं गानं ननृतुर्वारयोषितः ॥ दानं ददौ द्विजातिभ्यो जातकर्म विधाय च ॥९॥ अथ द्वारं समागत्य चकार सुमहोत्सवम् ॥ हिमालयः प्रसन्नात्मा भिक्षुभ्यो द्रविणं

ददौ ॥ १० ॥ अथो मुहूर्ते सुमते हिमवान्मुनिभिः सह ॥ नामाकरोत्सुतायास्तु कालीत्यादि सुखप्रदम् ॥ ११ ॥ दानं तदा ददौ प्रीत्या द्विजेभ्यो बहुसादरम् ॥ उत्सवं कारयामास विविधं गानपूर्वकम् ॥१२॥ इत्थं कृत्वोत्सवं भूरि कालीं पश्यन्मुहुर्मुहुः ॥ लेभे मुदं सपत्नीको बहुपुत्रोऽपि भूधरः ॥ १३ ॥ तत्र सा ववृधे देवी गिरिराजगृहे शिवा ॥ गंगेव वर्षासमये शरदीवाथ चन्द्रिका ॥ १४ ॥ एवं सा कालिका देवी चारुङ्गी चारुदर्शना ॥ दध्रे चानुदिनं रम्यां चन्द्रबिम्बकलामिव ॥ १५ ॥ कुलोचितेन नाम्ना तां पार्वतीत्याजुहाव ह ॥ बन्धुप्रियां बन्धुजनः सौशील्यगुणसंयुताम् ॥ १६ ॥ उमेति मात्रा तपसे निषिद्धा कालिका च सा ॥ पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम भुवने मुने ॥ १७ ॥ दृष्टिः पुत्रवतोऽप्यद्रेस्तस्मिंस्तृप्तिं जगाम न ॥ अपत्ये पार्वतीत्याख्ये सर्वसौभाग्यसंयुते ॥१८॥ मधोरनन्तपुष्पस्य चूते हि भ्रमरावलिः॥विशेषसंगा भवति सहकारे मुनीश्वर ॥ १९ ॥ पूतो विभूषितश्चापि स बभूव तया गिरिः ॥ संस्कारवत्यैव गिरा मनीषीव हिमालयः॥२०॥प्रभामहत्या शिखयेव दीपो भवनस्य च ॥ त्रिमार्गयेव सन्मार्गस्तद्वद्गिरिजया गिरिः ॥ २१ ॥ कन्दुकैः कृत्रिमैः पुत्रैस्सखीमध्यगता च सा ॥ गंगासैकतवेदीभिर्बाल्ये रेमे मुहुर्मुहुः ॥ २२ ॥ अथ देवी शिवा सा चोपदेशसमये मुने ॥ पपाठ विद्यास्सुप्रीत्या यतचित्ता च सद्गुरोः ॥ २३ ॥ प्राक्तना जन्मविद्यास्तां शरदीवापेदिरे ॥ हंसालिस्स्वर्णदी नक्तमात्मभासो महौषधिम् ॥ २४ ॥ इत्थं सुवर्णिता लीला शिवायाः काचिदेव हि ॥ अन्यलीलाम्प्रवक्ष्येऽहं शृणु त्वं प्रेमतो मुने॥२५॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे पार्वतीबाल्यलीलावर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

ब्रह्मोवाच ॥ एकदा त्वं शिवज्ञानी शिवलीलाविदां वरः ॥ हिमाचलगृहं प्रीत्यागमस्त्वं शिवप्रेरितः ॥ १ ॥ दृष्ट्वा मुने गिरीशस्त्वां नत्वानर्च स नारद ॥ आहूय च स्वतनयां त्वदङ्घ्र्योस्तामपातयत् ॥ २ ॥ पुनर्नत्वा मुनीश त्वामुवाच हिमभूधरः ॥ साञ्जलिः स्वविधिं मत्वा बहुसन्नतमस्तकः ॥ ३ ॥ हिमालय उवाच ॥ हे मुने नारद ज्ञानिन्ब्रह्मपुत्रवर प्रभो ॥ सर्वज्ञस्त्वं सकरुणं परोपकरणे रतः ॥ ४ ॥ मत्सुताजातकं ब्रूहि गुणदोषसमुद्भवम् ॥ कस्य प्रिया भाग्यवती भविष्यति सुता मम ॥५॥ ॥ब्रह्मोवाच॥इत्युक्तो मुनिवर्य त्वं गिरीशेन हिमाद्रिणा ॥ विलोक्य कालिकाहस्तं सर्वांगं च विशेषतः ॥ ६ ॥ अवोचस्त्वं गिरिं तात कौतुकी वाग्विशारदः ॥ ज्ञानी विदितवृत्तान्तो नारदः प्रीतमानसः ॥ ७ ॥ नारद उवाच ॥ एषा ते तनया मेने ससुधांशोरिव वर्द्धिता ॥ आद्या कला शैलराज सर्वलक्षणशालिनी ॥ ८ ॥ स्वपतेस्सुखदात्यन्तं पित्रोः कीर्तिविवर्द्धिनी ॥ महासाध्वी

१ काली तारा महाविद्या षोडशी भुवनेश्वरी ॥ भैरवी छिन्नमस्ता च विद्या धूमावती तथा ॥ बगलामुखी सिद्धविद्या मातङ्गी कमलात्मिका एता दश महाविद्याः सिद्धविद्याः प्रकीर्तिताः ॥

न सर्वासु [illegible] कारी सदा ॥ ९ ॥ कुलक्षणानि सर्वाणि त्वत्सुतायाः करे गिरे ॥ [illegible] विलक्षणा रेखा तत्फलं शृणु तत्त्वतः ॥ १० ॥ योगी नग्नोऽगुणोऽकामी [illegible] ॥ अमातापितृकोऽमानी [illegible] ॥ ११ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्ते हि सत्यं मत्वा च दम्पती ॥ मेना हिमाचलश्चा[illegible] दुःखितौ तौ [illegible] ॥ १२ ॥ [illegible] वचस्ते हि तादृशं जगदम्बिका ॥ लक्षणैस्तैः शिवं मत्वा जहर्षाति मुने हृदि ॥ १३ ॥ न मृषा नारदवचस्त्विति संचिन्त्य सा शिवा ॥ स्नेहं शिवपदद्वन्द्वे चकारातिहृदा तदा ॥ १४ ॥ उवाच [illegible] गिरिः [illegible] हृदि नारद ॥ कमुपायं मुने कुर्य्यामतिदुःखमभूदिति ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वा [illegible] मुने श्रुत्वा महाकौतुककारकः ॥ हिमाचलं शुभैर्वाक्यैर्हर्षयन्वा [illegible] ॥ १६ ॥ नारद उवाच ॥ [illegible] शृणु गिरे वाक्यं [illegible] मृषा न हि ॥ करेरेखा ब्रह्मलिपिर्न मृषा भवति ध्रुवम् ॥ १७ ॥ तादृशोऽस्याः पतिः शैल भविष्यति न संशयः ॥ तत्रोपायं शृणु प्रीत्या यं कृत्वा लप्स्यसे सुखम् ॥ १८ ॥ [illegible] प्रभुः ॥ कुलक्षणानि सर्वाणि तस्य तुल्यानि सद्गुणैः ॥ १९ ॥ प्रभौ दोषो न दुःखाय दुःखदोऽप्रभवे हि सः ॥ रविपावकगङ्गानां तत्र ज्ञेया निदर्शना ॥ २० ॥ तस्माच्छिवाय कन्यां त्वां [illegible] देहि विचक्षणः ॥ [illegible] सर्वेशः सेव्योऽविकारी प्रभुरव्ययः ॥ २१ ॥ शीघ्रप्रसादः स शिवस्तां ग्रहीष्यत्यसंशयम् ॥ तपःसाध्यो [illegible] यदि कुर्याच्छिवा तपः ॥ २२ ॥ [illegible] समर्थो हि स शिवस्सकलेश्वरः ॥ कुलिपेऽपि विध्वंसी ब्रह्माधीनस्त्वतन्त्रः ॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा स पुनस्तात कौतुकी ब्रह्मवित्सुते ॥ शैलराजं मेनां तत्र हर्षयन्वचनैश्शुभैः ॥ २४ ॥ भाविनी दयिता शम्भोस्सानुकूला सदा [illegible] महासाध्वी सुव्रता च पित्रोस्सुखविवर्द्धिनी ॥ २५ ॥ शम्भोः [illegible] चेयं [illegible] करिष्यति तपस्विनी ॥ स चापि नामुं ते योषां न ह्यन्यामुद्वहिष्यति ॥ २६ ॥ एतयोस्सदृशं प्रेम न कस्याप्यस्ति नाधुना ॥ [illegible] भविता वापि [illegible] च प्रवर्तते ॥ २७ ॥ अनयोस्सुरकार्य्याणि कर्तव्यानि मृतानि च ॥ यानि यानि नगश्रेष्ठ जीवयति पुनः पुनः ॥ २८ ॥ [illegible] कन्यया तेऽद्रे अर्द्धनारीश्वरो हरः ॥ भविष्यति तथा हर्षदितयोर्मिलित पुनः ॥ २९ ॥ शरीरार्द्धं हरस्यैषा हरिष्यति [illegible] तव ॥ तपःप्रभावात्संतोष्य महेशं [illegible]ेश्वरम् ॥ ३० ॥ स्वर्णगौरी सुवर्णाभा तपसा तोष्य [illegible] हरम् ॥ विद्युद्गौरतरा चेयं तव पुत्री भविष्यति ॥ ३१ ॥ गौरीति नाम्ना कन्या तु [illegible] गमिष्यति ॥ सर्वेषामपि पूज्या हरिब्रह्मादिभिस्तथा ॥ ३२ ॥ नान्यस्मै त्वमिमां दातुमिहार्हसि नगोत्तम ॥ इदं गोप्यं देवानां न प्रकाश्यं कदाचन ॥ ३३ ॥ [illegible] ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवर्षे तव नारद ॥ उवाच हिमवानद्रिः मुने त्वां वाग्विशा[illegible] ॥ ३४ ॥ हिमालय उवाच ॥ हे मुने नारद [illegible] विज्ञ

कांचिदेव हि॥ करोमि तां शृणु प्रीत्यातस्त्वं प्रमुदमावह॥३५॥ श्रूयते त्यक्तसंगस्य महादेवो यतात्मवान्॥तपश्चरति सन्नित्यं देवानामप्यगोचरः॥३६॥
स कथं ध्यानमार्गस्थः परब्रह्मार्पित मनः॥भ्रंशयिष्यति देवर्षे तत्र मे संशयो महान्॥३७॥अक्षरं परमं ब्रह्म प्रदीपकलिकोपमम ॥ सदाशिवाख्यं स्वं
रूपं निर्विकारमजापरम् ॥ ३८ ॥ निर्गुणं सगुणं तच्च निर्विशेषं निरीहकम् ॥ अतः पश्यति सर्वत्र न तु बाह्यं निरीक्षते ॥ ३९॥ इति स श्रूयते नित्यं
किन्नराणां मुखान्मुने ॥ इहागतानां सुप्रीत्या किं तन्मिथ्यावचो ध्रुवम् ॥ ४० ॥ विशेषतः श्रूयते स साक्षान्नाम्ना तथा हरः ॥ समयं कृतवान्पूर्वं
तन्मया गदितं शृणु ॥ ४१ ॥ न त्वामृतेऽन्यां वरये दाक्षायणि सति प्रिये ॥ भार्यार्थं न ग्रहीष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ४२ ॥ इति सत्या सम
तेन पुरैव समयः कृतः ॥ तस्यां मृतायां स कथं स्वयमन्यां ग्रहीष्यति॥४३ ॥ ब्रह्मोवाच॥इत्युक्त्वा स गिरिस्तूष्णीमास तस्य पुरस्तव ॥ तदाकर्ण्याथ
देवर्षे त्वं प्रावोचस्सुतत्त्वतः ॥ ४४ ॥ नारद उवाच ॥ न वै कार्या त्वया चिंता गिरिराज महामत ॥ एषा तव सुता काली दक्षजा ह्यभवत्पुरा
॥ ४५ ॥ सतीनामाभवत्तस्यास्सर्वमंगलदं सदा ॥ सती सा वै दक्षकन्या भूत्वा रुद्रप्रियाभवत् ॥ ४६ ॥ पितुर्यज्ञे तथा प्राप्यानादरं शंकरस्य च॥
तं दृष्ट्वा कोपमाधायात्याक्षीद्देहं च सा सती ॥४७॥ पुनस्सैव समुत्पन्ना तव गेहेऽम्बिका शिवा ॥ पार्वती हरपत्नीयं भविष्यति न संशयः॥ ४८ ॥
एतत्सर्वं विस्तरात्त्वं प्रोक्तवान्भूभृते मुने ॥ पूर्वरूपं चरित्रं च पार्वत्याः प्रीतिवर्धनम् ॥ ४९ ॥ तं सर्वं पूर्ववृत्तान्तं काल्या मुनिमुखाद्गिरिः ॥
श्रुत्वा सपुत्रदारः स तदा निःसंदेहोऽभवत् ॥ ५० ॥ तत्र काली कथां श्रुत्वा नारदस्य मुखात्तदा ॥ लज्जयाधोमुखी भूत्वा स्मितविस्तारितानना
॥ ५१ ॥ करेण तां तु संस्पृश्य श्रुत्वा तच्चरितं गिरिः ॥ मूर्ध्नि शश्वत्तथाघ्राय स्वासनान्ते न्यवेशयत् ॥ ५२ ॥ ततस्त्वं तां पुनर्दृष्ट्वाऽवोचस्तत्र
स्थितां मुने॥हर्षयन् गिरिराजं च मेनकां तनयैः सह ॥ ५३ ॥ सिंहासनं तु किन्त्वस्याः शैलराज भवेत्कुतः ॥ शम्भोरूरौ सदैतस्या आसनं तु भवि
ष्यति ॥ ५४ ॥ हरोरूवासनं प्राप्य तनया तव सन्ततम् ॥ न यत्र कस्यचिद्दृष्टिर्मानसं वा गमिष्यति ॥ ५५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति वचनमुदारं
नारद त्वं गिरीशं त्रिदिवमगम उक्त्वा तत्क्षणादेव प्रीत्या ॥ गिरिपतिरपि चित्त चारुसंमोदयुक्तस्स्वगृहमगमदेवं सर्वसंपत्समृद्धम् ॥ ५६ ॥ इति
श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे नारदहिमालयसंवादवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ विधे तात
त्वया शैववर प्राज्ञाद्भुता कथा ॥ शंकरस्य करुणां कृत्वा प्रीतिर्मे वर्द्धिताधिकं मम ॥ १ ॥ विधे गते स्वकं धाम मयि वै दिव्यदर्शने ॥ ततः किमभ
वत्तात कृपया तद्वदाधुना ॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गते त्वयि मुने स्वर्गे कियत्काले गते सति ॥ मेना प्राप्यैकदा शैलनिकटं प्रणनाम सा ॥३॥

392

स्थित्वा सविनयम्प्राह स्वनाथं गिरिकामिनी ॥ तत्र शैलाधिनाथं सा प्राणप्रियसुता सती ॥ ४ ॥ मेनोवाच ॥ मुनिवाक्यं न बुद्धं मे सम्यङ् नारीस्वभावतः ॥ विवाहं कुरु कन्यायास्सुन्दरेण वरेण ह ॥५॥ सर्वथा हि भवत्तद्वोद्वाहो भवेत्सुखावहः ॥ वरश्च गिरिजायास्तु सुलक्षणकुलोद्भवः ॥ ॥ ६ ॥ प्राणप्रिया सुता मे हि सुखिता स्याद्यथा प्रिया ॥ सद्वरं प्राप्य सुप्रीता तथा कुरु नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वाश्रुमुखी मेना पत्यंघ्र्योः पतिता तदा ॥ तामुत्थाप्य गिरिः प्राह यथावत्प्राज्ञसत्तमः ॥ ८ ॥ ॥ हिमालय उवाच ॥ शृणु त्वं मेनके देवि यथार्थं वच्मि तत्त्वतः ॥ भ्रमं त्यज मुनेर्वाक्यं वितथं न कदाचन ॥९॥ यदि स्नेहः सुतायास्ते सुतां शिक्षय सादरम्॥तपः कुर्याच्छंकरस्य सा भक्त्या स्थिरचेतसा॥१०॥ चेत्प्रसन्नः शिवः काल्याः पाणिं गृह्णाति मेनके ॥ सर्वं भूयाच्छुभं नश्येन्नारदोक्तममंगलम् ॥ ११॥अमंगलानि सर्वाणि मंगलानि सदा शिवे॥तस्मात्सुतां शिवप्राप्त्यै तपसे शिक्षय द्रुतम्॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य गिरेर्वाक्यं मेना प्रीततराऽभवत् ॥ सुतोपकंठमगमदुपदेष्टुं तपोरुचिम् ॥ ॥ १३ ॥ सुताङ्गं सुकुमारं हि दृष्ट्वातीवाथ मेनका ॥ विव्यथे नेत्रयुग्मे चाश्रुपूर्णेऽभवतां द्रुतम् ॥ १४ ॥ सुतां समुपदेष्टुं तन्न शशाक गिरिप्रिया ॥ बुबुधे पार्वती तद्वै जननीङ्गितमाशु सा ॥ १५ ॥ अथ सा कालिका देवी सर्वज्ञा परमेश्वरी ॥ उवाच जननीं सद्यः समाश्वस्य पुनः पुनः॥१६॥ पार्वत्युवाच ॥ मातश्शृणु महाप्राज्ञेऽद्यतनेऽजमुहूर्तके ॥ रात्रौ दृष्टो मया स्वप्नस्तं वदामि कृपां कुरु ॥ १७ ॥ विप्रश्चैव तपस्वी मां सदयः प्रीतिपूर्वकम् ॥ उपादिदेश सुतपः कर्तुं मातश्शिवस्य वै ॥ १८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा मेनका शीघ्रं पतिमाहूय तत्र च ॥ तत्स्वप्नं कथयामास सुतादृष्टमशेषतः ॥ १९ ॥ सुतास्वप्नमथाकर्ण्य मेनकातो गिरीश्वरः ॥ उवाच परमप्रीतः प्रियां सम्बोधयन्गिरा ॥ २० ॥ ॥ गिरीश्वर उवाच ॥ हे प्रियेऽपररात्रान्ते स्वप्नो दृष्टो मयापि हि ॥ तं शृणु त्वं महाप्रीत्या वच्म्यहं तं समादरात् ॥ २१ ॥ एकस्तपस्वी परमो नारदोक्तवरांगधृक् ॥ पुरोपकंठं सुप्रीत्या तपः कर्तुं समागतः ॥ २२ ॥ गृहीत्वा स्वसुतां तत्रागमं प्रीततरोऽप्यहम् ॥ मया ज्ञातस्स वै शम्भुर्नारदोक्तवरः प्रभुः ॥ २३ ॥ सेवार्थं तस्य तनयामुपदिश्य तपस्विनः ॥ न वै प्रार्थितवांस्तस्यां न तदांगीचकार सः ॥ २४ ॥ अभूद्विवादस्सुमहान्सांख्यवेदान्तसंमतः ॥ ततस्तदाज्ञया तत्र संस्थितासीत्सुता मम ॥ २५ ॥ निधाय हृदि तं कामं सिषेवे भक्तितश्च सा ॥ इति दृष्टं मया स्वप्नं प्रोक्तवांस्ते वरानने॥२६॥ततो मेने कियत्कालं परीक्ष्यं तत्फलं प्रिये ॥ योग्यमस्तीदमेवेह बुध्यस्व त्वं मम ध्रुवम् ॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा गिरिराजश्च मेनका वै

१ ब्राह्ममुहूर्ते । २ संवावाम् ।

मुनीश्वर ॥ सन्तस्थतुः परीक्षन्तौ तत्फलं शुद्धचेतसौ ॥ २८ ॥ इत्थं व्यतीतेऽल्पदिने परमेशः सुतां मतिः ॥ सतीविरहसुव्यग्रो भ्रमन्सवत्र सुतिकृत ॥ २९ ॥ तत्राजगाम सुप्रीत्या कियद्गणयुतः प्रभुः ॥ तपः कर्तुं सतीप्रेमविरहाकुलमानसः ॥ ३० ॥ तपश्चकार स्वं तत्र पार्वती सेवने रता ॥ सखीभ्यां सहिता नित्यं प्रसन्नार्थमभूत्तदा ॥ ३१ ॥ विद्धोऽपि मार्गणैश्शम्भुर्विकृतिं नाप स प्रभुः ॥ प्रेषितेन सुरैस्स्वात्ममोहनार्थं स्मरेण वै ॥ ३२ ॥ दग्ध्वा स्मरं च तत्रैव स्ववह्निनयनेन सः ॥ स्मृत्वा मम वचः क्रुद्धो ह्यमन्तर्दधे ततः ॥३३॥ ततः कालेन कियता विनाश्य गिरिजामदम्॥प्रसादितस्सुतपसा प्रसन्नोऽभून्महेश्वरः ॥ ३४ ॥ लौकिकाचारमाश्रित्य रुद्रो विष्णुप्रसादितः ॥ कालीं विवाहयामास ततोऽभूद्बहुमंगलम् ॥ ३५ ॥ इत्येतत्कथितं तात समासाच्चरितं विभोः॥ शंकरस्य परं दिव्यं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ ३६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे स्वप्नवर्णनपू० संक्षेपशिवचरितवर्णनपू० नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ विष्णुशिष्य महाभाग विधे शववर प्रभो॥शिवलीलामिमां व्यासात्प्रीत्या मे वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ सतीविरहयुक्शम्भुः किं चक्रे चरितन्तथा ॥ तपः कर्तुं कदायातो हिमवत्प्रस्थमुत्तमम् ॥२॥शिवाशिवविवादोऽभूत्कथं कामक्षयश्च मे॥तपः कृत्वा कथं प्राप शिवं शंभुं च पार्वती॥३॥तत्सर्वमपरं चापि शिवस्य चरितं परम्॥वक्तुमर्हसि मे ब्रह्मन्महानन्दकरं शुभम् ॥४॥सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा नारदस्य प्रश्नं लोकाधिपोत्तमः ॥ विधिः प्रोवाच सुप्रीत्या स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम्॥५॥ ब्रह्मोवाच॥ देवर्षे शैववर्याद्य तद्यशः शृणु चादरात् ॥ पावनं मङ्गलकरं भक्तिवर्धनमुत्तमम् ॥६॥ आगत्य स्वगिरं शम्भुः प्रियाविरहकातरः ॥ सस्मार स्वप्रियां देवीं सतीं प्राणाधिकां हृदा ॥ ७ ॥ गणानाभाष्य शोचंस्तां तद्गुणान्प्रेमवर्धनान् ॥ वर्णयामास सुप्रीत्या दर्शयँल्लौकिकीं गतिम् ॥ ८ ॥ दिगम्बरो बभूवाथ त्यक्त्वा गार्हस्थ्यसद्गतिम् ॥ पुनर्बभ्राम लोकान्वै सर्वाँल्लीलाविशारदः ॥ ९ ॥ दर्शनं प्राप्य कुत्रापि सतीविरहदुःखितः ॥ पुनश्च गिरिमायातश्शंकरो भक्तशंकरः ॥ १० ॥ समाधाय मनो यत्नात्समाधिन्दुःखनाशनम् ॥ चकार च ददर्शासौ स्वरूपं निजमव्ययम् ॥ ११ ॥ इत्थं चिरतरं स्थाणुस्तस्थौ ध्वस्तगुणत्रयः ॥ निर्विकारी परं ब्रह्म मायाधीशस्स्वयं प्रभुः ॥ १२ ॥ ततस्समाधिन्तत्याज व्यतीयुर्बहुमितास्समाः ॥ यदा तदा बभूवाशु चरितं तद्वदामि वः ॥ १३ ॥ प्रभोर्ललाटदेशात्तु यत्पृषच्छ्रमसंभवम् ॥ पपात धरणौ तत्र स बभूव शिशुर्द्रुतम् ॥ १४ ॥ चतुर्भुजोऽरुणाकारो रमणीयाकृतिर्मुने ॥ अलौकिकद्युतिश्रीमाँस्तेजस्वी परदुस्सहः ॥ १५ ॥ रुरोद स शिशुस्तस्य पुरो हि परमेशितुः ॥ प्राकृतात्मवत्तत्र भवाचाररतस्य हि ॥ १६ ॥ तदा विचार्य सुधियो धृत्वा सुस्त्रीतनुं क्षितिः ॥ आविर्बभूव तत्रैव भयमानीय शंकरात् ॥ १७ ॥

तं बालं दुतमुत्थाप्य क्रोडायां निदधे वरम् ॥ स्तन्यं सापाययत्प्रीत्या दुग्धं स्वोपरिसम्भवम् ॥१८॥ चुचुम्ब तन्मुखं स्नेहात्स्मित्वाक्रीडयदात्मजम् ॥
सुत्यभावात्स्वयं माता परमेशहितावहा ॥१९॥ तद्दृष्ट्वा चरितं शम्भुः कौतुकी सूतिकृत्कृती ॥ अन्तर्यामी विहस्याथोवाच ज्ञात्वा रसां हरः ॥ २० ॥
धन्या त्वं धरणि प्रीत्या पालयैतं सुतं मम ॥ त्वय्युद्भूतं श्रमजलान्महातेजस्विनो वरम् ॥ २१ ॥ मम श्रमकभूर्बालो यद्यपि प्रियकृत् क्षते ॥ त्वन्नाम्ना
स्याद्भवेत्ख्यातस्त्रितापरहितस्सदा ॥ २२ ॥ असौ बालः कुदाता हि भविष्यति गुणी तव ॥ ममापि सुखदाता हि गृहाणैनं यथारुचि ॥ २३ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा विररामाथ किंचिद्विरहमुक्तधीः ॥ लोकाचारकरो रुद्रो निर्विकारी सतां प्रियः ॥ २४ ॥ अपि क्षितिर्जगामाशु शिवाज्ञा
मधिगम्य सा ॥ स्वस्थानं ससुता प्राप सुखमात्यंतिकं च वै ॥ २५ ॥ स बालो भौम इत्याख्यां प्राप्य भूत्वा युवा द्रुतम् ॥ तस्यां काश्यां चिर
कालं सिषेवे शङ्करं प्रभुम् ॥ २६ ॥ विश्वेश्वरप्रसादेन ग्रहत्वं प्राप्य भूमिजः ॥ दिव्यं लोकं जगामाशु शुक्रलोकात्परं वरम् ॥ २७ ॥ इत्युक्तं
शम्भुचरितं सतीविरहसंयुतम्॥तपस्याचरणं शम्भोश्शृणु चादरतो मुने ॥२८॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे
भौमोत्पत्तिशिवलीलावर्णने नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥ ब्रह्मोवाच ॥ वर्द्धमाना गिरेः पुत्री सा शक्तिर्लोकपूजिता॥अष्टवर्षा यदा जाता हिमालयगृहे
सती ॥ १ ॥ तज्जन्म गिरिशो ज्ञात्वा सतीविरहकातरः ॥ कृत्वा तामद्भुतामन्तर्मुमोदातीव नारद ॥ २ ॥ तस्मिन्नेवान्तरे शम्भुर्लौकिकीं गतिमा
श्रितः ॥ समाधातुं मनस्सम्यक्तपः कर्तुं समैच्छत ॥ ३ ॥ कांश्चिद्गणवरान्छान्तान्नंद्यादीनवगृह्य च ॥ गङ्गावतारमगमद्धिमवत्प्रस्थमुत्तमम् ॥ ४ ॥
यत्र गंगा निपतिता पुरा ब्रह्मपुरात्प्लुता ॥ सर्वाघौघविनाशाय पावनी परमा मुने ॥ ५ ॥ तपः प्रारम्भमकरोत्स्थित्वा तत्र वशी हरः ॥ एकाग्रं चिंत
यामास स्वमात्मानमतन्द्रितः ॥ ६ ॥ चेतोज्ञानभवं नित्यं ज्योतीरूपं निरामयम् ॥ जगन्मयं चिदानन्दं द्वैतहीनं निराश्रयम् ॥ ७॥ हरे ध्यानपरे
तस्मिन्प्रमथा ध्यानतत्पराः ॥ अभवन्केचिदपरे नन्दिभृंग्यादयो गणाः ॥ ८ ॥ सेवां चक्रुस्तदा केचिद्गणाः शम्भोः परात्मनः ॥ नैवाकूजंस्तु
मौना हि द्वारपाः केचनाभवन् ॥ ९ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र जगाम हिमभूधरः ॥ शङ्करस्यौषधिप्रस्थे श्रुत्वागमनमादरात् ॥ १० ॥ प्रणनाम प्रभुं रुद्रं
सगणो भूधरेश्वरः ॥ समानर्च च सुप्रीतस्तुष्टाव स कृताञ्जलिः ॥ ११ ॥ ॥ हिमालय उवाच ॥ देवदेव महादेव कपर्दिञ्छङ्कर प्रभो ॥ त्वयैव
लोकनाथेन पालितं भुवनत्रयम् ॥ १२ ॥ नमस्ते देवदेवेश योगिरूपधराय च ॥ निर्गुणाय नमस्तुभ्यं सगुणाय विहारिणे ॥ १३ ॥ कैलासवा
सिने शम्भो सर्वलोकाटनाय च ॥ नमस्ते परमेशाय लीलाकाराय शूलिने ॥ १४ ॥ परिपूर्णगुणाधानविकाररहिताय ते ॥ नमोऽनीहाय वीहाय

धीराय परमात्मने ॥ १५ ॥ अबहिर्भोगकाराय जनवत्सल ते नमः ॥ त्रिगुणाधीश मायश ब्रह्मणे परमात्मने ॥ १६ ॥ विष्णुब्रह्मादिसेव्याय विष्णुब्रह्मस्वरूपिणे ॥ विष्णुब्रह्मकदात्रे ते भक्तप्रिय नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥ तपोरत तपःस्थान सुतपःफलदायिने ॥ तपःप्रियाय शान्ताय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे ॥ १८ ॥ व्यवहारकरायैव लोकाचारकराय ते ॥ सगुणाय परेशाय नमोऽस्तु परमात्मने ॥ १९ ॥ लीला तव महेशानावेद्या साधु सुखप्रदा ॥ भक्ताधीनस्वरूपोऽसि भक्तवश्यो हि कर्मकृत ॥ २० ॥ मम भाग्योदयात्तत्र त्वमागत इह प्रभो ॥ सनाथं कृतवान्मां त्वं वर्णितो दीनवत्सलः ॥२१॥ अद्य मे सफलं जन्म सफलं जीवनं मम ॥ अद्य मे सफलं सर्वं यदत्र त्वं समागतः ॥ २२ ॥ ज्ञात्वा मां दासमव्यग्रमाज्ञां देहि महेश्वर ॥ त्वत्सेवां च महाप्रीत्या कुर्यामहमनन्यधीः ॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य गिरीशस्य महेश्वरः ॥ किंचिदुन्मील्य नेत्रे च ददर्श सगणं गिरिम् ॥ २४ ॥ सगणं तं तथा दृष्ट्वा गिरिराजं वृषध्वजः ॥ उवाच ध्यानयोगस्थः स्मयन्निव जगत्पतिः ॥२५ ॥ महेश्वर उवाच ॥ तव पृष्ठे तपस्तप्तुं रहस्यमहमागतः ॥ यथा न कोऽपि निकटं समायातु तथा कुरु ॥२६॥ त्वं महात्मा तपोधामा मुनीनां च सदाश्रयः॥ देवानां राक्षसानां च परेषां च महात्मनाम् ॥२७॥ सदा वासो द्विजादीनां गंगापूतश्च नित्यदा ॥ परोपकारी सर्वेषां गिरीणामधिपः प्रभुः ॥२८॥ अहं तपश्चराम्यत्र गंगावतरणे स्थले॥आश्रितस्तव सुप्रीतो गिरिराज यतात्मवान् ॥२९॥ निर्विघ्नं मे तपश्चात्र हेतुना येन शैलप ॥ सर्वथा हि गिरिश्रेष्ठ सुयत्नं कुरु साम्प्रतम् ॥ ३० ॥ ममेदमेव परमं सेवनं पर्वतोत्तम ॥ स्वगृहं गच्छ सत्प्रीत्या तत्सम्पादय यत्नतः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा जगतां नाथस्तूष्णीमास स सूतिकृत् ॥ गिरिराजस्तदा शम्भुं प्रणयादिदमब्रवीत् ॥३२॥ ॥ हिमालय उवाच ॥ पूजितोऽसि जगन्नाथ मया त्वंपरमेश्वर ॥ स्वागतेनाद्य विषये स्थितं त्वाम्प्रार्थयामि किम् ॥ ३३ ॥ महता तपसा त्वं हि देवैर्यत्नपराश्रितैः ॥ न प्राप्यसे महेशान स त्वं स्वयमुपस्थितः ॥ ॥ ३४ ॥ मत्तोऽप्यन्यतमो नास्ति न मत्तोऽन्योऽस्ति पुण्यवान् ॥ भवानिति च मत्पृष्ठे तपसे समुपस्थितः ॥ ३५॥ देवेन्द्रादधिकं मन्ये स्वात्मानं परमेश्वर ॥ सगणेन त्वयागत्य कृतोऽनुग्रहभागहम् ॥ ३६ ॥ निर्विघ्नं कुरु देवेश स्वतन्त्रः परमं तपः ॥ करिष्येऽहं तथा सेवां दासोऽहं ते सदा प्रभो ॥ ३७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा गिरिराजोऽसौ स्वं वेश्म द्रुतमागतः ॥ वृत्तान्तं तं समाचख्यौ प्रियायै च समादरात् ॥ ३८ ॥ नीयमानान्प्रभीनान्स्वगणानपि नारद ॥ समाहूयाखिलाञ्छैलपतिः प्रोवाच तत्त्वतः ॥ ३९॥ हिमालय उवाच ॥ अद्य प्रभृति नो यातु कोऽपि गंगावतारणम्॥ मच्छासनेन मत्प्रस्थं सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ ४० ॥ गमिष्यति जनः कश्चित्तत्र चेत्तं महाखलम् ॥ दण्डयिष्ये विशेषेण सत्यमेतन्मयो

देतम् ॥ ४१ ॥ इति तान्स नियम्याशु स्वगणान्निखिलान्मुने ॥ सुयत्नं कृतवाञ्छैलस्तं शृणु त्वं वदामि ते ॥ ४२ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे शिवशैलेशसमागमवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
अथ शैलपतिर्हृष्टः सत्पुष्पफलसंचयम् ॥ समादाय स्वतनयासहितोऽगाद्धरान्तिकम् ॥ १ ॥ स गत्वा त्रिजगन्नाथं प्रणम्य ध्यानतत्परम् ॥ अर्थ
यामास तनयां काली तस्मै हृदाद्भुताम् ॥ २ ॥ फलपुष्पादिकं सर्वं तत्तदग्रे निधाय सः ॥ अग्रे कृत्वा सुतां शम्भुमिदमाह च शैलराट् ॥ ३ ॥
हिमगिरिरुवाच ॥ भगवंस्तनया मे त्वां सेवितुं चन्द्रशेखरम् ॥ समुत्सुका समानीता त्वदाराधनकांक्षया ॥ ४ ॥ सखीभ्यां सह नित्यं त्वां
सेवतामेव शंकरम् ॥ अनुजानीहि तां नाथ मयि ते यद्यनुग्रहः ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ तां शंकरोऽपश्यत्प्रथमारूढयौवनाम् ॥ फुल्लेन्दीव
पत्राभां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ ६ ॥ समस्तलीलासंस्थानशुभवेषविजृम्भिकाम् ॥ कम्बुग्रीवां विशालाक्षीं चारुकर्णयुगोज्ज्वलाम् ॥ ७ ॥ मृणा
लायत पर्यन्तबाहुयुग्ममनोहराम् ॥ राजीवकुड्मलप्रख्यौ घनपीनौ दृढस्तनौ ॥ ८ ॥ बिभ्रतीं क्षीणमध्यां च त्रिवलीमध्यराजिताम् ॥ स्थलपद्मप्रती
काशपादयुग्मविराजिताम् ॥ ९ ॥ ध्यानपंजरनिर्बद्धमुनिमानसमप्यलम् ॥ दर्शनाद्भ्रंशने शक्तां योषिद्गणशिरोमणिम् ॥ १० ॥ दृष्ट्वा तां तादृशीं
तात ध्यानिनां च मनोहराम् ॥ विग्रहे तन्त्रमन्त्राणां वर्द्धिनीं कामरूपिणीम् ॥ ११ ॥ न्यमीलयद्दृशौ शीघ्रं दध्यौ स्वं रूपमुत्तमम् ॥ परतत्त्वं
महायोगी त्रिगुणात्परमव्ययम् ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा तदानीं सकलेश्वरं विभुं तपो जुषाणं विनिमीलितेक्षणम् ॥ कपर्दिनं चन्द्रकलाविभूषणं वेदान्त
वेद्यं परमासने स्थितम् ॥ १३ ॥ ववन्द शीर्ष्णा च पुनर्हिमाचलः स संशयं प्राप्य दीनसत्त्वः ॥ उवाच वाक्यं जगदेकबन्धुं गिरीश्वरो वाक्यविदां वरिष्ठः
॥ १४ ॥ हिमाचल उवाच ॥ देवदेव महादेव करुणाकर शंकर ॥ पश्य मां शरणं प्राप्तमुन्मील्य नयने विभो ॥ १५ ॥ शिव शर्व महेशान जगदानन्दकृत्प्रभो ॥
त्वां नतोऽहं महादेव सर्वापद्विनिवर्तकम् ॥ १६ ॥ न त्वां जानंति देवेश वेदाश्शास्त्राणि कृत्स्नशः ॥ अतीतो महिमाध्वानं तव वाङ्मनसोस्सदा
॥ १७ ॥ अतद्व्यावृत्तितस्त्वां वै चकितं चकितं सदा ॥ अभिधत्ते श्रुतिः सर्वा परेषां का कथा मता ॥ १८ ॥ जानंति बहवो भक्तास्त्वत्कृपां प्राप्य भक्ति
तः ॥ शरणागतभक्तानां न कुत्रापि भ्रमादिकम् ॥ १९ ॥ विज्ञप्तिं शृणु मत्प्रीत्या स्वदासस्य ममाधुना ॥ तव देवाज्ञया तात दीनत्वाद्वर्णयामि हि ॥ २० ॥
सभाग्योऽहं महादेव प्रसादात्तव शंकर ॥ मत्वा स्वदासं मां नाथ कृपां कुरु नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥ प्रत्यहं चागमिष्यामि दर्शनार्थं तव प्रभो ॥ अनया
सुतया स्वामिन्निदेशं दातुमर्हसि ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्योन्मील्य नेत्रे महेश्वरः ॥ त्यक्तध्यानः परामृश्य देवदेवोऽब्रवीद्वचः ॥ २३ ॥

॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ आगन्तव्यं त्वया नित्यं दर्शनार्थं ममाचल ॥ कुमारीं सदने स्थाप्य नान्यथा मम दर्शनम् ॥ २४ ॥ [illegible] ॥
महेशवचनं श्रुत्वा [illegible] ॥ [illegible] प्रत्युवाचेदं गिरिशं नतकंधरः ॥ २५ ॥ ॥ हिमाचल उवाच ॥ [illegible]
न्यं तदुच्यताम् ॥ [illegible] नाहं वेद्म्यत्र कारणम् ॥ २६ ॥ ॥ [illegible] ॥ [illegible] शंभुः प्रहसन्वृ[illegible]
[illegible] कुमारिकाम् ॥ २७ ॥ ॥ शंभुरुवाच ॥ इयं कुमारी सुश्रोणी [illegible] मत्समीपे [illegible]
[illegible] ॥ २८ ॥ [illegible] विषयार्थी तपस्विनाम् ॥ २९ ॥ अहं तपस्वी योगी च निर्लिप्तो मायया [illegible]
प्रयोजनं [illegible] ॥ ३० ॥ एवं पुनरुवाचेदं तपस्विनां [illegible] ॥ [illegible] यतो ज्ञातिवरो बुधः ॥ ३१ ॥ [illegible]
चल तत्संगा[illegible] ॥ [illegible] वैराग्यं [illegible] भ्रश्यति [illegible] ॥ ३२ ॥ [illegible] शैल न कार्या स्त्रीषु [illegible]
[illegible] ज्ञानवैराग्यनाशिनी ॥ ३३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ [illegible] महायोगी महेश्वरः ॥ विरराम गिरीशं [illegible]
[illegible] ॥ ३४ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं तस्य [illegible] निःस्पृहं [illegible] ॥ [illegible]ऽभूत्सुरर्षे तद्वत्किंचिद्व्याकुलश्चाम
[illegible] ॥ ३५ ॥ ॥ तपस्वि[illegible]क्तं वचनं निशम्य [illegible] गिरीशं चकितं विचार्य ॥ अतः [illegible] शिवं भवानी जगाद वाक्यं
[illegible] ॥ ३६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे [illegible]माचलसंवादवर्णनं नाम द्वाद
शोऽध्यायः ॥ १२ ॥ भवान्युवाच ॥ किमुक्तं [illegible] त्वया योगिन्मायस्विना ॥ तदुत्तरं शृणु [illegible] ज्ञानविशारद ॥ १ ॥ तपश्शक्त्या
[illegible] शम्भो करोषि विपुलं तपः ॥ [illegible] महात्मनः ॥ २ ॥ सा शक्तिः प्रकृतिर्ज्ञेया सर्वेषामपि कर्मणाम् ॥ तया
[illegible] सर्वं पाल्यते च विनाश्यते ॥ ३ ॥ [illegible] प्रकृतिः [illegible]त्तद्विमृश्यताम् ॥ विना प्रकृत्या च कथं लिंगरूपी महेश्वरः ॥ ४ ॥
[illegible] ध्येयोऽसि प्राणिनां सदा ॥ प्रकृत्या च विचार्येति हृदा सर्वं तदुच्यताम् ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच॥पार्वत्यास्तद्वचः श्रुत्वा महोति
[illegible] ॥ [illegible] महेशो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ महेश्वर उवाच ॥ तपसा परमेणैव प्रकृतिं नाशयाम्यहम् ॥ प्रकृत्या रहितश्शम्भु
रहं तिष्ठामि तत्त्वतः ॥ ७ ॥ तस्माच्च प्रकृतेस्सद्भिर्न कार्यस्संग्रहः क्वचित् ॥ स्थातव्यं निर्विकारैश्च लोकाचारविवर्जितैः ॥ ८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
इत्युक्ता शम्भुना तात लौकिकव्यवहारतः ॥ [illegible] हृदा काली जगाद मधुरं वचः ॥ ९ ॥ काल्युवाच ॥ यदुक्तं भवता योगिन्वचनं शंकर प्रभो ॥

स्मा च किं प्रकृतिर्न स्यादतीतस्त्वं भवान्कथम् ॥ १० ॥ एतद्विचार्य वक्तव्यं तत्त्वतो हि यथातथम् ॥ प्रकृत्या सर्वमेतच्च बद्धमस्ति निरंतरम् ॥ ११ ॥ तस्मात्त्वया न वक्तव्यं न कार्यं किंचिदेव हि ॥ वचनं रचनं सर्वं प्राकृतं विद्धि चेतसा ॥ १२ ॥ यच्छृणोषि यदश्नासि यत्पश्यसि करोषि यत् ॥ तत्सर्वं प्रकृतेः कार्यं मिथ्यावादो निरर्थकः ॥ १३ ॥ प्रकृतेः परमश्चेत्त्वं किमर्थं तप्यसे तपः ॥ त्वया शंभोऽधुना ह्यस्मिन्गिरौ हिमवति प्रभो ॥ १४ ॥ प्रकृत्या गिलितोऽसि त्वं न जानासि निजं हर ॥ निजं जानासि चेदीश किमर्थं तप्यते तपः ॥ १५ ॥ वाग्वादेन च किं कार्यं मम योगिंस्त्वया सह ॥ प्रत्यक्षे ह्यनुमानस्य न प्रमाणं विदुर्बुधाः ॥ १६ ॥ इंद्रियाणां गोचरत्वं यावद्भवति देहिनाम् ॥ तावत्सर्वं विमंतव्यं प्राकृतं ज्ञानिभिर्धिया ॥ १७ ॥ किं बहूक्तेन योगीश शृणु मद्वचनं परम् ॥ सा चाहं पुरुषोऽसि त्वं सत्यं सत्यं न संशयः ॥ १८ ॥ मदनुग्रहतस्त्वं हि सगुणो रूपवान्मतः ॥ मां विना त्वं निरीहोऽसि न किंचित्कर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ पराधीनस्सदा त्वं हि नानाकर्मकरो वशी ॥ निर्विकारी कथं त्वं हि न लिप्तश्च मया कथम् ॥ २० ॥ प्रकृतेः परमोऽसि त्वं यदि सत्यं वचस्तव ॥ तर्हि त्वया न भेतव्यं समीपे मम शंकर ॥ २१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्याः सांख्यशास्त्रोदितं शिवः ॥ वेदांतमतसंस्थो हि वाक्यमूचे शिवां प्रति ॥ २२ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ इत्येवं त्वं यदि ब्रूषे गिरिजे सांख्यधारिणी ॥ प्रत्यहं कुरु मे सेवामनिषिद्धां सुभाषिणी ॥ २३ ॥ यद्यहं ब्रह्म निर्लिप्तो मायया परमेश्वरः ॥ वेदांतवेद्यो मायेशस्त्वं करिष्यसि किं तदा ॥ २४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा गिरिजां वाक्यमूचे गिरिं प्रभुः ॥ भक्तानुरंजनकरो भक्तानुग्रहकारकः ॥ २५ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ अत्रैव सोऽहं तपसा परेण गिरे तव प्रस्थवरेऽतिरम्ये ॥ चरामि भूमौ परमार्थभावस्वरूपमानंदमयं सुलोचयन् ॥ २६ ॥ तपस्तप्तुमनुज्ञा मे दातव्या पर्वताधिप ॥ अनुज्ञया विना किंचित्तपः कर्तुं न शक्यते ॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य देवदेवस्य शूलिनः ॥ प्रणम्य हिमवाञ्छंभुमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २८ ॥ हिमवानुवाच ॥ त्वदीयं हि जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ किमप्यहं महादेव तुच्छो भूत्वा वदामि ते ॥ २९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्तो हिमवता शंकरो लोकशंकरः ॥ विहस्य गिरिराजं तं प्राह याहीति सादरम् ॥ ३० ॥ शंकरेणाभ्यनुज्ञातस्स्वगृहं हिमवान्ययौ ॥ सार्द्धं गिरिजया वै स प्रत्यहं दर्शने स्थितः ॥ ३१ ॥ पित्रा विनापि सा काली सखीभ्यां सह नित्यशः ॥ जगाम शंकराभ्याशं सेवायै भक्तितत्परा ॥ ३२ ॥ निषिषेध न तां कोऽपि गणो नंदीश्वरादिकः ॥ महेशशासनात्तात तच्छासनकरश्शुचिः ॥ ३३ ॥ सांख्यवेदांतमतयोश्शिवयोश्शिवदस्सदा ॥ संवादः सुखकृच्चोक्तोऽभिन्नयोस्सुविचारतः ॥ ३४ ॥ गिरिराजस्य वचनात्तनयां तस्य शंकरः ॥ पार्श्वे समीपे जग्राह गौरवादपि गोपरः ॥ ३५ ॥ उवाचेदं वचः

काली सखीभ्यां सह [illegible] ॥ नित्यं सा सेवना [illegible] निर्लीना [illegible] ॥ ३६ ॥ एवमुक्त्वा तु तां [illegible] जगृहे हरः ॥ [illegible] विकारो महायोगी नानालीलाकरः प्रभुः ॥ ३७ ॥ [illegible] गिरिजां [illegible] ॥ [illegible] निर्विकारो विहन्यते ॥ [illegible] [illegible] गिरिराट् [illegible] ॥ [illegible] नियतस्य सुनीश्वर ॥ ३९ ॥ स्वस्थ ध्यानयोगेन परमात्मानमादरात् ॥ [illegible] [illegible]नस, [illegible] स्थितः ॥ ४० ॥ काली सखीभ्यां सहिता प्रत्यहं चन्द्रशेखरम् ॥ सेवमाना महादेवं गमनागमने स्थिता ॥ ४१ ॥ [illegible] दर्शनेन [illegible] ॥ ४२ ॥ [illegible] संपूज्य विधिवद्धरम् ॥ पुनः पुनः [illegible] नित्यं पितृगृहम् ॥ [illegible] ॥ एवं [illegible] शङ्करं ध्यानतत्परम् ॥ व्यतीयाय महान्कालः शिवायाः मुनिसत्तम ॥ ४४ ॥ [illegible] काली सखीभ्यां शङ्कराश्रमे ॥ [illegible] सुनाले स्पर्द्धनम् ॥ ४५ ॥ कदाचित्कुशपुष्पाणि [illegible] नयति स्वयम् । [illegible] स्नानसंस्कारं कुर्वती न्यवसत्तदा ॥ ४६ ॥ [illegible] गेहे [illegible] चन्द्रशेखरम् ॥ [illegible] विस्मयमाह सकाम[illegible]शैवम् ॥ ४७ ॥ ततस्तेन [illegible] निस्सङ्गां पार्श्वस्थिताम् ॥ [illegible] वीक्ष्य [illegible] चिन्तयति च ॥ ४८ ॥ [illegible]शः कालीं भार्यार्थे निकटे स्थिताम् ॥ [illegible] सुराणामपि मोहिनीम् ॥ ४९ ॥ महादेवः पुनर्दृष्ट्वा तथा तां [illegible] ॥ [illegible] नित्यं मदयस्[illegible] ॥ ५० ॥ यदीयं [illegible] काली [illegible] ॥ तदा च तां ग्रहीष्यामि सर्वबीजोचित[illegible] ॥ ५१ ॥ [illegible] ॥ इति संचिन्त्य भूतेशो [illegible] ॥ [illegible] महालीलाकरः प्रभुः ॥ ५२ ॥ ध्यानसक्तस्य [illegible] परमात्मनः ॥ हृदि [illegible] [illegible]स्थिता ॥ ५३ ॥ काली त्वनुदिनं शंभुं [illegible] समसेवत ॥ [illegible] सततं [illegible] महात्मनः ॥ ५४ ॥ [illegible] ध्यानपरः कालीं नित्यं प्रेमत [illegible] ॥ विस्मृत्य पूर्वचिन्तां तां पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ५५ ॥ [illegible] स्मिन्नन्तरे [illegible] मुनयश्च त ॥ [illegible] स्मरं तत्र प्रेषयामासुरादरात् ॥ ५६ ॥ तेन [illegible] योगं [illegible] कामतः ॥ महा[illegible]सुरेण तारकेण प्रपीडिताः ॥ ५७ ॥ गत्वा तत्र स्मरः सर्वमुपायमकरोन्निजम् ॥ चुक्षुभे न हरः किञ्चित् [illegible] चकार ह ॥ ५८ ॥ पार्वत्यपि विगर्वाभून्मुने तस्य निदेशतः ॥ ततस्तपो महत्कृत्वा [illegible] प्राप पतिं सती ॥ ५९ ॥ बभूवतुस्तौ [illegible] ॥ [illegible] देवकार्यं हि [illegible] ॥ ६० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे [illegible] रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे [illegible] नाम [illegible]दशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ नारद उवाच ॥ विष्णुशिष्य महाशैव सम्यगुक्तं त्वया विधे ॥ चरितं परमं ह्येतच्छिवायाश्च शिवस्य च ॥ १ ॥ कस्तारकासुरो ब्रह्मन्येन देवाः
प्रपीडिताः ॥ कस्य पुत्रस्स वै ब्रूहि तत्कथां च शिवाश्रयाम् ॥ २ ॥ भस्मीचकार स कथं शंकरश्च स्मरं वशी ॥ तदपि ब्रूहि सुप्रीत्याद्भुतं तच्च-
रितं विभोः ॥ ३ ॥ कथं शिवा तपोऽत्युग्रं चकार सुखहेतवे ॥ कथं प्राप पतिं शंभुमादिशक्तिर्जगत्परा ॥ ४ ॥ एतत्सर्वमशेषेण विशेषेण महा-
मुने ॥ ब्रूहि मे श्रद्दधानाय स्वपुत्राय शिवात्मने ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ पुत्रवर्य महाप्राज्ञ सुरर्षे शंसितव्रत ॥ वक्ष्येऽहं शंकरं स्मृत्वा सर्वं तच्च-
रितं शृणु ॥ ६ ॥ प्रथमं तारकस्यैव भवं संशृणु नारद ॥ यद्वधार्थं महायत्नः कृतो देवैश्शिवाश्रयैः ॥ ७ ॥ मम पुत्रो मरीचिर्यः कश्यपस्तस्य
चात्मजः ॥ त्रयोदशमितास्तस्य स्त्रियो दक्षसुताश्च याः ॥ ८ ॥ दितिर्ज्येष्ठा च तत्स्त्री हि सुषुवे सा सुतद्वयम् ॥ हिरण्य-
कशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्याक्षोऽनुजस्ततः ॥ ९ ॥ तौ हतौ विष्णुना दैत्यौ नृसिंहक्रोडरूपतः ॥ सुदुःखदौ ततो देवाः सुखमापुश्च निर्भयाः ॥
॥ १० ॥ दितिश्च दुःखितासीत्सा कश्यपं शरणं गता ॥ पुनस्संसेव्य तं भक्त्या गर्भमाधत्त सुव्रता ॥ ११ ॥ तद्विज्ञाय महेन्द्रोऽपि
लब्धच्छिद्रो महोद्यमी ॥ तद्गर्भं व्यच्छिनत्तत्र प्रविश्य पविना मुहुः ॥ १२ ॥ तद्व्रतस्य प्रभावेण न तद्गर्भो ममार ह ॥ स्वपंत्या दैवयोगेन सप्त
सप्ताभवन्सुताः ॥ १३ ॥ देवा आसन्सुतास्ते च नामतो मरुतोऽखिलाः ॥ स्वर्गं ययुस्तदेन्द्रेण देवराजात्मसात्कृताः ॥ १४ ॥ पुनर्दितिः
पतिं भेजेऽनुतप्ता निजकर्मतः ॥ चकार सुप्रसन्नं तं मुनिं परमसेवया ॥ १५ ॥ ॥ कश्यप उवाच ॥ तपः कुरु शुचिर्भूत्वा ब्रह्मणश्चायुतं समाः ॥
चेद्भविष्यति तत्पूर्णं भविता ते सुतस्तदा ॥ १६ ॥ तथा दित्या कृतं पूर्णं तत्तपश्श्रद्धया मुने ॥ ततः पत्युः प्राप्य गर्भं सुषुवे तादृशं सुतम् ॥
॥ १७ ॥ वज्रांगनाम्ना सोऽभूद्वै दितिपुत्रोऽमरोपमः ॥ नामतुल्यतनुर्वीरस्सुप्रतापुद्भवाद्बली ॥ १८ ॥ जननीशासनात्सद्यस्स सुतो
निर्जराधिपम् ॥ बलाद्धृत्वा ददौ दंडं विविधं निर्जरानपि ॥ १९ ॥ दितिस्सुखमतीवाप दृष्ट्वा शक्रादिदुर्दशाम् ॥ अमरा अपि शक्राद्या
जग्मुर्दुःखं स्वकर्मतः ॥ २० ॥ तदाहं कश्यपेनाशु तत्रागत्य सुसामगीः ॥ देवानत्याजयंस्तस्मात्सदा देवहिते रतः ॥२१ ॥ देवान्मुक्त्वा स वज्रांग-
स्ततः प्रोवाच सादरम् ॥ शिवभक्तोऽतिशुद्धात्मा निर्विकारः प्रसन्नधीः ॥ २२ ॥ ॥ वज्रांग उवाच ॥ इंद्रो दुष्टः प्रजाघाती मातुर्मे स्वार्थसाधकः ॥
स फलं प्राप्तवानद्य स्वराज्यं हि करोतु सः ॥ २३ ॥ मातुराज्ञावशाद्ब्रह्मन्कृतमेतन्मयाखिलम् ॥ न मे भोगाभिलाषो वै कस्यचिद्भुवनस्य हि ॥ २४ ॥
तत्त्वसारं विधे ब्रूहि मह्यं वेदविदां वर ॥ येन स्यां सुसुखी नित्यं निर्विकारः प्रसन्नधीः ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वाहं मुनेऽवोचं सात्त्विको भाव उच्यते ॥ तत्त्व

मार इति प्रीत्या सृजाम्येकां वरां स्त्रियम् ॥ २६ ॥ वरांगीं नाम तां दत्त्वा तस्मै दितिसुताय वै ॥ अयां स्वधाम सुप्रीतः कश्यपस्तत्पितापि च ॥
॥ २७ ॥ ततो दैत्यस्स वज्रांगस्सात्त्विकं भावमाश्रितः ॥ आसुरं भावमुत्सृज्य निर्वैरस्सुखमाप्तवान् ॥ २८ ॥ न बभूव वरांग्या हि हृदि भावोऽथ
सात्त्विकः ॥ सकामा स्वपतिं भेजे श्रद्धया विविधं सती ॥ २९ ॥ अथ तत्सेवनादाशु संतुष्टोऽभून्महाप्रभुः ॥ स वज्रांगः पतिस्तस्या उवाच वचनं
तदा ॥ ३० ॥ वज्रांग उवाच ॥ किमिच्छसि प्रिये ब्रूहि किं ते मनसि वर्तते ॥ तच्छ्रुत्वानम्य तं प्राह सा पतिं स्वमनोरथम् ॥ ३१ ॥ वरांग्यु
वाच ॥ चेत् प्रसन्नोऽभवस्त्वं वै सुतं मे देहि सत्पते ॥ महाबलं त्रिलोकस्य जेतारं हरिदुःखदम् ॥ ३२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा प्रियावाक्यं
विस्मितोऽभूत्स आकुलः ॥ उवाच हृदि स ज्ञानी सात्त्विको वैरवर्जितः ॥३३॥ प्रियेच्छति विरोधं वै सुरैर्मे न हि रोचते॥किं कुर्यां हि क गच्छेयं
कथं नश्येन्न मे पणः ॥ ३४ ॥ प्रियामनोरथश्चैव पूर्णस्स्यात्त्रिजगद्भवेत् ॥ क्लेशयुङ्नितरां भूयो देवाश्च मुनयस्तथा ॥ ३५ ॥ न पूर्णस्स्यात्प्रिया
कामस्तदा मे नरको भवेत् ॥ द्विधापि धर्महानिर्वै भवतीत्यनुशुश्रुवान् ॥ ३६ ॥ वज्रांग इत्थं बभ्राम स मुने धर्मसंकटे ॥ बलाबलं द्वयोस्तत्र विचि
न्तित च बुद्धितः ॥३७॥ शिवेच्छया स हि मुने वाक्यं मेने स्त्रियो बुधः ॥ तथास्त्विति वचः प्राह प्रियां प्रति स दैत्यराट् ॥३८॥ तदर्थमकरोत्तीव्रं
तपोऽन्यद्दुष्करं स तु ॥ मां समुद्दिश्य सुप्रीत्या बहुवर्षं जितेंद्रियः ॥ ३९ ॥ वरं दातुमगां तस्मै दृष्ट्वाहं तत्तपो महत् ॥ वरं ब्रूहि ह्यवोचं तं
सुप्रसन्नेन चेतसा ॥४०॥ वज्रांगस्तु तदा प्रीतं मां दृष्ट्वा खे स्थितं विभुम् ॥ सुप्रणम्य बहु स्तुत्वा वरं वव्रे प्रियाहितम् ॥ ४१ ॥ वज्रांग उवाच ॥
सुतं देहि स्वमातुर्मे महाहितकरं प्रभो ॥ महाबलं सुप्रतापं सुसमर्थं तपोनिधिम् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य च तद्वाक्यं तथास्त्वित्य
ब्रवं मुने ॥ अयां स्वधाम तद्दत्त्वा विमना [illegible] ॥४३॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे तारकोत्पत्तौ
वज्रांगोत्पत्तितपोवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ सा गर्भमाधत्त वरांगी तत्पुरादरात् ॥ स ववर्द्धाभ्यंतरे हि बहु
वर्षैः सुतेजसा ॥ १ ॥ ततः सा समये पूर्णे वरांगी सुषुवे सुतम् ॥ महाकायं महावीर्यं प्रज्वलंत दिशो दश ॥ २ ॥ तदैव च महोत्पाता बभूवुर्दुःख
हेतवः ॥ जायमाने सुते तस्मिन्वरांग्यास्सुरदुःखदे ॥ ३ ॥ दिवि भुव्यंतरिक्षे च सर्वलोकभयंकराः ॥ अनर्थसूचकास्तात त्रिविधास्तान्ब्रवीम्यहम्
॥ ४ ॥ सोल्काश्चाशनयः पेतुर्महाशब्दा भयंकराः ॥ उदयं चक्रुरुत्कृष्टाः केतवो दुःखदायकाः ॥ ५ ॥ चचाल वसुधा साद्रिर्जज्वलुस्सकला
दिशः ॥ चुक्षुभुस्सरितस्सर्वाः सागराश्च विशेषतः ॥ ६ ॥ [illegible]कारानीरयन्घोरान्खरस्पर्शो मरुद्भवो ॥ उन्मूलयन्महावृक्षान्वात्यानीको

367

रजोध्वजः ॥ ७ ॥ सराहोस्सूर्य्यविम्बोस्तु मुहुः परिधयोऽभवन् ॥ महाभयस्य विप्रेन्द्र सूचकास्सुखहारकाः ॥ ८ ॥ महीध्रविवरेभ्यश्च निर्घाता भयसूचकाः ॥ रथनिर्ह्रादतुल्याश्च जज्ञिरेऽवसरे ततः ॥ ९ ॥ मृगालोलूकटंकारैर्वमन्त्यो मुखतोऽनलम् ॥ अंतर्ग्रामेषु विकटं प्रणेदुरशिवा शिवाः ॥ १० ॥ यतस्ततो ग्रामसिंहा उन्नमय्य शिरोधराम् ॥ संगीतवद्रोदनवद्व्यमुंचन्विविधान्रवान् ॥ ११ ॥ खार्कारभसा मत्ताः खुरैर्घ्नंतो रसां खराः ॥ वरूथशस्तदा तात पर्यधावन्नितस्ततः ॥ १२ ॥ खगा उदपतन्नीडाद्रासभत्रस्तमानसाः ॥ क्रोशंतो व्यग्रचिताश्च स्थितिमापुर्न कुत्रचित् ॥ १३ ॥शकृन्मूत्रमकार्षुश्च गोष्ठेऽरण्ये भयाकुलाः ॥ बभ्रमुः स्थितिमापुर्नो पशवस्ताडिता इव ॥ १४ ॥ गावोऽत्रसन्नसृग्दोहा बाष्पनेत्रा भयाकुलाः ॥ तोयदा अभवंस्तत्र भयदाः पूयवर्षिणः ॥ १५ ॥ व्यरुदन्प्रतिमास्तत्र देवानामुत्पतिष्णवः ॥ विनाऽनिलं द्रुमाः पेतुर्ग्रहयुद्धं बभूव खे ॥ १६ ॥ इत्यादिका बहूत्पाता जज्ञिरे मुनिसत्तम ॥ अज्ञानिनो जनास्तत्र मेनिरे विश्वसंप्लवम् ॥ १७ ॥ अथ प्रजापतिर्नामाकरोत्तस्यासुरस्य वै ॥ तारकेति विचार्य्यैव कश्यपो हि महौजसः ॥ १८ ॥ महावीरस्स सहसा व्यज्यमानात्मपौरुषः ॥ ववृधेऽत्यश्मसारेण कायेनाद्रिपतिर्यथा ॥ १९ ॥ अथो स तारको दैत्यो महाबलपराक्रमः ॥ तपः कर्तुं जनन्याश्चाज्ञां ययाचे महामनाः ॥ २० ॥ प्राप्ताज्ञः स महामायी मायिनामपि मोहकः ॥ सर्वदेवजयं कर्तुं तपोर्थं मन आदधे ॥ २१ ॥ मधोर्वनमुपागम्य गुर्वाज्ञाप्रतिपालकः ॥ विधिमुद्दिश्य विधिवत्तपस्तेपे सुदारुणम् ॥२२॥ ऊर्द्ध्वबाहुश्चैकपादो रविं पश्यन्स चक्षुषा ॥ शतवर्षं तपश्चक्रे दृढचित्तो दृढव्रतः ॥ २३ ॥ अंगुष्ठेन भुवं स्पृष्ट्वा शतवर्षं च तादृशः॥तेपे तपो दृढात्मा स तारकोऽसुरराट् प्रभुः॥२४॥शतवर्षं जलं प्राश्नञ्छतवर्षं च वायुभुक् ॥ शतवर्षं जले तिष्ठञ्छतं च स्थण्डिलेऽतपत् ॥ २५ ॥ शतवर्षं तथा चाग्नौ शतवर्षमधोमुखः ॥ शतवर्षं तु हस्तस्य तलेन च भुवं स्थितः ॥ २६ ॥ शतवर्षं तु वृक्षस्य शाखामालंब्य वै मुने ॥ पदाभ्यां शुचिधूमं हि पिबंश्चाधोमुखस्तथा ॥ २७ ॥ एवं कष्टतरं तेपे सुतपस्स तु दैत्यराट् ॥ काममुद्दिश्य विधिवच्छृण्वतामपि दुस्सहम् ॥ २८ ॥ तत्रैवं तपतस्तस्य महत्तेजो विनिस्सृतम् ॥ शिरसस्सर्वसंसर्पि महोपद्रवकृन्मुने ॥ २९ ॥ तेनैव देवलोकास्ते दग्धप्राया बभूविरे ॥ अभितो दुःखमापन्नास्सर्वे देवर्षयो मुने ॥ ३० ॥ इंद्रश्च भयमापेदेऽधिकं देवेश्वरस्तदा ॥ तपस्यत्यद्य कश्चिद्वै मत्पदं धर्षयिष्यति ॥ ३१ ॥ अकांडं चैव ब्रह्माण्डं संहरिष्यत्ययं प्रभुः ॥ इति संशयमापन्ना निश्चयं नोपलेभिरे ॥ ३२ ॥ ततस्सर्वे सुसंमन्त्र्य मिथस्ते निर्जरर्षयः ॥ मल्लोकमगमन्भीता दीना मां समुपस्थिताः ॥ ३३ ॥ मां प्रणम्य सुसंस्तूय सर्वे ते क्लिष्टचेतसः ॥ कृतरवंजलयो मह्यं

त्तत्सर्वं न्यवेदयन् ॥ ३४ ॥ अहं सर्वं सुनिश्चित्य कारणं तस्य सद्धिया ॥ वरं दातुं गतस्तत्र यत्र तप्यति सोऽसुरः ॥ ३५ ॥ अवोचं वचनं तं वै वरं ब्रूहीत्यहं मुने ॥ तपस्तप्तं त्वया तीव्रं नादेयं विद्यते तव ॥ ३६ ॥ इत्येवं मद्वचः श्रुत्वा तारकस्स महासुरः ॥ मां प्रणम्य सुसंस्तूय वरं वव्रेऽतिदारुणम् ॥ ३७ ॥ तारक उवाच ॥ त्वयि प्रसन्ने वरदे किमसाध्यं भवेन्मम ॥ अतो याचे वरं त्वत्तः शृणु तन्मे पितामह ॥ ३८ ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरो मम ॥ देयं वरद्वयं मह्यं कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ ३९ ॥ त्वया च निर्मिते लोके सकलेऽस्मिन्महाप्रभो ॥ मत्तुल्यो बलवान्नूनं न भवेत्कोऽपि वै पुमान् ॥ ४० ॥ शिववीर्यसमुत्पन्नः पुत्रस्सेनापतिर्यदा ॥ भूत्वा शस्त्रं क्षिपेन्मह्यं तदा मे मरणं भवेत् ॥ ४१ ॥ इत्युक्तोऽथ तदा तेन दैत्येनाहं मुनीश्वर ॥ वरं च तादृशं दत्त्वा स्वलोकमगमद्द्रुतम् ॥ ४२ ॥ दैत्योऽपि स वरं लब्ध्वा मनसेप्सितमुत्तमम् ॥ सुप्रसन्नतरो भूत्वा शोणिताख्यपुरं गतः ॥ ४३ ॥ अभिषिक्तस्तदा राज्ये त्रैलोक्यस्यासुरैस्सह ॥ शुक्रेण दैत्यगुरुणा ज्ञया मे स महासुरः ॥ ४४ ॥ ततस्तु स महादैत्योऽभवत्त्रैलोक्यनायकः ॥ स्वाज्ञां प्रवर्तयामास पीडयन्सचराचरम् ॥ ४५ ॥ राज्यं चकार विधिवत्त्रिलोकस्य स तारकः ॥ प्रजाश्च पालयामास पीडयन्निर्जरादिकान् ॥ ४६ ॥ ततस्स तारको दैत्यस्तेषां रत्नान्युपाददे ॥ इंद्रादिलोकपालानां स्वगो दत्तानि तद्भयात् ॥ ४७ ॥ इंद्रेणैरावतस्तस्य भयात्तस्मै समर्पितः ॥ कुबेरेण तदा दत्ता निधयो नवसंख्यकाः ॥ ४८ ॥ वरुणेन हयाः शुभ्रा ऋषिभिः कामकृत्तथा ॥ सूर्येणोच्चैश्श्रवा दिव्यो भयात्तस्मै समर्पितः ॥ ४९ ॥ यत्र यत्र शुभं वस्तु दृष्टं तेनासुरेण हि ॥ तत्तद्गृहीतं तस्सात्त्रिस्सारस्त्रिभवोऽभवत् ॥ ५० ॥ समुद्राश्च तथा रत्नान्यदुस्तस्मै भयान्मुने ॥ अकृष्टपच्यासीत्पृथ्वी प्रजाकामदुघाखिला ॥ ५१ ॥ सूर्यश्च तपते तद्वत्तद्दुःखं न यथा भवेत् ॥ चंद्रस्तु प्रभया दृश्यो वायुस्सर्वानुकूलवान् ॥ ५२ ॥ देवानां चैव यद्द्रव्यं पितॄणां च परस्य च ॥ तत्सर्वं समुपादत्त असुरेण दुरात्मना ॥ ५३ ॥ वशीकृत्य स लोकांस्त्रीन्स्वयमिंद्रो बभूव ह ॥ अद्वितीयः प्रभुश्चासीद्राज्यं चक्रेऽद्भुतं वशी ॥ ५४ ॥ निस्सार्य सकलान्देवान्दैत्यानस्थापयत्ततः ॥ स्वयं नियोजयामास देवयोनिस्स्वकर्मणि ॥ ५५ ॥ अथ तद्बाधिता देवास्सर्वे शक्रपुरोगमाः ॥ मुने मां शरणं जग्मुरनाथा अतिविह्वलाः ॥ ५६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे तारकासुरतपोराज्यवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ ते निर्जरास्सर्वे सुप्रणम्य प्रजेश्वरम् ॥ तुष्टुवुः परया भक्त्या तारकेण प्रपीडिताः ॥ १ ॥ अहं श्रुत्वामरस्तुतिं यथार्थां हृदयंगमाम् ॥ सुप्रसन्नतरो भूत्वा प्रत्यवोचं दिवौकसः ॥ २ ॥ स्वागतं स्वाधिकारा वै निर्विघ्नाः संति वः सुराः ॥ किमर्थमागता यूय

[illegible] सर्वे वदंतु मे ॥३॥ इति श्रुत्वा वचो मे ते नत्वा सर्वे दिवौकसः॥ ऊचुर्नतका दीनास्तारकेण प्रपीडताः ॥४॥ देवा ऊचुः ॥ लोकेश तारको दैत्यो
[illegible] तेन तव वरेण [illegible] ॥ निरस्यास्मान्हठात्स्थानान्यग्रहीन्नो बलात्स्वयम्॥५॥ भवतः किंतु न ज्ञातं दुःखं यन्न उपस्थितम् ॥ तद्दुःखं नाशय क्षिप्रं त्वय ते
शरणं [illegible] निशं बाधतेऽस्मान्यत्र तत्रास्थितान्स वै ॥ पलायमानाः पश्यामो यत्र तत्रापि तारकम्॥७॥ तारकान्नश्च यद्दुःखं संभूतं सकले
श्वर ॥ तेन सर्वे वयं तात पीडिता विकलीकृताः॥ ८ ॥ अग्निर्यमोऽथ वरुणो निर्ऋतिर्वायुरेव च ॥ अन्ये दिक्पतयश्चापि सर्वे यद्वशगामिनः ॥९॥
सर्वे मनुष्यधर्माणस्सर्वैः परिकरैर्युताः ॥ सेवत तं महादैत्यं न स्वतंत्राः कदाचन ॥ १० ॥ एवं तेनार्दिता देवा वशगास्तस्य सर्वदा ॥ तदिच्छा
कार्य्यनिरतास्सव तस्यानुजीविनः॥ ११ ॥ यावत्यो वनितास्सर्वा य चाप्यप्सरसां गणाः ॥ सर्वांस्तानग्रहीद्दैत्यस्तारकोऽसौ महाबली ॥ १२ ॥ न
यज्ञास्संप्रवर्तंते न तपस्यंति तापसाः ॥ दानधर्मादिकं किंचिन्न लोकेषु प्रवर्त्तते ॥१३ ॥ तस्य सेनापतिः क्रौंचो महापाप्यस्ति दानवः ॥ स पाताल
तलं गत्वा बाधतेत्यनिशं प्रजाः ॥ १४ ॥ तेन नस्तारकेणेदं सकलं भुवनत्रयम् ॥ हृतं हठाज्जगद्धातः पापेनाकरुणात्मना ॥ १५ ॥ वयं च तत्र
यास्यामो यत्स्थानं त्वं विनिर्दिशेः ॥ स्वस्थास्तद्दारितास्तेन लोकनाथ सुरारिणा॥१६॥ त्वं नो गतिश्च शास्ता च धाता त्राता त्वमेव हि ॥ वयं सर्वे
तारकाख्यवह्नौ दग्धास्सुविह्वलाः ॥१७॥ तेन क्रूरा उपाया नस्सर्वे हतबलाः कृताः ॥ विकारे सांनिपाते वा वीर्यवंत्यौषधानि च॥ १८ ॥ यत्रास्माकं
जयाशा हि हरिचक्रे सुदर्शने॥ तत्कुंठितमभूत्तस्य कंठे पुष्पमिवार्पितम् ॥१९॥ ब्रह्मोवाच॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा निर्जराणामहं मुने॥ प्रत्यवोचं सुरान्सर्वां
स्तत्कालसदृशं वचः ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ममैव वचसा दैत्यस्तारकाख्यस्समेधितः ॥ न मत्तस्तस्य हननं युज्यते हि दिवौकसः ॥२१॥ ततो नैव
वधो योग्यो यतो वृद्धिमुपागतः ॥ विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसांप्रतम् ॥ २२ ॥ युष्माकं चाखिलं कार्यं कर्तुं योग्यो हि शंकरः ॥ किन्तु
स्वयं न शक्तो हि प्रतिकर्तुं प्रचोदितः ॥ २३ ॥ तारकाख्यस्तु पापेन स्वयमेष्यति संक्षयम् ॥ यथा यूयं मंविदध्वमुपदेशकरस्त्वहम् ॥ २४ ॥
न मया तारको वध्यो हरिणापि हरेण च ॥ नान्येनापि सुरैर्वापि मद्वरात्सत्यमुच्यते ॥२५॥ शिववीर्य्यसमुत्पन्नो यदि स्यात्तनयस्सुराः॥ स एव तार
काख्यस्य हंता दैत्यस्य नापरः॥२६॥ यमुपायमहं वच्मि तं कुरुध्वं सुरोत्तमाः॥ महादेव प्रसादेन सिद्धिमेष्यति सध्रुवम्॥२७॥ सती दाक्षायणी पूर्वं त्यक्त
देहा तु याभवत् ॥ सोत्पन्ना मेनकागर्भात्सा कथा विदिता हि वः ॥२८॥ तस्या अवश्यं गिरिशः करिष्यति करग्रहम्॥ तत्कुरुध्वमुपायं च तथापि त्रि
दिवौकसः ॥२९॥ तथा विधध्वं सुतरां तस्यां तु परियत्नतः॥ पार्वत्यां मेनकायां वै रेतःप्रतिनिपातने ॥ ३० ॥ तमूर्ध्वरेतसं शंभुं सैव प्रच्युतरेतसम् ॥

कर्तुं समर्था नान्यास्ति तथा काप्यबला बलात् ॥ ३१ ॥ सा सुता गिरिराजस्य सांप्रतं प्रौढयौवना । तपस्यंतं हिमगिरौ नित्यं संसेवते हरम् ॥ ॥३२॥ वाक्याद्धिमवतः काली स्वपितुर्हठतश्शिवा ॥ सखीभ्यां सेवते सार्द्धं ध्यानस्थं परमेश्वरम् ॥ ३३ ॥ तामग्रतोऽर्चमानां त्रैलोक्ये वरवर्णिनीम् ॥ ध्यानसक्तो महेशो हि मनसापि न हीयते ॥ ३४ ॥ भार्य्यां समीहेत यथा स कालीं चन्द्रशेखरः ॥ तथा विधध्वं त्रिदशा न चिरादेव यत्नतः ॥ ३५ ॥ स्थानं गत्वाथ दैत्यस्य तमहं तारकं ततः ॥ निवारयिष्ये कुहठात्स्वस्थानं गच्छतामराः ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वाहं सुरान्शीघ्रं तारकाख्यासुरस्य वै ॥ उपसंगम्य सुप्रीत्या समाभाष्येदमब्रवम् ॥ ३७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तेजस्सारमिमं स्वर्ग राज्यं त्वं परिपासि नः ॥ यदर्थं सुतपस्तप्तं वाञ्छसि त्वं ततोऽधिकम् ॥ ३८ ॥ वरश्चाप्यवरो दत्तो न मया स्वर्गराज्यता ॥ तस्मात्स्वर्गं परित्यज्य क्षितौ राज्यं समाचर ॥ ३९॥ देवयोग्यानि तत्रैव कार्य्याणि निखिलान्यपि ॥ भविष्यंत्यसुर श्रेष्ठ नात्र कार्य्या विचारणा ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वाहं च संबोध्यासुरं तं सकलेश्वरः ॥ स्मृत्वा शिवं च सशिवं तत्रांतर्धानमागतः ॥ ४१ ॥ तारकोऽपि परित्यज्य स्वर्गं क्षितिमथाभ्यगात्॥शोणिताख्यपुरे स्थित्वा सर्वराज्यं चकार सः ॥४२॥ देवास्सर्वेऽपि तच्छ्रुत्वा मद्वाक्यं सुप्रणम्य माम ॥ शक्रस्थानं ययुः प्रीत्या शक्रेण सुसमाहिताः ॥४३॥ तत्र गत्वा मिलित्वा च विचार्य्य च परस्परम् ॥ ते सर्वे मरुतः प्रीत्या मघवंतं वचोऽब्रुवन् ॥ ४४ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ शंभोर्य्यथा शिवायां वै रुचिर्जायेत कामतः ॥ मघवंस्ते प्रकर्तव्यं ब्रह्मोक्तं सर्वमेव तत् ॥ ४५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं सर्ववृत्तांतं विनिवेद्य सुरेश्वरम् ॥ जग्मुस्ते सर्वतो देवाः स्वं स्वं स्थानं मुदान्विताः ॥ ४६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे देवसांत्वनवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गतेषु तेषु देवेषु शक्रः सस्मार वै स्मरम् ॥ पीडितस्तारकेनातिदैत्येन च दुरात्मना ॥१॥ आगतस्तत्क्षणात्कामस्सवसंतो रतिप्रियः ॥ सावलेपो युतो रत्या त्रैलोक्यविजयी प्रभुः ॥ २ ॥ प्रणामं च ततः कृत्वा स्थित्वा तत्पुरतस्स्मरः ॥ महोन्नतमनास्तात सांजलिश्शक्रमब्रवीत् ॥ ३ ॥ ॥ काम उवाच ॥ किं कार्यं ते समुत्पन्नं स्मृतोऽहं केन हेतुना ॥ तत्त्वं कथय देवेश तत्कर्तुं समुपागतः ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कंदर्पस्य सुरेश्वरः ॥ उवाच वचनं प्रीत्या युक्तं युक्तमिति स्तुवन् ॥ ५ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥ तव साधु समारंभो यन्मे कार्य्यमुपस्थितम् ॥ तत्कर्तुमुद्यतोऽसि त्वं धन्योऽसि मकरध्वज ॥ ६ ॥ प्रस्तुतं शृणु मद्वाक्यं कथयामि तवाग्रतः ॥ मदीयं चैव यत्कार्य्यं त्वदीयं तन्न चान्यथा ॥ ७॥ मित्राणि मम संत्येव बहूनि सुमहांति च ॥ परं तु स्मर सन्मित्रं त्वत्तुल्यं न हि कुत्रचित्॥८॥जयार्थं मे द्वयं तात निर्मितं वज्रमुत्तमम् ॥ वज्रं च निष्फलं

३४५

स्वार्द्रे त्वं तु नैव कदाचन ॥ ९ ॥ यतो हितं प्रजायेत नः को नु प्रियः पर ॥ तस्मान्मित्रवरस्त्वं हि सत्कार्य्यं कर्तुमर्हसि ॥ [illegible] ॥ मम
दुःखं समुत्पन्नमसाध्यं चापि कालजम् ॥ केनापि नैव तच्छक्यं दूरीकर्तुं त्वया विना ॥ [illegible] ॥ दातुः परीक्षा दुर्भिक्षे रणे शूरस्य जायते ॥ आप
त्काले तु मित्रस्याशक्तौ स्त्रीणां कुलस्य हि ॥१२॥ विनये संकटे प्राप्तेऽवितथस्य [illegible] ॥ सुस्नेहस्य तथा तात नान्यथा सत्यमीरितम् ॥ १३ ॥
प्राप्तायां वै ममापत्तावद्वार्यायां [illegible] हि ॥ परीक्षा च त्वदीयाऽद्य मित्रवर्य भविष्यति [illegible]॥ न केवलं मदीयं च कार्य्यमस्ति सुखावहम् ॥ किं तु
सर्वसुरादीनां कार्य्यमेतन्न संशयः ॥ ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येतन्मघवद्वाक्यं श्रुत्वा तु मकरध्वजः ॥ उवाच प्रेमगंभीरं वाक्यं सुस्मितपूर्व
कम् ॥ १६ ॥ काम उवाच ॥ किमर्थमित्थं वदसि नोत्तरं [illegible] तव ॥ उपकृत्कृत्रिमं लोके दृश्यते कथ्यते न च ॥ १७ ॥ संकटे बहु यो ब्रूते
स किं कार्य्यं करिष्यति ॥ तथापि च महाराज कथयामि [illegible] प्रभो ॥ १८ ॥ पदं ते कर्षितुं यो वै तपस्तपति दारुणम् ॥ पातयिष्याम्यहं तं च
शत्रुं ते मित्र सर्वथा ॥ १९ ॥ क्षणेन भ्रंशयिष्यामि कटाक्षेण वरस्त्रियाः ॥ देवर्षिदानवादींश्च नराणां गणना न मे ॥ २० ॥ वज्रं तिष्ठतु दूरे व शस्त्रा
ण्यन्यान्यनेकशः॥ किं ते कार्यं करिष्यंति मयि मित्र उपस्थिते ॥२१॥ ब्रह्माणं वा हरिं वापि भ्रष्टं कुर्य्यां न संशयः॥ अन्येषां गणना नास्ति पातयेय
हरं त्वपि ॥२२॥ पंचैव मृदवो बाणास्ते च पुष्पमया [illegible] ॥ चापस्त्रिधा पुष्पमयः शिंजिनी भ्रमरान्विता ॥२३॥ बलं सुदयिता मे वसंतः सचिवः
स्मृतः ॥ अहं पञ्चबलो देवा मित्रं मम सुधानिधिः ॥ [illegible] ॥ सेनाधिपश्च शृंगारो हावभावाश्च सैनिकाः ॥ सर्वे मे मृदवः शक्र अहं चापि
तथाविधः ॥२५॥ [illegible] पूर्य्यते कार्य्यं धीमांस्तत्तेन योजयेत् ॥ मम योग्यं तु यत्कार्य्यं सर्वं तन्मे नियोजय ॥ २६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं तु
वचस्तस्य श्रुत्वा शक्रस्सुहर्षितः ॥ उवाच प्रणमन्वाचा [illegible] सुखावहम् ॥ २७ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ यत्कार्य्यं मनसोद्दिष्टं मया तात
मनोभव ॥ कर्तुं तत्त्वं समर्थोऽसि नान्यस्मात्तस्य सम्भवः ॥ [illegible] ॥ शृणु काम प्रवक्ष्यामि यथार्थं मित्रसत्तम ॥ यदर्थे च स्पृहा जाता तव चाद्य
मनोभव ॥ २९ ॥ तारकाख्यो महादैत्यो ब्रह्मणो वरमद्भुतम् ॥ अभूदजेयस्संप्राप्य सर्वेषामपि दुःखदः ॥३०॥ तेन संपीड्यते लोको नष्टा धर्मा ह्यने
कशः ॥ दुःखिता निर्जरास्सर्वे ऋषयश्च तथाखिलाः ॥३१॥ देवैश्च सकलैस्तेन कृतं युद्धं यथाबलम् ॥ सर्वेषां चायुधान्यत्र विफलान्यभवन्पुरा॥३२॥
भग्नः पाशो जलेशस्य हरिचक्रं सुदर्शनम्॥तत्कुण्ठितमभूत्तस्य कण्ठे क्षिप्तं च विष्णुना॥३३॥एतस्य मरणं प्रोक्तं प्रजेशेन दुरात्मनः॥शम्भोर्वीर्योद्भवा
द्बालान्महायोगीश्वरस्य हि ॥३४॥ एतत्कार्यं त्वया साधु कर्तव्यं सुप्रयत्नतः ॥ ततस्स्यान्मित्रवर्य्यातिदेवानां नः परं सुखम् ॥ ३५ ॥ ममापि

विहितं तस्मात्सर्वलोकसुखावहम् ॥ मित्रधर्मं हृदि स्मृत्वा कर्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ ३६ ॥ शंभुस्स गिरिराजे हि तपः परममास्थितः ॥ स प्रभुर्नापि कामेन स्वतंत्रः परमेश्वरः ॥ ३७ ॥ तत्समीपे च देवार्थं पार्वती स्वसखीयुता ॥ सेवमाना तिष्ठतीति पित्राज्ञप्ता मया श्रुतम् ॥ ३८ ॥ यथा तस्यां रुचिस्तस्य शिवस्य नियतात्मनः ॥ जायते नितरां मार तथा कार्यं त्वया ध्रुवम् ॥३९॥ इति कृत्वा कृती स्यास्त्वं सर्वं दुःखं विनङ्क्ष्यति ॥ लोके स्थायी प्रतापस्ते भविष्यति न चान्यथा ॥ ४० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्तस्स तु कामो हि प्रफुल्लमुखपंकजः ॥ प्रेम्णोवाचेति देवेशं करिष्यामि न संशयः ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा वचनं तस्मै तथेत्योमिति तद्वचः ॥ अग्रहीत्तरसा कामः शिवमायाविमोहितः ॥ ४२ ॥ यत्र योगीश्वरस्साक्षात्तप्यते परमं तपः ॥ जगाम तत्र सुप्रीतस्सदारस्सवसंतकः ॥ ४३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे शक्रकामसंवादवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तत्र गत्वा स्मरो गर्वी शिवमायाविमोहितः ॥ मोहकस्स मधोश्चादौ धर्मं विस्तारयन्स्थितः ॥१॥ वसंतस्य च यो धर्म्मः प्रससार स सर्वतः॥ तपःस्थाने महेशस्यौषधिप्रस्थे मुनीश्वर॥२॥ वनानि च प्रफुल्लानि पादपानां महामुने ॥ आसन्विशेषतस्तत्र तत्प्रभावान्मुनीश्वर ॥ ३ ॥ पुष्पाणि सहकाराणामशोकवनिकासु वै ॥ विरेजुस्सुस्मरोद्दीपकाणि सुरभीण्यपि ॥ ४ ॥ कैरवाणि च पुष्पाणि भ्रमराकलितानि च ॥ बभूवुर्मदनावेशकराणि च विशेषतः ॥ ५ ॥ सुकामोद्दीपनकरं कोकिलाकलकूजितम् ॥ आसीदतिसुरम्यं हि मनोहरमतिप्रियम् ॥ ६ ॥ भ्रमराणां तथा शब्दा विविधा अभवन्मुने ॥ मनोहराश्च सर्वेषां कामोद्दीपकरा अपि ॥ ७ ॥ चंद्रस्य विशदा कांतिर्विकीर्णा समंततः ॥ कामिनां कामिनीनां च दूतिका इव साभवत् ॥ ८ ॥ मानिनां प्रेरणायासीत्तत्काले कालदीपिका ॥ मारुतश्च सुखः साधो ववौ विरहिणोऽप्रियः ॥ ९ ॥ एवं वसंतविस्तारो मदनावेशकारकः ॥ वनौकसां तदा तत्र मुनीनां दुस्सहोऽत्यभूत् ॥ १० ॥ अचेतसामपि तदा कामासक्तिरभून्मुने ॥ सुचेतसां हि जीवानां सति किं वर्ण्यते कथा ॥ ११ ॥ एवं चकार स मधुस्स्वप्रभावं सुदुस्सहम् ॥ सर्वेषां चैव जीवानां कामोद्दीपनकारकः ॥ १२ ॥ अकालनिर्मितं तान्तं मधोर्वीक्ष्य हरस्तदा ॥ आश्चर्यं परमं मेने स्वलीलात्ततनुः प्रभुः ॥ १३ ॥ अथ लीलाकरस्तत्र तपः परमदुष्करम् ॥ ततापं स वशीशो हि हरो दुःखहरः प्रभुः ॥ १४ ॥ वसंते प्रसृते तत्र कामो रतिसमन्वितः ॥ चूतं बाणं समाकृष्य स्थितस्तद्वामपार्श्वतः ॥ १५ ॥ स्वप्रभावं वितस्तार मोहयन्सकलाञ्जनान् ॥ रत्या युक्तं तदा कामं दृष्ट्वा को वा न मोहितः ॥ १६ ॥ एवं प्रवृत्तौ शृंगारोऽपि गणैस्सह ॥ हावभावयुतस्तत्र प्रविवेश

यदा चाप्राप्तविवरस्तस्मिन्योगिवरे
हरांतिकम् ॥१७॥ मदनः प्रकटस्तत्र न्यवसच्चिरतो बहिः ॥ न दृष्टवांस्तदा शंभोश्छिद्रं येन प्रविश्यते ॥ १८॥ यदा चाप्राप्तविवरस्तस्मिन्योगिवरे
स्मरः ॥ महादेवस्तदा सोऽभून्महाभयविमोहितः ॥ १९ ॥ ज्वलज्ज्वालाग्निसंकाशभालनेत्रसमन्वितम् ॥ ध्यानस्थं शंकरं को वा समासादयितुं क्षमः
॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र सखीभ्यां संयुता शिवा ॥ जगाम शिवपूजार्थं नीत्वा पुष्पाण्यनेकशः ॥ २१ ॥ पृथिव्यां यादृशं लोकैस्सौंदर्यं वर्ण्यते
महत् ॥ तत्सर्वमधिकं तस्यां पार्वत्यामस्ति निश्चितम् ॥२२॥ आर्तवानि सुपुष्पाणि धृतानि च तया यदा ॥ तत्सौंदर्यं कथं वर्ण्यमपि वर्षशतैरपि
॥ २३ ॥ यदा शिवसमीपे तु गता सा पर्वतात्मजा ॥ तदैव शंकरो ध्यानं त्यक्त्वा क्षणमवस्थितः ॥ २४ ॥ तच्छिद्रं प्राप्य मदनः प्रथमं हर्षणेन तु॥
बाणेन हर्षयामास पार्श्वस्थं चन्द्रशेखरम् ॥ २५ ॥ शृंगारैश्च तदा भावैस्सहिता पार्वती हरम् ॥ जगाम कामसाहाय्ये मुने सुगंधिना सह ॥ २६ ॥
तदेवाकृष्य तच्चापं रुच्यर्थं शूलपाणिनः ॥ द्रुतं पुष्पशरं तस्मै स्मरोऽमुंचत्सुसंयतः ॥ २७ ॥ यथा निरंतरं नित्यमागच्छति तथा शिवम् ॥ तन्नम
स्कृत्य तत्पूजां कृत्वा तत्पुरतः स्थिता ॥ २८ ॥ सा दृष्टा पार्वती तत्र प्रभुणा गिरिशेन हि ॥ विवृण्वती तदांगानि स्त्रीस्वभावात्सुलज्जया ॥ २९ ॥
सुसंस्मृत्य वरं तस्या विधिदत्तं पुरा प्रभुः ॥ शिवोऽपि वर्णयामास तदंगानि मुदा मुने ॥३०॥ शिव उवाच॥किं मुखं किं शशांकश्च किं नेत्रे चोत्प
ले च किम्॥भ्रुकुट्यौ धनुषी चैते कंदर्पस्य महात्मनः ॥३१॥ अधरः किं च बिंबं किं किं नासा शुकचंचुका ॥ किं स्वरः कोकिलालापः किं मध्यं
चाथ वेदिका ॥३२॥ किं गतिर्वर्ण्यते ह्यस्याः किं रूपं वर्ण्यते मुहुः ॥ पुष्पाणि किं च वर्ण्यंते वस्त्राणि च तथा पुनः ॥३३॥ लालित्यं चारु यत्सृष्टौ
तदेवात्र विनिर्मितम् ॥ सर्वथा रमणीयानि सर्वांगानि न संशयः ॥३४॥ अहो धन्यतरा चेयं पार्वत्यद्भुतरूपिणी ॥ एतत्समा न त्रैलोक्ये नारी का
पि सुरूपिणी ॥३५॥ सुलावण्यनिधिश्चेयमद्भुतांगानि बिभ्रती ॥ विमोहिनी मुनीनां च महासुखविवर्द्धिनी ॥३६॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वर्णयित्वा
तु तदंगानि मुहुर्मुहुः ॥ विधिदत्तवराध्यासाद्विरस्तु विरराम ह ॥३७॥ हस्तं वस्त्रांतरे यावद्चालयत शंकरः ॥ स्त्रीस्वभावाच्च सा तत्र लज्जिता दूरतो
गता ॥३८॥ विवृण्वती निजांगानि पश्यंती च मुहुर्मुहुः ॥ सुवीक्षणैर्हावभावैस्सुस्मिताभूच्छिवा मुने ॥३९॥ एवं चेष्टां तदा दृष्ट्वा शंभुर्मोहमुपागतः॥
उवाच वचनं चैव महालीलो महेश्वरः॥४०॥ अस्या दर्शनमात्रेण महानंदो भवत्यलम्॥यदालिंगनमेतस्याः कुर्य्यां किन्तु ततस्सुखम्॥४१॥क्षणमात्रं
विचार्य्येत्थं संपूज्य गिरिजां ततः ॥ प्रबुद्धस्स महायोगी सुविरक्तो जगाविति ॥४२॥ किं जातं चरितं चित्रं किमहं मोहमागतः ॥ कामेन विकृतश्चा
द्य भूत्वापि प्रभुरीश्वरः ॥ ४३ ॥ ईश्वरोऽहं यदीच्छेयं परांगस्पर्शनं खलु ॥ तर्हि कोऽन्योऽक्षमः क्षुद्रः किं किं नैव करिष्यति ॥ ४४॥ एवं वैराग्यमा

साद्य पर्य्यंकासादनं च तत् ॥ वारयामास सवात्मा परेशः किं पतेदिह ॥ ४९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीय पार्वतीखण्डे कामकृतविकारवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन् विधे महाभाग किं जातं तदनंतरम् ॥ कथय त्वं प्रसादेन तां कथां पापनाशिनीम् ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रूयतां सा कथा तात यज्जातं तदनंतरम् ॥ तव स्नेहात्प्रवक्ष्यामि शिवलीलां मुदावहाम् ॥ २ ॥ धैर्यस्य व्यसनं दृष्ट्वा महायोगी महेश्वरः ॥ विचिचिंत मनस्येवं विस्मितोऽति ततः परम् ॥३॥ शिव उवाच ॥ किमु विघ्नाः समुत्पन्नाः कुर्वतस्तप उत्तमम् ॥ केन मे विकृतं चित्तं कृतमत्र कुकर्मिणा ॥ ४ ॥ कुवर्णनं मया प्रीत्या परस्त्र्युपरि वै कृतम् ॥ जातो धर्मविरोधोऽत्र श्रुतिसीमा विलंघिता ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ विचिंत्येत्थं महायोगी परमेशस्सतां गतिः ॥ दिशो विलोकयामास परितश्शंकितस्तदा ॥ ६ ॥ वामभागे स्थितं कामं ददर्शाकृष्टबाणकम् ॥ स्वशरं क्षेप्तुकामं हि गर्वितं मूढचेतसम् ॥ ७ ॥ तं दृष्ट्वा तादृशं कामं गिरीशस्य परात्मनः ॥ संजातः क्रोधसंमर्दस्तत्क्षणादपि नारद ॥ ८ ॥ कामः स्थितोऽन्तरिक्षे स धृत्वा तत्सशरं धनुः ॥ चिक्षेपास्त्रं दुर्निवारममोघं शंकरे मुने ॥ ९ ॥ बभूवामोघमस्त्रं तु मोघं तत्परमात्मनि ॥ समशाम्यत्ततस्तस्मिन्संक्रुद्धे परमेश्वरे ॥ १० ॥ मोघीभूते शिवे स्वेऽस्त्रे भयमापाशु मन्मथः ॥ चकंपे च पुरः स्थित्वा दृष्ट्वा मृत्युंजयं प्रभुम् ॥ ११ ॥ सस्मार त्रिदशान्सर्वाञ्छक्रादीन्भयविह्वलः ॥ स स्मरो मुनिशार्दूल स्वप्रयासे निरर्थके ॥ १२ ॥ कामेन सुस्मृता देवाश्शक्राद्यास्ते मुनीश्वर ॥ आययुः सकलास्ते हि शंभुं नत्वा च तुष्टुवुः ॥ १३ ॥ स्तुतिं कुर्वत्सु देवेषु क्रुद्धस्याति हरस्य हि ॥ तृतीयात्तस्य नेत्राद्वै निस्ससार ततो महान् ॥ १४ ॥ ललाटमध्यगात्तस्मात्स वह्निर्द्रुतसम्भवः ॥ जज्वालोर्द्ध्वशिखो दीप्तः प्रलयाग्निसमप्रभः ॥ १५ ॥ उत्पत्य गगने तूर्णं निपत्य धरणीतले ॥ भ्रामंभ्रामं स्वपरितः पपात मेदिनीं परि ॥ १६ ॥ भस्मसात्कृतवान्साधो मदनं तावदेव हि ॥ यावच्च मरुतां वाचः क्षम्यतां क्षम्यतामिति ॥ १७ ॥ हते तस्मिन्स्मरे वीरे देवा दुःखमुपागताः ॥ रुरुदुर्विह्वलाश्चातिक्रोशंतः किमभूदिति ॥१८॥ श्वेतांगा विकृतात्मा च गिरिराजसुता तदा ॥ जगाम मंदिरं स्वं च समादाय सखीजनम् ॥ १९ ॥ क्षणमात्रं रतिस्तत्र विसंज्ञा सोऽभवत्तदा ॥ भर्तृमृत्युजदुःखेन पतिता सा मृता इव ॥ ॥ २० ॥ जातायां चैव संज्ञायां रतिरत्यंतविह्वला ॥ विललाप तदा तत्रोच्चरंती विविधं वचः ॥ २१ ॥ ॥ रतिरुवाच ॥ किं करोमि क्व गच्छामि किं कृतं दैवतैरिह ॥ मत्स्वामिनं समाहूय नाशयामासुरुद्धतम् ॥२२॥ हा हा नाथ स्मर स्वामिन्प्राणप्रिय सुखप्रद ॥ इदं तु किमभूदत्र हा हा प्रिय प्रियेति च ॥ २३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थं विलपती सा तु वदंती बहुधा वचः ॥ हस्तौ पादौ तदास्फाल्य केशानत्रोटयत्तदा ॥ २४ ॥ तद्वि

लापं तदा श्रुत्वा तत्र सर्वे वनेचराः ॥ अभवन्दुःखितास्सर्वे स्थावरा अपि नारद ॥ २५ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र देवाश्शक्रादयोऽखिलाः॥रतिमूचुस्स
माश्वास्य संस्मरंतो महेश्वरम् ॥ २६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ किंचिद्भस्म गृहीत्वा तु रक्ष यत्नाद्भयं त्यज ॥ जीवयिष्यति स स्वामी लप्स्यसे त्वं पुनः
प्रियम् ॥ २७ ॥ सुखदाता न कोऽप्यस्ति दुःखदाता न कश्चन ॥ सर्वोऽपि स्वकृतं भुंक्ते देवाञ्शोचसि वै वृथा ॥ २८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
इत्याश्वास्य रतिं देवास्सर्वे शिवमुपागताः ॥ सुप्रसाद्य शिवं भक्त्या वचनं चेदमब्रुवन् ॥ २९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ भगवञ्छ्रूयतामे
तद्वचनं नश्शुभं प्रभो ॥ कृपां कृत्वा महेशान शरणागतवत्सल ॥ ३० ॥ सुविचार्य सुप्रीत्या कृतिं कामस्य शंकर ॥ कामे
नैतत्कृतं यत्र न स्वार्थं तन्महेश्वर ॥ ३१ ॥ दुष्टेन पीडितैर्देवैस्तारकेणाखिलैर्विभो ॥ कर्म तत्कारितं नाथ नान्यथा विद्धि
शंकर ॥ ३२ ॥ रतिरेकाकिनी देव विलापं दुःखिता सती ॥ करोति गिरिश त्वं च तामाश्वासय सर्वद ॥ ३३ ॥ संहारं
कर्तुकामोऽसि क्रोधेनानेन शंकर ॥ दैवतैस्सह सर्वेषां हतवांस्तं यदि स्मरम् ॥ ३४ ॥ दुःखं तस्या रतेर्दृष्ट्वा नष्टप्रायाश्च देवताः ॥ तस्मात्त्वया च
कर्तव्यं रत्याश्शोकापनोदनम् ॥३५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां प्रसन्नो भगवाञ्छिवः ॥ देवानां सकलानां च वचनं चेदमब्रवीत् ॥३६॥
॥ शिव उवाच ॥ ॥ देवाश्च ऋषयस्सर्वे मद्वचश्शृणुतादरात् ॥ मत्कोपेन न यज्जातं तत्तथा नान्यथा भवेत् ॥ ३७ ॥ अनंगस्तावदेव स्यात्कामो
रतिपतिः प्रभुः ॥ यावच्चावतरेत्कृष्णो धरण्यां रुक्मिणीपतिः ॥ ३८ ॥ द्वारकायां यदा स्थित्वा पुत्रानुत्पादयिष्यति ॥ तदा कृष्णस्तु रुक्मिण्यां
काममुत्पादयिष्यति ॥ ३९ ॥ प्रद्युम्ननाम तस्यैव भविष्यति न संशयः ॥ जातमात्रं तु तं पुत्रं शंबरस्संहरिष्यति ॥ ४० ॥ हृत्वा प्रास्य समुद्रे तं
शंबरो दानवोत्तमः ॥ मृतं ज्ञात्वा वृथा मूढो नगरं स्वं गमिष्यति ॥ ४१ ॥ तावच्च नगरं तस्य रते स्थेयं यथासुखम् ॥ तत्रैव स्वपतेः प्राप्तिः
प्रद्युम्नस्य भविष्यति ॥ ४२ ॥ तत्र कामो मिलित्वा तं हत्वा शम्बरमाहवे ॥ भविष्यति सुखी देवाः प्रद्युम्नाख्यस्स्वकामिनीम् ॥ ४३ ॥ तदीयं
चैव यद्द्रव्यं नीत्वा स नगरं पुनः ॥ गमिष्यति तया सार्द्धं देवास्सत्यं वचो मम ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचश्शम्भोर्देवा ऊचुः
प्रणम्य तम् ॥ किंचिदुच्छ्वसिताश्चित्ते करौ बद्ध्वा नतांगकाः ॥ ४५ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ देवदेव महादेव करुणासागर प्रभो ॥ शीघ्रं जीवय
कामं त्वं रक्ष प्राणान्रतेर्हर ॥ ४६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्यामरवचः प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ पुनर्बभाषे करुणासागरस्सकलेश्वरः ॥ ४७ ॥
॥ शिव उवाच ॥ ॥ हे देवास्सुप्रसन्नोऽस्मि जीवयिष्यामि चांतरे ॥ कामः स मद्गणो भूत्वा विहरिष्यति नित्यशः ॥ ४८ ॥ नाख्येयमिदमाख्यानं

कस्यचित्पुरतस्सुराः ॥ गच्छत स्वस्थलं दुःखं नाशयिष्यामि सर्वतः ॥ ४९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे रुद्रो देवानां स्तुवतां तदा ॥ सर्वे देवास्सुप्रसन्ना बभूवुर्गतविस्मयाः॥ ५० ॥ ततस्तां च समाश्वास्य रुद्रस्य वचने स्थिताः ॥ उक्ता वचस्तदीयं च स्वं स्वं धाम ययुर्मुने ॥ ५१ ॥ कामपत्नी समादिष्टं नगरं सा गता तदा ॥ प्रतीक्षमाणा तं कालं रुद्रादिष्टं मुनीश्वर ॥ ५२ ॥ ॥ ॥ इति श्री शिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे कामनाशवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ विधे नेत्रसमुद्भूत वह्निज्वाला हरस्य सा ॥ गता कुत्र वद त्वं तच्चरित्रं शशिमौलिनः ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यदा भस्म चकाराशु तृतीयनयनानलः ॥ शम्भोः कामं प्रजज्वाल सर्वतोविफलस्तदा ॥ २ ॥ हाहाकारो महानासीत्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ सर्वदेवर्षयस्तात शरणं मां ययुर्द्रुतम् ॥ ३ ॥ सर्वे निवेदयामासुस्तद्दुःखं मह्यमाकुलाः ॥ सुप्रणम्य सुसंस्तूय करौ बद्ध्वा नताननाः ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वाहं शिवं स्मृत्वा तद्धेतुं सुविमृश्य च ॥ गतस्तत्र विनीतात्मा त्रिलोकावनहेतवे॥ ५ ॥ संदग्धुकामः स शुचिज्ज्वालामालातिदीपितः ॥ स्तंभितोऽरं मया शंभुप्रसादात्ससुतेजसा ॥ ६ ॥ अथ क्रोधमयं वह्निं दग्धुकामं जगत्रयम् ॥ वाडवांतकमार्षं च सौम्यज्वालामुखं मुने ॥ ७ ॥ तं वाडवतनुमहं समादाय शिवेच्छया ॥ सागरं समगां लोकहिताय जगतां पतिः ॥८॥ आगतं मां समालोच्य सागरस्सांजलिर्मुने ॥ धृत्वा च पौरुषं रूपमागतस्संनिधिं मम ॥ ९ ॥ सुप्रणम्याथ मां सिंधुस्संस्तूय च यथाविधि ॥ स मामुवाच सुप्रीत्या सर्वलोकपितामहम् ॥ १० ॥ सागर उवाच ॥ किमर्थमागतोऽसि त्वं ब्रह्मन्नत्राखिलाधिप ॥ तन्निदेशय सुप्रीत्या मत्वा मां च स्वसेवकम् ॥ ११ ॥ अथाहं सागरवचश्श्रुत्वा प्रीतिपुरस्सरम् ॥ प्रावोचं शंकरं स्मृत्वा लौकिकं हितमावहन् ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु तात महाधीमन्सर्वलोकहितावह ॥ वच्म्यहं प्रीतितस्सिंधो शिवेच्छाप्रेरितो हृदा ॥१३॥ अयं क्रोधो महेशस्य वाडवात्मा महाप्रभुः ॥ दग्ध्वा कामं द्रुतं सर्वं दग्धुकामोऽभवत्ततः ॥ १४ ॥ प्रार्थितोऽहं सुरैश्शीघ्रं पीडितैश्शंकरेच्छया ॥ तत्रागत्य द्रुतं तं वै तात स्तंभितवाञ्शुचिम् ॥ १५ ॥ वाडवं रूपमाधत्त तमादायागतोऽत्र ह ॥ निर्दिशामि जलाधार त्वामहं करुणाकरः ॥ १६ ॥ अयं क्रोधी महेशस्य वाडवं रूपमाश्रितः ॥ ज्वालामुखस्त्वया धार्यो यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १७ ॥ यदात्राहं समागम्य वत्स्यामि सरितां पते ॥ तदा त्वया परित्याज्यः क्रोधोऽयं शांकरोऽद्भुतः ॥ १८ ॥ भोजनं तोयमेतस्य तव नित्यं भविष्यति ॥ यत्नादेवावधार्योऽयं यथा नोपैति चांतरम् ॥ १९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्तो हि मया सिंधुरंगीचक्रे तदा ध्रुवम् ॥ ग्रहीतुं वाडवं वह्निं रौद्रं चाशक्यमन्यतः ॥ २० ॥ ततः प्रविष्टो

जलधौ स वाडवतनुश्शुचिः ॥ वार्योघान्सुदहंस्तस्य ज्वालामालाभिदीपितः ॥ २१ ॥ ततस्संतुष्टचेतस्कस्त्वं धामाहं गतो मुने ॥ अंतर्धानमगा
त्सिधुर्दिव्यरूपः प्रणम्य माम् ॥ २२ ॥ स्वास्थ्यं प्राप जगत्सर्वं निर्मुक्तं तद्भवाद्भयात् ॥ देवा बभूवुः सुखिनो मुनयश्च महामुने ॥
॥ २३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे वडवानलचरितवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥
॥ २० ॥ नारद उवाच ॥ विधे तात महाप्राज्ञ विष्णुशिष्य त्रिलोककृत् ॥ अद्भुतेयं कथा प्रोक्ता शंकरस्य महात्मनः ॥
॥ १ ॥ भस्मीभूते स्मरे शंभुतृतीयनयनाग्निना ॥ तस्मिन्प्रविष्टे जलधौ वद त्वं किमभूत्ततः ॥ २ ॥ किं चकार ततो देवी पार्वती
कुधरात्मजा ॥ गता कुत्र सखीभ्यां सा तद्वदाद्य दयानिधे ॥ ३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु तात महाप्राज्ञ चरितं शशिमौलिनः ॥ महोतिका
रकस्यैव स्वामिनो मम चादरात् ॥ ४ ॥ यदादहच्छंभुनेत्रोद्भवो हि मदनं शुचिः ॥ महाशब्दोऽद्भुतोऽभूद्वै येनाकाशः प्रपूरितः ॥ ५ ॥ तेन शब्देन
महता कामं दग्धं समीक्ष्य च ॥ सखीभ्यां सह भीता सा ययौ स्वगृहमाकुला ॥ ६ ॥ तेन शब्देन हिमवान्परिवारसमन्वितः ॥ विस्मितोऽभूदति
क्लिष्टस्सुतां स्मृत्वा गतां ततः ॥ ७ ॥ जगाम शोकं शैलेशः सुतां दृष्ट्वातिविह्वलाम् ॥ रुदंतीं शंभुविरहादाससादाचलेश्वरः ॥ ८ ॥ आसाद्य
पाणिना तस्या मार्जयन्नयनद्वयम् ॥ मा बिभीहि शिवेऽरोदीरित्युक्त्वा तां तदाग्रहीत् ॥ ९ ॥ क्रोडे कृत्वा सुतां शीघ्रं हिमवानचलेश्वरः ॥ स्वमा
लयमथानिन्ये सांत्वयन्नतिविह्वलाम् ॥ १० ॥ अंतर्हिते स्मरं दग्ध्वा हरे तद्विरहाच्छिवा ॥ विकलाभूद्भृशं सा वै लेभे शर्म न कुत्रचित् ॥ ११ ॥
पितुर्गृहं तदा गत्वा मिलित्वा मातरं शिवा ॥ पुनर्जातं तदा मेने स्वात्मानं सा धरात्मजा ॥ १२ ॥ निनिंद च स्वरूपं सा हा हतास्मीत्यथाब्र
वीत् ॥ सखीभिर्बोधिता चापि न बुबोध गिरींद्रजा॥१३॥स्वपती च पिबंती च मा स्नाती गच्छती शिवा ॥ तिष्ठती च सखीमध्ये न किंचित्सुख
माप ह ॥ १४ ॥ धिक्स्वरूपं मदीयं च तथा जन्म च कर्म्म च ॥ इति ब्रुवंती सततं स्मरंती हरचेष्टितम् ॥ १५ ॥ एवं सा पार्वती शंभुविरहोत्क्लि
ष्टमानसा ॥ सुखं न लेभे किंचिद्वाऽब्रवीच्छिवशिवेति च ॥ १६ ॥ निवसंती पितुर्गेहे पिनाकिगतचेतना ॥ शुशोचाथ शिवा तात मुमोह च मुहु
र्मुहुः ॥ १७ ॥ शैलाधिराजोऽप्यथ मेनकापि मैनाकमुख्यास्तनयाश्च सर्वे ॥ तां सांत्वयामासुरदीनसत्त्वा हरं विसस्मार तथापि नो सा ॥ १८ ॥
अथ देवमुने धीमन्हिमवत्प्रस्थ स्तरे तदा ॥ नियोजितो बलभिदागमस्त्वं कामचारतः ॥ १९ ॥ ततस्त्वं पूजितस्तेन भूधरेण महात्मना ॥
कुशलं पृष्टवांस्तं वै तदाविष्टो वरासने ॥ २० ॥ ततः प्रोवाच शैलेशः कन्याचरितमादितः ॥ हरसेवान्वितं कामदहनं च हरेण ह ॥

॥ २१ ॥ श्रुत्वावोचो मुने त्वं तु तं शैलेशं शिवं भज ॥ तमामंत्र्योदतिष्ठस्त्वं संस्मृत्य मनसा शिवम् ॥ २२ ॥ तं समुत्सृज्य रहसि कालीं तामगमस्त्वरा ॥ लोकोपकारकरको ज्ञानी त्वं मुने शिववल्लभः ॥ २३ ॥ आसाद्य कालीं संबोध्य तद्धिते स्थित आदरात् ॥ अवोचस्त्वं वचस्तथ्यं सर्वेषां ज्ञानिनां वरः ॥ २४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ शृणु कालि वचो मे हि सत्यं वच्मि दयारतः ॥ सर्वथा ते हितकरं निर्विकारं सुकामदम् ॥ २५ ॥ सेवितश्च महादेवस्त्वयेह तपसा विना ॥ गर्ववत्या यदध्वंसीदीनानुग्रहकारकः ॥ २६ ॥ विरक्तश्च स ते स्वामी महायोगी महेश्वरः ॥ विसृष्टवान्स्मरं दग्ध्वा त्वां शिवे भक्तवत्सलः ॥ २७ ॥ तस्मात्त्वं सुतपोयुक्ता चिरमाराधयेश्वरम् ॥ तपसा संस्कृतां रुद्रस्स द्वितीयां करिष्यति ॥ २८ ॥ त्वं चापि शंकरं शम्भुं न त्यक्ष्यसि कदाचन ॥ नान्यं पतिं हठादेवि ग्रहीष्यसि शिवादृते ॥ २९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्ते हि मुने सा भूधरात्मजा ॥ किंचिदुच्छ्वसिता काली प्राह त्वां सांजलिर्मुदा ॥ ३० ॥ शिवोवाच ॥ ॥ त्वं तु सर्वज्ञ जगतामुपकारकर प्रभो ॥ रुद्रस्याराधनार्थाय मंत्रं देहि मुने हि मे ॥ ३१ ॥ न सिद्ध्यति क्रिया कापि सर्वेषां सद्गुरुं विना ॥ मया श्रुता पुरा सत्यं श्रुतिरेषा सनातनी ॥ ३२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्याः पार्वत्या मुनिसत्तमः ॥ पंचाक्षरं शम्भुमन्त्रं विधिपूर्वमुपादिशः ॥ ३३ ॥ अवोचश्च वचस्तां त्वं श्रद्धामुत्पादयन्मुने ॥ प्रभावं मन्त्रराजस्य तस्य सर्वाधिकं मुने ॥ ३४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ शृणु देवि मनोरस्य प्रभावं परमाद्भुतम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण शंकरस्सुप्रसीदति ॥ ३५ ॥ मन्त्रोऽयं सर्वमंत्राणामधिराजश्च कामदः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदोऽत्यंतं शंकरस्य महाप्रियः ॥ ३६ ॥ सुभगे येन जप्तेन विधिना सोऽचिराद् द्रुतम् ॥ आराधितस्ते प्रत्यक्षो भविष्यति शिवो ध्रुवम् ॥ ३७ ॥ चिंतयंती च तद्रूपं नियमस्था शराक्षरम् ॥ जप मन्त्रं शिवे त्वं हि संतुष्यति शिवो द्रुतम् ॥ ३८ ॥ एवं कुरु तपस्साध्वि तपस्साध्यो महेश्वरः ॥ तपस्येव फलं सर्वैः प्राप्यते नान्यथा क्वचित् ॥ ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा तदा कालीं नारद त्वं शिवप्रियः ॥ यादृच्छिकोऽगमस्त्वं तु स्वर्गं देवहिते रतः ॥ ४० ॥ पार्वती च तदा श्रुत्वा वचनं तव नारद ॥ सुप्रसन्ना तदा प्राप पंचाक्षरमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे नारदोपदेशो नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ त्वयि देवमुने याते पार्वती हृष्टमानसा ॥ तपस्साध्यं हरं मेने तपोर्थं मन आदधे ॥ १ ॥ ततः सख्यौ समादाय जयां च विजयां तथा ॥ मातरं पितरं चैव सखीभ्यां पर्यपृच्छत ॥ २ ॥ प्रथमं पितरं गत्वा हिमवन्तं नगेश्वरम् ॥ पर्यपृच्छत्सुप्रणम्य विनयेन समन्विता ॥ ३ ॥ ॥ सख्यावूचतुः ॥ ॥ हिमवञ्छ्रूयतां पुत्रीवचनं कथ्यतेऽधुना ॥ सा स्वयं चैव देहस्य

रूपस्यापि तथा पुनः ॥ ४ ॥ भवतो हि कुलस्यास्य साफल्यं कर्तुमिच्छति ॥ तपसा साधनीयोऽसौ नान्यथा दृश्यतां व्रजेत् ॥ ५ ॥ तस्मात् पर्वतश्रेष्ठ देयाज्ञा भवताधुना ॥ तपः करोतु गिरिजा वनं गत्वेति सादरम् ॥ ६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं च तदा पृष्टस्सखीभ्यां मुनिसत्तम ॥ पार्वत्याः सुविचार्याथ गिरिराजोऽब्रवीदिदम् ॥ ७ ॥ हिमालय उवाच ॥ मह्यं च रोचतेऽत्यर्थं मेनायै रुच्यतां पुनः ॥ यथेदं भवितव्यं च किमतः परमुत्तमम् ॥ ८ ॥ साफल्यं तु मदीयस्य कुलस्य च न संशयः ॥ मात्रे तु रुच्यते चेद्धि ततश्शुभतरं तु किम् ॥ ९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं पित्रा प्रोक्तं श्रुत्वा तु ते तदा ॥ जग्मतुर्मातरं सख्यौ तदाज्ञप्ते तया सह ॥ १० ॥ गत्वा तु मातरं तस्याः पार्वत्यास्ते च नारद ॥ सुप्रणम्य करौ बद्ध्वोचतुर्वचनमादरात् ॥ ११ ॥ सख्यावूचतुः ॥ मातस्त्वं वचनं पुत्र्याः शृणु देवि नमोऽस्तु ते ॥ सुप्रसन्नतया तद्धि श्रुत्वा कर्तुमिहार्हसि ॥ १२ ॥ तप्तुकामा तु ते पुत्री शिवार्थं परमं तपः ॥ प्राप्तानुज्ञा पितुश्चैव तुभ्यं च परिपृच्छति ॥ १३ ॥ इयं स्वरूपसाफल्यं कर्तुकामा पतिव्रते ॥ त्वदाज्ञा यदि जायेत तप्यते च तथा तपः ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा च ततस्सख्यौ तूष्णीमास्तां मुनीश्वर ॥ नांगीचकार मेना सा तद्वाक्यं खिन्नमानसा ॥ १५ ॥ ततस्सा पार्वती प्राह स्वयमेवाथ मातरम् ॥ करौ बद्ध्वा विनीतात्मा स्मृत्वा शिवपदांबुजम् ॥ १६ ॥ पार्वत्युवाच ॥ मातस्तप्तुं गमिष्यामि प्रातः प्राप्तुं महेश्वरम् ॥ अनुजानीहि मां गंतुं तपसेऽद्य तपोवनम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचः पुत्र्या मेना दुःखमुपागता ॥ सोपाहूय तदा पुत्रीमुवाच विकला सती ॥ १८ ॥ मेनोवाच ॥ दुःखितासि शिवे पुत्रि तपस्तप्तुं पुरा यदि ॥ तपश्चर गृहेऽद्य त्वं न बहिर्गच्छ पार्वति ॥ १९ ॥ कुत्र यासि तपः कर्तुं देवास्संति गृहे मम ॥ तीर्थानि च समस्तानि क्षेत्राणि विविधानि च ॥ २० ॥ कर्तव्यो न हठः पुत्रि गंतव्यं न बहिः क्वचित् साधितं किं त्वया पूर्वं पुनः किं साधयिष्यसि ॥ २१ ॥ शरीरं कोमलं वत्से तपस्तु कठिनं महत् ॥ एतस्मात्त्त्वया कार्य्यं तपोऽत्र न बहिर्व्रज ॥ २२ ॥ स्त्रीणां तपोवनगतिर्न श्रुता कामनार्थिनी ॥ तस्मात्त्वं पुत्रि मा कार्षीस्तपोऽर्थं गमनं प्रति ॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं बहुधा पुत्री तन्मात्रा विनिवारिता ॥ संवेदे न सुखं किंचिद्विनाराध्य महेश्वरम् ॥ २४ ॥ तपोनिषिद्धा तपसे वनं गंतुं च मेनया ॥ हेतुना तेन सोमेति नाम प्राप शिवा तदा ॥ २५ ॥ अथ तां दुःखितां ज्ञात्वा मेना शैलप्रिया शिवाम् ॥ निदेशं सा ददौ तस्याः पार्वत्यास्तपसे मुने ॥ २६ ॥ मातुराज्ञां च संप्राप्य सुव्रता मुनिसत्तम ॥ ततः स्वांते सुखं लेभे पार्वती स्मृतशंकरा ॥ ॥ २७ ॥ मातरं पितरं साथ प्रणिपत्य मुदा शिवा ॥ सखीभ्यां च शिवं स्मृत्वा तपस्तप्तुं समुद्गता ॥ २८ ॥ हित्वा मतान्यनेकानि वस्त्राणि विविधानि च ॥ वल्कलानि धृतान्याशु मौञ्जीं बद्ध्वा तु शोभनाम् ॥

॥ २९ ॥ हित्वा हारं तथा चर्म्म मृगस्य परमं धृतम् ॥ जगाम तपसे तत्र गंगावतरणं प्रति ॥ ३०॥ शंभुना कुर्वता ध्यानं यत्र दग्धो मनोभवः॥ गंगावतरणो नाम प्रस्थो हिमवतस्स च ॥ ३१ ॥ हरशून्योऽथ ददृशे स प्रस्थो हिमभूभृतः ॥ कालिका [illegible] पार्वत्या जगदम्बया ॥ ॥ ३२ ॥ यत्र स्थित्वा पुरा शंभुस्तप्तवांस्तु महत्तपः ॥ तत्र क्षणं तु सा स्थित्वा बभूव विरहार्दिता ॥ ३३ ॥ हा हरेति शिवा तत्र रुदती सा गिरेः सुता ॥ विललापातिदुःखार्ता चिंताशोकसमन्विता ॥ ३४ ॥ ततश्चिरेण सा मोहं धैर्यादुत्सृज्य पार्वती ॥ नियमायाभवत्तत्र दीक्षिता हिमवत्सुता ॥ ३५ ॥ तपश्चकार सा तत्र शृंगितीर्थे महोत्तमे ॥ गौरीशिखरनामासीत्तत्प्रसंगात्ततः [illegible] ॥ ३६ ॥ सुंदराश्च द्रुमास्तत्र पवित्राः शिवया मुने ॥ आरोपिताः परीक्षार्थं तपसः फलभागिनः ॥३७॥ भूमिशुद्धिं ततः कृत्वा वेदीं निर्माय सुन्दरी॥ तथा तपः समारब्धं मुनीनामपि दुष्करम्॥ ॥३८॥ निगृह्य मनसा सर्वाणीन्द्रियाणि सहाशु सा ॥ समीपस्थानिके तत्र चकार परमं तपः ॥३९॥ ग्रीष्मे च परितो वह्निं प्रज्वलंतं दिवानिशम्॥ कृत्वा तस्थौ च तन्मध्ये सततं जपती मनुम् ॥४०॥ सततं चैव वर्षासु स्थंडिले सुस्थिरासना ॥ शिलापृष्ठे च संसिक्ता बभूव जलधारया ॥४१ ॥ शीते जलांतरे शश्वत्तस्थौ सा भक्तितत्परा ॥ अनाहारा [illegible] नीहारेषु निशासु च ॥ ४२ ॥ एवं तपः प्रकुर्वाणा पंचाक्षरजपे रता ॥ दध्यौ शिवं शिवा तत्र सर्वकामफलप्रदम् ॥ ४३॥ [illegible] मुदा ॥ प्रत्यहं सावकाशे सा [illegible] ॥४४॥ वातश्च तथा शीतवृष्टिश्च विविधा तथा ॥ दुस्सहोऽपि तथा घर्मस्तया सेहे शुचित्तया ॥ ४५ ॥ दुःखं च विविधं तत्र गणितं न तया ततम् ॥ केवलं मन आधाय शिवे सासीत्स्थिता मुने ॥ ४६ ॥ प्रथमं फलभोगेन द्वितीयं पर्णभोजनैः ॥ तपः प्रकुर्वती देवी क्रमान्निन्येऽमिताः समाः॥ ४७ ॥ ततः पर्णान्यपि शिवा निरस्य हिमवत्सुता ॥ निराहाराभवद्देवी तपश्चरणसंरता ॥ ४८ ॥ आहारे त्यक्तपर्णाभूद्यस्माद्धिमवतः सुता ॥ तेन देवैरपर्णेति कथिता नामतः शिवा ॥ ४९ ॥ एकपादस्थिता सासीच्छिवं संस्मृत्य पार्वती ॥ पंचाक्षरं जपंती च मनुं तेपे तपो महत् ॥५० ॥चीरवल्कलसंवीता जटासंघातधारिणी ॥ शिवचिंतनसंसक्ता जिगाय तपसा मुनीन् ॥ ५१ ॥ एवं तस्यास्तपस्यन्त्या चिंतयंत्या महेश्वरम् ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि जग्मुः काल्यास्तपोवने ॥ ५२ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि यत्र तेपे तपो हरः ॥ तत्र क्षणमथोषित्वा चिंतयामास सा शिवा ॥ ५३ ॥ नियमस्थां महादेव किं मां जानासि नाधुना ॥ येनाहं सुचिरं तेन नानुयाता तपोरता ॥ ५४ ॥ लोके वेदे च गिरिशो मुनिभिर्गीयते सदा॥ शंकरस्त्वं हि सर्वज्ञस्सर्वात्मा सर्वदर्शनः ॥ ५५ ॥ सर्वभूतिप्रदो देवस्सर्वभावानुभावनः ॥ भक्ताभीष्टप्रदो नित्यं सर्वक्लेशनिवारणः ॥ ५६ ॥ सर्वकामान

३८०

परित्यज्य यदि चाहं वृषध्वजे ॥ अनुरक्ता तदा सोऽत्र संप्रसीदतु शंकरः ॥५७॥ यदि नारदतंत्रोक्तमंत्रो जप्तश्शराक्षरः ॥ सुभक्त्या विधिना नित्यं संप्रसीदतु शंकरः ॥५८॥ यदि भक्त्या शिवस्याहं निर्विकारा यथोदितम् ॥ सर्वेश्वरस्य चात्यंतं संप्रसीदतु शंकरः ॥ ५९ ॥ एवं चिंतयती नित्यं तेपे सा सुचिरं तपः ॥ अधोमुखी निर्विकारा जटावल्कलधारिणी ॥ ६० ॥ तथा तया तपस्तप्तं मुनीनामपि दुष्करम् ॥ स्मृत्वा च पुरुषास्तत्र परमं विस्मयं गताः ॥६१॥ तत्तपोदर्शनार्थं हि समाजग्मुश्च तेऽखिलाः ॥ धन्यात्निजान्मन्यमाना जगदुश्चेति सम्मताः ॥६२॥ महतां वृद्धिधर्म्मेषु गमनं श्रेय उच्यते ॥ प्रमाणं तपसो नास्ति मान्यो धर्म्मस्सदा बुधैः ॥ ६३॥ श्रुत्वा दृष्ट्वा तपोऽस्यास्तु किमन्यैः क्रियते तपः ॥ अस्मात्तपोऽधिकं लोके न भूतं न भविष्यति ॥ ६४ ॥ जल्पत इति ते सर्वे सुप्रशस्य शिवातपः ॥ जग्मुः स्वं धाम मुदिताः कठिनाङ्गाश्च ये ह्यपि ॥ ६५ ॥ अन्यच्छृणु महर्षे त्वं प्रभावं तपसोऽधुना ॥ पार्वत्या जगदंबायाः पराश्चर्य्यकरं महत् ॥६६॥ तदाश्रमगता ये च स्वभावेन विरोधिनः ॥ तेऽप्यासंस्तत्प्रभावेन विरोधरहितास्तदा ॥ ६७ ॥ सिंहा गावश्च सततं रागादिदोषसंयुताः ॥ तन्महिम्ना च ते तत्र नाबाधंत परस्परम् ॥ ६८ ॥ अथान्ये च मुनिश्रेष्ठ मार्ज्जारा मूषकादयः ॥ निसर्गाद्वैरिणो यत्र विक्रियंते स्म न क्वचित् ॥ ६९ ॥ वृक्षाश्च सफलास्तत्र तृणानि विविधानि च ॥ पुष्पाणि च विचित्राणि तत्रासन्मुनिसत्तम ॥ ७० ॥ तद्वनं च तदा सर्वं कैलासेनोपमान्वितम् ॥ जातं च तपसस्तस्यास्सिद्धिरूपमभूत्तदा ॥ ७१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे पार्वतीतपोवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं तपस्यां पार्वत्यां शिवप्राप्तौ मुनीश्वर ॥ चिरकालो व्यतीयाय प्रादुर्भूतो हरो नहि ॥ १ ॥ हिमालयस्तदागत्य पार्वतीं कृतनिश्चयाम् ॥ सभार्यस्ससुतामात्य उवाच परमेश्वरीम् ॥ २ ॥ हिमालय उवाच ॥ मा खिद्यतां महाभागे तपसानेन पार्वति ॥ रुद्रो न दृश्यते बालो विरक्तो नात्र संशयः ॥ ३ ॥ त्वं तन्वी सुकुमारांगी तपसा च विमोहिता ॥ भविष्यसि न संदेहस्सत्यं सत्यं वदामि ते ॥४॥ तस्मादुत्तिष्ठ चेहि त्वं स्वगृहं वरवर्णिनि ॥ किं तेन तव रुद्रेण येन दग्धः पुरा स्मरः ॥५॥ अतो हि निर्विकारत्वात्त्वामादातुं वरां हराः ॥ ना गमिष्यति देवेशि तं कथं प्रार्थयिष्यसि ॥६॥ गगनस्थो यथा चंद्रो ग्रहीतुं नहि शक्यते ॥ तथैव दुर्गमं शंभुं जानीहि त्वमिहानघे ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तथैव मेनया चोक्ता तथा सह्याद्रिणा सती ॥ मेरुणा मंदरेणैव मैनाकेन तथैव सा ॥ ८ ॥ एवमन्यैः क्षितिध्रैश्च क्रौंचादिभिरनातुरा ॥ तथैव गिरिजा प्रोक्ता नानावादविधायिभिः ॥ ९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं प्रोक्ता यदा तन्वी सा सर्वैस्तपसि स्थिता ॥ उवाच प्रहसंत्येव हिमवंतं शुचिस्मिता ॥१०॥ पार्वत्युवाच ॥ पुरा प्रोक्तं मया तात मातः किं

विस्मृतं त्वया ॥ अधुनापि [illegible] मम [illegible] ॥ ११ ॥ [illegible] महादेवो नन दग्धो रूपा स्मरः ॥ [illegible] भक्त [illegible] विस्मृतं [illegible] ॥ यदि [illegible] विचारय ॥ १३ ॥ दग्धो हि [illegible] ॥ १३ ॥ [illegible] एवं [illegible] ॥ [illegible] कवलेन हि ॥ १५ ॥ [illegible] हि [illegible] ॥ जानीध्वं हि महाभागास्तस्य [illegible] गिरेर्वनम ॥ [illegible] ॥ तूष्णीं बभूवाशु सुभाषिणी शिवा समंदर् पर्वतराजबालिका ॥ [illegible] ॥ १६ ॥ [illegible] गिरिजा [illegible] मेनां मेनाप्यहं [illegible] ॥ प्रसन्नवाला गिरिजा मुहुर्मुहुर्भृशविस्मिता हैमनगेश्वरादयः ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ [illegible] हि परीता [illegible] तपसा महता तेन तप्तमासीच्चराचरम् ॥ त्रैलोक्यं हि मुनि [illegible] ॥ तपस्ते [illegible] ॥ २० ॥ सप्रजापतयश्चैव गुह्य [illegible] ॥ तदा [illegible] सर्वे [illegible] चारणाः ॥ सिद्धास्साध्याश्च [illegible] विद्याधरमहोरगाः ॥ २० ॥ [illegible] सर्वदा [illegible] ॥ २१ ॥ [illegible] गुरुमामंत्र्य विह्वलाः ॥ सुमेरौ तप्तसर्वांगा विधि काश्च तथापरे ॥ [illegible] प्राप्ताः कारणं न विदुः स्म तत् ॥ २१ ॥ [illegible] ॥ उचुस्तत्वं [illegible] संस्तुय [illegible] मां हि ते ॥ २२ ॥ देवा [illegible] ॥ त्वया मा शरणं ययुः ॥ २३ ॥ तत्र गत्वा [illegible] विह्वला [illegible] ॥ [illegible] कारणं [illegible] महीसि नः प्रभो ॥ [illegible] सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ [illegible] न ज्ञातं कारणं विभो ॥ २४ ॥ [illegible] कारणं ब्रह्मन् ज्ञातुमर्हसि नः प्रभो ॥ [illegible] ॥ इत्याकर्ण्य [illegible] स्मृत्वा शिवं हृदा ॥ विचार्य मनसा सर्वं गिरिजायास्तपः [illegible] ॥ २५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य [illegible] ॥ हरं तत्कथयितुं क्षीराब्धिमगमं द्रुतम् ॥ २७ ॥ तत्र गत्वा हरिं दृष्ट्वा विलसंतं [illegible] ॥ २६ ॥ [illegible] ज्ञात्वा नः सर्वान्हि [illegible] ॥ त्राहि त्राहि महाविष्णो तप्तानश्शरणागतान्॥ तपसोग्रेण पार्वत्यास्तपंत्याः परमेण सुसमंते ॥ सुप्रणम्य सुसंस्तूय प्रावोचं सांजलिः [illegible] ॥ २८ ॥ [illegible] ॥ ३० ॥ विष्णुरुवाच ॥ ज्ञातं सर्वनिदानं मे हि ॥ २९ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषामस्मदादिदिवौकसाम ॥ शेषासने समाविष्टोऽस्मानुवाच रमेश्वरः ॥ ३० ॥ [illegible] ॥ ३१ ॥ महादेवं प्रार्थयामो गिरिजाप्रापणाय [illegible] ॥ पाणिग्रहा पार्वतीतपसोऽद्य वै ॥ युष्माभिस्सहितस्त्वद्य व्रजामि परमेश्वरम् ॥ ३१ ॥ [illegible] ॥ ३२ ॥ वरं दातुं शिवाय हि देवदेवः पिनाकधृक् ॥ यथा [illegible] तथैव करिष्यामोऽधुना हि तत् ॥ ३३ ॥ [illegible] लोकानां [illegible] ॥ ३२ ॥ [illegible] ॥ तपसोग्रेण संयुक्तोऽद्यास्ते परमसंगरः ॥ ३४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे ऊचु [illegible] यत्र रुद्रो महाप्रभुः ॥ तपसोग्रेण संयुक्तोऽद्यास्ते परमसंगरः ॥ ३४ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ [illegible] ॥ न यास्यामो [illegible] सुरादयः ॥ महाभीताः [illegible] ॥ ३५ ॥

वयं सर्वे विरूपाक्षं महाप्रभुम् ॥ ३६ ॥ यथा दग्धः पुरा तेन मदनो दुरतिक्रमः ॥ तथैव क्रोधयुक्तो नः स धक्ष्यति न संशयः ॥ ३७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तदाकर्ण्य वचस्तेषां शक्रादीनां रमेश्वरः ॥ सांत्वयंस्तान्सुरान्सर्वान्प्रोवाच स हरिर्मुने ॥ ३८ ॥ ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ हे सुरा मद्वचः प्रीत्या शृणुतादरतोऽखिलाः ॥ न वो धक्ष्यति स स्वामी देवानां भयनाशनः ॥ ३९ ॥ तस्माद्भवद्भिर्गंतव्यं मया सार्द्धं विचक्षणैः ॥ शंभुं शुभकरं मत्वा शरणं तस्य सुप्रभोः ॥४० ॥शिवं पुराणं पुरुषं ह्यधीशं वरेण्यरूपं हि परंपराणाम् ॥ तपो जुषाणं परमात्मरूपं परात्परं तं शरणं व्रजामः ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एवमुक्तास्तदा देवा विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ जग्मुस्सर्वे तेन सह द्रष्टुकामाः पिनाकिनम् ॥ ४२ ॥ प्रथमं शैलपुत्र्यास्तु तपो द्रष्टुं तदाश्रमम् ॥ जग्मुर्मार्गवशात्सर्वे विष्णवाद्यास्सकुतूहलाः ॥ ४३ ॥ पार्वत्यास्सुतपो दृष्ट्वा तेजसा व्याप्तास्तदा ॥ प्रणेमुस्तां जगद्धात्रीं तेजोरूपां तपःस्थिताम् ॥ ४४ ॥ प्रशंसंतस्तपस्तस्यास्साक्षात्सिद्धितनोस्सुराः ॥ जग्मुस्तत्र तदा ते च यत्रास्ते वृषभध्वजः ॥ ४५ ॥ तत्र गत्वा च ते देवास्त्वां मुने प्रैषयंस्तदा ॥ पश्यन्तो दूरतस्तस्थुः कामभस्मकृतो हरात् ॥ ४६ ॥ नारद त्वं शिवस्थानं तदा गत्वाऽभयस्सदा ॥ शिवभक्तो विशेषेण प्रसन्नं दृष्टवान् प्रभुम् ॥ ४७ ॥ पुनरागत्य यत्नेन देवानाहूय तांस्ततः ॥ निनाय शंकरस्थानं तदा विष्णवादिकान्मुने॥४८॥अथ विष्णवादयस्सर्वे तत्र गत्वा शिवं प्रभुम् ॥ ददृशुस्सुखमासीनं प्रसन्नं भक्तवत्सलम् ॥ ४९ ॥ योगपट्टस्थितं शंभुं गणैश्च परिवारितम् ॥ तपोरूपं दधानं च परमेश्वररूपिणम् ॥ ५० ॥ ततो विष्णुर्मयान्ये च सुरसिद्धमुनीश्वराः ॥ प्रणम्य तुष्टुवुस्सूक्तैर्वेदोपनिषदन्वितैः ॥ ५१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे पार्वतीसांत्वनशिवदेवदर्शनवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ नमो रुद्राय देवाय मदनांतकराय च ॥ स्तुत्याय भूरिभासाय त्रिनेत्राय नमोनमः ॥ १ ॥ शिपिविष्टाय भीमाय भीमाक्षाय नमोनमः ॥ महादेवाय प्रभवे त्रिविष्टपतये नमः ॥ २ ॥ त्वं नाथः सर्वलोकानां पिता माता त्वमीश्वरः ॥ शंभुरीशश्शंकरोऽसि दयालुस्त्वं विशेषतः ॥ ३ ॥ त्वं धाता सर्वजगतां त्रातुमर्हसि नः प्रभो ॥ त्वां विना कस्समर्थोऽस्ति दुःखनाशे महेश्वर ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां सुराणां नन्दिकेश्वरः ॥ कृपया परया युक्तो विज्ञप्तुं शंभुमारभत् ॥ ५ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ विष्णवादयस्सुरगणा मुनिसिद्धसंघास्त्वां द्रष्टुमेव सुरवर्य्य विशेषयंति ॥ कार्य्यार्थिनोऽसुरवरैः परिभर्त्स्यमानास्सम्यक् पराभवपदं परमं प्रपन्नाः ॥६॥ तस्मात्त्वया हि सर्वेश त्रातव्या मुनयस्सुराः ॥ दीनबंधुर्विशेषेण त्वमुक्तो भक्तवत्सलः ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं दयावता शंभुर्विज्ञप्तो नंदिना भृशम् ॥ शनैश्शनैरुपरमद्ध्यानादु

न्मील्य चाक्षिणी ॥ ८ ॥ ततोऽथोपरतश्शंभुस्तदा परमकोविदः ॥ परमात्मासौ सुरान्सर्वाननुवाच ह ॥ ९ ॥ शंभुरुवाच ॥ कस्माद्यूयं समायाता मत्समीपं सुरेश्वराः ॥ हरिब्रह्मादयस्सर्वे ब्रूत कारणमाशु तत् ॥ १० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा वचश्शम्भोस्सर्वे देवा मुदान्विताः ॥ विष्णोर्विलोकयामासुर्मुखं विज्ञप्तिहेतवे ॥ ११ ॥ अथ विष्णुर्महाभक्तो देवानां हितकारकः ॥ मदीरितमुवाचेदं सुरकार्यं महत्तरम् ॥ १२ ॥ तारकेण कृतं शंभो देवानां परमाद्भुतम् ॥ कष्टात्कष्टतरं देवा विज्ञप्तुं सर्व आगताः ॥ १३ ॥ हे शंभो तव पुत्रेणौरसेन हि भविष्यति ॥ निहतस्तारको दैत्यो नान्यथा मम भाषितम् ॥ १४ ॥ विमृश्यैवं महादेव कृपां कुरु नमोऽस्तु ते ॥ देवान्समुद्धर स्वामिन् कष्टात्तारकनिर्मितात् ॥ १५ ॥ तस्मात्त्वया गिरिजा देव शंभो ग्रहीतव्या पाणिना दक्षिणेन ॥ पाणिग्रहेणैव महानुभावां दत्तां गिरीन्द्रेण च तां कुरुष्व ॥ १६ ॥ विष्णोरित्थं वचनं श्रुत्वा प्रसन्नो ह्यब्रवीच्छिवः ॥ दर्शयन्सद्गतिं तेषां सर्वेषां योगतत्परः ॥ १७ ॥ शिव उवाच ॥ यदा मे स्वीकृता देवी गिरिजा सर्वसुन्दरी ॥ तदा सर्वे सुरेंद्राश्च ऋषयो मुनयस्तदा ॥ १८ ॥ सकामाश्च भविष्यन्ति न क्षमाश्च परे पथि ॥ जीवयिष्यति दुर्गा सा पाणिग्रहणतस्स्मरम् ॥ १९ ॥ मदनो हि मया दग्धस्सर्वेषां कार्यसिद्धये ॥ ब्रह्मणो वचनाद्विष्णो नात्र कार्या विचारणा ॥ २० ॥ एवं विमृश्य मनसा कार्याकार्ये व्यवस्थिता ॥ सुधीः सर्वैश्च देवेंद्र हठ नो कर्तुमर्हसि ॥ २१ ॥ [illegible] कार्ये मया विष्णो सुरकार्यं महत्कृतम् ॥ सर्वे तिष्ठन्तु निष्कामा मया सह सुनिश्चितम् ॥ २२ ॥ यथाऽहं च सुरास्सर्वे तथा यूयमनङ्गकाः ॥ तपः परमदुष्करम् [illegible] दुष्करम् ॥ २३ ॥ यूयं समाधिना तेन मदनेन विना सुराः ॥ परमानंदसंयुक्ता निर्विकारा भवंतु वै ॥ २४ ॥ पुरावृत्तं स्मरत तद्विस्मृतं यद्विधे हरे ॥ महेन्द्र मुनयो देवा यत्कृतं च विमृश्यताम् ॥ २५ ॥ महाधनुर्धरेणैव मदनेन हठात्सुराः ॥ सर्वेषां ध्यानविध्वंसः कृतस्तेन पुनः पुनः ॥ २६ ॥ कामो हि नरकायैव तस्मात् क्रोधोऽभिजायते ॥ क्रोधाद्भवति संमोहो मोहाच्च भ्रंशते तपः ॥ २७ ॥ कामक्रोधौ परित्याज्यौ भवद्भिस्सुरसत्तमैः ॥ सर्वैरेव च मंतव्यं मद्वाक्यं नान्यथा क्वचित् ॥ २८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं विश्राव्य भगवान् महादेवो वृषध्वजः ॥ सुरान् प्रवाचयामास विधिविष्णू तथा मुनीन् ॥ २९ ॥ तूष्णींभूतोऽभवच्छंभुर्ध्यानमाश्रित्य वै पुनः ॥ आस्ते पुरा यथा स्थाणुर्गणैश्च परिवारितः ॥ ३० ॥ स्वात्मानमात्मना शंभुरात्मन्येव व्यचिंतयत् ॥ निरंजनं निराभासं निर्विकारं निरामयम् ॥ ३१ ॥ परात्परतरं नित्यं निर्ममं निरवग्रहम् ॥ शब्दातीतं निर्गुणं च ज्ञानगम्यं परात्परम् ॥ ३२ ॥ एवं स्वरूपं परमं चिंतयन् ध्यानमास्थितः ॥ परमानंदसंमग्नो बभूव बहुसूतिकृत् ॥ ३३ ॥ ध्यानस्थितं च सर्वेशं दृष्ट्वा सर्वे दिवौकसः ॥

378

हरिशक्रादयस्सर्वे नंदिनं प्रोचुरानताः ॥ ३४ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ किं स्वयं करवामाद्य विरक्तो ध्यानमास्थितः ॥ शंभुस्त्वं शंकरसखस्सर्वज्ञश्शुचिसेवकः ॥ ३५ ॥ केनोपायेन गिरिशः प्रसन्नः स्याद्गणाधिप ॥ तदुपायं समाचक्ष्व वयं त्वच्छरणं गताः ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति विज्ञापितो देवैर्मुने हर्यादिभिस्तदा ॥ प्रत्युवाच सुरांस्तान्स नंदी शंभुप्रियो गणः ॥ ३७ ॥ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥ हे हरे हे विधे शक्र निर्जरा मुनयस्तथा ॥ शृणुध्वं वचनं मे हि शिवसंतोषकारकम् ॥ ३८ ॥ यदि वो हठ एवाद्य शिवदारपरिग्रहे ॥ अतिदीनतया सर्वे सुनुतिं कुरुतादरात् ॥ ३९ ॥ भक्तेर्वश्यो महादेवो न साधारणतस्सुराः ॥ अकार्यमपि सद्भक्त्या करोति परमेश्वरः ॥ ४० ॥ एवं कुरुत सर्वे हि विधिविष्णुमुखाः सुराः ॥ यथा मतेन मार्गेणान्यथा गच्छत मा चिरम् ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य मुने विष्ण्वादयस्सुराः ॥ तथेति मत्वा सुप्रीत्या शंकरं तुष्टुवुर्हि ते ॥ ४२ ॥ देवदेव महादेव करुणासागर प्रभो ॥ समुद्धर महाक्लेशात्त्राहि नश्शरणागतान् ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं बहुदीनोक्त्या तुष्टुवुश्शंकरं सुराः ॥ रुरुदुस्सुस्वरं सर्वे प्रेमव्याकुलमानसाः ॥४४॥ हरिर्मया सुदीनोक्त्या सुविज्ञप्तं चकार ह ॥ संस्मरन्मनसा शंभुं भक्त्या परमयान्वितः ॥ ४५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सुरैरेवं स्तुतश्शंभुर्हरिणा च मया भृशम् ॥ भक्तवात्सल्यतो ध्यानाद्विरतोऽभून्महेश्वरः ॥ ४६ ॥ उवाच सुप्रसन्नात्मा हर्यादीन्हर्षयन्हरः ॥ विलोक्य करुणादृष्ट्या शंकरो भक्तवत्सलः ॥ ४७ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ हे हरे हे विधे देवाश्शक्राद्या युगपत्समे ॥ किमर्थमागता यूयं सत्यं ब्रूत ममाग्रतः ॥ ४८ ॥ हरिरुवाच ॥ सर्वज्ञस्त्वं महेशान त्वंतर्याम्यखिलेश्वरः ॥ किं न जानासि चित्तस्थं तथा वच्म्यपि शासनात् ॥ ४९ ॥ तारकासुरतो दुःखं संभूतं विविधं मृड ॥ सर्वेषां नस्तदर्थं हि प्रसन्नोऽकारि वै सुरैः ॥ ५० ॥ शिवा सा जनिता शैलात्त्वदर्थं हि हिमालयात् ॥ तस्यां त्वदुद्भवात्पुत्रात्तस्य मृत्युर्न चान्यथा ॥ ५१ ॥ इति दत्तो ब्रह्मणा हि तस्मै दैत्याय यद्वरः ॥ तदन्यस्मादमृत्युस्स बाधते निखिलं जगत् ॥ ५२ ॥ नारदस्य निदेशात्सा करोति कठिनं तपः ॥ तत्तेजसाखिलं व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ५३ ॥ वरं दातुं शिवायै हि गच्छ त्वं परमेश्वर ॥ देवदुःखं जहि स्वामिन्नस्माकं सुखमावह ॥५४॥ देवानां मे महोत्साहो हृदये चास्ति शंकर ॥ विवाहं तव संद्रष्टुं तत्त्वं कुरु यथोचितम् ॥ ५५ ॥ रत्यै यद्भवता दत्तो वरस्तस्य [illegible] ॥ [illegible] सफलं स्वपणं कुरु ॥५६॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तं प्रणम्यैव विष्णुर्देवा महर्षयः ॥ संस्तूय विविधैस्स्तोत्रैस्संतस्थुः [illegible] ॥५७॥ भक्ताधीनः शंकरोऽपि श्रुत्वा देववचस्तदा ॥ विहस्य

प्रत्युवाचाशु वेदमर्यादरक्षकः ॥ ५८ ॥ शंकर उवाच ॥ हे [illegible] प्रिये [illegible] चित्तमहं वच्मि सविशेषं विवेकतः ॥५९॥
नोचितं हि विधानं वै विवाहकरणं नृणाम् ॥ महानिगडसंज्ञो हि विवाहो [illegible] न्नत्र चाधिकः॥ उद्धरे
त्सकलैर्धैर्यैर्न स्त्रीसंगात्प्रमुच्यते ॥ ६१ ॥ लोहदारुमयैः [illegible] न कदाचन ॥ ६२ ॥ वर्द्धते विष
याशाश्वन्महाबंधनकारिणः ॥ विषयाक्रान्तमनसः स्वप्ने [illegible] दुर्लभः ॥६३॥ [illegible] विधिवद्विषयान्त्यजेत् ॥ विषवद्विषयाना
हुर्विषयैर्यैर्निहन्यते ॥६४॥जनो विषयिणा साकं वार्तातः पाति क्षणात् ॥ विषयं प्राहु[illegible]तालिप्तद्वारुणाम ॥६५॥यद्यप्येवं हि जानामि
सर्वं ज्ञानं विशेषतः ॥ तथाप्यहं करिष्यामि प्रार्थनां सफलां च वः ॥६६॥ भक्ताधीनोऽहमेवास्मि तद्वशात्सर्वकार्य[illegible]हितकर्ता हि प्रसिद्धो
भुवनत्रये ॥ ६७ ॥ कामरूपाधिपस्यैव पणश्च सफलः कृतः ॥ सुदक्षिणस्य भूपस्य भमबंधगतस्य हि ॥६८॥ गौतमक्लेश[illegible] त्र्यंबकात्मा सुखा
वहः ॥ तत्कष्टप्रददुष्टानां शापदायी विशेषतः ॥ ६९ ॥ विषं पीतं सुरार्थं हि भक्तवत्सलभावधृक् ॥ देवकष्टं हृतं यत्नात्सर्वदैव मया सुराः ॥ ७० ॥
भक्तार्थममहं कष्टं बहुशो बहुयत्नतः ॥ विश्वानरमुनेर्दुःखं हृतं गृहपतिर्भवन् ॥ ७१ ॥ किं बहूक्तेन च हरे विधे सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ मत्पणोऽस्तीति
यूयं वै सर्वे जानीथ तत्त्वतः ॥ ७२ ॥ यदायदा विपत्तिर्हि भक्तानां भवति क्वचित् ॥ तदातदा हराम्याशु तत्क्षणात्सर्वशस्सदा ॥ ७३ ॥ जानेऽहं
तारकाद्दुःखं सर्वेषां वस्समुत्थितम् ॥ असुरात्तद्धरिष्यामि सत्यंसत्यं वदाम्यहम् ॥ ७४ ॥ नास्ति यद्यपि मे कश्चिद्विहारकरणे रुचिः ॥ विवाहयिष्ये
गिरिजां पुत्रोत्पादनहेतवे ॥ ७५ ॥ गच्छत स्वगृहाण्येव निर्भयास्सकलाः सुराः ॥ कार्यं वस्साधयिष्यामि नात्र [illegible] विचारणा ॥ ७६ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ इत्युक्त्वा मौनमास्थाय समाधिस्थोऽभवद्धरः॥सर्वे विष्णवादयो देवास्स्वधामानि ययुर्मुने ॥७७॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहि
तायां तृतीये पार्वतीखण्डे पार्वतीविवाहस्वीकारो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ गतेषु तेषु देवेषु विष्णुब्रह्मादिकेषु च॥
सर्वेषु मुनिषु [illegible] किं बभूव ततः परम् ॥१॥ किं कृत शंभुना तात वरं दातुं समागतः ॥ कियत्कालेन च कथं तद्वद प्रीतिमावह॥२॥ब्रह्मोवाच ॥
गतेषु तेषु देवेषु ब्रह्मादिषु निजाश्रमम् ॥ तत्तपस्सुपरीक्षार्थं समाधिस्थोऽभवद्भवः ॥ ३ ॥ स्वात्मानमात्मना कृत्वा स्वात्मन्येव व्यचिंतयत् ॥
परात्परतरं स्वस्थं निर्मायं निरवग्रहम्॥४॥तद्वस्तुभूतो भगवानीश्वरो वृषभध्वजः ॥ अविज्ञातगतिस्सूतिस्स हरः परमेश्वरः॥५॥ ब्रह्मोवाच ॥ गिरिजा
हि तदा तात तताप परमं तपः ॥ तपसा तेन रुद्रोऽपि परं विस्मयमागतः ॥ ६ ॥ समाधेश्चलितस्सोऽभूद्भक्ताधीनोऽपि नान्यथा ॥ [illegible]

१ पुंस्त्वमार्गेण वेदसीमोऽभरक्षक इति वा पाठः।

नीन्सप्त सम्मार मूर्तिकृद्धरः ॥ ७ ॥ सप्तापि मुनयश्शीघ्रमाययुस्स्मृतिमात्रतः ॥ प्रसन्नवदनाः सर्वे वर्णयंतो विधिं बहु ॥ ८ ॥ प्रणम्य तं महेशानं तुष्टुवुर्हर्षनिर्भराः ॥ वाण्या गद्गदया बद्धकरा विनतकंधराः ॥ ९ ॥ सप्तर्षय ऊचुः ॥ देवदेव महादेव करुणासागर प्रभो ॥ जाता वयं सुधन्या हि त्वया यदधुना स्मृताः ॥ १० ॥ किमर्थं संस्मृता वाथ शासनं देहि तद्धि नः ॥ स्वदाससदृशों स्वामिन्कृपां कुरु नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य मुनीनां तु विज्ञप्तिं करुणानिधिः ॥ प्रोवाच विहसन्प्रीत्या प्रोत्फुल्लनयनाम्बुजः ॥ १२ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ हे सप्तमुनय स्ताताश्शृणुतादं वचो मम ॥ अस्मद्धितकरा यूयं सर्वज्ञानविचक्षणाः ॥ १३ ॥ तपश्चरति देवेशी पार्वती गिरिजाऽधुना ॥ गौरीशिखरसंज्ञे हि पर्वते दृढमानसा ॥ १४ ॥ मां पतिं प्राप्तुकामा हि सा सखीसेविता द्विजाः ॥ सर्वान्कामान्विहायान्यान्परं निश्चयमागता ॥ १५ ॥ तत्र गच्छत यूयं मच्छासनान्मुनिसत्तमाः ॥ परीक्षां दृढतायास्तत्कुरुत प्रेमचेतसः ॥ १६ ॥ सर्वथा छलसंयुक्तं वचनीयं वचश्च वः ॥ न संशयः प्रकर्तव्यश्शास नान्मम सुव्रताः ॥ १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याज्ञप्ताश्च मुनयो जग्मुस्तत्र द्रुतं हि ते ॥ यत्र राजति सा दीप्ता जगन्माता नगात्मजा ॥ १८ ॥ तत्र दृष्टा शिवा साक्षात्तपःसिद्धिरिवापरा ॥ मूर्ता परमतेजस्का विलसंती सुतेजसा ॥ १९ ॥ हृदा प्रणम्य तां ते तु ऋषयस्सप्त सुव्रताः ॥ सन्नता वचनं प्रोचुः पूजिताश्च विशेषतः ॥ २० ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ शृणु शैलसुते देवि किमर्थं तप्यते तपः ॥ इच्छसि त्वं सुरं कं च किं फलं तद्वदा धुना ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ता सा शिवा देवी गिरींद्रतनया द्विजैः ॥ प्रत्युवाच वचस्सत्यं सुगूढमपि तत्पुरः ॥ २२ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ मुनीश्वरास्संशृणुत मद्वाक्यं प्रीतितो हृदा ॥ ब्रवीमि स्वविचारं वै चिंतितो यो धिया स्वया ॥ २३ ॥ करिष्यथ प्रहासं मे श्रुत्वा वाचो ह्यसंभवाः ॥ संकोचो वर्णनाद्विप्रा भवत्येव करोमि किम् ॥ २४ ॥ इदं मनो हि सुदृढमवशं परकर्मकृत् ॥ जलोपरि महाभित्तिं चिकीर्षति महोन्नताम् ॥ २५ ॥ सुरर्षेश्शासनं प्राप्य करोमि सुदृढं तपः ॥ रुद्रः पतिर्भवेन्मे हि विधायेति मनोरथम् ॥ २६ ॥ अपक्षो मन्मनः पक्षी व्योम्नि उड्डीयते हठात् ॥ तदाशां शंकरस्वामी पिपर्तु करुणानिधिः ॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्या विहस्य मुनयश्च ते ॥ संमान्य गिरिजां प्रीत्या प्रोचुश्छलवचो मृषा ॥ २८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ न ज्ञातं तस्य चरितं वृथापंडितमानिनः ॥ देवर्षेः क्रूरमनसः सुज्ञा भूत्वाप्यगात्मजे ॥ २९ ॥ नारदः कूटवादी च परचित्तप्रमंथकः ॥ तस्य वार्त्ताश्रवणतो हानिर्भवति सर्वथा ॥ ३० ॥ तत्र त्वं शृणु सद्बुद्ध्या चेतिहासं सुशोभितम् ॥ क्रमात्त्वां बोधयंतो हि प्रीत्या तमुपधारय ॥ ३१ ॥ ब्रह्मपुत्रो हि यो दक्षस्सुषुवे पितुराज्ञया ॥ स्वपत्न्यामयुतं पुत्रानयुक्त तपसि प्रियान् ॥ ३२ ॥ ते तु गताः पश्चिमदिशि

नारायणसरो गताः ॥ तपोऽथ ते प्रतिज्ञाय नारदस्तत्र वै ययौ॥३३॥ कूटोपदेशमाश्राव्य तत्र तान्नारदो मुनिः ॥ तदाज्ञया च ते सर्वे पितुर्न गृहमा ययुः ॥ ३४ ॥ तच्छ्रुत्वा कुपितो दक्षः पित्राश्वासितमानसः ॥ उत्पाद्य पुत्रान्प्रायुंक्त सहस्रप्रमितांस्ततः ॥ ३५ ॥ तेऽपि तत्र गताः पुत्रास्तपोऽर्थं पितुराज्ञया ॥ नारदोऽपि ययौ तत्र पुनस्तत्स्वोपदेशकृत् ॥ ३६ ॥ ददौ तदुपदेशं ते तेभ्यो भ्रातृपथं ययुः ॥ आययुर्न पितुर्गेहं भिक्षुवृत्तिरताश्च ते ॥ ३७ ॥ इत्थं नारदसद्वृत्तिर्विश्रुता शैलकन्यके ॥ अन्यां शृणु हि तद्वृत्तिं वैराग्यकरणीं नृणाम् ॥ ३८ ॥ विद्याधरश्चित्रकेतुर्यो बभूव पुराकरोत् ॥ स्वोपदेशमयं दत्त्वा तस्मै शून्यं च तद्गृहम् ॥३९॥ प्रह्लादाय स्वोपदेशान्हिरण्यकशिपोः परम् ॥ दत्त्वा दुःखं ददौ चायं परबुद्धिप्रभेदकः ॥ ४० ॥ मुनिना निजविद्या यच्छ्राविता कर्णरोचना ॥ सा स्वगेहं विहायाशु भिक्षां चरति प्रायशः ॥ ४१ ॥ नारदो मलिनात्मा हि सर्वदोज्ज्वलदेहवान् ॥ जानीमस्तं विशेषेण वयं तत्सहवासिनः ॥ ४२ ॥ बकं साधुं वर्णयंति न मत्स्यानत्ति सर्वथा ॥ सहवासी विजानीयाच्चरित्रं सहवासिनाम् ॥ ४३ ॥ लब्ध्वा तदुपदेशं हि त्वमपि प्राज्ञसंमता ॥ वृथैव मूर्खीभूता त्वं तपश्चरसि दुष्करम् ॥ ४४ ॥ यदर्थमीदृशं बाले करोषि विपुलं तपः ॥ सदोदासी निर्विकारो मदनारिर्न संशयः ॥ ४५ ॥ अमंगलवपुर्धारी निर्लज्जोऽसदनोऽकुली ॥ कुवेषी प्रेतभूतादिसंगी नग्नो हि शूलभृत् ॥ ४६ ॥ स धूर्तस्तव विज्ञानं विनाश्य निजमायया ॥ मोहयामास सद्युक्त्या कारयामास वै तपः ॥ ४७ ॥ ईदृशं हि वरं लब्ध्वा किं सुखं संभविष्यति ॥ विचारं कुरु देवेशि त्वमेव गिरिजात्मजे ॥ ४८ ॥ प्रथमं दक्षजां साध्वीं विवाह्य सुधिया सतीम् ॥ निर्वाहं कृतवान्नैव मूढः किंचिद्दिनानि हि ॥ ४९ ॥ तां तथैव स वै दोषं दत्त्वात्याक्षीत्स्वयं प्रभुः ॥ ध्यायन्स्वरूपमकलमशोकमरमत्सुखी ॥ ५० ॥ एकलः परनिर्वाणो ह्यसंगोऽद्वय एव च ॥ तेन नार्याः कथं देवि निर्वाहः संभविष्यति ॥ ५१ ॥ अद्यापि शासनं प्राप्य गृहमायाहि दुर्मतिम् ॥ त्यजास्माकं महाभागे भविष्यति च [१]शं तव ॥ ५२ ॥ त्वद्योग्यो हि वरो विष्णुस्सर्वसद्गुणवान्प्रभुः ॥ वैकुंठवासी लक्ष्मीशो नानाक्रीडाविशारदः ॥ ५३ ॥ तेन ते कारयिष्यामो विवाहं सर्वसौख्यदम् ॥ इतीदृशं त्यज हठं सुखिता भव पार्वति ॥ ५४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पार्वती जगदम्बिका ॥ विहस्य च पुनः प्राह मुनीञ्ज्ञानविशारदान् ॥ ५५ ॥ पार्वत्युवाच ॥ सत्यं भवद्भिः कथितं स्वज्ञानेन मुनीश्वराः ॥ परंतु मे हठो नैव मुक्तो भवति हे द्विजाः ॥ ५६ ॥ स्वतनोः शैलजातत्वात्काठिन्यं सहजं स्थितम् ॥ इत्थं विचार्य सुधिया

१ वरस्मैपदप्रयोगः ।

376

मां निषेद्धुं न चार्हथ ॥ ५७ ॥ सुरर्षेर्वचनं पथ्यं त्यक्ष्ये नैव कदाचन ॥ गुरूणां वचनं पथ्यमिति वेदविदो विदुः ॥ ५८ ॥ गुरूणां वचनं सत्यमिति येषां दृढा मतिः ॥ तेषामिहामुत्र सुखं परमं नासुखं क्वचित् ॥ ५९ ॥ गुरूणां वचनं सत्यमिति यद्धृदये न धीः ॥ इहामुत्रापि तेषां हि दुःखं न च सुखं क्वचित् ॥ ६० ॥ सर्वथा न परित्याज्यं गुरूणां वचनं द्विजाः ॥ गृहं वसेद्वा शून्यं स्यान्मे हठस्सुखदस्सदा ॥ ६१ ॥ यद्भवद्भिस्तु भणितं वचनं मुनिसत्तमाः ॥ तदन्यथा तद्विवेकं वर्णयामि समासतः ॥ ६२ ॥ गुणालयो विहारी च विष्णुस्सत्यं प्रकीर्तितः ॥ सदाशिवोऽगुणः प्रोक्तस्तत्र कारणमुच्यते ॥ ६३ ॥ शिवो ब्रह्मा विकारः स भक्तहेतोर्धृताकृतिः ॥ प्रभुतां लौकिकीं नैव संदर्शयितुमिच्छति ॥ ६४ ॥ अतः परमहंसानां धार्यते सुप्रिया गतिः ॥ अवधूतस्वरूपेण परानंदेन शंभुना ॥६५॥ भूषणादिरुचिर्मायालिप्तानां ब्रह्मणो न च ॥ स प्रभुर्निर्गुणोऽजो निर्मायोऽलक्ष्यगतिर्विराट् ॥ ६६ ॥ धर्मजात्यादिभिश्शम्भुर्नानुगृह्णाति वै द्विजाः ॥ गुरोरनुग्रहेणैव शिवं जानामि तत्त्वतः ॥६७॥ चेच्छिवस्स हि मे विप्रा विवाहं न करिष्यति ॥ अविवाहा सदाहं स्यां सत्यं सत्यं वदाम्यहम्॥६८॥उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभाग प्रचलति यदि मेरुश्शीततां याति वह्निः ॥ विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायां नहि चलति हठो मे सत्यमेद्ब्रवीमि ॥ ६९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा तान्प्रणम्याशु मुनीन्सा पर्वतात्मजा ॥ विरराम शिवं स्मृत्वा निर्विकारेण चेतसा ॥ ७० ॥ ऋषयोऽपीत्थमाज्ञाय गिरिजायास्सुनिश्चयम् ॥ प्रोचुर्जयगिरं तत्र ददौ चाशिषमुत्तमाम् ॥ ७१ ॥ अथ प्रणम्य तां देवीं मुनयो हृष्टमानसाः ॥ शिवस्थानं द्रुतं जग्मुः तत्परीक्षाकरा मुने ॥ ७२ ॥ तत्र गत्वा शिवं नत्वा वृत्तांतं विनिवेद्य तत् ॥ तदाज्ञां समनुप्राप्य स्वर्लोकं जग्मुरादरात् ॥७३॥ इति श्रीशिवमहापुराण द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे सप्तर्षिकृतपरीक्षावर्णनो नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गतेषु तेषु मुनिषु स्वं लोकं शंकरः स्वयम् ॥ परीक्षितुं तपो देव्या ऐच्छत्सूतिकरः प्रभुः ॥ १ ॥ परीक्षाछद्मनाः शंभुर्द्रष्टुं तां तुष्टमानसः ॥ जाटिलं रूपमास्थाय स ययौ पार्वतीवनम् ॥ २ ॥ अतीव स्थविरो विप्रदेहधारी स्वतेजसा ॥ प्रज्वलन्मनसा हृष्टो दंडी छत्री बभूव सः ॥ ३ ॥ तत्रापश्यत्स्थितां देवीं सखीभिः परिवारिताम् ॥ वेदिकोपरि शुद्धां तां शिवामिव विधोः कलाम् ॥ ४ ॥ शंभुर्निरीक्ष्य तां देवीं ब्रह्मचारिस्वरूपवान् ॥ उपकंठं ययौ प्रीत्या तदाऽसौ भक्तवत्सलः ॥ ५ ॥ आगतं तं तदा दृष्ट्वा ब्राह्मणं तेजसाद्भुतम् ॥ अपूजयच्छिवा देवी सर्वपूजोपहारकैः ॥ ६ ॥ सुसत्कृतं संविधाभिः पूजितं परया मुदा ॥ पार्वती कुशलं प्रीत्या पप्रच्छ द्विजमादरात् ॥ ७ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ब्रह्मचारिस्वरूपेण कस्त्वं हि कुत आगतः ॥ इदं वनं भासयसे वद वेदविदां वर ॥ ८ ॥ ॥ विप्र उवाच ॥ अहमिच्छाभिगामी च वृद्धो विप्रतनुस्सुधीः ॥ तपस्वी सुखदोऽन्येषामुपकारी न सं

शयः ॥ ९ ॥ का त्वं कस्यासि तनया किमर्थं विजने वने ॥ तपश्चरसि दुर्धर्षं मुनिभिः प्रपदैरपि ॥ १० ॥ न बाला न च वृद्धासि तरुणी भासि शोभना ॥ कथं पतिं विना तीक्ष्णं तपश्चरसि वै वने ॥ ११ ॥ किं त्वं तपस्विनी भद्रे कस्यचित्सहचारिणी ॥ तपस्वी स न पुष्णाति देवि त्वां च गतोऽन्यतः ॥ १२ ॥ वद कस्य कुले जाता कः पिता तव का विधा ॥ महासौभाग्यरूपा त्वं वृथा तव तपोरतिः ॥ १३ ॥ किं त्वं वेदप्रसूर्लक्ष्मीः किं सुरूपा सरस्वती ॥ एतासु मध्ये का वा त्वं नाहं तर्कितुमुत्सहे ॥ १४ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ नाहं वेदप्रसूर्विप्र न लक्ष्मीश्च सरस्वती ॥ अहं हिमाचलसुता सांप्रतं नाम पार्वती ॥ १५ ॥ पुरा दक्षसुता जाता सती नामान्यजन्मनि ॥ योगेन त्यक्तदेहाऽहं यत्पित्रा निन्दितः पतिः ॥ १६ ॥ अत्र जन्मनि संप्राप्तशिवोऽपि विधिवैभवात् ॥ मां त्यक्त्वा भस्मसात्कृत्य मन्मथं स जगाम ह ॥१७॥ प्रयाते शंकरे तापोद्विजिताहं पितुर्गृहात् ॥ आगता तपसे विप्र सुदृढा स्वर्णदीतटे ॥ १८ ॥ कृत्वा तपः कठोरं च सुचिरं प्राणवल्लभम् ॥ न प्राप्याग्नौ विविक्षन्ती त्वां दृष्ट्वा संस्थिता क्षणम् ॥ १९ ॥ गच्छ त्वं प्रविशाम्यग्नौ शिवेनांगीकृता नहि ॥ यत्र यत्र जनुर्लप्स्य वरिष्यामि शिवं वरम् ॥२०॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा पार्वती वह्नौ तत्पुरः प्रविवेश सा ॥ निषिध्यमाना पुरतो ब्राह्मणेन पुनः पुनः॥२१॥वह्निप्रवेशं कुर्वत्याः पार्वत्यास्तत्प्रभावतः ॥ बभूव तत्क्षणं सद्यो वह्निश्चंदनपंकवत् ॥२२॥ क्षणं तदंतरे स्थित्वा ह्युत्पतंतीं दिवं द्विजः ॥ पुनः पप्रच्छ सहसा विहसन्सुतनुं शिवः ॥२३॥ द्विज उवाच ॥ अहो तपस्ते किं भद्रे न बुद्धं किंचिदेव हि ॥ न दग्धो वह्निना देहो न च प्राप्तं मनीषितम् ॥२४॥ अतस्सत्यं निकामं वै वद देवि मनोरथम् ॥ ममाग्रे विप्रवर्यस्य सर्वानंदप्रदस्य हि ॥२५॥ यथाविधि त्वया देवि कीर्त्यतां सर्वथात्मना ॥ तस्मान्मैत्री च संजाता कार्य्यं गोप्यं त्वया न हि ॥२६॥ किमिच्छसि वरं देवि प्रष्टुमिच्छाम्यतः परम् ॥ त्वय्येव तदसौ देवि फलं सर्व प्रदृश्यते॥२७॥ परार्थे च तपश्चेद्वै तिष्ठेत्तु तप एव तत् ॥ रत्नं हस्ते समादाय हित्वा काचस्तु संचितः ॥२८॥ ईदृशं तव सौंदर्यं कथं व्यर्थीकृतं त्वया ॥ हित्वा वस्त्राण्यनेकानि चर्मादि च धृतं त्वया ॥२९॥ तत्सर्वं कारणं ब्रूहि तपसस्तवस्य सत्यतः ॥ तच्छ्रुत्वा विप्रवर्योऽहं यथा हर्षमवाप्नुयाम् ॥३०॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति पृष्टा तदा तेन सखीं प्रैरयताम्बिका ॥ तन्मुखेनैव तत्सर्वं कथयामास सुव्रता ॥ ३१ ॥ तया च प्रेरिता तत्र पार्वत्या विजयाभिधा ॥ प्राणप्रिया सुव्रतज्ञा सखी जटिलमब्रवीत् ॥३२॥ सख्युवाच ॥ शृणु साधो प्रवक्ष्यामि पार्वतीचरितं परम् ॥ हेतुं च तपसस्तव यदि त्वं श्रोतुमिच्छसि॥३३॥सखी मे गिरिराजस्य सुतेयं हिमभूभृतः ॥ ख्याता वै पार्वती नाम्ना सा कालीति च मेनका ॥ ३४ ॥ ऊढेयं न च केनापि न वाञ्छति शिवात्परम् ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि तपश्चरणसाधिनी ॥३५॥ तदर्थं मेऽनया सख्या

प्रारब्धं तप ईदृशम् ॥ तदत्र कारणं वक्ष्ये शृणु साधो द्विजोत्तम ॥ ३६ ॥ हित्वेन्द्रप्रमुखान्देवान् हरिं ब्रह्माणमेव च ॥ पतिं पिनाकपाणिं वै प्राप्तुमिच्छति पार्वती ॥ ३७ ॥ इयं सखी मदीया वै वृक्षानारोपयत्पुरा ॥ तेषु सर्वेषु संजातं फलपुष्पादिकं द्विज ॥ ३८ ॥ रूपसार्थाय जनककुलालंकरणाय च ॥ समुद्दिश्य महेशानं कामस्यानुग्रहाय च ॥ ३९ ॥ मत्सखी चादरादेशात्तपस्तपति दारुणम् ॥ मनोरथं कुतस्तस्या न फलिष्यति तापस ॥ ४० ॥ यत्ते पृष्टं द्विजश्रेष्ठ मत्सख्या मनसीप्सितम् ॥ मया ख्यातं च तत्प्रीत्या किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा विजयाया यथार्थतः ॥ मुने स जटिलो रुद्रो विहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ ॥ जटिल उवाच ॥ सख्येदं कथितं तत्र परिहासोऽस्तु मीयते ॥ यथार्थं चेत्तदा देवी स्वमुखेनाभिभाषताम् ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ते च तदा तेन जटिलेन द्विजन्मना ॥ उवाच पार्वती देवी स्वमुखेनैव तं द्विजम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे शिवाजटिलसंवादो नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

पार्वत्युवाच ॥ शृणु द्विजेन्द्र जटिल मद्वृत्तं निखिलं खलु ॥ सख्युक्तं मेऽद्य यत्सत्यं तत्तथैव न चान्यथा ॥ १ ॥ मनसा वचसा साक्षात्कर्म्मणा यतिभावतः ॥ सत्यं ब्रवीमि नोऽसत्यं वृतो वै शंकरो मया ॥ २ ॥ जानामि दुर्लभं वस्तु कथम्प्राप्यं मया भवेत् ॥ तथापि मनऔत्सुक्यात्तप्यतेऽद्य तपो मया ॥ ३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा वचनन्तस्मै स्थिता सा गिरिजा तदा ॥ उवाच ब्राह्मणस्तत्र तच्छ्रुत्वा पार्वतीवचः ॥ ४ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ एतावत्कालपर्य्यन्तम्ममेच्छा महती ह्यभूत् ॥ किं वस्तु कांक्षती देवी कुरुते सुमहत्तपः ॥ ५ ॥ तज्ज्ञात्वा निखिलं देवि श्रुत्वा त्वन्मुखपङ्कजात् ॥ इतो गच्छाम्यहं स्थानाद्यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६ ॥ न कथ्यते त्वया मह्यं मित्रत्व निष्फलम्भवेत् ॥ यथा कार्य्यं तथा भावि कथनीयं सुखेन च ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा वचनं तस्य यावद्गन्तुमियेष सः ॥ तावच्च पार्वती देवी प्रणम्योवाच तं द्विजम् ॥ ८ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ किं गमिष्यसि विप्रेन्द्र स्थितो भव हितं वद ॥ इत्युक्ते च तया तत्र स्थित्वोवाच स दण्डधृक् ॥ ९ ॥ ॥ द्विज उवाच ॥ यदि श्रोतुमना देवि मां स्थापयसि भक्तितः ॥ वदामि तत्त्वं तत्सर्व येन ते वयुनम्भवेत् ॥ १० ॥ जनाम्यहं महादेवं सर्वथा गुरुधर्म्मतः ॥ प्रवदामि यथार्थं हि सावधानतया शृणु ॥ ११ ॥ वृषध्वजो महादेवो भस्मदिग्धो जटाधरः ॥ व्याघ्रचर्म्मांबरधरः संवीतो गजकृत्तिना ॥ १२ ॥ कपालधारी सर्पौघैस्सर्वगात्रेषु वेष्टितः ॥ विषदिग्धोऽभक्ष्यभक्षो विरूपाक्षो विभीषणः ॥ १३ ॥ अव्यक्तजन्मा सततं गृहभोगविवर्जितः ॥ दिगंबरो दशभुजो भूतप्रेता

१ त्व निवेदयितुमित्यर्थः । क्रत्वेति चतुर्थी ।

न्वितस्सदा ॥१४॥ केन वा कारणेन त्वं तं भर्तारं समीहसे ॥ क्व ज्ञानं ते गतं देवि तद्वदाद्य विचारतः ॥१५॥ पूर्वं श्रुतम्मया चैव वृत्तान्तस्य मयंक ॥ शृणु ते निगदाम्यद्य यदि ते श्रवणे रुचिः ॥ १६ ॥ दक्षस्य दुहिता साध्वी सती वृषभवाहनम् ॥ वव्रे पतिं पुरा दैवात्तत्संभोगः परिश्रुतः ॥ १७ ॥ कपालिजायेति सती दक्षेण परिवर्जिता ॥ यज्ञे भागप्रदानाय शंभुश्चापि विवर्जितः ॥ १८ ॥ सा तथैवापमानेन भृशं कोपाकुला सती ॥ तत्याजासून्प्रियाँस्तत्र तया त्यक्तश्च शंकरः ॥ १९ ॥ त्वं स्त्रीरत्नं तव पिता राजा निखिलभूभृताम् ॥ तथाविधं पतिं कस्मादुग्रेण तपसेहसे ॥ २० ॥ दत्त्वा सुवर्णमुद्रां च ग्रहीतुं काचमिच्छसि ॥ हित्वा च चन्दनं शुभ्रं कर्दमं लेप्तुमिच्छसि ॥२१॥ सूर्य्यतेजः परित्यज्य खद्योतद्युतिमिच्छसि ॥ चीनांशुकं विहायैव चर्म्मांबरमिहेच्छसि ॥ २२ ॥ गृहवासम्परित्यज्य वनवासं समीहसे ॥ लोहमिच्छसि देवेशि त्यक्त्वा शेवधिमुत्तमम् ॥ २३ ॥ इन्द्रादिलोकपालांश्च हित्वा शिवमनुव्रता ॥ नैतत्सूक्तं हि लोकेषु विरुद्धं दृश्यतेऽधुना ॥ २४ ॥ क्व त्वं कमलपत्राक्षी क्वासौ वै त्रिविलोचनः ॥ शशांकवदना त्वं च पंचवक्त्रः शिवस्स्मृतः ॥ २५ ॥ वेणी शिरसि ते दिव्या सर्पिणीव विभासिता ॥ जटाजूटं शिवस्यैव प्रसिद्धम्परिचक्षते ॥२६॥ चंदनं च त्वदीयांगे चिताभस्म शिवस्य च ॥ क्व दुकूलं त्वदीयं वै शांकरं क्व गजाजिनम् ॥ २७ ॥ क्व भूषणानि दिव्यानि क्व सर्पाश्शंकरस्य च ॥ क्व चरा देवतास्सर्वाः क्व च भूतबलिप्रियः ॥ २८ ॥ क्व वा मृदंगवादश्च क्व च तड्डमरुस्तथा ॥ क्व च भेरीकलापश्च क्व च शृंगरवोऽशुभः ॥ २९ ॥ क्व च ढक्कामयः शब्दो गलनादः क्व चाशुभः ॥ भवत्याश्च शिवस्यैव न युक्तं रूपमुत्तमम् ॥ ३० ॥ यदि द्रव्यं भवेत्तस्य कथं स्यात्स दिगंबरः ॥ वाहनं च बलीवर्दस्सामग्री कापि तस्य न ॥ ३१ ॥ वरेषु ये गुणाः प्रोक्ता नारीणां सुखदायकाः ॥ तन्मध्ये हि विरूपाक्षे एकोऽपि न गुणः स्मृतः॥३२॥ तवापि कामो दयितो दग्धस्तेन हरेण च ॥ अनादरस्तदा दृष्टो हित्वा त्वामन्यतो गतः ॥ ३३ ॥ जातिर्न दृश्यते तस्य विद्या ज्ञानं तथैव च ॥ सहायाश्च पिशाचा हि विषं कण्ठे हि दृश्यते ॥ ३४ ॥ एकाकी च सदा नित्यं विरागी च विशेषतः ॥ तस्मात्त्वं हि हरेणैव मनो योक्तुं न चार्हसि ॥३५॥ क्व च हारस्त्वदीयो वै क्व च तन्मुण्डमालिका ॥अंगरागः क्व ते दिव्यः चिताभस्म क्व तत्तनौ ॥ ३६ ॥ सर्वं विरुद्धं रूपादि तव देवि हरस्य च ॥ मह्यं न रोचते ह्येतद् यदिच्छसि तथा कुरु ॥ ३७ ॥ असद्वस्तु च यत्किंचित् तत्सर्वं स्वयमीहसे ॥ निवर्तय मनस्तस्मान्नो चेदिच्छसि तत्कुरु ॥ ३८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा तस्य विप्रस्य

374

पार्वती ॥ उवाच क्रुद्धमनसा शिवनिन्दापरं द्विजम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे ब्रह्मचारिप्रतारण वाक्यवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ पार्वत्युवाच ॥ एतावद्धि मया ज्ञातं कश्चिदन्योऽयमागतः ॥ इदानीं सकलं ज्ञातमवध्यस्त्वं विशेषतः ॥ १ ॥ त्वयोक्तं विदितं देव तदलीकं नचान्यथा ॥ यदि त्वयोदितं स्याद्वै विरुद्धं नोच्यते त्वया ॥ २ ॥ कदाचिद्दृश्यते तादृग् वेषधारी महेश्वरः॥ स्वलीलया परब्रह्म स्वरागोपात्तविग्रहः ॥ ३ ॥ ब्रह्मचारिस्वरूपेण प्रतारयितुमुद्यतः ॥ आगतश्छलसंयुक्तं वचोऽवादीः कुयुक्तितः ॥ ४ ॥ शंकरस्य स्वरूपं तु जानामि सुविशेषतः ॥ शिवतत्त्वमतो वच्मि सुविचार्य्य यथार्हतः ॥५॥ वस्तुतो निर्गुणो ब्रह्म सगुणः कारणेन सः ॥ कुतो जातिर्भवेत्तस्य निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ ६ ॥ स सर्वासां हि विद्यानामधिष्ठानं सदाशिवः ॥ किं तस्य विद्यया कार्य्यं पूर्णस्य परमात्मनः ॥ ७ ॥ वेदा उच्छ्वासरूपेण पुरा दत्ताश्च विष्णवे ॥ शंभुना तेन कल्पादौ तत्समः कोऽस्ति सुप्रभुः ॥ ८ ॥ सर्वेषामादिभूतस्य वयोमानं कुतस्ततः ॥ प्रकृतिस्तु ततो जाता किं शक्तेस्तस्य कारणम् ॥ ९ ॥ ये भजंति च तं प्रीत्या शक्तीशं शंकरं सदा ॥ तस्मै शक्तित्रयं शंभुः स ददाति सदाव्ययम् ॥ १० ॥ तस्यैव भजनाज्जीवो मृत्युं जयति निर्भयः ॥ तस्मान्मृत्युंजयन्नाम प्रसिद्धम्भुवनत्रये ॥ ११ ॥ तस्यैव पक्षपातेन विष्णुर्विष्णुत्वमाप्नुयात् ॥ ब्रह्मत्वं च यथा ब्रह्मा देवा देवत्वमेव च ॥ १२ ॥ दर्शनार्थं शिवस्यादौ यथागच्छति देवराट् ॥ भूतादयस्तत्परस्य द्वारपालाश्शिवस्य तु ॥ १३ ॥ दण्डैश्च मुकुटं विद्धं मृष्टं भवति सर्वतः ॥ किं तस्य बहुपक्षेण स्वयमेव महाप्रभुः ॥ १४ ॥ कल्याणरूपिणस्तस्य सेवयेह न किं भवेत् ॥ किन्न्यूनं तस्य देवस्य मामिच्छति सदाशिवः ॥ १५ ॥ सप्तजन्मदरिद्रः स्यात्सेवेद्यो यदि शंकरम् ॥ तस्यैतत्सेवनाल्लोके लक्ष्मीः स्यादनपायिनी ॥ १६ ॥ यदग्रे सिद्धयोऽष्टौ च नित्यं नृत्यंति तोषितुम् ॥ अवाङ्मुखास्सदा तत्र तद्धितं दुर्लभं कुतः ॥ १७ ॥ यद्यस्य मंगलानीह सेवते शंकरस्य न ॥ तथापि मंगलन्तस्य स्मरणादेव जायते ॥१८॥ यस्य पूजाप्रभावेण कामास्सिद्ध्यन्ति सर्वशः ॥ कुतो विकारस्तस्यास्ति निर्विकारस्य सर्वदा ॥१९॥ शिवेति मंगलन्नाम मुखे यस्य निरन्तरम् ॥ तस्यैव दर्शनादन्ये पवित्रास्सन्ति सर्वदा॥२०॥यद्यपूतम्भवेद्भस्म चितायाश्च त्वयोदितम्॥नित्यमस्यांगगं देवैश्शिरोभिर्द्धार्यते कथम्॥२१॥यो देवो जागतां कर्ता भर्ता हर्ता गुणान्वितः॥निर्गुणश्शिवसंज्ञश्च स विज्ञेयः कथम्भवेत्॥२२॥अगुणं ब्रह्मणो रूपं शिवस्य परमात्मनः॥तत्कथं हि विजानन्ति त्वादृशस्तद्बहिर्मुखाः॥२३॥ दुराचाराश्च पापाश्च देवेभ्यस्ते निर्विर्गताः॥तत्त्वं ते नैव जानन्ति शिवस्यागुणरूपिणः॥२४॥शिवनिन्दां करोतीह तत्वमज्ञाय यः पुमान्॥आजन्मसंचितं

पुण्यं भस्मीभवति तस्य तत्॥२५॥ त्वया निंदा कृता यात्र हरस्यामिततेजसः॥त्वत्पूजा च कृता यन्मे तस्मात्पापम्भजाम्यहम् ॥२६॥ शिवविद्वेषिणं
दृष्ट्वा सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ शिवविद्वेषिणं दृष्ट्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २७ ॥ रे रे दुष्ट त्वया चोक्तमहं जानामि शंकरम् ॥ निश्चयेन न विज्ञात
शिव एव सनातनः ॥ २८ ॥ यथातथा भवेद्रुद्रो यथा वा बहुरूपवान् ॥ ममाभीष्टतमो नित्यं निर्विकारी सतां प्रियः ॥ २९ ॥ विष्णुर्ब्रह्मापि च
समस्तस्य क्वापि महात्मनः॥ कुतोऽन्ये निर्जराद्याश्च कालाधीनास्सदैव न ॥ ३० ॥ इति बुद्ध्वा समालोक्य स्वया सत्या सुतत्त्वतः ॥ शिवार्थं वन
मागत्य करोमि विपुलं तपः ॥३१॥स एव परमेशानस्सर्वेशो भक्तवत्सलः ॥ संप्राप्तुमभिलाषो हि दीनानुग्रहकारकम् ॥ ३२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
इत्युक्त्वा गिरिजा सा हि गिरीश्वरसुता मुने॥विरराम शिवं दध्यौ निर्विकारेण चेतसा ॥ ३३ ॥ तदाकर्ण्य वचो देव्या ब्रह्मचारी स वै द्विजः॥ पुनर्व
चनमाख्यातुं यावदेव प्रचक्रमे ॥ ३४ ॥ उवाच गिरिजा तावत्स्वसखीं विजयां द्रुतम् ॥ शिवसक्तमनोवृत्तिश्शिवनिंदापराङ्मुखा ॥३५॥ ॥ गिरिजो
वाच ॥ वारणीयः प्रयत्नेन सख्ययं हि द्विजाधमः ॥ पुनर्वक्तुमनाश्चैव शिवनिन्दां करिष्यति ॥ ३६ ॥ न केवलम्भवेत्पापं निन्दां कर्तुश्शिवस्य
हि ॥ यो वै शृणोति तन्निन्दां पापभाक् स भवेदिह ॥ ३७ ॥ शिवनिन्दाकरो वध्यस्सर्वथा शिवकिंकरैः ॥ ब्राह्मणश्चेत्स वै त्याज्यो गन्तव्यं तत्स्थ
लाद्द्रुतम् ॥ ३८ ॥ अयं दुष्टः पुनर्निन्दां करिष्यति शिवस्य हि ॥ ब्राह्मणत्वादवध्यश्च त्याज्योऽदृश्यश्च सर्वथा ॥ ३९ ॥ हित्वैतत्स्थलमद्यैव यास्या
मोऽन्यत्र मा चिरम् ॥ अथ संभाषणं न स्यादनेनाविदुषा पुनः ॥ ४० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा चोमया यावत्पादमुत्क्षिप्यते मुने ॥ असौ ताव
च्छिवस्साक्षादालंबे प्रियया स्वयम् ॥ ४१ ॥ कृत्वा स्वरूपं सुभगं शिवाध्यानं यथातथा ॥ दर्शयित्वा शिवायै तामुवाचावाङ्मुखीं शिवः ॥४२॥
॥ शिव उवाच ॥ ॥ कुत्र यास्यसि मां हित्वा न त्वं त्याज्या मया पुनः ॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूहि नादेयं विद्यते तव ॥ ४३ ॥ अद्यप्रभृति ते
दासस्तपोभिः क्रीत एव ते ॥ क्रीतोऽस्मि तव सौन्दर्य्यात्क्षणमेकं युगाय ते ॥ ४४ ॥ त्यज्यतां च त्वया लज्जा मम पत्नी सनातनी ॥ गिरिजे
त्वं हि सद्बुद्ध्या विचारय महेश्वरि ॥ ४५ ॥ मया परीक्षितासि त्वं बहुधा दृढमानसे ॥ तत्क्षमस्वापराधं मे लोकलीलानुसारिणः ॥ ४६ ॥
न त्वादृशीम्प्रणयिनीं पश्यामि च त्रिलोकके ॥ सर्वथाहं तवाधीनस्स्वकामः पूर्य्यतां शिवे ॥ ४७ ॥ एहि प्रिये मत्सकाशं पत्नी त्वं मे वरस्तव ॥
त्वया साकं द्रुतं यास्ये स्वगृहम्पर्वतोत्तमम् ॥ ४८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ते देवदेवेन पार्वती मुदमाप सा ॥ तपोजातं तु यत्कष्टं
तज्जहौ च पुरातनम् ॥ ४९ ॥ सर्वः श्रमो विनष्टोऽभूत्सत्यास्तु मुनि सत्तमः ॥ फले जाते श्रमः पूर्वो जन्तोर्नाशमवाप्नुयात् ॥ ५० ॥

इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे पार्वत्याशिवरूपदर्शनं नामाष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन् विधे महाभाग किं जातं तदनन्तरम् ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कथय त्वं शिवायशः ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवर्षे श्रूयतां सम्यक् कथयामि कथां मुदा ॥ तां महापापसंहर्त्रीं शिवभक्तिविवर्द्धिनीम् ॥ २ ॥ पार्वती वचनं श्रुत्वा हरस्य परमात्मनः ॥ दृष्ट्वानन्दकरं रूपं जहर्षातीव च द्विज ॥३ ॥ प्रत्युवाच महासाध्वी स्वोपकण्ठस्थितं विभुम् ॥ अतीव सुखिता देवी प्रीत्युत्फुल्लानना शिवा ॥ ४ ॥ पार्वत्युवाच ॥ त्वं नाथो मम देवेश त्वया किं विस्मृतम्पुरा ॥ दक्षयज्ञविनाशं हि यदर्थं कृतवान्हठात् ॥ ५ ॥ स त्वं साहं समुत्पन्ना मेनायां कार्य्यसिद्धये॥देवानां देवदेवेश तारकाप्ताऽसुखात्मनाम् ॥ ६ ॥ यदि प्रसन्नो देवेश करोषि च कृपां यदि ॥ पतिर्भव ममेशान मम वाक्यं कुरु प्रभो ॥७॥ पितुर्गेहे मया सम्यग्गम्यते त्वदनुज्ञया ॥ प्रसिद्धं क्रियतां तद्वै विशुद्धं परमं यशः ॥ ८ ॥ गन्तव्यं भवता नाथ हिमवत्पार्श्वतः प्रभो ॥ याचस्व मां ततो भिक्षुर्भूत्वा लीलाविशारदः ॥ ९ ॥ तथा त्वया प्रकर्तव्यं लोकेषु ख्यापयन् यशः ॥ पितुर्मे सफलं सर्वं कुरुष्वेवं गृहाश्रमम् ॥ १० ॥ ऋषिभिर्बोधितः प्रीत्या स्वबन्धुपरिवारितः ॥ करिष्यति न संदेहस्तव वाक्यं पिता मम ॥ ११ ॥ दक्षकन्या पुराहं वै पित्रा दत्ता यदा तव ॥ यथोक्तविधिना तत्र विवाहो न कृतस्त्वया ॥ १२ ॥ न ग्रहाः पूजितास्तेन दक्षेण जनकेन मे ॥ ग्रहाणां विषयस्तेन सच्छिद्रोऽयं महानभूत् ॥ १३ ॥ तस्माद्यथोक्तविधिना कर्तुमर्हसि मे प्रभो ॥ विवाहं त्वं महादेव देवानां कार्य्यसिद्धये ॥ १४ ॥ विवाहस्य यथा रीतिः कर्तव्या सा तथा ध्रुवम् ॥ जानातु हिमवान् सम्यक् कृतं पुत्र्या शुभं तपः ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा सुप्रसन्नस्सदाशिवः ॥ प्रोवाच वचनं प्रीत्या गिरिजां प्रहसन्निव ॥ १६ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ शृणु देवि महेशानि परमं वचनं मम ॥ यथोचितं सुमाङ्गल्यमविकारि तथा कुरु ॥ १७ ॥ ब्रह्मादिकानि भूतानि स्वनित्यानि वरानने ॥ दृष्टं यत्सर्वमेतच्च नश्वरं विद्धि भामिनि॥१८॥ एकोऽनेकत्वमापन्नो निर्गुणो हि गुणान्वितः॥स्वज्योत्स्नया यो विभाति परज्योत्स्नान्वितोऽभवत् ॥ १९ ॥ स्वतन्त्रः परतन्त्रश्च त्वया देवी कृतो ह्यहम् ॥ सर्वकर्त्री च प्रकृतिर्महामाया त्वमेव हि ॥ २० ॥ मायामयं कृतमिदं च जगत्समग्रं सर्वात्मना हि विधृतं परया स्वबुद्ध्या ॥ सर्वात्मभिस्सुकृतिभिः परमात्मभावैस्संसिक्तमात्मनि गणैः परिवेष्टितश्च ॥ २१ ॥ के ग्रहाः के ऋतुगणाः के वान्येऽपि त्वया ग्रहाः ॥ किमुक्तं चाधुना देवि शिवार्थं वरवर्णिनि ॥२२ ॥ गुणकार्य्यप्रभेदेनावाभ्यां प्रादुर्भवः कृतः ॥ भक्तहेतोर्जगत्यस्मिन्भक्तवत्सलभावतः ॥ २३ ॥ त्वं हि वै प्रकृतिस्सूक्ष्मा रजस्सत्त्वतमोमयी ॥ व्यापारदक्षा सततं सगुणा निर्गुणापि च ॥ २४ ॥ सर्वेषामिह भूताना महमा

निर्विकारो निरीहश्च भक्तेच्छोपात्तविग्रहः ॥ २५ ॥ हिमालयं न गच्छेयं जनकं तव शैलजे ॥ ततस्त्वां भिक्षुको भूत्वा न याचेयं
त्मा सुमध्यमे ॥ निर्विकारो निरीहश्च भक्तेच्छोपात्तविग्रहः ॥ २५ ॥ हिमालयं न गच्छेयं जनकं तव शैलजे ॥ देहीति वचनात्सद्यः पुरुषो याति लाघवम् ॥२७॥ इत्थं ज्ञात्वा तु कल्याणि किम
कथंचन ॥ २६ ॥ महागुणैर्गरिष्ठोऽपि महात्मापि गिरीन्द्रजे ॥ देहीति वचनात्सद्यः पुरुषो याति लाघवम् ॥२७॥ इत्थं ज्ञात्वा तु कल्याणि किम
स्माकं वदस्यथ ॥ कार्यं त्वदाज्ञया भद्रे यथेच्छसि तथा कुरु ॥ २८ ॥ ॥ब्रह्मोवाच ॥ तेनोक्तापि महादेवी सा साध्वी कमलेक्षणा ॥ जगाद शंक
रं भक्त्या सुप्रणम्य पुनः पुनः ॥ २९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ त्वमात्मा प्रकृतिश्चाहं नात्र कार्या विचारणा ॥ स्वतन्त्रौ भक्तवशगौ निर्गुणौ सगुणौ
[illegible] ॥ ३० ॥ प्रयत्नेन त्वया शम्भो कार्यं वाक्यं मम प्रभो ॥ याचस्व मां हिमगिरेर्मां भाग्यं देहि शंकर ॥ ३१ ॥ कृपां कुरु महेशान तव भक्ता
स्मि नित्यशः ॥ तव पत्नी सदा नाथ ह्यहं जन्मनि जन्मनि ॥३२॥ त्वं ब्रह्म परमात्मा हि निर्गुणः प्रकृतेः परः ॥ निर्विकारो निरीहश्च स्वतन्त्रः परमे
श्वरः ॥ ३३ ॥ तथापि सगुणोऽपीह भक्तोद्धारपरायणः ॥ विहारी स्वात्मनि रतो नानालीलाविशारदः ॥ ३४ ॥ सर्वथा त्वामहं जाने महादेव
[illegible] कमुक्तेन च सर्वज्ञ बहुना हि दयां कुरु ॥ ३५ ॥ विस्तारय यशो लोके कृत्वा लीलां महाद्भुताम् ॥ यत्सुगीय [illegible] नाथांजसोत्त
[illegible] भवाम्बुधिः ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा गिरिजा सुप्रणम्य पुनः पुनः ॥ विरराम महेशानं नतस्कंधा कृताञ्जलिः ॥ ३७ ॥
इत्येवमुक्तस्स तया महात्मा महेश्वरो लोकविडम्बनाय ॥ तथेति मत्वा प्रहसन् बभूव मुदान्वितः कर्तुमनास्तदेव ॥ ३८ ॥ [illegible] शम्भु
[illegible] सुप्रहर्षितः ॥ कैलासं प्रययौ काल्या विरहाकृष्टमानसः ॥ ३९ ॥ तत्र गत्वा महेशानो नन्द्यादिभ्यस्तदा [illegible] ॥ वृत्तान्तं सकलं [illegible]
मानन्दनिर्भरः ॥ ४० ॥ तेऽपि श्रुत्वा गणास्सर्वे भैरवाद्याश्च सर्वशः ॥ बभूवुस्सुखिनोऽत्यन्तं [illegible] महोत्सवम् ॥ ४१ ॥ महत्सुमंगलं तत्र
बभूवातीव नारद ॥ सर्वेषां दुःखनाशोऽभूद्रुद्रः प्रापापि संमुदम् ॥ ४२ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृती[य]े पार्वती
खण्डे शिवाशिवसंवादवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ विधे तात महाभाग धन्यस्त्वं परमार्थदृक् ॥ अद्भुतेयं कथा
श्राविता त्वदनुग्रहतो मया ॥ १ ॥ गते हरे स्वशैले हि पार्वती सर्वमंगला ॥ किं चकार गता कुत्र तन्मे वद महामते ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु
सुप्रीतितस्तात यज्जातं तदनन्तरम् ॥ हरे गते निजस्थानं तद्ददाति शिवं स्मरन् ॥ ३ ॥ पार्वत्यपि सखीयुक्ता रूपं कृत्वा तु सार्थकम् ॥
जगाम स्वपितुर्गेहं महादेवेति वादिनी ॥ ४ ॥ पार्वत्यागमनं श्रुत्वा मेना च स हिमाचलः ॥ दिव्यं यानं समारुह्य प्रययौ हर्ष
विह्वलः ॥ ५ ॥ पुरोहितश्च पौराश्च सख्यश्चैवाप्यनेकशः ॥ सम्बन्धिनस्तथान्ये च सर्वे ते च समाययुः ॥ ६ ॥ भ्रातरः

सकला जग्मुर्मैनाकप्रमुखास्तदा ॥ जयशब्दं प्रकुर्वन्तो महाहर्षसमन्विताः ॥ ७ ॥ संस्थाप्य मंगलघटं राजवर्त्मनि गर्जिते ॥ चन्दनागरुकस्तूरीफलशाखासमन्विते ॥ ८ ॥ सुपुरोधा ब्राह्मणैश्च मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ नारीभिर्नर्तकीभिश्च गजेन्द्राद्रिसुशोभितैः ॥ ॥ ९ ॥ परितः परितो रंभास्तम्भवृन्दसमन्विते ॥ पतिपुत्रवतीयोषित्समूहैर्दीपहस्तकैः ॥ १० ॥ द्विजवृन्दैश्च संयुक्ते कुर्वद्भिर्मङ्गलध्वनिम् ॥ नानाप्रकारवाद्यैश्च शंखध्वनिभिरन्विते ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नन्तरे दुर्गा जगाम स्वपुरान्तिकम् ॥ विशंती नगरं देवी ददर्श पितरौ पुनः ॥ १२ ॥ सुप्रसन्नौ प्रधावन्तौ हर्षविह्वलमानसौ ॥ दृष्ट्वा काली सुप्रहृष्टा स्वालिभिः प्रणनाम तौ ॥ १३ ॥ तौ सम्पूर्णाशिषं दत्त्वा चक्रतुस्तौ स्ववक्षसि ॥ हे वत्से त्वेवमुच्चार्य रुदन्तौ प्रेमविह्वलौ ॥१४॥ ततस्स्वकीया अप्यस्या अन्या नार्योऽपि संमुदा ॥ भ्रातृस्त्रियोऽपि सुप्रीत्या दृढालिंगनमादधुः ॥१५॥ साधितं हि त्वया सम्यक् सुकार्यं कुलतारणम् ॥ त्वत्सदाचरणेनापि पाविताः स्माखिला वयम् ॥ १६ ॥ इति सर्वे सुप्रशंस्य प्रणेमुस्तां प्रहर्षिताः ॥ चन्दनैः सुप्रसूनैश्च समानर्चुश्शिवां मुदा ॥१७॥ तस्मिन्नवसरे देवा विमानस्था मुदाम्बरे ॥ पुष्पवृष्टिं शुभां चक्रुर्नत्वा तां तुष्टुवुः स्तवैः ॥ ॥१८॥ तदा त्वां च रथे स्थाप्य सर्वे शोभान्विते वरे ॥ पुरं प्रवेशयामासुस्सर्वे विप्रादयो मुदा ॥१९॥ अथ विप्राः पुरोधाश्च सख्योऽन्याश्च स्त्रियः शिवम् ॥ गृहं प्रवेशयामासुर्बहुमानपुरस्सरम् ॥ २० ॥ स्त्रियो निर्मञ्छनं चक्रुर्विप्रा युयुजुराशिषः ॥ हिमवान्मेनका माता सुमोदाति मुनीश्वर ॥ ॥ २१ ॥ स्वाश्रमं सफलं मेने कुपुत्रात्पुत्रिका वरा ॥ हिमवान्नारदं त्वाश्च संस्तुवन् साधुसाध्विति ॥ २२ ॥ ब्राह्मणेभ्यश्च वंदिभ्यः पर्वतेन्द्रो धनं ददौ ॥ मङ्गलं पाठयामास स द्विजभ्यो महोत्सवम् ॥ २३ ॥ एवं स्वकन्यया हृष्टौ पितरौ भ्रातरस्तथा ॥ जामयश्च महाप्रीत्या समूषुः प्रांगणे मुने ॥ ॥ २४ ॥ ततस्स हिमवांस्तात सुप्रहृष्टः प्रसन्नधीः ॥ सम्मान्य सकलान्प्रीत्या स्नातुं गंगां जगाम ह ॥ २५ ॥ एतस्मिन्नंतरे शंभुस्सुलीलो भक्तवत्सलः ॥ सुनर्तकनटो भूत्वा मेनकासंनिधिं ययौ ॥ २६ ॥ शृंगं वामे करे धृत्वा दक्षिणे डमरुं तथा ॥ पृष्ठे कंथां रक्तवासा नृत्यगानविशारदः ॥ ॥ २७ ॥ ततस्सुनटरूपोऽसौ मेनकायां गणे मुदा ॥ चक्रे सुनृत्यं विविधं गानं चातिमनोहरम् ॥ २८ ॥ शृंगं च डमरुं तत्र वादयामास सुध्वनिम् ॥ महतीं विविधां तत्र स चकार मनोहराम् ॥२९॥ तां द्रष्टुं नागरास्सर्वे पुरुषाश्च स्त्रियस्तथा ॥ आजग्मुस्सहसा तत्र बाला वृद्धा अपि ध्रुवम् ॥३०॥ श्रुत्वा सुगीतं तद्दृष्ट्वा सुनृत्यं च मनोहरम् ॥ सहसा मुमुहुस्सर्वे मेनापि च तदा मुने॥३१॥मूर्च्छां संप्राप्य सा दुर्गा विलोक्य हृदि शंकरम् ॥ त्रिशूलादिकचिह्नानि बिभ्रतं चातिसुन्दरम् ॥ ३२ ॥ विभूतिभूषितं रम्यमस्थिमालासमन्वितम् ॥ त्रिलोचनोज्ज्वलद्वक्त्रं नागयज्ञोपवीतकम् ॥ ३३ ॥ वर

सुमनोहरम् ॥२४॥ हृदयस्थं हरं दृष्ट्वेदृशं सा प्रणनाम तम् ॥ वरं ब्रवे मानम दि
तृणित्युक्तवन्तं गौरवर्णं महेश्वरम् ॥ दीनबन्धुं दयासिन्धुं सर्वथा सुमनोहरम्
तिमे त्वं भवेति च ॥२५॥ वरं दत्त्वा शिवं चाथ तादृशं प्रीतितो हृदा ॥ अन्तर्धाय पुनस्तत्र सुननर्त स भिक्षुकः ॥ २६ ॥ ततो मेना सुरत्नानि
स्वर्णपात्रस्थितानि च ॥ तस्मै दातुं ययौ प्रीत्या तद्वृत्तिप्रीतिमानसः ॥ २७ ॥ तानि न स्वीचकारासौ भिक्षां याचे शिवां च ताम् ॥ पुनस्सुनृत्य
गानञ्च कौतुकात्कर्तुमुद्यते ॥ २८ ॥ मेना तद्वचनं श्रुत्वा चुकोपाति सुविस्मिता ॥ भिक्षुकं भर्त्सयामास बहिष्कर्तुमियेष सा ॥ २९ ॥ एतस्मिन्न
न्तरे तत्र गगानो गिरिरार्ययौ ॥ ददर्श पुरतो भिक्षुं ... नगकृतिम् ॥ ४० ॥ श्रुत्वा मेनामुखाद्वृत्तं तत्सर्व सुचुकोप सः ॥ आज्ञां चकारानुच
रान्बहिष्कर्तुञ्च तं नटम् ॥ ४१ ॥ महाग्निमिव दुःस्पर्शं प्रज्वलन्तं सुतेजसम् ॥ न शशाक बहिष्कर्तुं कोऽपि तं मुनिसत्तम ॥ ४२ ॥ ततस्स भिक्षु
स्तात नानालीलाविशारदः ॥ दर्शयामास शैलाय स्वप्रभावमनन्तकम् ॥ ४३ ॥ शैलो ददर्श तं तत्र विष्णुरूपधरं द्रुतम् ॥ किरीटिनं कुण्डलिनं
पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥४४॥ यद्यत्पुष्पादिकं दत्तं पूजाकाले गदाभृते ॥ गात्रे शिरसि तत्सर्वं भिक्षुकस्य ददर्श ह ॥४५॥ तत ददर्श जगतां स्रष्टारं
स चतुर्मुखम् ॥ रक्तवर्णं पठन्तञ्च श्रुतिसूक्तं गिरीश्वरः ॥ ४६ ॥ ततस्सूर्यस्वरूपञ्च जगच्चक्षुस्स्वरूपकम् ॥ ददर्श गिरिराजस्स परं कौतुककारि
णम् ॥४७॥ ततो ददर्श स तात रुद्ररूपं महाद्भुतम् ॥ पार्वतीसहितं रम्यं विहसन्तं सुतेजसम् ॥ ४८ ॥ ततस्तेजस्स्वरूपञ्च निराकारं निरञ्ज
नम् ॥ निरुपाधि निरीहञ्च महाद्भुतमरूपकम् ॥४९॥ एवं बहूनि रूपाणि तस्य तत्र ददर्श सः ॥ सुविस्मितो बभूवाशु परमानन्दसंयुतः ॥ ५० ॥
अथासौ भिक्षुवर्य्यो हि तस्मात्तस्याश्च सूतिकृत् ॥ भिक्षां ययाचे दुर्गान्तां नान्यज्जग्राह किञ्चन ॥ ५१ ॥ न स्वीचकार शैलेन्द्रो मोहितश्शिव
मायया ॥ भिक्षुः किञ्चिन्न जग्राह तत्रैवान्तर्दधे ततः ॥५२॥ तदा बभूव सुज्ञानं मेनाशैलेशयोरिति ॥ आवां शिवां वञ्चयित्वा स्वस्थानं गतवान्प्रभुः
॥५३॥ तयोर्विचिन्त्य तत्रैवं शिवे भक्तिरभूत्परा ॥ महामोक्षकरी दिव्या सर्वानन्दप्रदायिनी ॥ ५४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां
तृतीये पार्वतीखण्डे पार्वतीप्रत्यागमनमहोत्सववर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तयोर्भक्तिं शिवे ज्ञात्वा परामव्यभिचारिणीम् ॥
सर्वे शक्रादयो देवाश्चिचिन्तुरिति नारद ॥१॥ देवा ऊचुः ॥ एकान्तभक्त्या शैलश्चेत्कन्यां तस्मै प्रदास्यति ॥ ध्रुवं निर्वाणतां सद्यस्स प्राप्स्यति
च भारते ॥२॥ अनन्तरत्नाधारश्चेत्पृथ्वीं त्यक्त्वा प्रयास्यति ॥ रत्नगर्भाभिधा भूमिर्मिथ्यैव भविता ध्रुवम् ॥३॥ स्थावरत्वं परित्यज्य दिव्यरूपं
विधाय सः ॥ कन्यां शूलभृते दत्त्वा शिवलोकं गमिष्यति ॥४॥ महादेवस्य सारूप्यं लप्स्यते नात्र संशयः ॥ तत्र भुक्त्वा वरान्भोगांस्ततो मोक्षमवा

ष्यति ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्यालोच्य सुरास्सर्वे कृत्वा चामन्त्रणं मिथः ॥ प्रस्थापयितुमेच्छंस्ते गुरुं तत्र सुविस्मिताः ॥ ६ ॥ ततश्शक्रादयो देवास्सर्वे गुरुनिकेतनम् ॥ जग्मुः प्रीत्या सविनया नारद स्वार्थसाधकाः ॥ ७ ॥ गत्वा तत्र गुरुं नत्वा सर्वे देवास्सवासवाः ॥ चक्रुर्निवेदनं तस्मै गुरुवे वृत्तमादरात् ॥ ८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ गुरो हिमालयगृहं गच्छास्मत्कार्य्यसिद्धये ॥ तत्र गत्वा प्रयत्नेन कुरु निन्दाञ्च शूलिनः ॥ ९ ॥ पिनाकिना विना दुर्गा वरं नान्यं वरिष्यति ॥ अनिच्छया सुतां दत्वा फलं तूर्णं लभिष्यति ॥ १० ॥ कालेनैवाधुना शैलमिदानीं भुवि तिष्ठतु ॥ अनेकरत्नाधारं तं स्थापय त्वं क्षितौ गुरो ॥ ११ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति देववचः श्रुत्वा प्रददौ कर्णयोः करम् ॥ न स्वीचकार स गुरुस्स्मरन्नाम शिवेति च ॥ १२ ॥ अथ स्मृत्वा महादेवं बृहस्पतिरुदारधीः ॥ उवाच देववर्यांश्च धिकृत्वा च पुनः पुनः ॥ १३ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ सर्वे देवास्स्वार्थपराः परार्थध्वंसकारकाः ॥ कृत्वा शङ्करनिन्दां हि यास्यामि[1] नरकं ध्रुवम् ॥ १४ ॥ कश्चिन्मध्ये च युष्माकं गच्छेच्छैलान्तिकं सुराः ॥ संपादयेत्स्वाभिमतं शैलेन्द्रं प्रतिबोध्य च ॥ १५ ॥ अनिच्छया सुतां दत्वा सुखं तिष्ठतु भारते ॥ तस्मै भक्त्या सुतां दत्वा मोक्षं प्राप्स्यति निश्चितम् ॥१६॥ पश्चात्सप्तर्षयस्सर्वे बोधयिष्यन्ति पर्वतम् ॥ पिनाकिना विना दुर्गा वरं नान्यं वरिष्यति ॥ १७ ॥ अथवा गच्छत सुरा ब्रह्मलोकं सवासवाः ॥ वृत्तं कथयत स्वं तत्स वः कार्यं करिष्यति ॥ १८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा ते समालोच्याजग्मुर्मम सभां सुराः ॥ सर्वे निवेदयांचक्रुर्नत्वा तद्वृत्तमादरात् ॥ १९ ॥ देवानां तद्वचः श्रुत्वा शिवनिन्दाकरं तदा ॥ वेदवक्ता विलप्याहं तानवोचं सुरान्मुने ॥ २० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नाहं कर्तुं क्षमो वत्साः शिवनिन्दां सुदुस्सहाम् ॥ संपद्विनाशरूपाञ्च विपदां बीजरूपिणीम् ॥ २१ ॥ सुरा गच्छत कैलासं सन्तोषयत शंकरम् ॥ प्रस्थापयत तं शीघ्रं हिमालयगृहं प्रति ॥ २२ ॥ स गच्छेदुपशैलेशमात्मनिन्दां करोतु वै ॥ परनिन्दा विनाशाय स्वनिन्दा यशसे मता ॥२३॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वेति मद्वचो देवा मां प्रणम्य मुदा च ते ॥ कैलासं प्रययुश्शीघ्रं शैलानामधिपं गिरिम् ॥ २४ ॥ तत्र गत्वा शिवं दृष्ट्वा प्रणम्य नतमस्तकाः ॥ मुकुलांजलयस्सर्वे तुष्टुवुस्तं सुरा हरम् ॥ २५ ॥देवा ऊचुः॥ देवदेव महादेव करुणाकर शंकर ॥ वयं त्वां शरणापन्नाः कृपां कुरु नमोऽस्तु ते ॥ २६ ॥ त्वं भक्तवत्सलः स्वामिन्भक्तकार्य्यकरस्सदा ॥ दीनोद्धारः कृपासिन्धुर्भक्तापद्विनिमोचकः ॥ २७ ॥ ब्रह्मोवाच॥ इति स्तुत्वा महेशानं सर्वे देवास्सवासवाः ॥ सर्वं निवेदयांचक्रुस्तद्वृत्तं तत आदरात् ॥२८॥

१ इदमार्षं ।

[illegible] श्रुत्वा देववचनं [illegible] ॥ देवान् सुयापयामास नानाश्वास्य विहस्य सः ॥ २९ ॥ देवा मुमुदिरे सर्वे शीघ्र [illegible] मन्दिरम् ॥ सिद्धं मत्वा स्वकार्यं हि प्रशंसन्तस्सदाशिवम् ॥ ३० ॥ ततः सभगवाञ्छम्भुर्महेशो भक्तवत्सलः ॥ प्रययौ शैलभूपश्च महेशो निर्विकारवान् ॥ ३१ ॥ यदा शैलस्सभामध्य समुवास मुदान्वितः ॥ बन्धुवर्गैः परिवृतः पार्वतीसहितस्स्वयम् ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र ह्याजगाम सदाशिवः ॥ दण्डी छत्री दिव्यवासा बिभ्रत्तिलकमुज्ज्वलम् ॥ ३३ ॥ करे स्फटिकमालाञ्च शालग्रामं गले दधत ॥ जपन्नाम हरेर्भक्त्या साधुवेषधरो द्विजः ॥ ३४ ॥ तं च दृष्ट्वा समुत्तस्थौ सगणोऽपि हिमालयः ॥ ननाम दण्डवद्भूमौ भक्त्यातिथिमपूर्वकम् ॥ ३५ ॥ ननाम पार्वती भक्त्या प्राणेशं विप्ररूपिणम् ॥ ज्ञात्वा तं मनसा देवी तुष्टाव परया मुदा ॥ ३६ ॥ आशिषं युयुजे विप्रस्सर्वेषां प्रीतितश्शिवः ॥ शिवाया अधिकं तात मनोभिलषितं हृदा ॥ ३७ ॥ मधुपर्कादिकं सर्वं जग्राह ब्राह्मणो मुदा ॥ दत्तं शैलाधिराजेन हिमागेन महादरात् ॥ ३८ ॥ पप्रच्छ कुशलं चास्य हिमाद्रिः पर्वतोत्तमः ॥ तं द्विजेन्द्रं महाप्रीत्या सम्पूज्य विधिवन्मुने ॥ ३९ ॥ पुनः पप्रच्छ शैलेशस्तं ततः को भवानिति ॥ उवाच शीघ्रं विप्रेन्द्रो गिरीन्द्रं सादरं वचः ॥ ४० ॥ ॥ विप्रेन्द्र उवाच ॥ ब्राह्मणोऽहं गिरिश्रेष्ठ वैष्णवो बुधसत्तमः ॥ घटिकीं वृत्तिमाश्रित्य भ्रमामि धरणीतले ॥ ४१ ॥ मनोयायी सर्वगामी सर्वज्ञोऽहं गुरोर्बलात् ॥ परोपकारी शुद्धात्मा दयासिन्धुर्विकारहा ॥ ४२ ॥ मया ज्ञातं हराय त्वं स्वसुतां दातुमिच्छसि ॥ इमां पद्मसमां दिव्यां वररूपां सुलक्षणाम् ॥ ४३ ॥ निराश्रयायासंगाय कुरूपायागुणाय च ॥ श्मशानवासिने व्यालग्राहिरूपाय योगिने ॥ ४४ ॥ दिग्वाससे कुगात्राय व्यालभूषणधारिणे ॥ अज्ञातकुलनाम्ने च कुशीलायाविहारिणे ॥ ४५ ॥ विभूतिदिग्धदेहाय संक्रुद्धायाविवेकिने ॥ अज्ञातवयसेऽतीव कुजटाधारिणे सदा ॥ ४६ ॥ सर्वाश्रयाय भ्रमिणे नागहाराय भिक्षवे ॥ कुमार्गनिरताय वेदाध्वत्यागिने हठात् ॥ ४७ ॥ इयं ते बुद्धिरचल न हि मंगलदा खलु ॥ विबोध ज्ञानिनां श्रेष्ठ नारायणकुलोद्भव ॥ ४८ ॥ न ते पात्रानुरूपश्च पार्वतीदानकर्मणि ॥ महाजनः स्मेरमुखः श्रुतमात्राद्भविष्यति ॥ ४९ ॥ पश्य शैलाधिप त्वं च न तस्यैकोऽस्ति बान्धवः ॥ महारत्नाकरस्त्वञ्च तस्य किञ्चिद्धनं न हि ॥ ५० ॥ बान्धवान्मेनकां कुध्रपते शीघ्रं सुता तथा ॥ सर्वान्पृच्छ प्रयत्नेन पण्डितान्पार्वतीं विना ॥ ५१ ॥ रोगिणो नौषधं शश्वद्रोचते गिरिसत्तम ॥ कुपथ्यं रोचतेऽभीक्ष्णं महादोषकरं सदा ॥ ५२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणः शीघ्रं स वै भुक्त्वा मुदान्वितः ॥ जगाम स्वालयं शान्तो नानालीलाकरश्शिवः ॥ ५३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे शिवमाया

विवर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा मेनोवाच हिमालयम्॥शोकेन साश्रुनयना हृदयेन विदूयता ॥१॥ मेनोवाच ॥ शृणु शैलेन्द्र मद्वाक्यं परिणामे सुखावहम् ॥ पृच्छ शैववरान्सर्वान्किमुक्तं ब्राह्मणेन ह॥२॥निन्दानेन कृता शम्भोर्वैष्णवेन द्विजन्मना श्रुत्वा तां मे मनोऽतीव निर्विण्णं हि नगेश्वर ॥ ३॥ तस्मै रुद्राय शैलेश न दास्यामि सुतामहम् ॥ कुरूपशीलनाम्ने हि सुलक्षणयुतां निजाम् ॥४॥ न मन्यसे वचश्चेन्मे मरिष्यामि न संशयः ॥ त्यक्ष्यामि च गृहं सद्यो भक्षयिष्यामि वा विषम् ॥ ५ ॥ गले बद्ध्वांबिकां रज्ज्वा यास्यामि गहनं वनम् ॥ महाम्बुधौ मज्जयिष्ये तस्मै दास्यामि नो सुताम् ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वाशु तथा गत्वा मेना कोपालयं शुचा ॥ त्यक्त्वा हारं रुदन्ती सा चकार शयनं भुवि ॥ ७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तात शम्भुना सप्त एव ते ॥ संस्मृता ऋषयस्सद्यो विरहव्याकुलात्मना ॥८॥ऋषयश्चैव ते सर्वे शम्भुना संस्मृता यदा ॥ तदाऽऽजग्मुस्स्वयं सद्यः कल्पवृक्षा इवापरे ॥ ९॥ अरुन्धती तथाऽऽयाता साक्षात्सिद्धिरिवापरा॥तान्दृष्ट्वा सूर्यसंकाशान्विजहौ स्वजपं हरः ॥ १० ॥ स्थित्वाग्रे ऋषयः श्रेष्ठ नत्वा स्तुत्वा शिवं मुने ॥ मेनिरे च तदात्मानं कृतार्थं ते तपस्विनः ॥ ११ ॥ ततो विस्मयमापन्ना नमस्कृत्य स्थिताः पुनः ॥ प्रोचुः प्राञ्जलयस्ते वै शिवं लोकनमस्कृतम् ॥ १२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सर्वोत्कृष्ट महाराज सार्वभौम दिवौकसाम् ॥ स्वभाग्यं वर्ण्यतेऽस्माभिः किं पुनस्सकलोत्तमम् ॥ १३ ॥ तपस्तप्तं त्रिधा पूर्वं वेदाध्ययनमुत्तमम् ॥ अग्नयश्च हुताः पूर्वं तीर्थानि विविधानि च ॥ १४ ॥ वाङ्मनःकायजं किंचित्पुण्यं स्मरणसम्भवम् ॥ तत्सव संगतं चाद्य स्मरणानुग्रहात्तव ॥ १५ ॥ यो वै भजति नित्यं त्वां कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ किं पुण्यं वर्ण्यते तेषां येषां च स्मरणं तव ॥ १६ ॥ सर्वोत्कृष्टा वयं जाताः स्मरणात्ते सदाशिव ॥मनोरथपथं नैव गच्छसि त्वं कथंचन॥ १७॥ वामनस्य फलं यद्वज्जन्मान्धस्य दृशौ यथा ॥ वाचालत्वञ्च मूकस्य रंकस्य निधिदर्शनम्॥ १८॥ पङ्गोर्गिरिवराक्रान्तिर्वन्ध्यायाः प्रसवस्तथा ॥ दर्शनं भवतस्तद्वज्जातं नो दुर्लभं प्रभो ॥१९ ॥ अद्यप्रभृति लोकेषु मान्याः पूज्या मुनीश्वराः ॥ जातास्ते दर्शनादेव स्वमुच्चैः पदमाश्रिताः ॥२०॥ अत्र किं बहुनोक्तेन सर्वथा मान्यतां गताः ॥ दर्शनात्तव देवेश सर्वदेवेश्वरस्य हि ॥२१॥ पूर्णानां किञ्च कर्तव्यमस्ति चेत्परमा कृपा ॥ सदृशं सेवकानां तु देयं कार्यं त्वया शुभम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा तेषां शम्भुर्महेश्वरः ॥ लौकिकाचारमाश्रित्य रम्यं वाक्यमुपाददे ॥ ॥ २३ ॥ शिव उवाच ॥ ऋषयश्च सदा पूज्या भवन्तश्च विशेषतः ॥ युष्माकं कारणाद्विप्राः स्मरणं च मया कृतम् ॥ २४॥ ममावस्था भवद्भिश्च ज्ञायते ह्युपकारिका ॥साधनीया विशेषेण लोकानां सिद्धिहेतवे ॥ २५ ॥ देवानां दुःखमुत्पन्नं तारकात्सुदुरात्मनः ॥ ब्रह्मणा च वरो दत्तः किं

करोमि दुरासदः ॥ २६ ॥ मूर्तयोऽष्टौ च याः प्रोक्ता मदीयाः परमर्षयः ॥ तास्सर्वा उपकाराय न तु स्वार्थाय तत्स्फुटम् ॥२७॥ तथा च कर्तुका मोऽहं विवाहं शिवया सह ॥ तया वै सुतपस्तप्तं दुष्करं परमर्षिभिः ॥२८॥तस्यै परं फलं देयमभीष्टं तद्धितावहम्॥ एतादृशः पणो मे हि भक्तानन्द प्रदः स्फुटम् ॥ २९ ॥ पार्वतीवचनाद्भिक्षुरूपो यातो गिरेर्गृहम् ॥ अहं पावितवान्कालीं यतो लीलाविशारदः ॥ ३० ॥ मां ज्ञात्वा तौ परं ब्रह्म दम्पती परभक्तितः ॥ दातुकामावभूतां च स्वसुतां वेदरीतितः ॥ ३१ ॥ देवप्रेरणयाहं वै कृतवानस्मि निन्दनम् ॥ तदा स्वस्य च तद्भक्तिं विह न्तुं वैष्णवात्मना ॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वा तौ सुनिर्विण्णौ तद्धीनौ संबभूवतुः ॥ स्वकन्यां नेच्छतो दातुं मह्यं हि मुनयोऽधुना ॥३३॥ तस्माद्भवन्तो गच्छन्तु हिमाचलगृहं ध्रुवम् ॥ तत्र गत्वा गिरिवरं तत्पत्नीं च प्रबोधय ॥३४॥ कथनीयं प्रयत्नेन वचनं वेदसम्मितम् ॥ सर्वथा करणीयन्तद्यथा स्यात्कार्य्यमुत्तमम् ॥३५॥ उद्वाहं कर्तुमिच्छामि तत्पुत्र्या सह सत्तमाः॥ स्वीकृतस्तद्विवाहो मे वरो दत्तश्च तादृशः ॥ ३६ ॥ अत्र किं बहुनोक्तेन बोधनीयो हिमालयः ॥ तथा मेना च बोद्धव्या देवानां स्याद्धितं यथा ॥३७॥ भवद्भिः कल्पितो यो वै विधिस्स्यादधिकस्ततः ॥ भवताञ्चैव कार्य्यं तु भवन्तः कार्य्यभागिनः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा मुनयस्तेऽमलाशयाः ॥ आनन्दंऽलेभिरे सर्वे प्रभुणाऽनुग्रहीकृताः ॥ ३९ ॥ वयं धन्या अभूवँश्च कृतकृत्याश्च सर्वथा ॥ वंद्या जाताश्च सर्वेषां पूजनीया विशेषतः ॥४०॥ ब्रह्मणा विष्णुना यो वै वन्द्यस्सर्वार्थसाधकः ॥ सो ऽस्मान्प्रेषयसे प्रष्यान्कार्ये लोकसुखावहे ॥ ४१ ॥ अयं वै जगतां स्वामी पिता सा जननी मता ॥ अयं युक्तश्च सम्बन्धो वर्द्धतां चन्द्रवत्सदा ॥ ॥४२॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा ऋषयो दिव्या नमस्कृत्य शिवं तदा ॥ गता आकाशमार्गेण यत्रास्ति हिमवत्पुरम् ॥ ४३॥ दृष्ट्वा तां च पुरं दिव्या मृषयस्तेऽति विस्मिताः ॥ वर्ण्णयन्तश्च स्व पुण्यमब्रुवन्वै परस्परम् ॥ ४४ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ पुण्यवन्तो वयं धन्या दृष्ट्वैतद्धिमवत्पुरम् ॥ यस्मादेवंविधे कार्य्ये शिवेनैव नियोजिताः ॥ ४५ ॥ अलकायाश्च स्वर्गाच्च भोगवत्यास्तथा पुनः ॥ विशेषेणामरावत्या दृश्यते पुरमुत्तमम् ॥ ॥ ४६ ॥ सुगृहाणि सुरम्याणि स्फटिकैर्विविधैर्वरैः ॥ मणिभिर्वा विचित्राणि रचितान्यङ्गणानि च ॥ ४७ ॥ सूर्यकान्ताश्च मणय श्चन्द्रकान्तास्तथैव च ॥ गृहे गृहे विचित्राश्च वृक्षास्स्वर्गसमुद्भवाः ॥ ४८ ॥ तोरणानां तथा लक्ष्मीर्दृश्यते च गृहे गृहे ॥ विविधानि विचित्राणि शुकहंसैर्विमानकैः ॥ ४९ ॥ वितानानि विचित्राणि चैलवत्तोरणैस्सह ॥ जलाशयान्यनेकानि दीर्घिका विविधाः स्थिताः ॥ ५० ॥ उद्यानानि विचित्राणि प्रसन्नैः पूजितान्यथ ॥ नराश्च दैवतास्सर्वे स्त्रियश्चाप्सरसस्तथा ॥ ५१ ॥ कर्मभूमौ याज्ञिकाश्च पौराणास्स्वर्गकाम्यया ॥

कुर्वन्ति ते वृथा सर्वे विहाय हिमवत्पुरम् ॥ ५२ ॥ यावन्न दृष्टमेतच्च तावत्स्वर्गपरा नराः ॥ दृष्टमेतद्यदा विप्राः किं स्वर्गेण प्रयोजनम् ॥ ५३ ॥
॥ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवमृषिवर्य्यास्ते वर्णयन्तः पुरञ्च तत् ॥ गता हैमालयं सर्वे गृहं सर्वसमृद्धिमत् ॥ ५४ ॥ तान्दृष्ट्वा सूर्यसंकाशान् हिमवान्विस्मितो
ऽब्रवीत् ॥ दूरादाकाशमार्गस्थान्मुनीन्सप्त सुतेजसः ॥ ५५ ॥ ॥ हिमवानुवाच ॥ सप्तैते सूर्य्यसंकाशाः समायांति मदन्तिके ॥ पूजा कार्य्या प्रय
त्नेन मुनीनां च मयाधुना ॥५६॥ वयं धन्या गृहस्थाश्च सर्वेषां सुखदायिनः ॥ येषां गृहे समायान्ति महात्मानो यदीदृशाः ॥ ५७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
एतस्मिन्नन्तरे चैवाकाशादेत्य भुवि स्थितान् ॥ सन्मुखे हिमवान्दृष्ट्वा ययौ मानपुरस्सरम् ॥ ५८ ॥ कृतांजलिर्नतस्कन्धस्सप्तर्षीन्सुप्रणम्य सः ॥
॥ ५९ ॥ पूजां चकार तेषां वै बहुमानपुरस्सरम् ॥ हितास्सप्तर्षयस्ते च हिमवन्तं नगेश्वरम् ॥ गृहीत्वोचुः प्रसन्नास्या वचनं मङ्गलालयम् ॥
॥ ६० ॥ यथाग्रतश्च तान्कृत्वा धन्यो मम गृहाश्रमः ॥ इत्युक्त्वासनमानीय ददौ भक्तिपुरस्सरम् ॥ ६१ ॥ आसनेषूपविष्टेषु तदाज्ञप्तस्स्वयं
स्थितः ॥ उवाच हिमवाँस्तत्र मुनीञ्ज्योतिर्मयांस्तदा ॥ ६२ ॥ ॥ हिमालय उवाच ॥ धन्यो हि कृतकृत्योऽहं सफलं जीवितं मम ॥ लोकेषु दर्श
नीयोऽहं बहुतीर्थसमो मतः ॥ ६३ ॥यस्माद्भवन्तो मद्गेहमागता विष्णुरूपिणः ॥ पूर्णानां भवतां कार्य्यं कृपणानां गृहेषु किम् ॥ ६४ ॥ तथापि कि
ञ्चित्कार्य्यं च सदृशं सेवकस्य मे ॥ कथनीयं सुदयया सफलं स्याज्जनुर्मम ॥ ६५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये
पार्वतीखंडे सप्तर्ष्यागमनवर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ जगत्पिता शिवः प्रोक्तो जगन्माता शिवा मता ॥ तस्माद्देया
त्वया कन्या शंकराय महात्मने ॥ १ ॥ एवं कृत्वा हिमगिरे सार्थकं ते भवेज्जनुः ॥ जगद्गुरोर्गुरुस्त्वं हि भविष्यसि न संशयः ॥२॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
एवं वचनमाकर्ण्य सप्तर्षीणां मुनीश्वर ॥ प्रणम्य तान्करौ बद्ध्वा गिरिराजोऽब्रवीदिदम् ॥ ३ ॥ हिमालय उवाच ॥ सप्तर्षयो महाभागा भवद्भिर्यदुदी
रितम् ॥ तत्प्रमाणीकृतं मे हि पुरैव गिरिशेच्छया ॥४॥ इदानीमेक आगत्य विप्रो वैष्णवधर्मवान् ॥ शिवमुद्दिश्य सुप्रीत्या विपरीतं वचोऽब्रवीत्॥
॥ ५ ॥ तदारभ्य शिवा माता ज्ञानभ्रष्टा बभूव ह ॥ सुताविवाहं रुद्रेण योगिना तेन नेच्छति ॥ ६ ॥ कोपागारमगात्सा हि सुतपा मलिनाम्बरा ॥
कृत्वा महाहठं विप्रा बोध्यमानाऽपि नाबुधत् ॥७॥ अहं च ज्ञानविभ्रष्टो जातोऽहं सत्यमीर्य्यते ॥ दातुं सुतां महेशाय नेच्छामि भिक्षुरूपिणे॥८॥

१ हस्तमिति पाठः ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा शैलराजस्तु शिवमायाविमोहितः ॥ तूष्णीं बभूव तत्रस्थो मुर्नीना मध्यगो मुने ॥ ९ ॥ सर्वे सप्तर्षयस्ते हि शिवमायां प्रशस्य वै ॥ प्रेषयामासुरथ तां मेनकां प्रत्यरुन्धतीम् ॥ १० ॥ अथ पत्युस्समादाय निदेशं ज्ञानदा हि सा ॥ जगामारुन्धती तूर्ण यत्र मेना च पार्वती ॥ ११ ॥ गत्वा ददर्श मेनां तां शयानां शोकमूर्च्छिताम् ॥ उवाच मधुरं साध्वी सावधाना हितं वचः ॥ १२ ॥ अरुन्धत्युवाच ॥ उत्तिष्ठ मेनके साध्वि त्वद्गृहेऽहमरुन्धती ॥ आगता मुनयश्चापि सप्तायाताः कृपालवः ॥ १३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अरुन्धतीस्वरं श्रुत्वा शीघ्रमुत्थाय मेनका ॥ उवाच शिरसा नत्वा तां पद्मामिव तेजसा ॥ १४ ॥ ॥ मेनोवाच ॥ अहोऽद्य किमिदं पुण्यमस्माकं पुण्यजन्मनाम् ॥ वधूर्जगद्विधेः पत्नी वसिष्ठस्यागतेह वै ॥ १५ ॥ किमर्थमागता देवि तन्मे ब्रूहि विशेषतः ॥ अहं दासीसमा ते हि ससुता करुणां कुरु ॥ १६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ता मेनका साध्वी बोधयित्वा च तां बहु ॥ तथागताश्च सुप्रीत्या सास्ते यत्रर्षयोऽपि ते ॥ १७ ॥ अथ शैलेश्वरं ते च बोधयामासुरादरात् ॥ स्मृत्वा शिवपदद्वन्द्वं सर्वे वाक्यविशारदाः ॥ १८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ शैलेन्द्र श्रूयतां वाक्यमस्माकं शुभकारणम् ॥ शिवाय पार्वतीं देहि संहर्तुः श्वशुरो भव ॥ १९ ॥ अयाचितारं सर्वेशं प्रार्थयामास यत्नतः ॥ तारकस्य विनाशाय ब्रह्मा सम्बंधकर्म्मणि ॥ २० ॥ नोत्सुको दारसंयोगे शंकरो योगिनां वरः विधेः प्रार्थनया देवस्तव कन्यां ग्रहीष्यति ॥ २१ ॥ दुहितुस्ते तपस्तप्तं प्रतिज्ञानं चकार सः ॥ हेतुद्वये न योगीन्द्रो विवाहं च करिष्यति ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ऋषीणां वचनं श्रुत्वा प्रहस्य स हिमालयः ॥ उवाच किञ्चिद्भीतस्तु[1] परं विनयपूर्वकम् ॥ २३ ॥ हिमालय उवाच ॥ शिवस्य राजसामग्रीं न हि पश्यामि काञ्चन ॥ कञ्चिदाश्रयमैश्वर्यं कं वा स्वजनबान्धवम् ॥ २४ ॥ नेच्छाम्यतिविनिर्लिप्तयोगिने स्वां सुतामहम् ॥ यूयं वेदविधातुश्च पुत्रा वदत निश्चितम् ॥ २५ ॥ वरायाननुरूपाय पिता कन्यां ददाति चेत् ॥ कामान्मोहाद्भयाल्लोभात्स नष्टो नरकं व्रजेत् ॥ २६ ॥ न हि दास्याम्यहं कन्यामिच्छया शूलपाणये ॥ यद्विधानं भवेद्योग्यमृषयस्तद्विधीयताम् ॥ २७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य हिमागस्य मुनीश्वर ॥ प्रत्युवाच वसिष्ठस्तं तेषां वाक्यविशारदः ॥ २८ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ शृणु शैलेश मद्वाक्यं सर्वथा ते हितावहम् ॥ धर्माविरुद्धं सत्यञ्च परत्रेह मुदावहम् ॥ २९ ॥ वचनं त्रिविधं शैल लौकिके वैदिकेऽपि च ॥ सर्वं जानाति शास्त्रज्ञो निर्मलज्ञानचक्षुषा ॥ ३० ॥ असत्यमहितं पश्चात्सांप्रतं श्रुतिसुन्दरम् ॥ सुबुद्धिर्वक्ति शत्रुर्हि हितं नैवं कदाचन ॥ ३१ ॥ आदावप्रीतिजनकं परिणामे सुखावहम् ॥ दयालुर्धर्मशीलो हि बोधयत्येव

१ दातुमिति शेषः ।

369

बान्धवः ॥३२॥ श्रुतिमात्रात्सुधातुल्यं सर्वकालसुखावहम् ॥ सत्यसारं हितकरं वचनं श्रेष्ठमीप्सितम् ॥३३॥ एवञ्च त्रिविधं शैलनीतिशास्त्रोदितं वचः ॥ कथ्यतां त्रिषु मध्ये किं ब्रुव वाक्यं त्वदीप्सितम् ॥३४॥ ब्राह्मसम्पद्विहीनश्च शंकरस्त्रिदशेश्वरः ॥ तत्त्वज्ञानसमुद्रेषु सन्निमग्नैकमानसः ॥३५॥ ज्ञानानन्दस्येश्वरस्य ब्राह्मवस्तुषु का स्पृहा ॥ गृही ददाति स्वसुतां राज्यसम्पत्तिशालिने ॥ ३६॥ कन्यकां दुःखिने दत्त्वा कन्याघाती भवेत्पिता ॥ को वेद शंकरो दुःखी कुबेरो यस्य किंकरः ॥३७॥ भ्रूभङ्गलीलया सृष्टिं स्रष्टुं हर्तुं क्षमो हि सः ॥ निर्गुणः परमात्मा च परेशः प्रकृतेः परः ॥ ३८ ॥ यस्य च त्रिविधा मूर्तिर्विधातुस्सृष्टिकर्मणि ॥ सृष्टिस्थित्यन्तजननी ब्रह्मविष्णुहराभिधा ॥ ३९ ॥ ब्रह्मा च ब्रह्मलोकस्थो विष्णुः क्षीरोदवासकृत् ॥ हरः कैलासनिलयः सर्वाः शिवविभूतयः ॥४०॥ धत्ते च त्रिविधा मूर्तीः प्रकृतिः शिवसम्भवा ॥ अंशेन लीलया सृष्टौ कलया बहुधा अपि ॥४१॥ मुखोद्भवा स्वयं वाणी वागधिष्ठातृदेवता ॥ वक्षःस्थलोद्भवा लक्ष्मीस्सर्वसम्पत्स्वरूपिणी ॥ ४२ ॥ शिवा तेजस्सु देवानामाविर्भावं चकार सा ॥ निहत्य दानवान्सर्वान्देवेभ्यश्च श्रियं ददौ ॥ ४३ ॥ प्राप कल्पान्तरे जन्म जठरे दक्षयोषितः ॥ नाम्ना सती हरं प्राप दक्ष ददौ च ताम् ॥ ४४ ॥ देहं तत्याज योगेन श्रुत्वा सा भर्तृनिन्दनम् ॥ साद्य त्वत्तस्तु मेनाया जज्ञे जठरतश्शिवा ॥ ४५ ॥ शिवा शिवस्य पत्नीयं शैल जन्मनि जन्मनि ॥ कल्प कल्पे बुद्धिरूपा ज्ञानिनां जननी परा ॥४६॥ जायते स्म सदा सिद्धा सिद्धिदा सिद्धिरूपिणी ॥ सत्या अस्थि चिताभस्म भक्त्या धत्ते हरस्स्वयम् ॥४७॥ अतस्त्वं स्वेच्छया कन्यां देहि भद्रां हराय च ॥ अथवा सा स्वयंकान्तस्थाने यास्यति दास्यसि ॥४८॥ कृत्वा प्रतिज्ञां देवेशो दृष्ट्वा क्लेशमसंख्यकम् ॥ दुहितुस्ते तपःस्थानमाजगाम द्विजात्मकः ॥४९॥ तामाश्वास्य वरं दत्वा जगाम निजमन्दिरम् ॥ तत्प्रार्थनावशाच्छंभुर्ययाचे त्वां शिवां गिरे ॥ ५० ॥ अंगीकृतं युवाभ्यां तच्छिवभक्तिरतात्मना ॥ विपरीतमतिर्जाता वद कस्माद्गिरीश्वर ॥ ५१ ॥ तद्दत्वा प्रभुणा देव प्रार्थितेन त्वदन्तिकम् ॥ प्रस्थापिता वयं शीघ्रं ह्यृषयस्साप्यरुन्धती ॥ ५२ ॥ शिक्षयामो वयं त्वां हि दत्त्वा रुद्राय पार्वतीम् ॥ एवंकृते महानन्दो भविष्यति गिरे तव ॥ ५३ ॥ शिवां शिवाय शैलेन्द्र स्वेच्छया चेन्न दास्यसि ॥ भविता तद्विवाहोऽत्र भवितव्यबलेन च ॥ ५४॥ वरं ददौ शिवायै स तपन्त्यै तात शंकरः ॥ न हीश्वरं प्रतिज्ञातं विपरीताय कल्पते ॥ ५५ ॥ अहो प्रतिज्ञा दुर्लंघ्या साधूनामीशवर्तिनाम् ॥ सर्वेषां जगतां मध्ये किमीशस्य पुनर्गिरे ॥ ५६ ॥ एको महेन्द्रश्शैलानां पक्षांश्चिच्छेद लीलया ॥ पार्वती लीलया मेरोश्शृङ्गभङ्गं चकार च ॥ ५७ ॥ एकार्थेन हि शैलेश नाश्यास्सर्वा हि सम्पदः ॥ एकं त्यजेत्कुलस्यार्थे श्रुतिरेषा सनातनी ॥ ५८ ॥ दत्त्वा विमाय स्वसुतामनरण्यो नृपेश्वरः ॥ ब्राह्मणाद्ब्रह्म

मापन्नो रक्ष निजसम्पदम् ॥ ५९ ॥ तमाशु बोधयामासुर्नीतिशास्त्रविदो जनाः ॥ ब्रह्मशापाद्विभीतश्च गुरवो ज्ञातिसत्तमाः ॥ ६० ॥ शैलराज त्वमप्येन सुतां दत्त्वा शिवाय च ॥ रक्ष सर्वान्बंधुवर्गान्वशं कुरु सुरानपि ॥ ६१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वसिष्ठस्य वचनं स प्रहस्य च ॥ पप्रच्छ नृपवार्त्तांश्च हृदयेन विदूयता ॥ ६२ ॥ हिमालय उवाच ॥ कस्य वंशोद्भवो ब्रह्मन्ननरण्यो नृपश्च सः ॥ सुतां दत्त्वा स च कथं ररक्षाखिलसम्पदः ॥ ॥ ६३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा वसिष्ठस्य शैलवाक्यं प्रसन्नधीः ॥ प्रोवाच गिरये तस्मै नृपवार्त्तां सुखावहाम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे गिरिसांत्वनो नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ मनोर्वंशोद्भवो राजा सोऽनरण्यो नृपेश्वरः ॥ इन्द्रसावर्णिसंज्ञस्य चतुर्दशमितस्य हि ॥ १ ॥ अनरण्यो नृपश्रेष्ठस्सप्तद्वीपमहीपतिः ॥ शम्भुभक्तो विशेषेण मङ्गलारण्यजो बली ॥ २॥ भृगुं पुरोधसं कृत्वा शतं यज्ञांश्चकार सः ॥ न स्वीचकार शक्रत्वं दीयमानं सुरैरपि ॥ ३ ॥ बभूवुश्शतपुत्राश्च राज्ञस्तस्य हिमालय ॥ कन्यैका सुन्दरी नाम्ना पद्मा पद्मालयासमा ॥ ४ ॥ यस्स्नेहः पुत्रशतके कन्यायाश्च ततोऽधिकः ॥ नृपस्य तस्य तस्यां हि बभूव नगसत्तम ॥ ५ ॥ प्राणाधिकाः प्रियतमा महिष्यस्सर्वयोषितः ॥ नृपस्य पत्न्यः पञ्चासन्सर्वास्सौभाग्यसंयुताः ॥ ६ ॥ सा कन्या यौवनस्था च बभूव स्वपितुर्गृहे ॥पत्रं प्रस्थापयामास सुवरानयनाय सः ॥ ७ ॥ एकदा पिप्पलादर्षिर्गन्तुं स्वाश्रममुत्सुकः ॥ तपःस्थाने निर्जने च गन्धर्वं स ददर्श ह ॥८॥ स्त्रीयुतं मग्नचित्तं च शृङ्गारे रससागरे ॥ विहरन्तं महाप्रेम्णा कामशास्त्रविशारदम् ॥९॥ दृष्ट्वा तं मुनिशार्दूलं सकामः संबभूव सः ॥ तपस्स्वदत्तचित्तश्चाचिंतयद्दारसंग्रहम् ॥ १० ॥ एवंवृत्तस्य तस्यैव पिप्पलादस्य सन्मुनेः ॥ कियत्कालो गतस्तत्र कामोन्मथितचेतसः ॥ ११ ॥ एकदा पुष्पभद्रायां स्नातुं गच्छन्मुनीश्वरः ॥ ददर्श पद्मां युवतीं पद्मामिव मनोरमाम् ॥ १२ ॥ केयं कन्येति पप्रच्छ समीपस्थाञ्जनान्मुनिः ॥ जना निवेदयांचक्रुर्नत्वा शापनियन्त्रिताः ॥ १३ ॥ ॥ जना ऊचुः ॥ अनरण्यसुतेयं वै पद्मा नाम रमापरा ॥ वरारोहा प्रार्थ्यमाना नृपश्रेष्ठैर्गुणालया ॥१४॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा स मुनिर्वाक्यं जनानां तथ्यवादिनाम् ॥ चुक्षोभातीव मनसि तल्लिप्सुरभवच्च सः॥१५॥ मुनिः स्नात्वाभीष्टदेवं सम्पूज्य विधिवच्छिवम् ॥ जगाम कामी भिक्षार्थमनरण्यसभां गिरे ॥ १६ ॥ राजा शीघ्रं मुनिं दृष्ट्वा प्रणनाम भयाकुलः ॥ मधुपर्कादिकं दत्त्वा पूजयामास भक्तितः ॥ १७ ॥ कामात्सर्वं गृहीत्वा च ययाचे कन्यकां मुनिः ॥ मौनी बभूव नृपतिः किञ्चिन्निर्वक्तुमक्षमः ॥ १८ ॥ मुनिर्ययाचे कन्यां स तां देहीति नृपेश्वर ॥ अन्यथा भस्मसात्सर्वं करिष्यामि क्षणेन च ॥ १९ ॥ सर्वे बभूवुराच्छन्ना गणास्तत्तेजसा मुने ॥ रुरोद राजा

सगणो दृष्ट्वा विप्रं जरातुरम् ॥ २० ॥ महिष्यो रुरुदुस्सर्वा इतिकर्त्तव्यताक्षमाः ॥ मूर्च्छामाप महाराज्ञी कन्यामाता शुचाकुला ॥ २१ ॥ बभूवु स्तनयास्सर्वे शोकाकुलितमानसाः ॥ सर्व शोकाकुलं जातं नृपसम्बन्धि शैलप ॥२२॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राज्ञो द्विजो गुरुरनुत्तमः ॥ पुरोहितश्च मतिमानागतो नृपसन्निधिम् ॥२३॥ राजा प्रणम्य सम्पूज्य रुरोद च तयोः पुरः ॥ सर्वं निवेदयांचक्रे पप्रच्छोचितमाशु तत् ॥ २४ ॥ अथ राज्ञो गुरुर्विप्रः पण्डितश्च पुरोहितः ॥ अपि द्वौ शास्त्रनीतिज्ञौ बोधयामासतुर्नृपम् ॥ २५ ॥ शोकाकुलाश्च महिषीर्नृपबालांश्च कन्यकाम् ॥ उत्तमां नीतिमाहत्य सर्वेषां हितकारिणीम् ॥ २६ ॥ गुरुपुरोधसावूचतुः ॥ शृणु राजन्महाप्राज्ञ वचो नौ सद्धितावहम् ॥ मा शुचः सपरीवारश्शास्त्रे कुरु मतिं सतीम् ॥ २७ ॥ अद्य वाब्ददिनान्ते वा दातव्या कन्यका नृप ॥ पात्राय विप्रायान्यस्मै कस्मैचिद्वा विशेषतः ॥ २८ ॥ सत्पात्रं ब्राह्मणादन्यं न पश्यावो जगत्त्रये ॥ सुतां दत्त्वा च मुनये रक्ष स्वां सर्वसम्पदम् ॥ २९ ॥ राजन्नेकनिमित्तेन सर्वसंपद्विनश्यति ॥ सर्वं रक्षति तं त्यक्त्वा विना तं शरणागतम् ॥ ३० ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ राजा प्राज्ञवचः श्रुत्वा विलप्य च मुहुर्मुहुः ॥ कन्यां सालंकृतां कृत्वा मुनीन्द्राय ददौ किल ॥ ॥ ३१ ॥ कान्तां गृहीत्वा स मुनिर्विवाह्य विधिवद्गिरे ॥ पद्मां पद्मोपमां तां वै मुदितस्स्वालयं ययौ ॥ ३२ ॥ राजा सर्वान्परित्यज्य दत्त्वा वृद्धाय चात्मजाम् ॥ ग्लानिं चित्ते समाधाय जगाम तपसे वनम् ॥३३ ॥ तद्भार्य्यापि वनं याते प्राणनाथे तदा गिरे॥भर्त्तुश्च दुहितुश्शोकात्प्राणांस्तत्याज सुन्दरी॥३४॥ पूज्याः पुत्राश्च भृत्याश्च मूर्च्छामापुर्नृपं विना ॥ शुशुचुः श्वाससंयुक्तं ज्ञात्वा सर्वेऽपरे जनाः॥३५॥अनरण्यो वनं गत्वा तपस्तप्त्वातिशंकरम् ॥ समाराध्य ययौ भक्त्या शिवलोकमनामयम् ॥ ३६ ॥ नृपस्य कीर्तिमान्नाम्ना ज्येष्ठपुत्रोऽथ धार्मिकः ॥ पुत्रवत्पालयामास प्रजा राज्यं चकार ह ॥ ३७ ॥ इति ते कथितं शैलानरण्यचरितं शुभम् ॥ कन्यां दत्त्वा यथारक्षद्वंशं चाप्यखिलं धनम् ॥ ३८ ॥ शैलराज त्वमप्येवं सुतां दत्त्वा शिवाय च ॥ रक्ष सर्वकुलं सर्वान् वशान् कुरु सुरानपि ॥ ३९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डेऽनरण्यचरितवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ अनरण्यस्य चरितं सुतादानसमन्वितम् ॥ श्रुत्वा गिरिवरस्तात किं चकार च तद्वद ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अनरण्यस्य चरितं कन्यादानसमन्वितम् ॥ श्रुत्वा पप्रच्छ शैलेशो वसिष्ठं साञ्जलिः पुनः ॥ २ ॥ ॥ शैलेश उवाच ॥ वसिष्ठ मुनिशार्दूल ब्रह्मपुत्र कृपानिधे ॥ अनरण्यचरित्रं ते कथितं परमाद्भुतम् ॥ ३ ॥ अनरण्यसुता यस्मात् पिप्पलादं मुनिं पतिम् ॥

सम्प्राप्य किमकार्षीत्सा तच्चरित्रं मुदावहम् ॥ ४ ॥ पिप्पलादो मुनिवरो वयसा जर्जरोऽधिकः ॥ मत्वा निजाश्रमं नार्याऽनरण्यसुतया तया ॥ ५ ॥ उवास तत्र सुप्रीत्या तपस्वी नातिलम्पटः ॥ तत्रारण्ये गिरिवरे स नित्यं निजधर्मकृत् ॥ ६ ॥ अथानरण्यकन्या सा सिषेवे भक्तितो मुनिम् ॥ कर्मणा मनसा वाचा लक्ष्मीर्नारायणं यथा ॥ ७ ॥ एकदा स्वर्णदीं स्नातुं गच्छन्तीं सुस्मितां च ताम् ॥ ददर्श पथि धर्मश्च मायया नृपरूपधृक् ॥ ८ ॥ चारुरत्नरथस्थश्च नानालंकारभूषितः ॥ नवीनयौवनश्श्रीमान्कामदेवसमप्रभः ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा तां सुन्दरीं पद्मामुवाच स वृषो विभुः ॥ विज्ञातुं भावमन्तःस्थं तस्याश्च मुनियोषितः ॥ १० ॥ ॥ धर्म उवाच ॥ अयि सुन्दरि लक्ष्मीर्वै राजयोग्ये मनोहरे ॥ अतीव यौवनस्थे च कामिनि स्थिरयौवने ॥ ११ ॥ जरातुरस्य वृद्धस्य पिप्पलादस्य वै मुनेः ॥ सत्यं वदामि तन्वङ्गि समीपे नैव राजसे ॥ १२ ॥ विप्रं तपस्सु निरतं निर्घृणं मरणोन्मुखम् ॥ त्यक्त्वा मां पश्य राजेन्द्र रतिशूरं स्मरातुरम् ॥ १३ ॥ प्राप्नोति सुन्दरी पुण्यात्सौन्दर्य्यं पूर्वजन्मनः ॥ सफलं तद्भवेत्सर्व रसकालिंगनेन च ॥ १४ ॥ सहस्रसुन्दरीकांतं कामशास्त्रविशारदम् ॥ किंकरं कुरु मां कान्ते सम्परित्यज्य तं पतिम् ॥ १५ ॥ निर्जने कानने रम्ये शैले शैले नदीतटे ॥ विहरस्व मया सार्द्धं जन्मेदं सफलं कुरु ॥ १६ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्येवमुक्तवन्तं सा स्वरथादवरुह्य च ॥ गृहीतुमुत्सुकं हस्ते तमुवाच पतिव्रता ॥ १७ ॥ ॥ पद्मोवाच ॥ गच्छ दूरं गच्छ दूरं पापिष्ठस्त्वं नराधिप ॥ मां चेत्पश्यसि कामेन सद्यो नष्टो भविष्यसि ॥ १८ ॥ पिप्पलादं मुनिश्रेष्ठं तपसा पूतविग्रहम् ॥ त्यक्त्वा कथं भजेयं त्वां स्त्रीजितं रतिलम्पटम् ॥ १९ ॥ स्त्रीजितस्पर्शमात्रेण सर्वं पुण्यं प्रणश्यति ॥ स्त्रीजितः परपापी च तद्दर्शनमघावहम् ॥ २० ॥ सत्क्रियो ह्यशुचिर्नित्यं स पुमान् यः स्त्रिया जितः ॥ निन्दन्ति पितरो देवा मानवास्सकलाश्च तम् ॥ २१ ॥ तस्य किं ज्ञानसुतपोजपहोमप्रपूजनैः ॥ विद्यया दानतः किं वा स्त्रीभिर्यस्य मनो हृतम् ॥ २२ ॥ मातरं मां स्त्रियो भावं कृत्वा येन ब्रवीषि ह ॥ भविष्यति क्षयस्तेन कालेन मम शापतः ॥ २३ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ श्रुत्वा धर्मस्सतीशापं नृपमूर्तिं विहाय च ॥ धृत्वा स्वमूर्तिं देवेशः कम्पमान उवाच सः ॥ २४ ॥ धर्म उवाच ॥ मातर्जानीहि मां धर्मं ज्ञानिनाञ्च गुरोर्गुरुम् ॥ परस्त्रीमातृबुद्धिश्च कुर्वन्तं सततं सति ॥ २५ ॥ अहं तवान्तरं ज्ञातुमागतस्तव सन्निधिम् ॥ तथाहञ्च मनो जानेतथापि विधिनोदितः ॥ २६ ॥ कृतं मे दमनं साध्वि न विरुद्धं यथोचितम् ॥ शास्तिः समुत्पथस्थानामीश्वरेण विनिर्मिता ॥ २७ ॥ स्वयं प्रदाता सर्वेभ्यः सुखदुःखवराक्षमः ॥ सम्पदं विपदं यो हि नमस्तस्मै शिवाय हि ॥ २८ ॥ शत्रुं मित्रं संविधातुं प्रीतिश्च कलहं क्षमः ॥ स्रष्टुं नष्टुं च यस्सृष्टिं नमस्तस्मै शिवाय हि ॥ २९ ॥ येन शुक्लीकृतं क्षीरं जले

366

शैत्यं कृतम्पुरा ॥ दाहीकृतो हुताशश्च नमस्तस्मै शिवाय हि ॥ ३० ॥ प्रकृतिर्निर्मिता येन तत्वानि महदादितः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाख्या नमस्तस्मै शिवाय हि ॥ ३१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा पुरतस्तस्यास्तस्थौ धर्मो जगद्गुरुः ॥ किञ्चिन्नोवाच चकितस्तत्पातिव्रत्यतोषितः ॥ ३२ ॥ पद्मापि नृपकन्या सा पिप्पलादप्रिया तदा ॥ साध्वी तं धर्ममाज्ञाय विस्मितोवाच पर्वत ॥ ३३ ॥ ॥ पद्मोवाच ॥ त्वमेव धर्म सर्वेषां साक्षी निखिलकर्मणाम् ॥ कथं मनो मे विज्ञातुं विडम्बयसि मां विभो ॥३४॥ यत्तत्सर्वं कृतं ब्रह्मन् नापराधो बभूव मे ॥ त्वञ्च शप्तो मयाज्ञानात्स्त्रीस्वभावाद्वृथा वृष ॥ ३५ ॥ का व्यवस्था भवेत्तस्य चिन्तयामीति साम्प्रतम् ॥ चित्ते स्फुरतु सा बुद्धिर्यया शं सँल्लभामि वै ॥ ३६ ॥ आकाशोऽसौ दिशस्सर्वा यदि नश्यन्तु वायवः ॥ तथापि साध्वीशापस्तु न नश्यति कदाचन ॥ ३७ ॥ सत्ये पूर्णश्चतुष्पादः पौर्णमास्यां यथा शशी ॥ विराजसे देवराज सर्वकालं दिवानिशम् ॥ ३८ ॥ त्वञ्च नष्टो भवसि चेत्सृष्टिनाशो भवेत्तदा ॥ इतिकर्तव्यतामूढा वृथापि च वदाम्यहम् ॥ ३९ ॥ पादक्षयश्च भविता त्रेतायां च सुरोत्तम ॥ पादोऽपरे द्वापरे च तृतीयोऽपि कलौ विभो ॥४०॥ कलिशेषेऽखिलाश्छिन्ना भविष्यन्ति तवांघ्रयः ॥ पुनस्सत्ये समायाते परिपूर्णो भविष्यसि ॥ ४१ ॥ सत्ये सर्वव्यापकस्त्वं तदन्येषु च कुत्रचित् ॥ युगव्यवस्थया स त्वं भविष्यसि तथा तथा ॥ ४२ ॥ इत्येवं वचनं सत्यं ममास्तु सुखदं तव ॥ याम्यहं पतिसेवायै गच्छ त्व स्वगृहं विभो ॥ ४३॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥इत्याकर्ण्य वचस्तस्यास्सन्तुष्टोऽभूद्वृषस्स वै॥ नदेवंवादिनीं साध्वीमुवाच विधिनन्दन ॥४४॥ ॥धर्म उवाच ॥ धन्यासि पतिभक्तासि स्वस्ति तेऽस्तु पतिव्रते ॥ वरं गृहाण त्वत्स्वामी तत्परित्राणकारणात् ॥ ४५ ॥ युवा भवतु ते भर्ता रतिशूरश्च धार्मिकः ॥ रूपवान् गुणवान्वाग्मी संततस्थिरयौवनः ॥ ४६ ॥ चिरञ्जीवी स भवतु मार्कण्डेयात्परश्शुभे ॥ कुबेराद्धनवाँश्चैव शक्रादैश्वर्य्यवानपि ॥ ४७ ॥ शिवभक्तो हरिसमस्सिद्धस्तु कपिलात्परः ॥ बुद्ध्या बृहस्पतिसमस्सः त्वेन विधेः समः ॥ ४८ ॥ स्वामिसौभाग्यसंयुक्ता भव त्वं जीवनावधि ॥ तथा च सुभगे देवि त्वं भव स्थिरयौवना ॥ ४९ ॥ माता त्वं दशपुत्राणां गुणिनां चिरजीविनाम् ॥ स्वभर्तुरधिकानां च भविष्यसि न संशयः॥५०॥ गृहा भवन्तु ते साध्वि सर्वसम्पत्समन्विताः ॥ प्रकाशवन्तस्सततं कुबेरभवनाधिकाः ॥ ५१ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा सन्तस्थौ धर्मस्स गिरिसत्तम ॥ सा तं प्रदक्षिणीकृत्य प्रणम्य स्वगृहं ययौ ॥ ५२ ॥ धर्मस्तथाशिषो दत्त्वा जगाम निजमन्दिरम्॥प्रशशंस च तां प्रीत्या पद्मां संसदि संसदि॥५३॥सा रेमे स्वामिना सार्द्धं यूना रहसि सन्ततम् ॥ पश्चाद्बभूवुस्सत्पुत्रास्त्वद्भर्तुरधिका गुणैः ॥ ५४ ॥ बभूव सकला सम्पद्दम्पत्योः सुखवर्द्धिनी ॥ सर्वानन्दवृद्धिकरा परत्रेह च शर्मणे ॥ ५५ ॥ शैलेन्द्र

कथितं सर्वमितिहासं पुरातनम् ॥ दम्पत्योश्च तयोः प्रीत्या श्रुतं ते परमादरात् ॥ ५६ ॥ बुद्ध्वा तत्त्वं सुतां देहि पार्वतीमीश्वराय च ॥ कुरुषं त्यज शैलेन्द्र मेनया स्वस्त्रिया सह ॥ ५७ ॥ सप्ताहे समतीते तु दुर्लभेऽतिशुभे क्षणे ॥ लग्नाधिपे च लग्नस्थे चन्द्रे स्वतनयान्विते ॥ ५८ ॥ मुदिते रोहिणीयुक्ते विशुद्धे चन्द्रतारके॥मार्गमासे चन्द्रवारे सर्वदोषविवर्जिते ॥ ५९ ॥ सर्वसद्ग्रहसंसृष्टेऽसद्ग्रहदृष्टिवर्जिते ॥ सदपत्यप्रदे जीवे पति सौभाग्यदायिनि ॥ ६० ॥ जगदम्बां जगत्पित्रे मूलप्रकृतिमीश्वरीम् ॥ कन्यां प्रदाय गिरिजां कृती त्वं भव पर्वत ॥ ६१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलो वसिष्ठो ज्ञानिसत्तमः ॥ विरराम शिवं स्मृत्वा नानालीलाकरं प्रभुम् ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे पद्मापिप्पलादचरितवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा सगणोऽपि हिमालयः ॥ विस्मितो भार्य्यया शैलानुवाच स गिरीश्वरः ॥ १ ॥ ॥ हिमालय उवाच ॥ हे मेरो गिरिराट् सह्य गन्धमादन मन्दर ॥ मैनाक विन्ध्य शैलेन्द्रास्सर्वे शृणुत मद्वचः ॥ २ ॥ वसिष्ठो हि वदत्येवं किं मे कार्य्यं विचार्य्यते ॥ यथा तथा च शंसध्वं निर्णीय मनसाखिलम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सुमेरुप्रमुखाश्च ते ॥ प्रोचुर्हिमालयं प्रीत्या सुनिर्णीय महीधराः ॥ ४ ॥ ॥ शैला ऊचुः ॥ अधुना किं विमर्शेन कृतं कार्य्यं तथैव हि ॥ उत्पन्नेयं महाभाग देवकार्यार्थमेव हि ॥ ५ ॥ प्रदातव्या शिवायेति शिवस्यार्थेऽवतारिणी ॥ अनयाराधितो रुद्रो रुद्रेण यदि भाषिता ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषाम्मेर्वादीनां हिमाचलः ॥ सुप्रसन्नतरोऽभूद्वै जहास गिरिजा हृदि ॥७॥ अरुन्धती च तां मेनां बोधयामास कारणात् ॥ नानावाक्यसमूहेनेतिहासैर्विविधैरपि ॥ ८ ॥ अथ सा मेनका शैलपत्नी बुद्ध्वा प्रसन्नधीः ॥ मुनीनरुन्धतीं शैलं भोजयित्वा बुभोज च ॥ ९ ॥ अथ शैलवरो ज्ञानी सुसंसेव्य मुनींश्च तान् ॥ उवाच साञ्जलिः प्रीत्या प्रसन्नात्मा गतभ्रमः ॥ १० ॥ ॥ हिमाचल उवाच ॥ सप्तर्षयो महाभागा वचश्शृणुत मामकम् ॥ विस्मयो मे गतस्सर्वश्शिवयोश्चरितं श्रुतम् ॥११॥ मदीयं च शरीरं वै पत्नी मेना सुतास्सुता॥ ऋद्धिस्सिद्धिश्च चान्यद्वै शिवस्यैव न चान्यथा ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा स तदा पुत्रीं दृष्ट्वा तत्सादरं च ताम् ॥ भूषयित्वा तदङ्गानि ऋष्युत्संगे न्यवेशयत् ॥ १३ ॥ उवाच च पुनः प्रीत्या शैलराज ऋषींस्तदा ॥ अयं भागो मया तस्मै दातव्य इति निश्चितम् ॥ १४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ शंकरो भिक्षुकस्तेऽथ स्वयं दाता भवान् गिरे ॥ भैक्ष्यश्च पार्वती देवी किमतः परमुत्तमम् ॥१५॥ हिमवन् शिखराणान्ते यद्भोस्स दृशी गतिः ॥ धन्यस्त्वं सर्वशैलानामधिपस्सर्वतो वरः ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमुक्त्वा तु कन्यायै मुनयो विमलाशयाः ॥ आशिषं दत्तवन्त

365

स्ते शिवाय सुखदा भव ॥ १७ ॥ स्पृष्ट्वा करेण तां तत्र कल्याणं ते भविष्यति ॥ शुक्लपक्षे यथा चन्द्रो वर्द्धन्तां त्वद्गुणास्तथा ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वा मुनयस्सर्वे दत्त्वा ते गिरये मुदा ॥ पुष्पाणि फलयुक्तानि प्रत्ययं चक्रिरे तदा ॥ १९॥ अरुन्धती तदा तत्र मेनां सा सुमुखी मुदा॥ गुणैश्च लोभयामास शिवस्य परमा सती ॥ २० ॥ हरिद्राकुंकुमैश्शैलश्मश्रूणि प्रत्यमार्जयत् ॥ लौकिकाचारमाधाय मंगलायनमुत्तमम् ॥ २१ ॥ ततश्च ते चतुर्थेऽह्नि संधार्य्य लग्नमुत्तमम् ॥ परस्परं च सन्तुष्य संजग्मुः शिवसन्निधिम् ॥ २२ ॥ तत्र गत्वा शिवं नत्वा स्तुत्वा विविधसूक्तिभिः ॥ ऊचुः सर्वे वसिष्ठाद्या मुनयः परमेश्वरम् ॥ २३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ देवदेव महादेव परमेश महाप्रभो ॥ शृण्वस्मद्वचनं प्रीत्या यत्कृतं सेवकैस्तव ॥ २४ ॥ बोधितो गिरिराजश्च मेना विविधसूक्तिभिः ॥ सेतिहासं महेशान प्रबुद्धोऽसौ न संशयः ॥ २५ ॥ वाक्यदत्ता गिरीन्द्रेण पार्वती ते हि नान्यथा ॥ उद्वाहाय प्रगच्छ त्वं गणैर्देवैश्च संयुतः ॥ २६ ॥ गच्छ शीघ्रं महादेव हिमाचलगृहं प्रभो ॥ विवाहय यथा रीतिः पार्वतीमात्मजन्मने ॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां लौकिकाचारतत्परः ॥ प्रहृष्टात्मा महेशानः प्रहस्येदमुवाच सः ॥ २८ ॥ महेश उवाच ॥ विवाहो हि महाभागा न दृष्टो न श्रुतो मया॥यथा पुरा भवद्भिस्तद्विधिः प्रोच्यो विशेषतः ॥ २९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदाकर्ण्य महेशस्य लौकिकं वचनं शुभम् ॥ प्रत्यूचुः प्रहसन्तस्ते देवदेवं सदाशिवम् ॥ ३० ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ विष्णुमाहूय वै शीघ्रं ससमाजं विशेषतः ॥ ब्रह्माणं ससुतं प्रीत्या तथा देवं शतक्रतुम् ॥ ३१ ॥ तथा ऋषिगणान्सर्वान् यक्षगंधर्वकिन्नरान् ॥ सिद्धान् विद्याधरांश्चैव तथा चैवाप्सरोगणान् ॥ ३२ ॥ एतांश्चान्यान्प्रभो सर्वानानयस्वेह सादरम् ॥ सर्वे संसाधयिष्यन्ति त्वत्कार्य्यं ते न संशयः ॥ ३३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा सप्त ऋषयस्तदाज्ञां प्राप्य ते मुदा ॥ स्वधाम प्रययुस्सर्वे शंसन्तः शंकरीं गतिम्॥३४॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे सप्तऋषिवचनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ नारद उवाच ॥ तात प्राज्ञ वदेदानीं सप्तर्षिषु गतेषु च ॥ किमकार्षीद्धिमगिरिस्तन्मे कृत्वा कृपां प्रभो ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गतेषु तेषु मुनिषु सप्तस्वपि मुनीश्वर ॥ सारुन्धतीषु हिमवान् यदकार्षीद्ब्रवीमि ते ॥ २ ॥ तत आमन्त्र्य स्वभ्रातॄन् मेर्वादीन् ससुतप्रियः ॥ महामनास्स मुमुदे हिमवान् पर्वतेश्वरः ॥ ३ ॥ तदाज्ञप्तस्ततः प्रीतया हिमवाँल्लग्नपत्रिकाम् ॥ लेखयामास सुप्रीत्या गर्गेण स्वपुरोधसा ॥ ४ ॥ अथ प्रस्थापयामास तां शिवाय स पत्रिकाम् ॥ नानाविधास्तु सामग्र्यः स्वजनैर्मुदितात्मभिः ॥ ५ ॥ ते जनास्तत्र गत्वा च कैलासे शिवसन्निधिम् ॥ ददुश्शिवाय तत्पत्रं तिलकं संविधाय च ॥ ६ ॥ सम्मानिता विशे

[illegible] प्रभुणा च यथोचितम् ॥ सर्वे ते प्रीतिमनस आजग्मुश्शैलसन्निधिम् ॥ ७ ॥ संमानितान्विशेषेण महेशेनागतान् जनान् ॥ दृष्ट्वा सुहर्षिता
उच्छ्रेलन्ते मुमोदातीव चेतसि ॥ ८ ॥ ततो निमन्त्रणं चक्रे स्वबन्धूनां प्रमोदितः ॥ नानादेशस्थितानाश्च निखिलानां सुखास्पदम् ॥ ९ ॥ ततस्स
कारयामास स्वन्नसंग्रहमादरात् ॥ नानाविधाश्च सामग्रीर्विवाहकरणोचिताः ॥ १० ॥ तण्डुलानां बहून् शैलान् पृथुकानां तथैव च ॥ गुडानां शर्क
राणाश्च लक्ष्मानां तथैव च ॥ ११ ॥ क्षीराणां च घृतानाश्च दध्नां वापीश्चकार सः ॥ यवादिधान्यपिष्टानां लड्डुकानां तथैव च ॥ १२ ॥ शष्कु
लीनां स्वस्तिकानां शर्करायां तथैव च ॥ अमृतेक्षुरसानां च तत्र वापीश्चकार सः ॥ १३ ॥ क्वीहैयंगवानाश्च आसवानां तथैव च ॥ नाना
पक्वान्नसंघांश्च महास्वादुरसाँस्तथा ॥ १४ ॥ नानाव्यञ्जनवस्तूनि गणदेवहितानि च ॥ अमूल्यनानावस्त्राणि वह्निशौचानि यानि च ॥ १५ ॥ मणि
रत्नप्रकाराणि सुवर्णरजतानि च ॥ द्रव्याण्येतानि चान्यानि संगृह्य विधिपूर्वकम् ॥ १६ ॥ मंगलं कर्तुमारेभे गिरिर्मंगलकृद्दिने ॥ संस्कारं कारयामासु
पार्वत्याः पर्वतस्त्रियः ॥ १७ ॥ ता मंगलं मुदा चक्रुर्भूषिता भूषणैः स्वयम् ॥ पुरद्विजस्त्रियो हृष्टा लोकाचारं प्रचक्रिरे ॥ १८ ॥ सोत्सवं विविधं तत्र
सुमंगलपुरस्सरम् ॥ हिमालयोऽपि हृष्टात्मा कृत्वाचारं सुमंगलम् ॥ १९ ॥ सर्वभावेन सुप्रीतो बन्धुवर्गागमोत्सुकः ॥ एतस्मिन्नन्तरे तस्य
बान्धवाश्च निमन्त्रिताः ॥ २० ॥ आजग्मुस्सस्त्रियो हृष्टास्ससुतास्सपरिच्छदाः ॥ तदेव शृणु देवर्षे गिर्यागमनमादृतः ॥ २१ ॥ वर्णयामि समा
सेन शिवप्रीतिविवृद्धये ॥ देवालयगिरिर्यो हि दिव्यरूपधरो महान् ॥ २२ ॥ नानास्त्रीभिरभ्राजत्समाजस्सपरिच्छदः ॥ नानामणिमहारत्नसारमा
दाय यत्नतः ॥ २३ ॥ सुवेषालंकृतः श्रीमान् जगाम स हिमालयम् ॥ मन्दरस्सर्वशोभाढ्यस्सनारीतनयो गिरिः ॥ २४ ॥ सुपायनानि संगृह्य जगाम
विविधानि च ॥ अस्ताचलोऽपि दिव्यात्मा सोपायन उदारधीः ॥ २५ ॥ बहुशोभासमायुक्त आजगाम मुदान्वितः ॥ उदयाचल आदाय सद्रत्नानि
मणीनपि ॥ २६ ॥ अत्युत्कृष्टपरीवार आजगाम महासुखी ॥ मलयो गिरिराजो हि सपरीवार आदृतः ॥ २७ ॥ सुदिव्यैरस्वनायुक्त आययौ बहुस
[illegible] ॥ तथो दर्दुरनामा च मुदितस्सकलत्रकः ॥ २८ ॥ बहुशोभान्वितस्तात ययौ हिमगिरेर्गृहम् ॥ निषधोऽपि प्रहृष्टात्मा सपरिच्छद आययौ
॥ २९ ॥ ससुतस्स्त्रीगणः प्रीत्या ययौ हिमगिरेर्गृहम् ॥ आजगाम महाभाग्यो भूधरो गन्धमादनः ॥ ३० ॥ करवीरस्तथैवापि महाविभव
संयुतः ॥ महेन्द्रः पर्वतश्रेष्ठ आजगाम हिमालयम् ॥ ३१ ॥ सगणस्ससुतस्स्त्रीको बहुशोभासमन्वितः ॥ पारियात्रो हि हृष्टात्मा मणिरत्नाकरैर्यु
युत ॥ ३२ ॥ सगणस्सपरीवार आययौ हिमभूधरम् ॥ क्रौञ्चः पर्वतराजो हि महाबलपरिच्छदः ॥ आजगाम गिरिश्रेष्ठस्सुपायन आदृतः ॥ ३३ ॥

364

पुत्रोऽस्तशैलोऽपि सपरिच्छद आदृतः ॥ महोपायनमादायाजगाम हिमभूधरम् ॥ ३४ ॥ नीलः सलीलस्संयुतस्सस्त्रीको द्रव्यसंयुतः ॥ आजगाम हिमालयस्य सुमहानन्दसंयुतः ॥३५॥ त्रिकूटश्चित्रकूटोऽपि वेंकटः श्रीगिरिस्तथा ॥ गोकामुखी नारदश्च हिमगेहमुपागमत् ॥३६॥ विन्ध्यश्च पर्वतश्रेष्ठो नानासम्पत्समन्वितः ॥ आजगाम प्रहृष्टात्मा सदारतनयश्शुभः ॥ ३७ ॥ कालंजरो महाशैलो बहुहर्षसमन्वितः ॥ कैलासस्तु महाशैलो महाहर्षसमन्वितः ॥ आजगाम कृपां कृत्वा सर्वोपरि लसत्प्रभुः ॥ ३९ ॥ अन्येऽपि भूभृतो ये हि द्वीपेष्वन्येष्वपि द्विज ॥ इहापि येऽचलास्सर्वे आययुस्ते हिमालयम् ॥ ४० ॥ निमन्त्रिता नगास्तत्र तेन पूर्वं मुदा मुने ॥ आययुर्निखिलाः प्रीत्या विवाहशिवयोरिति ॥ ४१ ॥ तत्र सर्वे समायाताश्शोणभद्रादयः खलु ॥ बहुशोभा महाप्रीत्या विवाहशिवयोरिति ॥ ४२ ॥ नदाः सर्वास्समायाता नानालंकारसंयुताः ॥ दिव्यरूपधराः प्रीत्या विवाहशिवयोरिति ॥ ४३ ॥ गोदावरी च यमुना ब्रह्मस्त्रीर्वेणिका तथा ॥ आययौ हिमशैलं वै विवाहशिवयोरिति ॥ ४४ ॥ गंगा तु सुमहाप्रीत्या नानालंकारसंयुता ॥ दिव्यरूपा ययौ प्रीत्या विवाहशिवयोरिति ॥ ४५ ॥ नर्मदा तु महामोदा रुद्रकन्या सरिद्वरा ॥ महाप्रीत्याजगामाशु विवाहशिवयोरिति ॥ ४६ ॥ आगतैस्तैस्ततः सर्वैस्सर्वतो हिमभूधरः ॥ संकुलासीत्पुरी दिव्या सर्वशोभासमन्विता ॥ ४७ ॥ महोत्सवा लसत्केतुध्वजातोरणकाधिका ॥ वितानविनिवृत्तार्का तथा नानालसत्प्रभा ॥ ४८ ॥ हिमालयोऽपि सुप्रीत्यादरेण विविधेन च ॥ तेषां चकार संमानं तासां चैव यथायथम् ॥ ४९ ॥ सर्वान्निवासयामास सुस्थानेषु पृथक् पृथक् ॥ सामग्रीभिरनेकाभिस्तोषयामास कृत्स्नशः ॥ ५० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे लग्नपत्रसंप्रेषणसामग्रीसंग्रहशैलागमनवर्णनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ शैलेश्वरः प्रीतो हिमवान्मुनिसत्तम ॥ स्वपुरं रचयामास विचित्रं परमोत्सवम् ॥ १ ॥ सिक्तमार्गं संस्कृतं च शोभितं परमर्द्धिभिः ॥ द्वारि द्वारि च रम्भादि मङ्गलद्रव्यसंयुतम् ॥ २ ॥ प्रांगणं रचयामास रम्भास्तंभसमन्वितम् ॥ पट्टसूत्रैस्संनिबद्धरसालपल्लवान्वितम् ॥ ३ ॥ मालतीमाल्यसंयुक्तं लसत्तोरणसुप्रभम् ॥ शोभितं मंगलद्रव्यैश्चतुर्दिक्षु स्थितैश्शुभैः ॥ ४ ॥ तथैव सर्वं यस्या गुडान्वितश्चके गिरीन्द्रस्स्वसुतार्थमेव ॥ गर्गमुख्यकृत्य महाप्रभावं प्रस्तावयोग्यं च सुमंगलं हि ॥ ५ ॥ आहूय विश्वकर्माणं कारयामास सादरम् ॥ मण्डपं च सुविस्तीर्णं वेदिकादिमनोहरम् ॥ ६ ॥ अयुतेन सुरेशे तद्योजनानां च विस्तृतम् ॥ अनेकलक्षणोपेतं नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ७ ॥ स्थावरं जंगमं सर्वं सदृशं तैर्मनोहरम् ॥ सर्वतोऽद्भुतसर्व

स्व नानावस्तुचमत्कृतम् ॥ ८ ॥ जंगमें विजितं तत्र स्थावरेण विशेषतः ॥ जंगमेन च तत्रासीज्जितं स्थावरमेव हि ॥ ९ ॥ पयसा च जिता तत्र स्थलभूमिर्न चान्यथा ॥ जलं किं हि स्थलं किं हि न विदुः केऽपि कोविदाः॥१०॥क्वचित्सिंहाः कृत्रिमाश्च क्वचित्सारसपङ्क्तयः ॥ क्वचिच्छिखण्डिनस्तत्र कृत्रिमाश्च मनोहराः ॥ ११ ॥ क्वचित्स्त्रियः कृत्रिमाश्च नृत्यन्त्यः पुरुषैस्सह ॥ मोहयन्त्यो जनान्सर्वान्पश्यन्त्यः कृत्रिमास्तथा॥१२॥ तथानेनैव विधिना द्वारपाला मनोहराः ॥ हस्तैर्धनूंषि चोद्धृत्य स्थावरा जंगमोपमाः ॥ १३ ॥ द्वारि स्थिता महालक्ष्मीः कृत्रिमा रचिताद्भुता ॥ सर्वलक्षणसंयुक्ता गताः साक्षात्पयोर्णवात् ॥ १४ ॥ गजाश्चालङ्कृताः सामन्कृत्रिमा अकृतोपमाः ॥ तथाश्वाः सादिभिश्चैव गजाश्च गजसादिभिः ॥ ॥ १५ ॥ रथा रथिभिराकृष्टा महाश्चर्यसमन्विताः ॥ वाहनानि तथान्यानि पत्तयः कृत्रिमास्तथा ॥१६॥ एवं विमोहनार्थन्तु कृतं वै विश्वकर्मणा ॥ देवानां च मुनीनां च तेन प्रीतात्मना मुने ॥ १७ ॥ महाद्वारे स्थितो नन्दी कृत्रिमश्च कृतो मुने॥शुद्धस्फटिकसंकाशो यथा नन्दी तथैव सः ॥ १८ ॥ तस्योपरि महादिव्यम्पुष्पकं रत्नभूषितम् ॥ राजितं पल्लवैश्शुभ्रैश्चामरैश्च सुशोभितम् ॥ १९ ॥ वामपार्श्वे गजौ द्वौ च शुद्धकाश्मीरसन्निभौ ॥ चतुर्दन्तौ षष्टिवर्षौ भेदमानौ महाप्रभौ ॥ २० ॥ तथैवार्कनिभौ तेन कृतौ चाश्वौ महाप्रभौ ॥ चामरालंकृतौ दिव्यौ दिव्यालङ्कारभूषितौ ॥२१॥ दंशिता वररत्नाढ्या लोकपालास्तथैव च ॥ सर्वे देवा यथार्थं वै कृता वै विश्वकर्मणा ॥ २२ ॥तथा हि ऋषयस्सर्वे भृग्वाद्याश्च तपोधनाः ॥ अन्ये ह्युपसुरास्तद्वत्सिद्धाश्चान्येऽपि वै कृताः ॥ २३ ॥ विष्णुश्च पार्षदैस्सर्वैर्गरुडाख्यैस्समन्वितः ॥ कृत्रिमो निर्मितस्तद्वत्परमाश्चर्यरूपवान् ॥ २४ ॥ तथैवाह सुतैर्वेदैस्सिद्धैश्च परिवारितः ॥ कृत्रिमो निर्मितस्तद्वत्पठन्सूक्तानि नारद ॥ २५ ॥ ऐरावतगजारूढश्शक्रस्स्वदलसंयुतः ॥ कृत्रिमो निर्मितस्तद्वत्परिपूर्णेन्दुसंनिभः ॥ २६ ॥ किं बहूक्तेन देवर्षे सर्वो वै विश्वकर्मणा ॥ हिमागप्रेरितेनाशु कृतस्सुरसमाजकः ॥ २७ ॥ एवंभूतः कृतस्तेन मण्डपो दिव्यरूपवान् ॥ अनेकाश्चर्यसम्भूतो महान्देवविमोहनः ॥ २८ ॥ अथाज्ञप्तो गिरीशेन विश्वकर्मा महामतिः ॥ निवासाथ सुरादीनां तत्तल्लोकान् हि यत्नतः ॥ २९ ॥ तत्रैव च महामञ्चाः सुप्रभाः परमाद्भुताः ॥ रचितास्सुखदा दिव्यास्तेषां वै विश्वकर्मणा ॥ ३० ॥ तथातसत्तलोकं वै विरेचे क्षणतोऽद्भुतम् ॥ दीप्त्या परमया युक्तं निवासार्थं स्वयम्भुवः ॥ ३१ ॥ तथैव विष्णोस्त्वपरं वैकुण्ठाख्यं महोज्ज्वलम् ॥ विरेचे क्षणतो दिव्यं नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ३२ ॥ अमरेशगृहन्दिव्यं तथैवाद्भुतमुत्तमम् ॥ विरेचे विश्वकर्मासौ सर्वैश्वर्यसमन्वितम् ॥ ३३ ॥ गृहाणि लोकपालानां विरेचे सुन्दराणि च ॥ तद्वत्स प्रीतितो दिव्यान्यद्भुतानि महान्ति च ॥ ३४ ॥ अन्येषामम

363

राणां च सर्वेषां क्रमशस्तथा ॥ सदनानि विचित्राणि रचितानि च तेन वै ॥ ३५ ॥ विश्वकर्मा महाबुद्धिः प्राप्तशम्भुमहावरः ॥ विरेचे क्षणतः सर्वं शिवतुष्ट्यर्थमेव च ॥ ३६ ॥ तथैव चित्रं परमं महोज्ज्वलं महाप्रभं देववरैस्सुपूजितम् ॥ गिरीशचिह्नं शिवलोकसंस्थितं सुशोभितं शम्भुगृहं चकार ॥ ३७ ॥ एवम्भूता कृता तेन रचना विश्वकर्मणा ॥ विचित्रा शिवतुष्ट्यर्थं हराश्चर्या महोज्ज्वला ॥ ३८ ॥ एवं कृत्वाखिलं चेदं व्यवहारं च लौकिकम् ॥ पर्य्यैक्षिष्ट मुदा शम्भ्वागमनं स हिमाचलः ॥ ३९ ॥ इति प्रोक्तमशेषेण वृत्तान्तम्प्रमुदावहम् ॥ हिमालयस्य देवर्षे किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे मण्डपादिरचनावर्णनं नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

नारद उवाच ॥ ॥ विधे तात महाप्राज्ञ विष्णुशिष्य नमोऽस्तु ते ॥ अद्भुतेयं कथाश्रावि त्वत्तोऽस्माभिः कृपानिधे ॥ १ ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि चरितं शशिमौलिनः ॥ वैवाहिकं सुमांगल्यं सर्वाघौघविनाशनम् ॥ २ ॥ किं चकार महादेवः प्राप्य मङ्गलपत्रिकाम् ॥ तां श्रावय कथां दिव्यां शङ्करस्य परात्मनः ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु वत्स महाप्राज्ञ शाङ्करम्परमं यशः ॥ यच्चकार महादेवः प्राप्य मङ्गलपत्रिकाम् ॥ ४ ॥ अथ शम्भुर्गृहीत्वा तां मुदा मंगलपत्रिकाम् ॥ विजहास प्रहृष्टात्मा मानन्तेषां व्यधाद्विभुः ॥ ५ ॥ वाचयित्वा च तां सम्यक्स्वीचकार विधानतः ॥ तज्जनान्यापयामास बहुसम्मान्य चादृतः ॥ ६ ॥ उवाच मुनिवर्गांस्तान्कार्य्यं सम्यक् कृतं शुभम् ॥ आगन्तव्यं विवाहे मे विवाहस्स्वीकृतो मया ॥ ७ ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शम्भोः प्रहृष्टास्ते प्रणम्य तम् ॥ परिक्रम्य ययुर्धाम शंसन्तः स्वं विधिम्परम् ॥ ८ ॥ अथ देवेश्वरश्शम्भुस्सामरस्त्वां मुने द्रुतम् ॥ लौकिकाचारमाश्रित्य महालीलाकरः प्रभुः ॥ ९ ॥ त्वमागतः परप्रीत्या प्रशंसंस्त्वं विधिम्परम् ॥ प्रणमंश्च नतस्कन्धो विनीतात्मा कृताञ्जलिः ॥ १० ॥ अस्तौस्सुजयशब्दानि समुच्चार्य मुहुर्मुहुः ॥ निदेशं प्रार्थयंस्तस्य प्रशंसंस्त्वं विधिम्मुने ॥ ११ ॥ ततश्शम्भुः प्रहृष्टात्मा दर्शयँल्लौकिकीं गतिम् ॥ उवाच मुनिवर्य त्वां प्रीणयञ्छुभया गिरा ॥ १२ ॥ शिव उवाच ॥ प्रीत्या शृणु मुनिश्रेष्ठ ह्यस्मत्तोऽथवदामि ते ॥ भुवे तत्त्वां प्रियो मे यद्भक्तराजशिरोमणिः ॥ १३ ॥ कृतं महत्तपो देव्या पार्वत्या तव शासनात् ॥ तस्यै वरो मया दत्तः पतित्वे तोषितेन वै ॥ १४ ॥ करिष्येऽहं विवाहं च तस्या वश्यो हि भक्तितः ॥ सप्तर्षिभिस्साधितश्च तल्लग्नं शोधितश्च तैः ॥ १५ ॥ अद्यतस्सप्तमे चाह्नि तद्भविष्यति नारद ॥ महोत्सवं करिष्यामि लौकिकीं गतिमाश्रितः ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य शंकरस्य परा

१ दुमार्गः ।

मनः ॥ प्रसन्नधीः प्रभुर्नत्वा तात त्वं वाक्यमब्रवीः ॥ १७ ॥ नारद उवाच ॥ भवतस्तु व्रतमिदम्भक्तवश्यो भवान्मतः ॥ सम्यक् कृतं च भवना पार्वतीमानसेप्सितम् ॥ १८ ॥ कार्यं मत्सदृशं किञ्चित्कथनीयन्त्वया विभो ॥ मत्वा स्वसेवकं मां हि कृपां कुरु नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्तस्तु त्वया शम्भुश्शंकरो भक्तवत्सलः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा सादरं त्वां मुनीश्वर ॥ २० ॥ ॥ शिव उवाच ॥ विष्णुप्रभृतिदेवांश्च मुनीन्सिद्धानपि ध्रुवम् ॥ त्वन्निमन्त्रय मद्वाण्या मुनेऽन्यानपि सर्वतः ॥ २१ ॥ सर्वं आयान्तु सोत्साहास्सर्वशोभासमन्विताः ॥ सस्त्रीसुतगणाः प्रीत्या मम शासनगौरवात् ॥ २२ ॥ नागमिष्यन्ति ये त्वत्र मद्विवाहोत्सवे मुने ॥ ते स्वकीया न मन्तव्या मया देवादयः खलु ॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इतीशाज्ञां ततो धृत्वा भवाञ्छङ्करवल्लभः ॥ सर्वान्निमन्त्रयामास तं तं गत्वा द्रुतं मुने ॥ २४ ॥ शम्भूपकण्ठमागत्य द्रुतं मुनिवरो भवान् ॥ तद्भृत्यात्तत्र सन्तस्थौ तदाज्ञाम्प्राप्य नारद ॥ २५ ॥ शिवोऽपि तस्थौ सोत्कण्ठस्तदागमनलालसः ॥ स्वगणैस्सोत्सवैस्सर्वैर्नृत्यद्भिस्सर्वतो दिशम् ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु रचयित्वा स्ववेषकम् ॥ आजगामाच्युतश्शीघ्रं कैलासं सुपरिच्छदः ॥ २७ ॥ शिवम्प्रणम्य सद्भक्त्या सदारस्सदलो मुदा ॥ तदाज्ञाम्प्राप्य सन्तस्थौ सुस्थाने प्रीतमानसः ॥ २८ ॥ तथाहं स्वगणैराशु कैलासमगमं मुदा ॥ प्रभुम्प्रणम्यातिष्ठं वै सानन्दस्स्वगणान्वितः ॥ २९ ॥ इन्द्रादयो लोकपाला आययुस्सपरिच्छदाः ॥ तथैवालंकृतास्सर्वे सोत्सवास्सकलत्रकाः ॥ ३० ॥ तथैव मुनयो नागास्सिद्धा उपसुरास्तथा ॥ आययुश्चापरेऽपीह सोत्सवास्सुनिमन्त्रिताः ॥ ३१ ॥ महेश्वरस्तदा तत्रागतानां च पृथक् पृथक् ॥ सर्वेषाममराद्यानां सत्कारं यदधान्मुदा ॥ ३२ ॥ अथोत्सवो महानासीत्कैलासे परमोऽद्भुतः ॥ नृत्यादिकन्तदा चक्रुर्यथायोग्यं सुरस्त्रियः ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्समये देवा विष्ण्वाद्या ये समागताः ॥ यात्रां कारयितुं शम्भोस्तत्रोषुस्तेऽखिला मुने ॥ ३४ ॥ शिवाज्ञप्तस्तदा सर्वे मदीयमिति यन्त्रिताः ॥ शिवकार्यमिदं सर्वं चक्रिरे शिवसेवनम् ॥ ३५ ॥ मातरस्सप्त तास्तत्र शिवभूषाविधिम्परम् ॥ चक्रिरे च मुदा युक्ता यथायोग्यन्तथा पुनः ॥ ३६ ॥ तस्य स्वाभाविको वेषो भूषाविधिरभूत्तदा ॥ तस्येच्छया मुनिश्रेष्ठ परमेशस्य सुप्रभोः ॥ ३७ ॥ इन्द्रश्च मुकुटस्थाने सान्निध्यमकरोत्तदा ॥ लोचनं सुंदरं ह्यासीत्तृतीयन्तिलकं शुभम् ॥ ३८ ॥ कर्णाभरणरूपौ च यौ हि सर्पौ प्रकीर्तितौ ॥ कुण्डलेऽभवतान्तस्य नानारत्नान्विते मुने ॥ ३९ ॥ अन्यांगसंस्थितास्सर्पास्तदंगाभरणानि च ॥ बभूवुरतिरम्याणि नानारत्नमयानि च ॥ ४० ॥ विभूतिरंगरागोऽभूच्चन्दनादिसमुद्भवः ॥ तद्दुकूलमभूद्दिव्यं गजचर्मादि सुन्दरम् ॥ ४१ ॥ ईदृशं सुन्दरं रूपं जातं वर्णातिदुष्करम् ॥ ईश्वरोऽपि स्वयं साक्षादैश्वर्यं लब्धवान्स्वतः ॥ ४२ ॥ ततश्च सर्वे सुरपक्षदानवा नागाः

[illegible]स्तो महर्षयः ॥ समेत्य सर्वे [illegible] तदा महोत्सवाः प्रोचुर्हरिं मुदान्विताः ॥४३॥ सर्व ऊचुः ॥ गच्छ गच्छ महादेव विवाहार्थं महेश्वर ॥
[illegible]जाया महा[illegible] ॥ ४४ ॥ ततो विष्णुरुवाचेदं प्रस्तावसदृशं वचः ॥ प्रणम्य शंकरं भक्त्या विज्ञानप्रीतमानसः ॥
॥ ४५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ [illegible] महा[illegible] [illegible]गतवत्सल ॥ कार्यकर्ता स्वभक्तानां विज्ञप्तिं शृणु मे प्रभो ॥४६॥ गृह्योक्तविधिना शम्भो स्व
[illegible] शंकर ॥ [illegible] कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ ४७ ॥ त्वया च क्रियमाणे तु विवाहस्य विधौ हर ॥ स एव हि तथा लोके सर्वैः
[illegible] ॥ ४८ ॥ [illegible]धर्मतः ॥ कार्य प्रीतितो नाथ लोके स्वं ख्यापयन् यशः ॥ ४९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
एवमुक्तस्तदा [illegible] विष्णुना [illegible] ॥ लौकिकं [illegible] चकार सः ॥ ५० ॥ अहं ह्यधिकृतस्तेन सर्वमभ्युदयोचितम् ॥ अकुर्वं
मुनिभिः [illegible] आदरात् ॥ ५१ ॥ [illegible] गौतमो भागुरिर्गुरुः ॥ कण्वो बृहस्पतिः शक्तिर्जमदग्निः पराशरः ॥ ५२ ॥
मार्कण्डेयः [illegible] ॥ अगस्त्यश्च्यवनो [illegible] महामुने ॥ ५३ ॥ दधीचिरुपमन्युश्च भरद्वाजोऽकृतव्रणः ॥
[illegible] ॥ ५४ ॥ एत चान्ये च दक्ष आगताः शिवसन्निधम् ॥ मया सुनोदितास्तत्र चक्रुस्ते विधिव
[illegible] ॥५५॥ [illegible] कृत्वा कौतुकमंगलम् ॥ ५६ ॥ ऋग्यजुस्सामसूक्तैस्तु तथा नानाविधैः
[illegible] चक्रुः प्रीत्या [illegible] ॥५७॥ ग्रहाणां पूजा [illegible] चक्रुरत्र शम्भुना मया ॥ मण्डलस्थसुराणां च सर्वेषां विघ्नशान्तये
॥ ५८ ॥ [illegible] ॥ लौकिकं वैदिकं कर्म [illegible] च मुदा द्विजान् ॥ ५९ ॥ अथ सर्वेश्वरो विप्रान्देवान्कृत्वा
पुरस्सरान् ॥ [illegible] मुदा तस्मात्कैलासात्पर्वतोत्तमात् ॥ ६० ॥ बहिः कैलासकुधरं शम्भुस्तस्थौ मुदान्वितः ॥ देवैस्सह द्विजैश्चैव नाना
[illegible]लीलाकरः प्रभुः ॥ ६१ ॥ महोत्सवो महानासीत्तत्र देवादिभिः कृतः ॥ सन्तुष्टयर्थं महेशस्य गानवाद्यसुनृत्यकः ॥ ६२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे देवनिमन्त्रणदेवागमनशिवयात्रावर्णनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ शम्भुः
[illegible] सकलान्निजान् ॥ आज्ञापयामास मुदा गन्तुं स्वेन च तत्र वै ॥ १ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ अपि यूयं सह मया गच्छध्वं गिरेः
पुरम् । [illegible] महोत्सव[illegible] ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ ते समनुज्ञाता गणेशा निर्ययुर्मुदा ॥ स्वं स्वं बलमुपादाय तान्
कथंचिद्वदाम्यहम् ॥ ३ ॥ अभ्यगाच्छंखकर्णश्च गणकोट्या गणेश्वरः ॥ शिवेन सार्द्धं संगन्तुं हिमाचलपुरम्प्रति ॥ ४ ॥ दशकोट्या केकराक्षो

गणानां स महोत्सवः ॥ अष्टकोट्या च विकृतो गणानां गणनायकः ॥ ५ ॥ चतुष्कोट्या विशाखश्च गणानां गणनायकः ॥ पारिजातश्च नवभिः कोटिभिर्गणपुंगवः ॥ ६ ॥ षड्भिस्सर्वान्तकः श्रीमांस्तथैव विकृताननः ॥ गणानान्दुन्दुभोऽष्टाभिः कोटिभिर्गणनायकः ॥ ७ ॥ पञ्चभिश्च कपालाख्यो गणेशः कोटिभिस्तथा ॥ षड्भिस्सन्दारको वीरो गणानां कोटिभिर्मुने ॥८॥ कोटिकोटिभिरेवेह कन्दुकः कुण्डकस्तथा ॥ विष्टम्भो गणपोऽष्टाभिर्गणानां कोटिभिस्तथा ॥ ९ ॥ सहस्रकोट्या गणपः पिप्पलो मुदितो ययौ ॥ तथा सनादको वीरो गणेशो मुनिसत्तम ॥ १० ॥ आवेशनस्तथाष्टाभिः कोटिभिर्गणनायकः ॥ महाकेशस्सहस्रेण कोटीनां गणपो ययौ ॥ ११ ॥ कुण्डो द्वादशकोट्या हि तथा पर्वतको मुने ॥ अष्टाभिः कोटिभिर्वीरस्समगाच्चन्द्रतापनः ॥ १२ ॥ कालश्च कालकश्चैव महाकालश्शतेन वै ॥ कोटीनां गणनाथो हि तथैवाग्निकनामकः ॥ १३ ॥ कोट्याग्निमुख एवागाद् गणानां गणनायकः ॥ आदित्यमूर्द्धा कोट्या च तथा चैव घनावहः ॥ १४ ॥ सन्नाहश्शतकोट्या हि कुमुदो गणपस्तथा ॥ अमोघः कोकिलश्चैव शतकोट्या गणाधिपः ॥ १५ ॥ सुमन्त्रः कोटिकोट्या च गणानां गणनायकः ॥ काकपादोदरः कोटिषष्ट्या सन्तानकस्तथा ॥ १६ ॥ महाबलश्च नवभिर्मधुपिंगश्च कोकिलः ॥ नीलो नवत्या कोटीनां पूर्णभद्रस्तथैव च ॥ १७ ॥ सप्तकोट्या चतुर्वक्त्रः करणो विंशकोटिभिः ॥ ययौ नवतिकोट्या तु गणेशानोऽहिरोमकः ॥ १८॥ यज्वाक्षश्शतमन्युश्च मेघमन्युश्च नारद ॥ तावत्कोट्या ययुस्सर्वे गणेशा हि पृथक् पृथक् ॥ १९ ॥ काष्ठागूष्ठश्चतुष्षष्ट्या कोटीनां गणनायकः ॥ विरूपाक्षस्सुकेशश्च वृषभश्च सनातनः ॥ २० ॥ तालकेतुः षडास्यश्च चञ्चास्यश्च सनातनः ॥ संवर्तकस्तथा चैत्रो लकुलीशस्स्वयं प्रभुः ॥ २१ ॥ लोकान्तकश्च दीप्तात्मा तथा दैत्यान्तको मुने ॥ देवो भृंगिरिटिश्श्रीमान्देवदेवप्रियस्तथा ॥ २२ ॥ अशनिर्भानुकश्चैव चतुष्षष्ट्या सहस्रशः ॥ ययुश्शिवविवाहार्थं शिवेन सहसोत्सवाः ॥ २३ ॥ भूतकोटिसहस्रेण प्रमथाः कोटिभिस्त्रिभिः ॥ वीरभद्रश्चतुष्षष्ट्या रोमजानान्त्रिकोटिभिः ॥ २४ ॥ कोटिकोटिसहस्राणां शतैर्विंशतिभिर्वृताः ॥ २५ ॥ तत्र जग्मुश्च नन्द्याद्या गणपाश्शंकरोत्सवे ॥ २५ ॥ क्षेत्रपालो भैरवश्च कोटिकोटिगणैर्युतः ॥ उद्वाहश्शंकरस्येत्याययौ प्रीत्या महोत्सवः ॥ २६ ॥ एते चान्ये च गणपा असङ्ख्याता महाबलाः ॥ तत्र जग्मुर्महाप्रीत्या सोत्साहाश्शंकरोत्सवे ॥ २७ ॥ सर्वे सहस्रहस्ताश्च जटामुकुटधारिणः ॥ चन्द्ररेखावतंसाश्च नीलकण्ठास्त्रिलोचनाः ॥ २८ ॥ रुद्राक्षाभरणास्सर्वे तथा सद्भस्मधारिणः ॥ हारकुण्डलकेयूरमुकुटाद्यैरलङ्कृताः ॥ ॥२९॥ ब्रह्मविष्ण्विन्द्रसंकाशा अणिमादिगुणैर्युताः ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशास्तत्र रेजुर्गणेश्वराः॥३०॥ पृथ्वीचारिणः केचित् केचित्पातालचारिणः ॥

केचिद्व्योमचराः केचित्सप्तस्वर्गचरा मुने ॥ २१ ॥ किम्बहूक्तेन देवर्षे सर्वलोकनिवासिनः ॥ आययुस्स्वगणाश्शम्भोः प्रीत्या वै शङ्करोत्सवे ॥ ३२॥
इत्थन्देवैर्गणैश्चान्यैस्सहितश्शङ्करः प्रभुः ॥ ययौ हिमगिरिपुरं विवाहार्थं निजस्य वै ॥ ३३ ॥ यदा जगाम सर्वेशो विवाहार्थं सुरादिभिः ॥ तदा
[illegible] प्रभूद्वृत्तं तच्छृणु त्वं मुनीश्वर ॥ ३४ ॥ रुद्रस्य भगिनी भूत्वा चण्डी सूत्सवसंयुता ॥ तत्राजगाम सुप्रीत्या परेषां सुभयावहा ॥ ३५ ॥ प्रेतास
[illegible] आरूढा सर्पाभरणभूषिता ॥ पूर्णं कलशमादाय हैमं मूर्ध्नि महाप्रभम् ॥ ३६ ॥ स्वपरीवारसंयुक्ता दीप्तास्या दीप्तलोचना ॥ कुतूहलम्प्रकुर्वन्ती
जातहर्षा महाबला ॥ ३७ ॥ तत्र भूतगणा दिव्या विरूपाः कोटिशो मुने ॥ विराजन्ते स्म बहुशस्तथा नानाविधास्तदा ॥ ३८ ॥ तैस्समेता प्रत
[illegible] जगाम विकृतानना ॥ कुतूहलान्विता प्रीता प्रीत्युपद्रवकारिणी ॥ ३९॥ चण्ड्याः सर्वे रुद्रगणाः पृष्ठतश्च कृतास्तदा ॥ कोट्येकादशसंख्याका
रौद्राः शिवप्रियाश्च ते ॥ ४० ॥ तदा डमरुनिर्घोषैर्[illegible]जगत्त्रयम् ॥ भेरीझंकारशब्देन शंखानां निनदेन च ॥ ४१॥ तथा दुन्दुभिनिर्घोषैश्शब्दः
कोलाहलोऽभवत् ॥ कुर्वञ्जगन्मंगलं च नाशयन्मंगलेतरत् ॥ ४२ ॥ गणानां पृष्ठतो भूत्वा सर्वे देवास्समुत्सुकाः ॥ अन्वयुस्सर्वसिद्धाश्च लोक
पालादिका मुने ॥ ४३ ॥ मध्ये व्रजन् रमेशोऽथ गरुडासनमाश्रितः ॥ शुशुभे ध्रियमाणेन च्छत्रेण महता मुने ॥ ४४ ॥ चामरैर्वीज्यमानोऽसौ
[illegible] परिवारितः ॥ पार्षदैर्विलसद्भिश्च [illegible] ॥ ४५ ॥ तथाऽहमप्यशोभं वै व्रजन्मार्गे विराजितः ॥ वेदैर्मूर्तिधरैश्शास्त्रैः पुराणैरागम
[illegible] ॥ ४६ ॥ सनकादिमहासिद्धैस्सप्रजापति[illegible] ॥ परिवारैः संयुतो हि शिवसेवनतत्परः ॥ ४७ ॥ स्वसैन्यमध्यगश्शक्र ए
[illegible] नानाविभूषितोऽत्यन्तं व्रजन् [illegible] ॥ ४८ ॥ तदा तु व्रजमानास्ते ऋषयो बहवश्च ते ॥ [illegible] कण्ठा
[illegible] ॥ ४९॥ शाकिन्यो [illegible] ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च तथान्ये प्रमथादयः ॥ ५० ॥ तुम्बुरुर्नारदो हाहा
हूहूश्चेत्यादयो [illegible] ॥ गन्धर्वाः किन्नरा जग्मुर्[illegible] ॥ ५१ ॥ जगतो मातरस्सर्वा देवकन्याश्च सर्वशः ॥ गायत्री चैव [illegible]
[illegible] ॥ ५२॥ एताश्चान्याश्च [illegible] ॥ उद्वाहश्शंकरस्येति जग्मुस्सर्वा मुदान्विताः ॥५२ ॥ शुद्धस्फटिकसङ्काशो वृषभ
[illegible] ॥ यो धर्म उच्यते वेदैश्शास्त्रैः [illegible] ॥ ५४॥ तमारूढो महादेवो वृषभं धर्मवत्सलः ॥ शुशुभेऽतीव [illegible] सर्वैर्व्रजन
॥ ५५ ॥ [illegible] सकलैर्महर्षिभिर्वृतो महेशो बहुशोऽप्यलङ्कृतः ॥ हिमालयाह्वस्य धरस्य संव्रजन् पाणिग्रहार्थं सदनं शिवायाः ॥ ५६ ॥
[illegible] ॥ हिमालये तु [illegible] यद्वृत्तं शृणु नारद ॥ ५७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायान्तृतीये

पार्वतीखण्डे यात्रावर्णनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततस्सम्मन्त्र्य च मिथः प्राप्याज्ञां शांकरीं हरिः ॥ मुने त्वामग्रेपया मास प्रथमं कुधरालयम् ॥ १ ॥ अथ प्रणम्य सर्वेशं गतस्त्वं नारदाग्रतः ॥ हरिणा नोदितः प्रीत्या हिमाचलगृहम्प्रति ॥ २ ॥ त्वं मुनेऽपश्य आत्मानं गत्वा तद् व्रीडयान्वितम् ॥ कृत्रिमं रचितं तत्र विस्मितो विश्वकर्मणा ॥ ३ ॥ श्रान्तस्त्वमात्मना तेन कृत्रिमेण महामुने ॥ अवलोक परस्सोऽभूच्चरितं विश्वकर्मणः ॥ ४ ॥ प्रविष्टो मण्डपन्तस्य हिमाद्रे रत्नचित्रितम् ॥ सुवर्णकलशैर्जुष्टं रम्भादिबहुशोभितम् ॥ ५ ॥ सहस्रस्त म्भसंयुक्तं विचित्रम्परमाद्भुतम् ॥ वेदिकां च तथा दृष्ट्वा विस्मयं त्वं मुने ह्ययाः ॥ ६ ॥ तदावोच स मुने नारदश्च त्वं नगेश्वरम् ॥ विस्मितोऽतीव मनसि नष्टज्ञानो विमूढधीः ॥ ७ ॥ आगतास्ते किमधुना देवा विष्णुपुरोगमाः ॥ तथा महर्षयस्सर्वे सिद्धा उपसुरास्तथा ॥ ८ ॥ महादेवो वृषा रूढो गणैश्च परिवारितः ॥ आगतः किं विवाहार्थं वद तथ्यं नगेश्वर ॥ ९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा तव विस्मितचेतसः ॥ उवाच त्वां मुने तथ्यं वाक्यं स हिमवान् गिरिः ॥ १० ॥ हिमवानुवाच ॥ हे नारद महाप्राज्ञागतो नैवाधुना शिवः ॥ विवाहार्थं च पार्वत्यास्सगणस्सवरा कः ॥ ११ ॥ विश्वकर्मकृत चित्रं विद्धि नारद संविदा ॥ विस्मयं त्यज देवर्षे स्वस्थो भव शिवं स्मर ॥ १२ ॥ भुक्त्वा विश्रम्य सुप्रीतः कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ मैनाकादिधरैस्सार्द्धं गच्छ त्वं शंकरान्तिकम् ॥ १३ ॥ एभिस्समेतो गिरिभिर्महामते संप्रार्थ्य शीघ्रं शिवमत्र चानय ॥ देवैस्स मेतं च महर्षिसंघैस्सुरासुरैरर्चितपादपल्लवम् ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तथेति चोक्त्वागम आशु हि त्वं सदैव तैश्शैलसुतादिभिश्च ॥ तत्रत्यकृत्यं सुविधाय भुक्त्वा महामनास्त्वं शिवसन्निधानम् ॥ १५ ॥ तत्र दृष्टो महादेवो देवादिपरिवारितः ॥ नमस्कृतस्त्वया दीप्तश्शैलैस्तैर्भक्तितश्च वै ॥ १६ ॥ तदा मया विष्णुना च सर्वे देवास्सवासवाः ॥ पप्रच्छुस्त्वां मुने सर्वे रुद्रस्यानुचरास्तथा ॥ १७ ॥ विस्मिताः पर्वतान्दृष्ट्वा सन्देहा कुलमानसाः ॥ मैनाकसह्यमेर्वाद्यान्नानालंकारसंयुतान् ॥ १८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ हे नारद महाप्राज्ञ विस्मितस्त्वं हि दृश्यसे ॥ सत्कृ तोऽसि हिमागेन किं न वा वद विस्तरात् ॥ १९ ॥ एते कस्मात्समायाताः पर्वता इह सत्तमाः ॥ मैनाकसह्यमेर्वाद्यास्सुप्रतापास्स्वलंकृताः ॥ २० ॥ कन्यां दास्यति शैलोऽसौ स भवे वा न नारद ॥ हिमालयगृहे तात किं भवत्यद्य तद्वद ॥ २१ ॥ इति सन्दिग्धमनसामस्माकं च दिवौ कसाम् ॥ वद त्वं पृच्छमानानां सन्देहं हर सुव्रत ॥ २२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां विष्ण्वादीनान्दिवौकसाम् ॥ अवोचस्तान्मुने त्वं हि विस्मितस्त्वाष्ट्रमायया ॥२३॥ एकान्तमाश्रित्य च मां हि विष्णुमभाषथा वाक्यमिदं मुने त्वम् ॥ शचीपतिं सर्वसुरेश्वरं वै पक्षच्छिदं पूर्वरिपु

360

न्वगणाम् ॥ [illegible] ॥ नारद उवाच ॥ त्वया कृतं [illegible] विचित्रं विमोहनं [illegible] कृता हि ॥ येनैव सर्वान् [illegible] विमोहितुं सुरान्समिच्छति
[illegible] एव कुतः [illegible] ॥ [illegible] विमोहितम् [illegible] भुवि [illegible] तत् सकलं शचीपते ॥ तस्मादसौ त्वां विजिगीषुरेव [illegible] ध्रुवन्तस्य गि
[illegible] विष्णुः कृतस्तेन ब्रह्मा शक्रोऽपि तादृशः ॥ २७ ॥ किम्बहूक्तेन देवेश सर्व
[illegible] कृता ॥ कृत्रिमा [illegible] न [illegible] ॥ २८ ॥ विमोहनार्थं सर्वेषां देवानां च विशेषतः ॥ कृता माया चित्रमयी परिहास
[illegible] ॥ २९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा [illegible] देवेन्द्रो [illegible] ॥ विष्णुम्प्रति तदा शीघ्रं भयाकुलतनुर्हरिम् ॥ ३० ॥ देवेन्द्र
उवाच ॥ देवदेव [illegible] मां [illegible] ॥ [illegible] तवोऽस्मि [illegible] नान्यथा ॥ ३१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देव
देवो जनार्दनः ॥ [illegible] वाक्यं [illegible] ॥ ३२ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ [illegible] मोहितोऽसि शचीपते ॥ महाविद्याव
[illegible] ॥ ३३ ॥ [illegible] हिमवानेष [illegible] ॥ विपक्षा हि कृता [illegible] मम वाक्याच्च वासव ॥ ३४ ॥ [illegible] न्या तु
व दृष्ट्वा मायया [illegible] ॥ [illegible] ॥ ३५ ॥ ईश्वरो नो हि सर्वेषां शंकरो भक्तवत्सलः ॥ सर्वथा [illegible]
[illegible] ष्यति न संशयः ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ [illegible] ॥ [illegible] गिरिशो लौकिकीं गतिमाश्रितः ॥ ३७ ॥
ईश्वर उवाच ॥ [illegible] सुरेशान [illegible] नैव सः ॥ ३८ ॥ किं तु वक्ति [illegible]
[illegible] ॥ ३९ ॥ ददाति [illegible] नैव ददाति शैलसुतां स्वकीयां वद [illegible]
[illegible] कृतम् [illegible] ॥ ४० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्तः शम्भुना तत्र मुने त्वं [illegible]
[illegible] ॥ ४१ ॥ ॥ [illegible] उवाच ॥ देवदेव महादेव [illegible] वचनं [illegible] ॥ नास्ति [illegible] भयं नाथ विवाह
[illegible] ॥ ४२ ॥ [illegible] दास्यति कन्यकाम् ॥ [illegible] इमे [illegible] न संशयः ॥ ४३ ॥ किन्तु भ्रम [illegible] मोहार्थं
[illegible] ॥ ४४ ॥ [illegible] कश्चिद्विस्मयसम्भवः ॥ ४५ ॥ विचित्रमण्डपं गेहेऽकारीत्तस्य तदाज्ञया ॥ विश्वकर्मा महामायी नाना
[illegible] ॥ ४८ ॥ सर्वदेवगणानाञ्च कृतं तत्र विमोहनः ॥ तं दृष्ट्वा विस्मयं प्राप्तोऽहं तन्मायाविमोहितः ॥ ४६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा
[illegible] कः प्रभुः ॥ हर्षाद्विस्मितः शम्भुरुवाच सकलान्सुरान् ॥ ४७ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ कन्यां दास्यति चेन्मह्यं पर्वतो हि

हिमाचलः ॥ मायया मम किं कार्यं वद विष्णो यथातथम् ॥४८॥ हे ब्रह्मन् शक्र मुनयस्सुरा ब्रूत यथार्थतः ॥ मायया मम किं कार्यं कन्यां दास्यति चेद्गिरिः ॥ ४९ ॥ केनाप्युपायेन फलं हि साध्यमित्युच्यते पण्डितैर्न्यायविद्भिः ॥ तस्मात्सर्वैर्गम्यतां शीघ्रमेव कार्यार्थिभिर्विष्णुपुरोगमैश्च ॥ ५० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं संवदमानोऽसौ देवैश्शम्भुरभूत्तदा ॥ कृतः स्मरेणैव वशी वशं वा प्राकृतो नरः ॥ ५१ ॥ अथ शम्भ्वाज्ञया सर्वे विष्णवाद्या निर्जरास्तदा ॥ ऋषयश्च महात्मानो ययुर्मोहम्भ्रमापहम् ॥ ५२ ॥ पुरस्कृत्य मुने त्वां च पर्वतांस्तान्सविस्मयाः ॥ हिमाद्रेश्च तदा जग्मुर्मन्दिरं परमाद्भुतम् ॥ ५३ ॥ अथ विष्ण्वादिसंयुक्तो मुदितैस्स्वबलैर्युतः ॥ आजगामोप हैमागपुरं प्रमुदितो हरः ॥ ५४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे मण्डपरचनावर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथाकर्ण्य गिरीशश्च निजपुर्य्युपकण्ठतः ॥ प्राप्तमीशं सर्वगं वै मुमुदेऽति हिमालयः ॥ १ ॥ अथ सम्भृतसम्भारस्सम्भाषां कर्तुमीश्वरम् ॥ शैलान्प्रस्थापयामास ब्राह्मणानपि सर्वशः ॥ २ ॥ स्वयं जगाम सद्भक्त्या प्राणेप्सुन्द्रष्टुमीश्वरम् ॥ भक्त्युद्धुतमनाश्शैलः प्रशंसन् स्वविधिम्मुदा ॥ ३ ॥ देवसेनां तदा दृष्ट्वा हिमवान्विस्मयं गतः ॥ जगाम सम्मुखस्तत्र धन्योऽहमिति चिन्तयन् ॥ ४ ॥ देवा हि तद्बलं दृष्ट्वा विस्मयम्परमं गताः ॥ आनन्दम्परमम्प्रापुर्देवाश्च गिरयस्तथा ॥ ५ ॥ पर्वतानां महासेना देवानां च तथा मुने ॥ मिलित्वा विरराजेव पूर्वपश्चिमसागरौ ॥ ६ ॥ परस्परं समिलित्वा देवाश्च पर्वतास्तथा ॥ कृतकृत्यन्तथात्मानम्मेनिरे परया मुदा ॥ ७ ॥ अथेश्वरम्पुरो दृष्ट्वा प्रणनाम हिमालयः ॥ सर्वे प्रणेमुर्गिरयो ब्राह्मणाश्च सदाशिवम् ॥ ॥ ८ ॥ वृषभस्थम्प्रसन्नास्यन्नानाभरणभूषितम् ॥ दिव्यावयवलावण्यप्रकाशितदिगन्तरम् ॥ ९ ॥ सुसूक्ष्माहतसत्पट्टवस्त्रशोभितविग्रहम् ॥ सद्रत्नविलसन्मौलिं विहसन्तं शुचिप्रभम् ॥ १० ॥ भूषाभूताहियुक्तांगमद्भुतावयवप्रभम् ॥ दिव्यद्युतिं सुरेशैश्च सेवितङ्करचामरैः ॥ ११ ॥ वामस्थिताच्युतन्दक्षभावस्थितविभुम्प्रभुम् ॥ पृष्ठस्थितहरिं पृष्ठपार्श्वस्थितसुरादिकम् ॥ १२ ॥ नानाविधिसुराद्यैश्च संस्तुतं लोकशंकरम् ॥ स्वहेत्वात्ततनुं ब्रह्म सर्वेशं वरदायकम् ॥ १३ ॥ सगुणं निर्गुणं चापि भक्ताधीनं कृपाकरम् ॥ प्रकृतेः पुरुषस्यापि परं सच्चित्सुखात्मकम् ॥ १४ ॥ प्रभोर्दक्षिणभागे तु ददर्श हरिमच्युतम् ॥ विनतातनयारूढं नानारूपणभूषितम् ॥ १५ ॥ प्रभोश्च वामभागे तु मुने मां सन्ददर्श ह ॥ चतुर्मुखं महाशोभं स्वपरिवारसंयुतम् ॥ १६ ॥ एतौ सुरेश्वरौ दृष्ट्वा शिवस्याभिन्निर्मौ [illegible] ॥ प्रणनाम गिरीशश्च सपरिवार आदरात् ॥ १७ ॥ तथा शिवस्य पृष्ठे च पार्श्व

१ शुक्रमित्यर्थः

१४१

योऽस्तु [illegible] ॥ [illegible] [illegible] प्रणम्य मद्गुरुं [illegible] ॥ [illegible] शीघ्रं मुनिभि
र्जगदादिभिः ॥ १९ ॥ [illegible] ॥ २० ॥ [illegible] शिखरे रम्ये संस्थाप्य
देवतादिकम् ॥ [illegible] ॥ [illegible] कृत्वा परीक्षाम
[illegible]तदा ॥ २२ ॥ [illegible] ॥ २३ ॥ [illegible] महो
त्सवपुरस्सरम् ॥ [illegible] ॥ [illegible] शले
श्वरस्य वै ॥ २५ ॥ [illegible] हर्षिता ॥ २६ ॥ अथ देवाः प्रार्थनान्तां
गिरं श्रुत्वातिहर्षिताः ॥ मुने [illegible] निर्जग मुनयो [illegible] प्रभुणा
गिरिगङ्गृहम् ॥ २८ ॥ तस्मिन्नवसरे [illegible] ॥ २९ ॥ [illegible] प्रभुणा
[illegible]स्तदा ॥ मनसा शिवहृद्धेतुं पूर्णं कर्तुं तमिच्छता ॥ [illegible] ॥ [illegible] शंकरस्य महा
[illegible]म् ॥ ३१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां [illegible] ऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ मेनोवाच ॥
निरीक्षिष्यामि प्रथमं मुने तं गिरिजापतिम् ॥ [illegible] ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ [illegible]परा सा च दर्शनार्थं शिव
स्य च ॥ त्वया मुने समं सद्यश्चन्द्रशालां समागता ॥ २ ॥ [illegible] लीलां कृत्वाद्
भुतप्रभुः ॥ ३ ॥ शिव उवाच ॥ मदाज्ञया युवा [illegible] ॥ [illegible] ॥ ब्रह्मोवाच ॥
इत्याकर्ण्य हरिस्सर्वानाहूयोवाच तन्मयाः ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]मास हरिर्द्रशो यथा भवेत् ॥ ६ ॥ एतस्मिन [illegible] ॥ ७ ॥
[illegible] चैव गन्धर्वास्सुन्दरास्सुभगास्तदा ॥ [illegible] ॥ ८ ॥ [illegible]
[illegible]भिर्विचित्राभिरप्सरोगणसंयुताः ॥ ९ ॥ अथ दृष्ट्वा [illegible] परमप्रभुम् ॥ [illegible] ॥
[illegible] शिवस्य गणका एते न शिवो [illegible] ॥ इत्यवन्तु [illegible] अवोच ऋषिम [illegible] तदा मेना विचार

तत्पराऽभवत् ॥ इतश्चाभ्यधिको यो वै स च कीदृग्भविष्यति ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे यक्षा मणिग्रीवादयश्च ये ॥ तेषां सेना तया दृष्टा शोभा
पिद्विगुणीकृता ॥ १३ ॥ तत्पतिं च मणिग्रीवं दृष्ट्वा शोभान्वितं हि सा ॥ अयं रुद्रश्शिवास्वामी मेना प्राहेति हर्षिता ॥ १४ ॥ नायं रुद्रश्शि
वास्वामी सेवकोऽयं शिवस्य वै ॥ इत्यवोचोऽगपत्न्यै त्वं तावद्वह्निस्स आगतः ॥ १५ ॥ ततोऽपि द्विगुणां शोभां दृष्ट्वा तस्य च साब्रवीत् ॥ रुद्रोऽ
यं गिरिजास्वामी तदा नेति त्वमब्रवीः ॥ १६ ॥ तावद्यमस्समायातस्ततोऽपि द्विगुणप्रभः ॥ तं दृष्ट्वा प्राह सा मेना रुद्रोऽयमिति हर्षिता
॥ १७ ॥ नेति त्वमब्रवीस्तां वै तावन्निर्ऋतिरागतः ॥ बिभ्राणो द्विगुणां शोभां शुभः पुण्यजनप्रभुः ॥ १८ ॥ तं दृष्ट्वा प्राह सा मे
ना रुद्रोऽयमिति हर्षिता ॥ नेति त्वमब्रवीस्तां वै तावद्वरुण आगतः ॥ १९ ॥ ततोऽपि द्विगुणां शोभां दृष्ट्वा तस्य च साब्रवीत् ॥
रुद्रोऽयं गिरिजास्वामी तदा नेति त्वमब्रवीः ॥ २० ॥ तावद्वायुस्समायातस्ततोऽपि द्विगुणप्रभः ॥ तं दृष्ट्वा प्राह सा मेना रुद्रोऽयमिति हर्षिता ॥
॥ २१ ॥ नेति त्वमब्रवीस्तां वै तावद्धनद आगतः ॥ ततोऽपि द्विगुणां शोभां बिभ्राणो गुह्यकाधिपः ॥ २२ ॥ तं दृष्ट्वा प्राह सा मेना रुद्रोऽय
मिति हर्षिता ॥ नेति त्वमब्रवीस्तां वै तावदीशान आगतः ॥ २३ ॥ ततोऽपि द्विगुणां शोभां दृष्ट्वा तस्य च साब्रवीत् ॥ रुद्रोऽयं गिरिजास्वामी
तदा नेति त्वमब्रवीः ॥ २४ ॥ तावदिन्द्रस्समायातस्ततोऽपि द्विगुणप्रभः ॥ सर्वामरवरो नानादिव्यभस्त्रिभवेश्वरः ॥ २५ ॥ तं दृष्ट्वा शंकरस्सोऽ
यमिति सा प्राह मेनका ॥ शक्रस्सुरपतिश्चायं स नेति त्वं तदाब्रवीः ॥ २६ ॥ तावच्चन्द्रस्समायातश्शोभां तद्द्विगुणां दधत् ॥ दृष्ट्वा तं प्राह रुद्रोऽयं
तां तु नेति त्वमब्रवीः ॥ २७ ॥ तावत्सूर्य्यस्समायातश्शोभां तद्द्विगुणां दधत् ॥ दृष्ट्वा तं प्राह सा सोऽयं तां तु नेति त्वमब्रवीः ॥ २८ ॥ तावत्समागता
स्तत्र भृग्वाद्याश्च मुनीश्वराः ॥ तेजसो राशयस्सर्वे स्वशिष्यगणसंयुताः ॥ २९ ॥ तन्मध्ये चैव वागीशं दृष्ट्वा सा प्राह मेनका ॥ रुद्रोऽयं गिरिजा
स्वामी तदा नेति त्वमब्रवीः ॥ ३० ॥ तावद्ब्रह्मा समायातस्तेजसां राशिरुत्तमः ॥ ऋषिवर्य्यैस्तुतस्साक्षाद्धर्मपुंज इव स्तुतः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा मां तं
तदा मेना महाहर्षवती मुने ॥ सोऽयं शिवापतिः प्राह तां तु नेति त्वमब्रवीः ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र विष्णुर्देवस्समागतः ॥ सर्वशोभान्वितः श्री
मान्मेघश्यामश्चतुर्भुजः ॥ ३३ ॥ कोटिकन्दर्पलावण्यः पीताम्बरधरस्स्वराट् ॥ राजीवलोचनश्शान्तः पक्षीन्द्रवरवाहनः ॥ ३४ ॥ शंखादिलक्षणैर्यु
क्तो मुकुटादिविभूषितः ॥ श्रीवत्सवक्षा लक्ष्मीशो ह्यप्रमेयप्रभान्वितः ॥ ३५ ॥ तं दृष्ट्वा चकिताक्ष्यासीन्महाहर्षेण साब्रवीत् ॥ सोऽयं शिवापतिः
साक्षाच्छिवो वै नात्र संशयः ॥ ३६ ॥ अथ त्वं मेनकावाक्यमाकर्ण्योवाच तां प्रति ॥ नायं शिवापतिरयं किन्त्वयं केशवो हरिः ॥ ३७ ॥ शंकर

358

खिलकार्य्यस्य ह्यधिकारी च तत्प्रियः ॥ अतोऽधिको वरो ज्ञेयस्स शिवः पार्वतीपतिः ॥ ३८ ॥ तच्छोभां वर्णितुं मेने मया नैव हि शक्यते ॥ स एवाखिलब्रह्माण्डपतिस्सर्वेश्वरः स्वराट् ॥ ३९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य मेना मेने च तां शुभाम् ॥ महाधनां भाग्यवतीं कुलत्रय सुखावहाम् ॥ ४० ॥ उवाच च प्रसन्नास्या प्रीतियुक्तेन चेतसा ॥ स्वभाग्यमधिकं चापि वर्णयन्ती मुहुर्मुहुः ॥ ४१ ॥ ॥ मेनोवाच ॥ धन्याहं सर्वथा जाता पार्वत्या जन्मनाधुना ॥ धन्यो गिरीश्वरोऽप्यद्य सर्वं धन्यतमं मम ॥४२॥ ये ये दृष्टा मया देवा नायकास्सुप्रभान्विताः ॥ एतेषां यः पतिस्सोऽत्र पतिरस्या भविष्यति ॥ ४३ ॥ अस्याः किं वर्ण्यते भाग्यमपि वर्षशतैरपि ॥ वर्णितुं शक्यते नेव तत्प्रभुप्राप्तिदर्शनात् ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्यवादीच्च सा मेना प्रेमनिर्भरमानसा ॥ तावत्समागतो रुद्रोऽद्भुतोऽनीकारकः प्रभुः ॥ ४५ ॥ अद्भुतात्मगणास्तात मेनागर्वापहारकाः ॥ आत्मानं दर्शयन् मायानिर्लिप्तं निर्विकारम् ॥ ४६ ॥तमागतमभिप्रेत्य नारद त्वं मुने तदा ॥ मेनामवोचः सुप्रीत्या दर्शयंस्तं शिवापतिम्॥ ॥ ४७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ अय स शंकरस्साक्षाद्दृश्यतां सुन्दरि त्वया ॥ यदर्थे शिवया तप्तं तपोऽति विपिने महत् ॥ ४८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ता हर्षिता मेना त ददर्श मुदा प्रभुम् ॥ अद्भुताकृतिमीशानमद्भुतानुगमद्भुतम् ॥ ४९ ॥ तावदेवं समायाता रुद्रसेना महाद्भुता ॥ भूतप्रेतादि संयुक्ता नानागणसमन्विता ॥ ५० ॥ वात्यारूपधराः केचित्पताकामर्मरस्वनाः ॥ वक्रतुंडास्तत्र केचिद्विरूपाश्चापरे तथा ॥ ५१ ॥ करालाः श्मश्रुलाः केचित्केचित्खञ्जा ह्यलोचनाः ॥ दण्डपाशधराः केचित्केचिन्मुद्गरपाणयः ॥ ५२ ॥ विरुद्धवाहनाः केचिच्छृंगनादविवादिनः ॥ डमरोर्वादिनः केचित्केचिद्गोमुखवादिनः ॥ ५३ ॥ अमुखा विमुखाः केचित्केचिद्बहुमुखा गणाः ॥ अकरा विकराः केचित्केचिद्बहुकरा गणाः ॥ ५४ ॥ अनेत्रा बहुनेत्राश्च विशिराः कुशिरास्तथा ॥ अकर्णा बहुकर्णाश्च नानावेषधरा गणाः ॥ ५५ ॥ इत्यादिविकृताकारा अनेके प्रबला गणाः ॥ असंख्यातास्तथा तात महावीरा भयंकराः ॥ ५६ ॥ अंगुल्या दर्शयँस्त्वं तां मुने रुद्रगणाँस्ततः ॥ हरस्य सेवकान्पश्य हरं चापि वरानने ॥ ५७ ॥ असंख्यातान् गणान् दृष्ट्वा भूतप्रेतादिकान् मुने ॥ तत्क्षणादभवत्सा वै मेनका त्राससंकुला ॥ ५८ ॥ तन्मध्ये शंकरं चैव निर्गुणं गुणवत्तरम् ॥ वृषभस्थं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रं भूतिभूषितम् ॥ ५९ ॥ कपर्दिनं चन्द्रमौलिं दशहस्तं कपालिनम् ॥ व्याघ्रचर्मोत्तरीयश्च पिनाकवरपाणिनम् ॥ ६० ॥ शूलयुक्तं विरूपाक्षं विकृताकारमाकुलम् ॥ गजचर्म वसानं हि वीक्ष्य त्रेसे शिवाप्रसूः ॥ ६१ ॥ चकितां कम्पसंयुक्तां विह्वलां विभ्रमद्धियम् ॥ शिवोऽयमिति चांगुल्या दर्शयँस्तां त्वमब्रवीः ॥ ६२ ॥ त्वदीयं तद्वचः श्रुत्वा वाताहतलता इव ॥ मा पपात द्रुतम्भूमौ मेना दुःखभरा सती ॥ ६३ ॥

किमिदं विकृतं दृष्ट्वा वञ्चिताहं दुराग्रहे ॥ इत्युक्त्वा मूर्च्छिता तत्र मेनका साऽभवत्क्षणात् ॥ ६४ ॥ अथ प्रयत्नैर्विविधैस्सखीभिरुपसेविता ॥ लेभे संज्ञां शनैर्मेना गिरीश्वरप्रिया तदा ॥ ६५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे शिवाद्भुतलीलावर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ संज्ञां लब्ध्वा ततस्सा च मेना शैलप्रिया सती ॥ विललापाति संक्षुब्धा तिरस्कारमथाकरोत् ॥ १ ॥ तत्र तावत्स्वपुत्रांश्च निनिन्द खलिता मुहुः ॥ प्रथमं ते ततः पुत्रीं कथयामास दुर्वचः ॥२॥ ॥ मेनोवाच ॥ मुने पुरा त्वया प्रोक्तं वरिष्यति शिवा शिवम् ॥ पश्चाद्धिमवतः कृत्यं पूजार्थं विनिवेशितम् ॥३॥ ततो दृष्टं फलं सत्यं विपरीतमनर्थकम् ॥ मुनेऽधमाहं दुर्बुद्धे सर्वथा वञ्चिता त्वया ॥४॥ पुनस्तया तपस्तप्तं दुष्करं मुनिभिश्च यत् ॥ तस्य लब्धं फलं ह्येतत्पश्यतो दुःखदायकम् ॥५॥ किं करोमि क्व गच्छामि को मे दुःखं व्यपोहताम् ॥ कुलादिकं विनष्टं मे विहितं जीवितं मम ॥६॥ क्व गता ऋषयो दिव्याः श्मश्रूणि त्रोटयाम्यहम् ॥तपस्विनी च या पत्नी सा धूर्ता स्वयमागता ॥७॥ केषाञ्चैवापराधेन सर्वं नष्टं ममाधुना ॥ इत्युक्त्वा वीक्ष्य च सुतामुवाच वचनं कटु ॥ ८ ॥ किं कृतं ते सुते दुष्टे कर्म दुःखकरं मम ॥ हेम दत्त्वा त्वयानीतः काचो वै दुष्टया स्वयम् ॥ ९ ॥ हित्वा तु चन्दनं भूयो लेपितः कर्दमस्त्वया ॥ हंसमुड्डीय काको वै गृहीतो हस्तपञ्जरे ॥ १० ॥ हित्वा ब्रह्मजलं दूरे पीतं कूपोदकं त्वया ॥ सूर्यं हित्वा तु खद्योतो गृहीतो यत्नतस्त्वया ॥ ११ ॥ तण्डुलांश्च तथा हित्वा कृतं वै तुषभक्षणम् ॥ प्रक्षिप्याज्यं तथा तैलं कारण्डं भुक्तमादरात् ॥ १२ ॥ सिंहसेवां तथा मुक्त्वा शृगालस्सेवितस्त्वया ॥ ब्रह्मविद्यां तथा मुक्त्वा कुगाथा च श्रुता त्वया ॥ १३ ॥ गृहे यज्ञविभूतिं हि दूरीकृत्य सुमंगलाम् ॥ गृहीतञ्च चिताभस्म त्वया पुत्रि ह्यमंगलम् ॥ १४ ॥ सर्वान् देववरांस्त्यक्त्वा विष्ण्वादीन्परमेश्वरान् ॥ कृतं त्वया कुबुद्ध्या वै शिवार्थं तप ईदृशम् ॥ १५ ॥ धिक्त्वां च तव बुद्धिञ्च धिग्रूपं चरितं तव ॥ धिक् चोपदेशकर्त्तारं धिक्सख्यावपि ते तथा ॥ १६ ॥ आवां च धिक्तथापुत्रि यौ ते जन्मप्रवर्तकौ ॥ धिक्ते नारद बुद्धिञ्च सप्तर्षींश्च सुबुद्धिदान् ॥ १७ ॥ धिक्कुलं धिक्क्रियादाक्ष्यं सर्वं धिग्यत्कृतं त्वया ॥ गृहन्तु धुक्षितं त्वेतन्मरणं तु ममैव हि ॥ १८ ॥ पर्वतानामयं राजा नायातु निकटे मम ॥ सप्तर्षयस्स्वयं नैव दर्शयन्तु मुखम्मम ॥ १९ ॥ साधितं किञ्च सर्वैस्तु मिलित्वा घातितं कुलम् ॥ वन्ध्याहं न कथं जाता गर्भो न गलितः कथम् ॥ २० ॥ अथो न वा मृता चाहं पुत्रिका न मृता कथम् ॥ राक्षसाद्यैः कथं नो वा भक्षिता गगने पुनः ॥ २१ ॥ छेदयामि शिरस्तेऽद्य किं करोमि कलेवरैः ॥ त्यक्त्वा त्वां च कुतो यायां हाहा मे जीवितं हतम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा पतिता सा च मेना भूमौ

357

विमूर्छिता ॥ व्याकुला शोकरोषाद्यैर्न गता भर्तृसन्निधौ ॥ २३ ॥ हाहाकारो महानासीत्तस्मिन्काले मुनीश्वर ॥ सर्वे समागतास्तत्र क्रमात्तत्सन्निधौ सुराः ॥ २४ ॥ पुरा देवमुने चाहमागतस्तु स्वयं तदा ॥ मां दृष्ट्वा त्वं वचस्तां वै प्राबोच ऋषिसत्तम ॥ २५ ॥ नारद उवाच ॥ यथार्थं सुंदरं रूपं न ज्ञातं ते शिवस्य वै ॥ लीलयेदं धृतं रूपं न यथार्थं शिवेन च ॥ २६ ॥ तस्मात्क्रोधम्परित्यज्य स्वस्था भव पतिव्रते ॥ कार्य्यं कुरु हठं त्यक्त्वा शिवां देहि शिवाय च ॥ २७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदाकर्ण्य वचस्ते सा मेना त्वां वाक्यमब्रवीत् ॥ उत्तिष्ठेतो गच्छ दूरं दुष्टाधमवरो भवान् ॥ २८ ॥ इत्युक्ते तु तया देवा इन्द्राद्याः सकलाः क्रमात् ॥ समागत्य च दिक्पाला वचनं चेदमब्रुवन् ॥ २९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ हे मेने पितृकन्ये हि शृण्वस्मद्वचनम्मुदा ॥ अयं वै परमः साक्षाच्छिवः परसुखावहः ॥ ३० ॥ कृपया च भवत्पुत्र्यास्तपो दृष्ट्वातिदुस्सहम् ॥ दर्शनं दत्तवाञ्छम्भुर्वरं सद्भक्तवत्सलः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथोवाच सुरान्मेना विलप्याति मुहुर्मुहुः ॥ न देया तु मया कन्या गिरिशायोग्ररूपिणे ॥ ३२ ॥ किमर्थन्तु भवन्तश्च सर्वे देवाः प्रपञ्चिताः ॥ रूपमस्याः परन्नाम व्यर्थीकर्तुं समुद्यतः ॥ ३३ ॥ इत्युक्ते च तया तत्र ऋषयस्सप्त एव हि ॥ ऊचुस्ते व च आगत्य वसिष्ठाद्या मुनीश्वर ॥३४ ॥ सप्तर्षय ऊचुः ॥ कार्य्य साधयितुम्प्राप्ताः पितृकन्ये गिरिप्रिये॥ विरुद्धं चात्र युक्तार्थे कथम्मन्यामहे वयम् ॥ ३५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अयं वै परमो लाभो दर्शनं शंकरस्य यत् ॥ दानपात्रं स ते भूत्वागतस्तव च मंदिरम् ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा तेस्ततो मेना मुनिवाक्यं मृषाऽकरोत् ॥ प्रत्युवाच च रुष्टा सा तानृषीञ्ज्ञानदुर्बला ॥ ३७ ॥ ॥ मेनोवाच ॥ शस्त्राद्यैर्घातयिष्येऽहं न दास्ये शंकराय ताम् ॥ दूरं गच्छत सर्वे हि नागन्तव्यं मदन्तिके ॥ ३८॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा विरराामाशु सा विलप्यातिविह्वला ॥ हाहाकारो महानासीत्तत्र तद्वृत्ततो मुने ॥ ३९ ॥ ततो हिमालयस्तत्राजगामातिसमाकुलः ॥ ताञ्च बोधयितुं प्रीत्या प्राह तत्वञ्च दर्शयन् ॥ ४० ॥ ॥ हिमालय उवाच ॥ शृणु मेने वचो मेऽद्य विकलासि कथम्प्रिये ॥ के के समागता गेहं कथं चै तान्विनिन्दसि॥४१॥शंकरं त्वं च जानासि रूपं दृष्ट्वासि विह्वला ॥ विकटं तस्य शंभोस्तु नानारूपाभिधस्य हि ॥ ४२ ॥ स शंकरो मया ज्ञातस्सर्वेषां प्रतिपालकः ॥ पूज्यानां पूज्य एवासौ कर्तानुग्रहनिग्रहौ ॥ ४३ ॥ हठं न कुरु मुञ्च त्वं दुःखं प्राणप्रियेऽनघे ॥ उत्तिष्ठारं तथा कार्यं कर्तुमर्हसि सुव्रते ॥ ४४ ॥ यद्द्वे द्वारगतश्शंभुः पुरा विकटरूपधृक् ॥ नानालीलाश्च कृतवाश्चेतयामि च तामिमाम् ॥४५॥ तन्माहात्म्यं परं दृष्ट्वा कन्यां दातुं त्वया मया ॥ अंगीकृतं तदा देवि तत्प्रमाणं

१ वृत्तान्तात्वादित्ति प्रतिनिषेधः ।

कुरु प्रिये ॥ ४६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा सोऽद्रिनाथो हि विरराम ततो मुने ॥ तदाकर्ण्य शिवामाता मेनोवाच हिमालयम् ॥४७॥ मेनोवाच ॥ मद्वचः श्रूयतां नाथ तथा कर्तुं त्वमर्हसि ॥ गृहीत्वा तनुजां चैनां बद्ध्वा कण्ठे तु पार्वतीम् ॥ ४८ ॥ अधः पातय निःशंकं दास्ये तां न हराय हि॥ तथैनामथवा नाथ गत्वा वै सागरे सुताम् ॥ ४९ ॥ निमज्जय दयान्त्यक्त्वा ततोऽद्रीश सुखी भव ॥ यदि दास्यसि पुत्रीन्त्वं रुद्राय विकटात्मने ॥ तर्हि त्यक्ष्याम्यहं स्वामिन्निश्चयेन कलेवरम् ॥ ५० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ते च तदा तत्र वचने मेनया हठात्॥ उवाच वचनं रम्यं पार्वती स्वयमागता॥५१॥ पार्वत्युवाच ॥ मातस्ते विपरीता हि बुद्धिर्जाता शुभावहा॥धर्मावलम्बनात्त्वं हि कथं धर्मं जहासि वै ॥५२॥ अयं रुद्रोऽपरस्साक्षात्सर्वप्रभव ईश्वरः ॥ शम्भुस्सुरूपस्सुखदस्सर्वश्रुतिषु वर्णितः ॥५३॥ महेशश्शंकरश्चायं सर्वदेवप्रभुस्स्वराट् ॥ नानारूपाभिधो मातर्हरिब्रह्मादिसेवितः॥ ॥ ५४ ॥ अधिष्ठानं च सर्वेषां कर्ता हर्ता च स प्रभुः ॥ निर्विकारी त्रिदेवेशो ह्यविनाशी सनातनः ॥ ५५ ॥ यदर्थे देवतास्सर्वा आयाताः किंकरीकृताः॥ द्वारि ते सोत्सवाश्चाद्य किमतोऽन्यत्परं सुखम्॥५८॥उत्तिष्ठातः प्रयत्नेन जीवितं सफलं कुरु ॥देहि मां त्वं शिवायास्मै स्वाश्रमं कुरु सार्थकम् ॥५७॥ देहि मां परमेशाय शंकराय जनन्यहो॥स्वीकुरु त्वमिमं मातर्विनयम्मे ब्रवीमि ते ॥५६॥ चेन्न दास्यसि तस्मै मां न वृणेऽन्यमहं वरम् ॥ भागं लभेत्कथं सैंहं शृगालः परवंचकः ॥ ५९ ॥ मनसा वचसा मातः कर्मणा च हरस्स्वयम् ॥ मया वृतो वृतश्चैव यदिच्छसि तथा कुरु ॥ ॥ ६० ॥ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य शिवावाक्यं मेना शैलेश्वरप्रिया ॥ सुविलप्य महाक्रुद्धा गृहीत्वा तत्कलेवरम् ॥६१॥ मुष्टिभिः कूर्परैश्चैव दन्तानर्घर्षयती च सा ॥ ताडयामास तां पुत्रीं विह्वलातिरुषान्विता ॥ ६२ ॥ ये तत्र ऋषयस्तात त्वदाद्याश्चापरे मुने ॥ तद्धस्तात्तामपरिच्छिद्य निन्युर्दूरन्तरं ततः ॥ ६३ ॥ तान्वै तथाविधान्दृष्ट्वा भर्त्सयित्वा पुनः पुनः ॥ उवाच श्रावयन्ती सा दुर्वचो निखिलान्पुनः ॥ ६४ ॥ मेनोवाच ॥ किं मेना हि करिष्येऽहं दुष्टां ग्रहवतीं शिवाम् ॥ [illegible] कूपे क्षेप्स्यामि वा ध्रुवम्॥६५॥छेत्स्यामि कालीमथवा शस्त्रास्त्रैर्भूरिखण्डशः ॥ निमज्जयिष्ये वा सिन्धौ स्वसुतां पार्वतीं खलु ॥६६॥ अथवा स्वशरीरं हि त्यक्ष्याम्याश्वन्यथा:ध्रुवम् ॥ न दास्ये शम्भवे कन्यां दुर्गां विकटरूपिणे ॥ ६७ ॥ वरोऽयं कीदृशो [illegible]ऽनया लब्धश्च दुष्टया ॥ कारितश्चोपहासो मे गिरेश्चापि कुलस्य हि ॥ ६८ ॥ न माता न पिता भ्राता न बन्धुर्गोत्रजोऽपि हि ॥ नो सुरूपं न चातुर्यं न गृहं [illegible] ॥६९॥ न वस्त्रं नाप्यलङ्कारास्सहायाः केऽपि तस्य न ॥ वाहनं न शुभं ह्यस्य न वयो न धनन्तथा ॥ ७० ॥ न पावित्र्यं न विद्या च कीदृशः काय [illegible] ॥ किं विलोक्य मया पुत्री देयास्मै स्यात्सुमंगला ॥ ७१ ॥ ॥

356

ब्रह्मोवाच । इत्यादि सुविलप्याथ बहुशो मेनका तदा ॥ रुरोदोच्चैर्मुने सा हि दुःखशोकपरिप्लुता ॥ ७२ ॥ अथाहन्द्रुतमागत्याकथयम्मेनकां च नाम् ॥ शिवतत्त्वं च परमं कुज्ञानहरमुत्तमम् ॥ ७३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रोतव्यम्प्रीतितो मेने मदीयं वचनं शुभम् ॥ यस्य श्रवणतः प्रीत्या कुबुद्धिस्ते विनश्यति ॥ ७४ ॥ शङ्करो जगतः कर्ता भर्ता हर्ता तथैव च ॥ न त्वं जानासि तद्रूपं कथन्दुःखं समीहसे ॥ ७५ ॥ अनेकरूपनामा च नाना लीलाकरः प्रभुः ॥ सर्वस्वामी स्वतन्त्रश्च मायाधीशोऽविकल्पकः ॥ ७६ ॥ इति विज्ञाय मेने त्वं शिवान्देहि शिवाय वै ॥ कुहठन्त्यज कुज्ञानं सर्वकार्यविनाशनम् ॥ ७७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ता सा मया मेना विलपन्ती मुहुर्मुहुः ॥ लज्जां किंचिच्छनैस्त्यक्त्वा मुने मां वाक्यमब्रवीत् ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ मेनोवाच ॥ किमर्थन्तु भवान्ब्रह्मन्रूपमस्य महावरम् ॥ व्यर्थीकरोति किमियं हन्यतां न स्वयं शिवा ॥ ७९ ॥ न वक्तव्यं च भवता शिवाय प्रतिदीयताम् ॥ न दास्येऽहं शिवायैनां स्वसुताम्प्राणवल्लभाम् ॥ ८० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ते तु तदा सिद्धाः सनकाद्या महामुने ॥ समागत्य महाप्रीत्या वचनं हीदमब्रुवन् ॥ ८१ ॥ ॥ सिद्धा ऊचुः ॥ अयं वै परमस्साक्षाच्छिवः परसुखावहः ॥ कृपया च भवत्पुत्र्यै दर्शनन्दत्तवान्प्रभुः ॥ ८२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथोवाच तु तान्मेना विलप्य च मुहुर्मुहुः ॥ न देया तु मया सम्यग्गिरिशायोग्ररूपिणे ॥८३॥ किमर्थन्तुभवन्तश्च सर्वे सिद्धाः प्रपञ्चिनः ॥ रूपमस्याः परं नाम व्यर्थीकर्तुं समुद्यताः ॥ ८४ ॥ इत्युक्ते च तया तत्र मुनेऽहं चकितोऽभवम् ॥ सर्वे विस्मयमापन्ना देवसिद्धर्षिमानवाः ॥ ८५ ॥ एतस्मिन्समये तस्या हठं श्रुत्वा दृढं महत् ॥ द्रुतं शिवप्रियो विष्णुस्समागत्याब्रवीदिदम् ॥ ८६ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ पितॄणां च प्रिया पुत्री मानसी गुणसंयुता ॥ पत्नी हिमवतस्साक्षाद्ब्रह्मणः कुलमुत्तमम् ॥ ८७ ॥ महायास्तादृशा लोके धन्या ह्यसि वदामि किम् ॥ धर्मस्याधारभूतासि कथं धर्मं जहासि हि ॥ ८८ ॥ देवैश्च ऋषिभिश्चैव ब्रह्मणा वा मया तथा ॥ विरुद्धं कथ्यते किं नु त्वयैव सुविचार्यताम् ॥ ८९ ॥ शिवन्त्वं न च जानामि निर्गुणस्सगुणस्स हि ॥ विरूपस्स सुरूपो हि सर्वसेव्यस्सतांगतिः ॥ ९० ॥ तेनैव निर्मिता देवी मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ तत्पार्श्वे च तदा तेन निर्मितः पुरुषोत्तमः ॥ ९१ ॥ ताभ्यां चाहं तथा ब्रह्मा ततश्च गुणरूपतः ॥ अवतीर्य स्वयं रुद्रो लोकानां हितकारकः ॥ ९२ ॥ ततो वेदास्तथा देवा यत्किंचिद्दृश्यते जगत् ॥ स्थावरं जंगमं चैव तत्सर्वं शङ्करादभूत् ॥ ९३ ॥ तद्रूपंवर्णितं केन ज्ञायते केन वा पुनः ॥ मया च ब्रह्मणा यस्य ह्यतो लब्धश्च नैव हि ॥ ९४ ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यंतं यत्किञ्चिद्दृश्यते जगत् ॥ तत्सर्वं च शिवं विद्धि नात्र कार्या विचारणा ॥ ९५ ॥ स एवेदृक्सुरूपेणावतीर्णो निजलीलया ॥ शिवातपःप्रभावाद्धि तव द्वारि समागतः ॥ ९६ ॥ तस्मात्त्वं हिमवत्पत्नि दुःखं मुञ्च शिवम्भज ॥ भवि

ष्यति महानन्दः क्लेशो यास्यति संक्षयम् ॥ ९७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवम्प्रबोधितायाम्तु मेनकाया अभून्मुने ॥ तस्यास्तु कोमलं किंचिन्मनो विष्णुप्रबोधितम् ॥ ९८ ॥ परं हठं न तत्याज कन्यान्दातुं हराय न ॥ स्वीचकार तदा मेना शिवमायाविमोहिता ॥ ९९ ॥ उवाच च हरिं मेना किञ्चिद्बुद्धा गिरिप्रिया ॥ श्रुत्वा विष्णुवचो रम्यं गिरिजाजननी हि सा ॥१००॥ यदि रम्यतनुस्स स्यात्तदा देया मया सुता ॥ नान्यथा कोटिशो यत्नैर्वच्मि सत्यन्दृढं वचः ॥ १०१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा वचनं मेना तूष्णीमास दृढव्रता ॥ शिवेच्छाप्रेरिता धन्या तथा याऽखिलमोहिनी ॥ १०२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे मेनाप्रबोधवर्णनो नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे त्वं हि विष्णुना प्रेरितो द्रुतम् ॥ अनुकूलयितुं शम्भुमयास्तन्निकटे मुने ॥१॥ तत्र गत्वा स वै रुद्रो भवता सुप्रबोधितः॥ स्तोत्रैर्नानाविधैस्स्तुत्वा देवकार्यचिकीर्षया ॥ २ ॥ श्रुत्वा त्वद्वचनं प्रीत्या शंभुना धृतमद्भुतम् ॥ स्वरूपमुत्तमन्दिव्यं कृपालुत्वं च दर्शितम् ॥३॥ तद्दृष्ट्वा सुन्दरं शम्भुं स्वरूपम्मन्मथाधिकम् ॥ अत्यहृष्यो मुने त्वं हि लावण्यपरमायनम्॥४॥ स्तोत्रैर्नानाविधैस्स्तुत्वा परमानन्दसंयुतः॥आगच्छस्त्वं मुने तत्र यत्र मेना स्थिताखिलैः ॥ ५ ॥ तत्रागत्य सुप्रसन्नो मुनेऽतिप्रेमसंकुलः ॥ हर्षयंस्तां शैलपत्नीं मेनान्तं वाक्यमब्रवीः ॥ ६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ मेने पश्य विशालाक्षि शिवरूपमनुत्तमम् ॥ कृता शिवेन तेनैव सुकृपा करुणात्मना ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वा सा तद्वचो मेना विस्मिता शैलकामिनी ॥ ददर्श शिवरूपन्तत्परमानन्ददायकम् ॥ ८ ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशं सर्वावयवसुन्दरम् ॥ विचित्रवसनं चात्र नानाभूषणभूषितम् ॥ ९ ॥ सुप्रसन्नं सुहासं च सुलावण्यं मनोहरम् ॥ गौराभं द्युतिसंयुक्तं चन्द्ररेखाविभूषितम् ॥ १० ॥ सर्वैर्देवगणैः प्रीत्या विष्ण्वाद्यैस्सेवितं तथा ॥ सूर्येण च्छत्रितं मूर्ध्नि चन्द्रेण च विशोभितम्॥११॥सर्वथा रमणीयं च भूषितस्य विभूषणैः ॥ वाहनस्य महाशोभा वर्णितुं नैव शक्यते ॥ १२ ॥ गंगा च यमुना चैव विधत्तः स्म सुचामरे ॥ सिद्धयोऽष्टौ पुरस्तस्य कुर्वन्ति स्म सुनर्त्तनम् ॥ १३ ॥ मया चैव तदा विष्णुरिन्द्राद्या ह्यमरास्तथा ॥ स्वं स्वं वेषं सुसम्भूष्य गिरिशेनाचरन्युताः ॥ १४ ॥ तथा जयेति भाषन्तो नानारूपा गणास्तदा ॥ स्वलङ्कृत महामोदा गिरीशपुरतोऽचरन् ॥ १५ ॥ सिद्धाश्चोपसुरास्सर्वे मुनयश्च महासुखाः ॥ ययुश्शिवेन सुप्रीतास्सकलाश्चापरे तथा ॥१६॥ एवन्देवादयः सर्वे कुतूहलसमन्विताः ॥ परं ब्रह्म गृणन्तस्ते स्वपत्नीभिरलङ्कृताः॥१७॥विश्वावसुमुखास्तत्र ह्यप्सरोगणसंयुताः॥ गायन्तोऽप्यग्रतस्तस्य परमं शाङ्करं

354 355

यशः ॥ १८ ॥ इत्थं महोत्सवस्तत्र बभूव मुनिसत्तम ॥ नानाविधो महेशे हि शैलद्वारि च गच्छति ॥ १९ ॥ तस्मिंश्च समये तत्र सुषमा या परात्मनः ॥ वर्णितुन्तां विशेषेण कश्शक्नोति मुनीश्वर ॥ २० ॥ तथाविधं च तं दृष्ट्वा मेना चित्रगता इव ॥ क्षणमासीत्ततः प्रीत्या प्रोवाच वचनं मुने ॥ २१ ॥ ॥ मेनोवाच ॥ धन्या पुत्री मदीया च यया तप्तं महत्तपः ॥ यत्प्रभावान्महेशान त्वं प्राप्त इह मद्गृहे ॥ २२ ॥ मया कृता पुरा या वै शिवनिन्दा दुरत्यया ॥ तां क्षमस्व शिवास्वामिन्सुप्रसन्नो भवाधुना ॥२३॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थं सम्भाष्य सा मेना संस्तूयेन्दुललाटकम्॥साञ्जलिः प्रणता शैलप्रिया लज्जापराऽभवत् ॥ २४ ॥ तावत्स्त्रियस्समाजग्मुर्हित्वा कामाननेकशः ॥ बह्व्यस्ताः पुरवासिन्यश्शिवदर्शनलालसाः ॥ २५ ॥ मज्जनं कुर्वती काचित्तच्चूर्णसहिता ययौ ॥ द्रष्टुं कुतूहलाढ्या च शंकरं गिरिजावरम् ॥ २६॥ काचित्तु स्वामिनस्सेवां सखीयुक्ता विहाय च ॥सुचामरकरा प्रीत्यागाच्छम्भोर्दर्शनाय व ॥ २७ ॥ काचित्तु बालकं हित्वा पिबन्तं स्तन्यमादरात् ॥ अतृप्तं शंकरं द्रष्टुं ययौ दर्शनलालसा ॥ २८ ॥ रशनां बध्नती काचित्तयैव सहिता ययौ ॥ वसनं विपरीतं वै धृत्वा काचिद्ययौ ततः ॥२९॥भोजनार्थं स्थितं कान्तं हित्वा काचिद्ययौ प्रिया॥ द्रष्टुं शिवावरं प्रीत्या सतृष्णा सकुतूहला ॥ ३० ॥ काचिद्धस्ते शलाकां च धृत्वांजनकरा प्रिया ॥ अञ्जित्वैकाक्षि सन्द्रष्टुं ययौ शैलसुतावरम् ॥ ३१ ॥ काचित्तु कामिनी पादौ रञ्जयन्ती ह्यलक्तकैः॥ श्रुत्वा घोषं च तद्धित्वा दर्शनार्थमुपागता ॥३२ ॥ इत्यादि विविधं कार्यं हित्वा वासं स्त्रियो ययुः॥ दृष्ट्वा तु शांकरं रूपं मोहं प्राप्तास्तदाऽभवन् ॥ ३३॥ ततस्ताः प्रेमसंविग्नाश्शिवदर्शनहर्षिताः ॥ निधाय हृदि तन्मूर्तिं वचनं चेदमब्रुवन् ॥ ३४॥ पुरवासिन्य ऊचुः॥नेत्राणि सफलान्यासन्हिमवत्पुरवासिनाम्॥यो योऽपश्यददो रूपं तस्य वै सार्थकं जनुः॥३५ ॥तस्यैव सफलं जन्म तस्यैव सफलाः क्रियाः॥ येन दृष्टश्शिवस्साक्षात्सर्वपापप्रणाशकः ॥३६॥ पार्वत्या साधितं सर्वं शिवार्थे यत्तपः कृतम्॥धन्येयं कृतकृत्येयं शिवा प्राप्य शिवम्पतिम् ॥३७॥ यदीदं युगलं ब्रह्मा न युंज्याच्छिवयोर्मुदा॥तदा च सकलोऽप्यस्य श्रमो निष्फलतामियात् ॥३८॥ सम्यक् कृतं तथा चात्र योजितं युग्ममुत्तमम् ॥ सर्वेषां सार्थता जाता सर्वकार्यसमुद्भवा ॥ ३९ ॥विना तु तपसा शम्भोर्दर्शनं दुर्लभन्नृणाम् ॥ दर्शनाच्छंकरस्यैव सर्वे याताः कृतार्थताम् ॥ ४० ॥ लक्ष्मीर्नारायणं लेभे यथा वै स्वामिनं पुरा ॥ तथासौ पार्वती देवी हरं प्राप्य सुभूषिता ॥ ४१ ॥ ब्रह्माणं च यथा लेभे स्वामिनं वै सरस्वती ॥ तथासौ पार्वती देवी हरं प्राप्य सुभूषिता ॥ ४२ ॥ वयं धन्याः स्त्रियस्सर्वाः पुरुषास्सकला वराः ॥ ये ये पश्यन्ति सर्वेशं शंकरं गिरिजापतिम् ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थमुक्त्वा तु वचनं चन्दनैश्चाक्षतैरपि ॥ शिवं समर्चयामासुर्लाजान्ववृषुरादरात् ॥ ४४ ॥ तस्थुस्तत्र स्त्रियः

सर्वा मेनया सह सोत्सुकाः ॥ वर्णयन्त्योऽधिकं भाग्यं मेनायाश्च गिरेरपि ॥ ४५ ॥ कथास्तथाविधाश्शृण्वँस्तद्वामावर्णिताश्शुभाः ॥ प्रहृष्टोऽभूत्प्रभुः सर्वैर्मुने विष्ण्वादिभिस्तदा ॥ ४६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे शिवसुन्दरस्वरूपपुरवास्युत्सववर्णनं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ शंभुः प्रसन्नात्मा सदूतं स्वगणैस्सुरैः ॥ सर्वैरन्यैर्गिरेर्धाम जगाम सकुतूहलम् ॥ १ ॥ मेनापि स्त्रीगणैस्तैश्च हिमाचलवरप्रिया ॥ तत उत्थाय स्वगृहाभ्यंतरं स जगाम ह ॥ २ ॥ नीराजनार्थं शम्भोश्च दीपपात्रकरा सती ॥ सर्वर्षिस्त्रीगणैस्साकमगच्छद्द्वारमादरात् ॥ ३ ॥ तत्रागतं महेशानं शंकरं गिरिजावरम् ॥ ददर्श प्रीतितो मेना सेवितं सकलैस्सुरैः ॥ ४ ॥ चारुचंपकवर्णाभमेकवक्त्रं त्रिलोचनम् ॥ ईषद्धास्यप्रसन्नास्यं रत्नस्वर्णादिभूषितम् ॥ ५ ॥ मालतीमालसंयुक्तं सद्रत्नमुकुटोज्ज्वलम् ॥ सत्कंठाभरणं चारुवलयांगदभूषितम् ॥ ६ ॥ वह्निशौचेनातुलेन त्वतिसूक्ष्मेण चारुणा ॥ अमूल्यवस्त्रयुग्मेन विचित्रेणातिराजितम् ॥ ७ ॥ चंदनागरुकस्तूरीचारुकुंकुमभूषितम् ॥ रत्नदर्पणहस्तं च कज्जलोज्ज्वललोचनम् ॥८॥ सर्वस्वप्रभयाच्छन्नमतीव सुमनोहरम् ॥ अतीव तरुणं रम्यं भूषिताङ्गैश्च भूषितम् ॥९॥ कामिनीकांतमव्यग्रं कोटिचन्द्राननांबुजम् ॥ कोटिस्मराधिकतनुच्छविं सर्वाङ्गसुंदरम् ॥ १० ॥ ईदृग्विधं सुदेवं तं स्थितं स्वपुरतः प्रभुम् ॥ दृष्ट्वा जामातरं मेना जहौ शोकम्मुदाऽन्विता ॥ ११ ॥ प्रशशंस स्वभाग्यं सा गिरिजां भूधरं कुलम् ॥ मेने कृतार्थमात्मानं जहर्ष च पुनः पुनः ॥१२॥ नीराजनं चकारासौ प्रफुल्लवदना सती ॥ अवलोकपरा तत्र मेना जामातरं मुदा ॥ १३ ॥ गिरिजोक्तमनुस्मृत्य मेना विस्मयमागता ॥ मनसैव ह्युवाचेदं हर्षफुल्लाननाम्बुजा ॥ १४ ॥ यद्वै पुरोक्तं च तया पार्वत्या मम तत्र च ॥ ततोऽधिकं प्रपश्यामि सौन्दर्य्यं परमेशितुः ॥१५॥ महेशस्य सुलावण्यमनिर्वाच्यं च सम्प्रति ॥ एवं विस्मयमापन्ना मेना स्वगृहमाययौ ॥ १६ ॥ प्रशशंसुर्युवतयो धन्या धन्या गिरेः सुता ॥ दुर्गा भगवतीत्येवमूचुः काश्चन कन्यकाः ॥ १७ ॥ न दृष्टो वर इत्येवमस्माभिर्दानगोचरः ॥ धन्या हि गिरिजा देवीमूचुः काश्चन कन्यकाः ॥ १८ ॥ जगुर्गन्धर्व्वप्रवरा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ दृष्ट्वा शंकरूपं च प्रहृष्टास्सर्वदेवताः ॥ १९ ॥ नानाप्रकारवाद्यानि वादका मधुराक्षरम् ॥ नानाप्रकारशिल्पेन वादयामासुरादरात् ॥ २० ॥ हिमाचलोऽपि मुदितो द्वाराचारमथाकरोत् ॥ मेनापि सर्वनारीभिर्महोत्सवपुरस्सरम् ॥ २१ ॥ परपुच्छां चकारासौ मुदिता स्वगृहं ययौ ॥ शिवो निवेदितं स्थानं जगाम गणनिर्जरैः ॥ २२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे दुर्गां शैलान्तःपुरचारिकाः ॥ बहिर्जग्मुस्समादाय पूजितुं कुलदेवताम् ॥ २३ ॥ तत्र तां ददृशुर्देवा निमेषरहिता मुदा ॥ सुनीलांजनवर्णाभां स्वाङ्गैश्च प्रतिभूषिताम् ॥ २४ ॥ त्रिनेत्रादत्तनेत्रांतामन्यवारितलोचनाम् ॥ ईषद्धा

354

स्यप्रसन्नास्यां सकटाक्षां मनोहराम् ॥ २५ ॥ सुचारुकबरीभारां चारुपत्रकशोभिताम् ॥ कस्तूरीबिन्दुभिस्सार्द्धं सिन्दूरबिन्दुशोभिताम् ॥ २६ ॥ रत्नेन्द्रसारहारेण वक्षसा सुविराजिताम् ॥ रत्नकेयूरवलयां रत्नकङ्कणमंडिताम् ॥ २७ ॥ सद्रत्नकुण्डलाभ्यां च चारुगण्डस्थलोज्ज्वलाम् ॥ मणिरत्नप्रभामुष्टिदन्तराजिविराजिताम् ॥ २८ ॥ मधुबिम्बाधरोष्ठां च रत्नयावकसंयुताम् ॥ रत्नदर्पणहस्तां च क्रीडापद्मविभूषिताम् ॥ २९ ॥ चन्दनागुरुकस्तूरीकुंकुमेनातिचर्चिताम् ॥ क्वणन्मंजीरपादां च रक्तांघ्रितलराजिताम् ॥ ३० ॥ प्रणेमुश्शिरसा देवीं भक्तियुक्ताः ममेनकाम् ॥ सर्वे सुरादयो दृष्ट्वा जगदाद्यां जगत्प्रसूम् ॥ ३१ ॥ त्रिनेत्रो नेत्रकोणेन तां ददर्श मुदान्वितः ॥ शिवः सत्याकृतिं दृष्ट्वा विजहौ विरहज्वरम् ॥ ३२ ॥ शिवस्सर्वं विसस्मार शिवासंन्यस्तलोचनः ॥ पुलकांचितसर्वाङ्गो हर्षाद्गौरीविलोचनः ॥ ३३ ॥ अथ काली बहिः पुर्य्या गत्वा पूज्य कुलाम्बिकाम् ॥ विवेश भवनं रम्यं स्वपितुस्सद्द्विजाङ्गना ॥ ३४ ॥ शङ्करोऽपि सुरैस्सार्द्धं हरिणा ब्रह्मणा तथा ॥ हिमाचलसमुद्दिष्टं स्वस्थानमगमन्मुदा ॥ ३५ ॥ तत्र सर्वे सुखं तस्थुस्सेवन्तश्शङ्करं यथा ॥ सम्मानिता गिरीशेन नानाविधि सुसम्पदा ॥ ३६॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे वरागमादिवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततः शैलवरः सोऽपि प्रीत्या दुर्गोपवीतकम् ॥ कारयामास सोत्साहं वेदमंत्रैश्शिवस्य च॥ १॥ अथ विष्ण्वादयो देवा मुनयस्सकुतूहलम्॥ हिमाचलप्रार्थनया विवेशान्तर्गृहं गिरेः ॥ २ ॥ श्रुत्याचारं भवाचारं विधाय च यथार्थतः ॥ शिवामलंकृतां चक्रुश्शिवदत्तविभूषणैः ॥ ३ ॥ प्रथमं स्नापयित्वा तां भूषयित्वाथ सर्वशः ॥ नीराजिता सखीभिश्च विप्रपत्नीभिरेव च ॥ ४ ॥ अहताम्बरयुग्मेन शोभिता वरवर्णिनी ॥ विरराज महाशैलदुहिता शङ्करप्रिया ॥५ ॥ कंचुकी परमा दिव्या नानारत्नान्विता द्युता ॥ विधृता च तया देव्या विलसन्त्याधिकं मुने ॥ ६ ॥ सा बभार तदा हारं दिव्यरत्नसमन्वितम्॥ वलयानि महार्हाणि शुद्धचामीकराणि च ॥ ॥ ७ ॥ स्थिता तत्रैव सुभगा ध्यायन्ती मनसा शिवम् ॥ शुशुभेऽति महाशैलकन्यका त्रिजगत्प्रसूः ॥८॥ तदोत्सवो महानासीदुभयत्र मुदावहः॥ दानं बभूव विविधं ब्राह्मणेभ्यो विवर्णितम् ॥९॥ अन्येषां द्रव्यदानं च बभूव विविधम्महत् ॥ गीतवाद्यविनोदश्च तत्रोत्सवपुरस्सरम् ॥ १० ॥ अथ विष्णुरहं धाता शक्राद्या अमरास्तथा ॥ मुनयश्च महाप्रीत्या निखिलास्सोत्सवा मुदा ॥ ११ ॥ सुप्रणम्य शिवां भक्त्या स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ सम्प्राप्य हिमगिर्य्याज्ञां स्वं स्वं स्थानं समाश्रिताः ॥१२॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र ज्योतिश्शास्त्रविशारदः ॥ हिमवन्तं गिरीन्द्रं तं गर्गो वाक्यमभाषत॥ ॥ १३ ॥ ॥ गर्ग उवाच ॥ हिमाचल धराधीश स्वामिन् कालीपितः प्रभो ॥ पाणिग्रहार्थं शंभु चानय त्वं निजमंदिरम् ॥ १४ ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥

अथ तं समयं ज्ञात्वा कन्यादानोचितं गिरिः ॥ निवेदितं च गर्गेण मुमुदेऽतीव चेतसि ॥ १५ ॥ महीधरान्द्विजांश्चैव परानपि मुदा गिरिः ॥ प्रेषयामास सुप्रीत्या शिवानयनकाम्यया ॥ १६ ॥ ते पर्वता द्विजाश्चैव सर्वमंगलपाणयः ॥ संजग्मुस्सोत्सवाः प्रीत्या यत्र देवो महेश्वरः ॥ १७॥ तदा वादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ महोत्साहोऽभवत्तत्र गीतनृत्यान्वितेन हि ॥१८॥ श्रुत्वा वादित्रनिर्घोषं सर्वे शंकरसेवकाः॥उत्थितास्त्वेकपद्येन सदेवर्षिगणा मुदा ॥ १९ ॥ परस्परं समूचुस्ते हर्षनिर्भरमानसाः ॥ अत्रागच्छंति गिरयश्शिवानयनकाम्यया ॥ २० ॥ पाणिग्रहणकालो हि नूनं सद्यस्समागतः ॥ महद्भाग्यं हि सर्वेषां संप्राप्तमिह मन्महे ॥२१॥धन्या वयं विशेषेण विवाहं शिवयोर्ध्रुवम् ॥ द्रक्ष्यामः परमप्रीत्या जगतां मंगलालयम् ॥२२॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं यावदभूत्तेषां संवादस्तत्र चादरात् ॥ तावत्सर्वे समायाताः पर्वतेन्द्रस्य मंत्रिणः ॥ २३ ॥ ते गत्वा प्रार्थयांचक्रुश्शिवं विष्ण्वादिकानपि ॥ कन्यादानोचितः कालो वर्तते गम्यतामिति ॥ २४ ॥ ते तच्छ्रुत्वा सुरास्सर्वे मुने विष्ण्वादयोऽखिलाः ॥ मुमुदुश्चेतसातीव जयेत्यूचुर्गिरिं द्रुतम् ॥ २५ ॥ शिवोऽपि मुमुदेऽतीव कालीप्रापणलालसः ॥ गुप्तं चकार तच्चिह्नं मनस्यद्भुताकृति ॥ २६॥ अथ स्नानं कृतं तेन मङ्गलद्रव्यसंयुतम् ॥ शूलिना सुप्रसन्नेन लोकानुग्रहकारिणा ॥ २७ ॥ स्नातस्सुवाससा युक्तस्सर्वैस्तैः परिवारितः ॥ आरोपितो वृषस्कन्धे लोकपालैस्सुसेवितः ॥२८॥ पुरस्कृत्य प्रभुं सर्वे जग्मुर्हिमगिरेर्गृहम् ॥ वाद्यानि वादयन्तश्च कृतवन्तः कुतूहलम्॥२९॥ हिमागप्रेषिता विप्रास्तथा ते पर्वतोत्तमाः॥शम्भोरग्रचरा ह्यासन्कुतूहलसमन्विताः॥३०॥बभौ छत्रेण महता ध्रियमाणो हि मूर्द्धनि॥चामरैर्वीज्यमानोऽसौ सवितानो महेश्वरः॥३१॥अहं विष्णुस्तथा चेन्द्रो लोकपालास्तथैव च॥ अग्रगाः स्मातिशोभन्ते श्रिया परमया श्रिताः॥३२॥ ततश्शङ्खाश्च भेर्यश्च पटहानकगोमुखाः॥पुनः पुनर्वाद्यन्त वादित्राणि महोत्सवे॥३३॥तथैव गायकास्सर्वे जगुः परममङ्गलम्॥नर्तक्यो ननृतुस्सर्वा नानातालसमन्विताः॥३४॥एभिस्समेतो जगदेकबन्धुर्ययौ तदानीं परमेशवर्चसा ॥ सुसेव्यमानस्सकलैस्सुरेश्वरैर्विकीर्यमाणः कुसुमैश्च हर्षितैः ॥३५॥ सम्पूजितस्तदा शम्भुः प्रविष्टो यज्ञमण्डपम् ॥ संस्तूयमानो बह्वीभिः स्तुतिभिः परमेश्वरः ॥३६॥ वृषादुत्तारयामासुर्महेशम्पर्वतोत्तमाः ॥ निन्युर्गृहान्तरम्प्रीत्या महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ३७ ॥ हिमालयोऽपि सम्प्राप्तं सदेवगणमीश्वरम् ॥ प्रणम्य विधिवद्भक्त्या नीराजनमथाकरोत् ॥ ३८ ॥ सर्वान्सुरान्मुनीनन्यान्प्रणम्य समहोत्सवः ॥ सम्मानमकरोत्तेषां प्रशंसन्स्वविधिम्मुदा ॥ ३९ ॥ सोऽगस्साच्युतमीशानं सुपाद्यार्घ्यपुरस्सरम्॥तदेवमुख्यवर्गं च निनाय स्वालयान्तरम् ॥ ४० ॥ प्राङ्गणे स्थापयामास रत्नसिंहासनेषु तान् ॥ सर्वान्विष्णुं च मामीशं विशिष्टांश्च विशेषतः ॥ ४१ ॥ सर्वाभिर्मेनया प्रीत्या ब्राह्मणस्त्रीभिरेव च ॥ अन्याभि

श्च पुनर्श्रीशिश्रेके [illegible] ॥ ४२॥ [illegible] शंकराय महात्मने ॥ मधुपर्कादिकं यद्यत्कृत्यं तत्तत्कृतं मुदा॥४३॥ मया स नोदित स्तत्र पुरोधाः कृतवांस्तदा ॥ सुमंगलं च [illegible] शम्भुने ॥ ४४ ॥ अन्तर्वेद्यां [illegible] प्रीत्या सम्प्रविश्य हिमाद्रिणा ॥ यत्र सा पार्वती कन्या सर्वाभरणभूषिता ॥ ४५ ॥ वेदिकोपरि [illegible] ॥ तत्र नीतो महादेवो विष्णुना च मया सह ॥ ४६ ॥ लग्नन्निरीक्ष माणास्ते वाचस्पतिपुरोगमाः ॥ कन्यादानाविधिस्तत्र [illegible] परमोत्सवः ॥ ४७ ॥ [illegible] गर्गश्च यत्रास्ति घटिकाद्वयम् ॥ यावच्छेषा घटी तावत्कृतम्प्रणवभाषणम् ॥ ४८ ॥ [illegible] श्रेष्ठसलिम्मुदा ॥ पार्वत्याक्षतपूर्ण च [illegible] च शिवोपरि ॥४९॥ तथा सम्पूजितो रुद्रो दध्यक्षतकुशाम्बुभिः ॥ परमोदा [illegible] पार्वत्या [illegible] ॥५०॥ विलोकयन्ती च शम्भु यन्याथ [illegible] ॥ कृतम्पुरा महाप्रीत्या विराज शिवाति सा॥५१॥मया [illegible] मः ॥ समानच शिवां शम्भुर्लोकाचारपरस्तदा ॥ ५२ ॥ एवं परस्परं तौ वै [illegible] श्रगे ॥ अर्चयन्तौ तदानीं शुशुभाते जगन्मयौ॥५३॥त्रैलोक्यलक्ष्म्या [illegible] निरीक्षन्तौ परस्परम्॥ तदा नीराजितौ लक्ष्म्यादिभिस्स्त्रीभिर्विशे षतः ॥५४॥ तथा परा वै [illegible] पुरन्ध्रिभिः ॥ शिवाश्च शम्भुश्च विलोकयन्त्योऽवापुर्मुदन्तास्सकला महोत्सवम्॥५५॥

इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां [illegible] संहितायां [illegible] पार्वतीखण्डे शिवहिमगिरिगृहाभ्यन्तरगमनोत्सववर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नन्तरे [illegible] हिमाद्रिस्तनया सार्द्धं कन्यां दातुं प्रचक्रमे ॥ १ ॥ हैमं कलशमादाय मेना चार्द्धाङ्गमा श्रिता ॥ हिमाद्रिश्च महाभागा [illegible] ॥२॥ [illegible] प्रहृष्टः सपुरोहितः ॥ [illegible] वरं [illegible] ॥३॥ ततो हिमाद्रिणा [illegible] ॥ प्रयोगो [illegible] आगते ॥ ४ ॥ तथेति चोक्त्वा ते सर्वे कालज्ञा द्विजसत्तमाः ॥ तिथ्या दिकीर्तनं चक्रुः [illegible] ॥५॥ ततो हिमाचलः प्रीत्या शम्भुना प्रेरितो तदा ॥ सूतीकृतः परेशेन विहसञ्छंभुमब्रवीत् ॥६॥ [illegible] कथ्य तां शम्भो प्रवरश्च कुलं तथा ॥ [illegible] ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य हिमाद्रेश्शंकर स्तदा ॥ [illegible] ॥ ८ ॥ [illegible] सुरैर्मुनिभिस्तदानीं गन्धर्वयक्षगणसिद्धगणैस्तथैव ॥ दृष्टो निरुत्तरमुखो

[illegible]

भगवान्महेशोऽकार्षीत्सुहास्यमथ तत्र स नारद त्वम् ॥ ९ ॥ वीणामवादयस्त्वं हि ब्रह्मविज्ञोऽथ नारद ॥ शिवेन प्रेरितस्तत्र मनसा शंभुमानसः ॥ ॥ १० ॥ तदा निवारितो धीमान्पर्वतेंद्रेण वै हठात् ॥ विष्णुना च मया देवैर्मुनिभिश्चाखिलैस्तथा ॥ ११ ॥ न निवृत्तोऽभवस्त्वं हि स यदा शंकरेच्छया ॥ इति प्रोक्ताऽद्रिणा तर्हि वीणामावादयाधुना ॥ १२ ॥ सुनिषिद्धो हठात्तेन देवर्षे त्वं यदा बुध ॥ प्रत्यवोचो गिरीशं तं सुसंस्मृत्य महेश्वरम् ॥ १३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ त्वं हि मूढत्वमापन्नो न जानासि च किंचन ॥ वाच्ये महेशविषयेऽतीवासि त्वं बहिर्मुखः ॥ १४ ॥ त्वया पृष्टो हरस्साक्षात्स्वगोत्रकथनं प्रति ॥ समयेऽस्मिँस्तदत्यंतमुपहासकरं वचः ॥ १५ ॥ अस्य गोत्रं कुलं नाम नैव जानंति पर्वत ॥ विष्णुब्रह्मादयोऽपीह परेषां का कथा स्मृता ॥ १६ ॥ यस्यैकदिवसे शैल ब्रह्मकोटिर्लयं गता ॥ स एव शंकरस्तेऽद्य दृष्टः कालीतपोबलात् ॥ १७ ॥ अरूपोऽयं परब्रह्म निर्गुणः प्रकृतेः परः ॥ निराकारो निर्विकारो मायाधीशः परात्परः ॥ १८ ॥ अगोत्रकुलनामा हि स्वतंत्रो भक्तवत्सलः ॥ तदिच्छया हि सगुणस्सुतनुर्बहुनामभृत् ॥ १९ ॥ सुगोत्री गोत्रहीनश्च कुलहीनः कुलीनकः ॥ पार्वतीतपसा सोऽद्य जामाता ते न संशयः ॥ २० ॥ लीलाविहारिणा तेन मोहितं च चराचरम् ॥ नो जानाति शिवं कोऽपि प्राज्ञोऽपि गिरिसत्तम ॥ २१ ॥ लिंगाकृतेर्महेशस्य केन दृष्टं न मस्तकम् ॥ विष्णुर्गत्वा हि पातालं तदंतं नाप विस्मितः ॥ २२ ॥ किं बहूक्त्या नगश्रेष्ठ शिवमाया दुरत्यया ॥ तदधीनास्त्रयो लोका हरिब्रह्मादयोऽपि च ॥ २३ ॥ तस्मात्त्वया शिवातात सुविचार्य प्रयत्नतः ॥ न कर्तव्यो विमर्शोऽत्र त्वेवंविधवरे मनाक् ॥ २४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा त्वं मुने ज्ञानी शिवेच्छाकार्यकारकः ॥ प्रत्यवोचः पुनस्तं वै शैलेंद्रं हर्षयन् गिरा ॥ २५ ॥ नारद उवाच ॥ शृणु तात महाशैल शिवाजनक मद्वचः ॥ तच्छ्रुत्वा तनयां देवीं देहि त्वं शंकराय हि ॥ २६ ॥ सगुणस्य महेशस्य लीलया रूपधारिणः ॥ गोत्रं कुलं विजानीहि नादमेव हि केवलम् ॥ २७ ॥ शिवो नादमयः सत्यं नादश्शिवमयस्तथा ॥ उभयोरंतरं नास्ति नादस्य च शिवस्य च ॥ २८ ॥ सृष्टौ प्रथमजत्वाद्धि लीलासगुणरूपिणः ॥ शिवान्नादस्य शैलेंद्र सर्वोत्कृष्टस्ततस्स हि ॥ २९ ॥ अतो हि वादिता वीणा प्रेरितेन मयाद्य वै ॥ सर्वेश्वरेण मनसा शंकरेण हिमालय ॥ ३० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा तव मुने वचस्तत्तु गिरीश्वरः ॥ हिमाद्रिस्तोषमापन्नो गतविस्मयमानसः ॥ ३१ ॥ अथ विष्णुप्रभृतयस्सुराश्च मुनयस्तथा ॥ साधुसाध्विति ते सर्वे प्रोचुर्विगतविस्मयाः ॥ ३२ ॥ महेश्वरस्य गांभीर्यं ज्ञात्वा सर्वे विचक्षणाः ॥ सविस्मया महामोदान्विताः प्रोचुः परस्परम् ॥ ३३ ॥ यस्याज्ञया जगदिदं च विशालमेव जातं [illegible] ॥ सर्वैः [illegible]गम्यस्सोऽसौ त्रिलोकपतिरद्य च नस्सुदृष्टः ॥ ३४ ॥

352

अथ ते पर्वतश्रेष्ठा मेर्वाद्या जातसंभ्रमाः॥ऊचुस्ते चैकपदेन हिमवंतं नगेश्वरम् ॥ ३५ ॥ पर्वता ऊचुः ॥ कन्यादाने स्थीयतां चाद्य शैलनाथोक्त्या किं कार्यनाशस्तवैव ॥ मन्ये भ्रमो नात्र कार्यो विमर्शस्तन्मात्कन्या दीयतामीश्वराय ॥ ३६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां सुहृदां स हिमालयः ॥ स्वकन्यादानमकरोच्छिवाय विधिनोदितः ॥ ३७ ॥ इमां कन्यां तुभ्यमहं ददामि परमेश्वर ॥ भार्यार्थं परिगृह्णीष्व प्रसीद सकलेश्वर ॥ ३८ ॥ तस्मै रुद्राय महते मंत्रेणानेन दत्तवान् ॥ हिमाचलो निजां कन्यां पार्वतीं त्रिजगत्प्रसूम्॥ ३९ ॥ इत्थं शिवाकरं शैलं शिवहस्ते निधाय च ॥ मुमोदातीव मनसि तीर्णकाममहार्णवः ॥ ४० ॥ वेदमंत्रेण गिरिशो गिरिजाकरपंकजम् ॥ जग्राह स्वकरेणाशु प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ ४१ ॥ क्षितिं संस्पृश्य कामस्य कोऽदादिति मनुं मुने ॥ पपाठ शंकरः प्रीत्या दर्शयँल्लौकिकीं गतिम् ॥ ४२ ॥ महोत्सवो महानासीत्सर्वत्र प्रमुदावहः ॥ बभूव जयसंरावो दिवि भुव्यंतरिक्षके ॥ ४३ ॥ साधुशब्दं नमःशब्दं चक्रुः सर्वेऽतिहर्षिताः ॥ गंधर्वाः सुजगुः प्रीत्या ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ४४ ॥ हिमाचलस्य पौरा हि संमुमुदुश्चाति चेतसि ॥ मंगलं महदासीद्वै महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ४५ ॥ अहं विष्णुश्च शक्रश्च निर्जरा मुनयोऽखिलाः ॥ हर्षिता ह्यभवश्चाति प्रफुल्लवदनाम्बुजाः ॥४६॥ अथ शैलवरस्सोऽदात्सुप्रसन्नो हिमाचलः ॥ शिवाय कन्यादानस्य सांगतां सुयथोचिताम् ॥ ४७ ॥ ततो बन्धुजनास्तस्य शिवां सम्पूज्य भक्तितः ॥ ददुश्शिवाय सद्द्रव्यं नानाविधिविधानतः ॥ ४८ ॥ हिमालयस्तुष्टमनाः पार्वतीशिवप्रीतये ॥ नानाविधानि द्रव्याणि ददौ तत्र मुनीश्वर ॥ ४९ ॥ कौतुकानि ददौ तस्मै रत्नानि विविधानि च ॥ चारुरत्नविकाराणि पात्राणि विविधानि च ॥ ५० ॥ गवां लक्षं हयानां च सज्जितानां शतं तथा ॥ दासीनामनुरक्तानां लक्षं सद्द्रव्यभूषितम् ॥ ५१ ॥ नागानां शतलक्षं हि रथानां च तथा मुने॥ सुवर्णजटितानां च रत्नसारविनिर्मितम्॥ ५२ ॥ इत्थं हिमालयो दत्त्वा स्वसुतां गिरिजां शिवाम् ॥शिवाय परमेशाय विधिना प्राप कृतार्थताम ॥५३॥ अथ शैलवरो माध्यंदिनोक्तस्तोत्रवरेण मुदा ॥ तुष्टाव परमेशानं सद्गिरा सुकृताञ्जलिः ॥५४ ॥ ततो वेदविदा तेनाज्ञप्ता मुनिगणास्तदा ॥ शिरोऽभिषेकं चक्रुस्ते शिवायाः परमोत्सवाः ॥५५॥ देवाभिधानमुच्चार्य्य पर्य्युक्षणविधिं व्यधुः ॥ महोत्सवस्तदा चासीन्महानन्दकरो मुने ॥ ५६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे कन्यादानवर्णनं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ अथो मदाज्ञया विप्रैस्तथा चानलस्थापनम् ॥ हरो चकार स्वांके संस्थाप्य पार्वतीम् ॥ १ ॥ ऋग्यजुस्साममन्त्रैश्चाहुतिं वह्नौ ददौ

१ पाठान्तरमाधम्

शिवः ॥ लाजाञ्जलिं ददौ कालीभ्राता मैनाकसंज्ञकः ॥ २ ॥ अथ काली शिवश्चोभौ चक्रतुर्विधिवन्मुदा ॥ वह्निप्रदक्षिणां तात लोकाचारं विधाय च ॥ ३ ॥ तत्राद्भुतमलञ्चक्रे चरितं गिरिजापतिः ॥ तदेव शृणु देवर्षे तव स्नेहाद्ब्रवीम्यहम् ॥ ४ ॥ तस्मिन्नवसरे चाहं शिवमायाविमोहितः ॥ अपश्यं चरणे देव्या नखेन्दुं च मनोहरम् ॥ ५ ॥ दर्शनात्तस्य च तदाऽभूवं देव मुने ह्ययम् ॥ मदनेन समाविष्टोऽतीव क्षुभितमानसः ॥ ६ ॥ मुहुर्मुहुरपश्यं वै तदंगं स्मरमोहितः ॥ ततस्तद्दर्शनात्सद्यो वीर्यं मे प्राच्युतद्भुवि ॥ ७ ॥ रेतसा क्षरता तेन लज्जितोऽहं पितामहः ॥ मुने व्यमर्दं तच्छिश्नं चरणाभ्यां हि गोपयन् ॥ ८ ॥ तज्ज्ञात्वा च महादेवश्चुकोपातीव नारद ॥ हन्तुमैच्छत्तदा शीघ्रं मां विधिं काममोहितम् ॥ ९ ॥ हाहाकारो महानासीत्तत्र सर्वत्र नारद ॥ जनाश्चकम्पिरे सर्व्वे भयमायाति विश्वभृत् ॥ १० ॥ ततस्तन्तुष्टुवुश्शम्भुं विष्ण्वाद्या निर्जरा मुने ॥ सकोपम्प्रज्वलन्तन्तन्तेजसा हन्तुमुद्यतम् ॥ ११ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ देवदेव जगद्व्यापिन्परमेश सदाशिव ॥ जगदीश जगन्नाथ सम्प्रसीद जगन्मय ॥ १२ ॥ सर्वेषामपि भावानान्त्वमात्मा हेतुरीश्वरः ॥ निर्विकारोऽव्ययो नित्यो निर्विकल्पोऽक्षरः परः ॥ १३ ॥ आद्यन्तावस्ययन्मध्यमिदमन्यदहम्बहिः ॥ यतोऽव्ययः सनैतानि तत्सत्यम्ब्रह्म चिद्भवान् ॥१४॥ तवैव चरणाम्भोजम्मुक्तिकामा दृढव्रताः॥विसृज्योभयतस्संगं मुनयस्समुपासते ॥ १५ ॥ त्वम्ब्रह्म पूर्णममृतं विशोकं निर्गुणम्परम् ॥ आनंदमात्रमव्ययमविकारमनात्मकम् ॥ १६ ॥ विश्वस्य हेतुरुदयस्थितिसंयमनस्य हि ॥ तदपेक्षनयात्मेशोऽनपेक्षस्सर्वदा विभुः ॥ १७ ॥ एकस्त्वमेव सदसद्द्वयमद्वयमेव च ॥ स्वर्णं कृताकृतमिव वस्तुभेदो न चैव हि ॥१८॥ अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विकल्पो विदितो यतः ॥ तस्माद्भ्रमप्रतीकारो निरुपाधेर्न हि स्वतः॥१९॥धन्या वयं महेशान तव दर्शनमात्रतः ॥ दृढभक्तजनानन्दप्रदश्शम्भो दयां कुरु ॥ २० ॥ त्वमादिस्त्वमनादिश्च प्रकृतेस्त्वं परः पुमान् ॥ विश्वेश्वरो जगन्नाथो निर्विकारः परात्परः ॥ २१ ॥ योऽयं ब्रह्मास्ति रजसा विश्वमूर्त्तिः पितामहः ॥ त्वत्प्रसादात्प्रभो विष्णुस्सत्त्वेन पुरुषोत्तमः ॥ २२ ॥ कालाग्निरुद्रस्तमसा परमात्मा गुणैः परः ॥ सदाशिवो महेशानस्सर्वव्यापी महेश्वरः ॥ २३ ॥ व्यक्तं महच्च भूतादिस्तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ॥ त्वयैवाधिष्ठितान्येव विश्वमूर्त्ते महेश्वर ॥ २४ ॥ महादेव परेशान करुणाकर शङ्कर ॥ प्रसीद देवदेवेश प्रसीद पुरुषोत्तम ॥ २५ ॥ वासांसि सागरास्सप्त दिशश्चैव महाभुजाः ॥ द्यौर्मूर्द्धा ते विभोर्नाभिः खं वायुर्नासिका ततः ॥ २६ ॥ चक्षूंष्यग्नी रविस्सोमः केशा मेघास्तव प्रभो ॥ नक्षत्रतारकाद्याश्च ग्रहाश्चैव विभूषणम् ॥२७॥

१ अन्तर्भावितण्यर्थः।

351

कथं स्तोष्यामि देवेश त्वां विभो परमेश्वर ॥ वाचामगोचरोऽसि त्वं मनसा चापि शंकर ॥ २८ ॥ पञ्चास्याय च रुद्राय पञ्चाशत्कोटिमूर्तये ॥ त्र्यधिपाय वरिष्ठाय विद्यातत्त्वाय ते नमः ॥ २९ ॥ अनिर्देश्याय नित्याय विद्युज्ज्वालाय रूपिणे ॥ अग्निवर्णाय देवाय शंकराय नमो नमः ॥ ३० ॥ विद्युत्कोटिप्रतीकाशमष्टकोणं सुशोभनम् ॥ रूपमास्थाय लोकेऽस्मिन्संस्थिताय नमो नमः ॥ ३१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वच स्तेषां प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ ब्रह्मणो मे ददौ शीघ्रमभयं भक्तवत्सलः ॥ ३२ ॥ अथ सर्वे सुरास्तत्र विष्ण्वाद्या मुनयस्तथा ॥ अभवन्सुस्मितास्तात चक्रुश्च परमोत्सवम् ॥ ३३ ॥ मम तद्रेतसा तात मर्दितेन मुहुर्मुहुः ॥ अभवन्कणकास्तत्र भूरिशः परमोज्ज्वलाः ॥ ३४ ॥ ऋषयो बहवो जाता वालखिल्यास्सहस्रशः ॥ कणकैस्तैश्च वीर्यस्य प्रज्वलद्भिः स्वतेजसा ॥ ३५ ॥ अथ ते ऋषयस्सर्वे उपतस्थुस्तदा मुने ॥ ममान्तिकं परप्रीत्या तात तातेति चाब्रुवन् ॥ ३६ ॥ ईश्वरेच्छाप्रयुक्तेन प्रोक्तास्ते नारदेन हि ॥ वालखिल्यास्तु ते तत्र कोपयुक्तेन चेतसा ॥ ३७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ गच्छध्वं संगता यूयं पर्वतं गन्धमादनम् ॥ न स्थातव्यम्भवद्भिश्च न हि वोऽत्र प्रयोजनम् ॥ ३८ ॥ तत्र तप्त्वा तपश्चाति भवितारो मुनीश्वराः ॥ सूर्य्यशिष्याश्शिवस्यैवाज्ञया मे कथितं त्विदम् ॥ ३९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्तास्ते तदा सर्वे वालखिल्याश्च पर्वतम् ॥ सत्वरम्प्रययुर्नत्वा शंकरं गन्धमादनम् ॥ ४० ॥ विष्ण्वादिभिस्तदाभूवं श्वासितोऽहं मुनीश्वर ॥ निर्भयः परमेशानप्रेरितैस्तैर्महात्मभिः ॥ ४१ ॥ अस्तवञ्चापि सर्वेशं शंकरं भक्तवत्सलम् ॥ सवकार्यकरं ज्ञात्वा दुष्टगर्वापहारकम् ॥ ४२ ॥ देवदेव महादेव करुणासागर प्रभो ॥ त्वमेव कर्ता सर्वस्य भर्ता हर्ता च सर्वथा ॥ ४३ ॥ त्वदिच्छया हि सकलं स्थितं हि सचराचरम् ॥ तन्त्यां यथा बलीवर्दा मया ज्ञातं विशेषतः ॥ ४४ ॥ इत्येवमुक्त्वा सोऽहं वै प्राणमं च कृताञ्जलिः ॥ अन्येऽपि तुष्टुवुस्सर्वे विष्ण्वाद्यास्तं महेश्वरम् ॥ ४५ ॥ अथाकर्ण्य नुतिं शुद्धां मम दीनतया तदा ॥ विष्ण्वादीनाञ्च सर्वेषां प्रसन्नोऽभून्महेश्वरः ॥ ४६ ॥ ददौ सोऽतिवरं मह्यमभयं प्रीतमानसः ॥ सर्वे सुखमतीवापुरत्यमोदमहंमुने ॥ ४७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायान्तृतीये पार्वतीखण्डे विधिमोहवर्णनं नाम नवचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततश्चाहं मुनिगणैश्शेषकृत्यं शिवाज्ञया ॥ अकार्षं नारदप्रीत्या शिवाशिवविवाहतः ॥ १ ॥ तयोश्शिरोऽभिषेकश्च बभूवादरतस्ततः ॥ ध्रुवस्य दर्शनं विप्राः कारयामासुरादरात् ॥ २ ॥ हृदयालम्भनं कर्म बभूव तदनन्तरम् ॥ स्वस्तिपाठश्च विप्रेन्द्र महोत्सवपुरस्सरः ॥ ३ ॥ शिवाशिरसि सिन्दूरं ददौ शम्भुर्द्विजाज्ञया ॥ तदानीं गिरिजाभिख्याद्भु

१ आत्मनेपदमार्षम् ।

गवर्ण्यां बभूव ह ॥ ४ ॥ ततो विप्राज्ञया तौ द्वावेकासनसमास्थितौ ॥ लेभाते परमां शोभां भक्तचित्तमुदावहाम् ॥ ५ ॥ ततः स्वस्थानमागत्य सन्नवप्राशनं मुदा ॥ चक्रतुस्तौ निदेशान्मेऽद्भुतलीलाकरौ मुने ॥ ६ ॥ इत्थं निवृत्ते विधिवद्यज्ञे वैवाहिके शिवः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रं मे ददौ लोकृते प्रभुः ॥ ७ ॥ गोदानं विधिवच्छम्भुराचार्याय ददौ ततः ॥ महादानानि च प्रीत्या यानि मङ्गलदानि वै ॥ ८ ॥ ततः शतसुवर्णं च विप्रेभ्यश्च ददौ पृथक् बहुभ्यो रत्नकोटीश्च नानाद्रव्याण्यनेकशः ॥९॥ तदानीममरास्सर्वे परे जीवाश्चराचराः॥ मुमुदुश्चैनमानीव बभूवाति जयध्वनिः ॥१० मंगलध्वनिगानश्च बभूव बहु सर्वतः ॥ वाद्यध्वनिरभूद्रम्यो सर्वानन्दप्रवर्द्धनः ॥ ११ ॥ हरिर्मयाथ देवाश्च मुनयश्चापरेऽखिलाः ॥ गिरिमामन्त्र्य सुप्रीत्या स्वस्थानम्प्रययुर्द्रुतम् ॥ १२ ॥ तदानीं शैलनगरे स्त्रियश्च मुदिता वरम् ॥ शिवाशिवौ समानीय ययुः कुतूवगलामे ॥ १३ ॥ लौकिकाचारमाजहुस्ताः स्त्रियस्तत्र चादृताः ॥ महोत्साहो बभूवाथ सर्वतः प्रमुदावहः ॥ १४ ॥ अथ तास्तौ समानीय दम्पती जनतो ॥ वासालयम्मनोदिव्यं भवाचारं व्यधुर्मुदा ॥ १५ ॥ अथो समीपमागत्य शैलेन्द्रनगरस्त्रियः ॥ निर्वृत्य मंगलं कर्म प्रापयन्दम्पती गृहम् ॥ १६ ॥ कृत्वा जयध्वनिं चक्रुर्ग्रन्थिनिर्मोचनादिकम् ॥ सस्मितास्सकटाक्षाश्च पुलकांचितविग्रहाः॥१७॥वासगेहं सम्प्रविश्य मुमुदुः कामिनीवराः ॥ प्रशंसन्त्यस्स्वभाग्यानि पश्यन्तः परमेश्वरम् ॥१८॥ महासुरूपवेषश्च सर्वलावण्यसंयुतम् ॥ नवीनयौवनस्थश्च कामिनीचित्तमोहनम् ॥ १९ ॥ ईषद्धास्यप्रसन्नास्यं सकटाक्षं सुसुन्दरम्॥सुसूक्ष्मवासो बिभ्राणं नानारत्नविभूषितम्॥२०॥तदानीन्दिव्यनार्यश्च षोडशारं समाययुः॥तौ दम्पती च संद्रष्टुं महादरपुरस्सरम्॥२१॥ सरस्वती च लक्ष्मीश्च सावित्री जाह्नवी तथा॥अदितिश्च शची चैव लोपामुद्राप्यरुन्धती॥२२॥अहल्या तुलसी स्वाहा रोहिणी च वसुन्धरा ॥ शतरूपा च संज्ञा च रतिरेतास्सुरस्त्रियः॥२३॥देवकन्या नागकन्या मुनिकन्या मनोहराः॥तत्र या याः स्थितास्तासां सङ्ख्यां कर्तुं च कः क्षमः॥२४॥ ताभी रत्नासने दत्ते तत्रोवास शिवो मुदा ॥ तमूचुः क्रमतो देव्यस्सुहासं मधुरं वचः ॥२५॥ सरस्वत्युवाच॥ प्राप्ता सती महादेवाधुना प्राणाधिका मुदा ॥ दृष्ट्वा प्रियास्यश्चन्द्राभं सन्तापन्त्यज कामुक॥२६॥कालं गमय कालेश सतीसंश्लेषपूर्वकम्॥विश्लेषस्तेन भविता सर्वकालं ममाश्रिता॥२७॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ लज्जां विहाय देवेश सतीं कृत्वा स्ववक्षसि ॥ तिष्ठ साम्प्रति का लज्जा प्राणा यान्ति यया विना ॥२८॥ सावित्र्युवाच॥भोजयित्वा सतीं शम्भो शीघ्रं त्वं भुङ्क्ष्व माखिदः ॥ तदाचम्य सकर्पूरन्तांबूलं देहि सादरम्॥२९॥जाह्नव्युवाच ॥ स्वर्णकान्तिकरां धृत्वा केशान्मार्जय योषितः ॥ कामिन्यास्स्वामिसौभाग्यसुखं नातः परं भवेत् ॥ ३० ॥ अदितिरुवाच ॥ भोजनान्ते शिवां शम्भु मुखशुद्ध्यर्थमादरात् ॥ जलं देहि

350

महाप्रीत्या दम्पतिप्रेम दुर्लभम् ॥ ३१ ॥ शच्युवाच ॥ कृत्वा विलापं यद्धेतोः शिवां कृत्वा च वक्षसि ॥ यो बभ्रामानिशं मोहात् ...
प्रियाम्प्रति ॥ ३२ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ व्यवहारोऽस्ति च स्त्रीणां भुक्का वासगृहे शिव ॥ दत्त्वा शिवायै ताम्बूलं शयनं कर्तुमर्हसि ॥ ३३ ॥
॥ अरुन्धत्युवाच ॥ मया दत्तां सतीमेनां तुभ्यन्दातुमनीप्सिताम् ॥ विविधं बोधयित्वेमां सुरतिङ्कर्तुमर्हसि ॥ ३४ ॥ अहल्योवाच ॥ ...
रित्यज्य द्यतीव तरुणो भव ॥ येन मेनानुमन्येत त्वां सुतार्पितमानसा ॥ ३५ ॥ ॥ तुलस्युवाच ॥ सती त्वया परित्यक्ता कामो दग्धः पुरा ... ॥
कथन्तदा वसिष्ठश्च प्रभो प्रस्थापितोऽधुना ॥३६॥ ॥ स्वाहोवाच॥ स्थिरो भव महादेव स्त्रीणां वचसि साम्प्रतम् ॥ विवाहे व्यवहारोऽस्ति पुरन्ध्रीणां
प्रगल्भता ॥ ३७ ॥ ॥ रोहिण्युवाच ॥ कामम्पूरय पार्वत्याः कामशास्त्रविशारद ॥ कुरु पारं स्वयं कामी कामिनीकामसागरम् ॥ ३८ ॥ ॥ वसु
न्धरोवाच ॥ जानासि भावं भावज्ञ कामार्तानां च योषिताम् ॥ न च स्वं स्वामिनं शम्भो ईश्वरं पाति सन्ततम् ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ शतरूपोवाच ॥
भोगं दिव्यं विना भुक्त्वा न हि तुष्येत्क्षुधातुरः ॥ येन तुष्टिर्भवेच्छंभो तत्कर्तुमुचितं स्त्रियाः ॥४०॥ संज्ञोवाच ॥ तूर्णं प्रस्थापय प्रीत्या पार्वत्या
सह शङ्करम् ॥ रत्नप्रदीपन्ताम्बूलं तल्पं निर्माय निर्जने ॥४१॥ ब्रह्मोवाच ॥ स्त्रीणान्तद्वचनं श्रुत्वा ता उवाच शिवः स्वयम् ॥ निर्विकारश्च भगवा
न्योगीन्द्राणां गुरोर्गुरुः ॥४२॥ ॥ शंकर उवाच ॥ देव्यो न ब्रूत वचनमेवंभूतं ममान्तिकम् ॥ जगतां मातरः साध्व्यः पुत्र चपलता कथम् ॥४३॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ शङ्करस्य वचः श्रुत्वा लज्जितास्सुरयोषितः ॥ बभूव सम्भ्रमात्तूष्णीं चित्रपुत्तलिका यथा ॥ ४४ ॥ भुक्त्वा मिष्टान्नमाचम्य महेशो
हृष्टमानसः ॥ सकर्पूरं च ताम्बूलं बुभुजे भार्यया सह ॥४५॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखंडे परिहासवर्णनं नाम
पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तस्मिन्नवसरे ज्ञात्वानुकूलं समयं रतिः ॥ सुप्रसन्ना च तम्प्राह शङ्करं दीनवत्सलम् ॥ १ ॥ रति
रुवाच ॥ गृहीत्वा पार्वतीं प्राप्तं सौभाग्यमतिदुर्लभम् ॥ किमर्थं प्राणनाथो मे निस्स्वार्थ भस्मसात्कृतः ॥ २ ॥ जीवयात्र पतिं मे हि कामव्यापारमा
त्मनि ॥ कुरु दूरं च सन्तापं समविश्लेषहेतुकम् ॥ ३ ॥ विवाहोत्सव एतस्मिन् सुखिनो निखिला जनाः ॥ अहमेका महेशान दुःखिनी स्वपतिं
विना ॥ ४ ॥ सनाथां कुरु मान्देव प्रसन्नो भव शङ्कर ॥ स्वोक्तं सत्यं विधेहि त्वं दीनबन्धो पर प्रभो ॥ ५ ॥ त्वां विना कस्समर्थोऽत्र त्रैलोक्ये
सचराचरे ॥ नाशने मम दुःखस्य ज्ञात्वेति करुणां कुरु ॥ ६ ॥ सोत्सवे स्वविवाहेऽस्मिन्सर्वानन्दप्रदायिनि ॥ सोत्सवामपि मां नाथ कुरु दीन
कृपाकर ॥ ७ ॥ जीविते मम नाथे हि पार्वत्या प्रियया सह ॥ सुविहारः प्रपूर्णश्च भविष्यति न संशयः ॥ ८ ॥ सर्वं कर्तुं समर्थोऽसि यतस्त्वं ...

वरः ॥ किम्बहूक्तयात्र सर्वेश जीवयाशु पतिं मम ॥ ९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदित्युक्त्वा कामभस्म ददौ सग्रन्थिबन्धनम् ॥ रुरोद पुरतश्शम्भोर्नाथ नाथेत्युदीर्य्य च ॥ १० ॥ रतिरोदनमाकर्ण्य सरस्वत्यादयः स्त्रियः ॥ रुरुदुस्सकला देव्यः प्रोचुर्दीनतरं वचः ॥ ११ ॥ ॥ देव्य ऊचुः ॥ भक्तवत्सलनामा त्व दीनबन्धुर्दयानिधिः ॥ कामं जीवय सोत्साहां रतिं कुरु नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा प्रसन्नोऽभून्महेश्वरः ॥ कृपादृष्टिं चकाराशु करुणासागरः प्रभुः ॥ १३ ॥ सुधादृष्ट्या शूलभृतो भस्मतो निर्गतः स्मरः ॥ तद्रूपवेषचिह्नात्मा सुन्दरोऽद्भुतमूर्तिमान् ॥ ॥ १४ ॥ तद्रूपश्च तदाकारं संस्मितं सधनुश्शरम् ॥ दृष्ट्वा पतिं रतिस्तं च प्रणनाम महेश्वरम् ॥ १५ ॥ कृतार्थाभूच्छिवं देवं तुष्टाव च कृताञ्जलिः ॥ प्राणनाथप्रदं पत्या जीवितेन पुनः पुनः ॥ १६ ॥ कामस्य स्तुतिमाकर्ण्य सनारीकस्य शंकरः ॥ प्रसन्नोऽभवदत्यंतमुवाच करुणार्द्रधीः ॥ १७ ॥ ॥ शङ्कर उवाच ॥ प्रसन्नोऽहं तव स्तुत्या सनारीकस्य चित्तज ॥ स्वयंभव वरम्ब्रूहि वाञ्छितं तद्ददामि ते ॥ १८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति शम्भुवचः श्रुत्वा महानन्दस्स्मरस्ततः ॥ उवाच साञ्जलिर्नम्रो गद्गदाक्षरया गिरा ॥ १९ ॥ ॥ काम उवाच ॥ देवदेव महादेव करुणासागर प्रभो ॥ यदि प्रसन्नस्सर्वेशो ममानन्दकरो भव ॥ २० ॥ क्षमस्व मेऽपराधं हि यः कृतश्च पुरा प्रभो ॥ स्वजनेषु परम्प्रीतिं भक्तिन्देहि स्वपादयोः ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य स्मरवचः प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ ओमित्युक्त्वाऽब्रवीत्तं वै विहसन्करुणानिधिः ॥ २२ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ हे कामाहं प्रसन्नोऽस्मि भयं त्यज महामते ॥ गच्छ विष्णुसमीपञ्च बहिःस्थाने स्थितो भव ॥ २३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा शिरसा नत्वा परिक्रम्य स्तुवन्विभुम् ॥ बहिर्गत्वा हरिन्देवान्प्रणम्य समुपास्त सः ॥ २४ ॥ कामं सम्भाष्य देवाश्च ददुस्तस्मै शुभाशिषम् ॥ विष्ण्वादयः प्रसन्नास्ते प्रोचुः स्मृत्वा शिवं हृदि ॥ २५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ धन्यस्त्वं स्मर सन्दग्धः शिवेनानुग्रहीकृतः ॥ जीवयामास सत्त्वांशकृपादृष्ट्याखिलेश्वरः ॥ ॥ २६ ॥ सुखदुःखदो न चान्योऽस्ति यास्स्वकृतभुक् पुमान् ॥ काले रक्षा विवाहश्च निषेकः केन वार्यते ॥ २७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा ते च सम्मान्य तं मुदैवामरास्तदा ॥ स्वस्थानमगमंस्तत्र विष्ण्वाद्यास्सर्वे लब्धमनोरथाः ॥ २८ ॥ सोऽपि प्रमुदितस्तत्र समुवास शिवाज्ञया ॥ जयशब्दो नमश्शब्दस्साधुशब्दो बभूव ह ॥ २९ ॥ ततश्शम्भुर्वासगेहे वामे संस्थाप्य पार्वतीम ॥ मिष्टान्नं भोजयामास त च सा च मुदान्विता ॥ ३० ॥ अथ शम्भुर्भवाचारी तत्र कृत्यं विधाय तत् ॥ मेनामामन्त्र्य शैलं च जनवासं जगाम सः ॥ ३१ ॥ महोत्सवस्तदा चासीद्वेदध्वनिरभून्मुने ॥ वाद्यानि वादयामासुर्जनाश्चतुर्विधानि च ॥ ३२ ॥ शम्भुरागत्य स्वस्थानं ववन्दे च मुनींस्तदा ॥ हरिं च मां भवाचाराद्वन्दि

तोऽभूत्सुरादिभिः ॥३३॥ जयशब्दो बभूवाथ नमश्शब्दस्तथैव च ॥ वेदध्वनिश्च शुभदः सर्वविघ्नविदारणः ॥३४॥ अथ विष्णुरहं शक्रस्सर्वे देवाश्च
सर्षयः ॥ सिद्धा उपसुरा नागास्तुष्टुवुस्ते पृथक्पृथक् ॥ ३५ ॥ देवा ऊचुः ॥ जय शम्भोऽखिलाधार जय नाम महेश्वर ॥ जय रुद्र महादेव जय
विश्वम्भर प्रभो ॥ ३६ ॥ जय कालीपते स्वामिञ्जयानन्दप्रवर्धक ॥ जय त्र्यम्बक सर्वेश जय मायापते विभो ॥ ३७ ॥ जय निर्गुण निष्काम
कारणातीत सर्वग ॥ जय लीलाखिलाधार धृतरूप नमोऽस्तु ते ॥ ३८ ॥ जय स्वभक्तसत्कामप्रदेश करुणाकर ॥ जय सानन्दसद्रूप जय माया
गुणाकृते ॥ ३९॥ जयोग्र मृड सर्वात्मन् दीनबन्धो दयानिध ॥ जयाविकार मायेश वाङ्मनोऽतीतविग्रह ॥४०॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति स्तुत्वा म
हानं गिरिजानायकम्प्रभुम् ॥ सिषेविरे परप्रीत्या विष्ण्वाद्यास्ते यथोचितम् ॥ ४१ ॥ अथ शम्भुर्महेशानो लीलात्ततनुरीश्वरः ॥ ददौ मानवरन्तेषां
सर्वेषान्तत्र नारद ॥ ४२ ॥ विष्ण्वाद्यास्तेऽखिलास्तात प्राप्याज्ञाम्परमेशितुः ॥ अतिहृष्टाः प्रसन्नास्याः स्वस्थानञ्जग्मुरादृताः ॥ ४३ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे ब्रह्मनारदसंवादे द्वितीयायां रुद्रसंहितायान्तृतीये पार्वतीखण्डे कामसंजीवनवर्णनं नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
अथ शैलवरस्तात हिमवान्भाग्यसत्तमः ॥ प्राङ्गणं रचयामास भोजनार्थं विचक्षणः ॥ १ ॥ मार्जनं लेपनं सम्यक्कारयामास तस्य सः ॥ स सुगन्धै
लङ्क्रुं नानावस्तुभिरादरात् ॥ २ ॥ अथ शैलस्सुरान्सर्वानन्यानपि च मेश्वरान् ॥ भोजनायाह्वयामास पुत्रैश्शैलैः परैरपि ॥ ३ ॥ शैलाह्वान
तथाकर्ण्य स प्रभुस्साच्युतो मुने ॥ सर्वैस्सुरादिभिस्तत्र भोजनाय ययौ मुदा ॥ ४ ॥ गिरिः प्रभुं च सर्वांस्तान्सुसत्कृत्य यथाविधि॥ सुदोपवेशया
मास सत्पीठेषु गृहान्तरे ॥५॥ नानासुभोज्यवस्तूनि परिविष्य च तत्पुनः ॥ साञ्जलिर्भोजनायाज्ञां चक्रे विज्ञप्तिमानतः ॥ ६ ॥ अथ सम्मानिता
स्तत्र देवा विष्णुपुरोगमाः ॥सदाशिवं पुरस्कृत्य बुभुजुस्सकलाश्च ते ॥ ७ ॥ तदा सर्वे हि मिलिता ऐकपद्येन सर्वशः ॥ पङ्क्तिभूताश्च बुभुजुर्विहसन्तः
पृथक्पृथक् ॥ ८ ॥ नन्दिभृंगिवीरभद्रवीरभद्रगणाः पृथक् ॥ बुभुजुस्ते महाभागः कुतूहलसमन्विताः ॥ ९ ॥देवास्सेन्द्रा लोकपाला नानाशोभाः
समन्विताः ॥ बुभुजुस्ते महाभागा नानाहास्यरसैस्सह ॥ १० ॥सर्वे च मुनयो विप्रा भृग्वाद्या ऋषयस्तथा ॥ बुभुजुः प्रीतितस्सर्वे पृथक् पंक्तिगता
स्तदा ॥ ११ ॥ तथा चण्डीगणास्सर्वे बुभुजुः कृतभोजनाः ॥ कुतूहलं प्रकुर्वन्तो नानाहास्यकरा मुदा ॥ १२ ॥ एवन्ते भुक्तवन्तश्चाचम्य सर्वे मुदा
न्विताः ॥ विश्रामार्थं गताः प्रीत्या विष्ण्वाद्यास्स्वंस्वमाश्रमम् ॥ १३ ॥ मेनाज्ञया स्त्रियस्साध्व्यश्शिवं सम्प्रार्थ्य भक्तितः ॥ गेहे निवासयामासुर्वा
साख्ये परमोत्सवे ॥ १४ ॥ रत्नसिंहासने शम्भुर्मेनादत्ते मनोहरे ॥ सन्निधाय मुदा युक्तो ददर्श वासमन्दिरम् ॥ १५ ॥ रत्नप्रदीपशतकैर्ज्वलद्भि

ज्वैलितं श्रिया ॥ रत्नपात्रघटाकीर्णं मुक्तामणिविराजितम् ॥ १६ ॥ रत्नदर्पणशोभाढ्यं मण्डितं श्वेतचामरैः ॥ मुक्तामणिसुमालाभिर्वेष्टितं परमर्द्धिमत् ॥ १७ ॥ अनौपम्यम्महादिव्यं विचित्रं सुमनोहरम् ॥ चित्ताह्लादकरं नानारचनारचितस्थलम् ॥ १८ ॥ शिवदत्तवरस्यैव प्रभावमतुलम्परम् ॥ दर्शयन्तं समुल्लासि शिवलोकाभिधानकम् ॥ १९ ॥ नानासुगन्धसद्द्रव्यैर्वासितं सुप्रकाशकम् ॥ चन्दनागुरुसंयुक्तं पुष्पशय्यासमन्वितम् ॥ २० ॥ नानाचित्रविचित्राढ्यं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ रत्नेन्द्रसारग्रचितैः रचितं हारकैर्वरैः ॥ २१ ॥ कुत्रचित्सुरनिर्माणं वैकुण्ठं सुमनोहरम् ॥ कुत्रचिच्च ब्रह्मलोकं लोकपालपुरं क्वचित् ॥ २२ ॥ कैलासं कुत्रचिद्रम्यं कुत्रचिच्छक्रमन्दिरम् ॥ कुत्रचिच्छिवलोकं च सर्वोपरि विराजितम् ॥ २३ ॥ एतादृशं गृहं सर्वदृष्ट्वाश्चर्यं महेश्वरः ॥ प्रशंसन् हिमशैलेशं परितुष्टो बभूव ह ॥ २४ ॥ तत्रातिरमणीये च रत्नपर्यंक उत्तमे ॥ अशयिष्ट मुदा युक्तो लीलया परमेश्वरः ॥ २५ ॥ हिमाचलश्च स्वभ्रातॄन्भोजयामास कृत्स्नशः ॥ सर्वानन्यांश्च सुप्रीत्या शेषकृत्यं चकार ह ॥ २६ ॥ एवं कुर्वति शैलेशे स्वपति पपु ईश्वरे ॥ व्यतीता रजनी सर्वा प्रातःकालो बभूव ह ॥ २७ ॥ अथ प्रभातकाले च धृत्युत्साहपरायणाः ॥ नानाप्रकारवाद्यानि वादयाञ्चक्रिरे जनाः ॥ २८ ॥ [illegible] सुमुखाः [illegible] सुदान्विताः ॥ सर्वे संस्मृत्य देवेशं सज्जीभूतास्ससंभ्रमाः ॥ २९ ॥ स्ववाहनानि सज्जानि कैलास[illegible] ॥ [illegible] शिवसमीपतः ॥ ३० ॥ [illegible]गेहमथानन्द धर्मो नारायणाज्ञया ॥ उवाच शंकरं योगी योगिनं समयोचितम् ॥ ३१ ॥ धर्म उवाच ॥ ॥ [illegible]तिष्ठ भद्रन्ते भव न[illegible]प ॥ जनावासं समागच्छ कृतार्थं कुरु तत्र तान् ॥ ३२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति धर्मवचः श्रुत्वा विजहास महेश्वरः ॥ ददर्श कृपया दृष्ट्या तल्पमुक्त्वा चकार ह ॥ ३३ ॥ उवाच विहसन् धर्मं त्वमग्रे गच्छ तत्र ह ॥ अहमप्यागमिष्यामि तु तत्रैव न संशयः ॥ ३४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्तश्शंकरेणाथ जनावासं जगाम सः ॥ स्वयंमन्तुमना आसीत्तत्र शम्भुरपि प्रभुः ॥ ३५ ॥ तज्ज्ञात्वा स्त्रीगणास्तत्र [illegible]महोत्सवः ॥ चक्रे मङ्गलगानं हि पश्यन् शम्भुपदद्वयम् ॥ ३६ ॥ अथ शम्भुर्महायोगी प्रातःकृत्यं विधाय च ॥ मेनामामन्त्र्य कुधं च जनावासं जगाम सः ॥ ३७ ॥ महोत्सवस्तदा चासीद्वेदध्वनिरभून्मुने ॥ वाद्यानि वादयामासुर्जनाश्चातुर्विधानि च ॥ ३८ ॥ शम्भुरागत्य स्वस्थानं ववन्दे च मुनींस्तदा ॥ हरिं च मां भवाचारात् वन्दितोऽभूत्सुरादिभिः ॥ ३९ ॥ जयशब्दो बभूवाथ नमश्शब्दस्तथैव च ॥ वेदध्वनिश्च शुभदो महाकोलाहलोऽभवत् ॥ ४० ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे वरवर्गभोजनशिवशयनवर्णनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ विष्ण्वादयो देवा मुन

यश्च तपोधनाः ॥ कृत्वावश्यककर्माणि यात्रां सन्तेनिरे गिरेः ॥ १ ॥ ततो गिरिवरः स्नात्वा स्वेष्टं सम्पूज्य यत्नतः ॥ पौरबन्धून्समाहूय जन्यार्थं
ययौ मुदा ॥ २ ॥ तत्र प्रभुम्प्रपूज्याथ चक्रे सम्प्रार्थनां मुदा ॥ कियद्दिनानि सन्तिष्ठ मद्गेहे सकलैस्सह ॥ ३ ॥ विलोकनेन ते शम्भो कृतार्थोऽहं
न संशयः ॥ धन्यश्च यस्य मद्गेहे आयातोऽसि सुरैस्सह ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा बहु शैलेशः करौ बद्ध्वा प्रणम्य च ॥ प्रभुन्निमन्त्रया
मास सह विष्णुसुरादिभिः ॥ ५ ॥ अथ ते मनसा गत्वा शिवं संयुतमादरात् ॥ प्रत्यूचुर्मुनयो देवा हृष्टा विष्णुसुरादिभिः ॥ ६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥
धन्यस्त्वं गिरिशार्दूल तव कीर्तिर्महीयसी ॥ त्वत्समो न त्रिलोकेषु कोऽपि पुण्यतमो जनः ॥ ७ ॥ यस्य द्वारि महेशानः परब्रह्म सतां गतिः ॥
समागतस्सदासैश्च कृपया भक्तवत्सलः ॥ ८ ॥ जनावासोऽतिरम्यश्च सन्मानो विविधः कृतः ॥ भोजनानि त्वपूर्वाणि न वर्ण्यानि गिरीश्वर ॥ ९ ॥
चित्रन्न खलु तत्रास्ति यत्र देवी शिवाम्बिका ॥ परिपूर्णमशेषञ्च वयं धन्या यदागताः ॥ १० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्थम्परस्परन्तत्र प्रशंसाऽभवदु
त्तमा ॥ उत्सवो विविधो जातो वेदसाधुजयध्वनिः ॥ ११ ॥ अभून्मङ्गलगानञ्च ननर्ताप्सरसां गणः ॥ नुतिश्चक्रुर्मागधाद्या द्रव्यदानमभूद्बहु ॥ १२ ॥
तत आमन्त्र्य देवेशं स्वगेहमगमद्गिरिः ॥ भोजनोत्सवमारेभे नानाविधिविधानतः ॥ १३ ॥ भोजनार्थं प्रभुम्प्रीत्यानयामास यथोचितम् ॥ परिवा
रसमेतं च सकुतूहलमीश्वरम् ॥ १४ ॥ प्रक्षाल्य चरणौ शम्भोर्विष्णोर्मम वरादरात् ॥ सर्वेषाममराणाञ्च मुनीनाञ्च यथार्थतः ॥ १५ ॥ परेषाञ्च मता
नाञ्च गिरीशो मण्डपान्तरे ॥ आसयामास सुप्रीत्या तांस्तान्बन्धुभिरन्वितः ॥ १६ ॥ सुरसैर्विविधान्नैश्च तर्पयामास तान्गिरिः ॥ बुभुजुर्निखिला
स्ते वै शम्भुना विष्णुना मया ॥ १७ ॥ तदानीम्पुरनार्यश्च गालीदानं व्यधुर्मुदा ॥ मृदुवाण्या हसन्त्यश्च पश्यन्त्यो यत्नतश्च तान् ॥ १८ ॥ ते
भुक्त्वाचम्य विधिवद्गिरिमामन्त्र्य नारद ॥ स्वस्थानम्प्रययुस्सर्वे मुदितास्तृप्तिमागताः ॥ १९ ॥ इत्थन्तृतीये चाह्न्यपि मानितास्तेऽभवन्मुने ॥ गिरीश्वरेण
विधिवद्दानमानादरादिभिः ॥ २० ॥ चतुर्थे दिवसे प्राप्ते चतुर्थीकर्म शुद्धितः ॥ बभूव विधिवद्येन विना खण्डित एव सः ॥ २१ ॥ उत्सवो विविधश्चासीत्सा
धुवादजयध्वनिः ॥ बहुदानं सुगानञ्च नर्त्तनं विविधन्तथा ॥ २२ ॥ पञ्चमे दिवसे प्राप्ते सर्वे देवा मुदान्विताः ॥ विज्ञप्तिञ्चक्रिरे शैलं यात्रार्थमतिप्रेमतः ॥ २३ ॥
तदाकर्ण्य गिरीशश्चोवाच देवान् कृताञ्जलिः ॥ कियद्दिनानि तिष्ठन्तु कृपाङ्कुर्वन्तु मां सुराः ॥ २४ ॥ इत्युक्त्वा स्नेहतस्तांश्च प्रभुं विष्णुञ्च मां
पराच ॥ वासयामास दिवसान् बहून्नित्यं समादरात् ॥ २५ ॥ इत्थ व्यतीयुर्दिवसा बहवो वसतां च तत्र ॥ सप्तर्षीन्प्रेषयामासुर्गिरीशान्ते ततस्सुराः
॥ २६ ॥ ते तं सम्बोधयामासुर्मेनाञ्च समयोचितम् ॥ शिवतत्त्वं परं प्रोचुः प्रशंसन्विविधन्मुदा ॥ २७ ॥ अंगीकृतं परेशेन तत्तदोपमतो मुने ॥

यात्रार्थमगमच्छंभुश्शैलेशं सामरादिकः ॥ २८ ॥ यात्राङ्कुर्वति देवेशे स्वशैलं सामरे शिवे ॥ उच्चै रुरोद सा मेना तमुवाच कृपानिधिम् ॥ २९॥ ॥ मेनोवाच ॥ कृपानिधे कृपाङ्कृत्वा शिवां संपालयिष्यसि ॥ सहस्रदोषं पार्वत्या आशुतोषः क्षमिष्यसि ॥ ३०॥ त्वत्पादाम्बुजभक्ता च मद्वत्सा जन्मजन्मनि ॥ स्वप्ने ज्ञाने स्मृतिर्नास्ति महादेवं प्रभुं विना ॥ ३१ ॥ त्वद्भक्तिश्रुतिमात्रेण हर्षाश्रुपुलकान्विता ॥ त्वन्निन्दया भवेन्मौना मृत्युं जय मृता इव ॥ ३२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा मेनका तस्मै समर्प्य स्वसुतान्तदा ॥ अत्युच्चै रोदनङ्कृत्वा मूर्च्छामाप नयोः पुरः ॥ ३३॥ अथ मेनाम्बोधयित्वा तामामन्त्र्य गिरिस्तथा ॥ चकार यात्रान्देवैश्च महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ३४ ॥ अथ ते निर्जरास्सर्वे प्रभुणा स्वगणैस्सह यात्रां प्रचक्रिरे तूष्णीं गिरिम्प्रति शिवं दधुः ॥ ३५ ॥ हिमाचलपुरीबाह्योपवने हर्षितास्सुराः ॥ सेश्वरास्सोत्सवास्तस्थुः पर्यैषंत शिवागमम् ॥ ३६ ॥ इत्युक्ता शिवसद्यात्रा देवैस्सह मुनीश्वर ॥ आकर्णय शिवायात्रां विरहोत्सवसंयुताम् ॥३७ ॥इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायान्तृतीये पार्वतीखण्डे शिवयात्रावर्णनं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ सप्तर्षयस्ते च प्रोचुर्हिमगिरीश्वरम् ॥कारय स्वात्मजादेव्या यात्रामद्योचितां गिरे ॥ १ ॥ इति श्रुत्वा गिरीशो हि बुद्ध्वा तद्विरहम्परम ॥ विषण्णोऽभून्महाप्रेम्णा कियत्कालं मुनीश्वर ॥ २ ॥ कियत्कालेन सम्प्राप्य चेतनां शैलराट् ततः ॥ तथास्त्विति गिरामुक्त्वा मेनां सन्देशमब्रवीत् ॥ ३ ॥ शैलसंदेशमाकर्ण्य हर्षशोकवशा मुने ॥ मेना संयापयामास कर्तुमासीत्समुद्यता ॥ ४ ॥ श्रुतिस्वकुलजाचारं चचार विधिवन्मुने ॥ उत्सवं विविधन्तत्र सा मेना क्षितिभृत्प्रिया ॥ ५ ॥ गिरिजाम्भूषयामास नानारत्नांशुकैर्वरैः ॥ द्वादशाभरणैश्चैव शृंगारैर्नृपसम्मितैः ॥ ६ ॥ मेना मनोगतिम्बुद्ध्वा साध्व्येका द्विजकामिनी ॥ गिरिजां शिक्षयामास पातिव्रत्यव्रतम्परम् ॥ ७ ॥ ॥ द्विजपत्न्युवाच ॥ गिरिजे शृणु सुप्रीत्या मद्वचो धर्मवर्द्धनम् ॥ इहामुत्रानन्दकरं शृण्वतां च सुखप्रदम् ॥ ८ ॥ धन्या पतिव्रता नारी नान्या पूज्या विशेषतः ॥ पावनी सर्वलोकानां सर्वपापौघनाशिनी ॥ ९ ॥ सेवते या पतिम्प्रेम्णा परमेश्वरवच्छिवे ॥ इह भुक्त्वाखिलान्भोगानन्ते पत्या शिवां गतिम् ॥ १० ॥ पतिव्रता च सावित्री लोपामुद्रा ह्यरुन्धती ॥ शाण्डिल्या शतरूपानुसूया लक्ष्मीस्स्वधा सती ॥ ११ ॥ संज्ञा च सुमतिः श्रद्धा मेना स्वाहा तथैव च ॥ अन्या बह्व्योऽपि साध्व्यो हि नोक्ता विस्तारजाद्भयात् ॥ १२ ॥ पातिव्रत्यवृषेणैव ता गतास्सर्वपूज्यताम् ॥ ब्रह्मविष्णुहरैश्चापि मान्या जाता मुनीश्वरैः ॥ १३ ॥ सेव्यस्त्वया पतिस्तस्मात्सर्वदा शङ्करः प्रभुः ॥ दीनानुग्रहकर्ता च सर्वसेव्यस्सतां गतिः ॥ १४ ॥ महान्पतिव्रताधर्म्मश्श्रुतिस्मृतिषु नोदितः ॥ यथैष वर्ण्यते श्रेष्ठो न तथान्योऽस्ति निश्चितम् ॥ १५ ॥ भुंज्या

भुक्ते प्रिये पत्यौ पातिव्रत्यपरायणा ॥ तिष्ठेत्तस्मिञ्छिवे नारी सर्वथा सति तिष्ठति ॥१६॥ स्वप्यात्स्वपति सा नित्यं बुध्येतु प्रथमं सुधीः॥ सर्वदा तद्धितं कुर्यादकैतवगतिः प्रिया ॥ १७ ॥ अनलंकृतमात्मानन्दर्शयेन्न क्वचिच्छिवे ॥ कार्यार्थम्प्रोषिते तस्मिन्भवेन्मण्डनवर्जिता ॥ १८ ॥ पत्यु नाम न गृह्णीयात् कदाचन पतिव्रता ॥ आकुष्टापि न चाक्रोशेत्प्रसीदेत्ताडितापि च ॥ हन्यतामिति च ब्रूयात्स्वामिन्निति कृपाङ्कुरु ॥ १९ ॥आहूता गृहकार्याणि त्यक्त्वा गच्छेंत्तदन्तिकम् ॥ सत्वरं साञ्जलिः प्रीत्या सुप्रणम्य वदेदिति ॥ २० ॥ किमर्थं व्याहृता नाथ स प्रसादो विधीयताम् ॥ तदादिष्टा चरेत्कर्म सुप्रसन्नेन चेतसा ॥ २१ ॥ चिरन्तिष्ठेन्न च द्वारे गच्छेन्नैव परालये ॥ आदाय तत्त्वं यत्किंचित्कस्मै चिन्नार्पयेत्क्वचित् ॥ २२ ॥ पूजोपकरणं सर्वमनुक्ता साधयेत्स्वयम् ॥ प्रतीक्षमाणावसरं यथाकालोचितं हितम् ॥ २३ ॥ न गच्छेत्तीर्थयात्रां वै पत्याज्ञां न विना क्वचित्॥ दूरतो वर्जयेत्सा हि समाजोत्सवदर्शनम् ॥ २४ ॥ तीर्थार्थिनी तु या नारी पतिपादोदकं पिबेत् ॥ तस्मिन्सर्वाणि तीर्थानि क्षेत्राणि च न संशयः ॥ ॥२५॥ भुंज्यात्सा भर्तुरुच्छिष्टमिष्टमन्नादिकं च यत् ॥ महाप्रसाद इत्युक्त्वा पतिदत्तम्पतिव्रता ॥२६॥ अविभज्य न चाश्नीयाद्देवपित्रतिथिष्वपि ॥ परिचारकवर्गेषु गोषु भिक्षुकुलेषु च ॥ २७ ॥ संयतोपस्करा दक्षा हृष्टा व्ययपराङ्मुखी ॥ भवेत्सा सर्वदा देवी पतिव्रतपरायणा ॥ २८ ॥ कुर्या त्पत्यनुज्ञाता नोपवासव्रतादिकम् ॥ अन्यथा तत्फलं नास्ति परत्र नरकं व्रजेत् ॥ २९ ॥ सुखपूर्वं सुखासीनं रममाणं यदृच्छया ॥ आन्तरेष्वपि कार्येषु पतिं नोत्थापयेत्क्वचित् ॥ ३० ॥ क्लीबं वा दुरवस्थं वा व्याधितं वृद्धमेव च ॥ सुखितं दुःखितं वापि पतिमेकं न लंघयेत् ॥ ३१ ॥ स्त्री धर्मिणी त्रिरात्रं च स्वमुखं नैव दर्शयेत् ॥ स्ववाक्यं श्रावयेन्नापि यावत्स्नानान्न शुध्यति ॥ ३२ ॥ सुस्नाता भर्तृवदनमीक्षेतान्यस्य न क्वचित् ॥ अथवा मनसि ध्यात्वा पतिम्भानुम्विलोकयेत् ॥ ३३ ॥ हरिद्राकुंकुमं चैव सिन्दूरं कज्जलादिकम् ॥ कूर्पासकञ्च ताम्बूलं मांगल्याभरणादिकम् ॥ ॥ ३४ ॥ केशसंस्कारकबरीकरकर्णादिभूषणम् ॥ भर्तुरायुष्यमिच्छन्ती दूरयेन्न पतिव्रता ॥ ३५ ॥ न रजक्या न बन्धक्या तथा श्रवणया न च ॥ न च दुर्भगया क्वापि सखित्वं कारयेत्क्वचित् ॥३६॥ पतिविद्वेषिणीं नारीं न सा संभाषयेत्क्वचित्॥ नैकाकिनी क्वचित्तिष्ठेन्नग्ना स्नायान्न च क्वचित्॥ ॥ ३७ ॥नोलूखले न मुसले न वर्द्धन्यां दृषद्यपि ॥ न यंत्रके न देहल्यां सती च प्रवसेत्क्वचित् ॥३८॥ विना व्यवायसमयं प्रागल्भ्यं नाचरेत्क्वचि त् ॥ यत्र यत्र रुचिर्भर्तुस्तत्र प्रेमवती भवेत् ॥ ३९ ॥ हृष्टा हृष्टे विषण्णा स्याद्विषण्णास्ये प्रिये प्रिया॥पतिव्रता भवेद्देवी सदा पतिहितैषिणी॥४०॥ एकरूपा भवेत्पुण्या संपत्सु च विपत्सु च ॥ विकृतिं स्वात्मनः क्वापि न कुर्याद्धैर्य्यधारिणी ॥ ४१ ॥ सर्पिर्लवणतैलादिक्षयेऽपि च पतिव्रता ॥ पतिं

नास्तीति न ब्रूयादायासेषु न योजयेत् ॥ ४२ ॥ विधेर्विष्णोर्हराद्वापि पतिरेकोऽधिको मतः ॥ पतिव्रताया देवेशि स्वपतिश्शिव एव च ॥४३॥ व्रतो
पवासनियमं पतिमुल्लंघ्य या चरेत् ॥ आयुष्यं हरते भर्तुर्मृता निरयमृच्छति ॥४४॥ उक्ता प्रत्युत्तरन्दद्याद्या नारी क्रोधतत्परा ॥ सरमा जायते ग्रामे
शृगाली निर्जने वने ॥४५॥ उच्चासनं न सेवेत न व्रजेद्दुष्टसन्निधौ ॥ न च कातरवाक्यानि वदेन्नारी पतिं क्वचित् ॥४६॥ अपवादं न च ब्रूयात्कलहं
दूरतस्त्यजेत् ॥ गुरूणां सन्निधौ क्वापि नोच्चैर्ब्रूयान्न वै हसेत् ॥४७॥ बाह्यादायान्तमालोक्य त्वरितान्नजलाशनैः ॥ ताम्बूलैर्वसनैश्चापि पादसंवाहना
दिभिः ॥ ४८ ॥ तथैव चाटुवचनैः खेदसन्नोदनैः परैः ॥ या प्रियं प्रीणयेत्प्रीता त्रिलोकी प्रीणिता तया ॥४९ ॥ मितन्ददाति जनको मितं भ्राता
मितं सुतः ॥ अमितस्य हि दातारं भर्तारं पूजयेत्सदा ॥५०॥ भर्ता देवो गुरुर्भर्ता धर्मतीर्थव्रतानि च ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं समर्चयेत् ॥
॥ ५१ ॥ या भर्तारम्परित्यज्य रहश्चरति दुर्मतिः ॥ उलूकी जायते क्रूरा वृक्षकोटरशायिनी ॥ ५२ ॥ ताडिता ताडितुं चेच्छेत्सा व्याघ्री वृषदं
शिका ॥ कटाक्षयति यान्यं वै केकराक्षी तु सा भवेत् ॥ ५३ ॥ या भर्तारम्परित्यज्य मिष्टमश्नाति केवलम् ॥ ग्रामे वा सूकरी भूयाद्वल्गुर्वापि
स्वविड्भुजा ॥ ५४ ॥ या तुंकृत्य प्रियम्ब्रूयान्मूका सा जायते खलु ॥ या सपत्नीं सदेर्ष्येत दुर्भगा सा पुनः पुनः ॥ ५५ ॥ दृष्टिं विलुप्य भर्तुर्या कञ्चि
दन्यं समीक्षते ॥ काणा च विमुखी चापि कुरूपापि च जायते ॥५६॥ जीवहीनो यथा देहः क्षणादशुचितां व्रजेत ॥ भर्तृहीना तथा योषित्सुस्ना
ताप्यशुचिस्सदा ॥ ५७ ॥ सा धन्या जननी लोके स धन्यो जनकः पिता ॥ धन्यस्स च पतिर्यस्य गृहे देवी पतिव्रता ॥ ५८॥ पितृवंश्या मातृ
वंश्याः पतिवंश्यास्त्रयस्त्रयः ॥ पतिव्रतायाः पुण्येन स्वर्गे सौख्यानि भुंजते ॥ ५९ ॥ शीलभङ्गेन दुर्वृत्ताः पातयन्ति कुलत्रयम् ॥ पितुर्मातुस्तथा
पत्युरिहामुत्रापि दुःखिता ॥ ६० ॥ पतिव्रतायाश्चरणो यत्र यत्र स्पृशेद्भुवम् ॥ तत्र तत्र भवेत्सा हि पापहन्त्री सुपावनी ॥ ६१ ॥ विभुः पतिव्रता
स्पर्शं कुरुते भानुमानपि ॥ सोमो गन्धवहश्चापि स्वपावित्र्याय नान्यथा ॥ ६२ ॥ आपः पतिव्रतास्पर्शमभिलष्यन्ति सर्वदा ॥ अद्य जाड्यवि
नाशो नो जातस्त्वद्यान्यपावनाः ॥ ६३ ॥ भार्या मूलं गृहस्थस्य भार्या मूलं सुखस्य च ॥ भार्या धर्मफलावाप्त्यै भार्या सन्तानवृद्धये ॥ ६४ ॥
गृहे गृहे न किं नार्य्यो रूपलावण्यगर्विताः ॥ परं विश्वेशभक्त्यैव लभ्यते स्त्री पतिव्रता ॥ ६५ ॥ परलोकस्त्वयं लोको जीयते भार्यया द्वयम् ॥ देव
पित्रतिथीज्यादि नाभार्यः कर्म चार्हति ॥ ६६ ॥ गृहस्थस्स हि विज्ञेयो यस्य गेहे पतिव्रता ॥ ग्रस्यतेऽन्यान्प्रतिदिनं राक्षस्या जरया यथा ॥६७॥
यथा गंगावगाहेन शरीरं पावनं भवेत् ॥ तथा पतिव्रतां दृष्ट्वा सकलम्पावनं भवेत् ॥६८॥ न गङ्गया तया भेदो या नारी पतिदेवता ॥ उमाशिवसमौ

साक्षात्तस्मात्तौ पूजयेद्गुरः ॥ ६९ ॥ तारः पतिश्श्रुतिर्नारी क्षमा सा स स्वयन्तपः ॥ फलम्पतिः सत्क्रिया सा धन्यौ तौ दम्पती शिवे ॥ ७० ॥ एवम्पतिव्रताधर्मो वर्णितस्ते गिरीन्द्रजे ॥ तद्भेदाञ्छृणु सुप्रीत्या सावधानतयाऽद्य मे ॥ ७१ ॥ चतुर्विधास्ताः कथिता नार्यो देवि पतिव्रताः ॥ उत्तमादिविभेदेन स्मरतां पापहारिकाः ॥ ७२ ॥ उत्तमा मध्यमा चैव निकृष्टातिनिकृष्टिका ॥ ब्रुवे तासां लक्षणानि सावधानतया शृणु ॥ ७३ ॥ स्वप्नेऽपि यन्मनो नित्यं स्वपतिं पश्यति ध्रुवम् ॥ नान्यम्परपतिं भद्रे उत्तमा सा प्रकीर्तिता ॥ ७४ ॥ या पितृभ्रातृसुतवत् परम्पश्यति सद्धिया ॥ मध्यमा सा हि कथिता शैलजे वै पतिव्रता ॥ ७५ ॥ बुद्ध्वा स्वधर्मं मनसा व्यभिचारं करोति न ॥ निकृष्टा कथिता सा हि सुचरित्रा च पार्वति ॥ ७६ ॥ पत्युः कुलस्य च भयाद्व्यभिचारं करोति न ॥ पतिव्रताऽधमा सा हि कथिता पूर्वसूरिभिः ॥ ७७ ॥ चतुर्विधा अपि शिवे पापहन्त्र्यः पतिव्रताः ॥ पावनास्सर्वलोकानामिहामुत्रापि हर्षिताः ॥ ७८ ॥ पातिव्रत्यप्रभावेणात्रिस्त्रिया त्रिसुरार्थनात् ॥ जीवितो विप्र एको हि मृतो वाराहशापतः ॥७९॥ एवं ज्ञात्वा शिवे नित्यं कर्तव्यम्पतिसेवनम्॥त्वया शैलात्मजे प्रीत्या सर्वकामप्रदं सदा॥८०॥जगदम्बा महेशी त्वं शिवस्साक्षात्पतिस्तव ॥ तव स्मरणतो नार्यो भवन्ति हि पतिव्रताः ॥ ८१ ॥ त्वदग्रे कथनेनानेन किं देवि प्रयोजनम् ॥ तथापि कथितं मेऽद्य जगदाचारतश्शिवे ॥ ८२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा विररामासौ द्विजस्त्री सुप्रणम्य ताम् ॥ शिवाम्मुदमतिप्राप पार्वती शङ्कर प्रिया ॥ ८३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे पतिव्रताधर्मवर्णनं नाम चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथ सा ब्राह्मणी देव्यै शिक्षयित्वा व्रतञ्च तत् ॥ प्रोवाच मेनामामन्त्र्य यात्रामस्याश्च कारय ॥ १ ॥ तथास्त्विति च सम्प्रोच्य प्रेमवश्या बभूव सा ॥ धृतिन्धृत्वाहूय कालीं विश्लेषविरहाकुला ॥ २ ॥ अत्युच्चै रोदनं चक्रे संश्लिष्य च पुनः पुनः ॥ पार्वत्यपि रुरोदोच्चैरुच्चरन्ती कृपावचः ॥ ३ ॥ शैलप्रिया शिवा चापि मूर्च्छामाप शुचार्दिता ॥ मूर्च्छाम्प्रापुर्देवपत्न्यः पार्वत्या रोदनेन च ॥ ४ ॥ सर्वाश्च रुरुदुर्नार्य्यस्सर्वमासीदचेतनम् ॥ स्वयं रुरोद योगीशो गच्छन्कोऽन्यः परः प्रभुः ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नन्तरे शीघ्रमाजगाम हिमालयः ॥ स सर्वतनयस्तत्र सचिवैश्च द्विजैः परैः॥ ६ ॥ स्वयं रुरोद मोहेन वत्सां कृत्वा स्ववक्षसि ॥ क्व यासीत्यवमुच्चाय शून्यं कृत्वा मुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥ ततः पुरोहितो विप्रैरध्यात्मविद्यया सुखम् ॥ सर्वान्प्रबोधयामास कृपया ज्ञानवत्तरः ॥ ८ ॥ ननाम पार्वती भक्त्या मातरम्पितरं गुरुम् ॥ महामाया भवाचारात् रुरोदोच्चैर्मुहुर्मुहुः ॥ ९ ॥ पार्वत्या रोदनेनैव रुरुदुस्सर्वयोषितः ॥ नितरां जननी मेना यामयो भ्रातरस्तथा ॥ १० ॥ पुनः पुनः शिवामाता यामयोऽन्याश्च योषितः ॥ भ्रातरो जनकः प्रेम्णा रुरुदुर्भृशसौहृदाः ॥ ११ ॥ तदा विप्राः समागत्य बोधयामासुरादरात् ॥ लग्नं निवेदयामासुर्यात्रायाः सुख

दम्परम्॥ १२ ॥ ततो हिमालयो मेनां धृत्वा धैर्य्यं विवेकतः ॥ शिबिकामानयामास शिवारोहणहेतवे ॥१३॥ शिवामारोहयामासुस्तत्र विप्राङ्गनाश्च ताम् ॥ आशिषम्प्रददुस्सर्वाः पिता माता द्विजास्तथा ॥ १४ ॥ महाराज्ञ्युपचारांश्च ददौ मेना गिरिस्तथा ॥ नानाद्रव्यसमूहं च परेषान्दुलभं शुभम् ॥ १५ ॥ शिवा नत्वा गुरून्सर्वान् जनकं जननीन्तथा ॥ द्विजान्पुरोहितं यामीस्त्रीस्तथान्या ययौ मुने ॥ १६ ॥ हिमाचलोऽपि सपुतोऽगच्छत्स्नेहवशी बुधः ॥ प्राप्तस्तत्र प्रभुर्यत्र सामरः प्रीतिमावहन् ॥ १७ ॥ प्रीत्याभिरेभिरे सर्वे महोत्सवपुरस्सरम् ॥ प्रभुम्प्रणेमुस्ते भक्त्या प्रशंसन्तोऽविशन्पुरीम् ॥१८॥ जातिस्मरां स्मारयामि नित्यं स्मरसि चेद्धर ॥ लीलया त्वाञ्च देवेशि सदा प्राणप्रिया मम ॥१९॥ ब्रह्मोवाच॥ इत्याकर्ण्य महेशस्य स्वनाथस्याथ पार्वती ॥ शङ्करस्य प्रिया नित्यं सस्मितोवाच सा सती ॥ २०॥ पार्वत्युवाच॥सर्व स्मरामि प्राणेश मौनीभूतो भवेति च॥ प्रस्तावोचितमद्याशु कार्यं कुरु नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥ ब्रह्मोवाच॥ इत्याकर्ण्य प्रियावाक्यं सुधाधारासमम् ॥ मुमुदेऽतीव विश्वेशो लौकिकाचारतत्परः ॥२२॥ शिवः सम्भृतसम्भारो नानावस्तुमनोहरम् ॥ भोजयामास देवश्च नारायणमुखेगमान् ॥२३॥ तथान्यान्निखिलान्प्रीत्या स्वविवाहसमागतान् ॥ भोजयामास सुरसमन्नम्बहुविधम्प्रभुः ॥२४॥ ततो भुक्त्वा च ते देवा नानारत्नविभूषिताः ॥ सस्त्रीकास्सगणास्सर्वे प्रणेमुश्चन्द्रशेखरम्॥२५॥ संस्तुत्य वाग्भिरिष्टाभिः परिक्रम्य मुदान्विताः ॥ प्रशंसन्तो विवाहञ्च स्वधामानि ययुस्ततः ॥२६॥ नारायणं मुने मां च प्रणनाम शिवस्स्वयम् ॥ लौकिकाचारमाश्रित्य यथा विष्णुश्च कश्यपम् ॥ २७ ॥ मयाश्लिष्याशिषन्दत्त्वा शिवस्य पुनरग्रतः ॥ मत्वा स तं परं ब्रह्म चक्रे च स्तुतिरुत्तमा ॥ ॥ २८ ॥ तमामन्त्र्य मया विष्णुस्साञ्जलिश्शिवयोर्मुदा ॥ प्रशंसन्स्तद्विवाहञ्च जगाम स्वालयं परम्॥२९॥ शिवोऽपि स्वगिरौ तस्थौ पार्वत्या विहरन्मुदा ॥ सर्वे गणास्सुखं प्रापुरतीव स्वभजञ्छिवौ ॥ ३० ॥ इत्येवङ्कथितस्तात शिवोद्वाहस्सुमङ्गलः॥ शोकघ्नो हर्षजनक आयुष्यो धनवर्द्धनः ॥ ॥ ३१ ॥ य इमं शृणुयान्नित्यं शुचिस्तद्गतमानसः ॥ श्रावयेद्वाथ नियमाच्छिवलोकमवाप्नुयात् ॥ ३२ ॥ इदमाख्यानमाख्यातमद्भुतं मंगलायनम्॥ सर्वविघ्नप्रशमनं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ ३३ ॥ यशस्यं स्वर्ग्यमायुष्यं पुत्रपौत्रकरम्परम् ॥ सर्वकामप्रदं चेह भुक्तिदं मुक्तिदं सदा॥ ३४ ॥ अपमृत्युप्रशमनं महाशान्तिकरं शुभम् ॥ सर्वदुस्स्वप्नशमनं बुद्धिप्रज्ञादिसाधनम् ॥ ३५ ॥ शिवोत्सवेषु सर्वेषु पठितव्यम्प्रयत्नतः ॥ शुभेप्सुभिर्जनैःप्रीत्या शिवसन्तोषकारणम् ॥ ३६ ॥ पठेत्प्रतिष्ठाकाले तु देवादीनां विशेषतः ॥ शिवस्य सर्वकार्यस्य प्रारम्भे च सुप्रीतितः ॥ ३७ ॥ शृणुयाद्वा शुचिर्भूत्वा चरितं शिवयोश्शिवम् ॥ सिध्यन्ति सर्वकार्याणि सत्यं सत्यं न संशयः ॥ ३८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे ब्रह्मनारदसंवादे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां तृतीये पार्वतीखण्डे शिवकैलासगमनवर्णनं नाम पञ्चपञ्चाशतमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ समाप्तोऽयं तृतीयः पार्वतीखण्डः ॥ ३ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीगौरीशंकराभ्यां नमः ॥ अथ रुद्रसंहितांतर्गतश्चतुर्थः कुमारखण्डः प्रारभ्यते ॥ वन्दे वन्दनतुष्टमानसमतिप्रेमप्रियं प्रेमदं पूर्णं पूर्णकरं प्रपूर्णनिखिलैश्वर्यैकवासं शिवम् ॥ सत्यं सत्यमयं त्रिसत्यविभवं सत्यप्रियं सत्यदं विष्णुब्रह्मनुतं स्वकीयकृपयोपात्ताकृतिं शंकरम् ॥ १ ॥
॥ नारद उवाच ॥ विवाहयित्वा गिरिजां शंकरो लोकशंकरः ॥ गत्वा स्वपर्वतं ब्रह्मन् किमकार्षीद्धि तद्वद ॥ २ ॥ कथं हि तनयो जज्ञे शिवस्य परमात्मनः ॥ यदर्थमात्मारामोऽपि समुवाह शिवां प्रभुः ॥३॥ तारकस्य कथं ब्रह्मन् वधोऽभूद्देवशंकर ॥ एतत्सर्वमशेषेण वद कृत्वा दयां मयि॥४॥
॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य नारदस्य प्रजापतिः ॥ सुप्रसन्नमनाः स्मृत्वा शंकरं प्रत्युवाच ह ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ चरितं शृणु वक्ष्यामि शशिमौलेस्तु नारद ॥ गुहजन्मकथां दिव्यां तारकासुरसद्वधम् ॥ ६ ॥ श्रूयतां कथयाम्यद्य कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ यां श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो ध्रुवम् ॥७॥ इदमाख्यानमनघं रहस्यं परमाद्भुतम्॥पापसंतापहरणं सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ ८ ॥ सर्वमंगलदं सारं सर्व श्रुतिमनोहरम् ॥ सुखदं मोक्षबीजं च कर्ममूलनिकृंतनम् ॥ ९ ॥ कैलासमागत्य शिवां विवाह्य शोभां प्रपेदे नितरां शिवोऽपि ॥ विचारयामास च देवकृत्यं पीडां जनस्यापि च देवकृत्ये ॥ १० ॥ शिवस्स भगवान् साक्षात्कैलासमगमद्यदा ॥ सौख्यं च विविधं चक्रुर्गणास्सर्वे सुहर्षिताः ॥ ११ ॥ महोत्सवो महानासीच्छिवे कैलासमागते ॥ देवास्स्वविषयं प्राप्ता हर्षनिर्भरमानसाः ॥१२ ॥ अथ शम्भुर्महादेवो गृहीत्वा गिरिजां शिवाम् ॥जगाम निर्जनं स्थानं महादिव्यं मनोहरम् ॥ १३ ॥शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्चिताम् ॥ अद्भुतां तत्र परमां भोगवस्त्वन्वितां शुभाम् ॥ १४॥ स रेमे तत्र भगवाञ्छंभुर्गिरिजया सह ॥ सहस्रवर्षपर्य्यन्तं देवमानेन मानदः ॥ १५ ॥ दुर्गांगस्पर्शमात्रेण लीलया मूर्च्छितः शिवः ॥ मूर्च्छिता सा शिवस्पर्शाद्बुबुधे न दिवानिशम् ॥ १६ ॥ हरे भोगप्रवृत्ते तु लोकधर्मप्रवर्तिनि ॥ महान् कालो व्यतीताय तयोः क्षण इवानघ ॥१७॥ अथ सर्वे पुरस्तात एकत्रीभूय चैकदा ॥ मंत्रयांचक्रुरागत्य मेरौ शक्रपुरोगमाः ॥ १८ ॥ सुरा ऊचुः ॥ विवाहं कृतवाञ्छंभुरस्मत्कार्यार्थमीश्वरः ॥ योगीश्वरो निर्विकारो स्वात्मारामो निरंजनः ॥ १९ ॥ नोत्पन्नस्तनयस्तस्य न जानामोऽत्र कारणम् ॥ विलंबः क्रियते तेन कथं देवेश्वरेण हा ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवा नारदादेव दर्शनात् ॥ बुबुधुस्तन्मितं भोगं तयोश्च रममाणयोः ॥ २१ ॥ चिरं ज्ञात्वा तयोर्भोगं चिंतामापुस्सुराश्च ते ॥ ब्रह्माणं मां पुरस्कृत्य ययुर्नारायणांतिकम् ॥ २२ ॥ तं नत्वा कथितं सर्वं मया वृत्तांतमीप्सितम् ॥ सन्तस्थिरे सर्वदेवाश्चित्रे पुत्तलिका यथा ॥ २३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ सहस्रवर्षपर्य्यन्तं देवमानेन शंकरः ॥ रतौ रतश्च निश्चेष्टो योगी विरमते न हि ॥ २४ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ चिन्ता नास्ति

[illegible]स्सर्वं भद्रं भविष्यति ॥ शरणं व्रज देवेश शक्रस्य महाप्रभोः ॥ २५ ॥ महेशशरणापन्ना ये जना मनसा मुदा ॥ तेषां प्रजेश भक्तानां न
कुतश्चिद्भयं क्वचित् ॥ २६ ॥ शृंगारभंगस्समये भविता नाधुना विधे ॥ कालप्रयुक्तं कार्यं च सिद्धिं प्राप्नोति नान्यथा ॥२७॥ शम्भोस्संभोगभिद्
को भेदं कर्तुमिहेश्वरः ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे च स्वेच्छया हि विरंस्यति ॥ २८ ॥ स्त्रीपुंसोरतिविच्छेदमुपायेन करोति यः ॥ तस्य स्त्रीपुत्रयोर्भेदो भवे
ज्जन्मनि जन्मनि ॥ २९ ॥ भ्रष्टज्ञानो नष्टकीर्तिरलक्ष्मीको भवेदिह ॥ प्रयात्यंते कालसूत्रं वर्षलक्षं स पातकी ॥ ३० ॥ रंभायुक्तं शक्रमिमं
चकार विरतं रतौ ॥ महामुनीन्द्रो दुर्वासास्तत्स्त्रीभेदो बभूव ह ॥ ३१ ॥ पुनरन्यां स संप्राप्य विषेव्य शुभपाणिकाम् ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं च
विजहौ विरहज्वरम् ॥ ३२ ॥ घृताच्या सह संश्लिष्टं कामं वारितवान् गुरुः ॥ षण्मासाभ्यंतरे चन्द्रस्तस्य पत्नीं जहार ह ॥ ३३ ॥ पुनश्शिवं समा
राध्य कृत्वा तारामयं रणम् ॥ तारां सगर्भां संप्राप्य विजहौ विरहज्वरम् ॥ ३४ ॥ मोहिनीसहितं चन्द्रं चकार विरतं रतौ ॥ महर्षिर्गौतमस्तस्य
स्त्रीविच्छेदो बभूव ह ॥३५॥ हरिश्चन्द्रो हालिकं च वृषल्या मह संयुतम् ॥ चारयामास निश्चेष्टं निर्जने तत्फलं शृणु ॥ ३६ ॥ भ्रष्टः स्त्रीपुत्रराज्येभ्यो
विश्वामित्रेण ताडितः ॥ ततश्शिवं समाराध्य मुक्तो भूतो हि कश्मलात् ॥ ३७ ॥ अजामिलं द्विजश्रेष्ठं वृषल्या सह संयतम् ॥ न भिया वारया
मासुस्सुरास्तां चापि केचन ॥ ३८ ॥ सर्वं निषेकसाध्यं च निषेको बलवान् विधे ॥ निषेकफलदो वै स निषेकः केन वार्य्यते ॥ ३९ ॥ दिव्यं
वर्षसहस्रं च शंभोः संभोगकर्म तत् ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे च गत्वा तत्र सुरेश्वराः ॥ ४० ॥ येन वीर्यं पतेद्भूमौ तत् करिष्यथ निश्चितम् ॥ तत्र वीर्य्ये च
भविता स्कन्दनामा प्रभोस्सुतः ॥ ४१ ॥ अधुना स्वगृहं गच्छ विधे सुरगणैस्सह ॥ करोतु शंभुस्संभोगं पार्वत्या सह निर्जने ॥ ४२ ॥ ब्रह्मोवाच
इत्युक्त्वा कमलाकान्तः शीघ्रं स्वान्तःपुरं ययौ ॥ स्वालयं प्रययुर्देवा मया सह मुनीश्वर ॥ ४३ ॥ शक्तिशक्तिमतोश्चाथ विहारेणाति च क्षितिः ॥
भाराक्रान्ता चकंपे सा सशेषापि सकच्छपा ॥ ४४ ॥ कच्छपस्य हि भारेण सर्वाधारस्समीरणः ॥ स्तंभितोऽथ त्रिलोकाश्च बभूवुर्भयविह्वलाः ॥
॥ ४५ ॥ अथ सर्वे मया देवा हरेश्च शरणं ययुः ॥ सर्वं निवेदयांचक्रुस्तद्वृत्तं दीनमानसाः ॥ ४६ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव रमानाथ सर्वावनकर
प्रभो ॥ रक्ष नः शरणापन्नान् भयव्याकुलमानसान् ॥ ४७ ॥ स्तंभितस्त्रिगतप्राणो न जाने केन हेतुना ॥ व्याकुलं मुनिभिर्लेखैस्त्रैलोक्यं सचराचरम्
॥ ४८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा सकला देवा मया सह मुनीश्वर ॥ दीनास्तस्थुः पुरो विष्णोर्मौनीभूतास्सुदुःखिताः ॥४९॥ तदाकर्ण्य समादाय सुरान्
सकलान् हरिः ॥ जगाम पर्वतं शीघ्रं कैलासं शिववल्लभम् ॥ ५० ॥ तत्र गत्वा हरिर्देवैर्मया च सुरवल्लभः ॥ ययौ शिववरस्थानं शंकरं द्रष्टुकाम्य

344

या ॥ ५१ ॥ तत्र दृष्ट्वा शिवं विष्णुर्न सुविस्मितोऽभवत् ॥ तत्रस्थान् शिवगणान् पप्रच्छ विनयान्वितः॥५२॥ विष्णुरुवाच॥ हे शंकरगणाः शिवः क्व गतस्सर्वप्रभुर्गणाः ॥ निवेदयत नः प्रीत्या दुःखितानां कृपालवः ॥ ५३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सामरस्य हरेर्गणाः ॥ प्रोचुः प्रीत्या गणास्ते हि शंकरस्य रहोगतिम् ॥ ५४ ॥ ॥ शिवगणा ऊचुः ॥ हरे शृणु शिवप्रीत्या यथार्थं ब्रूमहे वयम् ॥ ब्रह्मणा निर्जरैस्सार्द्धं वृत्तान्तमखिलं च यत् ॥ ५५ ॥ सर्वेश्वरो महादेवो जगाम गिरिजालयम् ॥ सम्भोगार्थं [illegible] नानालीलाविशारदः ॥ ५६ ॥ तद्गृहाभ्यन्तरे शंभुः किं करोति महेश्वरः ॥ न जानीमो रमानाथ व्यतीयुर्बहवस्समाः ॥ ५७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वेति वचनं तेषां स विष्णुस्सामरो मया॥ विस्मितोऽति मुनिश्रेष्ठ शिवद्वारं जगाम ह ॥ ५८ ॥ तत्र गत्वा मया देवैस्सहार्तैर्[illegible] ॥ [illegible] मुने [illegible] ॥ ५९ ॥ शंभुमस्तौन्महाप्रीत्या सागरे हि [illegible] हरिः ॥ तत्र स्थितो मुनिश्रेष्ठ सर्वलोकप्रभुं [illegible] ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ किं करोषि महादेवाऽभ्यन्तरे परमेश्वर॥ तारकात्तान्सुरान्सर्वान् पाहि [illegible]॥६१॥ इत्यादि संस्तुवन् शंभुं बहुधा [illegible] मया॥ [illegible] तारकात्मुनीश्वर ॥६२॥ दुःखकोलाहलस्तत्र बभूव त्रिदिवौकसाम् ॥ [illegible]सुरार्त्तानां मुनीश्वर ॥ ६३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे रुद्रसंहितायां कुमारखंडे शिवविवाहवर्णने नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदाकर्ण्य महादेवो योगज्ञानविशारदः ॥ [illegible]कामो न तत्याज सम्भोगं पार्वतीभयात् ॥ १ ॥ आजगाम गृहात् [illegible] शिवः ॥ दैन्येन पीडितानां च शंकरो भक्तवत्सलः ॥ २ ॥ देवास्सर्वे प्रभुं दृष्ट्वा हरिणा च मया शिवम् ॥ बभूवुस्सुखिनश्चाति तदा ते भक्तवत्सलम् ॥ ३ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां सुराणां भगवान्भवः ॥ प्रत्युवाच विषण्णात्मा दुःखमानेन चेतसा ॥ ४ ॥ प्रणम्य सुमहाप्रीत्या [illegible] निर्जराः ॥ तुष्टुवुः शंकरं सर्वे मया च हरिणा मुने ॥ ५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव महादेव करुणासागर प्रभो ॥ अन्तर्यामी हि सर्वेषां त्वं जानासि शंकर ॥ ६ ॥ देवकार्यं कुरु विभो रक्ष देवान् महेश्वर ॥ जहि दैत्यान् कृपां कृत्वा तारकादीन् महाप्रभून् ॥ ७ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ हे विष्णो हे विधे देवास्सर्वेषां यो मनोगतिः ॥ यद्भावि तद्भवत्येव कोऽपि नो तन्निवारकः॥८॥ यज्जातं तज्जातमेव प्रस्तुतं शृणुताऽमराः ॥ शिवरेतस्स्खलितं वीर्यं को ग्रहीष्यति मेऽधुना ॥ ९ ॥ स गृह्णीयादिति प्रोच्य पातयामास तद्भुवि ॥ अग्निर्भूत्वा कपोतो हि प्रेरितस्सर्वनिर्जरैः ॥१०॥ अभक्षच्छाम्भवं वीर्यं चञ्च्वा तु निखिलं तदा ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्राऽऽजगाम गिरिजा मुने ॥ ११ ॥ शिवागमविलंबे च ददर्श सुरपुंगवान् ॥ ज्ञात्वा तद्वृत्तमखिलं [illegible] शिवा ॥१२॥ उवाच त्रिदशान् सर्वान् हरिप्रभृतिकांस्तदा ॥१३॥ ॥ देव्युवाच ॥

रे रे सुरगणास्सर्वे यूयं दुष्टा विशेषतः ॥ स्वार्थसंसाधका नित्यं तदर्थं परदुःखदाः ॥ १४ ॥ स्वार्थहेतोर्महेशानमाराध्य परमं प्रभुम् ॥ नष्टं चक्रु र्मद्विहारं वंध्याऽभवमहं सुराः ॥ १५ ॥ मां विरोध्य सुखं नैव केषांचिदपि निर्जराः ॥ तस्माद्दुःखं भवेद्वो हि दुष्टानां त्रिदिवौकसाम् ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा विष्णुप्रमुखान् सुरान्सर्वान् शशाप सा ॥ प्रज्वलंती प्रकोपेन शैलराजसुता शिवा ॥ १७ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ अद्यप्रभृति देवानां वंध्या भार्या भवन्त्विति ॥ देवाश्च दुःखितास्संतु निखिला मद्विरोधिनः ॥ १८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति शप्त्वाऽखिलान्देवान् विष्ण्वाद्यान्सकलेश्वरी ॥ उवाच पावकं क्रुद्धा भक्षकं शिवरेतसः ॥ १९ ॥ पार्वत्युवाच ॥ सर्वभक्षी भव शुचे पीडितात्मेति नित्यशः ॥ शिवतत्त्वं न जानासि मूर्खोऽसि सुरकार्यकृत् ॥२०॥ रे रे शठ महादुष्ट दुष्टानां दुष्टबोधवान् ॥ अभक्षश्शिववीर्यं यन्नाकार्षीदुचितं हितम् ॥ २१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति शप्त्वा शिवा वह्निं सहेशेन नगात्मजा ॥ जगाम स्वालयं शीघ्रमसंतुष्टा ततो मुने ॥ २२ ॥ गत्वा शिवा शिवं सम्यक् बोधयामास यत्नतः ॥ अजीजनत्परंपुत्रं गणेशाख्यं मुनीश्वर ॥ २३ ॥ तद्वृत्तांतमशेषं च वर्णयिष्ये मुनेऽग्रतः ॥ इदानीं शृणु सुप्रीत्या गुहोत्पत्तिं वदाम्यहम् ॥ २४ ॥ पावकार्दितमन्नादि भुंजते निर्जराः खलु ॥ वेदवाण्येति सर्वे ते सगर्भा अभवन्सुराः ॥ २५ ॥ ततोऽसहंतस्तद्वीर्यं पीडिता ह्यभवन् सुराः ॥ विष्ण्वाद्या निखिलाश्चाति शिवाऽऽज्ञानष्टबुद्धयः ॥ २६ ॥ अथ विष्णुप्रभृतिकास्सर्वे देवा विमोहिताः ॥ दह्यमाना ययुः शीघ्रं शरणं पार्वतीपतेः ॥ ॥ २७ ॥ शिवालयस्य ते द्वारि गत्वा सर्वे विनम्रकाः ॥ तुष्टुवुस्सशिवं शंभुं प्रीत्या सांजलयस्सुराः ॥ २८ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव महादेव गिरिजेश महाप्रभो ॥ किं जातमधुना नाथ तव माया दुरत्यया ॥ २९ ॥ सगर्भाश्च वयं जाता दह्यमानाश्च रेतसा ॥ तव शंभो कुरु कृपां निवारय दशामिमाम् ॥ ३० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्याऽमरनुतिं परमेशश्शिवापतिः ॥ आजगाम द्रुतं द्वारि यत्र देवाः स्थिता मुने ॥ ३१ ॥ आगतं शंकरं द्वारि सर्वे देवाश्च साच्युताः ॥ प्रणम्य तुष्टुवुः प्रीत्या नतका भक्तवत्सलम् ॥ ३२ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ शंभो शिव महेशान त्वां नतास्स्म विशेषतः ॥ रक्ष नश्शरणापन्नान् दह्यमानांश्च रेतसा ॥ ३३ ॥ इदं दुःखं हरं हर भवामो हि मृता ध्रुवम् ॥ त्वां विना कस्समर्थोऽद्य देवदुःखनिवारणे ॥ ३४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति दीनतरं वाक्यमाकर्ण्य सुरराट् प्रभुः ॥ प्रत्युवाच विहस्याऽथ स सुराः भक्तवत्सलः ॥ ३५ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ हे हरे हे विधे देवास्सर्वे शृणुत मद्वचः ॥ भविष्यति सुखं वोऽद्य सावधाना भवन्तु हि ॥ ३६ ॥

१ [illegible] । [illegible] ।

३५३

एतद्व्रतं मदीयं हुतमेवाऽखिलास्सुराः ॥ सुखिनस्त्वद्विशेषेण शासनान्मम सुप्रभो ॥ ३७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याज्ञां शिरसाऽधाय विष्ण्वाद्यास्स
कलास्सुराः ॥ अकार्षुर्वमनं शीघ्रं स्मरंतश्शिवमव्ययम् ॥ ३८ ॥ तच्छंभुरेतस्स्वर्णाभं पर्वताकारमद्भुतम् ॥ अभवत्पतितं भूमौ स्पृशद् द्यावेव सुप्रभम
॥ ३९ ॥ अभवन्सुखिनस्सर्वे सुराःसर्वेऽच्युतादयः ॥ अस्तुवन् परमेशानं शंकरं भक्तवत्सलम् ॥ ४० ॥ पावकस्त्वभवन्नैव सुखी तव मुनीश्वर ॥
तस्याज्ञां परमोऽदात् शंकरः परमेश्वरः ॥ ४१ ॥ ततस्सवह्निर्विकलस्सांजलिर्नतको मुने ॥ अस्तौच्छिवं सुखी नात्मा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥
॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ देवदेव महेशान मूढोऽहं तव सेवकः ॥ क्षमस्व मेऽपराधं हि मम दाहं निवारय ॥ ४३ ॥ त्वं दीनवत्सलस्स्वामिन्शंकर
परमेश्वरः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा पावको दीनवत्सलम् ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य शुचेर्वाणीं स शंभुः परमेश्वरः ॥ प्रत्युवाच प्र
सन्नात्मा पावकं दीनवत्सलः ॥ ४५ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ कृतं त्वनुचितं कर्म मद्रेतो भक्षितं हि यत् ॥ अतो निवृत्तस्ते दाहः पापाधिक्यान्म
दाज्ञया ॥ ४६ ॥ इदानीं त्वं सुखी नाम शुचे मच्छरणागतः ॥ अतः प्रसन्नो जातोऽहं सर्वं दुःखं विनश्यति ॥ ४७ ॥ कस्यांश्चित्सुस्त्रियो योनौ
मद्रेतस्त्यज यत्नतः ॥ भविष्यसि सुखी त्वं हि निर्दाहात्मा विशेषतः ॥ ४८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शंभुवाक्यं निशम्येति प्रत्युवाच शनैः शुचिः ॥
सांजलिर्नतकः प्रीत्या शंकरं भक्तशंकरम् ॥ ४९ ॥ दुरासदमिदं तेजस्तव नाथ महेश्वर ॥ काचिन्नास्ति विना शक्त्या धर्तुं योनौ जगत्त्रये ॥ ५० ॥ इत्थं
यदाऽब्रवीद्वह्निस्तदा त्वं मुनिसत्तम ॥ शंकरप्रेरितः प्रात्थ ह्रदाग्निमुपकारकः ॥ ५१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ शृणु मद्वचनं वह्ने तव दाहहरं शुभम् ॥
परमानंददं रम्यं सर्वकष्टनिवारकम् ॥ ५२ ॥ कृत्वोपायमिमं वह्ने सुखी भव विदाहकः ॥ शिवेच्छया मयासम्यगुक्तं तातेदमादरात् ॥ ५३ ॥ तपोमासस्नान
कर्त्र्यस्स्त्रियो यास्स्युः प्रगे शुचे ॥ तद्देहेषु स्थापय त्वं शिवरेतस्त्विदं महत् ॥ ५४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तस्मिन्नवसरे तत्राऽगतास्सप्तमुनिस्त्रियः ॥ तपोमासि
स्नानकामाः प्रातस्सन्नियमा मुने ॥ ५५ ॥ स्नानं कृत्वा स्त्रियस्ता हि महाशीतार्दिताश्च षट् ॥ गंतुकामा मुने याता वह्निज्वालासमीपतः ॥ ५६ ॥
विमोहिताश्च ता दृष्ट्वारुन्धती गिरिशाज्ञया ॥ निषिषेध विशेषेण सुचरित्रा सुबोधिनी ॥ ५७ ॥ ताः षड् मुनिस्त्रियो मोहाद्धठात्तत्र गता मुने ॥
स्वशीतविनिवृत्त्यर्थं मोहिताः शिवमायया ॥ ५८ ॥ तद्रेतः कणिकास्सद्यस्तद्देहान् विविशुर्मुने ॥ रोमद्वाराऽखिला वह्निरभूद्दाहविवर्जितः ॥ ५९ ॥
अंतर्धाय द्रुतं वह्निर्ज्वालारूपो जगाम ह ॥ सुखी स्वलोकं मनसा स्मरंस्त्वां शंकरं च तम् ॥ ६० ॥ सगर्भास्ताः स्त्रियस्साघोऽभवन् दाहप्रपीडिताः ॥

[illegible]

परस्परम् ॥ ६२ ॥ अथ ताः षट् स्त्रियस्सर्वा दृष्ट्वा स्वव्यभिचारकम् ॥ महादुःखान्वितास्ताताऽभवन्नाकुलमानसाः ॥६३॥ तत्यजुश्शिवरेतस्तद्गर्भरूपं मुनिस्त्रियः ॥ता हिमाचलपृष्ठेऽथाऽभवन् दाहविवर्जिताः॥६४॥असहन्शिवरेतस्तद्धिमाद्रिः कंपमुद्वहन्॥गंगायां प्राक्षिपत्तूर्णमसह्यं दाहपीडितः॥ ॥ ६५ ॥ गंगयाऽपि च तद्वीर्यं दुस्सहं परमात्मनः ॥ निःक्षिप्तं हि शरस्तंबे तरंगैः स्वैर्मुनीश्वर ॥ ६६ ॥ पतितं तत्र तद्रेतो द्रुतं बालो बभूव ह ॥ सुन्दरस्सुभगः श्रीमांस्तेजस्वी प्रीतिवर्द्धनः॥६७॥ मार्गमासे सितपक्षे तिथौ षष्ठ्यां मुनीश्वर ॥ प्रादुर्भावोऽभवत्तस्य शिवपुत्रस्य भूतले ॥ ६८ ॥ तस्मिन्नवसरे ब्रह्मन्नकस्माद्धिमशैलजा ॥ अभूतां सुखिनौ तत्र स्वगिरौ गिरिशोऽपि च॥६९॥शिवाकुचाभ्यां सुस्राव पय आनन्दसंभवम् ॥ तत्र गत्वा च सर्वेषां सुखमासीन्मुनेऽधिकम्॥७०॥मंगलं चाऽभवत्तात त्रिलोक्यां सुखदं सताम् ॥ खलानामभवद्विघ्नो दैत्यानां च विशेषतः॥७१ ॥अकस्मादभवद्व्योम्नि परमो दुंदुभिध्वनिः ॥ पुष्पवृष्टिः पपाताऽऽशु बालकोपरि नारद ॥७२॥ विष्ण्वादीनां समस्तानां देवानां मुनिसत्तम ॥ अभूदकस्मात्परम आनन्दः परमोत्सवः॥७३॥इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कमारखंडे शिवपुत्रजननवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः॥२॥ नारद उवाच ॥ देवदेव प्रजानाथ ब्रह्मन् सृष्टिकर प्रभो ॥ ततः किमभवत्तत्र तद्वदाऽद्य कृपां कुरु ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तस्मिन्नवसरे तात विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥ प्रेरितो विधिना तत्रागच्छत्प्रीतो यदृच्छया॥२॥ स दृष्ट्वाऽलौकिकं धाम तत्सुतस्य सुतेजसः॥अभवत्पूर्णकामस्तु द्रुप्रसन्नो ननाम च ॥३॥ अकरोत्सुनुतिं तस्य सुप्रसन्नेन चेतसा ॥ विधिप्रेरितवाग्भिश्च विश्वामित्रः प्रभाववित् ॥४॥ ततस्सोऽभूत्सुतस्तत्र सुप्रसन्नो महोतिकृत् ॥ सुप्रहस्याद्भुतमहो विश्वामित्रमुवाच च ॥ ५ ॥ ॥ शिवसुत उवाच ॥ ॥ शिवेच्छया महाज्ञानिन्नकस्मात्त्वमिहागतः ॥ संस्कारं कुरु मे तात यथावद्वेदसंमितम् ॥ ६ ॥ अद्यारभ्य पुरोधास्त्वं भव मे प्रीतिमावहन् ॥ भविष्यसि सदा पूज्यस्सर्वेषां नात्र संशयः ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सुप्रसन्नो हि गाधिजः ॥ तमुवाचानुदात्तेन स्वरेण च सुविस्मितः॥८॥ ॥ विश्वामित्र उवाच॥ शृणु तात न विप्रोऽहं गाधिक्षत्रियबालकः ॥ विश्वामित्रेति विख्यातः क्षत्रियो विप्रसेवकः॥९॥इति स्वचरितं ख्यातं मया ते वरबालक ॥ कस्त्वं स्वचरितं ब्रूहि विस्मितायाखिलं हि मे ॥ १० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य तत्स्ववृत्तं जगाद ह ॥ ततश्चोवाच सुप्रीत्या गाधिजं तं महोतिकृत् ॥ ११ ॥ ॥ शिवसुत उवाच ॥ विश्वामित्र वरान्मे त्वं ब्रह्मर्षिर्नाऽत्र संशयः ॥ वसिष्ठाद्याश्च नित्यं त्वां प्रशंसिष्यंति चादरात्॥१२ अतस्त्वमाज्ञया मे हि संस्कारं

मुखादि ॥ इदं सर्वं सुगोप्यं ते कथनीयं न कुत्रचित् ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततोऽकार्षीत्स संस्कारं तस्य प्रीत्याऽखिलं यथा ॥ शिवबालस्य सर्वं वेदोक्तविधिना परम् ॥ १३ ॥ शिवबालोऽपि सुप्रीतो दिव्यज्ञानमदात्स्वरम् ॥ विश्वामित्राय मुनये महोतिकारकः प्रभुः ॥ १५ ॥ पुरोहितं चकारासौ विश्वामित्रं शुचस्सुतः ॥ तदारभ्य द्विजवरो नानालीलाविशारदः ॥ १६ ॥ इत्थं लीला कृता तेन कथिता सा मया मुने ॥ तल्लीलामपरां तात शृणु प्रीत्या वदाम्यहम् ॥ १७ ॥ तस्मिन्नवसरे तात श्वेतनामा च संप्रति ॥ तत्राऽपश्यत्सुतं दिव्यं निजं परमपावनम् ॥ १८ ॥ ततस्तं पावको गत्वा ह्यालिंग्य चुचुम्ब च ॥ पुत्रेति चोक्ता तस्मै स शस्त्रं शक्तिन्ददौ च सः ॥ १९ ॥ गुहस्तां शक्तिमादाय तच्छृंगं चारुरोह ह ॥ तं जघान तया शक्त्या शृंगो भुवि पपात सः ॥ २० ॥ दशपद्ममिता वीरा राक्षसाः पूर्वमागताः ॥ तद्वधार्थं द्रुतं नष्टा बभूवुस्तत्प्रहारतः ॥ २१ ॥ हाहाकारो महानासीत्कंपे साचला मही ॥ त्रैलोक्यं च सुरेशानस्सदेवस्तत्र चागमत् ॥ २२ ॥ दक्षिणे तस्य पार्श्वे च वज्रेण स जघान च ॥ शाखनामा ततो जातः पुमानेको महाबलः ॥ २३ ॥ पुनश्शक्रो जघानाऽऽशु वामपार्श्वे हि तं तदा ॥ वज्रेणान्यः पुमाञ्जातो विशाखाख्योऽपरो बली ॥ २४ ॥ ततस्तद्धृदयं शक्रो जघान पविना तदा ॥ परोऽभून्नैगमेयाख्यः पुमांस्तद्वन्महाबलः ॥ २५ ॥ तदा स्कंदादिचत्वारो महावीरा महाबलाः ॥ इन्द्रं हंतुं द्रुतं जग्मुस्सोऽहं तच्छरणं ययौ ॥ २६ ॥ शक्रस्स सामरगणो भयं प्राप्य गृहात्ततः ॥ ययौ स्वलोकं चकितो न भेदो ज्ञातवान्मुने ॥ २७ ॥ स बालकस्तु तत्रैव तस्थावानंदसंयुतः ॥ पूर्ववन्निर्भयस्तात नानालीलाकरः प्रभुः ॥ २८ ॥ तस्मिन्नवसरे तत्र कृत्तिकाख्याश्च षट् स्त्रियः ॥ स्नातुं समागता बालं ददृशुस्तं महाप्रभुम् ॥ २९ ॥ ग्रहीतुं तं मनश्चक्रुस्सर्वास्ताः कृत्तिकाः स्त्रियः ॥ वादो बभूव तासां तद्ग्रहणेच्छापरो मुने ॥ ३० ॥ तद्वादशमनार्थं स षण्मुखानि चकार ह ॥ पपौ दुग्धं च सर्वासां तुष्टास्ता अभवन्मुने ॥ ३१ ॥ तन्मनोगतिमाज्ञाय सर्वास्ताः कृत्तिकास्तदा ॥ तमादाय ययुर्लोकं स्वकीयं मुदिता मुने ॥ ३२ ॥ तं बालकं कुमाराख्यं स्तनं दत्वा स्तनार्थिने ॥ वर्द्धयामासुरीशस्य द्रुतं सूर्याधिकप्रभम् ॥ ३३ ॥ न चक्रुर्बालकं याश्च लोचनानामगोचरम् ॥ प्राणेभ्योऽपि प्रेमपात्रं यः पोष्टा तस्य पुत्रकः ॥ ३४ ॥ यानि यानि च वस्त्राणि त्रैलोक्ये दुर्लभानि च ॥ ददुस्तस्मै च ताः प्रेम्णा भूषणानि वराणि ॥ ३५ ॥ दिने दिने ताः पुपुषुर्बालकं तं महाप्रभुम् ॥ प्रशंसितानि स्वादूनि भोजयित्वा विशेषतः ॥ ३६ ॥ अथैकस्मिन् दिने तात स बालः कृत्तिकात्मजः ॥ गत्वा देवसभां दिव्यां सुचरित्रं चकार ह ॥ ३७ ॥ स्वमहो दर्शयामास देवेभ्यो हि महाद्भुतम् ॥ सविष्णुभ्योऽखिलेभ्यश्च महोतिकरबालकः ॥ ३८ ॥ तं दृष्ट्वा सकलास्ते वै साश्चर्यास्सर्षयस्सुराः ॥ विस्मयं प्रापुरत्यन्तं पप्रच्छुस्तं च बालकम् ॥ ३९ ॥ को भवानिति तच्छ्रुत्वा न किं

स्वालयं स जगामाऽऽशु मुतस्तस्थौ हि पूर्ववत् ॥ ४० ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखंडे
चित्स जगाद ह ॥ स्वालयं स जगामाऽऽशु मुतस्तस्थौ हि पूर्ववत् ॥ नारद उवाच ॥ देवदेव प्रजानाथ ततः किमभवद्विधे ॥ यदेदानीं कृपातस्तु शिवली
कार्तिकेयलीलावर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ देवदेव प्रजानाथ ततः किमभवद्विधे ॥ तस्मिन्प्रसुते मुने ॥ कश्चित्कालो व्यतीयाय बुबुधे न हिमाद्रिजा ॥ २ ॥
लासमन्वितम् ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कृत्तिकाभिर्गृहीते वै तस्मिन्प्रसुते मुने ॥ देवदेवेश्वर प्रभुम् ॥ ३ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ देवदेव महादेव शृणु मे वचनं शुभम् ॥
तस्मिन्नवसरे दुर्गा स्मेराननसरोरुहा ॥ उवाच स्वामिनं शंभुं देवदेवेश्वर प्रभुम् ॥ रतिभंगः कृतो देवैस्तत्र मे भवता भव ॥ ५ ॥ भूमौ
पूर्वपुण्यातिभारेण त्वं मया प्राप्त ईश्वर ॥ ४ ॥ कृपया योगिषु श्रेष्ठो [illegible] ॥ ६ ॥ कथं मत्स्वामिनो वीर्यममोघं ते महेश्वर ॥ मोघं यातं च किं
निपतितं वीर्यं नोदरे मम ते विभो ॥ कुत्र यातं च तद्देव केन [illegible] ॥ उवाच देवानाहूय मुनींश्चापि मुनीश्वर ॥ ८ ॥
किंवा शिशुर्जातश्च कुत्रचित् ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ पार्वतीवचनं श्रुत्वा प्रहस्य जगदीश्वरः ॥ कुत्र मे वीर्यं यातं केन च निह्नुतम् ॥ ९ ॥ सभयं नाप तत्क्षिप्रं स चेद्दंड न
॥ महेश्वर उवाच॥ देवाः शृणुत मद्वाक्यं पार्वतीवचनं श्रुतम् ॥ [illegible] तद्वचनं श्रुत्वा समालोच्य परस्परम् ॥ ऊचुरुस्ते क्रमेणैव त्रस्तास्तु पुरतः
चार्हति ॥ शक्तौ राजा न शास्ता यः प्रजाबाध्यश्च भक्षकः ॥ १० ॥ [illegible] ॥ मुकुन्दाद्यास्ताश्शश्वत्वद्वीर्यं येश्च निह्नुतम् ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मो
नभोः ॥ ११ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ते मिथ्यावादिनस्संतु भारते [illegible] पूजने तव ॥ १३ ॥ ॥ लोकपाला ऊचुः ॥ ॥ त्वद्वीर्यं निह्नुत
वाच ॥ त्वद्वीर्यं निह्नु येन पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ स नाऽन्वितो भवेत्तत्र [illegible] पूजने तव ॥ १३ ॥ ॥ लो [illegible] ॥ देवा ऊचुः ॥ कृत्वा प्रतिज्ञां यो मूढो नाऽऽपूरयति पूर्णनाम ॥
येन पापिना पतितश्च [illegible] ॥ भाजनं तस्य सोऽप्लुत्यं तत्तापं कर्म संततम् ॥ १५ ॥ [illegible] स्वभर्तारं परं गच्छति पूरुषम् ॥ मातृबन्धुविहीना च त्वद्वीर्यं
भाजनं तस्य पापस्य त्वद्वीर्यं येन निह्नुतम् ॥ १६ ॥ देवपत्न्य ऊचुः ॥ [illegible] ॥ कर्मणां साक्षिणश्चाह धर्मादीन् [illegible] वचः ॥ १७ ॥ श्रीशिव उवाच॥
निह्नुतं यया ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा देवदेवेश्वरो हरः ॥ [illegible] सततं सर्वकर्मणाम् ॥ युष्माकं
देवैर्न निह्नुतं केन तद्वीर्यं निह्नुतं ध्रुवम् ॥ तदमोघं भगवतो महेशस्य मम प्रभोः ॥ १८ ॥ यूयं च साक्षिणो [illegible] ॥ [illegible] परं समालोक्य क्रमेणोचुः पुरः
निह्नुतं किंवा किं ज्ञातुं वक्तुमर्हथ ॥ १९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा सभायां कंपिताश्च ते ॥ [illegible] ॥ २१ ॥ ॥ क्षितिरुवाच ॥ वीर्य
प्रभोः ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ रते तु तिष्ठतो वीर्यं पपात वसुधातले ॥ मया ज्ञातममोघं तत्क्रोधाद्धरस्य प्रकोपतः ॥ २१ ॥ ॥ वह्निरुवाच ॥ वीर्यं सोढुमशक्तोऽहं तव शंकर पर्वते ॥ कैलासे
सोढुमशक्ताहं तद्वीर्यं न्यक्षिपं पुरा ॥ अतोऽत्र दुर्वहं ब्रह्मन्नबलां क्षंतुमर्हसि ॥ २२ ॥ वह्निरुवाच ॥

न्यक्षिपं सद्यः कपोतात्मा सुदुस्सहम् ॥ २३ ॥ ॥ गिरिरुवाच ॥ वीर्यं सोढुमशक्तोऽहं तव शंकर लोकप ॥ गंगायां प्राक्षिपं सद्यो दुस्सहं परमे
श्वर ॥ २४ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ वीर्यं सोढुमशक्ताहं तव शंकर लोकप ॥ व्याकुलाऽति प्रभो नाथ न्यक्षिपं शरकानने ॥२५॥ ॥ वायुरुवाच ॥
शरेषु पतिते वीर्य सद्यो बालो बभूव ह ॥ अतीव सुन्दरश्शम्भो स्वर्नद्याः पावने तटे ॥ २६ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ रुदंतं बालकं दृष्ट्वाऽहमस्ताचले
प्रभो ॥ प्रेरितः कालचक्रेण निशायां स्थातुमक्षमः ॥ २७ ॥ ॥ चन्द्र उवाच ॥ रुदंतं बालकं प्राप्य गृहीत्वा कृत्तिकागणः ॥ जगाम स्वालयं
शंभो गच्छन्बदरिकाश्रमम् ॥ २८ ॥ ॥ जलमुवाच ॥ अमुं रुदंतमानीय स्तन्यपानेन ताः प्रभो ॥ वर्द्धयामासुरीशस्य सुतं तव रविप्रभम् ॥ २९ ॥
॥ संध्योवाच ॥ अधुना कृत्तिकानां च वनं तं पोष्य पुत्रकम् ॥ तन्नाम चक्रुस्ताः प्रेम्णा कार्तिकश्चेति कौतुकात् ॥३०॥ ॥ रात्रिरुवाच ॥ न चक्रुर्बालकं
ताश्च लोचनानामगोचरम् ॥ प्राणेभ्योऽपि प्रीतिपात्रं यः पोष्टा तस्य पुत्रक ॥ ३१ ॥ ॥ दिनमुवाच ॥ यानि यानि च वस्त्राणि भूषणानि वराणि
च ॥ प्रशंसितानि स्वादूनि भोजयामासुरेव तम् ॥ ३२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा संतुष्टः मधुसूदनः ॥ मुदं प्राप्य ददौ प्रीत्या विप्रेभ्यो
बहुदक्षिणाम् ॥ ३३ ॥ पुत्रस्य वार्तां संप्राप्य पार्वती हृष्टमानसा ॥ कोटिरत्नानि विप्रेभ्यो ददौ बहुधनानि च ॥ ३४ ॥ लक्ष्मी सरस्वती मेना
सावित्री सर्वयोषितः ॥ विष्णुस्सर्वे च देवाश्च ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धनम् ॥ ३५ ॥ प्रेरितस्स प्रभुर्देवैर्मुनिभिः पर्वतैरथ ॥ दूतान् प्रस्थापयामास स्वपुत्रो
यत्र तान् गणान् ॥ ३६ ॥ वीरभद्रं विशालाक्षं शंकुकर्णं कराक्रमम् ॥ नन्दीश्वरं महाकालं वज्रदंष्ट्रं महोन्मदम् ॥ ३७ ॥ गोकर्णास्यं दधिमुखं ज्वल
दग्निशिखोपमम् ॥ लक्षं च क्षेत्रपालानां भूतानां च त्रिलक्षकम् ॥ ३८ ॥ रुद्रांश्च भैरवांश्चैव शिवतुल्यपराक्रमान् ॥ अन्यांश्च विकृताकारानसंख्या
नपि नारद ॥ ३९ ॥ ते सर्वे शिवदूताश्च नानाशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ कृत्तिकानां च भवनं वेष्टयामासुरुद्धताः ॥ ४० ॥ दृष्ट्वा तान् कृत्तिकास्सर्वा
भयविह्वलमानसाः ॥ कार्तिकं कथयामासुर्ज्वलंतं ब्रह्मतेजसा ॥ ४१ ॥ ॥ कृत्तिका ऊचुः ॥ ॥ वत्स सैन्यान्यसंख्यानि वेष्टयामासुरालयम् ॥
किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं महाभयमुपस्थितम् ॥ ४२ ॥ ॥ कार्तिकेय उवाच ॥ ॥ भयं त्यजत कल्याण्यो भयं किं वा मयि स्थिते ॥ दुर्निवार्योऽस्मि
बालश्च मातरः केन वार्यते ॥४३॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र सैन्येन्द्रो नन्दिकेश्वरः ॥ पुरतः कार्तिकेयस्योपविष्टस्समुवाच ह ॥ ४४ ॥
नन्दीश्वर उवाच ॥ भ्रातः प्रवृत्तिं शृणु मे मातरश्च शुभावहाम् ॥ प्रेरितोऽहं महेशेन संहर्त्रा शंकरेण च ॥ ४५ ॥ कैलासे सर्वदेवाश्च ब्रह्मविष्णु
शिवादयः ॥ सभायां संस्थितास्तात महत्युत्सवमंगले ॥ ४६ ॥ तदा शिवा सभायां वै शंकरं सर्वशंकरम् ॥ संबोध्य कथयामास तवान्वेषणहेतु

कम् ॥ ४७ ॥ अपृच्छ तान्शिवो देवान् क्रमात्त्वत्प्राप्तिहेतवे ॥ प्रत्युत्तरं ददुस्ते तु प्रत्येकं च यथोचितम् ॥ ४८ ॥ त्वामत्र कृत्तिकास्थाने कथयामासुरीश्वरम् ॥ सर्वे धर्मादयो धर्माधर्मस्य कर्मसाक्षिणः ॥ ४९ ॥ प्रबभूव रहःक्रीडा पार्वतीशिवयोः पुरा ॥ दृष्टस्य च सुरैः शंभोर्वीर्यं भूमौ पपात ह ॥ ५० ॥ भूमिस्तदक्षिपद्वह्नौ वह्निश्चाद्रौ स भूधरः ॥ गंगायां सोऽक्षिपद्वेगात् तरंगैः शरकानने ॥ ५१ ॥ तत्र बालोऽभवत्त्वं हि देवकार्यकृतिः प्रभुः ॥ तत्र लब्धः कृत्तिकाभिस्त्वं भूमिं गच्छ सांप्रतम् ॥ ५२ ॥ तत्राभिषेकं शंभुस्तु करिष्यति सुरैस्सह ॥ लप्स्यसे सर्वशस्त्राणि तारकाख्यं हनिष्यसि ॥ ५३ ॥ पुत्रस्त्वं विश्वसंहर्तुस्त्वां प्रातुश्चाक्षमा इमाः ॥ नाग्निं गोप्तुं यथा शक्तश्शुष्कवृक्षस्स्वकोटरे ॥ ५४ ॥ दीप्तवांस्त्वं च विश्वेषु नासां गेहेषु शोभसे ॥ यथा पतन्महाकूपे द्विजराजो न राजते ॥ ५५ ॥ करोषि च यथाऽऽलोकं नाऽऽच्छन्नोऽस्मासु तेजसा ॥ यथा सूर्यः कलाच्छन्नो न भवेन्मानवस्य च ॥ ५६ ॥ विष्णुस्त्वं जगतां व्यापी नान्यो जातोऽसि शांभव ॥ यथा न केषां व्याप्यं च तत्सर्वं व्यापकं नभः ॥ ५७ ॥ योगीन्द्रो नानुलिप्तश्च भागी चेत्परिपोषणे ॥ नैव लिप्तो यथात्मा च कर्मयोगेषु जीविनाम् ॥ ५८ ॥ विश्वारम्भस्त्वमीशश्च नासु ते संभवेत् स्थितिः ॥ गुणानां तेजसां राशिर्यथात्मानं च योगिनः ॥ ५९ ॥ भ्रातर्ये त्वां न जानंति ते नरा हतबुद्धयः ॥ नाद्रियन्ते यथा भेकास्त्वेकवासाश्च पंकजान् ॥ ६० ॥ कार्तिकेय उवाच ॥ ॥ भ्रातस्सर्वं विजानासि ज्ञानं त्रैकालिकं च यत् ॥ ज्ञानी त्वं का प्रशंसा ते यतो मृत्युञ्जयाश्रितः ॥ ६१ ॥ कर्मणां जन्म येषां वा यासु यासु च योनिषु ॥ तासु ते निर्वृतिं भ्रातः प्राप्नुवंतीह सांप्रतम् ॥ ६२ ॥ कृत्तिका ज्ञानवत्यश्च योगिन्यः प्रकृतेः कलाः ॥ स्तन्येनासां वर्द्धितोऽहमुपकारेण संततम् ॥ ६३ ॥ आसामहं पोष्यपुत्रो मदंशा योषितस्त्विमाः ॥ तस्याश्च प्रकृतेरंशास्ततस्तत्स्वामिवीर्यजः ॥ ६४ ॥ न मद्गर्भो ह शैलेन्द्रकन्याया नन्दिकेश्वर ॥ सा च मे धर्मतो माता यथैमास्सर्वसंमताः ॥ ६५ ॥ शम्भुना प्रेषितस्त्वं च शंभोः पुत्रसमो महान् ॥ आगच्छामि त्वया सार्द्धं द्रक्ष्यामि देवताकुलम् ॥ ६६ ॥ इत्येवमुक्त्वा तं शीघ्रं संबोध्य कृत्तिकागणम् ॥ कार्तिकेयः प्रतस्थे हि सार्द्धं शंकरपार्षदैः ॥ ६७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखण्डे कार्तिकेयान्वेषणनन्दिसंवादवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र ददर्श रथमुत्तमम् ॥ अद्भुतं शोभितं शश्वद्विश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ ॥ १ ॥ शतचक्रं सुविस्तीर्णं मनोयायि मनोहरम् ॥ प्रस्थापितं च पार्वत्या वेष्टितं पार्षदैर्वरैः ॥ २ ॥ समारोहत्ततोऽनंतो हृदयेन विदूयता ॥ कार्तिकः परमज्ञानी परमेशानवीर्यजः ॥ ३ ॥ तदैव कृत्तिकाः प्राप्य मुक्तकेश्यश्शुचाऽऽतुराः ॥ उन्मत्ता इव तत्रैव वक्तुमारेभिरे वचः ॥ ४ ॥

कृत्तिका ऊचुः ॥ विहायास्मान् कृपासिन्धो गच्छसि त्वं हि निर्दयः ॥ नायं धर्मो मातृवर्गान् पालितो यत् सुतस्त्यजत् ॥ ५ ॥ स्नेहेन वर्द्धितोऽस्माभिः पुत्रोऽस्माकं च धर्मतः ॥ किं कुर्मः क्व च यास्यामो वयं किं करवाम ह ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वा कृत्तिकास्सर्वाः कृत्वा वक्षसि कार्त्तिकम् ॥ द्रुतं मूर्च्छामवापुस्तास्सुतविच्छेदकारणात् ॥ ७ ॥ ताः कुमारो बोधयित्वा अध्यात्मवचनेन वै ॥ ताभिश्च पार्षदैस्सार्द्धमारुरोह रथं मुने ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा श्रुत्वा मंगलानि बहूनि सुखदानि वै ॥ कुमारः पार्षदैस्सार्द्धं जगाम पितृमन्दिरम् ॥ ९ ॥ दक्षेण नंदियुक्तश्च मनोयायिरथेन च ॥ कुमारः प्राप कैलासं न्यग्रोधाक्षयमूलके ॥ १० ॥ तत्र तस्थौ कृत्तिकाभिः पार्षदप्रवरैः सह ॥ कुमारश्शांकरिः प्रीतो नानालीलाविशारदः ॥ ११ ॥ तदा सर्वे सुरगणा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ विष्णुना ब्रह्मणा सार्द्धं समाचख्युस्तदागमम् ॥ १२ ॥ तदा दृष्ट्वा च गांगेयं ययौ प्रमुदितश्शिवः ॥ अन्यैस्समेतो हरिणा ब्रह्मणा च सुरर्षिभिः ॥ १३ ॥ शंखाश्च बहवो नेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः ॥ उत्सवस्सुमहानासीद्देवानां तुष्टचेतसाम् ॥ १४ ॥ तदा नीभेव तं सर्वे वीरभद्रादयो गणाः ॥ कुर्वन्तः स्वन्वयुः केलिं नानातालधरस्वराः ॥ १५ ॥ स्तावकाः स्तूयमानाश्च चक्रुस्ते गुणकीर्तनम् ॥ जयशब्दं नमश्शब्दं कुर्वाणाः प्रीतमानसाः ॥ द्रष्टुं ययुस्तं शरजं शिवात्मजमनुत्तमम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ पार्वती मंगलं चक्रे राजमार्गं मनोहरम् ॥ पद्मरागादिमणिभिस्संस्कृतं परितः पुरम् ॥ १८ ॥ पतिव्रतवतीभिश्च साध्वीभिः स्त्रीभिरन्विताः ॥ लक्ष्म्यादित्रिंशदेवीश्च पुरः कृत्वा समाययौ ॥ १९ ॥ रम्भाद्यप्सरसो दिव्यास्सस्मिता वषसंयुताः ॥ संगीतनर्तनपरा बभूवुश्च शिवाज्ञया ॥ २० ॥ यं तं समीक्ष्यामासुर्गांगेयं शंकरोपमम् ॥ ददृशुस्ते महत्तेजो व्याप्तमासीज्जगत्त्रये ॥ २१ ॥ तत्तेजसा वृतं बालं तप्तचामीकरप्रभम् ॥ ववदिरे द्रुतं सर्वे कुमारं सूर्यवर्चसम् ॥ २२ ॥ दण्डवज्जहर्षुर्विनतस्कंधा नमश्शब्दरतास्तदा ॥ परिवार्योपतस्थुस्ते वामदक्षिणमागताः ॥ २३ ॥ अह विष्णुश्च शक्रश्च तथा देवादयोऽखिलाः ॥ दण्डवत्पतिता भूमौ परिवार्य्य कुमारकम् ॥ २४ ॥ एतस्मिन्नन्तरं शंभुर्गिरिजा च मुदान्विता ॥ महोत्सवं समागम्य ददर्श तनयं मुदा ॥ २५ ॥ पुत्रं निरीक्ष्य च तदा जगदेकबंधुः प्रीत्यान्वितः परमया परया भवान्या ॥ स्नेहान्वितो भुजगभोगयुतो हि साक्षात्सर्वेश्वरः परिवृतः प्रमथैः परेशः ॥ २६ ॥ अथ शक्तिधरः स्कन्दो दृष्ट्वा तौ पार्वतीशिवौ ॥ अवरुह्य रथात्तूर्णं शिरसा प्रणनाम ह ॥ २७ ॥ उपगुह्य शिवः प्रीत्या कुमारं मूर्ध्नि शंकरः ॥ जघ्रौ प्रेम्णा परेशानः प्रसन्नः स्नेहकर्तृकः ॥ २८ ॥ उपगुह्य गुहं तत्र पार्वती जातसंभ्रमा ॥ प्रस्नुतं पाययामास स्तनं स्नेहपरिप्लुता ॥ २९ ॥ तदा नीराजितो देवैस्सकलैर्सुगन्धितैः ॥ जयशब्देन महता व्याप्तमासीन्नभस्तलम् ॥ ३० ॥ ऋषयो ब्रह्मघोषेण गीतेनैव च गायकाः ॥ वाद्यैश्च बहवस्तत्रो

त्तस्तुश्च कुमारकम् ॥ ३१ ॥ स्वमंकमारोप्य तदा महेशः कुमारकं तं प्रभया समुज्ज्वलम् ॥ बभौ भवानीपतिरेव साक्षाच्छ्रियाऽन्वितः [illegible]
वपुः ॥ ३२ ॥ कुमारः स्वगणैः सार्द्धमाजगाम शिवालयम ॥ शिवाज्ञया महोत्साहैस्सह देवैर्महासुखी ॥ ३३ ॥ दंपती तौ तदा तत्रैकपद्येन [illegible]
जतुः ॥ विवंग्रमानावृषिभिर्गवृतौ सुरसत्तमैः ॥ ३४ ॥ कुमारः क्रीडयामास शिवोत्संगे [illegible] ॥ वासुकिं शिवकंठस्थं पाणिभ्यां समपीड
यत ॥ ३५ ॥ प्रहस्य भगवान् शंभुः [illegible] गिरिजां [illegible] ॥ [illegible] कृपया दृष्ट्या कृपालुर्लीलयाकुलम् ॥ ३६ ॥ मंदस्मितेन च तदा भग
वान्महेशः प्रीतो [illegible] च परमां गिरिजासमेतः ॥ प्रेम्णा स [illegible] जगदेकबंधुर्नोवाच किंचन विभुर्भुवनैकभर्ता ॥ ३७ ॥ अथ शंभुर्जगन्नाथो
हृष्टो [illegible] ॥ स्वसिंहासने [illegible] वासयामास कार्तिकम् ॥ ३८ ॥ [illegible] मंत्राभिपूतैश्च [illegible] ॥ [illegible] स्नापया
मास [illegible] ॥ ३९ ॥ [illegible] कुरांगदम् ॥ [illegible] च तस्मै चक्रं ददौ हरिः ॥ [illegible] ॥ शूलं [illegible] परशुं शक्तिं
[illegible] ॥ महास्त्रं च परमं [illegible] तस्मै ददौ शिवः ॥ [illegible] ॥ [illegible] यज्ञसूत्रं वेदांश्च वेदमातरम् ॥ कमण्डलुं च ब्रह्मास्त्रं विद्यां वैवारि
[illegible] ॥ ४२ ॥ गजेन्द्रं चैव वज्रं च ददौ तस्मै सुरेश्वरः ॥ [illegible] छत्र [illegible] ददौ [illegible] जलेश्वर ॥ ४३ ॥ मनोयायि [illegible] महा
चयम् ॥ [illegible] यमश्चैव सुधाकुंभं सुधानिधिः ॥ ४४ ॥ हुताशनो ददौ [illegible] ॥ ददौ [illegible] ॥
॥ ४५ ॥ [illegible] ददौ कुबेरश्च शूलमीशो ददौ मुदा ॥ [illegible] सर्वे देवा ददुर्मुदा ॥ ४६ ॥ कामास्त्रं कामदेवोऽपि ददौ तस्मै मुदा
न्वितः ॥ [illegible] ददौ [illegible] विद्याश्च तस्मै च [illegible] मुदा ॥ ४७ ॥ क्षीरोदोऽमूल्यरत्नानि विशिष्टं रत्नकुण्डलम् ॥ हिमालयो [illegible] भूषणान्यं
शुकानि च ॥ ४८ ॥ [illegible] पुत्रं गरुडो ददौ ॥ अरुणस्ता [illegible] चरणायुधम् ॥ ४९ ॥ पार्वती [illegible] परमै [illegible] मुत्त
मम् ॥ ददौ तस्मै महाप्रीत्या चिरंजीवित्वमेव च ॥ ५० ॥ लक्ष्मीश्च संपदं दिव्यां महाहारं मनोहरम् ॥ [illegible] विद्यां च समस्तां प्रददौ मुदा ॥
॥ ५१ ॥ अन्याश्चापि मुने देव्यो [illegible] समागताः ॥ स्वात्मवस्तु ददुस्तस्मै तथैव शिशुपालिकाः ॥ ५२ ॥ महामहोत्सवस्तत्र [illegible] मुनिस
त्तम ॥ सर्वे प्रसन्नतां याता विशेषाच्च शिवाशिवौ ॥ ५३ ॥ एतस्मिन्नंतरे काले प्रोवाच प्रहसन् मुदा ॥ मुने ब्रह्मादिकान् देवान् रुद्रो भर्गः प्रतापवान्
॥ ५४ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ हे हरे हे विधे देवास्सर्वे शृणुत [illegible] ॥ सर्वथाहं प्रसन्नोऽस्मि वरान्वृणुत [illegible] ॥ ५५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं शंभोर्मुने विष्ण्वादयस्सुराः ॥ सर्वे प्रोचुः प्रसन्नास्या देवं पशुपतिं प्रभुम् ॥ ५६ ॥ कुमारेण [illegible] तारको भविता प्रभो ॥ तदर्थमेव

संजातमिदं चास्तिमुत्तमम् ॥ ५७ ॥ तस्मादद्यैव यास्यामस्तारकं हन्तुमुद्यताः ॥ आज्ञां देहि कुमाराय स तं हंतु सुखाय नः ॥५८॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
तथेति मत्वा स विभुर्दत्तवांस्तनयं तदा ॥ देवेभ्यस्तारकं हंतु कृपया परिभावितः ॥ ५९ ॥ शिवाज्ञया सुरास्सर्वे ब्रह्मविष्णुमुखास्तदा ॥ पुरस्कृत्य गुहं
प्रयो निर्जग्मुर्मिलिता गिरेः ॥६०॥ बहिर्निस्सृत्य कैलासात्त्वष्टा शासनतो हरेः ॥ विरेच नगरं रम्यमद्भुतं निकटे गिरेः ॥६१॥ तत्र रम्ये गृहं दिव्य
मद्भुतं परमोज्ज्वलम् ॥ गुहाथ निर्ममे त्वष्टा तत्र सिंहासनं वरम् ॥६२॥ तदा हरिस्सुधीर्भक्त्या कारयामास मंगलम् ॥ कार्तिकस्याभिषेकं हि सर्वतीर्थजलै
स्सुरैः ॥६३॥ सर्वथा समलंकृत्य वासयामास संभ्रमम् ॥ कार्तिकस्य विधिं प्रीत्या कारयामास चोत्सवम् ॥६४॥ ब्रह्मांडाधिपतित्वं हि ददौ तस्मै मुदा
हरिः ॥ चकार तिलकं तस्य समानर्च सुरैस्सह ॥६५॥ प्रणम्य कार्तिकं प्रीत्या सर्वदेवर्षिभिस्सह ॥ तुष्टाव विविधस्तोत्रैः शिवरूपं सनातनम् ॥६६॥
वरसिंहासनस्थो हि शुशुभेऽतीव कार्तिकः ॥ स्वामिभावं समापन्नो ब्रह्मांडस्यासि पालकः ॥६७॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां
चतुर्थे कुमारखण्डे कुमाराभिषेकवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥५॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ तत्र स गांगेयो दर्शयामास सूतिकाम् ॥ तामेव शृणु सुप्रीत्या
नारद त्वं स्वभक्तिदाम् ॥ १ ॥ द्विज एको नारदाख्य आजगाम तदैव हि ॥ तत्राध्वरकरः श्रीमाञ्छरणार्थं गुहस्य वै ॥ २ ॥ स विप्रः प्राप्य
निकटं कार्तिकस्य प्रसन्नधीः ॥ स्वाभिप्रायं समाचख्यौ सुप्रणम्य शुभैः स्तवैः ॥ ३ ॥ विप्र उवाच ॥ ॥ शृणु स्वामिन्वचो मेऽद्य कष्टं मे विनि
वारय ॥ सर्वब्रह्मांडनाथस्त्वमतस्ते शरणं गतः ॥ ४ ॥ अजमेधाध्वरं कर्तुमारंभं कृतवानहम् ॥ सोऽजो गतो गृहान्मे हि त्रोटयित्वा स्वबंधनम्
॥५॥ न जाने स गतः कुत्रान्वेषणं तत्कृतं बहु ॥ न प्राप्तोऽतस्स बलवान् भंगो भवति मे क्रतोः ॥६॥ त्वयि नाथे सति विभो यज्ञभंगः कथं भवेत् ॥
विचार्यैवाखिलेशान कामं पूर्णं कुरुष्व मे ॥ ७ ॥ त्वां विहाय शरण्यं कं यायां शिवसुत प्रभो ॥ सर्वब्रह्मांडनाथं हि सर्वामरसुसेवितम् ॥ ८ ॥
दीनबंधुर्दयासिन्धुस्सुसेव्यो भक्तवत्सलः ॥ हरिब्रह्मादिदेवैश्च सुस्तुतः परमेश्वरः ॥ ९ ॥ पार्वतीनन्दनस्स्कन्दः परमेकः परंतपः ॥ परमात्माऽऽत्मदः
स्वामी सतां च शरणार्थिनाम् ॥ १० ॥ दीनानाथ महेश शंकरसुत त्रैलोक्यनाथ प्रभो मायाधीश समागतोऽस्मि शरणं मां पाहि विप्रप्रिय ॥
त्वं सर्वप्रभुगाननाखिलविदब्रह्मादिदेवैः स्तुतस्त्वं मायाकृतिरात्मभक्तसुखदो रक्षापरो मायिकः ॥ ११ ॥ भक्तप्राणगुणाकरस्त्रिगुणतो भिन्नोऽसि शंभु

१ [illegible]

प्रियः शम्भुः [illegible] कपालिनाथः प्रभु [illegible]

[illegible] णस्य [illegible] सुत [illegible]

[illegible] विपक्षे [illegible]

[illegible]

[illegible] कुबेर [illegible]

[illegible]

[illegible] मालिनी [illegible] [illegible] सभामन्त्री [illegible]

[illegible] ॥ २८ ॥ [illegible] समासमया [illegible]

सोऽज [illegible] ॥ [illegible] नमस्ते [illegible] ॥ [illegible] आनन्दात्मका [illegible]

कुरु मामहे [illegible] ॥ [illegible] प्रसादेन मे कुरु ॥ ३४ ॥

युद्धं देवदैत्यसमाकुलम् ॥ रुण्डमुंडांकितं सर्वं क्षणेन समपद्यत ॥ २३ ॥ भूमौ निपतितास्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ॥ निकृत्तांगा महाशस्त्रैर्निहता वीरसंमताः ॥ २४ ॥ केषांचिद्बाहवश्छिन्नाः खड्गपातैस्सुदारुणैः ॥ केषांचिदूरवश्छिन्ना वीराणां मानिनां मृधे ॥ २५ ॥ केचिन्मथितसर्वांगा गदाभिर्मुद्गरैस्तथा ॥ केचिन्निर्भिन्नहृदयाः पाशैर्भल्लैश्च पातिताः ॥२६॥ केचिद्विदारिताः पृष्ठे कुंतैरृष्टिभिरंकुशैः ॥ छिन्नान्यपि शिरांस्येव पतितानि च भूतले ॥२७॥ बहूनि च कबंधानि नृत्यमानानि तत्र वै ॥ वल्गमानानि शतशो उद्यतास्त्रकराणि च ॥ २८॥ नद्यः प्रवर्तिता स्तत्र शतशोऽसृग्वहास्तदा ॥ भूतप्रेतादयस्तत्र शतशश्च समागताः ॥ २९ ॥ गोमायवश्शिवास्तत्र भक्षयन्तः पलं बहु ॥ तथा गृध्रवटाश्श्येना वायसा मांसभक्षकाः ॥ बुभुजुः पतितानां च पलानि सुबहूनि वै ॥३०॥एतस्मिन्नंतरे तत्र तारकाख्यो महाबलः ॥ सैन्येन महता सद्यो ययौ योद्धुं सुरान् प्रति ॥ ३१ ॥ देवा दृष्ट्वा समायान्तं तारकं युद्धदुर्मदम् ॥ योद्धुकामं तदा सद्यो ययुश्शक्रादयस्तदा ॥ बभूवाथ महोन्नादस्सेनयोरुभयोरपि॥ ॥ ३२ ॥ अथाभूद्द्वंद्वयुद्धं हि सुरासुरविमर्दनम् ॥ यं दृष्ट्वा हर्षिता वीराः क्लीबाश्च भयमागताः ॥३३॥ तारको युयुधे युद्धे शक्रेण दितिजो बली॥ अग्निना सह संह्रादो जंभेनैव यमः स्वयम् ॥ ३४ ॥ महाप्रभुर्नैरृतेन पाशी सह बलेन च ॥ सुवीरो वायुना सार्द्धं पवमानेन गुह्यराट् ॥ ३५ ॥ ईशानेन समं शंभुर्युयुधे रणवित्तमः ॥ शुम्भश्शेषेण युयुधे कुंभश्चन्द्रेण दानवः ॥ ३६ ॥ कुंजरो मिहिरेणाजौ महाबलपराक्रमः ॥ युयुधे परमास्त्रैश्च नानायुद्धविशारदः ॥ ३७ ॥ एवं द्वंद्वेन युद्धेन महता च सुरासुराः ॥ संगरे युयुधुस्सर्वे बलेन कृतनिश्चयाः ॥ ३८॥ अन्योन्यं स्पर्द्धमानास्ते ऽमरा दैत्या महाबलाः ॥ तस्मिन्देवासुरे युद्धे दुर्जया अभवन्मुने ॥ ३९ ॥ तदा च तेषां सुरदानवानां बभूव युद्धं तुमुलं जयैषिणाम् ॥ सुखावहं वीरमनस्विनां वै भयावहं नैव तथेतरेषाम् ॥ ४० ॥ मही महारौद्रतरा विनष्टैस्सुरासुरैर्वै पतितैरनेकशः ॥ तस्मिन्नगम्यातिभयानका तदा जाता महासौख्यवहा मनस्विनाम् ॥ ४१ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसहितायां चतुर्थे कुमारखण्डे युद्धप्रारंभवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति ते वर्णितस्तात देवदानवसेनयोः ॥ संग्रामस्तुमुलोऽतीव तत्प्रभ्वोः शृणु नारद ॥ १ ॥ एवं युद्धेऽतितुमुले देवदानवसंक्षये ॥ तारकेणैव देवेन्द्रश्शक्त्या परमया सह ॥ २ ॥ सद्यः पपात नागाच्च धरण्यां मूर्च्छितोऽभवत् ॥ परं कश्मलमापेदे वज्रधारी सुरेश्वरः ॥ ३ ॥ तथैव लोकपास्सर्वेऽसुरैश्च बलवत्तरैः ॥ पराजिता रणे तात महारणविशारदैः ॥ ४ ॥

१ परस्थेपदमार्षम्

331

॥ १

जगर्जुरसुरास्तत्र जयिनस्सुकृतोद्यमाः ॥
अन्येऽपि निर्जरा दैत्यैर्युध्यमानाः पराजिताः ॥ असहन्तो हि तत्तेजः पलायनपरायणाः ॥ ६ ॥ आसमाद् गणैर्वीरैस्तारकं वीरमानिनम् ॥ ७ ॥ निर्जरान्
सिंहनादं प्रकुर्वन्तः कोलाहलपरायणाः ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र वीरभद्रो रुषान्वितः ॥ ८ ॥ तदा ते प्रमथास्सर्वे दैत्याश्च परमोत्सवाः ॥ युयुधुस्संयुगे
पृष्ठतः कृत्वा शिवकोपोद्भवो बली ॥ तत्सम्मुखो बभूवाथ योद्धकामो गणाग्रणीः ॥ ९ ॥ निजघ्नुस्समरेऽन्योन्यं रणे रणविशारदाः ॥ १० ॥ तारको वीरभद्रेण स
ऽन्योन्यं प्रमत्ताश्च महारणे ॥ ९ ॥ त्रिशूलैर्ऋष्टिभिः पाशैः खड्गैः परशुपट्टिशैः ॥ लब्धसंज्ञो बलात्कृत्वा वीरभद्रं जघा
त्रिशूलाहतो भृशम् ॥ पपात सहसा भूमौ क्षणं मूर्छामवाप्य सः ॥ ११ ॥ उत्थाय स द्रुतं वीरस्तारको दैत्यसत्तमः ॥ ॥ १३ ॥ सोऽपि शक्त्या वीरभद्रो जघान समरे ततः ॥
न ह ॥ १२ ॥ वीरभद्रस्तदा शीघ्रं महातेजा हि तारकम् ॥ जघान त्रिशिखेनाशु तारकं निर्निमेषं समम् ॥ नानास्त्रशस्त्रैस्समरे रणविद्याविशारदौ ॥ १५ ॥ तयो
तारको दितिजाधीशः प्रबलो बलवत्तमः ॥ १४ ॥ एवं संयुध्यमानौ तौ जघ्नतुश्चेतरेतरम् ॥ ततो भेर्यश्च मृदङ्गाश्च पटहानकगोमुखाः ॥ विनेदुर्डिण्डिमा वीरेश्व
महात्मनोस्तयोः द्वन्द्वयुद्धमभूत्तदा ॥ सर्वेषां पश्यतां तेषां तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ १६ ॥ अन्योन्यमभिसंरब्धौ तौ वृषभाविव ॥ १८ ॥ एवं दृष्ट्वा तदा युद्धं वीरभ
ण्वतां सुभयानकाः ॥ १७ ॥ युयुधातेऽतिसन्नद्धौ महागजवरीकृतौ ॥ नारद उवाच ॥ वीरभद्र महावीर गणानामग्रणीर्भवान् ॥ निवर्तस्व
द्रस्य तेन च ॥ तत्र गत्वा वीरभद्रमवोचत्स शिवप्रियः ॥ १९ ॥ अवदत्सरुषाविष्टस्त्वां तदा तु कृताञ्जलिः ॥ २१ ॥
रणादस्माद्रोचते न वधस्त्वया ॥ २० ॥ एवं निशम्य तद्वाक्यं वीरभद्रो गणाग्रणीः ॥ आनयन्ति च ये वीरास्स्वामिन
वीरभद्र उवाच ॥ मुनिवर्य महाप्राज्ञ शृणु मे परमं वचः ॥ तारकं च वधिष्यामि पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ २२ ॥ वीरभद्रो हि विज्ञेयो
रणमध्यतः ॥ ते पापिनो महाक्लीबा विनश्यन्ति गजा यथा ॥ २३ ॥ असद्गतिं प्राप्नुवन्ति तेषां च निरयो ध्रुवम् ॥ शृण्वन्तु
न वाञ्छन्ते कदाचन ॥ २४ ॥ शस्त्रास्त्रैर्भिन्नगात्रा ये रणे कुर्वन्ति निर्भयाः ॥ इहामुत्र प्रशस्यास्ते लभन्ते सुखमद्भुतम् ॥ २५ ॥ शृण्वन्तु
मम वाक्यानि देवा हरिपुरोगमाः ॥ अतारकां महीमद्य करिष्ये स्वामिवर्जितः ॥ २६ ॥ इत्युक्त्वा प्रमथैस्साध्वं वीरभद्रो हि शूलधृक् ॥
विचिन्त्य मनसा शंभुं युयुधे तारकेण हि ॥ २७ ॥ वृषारूढैरनेकैश्च त्रिशूलवरधारिभिः ॥ महावीरैस्त्रिनेत्रैश्च स रेजे रणसंगतः ॥ २८ ॥ कोलाहलं
प्रकुर्वंतो निर्भयाश्शतशो गणाः ॥ वीरभद्रं पुरस्कृत्य युयुधुर्दानवैस्सह ॥ २९ ॥ असुरास्तेऽपि युयुधुस्तारकासुरजीविनः ॥ बलोत्कटा महावीरा
मर्दयन्तो गणान् रुषा ॥ ३० ॥ पुनः पुनश्च वभूव संगरो महोत्कटो दैत्यवरैर्गणानाम् ॥ प्रहर्षमाणाः परमास्त्रकोविदास्तदा गणास्ते जयिनो

बभूवुः ॥ ३१ ॥ गणैर्जितास्ते प्रबलैरसुरा विमुखा रणे ॥ पलायनपरा जाता व्यथिता व्यग्रमानसाः ॥ ३२ ॥ एवं भ्रष्टं स्वसैन्यं तद्दृष्ट्वा तारकोऽसुरः ॥ तारको हि रुषाविष्टो हंतुं देवगणान् ययौ ॥ ३३ ॥ भुजानामयुतं कृत्वा सिंहमारुह्य वेगतः ॥ पातयामास तान्देवान् गणांश्च रणमूर्द्धनि ॥ ३४ ॥ स दृष्ट्वा तस्य तत्कर्म वीरभद्रो गणाग्रणीः ॥ चकार सुमहत्कोपं तद्वधाय महाबली ॥ ३५ ॥ स्मृत्वा शिवपदांभोजं जग्राह त्रिशिखं परम् ॥ जज्वलुस्तेजसा तस्य दिशः सर्वा नभस्तथा ॥ ३६ ॥एतस्मिन्नन्तरे स्वामी वारयामास तं रणम् ॥वीरबाहुमुखान्सद्यो महाकौतुकदर्शकः ॥३७॥ तदाज्ञया वीरभद्रो निवृत्तोऽभूद्रणात्तदा ॥ कोपं चक्रे महावीरस्तारकोऽसुरनायकः॥३८॥चकार बाणवृष्टिं च सुरोपरि तदाऽसुरः ॥ ततोऽह्वासीत्सुरान्सद्यो नानास्त्ररणकोविदः ॥ ३९ ॥ एवं कृत्वा महत्कर्म तारकोऽसुरपालकः ॥ सर्वेषामपि देवानामशक्यो बलिनां वरः ॥ ४० ॥ एवं निहन्यमानांस्तान् दृष्ट्वा देवान् भयाकुलान् ॥ कोपं कृत्वा रणायाशु संनद्धोऽभवदच्युतः ॥ ४१ ॥ चक्रं सुदर्शनं शार्ङ्गं धनुरादाय सायुधः ॥ अभ्युद्ययौ महादैत्यं रणाय भगवान् हरिः ॥ ४२ ॥ ततस्समभवद्युद्धं हरितारकयोर्महत् ॥ लोमहर्षणमत्युग्रं सर्वेषां पश्यतां मुने ॥४३॥ गदामुद्यम्य स हरिर्जघानासुरमोजसा ॥ द्विधा चकार तां दैत्यस्त्रिशिखेन महाबली ॥४४ ॥ ततस्सक्रुद्धो भगवान्देवानामभयंकरः ॥ शार्ङ्गच्युतैश्शरैर्जघानासुरनायकम् ॥४५॥ सोऽपि दैत्यो महावीरस्तारकः परवीरहा॥ चिच्छेद सकलान्बाणान्स्वशरैर्निशितैर्द्रुतम् ॥ ४६ ॥ अथ शक्त्या जघानाशु मुरारिं तारकासुरः ॥ भूमौ पपात स हरिस्तत्प्रहारेण मूर्च्छितः॥४७॥जग्राह स रुषा चक्रमुत्थितः क्षणतोऽच्युतः ॥ सिंहनादं महत्कृत्वा ज्वलज्ज्वालासमाकुलम् ॥ ४८ ॥ तेन तञ्च जघानासौ दैत्यानामधिपं हरिः ॥ तत्प्रहारेण महता व्यथितोन्यपतद्भुवि ॥ ४९ पुनश्चोत्थाय दैत्येन्द्रस्तारकोऽसुरनायकः ॥ चिच्छेद त्वरितं चक्रं स्वशक्त्यातिबलान्वितः ॥५०॥पुनस्तया महाशक्त्या जघानामरवल्लभम् ॥ अच्युतोऽपि महावीरो नन्दकेन जघान तम् ॥ ५१॥ एवमन्योन्यमसुरो विष्णुश्च बलवानुभौ ॥ युयुधाते रणे भूरि तत्राक्षतबलौ मुने ॥५२॥इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखंडे देवदैत्यसामान्ययुद्धवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥ ॥ ब्रह्मोवाच॥देवदेव गुह स्वामिञ्शांकरे पार्वतीसुत॥न शोभते रणो विष्णुतारकासुरयोर्वृथा ॥१॥ विष्णुना नहि वध्योऽसौ तारको बलवानति ॥ मयादत्तवरस्तस्मात्सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥२॥ नान्यो हंताऽस्य पापस्य त्वां विना पार्वतीसुत ॥ तस्मात्त्वया हि कर्तव्यं वचनं मे महाप्रभो ॥ ३ ॥ सन्नद्धो भव दैत्यस्य वधायाशु परंतप ॥ तद्वधार्थं समुत्पन्नः शंकरात्त्वं शिवासुत ॥ ४ ॥ रक्ष रक्ष महावीर त्रिदशान्व्यथितान्रणे ॥ न बालस्त्वं युवा नैव किंतु सर्वेश्वरः प्रभुः ॥ ५ ॥ शक्रं पश्य तथा विष्णुं व्याकुलं च

सुगान् गगात् ॥ [illegible] अहि [illegible] शुद्धि [illegible] ॥ ६ ॥ अन्न [illegible] पुन [illegible] विष्णुश्चापि महार्णवो [illegible]
पसो बलात् ॥ ७ ॥ [illegible] नसुरेण कुात्मन [illegible] ॥ इदानीं तव [illegible] कृत च तैः ॥ ८ ॥ तस्मात्त्वया निहतव्यस्तारकः
पापपूरुषः ॥ अन्यवध्यो न [illegible] ॥ [illegible] ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा मम वचः कुमारः शंकरात्मजः ॥ विजहास प्रस
न्नात्मा तथास्त्विति वचोऽब्रवीत् ॥ [illegible] ॥ विनिर्ययौ [illegible] शाकिन्य महा[illegible] ॥ [illegible] ॥ ११ ॥ पश्चात् तदासौ
[illegible]मानो रजेऽतिवेगः शिवजः कुमारः ॥ [illegible] महाप्रभां तां [illegible] ॥ ॥ १२ ॥ [illegible] समायान्तम[illegible]
[illegible]व्याकुलं षण्मुखमप्रमेयम् ॥ [illegible] कुमार एष [illegible] ॥ १३ ॥ अनेन साकं ह्यहमेकवीरो योत्स्ये च
[illegible] ॥ १४ ॥ इत्येवमुक्त्वा स तदा महाबलः कुमारमु
र्वानहमेव वीरान् ॥ [illegible] ॥ १५ ॥ ॥ तारक उवाच ॥ कुमारो
[illegible] ययौ च याऽदुम ॥ [illegible] ॥ १६ ॥ [illegible]नाभ्यां कृत कर्म विरुद्ध वेदमार्गतः ॥
[illegible] कथ कृत ॥ [illegible] ॥ बलियेन पुरा बद्धश्छलमाश्रित्य
तच्छृणुष्व मया प्रोक्तं वर्णयामि विशेषतः ॥ १७ ॥ तत्र विष्णु [illegible] ॥ [illegible] ॥ १९ ॥ मोहिर्नाहृपतोऽनेन पंक्तिभेद
पापतः ॥ १८ ॥ तेनैव यत्र [illegible] मधुकैटभौ ॥ शिरोहीनौ कृतौ [illegible] ॥ [illegible] ॥ पुनर्वैश्रवणो विप्रो हतो नीतिहिना
कृतो हि वै ॥ [illegible] वेदमार्गो विगर्हितः ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ २२ ॥ [illegible]शिरश्छिन्नमवताः
श्रुतेः ॥ २१ ॥ पापं विना स्वकाया स्त्री [illegible] ॥ [illegible] कुलधर्मतः ॥ श्रुतिमार्ग [illegible] स्वविवाहः कृता
रसाख्यके ॥ गुरुपुत्रापमानश्च कृतोऽनेन दुरात्मना ॥ २३ ॥ कृष्णो [illegible] ॥ २५ ॥ एव यत्र कृत [illegible] विमृज्य
स्तथा ॥ २४ ॥ पुनश्च वेदमार्गो हि [illegible] ॥ [illegible] वेदमार्ग[illegible] ॥ तेन पापान्यनेकानि कृतानि निजहेतुतः
दे ॥ स कथं विजयी [illegible] ॥ २६ ॥ भ्राता ज्येष्ठश्च [illegible] ॥ २८ ॥ विश्वरूपद्विजातेर्वै भागिनेयस्य यो द्विजः ॥
॥ २७ ॥ निकृता हि [illegible] ॥ [illegible] हि [illegible]

१ आत्मनपदमार्षम् ।

निकृत्तानि च शीर्षाणि तदध्वा ध्वंसितश्मश्रुतेः ॥ २९ ॥ कृत्वा बहूनि पापानि हरिश्शक्रः पुनः पुनः ॥ तेजोभिर्विहतावेव नष्टवीर्यौ विशेषतः ॥ ३० ॥ तयोर्बलेन नो यूयं संग्रामे जयमाप्स्यथ ॥ किमर्थं मूढतां प्राप्य प्राणांस्त्यक्तुमिहागताः ॥ ३१ ॥ जानन्तौ धर्ममेतौ न स्वार्थलंपटमानसौ ॥ धर्मं विनाऽमराः कृत्यं निष्फलं सकलं भवेत् ॥ ३२ ॥ महाधृष्टाविमौ मेऽद्य कृतवंतौ पुरश्शिशुम् ॥ अहं बालं वधिष्यामि तयोस्सोऽपि भविष्यति ॥ ३३ ॥ किंतु बाल इतो पापाद्दूरं प्राणपरीप्सया ॥ इत्युक्त्वोद्दिश्य च हरिं वीरभद्रमुवाच सः ॥ ३४ ॥ पुरा हतास्त्वया विप्रा दक्षयज्ञे ह्यनेकशः ॥ तत्कर्मणः फलं चाद्य दर्शयिष्यामि तेऽनघ ॥ ३५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा तु विधूय पुण्यं निजं स तन्निंदनकर्मणा व ॥ जग्राह शक्तिं परमाद्भुतां च स तारको युद्धवतां वरिष्ठः ॥ ३६ ॥ त बालान्तिकमायांतं तारकासुरमोजसा ॥ आजघान च वज्रेण शक्रो गुहपुरस्सरः ॥ ३७ ॥ तेन वज्रप्रहारेण तारको जर्जरीकृतः ॥ भूमौ पपात सहसा निंदाहृतबलः क्षणम् ॥ ३८ ॥ पतितोऽपि समुत्थाय शक्त्या तं प्राहरद्रुषा ॥ पुरंदरं गजस्थं हि पातयामास भूतले ॥ ३९ ॥ हाहाकारो महानासीत्पतिते च पुरंदरे ॥ सेनायां निर्जराणां हि तद्दृष्ट्वा क्लेश आविशत् ॥ ४० ॥ तारकेणाऽपि तत्रैव यत्कृतं कर्म दुःखदम् ॥ स्वनाशकारणं धर्मविरुद्धं तन्निबोध मे ॥ ४१ ॥ पतितं च पदाक्रम्य हस्ताद्वज्रं प्रगृह्य वै ॥ पुनरुद्वज्रघातेन शक्रमाताडयद्भृशम् ॥ ४२ ॥ एवं तिरस्कृतं दृष्ट्वा शक्रं विष्णुः प्रतापवान् ॥ चक्रमुद्यम्य भगवांस्तारकं स जघान ह ॥ ४३ ॥ चक्रप्रहारभिहतो निपपात क्षितौ हि सः ॥ पुनरुत्थाय दैत्येन्द्रः शक्त्या विष्णुं जघान तम् ॥ ४४ ॥ तेन शक्तिप्रहारेण पतितो भुवि चाच्युतः॥हाहाकारो महानासीच्चुक्रुशुश्चाऽतिनिर्जराः ॥४५॥ निमेषेण पुनर्विष्णुर्यावदुत्तिष्ठते स्वयम् ॥ तावत्स वीरभद्रो हि तत्क्षणादागतोऽसुरम् ॥ ४६ ॥ त्रिशूलं च समुद्यम्य वीरभद्रः प्रतापवान् ॥ तारकं दितिजाधीशं जघान प्रसभं बली ॥ ४७ ॥ तत्त्रिशूलप्रहारेण स पपात क्षितौ तदा ॥ पतितोऽपि महातेजास्तारकः पुनरुत्थितः ॥ ४८ ॥ कृत्वा क्रोधं महावीरस्सकलासुरनायकः ॥जघान परया शक्त्या वीरभद्रं तदोरसि ॥ ४९ ॥ वीरभद्रोऽपि पतितो भूतले मूर्छितः क्षणम् ॥ तच्छक्त्या परया क्रोधान्निहतो वक्षसि ध्रुवम्॥५०॥सगणाश्चैव देवास्ते गंधर्वोरगराक्षसाः ॥ हाहाकारेण महता चुक्रुशुश्च मुहुर्मुहुः ॥ ५१ ॥ निमेषमात्रात्सहसा महौजास्सर्वाग्भद्रो द्विषतां निहंता ॥ त्रिशूलमुद्यम्य तडित्प्रकाशं जाज्वल्यमानं प्रभया विरेजे॥५२॥स्वरोचिषा भासितदिग्वितानं सूर्येन्दुविम्बाग्निसमानमंडलम्॥महाप्रभं वीरभयावहं परं कालाख्यमत्यंतकरं महोज्ज्वलम्॥५३॥

१ वाणीयानीत शेषः । २ शक्रविष्णू इतिभावः ।

पार्वतिसुतेन तदा हंतुकामो महाबलः [illegible] तावत्कुमारेण [illegible] ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमार
खंडे तारकवाधवर्णनं [illegible] ॥९॥ [illegible] कुमार [illegible] ॥ सर्वे देवास्तारकवधं स्मृत्वा
शिवपदाम्बुजौ ॥१॥ जगर्जुः [illegible] ॥ [illegible] कुमारः [illegible] महता वृतः ॥३॥ तदा जयजयेत्युक्तं सर्वैर्देवगणैस्त
था ॥ संस्तुतो वाग्भिः [illegible] ॥२॥ [illegible] कुमारस्य [illegible] दुस्सहः ॥ [illegible] महाघोरस्सर्वभूतभयंकरः ॥ ४ ॥
शक्तिहस्तौ च तौ वीरौ युयुधाते [illegible] ॥ [illegible] ॥६॥ शक्तिनिर्भिन्नदेहौ तौ [illegible] समायुतौ ॥ परस्परं वंचयंतौ
[illegible] महाबलौ ॥८॥ [illegible] शक्तिं विजघ्नतुः ॥७॥ एवमिमंत्रैर्महावीरौ चक्रतुर्यु
[illegible] ॥ [illegible] शक्तियुद्धेन तौ रणविशारदौ ॥९॥ भूमि
[illegible] हन्तुकामौ महाबलौ ॥ बलांतौ
[illegible] विजघ्नतुः ॥१२॥ तदा नभोगता
[illegible] यतामिति ॥ युष्मदर्थं शंकरो
[illegible] देवांश्च सांत्वयन् [illegible] निहन्तुकामः सुखितः कुमारको दैत्याधिपं तारक
[illegible] ॥ १४ ॥ [illegible] ॥ १६ ॥ तं प्रहारमनाहत्य तारको
[illegible] ॥ १७ ॥ [illegible] मुहूर्ताच्चेतनां प्राप स्तूयमानो मह
[illegible] कुमारो [illegible] ॥ एवं परस्परं तौ हि कुमार
[illegible] ॥ १९ ॥ [illegible] ॥ २० ॥ [illegible] पदातिनौ युध्यमानौ चित्ररूपौ
[illegible] तारकः ॥ [illegible] ॥ २० ॥ [illegible] ॥ २१ ॥ [illegible] सुपराक्रमौ ॥२२ ॥ अवलोकपरास्सर्वे देवगंधर्वकिन्नराः ॥
[illegible] निष्प्रभोऽभूद्दिवाकरः ॥ चचाल वसुधा सर्वा सशैलवनकानना ॥ २४ ॥
एतस्मिन्नंतरे तत्र हिमालयमुखा [illegible] ॥ [illegible] कुमारं च परिप्लवः ॥ २५ ॥ ततस्स दृष्ट्वा तान्सर्वान्भयभीतांश्च शांकरिः ॥

पर्वतान्गिरिजापुत्रो बभाषे परिबोधयन् ॥ २६ ॥ कुमार उवाच ॥ मा खिद्यतां महाभागा मा चिंतां कुर्वतां नगाः ॥ घातयाम्यद्य पापिष्ठं सर्वेषां वः प्रपश्यताम् ॥ २७ ॥ एवं समाश्वास्य तदा पर्वतान् निर्जरान् गणान् ॥ प्रणम्य गिरिजां शंभुमाददे शक्तिमुत्प्रभाम् ॥ २८ ॥ त तारकं हंतुमनाः करशक्तिर्महाप्रभुः ॥ विरराज महावीरः कुमारश्शंभुबालकः ॥ २९ ॥ शक्त्या तया जघानाथ कुमारस्तारकासुरम् ॥ तेजसाढ्यश्शंकरस्य लोकक्षेशकरं च तम् ॥ ३० ॥ पपात सद्यस्सहसा विशीर्णांगोऽसुरः क्षितौ ॥ तारकाख्यो महावीरस्सर्वासुरगणाधिपः ॥ ३१ ॥ कुमारेण हतस्सोऽतिवीरस्स खलु तारकः ॥ लयं ययौ च तत्रैव सर्वेषां पश्यतां मुने ॥ ३२ ॥ तथा तं पतितं दृष्ट्वा तारकं बलवत्तमम् ॥ न जघान पुनर्वीरस्स गत्वा व्यसुमाहवे ॥ ॥ ३३ ॥ हते तस्मिन्महादैत्ये तारकाख्ये महाबले ॥ क्षयं प्रणीता बहवोऽसुरा देवगणैस्तदा ॥ ३४ ॥ केचिद्भीताः प्रांजलयो बभूवुस्तत्र चाहवे ॥ छिन्नभिन्नांगकाः केचिन्मृता दैत्यास्सहस्रशः ॥ ३५ ॥ केचिज्जाताः कुमारस्य शरणं शरणार्थिनः ॥ वदन्तः पाहि पाहीति दैत्याः सांजलयस्तदा ॥ ३६ ॥ कियंतश्च हतास्तत्र कियंतश्च पलायिताः ॥ पलायमाना व्यथितास्ताडिता निर्जरैर्गणैः ॥ ३७ ॥ सहस्रशः प्रविष्टास्ते पाताले च जिजीषवः ॥ पलायमानास्ते सर्वे भग्नाशा दैन्यमागताः ॥ ३८ ॥ एवं सर्वं दैत्यसैन्यं भ्रष्टं जातं मुनीश्वर ॥ न केचित्तत्र संतस्थुर्गणदेवभयात्तदा ॥ ३९ ॥ आसीन्निष्कंटकं सर्वं हते तस्मिन्दुरात्मनि ॥ ते देवाः सुखमापन्नास्सर्वे शक्रादयस्तदा ॥ ॥ ४० ॥ एवं विजयमापन्नं कुमारं निखिलास्सुराः ॥ बभूवुर्युगपत्तुष्टास्त्रिलोकाश्च महासुखाः ॥ ४१ ॥ ॥ तदा शिवोऽपि तं ज्ञात्वा विजयं कार्तिकस्य च ॥ तत्राजगाम स मुदा सगणः प्रियया सह ॥ ४२ ॥ स्वात्मजं स्वांकमारोप्य कुमारं सूर्यवर्चसम् ॥ लालयामास सुप्रीत्या शिवा च स्नेहसंकुला ॥ ४३ ॥ हिमालयस्तदागत्य स्वपुत्रैः परिवारितः ॥ सबंधुस्सानुगश्शंभुं तुष्टाव च शिवां गुहम् ॥ ४४ ॥ ततो देवगणास्सर्वे मुनयस्सिद्धचारणाः ॥ तुष्टुवुश्शंकरं शंभुं गिरिजां तुषितां भृशम् ॥ ४५ ॥ पुष्पवृष्टिं सुमहतीं चक्रुश्चोपसुरास्तदा ॥ जगुर्गंधर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ॥ ४६ ॥ वादित्राणि तथा नेदुस्तदानीं च विशेषतः ॥ जयशब्दो नमःशब्दो बभूवोच्चैर्मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥ ततो मयाच्युतश्चापि संतुष्टोऽभूद्विशेषतः ॥ शिवं शिवां कुमारं च संतुष्टाव समादरात् ॥ ४८ ॥ कुमारमग्रतः कृत्वा हरिकेन्द्रमुखास्सुराः ॥ चक्रुर्नीराजनं प्रीत्या मुनयश्चापरे तथा ॥ ४९ ॥ गीतवादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ तदोत्सवो महानासीत्कीर्तनं च विशेषतः ॥ ५० ॥ गीतवाद्यैस्सुप्रसन्नैस्तथा साञ्जलिभिर्मुने ॥ स्तूयमानो

जगन्नाथस्सर्वैर्देवगणैरभूत् ॥ ५१ ॥ ततस्स भगवान्रुद्रो भवान्या जगदंबया ॥ सर्वैः स्तुतो जगामाथ स्वगिरिं स्वगणैर्वृतः ॥ ५२ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखंडे तारकासुरवधदेवोत्सववर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतस्मिन्नंतरे
तत्र क्रौंचनामाचलो मुने ॥ आजगाम कुमारस्य शरणं बाणपीडितः ॥ १ ॥ पलायमानो यो युद्धादसोढा तेज ऐश्वरम् ॥ तुतोदातीव स क्रौञ्चं
कोट्यायुतबलान्वितः ॥ २ ॥ प्रतिपत्य कुमारस्य स भक्त्या चरणाम्बुजम् ॥ प्रेमनिर्भरया वाचा तुष्टाव गुहमादरात् ॥ ३ ॥ ॥ क्रौंच उवाच ॥
कुमार स्कंद देवेश तारकासुरनाशक ॥ पाहि मां शरणापन्नं बाणासुरनिपीडतम् ॥ ४ ॥ संगरात्ते महासेन समुच्छिन्नः पलायितः ॥ न्यपीडयच्च माग
त्य हा नाथ करुणाकर ॥ ५ ॥ तत्पीडितस्ते शरणमागतोऽहं सुदुःखितः ॥ पलायमानो देवेश शरजन्मन्दयां कुरु ॥ ६ ॥ दैत्यं तं नाशय विभो
बाणाह्वं मां सुखीकुरु ॥ दैत्यघ्नस्त्वं विशेषेण देवावनकरस्स्वराट् ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति क्रौंचस्तुतस्स्कन्दः प्रसन्नो भक्तपालकः ॥ गृहीत्वा
शक्तिमतुलां स्वां सस्मार शिवो धिया ॥ ८ ॥ चिक्षेप तां समुद्दिश्य स बाणं शंकरात्मजः ॥ महाशब्दो बभूवाथ जज्वलुश्च दिशो नभः ॥ ९ ॥
सबलं भस्मसात्कृत्वासुरं तं क्षणमात्रतः ॥ गुहोपकंठं शक्तिस्सा जगाम परमा मुने॥ १० ॥ ततः कुमारः प्रोवाच क्रौंचं गिरिवरं प्रभुः ॥ निर्भयः
स्वगृहं गच्छ नष्टस्स सबलोऽसुरः ॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वा स्वामिवचनं मुदितो गिरिराट् तदा ॥ स्तुत्वा गुहं तदागात्स्वधाम प्रत्यपद्यत ॥ १२ ॥
ततः स्कन्दो महेशस्य मुदा स्थापितवान्मुने॥त्रीणि लिंगानि तत्रव पापघ्नानि विधानतः॥ १३॥प्रतिज्ञेश्वरनामादौ कपालेश्वरमादरात् ॥ कुमारेश्वरमे
वाथ सर्वसिद्धिप्रदं त्रयम्॥ १४॥पुनस्सर्वेश्वरस्तत्र जयस्तंभसमीपतः॥स्तंभेश्वराभिधं लिंगं गुहः स्थापितवान्मुदा॥ १५॥ततस्सर्वे सुरास्तत्र विष्णुप्रभृत
यो मुदा॥ लिंगं स्थापितवंतस्ते देवदेवस्य शूलिनः॥ १६॥सर्वेषां शिवलिंगानां महिमाभूत्तदाद्भुतः॥सर्वकामप्रदश्चापि मुक्तिदो भक्तिकारिणाम्॥ १७॥
ततस्सर्वे सुरा विष्णुप्रमुखाः प्रीतमानसाः॥ऐच्छन्गिरिवरं गंतुं पुरस्कृत्य गुरुं मुदा ॥ १८॥ तस्मिन्नवसरे शेषपुत्रः कुमुदनामकः ॥ आजगाम कुमा
रस्य शरणं दैत्यपीडितः ॥ १९ ॥ प्रलंबाख्योऽसुरो यो हि रणादस्मात्पलायितः ॥ स तत्रोपद्रवं चक्रे प्रबलस्तारकानुगः ॥ २० ॥ सोऽथ शेषस्य
तनयः कुमुदोऽहिपतेर्महान्॥ कुमारशरणं प्राप्तस्तुष्टाव गिरिजात्मजम् ॥ २१ ॥ ॥ कुमुद उवाच ॥ देवदेव महादेवतात महाप्रभो ॥ पीडि

१ दीर्घं आर्षः ।

तोऽहं प्रलंबेन त्वाहं शरणमागतः ॥ २२ ॥ पाहि मां शरणापन्नं प्रलंबासुरपीडितम् ॥ कुमार स्कन्द देवेश तारकारे महाप्रभो ॥ २३ ॥ त्वं दीन
बंधुः करुणासिन्धुरानतवत्सलः ॥ खलनिग्रहकर्ता हि शरण्यश्च सतां गतिः ॥ २४ ॥ कुमुदेन स्तुतश्चेत्थं विज्ञप्तस्तद्वधाय हि ॥ स्वां च शक्तिं स
जग्राह स्मृत्वा शिवपदांबुजौ ॥ २५ ॥ चिक्षेप तां समुद्दिश्य प्रलंबं गिरिजासुतः ॥ महाशब्दो बभूवाथ जज्वलुश्च दिशो नभः ॥ २६ ॥ तं सायुतबलं
शक्तिर्द्रुतं कृत्वा च भस्मसात् ॥ गुहोपकंठं सहसा जगामाक्लिष्टकारिणी ॥ २७ ॥ ततः कुमारः प्रोवाच कुमुदं नागबालकम् ॥ निर्भयः स्वगृहं
गच्छ नष्टस्स सबलोऽसुरः ॥ २८ ॥ तच्छ्रुत्वा गुहवाक्यं स कुमुदोऽहिपतेस्सुतः ॥ स्तुत्वा कुमारं नत्वा च पातालं मुदितो ययौ ॥ २९ ॥ एवं
कुमारविजयं वर्णितं मे मुनीश्वर ॥ चरितं तारकघ्नं परमाश्चर्यकारकम् ॥ ३० ॥ सर्वपापहरं दिव्यं सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं
भुक्तिमुक्तिप्रदं सताम् ॥ ३१ ॥ ये कीर्तयंति सुयशोऽमितभाग्ययुता नराः ॥ कुमारचरितं दिव्यं शिवलोकं प्रयांति ते ॥ ३२ ॥ श्रोष्यंति ये च तत्कीर्तिं
भक्त्या श्रद्धान्विता जनाः ॥ मुक्तिं प्राप्स्यन्ति ते दिव्यामिह भुक्त्वा परं सुखम् ॥ ३३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे
कुमारखंडे बाणप्रलंबवधकुमारविजयवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ निहतं तारकं दृष्ट्वा देवा विष्णुपुरोगमाः ॥ तुष्टुवुश्शां
करिं [illegible] सर्वेऽन्ये मुदिताननाः ॥ १ ॥ देवा ऊचुः ॥ नमः कल्याणरूपाय नमस्ते विश्वमंगल ॥ विश्वबंधो नमस्तेऽस्तु नमस्ते विश्वभावन ॥ २ ॥
नमोऽस्तु ते दानववर्यहंत्रे बाणासुरप्राणहराय देव ॥ प्रलंबनाशाय पवित्ररूपिणे नमो नमश्शंकरतात तुभ्यम् ॥ ३ ॥ त्वमेव कर्ता जगतां च भर्ता त्वमेव हर्ता
शुचिज प्रसीद ॥ प्रपञ्चभूतस्तव लोकबिंबः प्रसीद शम्भ्वात्मज दीनबंधो ॥ ४ ॥ देवरक्षाकर स्वामिन्रक्ष नस्सर्वदा प्रभो ॥ देवप्राणावनकर
प्रसीद करुणाकर ॥ ५ ॥ हत्वा ते तारकं दैत्यं परिवारयुतं विभो ॥ मोचितास्सकला देवा विपद्भ्यः परमेश्वर ॥ ६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं स्तुतः
कुमारोऽसौ देवैर्विष्णुमुखैः प्रभुः ॥ वरान्ददावभिनवान्सर्वेभ्यः क्रमशो मुने ॥ ७ ॥ शैलान्निरीक्ष्य स्तुवतस्ततस्स गिरिशात्मजः ॥ सुप्रसन्नतरो
भूत्वा प्रोवाच प्रददद्वरान् ॥ ८ ॥ स्कन्द उवाच ॥ यूयं सर्वे पर्वता हि पूजनीयास्तपस्विभिः ॥ कर्मिभिर्ज्ञानिभिश्चैव सेव्यमाना भविष्यथ ॥ ९ ॥
शंभोर्विशिष्टरूपाणि लिंगरूपाणि चैव हि ॥ भविष्यथ न संदेहः पर्वता वचनान्मम ॥ १० ॥ योऽयं मातामहो मेऽद्य हिमवान्पर्वतोत्तमः ॥

तपस्विनां महाभागः फलदो हि भविष्यति ॥ ११ ॥ देवा ऊचुः ॥ एवं दत्त्वा वरान्हत्वा तारकं चासुराधिपम् ॥ त्वया कृताश्च सुखिनो वयं सर्वे
तपस्विनां महाभागः फलदो हि भविष्यति ॥ ११ ॥ देवा ऊचुः ॥ एवं दत्त्वा वरान्हत्वा तारकं चासुराधिपम् ॥ त्वया कृताश्च सुखिनो वयं सर्वे
चराचराः ॥ १२ ॥ इदानीं खलु सुप्रीत्या कैलासं गिरिशालयम् ॥ जननीजनकौ द्रष्टुं शिवाशंभू त्वमर्हसि ॥१३॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा निखिला
देवा विष्ण्वाद्याः प्राप्तशासनाः ॥ कृत्वा महोत्सवं भूरि सकुमारा ययुर्गिरिम् ॥१४॥ कुमारे गच्छति विभौ कैलासं शंकरालयम् ॥ महामंगलमु
त्पन्नौ जयशब्दो बभूव ह ॥ १५ ॥ आरुरोह कुमारोऽसौ विमानं परमर्द्धिमत् ॥ सर्वतोऽलंकृतं रम्यं सर्वोपरि विराजितम् ॥ १६ ॥ अहं विष्णुश्च
समुदौ तदा चामरधारिणौ ॥ गुरुमूर्ध्नि महाप्रीत्या मुनेऽभूव ह्यतंद्रितौ ॥ १७ ॥ इन्द्राद्या अमरास्सर्वे कुर्वंतो गुहसेवनम् ॥ यथोचितं चतुर्दिक्षु
गजमुख प्रमुदास्तदा ॥ १८ ॥ शंभोर्जयं प्रभाषंतः प्रापुस्ते शंभुपर्वतम् ॥ सानंदा विविशुस्तत्रोच्चरितो मंग[illegible]निः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा शिवं शिवां
चैव सर्वे विष्ण्वादयो द्रुतम् ॥ प्रणम्य शंकरं भक्त्या करौ बद्ध्वाविनम्रकाः ॥ २० ॥ कुमारोऽपि विनीतात्मा विमानादवतीर्य च ॥ प्रणनाम
मुदा शंभुं शिवां सिंहासनस्थिताम् ॥ २१ ॥ अथ दृष्ट्वा कुमारं तं तनयं प्राणवल्लभम् ॥ तौ दंपती शिवौ देवौ मुमुदातेऽति नारद ॥ २२ ॥
महामुदसमुत्थाप्य तमुत्संगे न्यवेशयत् ॥ मूर्ध्नि जघ्रौ मुदा स्नेहात्तं पस्पर्श करेण ह ॥ २३ ॥ महानंदभरः शंभुश्चकार मुखचुंबनम् ॥ कुमार
स्य महास्नेहात्तारकारेर्महाप्रभो ॥२४॥ शिवापि तं समुत्थाप्य स्वोत्संगे संन्यवेशयत् ॥ कृत्वा मूर्ध्नि महास्नेहात् तन्मुखाब्जं चुचुम्ब हि ॥
॥ २५ ॥ तयोस्तदा महामोदो ववृधेऽतीव नारद ॥ दंपत्योः शिवयोस्तात भवाचारं प्रकुर्वतोः ॥ २६ ॥ तदोत्सवो महानासीन्ना
नाविधः शिवालये ॥ जयशब्दो नमश्शब्दो बभूवातीव सर्वतः ॥ २७ ॥ ततस्सुरगणास्सर्वे विष्ण्वाद्या मुनयस्तथा ॥ सुप्रणम्य मुदा शंभुं तुष्टुवुस्स
शिवं मुने ॥२८॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ देवदेव महादेव भक्तानामभयप्रद ॥ नमो नमस्ते बहुशः कृपाकर महेश्वर ॥ २९ ॥ अद्भुता ते महादेव महा
लीला सुखप्रदा ॥ सर्वेषां शंकर सतां दीनबंधो महाप्रभो ॥ ३० ॥ एवं मूढधियश्चाज्ञाः पूजायां ते सनातनम् ॥ आवाहनं न जानीमो गतिं
नैव प्रभोऽद्भुताम् ॥ ३१ ॥ गंगासलिलधाराय ह्याधाराय गुणात्मने ॥ नमस्ते त्रिदशेशाय शंकराय नमो नमः ॥ ३२ ॥ वृषांकाय महेशाय
गणानां पतये नमः ॥ सर्वेश्वराय देवाय त्रिलोकपतये नमः ॥ ३३ ॥ संहर्त्रे जगतां नाथ सर्वेषां ते नमो नमः ॥ भर्त्रे कर्त्रे च देवेश त्रिगुणेशाय
शाश्वते ॥ ३४ ॥ विसंगाय परेशाय शिवाय परमात्मने ॥ निष्प्रपंचाय शुद्धाय परमायाव्ययाय च ॥ ३५ ॥ दण्डहस्ताय कालाय पाशहस्ताय ते
नमः ॥ वेदमंत्रप्रधानाय शतजिह्वाय ते नमः ॥३६॥ भूतं भव्यं भविष्यच्च स्थावरं जंगमं च यत् ॥ तव देहात्समुत्पन्नं सर्वथा परमेश्वर ॥३७॥ पाहि

नस्सर्वदा स्वामिन्प्रसीद भगवन्प्रभो ॥ वयं ते शरणापन्नाः सर्वथा परमेश्वर ॥ ३८ ॥ शितिकण्ठाय रुद्राय स्वाहाकाराय ते नमः ॥ अरूपाय सरूपाय विश्वरूपाय ते नमः॥३९॥शिवाय नीलकंठाय चिताभस्मांगधारिणे ॥ नित्यं नीलशिखंडाय श्रीकण्ठाय नमो नमः ॥ ४० ॥ सर्वप्रणतदेहाय स्वयमप्रणताय च ॥ महादेवाय शर्वाय सर्वार्चितपदाय च ॥४१॥ त्वं ब्रह्मा सर्वदेवानां रुद्राणां नीललोहितः ॥ आत्मा च सर्वभूतानां सांख्यैः पुरुष उच्यसे ॥ ४२ ॥ पर्वतानां सुमेरुस्त्वं नक्षत्राणां च चन्द्रमाः ॥ ऋषीणां च वसिष्ठस्त्वं देवानां वासवस्तथा ॥ ४३ ॥ ॐकारस्सर्ववेदानां त्राता भव महेश्वर ॥ त्वं च लोकहितार्थाय भूतानि परिषिंचसि ॥ ४४ ॥ महेश्वर महाभाग शुभाशुभनिरीक्षक ॥ आपद्यास्मान्हि देवेश कर्तृन्वै वचनं तव ॥ ४५ ॥ रूपकोटिसहस्रेषु रूपकोटिशतेषु ते ॥ अन्तं गंतुं न शक्ताः स्म देवदेव नमोस्तु ते ॥ ४६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति स्तुत्वाखिला देवा विष्ण्वाद्याः प्रमुखस्थिताः ॥ तुष्टुवुस्सुतसुस्तोत्रं स्कन्दं कृत्वा पुरस्सरम् ॥ ४७ ॥ देवस्तुतिं समाकर्ण्य शिवस्सर्वेश्वरस्स्वराट् ॥ सुप्रसन्नो बभूवाथ जिहास दयाकरः ॥ ४८ ॥ उवाच सुप्रसन्नात्मा विष्ण्वादीन्सुरसत्तमान् ॥ शंकरः परमेशानो दीनबंधुस्सतां गतिः ॥ ४९ ॥ शिव उवाच ॥ हे हरे हे विधे देवा वाक्यं मे शृणुतादरात् ॥ सर्वदाहं सतां त्राता देवानां वः कृपानिधिः ॥ ५० ॥ दुष्टहन्ता त्रिलोकेशश्शंकरो भक्तवत्सलः ॥ कर्ता भर्ता च हर्ता च सर्वेषां निर्विकारवान् ॥ ५१ ॥ यदा यदा भवेद्दुःखं युष्माकं देवसत्तमाः ॥ तदा तदा मां भजत सुखहेतवे ॥ ५२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्याज्ञप्तास्तदा देवा विष्ण्वाद्यास्समुनीश्वराः ॥ शिवं प्रणम्य सशिवं कुमारं च मुदान्विताः ॥ ५३ ॥ कथयन्तो यशो ऽस्य शिवयोश्शांकरस्य तत् ॥ आनन्दं परमं प्राप्य स्वधामानि ययुर्मुने॥५४॥ शिवोऽपि शिवया सार्द्धं सगणः परमेश्वरः ॥ कुमारेण युतः प्रीत्योवास तस्मिन् गिरौ मुदा ॥ ५५ ॥ इत्येवं कथितं सर्वं कौमारं चरितं मुने ॥ शैवं च सुखदं दिव्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ५६ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखण्डे स्वामिकार्तिकचरितगर्भितशिवाशिवचरितवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ताराकारेरिति श्रुत्वा वृत्तमद्भुतमुत्तमम् ॥ नारदस्सुप्रसन्नोऽथ पप्रच्छ प्रीतितो विधिम् ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ देवदेव प्रजानाथ शिवज्ञाननिधे मया ॥ श्रुतं कार्तिकसद्वृत्तममृतादपि चोत्तमम् ॥ २ ॥ अधुना श्रोतुमिच्छामि गाणेशं वृत्तमुत्तमम् ॥ तज्जन्म चरितं दिव्यं सर्वमंगलमंगलम् ॥ ३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य नारदस्य महामुने ॥ प्रसन्नमानसो ब्रह्मा प्रत्युवाच शिवं

१ शीलार्थकदक्षतरूपाय ओंकेतिनिषेधार्थमंपि न पद्धा।

स्मरन् ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कल्पभेदाद्गणेशस्य जनिः प्रोक्ता विधेः परात् ॥ शनिदृष्टं शिरश्छिन्नं संचितं गाजमाननम् ॥ ५ ॥ इदानीं श्वेत
कल्पोक्ता गणेशोत्पत्तिरुच्यते ॥ यत्र च्छिन्नं शिरस्तस्य शिवेन च कृपालुना ॥ ६ ॥ संदेहो नात्र कर्तव्यः शंकरस्मुतिकृन्मुने ॥ स हि सर्वाधिपः
शंभुर्निर्गुणस्सगुणोऽपि हि ॥ ७ ॥ तल्लीलयाखिलं विश्वं सृज्यते पाल्यते तथा ॥ विनाश्यते मुनिश्रेष्ठ प्रस्तुतं शृणु चादरात् ॥८॥ उद्वाहिते शिवे
चात्र कैलासं च गते सति ॥ कियता चैव कालेन जातो गणपतेर्भवः ॥९॥ एकस्मिन्नेव काले च जया च विजया सखी ॥पार्वत्या च मिलित्वा
वै विचारे तत्पराभवत् ॥ १० ॥ रुद्रस्य च गणास्सर्वे शिवस्याज्ञापरायणाः ॥ त सर्वेप्यस्मदीयाश्च नन्दिभृंगिपुरस्सराः ॥ ११ ॥
प्रथमास्ते ह्यसंख्याता अस्मदीयो न कश्चन ॥ द्वारि तिष्ठन्ति ते सर्वे शंकराज्ञापरायणाः ॥ १२ ॥ ते सर्वेप्यस्मदीयाश्च तथापि न
मिलेन्मनः ॥ एकश्चैवास्मदीयो हि रचनीयस्त्वयानघे ॥ १३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ता पार्वती देवी सखीभ्यां सुन्दरं वचः ॥ हितं मेने तदा
तच्च कर्तुं स्माप्यध्यवस्यति॥१४॥ततः कदाचिन्मज्जत्यां पार्वत्यां वै सदाशिवः॥नंदिनं परिभर्त्स्याथ ह्याजगाम गृहांतरम्॥१५॥आयांतं शंकरं दृष्ट्वा
समये जगदंबिका ॥ उत्तस्थौ मज्जती सा वै लज्जिता सुन्दरी तदा ॥ १६ ॥ तस्मिन्नवसरे देवी कौतुकेनातिसंयुता ॥ तदीयं तद्वचश्चैव हितं मेने
सुखावहम् ॥ १७ ॥ एवं जाते तदा काले कदाचित्पार्वती शिवा ॥ विचिंत्य मनसा चेति परमाया परेश्वरी ॥ १८ ॥ मदीयस्सेवकः कश्चिद्भवे
च्छुभतरः कृती ॥ मदाज्ञया परं नान्यद्रेखामात्रं चलेदिह ॥ १९ ॥ विचार्येति च सा देवी वपुषो मलसंभवम् ॥ पुरुषं निर्ममौ सा तु सर्वलक्षणसं
युतम् ॥ २०॥सर्वावयवनिर्दोषं सर्वावयवसुन्दरम् ॥ विशालं सर्वशोभाढ्यं महाबलपराक्रमम्॥२१॥वस्त्राणि च तदा तस्मै दत्त्वा सा विविधानि हि॥
नानालंकरणं चैव बह्वाशिषमनुत्तमाम् ॥२२॥मत्पुत्रस्त्वं मदीयोऽसि नान्यः कश्चिदिहास्ति मे ॥ एवमुक्तस्स पुरुषो नमस्कृत्य शिवां जगौ॥२३॥
॥ गणेश उवाच ॥ किं कार्यं विद्यते तेऽद्य करवाणि तवोदितम् ॥ इत्युक्ता सा तदा तेन प्रत्युवाच सुतं शिवा॥२४॥ ॥ शिवोवाच ॥ हे तात शृणु
मद्वाक्यं द्वारपालो भवाद्य मे ॥ मत्पुत्रस्त्वं मदीयोऽसि नान्यथा कश्चिदस्ति मे ॥ २५ ॥ विना मदाज्ञां सत्पुत्र नैवायान्मद्गृहान्तरम् ॥ कोऽपि
कापि हठात्तात सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ २६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा च ददौ तस्मै यष्टिं चातिदृढां मुने ॥ तदीयं रूपमालोक्य सुन्दरं हर्षमागता
॥ २७ ॥ मुखमाचुंब्य सुप्रीत्यालिंग्य तं कृपया सुतम्॥स्वद्वारि स्थापयामास यष्टिपाणिं गणाधिपम् ॥ २८ ॥ अथ देवीसुतस्तात गृहद्वारि स्थितो
गणः ॥ यष्टिपाणिर्महावीरः पार्वतीहितकाम्यया ॥ २९॥स्वद्वारि स्थापयित्वा तं गणेशं स्वसुतं शिवा ॥ स्वयं च मज्जती सा वै संस्थितासीत्सखी

युता ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नेवं काले तु शिवो द्वारि समागतः ॥ कौतुकी मुनिशार्दूल नानालीलाविशारदः ॥ ३१ ॥ उवाच च शिवेशं तमविज्ञाय गणाधिपः ॥ मातुराज्ञां विना देव गम्यतां न त्वयाधुना ॥३२॥ मज्जनार्थं स्थिता माता क्व यासि गो व्रजाधुना॥इत्युक्त्वा यष्टिकां तस्य रोधनाय तदाग्रहीत् ॥ ३३ ॥ तं दृष्ट्वा तु शिवः प्राह कं निषेधसि मूढधीः ॥ मां न जानास्यसद्बुद्धे शिवोऽहमिति नान्यथा ॥ ३४ ॥ ताडितस्तेन यष्ट्या हि गणेशेन महेश्वरः ॥प्रत्युवाच स तं पुत्रं बहुलीलश्च कोपितः ॥३५॥ शिव उवाच ॥ मूर्खोऽसि त्वं न जानासि शिवोऽहं गिरिजापतिः ॥ स्वगृहं याभि रे बाल निषेधसि कथं हि माम् ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा प्रविशंतं तं महेशं गणनायकः ॥ क्रोधं कृत्वा ततो विप्र दंडेनाताडयत्पुनः ॥ ३७ ॥ ततश्शिवश्च संक्रुद्धो गणानाज्ञापयन्निजान् ॥ कोऽयं वर्तते किं च क्रियते पश्यतां गणाः ॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वा तु शिवस्तत्र स्थितः क्रुद्धो गृहाद्बहिः ॥ भवाचाररतस्स्वामी बह्वद्भुतसुलीलकः ॥ ३९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखंडे गणेशोत्पत्तिवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गणास्ते क्रोधसंपन्नास्तत्र गत्वा शिवाज्ञया ॥ पप्रच्छुर्गिरिजापुत्रं तं तदा द्वारपालकम् ॥ १ ॥ ॥शिवगणा ऊचुः ॥ कोऽसि त्वं कुत आयातः किं वा त्वं च चिकीर्षसि ॥ इतोऽद्य गच्छ दूरं वै यदि जीवितुमिच्छसि ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदीयं तद्वचः श्रुत्वा गिरिजातनयस्स वै ॥ निर्भयो दण्डपाणिश्च द्वारपानब्रवीदिदम् ॥३॥ ॥ गणेश उवाच ॥ यूयं के कुत आयाता भवन्तस्सुन्दरा इमे ॥ यात दूरं किमिर्थं वै स्थिता अत्र विरोधिनः ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच॥एवं श्रुत्वा वचस्तस्य हास्यं कृत्वा परस्परम् ॥ ऊचुस्सर्वे शिवगणा महावीरा गतस्मयाः ॥ ५ ॥ परस्परमिति प्रोच्य सर्वे ते शिवपार्षदाः ॥ द्वारपालं गणेशं तं प्रत्यूचुः क्रुद्धमानसाः ॥ ६ ॥ ॥ शिवगणा ऊचुः ॥ श्रूयतां द्वारपाला हि वयं शिवगणा वराः ॥ त्वां निवारयितुं प्राप्ताश्शंकरस्याज्ञया विभोः ॥७॥ त्वामपीह गणं मत्वा न हन्यामोऽन्यथा हतः ॥ तिष्ठ दूरे स्वतस्त्वं च किमर्थं मृत्युमीहसे ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्तोऽपि गणेशश्च गिरिजातनयोऽभयः ॥ निर्भर्त्स्य शंकरगणान्न द्वारं मुक्तवांस्तदा ॥ ९ ॥ ते सर्वेऽपि गणाश्शैवास्तत्तस्य वचनं तदा ॥ श्रुत्वा तत्र शिवं गत्वा तद्वृत्तांतमथाब्रुवन्॥१०॥ ततश्च तद्वचः श्रुत्वाद्भुतलीलो महेश्वरः॥विनिर्भर्त्स्य गणानूचे निजांल्लोकगतिर्मुने ॥११॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ कश्चायं वर्तते किं च ब्रवीत्यरिवदुच्छ्रितः ॥ किं करिष्यत्यसद्बुद्धिः स्वमृत्युं वांछति ध्रुवम् ॥ १२ ॥ दूरतः क्रियतां क्षेप द्वारपालो नवीनकः ॥ क्लीबा इव स्थितास्तस्य वृत्तं वदथ मे कथम्॥ १३ ॥ स्वामिनोक्ता

१ युष्माकमिति शेषः। २ सर्वं इत्यर्थः।

गणास्ते चाद्भुतलीलेन शंभुना ॥ पुनरागत्य तत्रैव तमूचुर्द्वारपालकम् ॥ १४ ॥ ॥ शिवगणा ऊचुः ॥ रे रे द्वारप कस्त्वं हि स्थितश्च स्थापितः कुतः ॥ नैवास्मान्गणयस्येवं कथं जीवितुमिच्छसि ॥१५॥द्वारपाला वयं सर्वे स्थिताः किं परिभाषसे ॥ सिंहासनगृहीतश्च शृगालः शिवमीहते ॥ १६ ॥ तावद्गर्जसि मूर्ख त्वं यावन्न पराक्रमः ॥ नानुभूतस्त्वयात्रैव ह्यनुभूतः पतिष्यसि ॥ १७ ॥ इत्युक्तस्तैस्सुसंक्रुद्धो हस्ताभ्यां यष्टिका तदा ॥ गृहीत्वा ताडयामास गणांस्तान्परिभाषिणः ॥ १८ ॥ उवाचाथ शिवापुत्रः परिभर्त्स्य गणेश्वरान् ॥ शंकरस्य महावीरान्निर्भय स्तान्गणेश्वरः ॥ १९ ॥ शिवापुत्र उवाच ॥ यात यात ततो दूरे नो चेद्वो दर्शयामि ह ॥ स्वपराक्रममत्युग्रं याम्यथात्युपहास्यताम् ॥२०॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य गिरिजानन्दनस्य हि ॥ परस्परमथोचुस्ते शंकरस्य गणास्तदा ॥ २१ ॥ शिवगणा ऊचुः ॥ किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं क्रियते स न किं पुनः ॥ मर्यादा रक्ष्यतेऽस्माभिरन्यथा किं ब्रवीति च ॥२२॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततश्शंभुगणास्सर्वे शिवं दूरे व्यवस्थितम् ॥ क्रोशमात्रं तु कैलासाद्गत्वा ते च तथाब्रुवन् ॥ २३ ॥ शिवो विहस्य तान्सर्वांस्त्रिशूलकर उग्रधीः ॥ उवाच परमेशो हि स्वगणान् वीरसंमतान् ॥ २४ ॥ शिव उवाच ॥ रे रे गणाः क्लीबमता न वीरा वीरमानिनः ॥ मदग्रे नोदितुं योग्या भर्त्सितः किं पुनर्वदेत्॥२५॥ गम्यतां ताड्यतां चैष यः कश्चित्प्रभवेदिह ॥ बहुनोक्तेन किं चात्र दूरीकर्तव्य एव सः ॥२६॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति सर्वे महेशेन जग्मुस्तत्र मुनीश्वर ॥ भर्त्सितास्तेन देवेन प्रोचुश्च गणसत्तमाः ॥२७॥शिवगणा ऊचुः ॥ रे रे त्वं शृणु वै बाल बलात्किं परिभाषसे ॥ इतस्त्वं दूरतो याहि नो चेन्मृत्युर्भविष्यति ॥२८॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां शिवाज्ञाकारिणां ध्रुवम् ॥ शिवासुतस्तदाभूत्स किं करोमीति दुःखितः ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवी तेषां तस्य च वै पुनः ॥ श्रुत्वा तु कलहं द्वारि सखीं पश्यंति साब्रवीत् ॥ ३० ॥ समागत्य सखी तत्र वृत्तांतं समबुध्यत ॥ क्षणमात्रं तदा दृष्ट्वा गता हृष्टा शिवांतिकम् ॥ ३१ ॥ तत्र गत्वा तु तत्सर्वं वृत्तं तद्यदभून्मुने ॥ अशेषेण तया सख्या कथितं गिरिजाग्रतः ॥ ३२ ॥ ॥ सख्युवाच ॥ अस्मदीयो गणो यो हि स्थितो द्वारि महेश्वरि ॥ निर्भर्त्सयंति तं वीराश्शंकरस्य गणा ध्रुवम्॥३३॥शिवश्चैव गणास्सर्वे विना तेऽवसरं कथम् ॥ प्रविशंति हठाद्गेहे नैतच्छुभतरं तव॥३४॥ सम्यक् कृतं ह्यनेनैव न हि कोऽपि प्रवेशितः ॥ दुःखं चैवानुभूयात्र तिरस्कारादिकं तथा ॥ ३५ ॥ अतः परन्तु वाग्वादः क्रियते च परस्परम् ॥ वाग्वादे च कृते नैव तद्यान्तु सुखेन वै॥३६॥ कृतश्चैवात्र वाग्वादस्तं जित्वा विजयेन च ॥ प्रविशंतु तथा सर्वे नान्यथा कर्हिचित्प्रिये ॥३७॥ किं अस्मिन्नेवास्मदीये वै सर्वे संभर्त्सिता वयम् ॥ तस्माद्देवि त्वया भद्रे न त्याज्यो मान उत्तमः ॥ ३८ ॥शिवो मर्कटवत्तेऽद्य वर्तते सर्वदा सति ॥

कतिपय [illegible] ऽप्युवाच सः। एत्वा [illegible]
गावेता तदा॥ [illegible] ॥२२॥ भविष्यति भवत्याः
[illegible] ॥ समाचष्ट गणेशं ते
[illegible] महात्मनाम् ॥२३॥ कृतं चेत्कृतं
[illegible] ॥ आनन्द परम प्राप
[illegible] ॥२४॥ गणेश उवाच ॥
[illegible] हि॥ भवंतश्च स्थिता
[illegible] ॥२५॥ इत्युक्त
[illegible] ॥ इत्युक्त्वा विनयात्
[illegible]

विधायैव स्थितांश्चैवाब्रवीदिदम् ॥२॥ गणेश उवाच ॥ आयांतु गणपास्सर्वे शिवाज्ञापरिपालकाः ॥ अहमेकश्च बालश्च शिवाज्ञापरिपालकः ॥ ३ ॥ तथापि पश्यतां देवी पार्वतीमनुजं बलम् ॥ शिवश्च स्वगणानां तु बलं पश्यतु वै पुनः ॥४ ॥ बलवद्बालयुद्धं च भवानीशिवपक्षयोः ॥ भवद्भिश्च कृतं युद्धं पूर्वं युद्धविशारदैः ॥५॥ मया पूर्वं कृतं नैव बालोऽस्मि क्रियतेऽधुना ॥ तथापि भवतां लज्जा गिरिजाशिवयोरिह॥६॥ममैवं तु भवत्रैव वैपरीत्यं भविष्यति ॥ ममैव भवतां लज्जा गिरिजाशिवयोरिह ॥७॥ एवं ज्ञात्वा च कर्तव्यः समरश्च गणेश्वराः ॥ भवद्भिस्स्वामिनं दृष्ट्वा मया च मातरं तदा ॥ ८ ॥ क्रियते कीदृशं युद्धं भवितव्यं भवत्विति ॥ तस्य वै वारणे कोऽपि न समर्थस्त्रिलोकके॥ ९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं भर्त्सिताम्ते तु दंडभूषितबाहवः ॥ विविधान्यायुधान्येवं धृत्वा ते च समाययुः ॥ १० ॥ घर्षयन्तस्तथा दंतान् हुंकृत्य च पुनः पुनः॥ पश्य पश्य ब्रुवंतश्च गणास्ते समुपागताः॥११॥ नंदी प्रथममागत्य धृत्वा पादं व्यकर्षयत् ॥ धावन्भृंगी द्वितीयं च पादं धृत्वा गणस्य च॥१२॥यावत्पादे विकर्षन्तौ तावद्धस्तेन वै गणः ॥ आहत्य हस्तयोस्ताभ्यामुत्क्षिप्तौ पादकौ स्वयम्॥१३॥ अथ देवीसुतो वीरस्संगृह्य परिघं बृहत् ॥ द्वारस्थितो गणपतिः सर्वानापोथयत्तदा ॥१४॥केषांचित्पाणयो भिन्नाः केषांचित्पृष्ठकानि च ॥ केषांचिच्च शिरांस्येव केषांचिन्मस्तकानि च ॥१५॥ केषांचिज्जानुनी तत्र केषांचित्स्कंधकास्तथा ॥ सम्मुखे चागता ये वै ते सर्वे हृदये हताः ॥१६॥केचिच्च पतिता भूमौ केचिच्च विदिशो गताः ॥ केषांचिच्चरणौ छिन्नौ केचिच्छर्वान्तिकं गताः ॥ १७॥ तेषां मध्ये तु कश्चिद्वै संग्रामे सम्मुखो न हि ॥ सिंहं दृष्ट्वा यथा यांति मृगाश्चैव दिशो दश ॥१८ ॥ तथा ते च गणास्सर्वे गताश्चैव सहस्रशः ॥ परावृत्य तथा सोऽपि सुद्वारि समुपस्थितः ॥१९॥ कल्पांतकरणे कालो दृश्यते च भयंकरः ॥ यथा तथैव दृष्टस्स सर्वेषां प्रलयंकरः ॥ २० ॥ एतस्मिन्समये चैव सरमेशसुरेश्वराः ॥ प्रेरिता नारदेनेह देवास्सर्वे समागमम् ॥ २१ ॥ समभवंस्तदा सर्वे शिवस्य हितकाम्यया ॥ पुरःस्थित्वा शिवं नत्वा ह्याज्ञां देहि प्रभो इति ॥ २२ ॥ त्वं परब्रह्म सर्वेशस्सर्वे च तव सेवकाः ॥ सृष्टेः कर्ता सदा भर्ता संहर्ता परमेश्वरः ॥ २३ ॥ रजस्सत्त्वतमोरूपो लीलया निर्गुणः स्वतः ॥ का लीला रचिता चाद्य तामिदानीं वद प्रभो ॥ २४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां मुनिश्रेष्ठ महेश्वरः ॥ गणान् भिन्नाँस्तदा दृष्ट्वा तेभ्यस्सर्वं न्यवेदयत् ॥ २५ ॥ अथ सर्वेश्वरस्तत्र शंकरो मुनिसत्तम ॥ विहस्य गिरिजानाथो ब्रह्माणं मामुवाच ह ॥ २६॥ ॥ शिव उवाच ॥ ब्रह्मञ्छृणु मम द्वारि बाल एकस्समास्थितः ॥ महाबलो यष्टिपाणिर्गेहावेशनिवारकः ॥ २७ ॥ महाप्रहारकर्ताऽसौ मत्पार्षदविघातकः ॥ पराजयः कृतस्तेन मद्गणानां बलादिह ॥ २८ ॥ ब्रह्मन्

त्वयैव गंतव्यं प्रसादोऽयं महाबलः ॥ यथा ब्रह्मन्नयः स्याद्वै तथा कार्यं त्वया विधे ॥ २९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य प्रभोर्वाक्यमज्ञात्वा ज्ञानमोहितः ॥ तदीयनिकटं तात सर्वैर्ऋषिवरैरयाम् ॥ ३० ॥ समायान्तं च मां दृष्ट्वा स गणेशो महाबली ॥ क्रोधं कृत्वा समभ्येत्य ममाश्मश्रूण्यवाकिरत् ॥ ३१ ॥ क्षम्यतां क्षम्यतां देव न युद्धार्थंसमागतः ॥ ब्राह्मणोऽहमनुग्राह्यः शांतिकर्तानुपद्रवः ॥ ३२ ॥ इत्येवं ब्रुवति ब्रह्मंस्ता वत्परिघमाददे ॥ स गणेशो महावीरो बालोऽबालपराक्रमः ॥ ३३ ॥ गृहीतपरिघं दृष्ट्वा त गणेशं महाबलम् ॥ पलायनपरो यातस्त्वहं द्रुततरं तदा ॥ ३४ ॥ यात यात ब्रुवंतस्ते परिघेन हतास्तदा ॥ स्वयं च पतिताः केचित्केचित्तेन निपातिताः ॥ ३५ ॥ केचिच्च शिवसामीप्यं गत्वा तत्क्षणमात्रतः ॥ शिवं विज्ञापयांचक्रुस्तद्वृत्तांतमशेषतः ॥ ३६ ॥ तथाविधांश्च तान् दृष्ट्वा तद्वृत्तांतं निशम्य सः ॥ अपारमादधे कोपं हरो लीलाविशारदः ॥ ३७ ॥ इन्द्रादिकान्देवगणान् षण्मुखप्रवरान् गणान् ॥ भूतप्रेतपिशाचांश्च सर्वानादेशयत्तदा ॥ ३८ ॥ त सर्वे च यथायोग्यं गतास्ते सर्वतो दिशम् ॥ तं गणं हंतुकामा हि शिवाज्ञाता उदायुधाः ॥ ३९ ॥ यस्य यस्यायुधं यच्च तत्तत्सर्वं विशेषतः ॥ तद्गणेशोपरि बलात्समागत्य विमोचितम् ॥ ४० ॥ हाहाकारो महानासीत्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ त्रिलोकस्था जनास्सर्वे संशयं परमं गताः ॥ ४१ ॥ न यातं ब्रह्मणोऽप्यायुर्ब्रह्मांड क्षयमेति हि ॥ अकाले च तथा नूनं शिवेच्छावशतः स्वयम् ॥ ४२ ॥ ते सर्वे च गतास्तत्र षण्मुखाद्याश्च ये पुनः ॥ देवा व्यर्थायुधा जाता आश्चर्यं परमं गताः ॥ ४३ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवी जगदम्बा विबोधना ॥ ज्ञात्वा तच्चरितं सर्वमपारं क्रोधमादधे ॥ ४४ ॥ शक्तिद्वयं तदा तत्र तया देव्या मुनीश्वर ॥ निर्मितं स्वगणस्यैव सर्वसाहाय्यहेतवे ॥ ४५ ॥ एका प्रचंडरूपं च धृत्वातिष्ठन्महामुने ॥ श्यामपर्वतसंकाशं विस्तीर्य मुखगह्वरम् ॥ ४६ ॥ एका विद्युत्स्वरूपा च बहुहस्तसमन्विता ॥ भयंकरा महादेवी दुष्टदंडविधायिनी ॥ ४७ ॥ आयुधानि च सर्वाणि मोचितानि सुरैर्गणैः ॥ गृहीत्वा स्वमुखे तानि ताभ्यां शीघ्रं च चिक्षिपे ॥ ४८ ॥ देवायुधं न दृश्येत परिघः परितः पुनः ॥ एवं ताभ्यां कृतं तत्र चरितं परमाद्भुतम् ॥ ४९ ॥ एको बालोऽखिलं सैन्यं लोडयामास दुस्तरम् ॥ यथा गिरिवरेणैव लोडितस्सागरः पुरा ॥ ५० ॥ एकेन निहतास्सर्वे शक्राद्या निर्जरास्तथा ॥ शंकरस्य गणाश्चैव व्याकुला अभवंस्तदा ॥ ५१ ॥ अथ सर्वे मिलित्वा ते निश्वस्य च मुहुर्मुहुः ॥ परस्परं समूचुस्ते तत्प्रहारसमाकुलाः ॥ ५२ ॥ ॥ देवगणा ऊचुः ॥ किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं न ज्ञायंत दिशो दश ॥ परिघं भ्रामयत्येष सव्यापसव्यमेव च ॥ ५३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतत्कालेऽप्सरःश्रेष्ठाः पुष्पचन्दनपाणयः ॥ ऋषयश्च त्वदाद्या हि येऽप्रतियुद्धे

तिलालसाः ॥ ५४ ॥ ते सर्वे च समाजग्मुर्युद्धसंदर्शनाय वै ॥ पूरितो व्योम तन्नागैस्तैस्तदा मुनिसत्तम ॥ ५५ ॥ तास्ते दृष्ट्वा रणं तं वै महाविस्म
यमागताः ॥ ईदृशं परम युद्धं न दृष्टं चैकदापि हि ॥ ५६ ॥ पृथिवी कंपिता तत्र समुद्रसहिता तदा ॥ पर्वताः पतिताश्चैव चक्रुः संग्रामसंभ्रमम्
॥ ५७ ॥ द्यौर्ग्रहर्क्षगणैर्घूर्णा सर्वे व्याकुलतां गताः ॥ देवाः पलायितास्सर्वे गणाश्च सकलास्तदा ॥ ५८ ॥ केवलं षण्मुखस्तत्र नापलायत विक्रमी ॥
महावीरस्तदा सर्वानावार्य पुनः स्थितः ॥ ५९ ॥ शक्तिद्वयेन तद्युद्धे सर्वे च निष्फलीकृताः ॥ सर्वास्त्राणि निकृतानि संक्षिप्तान्यमरैर्गणैः ॥ ६० ॥
महावीरस्तदा ... ये ऽवस्थिताश्च ते सर्वे शिवस्यांतिकमागताः ॥ देवाः पलायितास्सर्वे गणाश्च सकलास्तदा ॥ ६१ ॥ ते सर्वे मिलिताश्चैव मुहुर्नत्वा शिवं तदा ॥
अब्रुवन्वचनं क्षिप्रं कोऽयं गणवरः प्रभो ॥ ६२ ॥ पुरा नव श्रुतं युद्धमिदानीं बहुधा पुनः ॥ दृश्यते न श्रुतं दृष्टमीदृशं तु कदाचन ॥ ६३ ॥
किंचिद्विचार्यतां देव त्वन्यथा न जयो भवेत् ॥ त्वमेव रक्षकस्स्वामिन्ब्रह्मांडस्य न संशयः ॥ ६४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं तद्वचः श्रुत्वा
रुद्रः परमकोपनः ॥ कोपं कृत्वा च तत्रैव जगाम स्वगणैस्सह ॥ ६५ ॥ देवसैन्यं च तत्सर्वं विष्णुना चक्रिणा सह ॥ समुत्सव
महत्कृत्वा शिवस्यानुजगाम ह ॥ ६६ ॥ एतस्मिन्नंतरे भक्त्या नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ अब्रवीन्नारद त्वं वै देवदेवं कृतांजलिः ॥ ६७ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ देवदेव महादेव शृणु मद्वचनं विभो ॥ त्वमेव सर्वगस्स्वामी नानालीलाविशारदः ॥ ६८ ॥ त्वया कृत्वा महालीलां गणगर्वोऽपहा
रितः ॥ अस्मै दत्वा बलं भूरि देवगर्वश्च शंकर ॥ ६९ ॥ दर्शितं भुवने नाथ स्वमेव बलमद्भुतम ॥ स्वतंत्रेण त्वया शंभो सर्वगर्वप्रहारिणा ॥ ७० ॥ इदा
नीं न कुरुष्वेश तां लीलां भक्तवत्सल ॥ स्वगणानमरांश्चापि सुसम्मान्याभिवर्द्धय ॥ ७१ ॥ इमं न खेलयेदानीं जहि ब्रह्मपदप्रद ॥ इत्युक्त्वा नारद
त्वं वै ह्यंतर्द्धानं गतस्तदा ॥ ७२ ॥ इति श्री शिवमहापुराणे द्वि० रुद्रसंहितायां च० कुमारखंडे गणेशयुद्धवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
इति श्रुत्वा महात्मा भक्तानुग्रहकारकः ॥ त्वद्वाचा युद्धकामोऽभूत्तेन बालेन नारद ॥ १ ॥ विष्णुमाहूय संमंत्र्य बलेन महता युतः ॥ सामरस्सम्मु
खस्तस्याभवद्देवस्त्रिलोचनः ॥ २ ॥ देवाश्च युयुधुस्तेन स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम ॥ महाबला महोत्साहाः शिवसद्दृष्टिलोकिताः ॥ ३ ॥ युयुधेऽथ
हरिस्तेन महाबलपराक्रमः ॥ महादिव्यायुधो वीरः प्रवणः शिवरूपकः ॥ ४ ॥ यष्ट्या गणाधिपस्सोऽथ जघानामरपुङ्गवान् ॥ हरिं च सहसा वीरश्शक्ति
दत्तमहाबलः ॥ ५ ॥ सर्वेऽमरगणास्तत्र विकुंठितबला मुने ॥ अभूवन् विष्णुना तेन हता यष्ट्या पराङ्मुखाः ॥ ६ ॥ शिवोऽपि सह सैन्येन युद्धं
कृत्वा चिरं मुने ॥ विकरालं च तं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ॥ ७ ॥ छलेनैव च हंतव्यो नान्यथा हन्यते पुनः ॥ इति बुद्धिं समास्थाय सैन्यमध्ये

व्यवस्थितः ॥ ८ ॥ शिवे दृष्टे तदा देवे निर्गुणे गुणरूपिणि ॥ विष्णौ चैवाथ संग्रामे आयाते सर्वदेवताः ॥ ९ ॥ गणश्चैव महेशस्य महाहर्षं तदा ययुः ॥ सर्वे परस्परं प्रीत्या मिलित्वा चक्रुरुत्सवम् ॥ १० ॥ अथ शक्तिसुतो वीरो वीरगत्या स्वयस्थितः ॥ प्रथमं पूजयामास विष्णुं सर्वसुखावहम् ॥ ११ ॥ अहं च मोहयिष्यामि हन्यतां च त्वया विभो॥छलं विना न वध्योऽयं तामसोऽयं दुरासदः ॥१२॥इति कृत्वा मतिं तत्र सुसंमंत्र्य च शंभुना ॥ आज्ञां प्राप्याऽभवच्छैवीं विष्णुर्मोहपरायणः ॥ १३ ॥ शक्तिद्वयं तथा लीनं हरिं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ दत्त्वा शक्तिबलं तस्मै गणेशायाभवन्मुने ॥ १४ ॥ शक्तिद्वयेऽथ संलीने यत्र विष्णुः स्थितस्स्वयम् ॥ परिघं क्षिप्तवांस्तत्र गणेशो बलवत्तरः ॥१५॥ कृत्वा यत्नं किमप्यत्र वंचयामास तद्गतिम् ॥ शिवं स्मृत्वा महेशानं स्वप्रभुं भक्तवत्सलम् ॥ १६ ॥ एकतस्तन्मुखं दृष्ट्वा शंकरोऽप्याजगाम ह ॥ स्वत्रिशूलं समादाय सुक्रुद्धो युद्धकाम्यया ॥ १७ ॥ स ददर्शागतं शंभुं शूलहस्तं महेश्वरम् ॥ हंतुकामं निजं वीरश्शिवापुत्रो महाबलः॥१८॥ शक्त्या जघान तं हस्ते स्मृत्वा मातृपदांबुजम् ॥ स गणेशो महावीरश्शिवशक्तिप्रवर्द्धितः॥१९॥त्रिशूलं पतितं हस्ताच्छिवस्य परमात्मनः॥ दृष्ट्वा सद्गति हस्तं वै पिनाकं धनुराददे॥२०॥ तमप्यपातयद्भूमौ परिघेण गणेश्वरः ॥ हताः पंच तथा हस्ताः पञ्चभिश्शूलमाददे॥२१॥अहो दुःखतरं नूनं संजातमधुना मम ॥ भवेत्पुनर्गणानां किं भवाचारी जगाविति ॥ २२ ॥ एतस्मिन्नंतरे वीरः परिघण गणेश्वरः ॥ जघान सगणान् देवान् शक्तिदत्तबलान्वितः॥ २३ ॥गता दशदिशो देवास्स गणाः परिघार्दिताः॥न तस्थुस्समरे केऽपि तेनाद्भुतप्रहारिणा॥२४॥विष्णुस्तं च गणं दृष्ट्वा धन्योऽयमिति चाब्रवीत् ॥ महाबलो महावीरो महाशूरो रणप्रियः ॥ २५ ॥ बहवो देवताश्चैव मया दृष्टास्तथा पुनः ॥ दानवा बहवा दैत्या यक्षगंधर्वराक्षसाः ॥२६ ॥ नैतेन गणनाथेन समतां यांति केऽपि च ॥ त्रैलोक्येऽप्यखिले तेजो रूपशौर्यगुणादिभिः ॥२७॥एवं संब्रुवतेऽमुष्मै परिघं भ्रामयन् स च ॥ चिक्षेप विष्णवे तत्र शक्तिपुत्रो गणेश्वरः॥ २८ ॥ चक्रं गृहीत्वा हरिणा स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ तेन चक्रेण परिघो द्रुतं खंडीकृतस्तदा ॥ २९ ॥ खंडं तु परिघस्यापि हरये प्राक्षिपद्गणः ॥ गृहीत्वा गरुडेनापि पक्षिणा विफलीकृतः ॥ ३० ॥ एवं विचरितं कालं महावीरावुभावपि ॥ विष्णुश्चापि गणश्चैव युयुधाते परस्परम् ॥ ३१ ॥ पुनर्वीरवरः शक्तिसुतस्स्मृतशिवो बली ॥ गृहीत्वा य ष्टिमतुलां तया विष्णुं जघान ह ॥ ३२ ॥ अविषह्यप्रहारं तं स भूमौ निपपात ह ॥ द्रुतमुत्थाय युयुधे शिवापुत्रेण तेन वै ॥ ३३ ॥ एतदंतरमासाद्य शूलपाणिस्तथोत्तरे ॥ आगत्य च त्रिशूलेन तच्छिरो निरकृंतत ॥ ३४ ॥ छिन्ने शिरसि तस्यैव गणनाथस्य नारद ॥ गणसैन्यं देवसैन्यमभवच्च सुनिश्चलम्॥३५॥नारदेन त्वयाऽऽगत्य देव्यै सव निवेदितम् ॥ मानिनि श्रूयतां मानस्त्याज्यो नैव त्वया

328

मुना ॥ ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वाऽन्तर्हितस्तत्र नारद त्वं कलिप्रियः॥अविकारी सदा शंभुर्मनोगतिकरो मुनिः ॥३७॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां
रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखंडे गणेशयुद्धगणेशशिरश्छेदनवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ब्रह्मन् वद महाप्राज्ञ तद्वृत्ता
न्तेऽखिले श्रुते ॥ किमकार्षीन्महादेवी श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रूयतां मुनिशार्दूल कथयाम्यद्य तद् ध्रुवम् ॥ चरितं जगदं
बाया यज्जातं तदनंतरम् ॥ २ ॥ मृदंगान्पटहांश्चैव गणाश्चावादयंस्तथा ॥ महोत्सवं तदा चक्रुर्हते तस्मिन्गणाधिपे ॥ ३ ॥ शिवोऽपि
तच्छिरश्छित्त्वा यावद्दुःखमुपाददे ॥ तावच्च गिरिजा देवी चुकोपाति मुनीश्वर ॥ ४ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि हा हा दुःखमुपागतम् ॥
कथ दुःखं विनश्येतास्याऽतिदुःखं ममाधुन ॥ ५ ॥ मत्सुतो नाशितश्चाद्य देवैस्सर्वैर्गणैस्तथा ॥ सर्वांस्तान्नाशयिष्यामि प्रलयं वा करो
म्यहम् ॥ ६ ॥ इत्येवं दुःखिता सा च शक्तीश्शतसहस्रशः ॥ निर्ममे तत्क्षणं क्रुद्धा सर्वलोकमहेश्वरी ॥ ७ ॥ निर्मितास्ता नमस्कृत्य जगदंबां
शिवां तदा ॥ जाज्वल्यमाना ह्यवदन्मातरादिश्यतामिति ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा शंभुशक्तिस्सा प्रकृतिः क्रोधतत्परा ॥ प्रत्युवाच तु तास्सर्वा महामाया
मुनीश्वर ॥ ९ ॥ देव्युवाच ॥ हे शक्तयोऽधुना देव्यो युष्माभिर्मन्निदेशतः ॥ प्रलयश्चात्र कर्तव्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥ देवांश्चैव
ऋषींश्चैव यक्षराक्षसकांस्तथा ॥ अस्मदीयान्परांश्चैव सख्यो भक्षत वै हठात् ॥ ११ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदाज्ञप्ताश्च तास्सर्वाश्शक्तयः क्रोधतत्पराः ॥
देवादीनां च सर्वेषां संहारं कर्तुमुद्यताः ॥ १२ ॥ यथा च तृणसंहारमनलः कुरुते तथा ॥ एवं ताश्शक्तयस्सर्वास्संहारं कर्तुमुद्यताः ॥ १३ ॥
गणपो वाथ विष्णुर्वा ब्रह्मा वा शंकरस्तथा ॥ इन्द्रो वा यक्षराजो वा स्कंदो वा सूर्य एव वा ॥ १४ ॥ सर्वेषां चैव संहारं कुर्वंति स्म निरंतरम् ॥
यत्र यत्र तु दृश्येत तत्र तत्रापि शक्तयः ॥ १५ ॥ कराली कुब्जका खंजा लंबशीर्षा ह्यनेकशः ॥ हस्ते धृत्वा तु देवांश्च मुखे चैवा
क्षिपंस्तदा ॥ १६ ॥ तं संहारं तदा दृष्ट्वा हरो ब्रह्मा तथा हरिः ॥ इन्द्रादयोऽखिला देवा गणाश्च ऋषयस्तथा ॥ १७ ॥ किं
करिष्यति सा देवी संहारं वाऽप्यकालतः ॥ इति संशयमापन्ना जीवनाशा हताऽभवत् ॥ १८ ॥ सर्वे च मिलितास्त्वेमे किं कर्त्तव्यं विचिंत्यताम् ॥
एवं विचारयन्तस्ते तूर्णमूचुः परस्परम् ॥ १९ ॥ यदा च गिरिजा देवी प्रसन्ना हि भवेदिह ॥ तदा चैव भवेत्स्वास्थ्यं नान्यथा कोटि
यत्नतः ॥ २० ॥ शिवोऽपि दुःखमापन्नो लौकिकीं गतिमाश्रितः ॥ मोहयन्सकलांस्तत्र नानालीलाविशारदः ॥२१ ॥ सर्वेषां चैव देवानां कृतिर्मेना

यदा तदा ॥ शिवा क्रोधमयी साक्षाद्द्रष्टुं न पुर उत्सहेत्॥२२॥ स्वीयो वा परकीयो वा देवो वा दानवोऽपि वा ॥ गणो वापि च दिक्पालो यक्षो वा किन्नरो मुनिः ॥ २३ ॥ विष्णुर्वापि तथा ब्रह्मा शंकरश्च तथा प्रभुः ॥ न कश्चिद्गिरिजाग्रे च स्थातुं शक्तोऽभवन्मुने ॥ २४ ॥ जाज्वल्यमानं तत्तेजस्सर्वतोदाहि तेऽखिलाः ॥ दृष्ट्वा भीततरा आसन् सर्वे दूरतरं स्थिताः ॥ २५ ॥ एतस्मिन्समये तत्र नारदो दिव्यदर्शनः ॥ आगतस्त्वं मुने देवगणानां सुखहेतवे ॥ २६ ॥ ब्रह्माणं मां भवं विष्णुं शंकरं च प्रणम्य सः ॥ समागत्य मिलित्वोचे विचार्य कार्यमेव वा ॥ २७ ॥ सर्वे संमन्त्रणं चक्रुस्त्वया देवा महात्मना ॥दुःखशांतिः कथं स्याद्वै समूचुस्तत एव ते ॥ २८ ॥ यावच्च गिरिजा देवी कृपां नैव करिष्यति ॥ तावन्नैवं सुखं स्याद्वै नात्र कार्या विचारणा ॥ २९ ॥ ऋषयो हि त्वदाद्याश्च गतास्ते वै शिवान्तिकम् ॥ सर्वे प्रसादयामासुः क्रोधशान्त्यै तदा शिवाम्॥ ३० ॥ पुनः पुनः प्रणेमुश्च स्तुत्वा स्तोत्रैरनेकशः ॥ सर्वे प्रसादयन्प्रीत्या प्रोचुर्देवगणाज्ञया ॥ ३१ ॥ सुरर्षय ऊचुः ॥ जगदम्ब नमस्तुभ्यं शिवायै ते नमोऽस्तु ते ॥ चंडिकायै नमस्तुभ्यं कल्याण्यै ते नमोऽस्तु ते ॥ ३२ ॥ आदिशक्तिस्त्वमेवांब सर्वसृष्टिकरी सदा ॥ त्वमेव पालिनी शक्तिस्त्वमेव प्रलयंकरी ॥ ३३ ॥ प्रसन्ना भव देवेशि शांतिं कुरु नमोऽस्तु ते ॥ सर्वं हि विकलं देवि त्रिजगत्तव कोपतः ॥ ३४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं स्तुता परा देवी ऋषिभिश्च त्वदादिभिः॥ क्रुद्धदृष्ट्या तदा तांश्च किंचिन्नोवाच सा शिवा ॥ ३५ ॥ तदा च ऋषयस्सर्वे नत्वा तच्चरणांबुजम् ॥ पुनरूचुश्शिवां भक्त्या कृतांजलिपुटाश्शनैः ॥ ३६ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ क्षम्यतां क्षम्यतां देवि संहारो जायतेऽधुना ॥ तव स्वामी स्थितश्चात्र पश्य पश्य तमंबिके ॥ ३७ ॥ वयं के च इमे देवा विष्णुब्रह्मादयस्तथा॥ प्रजाश्च भवदीयाश्च कृतांजलिपुटाः स्थिताः ॥३८॥ क्षंतव्यश्चापराधो वै सर्वेषां परमेश्वरि ॥ सर्वे हि विकलाश्चाद्य शांतिं तेषां शिवे कुरु ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच॥इत्युक्त्वा ऋषयस्सर्वे सुदीनतरमाकुलाः ॥ संतस्थिरे चंडिकाग्रे कृतांजलिपुटास्तदा ॥ ४० ॥ एवं श्रुत्वा वचस्तेषां प्रसन्ना चंडिकाऽभवत् ॥ प्रत्युवाच ऋषींस्तान्वै करुणाविष्टमानसा ॥ ४१ ॥ देव्युवाच ॥ मत्पुत्रो यदि जीवेत तदा संहरणं न हि ॥ यथा हि भवतां मध्ये पूज्योऽयं च भविष्यति ॥ ४२ ॥सर्वाध्यक्षो भवेदद्य यूयं कुरुत तद्यदि ॥ तदा शांतिर्भवेल्लोके नान्यथा सुखमाप्स्यथ ॥ ४३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्तास्ते तदा सर्वे ऋषयो युष्मदादयः ॥ तेभ्यो देवेभ्य आगत्य सर्वं वृत्तं न्यवेदयन् ॥४४॥ ते च सर्वे तथा श्रुत्वा शंकराय न्यवेदयन् ॥ नत्वा प्रांजलयो दीनाः शक्रप्रभृतयस्सुराः ॥ ४५ ॥ प्रोवाचेति सुराञ्छ्रुत्वा शिवश्चापि तथा पुनः ॥

१ परस्परमर्थम् ।

327

कर्त्तव्यं च तथा सर्वलोकस्वास्थ्यं भवेदिह॥४६॥उत्तरस्यां पुनर्यायात् प्रथमं यो मिलेदिह॥तच्छिरश्च समाहृत्य योजनीयं कलेवरे॥४७॥ब्रह्मोवाच॥
ततस्तैस्तत्कृतं सर्वं शिवाज्ञाप्रतिपालकैः ॥ कलेवरं समानीय प्रक्षाल्य विधिवच्च तत् ॥ ४८ ॥ पूजयित्वा पुनस्ते वै गताश्चोदङ्मुखास्तदा ॥ प्रथमं
मिलितस्तत्र हस्ती चाप्येकदंतकः ॥ ४९ ॥ तच्छिरश्च तदा नीत्वा तत्र तेऽयोजयन् ध्रुवम् ॥ संयोज्य देवतास्सर्वाः शिवं विष्णुं विधिं तथा॥५०॥
प्रणम्य वचनं प्रोचुर्भवयुक्तं कृतं च नः ॥ अनन्तरं च तत्कार्यं भवताद्रवशेषितम् ॥५१॥ ब्रह्मोवाच ॥ ततस्ते तु विरेजुश्च पार्षदाश्च सुराः सुखम् ॥
अथ तद्वचनं श्रुत्वा शिवोक्तं पर्यपालयन् ॥ ५२ ॥ ऊचुस्ते च तदा तत्र ब्रह्मविष्णुमुखास्तथा ॥ प्रणम्य शं शिवं देवं स्वप्रभुं गुणवर्जितम् ॥५३॥
यस्मात्त्वत्तेजसस्सर्वे वयं जाता महात्मनः ॥ त्वत्तेजस्तत्समायातु वेदमंत्राभियोगतः ॥ ५४ ॥ इत्येवमभिमंत्रेण मंत्रितं जलमुत्तमम् ॥ स्मृत्वा
शिवं समेतास्ते चिक्षिपुस्तत्कलेवरे ॥ ५५ ॥ तज्जलस्पर्शमात्रेण चिद्युतो जीवितो द्रुतम् ॥ तदोत्तस्थौ सुप्त इव स बालकः शिवेच्छया ॥ ५६ ॥
सुभगस्सुन्दरतरो गजवक्त्रस्सुरक्तकः ॥ प्रसन्नवदनश्चाति सुप्रभो ललिताकृतिः ॥ ५७ ॥ तं दृष्ट्वा जीवितं बालं शिवापुत्रं मुनीश्वर ॥ सर्वे मुमुदिरे
तत्र सर्वं दुःखं क्षयं गतम् ॥ ५८ ॥ देव्यै संदर्शयामासुः सर्वे हर्षसमन्विताः ॥ जीवितं तनयं दृष्ट्वा देवी हृष्टतराभवत् ॥ ५९ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखण्डे गणेशजीवनवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ नारद उवाच ॥ जीविते गिरिजापुत्रे देव्या
दृष्टे प्रजेश्वर ॥ ततः किमभवत्तत्र कृपया तद्वदाधुना ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ जीविते गिरिजापुत्रे देव्या दृष्टे मुनीश्वर ॥ यज्जातं तच्छृणु
त्वाद्य यत्रिम न महदुत्सवम् ॥२॥जीवितस्स शिवापुत्रो निर्व्यग्रो विकृतो मुने ॥ अभिषिक्तस्तदा देवैर्गणाध्यक्षैर्गजाननः ॥३॥ दृष्ट्वा स्वतनयं देवी
शिवा हर्षसमन्विता ॥ गृहीत्वा बालकं दोर्भ्यां प्रमुदा परिषस्वजे ॥४॥ वस्त्राणि विविधानीह नानालंकरणानि च ॥ ददौ प्रीत्या गणेशाय स्व
पुत्राय मुदान्विका ॥५॥ पूजयित्वा तया देव्या सिद्धिभिश्चाप्यनेकशः ॥ करेण स्पर्शितस्सोऽथ सर्वदुःखहरेण वै ॥६॥ पूजयित्वा सुतं देवी मुखमा
चुम्ब्य शांकरी ॥वरान्ददौ तदा प्रीत्या जातस्त्वं दुःखितोऽधुना॥७॥ धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि पूर्वं पूज्यो भवाधुना॥सर्वेषाममराणां वै सर्वदा दुःख
वर्जितः ॥८॥ आनने तव सिन्दूरं दृश्यते सांप्रतं यदि॥तस्मात्त्वं पूजनीयोऽसि सिन्दूरेण सदा नरैः॥९॥पुष्पैर्वा चन्दनैर्वापि गन्धेनैव शुभेन च॥
नैवेद्येन सुरम्येण नीराजेन विधानतः ॥ १० ॥ ताम्बूलैरथ दानैश्च तथा प्रक्रमणैरपि ॥ नमस्कारविधानेन पूजां यस्ते विधास्यति॥११ ॥ तस्य वै
सकला सिद्धिर्भविष्यति न संशयः ॥ विघ्नान्यनेकरूपाणि क्षयं यास्यंत्यसंशयम् ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा च तदा देवी स्वपुत्रं

तं महेश्वरी ॥ नानावस्तुभिरुत्कृष्टं पुनरप्यर्चयत्तथा ॥ १३ ॥ ततस्स्वास्थ्यं च देवानां गणानां च विशेषतः ॥ गिरिजा [illegible] विघ्न जातं
तत्क्षणमात्रतः ॥ १४ ॥ एतस्मिंश्च क्षणे देवा वासवाद्याः शिवं मुदा ॥ स्तुत्वा प्रसाद्य तं देवं भक्त्या निन्युः शिवांतिकम् ॥ १५ ॥ संस्थाप्य
गिरिशं पश्चादुत्संगे सन्न्यवेशयन् ॥ बालकं तं महेशान्यास्त्रिजगत्सुखहेतवे ॥ १६ ॥ शिवोऽपि तस्य शिरसि दत्त्वा स्वकरपंकजम् ॥ उवाच
वचनं देवान् पुत्रोऽयमिति मेऽपरः ॥ १७ ॥ गणेशोऽपि तदोत्थाय नमस्कृत्य शिवाय वै ॥ पार्वत्यै च नमस्कृत्य मह्यं वै विष्णवे तथा ॥ १८ ॥
नारदाद्यानृषीन्सर्वान्स त्वास्थाय पुरोऽब्रवीत् ॥ क्षंतव्यश्चापराधो मे मानश्चैवेदृशो नृणाम् ॥ १९ ॥ अहं च शंकरश्चैव विष्णुश्चैते त्रयस्सुराः ॥
प्रत्यूचुर्युगपत्प्रीत्या ददतो वरमुत्तमम् ॥ २० ॥ त्रयो वयं सुरवरा यथा पूज्या जगत्त्रये ॥ तथायं गणनाथश्च सकलैः प्रतिपूज्यताम् ॥ २१ ॥
वयं च प्राकृताश्चायं प्राकृतः पूज्य एव च ॥ गणेशो विघ्नहर्ता हि सर्वकामफलप्रदः ॥ २२ ॥ एतत्पूजां पुरा कृत्वा पश्चात्पूज्या वयं नरैः ॥
वयं च पूजितास्सर्वे नायं चापूजितो यदा ॥ २३ ॥ अस्मिन्नपूजिते देवाः परपूजाकृता यदि ॥ तदा तत्फलहानिस्स्यान्नात्र कार्या
विचारणा ॥ २४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा स गणेशानो नानावस्तुभिरादरात् ॥ शिवेन पूजितः पूर्वं विष्णुनानु प्रपूजितः ॥
॥ २५ ॥ ब्रह्मणा च मया तत्र पार्वत्या च प्रपूजितः ॥ सर्वैर्देवगणैश्चैव पूजितः परया मुदा ॥ २६ ॥ सर्वैर्मिलित्वा तत्रैव ब्रह्मविष्णुहरादिभिः ॥
स गणेशश्शिवातुष्ट्यै सर्वाध्यक्षो निवेदितः ॥ २७ ॥ पुनश्चैव शिवेनास्मै सुप्रसन्नेन चेतसा ॥ सर्वदा सुखदा लोके वरा दत्ता ह्यनेकशः ॥ २८ ॥
शिव उवाच ॥ हे गिरीन्द्रसुतापुत्र संतुष्टोऽहं न संशयः ॥ मयि तुष्टे जगत्तुष्टं विरुद्धः कोपि नो भवेत् ॥ २९ ॥ बालरूपोऽपि यस्मात्त्वं महाविक्रम
कारकः ॥ शक्तिपुत्रस्सुतेजस्वी तस्माद्भव सदा सुखी ॥ ३० ॥ त्वन्नाम विघ्नहंतृत्वे श्रेष्ठं चैव भवत्विति ॥ मम सर्वगणाध्यक्षः संपूज्यस्त्वं भवाधुना
॥ ३१ ॥ एवमुक्त्वा शंकरेण पूजाविधिरनेकशः ॥ आशिषश्चाप्यनेका हि कृतास्तस्मिंस्तु तत्क्षणात् ॥ ३२ ॥ ततो देवगणैश्चैव गीतं वाद्यं च
नृत्यकम् ॥ मुदा ते कारयामासुस्तथैवाप्सरसां गणाः ॥ ३३ ॥ पुनश्चैव वरो दत्तस्सुप्रसन्नेन शंभुना ॥ तस्मै च गणनाथाय शिवेनैव महात्मना
॥ ३४ ॥ चतुर्थ्यां त्वं समुत्पन्नो भाद्रे मासि गणेश्वर ॥ असिते च तथा पक्षे चन्द्रस्योदयने शुभे ॥ ३५ ॥ प्रथमे च तथा यामे
गिरिजायास्सुचेतसः ॥ आविर्बभूव ते रूपं यस्मात्ते व्रतमुत्तमम् ॥ ३६ ॥ तस्मात्तद्दिनमारभ्य तस्यामेव तिथौ मुदा ॥ व्रतं कार्यं विशेषेण

१ [illegible]

सर्वसिद्ध्यै सुरोत्तमम् ॥ ३७ ॥ यावत्पुनस्समायाति वर्षान्ते च चतुर्थिका ॥ तावद्व्रतं च कर्तव्यं तव चैव [illegible] ॥ ३८ ॥ संसारे सुखमिच्छन्ति येऽतुलं चाप्यनेकशः ॥ त्वां पूजयन्तु ते भक्त्या चतुर्थ्यां विधिपूर्वकम् ॥ ३९ ॥ मार्गशीर्षे तथा मासे [illegible] वै चतुर्थिका ॥ प्रातःस्नानं तदा कृत्वा व्रतं विप्रान्निवेदयेत् ॥ ४० ॥ दूर्वाभिः पूजनं कार्यमुपवासस्तथाविधः ॥ रात्रेश्च प्रहरे जाते स्नात्वा संपूजयेन्नरः ॥ ४१ ॥ मूर्ति धातुमयीं कृत्वा प्रवालसंभवां तथा ॥ श्वेतार्कसंभवां चापि मार्दवां निर्मितां तथा ॥ ४२ ॥ प्रतिष्ठाप्य तदा तत्र पूजयेत्प्रयतः पुमान् ॥ गंधैर्नानाविधैर्दिव्यैश्चन्दनैः पुष्पकैरिह ॥ ४३ वितस्तिमात्रा दूर्वा च त्र्यंगा वै मूलवर्जिता ॥ ईदृशानां तद्दलानां शतेनैकोत्तरेण च ॥ ४४ ॥ एकविंशतिकेनैव पूजयेत्प्रतिमां स्थिताम् ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैर्गणनायकम् ॥ ४५ ॥ ताम्बूलाद्यर्घसद्द्रव्यैः प्रणिपत्य स्तवैस्तथा ॥ त्वां तत्र पूजयित्वेत्थं बालचन्द्रं च पूजयेत् ॥ ४६ ॥ पश्चाद्विप्रांश्च संपूज्य भोजयेन्मधुरैर्मुदा ॥ स्वयं चैव ततो भुञ्ज्यान्मधुरं लवणं विना ॥ ४७ ॥ विसर्जयेत्ततः पश्चान्नियमं सर्वमात्मनः ॥ गणेशस्मरणं कुर्य्यात्संपूर्णं स्याद्व्रतं शुभम् ॥ ४८ ॥ एवं व्रतेन संपूर्णे वर्षे जाते नरस्तदा ॥ उद्यापनविधिं कुर्याद्व्रतसम्पूर्तिहेतवे ॥ ४९ ॥ द्वादश ब्राह्मणास्तत्र भोजनीया मदाज्ञया ॥ कुंभमेकं च संस्थाप्य पूज्या मूर्तिस्त्वदीयका ॥ ५० ॥ स्थण्डिलेऽष्टदलं कृत्वा तदा वेदविधानतः॥होमश्चैवात्र कर्तव्यो वित्तशाठ्यविवर्जितैः॥ ५१ ॥ स्त्रीद्वयं च तथा चात्र वटुकद्वयमादरात् ॥ भोजयेत्पूजयित्वा वै मूर्त्यग्रे विधिपूर्वकम् ॥५२॥ निशि जागरणं कार्यं पुनः प्रातः प्रपूजयेत्॥विसर्जनं ततश्चैव पुनरागमनाय च ॥५३॥ बालकाच्चाशिषो ग्राह्यास्स्वस्तिवाचनमेव च ॥ पुष्पांजलिं प्रदद्याच्च व्रतसम्पूर्णहेतवे ॥५४॥ नमस्कारांस्ततः कृत्वा नानाकार्यं प्रकल्पयेत् ॥ एवं व्रतं कृतं येन तस्येप्सितफलं भवेत् ॥ ५५ ॥ यो नित्यं श्रद्धया सार्द्धं पूजां चैव स्वशक्तितः ॥ कुर्य्यात्तव गणेशान सर्वकामफलाप्तये ॥ ५६ ॥ सिन्दूरैश्चन्दनैश्चैव तंडुलैः केतकैस्तथा ॥ उपचारैरनेकैश्च पूजयेत्त्वां गणेश्वरम् ॥ ५७ ॥ एवं त्वां पूजयेयुर्ये भक्त्या नानोपचारतः ॥ तेषां सिद्धिर्भवेन्नित्यं विघ्ननाशो भवेदिह ॥ ५८ ॥ सर्वैर्वर्णैः प्रकर्त्तव्या स्त्रीभिश्चैव विशेषतः॥उदयाभिमुखैश्चैव राजभिश्च विशेषतः ॥५९॥ यं यं कामयते यो वै त तमाप्नोति निश्चितम् ॥ अतः कामयमानेन तेन सेव्यस्सदा भवान् ॥ ६० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शिवेनैवं तदा प्रोक्तं गणेशाय महात्मने॥तदानीं देवतैश्चैव सर्वैश्च ऋषिसत्तमैः ॥ ६१ ॥ तथेत्युक्त्वा तु तैस्सर्वैर्गणेश्शंभुप्रियैर्मुने ॥ पूजितो हि गणाधीशो विधिना परमेण सः ॥६२॥ ततश्चैव गणास्सर्वे प्रणमुस्ते गणेश्वरम्॥

१ मूलेनापि योज्यः ।

समानर्चुर्विशेषेण नानावस्तुभिरादरात् ॥ ६३ ॥ गिरिजायास्समुत्पन्नो यश्च हर्षो मुनीश्वर ॥ चतुर्भिर्वदनैर्वै तमवर्ण्य च कथ ब्रुवे ॥ ६४ ॥ देव दुंदुभयोनेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ जगुर्गंधर्वमुख्याश्च पुष्पवर्षं पपात ह ॥ ६५ ॥ जगत्स्वास्थ्यं तदा प्राप गणाधीशे प्रतिष्ठिते ॥ महोत्सवो महानासीत्सर्वं दुःखं क्षयं गतम् ॥ ६६॥ शिवाशिवौ च मोदेतां विशेषणाति नारद ॥ आसीत्सुमंगलं भूरि सर्वत्र सुखदायकम्॥६७॥ततो देवगणाः सर्वे ऋषीणां च गणास्तथा ॥ समागताश्च ये तत्र जग्मुस्ते तु शिवाज्ञया ॥६८ ॥ प्रशंसंतश्शिवां तत्र गणेशं च पुनः पुनः॥शिवं चैव तथा स्तुत्वा कीदृशं युद्धमेव च ॥ ६९ ॥ यदा सा गिरिजा देवी कोपहीना बभूव ह ॥ शिवोऽपि गिरिजां तत्र पूर्ववत्संप्रपद्य ताम् ॥७०॥चकार विविधं सौख्यं लोकानां हितकाम्यया ॥ स्वात्मारामोऽपि परमो भक्तकार्योद्यतः सदा ॥७१॥ विष्णुश्च शिवमापृच्छ्य ब्रह्माह तं तथैव हि ॥ आगच्छाव स्वधामं च शिवौ संसेव्य भक्तितः ॥ ७२ ॥ नारद त्वं च भगवन्संगीय शिवयोर्यशः ॥ आगमो भवनं स्वं च शिवौ पृष्ट्वा मुनीश्वर ॥ ७३ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं मया वै शिवयोर्यशः ॥ भवत्पृष्टेन विघ्नेशयशस्संमिश्रमादरात ॥ ७४ ॥ इदं सुमंगलाख्यानं यः शृणोति सुसंयतः ॥ सर्वमंगलसंयुक्तस्स भवेन्मंगलालयः ॥ ७५ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं निर्धनो लभते धनम् ॥ भार्यार्थी लभते भार्यां प्रजार्थी लभते प्रजाम् ॥ ७६ ॥ आरोग्यं लभते रोगी सौभाग्यं दुर्भगो लभेत् ॥ नष्टपुत्र नष्टधन प्रोषिता च पतिं लभेत् ॥ ७७ ॥ शोकाविष्टश्शोकहीनस्स भवेन्नात्र संशयः ॥ इदं गाणेशमाख्यानं यस्य गेहे च तिष्ठति ॥ ७८ ॥ सदा मंगलसंयुक्तस्स भवेन्नात्र संशयः ॥ यात्राकाले च पुण्याहे यश्शृणोति समाहितः ॥ सर्वाभीष्टं स लभते श्रीगणेशप्रसादतः ॥ ७९ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखंडे गणेशगणाधिपपदवीवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ गणेशस्य श्रुता तात सम्यग्जनिरुत्तमा ॥ चरित्रमपि दिव्यं वै सुपराक्रमभूषितम् ॥ १ ॥ ततः किमभवत्तात तत्त्वं वद सुरेश्वर ॥ शिवाशिवयशस्स्फीत महानन्दप्रदायकम् ॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ साधु पृष्टं मुनिश्रेष्ठ भवता करुणात्मना ॥ श्रूयतां दत्तकर्णं हि वक्ष्येऽहं मुषिसत्तम ॥ ३ ॥ शिवा शिवश्च विप्रेन्द्र द्वयोश्च सुतयोः परम् ॥ दर्शंदर्शं च तल्लीलां महत्प्रेम समावहत् ॥ ४ ॥ पित्रोर्लालयतोस्तत्र सुखं चाति व्यवर्द्धत ॥ सदा प्रीत्या मुदा चातिखेल

१ परस्यैवद्गर्मार्थम् ।

नं चक्रतुस्सुतौ ॥ ५ ॥ तावेव तनयौ तत्र मातापित्रोर्मुनीश्वर ॥ महाभक्त्या यदा युक्तौ परिचर्यां प्रचक्रतुः ॥ ६ ॥ षण्मुखे च गणेशे च पित्रो
स्तदधिकं सदा ॥ स्नेहो व्यवर्द्धत महाञ्शुक्लपक्षे यथा शशी॥७॥कदाचित्तौ स्थितौ तत्र रहसि प्रेमसंयुतौ ॥ शिवा शिवश्च देवर्षे सुविचारपरायणौ
॥ ८ ॥ शिवाशिवावूचतुः ॥ विवाहयोग्यौ सजातौ सुताविति च तावुभौ॥ विवाहश्च कथं कार्यः पुत्रयोरुभयोः शुभम् ॥ ९ ॥ षण्मुखश्च प्रियतमो
गणेशश्च तथैव च ॥ इति चिंतासमुद्विग्नौ लीलानन्दौ बभूवतुः ॥ १० ॥स्वपित्रोर्मतमाज्ञाय तौ सुतावपि संस्पृहौ ॥ तदिच्छया विवाहार्थं बभूवतु
र्थो मुने ॥ ११ ॥ अहं च परिणेष्यामि ह्यहं चैव पुनः पुनः॥परस्परं च नित्यं वै विवादे तत्परावुभौ ॥१२॥ श्रुत्वा तद्वचनं तौ च दंपती जगतां
प्रभू ॥ लौकिकाचारमाश्रित्य विस्मयं परमं गतौ ॥ १३ ॥ किं कर्तव्यं कथं कार्यो विवाहविधिरेनयोः ॥ इति निश्चित्य ताभ्यां वै युक्तिश्च रचिता
द्भुता॥१४॥कदाचित्समये स्थित्वा समाहूय स्वपुत्रकौ ॥ कथयामासतुस्तत्र पुत्रयोः पितरौ तदा ॥ १५ ॥ शिवाशिवावूचतुः ॥ अस्माकं नियमः
पूर्वं कृतश्च सुखदो हि वाम् ॥ श्रूयतां सुसुतौ प्रीत्या कथयावो यथार्थकम्॥१६॥समौ द्वावपि सत्पुत्रौ विशेषो नात्र लभ्यते ॥ तस्मात्पणः कृतश्शं
दः पुत्रयोरुभयोरपि॥ १७॥यश्चैव पृथिवीं सर्वां क्रांत्वा पूर्वमुपाव्रजेत् ॥ तस्यैव प्रथमं कार्यो विवाहश्शुभलक्षणः ॥ १८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तयोरेवं
वचः श्रुत्वा शरजन्मा महाबलः ॥ जगाम मन्दिरात्तूर्णं पृथिवीक्रमणाय वै ॥१९॥गणनाथश्च तत्रैव संस्थितो बुद्धिसत्तमः ॥ सुबुद्ध्या संविचार्येति
चित्त एव पुनः पुनः ॥ २०॥ किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं लंघितुं नैव शक्यते ॥ क्रोशमात्रं गतः स्याद्वै गम्यते न मया पुनः॥२१॥ किं पुनः पृथिवीमेतां
क्रांत्वा चोपार्जितं सुखम् ॥ विचार्येति गणेशस्तु यच्चकार शृणुष्व तत् ॥ २२ ॥ स्नानं कृत्वा यथान्यायं समागत्य स्वयं गृहम्॥उवाच पितरं तत्र
मातरं पुनरेव सः॥ २३ ॥ गणेश उवाच ॥ आसने स्थापिते ह्यत्र पूजार्थं भवतोरिह ॥ भवंतौ संस्थितौ तातौ पूर्यतां मे मनोरथः ॥ २४ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ अस्थातामासने तत्र तत्पूजाग्रहणाय वै ॥ २५ ॥ तेनाथ पूजितौ तौ च प्रक्रान्तौ च पुनः पुनः
एवं च कृतवान् सप्त प्रणामास्तु तथैव सः ॥ २६ ॥ बद्धांजलिरथोवाच गणेशो बुद्धिसागरः ॥स्तुत्वा बहुतिथस्तात पितरौ प्रेमविह्वलौ ॥ २७ ॥
गणेश उवाच ॥ भो मातर्भो पितस्त्वं च शृणु मे परमं वचः ॥ शीघ्रं चैवात्र कर्तव्यो विवाहश्शोभनो मम॥२८॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा
गणेशस्य महात्मनः ॥ महाबुद्धिनिधिं तं तौ पितरावूचतुस्तदा ॥ २९ ॥ शिवाशिवावूचतुः ॥ प्रक्रामेत भवान्सम्यक् पृथिवीं च सकाननाम् ॥
कुमारो गतवांस्तत्र त्वं गच्छ पुर आव्रज ॥ ३० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पित्रोर्गणपतिर्द्रुतम् ॥ उवाच नियतस्तत्र वचनं क्रोध

संयुतः ॥ ३१ ॥ गणेश उवाच ॥ भो मातर्भो पितर्धर्मरूपौ प्राज्ञौ युवां मतौ ॥ धर्मतः श्रूयतां सम्यग्वचनं मम सत्तमौ ॥३२॥ मया तु पृथिवी क्रांता सप्तवारं पुनः पुनः ॥ एवं कथं ब्रुवाते वै पुनश्च पितराविह ॥३३॥ब्रह्मोवाच ॥ तद्वचस्तुतदा श्रुत्वा लौकिकीं गतिमाश्रितौ ॥ महालीलाकरौ तत्र पितरावूचतुश्चतम् ॥ ३४ ॥ पितरावूचतुः ॥ कदा क्रांता त्वया पुत्र पृथिवी सुमहत्तरा ॥ सप्तद्वीपा समुद्रांता महद्भिर्गहनैर्युता ॥ ३५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तयोरेवं वचः श्रुत्वा शिवाशंकरयोर्मुने ॥ महाबुद्धिनिधिः पुत्रो गणेशो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ गणेश उवाच ॥ भवतोः पूजनं कृत्वा शिवाशंकरयोरहम् ॥ स्वबुद्धया हि समुद्रान्तपृथ्वीकृतपरिक्रमः ॥ ३७ ॥ इत्येवं वचनं वेदे शास्त्रे वा धर्मसञ्चये ॥ वर्त्तते किं च तत्तथ्यं नहि किं तथ्यमेव वा ॥ ३८ ॥ पित्रोश्च पूजनं कृत्वा प्रक्रांतिं च करोति यः ॥ तस्य वै पृथिवीजन्यफलं भवति निश्चितम् ॥ ३९ ॥ अपहाय गृहे यो वै पितरौ तीर्थमाव्रजेत् ॥ तस्य पापं तथा प्रोक्तं हनने च तयोर्यथा ॥ ४० ॥ पुत्रस्य च महत्तीर्थं पित्रोश्चरणपंकजम् ॥ अन्यतीर्थं तु दूरे वै गत्वा सम्प्राप्यते पुनः ॥ ४१ ॥ इदं सन्निहितं तीर्थ सुलभं धर्मसाधनम् ॥ पुत्रस्य च स्त्रियश्चैव तीर्थं गेहे सुशोभनम् ॥ ४२ ॥ इति शास्त्राणि वेदाश्च भाषन्ते यन्निरंतरम् ॥ भवद्भ्यां तत्प्रकर्त्तव्यमसत्यं पुनरेव च ॥ ४३ ॥ भवदीयं त्विदं रूपमसत्यं च भवेदिह ॥ तदा वेदोऽप्यसत्यो वै भवेदिति न संशयः ॥ ४४ ॥ शीघ्रं च भवितव्यो मे विवाहः क्रियतां शुभः ॥ अथवा वेदशास्त्रं च व्यलीकं कथ्यतामिति ॥ ४५ ॥ द्वयोः श्रेष्ठतमं मध्ये यत्स्यात्सम्यग्विचार्य तत् ॥ कर्तव्यं च प्रयत्नेन पितरौ धर्मरूपिणौ ॥ ४६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा पार्वतीपुत्रस्स गणेशः प्रकृष्टधीः ॥ विरराम महाज्ञानी तदा बुद्धिमतां वरः ॥ ४७ ॥ तौ दंपती च विश्वेशौ पार्वतीशंकरौ तदा ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य विस्मयं परमं गतौ ॥ ४८ ॥ ततः शिवा शिवश्चैव पुत्रं बुद्धिविचक्षणम् ॥ सुप्रशस्योचतुः प्रीत्या तौ यथार्थप्रभाषिणम् ॥ ४९ ॥ ॥शिवाशिवावूचतुः॥ पुत्र ते विमला बुद्धिस्समुत्पन्ना महात्मनः ॥ त्वयोक्तं यद्वचश्चैव तत्तथैव च नान्यथा ॥ ५० ॥ समुत्पन्ने च दुःखे च यस्य बुद्धिर्विशिष्यते ॥ तस्य दुःखं विनश्येत सूर्ये दृष्टे यथा तमः ॥ ५१ ॥ बुद्धिर्यस्य बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम् ॥ कूपे सिंहो मदोन्मत्तश्शशकेन निपातितः ॥ ५२ ॥ वेदशास्त्रपुराणेषु बालकस्य यथोदितम् ॥ त्वया कृतं तु तत्सर्वं धर्मस्य परिपालनम् ॥ ५३ ॥ सम्यक्कृतं त्वया यच्च तत्केनापि भवेदिह ॥ आवाभ्यां मानितं तच्च नान्यथा क्रियतेऽधुना ॥ ५४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा तौ समाश्वास्य गणेशं बुद्धिसागरम् ॥विवाहकरणे चास्य मतिं चक्रतुरुत्तमाम् ॥ ॥ ५५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखंडे

गणेशविवाहोपक्रमो नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र विश्वरूपः प्रजापतिः ॥ तदुद्योगं संविचार्य सुखमाप प्रसन्नधीः ॥ १ ॥ विश्वरूपप्रजेशस्य दिव्यरूपे सुते उभे ॥ सिद्धिबुद्धिरिति ख्याते शुभे सर्वांगशोभने ॥ २ ॥ ताभ्यां चैव गणेशस्य गिरिजा शंकरः प्रभुः ॥ महोत्सवं विवाहं च कारयामासतुर्मुदा ॥ ३ ॥ संतुष्टा देवनास्सर्वास्तद्विवाहे समागमन् ॥ यथा चैव शिवस्यैव गिरिजाया मनोरथः ॥ ४ ॥ तथा च विश्वकर्माऽसौ विवाहं कृतवांस्तथा ॥ तथा च ऋषयो देवा लेभिरे परमां मुदम् ॥ ५ ॥ गणेशोऽपि तदा ताभ्यां सुखं चैवातिर्चितकम् ॥ प्राप्तवांश्च मुने तत्तु वर्णितुं नैव शक्यते ॥ ६ ॥ कियता चैव कालेन गणेशस्य महात्मनः ॥ द्वयोः पत्न्योश्च द्वौ दिव्यौ तस्य पुत्रौ बभूवतुः ॥ ७ ॥ ॥ सिद्धेर्गणेशपत्न्यास्तु क्षेमनामा सुतोऽभवत् ॥ बुद्धेर्लाभाभिधः पुत्रो आसीत्परमशोभनः ॥ ८ ॥ एवं सुखमचिंत्यं वै भुंजाने हि गणेश्वरे ॥ आजगाम द्वितीयश्च क्रांत्वा पृथ्वीं सुतस्तदा ॥ ९ ॥ तावच्च नारदेनैव प्राप्तो गेहे महात्मना ॥ यथार्थं वच्मि नोऽसत्यं न छलेन न मत्सरात् ॥ १० ॥ पितृभ्यां तु कृतं यच्च शिवया शंकरेण ते ॥ तन्न कुर्य्यात्परो लोके सत्यं सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ११ ॥ निष्कास्य त्वां कुकर्मणं मिषमुत्पाद्य यत्नतः ॥ गणेशस्य वरोऽकारि विवाहः परशोभनः ॥ १२ ॥ गणेशस्य कृतोद्वाहो लब्धवान्स्त्रीद्वयं मुदा ॥ विश्वरूपप्रजेशस्य कन्यारत्नं महोत्तमम् ॥ १३ ॥ पुत्रद्वयं ललाभासौ द्वयोः पत्न्योश्शुभांगयोः ॥ सिद्धेः क्षेमं तथा बुद्धेर्लाभं सर्वसुखप्रदम् ॥ १४ ॥ पत्न्योर्द्वयोर्गणेशोऽसौ लब्ध्वा पुत्रद्वयं शुभम् ॥ मातापित्रोर्मतेनैव सुखं भुंक्ते निरंतरम् ॥ १५ ॥ भवता पृथिवी क्रांता ससमुद्रा सकानना ॥ तच्छलाज्ञावशात्तात तस्य जातं फलं त्विदम् ॥ १६ ॥ पितृभ्यां क्रियतामैव च्छलं तात विचार्यताम् ॥ स्वस्वामिभ्यां विशेषेण ह्यन्यः किन्न करोति वै ॥ १७ ॥ असम्यक्च कृतं ताभ्यां त्वत्पितृभ्यां हि कर्म ह ॥ विचार्यतां त्वयाऽपीह मच्चित्ते न शुभं मतम् ॥ १८ ॥ दद्याद्यदि गरं माता विक्रीणीयात्पिता यदि ॥ राजा हरति सर्वस्वं कस्मै किं च ब्रवीतु वै ॥ १९ ॥ येनैवेदं कृतं स्याद्वै कर्मानर्थकरं परम् ॥ शांतिकामस्सुधीस्तात तन्मुखं न विलोकयत् ॥ २० ॥ इति नीतिः श्रुतौ प्रोक्ता स्मृतौ शास्त्रेषु सर्वतः ॥ निवेदिता च सा तेऽद्य यथेच्छसि तथा कुरु ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा नारद त्वं तु महेश्वरमनोगतिः ॥ तस्मै तथा कुमाराय वाक्यं मौनमुपागतः ॥ २२ ॥ स्कन्दोऽपि पितरं नत्वा कोपाग्निज्वलितस्तदा ॥ जगाम पर्वतं क्रौंचं पितृभ्यां वारितोऽपि सन् ॥ २३ ॥ वारणे च कृते त्वद्य गम्यते च कथं त्वया ॥ इत्येवं च निषिद्धोऽपि प्रोच्य नेति जगाम सः ॥ २४ ॥ न स्थातव्यं मया तात क्षणमप्यत्र किंचन ॥ यद्येवं कपटं प्रीति

मपहाय कृतं मयि ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वा गतस्तत्र मुने सोऽद्यापि वर्तते ॥ दर्शनेनैव सर्वेषां लोकानां पापहारकः ॥ २६ ॥ तद्दिनं हि समारभ्य कार्तिकेयस्य तस्य वै ॥ शिवपुत्रस्य देवर्षे कुमारत्व प्रतिष्ठितम् ॥२७॥ तन्नाम शुभदं लोके प्रसिद्धं भुवनत्रये ॥ सर्वपापहरं पुण्य ब्रह्मचर्यप्रदं परम् ॥ २८ ॥ कार्तिक्यां च सदा देवा ऋषयश्च सतीर्थकाः ॥ दर्शनार्थं कुमारस्य गच्छंति च मुनीश्वराः ॥ २९ ॥ कार्तिक्यां कृत्तिकासंगे कुर्याद्यः स्वामिदर्शनम् ॥ तस्य पापं दहेत्सर्वं चित्तेप्सितफलं लभेत् ॥ ३० ॥ उमापि दुःखमापन्ना स्कन्दस्य विरहे सति ॥ उवाच स्वामिनं दीना तत्र गच्छ मया प्रभो ॥ ३१ ॥ तत्सुखार्थं स्वयं शंभुर्गतस्स्वांशेन पर्वते ॥ मल्लिकार्जुननामासीज्ज्योतिर्लिंगं सुखावहम् ॥ ३२ ॥ अद्यापि दृश्यते तत्र शिवया सहितश्शिवः ॥ सर्वेषां निजभक्तानां कामपूरस्सतां गतिः ॥ ३३ ॥ तमागतं स विज्ञाय कुमारस्सशिवं शिवम् ॥ स वि ज्य ततोऽन्यत्र गंतुमासीत्समुत्सुकः ॥ ३४ ॥ देवैश्च मुनिभिश्चैव प्रार्थितस्सोऽपि दूरतः ॥ योजनत्रयमुत्सृज्य स्थितः स्थाने च कार्तिकः ॥ ३५ ॥ पुत्रस्नेहातुरौ तौ वै शिवौ पर्वणि पर्वणि ॥ दर्शनार्थं कुमारस्य तस्य नारद गच्छतः ॥ ३६ ॥ अमावास्यादिने शंभुः स्वयं गच्छति तत्र ह ॥ पूर्णमासीदिने तत्र पार्वती गच्छति ध्रुवम् ॥ ३७ ॥ यद्यत्तस्य च वृत्तांतं भवत्पृष्टं मुनीश्वर ॥ कार्तिकस्य गणेशस्य परम कथितं मया ॥ ३८ ॥ एतच्छ्रुत्वा नरो धीमान् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ शोभनाँल्लभते कामानीप्सितान्सकलान्सदा ॥ ३९ ॥ यः पठेत्पाठयेद्वापि शृणुयाच्छ्रावयेत्तथा ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति नात्र कार्याविचारणा ॥ ४० ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ वैश्यो धनसमृद्धस्स्याच्छूद्रस्सत्समतामियात् ॥ ४१ ॥ रोगी रोगात्प्रमुच्येत भयान्मुच्येत भीतियुक् ॥ भूतप्रेतादिबाधाभ्यः पीडितो न भवेन्नरः ॥ ४२ ॥ एतदाख्यानमनघं यशस्यं सुखवर्द्धनम् ॥ आयुष्यं स्वर्ग्यमतुलं पुत्रपौत्रादिकारकम् ॥ ४३ ॥ अपवर्गप्रदं चापि शिवज्ञानप्रदं परम् ॥ शिवाशिवप्रीतिकरं शिवभक्तिविवर्द्धनम् ॥ ४४ ॥ श्रवणीयं सदा भक्तैर्निष्कामैश्च मुमुक्षुभिः ॥ शिवाद्वैतप्रदं चैतत्सदाशिवमयं शिवम् ॥ ४५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां चतुर्थे कुमारखण्डे गणेशविवाहवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ महालक्ष्म्यै नमः ॥ समाप्तोऽयं रुद्रसंहितान्तर्गतः कुमारखण्डश्चतुर्थः ॥ ४ ॥ ॐ नमः शिवाय ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीगौरीशंकराय नमः ॥ ॥ नारद उवाच ॥ श्रुतमस्माभिरानंदप्रदं चरितमुत्तमम् ॥ गृहस्थस्येव शंभोश्च गणस्कं
दादिसत्कथम् ॥ १ ॥ इदानीं ब्रूहि सुप्रीत्या चरितं वरमुत्तमम् ॥ शंकरो हि यथा रुद्रो जघान विहरन् खलान् ॥ २ ॥ कथं ददाह भगवान्नगरा
णि सुरद्विषाम् ॥ त्रीण्येकेन च बाणेन युगपत्केन वीर्यवान् ॥ ३ ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व चरितं शशिमौलिनः ॥ देवर्षिसुखदं शश्वन्मायाविहरता
प्रभोः ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमेतत्पुरा पृष्टो व्यासेन ऋषिसत्तमः ॥ सनत्कुमारं प्रोवाच तदेव कथयाम्यहम् ॥ ५ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
शृणु व्यास महाप्राज्ञ चरितं शशिमौलिनः ॥ यथा ददाह त्रिपुरं बाणेनैकेन विश्वहृत् ॥ ६ ॥ शिवात्मजेन स्कन्देन निहते तारकासुरे ॥ तत्पुत्रास्तु
त्रयो दैत्याः पर्यतप्यन्मुनीश्वर ॥ ७ ॥ तारकाख्यस्तु तज्ज्येष्ठो विद्युन्माली च मध्यमः ॥ कमलाक्षः कनीयांश्च सर्वे तुल्यबलास्सदा ॥ ८ ॥ जिते
न्द्रियास्सुसन्नद्धास्संयतास्सत्यवादिनः ॥ दृढचित्ता महावीरा देवद्रोहिण एव च ॥ ९ ॥ त तु मेरुगुहां गत्वा तपश्चक्रुर्महाद्भुतम् ॥ त्रयस्सर्वान्सुभो
गांश्च विहाय सुमनोहरान् ॥ १० ॥ वसंते सर्वकामांश्च गीतवादित्रनिस्स्वनम् ॥ विहाय सोत्सवं तेपुस्त्रयस्ते तारकात्मजाः ॥ ११ ॥ ग्रीष्मे सूर्यप्रभां
जित्वा दिक्षु प्रज्वाल्य पावकम् ॥ तन्मध्यसंस्थाः सिद्ध्यर्थं जुहुवुर्हव्यमादरात् ॥ १२ ॥ महाप्रतापपतितास्सर्वेऽप्यासन् सुमूर्छिताः ॥ वर्षासु गतसं
त्रासा वृष्टिं मूर्द्धन्यधारयन् ॥ १३ ॥ शरत्काले प्रसूतं तु भोजनं तु बुभुक्षिताः ॥ रम्यं स्निग्धं स्थिरं हृद्यं फलं मूलमनुत्तमम् ॥ १४ ॥ संयमात्क्षुत्तृषो
जित्वा पानान्युच्चावचान्यपि ॥ बुभुक्षितेभ्यो दत्त्वा तु बभूवुरुपला इव ॥ १५ ॥ संस्थितास्ते महात्मानो निराधाराश्चतुर्दिशम् ॥ हेमंते गिरिमाश्रि
त्य धैर्येण परमेण तु ॥ १६ ॥ तुषारदेहसंछन्ना जलक्लिन्नेन वाससा ॥ आसाद्य देहं क्षौमेण शिशिरे तोयमध्यगाः ॥ १७ ॥ अनिर्विण्णास्ततस्सर्वे
क्रमशोऽवर्द्धयंस्तपः ॥ तेपुस्त्रयस्ते तत्पुत्रा विधिमुद्दिश्य सत्तमाः ॥ १८ ॥ तप उग्रं समास्थाय नियमे परमे स्थिताः ॥ तपसा कर्षयामासुर्देहान् स्वान्
दानवोत्तमाः ॥ १९ ॥ वर्षाणां शतकं चैव पदमेकं निधाय च ॥ भूमौ स्थित्वा परं तत्र तेपुस्ते बलवत्तराः ॥ २० ॥ ते सहस्रं तु वर्षाणां वातभक्षा
स्सुदारुणाः ॥ तपस्तेपुर्दुरात्मानः परं तापमुपागताः ॥ २१ ॥ वर्षाणां तु सहस्रं वै मस्तकेनास्थितास्तथा ॥ वर्षाणां तु शतेनैव उर्द्ध्वबाहव आ
स्थिताः ॥ २२ ॥ एवं दुःखं परं प्राप्ता दुराग्रहपरा इमे ॥ ईदृक्के संस्थिता दैत्या दिवारात्रमतंद्रिताः ॥ २३ ॥ एवं तेषां गतः कालो महान् सुतपनां
मुने ॥ ब्रह्मात्मनां तारकाणां धर्मेणेति मतिर्मम ॥ २४ ॥ प्रादुरासीत्तमो ब्रह्मा सुरासुरगुरुर्महान् ॥ संतुष्टस्तपसा तेषां वरं दातुं महायशाः ॥ २५ ॥
मुनिदेवासुरैस्सार्द्धं सांत्वपूर्वमिदं वचः ॥ ततस्तानब्रवीत्सर्वान् सर्वभूतपितामहः ॥ २६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रसन्नोऽस्मि महादैत्या युष्माकं तपसा

मुने ॥ सव दास्यामि युष्मभ्यं वरं ब्रूत यदीप्सितम् ॥ २७ ॥ किमर्थं सुतपस्तप्त कथयध्वं सुरद्विषः ॥ सर्वेषां तपसो दाता सर्वकर्तास्मि सर्वदा ॥ २८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शनैस्ते स्वात्मनो गतम् ॥ ऊचुः प्रांजलयस्सर्वे प्रणिपत्य पितामहम् ॥ २९ ॥ ॥ दैत्या ऊचुः ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरस्त्वया ॥ अवध्यत्वं च सर्वेषां सर्वभूतेषु देहिनः ॥ ३० ॥ स्थिरान् कुरु जगन्नाथ पांतु नः परिपंथिनः ॥ जरारोगादयस्सर्वे नास्मान्मृत्युरगात् कचित् ॥ ३१ ॥ अजराश्चामरास्सर्वे भवाम इति नो मतम् ॥ समृत्यवः करिष्यामस्सर्वानन्यांस्त्रिलोकके ॥ ३२ ॥ लक्ष्म्या किंतद्विपुलया किं कार्यं हि पुरेणमैः ॥ अन्यैश्च विपुलैर्भोगैस्स्थानैश्वर्येण वा पुनः ॥ ३३ ॥ यत्रैव मृत्युना ग्रस्तो नियतं पंचभिर्दिनैः ॥ व्यर्थं तस्याखिलं ब्रह्मन् निश्चितं न इतीव हि ॥ ३४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां दैत्यानां च तपस्विनाम् ॥ प्रत्युवाच शिवं स्मृत्वा स्वप्रभुं गिरिशं विधिः ॥ ३५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नास्ति सर्वामरत्वं च निवर्तध्वमतोऽसुराः ॥ अन्यं वरं वृणीध्वं वै यादृशो वो हि रोचते ॥ ३६॥ जातो जनिष्यते नूनं जंतुः कोऽप्यसुराः क्वचित्॥ अजरश्चामरो लोके न भविष्यति भूतले ॥ ३७ ॥ एते तु खंडपरशोः कालकालाद्धरेस्तथा ॥ तौ धर्माधर्मपरमावव्यक्तौ व्यक्तरूपिणौ ॥ ३८ ॥ संपीडनाय जगतो यदि स क्रियते तपः ॥ सफलं तद्गतं वेद्य तस्मात्सुविहितं तपः ॥ ३९ ॥ तद्विचार्य स्वयं बुद्ध्या न शक्यं यत्सुरासुरैः ॥ दुर्लभं वा सुदुस्साध्यं मृत्युं वंचयतानघाः॥४०॥नार्तिकंचिन्मरणे हेतुं वृणीध्वं सत्त्वमाश्रिताः ॥ येन मृत्युर्नैव वृतो रक्षतम्तत्पृथक् पृथक् ॥ ४१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतद्विधिवचः श्रुत्वा मुहूर्तं ध्यानमास्थिताः ॥ प्रोचुस्ते चिंतयित्वाथ सर्वलोकपितामहम् ॥ ४२ ॥ दैत्या ऊचुः ॥ भगवन्नास्ति नो वेश्म पराक्रमवतामपि ॥ अधृष्याः शात्रवानां तु यत्र वत्स्यामहे सुखम् ॥ ४३ ॥ पुराणि त्रीणि नो देहि निर्मायात्यद्भुतानि हि ॥ सर्वसंपत्समृद्धान्यप्रधृष्याणि दिवौकसाम् ॥४४॥ वयं पुराणि त्रीण्येवं समास्थाय महीमिमाम् ॥ चरिष्यामो हि लोकेश त्वत्प्रसादाज्जगद्गुरो ॥ ४५ ॥तारकाक्षस्ततः प्राह यदभेद्यं सुरैरपि ॥ करोति विश्वकर्मा तन्मम हेममयं पुरम् ॥ ४६ ॥ ययाचे कमलाक्षस्तु राजतं सुमहत्पुरम् ॥ विद्युन्माली च संहृष्टो वज्रायसमयं महत् ॥ ४७ ॥ पुरेष्वेतेषु भो ब्रह्मन्नेकस्थानस्थितेषु च ॥ मध्याह्नाभिजिते काले शीतांशौ पुष्यसंस्थिते ॥ ४८ ॥ उपर्युपर्यवस्थितेषु व्योम्नि लीलाभ्रसंस्थिते ॥ वर्षत्सु कालमेघेषु पुष्करावर्तनामसु ॥ ४९ ॥ तथा वर्षसहस्रांते समेष्यामः परस्परम् ॥ एकीभावं गमिष्यंति पुराण्येतानि नान्यथा ॥ ५० ॥ सर्वदेवमयो देवस्सर्वेषां मे कुहेलया ॥ असंभवे रथे तिष्ठन् सर्वोपस्कारणान्विते ॥ ५१ ॥ असंभाव्यैककांडेन

भिनत्तु नगराणि नः ॥ निर्वैरः कृत्तिवासास्तु योऽस्माकमिति नित्यशः ॥ ५२ ॥ वंद्यः पूज्योऽभिवाद्यश्च सोऽस्माकं निर्दहेत्कथम् ॥ इति चेतसि
संधाय तादृशो भुवि दुर्लभः ॥ ५३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ एवमस्त्वीति तान्
प्राह सृष्टिकर्त्ता स्मरञ्शिवम् ॥ ५४ ॥ आज्ञां ददौ मयस्यापि कुरु त्वं नगरत्रयम् ॥ कांचनं राजतं चैव आयसं चेति भो मय ॥ ५५ ॥
इत्यादिश्य मयं ब्रह्मा प्रत्यक्षं प्राविशद्दिवम् ॥ तेषां तारकपुत्राणां पश्यतां निजधाम हि ॥ ५६ ॥ ततो मयश्च तपसा चक्रे धीरः
पुराण्यथ ॥ कांचनं तारकाक्षस्य कमलाक्षस्य राजतम् ॥ ५७ ॥ विद्युन्मालयायसं चैव त्रिविधं दुर्गमुत्तमम् ॥ स्वर्गे व्योम्नि च
भूमौ च क्रमाज्ज्ञेयानि तानि वै ॥ ५८ ॥ दत्त्वा तेभ्यो सुरेभ्यश्च पुराणि त्रीणि वै मयः ॥ प्रविवेश स्वयं तत्र हितकामपरायणः ॥ ५९ ॥ एवं
पुरत्रयं प्राप्य प्रविष्टास्तारकात्मजाः ॥ बुभुजुस्सकलान्भोगान् महाबलपराक्रमाः ॥ ६० ॥ कल्पद्रुमैश्च संकीर्णं गजवाजिसमाकुलम् ॥ नानाप्रा
सादसंकीर्णं मणिजालसमावृतम् ॥ ६१ ॥ सूर्यमण्डलसंकाशैर्विमानैस्सर्वतोमुखैः ॥ पद्मरागमयैश्चैव शोभितं चन्द्रसन्निभः ॥ ६२ ॥ प्रासादैर्गोपुरै
र्दिव्यैः कैलासशिखरोपमैः ॥ दिव्यस्त्रीजनसंकीर्णैर्गंधर्वैस्सिद्धचारणैः ॥ ६३ ॥ रुद्रालयैः प्रतिगृहमग्निहोत्रैः प्रतिष्ठितैः ॥ द्विजोत्तमैश्शास्त्रविद्भिश्शि
वभक्तिरतैस्सदा ॥ ६४ ॥ वापीकूपतडागैश्च दीर्घिकाभिस्सुशोभितम् ॥ उद्यानवनवृक्षैश्च स्वर्गच्युतगुणोत्तमैः ॥ ६५ ॥ नदीनदसरिन्मुख्यपुष्करैः
शोभितं सदा ॥ सर्वकामफलाढ्यैश्चानेकैर्वृक्षैर्मनोहरम् ॥ ६६ ॥ मत्तमातंगयूथैश्च तुरंगैश्च सुशोभनैः ॥ रथैश्च विविधाकारैश्शिबिकाभिरलंकृतम् ॥ ६७ ॥
समयादिशिकैश्चैव क्रीडास्थानैः पृथक्पृथक् ॥ वेदाध्ययनशालाभिर्विविधाभिः पृथक्पृथक् ॥ ६८ ॥ अदृष्टं मनसा वाचा पापान्वितनरै
स्सदा ॥ महात्मभिश्शुभाचारैः पुण्यवद्भिः प्रवीक्ष्यते ॥ ६९ ॥ पतिव्रताभिः सर्वत्र पावितं स्थलमुत्तमम् ॥ पतिसेवनशीलाभिर्विमुखाभिः कुधर्मतः
॥ ७० ॥ दैत्यशूरैर्महाभागैस्सदारैस्ससुतैर्द्विजैः ॥ श्रौतस्मार्तार्थतत्त्वज्ञैस्स्वधर्मनिरतैर्युतम् ॥ ७१ ॥ व्यूढोरस्कैर्वृषस्कंधैस्सामयुद्धधरैस्सदा ॥ प्रशांतैः
कुपितैश्चैव कुब्जैर्वामनकैस्तथा ॥ ७२ ॥ नीलोत्पलदलप्रख्यैर्नीलकुंचितमूर्द्धजैः ॥ मयेन रक्षितैस्सर्वैश्शिक्षितैर्युद्धलालसैः ॥ ७३ ॥ त्रिसमरतैर्युतंसमंता
दजशिवपूजनया विशुद्धवीर्यः ॥ रविमरुतमहेन्द्रसंनिकाशैस्सुरमथनैस्सुदृढैस्सुसेवितं यत् ॥ ७४ ॥ शास्त्रवेदपुराणेषु येये धर्माः प्रकीर्तिताः ॥
शिवप्रियास्सदा देवास्ते धर्मास्तत्र सर्वतः ॥ ७५ ॥ एवं लब्धवरास्ते तु दैतेयास्तारकात्मजाः ॥ शैवं मयमुपाश्रित्य निवसंति स्म तत्र ह ॥ ७६ ॥
सर्वं त्रैलोक्यमुत्साद्य प्रविश्य नगराणि ते ॥ कुर्वंति स्म महद्राज्यं शिवमार्गरतास्तदा ॥ ७७ ॥ ततो महान् गतः कालो वसतां पुण्यकर्मणाम् ॥

यथासुखं यथाजोषं सद्राज्यं कुर्वतां मुने ॥ ७८॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे त्रिपुरवधोपाख्याने त्रिपुरवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ब्रह्मपुत्र महाप्राज्ञ वद मे वदतां वर ॥ ततः किमभवद्देवाः कथं च सुखिनोऽभवन् ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य व्यासस्यामितधीमतः ॥ सनत्कुमारः प्रोवाच स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथ तत्प्रभया दग्धा देवा हीन्द्रादयस्तथा ॥ संमंत्र्य दुःखितास्सर्वे ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ ३ ॥ नत्वा पितामहं प्रीत्या परिक्षित्याखिलास्सुराः ॥ दुःखं विज्ञापयामासुर्विलोक्यावसरं ततः ॥ ४ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ धातस्त्रिपुरनाथेन सतारकसुतेन हि ॥ सर्वे प्रतापिता नूनं मयेन त्रिदिवौकसः ॥ ५ ॥ अतस्ते शरणं याता दुःखिता हि विधे वयम् ॥ कुरु त्वं तद्वधोपायं सुखिनस्स्याम तद्यथा ॥ ६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति विज्ञापितो देवैर्विहस्य भवकृद्विधिः ॥ प्रत्युवाचाथ तान्सर्वान् मयतो भीतमानसान् ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ न भेतव्यं सुरास्तेभ्यो दानवेभ्यो विशेषतः ॥ आचक्षे तद्वधोपायं शिवं शर्वः करिष्यति ॥ ८ ॥ मत्तो विवर्धितो दैत्यो वधं मत्तो न चार्हति ॥ तथापि पुण्यं वर्द्धेत नगरे त्रिपुरे पुनः ॥ ९ ॥ शिवं च प्रार्थयध्वं वै सर्वे देवास्सवासवाः ॥ सर्वाधीशः प्रसन्नश्चेत्स वः कार्यं करिष्यति ॥ १० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य विधेर्वाणीं सर्वे देवास्सवासवाः ॥ दुःखितास्ते ययुस्तत्र यत्रास्ते वृषभध्वजः ॥ ११ ॥ प्रणम्य भक्त्या देवेशं सर्वे प्रांजलयस्तदा ॥ तुष्टुवुर्विनतस्कंधाश्शंकरं लोकशंकरम् ॥ १२ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ नमो हिरण्यगर्भाय सर्वसृष्टिविधायिने ॥ नमः स्थितिकृते तुभ्यं विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ १३ ॥ नमो हरस्वरूपाय भूतसंहारकारिणे ॥ निर्गुणाय नमस्तुभ्यं शिवायामिततेजसे ॥ १४ ॥ अवस्थारहितायाथ निर्विकाराय वर्चसे ॥ महाभूतात्मभूताय निर्लिप्ताय महात्मने ॥ १५ ॥ नमस्ते भूतपतये महाभारसहिष्णवे ॥ तृष्णाहराय निर्वैराकृतये भूरितेजसे ॥ १६ ॥ महादैत्यमहारण्यनाशिने दाववह्नये ॥ दैत्यद्रुमकुठाराय नमस्ते शूलपाणये ॥ १७ ॥ महादनुजनाशाय नमस्ते परमेश्वर ॥ अम्बिकापतये तुभ्यं नमस्सर्वास्त्रधारक ॥ १८ ॥ नमस्ते पार्वतीनाथ परमात्मन्महेश्वर ॥ नीलकंठाय रुद्राय नमस्ते रुद्ररूपिणे ॥ १९ ॥ नमो वेदान्तवेद्याय मार्गातीताय ते नमः ॥ नमो गुणस्वरूपाय गुणिने गुणवर्जित ॥ २० ॥ महादेव नमस्तुभ्यं त्रिलोकीनन्दनाय च ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय वासुदेवाय ते नमः ॥ २१ ॥ संकर्षणाय देवाय नमस्ते कंसनाशिने ॥ चाणूरमर्दिने तुभ्यं दामोदर विषादिने ॥ २२ ॥ हृषीकेशाच्युत विभो मृड शंकर ते नमः ॥ अधोक्षज गजाराते कामारे विषभक्षण ॥ २३ ॥ नारायणाय देवाय नारायणपराय च ॥ नारायणस्वरूपाय नारायणतनूद्भव ॥ २४ ॥ नमस्ते सर्वरूपाय महा

321

नरकहारिणे ॥ पापहारिणे तुभ्यं नमो वृषभवाहन ॥ २५ ॥ क्षणादिकालरूपाय स्वभक्तबलदायिने ॥ नानारूपाय रूपाय दैत्यचक्रविमर्दने ॥
॥ २६ ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ॥ सहस्रमूर्तये तुभ्यं सहस्रावयवाय च ॥ २७ ॥ धर्मरूपाय सत्त्वाय नमस्सत्त्वात्मने हर ॥ वेद
वेद्यस्वरूपाय नमो वेदप्रियाय च ॥ २८ ॥ नमो वेदस्वरूपाय वेदवक्त्रे नमो नमः ॥ सदाचाराध्वगम्याय सदाचाराध्वगामिने ॥२९ ॥ विष्टरश्रवसे
तुभ्यं नमस्सत्यमयाय च ॥ सत्यप्रियाय सत्याय सत्यगम्याय ते नमः ॥ ३० ॥ नमस्ते मायिने तुभ्यं मायाधीशाय वै नमः ॥ ब्रह्मणाय नमस्तु
भ्यं ब्रह्मणे ब्रह्मजाय च ॥ ३१ ॥ तपसे ते नमस्त्वीश तपसां फलदायिने ॥ स्तुत्याय स्तुतये नित्यं स्तुतिसंप्रीतचेतसे ॥ ३२ ॥ श्रुत्याचारप्रसन्नाय
स्तुत्याचारप्रियाय च ॥ चतुर्विधस्वरूपाय जलस्थलजरूपिणे ॥ ३३ ॥ सर्वे देवादयो नाथ श्रेष्ठत्वेन विभूतयः ॥ देवानामिन्द्ररूपोऽसि ग्रहाणां
त्वं रविर्मतः ॥ ३४ ॥ सत्यलोकोऽसि लोकानां सरितां द्युसरिद्भवान् ॥ श्वेतवर्णोऽपि वर्णानां सरसां मानसं सरः ॥ ३५ ॥ शैलानां गिरिजाताततः
कामधुक्त्वं च गोषु ह ॥ क्षीरोदधिस्तु सिन्धूनां धातूनां हाटको भवान् ॥३६॥ वर्णानां ब्राह्मणोऽसि त्वं नृणां राजासि शंकर ॥ मुक्तिक्षेत्रेषु काशी
त्वं तीर्थानां तीर्थराड् भवान् ॥ ३७ ॥ उपलेषु समस्तेषु स्फटिकस्त्वं महेश्वर ॥ कमलस्त्वं प्रसूनेषु शैलेषु हिमवांस्तथा ॥ ३८ ॥ भवान्वाग्व्यव
हारेषु भार्गवस्त्वं कविष्वपि ॥ पक्षिष्वेवासि शरभः सिंहो हिंस्रेषु संमतः ॥ ३९ ॥शालग्रामशिला च त्वं शिलासु वृषभध्वज ॥ पूज्यरूपेषु सर्वेषु
नर्मदालिङ्गमेव हि ॥ ४० ॥ नन्दीश्वरोऽसि पशुषु वृषभः परमेश्वरः ॥ वेदेषूपनिषद्रूपो यज्वनां शीतभानुमान् ॥४१॥ प्रतापिनां पावकस्त्वं शैवाना
मच्युतो भवान् ॥ भारतं त्वं पुराणानां मकारोऽस्यक्षरेषु च॥४२॥प्रणवो बीजमन्त्राणां दारुणानां विषं भवान् ॥ व्योमव्याप्तिमतां त्वं वै परमात्मा
चात्मनाम ॥ ४३ ॥ इन्द्रियाणां मनश्च त्वं दानानामभयं भवान ॥ पावनानां जलं चापि जीवनानां तथा मतम्॥ ४४ ॥ लाभानां पुत्रलाभोऽसि
वायुर्वेगवतामसि ॥ नित्यकर्मसु सर्वेषु संध्योपास्तिर्भवान्मता ॥ ४५ ॥ क्रतूनामश्वमेधोऽसि युगानां प्रथमो युगः ॥ पुष्यस्त्वं सर्वधिष्ण्यानाममा
वास्या तिथिष्वसि ॥ ४६ ॥ सर्वर्तुषु वसंतस्त्वं सर्वपर्वसु संक्रमः ॥ कुशोऽसि तृणजातीनां स्थूलवृक्षेषु वै वटः ॥ ४७ ॥ योगेषु च व्यतीपातस्सो
मवल्ली लतासु च ॥ बुद्धीनां धर्मबुद्धिस्त्वं कलत्रं सुहृदां भवान ॥ ४८ ॥साधकानां शुचीनां त्वं प्राणायामो महेश्वरः ॥ ज्योतिर्लिंगेषु सर्वेषु भवान
विश्वेश्वरो मतः ॥ ४९ ॥ धर्मस्त्वं सर्वबन्धूनामाश्रमाणां परो भवान ॥ मोक्षस्त्वं सर्ववर्गेषु रुद्राणां नीललोहितः ॥ ५० ॥ आदित्यानां वासुदेवो
हनूमान्वानरेषु च ॥ यज्ञानां जपयज्ञोऽसि रामः शस्त्रभृतां भवान् ॥५१॥ गंधर्वाणां चित्ररथो वसूनां पावको ध्रुवम्॥ मासानामधिमासस्त्वं व्रतानां

स्व चतुर्दशी ॥ ५२ ॥ ऐरावतो गजेन्द्राणां सिद्धानां कपिलो मतः ॥ अनंतस्त्वं हि नागानां पितॄणामर्यमा भवान् ॥५३॥ कालः कलयतां च त्वं दैत्यानां बलिरेव च ॥ किं बहूक्तेन देवेश सर्वं विष्टभ्य वै जगत् ॥ ५४ ॥ एकांशेन स्थितस्त्वं हि बहिस्थोऽन्वित एव च ॥५५॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति स्तुत्वा सुरास्सर्वे महादेवं वृषध्वजम्॥स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैः शूलिनं परमेश्वरम्॥५६॥प्रत्यूचुः प्रस्तुतं दीनास्स्वार्थस्वार्थविचक्षणाः॥ वासवाद्या नतस्कंधाः कृताञ्जलिपुटा मुने ॥५७॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ पराजिता महादेव भ्रातृभ्यां सहितेन तु ॥ भगवंस्तारकोत्पन्नैः सर्वे देवास्सवासवाः ॥ ५८ ॥ त्रैलोक्यं स्ववशं नीतं तथा च मुनिसत्तमाः ॥ विध्वस्तास्सर्वसंसिद्धास्सर्वमुत्सादितं जगत् ॥ ५९ ॥ यज्ञभागान्समग्राँस्तु स्वयं गृह्णाति दारुणः॥प्रवर्तितो ह्यधर्मस्तैर्ऋषीणां च निवारितः ॥६०॥ अवध्यास्सर्वभूतानां नियतं तारकात्मजाः ॥ तदिच्छया प्रकुर्वन्ति सर्वे कर्माणि शंकर ॥ ६१ ॥ यावन्न क्षीयते दैत्यैर्घोरैस्त्रिपुरवासिभिः ॥ तावद्विधीयतां नीतिर्यया संरक्ष्यते जगत् ॥ ६२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषामिन्द्रादीनां दिवौकसाम् ॥ शिवः संभाष्यमाणानां प्रतिवाक्यमुवाच सः ॥ ६३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे देवस्तुतिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ शिव उवाच ॥ अयं वै त्रिपुराध्यक्षः पुण्यवान्वर्ततेऽधुना ॥ यत्र पुण्यं प्रवर्तेत न हंतव्यो बुधैः क्वचित् ॥ १ ॥ जानामि देवकष्टं च विबुधास्सकलं महत् ॥ दैत्यास्ते प्रबला हंतुमशक्यास्तु सुरासुरैः ॥ २ ॥ पुण्यवंतस्तु ते सर्वे समयास्तारकात्मजाः ॥ दुस्साध्यस्तु वधस्तेषां सर्वेषां पुरवासिनाम् ॥ ३ ॥ मित्रद्रोहं कथं जानन्करोमि रणकर्कशः ॥ सुहृद्द्रोहे महत्पापं पूर्वमुक्तं स्वयंभुवा ॥ ॥ ४ ॥ ब्रह्मघ्ने च सुरापे च स्तेये भग्नव्रते तथा ॥ निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्नेनास्ति निष्कृतिः ॥ ५ ॥ मम भक्तास्तु ते दैत्या मया वध्याः कथं सुराः ॥ विचार्यतां भवद्भिश्च धर्मज्ञैरेव धर्मतः ॥ ६ ॥ तावत्ते नैव हंतव्या यावद्भक्तिकृतश्च मे ॥ तथापि विष्णवे देवा निवेद्यं कारणं त्विदम् ॥ ७ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्येवं तद्वचः श्रुत्वा देवाश्शक्रपुरोगमाः ॥ न्यवेदयन् द्रुतं सर्वे ब्रह्मणे प्रथमं मुने ॥ ८ ॥ ततो विधिं पुरस्कृत्य सर्वे देवास्सवासवाः ॥ वैकुंठं प्रययुश्शीघ्रं सर्वे शोभासमन्वितम् ॥ ९ ॥ तत्र गत्वा हरिं दृष्ट्वा प्रणेमुर्जातसंभ्रमाः ॥ तुष्टुवुश्च महाभक्त्या कृतांजलिपुटास्सुराः ॥ १० ॥ स्वदुःखकारणं सर्वं पूर्ववत्तदनंतरम् ॥ न्यवेदयन्द्रुतं तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ ११ ॥ देवदुःखं ततः श्रुत्वा दत्तं च त्रिपुरालये ॥ ज्ञात्वा व्रतं च तेषां तद्विष्णुर्वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ विष्णुरुवाच ॥ इदं सत्यं वच[illegible] धर्मस्सनातनः ॥ तत्र दुःखं न जायेत सूर्ये दृष्टे यथा तमः ॥ १३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा देवा दुःखमुपागताः ॥

पुनरूचुस्तथा विष्णुं परिम्लानमुखाम्बुजाः ॥ १४ ॥ देवा ऊचुः ॥ कथं चैव प्रकर्त्तव्यं कथं दुःखं निरस्यते ॥ कथं भवेम सुखिनः कथं
स्थास्यामहे वयम् ॥ १५ ॥ कथं धर्मा भविष्यंति त्रिपुरे जीविते सति ॥ देवदुःखप्रदा नूनं सर्वे त्रिपुरवासिनः ॥ १६ ॥ किं वा ते त्रिपुरस्यैव
वधश्चैव विधीयताम् ॥ नोचेदकालिकी देवसंहतिः क्रियतां ध्रुवम् ॥ १७ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा ते तदा देवा दुःखं कृत्वा पुनः
पुनः ॥ स्थितिं नैव गतिं ते वै चक्रुर्देववरादिह ॥ १८ ॥ तान्वै तथाविधान्दृष्ट्वा हीनान्विनयसंयुतान् ॥ सोऽपि नारायणः श्रीमांश्चि
तयंश्चेतसा तथा ॥ १९ ॥ किं कार्यं देवकार्येषु मया देवसहायिना ॥ शिवभक्तास्तु वै दैत्यास्तारकस्य सुता इति ॥२०॥ इति संचिन्त्य तत्काले
विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ततो यज्ञास्स्मृतास्तेन देवकार्यार्थमक्षयाः ॥ २१ ॥ तद्विष्णुस्मृतिमात्रेण यज्ञास्ते तत्क्षणं द्रुतम् ॥ आगतास्तत्र यत्रास्ते
श्रीपतिः पुरुषोत्तमः ॥ २२ ॥ ततो विष्णुं यज्ञपतिं पुराणं पुरुषं हरिम् ॥ प्रणम्य तुष्टुवुस्ते वै कृतांजलिपुटास्तदा ॥ २३ ॥ भगवानपि तान्दृष्ट्वा
यज्ञान्प्राह सनातनान् ॥ सनातनस्तदा सेंद्रान्देवानालोक्य चाच्युतः ॥ २४ ॥ विष्णुरुवाच ॥ अनेनैव सदा देवा यजध्वं परमेश्वरम् ॥ पुरत्रय
विनाशाय जगत्त्रयविभूतये ॥ २५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अच्युतस्य वचः श्रुत्वा देवदेवस्य धीमतः ॥ प्रेम्णा ते प्रणतिं कृत्वा यज्ञेशं तेऽस्तु
वन्सुराः ॥ २६ ॥ एवं स्तुत्वा ततो देवा अयजन्यज्ञपूरुषम् ॥ यज्ञोक्तेन विधानेन संपूर्णविधयो मुने ॥ २७ ॥ ततस्तस्माद्यज्ञकुंडात्समुत्पे
तुस्सहस्रशः ॥ भूतसंघा महाकायाः शूलशक्तिगदायुधा ॥ २८ ॥ ददृशुस्ते सुरास्तान् वै भूतसंघान् सहस्रशः ॥ शूलशक्तिगदाहस्तान्दण्डचा
पशिलायुधान् ॥ २९ ॥ नानाप्रहरणोपेतान् नानावेषधराँस्तथा ॥ कालाग्निरुद्रसदृशान्कालसूर्योपमाँस्तदा ॥ ३० ॥ दृष्ट्वा तानब्रवीद्विष्णुः प्रणि
पत्य पुरः स्थितान् ॥ भूतान्यज्ञपतिः श्रीमान्रुद्राज्ञाप्रतिपालकः ॥ ३१ ॥ विष्णुरुवाच ॥ भूताः शृणुत मद्वाक्यं देवकार्यार्थमुद्यताः ॥ गच्छन्तु
त्रिपुरं सद्यस्सर्वे हि बलवत्तराः ॥३२॥ गत्वा दग्ध्वा च भित्त्वा च भङ्क्त्वा दैत्यपुरत्रयम् ॥ पुनर्यथागता भूता गंतुमर्हथ भूतये ॥ ३३ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा भगवद्वाक्यं ततो भूतगणाश्च ते ॥ प्रणम्य देवदेवं तं ययुर्दैत्यपुरत्रयम् ॥ ३४ ॥ गत्वा तत्प्रविशंतश्च त्रिपुराधिपतेजसि ॥
भस्मसादभवन्सद्यश्शलभा इव पावके ॥ ३५ ॥ अवशिष्टाश्च ये केचित्पलायनपरायणाः ॥ निसृत्यारं समायाता हरेर्निकटमाकुलाः ॥ ३६ ॥
तान्दृष्ट्वा स हरिः श्रुत्वा तच्च वृत्तमशेषतः ॥ चिंतयामास भगवान्मनसा पुरुषोत्तमः ॥ ३७ ॥ किं कृत्यमधुना कार्यमिति

१ आत्मनेपदमार्षम् ।

संतप्तमानसः ॥ संततानमरान्सर्वानाज्ञाय च सवासवान् ॥ ३८ ॥ कथं तेषां च दैत्यानां बलाद्धत्वा पुरत्रयम्॥देवकार्यं करिष्यामीत्यासीच्चिंतासम कुलः ॥ ३९ ॥ नाशोऽभिचारतो नास्ति धर्मिष्ठानां न संशयः ॥ इति प्राह स्वयं चेशः श्रुत्याचारप्रमाणकृत्॥४० ॥दैत्याश्च ते हि धर्मिष्ठास्सर्वे त्रिपुरवासिनः ॥ तस्मादवध्यतां प्राप्ता नान्यथासुरपुंगवाः ॥ ४१ ॥ कृत्वा तु सुमहत्पापं रुद्रमभ्यर्चयंति ते ॥ मुच्यंते पातकैः सर्वैः पद्मपत्रमिव भसा ॥ ४२ ॥ रुद्राभ्यर्चनतो देवाः सर्वकामा भवंति हि ॥ नानोपभोगसंपत्तिर्वश्यतां याति वै भुवि॥४३॥तस्मात्तद्भोगिनो दैत्या लिंगार्चनपरा यणाः ॥ अनेकविधसंपत्तेर्मोक्षस्यापि परत्र च॥४४॥ततः कृत्वा धर्मविघ्नं तेषामेवात्ममायया ॥ दैत्यानां देवकार्यार्थं हरिष्ये त्रिपुरं क्षणात् ॥ ४५ ॥ विचार्येत्थं ततस्तेषां भगवान् पुरुषोत्तमः ॥ कर्तु व्यवस्थितः पश्चाद्धर्मविघ्नं सुरारिणाम् ॥४६ ॥ यावच्च वेदधर्मास्तु यावद्वै शंकरार्चनम् ॥ यावच्च शुचिकृत्यादि तावन्नाशो भवेन्नहि ॥४७॥ तस्मादेवं प्रकर्तव्यं वेदधर्मस्ततो व्रजेत् ॥ त्यक्तलिंगार्चना दैत्या भविष्यंति न संशयः ॥ ४८ ॥ इति निश्चित्य वै विष्णुर्विघ्नार्थमकरोत्तदा ॥ तेषां धर्मस्य दैत्यानामुपायं श्रुतिखण्डनम् ॥ ४९ ॥ ॥ तदैवोवाच देवान्स विष्णुर्देवसहायकृत् ॥ शिवाज्ञया शिवेनैवाज्ञप्तस्त्रैलोक्यरक्षणे ॥ ५० ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ हे देवास्सकला यूयं गच्छत स्वगृहान्ध्रुवम् ॥ देवकार्यं करिष्यामि यथामति न संशयः ॥ ५१ ॥ तान्रुद्राद्विमुखान्नूनं करिष्यामि सुयत्नतः ॥ स्वभक्तिरहिताञ्ज्ञात्वा तान्करिष्यामि भस्मसात् ॥ ५२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच॥ तदाज्ञां शिरसाधाय श्वासितास्तेऽमरा मुने ॥ स्वस्वधामानि विश्वस्ता ययुर्ब्रह्मापि मोदिताः ॥ ५३॥ ततश्चैवाकरोद्विष्णुर्देवार्थं हितमुत्तमम् ॥ तदेव श्रूयतां सम्यक्सर्वपापप्रणाशनम्॥५४॥इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे युद्धत्रिपुरवधोपाख्याने भूतत्रिपुरधर्मवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः॥ ३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ असृजच्च महातेजाः पुरुषं स्वात्मसंभवम् ॥ एकं मायामयं तेषां धर्मविघ्नार्थमच्युतः॥ १ ॥मुंडिनं म्लानवस्त्रं च गुंफिपात्रसमन्वितम् ॥ दधानं पुंजिकां हस्ते चालयंतं पदे पदे ॥२॥ वस्त्रयुक्तं तथा हस्तं क्षीयमाणं मुखे सदा ॥ धर्मेति व्याहरंतं हि वाचा विक्लवया मुनिम् ॥ ३ ॥ स नमस्कृत्य विष्णुं तं तत्पुरस्संस्थितोऽथ वै ॥ उवाच वचनं तत्र हरिं स प्रांजलिस्तदा ॥४॥ अरिहन्नच्युतं पूज्यं किं करोमि तदादिश ॥ कानि नामानि मे देव स्थानं वापि वद प्रभो॥५॥ इत्येवं भगवान्विष्णुः श्रुत्वा तस्य शुभं वचः ॥ प्रसन्नमानसो भूत्वा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ यदर्थं निर्मितोऽसि त्वं निबोध कथयामि ते ॥ मदंगज महाप्राज्ञ मद्रूपस्त्वं न संशयः॥ ७ ॥ ममां गाच्च समुत्पन्नो मत्कार्यं कर्तुमर्हसि ॥ मदीयस्त्वं सदा पूज्यो भविष्यसि न संशयः ॥८॥ अरिहन्नाम ते स्यात्तु ह्यन्यानि च शुभानि च ॥ स्थानं

वक्ष्यामि ते पश्चाच्छृणु प्रस्तुतमादरात् ॥ ९ ॥ मायिन्मायामयं शास्त्रं तत्षोडशसहस्त्रकम् ॥ श्रौतस्मार्तविरुद्धं च वर्णाश्रमविवर्जितम् ॥ १० ॥
अपभ्रंशमयं शास्त्रं कर्मवादमयं तथा ॥ रचयेति प्रयत्नेन तद्विस्तारो भविष्यति ॥ ११ ॥ ददामि तव निर्माणे सामर्थ्यं तद्भविष्यति ॥ माया च
विविधा शीघ्रं त्वदधीना भविष्यति॥१२॥तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य हरेश्च परमात्मनः॥नमस्कृत्य प्रत्युवाच स मायी तं जनार्दनम्॥१३॥ ॥ मुण्डयु
वाच ॥ यत्कर्तव्यं मया देव द्रुतमादिश तत्प्रभो ॥ त्वदाज्ञयाखिलं कर्म सफलञ्च भविष्यति ॥ १४ ॥ सनत्कुमार उवाच॥ ॥ इत्युक्त्वा पाठयामास
शास्त्रं मायामयं तथा ॥ इहैव स्वर्गनरकप्रत्ययो नान्यथा पुनः ॥ १५ ॥ तमुवाच पुनर्विष्णुस्स्मृत्वा शिवपदांबुजम् ॥ मोहनीया इमे दैत्याः सर्वे
त्रिपुरवासिनः ॥ १६ ॥ कार्यास्ते दीक्षिता नूनं पाठनीयाः प्रयत्नतः ॥ मदाज्ञया न दोषस्ते भविष्यति महामते ॥ १७ ॥ धर्मास्तत्र प्रकाशन्ते
श्रौतस्मार्त्ता न संशयः ॥ अनया विद्यया सर्वे स्फोटनीया ध्रुवं यते ॥ १८॥ गंतुमर्हसि नाशार्थं मुण्डिस्त्रिपुरवासिनाम् ॥ तमोधम संप्रकाश्य नाश
यस्व पुरत्रयम् ॥ १९ ॥ ततश्चैव पुनर्गत्वा मरुस्थल्यां त्वया विभो ॥ स्थातव्यं च स्वधर्मेण कलिर्यावत्समाव्रजेत् ॥ २० ॥ प्रवृत्ते तु युगे तस्मि
न्स्वीयो धर्मः प्रकाश्यताम् ॥ शिष्यैश्च प्रतिशिष्यैश्च वर्तनीयस्त्वया पुनः ॥२१॥ मदाज्ञया भवद्धर्मो विस्तारं यास्यति ध्रुवम् ॥ मदनुज्ञापरो नित्यं
गतिं प्राप्स्यसि मामकीम् ॥ २२ ॥ एवमाज्ञा तदा दत्ता विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ शासनादेवदेवस्य हृदा त्वंतर्दधे हरिः ॥ २३ ॥ ततस्स मुंडी
परिपालयन्हरेराज्ञां तथा निर्मितवांश्च शिष्यान् ॥ यथास्वरूपं चतुरस्तदानीं मायामयं शास्त्रमपाठयत्स्वयम् ॥ २४ ॥ यथा स्वयं तथा
ते च चत्वारो मुंडिनश्शुभाः ॥ नमस्कृत्य स्थितास्तत्र हरये परमात्मने ॥ २५ ॥ हरिश्चापि मुने तत्र चतुरस्तांस्तदा स्वयम् ॥ उवाच पर
मप्रीतश्शिवाज्ञापरिपालकः ॥२६॥ यथा गुरुस्तथा यूय भविष्यथ मदाज्ञया॥धन्याः स्थ सद्गतिमिह संप्राप्स्यथ न संशयः ॥२७॥चत्वारो मुंडि
नस्तेऽथ धर्मं पाषंडमाश्रिताः ॥ हस्ते पात्रं दधानाश्च तुंडवस्त्रस्य धारकाः ॥ २८ ॥ मलिनान्येव वासांसि धारयंतो ह्यभाषिणः॥ धर्मो लाभः पर
तत्त्वं वदंतस्त्वतिहर्षतः ॥ २९ ॥ मार्जनीं ध्रियमाणाश्च वस्त्रखंडविनिर्मिताम् ॥ शनैः शनैश्चलन्तो हि जीवहिंसाभयाद्ध्रुवम् ॥ ३० ॥ ते सर्वे च
तदा देवं भगवंतं मुदान्विताः ॥ नमस्कृत्य पुनस्तत्र मुने तस्थुस्तदग्रतः ॥ ३१ ॥ हरिणा च तदा हस्ते धृत्वा च गुरवेऽर्पिताः ॥अभ्यधायि च
सुप्रीत्या तन्नामानि विशेषतः ॥ ३२ ॥ यथा त्वं च तथैवैते मदीया वै न संशयः ॥ आदिरूपं च तन्नाम पूज्यत्वात्पूज्य उच्यते ॥ ३३ ॥ ऋषि
र्यतिस्तथाकीर्य उपाध्याय इति स्वयम् ॥ इमान्यपि तु नामानि प्रसिद्धानि भवंतु वः ॥ ३४ ॥ ममापि च भवद्भिश्च नाम आद्यं

शुभं पुनः ॥ अरिहन्निति तन्नाम ध्येयं पापप्रणाशनम् ॥ ३५ ॥ भवद्भिश्चैव कर्तव्य काय लोकसुखावहम् ॥ लोकानुकूलं चरतां
भविष्यत्युत्तमा गतिः ॥ ३६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ततः प्रणम्य तं मायी शिष्ययुक्तस्स्वयं तदा ॥ जगाम त्रिपुरं सद्यः शिवे
च्छाकारिणं मुदा ॥ ३७ ॥ प्रविश्य तत्पुरं तूर्णं विष्णुना नोदितो वशी ॥ महामायाविना तेन ऋषिर्मायां तदाकरोत् ॥ ३८ ॥ नगरोपवने कृत्वा
शिष्यैर्युक्तः स्थितिं तदा ॥ मायां प्रवर्तयामास मायिनामपि मोहिनीम् ॥ ३९ ॥ शिवार्चनप्रभावेण तन्माया सहसा मुने ॥ त्रिपुरे
न चचालाशु निर्विण्णोऽभूत्तदा यतिः ॥ ४० ॥ अथ विष्णुं स सस्मार तुष्टाव च हृदा बहु ॥ नष्टोत्साहो विचेतस्को हृदयेन विदूयता ॥ ४१ ॥
तत्स्मृतस्त्वरितं विष्णुस्सस्मार शंकरं हृदि ॥ प्राप्याज्ञां मनसा तस्य स्मृतवान्नारदं द्रुतम् ॥ ४२ ॥ स्मृतमात्रेण विष्णोश्च नारदस्समुपस्थितः ॥
नत्वा स्तुत्वा पुरस्तस्य स्थितोऽभूत्सांजलिस्तदा ॥४३॥ अथ तं नारदं प्राह विष्णुर्मतिमतां वरः ॥ लोकोपकारनिरतो देवकार्यकरस्सदा ॥ ४४ ॥
शिवाज्ञयोच्यते तात गच्छ त्वं त्रिपुरं द्रुतम् ॥ ऋषिस्तत्र गतः शिष्यैर्मोहार्थं तत्सुवासिनाम् ॥ ४५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य
नारदो मुनिसत्तमः ॥ गतस्तत्र द्रुतं यत्र स ऋषिर्मायिनां वरः ॥४६॥ नारदोऽपि तथा मायी नियोगान्मायिनः प्रभोः॥प्रविश्य तत्पुरं तेन मायि
ना सह दीक्षितः ॥ ४७ ॥ ततश्च नारदो गत्वा त्रिपुराधीशसन्निधौ ॥ क्षेमप्रश्नादिकं कृत्वा राज्ञे सर्वं न्यवेदयत् ॥ ४८ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
कश्चित्समागतश्चात्र यतिर्धर्मपरायणः ॥ सर्वविद्याप्रकृष्टो हि वेदविद्यापरान्वितः ॥४९॥ दृष्ट्वा च बहवो धमा नैतेन सदृशाः पुनः ॥ वयं सुदीक्षिता
श्चात्र दृष्ट्वा धर्मं सनातनम् ॥ ५० ॥ तवेच्छा यदि वर्तेत तद्धर्मे दैत्यसत्तम ॥ तद्धर्मस्य महाराज ग्राह्या दीक्षा त्वया पुनः ॥ ५१ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ तदीयं स वचः श्रुत्वा महदर्थसुगार्भितम् ॥ विस्मितो हृदि दत्येशो जगौ तत्र विमोहितः ॥ ५२ ॥ नारदो दीक्षितो यस्माद्वयं दीक्षामवा
प्नुमः ॥ इत्येवं च विदित्वा वै जगाम स्वयमेव ह ॥ ५३ ॥ तद्रूपं च तदा दृष्ट्वा मोहितो मायया तथा ॥ उवाच वचनं तस्म नमस्कृत्य महात्मने ॥
॥५४ ॥ त्रिपुराधिप उवाच ॥ दीक्षा देया त्वया मह्यं निर्मलाशय भो ऋषे ॥ अहं शिष्यो भविष्यामि सत्य सत्यं न संशयः ॥५५॥ इत्येवं तु
वचः श्रुत्वा दैत्यराजस्य निर्मलम् ॥ प्रत्युवाच सुयत्नेन ऋषिस्स च सनातनः ॥५६॥ मदीया करणीया स्याद्यद्याज्ञा दैत्यसत्तम ॥ तदा देया मया
दीक्षा नान्यथा कोटियत्नतः ॥ ५७ ॥ इत्येवं तु वचः श्रुत्वा राजा मायामयोऽभवत् ॥ उवाच वचनं शीघ्रं यतिं त हि कृतांजलिः ॥ ५८ ॥ दैत्य

१ [illegible] आर्षः।

उवाच॥यथाज्ञां दास्यसि त्वं च तत्तथैव न चान्यथा॥त्वदाज्ञां नोल्लंघयिष्ये सत्यं सत्यं न संशयः॥५९॥सनत्कुमार उवाच॥इत्याकर्ण्य वचस्तस्य त्रिपुराधीशितुस्तदा ॥ दूरीकृत्य मुखाद्वस्त्रमुवाच ऋषिसत्तमः ॥ ६० ॥ दीक्षां गृह्णीष्व दैत्येन्द्र सर्वधर्मोत्तमोत्तमाम् ॥ येन दीक्षाविधानेन प्राप्स्यसि त्वं कृतार्थताम् ॥ ६१ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा स तु मायावी दैत्यराजाय सत्वरम् ॥ ददौ दीक्षां स्वधर्मोक्तां तस्मै विधिविधानतः ॥ ॥ ६२ ॥ दैत्यराजे दीक्षिते च तस्मिन्ससहजे मुने ॥ सर्वे च दीक्षिता जातास्तत्र त्रिपुरवासिनः ॥ ६३ ॥ मुनेः शिष्यैः प्रशिष्यैश्च व्याप्तमासीद्द्रुतं तदा ॥ महामायाविनस्तत्तु त्रिपुरं सकलं मुने ॥ ६४ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे सनत्कुमारपाराशर्यसंवादे त्रिपुरदीक्षाविधानं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ दत्यराजे दीक्षिते च मायिना तेन मोहिते ॥ किमुवाच तदा मायी किं चकार स दैत्यपः ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ दीक्षां दत्त्वा यतिस्तस्मा अरिहन्नारदादिभिः ॥ शिष्यैः सेवितपादाब्जो दैत्यराजानमब्रवीत् ॥ २ ॥ ॥ अरिहन्नुवाच॥शृणु दैत्यपते वाक्यं मम सञ्ज्ञानगर्भितम् ॥ वेदान्तसारसर्वस्वं रहस्यं परमोत्तमम् ॥ ३ ॥ अनादिसिद्धस्संसारः कर्तृकर्मविवर्जितः ॥ स्वयं प्रादुर्भवत्येव स्वयमेव विलीयते ॥ ४ ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यन्तं यावद्देहनिबंधनम् ॥ आत्मैवैकेश्वरस्तत्र न द्वितीयस्तदीशिता ॥ ५ ॥ यद्ब्रह्मविष्णुरुद्राख्या तदाख्या देहिनामिमाः ॥ आख्या यथास्मदादीनामरिहन्नादिरुच्यते ॥ ६ ॥ देहो यथास्मदादीनां स्वकालेन विलीयते ॥ ब्रह्मादिमशकांतानां स्वकालाल्लीयते तथा ॥७॥ विचार्यमाणे देहेऽस्मिन्न किंचिदधिकं क्वचित् ॥ आहारो मैथुनं निद्रा भयं सर्वत्र यत्समम् ॥ ८ ॥ निराहारपरीमाणं प्राप्य सर्वो हि देहभृत्॥ सदृशीमेव संतृप्तिं प्राप्नुयान्नाधिकेतराम् ॥९॥ यथा वितृषिताः स्याम पीत्वा पेयं मुदा वयम् ॥ तृषितास्तु तथान्येऽपि न विशेषोऽल्पकोऽधिकः॥१०॥संतु नार्यः सहस्राणि रूपलावण्यभूमयः॥परं निधुवने काले ह्येकैवेहोपयुज्यते ॥ ११ ॥ अश्वाः परश्शतास्संतु संत्वनेकेऽप्यनेकधा ॥ अधिरोहे तथाप्येको न द्वितीयस्तथात्मनः ॥ १२ ॥ पर्य्यंकशायिनां स्वापे सुखं यदुपजायते ॥ तदेव सौख्यं निद्राभिभूतभूशायिनामपि ॥ १३ ॥ यथैव मरणाद्भीतिरस्मदादिवपुष्मताम् ॥ ब्रह्मादिकीटकांतानां तथा मरणतो भयम् ॥ १४ ॥ सर्वे तनुभृतस्तुल्या यदि बुद्ध्या विचार्य्यते ॥ इदं निश्चित्य केनापि नो हिंस्यः कोऽपि कुत्रचित् ॥ १५ ॥ धर्मो जीवदयातुल्यो न क्वापि जगतीतले ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्या जीवदया नृभिः ॥ १६ ॥ एकस्मिन्रक्षिते जीवे त्रैलोक्यं रक्षितं भवेत् ॥ घातिते घातितं तद्वत्तस्माद्रक्षेन्न घातयेत् ॥ १७ ॥ अहिंसा परमो धर्मः पापमात्मप्रपीडनम् ॥ अपराधीनता मुक्तिस्स्वर्गोऽभिल

पिताशनम् ॥ १८ ॥ पूर्वसूरिभिरित्युक्तं सत्प्रमाणतया ध्रुवम् ॥ तस्मान्न हिंसा कर्त्तव्या नरैर्नरकभीरुभिः ॥ १९ ॥ न हिंसासदृशं पापं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ हिंसको नरकं गच्छेत्स्वर्गं गच्छेदहिंसकः ॥ २० ॥ संति दानान्यनेकानि किं तैस्तुच्छफलप्रदैः ॥ अभीतिसदृशं दानं परमेकमपीह न ॥ २१ ॥ इह चत्वारि दानानि प्रोक्तानि परमर्षिभिः ॥ विचार्य नानाशास्त्राणि शर्मणेऽत्र परत्र च ॥ २२ ॥ भीतेभ्यश्चाभयं देयं व्याधितेभ्यस्तथौषधम् ॥ देया विद्यार्थिनां विद्या देयमन्नं क्षुधातुरे॥२३॥ यानि यानीह दानानि बहु मुन्युदितानि च ॥ जीवाभयप्रदानस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ २४ ॥ अविचिंत्यप्रभावं हि मणिमंत्रौषधं बलम् ॥ तदभ्यस्यं प्रयत्नेन नानार्थोपार्जनाय वै ॥ २५ ॥ अर्थानुपार्ज्य बहुशो द्वादशायतनानि वै ॥ परितः परिपूज्यानि किमन्यैरिह पूजितैः ॥ २६ ॥ पंचकर्मेन्द्रियग्रामः पंच बुद्धींद्रियाणि च ॥ मनो बुद्धिरिह प्रोक्तं द्वादशायतनं शुभम् ॥ २७ ॥ इहैव स्वर्गनरकौ प्राणिनां नान्यतः क्वचित् ॥ सुखं स्वर्गः समाख्यातो दुःखं नरकमेव हि ॥ २८ ॥ सुखेषु भुज्यमानेषु यत्स्याद्देहविसर्जनम् ॥ अयमेव परो मोक्षो विज्ञेयस्तत्त्वचिंतकैः ॥ २९ ॥ वासनासहिते क्लेशसमुच्छेदे सति ध्रुवम् ॥ अज्ञानोपरमो मोक्षो विज्ञेयस्तत्त्वचिंतकैः ॥ ३० ॥ प्रामाणिकी श्रुतिरियं प्रोच्यते वेदवादिभिः ॥ न हिंस्यात्सर्वभूतानि नान्या हिंसा प्रवर्तिका ॥ ॥ ३१ ॥ अग्निष्टोमीयमिति या भ्रामिका साऽसतामिह ॥ न सा प्रमाणं ज्ञातॄणां पश्वालंभनकारिका ॥ ३२ ॥ वृक्षांश्छित्त्वा पशून्हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमम् ॥ दग्ध्वा वह्नौ तिलाज्यादि चित्रं स्वर्गोऽभिलष्यते ॥ ३३ ॥ इत्येवं स्वमतं प्रोच्य यतिस्त्रिपुरनायकम् ॥ श्रावयित्वा खिलान्पौरानुवाच पुनरादरात् ॥ ३४ ॥ दृष्टार्थप्रत्ययकरान्देहसौख्यैकसाधकान् ॥ बौद्धागमविनिर्दिष्टान्धर्मान्वेदपरांस्ततः ॥ ३५ ॥ आनंदं ब्रह्मणो रूपं श्रुत्यैवं यन्निगद्यते ॥ तत्तथैवेह मंतव्यं मिथ्या नानात्वकल्पना ॥ ३६ ॥ यावत्स्वस्थमिदं वर्ष्म यावन्नेन्द्रियविक्लवः ॥ यावज्जरा च दूरेऽस्ति तावत्सौख्यं प्रसाधयेत् ॥ ३७ ॥ अस्वास्थ्येन्द्रियवैकल्ये वार्द्धक्ये तु कुतस्सुखम् ॥ शरीरमपि दातव्यमर्थिभ्योऽतस्सुखेप्सुभिः ॥ ॥ ३८ ॥ याचमानमनोवृत्तिप्रीणने यस्य नो जनिः॥तेन भूर्भारवत्येषा समुद्रागद्रुमैर्न हि॥३९॥ सत्वरं गत्वरो देहः संचयास्सपरित्ययाः ॥ इति विज्ञाय विज्ञाता देहसौख्यं प्रसाधयेत् ॥ ४० ॥ श्ववायसकृमीणां च प्रातर्भोज्यमिदं वपुः ॥ भस्मांतं तच्छरीरं च वेदे सत्यं प्रपठ्यते ॥ ॥ ४१ ॥ मुधा जातिविकल्पोऽयं लोकेषु परिकल्प्यते ॥ मानुष्ये सति सामान्ये कोऽधमः कोऽथ चोत्तमः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मादिसृष्टिरेषेति प्रोच्यते वृद्धपूरुषैः ॥ तस्य जातौ सुतौ दक्षमरीची चेति विश्रुतौ ॥ ४३ ॥ मारीचेन कश्यपेन दक्षकन्यास्सुलोचनाः ॥ धर्मेण किल मार्गेण

परिणीतास्त्रयोदश ॥ ४४ ॥ अपीदानींतनैर्मर्त्यैरल्पबुद्धिपराक्रमैः ॥ अपि गम्यस्त्वगम्योऽयं विचारः क्रियते मुधा ॥ ४५ ॥ मुखबाहूरुसंजात
चातुर्वर्ण्यं सहोदितम् ॥ कल्पनेयं कृता पूर्वैर्न घटेत विचारतः ॥ ४६ ॥ एकस्यां च तनौ जाता एकस्माद्यदि वा क्वचित् ॥ चत्वारस्तनयास्तर्त्कि
भिन्नवर्णत्वमाप्नुयुः ॥ ४७ ॥ वर्णावर्णविभागोऽयं तस्मान्न प्रतिभासते ॥ अतो भेदो न मंतव्यो मानुष्ये केनचित्क्वचित् ॥ ४८ ॥ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ इत्थमाभाष्य दैत्येश पौरांश्च स यतिर्मुने ॥ सशिष्यो वेदधर्मांश्च नाशयामास चादरात् ॥ ४९ ॥ स्त्रीधर्मं खंडयामास पातिव्रत्यपरं
महत् ॥ जितेन्द्रियत्वं सर्वेषां पुरुषाणां तथैव सः ॥ ५० ॥ देवधर्मान्विशेषेण श्राद्धधर्मांस्तथैव च ॥ मखधर्मान्व्रतादींश्च तीर्थश्राद्धं विशेषतः ॥
॥ ५१ ॥ शिवपूजां विशेषेण लिंगाराधनपूर्विकाम् ॥ विष्णुसूर्यगणेशादिपूजनं विधिपूर्वकम् ॥ ५२ ॥ स्नानदानादिकं सर्वं पर्वकाले विशेषतः ॥
खंडयामास स यतिर्मायी मायाविनां वरः ॥ ५३ ॥ किं बहूक्तेन विप्रेन्द्र त्रिपुरे तेन मायिना ॥ वेदधर्माश्च ये केचित्त सर्वे दूरतः कृताः ॥ ५४ ॥
पतिधर्माश्रयाः सर्वा मोहितास्त्रिपुरांगनाः ॥ भर्तृशुश्रूषणवतीं विजहुर्मतिमुत्तमाम् ॥ ५५ ॥ अभ्यस्याकर्षणीं विद्यां वशीकृत्यमयीमपि ॥ पुरुषास्स
फलीचक्रुः परदारेषु मोहिताः ॥ ५६ ॥ अंतःपुरचरा नार्यस्तथा राजकुमारकाः ॥ पौराः पुरांगनाश्चापि सर्वे तश्च विमोहिताः ॥ ५७ ॥ एवं पौरेषु
सर्वेषु निजधर्मेषु सर्वथा॥पराङ्मुखेषु जातेषु प्रोल्ललास वृषेतरः॥५८॥माया च देवदेवस्य विष्णोस्तस्याज्ञया प्रभो ॥ अलक्ष्मीश्च स्वयं तस्य नियो
गात्त्रिपुरं गता ॥ ५९ ॥ या लक्ष्मीस्तपसा तेषां लब्धा देवेश्वरादरात् ॥ बहिर्गता परित्यज्य नियोगाद्ब्रह्मणः प्रभोः ॥ ६० ॥ बुद्धिमोहं तथाभूतं
विष्णोर्मायाविनिर्मितम् ॥ तषां दत्त्वा क्षणादेव कृतार्थोऽभूत्स नारदः॥६१॥नारदोऽपि तथारूपो यथा मायी तथैव सः ॥ तथापि विकृतो नाभूत्पा
रमेशादनुग्रहात् ॥ ६२ ॥ आसीत्कुंठितसामर्थ्यो दैत्यराजोऽपि भो मुने ॥ भ्रातृभ्यां सहितस्तत्र मयेन च शिवेच्छया ॥ ६३ ॥ इति श्रीशिव
महापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पचमे युद्धखंडे त्रिपुरमोहनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ व्यास उवाच ॥ तस्मिन् दैत्याधिपे पौरे सभ्रा
तरि विमोहिते ॥ सनत्कुमार किं चासीतदाचक्ष्वाखिलं विभो ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ त्रिपुरे च तथाभूते दैत्ये त्यक्तशिवार्चने ॥ स्त्रीधर्मे
निखिले नष्टे दुराचारे व्यवस्थिते ॥ २ ॥ कृतार्थ इव लक्ष्मीशो देवैस्साद्धमुमापतिम् ॥ निवेदितुं तच्चरित्रं कैलासमगमद्धरिः ॥ ३ ॥ तस्योपकंठे
स्थित्वाऽसौ देवैस्सह रमापतिः ॥ ततो भूरि स च ब्रह्मा परमेण समाधिना॥४॥ मनसा प्राप्य सर्वज्ञं ब्रह्मणा स हरिस्तदा ॥ तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः
शंकरं पुरुषोत्तमः ॥ ५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ महेश्वराय देवाय नमस्ते परमात्मने ॥ नारायणाय रुद्राय ब्रह्मणे ब्रह्मरूपिणे ॥ ६ ॥ एवं कृत्वा

महादेवं दंडवत् प्रणिपत्य ह ॥ जजाप रुद्रमंत्रं च दक्षिणामूर्तिसंभवम् ॥ ७ ॥ जले स्थित्वा सार्द्धकोटिप्रमितं तन्मनाः प्रभुः ॥ संस्मरन् मनसा शंभुं स्वप्रभुं परमेश्वरम्॥८॥तावद्देवास्तदा सर्वे तन्मनस्का महेश्वरम् ॥ ९ ॥ ॥ देवा ऊचुः॥ नमस्सर्वात्मने तुभ्यं शंकरायार्तिहारिणे ॥ रुद्राय नीलकंठाय चिद्रूपाय प्रचेतसे ॥ १० ॥ गतिर्नस्सर्वदा त्वं हि सर्वापद्विनिवारकः ॥ त्वमेव सर्वदास्माभिर्वंद्यो देवारिसूदन ॥ ११ ॥ त्वमादिस्त्वमनादिश्च स्वानंदश्चाक्षयः प्रभुः ॥ प्रकृतेः पुरुषस्यापि साक्षात्स्रष्टा जगत्प्रभुः ॥१२॥ त्वमेव जगतां कर्ता भर्ता हर्ता त्वमेव हि ॥ ब्रह्मा विष्णुर्हरो भूत्वा रजस्सत्त्वतमोगुणः॥१३॥तारकोऽसि जगत्यस्मिन् सर्वेषामधिपोऽव्ययः॥वरदो वाङ्मयो वाच्यो वाच्यवाचकवर्जितः॥१४॥याच्यो मुक्त्यर्थमीशानो योगिभिर्योगवित्तमैः॥हृत्पुंडरीकविवरे योगिनां त्वं हि संस्थितः॥१५॥वदंति वेदास्त्वां संतः परब्रह्मस्वरूपिणम्॥भवंतं तत्त्वमित्यत्र तेजोराशिं परात्परम् ॥ १६ ॥ परमात्मानमित्याहुरस्मिन् जगति यद्विभो ॥ त्वमेव शर्व सर्वात्मंस्त्रिलोकाधिपते भव ॥ १७ ॥ दृष्टं श्रुतं स्तुतं सर्वं ज्ञायमानं जगद्गुरो ॥ अणोरल्पतरं प्राहुर्महतोऽपि महत्तरम्॥१८॥सर्वतः पाणिपादान्तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतश्श्रवणघ्राणं त्वां नमामि च सर्वतः॥१९॥ सर्वज्ञं सर्वतो व्यापिन् सर्वेश्वरमनावृतम् ॥ विश्वरूपं विरूपाक्ष त्वां नमामि च सर्वतः ॥ २० ॥ सर्वेश्वरं भवाध्यक्षं सत्यं शिवमनु मम् ॥ कोटिभास्करसंकाशं त्वां नमामि च सर्वतः ॥ २१ ॥ विश्वदेवमनाद्यंतं षट्त्रिंशत्कमनीश्वरम् ॥ प्रवर्तकं च सर्वेषां त्वां नमामि च सर्वतः ॥ २२ ॥ प्रवर्तकं च प्रकृतेस्सर्वस्य प्रपितामहम् ॥ सर्वविग्रहमीशं हि त्वां नमामि च सर्वतः ॥ २३ ॥ एवं वदंति वरदं सर्वावासं स्वयंभुवम् ॥ श्रुतयः श्रुतिसारज्ञं श्रुतिसारविदश्च ये ॥ २४ ॥ अदृश्यमस्माभिरनेकभूतं त्वया कृतं यद्भवताथ लोके ॥ त्वामेव देवासुरभूसुराश्च अन्ये च वै स्थावरजंगमाश्च ॥ २५ ॥ पाह्यनन्यगतीन्शंभो सुरान्नो देववल्लभ ॥ नष्टप्रायांस्त्रिपुरतो विनिहत्यासुरान्क्षणात् ॥ २६ ॥ मायया मोहितास्तेऽद्य भवतः परमेश्वर ॥ विष्णुना प्रोक्तयुक्त्या त उज्झिता धर्मतः प्रभो ॥ २७ ॥ संत्यक्तसर्वधर्माश्च बौद्धागमसमाश्रिताः ॥ अस्मद्भाग्यवशाज्जाता दैत्यास्ते भक्तवत्सल ॥ २८ ॥ सदा त्वं कार्यकर्त्ता हि देवानां शरणप्रद ॥ वयं ते शरणापन्ना यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ॥ २९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति स्तुत्वा महेशानं देवास्तु पुरतः स्थिताः ॥ कृतांजलिपुटा दीना आसन् संनतमूर्तयः ॥ ३० ॥ स्तुतश्चैवं सुरेन्द्राद्यैर्विष्णोर्जाप्येन चेश्वरः ॥ अगच्छत्तत्र सर्वेशो वृषमारुह्य हर्षितः ॥ ३१ ॥ विष्णुमालिंग्य नंदीशादवारुह्य प्रसन्नधीः ॥ ददर्श

सुदृशा तत्र नन्दी दत्तकरोऽखिलान् ॥ ३२ ॥ अथ देवान् समालोक्य कृपादृष्ट्या हरिं हरः ॥ प्राह गंभीरया वाचा प्रसन्नः पार्वतीपतिः
॥ ३३ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ ज्ञातं मयेदमधुना देवकार्यं सुरेश्वर ॥ विष्णोर्मायाबलं चैव नारदस्य च धीमतः ॥ ३४ ॥ तेषामधर्म
निष्ठानां दैत्यानां देवसत्तम ॥ पुरत्रयविनाशं च करिष्येऽहं न संशयः ॥ ३५ ॥ परन्तु ते महादैत्या मद्भक्ता दृढमानसाः ॥ अथ वध्या
मयैव स्युर्व्याजत्यक्तवृषोत्तमाः ॥ ३६ ॥ विष्णुर्हन्यात्परो वाथ यत्त्याजितवृषाः कृताः ॥ दैत्या मद्भक्तिरहितास्सर्वे त्रिपुरवासिनः ॥ ३७ ॥
इति शंभोस्तु वचनं श्रुत्वा सर्वे दिवौकसः ॥ विमनस्का बभूवुस्ते हरिश्चापि मुनीश्वर ॥ ३८ ॥ देवान् विष्णुमुदासीनान् दृष्ट्वा च भवकृद्विधिः ॥
कृतांजलिपुरश्शंभं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ न किंचिद्विद्यते पापं यस्मात्त्वं योगवित्तमः ॥ परमेशः परब्रह्म सदा
देवर्षिरक्षकः ॥ ४० ॥ तवैव शासनात्ते वै मोहिताः प्रेरको भवान् ॥ त्यक्तस्वधर्मत्वत्पूजाः परवध्यास्तथापि न ॥ ४१ ॥ अतस्त्वया महादेव
सुरर्षिप्राणरक्षक ॥ साधूनां रक्षणार्थाय हंतव्या म्लेच्छजातयः ॥ ४२ ॥ राज्ञस्तस्य न तत्पापं विद्यते धर्मतस्तव ॥ तस्माद्रक्षेद्द्विजान् साधून्कं
टकाद्वै विशोधयेत् ॥ ४३ ॥ एवमिच्छेदिहान्यत्र राजा चेद्राज्यमात्मनः ॥ प्रभुत्वं सर्वलोकानां तस्माद्रक्षस्व माचिरम् ॥ ४४ ॥
मुनीन्द्रेशास्तथा यज्ञा वेदाश्शास्त्रादयोऽखिलाः ॥ प्रजास्ते देवदेवेश ह्यहं विष्णुरपि ध्रुवम् ॥ ४५ ॥ देवतासार्वभौमस्त्वं सम्राट् सर्वेश्वरः प्रभो ॥
परिवारस्तवैवैष हर्यादि सकलं जगत् ॥ ४६ ॥ युवराजो हरिस्तेऽज ब्रह्माहं ते पुरोहितः ॥ राजकार्यकरः शुक्रस्त्वदाज्ञापरिपालकः ॥४७॥ देवा अन्ये
ऽपि सर्वेश तव शासनयन्त्रिताः ॥ स्वस्वकार्यकरा नित्यं सत्यं सत्य न संशयः ॥४८॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मणः परमे
श्वरः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा शंकरस्सुरपो विधिम् ॥ ४९ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ हे ब्रह्मन् यद्यहं देवराजस्सम्राट् प्रकीर्तितः ॥ तत्प्रकारो न मे
कश्चिद्गृह्णीयां यमिह प्रभुः ॥ ५० ॥ रथो नास्ति महादिव्यस्तादृक् सारथिना सह ॥ धनुर्बाणादिकं चापि संग्रामे जयकारकम् ॥५१॥ यमास्थाय
धनुर्बाणान् गृहीत्वा योज्य वै मनः ॥ निहनिष्याम्यहं दैत्यान् प्रबलानपि संगरे ॥५२॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथ सब्रह्मका देवास्सेन्द्रोपेन्द्राः
प्रहर्षिताः ॥ श्रुत्वा प्रभोस्तदा वाक्यं नत्वा प्रोचुर्महेश्वरम् ॥ ५३ ॥ देवा ऊचुः ॥ वयं भवाम देवेश तत्प्रकारा महेश्वर ॥ रथादिकास्तव स्वामिन्स
न्नद्धास्संगराय हि ॥ ५४ ॥ इत्युक्त्वा संहतास्सर्वे शिवेच्छामधिगम्य ह ॥ पृथगूचुः प्रसन्नास्ते कृतांजलिपुटास्सुराः ॥ ५५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे शिवस्तुतिवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु सर्वेषां देवादीनां वचो

हरः ॥ अंगीचकार सुप्रीत्या शरण्यो भक्तवत्सलः ॥१॥ एतस्मिन्नंतरे देवी पुत्राभ्यां संयुता शिवा ॥ आजगाम मुने तत्र यत्र देवान्वितो हरः ॥२॥ अथागतां शिवां दृष्ट्वा सर्वे विष्ण्वादयो द्रुतम् ॥ प्रणेमुरतिनम्रास्ते विस्मिता गतसंभ्रमाः॥३॥प्रोचुर्जयेति सद्वाक्यं मुने सर्वे सुलक्षणम् ॥ तूष्णीमास न्नजानंतस्तदागमनकारणम् ॥ ४ ॥ अथ सर्वैः स्तुता देवैर्देव्यद्भुतकुतूहला ॥ उवाच स्वामिनं प्रीत्या नानालीलाविशारदम् ॥ ५ ॥ ॥देव्युवाच ॥ क्रीडमानं विभो पश्य षण्मुखं रविसंनिभम्॥पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठं भूषितं भूषणैर्वरैः॥६॥इत्येवं लोकमात्रा च वाग्भिस्संबोधितश्शिवः॥न ययौ तृप्तिमी शानः पिबन् स्कंदाननामृतम्॥७॥न सस्माराऽऽगतान्दैत्यान्निजतेजोनिपीडितान्॥स्कंदमालिंग्य चाघ्राय मुमोदाति महेश्वरः ॥८॥ जगदम्बाथ तत्रैव संमंत्र्य प्रभुणा च सा॥स्थित्वा किंचित्समुत्तस्थौ नानालीलाविशारदा ॥९॥ ततस्सनंदी सह षण्मुखेन तया च सार्द्धं गिरिराजपुत्र्या॥विवेश शंभु र्भवनं सुलीलः सुरैस्समस्तैरभिवंद्यमानः ॥१०॥ द्वारस्य पार्श्वतस्तस्थुर्देवदेवस्य धीमतः ॥ तेऽथ देवा महाव्यग्रा विमनस्का मुनेऽखिलाः ॥ ११॥ किं कर्तव्यं क गंतव्यं कः स्यादस्मत्सुखप्रदः ॥ किं तु किं त्विति संजातं हा हताः स्मेति वादिनः ॥ १२ ॥ अन्योन्यं प्रेक्ष्य शक्राद्या बभूवुश्चाति विह्वलाः ॥ प्रोचुर्विकलवाक्यं ते धिक्कुर्वन्तो निजं विधिम् ॥ १३ ॥ पापा वयमिहेत्यन्ये ह्यभाग्याश्चेति चापरे॥ते भाग्यवंतो दैत्येन्द्रा इति चान्ये ऽब्रुवन् सुराः ॥ १४ ॥ तस्मिन्नेवांतरे तेषां श्रुत्वा शब्दाननेकशः ॥ कुंभोदरो महातेजा दंडेनाताडयत्सुरान्॥ १५ ॥दुद्रुवुस्ते भयाविष्टा देवा हाहेति वादिनः ॥ अपतन्मुनयश्चान्ये विह्वलत्वं बभूव ह ॥१६॥ इंद्रस्तु विकलोऽतीव जानुभ्यामवनीं गतः ॥ अन्ये देवर्षयोऽतीव विकलाः पतिता भुवि ॥ १७ ॥ सर्वे मिलित्वा मुनयस्सुराश्च सममाकुलाः ॥ सगता विधिहर्योस्तु समीपं मित्रचेतसोः ॥ १८ ॥ अहो विधिबलं चैतन्मुनयः कश्यपा द्यः ॥वदंति स्म तदा सर्वे हरिं लोकभयापहम् ॥ १९ ॥ अभाग्यान्न समाप्तं तु कार्यमित्यपरे द्विजाः ॥ कस्माद्विघ्नमिदं जातमित्यन्ये ह्यतिविस्मि ताः ॥२०॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा कश्यपाद्युदितं मुने ॥ आश्वासयन्मुनीन्देवान् हरिर्वाक्यमुपाददे ॥२१॥ विष्णुरुवाच ॥ हे देवा मुनयस्सर्वे मद्वचः शृणुतादरात् ॥ किमर्थं दुःखमापन्ना दुःखं तु त्यजताखिलम् ॥ २२ ॥ महदाराधनं देवा न सुसाध्यं विचार्यताम् ॥ महदाराधने पूर्वं भवेद्दुःख मिति श्रुतम् ॥ विज्ञाय दृढतां देवाः प्रसन्नो भवति ध्रुवम ॥ २३ ॥ शिवस्सर्वगणाध्यक्षस्सहसा परमेश्वरः ॥ विचार्यतां हृदा सर्वैः कथं वश्यो भवे दिति ॥ २४ प्रणवं पूर्वमुच्चार्य नमः पश्चादुदाहरेत् ॥ शिवायेति ततः पश्चाच्छुभद्वयमतः परम् ॥ २५ ॥ कुरुद्वयं ततः प्रोक्तं शिवाय च ततः पुनः ॥ नमश्च प्रणवश्चैव मंत्रमेवं सदा बुधाः ॥ २६ ॥ आवर्तध्वं पुनर्यूयं यदि शंभुकृते तदा ॥ कोटिमेकं तथा जप्त्वा शिवः कार्यं करि

ष्यति ॥ २७ ॥ इत्युक्ते च तदा तेन हरिणा प्रभविष्णुना ॥तथा देवाः पुनश्चक्रुर्हरस्याराधनं मुने॥२८॥स जजाप हरिश्चापि सविधि शिवमानसः ॥ देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं मुनीनां च विशेषतः॥२९॥मुहुः शिवेति भाषंतो देवा धैर्यसमन्विताः॥कोटिसंख्यं तदा कृत्वा स्थितास्ते मुनिसत्तम॥ ३०॥एतस्मिन्नंतरे साक्षाच्छिवः प्रादुरभूत्स्वयम् ॥ यथोक्तेन स्वरूपेण वचनं चेदमब्रवीत् ॥३१॥ श्रीशिव उवाच ॥ हे हरे हे विधे देवा मुनयश्च शुभव्रताः ॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूत जयेनानेन चेप्सितम् ॥ ३२ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ यदि प्रसन्नो देवेश जगदीश्वर शंकर ॥ सुरान् विज्ञाय विकलान् हन्यंतां त्रिपुराणि च ॥ ३३ ॥ रक्षास्मान्परमेशान दीनबंधो कृपाकर ॥ त्वयैव रक्षिता देवास्सदापद्भ्यो मुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्तं वचनं तेषां श्रुत्वा सहरिवेधसाम् ॥ विहस्यांतस्तदा ब्रह्मन्महेशः पुनरब्रवीत् ॥ ३५ ॥ ॥ महेश उवाच ॥ हे हरे हे विधे देवा मुनयश्चाखिला वचः ॥ मदीयं शृणुतादृत्य नष्टं मत्वा पुरत्रयम् ॥ ३६ ॥ रथं च सारथिं दिव्यं कार्मुकं शरमुत्तमम्॥ पूर्वमंगीकृतं सर्वमुपपादयताचिरम्॥ ३७ ॥ हे विष्णो हे विधे त्वं हि त्रिलोकाधिपतिर्भुवम् ॥ सर्वसम्राट्प्रकारं मे कर्तुमर्हसि यत्नतः ॥३८॥ नष्टं पुरत्रयं मत्वा देवसाहाय्यमित्युत ॥ करिष्यथः प्रयत्नेनाधिकृतौ सर्गपालने ॥ ३९ ॥ अयं मंत्रो महापुण्यो मत्प्रीतिजनकश्शुभः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदस्सर्वकामदश्शैवकावहः ॥४०॥ धन्यो यशस्य आयुष्यः स्वर्गकामार्थिनां नृणाम् ॥ अपवर्गो ह्यकामानां मुक्तानां भुक्तिमुक्तिदः ॥४१॥ य इमं कीर्तयेन्मंत्रं शुचिर्भूत्वा सदा नरः ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्वापि सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥४२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य शिवस्य परमात्मनः ॥ सर्वे देवा मुदं प्रापुर्हरिर्ब्रह्माधिकं तथा ॥ ४३ ॥ सर्वदेवमयं दिव्यं रथं परमशोभनम् ॥ रचयामास विश्वार्थे विश्वकर्मा तदाज्ञया ॥ ४४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे देवस्तुतिवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ शैवप्रवर सन्मते ॥ अद्भुतेयं कथा तात श्राविता परमेशितुः॥ १॥इदानीं रथनिर्माणं ब्रूहि देवमयं परम्॥शिवार्थं यत्कृतं दिव्यं धीमता विश्वकर्मणा॥२॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य व्यासस्य स मुनीश्वरः ॥ सनत्कुमारः प्रोवाच स्मृत्वा शिवपदांबुजम् ॥ ३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणु व्यास महाप्राज्ञ रथादेर्निर्मितिं मुने ॥ यथामति प्रवक्ष्येऽहं स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ ४ ॥ अथ देवस्य रुद्रस्य निर्मितो विश्वकर्मणा ॥ सर्वलोकमयो दिव्यो रथो यत्नेन

१ देवेभ्यः कं सुखम् आवहतीत्यर्थः।

[illegible] ॥ ५ ॥ सर्वभूतमयश्चैव सौवर्णस्सर्वसंमतः ॥ रथांगं दक्षिणं सूर्यस्तद्धाम सोम एव च ॥ ६ ॥ दक्षिणं द्वादशारं हि षोडशारं तथोत्तरम् ॥ अरेषु तेषु विप्रेन्द्र आदित्या द्वादशैव तु ॥ ७ ॥ शशिनः षोडशारास्तु कला वामस्य सुव्रत ॥ ऋक्षाणि तु तथा तस्य वामस्यैव विभूषणम् ॥ ८ ॥ ऋतवो नेमयः षट् च तयोर्वै विप्रपुंगव ॥ पुष्करं चांतरिक्षं वै रथनीडश्च मंदरः ॥ ९ ॥ [illegible] तावुभौ कूबरौ स्मृतौ ॥ अधिष्ठानं महामेरुराश्रयाः केशराचलाः ॥ १० ॥ वेगस्संवत्सरास्तस्य अयने चक्रसंगमौ ॥ मुहूर्ता बंधुरास्तस्य शम्याश्चैव कलाः स्मृताः ॥ ११ ॥ तस्य काष्ठाः स्मृता घोणाश्चाक्षदंडाः क्षणाश्च वै ॥ निमेषाश्चानुकर्षाश्च ईषाश्चानुलवाः स्मृताः ॥ १२ ॥ द्यौर्वरूथं रथस्यास्य स्वर्गमोक्षावुभौ ध्वजौ ॥ युगान्तकोटितौ तस्य धर्मकामदुघौ स्मृतौ ॥ १३ ॥ ईषादंडस्तथा व्यक्तं वृद्धिस्तस्यैव नड्वलः ॥ कोणास्तस्याप्यहंकारो भूतानि च बलं स्मृतम् ॥ १४ ॥ इन्द्रियाणि च तस्यैव भूषणानि समेततः ॥ श्रद्धा च गतिरस्यैव रथस्य मुनिसत्तम ॥ १५ ॥ तदानीं भूषणान्येव षडंगान्युपभूषणम् ॥ पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राणि सुव्रताः ॥ १६ ॥ बलाशया वराश्चैव सर्वलक्षणसंयुताः ॥ मंत्रा घंटाः स्मृतास्तेषां वर्णपादास्तदाश्रमाः ॥ १७ ॥ अथो बन्धो ह्यनन्तस्तु सहस्रफणभूषितः ॥ दिशः पादा रथस्यास्य तथा चोपदिशश्च ह ॥ १८ ॥ पुष्कराद्याः पताकाश्च सौवर्णा रत्नभूषिताः ॥ समुद्रास्तस्य चत्वारो रथकंबलिनस्स्मृताः ॥ १९ ॥ गंगाद्यास्सरितः श्रेष्ठाः सर्वाभरणभूषिताः ॥ चामरासक्तहस्ताग्रास्सर्वास्स्त्रीरूपशोभिताः ॥ २० ॥ तत्र तत्र कृतस्थानाः शोभयांचक्रिरे रथम् ॥ आवहाद्यास्तथा सप्त सोपानं हैममुत्तमम् ॥ २१ ॥ लोकालोकाचलस्तस्योपसोपानास्समंततः ॥ विषमश्च तथा बाह्यो मानसादिस्तु शोभनः ॥ २२ ॥ पाशास्समंततस्तस्य सर्वे वर्षाचलास्स्मृताः ॥ तलास्तस्य रथस्याथ सर्वे तलनिवासिनः ॥ २३ ॥ सारथिर्भगवान्ब्रह्मा देवा रश्मिधराः स्मृताः ॥ प्रतोदो ब्रह्मणस्तस्य प्रणवो ब्रह्मदैवतम् ॥ २४ ॥ अकारश्च महच्छत्रं मंदरः पार्श्वदंडभाक् ॥ शैलेन्द्रः कार्मुकं तस्य ज्या भुजंगाधिपस्स्वयम् ॥ २५ ॥ घंटा सरस्वती देवी धनुषः श्रुतिरूपिणी ॥ इषुर्विष्णुर्महातेजास्त्वग्निश्शल्यं प्रकीर्तितम् ॥ २६ ॥ हयास्तस्य तथा प्रोक्ताश्चत्वारो निगमा मुने ॥ ज्योतींषि भूषणं तेषामवशिष्टान्यतः परम् ॥ २७ ॥ अनीकं विषसंभूतं वायवो वाजकास्स्मृताः ॥

१ पुंस्त्वमार्षम्

ऋषयो व्यासमुख्याश्च वाहवाहास्तथाभवन् ॥ २८ ॥ स्वल्पाक्षरैस्संब्रवीमि किं बहूक्त्या मुनीश्वर ॥ ब्रह्मांडे चैव यत्किंचिद्वस्तु तद्रे रथे
स्मृतम् ॥ २९ ॥ एवं सम्यक्कृतस्तेन धीमता विश्वकर्मणा ॥ स रथादिप्रकारो हि ब्रह्मविष्ण्वाज्ञया शुभः ॥ ३० ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे
द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे रथादियुद्धप्रकारवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ ईदृग्विधं महादिव्यं
नानाश्चर्यमयं रथम् ॥ संनह्य निगमानश्वांस्तं ब्रह्मा प्रार्पयच्छिवम् ॥१॥ शंभवेऽसौ निवेद्याधिरोपयामास शूलिनम् ॥ बहुशः प्रार्थ्य देवेशं विष्ण्वा
दिसुरसंमतम् ॥ २ ॥ ततस्तस्मिन्रथे दिव्ये रथप्राकारसंयुते ॥ सर्वदेवमयः शंभुरारुरोह महाप्रभुः ॥३ ॥ ऋषिभिः स्तूयमानश्च देवगंधर्वपन्नगैः ॥
विष्णुना ब्रह्मणा चापि लोकपालैर्बभूव ह ॥४॥ उपावृतश्चाप्सरसां गणैर्गीतविशारदैः॥शुशुभे वरदश्शम्भुस्स तं प्रेक्ष्य च सारथिम्॥५॥तस्मिन्नारो
हति रथं कल्पितं लोकसंभृतम् ॥ शिरोभिः पतिता भूमौ तुरंगा वेदसंभवाः ॥ ६ ॥ चचाल वसुधा चेलुस्सकलाश्च महीधराः ॥ चकंपे सहसा
शेषोऽसोढा तद्भारमातुरः ॥ ७ ॥ अथाधः स रथस्यास्य भगवान्धरणीधरः ॥ वृषेन्द्ररूपी चोत्थाय स्थापयामास वै क्षणम् ॥ ८ ॥ क्षणांतरे वृषे
न्द्रोऽपि जानुभ्यामगमद्धराम ॥ रथारूढमहेशस्य सुतेजस्सोढुमक्षमः ॥ ९ ॥ अभीषुहस्तो भगवानुद्यम्य च हयांस्तदा ॥ स्थापयामास देवस्य वच
नाद्वै रथं वरम् ॥ १० ॥ ततोऽसौ नोदयामास मनोमारुतरंहसः ॥ ब्रह्मा हयान्वेदमयान्ब्रह्मान्रथवरेस्थितः ॥ ११ ॥ पुराण्युद्दिश्य वै त्रीणि तेषां
खस्थानि तानि हि ॥ अधिष्ठित महेशे नु दानवानां तरस्विनाम् ॥१२॥ अथाह भगवाञ्छ्रद्रो देवानालोक्य शंकरः ॥ पशूनामाधिपत्यं मे धत्त हन्मि
ततोऽसुरान् ॥ १३ ॥ पृथक् पशुत्वं देवानां तथान्येषां सुरोत्तमाः ॥ कल्पयित्वैव वध्यास्ते नान्यथा दैत्यसत्तमाः ॥ १४ ॥ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य देवदेवस्य धीमतः॥विषादमगमन्सर्वे पशुत्वं प्रतिशंकिताः ॥ १५ ॥ तेषां भावमथ ज्ञात्वा देवदेवोऽम्बिकापतिः ॥
विहस्य कृपया देवाञ्छंभुस्तानिदमब्रवीत् ॥ १६ ॥ ॥ शंभुरुवाच ॥ मा वोऽस्तु पशुभावेऽपि पातो विबुधसत्तमाः ॥ श्रूयतां पशुभावस्य विमोक्षः
क्रियतां च सः ॥१७॥ यो वै पाशुपतं दिव्यं चरिष्यति स मोक्ष्यति ॥ पशुत्वादिति सत्यं वः प्रतिज्ञातं समाहिताः ॥१८॥ ये चाप्यन्ये करिष्यंति
व्रतं पाशुपतं मम ॥ मोक्ष्यति ते न संदेहः पशुत्वात्सुरसत्तमाः ॥ १९ ॥ नैष्ठिकं द्वादशाब्दं वा तदर्द्धं वर्षकत्रयम् ॥ शुश्रूषां कारयेद्यस्तु स पशु
त्वाद्विमुच्यते ॥ २० ॥ तस्मात्परमिदं दिव्यं चरिष्यथ सुरोत्तमाः ॥ पशुत्वान्मोक्ष्यथ तदा स्वयमत्र न संशयः ॥ २१ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य महेशस्य परात्मनः॥ तथेति चाब्रुवन्देवा हरिब्रह्मादयस्तथा ॥ २२ ॥ तस्माद्वै पशवस्सर्वे देवासुरवराः प्रभोः ॥ रुद्र

तिश्चैव पशुपाशविमोचकः ॥ २३ ॥ तदा पशुपतीत्येतत्तस्य नाम महेशितुः ॥ प्रसिद्धमभवद्ध्वा सर्वलोकेषु शर्मदम् ॥ २४ ॥ मुदा जयेति भाषंत स्सर्वे देवर्षयस्तदा ॥ अमुदंश्चाति देवेशो ब्रह्मा विष्णुः परेऽपि च ॥ २५ ॥ तस्मिंश्च समये यच्च रूपं तस्य महात्मनः ॥ जातं तद्वर्णितुं शक्यं न हि वर्षशतैरपि ॥ २६ ॥ एवं विधो महेशानो महेशान्यखिलेश्वरः ॥ जगाम त्रिपुरं हंतुं सर्वेषां सुखदायकः ॥ २७ ॥ तं देवदेवं त्रिपुरं निहंतुं तदा तु सर्वे तु रविप्रकाशाः ॥ गजैर्हयैस्सिंहवरै रथैश्च वृषैर्ययुस्तेऽमरराजमुख्याः ॥ २८ ॥ हलैश्च शालैर्मुशलैर्भुशुंडैर्गिरीन्द्रकल्पैर्गिरिसंनिभाश्च ॥ नानायुधैस्संयुतशाहवस्ते ततो नु हृष्टाः प्रययुस्सुरेशाः ॥ २९ ॥ नानायुधाढ्याः परमप्रकाशा महोत्सवाश्शंभुजयं वदंतः ॥ ययुः पुरस्तस्य महेश्वरस्य तदेन्द्रपद्मोद्भवविष्णुमुख्याः ॥ ३० ॥ जहृषुर्मुनयस्सर्वे दडहस्ता जटाधराः ॥ ववृषुः पुष्पवर्षाणि खेचरास्सिद्धचारणाः ॥ ३१ ॥ पुत्रत्रयं च विप्रेन्द्रा व्रजन्सर्वे गणेश्वराः ॥ तेषां संख्यां च कः कर्तुं समर्थो वच्मि कांश्चन ॥ ३२ ॥ गणेश्वरैर्देवगणैश्च भृंगी समावृतस्सर्वगणेन्द्रवर्यः ॥ जगाम योगांस्त्रिपुरं निहंतुं विमानमारुह्य यथा महेन्द्रः ॥ ३३ ॥ केशो विगतवासश्च महाकेशो महाज्वरः ॥ सोमवल्लीसवर्णाश्च सोमपस्सनकस्तथा ॥ ॥ ३४ ॥ सोमधृक् सूर्यवर्चाश्च सूर्यप्रेषणकस्तथा ॥ सूर्याक्षस्सूरिनामा च सुरस्सुन्दर एव च ॥ ३५ ॥ प्रस्कंदः कुन्दरश्चंडः कंपनश्चातिकंपनः ॥ इन्द्रश्चेन्द्रजवश्चैव यंता हिमकरस्तथा ॥ ३६ ॥ शताक्षश्चैव पंचाक्षः सहस्राक्षो महोदरः ॥ सतीजहुश्शतास्यश्च रंकः कर्पूरपूतनः ॥ ३७ ॥ द्विशिख त्रिशिखश्चैव तथाहंकारकारकः ॥ अजवक्त्रोऽष्टवक्त्रश्च हयवक्त्रोऽर्द्धवक्त्रकः ॥ ३८ ॥ इत्याद्या गणपा वीरा बहवोऽपरिमेयकाः ॥ प्रययुः परिवार्येशं लक्ष्यलक्षणवर्जिताः ॥ ३९ ॥ समावृत्य महादेव तदापुस्ते पिनाकिनम् ॥ दग्धुं समर्था मनसा क्षणेन सचराचरम् ॥ ४० ॥ दग्धुं जगत्सर्वमिदं समर्थाः किंत्वत्र दग्धुं त्रिपुरं पिनाकी ॥ रथेन किं चात्र शरेण तस्य गणैश्च किं देवगणैश्च शंभोः ॥ ४१ ॥ स एव दग्धुं त्रिपुराणि तानि देवद्विषां व्यास पिनाकपाणिः ॥ स्वयंयतस्तत्र गणैश्च सार्द्धं निजैस्सुराणामपि सोऽद्भुतोतिः ॥ ४२ ॥ किं तत्र कारणं चान्यद्वच्मि ते ऋषिसत्तम ॥ लोकेषु ख्यापनार्थं वै यशः परमलापहम् ॥ ४३ ॥ अन्यच्च कारणं ह्येतद्दुष्टानां प्रत्ययाय वै ॥ सर्वेष्वपि च देवेषु यस्मान्नान्यो विशिष्यते ॥ ४४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शिवयात्रावर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथ शंभुर्महादेवो रथस्थस्सर्वसंयुतः ॥ त्रिपुरं सकलं दग्धुमुद्यतोऽभूत्सुरद्विषाम् ॥ १ ॥ शीर्षं स्थानकमास्थाय संधाय च शरोत्तमम् ॥ सज्जं तत्कार्मुकं कृत्वा प्रत्यालीढं महाद्भुतम् ॥ २ ॥ निवेश्य दृढमुष्टौ च दृष्टिं दृष्टौ निवेश्य च ॥ अतिष्ठन्निश्चलस्तत्र शतं वर्षसहस्रकम् ॥ ३ ॥ ततोऽङ्गुष्ठे गणाध्यक्षस्स तुदत्यनिशं स्थितः ॥

न लक्ष्यं विविशुस्तानि पुराण्यस्य त्रिशूलिनः ॥ ४ ॥ ततोऽन्तरिक्षादशृणोद्धनुर्बाणधरो हरः ॥ मुंजकेशो विरूपाक्षो वाचं परमशोभनाम् ॥५॥ भो
भो न यावद्भगवन्नर्चितोऽसौ विनायकः ॥ पुराणि जगदीश त्वं सांप्रतं न हनिष्यति ॥ ६ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं गजवक्त्रमपूजयत् ॥ भद्रकाली
समाहूय ततोऽन्धकनिषूदनः ॥ ७ ॥ तस्मिन् संपूजिते शार्वे परितुष्टे पुरस्सरे ॥ विनायके ततो व्योम्नि ददर्श भगवान्हरः ॥ ८ ॥ पुराणि त्रीणि
दैत्यानां तारकाणां महात्मनाम् ॥ यथातथं हि युक्तानि केचिदित्थं वदंति ह ॥ ९ ॥ परब्रह्मणि देवेश सर्वोपास्ये महेश्वरे ॥ अन्यप्रसादतः कार्य
सिद्धिर्घटति नेति हि ॥ १० ॥ स स्वतंत्रः परं ब्रह्म सगुणो निर्गुणोऽपि ह ॥ अलक्ष्यस्सकलेस्स्वामी परमात्मा निरंजनः ॥ ११ ॥ पंचदेवात्मकः
पंचदेवोपास्यः परः प्रभुः ॥ तस्योपास्यो न कोऽप्यस्ति स एवोपास्य आलयम् ॥ १२ ॥ अथ वा लीलया तस्य सर्वं संघटते मुने ॥ चरितं देव
देवस्य वरदातुर्महेशितुः ॥ १३ ॥ तस्मिन् स्थिते महादेवे पूजयित्वा गणाधिपम् ॥ पुराणि तत्र कालेन जग्मुरेकत्वमाशु वै ॥ १४ ॥ एकीभावं मुने
तत्र त्रिपुरे समुपागते ॥ बभूव तुमुलो हर्षो देवादीनां महात्मनाम् ॥ १५ ॥ ततो देवगणास्सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ जयेति वाचो
मुमुचुः स्तुवंतश्चाष्टमूर्तिनम् ॥ १६ ॥ अथाहेति तदा ब्रह्मा विष्णुश्च जगतां पतिः ॥ समयोऽपि समायातो दैत्यानां वधकर्मणः ॥
॥ १७ ॥ तेषां तारकपुत्राणां त्रिपुराणां महेश्वर ॥ देवकार्यं कुरु विभो एकत्वमपि चागतम् ॥ १८ ॥ यावन्न यान्ति देवेश विप्रयोगं
पुराणि वै ॥ तावद्बाणं विमुंचश्च त्रिपुरं भस्मसात्कुरु॥१९॥अथ सज्यं धनुः कृत्वा शर्वस्संधाय तं शरम् ॥ पूज्य पाशुपतास्त्रं स त्रिपुरं समचिंतयत्॥
॥२०॥ अथ देवो महादेवो वरलीलाविशारदः॥केनापि कारणेनात्र सावज्ञं तदवैक्षत ॥२१॥ पुरत्रयं विरूपाक्षः कर्तुं तद्भस्मसात्क्षणात् ॥ समर्थः परमे
शानो मीनातु च सतांगतिः॥२२॥दग्धुं समर्थो देवेशो वीक्षणेन जगत्त्रयम्॥ अस्मद्यशोविवृद्ध्यर्थं शरं मोक्तुमिहार्हसि ॥२३॥ इति स्तुतोऽमरैस्स
र्वैर्विष्ण्वादिविविधिभिस्तदा ॥ दग्धुं पुरत्रयं नष्टं बाणेनैच्छन्महेश्वरः ॥२४॥ अभिलाल्यमुहूर्ते तु विकृष्य धनुरद्भुतम् ॥ कृत्वा ज्यातलनिर्घोषं नाद
यन्यंनदुस्सहम् ॥ २५ ॥ आत्मनो नाम विश्राव्य समाभाष्य महासुरान् ॥ मार्तंडकोटिवपुषं कांडमुग्रो मुमोच ह ॥ २६ ॥ ददाह त्रिपुरस्थांस्तान्दै
त्यांस्त्रान्विमलापहः॥स आशुगो विष्णुमयो वह्निशल्यो महाज्वलन्॥२७॥ततः पुराणि दग्धानि चतुर्जलधिमेखलाम् ॥ गतानि युगपद्भूमिं त्रीणि
दग्धानि भस्मशः ॥ २८ ॥ दैत्यास्तु शतशो दग्धास्तस्य बाणस्थवह्निना ॥ हाहाकारं प्रकुर्वंतश्शिवपूजाव्यतिक्रमात् ॥ २९ ॥ तारकाक्षस्तु निर्द
ग्धो भ्रातृभ्यां सहितोऽभवत् ॥ सस्मार स्वप्रभुं देवं शंकरं भक्तवत्सलम् ॥३०॥ भक्त्या परमया युक्तः प्रलपन् विविधा गिरः ॥ महादेवं समुद्वीक्ष्य

भव ज्ञातोऽसि तुष्टोऽसि यद्यस्मान् सह बंधुभिः॥तेन सत्येन भूयोऽपि कदा त्वं प्रदहिष्यसि॥ ३२॥
मनसा तमुवाच सः ॥ ३१॥तारकाक्ष उवाच ॥ भव ज्ञातोऽसि तुष्टोऽसि यद्यस्मान् सह बंधुभिः॥तेन सत्येन भूयोऽपि कदा त्वं प्रदहिष्यसि॥ ३२॥ शिवाज्ञया
दुर्लभं लब्धमस्माभिर्यदप्राप्यं सुरासुरैः ॥ त्वद्भावभाविता बुद्धिर्जातेजाते भवत्विति॥ ३३ ॥ इत्येवं विब्रुवंतस्ते दानवास्तेन वह्निना ॥ शिवाज्ञया द्रुतं व्यास निर्दग्धा भस्मसात्कृताः ॥ ३५ ॥
द्रुतं दग्धा भस्मसादभवन्मुने ॥ ३४ ॥ अन्येऽपि बाला वृद्धाश्च दानवास्तेन वह्निना ॥ शिवाज्ञया द्रुतं व्यास निर्दग्धा भस्मसात्कृताः ॥ ३५ ॥
स्त्रियो वा पुरुषा वापि वाहनानि च तत्र ये ॥ सर्वे तेनाग्निना दग्धाः कल्पान्ते तु जगद्यथा ॥ ३६॥ भर्तृन्कंठगतान्हित्वा काश्चिद्दग्धा वरस्त्रियः ॥
काश्चित्सुप्ताः प्रमत्ताश्च रतिश्रांताश्च योषितः ॥३७॥ अर्द्धदग्धा विबुद्धाश्च बभ्रमुर्मोहमूर्च्छिताः॥ तेन नासीत्सुसूक्ष्मोऽपि घोरत्रिपुरवह्निना ॥३८॥
अविदग्धो विनिर्मुक्तः स्थावरो जंगमोऽपि वा ॥ वर्जयित्वा मयं दैत्यं विश्वकर्माणमव्ययम्॥३९॥ अविरुद्धं तु देवानां रक्षितं शंभुतेजसा॥विपत्का
लेऽपि सद्भक्तं महेशशरणागतम् ॥४०॥ सन्निपातो हि येषां नो विद्यते नाशकारकः ॥ दैत्यानामन्यसत्त्वानां भावाभावे कृताकृते ॥४१॥ तस्माद्वत्ल
स्सुसंभाव्यः सद्भिः कर्तव्य एव हि ॥ गर्हणात्क्षीयते लोको न तत्कर्म समाचरेत् ॥ ४२ ॥ न सयोगो यथा तेषां भूयात्त्रिपुरवासिनाम् ॥ मतमेतद्धि
सर्वेषां देवाद्यदि यतो भवेत् ॥४३॥ ये पूजयंतस्तत्रापि दैत्या रुद्रं सबांधवाः॥गाणपत्यं ययुस्सर्वे शिवपूजाविधेर्बलात् ॥४४॥ इति श्रीशिवमहा
पुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे त्रिपुरदाहवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ व्यास उवाच ॥ ब्रह्मपुत्र महाप्राज्ञ धन्यस्त्वं शैव
सत्तम ॥ किमकार्षुस्ततो देवा दग्धे च त्रिपुरेऽखिलाः॥१॥ मयः कुत्र गतो दग्धो पतयः कुत्र ते गताः ॥ तत्सर्वं मे समाचक्ष्व यदि शंभुकथाश्रयम्
॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य व्यासवाक्यं भगवान्भवकृत्सुतः ॥ सनत्कुमारः प्रोवाच शिवपादयुगं स्मरन् ॥ ३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥
शृणु व्यास महाबुद्धे पाराशर्य्यं महेशितुः॥ चरितं सर्वपापघ्नं लोकलीलानुसारिणः ॥ ४ ॥ महेश्वरेण सर्वस्मिंस्त्रिपुरे दैत्यसंकुले ॥ दग्धे विशेषतस्तत्र
विस्मितास्तेऽभवन्सुराः ॥ ५ ॥ न किंचिदब्रुवन्देवाः सेन्द्रोपेंद्रादयस्तदा॥महातेजस्विनं रुद्रं सर्वे वीक्ष्य स संभ्रमाः ॥ ६ ॥ महाभयंकरं रौद्रं प्रज्व
लंतं दिशो दश ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशं प्रलयानलसन्निभम् ॥७॥ भयादेवं निरीक्ष्यैव देवीं च हिमवत्सुताम् ॥ बिभ्यिरे निखिला देवास्सुरास्तत्र
तनताः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वानीकं तदा भीतं देवानामृषिपुंगवाः ॥ न किंचिदूचुस्संतस्थुः प्रणेमुस्ते समंततः ॥ ९ ॥ अथ ब्रह्मापि संभीतो दृष्ट्वा रूपं च
शांकरम् ॥ तुष्टाव तुष्टहृदयो देवैस्सह समाहितः ॥१०॥ विष्णुना च सभीतेन देवदेवं भवं हरम् ॥ त्रिपुरारिं सगिरिजं भक्ताधीनं महेश्वरम् ॥११॥
ब्रह्मोवाच ॥ देवदेव महादेव भक्तानुग्रहकारक ॥ प्रसीद परमेशान सर्वदेवहितप्रद ॥ १२ ॥ प्रसीद जगतां नाथ प्रसीदानंददायक ॥ प्रसीद शंकर

३।२

स्वामिन् प्रसीद परमेश्वर ॥ १३ ॥ ॐकाराय नमस्तुभ्यमाकाशनायक ॥ प्रसीद सर्वदेवेश त्रिपुरघ्न महेश्वर ॥ १४ ॥ नानावाच्याय देवाय वरप्रण
प्रिय शंकर ॥ अगुणाय नमस्तुभ्यं प्रकृतेः पुरुषात्पर॥१५॥निर्विकाराय नित्याय नित्यतृप्ताय भास्वते॥निरंजनाय दिव्याय त्रिगुणाय नमोऽस्तुते ॥
॥१६॥सगुणाय नमस्तुभ्यं स्वर्गेशाय नमोऽस्तुते॥सदाशिवाय शांताय महेशाय पिनाकिने॥१७॥सर्वज्ञाय शरण्याय सद्योजाताय ते नमः॥वामदेवाय
रुद्राय तदाख्यपुरुषाय च॥१८॥ अघोराय सुसेव्याय भक्ताधीनाय ते नमः ॥ ईशानाय वरेण्याय भक्तानंदप्रदायिने॥१९॥ रक्षरक्ष महादेव भीतान्नस्त्र
कलामरान् ॥ दग्ध्वा च त्रिपुरं सर्वे कृतार्था अमराः कृताः ॥ २० ॥ स्तुत्वैवं देवतास्सर्वा नमस्कारं पृथक्पृथक् ॥ चक्रुस्ते परमप्रीता ब्रह्माद्यास्तु
सदाशिवम् ॥ २१ ॥ अथ ब्रह्मा स्वयं देवं त्रिपुरारिं महेश्वरम् ॥ तुष्टाव प्रणतो भूत्वा नतस्कंधः कृतांजलिः ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भगवन्देव देवेश
त्रिपुरान्तक शंकर ॥ त्वयि भक्तिः परा मेऽस्तु महादेवानपायिनी ॥ २३ ॥ सर्वदा मेऽस्तु सारथ्यं तव देवेश शंकर ॥ अनुकूलो
भव विभो सदा त्वं परमेश्वर ॥ २४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ इति स्तुत्वा विधिश्शंभुं भक्तवत्सलमानतः ॥ विरराम नतस्कंधः कृतांजलि
रुदारधीः ॥ २५ ॥ जनार्दनोऽपि भगवान् नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा तुष्टाव च महेश्वरम् ॥ २६ ॥ विष्णुरुवाच ॥
देवाधीश महेशान दीनबंधो कृपाकर ॥ प्रसीद परमेशान कृपां कुरु नतप्रिय ॥ २७ ॥ निर्गुणाय नमस्तुभ्यं पुनश्च सगुणाय च ॥ पुनः
प्रकृतिरूपाय पुनश्च पुरुषाय च ॥ २८ ॥ पश्चाद्गुणस्वरूपाय नतो विश्वात्मने नमः ॥ भक्तिप्रियाय शांताय शिवाय परमात्मने ॥
॥ २९ ॥ सदाशिवाय रुद्राय जगतां पतये नमः ॥ त्वयि भक्तिर्दृढा मेऽद्य वर्द्धमाना भवत्विति ॥ ३० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
इत्युक्त्वा विररामासौ शैवप्रवरसत्तमः ॥ सर्वे देवाः प्रणम्योचुस्तुष्टुवुस्तं परमेश्वरम् ॥ ३१ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवनाथ महादेव करुणाकर
शंकर ॥ प्रसीद जगतां नाथ प्रसीद परमेश्वर ॥ ३२ ॥ प्रसीद सर्वकर्त्ता त्वं नमामस्त्वां वयं मुदा ॥ त्वयि भक्तिर्दृढास्माकं नित्यं
स्यादनपायिनी ॥ ३३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इतिस्तुतश्च देवेशो ब्रह्मणा हरिणामरैः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा शंकरो लोकशंकरः
॥ ३४ ॥ शंकर उवाच ॥ हे विधे हे हरे देवाः प्रसन्नोऽस्मि विशेषतः ॥ मनोऽभिलषितं ब्रूत वरं सर्वे विचारतः ॥ ३५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
इत्युक्तं वचनं श्रुत्वा हरेण मुनिसत्तम ॥ प्रत्यूचुस्सर्वदेवाश्च प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ ३६ ॥ सर्वे देवा ऊचुः ॥ यदि प्रसन्नो भगवन्यदि देयो
वरस्त्वया ॥ देवदेवेश चास्मभ्यं ज्ञात्वा दासान्हि नस्सुरान् ॥ ३७ ॥ यदा दुःखं तु देवानां संभवेद्देवसत्तम ॥ तदा त्वं प्रकटो भूत्वा दुःखं

नाशय सर्वदा ॥ ३८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्तो भगवान्रुद्रो ब्रह्मणा हरिणामरैः ॥ युगपत्प्राह तुष्टात्मा तथत्यस्तु निरंतरम् ॥ ॥ ३९ ॥ स्तवैरेतैश्च तुष्टोऽस्मि दास्यामि सर्वदा ध्रुवम् ॥ यदभीष्टतमं लोके पठतां शृण्वतां सुराः ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा शंकरः प्रीतो देवदुःखहरस्सदा ॥ सर्वदेवप्रियं यद्व तत्सर्वं च प्रदत्तवान् ॥ ४१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे देवस्तुतिवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतस्मिन्नंतरे शंभुं प्रसन्नं वीक्ष्य दानवः ॥ तत्राजगाम सुप्रीतो मयोऽदग्धः कृपाबलात् ॥ १ ॥ प्रणनाम हरं प्रीत्या सुरानन्यानपि ध्रुवम् ॥ कृतांजलिर्नतस्कंधः प्रणनाम पुनश्शिवम् ॥ २ ॥ अथोत्थाय शिवं दृष्ट्वा प्रेम्णा गद्गदसुस्वरः ॥ तुष्टाव भक्तिपूर्णात्मा स दानववरो मयः ॥ ३ ॥ मय उवाच ॥ देवदेव महादेव भक्तवत्सल शंकर ॥ कल्पवृक्षस्वरूपोऽसि सर्वपक्षविवर्जितः ॥ ४ ॥ ज्योतीरूपो नमस्तेऽस्तु विश्वरूप नमोऽस्तु ते ॥ नमः पूतात्मने तुभ्यं पावनाय नमोनमः ॥५॥ चित्ररूपाय नित्याय रूपातीताय ते नमः ॥ दिव्यरूपाय दिव्याय सुदिव्याकृतये नमः ॥ ६ ॥ नमः प्रणतसर्वार्तिनाशकाय शिवात्मने ॥ कर्त्रे भर्त्रे च संहर्त्रे त्रिलोकानां नमोनमः ॥ ७ ॥ भक्तिगम्याय भक्तानां नमस्तुभ्यं कृपालवे ॥ तपस्सत्फलदात्रे ते शिवाकांत शिवेश्वर ॥ ८ ॥ न जानामि स्तुतिं कर्तुं स्तुतिप्रिय परेश्वर ॥ प्रसन्नो भव सर्वेश पाहि मां शरणागतम् ॥ ९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य मयोक्तां हि संस्तुतिं परमेश्वरः ॥ प्रसन्नोऽभूद् द्विजश्रेष्ठ मयं प्रोवाच चादरात् ॥ १० ॥ ॥ शिव उवाच ॥ वरं ब्रूहि प्रसन्नोऽहं मय दानवसत्तम ॥ मनोऽभिलिषितं यत्ते तद्दास्यामि न संशयः ॥ ११ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ श्रुत्वा शिवं वचश्शंभोस्स मयो दानवर्षभः ॥ प्रत्युवाच प्रभुं नत्वा नतस्कंधः कृतांजलिः ॥ ॥ १२ ॥ ॥ मय उवाच ॥ देवदेव महादेव प्रसन्नो यदि मे भवान् ॥ वरयोग्योऽस्म्यहं चेद्धि स्वभक्तिं देहि शाश्वतीम् ॥ १३ ॥ स्वभक्तेषु सदा सख्यं दीनेषु च दयां सदा ॥ उपेक्षामन्यजीवेषु खलेषु परमेश्वर ॥ १४ ॥ कदापि नासुरो भावो भवेन्मम महेश्वर ॥ निर्भयः स्यां सदा नाथ मग्नस्त्वद्भजने शुभे ॥ १५ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति संप्रार्थ्यमानस्तु शंकरः परमेश्वरः ॥ प्रत्युवाच मयं नाथः प्रसन्नो भक्तवत्सलः ॥ १६ ॥ महेश्वर उवाच ॥ दानवर्षभ धन्यस्त्वं मद्भक्तो निर्विकारवान् ॥ प्रदत्तास्ते वरास्सर्वेऽभीप्सिता ये तवाधुना ॥ १७ ॥ गच्छ त्वं वितलं लोकं रमणीयं दिवोऽपि हि ॥ समेतः परिवारेण निजेन मम शासनात् ॥ १८ ॥ निर्भयस्तत्र संतिष्ठ संहृष्टो भक्तिमान्सदा ॥ कदापि नासुरो भावो भविष्यति मदाज्ञया ॥ १९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याज्ञां शिरसाधाय शंकरस्य महात्मनः ॥ तं प्रणम्य सुरांश्चापि वितलं प्रजगाम सः ॥२०॥

एतस्मिन्नंतरे ते वै मुण्डिनश्च समागताः ॥ प्रणम्योचुश्च तान्सर्वान्विष्णुब्रह्मादिकान् सुरान्॥२१॥कुत्र याम वयं देवाः कर्म किं करवामहे ॥ आज्ञा
पयत नश्शीघ्रं भवदादेशकारकान् ॥ २२ ॥ कृतं दुष्कर्म चास्माभिर्हे हरे हे विधे सुराः ॥ दैत्यानां शिवभक्तानां शिवभक्तिर्विनाशिता ॥ २३ ॥
कोटिकल्पानि नरके नो वासस्तु भविष्यति ॥ नोद्धारो भविता नूनं शिवभक्तविरोधिनाम् ॥ २४ ॥ परन्तु भवदिच्छात इदं दुष्कर्म नः कृतम् ॥
तच्छांतिं कृपया ब्रूत वयं वश्शरणागताः ॥ २५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुब्रह्मादयस्सुराः ॥ अब्रुवन्मुंडिनस्तांस्ते स्थिता
नग्रे कृतांजलीन् ॥ २६ ॥ ॥ विष्णवादय ऊचुः ॥ न भेतव्यं भवद्भिस्तु मुंडिनो वै कदाचन ॥ शिवाज्ञयेदं सकलं जातं चरितमुत्तमम् ॥ २७ ॥
युष्माकं भविता नव कुगतिर्दुःखदायिनी ॥ शिवदासा यतो यूयं देवर्षिहितकारकाः ॥ २८ ॥ सुरर्षिहितकृच्छंभुस्सुरर्षिहितकृत्प्रियः ॥ सुरर्षिहित
कृन्नृणां कदापि कुगतिर्न हि ॥२९॥ अद्यतो मतमेतं हि प्रविष्टानां नृणां कलौ ॥ कुगतिर्भविता ब्रूमः सत्यं नैवात्र संशयः ॥३०॥ भवद्भिर्मुंडिनो
धीरा गुप्तभावान्ममाज्ञया ॥ तावन्मरुस्थलीं सेव्या कलिर्यावत्समाव्रजेत् ॥ ३१ ॥ आगते च कलौ यूयं स्वमतं स्थापयिष्यथ ॥ कलौ तु मोहिता
मूढास्संग्रहीष्यंति वो मतम् ॥३२॥ इत्याज्ञप्ताः सुरेशैश्च मुंडिनस्ते मुनीश्वर ॥ नमस्कृत्य गतास्तत्र यथोदिष्टं स्वमाश्रमम्॥३३॥ततस्स भगवान्रुद्रो
दग्ध्वा त्रिपुरवासिनः ॥ कृतकृत्यो महायोगी ब्रह्माद्यैरभिपूजितः ॥३४॥ स्वगणैर्निखिलैर्देव्या शिवया सहितः प्रभुः ॥ कृत्वामरमहत्कार्यं सस्तुतोऽन्त
र्धादथ ॥ ३५ ॥ ततश्चांतर्हिते देवे परिवारान्विते शिवे ॥ धनुश्शरारथाद्यश्च प्राकारोऽन्तर्द्धिमागमत् ॥ ३६ ॥ ततो ब्रह्मा हरिर्देवा मुनिगंधर्वकि
न्नराः ॥ नागास्सर्पाश्चाप्सरसस्संहृष्टाश्चाथ मानुषाः ॥ ३७ ॥ स्वंस्वं स्थानं मुदा जग्मुश्शंसंतः शांकरं यशः ॥ स्वंस्वं स्थानमनुप्राप्य निर्वृतिं परमां
ययुः ॥३८॥ एतत्ते कथितं सर्वं चरितं शशिमौलिनः ॥ त्रिपुरक्षयसंसूचि परलीलान्वितं महत् ॥ ३९ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं धनधान्यप्रवर्द्धक
म् ॥ स्वर्गदं मोक्षदं चापि किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥४०॥ इदं हि परमाख्यानं यः पठेच्छृणुयात्सदा ॥ इह भुक्त्वाखिलान्कामानंते मुक्तिमवाप्नुयात्
॥ ४१ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे सनत्कुमारपाराशर्यसंवादे त्रिपुरवधानंतरदेवस्तुतिमयस्तुतिमुंडि
निवेशनदेवस्वस्थानगमनवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ भो ब्रह्मन्भगवन्पूर्वं श्रुतं मे ब्रह्मपुत्रक ॥ जलंधरं महादैत्यम
वधीच्छंकरः प्रभुः ॥ १ ॥ तत्त्वं वद महाप्राज्ञ चरितं शशिमौलिनः ॥ विस्तारपूर्वकं शृण्वन्कस्तृप्येत्तद्यशोऽमलम् ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥

¹ इत्यन्तरस्वमाश्रमम् ।

इत्येवं व्याससंपृष्टो ब्रह्मपुत्रो महामुनिः॥उवाचार्थवदव्यग्रं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥३॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एकदा जीवशक्रौ च भक्त्या परमया मुने ॥ दर्शनं कर्तुमीशस्य कैलासं जग्मतुर्भृशम् ॥४॥ अथ गुर्विन्द्रयोर्ज्ञात्वागमनं शंकरः प्रभुः ॥ परीक्षितुं तयोर्ज्ञानं स्वदर्शनरतात्मनोः॥५॥दिगम्बरोऽथ तन्मार्गमारुद्ध्य सद्गतिस्सताम्॥जटाबद्धेन शिरसातिष्ठत्संशोभिताननः॥६॥अथ तौ गुरुशक्रौ च कुर्वंतौ गमनं मुदा॥ आलोक्य पुरुषं भीमं मार्गमध्येऽद्भुताकृतिम्॥७॥महातेजस्विनं शांतं जटासंबद्धमस्तकम् ॥ महाबाहुं महोरस्कं गौरं नयनभीषणम्॥८॥अथो पुरंदरोऽपृच्छत्स्वाधिकारेण दुर्मदः ॥ पुरुषं तं स्वमार्गांतस्थितमज्ञाय शंकरम् ॥ ९ ॥ ॥ पुरन्दर उवाच ॥ ॥ कस्त्वं भोः कुत आयातः किं नाम वद तत्त्वतः ॥ स्वस्थाने संस्थितश्शंभुः किं वान्यत्र गतः प्रभुः ॥ १० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शक्रेणेत्थं स पृष्टस्तु किंचिन्नोवाच तापसः ॥ शक्रः पुनरपृच्छद्वै नोवाच स दिगंबरः ॥ ११ ॥ पुनः पुरंदरोऽपृच्छल्लोकानामधिपेश्वरः ॥ तूष्णीमास महायोगी लीलारूपधरः प्रभुः ॥ १२ ॥ इत्थं पुनः पुनः पृष्टश्शक्रेण स दिगम्बरः ॥ नोवाच किंचिद्भगवाञ्छक्रज्ञानपरीक्षया ॥ १३ ॥ अथ चुक्रोध देवेशस्त्रैलोक्यैश्वर्यगर्वितः ॥ उवाच वचनं चैव तं निर्भर्त्स्य जटाधरम् ॥ १४ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ रे मया पृच्छ्यमानोऽपि नोत्तरं दत्तवानसि ॥ अतस्त्वां हन्मि वज्रेण कस्ते त्राताऽस्ति दुर्मते ॥ १५ ॥ सनत्कुमार उवाच॥इत्युदीर्य ततो वज्री संनिरीक्ष्य क्रुधा हि तम् ॥ हंतुं दिगंबरं वज्रमुद्यतं स चकार ह॥१६॥पुरंदरं वज्रहस्तं दृष्ट्वा देवस्सदाशिवः॥ चकार स्तंभनं तस्य वज्रपातस्य शंकरः ॥ १७ ॥ ततो रुद्रः क्रुधाविष्टः करालाक्षो भयंकरः॥द्रुतमेव प्रजज्वाल तेजसा प्रदहन्निव॥१८॥बाहुप्रतिष्टंभभुवा मन्युनांतश्शचीपतिः ॥ समदह्यत भोगीव मंत्ररुद्धपराक्रमः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा बृहस्पतिस्तूर्णं प्रज्वलंतं स्वतेजसा ॥ पुरुषं तं धिया ज्ञात्वा प्रणनाम हरं प्रभुम् ॥२०॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा ततो गुरुरुदारधीः ॥ नत्वा च दंडवद्भूमौ प्रभुं स्तोतुं प्रचक्रमे ॥२१॥ ॥ गुरुरुवाच ॥ नमो देवाधिदेवाय महादेवाय चात्मने ॥ महेश्वराय प्रभवे त्र्यम्बकाय कपर्दिने ॥ २२ ॥ दीननाथाय विभवे नमोंऽधकनिषूदिने ॥ त्रिपुरघ्नाय शर्वाय ब्रह्मणे परमेष्ठिने ॥ २३ ॥ विरूपाक्षाय रुद्राय बहुरूपाय शंभवे ॥ विरूपायातिरूपाय रूपातीताय ते नमः ॥ २४ ॥ यज्ञविध्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायिने ॥ नमस्ते मखरूपाय परकर्मप्रवर्तिने ॥ २५ ॥ कालांतकाय कालाय कालभोगिधराय च ॥ नमस्ते परमेशाय सर्वत्र व्यापिने नमः ॥२६॥ नमो ब्रह्मशिरोहंत्रे ब्रह्मचन्द्रस्तुताय च ॥ ब्रह्मण्याय नमस्तेऽस्तु नमस्ते परमात्मने ॥ २७ ॥ त्वमग्निरनिलो व्योम त्वमेवापो वसुंधरा ॥ त्वं सूर्य

310

चन्द्रमा भानि ज्योतिश्चक्रं त्वमेव हि ॥ २८ ॥ त्वमेव विष्णुस्त्वं ब्रह्मा तत्स्तुतस्त्वं परेश्वरः ॥ मुनयः सनकाद्यास्त्वं नारदस्त्वं तपोधनः॥ २९ ॥
त्वमेव सर्वलोकेशस्त्वमेव जगदात्मकः ॥ सर्वान्वयस्सर्वभिन्नस्त्वमेव प्रकृतेः परः ॥ ३० ॥ त्वं वै सृजसि लोकांश्च रजसा विधिनामभाक् ॥ सत्त्वेन
हरिरूपस्त्वं सकलं यासि वै जगत् ॥ ३१ ॥ त्वमेवासि महादेव तमसा हररूपधृक् ॥ लीलया भुवनं सर्वं निखिलं पांचभौतिकम् ॥ ३२ ॥ त्व
द्ध्यानबलतस्सूर्यस्तपते विश्वभावन ॥ अमृतं च्यवते लोके शशी वाति समीरणः ॥ ३३ ॥ त्वद्ध्यानबलतो मेघाश्चांबु वर्षंति शंकर ॥ त्वद्ध्यान
बलतश्शक्रस्त्रिलोकीं पाति पुत्रवत् ॥ ३४ ॥ त्वद्ध्यानबलतो मेघाः सर्वे देवा मुनीश्वराः ॥ स्वाधिकारं च कुर्वंति चकिता भवतो भयात् ॥ ३५ ॥
त्वत्पादकमलस्यैव सेवनाद्भुवि मानवाः ॥ नाद्रियन्ते सुरान्रुद्र लोकैश्वर्यं च भुंजते ॥ ३६ ॥ त्वत्पादकमलस्यैव सेवनादगमन्पराम् ॥ गतिं योगधना
नामप्यगम्यां सर्वदुर्लभाम् ॥ ३७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ बृहस्पतिरिति स्तुत्वा शंकरं लोकशंकरम् ॥ पादयोः पातयामास तस्येशस्य
पुरंदरम् ॥ ३८ ॥ पातयित्वा च देवेशमिंद्रं नतशिरोधरम् ॥ बृहस्पतिरुवाचेदं प्रश्रयावनतश्शिवम् ॥ ३९ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ दीननाथ महा
देव प्रणतं तव पादयोः ॥ समुद्धर च शांतं त्वं क्रोधं नयनजं कुरु ॥ ४० ॥ तुष्टो भव महादेव पाहींद्रं शरणागतम् ॥ अग्निरेष शमं यातु भालनेत्रसमुद्भवः ॥
॥ ४१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य गुरोर्वाक्यं देवदेवो महेश्वरः ॥ उवाच करुणासिन्धुर्मेघनिर्ह्रादया गिरा ॥ ४२ ॥ महेश्वर उवाच ॥ क्रोधं च निस्सृतं नेत्रा
द्धारयामि बृहस्पते ॥ कथं हि कञ्चुकीं सर्पस्संधत्ते नोज्झितां पुनः ॥ ४३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य शंकरस्य बृहस्पतिः ॥ उवाच क्लिष्ट
रूपश्च भयव्याकुलमानसः ॥ ४४ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ देव हे भगवन्भक्ता अनुकंप्याः सदैव हि ॥ भक्तवत्सलनामेति त्वं सत्यं कुरु शंकर ॥ ४५ ॥
क्षेप्तुमन्यत्र देवेश स्वतेजोऽत्युग्रमर्हसि ॥ उद्धर्तस्सर्वभक्तानां समुद्धर पुरंदरम् ॥ ४६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्तो गुरुणा रुद्रो भक्तवत्सलनाम
भाक् ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा सुरेज्यं प्रणतार्त्तिहा ॥ ४७ ॥ शिव उवाच ॥ प्रीतः स्तुत्यानया तात ददामि वरमुत्तमम् ॥ इन्द्रस्य जीवदानेन जीवेति
त्वं प्रथां व्रज ॥ ४८ ॥ समुद्भूतोऽनलो योऽयं भालनेत्रात्सुरेशहा ॥ एनं त्यक्ष्याम्यहं दूरे यथेन्द्रं नैव पीडयेत् ॥ ४९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
इत्युक्त्वा तं करे धृत्वा स्वतेजोऽनलमद्भुतम् ॥ भालनेत्रात्समुद्भूतं प्राक्षिपल्लवणांभसि ॥ ५० ॥ ततश्चांतर्दधे रुद्रो महालीलाकरः प्रभुः ॥
गुरुशक्रौ भयान्मुक्तौ जग्मतुः सुखमुत्तमम् ॥ ५१ ॥ यदर्थं गमनोद्युक्तौ दर्शनं प्राप्य तस्य वै ॥ कृतार्थौ गुरुशक्रौ हि स्वस्थानं जग्मतुर्मुदा ॥ ५२ ॥

१ सर्वहिंसकत्वयो ? यस्येति भावः । २ आत्मनेपदमार्षम् ।

सर्वासुरसहायक ॥ शृणु वृत्तांतमखिलं यथावत्कथयामि ते ॥ ९ ॥ पुराभवद्बलिर्वीरो विरोचनसुतो बली ॥ हिरण्यकशिपोश्चैव प्रपौत्रो धर्मवित्तम ॥ १० ॥ पराजितास्सुरास्तेन रमेशं शरणं ययुः ॥ सवासवास्स्ववृत्तांतमाचख्युः स्वार्थसाधकाः ॥ ११ ॥ तदाज्ञयासुरैः सार्द्धं चक्रुस्संधिममी सुराः ॥ स्वकार्यसिद्धये तात च्छलकर्मविचक्षणाः ॥ १२ ॥ अथामृतार्थं सिंधोश्च मंथनं चक्रुरादरात् ॥ विष्णोस्सहायिनस्ते हि सुरास्सर्वेऽसुरैस्सह ॥ १३ ॥ ततो रत्नोपहरणमकार्षुर्दैत्यशत्रवः ॥ जगृहुर्यत्नतो देवाः पपुरप्यमृतं छलात् ॥ १४ ॥ ततः पराभवं चक्रुरसुराणां सहायतः ॥ विष्णोस्सुरास्सरक्ता स्तेऽमृतपानाद्बलान्विताः ॥ १५ ॥ शिरश्छेदं चकारासौ पिबतश्चामृतं हरिः ॥ राहोर्देवसभायां वै पक्षपाती हरेस्सदा ॥ १६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एवं कविस्तस्य शिरश्छेदं राहोश्शशंस च ॥ अमृतार्थे समुद्रस्य मंथनं देवकारितम् ॥ १७ ॥ रत्नोपहरणं चैव दैत्यानां च पराभवम् ॥ देवैरमृतपानं च कृतं सर्वं च विस्तरात् ॥ १८ ॥ तदाकर्ण्य महावीरोऽम्बुधिबालः प्रतापवान् ॥ चुक्रोध क्रोधरक्ताक्षस्स्वपितुर्मथनं तदा ॥ १९ ॥ अथ दूतं समाहूय घस्मराभिधमुत्तमम् ॥ सर्वं शशंस चरितं यदाह गुरुरात्मवान् ॥ २० ॥ अथ तं प्रेषयामास स्वदूतं शक्रसन्निधौ ॥ संमान्य बहुशः प्रीत्याऽभयं दत्त्वा विशारदम् ॥ २१ ॥ दूतस्त्रिविष्टपं तस्य जगामारमलं सुधीः ॥ घस्मरोंऽबुधिबालस्य सर्वदेवसमन्वितम् ॥ २२ ॥ तत्र गत्वा स दूतस्तु सुधर्मां प्राप्य सत्वरम् ॥ गर्वादखर्वमौलिर्हि देवेन्द्रं वाक्यमब्रवीत ॥ २३ ॥ घस्मर उवाच ॥ जलंधरोऽब्धितनयस्सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ सुप्रतापी महावीरस्स्वयं कविसहायवान् ॥ २४ ॥ दूतोऽहं तस्य वीरस्य घस्मराख्यो न घस्मरः ॥ प्रेषितस्तेन वीरेण त्वत्सकाशमिहागतः ॥ २५ ॥ अव्याहताज्ञस्स वै त्र जलंधर उदग्रधीः ॥ निर्जिताखिलदैत्यारिस्स यदाह शृणुष्व तत् ॥ २६ ॥ जलंधर उवाच ॥ कस्मात्त्वया मम पिता मथितस्सागरोऽद्रिणा ॥ नीतानि सर्वरत्नानि पितुर्मे देवताधम ॥ २७ ॥ उचितं न कृतं तेऽत्र तानि शीघ्रं प्रयच्छ मे ॥ ममायाहि विचार्येत्थं शरणं दैवतैस्सह ॥ २८ ॥ अन्यथा ते भयं भूरि भविष्यति सुराधम ॥ राज्यविध्वंसनं चैव सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ २९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ इति दूतवचः श्रुत्वा विस्मितस्त्रिदशाधिपः ॥ उवाच तं स्मरन्निन्द्रो भयरोषसमन्वितः ॥ ३० ॥ अद्रयो मद्भयात्त्रस्तास्स्वकुक्षिस्था यतः कृताः ॥ अन्येऽपि मद्द्विषस्तेन रक्षिता दितिजाः पुरा ॥ ३१ ॥ तस्मात्तद्रत्नजातं तु मया सव हृतं किल ॥ न तिष्ठति मम द्रोही सुखं सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ३२ ॥ शंखोऽप्येवं पुरा दैत्यो मां द्विषन्सागरात्मजः ॥ अभवन्मूढचित्तस्तु साधुसंगात्समुज्झितः ॥ ३३ ॥ ममानुजेन हरिणा निहतस्स हि पापधीः ॥ हिंसकस्साधुसंघस्य पापिष्ठस्सागरो

१ इन्द्रस्येति भावः ।

वृरे ॥ ३४ ॥ तद्गच्छ दूत शीघ्रं त्वं कथयस्वास्य तत्त्वतः ॥ अब्धिपुत्रस्य सर्वं हि सिंधोर्मंथनकारणम् ॥ ३५ ॥सनत्कुमार उवाच॥ इत्थं विसर्जि
तो दूतो घस्मराख्यस्सुबुद्धिमान् ॥ तदेन्द्रेणागमत्तूर्णं यत्र वीरो जलंधरः ॥ ३६ ॥ तदिदं वचनं दैत्यराजो हि तेन धीमता ॥ कथितो निखिलं
शक्रप्रोक्तं दूतेन वै तदा ॥ ३७ ॥तन्निशम्य ततो दैत्यो रोषात्प्रस्फुरिताधरः ॥ उद्योगमकरोत्तूर्णं सर्वदेवजिगीषया॥३८॥तदोद्योगेऽसुरेन्द्रस्य दिग्भ्यः
पातालतस्तथा ॥ दितिजाः प्रत्यपद्यंत कोटिशः कोटिशस्तथा ॥३९ ॥ अथ शुंभनिशुंभाद्यैर्बलाधिपतिकोटिभिः ॥ निर्जगाम महावीरः सिन्धुपुत्रः
प्रतापवान् ॥ ४० ॥ प्राप त्रिविष्टपं सद्यः सर्वसैन्यसमावृतः॥दध्मौ शंखं जलधिजो नेदुर्वीराश्च सर्वतः ॥ ४१ ॥ गत्वा त्रिविष्टपं दैत्यो नन्दनाधि
ष्ठितोऽभवत् ॥ सर्वसैन्यं समावृत्य कुर्वाणः सिंहवद्रवम्॥४२॥पुरमावृत्य तिष्ठत्तद्दृष्ट्वा सैन्यबलं महत्॥ निर्ययुस्त्वमरावत्या देवा युद्धाय दंशिताः॥
॥ ४३ ॥ ततस्समभवद्युद्धं देवदानवसेनयोः ॥ मुसलैः परिघैर्बाणैर्गदापरशुशक्तिभिः ॥ ४४ ॥ तेऽन्योन्यं समधावेतां जघ्नतुश्च परस्परम्॥ क्षणेना
भवतां सेने रुधिरौघपरिप्लुते ॥ ४५ ॥ पतितैः पात्यमानैश्च गजाश्वरथपत्तिभिः ॥ व्यराजत रणे भूमिस्संध्याभ्रपटलैरिव ॥ ४६ ॥ तत्र युद्धे मृतान्दै
त्यान्भार्गवस्तानजीवयत् ॥ विद्ययामृतजीविन्या मंत्रितैस्तोयबिन्दुभिः॥४७॥ देवानपि तथा युद्धे तत्राजीवयदंगिराः ॥ दिव्यौषधैस्समानीय द्रोणा
द्रेस्स पुनः पुनः ॥ ४८ ॥ दृष्टवान्स तथा युद्धे पुनरेव समुत्थितान् ॥ जलंधरः क्रोधवशो भार्गवं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ जलंधर उवाच ॥ मया
देवा हता युद्धे उत्तिष्ठंति कथं पुनः ॥ ततः संजीविनी विद्या नैवान्यत्रेति वै श्रुता ॥ ५० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सिन्धुपुत्रस्य
भार्गवः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा गुरुश्शुक्रो जलंधरम् ॥ ५१ ॥ शुक्र उवाच ॥ दिव्यौषधीस्समानीय द्रोणाद्रेरंगिरास्सुतान् ॥ जीवयत्येष वै तात
सत्यं जानीहि मे वचः ॥ ५२ ॥ जयमिच्छसि चेत्तात शृणु मे वचनं शुभम् ॥ ततः सोऽरं भुजाभ्यां त्वं द्रोणमब्धावुपाहर ॥५३ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ ॥ इत्युक्तस्स तु दैत्येन्द्रो गुरुणा भार्गवेण ह ॥ द्रुतं जगाम यत्रासावास्ते चैवाद्रिराट् च सः ॥ ५४ ॥ भुजाभ्यां तरसा दैत्यो नीत्वा
द्रोणं च तं तदा ॥ प्राक्षिपत्सागरे तूर्णं चित्रं न हरतेजसि ॥५५॥ पुनरायान्महावीरस्सिन्धुपुत्रो महाहवम् ॥ जघानास्त्रैश्च विविधैस्सुरगान्कृत्वा बलं
महत्॥५६॥अथ देवान्हतान्दृष्ट्वा द्रोणाद्रिमगमद्गुरुः ॥ तावत्तत्र गिरींद्रं तं न ददर्श सुरार्चितः ॥५७॥ ज्ञात्वा दैत्यहृतं द्रोणं धिषणो भयविह्वलः॥
आगत्य देवान्प्रोवाच जीवो व्याकुलमानसः ॥ ५८ ॥ गुरुरुवाच ॥ पलायध्वं सुरास्सर्वे द्रोणो नास्ति गिरिर्महान् ॥ ध्रुवं ध्वस्तश्च दैत्येन पाथः
पतिनयेन हि ॥ ५९ ॥ जलंधरो महादैत्यो नायं जेतुं क्षमो यतः ॥ रुद्रांशसंभवो ह्येष सर्वामरविमर्दनः ॥ ६० ॥ मया ज्ञातः

प्रभावोऽस्य यथोत्पन्नः स्वयं सुगः ॥ शिवापमानकृच्छ्रकचेष्टितं स्मरताखिलम् ॥ ६१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ श्रुत्वा तद्वचनं देवास्सुरा चार्यप्रकीर्तितम् ॥ जयाशां त्यक्तवंतस्ते भयविह्वलितास्तथा ॥ ६२ ॥ दैत्यराजेन तेनातिहन्यमानास्समंततः ॥ धैर्यं त्यक्त्वापलायंत दिशो दश सवासवाः ॥ ६३ ॥ देवान्विद्रावितान्दृष्ट्वा दैत्यास्सागरनंदनः ॥ शंखभेरीजयरवैः प्रविवेशामरावतीम् ॥ ६४ ॥ प्रविष्टे नगरीं दैत्ये देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ सुवर्णाद्रिगुहां प्राप्ता न्यवसन्दैत्यतापिताः ॥ ६५ ॥ तदैव सर्वेष्वसुरोऽधिकारेष्विन्द्रादिकानां विनिवेश्य सम्यक् ॥ शुंभादिकान्दैत्यवगन् पृथक्पृथक् स्वयं सुवर्णाद्रिगुहां व्यगान्मुने॥६६॥इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरवधोपाख्याने देवजलंधरयुद्धवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥ सनत्कुमार उवाच ॥ पुनर्दैत्य समायांतं दृष्ट्वा देवास्सवासवाः॥ भयात्मकं पितास्सर्वे सदैवादुद्रवुर्द्रुतम् ॥१॥ वैकुंठं प्रययुस्सर्वे पुरस्कृत्य प्रजापतिम् ॥ तुष्टुवुस्ते सुरा नत्वा सप्रजापतयोऽखिलाः ॥ २ ॥ देवा ऊचुः ॥ हृषीकेश महाबाहो भगवन् मधुसूदन ॥ नमस्ते देवदेवेश सर्वदैत्यविनाशक ॥ ३ ॥ मत्स्यरूपाय ते विष्णो वेदान्नीतवते नमः ॥ सत्यव्रतेन सद्राज्ञा प्रलयाब्धिविहारणे ॥ ४ ॥ कुर्वाणानां सुराणां च मंथनायोद्यमं भृशम् ॥ बिभ्रते मंदरगिरिं कूर्मरूपाय ते नमः ॥ ५ ॥ नमस्ते भगव न्नाथ क्रतवे सूकरात्मने ॥ वसुंधरां जनाधारां मूर्द्धतो बिभ्रते नमः ॥ ६ ॥ वामनाय नमस्तुभ्यमुपेन्द्राख्याय विष्णवे ॥ विप्ररूपेण दैत्येन्द्रं बलिं छलयते विभो ॥ ७ ॥ नमः परशुरामाय क्षत्रनिःक्षत्रकारिणे ॥ मातुर्हितकृते तुभ्यं कपितायासतां द्रुहे ॥ ८ ॥ रामाय लोकरामाय मर्यादापुरुषाय ते ॥ रावणांतकरायाशु सीतायाः पतये नमः ॥ ९ ॥ नमस्ते ज्ञानगूढाय कृष्णाय परमात्मने ॥ राधाविहारशीलाय नाना लीलाकराय च ॥ १० ॥ नमस्ते गूढदेहाय वेदनिंदाकराय च ॥ योगाचार्याय जैनाय बौद्धरूपाय मायते ॥ ११ ॥ नमस्ते कल्किरूपाय म्लेच्छानामंतकारिणे ॥ अनन्तशक्तिरूपाय सद्धर्मस्थापनाय च ॥ १२ ॥ नमस्ते कपिलरूपाय देवहूत्य महात्मने ॥ वदते सांख्ययोगं च सांख्याचार्याय वै प्रभो ॥ १३ ॥ नमः परमहंसाय ज्ञानं संवदते परम् ॥ विधात्रे ज्ञानरूपाय येनात्मा संप्रसीदति ॥ ॥ १४ ॥ वेदव्यासाय वेदानां विभागं कुर्वते नमः ॥ हिताय सर्वलोकानां पुराणरचनाय च ॥ १५ ॥ एवं मत्स्यादितनुभिर्भ क्तकार्योद्यताय ते ॥ सर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे नमस्ते ब्रह्मणे प्रभो ॥ १६ ॥ आर्तिहंत्रे स्वदासानां सुखदाय शुभाय च ॥ पीताम्बराय हरये तार्क्ष्ययानाय ते नमः ॥ सर्वक्रियायैककर्त्रे शरण्याय नमोनमः ॥ १७ ॥ दैत्यसंतापितामर्त्यदुःखाद्रिध्वंसवज्रक ॥ शेषतल्पशयायार्क

कञ्जनेत्राय ते नमः ॥ १८ ॥ कृपासिन्धो रमानाथ पाहि नश्शरणागतान् ॥ जलंधरेण देवाश्च स्वर्गात्सर्वे निराकृताः ॥ १९ ॥ सूर्यो निस्सा
रितः स्थानाच्चन्द्रो वह्निस्तथैव च ॥ पातालान्नागराजश्च धर्मराजो निराकृतः ॥ २० ॥ विचरंति यथा मर्त्याश्शोभंते नत्र ते सुराः शरणं ते वयं
प्राप्ता वधस्तस्य विचिंत्यताम् ॥ २१ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति दीनवचश्श्रुत्वा देवानां मधुसूदनः॥जगाद करुणासिन्धुर्मेघनिर्ह्रादया गिरा॥
॥ २२ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ भयं त्यजत हे देवा गमिष्याम्यहमाहवम् ॥ जलंधरेण दैत्येन करिष्यामि पराक्रमम् ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा सहसोत्थाय
दैत्यारिः खिन्नमानसः ॥ आरोहद्गरुडं वेगात्कृपया भक्तवत्सलः ॥ २४ ॥ गच्छन्तं वल्लभं दृष्ट्वा देवैस्सार्द्धं समुद्रजा ॥ सांजलिर्बाष्पनयना लक्ष्मी
र्वचनमब्रवीत् ॥ २५ ॥ ॥ लक्ष्म्युवाच ॥ अहं ते वल्लभा नाथ भक्ता यदि च सर्वदा ॥ तत्कथं ते मम भ्राता युद्धे वध्यः कृपानिधे ॥ २६ ॥
विष्णुरुवाच ॥ जलंधरेण दैत्येन करिष्यामि पराक्रमम् ॥ तैस्संस्तुतो गमिष्यामि युद्धाय त्वरितान्वितः ॥ २७ ॥ रुद्रांशसंभवत्वाच्च ब्रह्मणो
वचनादपि ॥ प्रीत्या च तव नैवायं मम वध्यो जलंधरः ॥ २८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा गरुडारूढश्शंखचक्रगदासिभृत् ॥ विष्णुर्वेगा
द्ययौ योद्धुं देवैश्शक्रादिभिस्सह ॥ २९ ॥ द्रुतं स प्राप तत्रैव यत्र दैत्यो जलंधरः ॥ कुर्वन् सिंहवरं देवैर्ज्वलद्भिर्विष्णुतेजसा ॥ ३० ॥ अथारुणा
नुजजवपक्षवातप्रपीडिताः ॥ वात्याविवर्तिता दैत्या बभ्रमुः खे यथा घनाः ॥ ३१ ॥ ततो जलंधरो दृष्ट्वा दैत्यान् वात्याप्रपीडितान्॥उद्धृत्य वचनं
क्रोधाद्द्रुतं विष्णुं समभ्यगात् ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवाश्चक्रुर्युद्धं प्रहर्षिताः ॥ तेजसा च हरेः पुष्टा महाबलसमन्विताः॥३३॥ युद्धोद्यतं समालो
क्य देवसैन्यमुपस्थितम् ॥ दैत्यानाज्ञापयामास समरे चातिदुर्मदान् ॥३४॥ ॥ जलंधर उवाच ॥ भोभो दैत्यवरा यूयं युद्ध कुरुत दुस्तरम् ॥
शक्राद्यैरमरैरद्य प्रबलैः कातरैस्सदा ॥ ३५ ॥ मौर्यास्तु लक्षसंख्याता धौम्रा हि शतसंख्यकाः ॥ असुराः कोटिसंख्याताः कालकेयास्तथैव च ॥
॥ ३६ ॥ कालकानां दौर्हृदानां कंकानां लक्षसंख्यया ॥ अन्येऽपि स्वबलैर्युक्ता विनिर्यान्तु ममाज्ञया ॥३७॥ सर्वे सज्जा विनिर्यात बहुसेनाभि
संयुताः ॥ नानाशस्त्रास्त्रसंयुक्ता निर्भया गतसंशयाः ॥ ३८ ॥ भो भो शुंभनिशुंभौ च देवान्समरकातरान् ॥ क्षणेन सुमहावीर्यौ तुच्छान्नाशयतं
युवाम् ॥३९॥ सनत्कुमार उवाच ॥ दैत्या जलंधराज्ञप्ता इत्थं युद्धविशारदाः॥युयुधुस्ते सुरास्सर्वे चतुरंगबलान्विताः॥४०॥ गदाभिस्तीक्ष्णबाणैश्च
शूलपट्टिशतोमरैः ॥ केचित्परशुशूलैश्च निजघ्नुस्ते परस्परम् ॥४१॥ नानायुधैः परैस्तत्र निजघ्नुस्ते बलान्विताः ॥ देवास्तथा महावीरा हृषीकेश
बलान्विताः ॥ युयुधुस्तीक्ष्णबाणाश्च क्षिपंतस्सिंहवद्रवाः ॥४२॥ केचिद्बाणैस्सुतीक्ष्णैश्च केचिन्मुसलतोमरैः ॥ केचित्परशुशूलैश्च निजघ्नुस्ते परस्प

...म ॥ ४२ ॥ इति सुधर्मा दैत्यानां संग्रामस्तव... ॥ अतुलाणो मुनीनां हि सिद्धानां ... ॥ ४३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे देवयुद्धवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथ दैत्या महावीर्या ... प्रभुरीशः ॥ निजघ्नुस्सर्वदेवांश्च भयव्याकुलमानसान् ॥१॥ दैत्यायुधैः समाविद्धदेहा देवास्सवासवाः ॥ रणाद्विदुद्रुवुस्सर्वे भयव्याकुलमानसाः ॥२॥ पलायनपरान्दृष्ट्वा हृषीकेशस्सुरानथ ॥ विष्णुर्वै गरुडारूढो योद्धुमभ्यापयौ द्रुतम् ॥ ३ ॥ सुदर्शनेन चक्रेण सर्वतः प्रस्फुरत्प्रभः ॥ सुदर्शनं ... राज्यश्च रेजे महाभयंकरः ॥ ४ ॥ शंखखड्गगदाशार्ङ्गधारी क्रोधसमन्वितः ॥ कठोरात्मा महावीरस्सर्वयुद्धविशारदः ॥ ५ ॥ धनुषं शार्ङ्गनामानं विस्फूर्य विननाद ह ॥ तस्य नादेन त्रैलोक्यं पूरितं महता मुने ॥ ६ ॥ शार्ङ्गनिस्सृतबाणैश्च दितिजानां शिरांसि वै ॥ चकर्त भगवान् विष्णुः कोटिशो रुद्रसमाकुलः ॥ ७ ॥ अथारुणानुजजवपक्षवातप्रपीडिताः ॥ वात्याविवर्तिता दैत्या बभ्रमुः खे यथा घनाः ॥ ८ ॥ ततो जलंधरो दृष्ट्वा दैत्यान्वात्याप्रपीडितान् ॥ चुकोपाति महादैत्यो देववृन्दभयंकरः ॥ ९ ॥ मर्दयंतं च तं दृष्ट्वा दैत्यान् प्रस्फुरिताधरः ॥ योद्धुमभ्याययौ वीरो वेगेन हरिणा सह ॥१०॥ स चकार महानादं देवासुरभयंकरम् ॥ दैत्यानामधिपः कर्णा विदीर्णाः श्रवणात्ततः ॥ ११ ॥ भयंकरेण दैत्यस्य नादेनापूरितं तदा ॥ जलंधरस्य महता चकम्पे सकलं जगत् ॥ १२ ॥ ततस्समभवद्युद्धं विष्णुदैत्येन्द्रयोर्महत् ॥ आकाशं कुर्वतोर्बाणैस्तदा निरवकाशवत् ॥ १३ ॥ तयोश्च तेन युद्धेन परस्परमभून्मुने ॥ देवासुरर्षिसिद्धानां भीकरेणातिविस्मयः ॥ १४ ॥ विष्णुर्दैत्यस्य बाणौघैर्ध्वजं छत्रं धनुश्शरान् ॥ चिच्छेद तं च हृदये बाणेनैकेन ताडयत् ॥ १५ ॥ ततो दैत्यस्समुत्पत्य गदापाणिस्त्वरान्वितः ॥ आहत्य गरुडं मूर्ध्नि पातयामास भूतले ॥ १६ ॥ विष्णुं जघान शूलेन तीक्ष्णेन प्रस्फुरद्रुचा ॥ हृदये क्रोधसंयुक्तो दैत्यः प्रस्फुरिताधरः ॥ १७ ॥ विष्णुर्गदां च खड्गेन चिच्छेद प्रहसन्निव ॥ तं विव्याध शरैस्तीक्ष्णैश्शार्ङ्गं विस्फूर्य दैत्यहा ॥ १८ ॥ विष्णुर्जलंधरं दैत्यं भयदेन शरेण ह ॥ क्रोधाविष्टोऽतितीक्ष्णेन जघानाशु सुरारिहा ॥ १९ ॥ आगतं तस्य तं बाणं दृष्ट्वा दैत्यो महाबलः ॥ छित्त्वा बाणेन विष्णुं च जघान हृदये द्रुतम् ॥ २० ॥ केशवोऽपि महाबाहुर्विक्षिप्तमसुरेण तम् ॥ शरं तिलशस्तेन च्छित्त्वा वीरो ननाद ह ॥ २१ ॥ पुनर्बाणं समाधत्त धनुषि क्रोधवेपितः ॥ महाबलोऽथ बाणेन चिच्छेद स शिलीमुखम् ॥ २२ ॥ वासुदेवः पुनर्बाणं नाशाय विबुधद्विषः ॥ क्रोधेनाधत्त धनुषि सिंहवद्विननाद ह ॥ २३ ॥ जलंधरोऽथ दैत्येन्द्रः कोपच्छिन्नाधरो बली ॥ स्वेन शार्ङ्गस्य

१ पु० ...

३०६

धनुश्चिच्छेद वैष्णवम् ॥ २४ ॥ पुनर्बाणैस्सुतीक्ष्णैश्च जघान मधुसूदनम् ॥ उग्रवीर्यो महावीरो देवानां भयकारकः ॥ २५ ॥ स च्छिन्नधन्वा भग
वान् केशवो लोकरक्षकः ॥ जलंधरस्य नाशाय चिक्षेप स्वगदां पराम् ॥ २६ ॥ सा गदा हरिणा क्षिप्ता ज्वलज्ज्वलनसन्निभा ॥ अमोघगतिका
शीघ्रं तस्य देहे ललाग ह ॥ २७ ॥ तया हतो महादैत्यो न चचालापि किंचन ॥ जलंधरो मदोन्मत्तः पुष्पमालाहतो यथा ॥२८॥ततो जलंधरः
कोपी देवत्रासकरोऽक्षिपत् ॥ त्रिशूलमनलाकारं हरये रणदुर्म्मदः ॥ २९ ॥ अथ विष्णुस्तत्त्रिशूलं चिच्छेद तरसाद्रुतम् ॥ नंदकाख्येन खड्गेन
स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ ३० ॥ छिन्ने त्रिशूले दैत्येन्द्र उत्प्लुत्य सहसा द्रुतम् ॥ आगत्य हृदये विष्णुं जघान दृढमुष्टिना ॥३१ ॥ सोऽपि विष्णुर्म
हावीरोऽविगणय्य च तद्व्यथाम् ॥ जलंधरं च हृदये जघान दृढमुष्टिना ॥ ३२ ॥ ततस्तौ बाहुयुद्धेन युयुधाते महाबलौ ॥ बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव जानु
भिर्नादयन्महीम् ॥ ३३ ॥ एवं हि सुचिरं युद्धं कृत्वा तेनासुरेण वै ॥ विस्मितोऽभून्मुनिश्रेष्ठ हृदि ग्लानिमवाप ह ॥ ३४ ॥ अथ प्रसन्नो भगवा
न्मायी मायाविदां वरः ॥ उवाच दैत्यराजानं मेघगंभीरया गिरा ॥३५॥ विष्णुरुवाच ॥ भोभो दैत्यवरश्रेष्ठ धन्यस्त्वं रणदुर्मदः॥ महायुधवरैर्यत्त्वं
न भीतो हि महाप्रभुः ॥ ३६ ॥ एभिरेवायुधैरुग्रैर्दैत्या हि बहवो हताः ॥ महाजौ दुर्मदा वीराश्छिन्नदेहा मृतिं गताः ॥ ३७ ॥ युद्धेन ते महादैत्य
प्रसन्नोऽस्मि महान्भवान् ॥ न दृष्टस्त्वत्समो वीरस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ३८ ॥ वरं वरय दैत्येन्द्र प्रीतोऽस्मि तव विक्रमात् ॥ अदेयमपि ते दद्मि
यत्ते मनसि वर्त्तते ॥३९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य विष्णोर्मायाविनो हरेः ॥ प्रत्युवाच महाबुद्धिर्दैत्यराजो जलंधरः॥ ४० ॥
जलंधर उवाच ॥ यदि भावुक तुष्टोऽसि वरमेतं ददस्व मे ॥ मद्भगिन्या मया सार्द्धं मद्गेहे सगणो वस ॥ ४१ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तदा
कर्ण्य वचस्तस्य महादैत्यस्य खिन्नधीः ॥ तथास्त्विति च देवेशो जगाद भगवान् हरिः ॥ ४२ ॥ उवास स ततो विष्णुस्सर्वदेवगणैस्सह ॥ जलं
धरं नाम पुरमागत्य रमया सह ॥ ४३ ॥ अथो जलंधरो दैत्यस्स्वभगिन्या च विष्णुना ॥ उवास स्वालयं प्राप्तो हर्षाकुलितमानसः॥४४॥जलं
धरोऽथ देवानामधिकारेषु दानवान् ॥ स्थापयित्वा सहर्षस्सन्पुनरागान्महीतलम् ॥ ४५ ॥ देवगंधर्वसिद्धेषु यत्किंचिद्रत्नसंचितम् ॥ तदात्मवशगं
कृत्वाऽतिष्ठत्सागरनंदनः ॥ ४६ ॥ पातालभवने दैत्यं निशुंभं सुमहाबलम् ॥ स्थापयित्वा स शेषादीनानयद्भूतलं बली ॥ ४७ ॥ देवगंधर्वसिद्धौ
घान् सर्पराक्षसमानुषान् ॥ स्वपुरे नागरान्कृत्वा शशास भुवनत्रयम् ॥ ४८ ॥ एवं जलंधरः कृत्वा देवान्स्ववशवर्तिनः ॥ धर्मेण पालयामास प्रजाः

१ पृथक्कर्तृत्वमाश्रित्यैकवचनम् ।

पुत्रानिवौरसान् ॥ ४९ ॥ न कश्चिद्व्याधितो नैव दुःखितो न कृशस्तथा ॥ न दीनो दृश्यते तस्मिन्धर्माद्राज्यं प्रशासति ॥ ५० ॥ इतिश्री शिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरोपाख्याने विष्णुजलंधरयुद्धवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥सनत्कुमार उवाच ॥ एवं शासति धर्मेण महीं तस्मिन्महासुरे ॥ बभूवुर्दुःखिनो देवा भ्रातृभावान्मुनीश्वर ॥ १ ॥ दुःखितास्ते सुरास्सर्वे शिवं शरणमाययुः ॥ मनसा शंकरं देवदेवं सर्वप्रभुं प्रभुम् ॥ २ ॥ तुष्टुवुर्वाग्भिरिष्टाभिर्भगवंतं महेश्वरम् ॥ निवृत्तये स्वदुःखस्य सर्वदं भक्तवत्सलम् ॥ ३ ॥ आहूय स महादेवो भक्तानां सर्वकामदः ॥ नारदं प्रेरयामास देवकार्यचिकीर्षया ॥ ४ ॥ अथ देवमुनिर्ज्ञानी शंभुभक्तस्सतां गतिः ॥ शिवाज्ञया ययौ दैत्यपुरे देवान्स नारदः ॥ ५ ॥ व्याकुलास्ते सुरास्सर्वे वासवाद्या द्रुतं मुनिम् ॥ आगच्छंतं समालोक्य समुत्तस्थुर्हि नारदम् ॥ ६ ॥ ददुस्त आसनं नत्वा मुनये प्रीतिपूर्वकम् ॥ नारदाय सुराश्शक्रमुखाउत्कंठिताननाः ॥ ७ ॥ सुखासीनं मुनिवरमासने सुप्रणम्य तम् ॥ पुनः प्रोचुस्सुरा दीना वासवाद्या मुनीश्वरम् ॥ ८ ॥ देवा ऊचुः ॥ भोभो मुनिवरश्रेष्ठ दुःखं शृणु कृपाकर ॥ श्रुत्वा तन्नाशय क्षिप्रं प्रभुस्त्वं शंकरप्रियः ॥ ९ ॥ जलंधरेण दैत्येन सुरा विद्राविता भृशम् ॥ स्वस्थानाद्भर्तृभावाच्च दुःखिता वयमाकुलाः ॥ १० ॥ स्वस्थानादुष्णरश्मिश्च चन्द्रो निस्सारितस्तथा॥ वह्निश्च धर्मराजश्च लोकपालास्तथेतरे ॥ ११ ॥ सुबलिष्ठेन वै तेन सर्वे देवाः प्रपीडिताः॥ दुःखं प्राप्ता वयं चाति शरणं त्वां समागताः ॥ १२ ॥ संग्रामे स हृषीकेशं स्ववशं कृतवान् बली ॥ जलंधरो महादैत्यः सर्वामरविमर्दकः ॥ १३ ॥ तस्य वश्यो वराधीनोऽवात्सीत्तत्सदने हरिः ॥ स लक्ष्म्या सहितो विष्णुर्यो नस्सर्वार्थसाधकः ॥ १४ ॥ जलंधरविनाशाय यत्नं कुरु महामते ॥ त्वं नो दैववशात्प्राप्तस्सदा सवार्थसाधकः ॥१५॥ सनत्कुमार उवाच ॥इत्याकर्ण्य वचस्तेषाममराणां स नारदः ॥ आश्वास्य मुनिशार्दूलस्तानुवाच कृपाकरः ॥ १६ ॥ नारद उवाच ॥ जानेऽहं वै सुरा यूयं दैत्यराजपराजिताः॥ दुःखं प्राप्ताः पीडिताश्च स्थानान्निस्सारिताः खलु ॥ १७ ॥ स्वशक्त्या भवतां स्वार्थं करिष्ये नात्र संशयः ॥ अनुकूलोऽहमिह वो दुःखं प्राप्ता यतोऽमराः ॥ १८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठ द्रष्टुं दानववल्लभम् ॥ आश्वास्य सकलान्देवाञ्जलंधरसभां ययौ ॥ १९ ॥ अथागतं मुनिश्रेष्ठं दृष्ट्वा देवो जलंधरः ॥ उत्थाय परया भक्त्या ददौ श्रेष्ठासनं वरम् ॥ २० ॥ स तं संपूज्य विधिवद्दानवेन्द्रोऽतिविस्मितः ॥ सुप्रहस्य तदा वाक्यं जगाद मुनिसत्तमम् ॥ २१ ॥ जलंधर उवाच ॥ कुत आगम्यते ब्रह्मन्किं च दृष्टं त्वया क्वचित् ॥ यदर्थमिह आयातस्तदाज्ञापय मां मुने ॥ २२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य दैत्येन्द्रस्य महामुनिः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा नारदो हि

305

जलंधरम् ॥ २३ ॥ नारद उवाच ॥ सर्वदानवदैत्येंद्र जलंधर महामते ॥ धन्यस्त्वं सर्वलोकेश रत्नभोक्ता त्वमेव हि ॥ २४ ॥ मदागमनहेतुं वै
शृणु दैत्येन्द्रसत्तम ॥ यदर्थमिह चायातस्तवहं वक्ष्येऽखिलं हि तत् ॥ २५ ॥ गतः कैलासशिखरं दैत्येन्द्राहं यदृच्छया ॥ योजनायुतविस्तीर्णं
कल्पद्रुममहावनम् ॥२६॥ कामधेनुशताकीर्णं चिंतामणिसुदीपितम् ॥ सर्वरुक्ममयं दिव्यं सर्वत्राद्भुतशोभितम् ॥२७॥ तत्रोमया सहासीनं दृष्टवानस्मि
शंकरम् ॥ सर्वाङ्गसुन्दरं गौरं त्रिनेत्रं चन्द्रशेखरम् ॥२८॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं वितर्को मेऽभवत्तदा ॥ क्वापीदृशी भवेदृद्धिस्त्रिलोक्ये वा नवेति च ॥२९॥ ताव
त्तवापि दैत्येंद्र समृद्धिस्संस्मृता मया ॥ तद्विलोकनकामोऽहं त्वत्सांनिध्यमिहागतः ॥ ३० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति नारदतः श्रुत्वा स दैत्ये
न्द्रो जलंधरः ॥ स्वसमृद्धिं समग्रां वै दर्शयामास सादरम् ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा स नारदो ज्ञानी देवकार्यसुसाधकः ॥ प्रभुप्रेरणया प्राह दैत्येन्द्रं तं जलं
धरम् ॥३२॥ नारद उवाच ॥ तवास्ति सुसमृद्धिर्हि वीरेशाखिलाधुना ॥ त्रैलोक्यस्य पतिस्त्वं हि चित्रं किं चात्र संभवम् ॥३३॥ मणयो रत्नपुंजा
श्च गजाद्याश्च समृद्धयः ॥ ते गृहेऽद्य विभांतीह यानि रत्नानि तान्यपि ॥ ३४ ॥ गजरत्नं त्वयानीतं शक्रस्यैरावतस्तथा ॥ अश्वरत्नं महावीर सूर्य
स्योच्चैःश्रवा हयः ॥ ३५ ॥ कल्पवृक्षस्त्वयानीतो निधयो धनदस्य च ॥ हंसयुक्तविमानं च त्वयानीतं हि वेधसः ॥ ३६ ॥ इत्येवं वररत्नानि
दिवि पृथ्व्यां रसातले ॥ यानि दैत्येन्द्र ते भांति गृहे तानि समस्ततः ॥ ३७ ॥ त्वत्समृद्धिमिमां पश्यन्सम्पूर्णां विविधामहम् ॥ प्रसन्नो
ऽस्मि महावीर गजाश्वादिसुशोभिताम् ॥ ३८ ॥ जायारत्नं महाश्रेष्ठं जलंधर न ते गृहे ॥ तदानेतुं विशेषेण स्त्रीरत्नं वै त्वमर्हसि ॥
॥ ३९ ॥ यस्य गेहे सुरत्नानि सर्वाणि हि जलंधर ॥ जयारत्नं न चेतानि न शोभंते वृथा ध्रुवम् ॥ ४० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
इत्येवं वचनं श्रुत्वा नारदस्य महात्मनः ॥ उवाच दैत्यराजो हि मदनाकुलमानसः ॥ ४१ ॥ जलंधर उवाच ॥ भो भो नारद देवर्षे नमस्ते
ऽस्तु महाप्रभो ॥ जायारत्नवरं कुत्र वर्तते तद्वदाधुना ॥४२॥ ब्रह्मांडे यत्र कुत्रापि तद्रत्नं यदि वर्त्तते ॥ तदानेष्ये ततो ब्रह्मन्सत्यं सत्यं न संशयः ॥
॥४३ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कैलासे ह्यतिरम्ये च सर्वर्द्धिसुसमाकुले ॥ योगिरूपधरश्शंभुरस्ति तत्र दिगम्बरः ॥ ४४ ॥ तस्य भार्या सुरम्या हि
सर्वलक्षणलक्षिता ॥ सर्वांगसुन्दरी नाम्ना पार्वतीति मनोहरा ॥४५॥ तदीदृशं रूपमनन्यसंगतं दृष्टं न कुत्रापि कुतूहलाढ्यम् ॥ अत्यद्भुतं मोहनकृत्सु
योगिनां सुदर्शनीयं परमर्द्धिकारि ॥ ४६ ॥ स्वचित्ते कल्पयाम्यद्य शिवादन्यस्समृद्धिमान् ॥ जायारत्नान्विताद्वीर त्रिलोक्यां न जलंधर ॥ ४७ ॥
यस्या लावण्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः ॥ स्वधैर्यं मुमुचे पूर्वं तया कान्योपमीयते ॥ ४८ ॥ गतरागोऽपि हि यया मदनारिस्स्वलीलया ॥
निजंत्रोऽपि हि यतस्स स्वात्मवशगः कृतः ॥ ४९ ॥ यथा स्त्रीरत्नसंभोक्तुस्समृद्धिस्तस्य साभवत् ॥ तथा न तव दैत्येंद्र सर्व

स्याविमलस्य च ॥ ६० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा स तु देवर्षिर्नारदो लोकविश्रुतः ॥ ययौ विहायसा देवोपकारकरणोद्यतः ॥ ६१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरवधोपाख्याने देवर्षिजलंधरसंवादो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ नारदे हि गते दिवि ॥ दैत्यराट् किमकार्षीत्स तन्मे वद सुविस्तरात् ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तदामंत्र्य गते दैत्यं नारदे दिवि दैत्यराट् ॥ तद्रूपश्रवणादासीदनंगज्वरपीडितः ॥ २ ॥ अथो जलंधरो दैत्यः कालाधीनः प्रनष्टधीः ॥ दूतमाह्वाययामास सैंहिकेयं विमोहितः ॥ ३ ॥ आगतं तं समालोक्य कामाक्रांतमनास्स हि ॥ सुसंबोध्य समाचष्ट सिंधुपुत्रो जलंधरः ॥ ४ ॥ ॥ जलंधर उवाच ॥ भो भो दूतवरश्रेष्ठ सर्वकार्यप्रसाधक ॥ सैंहिकेय महाप्राज्ञ कैलासं गच्छ पर्वतम् ॥ ५ ॥ तत्रास्ति योगी शम्भ्वाख्यस्तपस्वी च जटाधरः ॥ भस्मभूषितसर्वांगो विरक्तो विजितेन्द्रियः ॥ ६ ॥ तत्र गत्वेति वक्तव्यं योगिनं दूत शंकरम् ॥ जटाधरं विरक्तं तं निर्भयेन हृदा त्वया ॥ ७ ॥ हे योगिंस्ते दयासिन्धो जायारत्नेन किं भवेत् ॥ भूतप्रेतपिशाचादिसेवितेन वनौकसा ॥ ८ ॥ मन्नाथे भुवने योगिन्नोचिता गतिरीदृशी ॥ जायारत्नमतस्त्वं मे देहि रत्नभुजे निजम् ॥ ९ ॥ यानि यानि सुरत्नानि त्रैलोक्ये तानि संति मे ॥ मदधीनं जगत्सर्वं विद्धि त्वं सचराचरम् ॥ १० ॥ इन्द्रस्य गजरत्नं चोच्चैःश्रवोरत्नमनुत्तमम् ॥ बलाद्गृहीतं सहसा पारिजाततरुस्तथा ॥ ११ ॥ विमानं हंससंयुक्तमंगणे मम तिष्ठति ॥ रत्नभूतं महादिव्यमुत्तमं वेधसोऽद्भुतम् ॥ १२ ॥ महापद्मादिकं दिव्यं निधिरत्नं धनदस्य च ॥ छत्रं मे वारुणं गेहे कांचनस्रावि तिष्ठति ॥ १३ ॥ किंजल्किनी महामाला सर्वदाऽम्लानपंकजा ॥ मत्पितुस्सा ममैवास्ति पाशश्च कंपतेस्तथा ॥ १४ ॥ मृत्योरुत्क्रांतिदा शक्तिर्मयानीता बलाद्धरा ॥ ददौ मह्यं शुचिर्दिव्ये शुचिशौचे च वाससी ॥ १५ ॥ एवं योगीन्द्र रत्नानि सर्वाणि विलसंति मे ॥ अतस्त्वमपि मे देहि स्वस्त्रीरत्नं जटाधर ॥ १६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य नन्दिना स प्रवेशितः ॥ जगामोग्रसभां राहुर्विस्मयोऽद्भुतलोचनः ॥ १७ ॥ तत्र गत्वा शिवं साक्षाद्देवदेवं महाप्रभुम् ॥ स्वतेजोध्वस्ततमसं भस्मलेपविराजितम् ॥ १८ ॥ महाराजोपचारेण विलसंतं महाद्भुतम् ॥ सर्वांगसुन्दरं दिव्यभूषणैर्भूषितं हरम् ॥ १९ ॥ प्रणनाम च तं गर्वात्तत्तेजःक्रांतविग्रहः ॥ निकटं गतवाञ्छंभोस्स दूतो राहुसंज्ञकः ॥ २० ॥ अथो तदग्र आसीनो वक्तुकामो हि सैंहिकः ॥ त्र्यंबकं स तदा संज्ञाप्रेरितो वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥ दैत्यपन्नगसेव्यस्य त्रैलोक्याधिपतेस्सदा ॥ दूतोऽहं प्रेषितस्तेन त्वत्सकाशमिहागतः ॥ २२ ॥ राहुरुवाच ॥ जलंधरोऽब्धितः

१ [illegible] धनवानीति [illegible]। २ रो [illegible] [illegible] धने इत्यपरः ॥ २ कस्य जलस्य पत्युरित्यर्थः

३०५

त्यस्सर्वदैत्यजनेश्वरः ॥ त्रैलोक्यस्यैश्वरस्सोऽथाभवत्सर्वाधिनायकः ॥ २३ ॥ स दैत्यराजो बलवान्देवानामंतकोपमः ॥ योगिनं त्वां समुद्दिश्य
स यदाह शृणुष्व तत् ॥२४॥ महादिव्यप्रभावस्य तस्य दैत्यपतेः प्रभोः ॥ सर्वरत्नेश्वरस्य त्वमाज्ञां शृणु वृषध्वज ॥ २५ ॥ श्मशानवासिनो नित्य-
मस्थिमालाधरस्य च ॥ दिगंबरस्य ते भार्या कथं हैमवती शुभा ॥ २६ ॥ अहं रत्नाधिनाथोऽस्मि सा च स्त्रीरत्नसंज्ञिता ॥ तस्मान्ममैव
सा योग्या नैव भिक्षाशिनस्तव ॥ २७ ॥ मम वश्यास्त्रयो लोका भुंजेऽहं मखभागकान् ॥ यानि संति त्रिलोकेऽस्मिन्रत्नानि मम सन्ति ॥ २८ ॥
वयं रत्नभुजस्त्वं तु योगी खलु दिगम्बरः ॥ स्वस्त्रीरत्नं देहि मह्यं राज्ञस्सुखकराः प्रजाः ॥ २९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ वदत्येवं तथा राहौ
भ्रूमध्याच्छूलपाणिनः ॥ अभवत्पुरुषो रौद्रस्तीव्राशनिसमस्वनः ॥३०॥ सिंहास्यश्चलज्जिह्वस्सज्वालनयनो महान् ॥ ऊर्ध्वकेशश्शुष्कतनुर्नृसिंह इव
चापरः ॥३१॥ महातनुर्महाबाहुस्तालजंघो भयंकरः ॥ अभिदुद्राव वेगेन राहुं स पुरुषो द्रुतम् ॥३२॥ स तं खादितुमायान्तं दृष्ट्वा राहुर्भयातुरः ॥ अधावदति
वेगेन बहिस्स च दधार तम् ॥३३॥ राहुरुवाच ॥ देवदेव महेशान पाहि मां शरणागतम् ॥ सुरासुरैस्सदा वन्द्यः परमैश्वर्यवान् प्रभुः ॥३४॥ ब्राह्मणं मां
महादेव खादितुं समुपागतः ॥ पुरुषोऽयं तवेशान सेवकोऽतिभयंकरः ॥३५॥ एतस्माद्रक्ष देवेश शरणागतवत्सलः ॥ न खादेत यथायं मां नमस्तेऽस्तु
मुहुर्मुहुः ॥३६॥ सनत्कुमार उवाच ॥ महादेवो वचः श्रुत्वा ब्राह्मणस्य तदा मुने ॥ अब्रवीत्स्वगणं तं वै दीनानाथप्रियः प्रभुः ॥३७॥ महादेव उवाच ॥
प्रभुं च ब्राह्मणं दूतं राह्वाख्यं शरणागतम् ॥ शरण्या रक्षणीया हि न दण्ड्या गणसत्तम ॥३८॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्तो गिरिजेशेन स गणः करुणा-
त्मना ॥ राहुं तत्याज सहसा ब्राह्मणेति श्रुताक्षरः ॥३९॥ राहुं त्यक्त्वाम्बरे सोऽथ पुरुषो दीनया गिरा ॥ शिवोपकंठमागत्य महादेवं व्यजिज्ञपत् ॥४०॥
पुरुष उवाच ॥ देवदेव महादेव करुणाकर शंकर ॥ त्याजितं मम भक्ष्यं ते शरणागतवत्सल ॥४१॥ क्षुधा मां बाधते स्वामिन्क्षुत्क्षामश्चास्मि सर्वथा ॥
किं भक्ष्यं मम देवेश तदाज्ञापय मां प्रभो ॥ ४२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य पुरुषस्य महाप्रभुः ॥ प्रत्युवाचाद्भुतोतिः
स कौतुकी स्वहितंकरः ॥४३॥ महेश्वर उवाच ॥ बुभुक्षा यदि तेऽतीव क्षुधा त्वां बाधते यदि ॥ संभक्षयात्मनश्शीघ्रं मांसं त्वं हस्तपादयोः ॥
॥ ४४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ स शिवेनैवमाज्ञप्तश्चखाद पुरुषस्स्वकम् ॥ हस्तपादोद्भवं मांसं शिरश्शेषोऽभवद्यथा ॥ ४५ ॥ दृष्ट्वा शिरोवशेषं तु
सुप्रसन्नस्सदाशिवः ॥ पुरुषं भीमकर्माणं समुवाच सविस्मयः ॥ ४६ ॥ शिव उवाच ॥ हे महागण धन्यस्त्वं मदाज्ञाप्रतिपालकः ॥ संतुष्टश्चास्मि

[1] बुपाक।

तीव कर्मणानेन सत्तम ॥ ४७ ॥ त्वं कीर्तिमुखसंज्ञो हि भव मद्वारकस्सदा ॥ महागणो महावीरस्सर्वदुष्टभयंकरः ॥ ४८ ॥ मत्प्रियस्त्वं मदर्चायां सदा पूज्यो हि मज्जनैः ॥ त्वदर्चां ये न कुर्वंति नैव ते मत्प्रियंकराः ॥ ४९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति शंभोर्वरं प्राप्य पुरुषः प्रजहर्ष सः ॥ तदाप्रभृति देवद्वारे कीर्तिमुखः स्थितः ॥ ५० ॥ पूजनीयो विशेषेण स गणश्शिवपूजने ॥ नार्चयंतीह ये पूर्वं तेषामर्चा वृथा भवेत् ॥५१॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरवधोपाख्याने दूतसंवादो नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९ ॥ व्यास उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ कथा ते श्राविताद्भुता ॥ महाप्रभोश्शंकरस्य यत्र लीला च पावनी ॥ १ ॥ इदानीं ब्रूहि सुप्रीत्या कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ राहुर्मुक्तः कुत्र गतः पुरुषेण महामुने ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य व्यासस्यामितमेधसः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा ब्रह्मपुत्रो महामुनिः ॥ ३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोऽपि तद्बर्बरस्थले ॥ अतस्स बर्बरो भूत इति भूमौ प्रथां गतः ॥ ४ ॥ ततः स मन्यमानस्स्वं पुनर्जन्मथानतः ॥ मतगर्वो जगामाथ जलंधरपुरं शनैः॥ ५ ॥ जलंधराय सोऽभ्येत्य सर्वमीशविचेष्टितम् ॥ कथयामास तद्व्यासाद्व्यास दैत्येश्वराय वै ॥ ॥ ६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ जलंधरस्तु तच्छ्रुत्वा कोपाकुलितविग्रहः ॥ बभूव बलवान्सिन्धुपुत्रो दैत्येन्द्रसत्तमः ॥ ७ ॥ ततः कोपपराधीनमानसो दैत्यसत्तमः ॥ उद्योग सर्वसैन्यानां दैत्यानामादिदेश ह ॥ ८ ॥ ॥ जलंधर उवाच ॥ निर्गच्छंत्वखिला दैत्याः कालनेमिमुखाः खलु ॥ तथा शुंभनिशुंभाद्या वीरास्स्वबलसंयुताः ॥ ९ ॥ कोटिर्वीरकुलोत्पन्नाः कंबुवंश्याश्च दौर्हृदाः ॥ कालकाः कालकेयाश्च मौर्या धौम्रास्तथैव च ॥ १० ॥ इत्याज्ञाप्यासुरपतिस्सिंधुपुत्रः प्रतापवान् ॥ निर्जगामाशु दैत्यानां कोटिभिः परिवारितः ॥ ११ ॥ ततस्तस्याग्रतश्शुक्रो राहुश्छिन्नशिरोऽभवत् ॥ मुकुटश्चापतद्भूमौ वेगात्प्रस्खलितस्तदा ॥ १२ ॥ व्यराजत नभः पूर्णं प्रावृषीव यथा घनैः ॥ जाता अशकुना भूरि महानिद्राविसूचकाः ॥ १३ ॥ तस्योद्योगं तथा दृष्ट्वा गीर्वाणास्ते सवासवाः ॥ अलक्षितास्तदा जग्मुः कैलासं शंकरालयम् ॥ १४ ॥ तत्र गत्वा शिवं दृष्ट्वा सुप्रणम्य सवासवाः ॥ देवास्सर्वे नतस्कंधाः करौ बद्ध्वा च तुष्टुवुः ॥ १५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव महादेव करुणाकर शंकर ॥ नमस्तेऽस्तु महेशान पाहि नश्शरणागतान् ॥१६ ॥ विह्वला वयमत्युग्रं जलंधरकृतात्प्रभो ॥ उपद्रवात्सदेवेन्द्राः स्थानभ्रष्टाः क्षितिस्थिताः ॥ १७ ॥ न जानासि कथं स्वामिन्देवापत्तिमिमां प्रभो ॥ तस्मान्नो रक्षणार्थाय जहि सागरनन्दनम् ॥ १८ ॥ अस्माकं रक्षणार्थाय त्वत्तुर्यं गरुडध्वजः ॥ नियोजितस्त्वया नाथ न क्षमस्सोऽद्य रक्षितुम् ॥ १९ ॥ तद्धीनो गृहे तस्य तिष्ठत्ययं मया सह॥ वयं च तत्र तिष्ठामस्तद्वशगा

स्तुगः ॥ २० ॥ अलक्षिता वयं चात्रागताश्शंभो त्वदंतिकम् ॥ स आयाति त्वया कर्तुं रण सिंधुसुतो बली ॥ २१ ॥ अतस्त्वामिव्रणे त्वं समवि
त्व जलंधरम् ॥ हंतुमर्हसि सर्वज्ञ पाहि नश्शरणागतान् ॥ २२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्ता ते सुरास्सर्वे प्रभुं नत्वा सवासवाः ॥ पादौ
निरीक्ष्य संतस्थुर्महेशस्य विनम्रकाः ॥ २३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति देववचः श्रुत्वा प्रहस्य वृषभध्वजः ॥ द्रुतं विष्णुं समाहूय वचनं
चेदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ ईश्वर उवाच ॥ हृषीकेश महाविष्णो देवाश्चात्र समागताः ॥ जलंधरकृतापीडाश्शरणं मेऽतिविह्वलाः ॥ २५ ॥ जलं
धरः कथं विष्णो संगरे न हतस्त्वया ॥ तद्गृहं चापि यातोऽसि त्यक्त्वा वैकुंठमात्मनः ॥२६॥ मया नियोजितस्त्वं हि साधुसंरक्षणाय च ॥ निग्रहाय
खलानां च स्वतंत्रेग विहारिणा ॥ २७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य महेशस्य वचनं गरुडध्वजः ॥ प्रत्युवाच विनीतात्मा नतकस्सां
ञ्जलिर्हरिः॥२८॥विष्णुरुवाच॥नवांशसंभवत्वाच्च भ्रातृत्वाच्च तथा श्रियः॥मया न निहतः संख्ये त्वमेनं जहि दानवम्॥२९॥महाबलो महावीरो जेय
स्सर्वदिवौकसाम्॥अन्येषां चापि देवेश सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥३०॥ मया कृतो रणस्तेन चिरं देवान्वितेन वै॥मदुपायो न प्रवृत्तस्तस्मिन्दानवपुंगवे॥
॥ ३१ ॥ त्वत्पराक्रमतस्तुष्टो वरं ब्रूहीत्यहं खलु ॥ इति मद्वचनं श्रुत्वा स वव्रे वरमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ मद्भगिन्या मया सार्द्धं मद्गेहे ससुरो वस ॥ मद्
धीनो महाविष्णो इत्यहं तद्गृहं गतः ॥ ३३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति विष्णोर्वचश्श्रुत्वा शंकरस्स महेश्वरः ॥ विहस्योवाच सुप्रीतस्सदयो
भक्तवत्सलः ॥ ३४ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ हे विष्णो सुरवर्य त्वं शृणु मद्वाक्यमादरात् ॥ जलंधरं महादैत्यं हनिष्यामि न संशयः ॥ ३५ ॥
स्वस्थानं गच्छ निर्भीतो देवा गच्छंतु वपि ध्रुवम् ॥ निर्भया वीतसंदेहा हतं मत्वा सुराधिपम् ॥ ३६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा
महेशस्य वचनं स रमापतिः ॥ सनिर्जरो जगामाशु स्वस्थानं गतसंशयः ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यास स दैत्येन्द्रोऽतिविक्रमः ॥ सन्नद्धैरसुरै
स्सार्द्धं शैलप्रांतं ययौ बली ॥ ३८ ॥ कैलासमवरुध्याथ महत्या सेनया युतः ॥ संतस्थौ कालसंकाशः कुर्वन्सिंहरवं महान् ॥ ३९ ॥ अथ कोला
हलं श्रुत्वा दैत्यनादसमुद्भवम् ॥ चुक्रोधातिमहेशानो महालीलः खलांतकः ॥ ४० ॥ समादिदेश संख्याय स्वगणान्स महाबलान् ॥ नंद्यादिका
न्महादेवो महोतिः कौतुकी हरः ॥ ४१ ॥ नन्दीभमुखसेनानीमुखास्सर्वे शिवाज्ञया ॥ गणाश्च समनह्यंत युद्धायातित्वरान्विताः ॥ ४२ ॥ अव
तेरुर्गणास्सर्वे कैलासात्क्रोधदुर्मदाः ॥ वल्गन्तो रणशूराश्च महावीरा रणाय हि ॥ ४३ ॥ ततस्समभवद्युद्धं कैलासोपत्यकासु वै॥प्रमथाधिपदैत्यानां
घोरं शस्त्रास्त्रसंकुलम् ॥ ४४ ॥ भेरीमृदंगशंखौघैर्निस्स्वानैर्वीरहर्षगैः ॥ गजाश्वरथशब्दैश्च नादिता भूर्व्यकंपत ॥ ४५ ॥ शक्तितोमरबाणौघैर्मुसलैः

पारापहिशेः ॥ व्यराजत नभः पूर्णं मुक्ताभिरिव संवृतम् ॥ ४६ ॥ निहतैरिव नागाश्वैः पत्तिभिर्भूर्व्यराजत ॥ वज्राहतैः पर्वतेन्द्रैः [illegible]सीत्संवृता ॥
॥ ४७ ॥ प्रमथाहतदैत्यौघैर्दैत्याहतगणैस्तथा ॥ वसासृङ्मांसपंकाढ्या भूरगम्याभवत्तदा ॥ ४८ ॥ प्रमथाहतदैत्यौघान्भार्गवस्समजीवयत् ॥ युद्धे
पुनः पुनश्चैव मृतसंजीवनीबलात् ॥४९॥ दृष्ट्वा व्याकुलितांस्तांस्तु गणास्सर्वे भयार्दिताः ॥ शशंसुर्देवदेवाय सर्वं शुक्रविचेष्टितम् ॥५०॥ तच्छ्रुत्वा
भगवान्रुद्रश्चकार क्रोधमुल्बणम् ॥ भयंकरोऽतिरौद्रश्च बभूव प्रज्वलन्दिशः ॥ ५१ ॥ अथ रुद्रमुखात्कृत्या बभूवातीवभीषणा ॥ तालजंघा दरीव
क्त्रा स्तनापीडितभूरुहा ॥ ५२ ॥ सा युद्धभूमिं तरसा ससाद मुनिसत्तम ॥ विचचार महाभीमा भक्षयंती महासुरान् ॥ ५३ ॥ अथ सा रणमध्ये
हि जगाम गतभीर्द्रुतम् ॥ यत्रास्ते संवृतो दैत्यवरेन्द्रैस्स हि भार्गवः ॥ ५४ ॥ स्वतेजसा नभो व्याप्य भूमिं कृत्वा च सा मुने ॥ भार्गवं स्वभगे
धृत्वा जगामांतर्हिता नभः ॥ ५५ ॥ विधृतं भार्गवं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यगणास्तथा ॥ प्रम्लानवदना युद्धान्निर्जग्मुर्युद्धदुर्मदाः ॥ ५६ ॥ अथो[illegible]
दैत्यानां सेना गणभयार्दिता ॥ वायुवेगहता यद्वत्प्रकीर्णा तृणसंहतिः ॥ ५७ ॥ भग्नां गणभयाद्दैत्यसेनां दृष्ट्वातिमर्षिताः ॥ निशुंभशुंभौ सेनान्यौ
कालनेमिश्च चुक्रुधुः ॥ ५८ ॥ त्रयस्ते वारयामासुर्गणसेनां महाबलाः ॥ मुंचंतश्शरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकाः ॥ ५९ ॥ ततो दैत्यशरौघास्ते
शलभानामिव व्रजाः ॥ रुरुधुः खं दिशस्सर्वा गणसेनामकंपयन् ॥ ६० ॥ गणाश्शरशतैर्भिन्ना रुधिरासारवर्षिणः ॥ वसंतकिंशुकाभासा न प्राजान
न्हि किंचन ॥६१॥ ततः प्रभग्नं स्वबलं विलोक्य नन्द्यादिलंबोदरकार्तिकेयाः ॥ त्वरान्विता दैत्यवरान्प्रसह्य निवारयामासुरमर्षणास्ते ॥ ६२ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरवधोपाख्याने सामान्यगणासुरयुद्धवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥
सनत्कुमार उवाच ॥ ते गणाधिपतीन्दृष्ट्वा नन्दीभमुखषण्मुखान् ॥ अमर्षादभ्यधावंत द्वंद्वयुद्धाय दानवाः ॥१॥ नन्दिनं कालनेमिश्च शुंभो लंबोदरं
तथा ॥ निशुंभः षण्मुखं देवमभ्यधावत शंकितः ॥ २ ॥ निशुंभः कार्तिकेयस्य मयूरं पंचभिश्शरैः ॥ हृदि विव्याध वेगेन मूर्छितस्स पपात ह ॥३॥
ततः शक्तिधरः क्रुद्धो बाणैः पंचभिरेव च ॥ विव्याध स्यंदने तस्य हयान्यन्तारमेव च ॥ ४ ॥ शरेणान्येन तीक्ष्णेन निशुंभं देववैरिणम् ॥ जघान
[illegible] वीरो जगर्ज रणदुर्मदः ॥ ५ ॥ असुरोऽपि निशुंभाख्यो महावीरोऽप्रतिवीर्यवान् ॥ जघान कार्तिकेयं तं गर्जंतं स्वेषुणा रणे ॥६॥ ततश्श[illegible]
कार्तिकेयो [illegible] ॥ तावन्निशुंभो वेगेन स्वशक्त्या तमपातयत् ॥७॥ एवं बभूव तत्रैव कार्तिकेयनिशुंभयोः ॥ आहवो हि म[illegible]
[illegible]रिशब्दं प्रगर्जतोः ॥८॥ ततो नन्दीश्वरो बाणैः कालनेमिमविध्यत ॥ सप्तभिश्च हयान्केतुं रथं सारथिमाच्छिनत् ॥९॥ कालनेमिश्च संक्रुद्धो धनुर्[illegible]

नंदिनः॥स्वशरासननिर्मुक्तैर्महातीक्ष्णैश्शिलीमुखैः॥१०॥अथ नन्दीश्वरो वीरः कालनेमिं महासुरम्॥तमुपास्य च शूलेन वक्षस्यभ्यहनद्दृढम्॥११॥
नंदिनः॥स्वशरासननिर्मुक्तैर्महातीक्ष्णैश्शिलीमुखैः॥ अद्रेः शिखरमुत्पाट्य नन्दिनं समताडयत्॥१२॥अथ शुंभो गणेशश्च रथमूषकवाहनौ॥ युध्यमानौ शरव्रातैः
स शूलभिन्नहृदयो हताश्वो हतसारथिः॥ अद्रेः शिखरमुत्पाट्य नन्दिनं समताडयत्॥१२॥ सारथिं च त्रिभिर्बाणैः पातयामास भूतले ॥ १४ ॥ ततोऽतिक्रुद्ध
परस्परमविध्यताम् ॥ १३ ॥ गणेशस्तु तदा शुंभं हृदि विव्याध पत्रिणा ॥ सारथिं च त्रिभिर्बाणैः पातयामास भूतले ॥ १४ ॥ ततोऽतिक्रुद्ध
परस्परमविध्यताम् ॥ १३ ॥ गणेशस्तु तदा शुंभं हृदि विव्याध पत्रिणा ॥ १५ ॥ मूषकश्शरभिन्नाङ्गश्चचाल दृढवेदनः ॥ लम्बोदरश्चा
शुंभोऽपि बाणवृष्ट्या गणाधिपम् ॥ मूषकं च त्रिभिर्विद्ध्वा ननाद जलदस्वनः ॥ १५ ॥ मूषकश्शरभिन्नाङ्गश्चचाल दृढवेदनः ॥ लम्बोदरश्चा
पतितः पदातिरभवत्स हि ॥ १६ ॥ ततो लम्बोदरश्शुंभं हत्वा परशुना हृदि ॥ अपातयत्तदा भूमौ मूषकं चारुरोह सः ॥ १७ ॥ समरायोद्यतश्चा
भूत्पुनर्गजमुखो विभुः ॥ प्रहस्याजघ्नतुः क्रोधात्तोत्रेणैव महाद्विपम् ॥१८॥ कालनेमिनिशुंभश्च ह्युभौ लंबोदरं शरैः ॥ युगपज्ज्वलनतुः क्रोधाद्दारी
विषसमैर्द्रुतम् ॥ १९ ॥ तं पीड्यमानमालोक्य वीरभद्रो महाबलः ॥ अभ्यधावत वेगेन कोटिभूतयुतस्तथा ॥ २० ॥ कूष्मांडा भैरवाश्चापि वेताला
योगिनीगणाः ॥ पिशाचा डाकिनीसङ्घा गणाश्चापि समं ययुः ॥ २१ ॥ ततः किलकिलाशब्दैस्सिंहनादैस्सघर्घरैः ॥ विनादिता डमरुकैः
पृथिवी समकंपत ॥ २२ ॥ ततो भूताः प्रधावंतो भक्षयंति स्म दानवान् ॥ उत्पत्य पातयंति स्म ननृतुश्च रणांगणे ॥ २३ ॥ एतस्मिन्नंतरे
प्यासाद्भूतां नन्दी गुहश्च तौ ॥ उत्थितावाप्तसंज्ञौ हि जगर्जतुरलं रणे ॥ २४ ॥ स नन्दी कार्तिकेयश्च समायातौ त्वरान्वितौ ॥ जघ्नतुश्च रणे दैत्या
न्निरंतरसमाजैः ॥ २५ ॥ छिन्नैर्भिन्नैर्हतैर्दैत्यैः पातितैर्भक्षितैस्तथा ॥ व्याकुला साभवत्सेना विषण्णवदना तदा ॥ २६ ॥ एवं नन्दी
कार्तिकेयो विकटश्च प्रतापवान् ॥ वीरभद्रो गणाश्चान्ये जगर्जुस्समरेऽधिकम् ॥ २७ ॥ निशुंभशुंभौ सेनान्यौ सिन्धुपुत्रस्य तौ तथा ॥ कालने
मिर्महादैत्योऽसुराश्चान्ये पराजिताः ॥ २८ ॥ प्रविध्वस्तां ततस्सेनां दृष्ट्वा सागरनन्दनः ॥ रथेनातिपताकेन गणानभिययौ बली ॥ २९ ॥ ततः
पराजिता दैत्या अभ्यभूवन्महोत्सवाः ॥ जगर्जुरधिकं व्यास समरायोद्यतास्तदा ॥ ३० ॥ सर्वे रुद्रगणाश्चापि जगर्जुर्जयशालिनः ॥ नन्दि
कार्तिकदंत्यास्यवीरभद्रादिका मुने ॥ ३१ ॥ हस्त्यश्वरथसंह्रादश्शंखभेरीरवस्तथा ॥ अभवत्सिंहनादश्च सेनयोरुभयोस्तथा ॥ ३२ ॥
जलंधरशरव्रातैर्नीहारपटलैरिव ॥ द्यावापृथिव्योराच्छन्नमंतरं समपद्यत ॥ ३३ ॥ शैलादिं पंचभिर्विद्ध्वा गणेशं पंचभिश्शरैः ॥

१ [illegible] आर्षः ।

वीरभद्रं च विंशत्या ननाद जलदस्वनः ॥ ३४ ॥ कार्तिकेयस्ततो दैत्यं शक्त्या विव्याध सत्वरम् ॥ जलंधरं महावीरो रुद्रपुत्रो ननाद च ॥ ३५ ॥ स घूर्णनयनो दैत्यशक्तिनिर्भिन्नदेहकः ॥ पपात भूमौ त्वरितमुदतिष्ठन्महाबलः ॥ ३६ ॥ ततः क्रोधपरीतात्मा कार्तिकेयं जलंधरः ॥ गदया ताडयामास हृदये दैत्यपुंगवः ॥ ३७ ॥ गदाप्रभावं सफलं दर्शयञ्छंकरात्मजः ॥ विधिदत्तवराद्व्यास स तूर्णं भूतलेऽपतत् ॥ ३८ ॥ तथैव नंदी ह्यपतद्भूतले गदया हतः ॥ महावीरोऽपि रिपुहा किंचिद्व्याकुलमानसः ॥ ३९ ॥ ततो गणेश्वरः क्रुद्धस्स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ संप्राप्यातिबलो दैत्यगदां परशुनाच्छिनत् ॥ ४० ॥ वीरभद्रस्त्रिभिर्बाणैर्हृदि विव्याध दानवम् ॥ सप्तभिश्च हयान्केतुं धनुश्छत्रं च चिच्छिदे ॥ ४१ ॥ ततोऽतिक्रुद्धो दैत्येन्द्रश्शक्तिमुद्यम्य दारुणाम् ॥ गणेशं पातयामास रथमन्यं समारुहत् ॥ ४२ ॥ अभ्यगादथ वेगेन स दैत्येन्द्रो महाबलः ॥ विगणय्य हृदा तं वै वीरभद्रं रुषान्वितः ॥ ४३ ॥ वीरभद्रं जघानाशु तीक्ष्णेनाशीविषेण तम् ॥ ननाद च महावीरो दैत्यराजो जलंधरः ॥ ४४ ॥ वीरभद्रोऽपि संक्रुद्धस्सितधारेण चेषुणा ॥ चिच्छेद तच्छरं चैव तं विव्याध महेषुणा ॥ ४५ ॥ ततस्तौ सूर्यसंकाशौ युयुधाते परस्परम् ॥ नानाशस्त्रैस्तथास्त्रैश्च निरं वीरवरोत्तमौ ॥ ४६ ॥ वीरभद्रस्ततस्तस्य हयान्बाणैरपातयत् ॥ धनुश्चिच्छेद रथिनः पताकां चापि वेगतः ॥ ४७ ॥ अथो स दैत्यराजो हि पुप्लुवे परिघायुधः ॥ वीरभद्रोपकंठं स द्रुतमाप महाबलः ॥ ४८ ॥ परिघेनातिमहता वीरभद्रं जघान ह ॥ महाबलोऽब्धितनयो मूर्ध्नि वीरो जगर्ज च ॥ ४९ ॥ परिघेनातिमहता भिन्नमूर्द्धा गणाधिपः ॥ वीरभद्रः पपातोर्व्यां मुमोच रुधिरं बहु ॥ ५० ॥ पतितं वीरभद्रं तु दृष्ट्वा रुद्रगणा भयात् ॥ आपागच्छन्रणं हित्वा क्रोशमाना महेश्वरम् ॥ ५१ ॥ अथ कोलाहलं श्रुत्वा गणानां चन्द्रशेखरः ॥ निजपार्श्वस्थितान् वीरानपृच्छद्गणसत्तमान् ॥ ५२ ॥ शंकर उवाच ॥ किमर्थं मद्गणानां हि महाकोलाहलोऽभवत् ॥ विचार्यतां महावीराश्शांतिः कार्या मया ध्रुवम् ॥ ५३ ॥ इति यावत्स देवेशो गणान्पप्रच्छ सादरम् ॥ तावद्गणवरास्ते हि समायाताः प्रभुं प्रति ॥ ५४ ॥ तान्दृष्ट्वा विकलान्रुद्रः पप्रच्छ कुशलं प्रभुः ॥ यथावत्ते गणा वृत्तं समाचख्युश्च विस्तरात् ॥ ५५ ॥

३०।

१ अत्र गुणाभाव आर्षः ।

तच्छ्रुत्वा भगवान्रुद्रो महालीलाकरः प्रभुः ॥ अभयं दत्तवांस्तेभ्यो महोत्साहं प्रवर्द्धयन् ॥ ५६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरोपाख्याने विशेषयुद्धवर्णनं नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथ वीरगणै रुद्रो रौद्ररूपो महाप्रभुः ॥ अभ्यगाद्वृषमारूढस्संग्रामं प्रहसन्निव ॥१॥ रुद्रमायांतमालोक्य सिंहनादैर्गणाः पुनः ॥ निवृत्तास्संगरे रौद्रा ये हि पूर्व पराजिताः॥२॥ वीरशब्दं च कुर्वन्तस्तेऽप्यन्ये शांकरा गणाः ॥ सोत्सवास्सायुधा दैत्यान्निजघ्नुश्शरवृष्टिभिः॥३॥दैत्या हि भीषणं रुद्रं सर्वे दृष्ट्वा विदुद्रुवुः ॥ शांकरं पुरुषं दृष्ट्वा पातकानीव तद्भयात् ॥ ४ ॥ अथो जलंधरो दैत्यान्निवृत्तान्प्रेक्ष्य संगरे ॥ अभ्यधावत्स चंडीशं मुंचन्बाणान्सहस्रशः ॥५॥ निशुंभशुंभप्रमुखा दैत्येन्द्राश्च सहस्रशः ॥ अभिजग्मुश्शिवं वेगाद्रोषात्संदष्टदच्छदाः ॥ ६ ॥ कालनेमिस्तथा वीरः खड्गरोमा बलाहकः ॥घस्मरश्च प्रचंडश्चापरे चापि शिवं ययुः ॥ ७ ॥ बाणैस्संछादयामासुर्द्रुतं रुद्रगणांश्च ते ॥ अंगानि चिच्छिदुर्वीगश्शुंभाद्या निखिला मुने ॥८॥ बाणांधकारसंछन्नं दृष्ट्वा गणबलं हरः ॥ तद्बाणजालमाच्छिद्य बाणैरावृते नभः ॥ ९ ॥ दैत्यांश्च बाणवात्याभिः पीडितानकरोत्तदा ॥ प्रचंडबाणजालौघैरपातयत भूतले ॥ १० ॥ खड्गरोमशिरः कायात्तथा परशुनाच्छिनत् ॥ बलाहकस्य च शिरः खट्वांगेनाकरोद्द्विधा ॥ ११ ॥ स बद्ध्वा घस्मरं दैत्यं पाशेनाभ्यहनद्भुवि ॥ महावीरं प्रचंडं च चकर्त्त त्रिशिखेन ह ॥१२॥ वृषभेण हताः केचित्केचिद्बाणैर्निपातिताः ॥ न शेकुरसुराः स्थातुं गजास्सिंहार्दिता इव॥१३ ॥ ततः क्रोधपरीतात्मा दैत्यान्धिक् कृतवान्रणे ॥ शुंभादिकान्महादैत्यः प्रहसन्प्राह धैर्यवान् ॥ १४ ॥ जलंधर उवाच ॥ किं वै उच्चरितैर्मातुर्धावद्भिः पृष्ठतो हतैः ॥ न हि भीतवधः श्लाघ्यः स्वर्गदः शूरमानिनाम् ॥१५॥यदि वः प्रधने श्रद्धा सारो वा क्षुल्लका हृदि ॥ अग्रे तिष्ठत मात्रं मे न चेद्ग्राम्य सुखे स्पृहा ॥१६॥रणे मृत्युर्वरश्चास्ति सर्वकामफलप्रदः॥यशःप्रदो विशेषेण मोक्षदोऽपि प्रकीर्तितः॥१७॥सूर्यस्य मंडलं भित्त्वा यायाद्वै परमं पदम्॥ परिव्राट् परमज्ञानी रणे यस्संमुखे हतः ॥ १८ ॥ मृत्योर्भयं न कर्तव्यं कदाचित्कुत्रचिद्बुधैः अनिवार्यो यतो ह्येष उपायैर्निखिलैरपि ॥ १९ ॥ मृत्युर्जन्मवतां वीरा देहेन सह जायते ॥ अद्य वाब्दशतांते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥ २० ॥ तन्मृत्युभयमुत्सार्य युध्यध्वं समरे मुदा ॥ सर्वथा परमानन्द इहामुत्राप्यसंशयः ॥ २१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा बोधयामास स्ववीरान्बहुशस्स हि ॥ धैर्यं दधुर्न ते भीता अपलायंत रणाद् द्रुतम् ॥ २२॥ अथ दृष्ट्वा स्वसैन्यं तत्पलायनपरायणम् ॥ चुक्रोधाति महावीरस्सिंधुपुत्रो जलंधरः ॥ २३ ॥ ततः क्रोधपरी

१ युष्माभिरित्यर्थे वसादेश आर्षः ।

नात्मा क्रोधाद्रुद्रं जलंधरः ॥ आह्वापयामास रणे तीव्राशनिसमस्वनः ॥२४॥ ॥ जलंधर उवाच ॥ युद्धस्वाद्य मया सार्द्धं किमेभिर्निहतैस्तव॥यच्च किंचिद्बलं तेऽस्ति तद्दर्शय जटाधर ॥ २५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा बाणसप्तत्या जघान वृषभध्वजम् ॥ जलंधरो महादैत्यश्शंभुमक्लिष्टकारिणम् ॥ २६ ॥ तानप्राप्तान्महादेवो जलंधरशरान्द्रुतम् ॥ निजैर्हि निशितैर्बाणैश्चिच्छेद प्रहसन्निव ॥ २७ ॥ ततो हयान्ध्वजं छत्रं धनुश्चिच्छेद सप्तभिः ॥ जलंधरस्य दैत्यस्य न चित्रं तत्र वै मुने ॥२८॥ स च्छिन्नधन्वा विरथः पाथोधितनयोऽसुरः ॥ अभ्यधावच्छिवं क्रुद्धो गदामुद्यम्य वेगवान् ॥ २९ ॥ प्रभुर्गदां च तत्क्षिप्तां सहसैव महेश्वरः ॥ पाराशर्य महालीलो द्रुतं बाणैर्द्विधाकरोत् ॥ ३० ॥ तथापि मुष्टिमुद्यम्य महाक्रुद्धो महासुरः ॥ अभ्युद्ययौ महावेगाद्रुद्रं तं तज्जिघांसया ॥ ३१ ॥ तावदेवेश्वरेणाशु बाणौघस्स जलंधरः ॥ अक्लिष्टकर्मकारेण क्रोशमात्रमपाकृतः ॥ ३२ ॥ ततो जलंधरो दैत्यो रुद्रं मत्वा बलाधिकम् ॥ ससर्ज मायां गांधर्वीमद्भुतां रुद्रमोहिनीम् ॥ ३३ ॥ तस्य मायाप्रभावात्तु गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ आविर्भूता अनेके च रुद्रमोहनहेतव ॥ ३४ ॥ ततो जगुश्च ननृतुर्गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ तालवेणुमृदंगांश्च वादयन्ति स्म चापरे ॥ ३५ ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं गणै रुद्रो विमोहितः ॥ पतितान्यपि शस्त्राणि करेभ्यो न विवेद सः ॥ ३६ ॥ एकाग्रीभूतमालोक्य रुद्रं दैत्यो जलंधरः ॥ कामतस्स जगामाशु यत्र गौरी स्थिताभवत् ॥ ३७ ॥ युद्धे शुंभनिशुंभाख्यौ स्थापयित्वा महाबलौ ॥ दशदोर्दण्डपंचास्यस्त्रिनेत्रश्च जटाधरः॥३८॥महावृषभमारूढस्सर्वथा रुद्रसंनिभः॥ आसुर्या मायया व्यास स बभूव जलंधरः ॥ ३९॥ अथ रुद्रसमायातमालोक्य भववल्लभा ॥ अभ्याययौ सखीमध्यात्तद्दर्शनपथेऽभवत् ॥ ४० ॥ यावद्ददर्श चार्वंगीं पार्वतीं दनुजेश्वरः ॥ तावत्स वीर्यं मुमुच जडांगश्चाभवत्तदा ॥४१॥ अथ ज्ञात्वा तदा गौरी दानवं भयविह्वला ॥ जगामान्तर्हिता वेगात्स तदोत्तरमानसम् ॥ ४२ ॥ तामदृश्य ततो दैत्यः क्षणाद्विद्युल्लतामिव॥जवेनागात्पुनर्योद्धुं यत्र देवो महेश्वरः॥४३॥पार्वत्यपि महाविष्णुं सस्मार मनसा तदा॥तावद्ददर्श तं देवं सोपविष्टं समीपगम् ॥४४॥ तं दृष्ट्वा पार्वती विष्णुं जगन्माता शिवप्रिया ॥ प्रसन्नमनसोवाच प्रणमंतं कृतांजलिम् ॥ ४५ ॥ पार्वत्युवाच ॥ विष्णो जलंधरो दैत्यः कृतवान्परमाद्भुतम् ॥ तत्किं न विदितं तेऽस्ति चेष्टितं तस्य दुर्मतेः ॥ ४६ ॥ तच्छ्रुत्वा जगदम्बाया वचनं गरुडध्वजः ॥ प्रत्युवाच शिवां नत्वा सांजलिर्नम्रकंधरः ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भवत्या कृपया देवि तद्वृत्तं विदितं मया ॥ यदाज्ञापय मां मातस्तत्कुर्य्यां त्वदनुज्ञया ॥४८॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुवचनं पुनरप्याह पार्वती ॥ हृषीकेशं जगन्माता धर्मनीतिं सुशिक्षयन् ॥ ४९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ तेनैव

दर्शितः पन्था बुध्यस्व त्वं तथैव हि ॥ तत्स्त्रीपातिव्रतं धर्म भ्रष्टं कुरु मदाज्ञया ॥ ५० ॥ नान्यथा स महादैत्यो भवेद्वध्यो रमेश्वर ॥ पातिव्रतसमो
नान्यो धर्मोऽस्ति पृथवीतले ॥ ५१ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्यनुज्ञां समाकर्ण्य शिरसाधाय तां हरिः ॥ छलं कर्तुं जगामाशु पुनर्जालंधरं
पुरम् ॥५२॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरवधोपाख्याने जलंधरयुद्धवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥
व्यास उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ वद त्वं वदतां वर ॥ किमकार्षीद्धरिस्तत्र धर्मं तत्याज सा कथम् ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ विष्णु
र्जालंधरं गत्वा दैत्यस्य पुटभेदनम् ॥ पातिव्रत्यस्य भंगाय वृन्दायाश्चाकरोन्मतिम् ॥ २ ॥ वृंदां स दर्शयामास स्वप्नं मायाविनां वरः ॥ स्वयं तत्र
गरोद्यानमास्थितोऽद्भुतविग्रहः ॥ ३ ॥ अथ वृन्दा तदा देवी तत्पत्नी निशि सुव्रता ॥ हरेर्मायाप्रभावाच्च दुस्स्वप्नं सा ददर्श ह ॥ ४ ॥ स्वप्नमध्ये हि
सा विष्णुमायया प्रददर्श ह॥ भर्त्तारं महिषारूढं तैलाभ्यक्तं दिगंबरम् ॥५॥ कृष्णप्रसूनभूषाढ्यं क्रव्यादगणसेवितम् ॥ दक्षिणाशां गतं मुंडं तमसा
च वृतं तदा ॥ ६ ॥ स्वपुरं सागरे मग्नं सहसैवात्मना सह ॥ इत्यादि बहुदुस्स्वप्नान्निशांते सा ददर्श ह ॥ ७ ॥ ततः प्रबुध्य सा बाला तं स्वप्नं स्वं
विचिन्वती ॥ ददर्शोदितमादित्यं सच्छिद्रं निष्प्रभं मुहुः ॥८॥ तदनिष्टमिदं ज्ञात्वा रुदंती भयविह्वला ॥ कुत्रचिन्नाप सा शर्म गोपुराट्टालभूमिषु ॥९॥
ततस्सखीद्वययुता नगरोद्यानमागमत् ॥ तत्रापि सा गता बाला न प्राप कुत्रचित्सुखम् ॥१०॥ ततो जलंधरस्त्री सा निर्विण्णोद्विग्नमानसा ॥ वनाद्व
नांतरं याता नैव वेदात्मना तदा ॥११॥ भ्रमती सा ततो बाला ददर्शातीव भीषणौ ॥ राक्षसौ सिंहवदनौ दृष्ट्वा दशनभासुरौ ॥१२॥ तौ दृष्ट्वा विह्व
लातीव पलायनपरा तदा ॥ ददर्श तापसं शांतं सशिष्यं मौनमास्थितम् ॥ १३ ॥ ततस्तत्कंठमासाद्य निजां बाहुलतां भयात् ॥ मुने मां रक्ष
शरणमागतासीत्यभाषत ॥ १४ ॥ मुनिस्तां विह्वलां दृष्ट्वा राक्षसानुगतां तदा ॥ हुंकारेणैव तौ घोरौ चकार विमुखौ द्रुतम् ॥ १५ ॥ तद्धुंकारभय
त्रस्तौ दृष्ट्वा तौ विमुखौ गतौ ॥ विस्मितातीव दैत्येन्द्रपत्नी साभून्मुने हृदि ॥१६॥ ततस्सा मुनिनाथं तं भयान्मुक्ता कृतांजलिः ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ
वृन्दा वचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ वृन्दोवाच ॥ मुनिनाथ दयासिन्धो परपीडानिवारक ॥ रक्षिताहं त्वया घोराद्भयादस्मात्खलोद्भवात् ॥१८॥ समर्थ
स्सर्वथा त्वं हि सर्वज्ञोऽपि कृपानिधे ॥ किंचिद्विज्ञप्तुमिच्छामि कृपया तन्निशामय ॥ १९ ॥ जलंधरो हि मद्भर्ता रुद्रं योद्धुं गतः प्रभो ॥ स तत्रास्ते
कथं युद्धे तन्मे कथय सुव्रत ॥ २० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ मुनिस्तद्वाक्यमाकर्ण्य मौनं कपटमास्थितः ॥ कर्त्तुं स्वार्थं विधानज्ञः कृपयोर्द्ध्वमवै
क्षत ॥ २१ ॥ तावत्कपीशावायातौ तं प्रणम्याग्रतः स्थितौ ॥ ततस्तद्भ्रूलतासंज्ञानियुक्तौ गगनं गतौ ॥ २२ ॥ नीत्वा क्षणार्द्धमागत्य पुनस्तस्या

ग्रतः स्थितौ ॥तस्यैव कं कबंधं च हस्तावास्तां मुनीश्वर ॥ २३ ॥ शिरः कबंधं हस्तौ तौ दृष्ट्वाब्धितनयस्य सा ॥ पपात मूर्छिता भूमौ भर्तृव्यसन दुःखिता ॥ २४ ॥ वृन्दोवाच ॥ यः पुरा सुखसंवादैर्विनोदयसि मां प्रभो ॥ स कथं न वदस्यद्य वल्लभां मामनागसम्॥२५॥येन देवास्सगंधर्वा निर्जिता विष्णुना सह॥स कथं तापसेनाद्य त्रैलोक्यविजयी हतः॥२६॥ नांगीकृतं हि मे वाक्यं रुद्रतत्त्वमजानता॥परं ब्रह्म शिवश्चेति वदंत्या दैत्य सत्तम ॥ २७ ॥ ततस्त्वं हि मया ज्ञातस्तव सेवाप्रभावतः ॥ गर्वितेन त्वया नैव कुसंगवशगेन हि ॥ २८ ॥ इत्थं प्रभाष्य बहुधा स्वधर्मस्था च तत्प्रिया ॥ विललाप विचित्रं सा हृदयेन विदूयता ॥ २९ ॥ ततस्सा धैर्यमालंब्य दुःखोच्छ्वासान्विमुंचती ॥ उवाच मुनिवर्यं तं सुप्रणम्य कृतांजलिः ॥ ३० ॥ वृन्दोवाच ॥ कृपानिधे मुनिश्रेष्ठ परोपकरणादर ॥ मयि कृत्वा कृपां साधो जीवयैनं मम प्रभुम् ॥ ३१ ॥ यत्त्वमस्य पुन श्शक्तो जीवनाय मतो मम ॥ अतस्संजीवयैनं मे प्राणनाथं मुनीश्वर ॥ ३२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा दैत्यपत्नी सा पातिव्रत्यपरायणा ॥ पादयोः पतिता तस्य दुःखश्वासान् विमुञ्चती ॥ ३३ ॥ मुनिरुवाच ॥ नायं जीवयितुं शक्तो रुद्रेण निहतो युधि ॥ रुद्रेण निहता युद्धे न जीवन्ति कदाचन ॥ ३४ ॥ तथापि कृपयाविष्ट एनं संजीवयाम्यहम् ॥ रक्ष्याश्शरणगाश्चेति जानन्धर्मं सनातनम् ॥ ३५ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा स मुनिस्तस्य जीवयित्वा पतिं मुने ॥ अंतर्दधे ततो विष्णुस्सर्वमायाविनां वरः ॥३६॥ द्रुतं स जीवितस्तत्नोत्थितः सागरनन्दनः॥ वृन्दा मालिंग्य तद्वक्त्रं चुचुम्ब प्रीतमानसः ॥ ३७ ॥ अथ वृन्दापि भर्तारं दृष्ट्वा हर्षितमानसा ॥ जहौ शोकं च निखिलं स्वप्नवद्धृद्यमन्यत ॥३८ ॥ अथ प्रसन्नहृदया सा हि संजातहृच्छया ॥ रेमे तद्वनमध्यस्था तद्युक्ता बहुवासरान् ॥ ३९ ॥ कदाचित्सुरतस्यांते दृष्ट्वा विष्णुं तमेव हि ॥ निर्भर्त्स्य क्रोध संयुक्ता वृन्दा वचनमब्रवीत्॥ ४० ॥ वृन्दोवाच॥धिक् तदेवं हरेः शीलं परदाराभिगामिनः ॥ ज्ञातोऽसि त्वं मया सम्यग्मायी प्रत्यक्षतापसः॥४१॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा क्रोधमापन्ना दर्शयंती स्वतेजसम् ॥ शशाप केशवं व्यास पातिव्रत्यरता च सा॥४२॥ रे महाधम दैत्यारे परधर्मविदूषक ॥ गृह्णीष्व शठ मद्दत्तं शापं सर्वविषोल्बणम् ॥४३॥यौ त्वया मायया ख्यातौ स्वकीयौ दर्शितौ मम ॥ तावेव राक्षसौ भूत्वा भार्यां तव हरिष्यतः ॥ ४४ ॥ त्वं चापि भार्यादुःखार्तो वने कपिसहायवान् ॥ भ्रम सर्पेश्वरेणायं यस्ते शिष्यत्वमागतः ॥ ४५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा सा तदा वृन्दा प्राविशद्धव्यवाहनम्॥विष्णुना वार्यमाणापि तस्मिन्तासक्तचेतसा ॥४६॥ तस्मिन्नवसरे देवा ब्रह्माद्या निखिला मुने ॥ आगताः खे समं दारैः सद्गतिं वै दिदृक्षवः ॥४७॥ अथ दैत्येन्द्रपत्न्यास्तु तज्ज्योतिः परमं महत् ॥ पश्यतां सर्वदेवानामलोकमगमद्भुतम् ॥४८॥ शिवातनौ

विलीनं तद्वृन्दातेजो बभूव ह ॥ आसीज्जयजयारावः खस्थितामरपंक्तिषु॥४९॥एवं वृन्दा महाराज्ञी कालनेमिसुतोत्तमा ॥ पातिव्रत्यप्रभावाच्च मुक्तिं
प्राप परां मुने ॥ ५० ॥ ततो हरिस्तामनुसंस्मरन्मुहुर्वृन्दाचिताभस्मरजोवगुंठितः ॥ तत्रैव तस्थौ सुरसिद्धसंघकैः प्रबोध्यमानोऽपि ययौ न शांतिम्
॥ ५१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरवधोपाख्याने वृन्दापतिव्रतभंगदेहत्यागवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽ
ध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ विधेः श्रेष्ठसुत प्राज्ञ कथेयं श्राविताद्भुता ॥ ततश्च किमभूदाजौ कथं दैत्यो हतो वद ॥ १ ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ ॥ अदृश्य गिरिजां तत्र दैत्येन्द्रे रणमागते ॥ गांधर्वे च विलीने हि चैतन्योऽभूद्वृषध्वजः ॥ २ ॥ अंतर्धानगतां मायां दृष्ट्वा बुद्धो हि
शंकरः ॥ चुक्रोधातीव संहारी लौकिकीं गतिमाश्रितः ॥ ३॥ततश्शिवो विस्मितमानसः पुनर्जगाम युद्धाय जलंधरं रुषा॥स चापि दैत्यः पुनरागतं
शिवं दृष्ट्वा शरौघैस्समवाकिरद्रणे ॥ ४ ॥ क्षिप्तं प्रभुस्तं शरजालमुग्रं जलंधरेणातिबलीयसा हरः॥ द्रुतं प्रचिच्छेद शरैर्वरैर्निजैर्न चित्रमत्र त्रिभवप्रहंतुः
॥ ५ ॥ ततो जलंधरो दृष्ट्वा रुद्रमद्भुतविक्रमम् ॥ चकार मायया गौरीं त्र्यम्बकं मोहयन्निव ॥६॥रथोपरि गतां बद्धां रुदंतीं पार्वतीं शिवः॥निशुंभ
शुंभदैत्यैश्च वध्यमानां ददर्श सः ॥७ ॥ गौरीं तथाविधां दृष्ट्वा लौकिकीं दर्शयन्गतिम्॥बभूव प्राकृत इव शिवोऽप्युद्विग्नमानसः॥ ८ ॥आवाङ्मुखः
स्थितस्तूष्णीं नानालीलाविशारदः ॥ शिथिलांगो विषण्णात्मा विस्मृत्य स्वपराक्रमम् ॥ ९ ॥ ततो जलंधरो वेगात्त्रिभिर्विव्याध सायकैः॥आपुंख
मग्नैस्तं रुद्रं शिरस्युरसि चोदरे ॥ १० ॥ ततो रुद्रो महालीलो ज्ञानतत्त्वः क्षणात्प्रभुः ॥रौद्ररूपधरो जातो ज्वालामालातिभीषणः॥ ११॥तस्यातीव
महारौद्ररूपं दृष्ट्वा महासुराः॥न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भेजिरे ते दिशो दश ॥१२॥निशुंभशुंभावपि यौ विख्यातौ वीरसत्तमौ॥अपि तौ शेकतुर्नैव रणे
स्थातुं मुनीश्वर ॥ १३ ॥ जलंधरकृता मायांतर्हिताभूच्च तत्क्षणम् ॥ हाहाकारो महानासीत्संग्रामे सर्वतोमुखे ॥१४॥ ततश्शापं ददौ रुद्रस्तयोश्शुंभ
निशुंभयोः॥ पलायमानौ तौ दृष्ट्वा धिक् कृत्य क्रोधसंयुतः ॥ १५ ॥ रुद्र उवाच ॥ युवां दुष्टावतिखलावपराधकरौ मम ॥ पार्वतीदंडदातारो रणा
दस्मात्पराङ्मुखौ ॥ १६ ॥ पराङ्मुखो न हंतव्य इति वध्यौ न मे युवाम् ॥मम युद्धादतिक्रांतौ गौर्य्या वध्यौ भविष्यतः॥ १७॥ एवं वदति गौरीशे
सिन्धुपुत्रो जलंधरः ॥ चुक्रोधातीव रुद्राय ज्वलज्ज्वलनसन्निभः ॥ १८ ॥ रुद्रे रणे महावेगाद्ववर्ष निशिताञ्छरान् ॥ बाणांधकारसंछन्नं
तथा भूमितलं ह्यभूत ॥ १९ ॥ यावद्रुद्रः प्रचिच्छेद तस्य बाणगणान्द्रुतम् ॥ तावत्स परिघेणाशु जघान वृषभं बली ॥ २० ॥ वृषस्तेन प्रहारेण
परावृत्तो रणांगणात् ॥ रुद्रेण कृष्यमाणोऽपि न तस्थौ रणभूमिषु ॥ २१ ॥ अथ लोके महारुद्रस्स्वीयं तेजोऽतिदुस्सहम् ॥ दर्शयामास सर्वं

स्मै सत्यमेतन्मुनीश्वर ॥ २२ ॥ ततः परमसंक्रुद्धो रुद्रो रौद्रवपुर्धरः ॥ प्रलयानलवद्घोरो बभूव सहसा प्रभुः ॥२३॥ दृष्ट्वा पुरः स्थितं दैत्यं मेरुकूटमिव स्थितम् ॥ अवध्यत्वमपि श्रुत्वाप्यन्यैरभ्युद्यतोऽभवत् ॥ २४ ॥ ब्रह्मणो वचनं रक्षन्रक्षको जगतां प्रभुः ॥ हृदानुग्रहमातन्वंस्तद्वधाय मनो दधत् ॥ २५ ॥ कोपं कृत्वा परं शूली पादांगुष्ठेन लीलया ॥ महांभसि चकाराशु रथांगं रौद्रमद्भुतम् ॥ २६ ॥ कृत्वार्णवांभसि शितं भगवान्रथांगं स्मृत्वा जगत्त्रयमनेन हतं पुरारिः ॥ दक्षान्धकांतकपुरत्रय यज्ञहंता लोकत्रयांतककरः प्रहसन्नुवाच ॥ २७ ॥ महारुद्र उवाच ॥ पादेन निर्मितं चक्रं जलंधर महाम्भसि ॥ बलवान्यदि चोद्धर्तुं तिष्ठ न्योऽहं न चान्यथा ॥ २८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधेनादीतलोचनः ॥ प्रदहन्निव चक्षुर्भ्यां प्राहालोक्य स शंकरम् ॥२९॥ जलंधर उवाच ॥ रेखामुद्धृत्य हत्वा च सगणं त्वां हि शंकर ॥हत्वा लोकान्सुरैस्सार्द्धं स्वभागं गरुडो यथा ॥ ३० ॥ हंतुं चराचरं सर्वं समर्थोऽहं सवासवम् ॥ को महेश्वर मद्बाणैरभेद्यो भुवनत्रये ॥ ३१ ॥ बालभावेन भगवांस्तपसैव विनिर्जितः ॥ ब्रह्मा बलिष्ठः स्थाने मे मुनिभिस्सुरपुंगवैः ॥ ३२ ॥ दग्धं क्षणेन सकलं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ तपसा किं त्वया रुद्र निर्जिता भगवानपि ॥३३ ॥ इन्द्राग्नियमवित्तेशवायुवारीश्वरादयः ॥ न सेहिरं यथा नागा गंधं पक्षिपतेरिव॥३४॥ न लब्धं दिवि भूमौ च वाहनं मम शंकर ॥ समस्तान्पर्वतान्प्राप्य घर्षिताश्च गजेश्वराः॥३५॥गिरीन्द्रो मन्दरः श्रीमान्नीलो मेरुस्सुशोभनः ॥ घर्षितो बाहुदण्डेन कण्डूवा उत्सर्पणाय मे ॥ ३६॥ गंगा निरुद्धा बाहुभ्यां लीलार्थं हिमवद्गिरौ ॥ अरीणां मम भृत्यैश्च जयो लब्धो दिवौकसाम् ॥ ३७ ॥ वडवाया मुखं बद्धं गृहीत्वा तां करेण तु ॥ तत्क्षणादेव सकलमेकार्णवमभूत्तदा ॥ ३८ ॥ ऐरावतादयो नागाः क्षिप्ताः सिन्धुजलोपरि ॥ सरथो भगवानिन्द्रः क्षिप्तश्च शतयोजनम् ॥ ३९ ॥ गरुडोऽपि मया बद्धो नागपाशेन विष्णुना ॥ उर्वश्याद्या मया नीता नार्यः कारागृहांतरम् ॥४०॥ मां न जानासि रुद्र त्वं त्रैलोक्यजयकारिणम् ॥ जलंधरं महादैत्यं सिन्धुपुत्रं महाबलम् ॥ ४१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्ताथ महादेवं तदा वारिधिनन्दनः ॥ न चचाल न सस्मार निहतान्दानवान्युधि ॥ ४२ ॥ दुर्मदेनाविनीतेन दोर्भ्यामास्फोट्य दोर्बलात् ॥ तिरस्कृतो महादेवो वचनैः कटुकाक्षरैः ॥ ४३ ॥ तच्छ्रुत्वा दैत्यवचनममंगलमनोचितम् ॥ विजहास महादेवः परं क्रोधमादधे ॥ ४४ ॥ सुदर्शनाख्यं यच्चक्रं पादांगुष्ठविनिर्मितम् ॥ जग्राह तत्करे रुद्रस्तेन हंतुं समुद्यतः ॥ ४५ ॥ सुदर्शनाख्यं तच्चक्रं चिक्षेप भगवान्हरः ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशं प्रलयानलसन्निभम् ॥ ४६ ॥ प्रदहद्रोदसी वेगात्तदासाद्य जलंधरम् ॥

* विनापि तद्योगे तृतीया वृद्धोयूनेत्यादिनिर्देशात् ।

रथात्कायः पपातोर्व्या नादयन्वसुधातलम् ॥ शिरश्चाप्याब्धिपुत्रस्य हाहाकारो महानभूत् ॥ ४८ ॥
जहार तच्छिरो वेगान्महदायतलोचनम् ॥४७॥ रथात्कायः पपातोर्व्या नादयन्वसुधानलम् ॥ शिरश्चाप्याब्धिपुत्रस्य हाहाकारो महानभूत् ॥ ४८ ॥
जहार तच्छिरो वेगान्महदायतलोचनम् ॥४७॥ तस्य रौद्रेण रक्तेन सम्पूर्णमभवज्जगत् ॥ ततस्सम
द्विधा पपात तद्देहो जनाद्रिर्गिरिवाचलः ॥ कुलिशेन यथा वाणनिर्धो गिरिवरो द्विधा ॥४९॥ तस्य रौद्रेण रक्तेण सम्पूर्णमभवज्जगत् ॥ ततस्सम
स्ता पृथिवी विकृताभून्मुनीश्वर ॥ ५० ॥ तद्रक्तमखिलं रुद्रनियोगान्मांसमेव च ॥ महारौरवमासाद्य रक्तकुंडमभूदिह ॥ ५१ ॥ तत्तेजो निर्गतं
देहाद्रुद्रे च लयमागमत् ॥ वृन्दादेहोद्भवं यद्वद्गौर्य्यां हि विलयं गतम् ॥५२॥ जलधरं हतं दृष्ट्वा देवगन्धर्वपन्नगाः ॥ अभवन्सुप्रसन्नाश्च साधुदेवेति
चाब्रुवन् ॥ ५३ ॥ सर्वे प्रसन्नतां याता देवसिद्धमुनीश्वराः ॥ पुष्पवृष्टिं प्रकुर्वाणास्तद्यशो जगुरुच्चकैः ॥ ५४ ॥ देवांगना महामोदान्ननृतुः प्रेमवि
ह्वलाः ॥ कलस्वराः कलपदं किन्नरैस्सह संजगुः ॥ ५५ ॥ दिशः प्रसेदुस्सर्वाश्च हते वृन्दापतौ मुने ॥ ववुः पुण्यास्सुखस्पर्शा वायवस्त्रिविधा
अपि ॥ ५६ ॥ चन्द्रमाः शीततां यातो रविस्तेपे सुतेजसा ॥ अग्नयो जज्वलुश्शांता बभूवाविकृतं नभः ॥ ५७ ॥ एवं त्रैलोक्यमखिलं स्वास्थ्य
मापाधिकं मुने ॥ हतेऽब्धितनये तस्मिन्हरेणानन्तमूर्तिना ॥५८॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरवधवर्णनं
नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥सनत्कुमार उवाच ॥ अथ ब्रह्मादयो देवा मुनयश्चाखिलास्तथा ॥ तुष्टुवुर्देवदेवेशं वाग्भिरिष्टभिराननताः ॥ १ ॥
देवा ऊचुः ॥ देवदेव महादेव शरणागतवत्सल ॥ साधुसौख्यप्रदस्त्वं हि सर्वदा भक्तदुःखहा ॥ २ ॥ त्वं महाद्भुतसल्लीलो भक्तिगम्यो दुरासदः ॥ दुरा
राध्योऽसतां नाथ प्रसन्नस्सर्वदा भव ॥ ३ ॥ वेदोऽपि महिमानं ते न जानाति हि तत्त्वतः ॥ यथामति महात्मानस्सर्वे गायंति सद्यशः ॥ ४ ॥
माहात्म्यमतिगूढं ते सहस्रवदनादयः ॥ सदा गायंति सुप्रीत्या पुनंति स्वगिरं हि ते ॥ ५ ॥ कृपया तव देवेश ब्रह्मज्ञानी भवेज्जडः ॥ भक्तिगम्यस्सदा
त्वं वा इति वेदा ब्रुवंति हि ॥ ६ ॥ त्वं वै दीनदयालुश्च सर्वत्र व्यापकस्सदा ॥ आविर्भवसि सद्भक्त्या निर्विकारस्सतां गतिः ॥७॥ भक्त्यैव ते महे
शान बहवस्सिद्धिमागताः ॥ इह सर्वसुखं भुक्त्वा दुःखिता निर्विकारतः ॥ ८ ॥ पुरा यदुपतिर्भक्तो दाशार्हस्सिद्धिमागतः ॥ कलावती च तत्पत्नी
भक्त्यैव परमां प्रभो ॥ ९ ॥ तथा मित्रसहो राजा मदयंती च तत्प्रिया ॥ भक्त्यैव तव देवेश कैवल्यं परमं ययौ ॥ १० ॥ सौमिनी नाम तनया
कैकेयाग्रभुवस्तथा ॥ तव भक्त्या सुखं प्राप परं सद्योगिदुर्लभम् ॥ ११ ॥ विमर्षणो नृपवरस्सप्तजन्मावधि प्रभो ॥ भुक्त्वा भोगांश्च विविधांस्त्व
द्भक्त्या प्राप सद्गतिम् ॥ १२ ॥ चन्द्रसेनो नृपवरस्त्वद्भक्त्या सर्वभोगभुक् ॥ दुःखमुक्तः सुखं प्राप परमत्र परत्र च ॥ १३ ॥ गोपीपुत्रः श्रीकरस्ते

१ लोपश्शाकल्यस्येति यलोपः। २ सौदासः।

भक्त्या भुक्त्वेह सद्गतिम् ॥ परं सुखं महावीरशिष्यः प्राप परत्र वै ॥१४॥ त्वं सत्यरथभूजानेर्दुःखहर्ता गतिप्रदः ॥ धर्मगुप्तं राजपुत्रमताषीस्सुखिनं त्विह ॥ १५ ॥ तथा शुचिव्रतं विप्रमदरिद्रं महाप्रभो ॥ त्वद्भक्तिवर्तिनं मात्रा ज्ञानिनं कृपयाऽकरोः ॥ १६ ॥ चित्रवर्मा नृपवरस्त्वद्भक्त्या प्राप सद्गतिम् ॥ इह लोके सदा भुक्त्वा भोगानमरदुर्लभान् ॥ १७॥ चन्द्रांगदो राजपुत्रस्सीमंतिन्या स्त्रिया सह ॥ विहाय सकलं दुःखं सुखी प्राप महागतिम् ॥ १८॥ द्विजो मदरनामापि वेश्यागामी खलोऽधमः ॥ त्वद्भक्तां शिव संपूज्य तया सह गतिं गतः ॥ १९ ॥ भद्रायुस्ते नृपसुतस्सुखमाप गतव्यथः ॥ त्वद्भक्तकृपया मात्रा गतिं च परमां प्रभो ॥ २० ॥ सर्वस्त्रीभोगनिरतो दुर्जनस्तव सेवया ॥ विमुक्तोऽभूदपि सदाभक्ष्यभोजी महेश्वर ॥२१॥शंवरश्शंकरो भक्तश्चिताभस्मधरस्सदा॥नियमाद्भस्मनश्शंभो स्वस्त्रिया ते पुरं गतः॥२२॥भद्रसेनस्य तनयस्तथा मंत्रिसुतःप्रभो॥सुधर्मशुभकर्माणौ सदा रुद्राक्षधारिणौ ॥२३॥ त्वत्कृपातश्च तौ मुक्तावास्तां भुक्त्वेह सत्सुखम् ॥ पूर्वजन्मनि यौ कीशकुक्कुटौ रुद्रभूषणौ॥२४॥पिंगला च महानन्दा वेश्ये द्वे तव भक्तितः ॥ सद्गतिं प्रापतुर्नाथ भक्तोद्धारपरायण ॥ २५ ॥ शारदा विप्रतनया बालवैधव्यमागता ॥ तवभक्तेः प्रभावात्तु पुत्रसौभाग्यवत्यभूत् ॥ २६ ॥ बिन्दुगो द्विजमात्रो हि वेश्याभोगी च तत्प्रिया ॥ वंचुका त्वद्यशः श्रुत्वा परमां गतिमाययौ ॥२७॥ इत्यादि बहवस्सिद्धिं गता जीवास्तव प्रभो ॥ भक्तिभावान्महेशान दीनबन्धो कृपालय ॥ २८ ॥ त्वं परः प्रकृतेर्ब्रह्म पुरुषात्परमेश्वर ॥ निर्गुणस्त्रिगुणाधारो ब्रह्मविष्णुहरात्मकः ॥ २९ ॥ नानाकर्मकरो नित्यं निर्विकारोऽखिलेश्वरः ॥ वयं ब्रह्मादयस्सर्वे तव दासा महेश्वर ॥ ३० ॥ प्रसन्नो भव देवेश रक्षास्मान्सर्वदा शिव ॥ त्वत्प्रजाश्च वयं नाथ सदा त्वच्छरणं गताः ॥ ३१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ इति स्तुत्वा च ते देवा ब्रह्माद्यास्समुनीश्वराः॥ तूष्णीं बभूवुर्हि तदा शिवांघ्रिद्वन्द्वचेतसः ॥ ३२ ॥ अथ शंभुर्महेशानः श्रुत्वा देवस्तुतिं सुभाम् ॥ दत्वा वरान्वरान्सद्यस्तत्रैवांतर्दधे प्रभुः ॥ ३३ ॥ देवास्सर्वेऽपि मुदिता ब्रह्माद्या हतशत्रवः ॥ स्वं स्वं धाम ययुः प्रीता गायंतः शिवसद्यशः ॥ ३४ ॥ इदं परममाख्यानं जलंधरविमर्दनम् ॥ महेशचरितं पुण्यं महाघौघविनाशनम् ॥ ३५ ॥ देवस्तुतिरियं पुण्या सर्वपापप्रणाशिनी ॥ सर्वसौख्यप्रदा नित्यं महेशानन्ददायिनी ॥ ३६ ॥ यः पठेत्पाठयेद्वापि समाख्यानमिदं द्वयम् ॥ स भुक्त्वेह परं सौख्यं गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ ३७ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे जलंधरवधोपाख्याने देवस्तुतिवर्णनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ब्रह्मपुत्र नमस्तेऽस्तु धन्यस्त्वं शैवसत्तम॥

१ आर्षोऽयम् ।

यच्छ्राविता महादिव्या कथेयं शांकरी शुभा ॥ १ ॥ इदानीं ब्रूहि सुप्रीत्या चरितं वैष्णवं मुने ॥ स वृन्दां मोहयित्वा तु किमकार्षीत्कुतो गतः ॥ २ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यास महाप्राज्ञ शैवप्रवर सत्तम ॥ वैष्णवं चरितं शंभुचरिताढ्यं सुनिर्मलम् ॥ ३ ॥ मौनीभूतेषु देवेषु ब्रह्मादिषु महेश्वरः ॥ सुप्रसन्नोऽवदच्छंभुश्शरणागतवत्सलः ॥ ४ ॥ ॥ शंभुरुवाच ॥ ब्रह्मन्देववरास्सर्वे भवदर्थे मया हतः ॥ जलंधरो मदंशोऽपि सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ५ ॥ सुखमापुर्न वा तातास्सत्यं ब्रूतामराः खलु ॥ भवत्कृते हि मे लीला निर्विकारस्य सर्वदा ॥ ६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथ ब्रह्मादयो देवा हर्षादुत्फुल्ललोचनाः ॥ प्रणम्य शिरसा रुद्रं शशंसुर्विष्णुचेष्टितम् ॥ ७ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ महादेव त्वया देव रक्षिताश्शत्रुजाद्भयात् ॥ किंचिदन्यत्समुद्भूतं तत्र किं करवामहे ॥ ८ ॥ वृन्दा विमोहिता नाथ विष्णुना हि प्रयत्नतः ॥ भस्मीभूता द्रुतं वह्नौ परमां गतिमागता ॥ ९ ॥ वृन्दालावण्यसंभ्रांतो विष्णुस्तिष्ठति मोहितः ॥ तच्चिताभस्मसंधारी तव मायाविमोहितः ॥ १० ॥ स सिद्धमुनिसंघैश्च बोधितोऽस्माभिरादरात् ॥ न बुध्यते हरिस्सोऽथ तव मायाविमोहितः ॥ ११ ॥ कृपां कुरु महेशान विष्णुं बोधय बोधय ॥ त्वदधीनमिदं सर्वं प्राकृतं सचराचरम् ॥ १२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य महेशो हि वचनं त्रिदिवौकसाम् ॥ प्रत्युवाच महालीलस्स्वच्छन्दस्तान्कृतांजलीन् ॥ १३ ॥ महेश उवाच ॥ हे ब्रह्मन्हे सुरास्सर्वे मद्वाक्यं शृणुतादरात् ॥ मोहिनी सर्वलोकानां मम माया दुरत्यया ॥ १४ ॥ तदधीनं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ तयैव मोहितो विष्णुः कामाधीनोऽभवद्धरिः ॥ १५ ॥ उमाख्या सा महादेवी त्रिदेवजननी परा ॥ मूलप्रकृतिराख्याता सुरमा गिरिजात्मिका ॥ १६ ॥ गच्छध्वं शरणं देवा विष्णुमोहापनुत्तये ॥ शरण्यां मोहिनीं मायां शिवाख्यां सर्वकामदाम् ॥ १७ ॥ स्तुतिं कुरुत तस्याश्च मच्छक्तेस्तोषकारिणीम् ॥ सुप्रसन्ना यदि च सा सर्वं कार्यं करिष्यति ॥ १८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा तान्सुरान्शंभुः पंचास्यो भगवान्हरः ॥ अंतर्दधे द्रुतं व्यास सर्वैश्च स्वगणैस्सह ॥ १९ ॥ देवाश्च शासनाच्छंभोर्ब्रह्माद्या हि सवासवाः ॥ मनसा तुष्टुवुर्मूलप्रकृतिं भक्तवत्सलाम् ॥ २० ॥ देवा ऊचुः ॥ यदुद्भवास्सत्त्वरजस्तमोगुणाः सर्गस्थितिध्वंसविधानकारकाः ॥ यदिच्छया विश्वमिदं भवाभवौ तनोति मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २१ ॥ पाहि त्रयोविंशगुणान् सुशब्दिताञ्जगत्यशेषे समधिष्ठिता परा ॥ यद्रूपकर्माणि जगत्त्रयोऽपि ते विदुर्न मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २२ ॥ यद्भक्तियुक्ताः पुरुषास्तु नित्यं दारिद्र्यमोहात्ययसंभवादीन् ॥ न प्राप्नुवंत्येव हि भक्तवत्सलां सदैव मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २३ ॥ कुरु कार्यं महादेवि देवानां नः परेश्वरि ॥ विष्णुमोहं हर शिवे दुर्गे देवि नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥

प्रवृत्ते तद्वधार्थाय गौरीशासनतश्शिवे ॥ २५ ॥ वृन्दा विमोहिता देवी विष्णुना हि प्रय
जलंधरस्य शंभोश्च रणे कैलासवासिनः ॥ त्नतः ॥ स्वबृंषात्त्याजिता वह्नौ भस्मीभूता गतिं गता ॥ २६ ॥ जलंधरो हतो युद्धे तद्भयान्मोचिता वयम् ॥ गिरिशेन कृपां
कृत्वा भक्तानुग्रहकारिणा ॥ २७ ॥ तदाज्ञया वयं सर्वे शरणं ते समागताः ॥ त्वं हि शंभुर्युवां देवि भक्तोद्धारपरायणौ ॥ २८ ॥
वृन्दालावण्यसंभ्रांतो विष्णुस्तिष्ठति तत्र वै ॥ तच्चिताभस्मसंधारी ज्ञानभ्रष्टो विमोहितः ॥ २९ ॥ संसिद्धसुरसंघैश्च बोधितोऽपि महे
श्वरि ॥ न बुध्यते हरिस्सोऽथ तव मायाविमोहितः ॥ ३० ॥ कृपां कुरु महादेवि हरिं बोधय बोधय ॥ यथा स्वलोकं पायात्स सुचित्तस्सुर
कार्यकृत् ॥ ३१ ॥ इति स्तुवंतस्ते देवास्तेजोमंडलमास्थितम् ॥ ददृशुर्गगने तत्र ज्वालाव्याप्तदिगंतरम् ॥ ३२ ॥ तन्मध्याद्भारतीं सर्वे ब्रह्माद्याश्च
सवासवः ॥ अमराश्शुश्रुवुर्व्यास कामदां व्योमचारिणीम् ॥ ३३ ॥ आकाशवाण्युवाच ॥ अहमेव त्रिधा भिन्ना तिष्ठामि त्रिविधैर्गुणैः ॥ गौरी
लक्ष्मीः सुरा ज्योती रजस्सत्त्वतमोगुणैः ॥ ३४ ॥ तत्र गच्छत यूयं वै तासामंतिक आदरात् ॥ मदाज्ञया प्रसन्नास्ता विधास्यंते तदीप्सितम् ॥
॥ ३५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृण्वतामिति तां वाचमंतर्द्धानमगान्महः ॥ देवानां विस्मयोत्फुल्लनेत्राणां तत्तदा मुने ॥ ३६ ॥ ततस्सर्वेऽपि ते
देवाः श्रुत्वा तद्वाक्यमादरात् ॥ गौरीं लक्ष्मीं सुरां चैव नेमुस्तद्वाक्यचोदिताः ॥ ३७ ॥ तुष्टुवुश्च महाभक्त्या देवीस्तास्सकलास्सुराः ॥ नानाविधा
भिर्वाग्भिस्ते ब्रह्माद्या नतमस्तकाः ॥ ३८ ॥ ततोऽरं व्यास देव्यस्ता आविर्भूताश्च तत्पुरः ॥ महाद्भुतैस्स्वतेजोभिर्भासयंत्यो दिगंतरम् ॥ ३९ ॥ अथ
ता अमरा दृष्ट्वा सुप्रसन्नेन चेतसा ॥ प्रणम्य तुष्टुवुर्भक्त्या स्वकार्यं च न्यवेदयत् ॥ ४० ॥ ततश्चैतास्सुरान्दृष्ट्वा प्रणता भक्तवत्सलाः ॥ बीजानि प्रद
दुस्तेभ्यो वाक्यमूचुश्च सादरम् ॥ ४१ ॥ देव्य ऊचुः ॥ इमानि तत्र बीजानि विष्णुर्यत्रावतिष्ठति ॥ निर्वपध्वं ततः कार्यं भवतां सिद्धिमेष्यति ॥ ४२ ॥
सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा तास्ततो देव्योंऽतर्हिता अभवन्मुने ॥ रुद्रविष्णुविधीनां हि शक्तयस्त्रिगुणात्मिकाः ॥ ४३ ॥ ततस्तुष्टाः सुरास्सर्वे ब्रह्माद्या
श्च सवासवाः ॥ तानि बीजानि संगृह्य ययुर्यत्र हरिस्स्थितः ॥ ४४ ॥ वृन्दाचिताभूमितले चिक्षिपुस्तानि ते सुराः ॥ स्मृत्वा तास्संस्थितास्तत्र शिवशक्त्यं
शका मुने ॥ ४५ ॥ निक्षिप्तेभ्यश्च बीजेभ्यो वनस्पत्यस्त्रयोऽभवन् ॥ धात्री च मालती चैव तुलसी च मुनीश्वर ॥ ४६ ॥ धात्र्युद्भवा स्मृता धात्री माभवा
मालती स्मृता ॥ गौरीभवा च तुलसी तमस्सत्त्वरजोगुणाः ॥ ४७ ॥ विष्णुर्वनस्पतीर्दृष्ट्वा तदा स्त्रीरूपिणीर्मुने ॥ उदतिष्ठत्तदा तासु रागातिशयविभ्रमः ॥

१ रुद्रधर्मास्सतीत्वरूपात्। २ यजार्थः। ३ पुंस्त्वमार्षम्।

॥ ४८ ॥ दृष्ट्वा स याचते मोहात्कामासक्तेन चेतसा॥ तं चापि तुलसी धात्री रागेनैवावलोकताम् ॥ ४९ ॥ यत्र बीजं पुरा लक्ष्म्या माययैव सम
र्पितम् ॥ तस्मात्तदुद्भवा नारी तस्मिन्नीर्ष्यापराभवत् ॥ ५० ॥ अतस्सा वर्वरीत्याख्यामवापातीव गर्हिताम् ॥ धात्रीतुलस्यौ तद्रागात्तस्य प्रीति
प्रदे सदा ॥ ५१ ॥ ततो विस्मृतदुःखोऽसौ विष्णुस्ताभ्यां सहैव तु ॥ वैकुंठमगमत्तुष्टस्सर्वदेवैर्नमस्कृतः ॥ ५२ ॥ कार्तिके मासि विप्रेन्द्र धात्री च
तुलसी सदा ॥ सर्वदेवप्रिया ज्ञेया विष्णोश्चैव विशेषतः ॥५३॥ तत्रापि तुलसी धन्यातीव श्रेष्ठा महामुने ॥ त्यक्त्वा गणेशं सर्वेषां प्रीतिदा सर्वका
मदा ॥ ५४ ॥ वैकुण्ठस्थं हरिं दृष्ट्वा ब्रह्मेन्द्राद्याश्च तेऽमराः ॥ नत्वा स्तुत्वा महाविष्णुं स्वस्वधामानि वै ययुः ॥ ५५ ॥ वैकुण्ठोऽपि स्वलोकस्थो
भ्रमोहस्सुखोऽभवान् ॥ सुखी चाभून्मुनिश्रेष्ठ पूर्ववत्संस्मरञ्छिवम् ॥ ५६ ॥ इत्याख्यानमघौघघ्नं सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ सर्वकामविकारघ्नं
सर्वविज्ञानवर्द्धनम् ॥ ५७ ॥ य इदं हि पठेन्नित्यं पाठयेद्वापि भक्तिमान् ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्वापि स याति परमां गतिम् ॥ ५८ ॥ पठित्वा
य इदं धीमानाख्यानं परमोत्तमम् ॥ संग्रामं प्रविशेद्वीरो विजयी स्यान्न संशयः ॥ ५९ ॥ विप्राणां ब्रह्मविद्यादं क्षत्रियाणां जयप्रदम् ॥ वैश्यानां
सर्वधनदं शूद्राणां सुखदं त्विदम् ॥ ६० ॥ शंभुभक्तिप्रदं व्यास सर्वेषां पापनाशनम् ॥ इह लोके परत्रापि सदा सद्गतिदायकम् ॥ ६१ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे जलंधरवधानंतरदेवीस्तुतिविष्णुमोहविध्वंसवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६॥
॥सनत्कुमार उवाच ॥ अथान्यच्छंभुचरितं प्रेमतः शृणु वै मुने ॥ यस्य श्रवणमात्रेण शिवभक्तिर्दृढा भवेत् ॥ १॥ शंखचूडाभिधो वीरो दानवो देव
कंटकः ॥ यथा शिवेन निहतो रणमूर्ध्नि त्रिशूलतः ॥ २ ॥ तच्छंभुचरितं दिव्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ शृणु व्यास सुसंप्रीत्या वच्मि सुस्नेहतस्तव
॥ ३ ॥ मरीचेस्तनयो धातुः पुत्रो यः कश्यपो मुनिः ॥ स धर्मिष्ठस्सृष्टिकर्त्ता विद्याज्ञप्तः प्रजापतिः॥ ४ ॥ दक्षः प्रीत्या ददौ तस्मै निजकन्यास्त्रयो
दश ॥ तासां प्रसूतिः प्रसभं न कथ्या बहुविस्तृताः ॥ ५ ॥ यत्र देवादिनिखिलं चराचरमभूज्जगत् ॥ विस्तरात्तत्प्रवक्तुं च कः क्षमोऽस्ति त्रिलो
के ॥ ६ ॥ प्रस्तुतं शृणु वृत्तांतं शंभुलीलान्वितं च यत् ॥ तदेव कथयाम्यद्य शृणु भक्तिप्रवर्द्धनम् ॥७॥ तासु कश्यपपत्नीषु दनुस्त्वेका वरांगना॥
महारूपवती साध्वी पतिसौभाग्यवर्द्धिता ॥ ८ ॥ आसंस्तस्या दनोः पुत्रा बहवो बलवत्तराः ॥ तेषां नामानि नोच्यंते विस्तारभयतो मुने ॥ ९ ॥
तेष्वेको विप्रचित्तिस्तु महाबलपराक्रमः ॥ तत्पुत्रो धार्मिको दंभो विष्णुभक्तो जितेन्द्रियः ॥ १० ॥ नासीत्तत्तनयो वीरस्ततश्चिंतापरोऽभवत् ॥
शुक्राचार्यं गुरुं कृत्वा कृष्णमंत्रमवाप्य च ॥ ११ ॥ तपश्चकार परमं पुष्करे लक्षवर्षकम् ॥ कृष्णमंत्रं जजापैव दृढं बद्ध्वासनं चिरम् ॥१२॥ तपः

प्रकुर्वतस्तस्य मूर्ध्नो निस्सृत्य प्रज्वलत् ॥ विससार च सर्वत्र तत्तेजो हि सुदुस्सहम् ॥ १३ ॥ तेन तप्तास्सुरास्सर्वे मुनयो मनवस्तथा ॥ सुनासीरं पुरस्कृत्य ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥१४॥ प्रणम्य च विधातारं दातारं सर्वसंपदाम् ॥ तुष्टुवुर्विकलाः प्रोचुः स्ववृत्तांतं विशेषतः ॥१५॥ तदाकर्ण्य विधातापि वैकुंठं तैर्ययौ सह ॥ तदेव विज्ञापयितुं निखिलेन हि विष्णवे ॥ १६ ॥ तत्र गत्वा त्रिलोकेशं विष्णुं रक्षाकरं परम् ॥ प्रणम्य तुष्टुवुस्सर्वे करौ बद्ध्वा विनम्रकाः ॥ १७ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव न जानीमो जातं किं कारणं त्विह ॥ संतप्तास्सकला जातास्तेजसा केन तद्वद ॥१८॥ तप्तात्मनां त्वमविता दीनबंधोऽनुजीविनाम् ॥ रक्ष रक्ष रमानाथ शरण्यश्शरणागतान् ॥ १९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचो विष्णुर्ब्रह्मादीनां दिवौकसाम् ॥ उवाच विहसन्प्रेम्णा शरणागतवत्सलः ॥ २० ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ सुस्वस्था भवतानव्यग्रा न भयं कुरुतामराः ॥ नोपप्लवा भविष्यन्ते लयकालो न विद्यते ॥ २१ ॥ दानवो दंभनामा हि मद्भक्तः कुरुते तपः ॥ पुत्रार्थी शमयिष्यामि तमहं वरदानतः ॥ २२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्तास्ते सुरास्सर्वे धैर्यमालंब्य वै मुने ॥ ययुर्ब्रह्मादयस्सुस्थास्स्वस्वधामानि सर्वशः ॥ २३ ॥ अच्युतोऽपि वरं दातुं पुष्करं संजगाम ह ॥ तपश्चरति यत्रासौ दंभनामा हि दानवः ॥ २४ ॥ तत्र गत्वा वरं ब्रूहीत्युवाच परिसांत्वयन् ॥ गिरा सूनृतया भक्तं जपंतं स्वमनुं हरिः ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णोर्दृष्ट्वा तं च पुरः स्थितम् ॥ प्रणनाम महाभक्त्या तुष्टाव च पुनः पुनः ॥ २६ ॥ दंभ उवाच ॥ देवदेव नमस्तेऽस्तु पुंडरीकविलोचन ॥ रमानाथ त्रिलोकेश कृपां कुरु ममोपरि ॥ २७ ॥ स्वभक्तं तनयं देहि महाबलपराक्रमम् ॥ त्रिलोकजयिनं वीरमजेयं च दिवौकसाम् ॥ २८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्तो दानवेन्द्रेण तं वरं प्रददौ हरिः ॥ निवर्त्य चोग्रतपसस्ततस्सोऽतरधान्मुने ॥ २९ ॥ गते हरौ दानवेन्द्रः कृत्वा तस्यै दिशे नमः ॥ जगाम स्वगृहं सिद्धतपाः पूर्णमनोरथः ॥ ३० ॥ कालेनाल्पेन तत्पत्नी सगर्भा भाग्यवत्यभूत् ॥ रराज तेजसात्यंतं रोचयंती गृहांतरम् ॥३१॥ सुदामा नाम गोपो यः कृष्णस्य पार्षदाग्रणीः ॥ तस्या गर्भे विवेशासौ राधाशप्तश्च यन्मुने ॥ ३२ ॥ असूत समये साध्वी सुप्रभं तनयं ततः ॥ जातकं सुचकारासौ पिताहूय मुनीन्बहून् ॥ ३३ ॥ उत्सवस्सुमहानासीत्तस्मिञ्जाते द्विजोत्तम ॥ नाम चक्रे पिता तस्य शंखचूडेति सद्दिने ॥ ३४ ॥ पितुर्गेहे स ववृधे शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ शैशवेऽभ्यस्तविद्यस्तु स बभूव सुदीप्तिमान् ॥ ३५ ॥ स बालक्रीडया नित्यं पित्रोर्हर्षं ततान ह ॥ प्रियो बभूव सर्वेषां कुलजानां विशेषतः ॥ ३६ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पंचमे युद्धखंडे शंखचूडोत्पत्तिवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ततश्च शंखचूडोऽसौ जीगीषव्योपदेशतः ॥ तपश्चका-

सुप्रीत्या ब्रह्मणः पुष्करे चिरम्॥१॥ गुरुदत्तां ब्रह्मविद्यां जजाप नियतेन्द्रियः ॥ स एकाग्रमना भूत्वा करणानि निगृह्य च ॥२ ॥ तपंतं पुष्करे तं वै
शंखचूडं च दानवम् ॥ वरं दातुं जगामाशु ब्रह्मा लोकगुरुर्विभुः ॥ ३ ॥ वरं ब्रूहीति प्रोवाच दानवेन्द्रं विधिस्तदा ॥स दृष्ट्वा तं ननामातिनम्रस्तुष्टाव
सद्गिरा ॥४॥ वरं ययाचे ब्रह्माणमजेयत्वं दिवौकसाम्॥तथेत्याह विधिस्तं वै सुप्रसन्नेन चेतसा ॥५ ॥ श्रीकृष्णकवचं दिव्यं जगन्मंगलमंगलम् ॥
दत्तवाञ्शंखचूडाय सर्वत्र विजयप्रदम् ॥ ६ ॥ बदरीं संप्रयाहि त्वं तुलस्या सह तत्र वै॥विवाहं कुरु तत्रैव सा तपस्यति कामतः॥७॥धर्मध्वजसुता
सेति संदिदेश च तं विधिः ॥ अन्तर्धानं जगामाशु पश्यतस्तस्य तत्क्षणात् ॥ ८ ॥ ततस्स शंखचूडो हि तपःसिद्धोऽति पुष्करे ॥ गले बबंध
कवचं जगन्मंगलमंगलम् ॥ ९ ॥ आज्ञया ब्रह्मणस्सोऽपि तपःसिद्धमनोरथः ॥ समाययौ प्रहृष्टास्यस्तूर्णं बदरिकाश्रमम् ॥ १० ॥ यदृच्छया
गतस्तत्र शंखचूडश्च दानवः ॥ तपश्चरंती तुलसी यत्र धर्मध्वजात्मजा ॥ ११ ॥ सुरूपा सुस्मिता तन्वी शुभभूषणभूषिता ॥ सकटाक्षं ददर्शासौ
तमेव पुरुषं परम् ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा तां ललितां रम्यां सुसीलां सुन्दरीं सतीम् ॥ उवास तत्समीपे तु मधुरं तामुवाच सः॥१३॥शंखचूड उवाच ॥ का
त्वं कस्य सुता त्वं हि किं करोषि स्थितात्र किम्॥मौनीभूता किंकरं मां संभावितुमिहार्हसि ॥ १४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा
सकामं तमुवाच सा ॥ १५ ॥ तुलस्युवाच ॥ धर्मध्वजसुताहं च तपस्यामि तपस्विनी ॥ तपोवने च तिष्ठामि कस्त्वं गच्छ यथासुखम् ॥ १६ ॥
नारीजातिर्मोहिनी च ब्रह्मादीनां विषोपमा ॥ निन्द्या दोषकरी माया शृंखला ह्यनुशायिनाम् ॥१७ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा तुलसी तं च
सरसं विरराम ह ॥ दृष्ट्वा तां सस्मितां सोऽपि प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १८॥ शंखचूड उवाच ॥ त्वया यत्कथितं देवि न च सर्वमलीककम्॥किञ्चित्सत्य
मलीकं च किंचिन्मत्तो निशामय ॥ १९ ॥ पतिव्रताः स्त्रियो याश्च तासां मध्ये त्वमग्रणीः ॥ न चाहं पापदृक्कामी तथा त्वं नेति धीर्मम ॥२० ॥
आगच्छामि त्वत्समीपमाज्ञया ब्रह्मणोऽधुना ॥ गांधर्वेण विवाहेन त्वां ग्रहीष्यामि शोभने ॥ २१ ॥ शंखचूडोऽहमेवास्मि देवविद्रावकारकः ॥ मां न जानासि किं भद्रे न श्रुतोऽहं कदाचन ॥२२॥ दनुवंश्यो विशेषेण मन्दपुत्रश्च दानवः ॥ सुदामा नाम गोपोऽहं पार्षदश्च हरेः
पुरा ॥ २३ ॥ अधुना दानवेन्द्रोऽहं राधिकायाश्च शापतः ॥ जातिस्मरोऽहं जानामि सव कृष्णप्रभावतः ॥ २४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
एवमुक्त्वा शंखचूडो विरराम च तत्पुरः ॥ दानवेंद्रेण सेत्युक्ता वचनं सत्यमादरात् ॥ सस्मितं तुलसी तुष्टा प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २५ ॥ तुलस्युवाच॥
त्वयाहमधुना सत्त्वविचारेण पराजिता ॥ स धन्यः पुरुषो लोके न स्त्रिया यः पराजितः॥२६॥सत्क्रियोऽप्यशुचिर्नित्यं स पुमान्यः स्त्रिया जितः॥

निन्दंति पितरो देवा मानवास्सकलाश्च तम्॥२७॥शुध्येद्विप्रो दशाहेन जातके मृतसूतके॥ क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पंचदशाहतः ॥२८ ॥ शूद्रो मासेन शुध्येत्तु हीति वेदानुशासनम् ॥ न शुचिः स्त्रीजितः क्वापि चितादाहं विना पुमान् ॥ २९ ॥ न गृह्णतीच्छया तस्मात्पितरः पिंडतर्पणम् ॥ न गृह्णंति सुरास्तेन दत्तं पुष्पफलादिकम् ॥३०॥ तस्य किं ज्ञानसुतपोजपहोमप्रपूजनैः ॥ विद्यया दानतः किं वा स्त्रीभिर्यस्य मनो हृतम् ॥३१॥ विद्याप्रभावज्ञानार्थं मया त्वं च परीक्षितः ॥ कृत्वा कांतपरीक्षां वै वृणुयात्कामिनी वरम् ॥ ३२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्येवं प्रवदंत्यां तु तुलस्यां तत्क्षणे विधिः ॥ तत्राजगाम संस्रष्टा प्रोवाच वचनं ततः ॥ ३३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ किं करोषि शंखचूड संवादमनया सह ॥ गांधर्वेण विवाहेन त्वमस्या ग्रहणं कुरु ॥ ३४ ॥ त्वं वै पुरुषरत्नं च स्त्रीरत्नं च त्वियं सती॥विदग्धाया विदग्धेन संगमो गुणवान् भवेत् ॥३५॥ निर्विरोधं सुखं राजन् को वा त्यजति दुर्लभम्॥योऽविरोधसुखत्यागी स पशुर्नात्र संशयः ॥३६॥ किं त्वं परीक्षसे कांतमीदृशं गुणिनं सति ॥ देवानामसुराणां च दानवानां विमर्दकम् ॥ ३७ ॥ अनेन सार्द्धं सुचिरं विहारं कुरु सर्वदा ॥ स्थाने स्थाने यथेच्छं च सर्वलोकेषु सुन्दरि ॥३८॥ अंते प्राप्स्यति गोलोके श्रीकृष्णं पुनरेव सः ॥ चतुर्भुजं च वैकुण्ठे मृते तस्मिन् त्वमाप्स्यसि ॥ ३९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्येवमाशिषं दत्वा स्वालयं तु ययौ विधिः ॥ गांधर्वेण विवाहेन जगृहे तां च दानवः ॥४०॥ एवं विवाह्य तुलसीं पितुः स्थानं जगाम ह ॥ स रेमे रमया सार्द्धं वासगेहे मनोरमे॥४१॥इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडतपःकरणविवाहवर्णनं नामाष्टविंशोऽध्यायः ॥२८॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ स्वगेहमागते तस्मिन्शंखचूडे विवाहिते ॥ तपः कृत्वा वरं प्राप्य मुमुदुर्दानवादयः ॥ १ ॥ स्वलोकादाशु निर्गत्य गुरुणा स्वेन संयुताः ॥ सर्वेसुरास्संमिलितास्समाजग्मुस्तदंतिकम् ॥ २ ॥ प्रणम्य तं सविनयं संस्तुत्य विविधादरात् ॥ स्थितास्तत्रैव सुप्रीत्या मत्वा तेजस्विनं विभुम् ॥ ३ ॥ सोऽपि दम्भात्मजो दृष्ट्वागतं कुलगुरुं च तम् ॥ प्रणनाम महाभक्त्या साष्टांगं परमादरात् ॥४॥ अथ शुक्रः कुलाचार्यो दृष्ट्वाशिषमनुत्तमम् ॥ वृत्तांतं कथयामास देवदानवयोस्तदा ॥ ५ ॥ स्वाभाविकं च तद्वैरमसुराणां पराभवम् ॥ विजयं निर्जराणां च जीवसाहाय्यमेव च ॥ ६ ॥ ततस्स संमतं कृत्वा सुरैस्सर्वैस्समुत्सवम् ॥ दानवाद्यसुराणां तमधिपं विदधे गुरुः ॥७॥ तदा समुत्सवो जातोऽसुराणां मुदितात्मनाम् ॥ उपायनानि सुप्रीत्या ददुस्तस्मै च तेऽखिलाः ॥८॥ अथ दम्भात्मजो वीरश्शंखचूडः प्रतापवान्॥राज्याभिषेकमासाद्य स रेजे सुरराट्तदा ॥ ९ ॥ स सेनां महतीं कर्षन्दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ रथमास्थाय तरसा जेतुं शक्रपुरीं ययौ ॥ १० ॥ गच्छन्स दानवेन्द्रस्तु तेषां सेवनकुर्वताम् ॥

विरेजे शशिवद्भानां ग्रहाणां ग्रहराडिव ॥११॥ आगच्छंतं शंखचूडमाकर्ण्याखण्डलस्सुरराट्॥निखिलैरमरैस्सार्द्धं तेन योद्धुं समुद्यतः ॥ १२ ॥ तदाऽ
ऽसुरैस्सुराणां च संग्रामस्तुमुलो ह्यभूत् ॥ वीराऽऽनन्दकरः क्लीबभयदो रोमहर्षणः ॥ १३ ॥ महान्कोलाहलो जातो वीराणां गर्जतां रणे ॥ वाद्यध्वनि
स्तथा चाऽऽसीत्तत्र वीरत्ववर्द्धिनी ॥ १४ ॥ देवाः प्रकुप्य युयुधुरसुरैर्बलवत्तराः ॥ पराजयं च संप्रापुरसुरा दुद्रुवुर्भयात् ॥ १५ ॥ पलायमानांस्ता
न्दृष्ट्वा शंखचूडस्स्वयं प्रभुः ॥ युयुधे निर्जरैस्साकं सिंहनादं प्रगर्ज्य च ॥ १६ ॥ तरसा सहसा चक्रे कदनं त्रिदिवौकसाम् ॥ प्रदुद्रुवुस्सुरास्सर्वे
नत्सुतेजो न सेहिरे ॥ १७ ॥ यत्र तत्र स्थिता दीना गिरीणां कंदरासु च ॥ तदधीना न स्वतंत्रा निःप्रभाः सागरा यथा ॥ १८ ॥ सोऽपि दंभा
त्मजश्शूरो दानवेन्द्रः प्रतापवान् ॥ सुराधिकारान्संजह्रे सर्वाँल्लोकान्विजित्य च ॥ १९ ॥ त्रैलोक्यं स्ववशं चक्रे यज्ञभागांश्च कृत्स्नशः ॥ स्वयमि
न्द्रो बभूवापि शासितं निखिलं जगत् ॥ २० ॥ कौबेरमैन्दवं सौर्यमाग्नेयं याम्यमेव च ॥ कारयामास वायव्यमधिकारं स्वशक्तितः ॥ २१ ॥ देवा
नामसुराणां च दानवानां च रक्षसाम् ॥ गंधर्वाणां च नागानां किन्नराणां रसौकसाम् ॥२२॥ त्रिलोकस्य परेषां च सकलानामधीश्वरः ॥ स बभूव
महावीरश्शंखचूडो महाबली ॥ २३ ॥ एवं स बुभुजे राज्यं राजराजेश्वरो महान् ॥ सर्वेषां भुवनानां च शंखचूडश्चिरं समाः ॥ २४ ॥ तस्य राज्ये
न दुर्भिक्षं न मारी नाशुभग्रहाः ॥ आधयो व्याधयो नैव सुखिन्यश्च प्रजाः सदा ॥ २५ ॥ अकृष्टपच्या पृथिवी ददौ सस्यान्यनेकशः ॥ ओषध्यो
विविधाश्चासन्सफलास्सरसाः सदा ॥ २६ ॥ मण्याकराश्च नितरां रत्नखन्यश्च सागराः ॥ सदा पुष्पफला वृक्षा नद्यस्सुसलिलावहाः ॥२७॥ देवान्
विनाखिला जीवास्सुखिनो निर्विकारकाः ॥ स्वस्वधर्मास्थितास्सर्वे चतुर्वर्णाश्रमाः परे ॥२८॥तस्मिन्छासति त्रैलोक्ये न कश्चिद् दुःखितोऽभवत्॥
भ्रातृवैरत्वमाश्रित्य केवलं दुःखिनोऽमराः ॥ २९ ॥ स शंखचूडः प्रबलः कृष्णस्य परमस्सखा ॥ कृष्णभक्तिरतस्साधुस्सदा गोलोकवासिनः॥३०॥
पूर्वशापप्रभावेण दानवीं योनिमाश्रितः ॥ न दानवमतिस्सोऽभूद्दानवत्वेऽपि वै मुने ॥ ३१ ॥ ततस्सुरगणास्सर्वे हृतराज्याः पराजिताः॥संमंत्र्य सर्षि
सदा समाश्वास्य सुरान् सर्वान्मुनीनपि ॥ तैश्च सार्द्धं ययौ लोके वैकुण्ठं सुखदं सताम् ॥ ३४ ॥ ददर्श तत्र लक्ष्मीशं ब्रह्मा
यस्तात प्रययुर्ब्रह्मणस्सभाम् ॥ ३२ ॥ तत्र दृष्ट्वा विधातारं नत्वा स्तुत्वा विशेषतः ॥ ब्रह्मणे कथयामासुस्सर्वं वृत्तान्तमाकुलाः ॥ ३३ ॥ ब्रह्मा
देवगणैस्सह ॥ किरीटिनं कुंडलिनं वनमालाविभूषितम् ॥ ३५ ॥ शंखचक्रगदापद्मधरं देवं चतुर्भुजम् ॥ सनंदनाद्यैः सिद्धैश्च सेवितं
पीतवाससम् ॥ ३६ ॥ दृष्ट्वा विष्णुं सुरास्सर्वे ब्रह्माद्यास्समुनीश्वराः ॥ प्रणम्य तुष्टुवुर्भक्त्या बद्धाञ्जलिकरा विभुम् ॥ ३७ ॥ देवा ऊचुः ॥

देवदेव जगन्नाथ वैकुंठाधिपते प्रभो ॥ रक्षास्मान्शरणापन्नाञ्छ्रीहरे त्रिजगद्गुरो ॥ २८ ॥ त्वमेव जगतां पाता त्रिलोकेशाच्युत प्रभो ॥
लक्ष्मीनिवास गोविन्द भक्तप्राण नमोऽस्तु ते ॥ ३९ ॥ इति स्तुत्वा सुरास्सर्वे रुरुदुः पुरतो हरेः ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्विष्णुर्ब्रह्माण
मिदमब्रवीत् ॥ ४० ॥ विष्णुरुवाच ॥ किमर्थमागतोऽसि त्वं वैकुंठं योगिदुर्लभम् ॥ किं कष्टं ते समुद्भूतं तत्त्वं वद ममाग्रतः
॥ ४१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा हरेर्वाक्यं प्रणम्य च मुहुर्मुहुः ॥ बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा विनयानतकन्धरः ॥ ४२ ॥ वृत्तांतं कथ
यामास शंखचूडकृत तदा ॥ देवकष्टसमाख्यानं पुरो विष्णोः परात्मनः ॥ ४३ ॥ हरिस्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वतस्सर्वभाववित् ॥ प्रहस्योवाच
भगवांस्तद्रहस्यं विधिं प्रति ॥ ४४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ शंखचूडस्य वृत्तांतं सर्वं जानामि पद्मज ॥ मद्भक्तस्य च गोपस्य महातेजस्विनः पुरा
॥ ४५ ॥ शृणु तत्सर्ववृत्तान्तमितिहासं पुरातनम् ॥ संदेहो नैव कर्तव्यश्शं करिष्यति शङ्करः ॥ ४६ ॥ सर्वोपरि च यस्यास्ति शिवलोकः परा
त्परः ॥ यत्र संराजते शंभुः परब्रह्म परेश्वरः ॥ ४७ ॥ प्रकृतेः पुरुषस्यापि योऽधिष्ठाता त्रिशक्तिधृक् ॥ निर्गुणस्सगुणस्सोऽपि परं ज्योतिः स्वरूप
वान् ॥ ४८ ॥ यस्यांगजास्तु वै ब्रह्मंस्त्रयस्सृष्ट्यादिकारकाः ॥ सत्त्वादिगुणसंपन्ना विष्णुब्रह्महराभिधाः ॥ ४९ ॥ स एव परमात्मा हि विहरत्युमया
सह ॥ यत्र मायाविनिर्मुक्तो नित्यानित्यप्रकल्पकः॥५०॥तत्समीपे च गोलोको गोशाला शंकरस्य वै ॥ तस्येच्छया च मद्रूपः कृष्णो वसति तत्र
ह ॥ ५१ ॥ तद्गवां रक्षणार्थाय तेनाज्ञप्तस्सदा सुखी ॥ तत्संप्राप्तसुखस्सोऽपि संक्रीडति विहारवित् ॥५२ ॥ तस्य नारी समाख्याता राधेति जगद
म्बिका ॥ प्रकृतेः परमा मूर्तिः पंचमी सुविहारिणी ॥ ५३॥ बहुगोपाश्च गोप्यश्च तत्र संति तदंगजाः ॥ सुविहारपरा नित्यं राधाकृष्णानुवर्तिनः॥
॥ ५४ ॥ स एव लीलया शंभोरिदानीं मोहितोऽनया ॥ संप्राप्तो दानवीं योनिं मुधा शापात्स्वदुःखदाम् ॥ ५५ ॥ रुद्रशूलेन तन्मृत्युः कृष्णेन
विहितः पुरा ॥ ततस्स्वदेहमुत्सृज्य पार्षदस्स भविष्यति ॥५६ ॥ इति विज्ञाय देवेश न भयं कर्तुमर्हसि॥ शंकरं शरणं यावस्स सद्यश्शं विधास्यति
॥ ५७ ॥ अहं त्वं चामरास्सर्वे तिष्ठंतीह विसाध्वसाः ॥ ५८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा सविधिर्विष्णुः शिवलोकं जगाम ह ॥ संस्मर
न्मनसा शंभुं सर्वेशं भक्तवत्सलम् ॥ ५९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडवधोपाख्याने शंखचूडराज्य
करणवर्णनपूर्वकतत्पूर्वभववृत्तचरित्रवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ गत्वा तदैव स विधिस्तदा व्यास रमेश्वरः ॥
शिवलोकं महादिव्यं निराधारमभौतिकम् ॥ १ ॥ सानन्दोऽभ्यन्तरं विष्णुर्जगाम मुदिताननः ॥ नानारत्नपरिक्षिप्तं विलसंतं महोज्ज्वलम् ॥ २ ॥

213

संप्राप्य प्रथमं द्वारं विचित्रं गणसेवितम् ॥ शोभितं परया लक्ष्म्या महोच्चमतिसुन्दरम् ॥३॥ ददर्श द्वारपालांश्च रत्नसिंहासनास्थितान् ॥ शोभिता
ञ्श्वेतवस्त्रैश्च रत्नभूषणभूषितान् ॥ ४ ॥ पञ्चवक्त्रत्रिनयनान्गौरसुन्दरविग्रहान् ॥ त्रिशूलादिधरान्वीरान् भस्मरुद्राक्षशोभितान् ॥ ५ ॥ स ब्रह्मा
रमेशश्च तान् प्रणम्य विनम्रकः ॥ कथयामास वृत्तांतं प्रभुसंदर्शनार्थकम् ॥६॥तदाज्ञां च ददुस्तस्मै प्रविवेश तदाज्ञया ॥ परं द्वारं महारम्यं विचित्रं
परमप्रभम् ॥ ७ ॥ प्रभूपकंठगत्यर्थं वृत्तान्तं संन्यवेदयत् ॥ तद्द्वारपाय चाज्ञप्तस्तेनान्यं प्रविवेश ह ॥ ८ ॥ एवं पंचदशद्वारान्प्रविश्य कमलो
द्भवः ॥ महाद्वारं गतस्तत्र नन्दिनं प्रददर्श ह ॥९॥ सम्यङ्नत्वा च तं स्तुत्वा पूर्ववत्तेन नन्दिना ॥ आज्ञप्तश्च शनैर्विष्णुर्विवेशाभ्यंतरं मुदा॥१०॥
ददर्श गत्वा तत्रोच्चैस्सभां शंभोस्समुत्प्रभाम् ॥ तां पार्षदैः परिवृतां लसद्देहैस्सुभूषिताम् ॥११॥ महेश्वरस्य रूपैश्च दिग्भुजैश्शुभकांतिभिः ॥ पञ्च
वक्त्रैस्त्रिनयनैश्शितिकंठैर्महोज्ज्वलैः ॥ १२ ॥ सद्रत्नयुक्तरुद्राक्षभस्माभरणभूषितैः ॥ नवेन्दुमंडलाकारां चतुरस्रां मनोहराम् ॥ १३ ॥ मणीन्द्रहार
निर्माणहीरसारसुशोभिताम् ॥ अमूल्यरत्नरचितां पद्मपत्रैश्च शोभिताम् ॥ १४ ॥ माणिक्यजालमालाभिर्नानाचित्रविचित्रिताम् ॥ पद्मरागेन्द्र
रचितामद्भुतां शंकरेच्छया ॥ १५ ॥ सोपानशतकैर्युक्तां स्यमंतकविनिर्मितैः ॥ स्वर्णसूत्रग्रन्थियुक्तैश्चारुचन्दनपल्लवैः ॥ १६ ॥ इन्द्रनीलमणिस्तं
भैर्वेष्टितां सुमनोहराम् ॥ सुसंस्कृतां च सर्वत्र वासितां गंधवायुना ॥ १७ ॥ सहस्रयोजनायामां सुपूर्णां बहुकिंकरैः ॥ ददर्श शंकरं सांबं तत्र विष्णु
स्सुरेश्वरः ॥ १८ ॥ वसंतं मध्यदेशे च यथेन्दुतारकावृतम् ॥ अमूल्यरत्ननिर्माणचित्रसिंहासनस्थितम् ॥ १९ ॥ किरीटिनं कुंडलिनं रत्नमालावि
भूषितम् ॥ भस्मोद्धूलितसर्वांगं बिभ्रतं केलिपंकजम् ॥ २० ॥ पुरतो गीतनृत्यश्च पश्यंतं सस्मितं मुदा ॥ २१ ॥ शांतं प्रसन्नमनसमुमाकांतं महो
ल्लसम् ॥ देव्या प्रदत्तताम्बूलं भुक्तवंतं सुवासितम् ॥ २२ ॥ गणैश्च परया भक्त्या सेवितं श्वेतचामरैः ॥ स्तूयमानं च सिद्धैश्च भक्तिनम्रात्मकंधरैः ॥
॥ २३ ॥ गुणातीतं परेशानं त्रिदेवजनकं विभुम् ॥ निर्विकल्पं निराकारं साकारं स्वेच्छया शिवम् ॥ २४ ॥ अमायमजमाद्यञ्च मायाधीशं परात्प
रम् ॥ प्रकृतेः पुरुषस्यापि परमं स्वप्रभुं सदा ॥ २५ ॥ एवं विशिष्टं तं दृष्ट्वा परिपूर्णतमं समम् ॥ विष्णुर्ब्रह्मा तुष्टुवतुः प्रणम्य सुकृतांजली॥ २६ ॥
विष्णुविधी ऊचतुः ॥ देवदेव महादेव परब्रह्माखिलेश्वर ॥ त्रिगुणातीत निर्व्यग्र त्रिदेवजनक प्रभो ॥ २७ ॥ वयं ते शरणापन्ना रक्षास्मान्दुःखिता
न्विभो ॥ शंखचूडार्दितान्क्लिष्टान्सन्नाथान्परमेश्वर ॥ २८ ॥ अयं योऽधिष्ठितो लोको गोलोक इति स स्मृतः॥अधिष्ठाता तस्य विभुः कृष्णोऽयं
त्वदधिष्ठितः ॥ २९ ॥ पार्षदप्रवरस्तस्य सुदामा दैवयंत्रितः ॥ राधाशप्तो बभूवाथ शंखचूडश्च दानवः ॥३०॥ तेन निस्सारिताः शंभो पीड्यमानाः

समंततः ॥ हृताधिकारास्त्रिदशा विचरंति महीतले ॥ ३१ ॥ त्वां विना न स वध्यश्च सर्वेषां त्रिदिवौकसाम् ॥ तं घातय महेशान लोकानां सुखमावह ॥ ३२ ॥ त्वमेव निर्गुणस्सत्योऽनंतोऽनंतपराक्रमः ॥ सगुणश्च सन्निवेशः प्रकृतेः पुरुषात्परः ॥ ३३ ॥ रजसा सृष्टिसमये त्वं ब्रह्मा सृष्टिकृत्प्रभो॥सत्त्वेन पालने विष्णुस्त्रिभुवनपालकः॥३४॥तमसा प्रलये रुद्रो जगत्संहारकारकः॥निस्त्रैगुण्ये शिवाख्यातस्तुर्य्यो ज्योतिःस्वरूपकः॥३५॥ त्वं दीक्षया च गोलोके त्वं गवां परिपालकः॥त्वद्गोशालामध्यगश्च कृष्णः क्रीडत्यहर्निशम्॥३६॥त्वं सर्वकारणं स्वामी विधिर्विष्णवीश्वरः परम् ॥ निर्विकारी सदा साक्षी परमात्मा परेश्वरः ॥३७॥दीनानाथसहायी च दीनानां प्रतिपालकः ॥ दीनबंधुस्त्रिलोकेशश्शरणागतवत्सलः ॥३८॥ अस्मानुद्धर गौरीश प्रसीद परमेश्वर ॥ त्वदधीना वयं नाथ यदिच्छसि तथा कुरु॥३९॥सनत्कुमार उवाच॥इत्युक्त्वा तौ सुरौ व्यास हरिर्ब्रह्मा च वै तदा॥ विरेमतुः शिवं नत्वा करौ बद्ध्वा विनीतकौ ॥४०॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे शंखचूडवधे देवदेवस्तुतिर्नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥सनत्कुमार उवाच ॥ अथाकर्ण्य वचश्शंभुर्हरिविध्योस्सुदीनयोः ॥ ॥ उवाच विहसन्वाण्या मेघनादगभीरया ॥ १ ॥ शिव उवाच ॥ हे हरे वत्स हे ब्रह्मंस्त्यजतं सर्वशो भयम्॥ शंखचूडोद्भवं भद्रं संभविष्यत्यसंशयम् ॥ २ ॥ शंखचूडस्य वृत्तांतं सर्वं जानामि तत्त्वतः ॥ कृष्णभक्तस्य गोपस्य सुदाम्नश्च पुरा प्रभो ॥ ३ ॥ मदाज्ञया हृषीकेशो कृष्णरूपं विधाय च ॥ गोशालायां स्थितो रम्ये गोलोके मदधिष्ठिते ॥ ४ ॥ स्वतंत्रोऽहमिति स्वं स मोहं मत्वा गतः पुरा ॥ क्रीडास्समकरोद्बह्वीस्स्वैरवर्तीव मोहितः ॥ ५ ॥ तं दृष्ट्वा मोहयत्युग्रं तस्याहं मायया स्वया ॥ तेषां संहृत्य सद्बुद्धिं शापं दापितवान् किल ॥ ६ ॥ इत्थं कृत्वा स्वलीलां तां मायां संहृतवानहम् ॥ ज्ञानयुक्तास्तदा ते तु मुक्तमोहास्सुबुद्धयः ॥ ॥ ७ ॥ समीपमागतास्ते मे दीनीभूय प्रणम्य माम् ॥ अकुर्वन्सुनुतिं भक्त्या करौ बद्ध्वा विनम्रकाः ॥ ८ ॥ वृत्तांतमवदन् सर्वं लज्जाकुलितमानसाः ॥ ऊचुर्मत्पुरतो दीना रक्षरक्षेति वै गिरः ॥ ९ ॥ तदा त्वहं भरस्तेषां संतुष्टः प्रोक्तवान् वचः ॥ भयं त्यजत हे कृष्ण यूयं सर्वे मदाज्ञया ॥ १० ॥ रक्षकोऽहं सदा प्रीत्या सुभद्रं वो भविष्यति ॥ मदिच्छयाऽखिलं जातमिदं सर्वं न संशयः ॥ ११ ॥ स्वस्थानं गच्छ त्वं सार्द्धं राधया पार्षदेन च ॥ दानवस्तु भवेत्सोऽयं भारतेऽत्र न संशयः ॥ १२ ॥ शापोद्धारं करिष्येऽहं युवयोस्समये खलु ॥ मदुक्तमिति संधार्य शिरसा राधया सह ॥ १३ ॥ श्रीकृष्णोऽमोददत्यंतं स्वस्थानमगमत्सुधीः ॥ न्यष्ठातां सभयं तत्र मदाराधनतत्परौ ॥ १४ ॥ मत्वाखिलं मदधीनमस्वतन्त्रं निजं च वै ॥ स सुदामाऽभवद्राधाशापतो दानवेश्वरः॥१५॥शंखचूडाभिधो देवद्रोही धर्मविचक्षणः ॥ क्लिश्नाति सुबलात्कृतस्नं

सदा देवगणं कुधीः ॥१६॥ मन्मायामोहितस्सोऽतिदुष्टमंत्रिसहायवान् ॥ तद्भयं त्यजताश्चैव मयि शास्तारि वै सति ॥ १७ ॥ सनत्कुमार उवाच॥
इत्यूचिवाञ्छिवो यावद्धरिब्रह्मपुरः कथाम् ॥ अभवत्तावदन्यच्च चरितं तन्मुने शृणु ॥ १८ ॥ तस्मिन्नेवांतरे कृष्णो राधया पार्षदैः सह ॥ सद्गोपेश
ययौ शंभुमनुकूलयितुं प्रभुम् ॥ १९ ॥ प्रभुं प्रणम्य सद्भक्त्या मिलित्वा हरिमादरात् ॥ संमतो विधिना प्रीत्या संतस्थौ शिवशासनात
॥ २० ॥ ततः शंभुं पुनर्नत्वा तुष्टाव विहिताञ्जलिः ॥ श्रीकृष्णो मोहनिर्मुक्तो ज्ञात्वा तत्त्वं शिवस्य हि ॥ २१ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ देवदेव
महादेव परब्रह्म सतांगते ॥ क्षमस्व चापराधं मे प्रसीद परमेश्वर ॥ २२ ॥ त्वत्तः शर्वं च सर्वं च त्वयि सर्वं महेश्वर ॥ सर्वं त्वं निखिला
धीश प्रसीद परमेश्वर ॥ २३ ॥ त्वं ज्योतिः परमं साक्षात्सर्वव्यापी सनातनः ॥ त्वया नाथेन गौरीश सनाथास्सकला वयम् ॥ २४ ॥ सर्वोपरि
निजं मत्वा विहरन्मोहमाश्रितः ॥ तत्फलं प्राप्तवानस्मि शापं प्राप्तस्सवामकः ॥ २५ ॥ पार्षदप्रवरो यो मे सुदामा नाम गोपकः ॥ स राधाशापतः
स्वामिन्दानवीं योनिमाश्रितः ॥ २६ ॥ अस्मानुद्धर दुर्गेश प्रसीद परमेश्वर ॥ शापोद्धारं कुरुष्वाद्य पाहि नश्शरणागतान् ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वा विर
रामैव श्रीकृष्णो राधया सह ॥ प्रसन्नोऽभूच्छिवस्तत्र शरणागतवत्सलः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ हे कृष्ण गोपिकानाथ भयं त्यज सुखी भव॥
मयानुगृह्णता तात सर्वमाचारितं त्विदम् ॥ २९ ॥ संभविष्यति ते भद्रं गच्छ स्वस्थानमुत्तमम् ॥ स्थातव्यं स्वाधिकारे च सावधानतया सदा
॥ ३० ॥ विहरस्व यथाकामं मां विज्ञाय परात्परम् ॥ स्वकार्यं कुरु निर्व्यग्रं राधया पार्षदैः खलु ॥ ३१ ॥ वाराहे प्रवरे कल्पे तरुण्या राधया सह॥
शापप्रभावं भुक्त्वा वै पुनरायास्यति स्वकम्॥३२॥सुदामा पार्षदो यो हि तव कृष्ण प्रियप्रियः॥दानवीं योनिमाश्रित्येदानीं क्लिश्नाति वै जगत्॥३३॥
शापप्रभावाद्राधाया देवशत्रुश्च दानवः॥ शंखचूडाभिधस्सोऽति दैत्यपक्षी सुरद्रुहः ॥ ३४ ॥ तेन निस्सारिता देवास्सेन्द्रा नित्यं प्रपीडिताः ॥ हृता
धिकारा विकृतास्सर्वे याता दिशो दश ॥ ३५ ॥ ब्रह्माच्युतौ तदर्थे हीहागतौ शरणं मम ॥ तेषां क्लेशविनिर्मोक्षं करिष्ये नात्र संशयः ॥ ३६ ॥
॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा शंकरः कृष्णं पुनः प्रोवाच सादरम् ॥ हरिं विधिं समाभाष्य वचनं क्लेशनाशनम् ॥ ३७ ॥ ॥ शिव उवाच ॥
हे हरे हे विधे प्रीत्या ममेदं वचनं शृणु ॥ गच्छतं त्वरितं तातौ देवानंदाय निर्भयम् ॥ ३८ ॥ कैलासवासिनं रुद्रं मद्रूपं पूर्णमुत्तमम् ॥ देवकार्यार्थ
मुद्भूतं पृथगाकृतिधारिणम् ॥ ३९ ॥ एतदर्थे हि मद्रूपः परिपूर्णतमः प्रभुः ॥ कैलासे भक्तवशतस्संतिष्ठति गिरौ हरे ॥ ४० ॥

---

१ सहेति शेषः ।

मतस्त्वत्तो न भेदोऽस्ति युवयोस्सेव्य एव सः ॥ चराचराणां सर्वेषां सुरादीनां च सर्वदा ॥ ४१ ॥ आवयोर्भेदकर्ता यस्स नरो नरकं व्रजेत् ॥ इहापि प्राप्नुयात्कष्टं पुत्रपौत्रविवर्जितः॥४२॥इत्युक्तवंतं दुर्गेशं प्रणम्य च मुहुर्मुहुः॥ राधया सहितः कृष्णः स्वस्थानं सगणो ययौ॥४३॥हरिर्ब्रह्मा च तौ व्यास सानन्दौ गतसाध्वसौ ॥ मुहुर्मुहुः प्रणम्येशं वैकुंठं ययतुर्द्रुतम् ॥ ४४ ॥ तत्रागत्याखिलं वृत्तं देवेभ्यो विनिवेद्य तौ ॥ तानादाय ब्रह्म विष्णू कैलासं ययतुर्गिरिम् ॥ ४५ ॥ तत्र दृष्ट्वा महेशानं पार्वतीं वल्लभं प्रभुम् ॥ दीनरक्षात्तदेहं च सगुणं देवनायकम् ॥ ४६ ॥ तुष्टुवुः पूर्ववत्सर्वे भक्त्या गद्गदया गिरा ॥ करौ बद्ध्वा नतस्कंधा विनयेन समन्विताः ॥ ४७॥ देवा ऊचुः॥देवदेव महादेव गिरिजानाथ शंकर॥वयं त्वां शरणापन्ना रक्ष देवान्भयाकुलान् ॥ ४८ ॥ शंखचूडं दानवेन्द्रं जहि देवनिषूदनम् ॥ तेन विद्राविता देवाः संग्रामे च पराजिताः ॥ ४९ ॥ हृताधिकारः कुतले विचरंति यथा नराः ॥ देवलोको हि दुर्दश्यस्तेषामासीच्च तद्भयात् ॥५० ॥ दीनोद्धर कृपासिन्धो देवानुद्धर संकटात् ॥ शक्रं भयान्महेशान हत्वा तं दानवाधिपम् ॥ ५१ ॥ इति श्रुत्वा वचश्शंभुर्देवानां भक्तवत्सलः ॥ उवाच विहसन् वाण्या मेघनादगभीरया ॥ ५२ ॥श्रीशंकर उवाच ॥ हे हरे हे विधे देवाः स्वस्थानं गच्छत ध्रुवम् ॥ शंखचूडं वधिष्यामि सगणं नात्र संशयः ॥ ५३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य महेशस्य वचः पीयूषसंनिभम् ॥ ते सर्वे प्रमुदा ह्यासन्नष्टं मत्वा च दानवम् ॥ ५४ ॥ हरिर्जगाम वैकुंठं सत्यलोके विधिस्तदा ॥ प्रणिपत्य महेशं च सुराद्याः स्वपदं ययुः ॥ ५५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडवधे शिवोपदेशो नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

सनत्कुमार उवाच ॥ अथेशानो महारुद्रो दुष्टकालस्सतां गतिः ॥ शंखचूडवधं चित्ते निश्चिकाय सुरेच्छया ॥ १॥ दूतं कृत्वा चित्ररथं गंधर्वेश्वरमीप्सितम् ॥ शीघ्रं प्रस्थापयामास शंखचूडांतिके मुदा ॥ २ ॥ सर्वेश्वराज्ञया दूतो ययौ तन्नगरं च सः ॥ महेन्द्रनगरोत्कृष्टं कुबेरभवनाधिकम् ॥ ३॥ गत्वा ददर्श तन्मध्ये शंखचूडालयं वरम्॥राजितं द्वादशैर्द्वारैर्द्वारपालसमन्वितम्॥४॥ स दृष्ट्वा पुष्पदन्तस्तु वरं द्वारं ददर्श सः ॥ कथयामास वृत्तांतं द्वारपालाय निर्भयः ॥ ५ ॥ अतिक्रम्य च तद्द्वारं जगामाभ्यंतरे मुदा॥ अतीव सुन्दरं रम्यं विस्तीर्णं समलंकृतम्॥ ६ ॥स गत्वा शंखचूडं तं ददर्श दनुजाधिपम् ॥ वीरमंडलमध्यस्थं रत्नसिंहासनस्थितम् ॥ ७ ॥ दानवेन्द्रैः परिवृतं सेवितं च त्रिकोटिभिः ॥ ॥ शतकोटिभिरन्यैश्च भ्रमद्भिश्शस्त्रपाणिभिः ॥ ८ ॥ एवंभूतं च तं दृष्ट्वा पुष्पदंतस्सविस्मयः ॥ उवाच रणवृत्तांतं यदुक्तं शंकरेण च ॥ ९ ॥ ॥ पुष्पदंत उवाच ॥ राजेन्द्र शिवदूतोऽहं पुष्पदंताभिधः प्रभो ॥ यदुक्तं शंकरेणैव तच्छृणु त्वं ब्रवीमि ते ॥ १० ॥शिव उवाच ॥

राज्यं देहि च देवानामधिकारं हि सांप्रतम् ॥ नोचेत्कुरु रणं सार्द्धं परेण च मया सताम् ॥ ११ ॥ देवा मां शरणापन्ना देवेशं शंकरं सताम् ॥
अहं क्रुद्धो महारुद्रस्त्वं वधिष्याम्यसंशयम् ॥ १२ ॥ हरोऽस्मि सर्वदेवेभ्यो ह्यभयं दत्तवानहम् ॥ खलदंडधरोऽहं वै शरणागतवत्सलः ॥ १३ ॥
राज्यं दास्यसि किं वा त्वं करिष्यसि रणं च किम् ॥ तत्त्वं ब्रूहि द्वयोरेकं दानवेन्द्र विचार्य्य वै ॥ १४ ॥ ॥ पुष्पदंत उवाच ॥ इत्युक्तं यन्महे
शेन तुभ्यं तन्मे निवेदितम् ॥ वितथं शंभुवाक्यं न कदापि दनुजाधिप ॥१५॥ अहं स्वस्वामिनं गंतुमिच्छामि त्वरितं हरम् ॥ गत्वा वक्ष्यामि किं
शंभो तथा त्वं वद मामिह ॥ १६ ॥ ॥सनत्कुमार उवाच ॥ इत्थं च पुष्पदंतस्य शिवदूतस्य सत्पतेः ॥ आकर्ण्य वचनं राजा हसित्वा तमु
वाच सः ॥ १७ ॥ ॥ शंखचूड उवाच ॥ राज्यं दास्ये न देवेभ्यो वीरभोग्या वसुंधरा ॥ रणं दास्यामि ते रुद्र देवानां पक्षपातिने ॥१८॥ यस्यो
पारि प्रयायी स्यात्स वीरो भुवनेऽधमः ॥ अत· पूर्वमहं रुद्र त्वां गमिष्याम्यसंशयम् ॥ १९ ॥ प्रभाते आगमिष्यामि वीरयात्राविचारतः ॥ त्वं गच्छा
चक्ष्व रुद्राय हीदृशं वचनं मम ॥ २० ॥ इति श्रुत्वा शंखचूडवचनं सुप्रहस्य सः ॥ उवाच दानवेन्द्रं स शंभुदूतस्तु गर्वितम् ॥ २१ ॥ अन्येषा
मपि राजेन्द्र गणानां शंकरस्य च ॥ न स्थातुं संमुखे योग्यः किं पुनस्तस्य संमुखम् ॥ २२ ॥ स त्वं देहि च देवानामधिकाराणि सर्वशः ॥ त्वमरं
गच्छ पातालं यदि जीवितुमिच्छसि ॥ २३ ॥ सामान्यममरं तं नो विद्धि दानवसत्तम ॥ शंकरः परमात्मा हि सर्वेषामीश्वरेश्वरः ॥ २४ ॥ इन्द्राद्या
स्सकला देवा यस्याज्ञावर्तिनस्सदा ॥ सप्रजापतयस्सिद्धा मुनयश्चाप्यहीश्वरः ॥ २५ ॥ हरेर्विधेश्च स स्वामी निर्गुणस्सगुणस्स हि ॥ यस्य
भ्रूभंगमात्रेण सर्वेषां प्रलयो भवेत् ॥ २६ ॥ शिवस्य पूर्णरूपश्च लोकसंहारकारकः ॥ सतां गतिर्दुष्टहंता निर्विकारः परात्परः ॥ २७ ॥ ब्रह्मणोऽधि
पतिस्सोऽपि हरेरपि महेश्वरः ॥ अवमान्यं न वै तस्य शासनं दानवर्षभ ॥ २८ ॥ किं बहूक्तेन राजेन्द्र मनसा संविचार्य च ॥ रुद्रं विद्धि महे
शानं परं ब्रह्म चिदात्मकम् ॥ २९ ॥ देहि राज्यं हि देवानामधिकारांश्च सर्वशः ॥ एवं ते कुशलं तात भविष्यत्यन्यथा भयम् ॥ ३० ॥
सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा दानवेन्द्रः शंखचूडः प्रतापवान् ॥ उवाच शिवदूतं तं भवितव्यविमोहितः ॥ ३१ ॥ शंखचूड उवाच ॥ स्वतो राज्यं न
दास्यामि नाधिकारान् विनिश्चयात् ॥ विना युद्धं महेशेन सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ ३२ ॥ कालाधीनं जगत्सर्वं विज्ञेयं सचराचरम् ॥ कालाद्भ
वति सर्वं हि विनश्यति च कालतः ॥ ३३ ॥ त्वं गच्छ शंकरं रुद्रं मयोक्तं वद तत्त्वतः ॥ स च युक्तं करोत्वेवं बहुवार्तां कुरुष्व नो ॥ ३४ ॥
सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा शिवदूतोऽसौ जगाम स्वामिनं निजम् ॥ यथार्थं कथयामास पुष्पदंतश्च सन्मुने ॥ ३५ ॥ इति श्रीशिवमहा

पुराणे द्वितीयायां रुद्रसहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडवधे दूतगमनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥तस्य दूतस्य तद्वा
क्यमाकर्ण्य सुरराट् ततः ॥ सक्रोधः प्राह गिरिशो वीरभद्रादिकान्गणान् ॥ १ ॥ रुद्र उवाच ॥ हे वीरभद्र हे नंदिन्क्षेत्रपालाष्टभैरवाः ॥ सर्वे
गणाश्च सन्नद्धास्सायुधा बलशालिनः ॥ २ ॥ कुमाराभ्यां सहैवाद्य निर्गच्छंतु ममाज्ञया ॥ स्वसेनया भद्रकाली निर्गच्छतु रणाय च ॥ शंखचूडव
धार्थाय निर्गच्छाम्यद्य सत्वरम् ॥ ३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याज्ञाप्य महेशानो निययौ सैन्यसंयुतः ॥ सर्वे वीरगणास्तस्यानुययुस्संप्रहर्षिताः ॥
॥ ४ ॥ एतस्मिन्नंतरे स्कंदगणेशौ सर्वसैन्यगौ ॥ ययतुर्मुदितौ नद्धौ सायुधौ च शिवांतिके ॥ ५ ॥ वीरभद्रश्च नन्दी च महाकालस्सुभद्रकः ॥
विशालाक्षश्च बाणश्च पिंगलाक्षो विकंपनः ॥ ६ ॥ विरूपो विकृतिश्चैव मणिभद्रश्च बाष्कलः ॥ कपिलाख्यो दीर्घदंष्ट्रो विकारस्ताम्रलोचनः ॥ ७ ॥
कालंकरो बलीभद्रः कालजिह्वः कुटीचरः ॥ बलोन्मत्तो रणश्लाघ्यो दुर्जयो दुर्गमस्तथा ॥ ८ ॥ इत्याद्यो गणेशानास्सैन्यानां पतयो वराः ॥
तेषां च गणनां वच्मि सावधानतया शृणु ॥ ९ ॥ शंखकर्णः कोटिगणैर्युतः परविमर्दकः ॥ दशभिः केकराक्षश्च विकृतोऽष्टाभिरेव च ॥ १० ॥
चतुष्षष्ट्या विशाखश्च नवभिः पारियात्रिकः ॥ षड्भिस्सर्वान्तकः श्रीमांस्तथैव विकृताननः ॥ ११ ॥ जालको हि द्वादशभिः कोटिभिर्गणपुंगवः ॥
सप्तभिस्समदः श्रीमान्दुन्दुभोऽष्टाभिरेव च ॥ १२ ॥ पंचभिश्च करालाक्षः षड्भिस्संदारको वरः ॥ कोटिकोटिभिरेवेह कंदुकः कुंडक
स्तथा ॥ १३ ॥ विष्टंभोऽष्टाभिरेवेह गणपस्सर्वसत्तमः ॥ पिप्पलश्च सहस्रेण संनादश्च तथाविधः ॥ १४ ॥ आवेशनस्तथाष्टाभिस्त्वष्टाभिश्चन्द्र
तापनः ॥ महाकेशः सहस्रेण कोटीनां गणपो वृतः ॥ १५ ॥ कुंडी द्वादशभिर्वीरस्तथा पर्वतकश्शुभः ॥ कालश्च कालकश्चैव महा
कालश्शतेन वै ॥ १६ ॥ अग्निकश्शतकोट्या च कोट्याग्निमुख एव च ॥ आदित्यो ह्यर्द्धकोट्या च तथा चैवं घनावहः ॥ १७ ॥ सनाहश्च शते
न च कुमुदः कोटिभिस्तथा ॥ अमोघः कोकिलश्चैव शतकोट्या सुमंत्रकः ॥ १८ ॥ काकपादः कोटिषष्ट्या षष्ट्या संतानकस्तथा ॥ महाबलश्च
नवभिः पञ्चभिर्मधुपिंगलः ॥ १९ ॥ नीलो नवत्या देवेशः पूर्णभद्रस्तथैव च ॥ कोटीनां चैव सप्तानां चतुर्वक्त्रो महाबलः ॥ २० ॥ कोटिकोटिसह
स्राणां शतैर्विंशतिभिस्तथा ॥ तत्राजग्मुस्तथा वीरास्ते सर्वे संगरोत्सवे ॥ २१ ॥ भूतकोटिसहस्रेण प्रमथैःकोटिभिस्त्रिभिः ॥ वीरभद्रश्चतुष्षष्ट्या
लोमजानां त्रिकोटिभिः ॥ २२ ॥ काष्ठारूढश्चतुःषष्ट्या सुकेशो वृषभस्तथा ॥ विरूपाक्षश्च भगवांश्चतुःषष्ट्या सनातनः ॥ २३ ॥ तालकेतुः
षडास्यश्च पंचास्यश्च प्रतापवान् ॥ संवर्तकस्तथा चैत्रो लंकुलीशस्स्वयं प्रभुः ॥ २४ ॥ लोकांतकश्च दीप्तात्मा तथा दैत्यांतकः प्रभुः ॥ देवो भृंगी

रिटिः श्रीमान्देवदेवप्रियस्तथा ॥ २५ ॥ अशनिर्भानुकश्चैव चतुःषष्ट्या सहस्रशः ॥ कंकालः कालकः कालो नन्दी सर्वान्तकस्तथा ॥
॥ २६ ॥ एते चान्ये च गणपाः असंख्याता महाबलाः ॥ युद्धार्थं निर्ययुः प्रीत्या शंखचूडेन निर्भयाः ॥ २७ ॥ सर्वे सहस्रहस्ताश्च जटा
मुकुटधारिणः ॥ चन्द्ररेखावतंसाश्च नीलकंठास्त्रिलोचनाः ॥ २८ ॥ रुद्राक्षाभरणास्सर्वे तथासद्भस्मधारिणः ॥ हारकुंडलकेयूरमुकुटाद्यैरलंकृताः ॥
॥ २९ ॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुसंकाशा अणिमादिगुणैर्वृताः ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशाः प्रवीणा युद्धकर्मणि ॥ ३० ॥ पृथवीचारिणः केचित्केचित्पातालचा
रिणः ॥ केचिद्व्योमचराः केचित्सप्तस्वर्गचरा मुने ॥ ३१ ॥ किं बहूक्तेन देवर्षे सर्वलोकनिवासिनः ॥ ययुश्शिवगणास्सर्वे युद्धार्थं दानवैस्सह ॥
॥ ३२ ॥ अष्टौ च भैरवा रौद्रा रुद्राश्चैकादशाशु ये ॥ वसवोऽष्टौ वासवश्चादित्या द्वादश ते द्रुतम् ॥३३॥ हुताशनश्च चन्द्रश्च विश्वकर्माश्विनौ च
तौ ॥ कुबेरश्च यमश्चैव निर्ऋतिर्नलकूबरः ॥ ३४ ॥ वायुश्च वरुणश्चैव बुधश्च मंगलश्च वै ॥ ग्रहाश्चान्ये महेशेन कामदेवश्च वीर्यवान् ॥ ३५ ॥
उग्रदंष्ट्रश्चोग्रदण्डः कोरटः कोटभस्तथा ॥ स्वयं शतभुजा देवी भद्रकाली महेश्वरी ॥ ३६ ॥ रत्नेन्द्रसारनिर्माणविमानोपरि संस्थिता ॥
रक्तवस्त्रपरीधाना रक्तमाल्यानुलेपना॥३७॥नृत्यंती च हसंती च गायंती सुस्वरं मुदा ॥ अभयं ददती स्वेभ्यो भयं चारिभ्य एव सा ॥३८॥ बिभ्रती
विकटां जिह्वां सुलीलां योजनायताम् ॥ शंखचक्रगदापद्मखड्गचर्मधनुश्शरान् ॥ ३९ ॥ खर्परं वर्तुलाकारं गंभीरं योजनायतम् ॥ त्रिशूलं गगन
स्पर्शि शक्तिं च योजनायताम् ॥ ४० ॥ मुद्गरं मुसलं वज्रं खड्गं फलकमुल्बणम् ॥ वैष्णवास्त्रं वारुणास्त्रं वायव्यं नागपाशकम् ॥ ४१ ॥ नाराय
णास्त्रं गांधर्वं ब्रह्मास्त्रं गारुडं तथा ॥ पार्जन्यं च पाशुपतं जृंभणास्त्रं च पार्वतम् ॥ ४२ ॥ महावीरं च सौरं च कालकालं महानलम् ॥ महेश्वरास्त्रं
याम्यं च दंडं संमोहनं तथा ॥ ४३ ॥ समर्थमस्त्रकं दिव्यं दिव्यास्त्रशतकं परम् ॥ बिभ्रती च करैस्सर्वैरन्यान्यपि च सा तदा ॥ ४४ ॥ आगत्य
तस्थौ सा तत्र योगिनीनां त्रिकोटिभिः ॥ सार्द्धं च डाकिनीनां वै विकटानां त्रिकोटिभिः ॥ ४५ ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च कूष्माण्डा ब्रह्मराक्षसाः ॥
वेताला राक्षसाश्चैव यक्षाश्चैव सकिन्नराः ॥ ४६ ॥ तैश्चैवाभिवृतः स्कंदः प्रणम्य चन्द्रशेखरम् ॥ पितुः पार्श्वे सहायो यः समुवास तदाज्ञया ॥ ४७ ॥
अथ शंभुस्समानीय स्वसैन्यं सकलं तदा ॥ युद्धार्थमगमद्रुद्रश्शंखचूडेन निर्भयः॥ ४८ ॥ चन्द्रभागानदीतीरे वटमूले मनोहरे ॥ तत्र तस्थौ महा
देवो देवनिस्तारहेतवे ॥ ४९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडवधे महादेवयुद्धयात्रावर्णनं नाम त्रयस्त्रिं

शोऽध्यायः ॥ २३ ॥ व्यास उवाच ॥ विधितात महाबुद्धे मुने जीव चिरं समाः ॥ कथितं सुमहच्चित्रं चारितं चन्द्रमौलिनः ॥ १ ॥ शिवदूते गते
तत्र शंखचूडश्च दानवः॥ किं चकार प्रतापी स तत्त्वं वद सुविस्तरम् ॥ २ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथ दूते गते तत्र शंखचूडः प्रतापवान् ॥
उवाच तुलसीं वार्तां गत्वाभ्यंतरमेव ताम् ॥ ३ ॥ ॥ शंखचूड उवाच ॥ शम्भुदूतमुखाद्देवी युद्धायाहं समुद्यतः ॥ तेन गच्छाम्यहं योद्धुं शासनं
कुरु मे ध्रुवम् ॥ ४ ॥ इत्येवमुक्त्वा स ज्ञानी नानाबोधनतः प्रियाम् ॥ क्रीडां चकार हर्षेण तमनादृत्य शंकरम् ॥ ५ ॥ तौ दम्पती चिक्रीडाते
निमग्नौ सुखसागरे ॥ नानाकामकलाभिश्च निशि चाटुशतैरपि ॥ ६ ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय प्रातःकृत्यं विधाय च ॥ नित्यकार्य च
कृत्वादौ ददौ दानमनंतकम् ॥ ७ ॥ पुत्रं कृत्वा च राजेन्द्रं सर्वेषु दानवेषु च ॥ पुत्रे समर्प्य भाया च स राज्यं सर्वसंपदम् ॥ ८ ॥ प्रियामाश्वास
यामास स राजा रुदतीं पुनः ॥ निषेधतीं च गमनं नानावार्तां प्रकथ्य च ॥ ९ ॥ निजसेनापतिं वीरं समाहूय समादृतः ॥ आदिदेश स संनद्धसं
ग्रामं कर्तुमुद्यतः ॥ १० ॥ शंखचूड उवाच ॥ अद्य सेनापते वीरास्सर्वे समरशालिनः ॥ संनद्धाखिलकर्माणो निर्गच्छंतु रणाय च ॥ ११ ॥ दै
त्याश्च दानवाः शूराः षडशीतिरुदायुधाः ॥ कंकानां बलिनां शीघ्रं सेना निर्यातु निर्भयाः ॥ १२ ॥ पंचाशदसुराणां हि निर्गच्छन्तु कुलानि वै ॥
कोटिवीर्याणि युद्धार्थं शंभुना देवपक्षिणा ॥ १३ ॥संनद्धानि च धौम्राणां कुलानि च शतं द्रुतम् ॥ निर्गच्छंतु रणार्थं हि शंभुना मम शासनात् ॥
॥ १४ ॥ कालकेयाश्च मौर्याश्च दौर्हृदाः कालकास्तथा ॥ सज्जा निर्यान्तु युद्धाय रुद्रेण मम शासनात् ॥ १५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याज्ञाप्या
सुरपतिर्दानवेन्द्रो महाबलः ॥ निर्जगाम महासैन्यः सहस्रैर्बहुभिर्वृतः ॥ १६ ॥ तस्य सेनापतिश्चैव युद्धशास्त्रविशारदः ॥ महारथो महावीरो
रथिनां प्रवरो रणे ॥ १७ ॥ त्रिलक्षाक्षोहिणीयुक्तो मांडल्यं च चकार ह ॥ बहिर्बभूव शिबिराद्रणे वीरभयंकरः ॥ १८ ॥ रत्नेन्द्र सारनिर्माणं
विमानमभिरुह्य सः ॥ गुरुवर्गं पुरस्कृत्य रणार्थं प्रययौ किल ॥ १९॥ पुष्पभद्रानदीतीरे यत्राक्षयवटः शुभः ॥ सिद्धाश्रमे च सिद्धानां सिद्धिक्षेत्रं
सुसिद्धिदम् ॥ २० ॥ कपिलस्य तपःस्थानं पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ पश्चिमोदधिपूर्वे च मलयस्य हि पश्चिमे ॥ २१ ॥ श्रीशैलोत्तरभागे च गंधमा
दनदक्षिणे ॥ पंचयोजनविस्तीर्णे दैर्घ्ये शतगुणस्तथा ॥ २२ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशा भारते च सुपुण्यदा ॥ पुष्पभद्रा नदी रम्या जलपूर्णा सर
स्वती ॥ २३ ॥ लवणोदधिप्रिया भार्या शश्वत्सौभाग्यसंयुता ॥ सरस्वतीसंश्रिता च निर्गता सा हिमालयात् ॥ २४ ॥ गोमंत वामतः कृत्वा
प्रविष्टा पश्चिमोदधौ ॥ तत्र गत्वा शंखचूडः शिवसेनां ददर्श ह ॥ २५ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंख

चूडयात्रावर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तत्र स्थित्वा दानवेन्द्रो महान्तं दानवेश्वरम् ॥ दूतं कृत्वा महाविज्ञं प्रेषया मास शंकरम् ॥ १ ॥ स तत्र गत्वा दूतश्च चन्द्रभालं ददर्श ह ॥ वटमूले समासीनं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ २ ॥ कृत्वा योगासनं दृष्ट्या मुद्रायुक्तं च सस्मितम् ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं ज्वलंतं ब्रह्मतेजसा ॥ ३ ॥ त्रिशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्माम्बरावृतम् ॥ भक्तमृत्युहरं शांतं गौरीकान्तं त्रिलोचनम् ॥ ४ ॥ तपसां फलदातारं कर्त्तारं सर्वसंपदाम् ॥ आशुतोषं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकातरम् ॥ ५ ॥ विश्वनाथं विश्वबीजं विश्वरूपं च विश्वजम् ॥ विश्वेश्वरं विश्वकरं विश्वसंहारकारणम् ॥ ६ ॥ कारणं कारणानां च नरकार्णवतारणम् ॥ ज्ञानप्रदं ज्ञानबीजं ज्ञानानन्दं सनातनम् ॥ ७ ॥ अवरुह्य रथाद् दूतस्तं दृष्ट्वा दानवेश्वरः ॥ शंकरं सकुमारं च शिरसा प्रणनाम सः ॥ ८ ॥ वामतो भद्रकालीं च स्कंदं तत्पुरतः स्थितम् ॥ लोकाशिषं ददौ तस्मै काली स्कंदश्च शंकरः ॥ ९ ॥ अथासौ शंखचूडस्य दूतः परमशास्त्रवित् ॥ उवाच शंकरं नत्वा करौ बद्ध्वा शुभं वचः ॥ १० ॥ दूत उवाच ॥ शंखचूडस्य दूतोऽहं त्वत्सकाशमिहागतः ॥ वर्तते ते किमिच्छाद्य तत्त्वं ब्रूहि महेश्वर ॥ ११ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति श्रुत्वा च वचनं शंखचूडस्य शंकरः ॥ प्रसन्नात्मा महादेवो भगवांस्तमुवाच ह ॥ १२ ॥ महादेव उवाच ॥ शृणु दूत महाप्राज्ञ वचो मम सुखावहम् ॥ कथनीयमिदं तस्मै निर्विवादं विचार्य च ॥ १३ ॥ विधाता जगतां ब्रह्मा पिता धर्मस्य धर्मवित् ॥ मरीचिस्तस्य पुत्रश्च कश्यपस्तत्सुतः स्मृतः ॥ १४ ॥ दक्षः प्रीत्या ददौ तस्मै निजकन्यास्त्रयोदश ॥ तास्वेका च दनुस्साध्वी तत्सौभाग्यविवर्द्धिनी ॥ १५ ॥ चत्वारस्ते दनोः पुत्रा दानवास्तेजसोल्वणाः ॥ तेष्वेको विप्रचित्तिस्तु महाबलपराक्रमः ॥ १६ ॥ तत्पुत्रो धार्मिको दंभो दानवेन्द्रो महामतिः ॥ तस्य त्वं तनयः श्रेष्ठो धर्मात्मा दानवेश्वरः ॥ १७ ॥ पुरा त्वं पार्षदो गोपो गोपेष्वेव च धार्मिकः ॥ अधुना राधिकाशापाज्जातस्त्वं दानवेश्वरः ॥ १८ ॥ दानवीं योनिमायातस्तत्त्वतो न हि दानवः ॥ निजवृत्तं पुरा ज्ञात्वा देववैरं त्यजाधुना ॥ १९ ॥ द्रोहं न कुरु तैस्सार्द्धं स्वपदं भुंक्ष्व सादरम् ॥ नाधिकं सविकारं च कुरु राज्यं विचार्य च ॥ २० ॥ देहि राज्यं च देवानां मत्प्रीतिं रक्ष दानव ॥ निजराज्ये सुखं तिष्ठ तिष्ठंतु स्वपदे सुराः ॥ २१ ॥ अलं भूतविरोधेन देवद्रोहेण किं पुनः ॥ कुलीनाश्शुद्धकर्माणः सर्वे कश्यपवंशजाः ॥ २२ ॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ ज्ञातिद्रोहजपापस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ २३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्यादिबहुवार्त्तां च श्रुतिस्मृतिपरां शुभाम् ॥ प्रोवाच शंकरस्तस्मै बोधयन् ज्ञानमुत्तमम् ॥ २४ ॥ शिक्षितश्शंखचूडेन स दूतस्तर्कवित्तमः ॥ उवाच वचनं नम्रो भवितव्य

विमोहितः॥२५॥ दूत उवाच॥त्वया यत्कथितं देव नान्यथा तत्तथा वचः॥ तथ्यं किंचिद्यथार्थं च श्रूयतां मे निवेदनम्॥२६॥ ज्ञातिद्रोहे महत्पापं त्वयोक्तमधुना च यत्॥ तत्किमीशासुराणां च न सुराणां वद प्रभो॥२७॥ सर्वेषामिति चेत्तद्वै तदा वच्मि विचार्य च॥ निर्णयं ब्रूहि तत्राद्य कुरु संदेहभंजनम्॥२८॥ मधुकैटभयोर्दैत्यवरयोः प्रलयार्णवे॥ शिरश्छेदं चकारासौ कस्माच्चक्री महेश्वर॥२९॥ त्रिपुरैस्सह संयुद्धं भस्मत्वकरणं कृतः॥ भवाश्चकार गिरिश सुरपक्षीति विश्रुतम्॥३०॥ गृहीत्वा तस्य सर्वस्वं कुतः प्रस्थापितो बलिः॥ सुतलादि समुद्धर्तुं तद्द्वारे च गदाधरः॥३१॥ सभ्रातृको हिरण्याक्षः कथं देवैश्च हिंसितः॥ शुंभादयोऽसुराश्चैव कथं देवैर्निपातिताः॥३२॥ पुरा समुद्रमथने पीयूषं भक्षितं सुरैः॥ क्लेशभाजो वयं तत्र ते सर्वे फलभोगिनः॥३३॥ क्रीडाभांडमिदं विश्वं कालस्य परमात्मनः॥ स ददाति यदा यस्मै तस्यैश्वर्यं भवेत्तदा॥३४॥ देवदानवयोर्वैरं शश्वन्नैमित्तिकं सदा॥ पराजयो जयस्तेषां कालाधीनः क्रमेण च॥३५॥ तवानयोर्विरोधे च गमनं निष्फलं भवेत्॥ समसंबंधिनां तद्वै रोचते नेश्वरस्य ते॥३६॥ सुरासुराणां सर्वेषामीश्वरस्य महात्मनः॥ इयं ते रहिता लज्जा स्पर्द्धास्माभिस्सहाधुना॥३७॥ यतोऽधिका चैव कीर्तिर्हानिश्चैव पराजये॥ तवैतद्विपरीतं च मनसा संविचार्यताम्॥३८॥ ॥ सनत्कुमार उवाच॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा संप्रहस्य त्रिलोचनः॥ यथोचितं च मधुरमुवाच दानवेश्वरम्॥३९॥ महेश उवाच॥ वय भक्तपराधीना न स्वतंत्राः कदापि हि॥ तदिच्छया तत्कर्माणः न कस्यापि च पक्षिणः॥४०॥ पुरा विधिप्रार्थनया युद्धमादौ हरेरपि॥ मधुकैटभयोर्दैत्यवरयोः प्रलयार्णवे॥४१॥ देवप्रार्थनया तेन हिरण्यकशिपोः पुरा॥ प्रह्लादार्थं वधोऽकारि भक्तानां हितकारिणा॥४२॥ त्रिपुरैस्सह संयुद्धं भस्मत्वकरणं ततः॥ देवप्रार्थनयाकारि मयापि च पुरा श्रुतम्॥४३॥ सर्वेश्वर्यास्सर्वमातुर्देवप्रार्थनया पुरा॥ आसीच्छुंभादिभिर्युद्धं वधस्तेषां तया कृतः॥४४॥ अद्यापि त्रिदशास्सर्वे ब्रह्माणं शरणं ययुः॥ स सदेवो हरिर्मां च देवश्शरणमागतः॥४५॥ हरिब्रह्मादिकानां च प्रार्थनावशतोऽप्यहम्॥सुराणामीश्वरो दूत युद्धार्थमगमं खलु॥४६॥ पार्षदप्रवरस्त्वं हि कृष्णस्य च महात्मनः॥ ये ये हताश्च दैतेया न हि केऽपि त्वया समाः॥४७॥ का लज्जा महती राजन् मम युद्धे त्वया सह॥ देवकार्यार्थमीशोऽहं विनयेन च प्रेषितः॥४८॥ गच्छ त्वं शंखचूडे वै कथनीयं च मे वचः॥ स च युक्तं करोत्वत्र सुरकार्यं करोम्यहम्॥४९॥ इत्युक्त्वा शंकरस्तत्र विरराम महेश्वरः॥ उत्तस्थौ शंखचूडस्य दूतोऽगच्छत्तदंतिकम्॥५०॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडवधे शिवदूतसंवादो नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥ सनत्कुमार उवाच॥ स दूतस्तत्र

गत्वा च शिववाक्यं जगाद ह ॥ सविस्तरं यथार्थं च निश्चयं तस्य तत्त्वतः॥१ ॥ तच्छ्रुत्वा शंखचूडोऽसौ दानवेन्द्रः प्रतापवान् ॥ अंगीचकार सु
प्रीत्या रणमेव स दानवः ॥ २ ॥ समारुरोह यानं च सहामात्यैश्च सत्वरः ॥ आदिदेश स्वसैन्यं च युद्धाथ शंकरेण च ॥ ३ ॥ शिवस्स्वसैन्य
देवांश्च प्रेरयामास सत्वरः ॥ स्वयमप्यखिलेशोऽपि संनद्धोऽभूत्स लीलया ॥ ४ ॥ युद्धारंभो बभूवाशु नेदुर्वाद्यानि भूरिशः ॥ कोलाहलश्च संजातो
वीरशब्दस्तथैव च ॥ ५ ॥ देवदानवयोर्युद्धं परस्परमभून्मुने ॥ धर्मतो युयुधे तत्र देवदानवयोर्गणः ॥ ६ ॥ स्वयं महेन्द्रो युयुधे सार्द्धं च वृषपर्व
णा ॥ भास्करो युयुधे विप्रचित्तिना सह धर्मतः ॥ ७ ॥ दंभेन सह विष्णुश्च चकार परमं रणम् ॥ कालासुरेण कालश्च गोकर्णेन हुताशनः
॥ ८ ॥कुबेरः कालकेयेन विश्वकर्मा मयेन च ॥ भयंकरेन मृत्युश्च संहारेण यमस्तथा ॥ ९ ॥ कालम्बिकेन वरुणश्चंचलेन समीरणः ॥ बुधश्च घट
पृष्ठेन रक्ताक्षेण शनैश्चरः ॥ १० ॥ जयन्तो रत्नसारेण वसवो वर्चसां गणैः ॥ अश्विनौ दीप्तिमद्भ्यां च धूम्रेण नलकूबरः ॥ ११ ॥ धुरंधरेण धर्मश्च
गणकाक्षेण मंगलः ॥ शोभाकरेण वैश्वानः पिपिटेन च मन्मथः ॥ १२ ॥ गोकामुखेन चूर्णेन खड्गनाम्ना सुरेण च ॥ धूम्रेण संहलेनापि विश्वेन च
प्रतापिना ॥ १३ ॥ पलाशेन द्वादशाऽर्का युयुधुर्धर्मतः परं ॥ असुरैरमरास्सार्द्धं शिवमाहात्म्यशालिनः ॥ १४ ॥ एकादश महारुद्राश्चैकादशभयं
करैः ॥ असुरैर्युयुधुर्वीरैर्महाबलपराक्रमैः ॥ १५ ॥ महामणिश्च युयुधे चाग्रचण्डादिभिस्सह ॥ राहुणा सह चन्द्रश्च जीवः शुक्रेण धर्मतः ॥ १६ ॥
नन्दीश्वरादयस्सर्वे दानवप्रवरैस्सह ॥ युयुधुश्च महायुद्धे नोक्ता विस्तरतः पृथक् ॥ १७ ॥ वटमूले तदा शंभुस्तस्थौ काल्या सुतेन
च ॥ सर्वे च युयुधुस्सैन्यसमूहास्सततं मुने ॥ १८ ॥ रत्नसिंहासने रम्ये कोटिदानवसंयुतः ॥ उवास शंखचूडश्च रत्नभूषणभूषितः ॥ १९ ॥
महायुद्धो बभूवाथ देवासुरविमर्दनः ॥ नानास्त्राणि दिव्यानि चलंति स्म महामृधे ॥ २० ॥ गदर्ष्टिपट्टिशाश्चक्रभुशुंडिप्रासमुद्गराः ॥
निस्त्रिंशभल्लपरिघाः शक्त्युन्मुखपरश्वधाः ॥ २१ ॥ शरतोमरखड्गाश्च शतघ्न्यश्च सहस्रशः ॥ भिंदिपालादयश्चान्य वीरहस्तेषु शोभिताः ॥ २२ ॥
शिरांसि चिच्छिदुश्चैभिर्वीरास्तत्र महोत्सवाः ॥ वीरगणामुभयोश्चैव सैन्ययोर्गर्जतो रणे ॥ २३ ॥ गजास्तुरंगा बहवः स्यन्दनाश्च पदातयः ॥
सारोहवाहा विविधास्तत्रासन् सुविखंडिताः ॥ २४ ॥ निकृत्तबाहूरुकरकटिकर्णयुगांघ्रयः ॥ संछिन्नध्वजबाणासितनुत्रवरभूषणाः ॥ २५॥ समु
द्धृतकिरीटैश्च शिरोभिस्सह कुंडलैः ॥ संरंभनष्टैरास्तीर्णा बभौ भूः करभोरुभिः ॥ २६ ॥ महाभुजैस्साभरणैस्संछिन्नैस्सायुधैस्तथा ॥ अंगैरन्यैश्च
महसा पटलैर्वा ससारघैः ॥ २७ ॥ मृधे भटाः प्रधावंतः कबंधान् स्वशिरोक्षिभिः ॥ पश्यंतस्तत्र चोत्पेतुरुद्यतायुधसद्भुजैः ॥ २८ ॥ वल्गतोऽति

तरं वीरा युयुधुश्च परस्परम् ॥ शस्त्रास्त्रैर्विविधैस्तत्र महाबलपराक्रमाः ॥ २९ ॥ केचित्स्वर्णमुखैर्बाणैर्विनिहत्य भटान्मृधे ॥ व्यनदन् वीरसंन्नादं सतोया इव तोयदाः ॥ ३० ॥ सर्वतश्शरकूटेन वीरस्सरथसारथिम् ॥ वीरं संछादयामास प्रावृट्सूर्यमिवांबुदः ॥ ३१ ॥ अन्योन्यमभिसंसृत्य युयुधुर्द्वन्द्वयोधिनः ॥ आह्वयंतो विशंतोऽग्रे क्षिपंतो मर्मभिर्मिथः ॥३२॥ सर्वतो वीरसंघाश्च नानाबाहुध्वजायुधाः ॥ व्यदृश्यंत महासंख्ये कुर्वंतः सिंहसंरवम् ॥ ३३ ॥ महारवान् स्वशंखांश्च विदध्मुर्वै पृथक् पृथक् ॥ बल्गनं चक्रिरे तत्र महावीराः प्रहर्षिताः ॥ ३४ ॥ एवं चिरतरं कालं देवदानवयोर्महत् ॥ बभूव युद्धं विकटं करालं वीरहर्षदम् ॥ ३५ ॥ महाप्रभोश्च लीलेयं शंकरस्य परात्मनः ॥ यया संमोहितं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ॥३६॥ इतिश्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडवधे परस्परयुद्धवर्णनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तदा देवगणास्सर्वे दानवैश्च पराजिताः ॥ दुद्रुवुर्भयभीताश्च शस्त्रास्त्रक्षतविग्रहाः ॥ १ ॥ ते परावृत्य विश्वेशं शंकरं शरणं ययुः ॥ त्राहि त्राहीति सर्वेशेत्यूचुर्विह्वलया गिरा ॥ २ ॥ दृष्ट्वा पराजयं तेषां देवादीनां स शंकरः ॥ सभयं वचनं श्रुत्वा कोपमुच्चैश्चकार ह ॥ ३ ॥ निरीक्ष्य स कृपादृष्ट्या देवेभ्यश्चाभयं ददौ ॥ बलं च स्वगणानां वै वर्द्धयामास तेजसा ॥ ४ ॥ शिवाज्ञप्तस्तदा स्कन्दो दानवानां गणैस्सह ॥ युयुधे निर्भयस्संख्ये महावीरो हरात्मजः ॥ ५ ॥ कृत्वा क्रोधं वीरशब्दं देवो यस्तारकांतकः ॥ अक्षौहिणीनां शतकं समरे स जघान ह ॥ ६ ॥ रुधिरं पातयामास काली कमललोचना ॥ तेषां शिरांसि संछिद्य बभक्ष सहसा च सा ॥ ७ ॥ पपौ रक्तानि तेषां च दानवानां समंततः ॥ युद्धं चकार विविधं सुरदानवभीषणम् ॥ ८ ॥ शतलक्षं गजेन्द्राणां शतलक्षं नृणां तथा ॥ समादायैकहस्तेन मुखे चिक्षेप लीलया ॥ ९ ॥ कबंधानां सहस्रं च सन्ननर्त रणे बहु ॥ महान् कोलाहलो जातः क्लीबानां च भयंकरः ॥ १० ॥ पुनः स्कंदः प्रकुप्योच्चैः शरवर्षां चकार ह ॥ पातयामास क्षयतः कोटिशोऽसुरनायकान् ॥११॥ दानवाः शरजालेन स्कन्दस्य क्षतविग्रहाः ॥ भीताः प्रदुद्रुवुस्सर्वे शेषा मरणात्तदा ॥१२॥ वृषपर्वा विप्रचित्तिर्दंडश्चापि विकंपनः ॥ स्कंदेन युयुधुस्सार्द्धं तेन सर्वे क्रमेण च ॥१३॥ महामारी च युयुधे न बभूव पराङ्मुखी ॥ बभूवुस्ते क्षतांगाश्च स्कंदशक्तिप्रपीडिताः ॥१४॥ महामारीस्कंदयोश्च विजयोऽभूत्तदा मुने ॥ नेदुर्दुंदुभयस्स्वर्गे पुष्पवृष्टिः पपात ह ॥१५॥ स्कन्दस्य समरं दृष्ट्वा महारौद्रं तमद्भुतम् ॥ दानवानां क्षयकरं यथा प्राकृतिकलयकम् ॥ १६ ॥ महामारीकृतं तच्चोपद्रवं क्षयहेतुकम् ॥ चुकोपातीव सहसा संनद्धोऽभूत्स्वयं तदा ॥ १७ ॥ वरं विमानमारुह्य नानाशस्त्रास्त्रसंयुतम् ॥ अभयं सर्ववीराणां नानारत्नपरिच्छदम् ॥१८॥ महावीरैश्शंखचूडो जगाम

रथमध्यतः ॥ धनुर्विकृष्य कर्णान्तं चकार शरवर्षणम् ॥ १९ ॥ तस्य सा शरवृष्टिश्च दुर्निवार्य्या भयंकरी॥महाघोरांधकारश्च वक्षस्थाने बभूव ह ॥
॥ २० ॥ देवाः प्रदुद्रुवुः सर्वे येऽन्ये नन्दीश्वरादयः ॥ एक एव कार्तिकेयस्तस्थौ समरमूर्द्धनि ॥ २१ ॥ पर्वतानां च सर्पाणां नागानां शाखिनां
स्तथा ॥ राजा चकार वृष्टिं च दुर्निवार्यां भयंकरीम् ॥ २२ ॥ तद्वृष्ट्या प्रहतः स्कन्दो बभूव शिवनन्दनः ॥ नीहारेण च सान्द्रेण संवृतो भास्करो
यथा ॥ २३ ॥ नानाविधां स्वमायां च चकार मयदर्शिताम् ॥ तां नाविदन् सुराः केऽपि गणाश्च मुनिसत्तम ॥ २४ ॥ तदैव शंखचूडश्च
महामायी महाबलः ॥ शरेणैकेन दिव्येन धनुश्चिच्छेद तस्य वै ॥ २५ ॥ बभंज तद्रथं दिव्यं चिच्छेद रथपीडकान् ॥ मयूरं जर्जरी
भूतं दिव्यास्त्रेण चकार सः ॥ २६ ॥ शक्तिं चिक्षेप सूर्याभां तस्य वक्षसि घातिनीम् ॥ मूर्च्छामवाप सहसा तत्प्रहारेण स क्षण
म् ॥ २७ ॥ पुनश्च चेतनां प्राप्य कार्तिकः परवीरहा ॥ रत्नेन्द्रसारनिर्माणमारुरोह स्ववाहनम् ॥ २८ ॥ स्मृत्वा पादौ महेशस्य साम्बि
कस्य च षण्मुखः ॥ शस्त्रास्त्राणि गृहीत्वैव चकार रणमुल्बणम् ॥ २९ ॥ सर्पांश्च पर्वतांश्चैव वृक्षांश्च प्रस्तरांस्तथा॥ सर्वांश्चिच्छेद कोपेन दिव्यास्त्रे
ण शिवात्मजः ॥ ३० ॥ वह्निं निवारयामास पार्जन्येन शरेण ह ॥ रथं धनुश्च चिच्छेद शंखचूडस्य लीलया ॥ ३१ ॥ सन्नाहं सर्ववाहांश्च किरीटं
मुकुटोज्ज्वलम् ॥ वीरशब्दं चकारासौ जगर्ज च पुनः पुनः ॥ ३२ ॥ चिक्षेप शक्तिं सूर्याभां दानवेन्द्रस्य वक्षसि ॥ तत्प्रहारेण संप्राप मूर्च्छां
दीर्घतमेन च ॥ ३३ ॥ मुहूर्तमात्रं तत्क्लेशं विनीय स महाबलः ॥ चेतनां प्राप्य चोत्तस्थौ जगर्ज हरिवर्चसः ॥३४॥शक्त्या जघान तं चापि कार्ति
केयं महाबलम् ॥ स पपात महीपृष्ठेऽमोघां कुर्वन् विधिप्रदाम् ॥३५॥ काली गृहीत्वा त क्रोडे निनाय शिवसन्निधौ ॥ ज्ञानेन तं शिवश्चापि जीव
यामास लीलया ॥३६ ॥ ददौ बलमनंतं च समुत्तस्थौ प्रतापवान् ॥ गमनाय मतिं चक्रे पुनस्तत्र शिवात्मजः ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्नंतरे वीरो वीर
भद्रो महाबलः ॥ शंखचूडेन युयुधे समरे बलशालिना ॥ ३८ ॥ ववर्ष समरेऽस्त्राणि यानियानि च दानवः ॥ चिच्छेद लीलया वीरस्तानि तानि
निजैश्शरैः ॥ ३९ ॥ दिव्यान्यस्त्राणि शतशो मुमुचे दानवेश्वरः ॥ तानि चिच्छेद तं बाणैर्वीरभद्रः प्रतापवान् ॥ ४० ॥ अथातीव चुकोपोच्चैश्शंख
चूडः प्रतापवान्॥ शक्त्या जघानोरसि तं स चकंपे पपात कौ ॥ ४१ ॥ क्षणेन चेतनां प्राप्य समुत्तस्थौ गणेश्वरः ॥ जग्राह च धनुर्भूयो वीरभद्रो
गणाग्रणीः ॥ ४२ ॥ एतस्मिन्नंतरे काली जगाम समरं पुनः ॥ भक्षितुं दानवान् स्वांश्च रक्षितुं कार्तिकेच्छया ॥ ४३ ॥ वीरास्तामनुजग्मुश्च ते च
नन्दीश्वरादयः ॥ सर्वे देवाश्च गंधर्वा यक्षा रक्षांसि पन्नगाः ॥ ४४ ॥ वाद्यभांडाश्च बहुशश्शतशो मधुवाहकाः ॥ पुनः समुद्यताश्चासन् वीरा

उभयतोऽखिलाः ॥ ४५ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडवधे ससैन्यशंखचूडयुद्धवर्णनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ सा च गत्वा हि संग्रामं सिंहनादं चकार ह ॥ देव्याश्च तेन नादेन मूर्च्छामापुश्च दानवाः ॥ ॥ १ ॥ अट्टाट्टहासमशिवं चकार च पुनः पुनः ॥ तदा पपौ च माध्वीकं ननर्त रणमूर्द्धनि ॥ २ ॥ उग्रदंष्ट्रा चोग्रदंडा कोटवी च पपौ मधु ॥ अन्याश्च देव्यस्तत्राजौ ननृतुर्मधु संपपुः ॥ ३ ॥ महान् कोलाहलो जातो गणदेवदले तदा ॥ जहृषुर्बहुगर्जतस्सर्वे सुरगणादयः ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा कालीं शंखचूडश्शीघ्रमाजौ समाययौ ॥ दानवाश्च भयं प्राप्ता राजा तेभ्योऽभयं ददौ ॥ ५ ॥ काली चिक्षेप वह्निं च प्रलयाग्निशिखोपमम् ॥ राजा जघान तं शीघ्रं वैष्णवांकितलीलया ॥ ६ ॥ नारायणास्त्रं सा देवी चिक्षेप तदुपर्यरम् ॥ वृद्धिं जगाम तच्छस्त्रं दृष्ट्वा वामं च दानवम् ॥ ७ ॥ तं दृष्ट्वा शंखचूडश्च प्रलयाग्निशिखोपमम् ॥ पपात दंडवद्भूमौ प्रणनाम पुनःपुनः ॥ ८ ॥ निवृत्तिं प्राप तच्छस्त्रं दृष्ट्वा नम्रं च दानवम् ॥ ब्रह्मास्त्रमथ सा देवी चिक्षेप मंत्रपूर्वकम् ॥ ९ ॥ तं दृष्ट्वा प्रज्ज्वलंतं च प्रणम्य भुवि संस्थितः॥ ब्रह्मास्त्रेण दानवेन्द्रो विनिर्वारं चकार ह ॥ १० ॥ अथ क्रुद्धो दानवेन्द्रो धनुराकृष्य रंहसा ॥ चिक्षेप दिव्यान्यस्त्राणि देव्यै वै मंत्रपूर्वकम् ॥ ११ ॥ आहारं समरे चक्रे प्रसार्य मुखमायतम् ॥ जगर्ज साट्टहासं च दानवा भयमाययुः ॥ १२ ॥ काल्यै चिक्षेप शक्तिं स शतयोजनमायताम् ॥ देवी दिव्यास्त्रजालेन शतखंडं चकार सा ॥ १३ ॥ स च वैष्णवमस्त्रं च चिक्षेप चंडिकोपरि ॥ माहेश्वरेण काली च विनिवारं चकार सा ॥ १४ ॥ एवं चिरतरं युद्धमन्योन्य संबभूव ह ॥ प्रेक्षका अभवन् सर्वे देवाश्च दानवा अपि ॥ १५ ॥ अथ क्रुद्धा महादेवी काली कालसमा रणे ॥ जग्राह मन्त्रपूतं च शरं पाशुपतं रुषा ॥ १६ ॥ क्षेपात्पूर्वं तन्निषेद्धुं वाग्बभूवाशरीरिणी ॥ न क्षिपास्त्रमिमं देवि शंखचूडाय वै रुषा ॥ १७ ॥ मृत्युः पाशुपतान्नास्त्यमोघादपि च चंडिके॥ शंखचूडस्य वीरस्योपायमन्यं विचारय ॥ १८ ॥ इत्याकर्ण्य भद्रकाली न चिक्षेप तदस्त्रकम् ॥ शतलक्षं दानवानां जघास लीलया क्षुधा ॥ १९॥ अत्तुं जगाम वेगेन शंखचूडं भयंकरी ॥ दिव्यास्त्रेण च रौद्रेण वारयामास दानवः ॥ २० ॥ अथ क्रुद्धो दानवेन्द्रः खड्गं चिक्षेप सत्वरम् ॥ ग्रीष्मसूर्योपमं तीक्ष्णधारमत्यंतभीकरम् ॥ २१ ॥ सा काली तं समालोक्यायांतं प्रज्ज्वलितं रुषा ॥ प्रसार्य मुखमाहारं चक्रे तस्य च पश्यतः ॥ २२ ॥ दिव्यान्यस्त्राणि चान्यानि चिच्छेद दानवेश्वरः ॥ प्राप्तानि पूर्वतश्चक्रे शतखंडानि तानि च ॥ २३ ॥ पुनरत्तुं महादेवी वेगतस्तं जगाम ह ॥ सर्वसिद्धेश्वरः श्रीमानंतर्धानं चकार सः ॥ २४ ॥ वेगेन मुष्टिना काली तमदृष्ट्वा च दानम् ॥ बभंज च रथं

286

तस्य जघान किल सारथिम् ॥२५॥ अथागत्य द्रुतं मायी चक्रं चिक्षेप वेगतः ॥ भद्रकाल्यै शंखचूडः प्रलयाग्निशिखोपमम् ॥ २६ ॥ सा देवी तं तदा चक्रं वामहस्तेन लीलया॥ जग्राह स्वमुखेनैवाहारं चक्रे रुषा द्रुतम् ॥ २७ ॥ मुष्ट्या जघान तं देवी महाकोपेन वेगतः ॥ बभ्राम दानवेन्द्रोऽपि क्षणं मूर्च्छामवाप सः ॥ २८ ॥ क्षणेन चेतनां प्राप्य स चोत्तस्थौ प्रतापवान् ॥ न चक्रे बाहुयुद्धं च मातृबुद्ध्या तया सह ॥ ॥ २९ ॥ गृहीत्वा दानवं देवी भ्रामयित्वा पुनः पुनः ॥ ऊर्द्ध्वं च प्रापयामास महाकोपेन वेगतः ॥ ३० ॥ उत्पपात च वेगेन शंखचूडः प्रतापवान् ॥ निपत्य च समुत्तस्थौ प्रणम्य भद्रकालिकाम् ॥३१॥ रत्नेन्द्रसारनिर्माणविमानं सुमनोहरम् ॥ आरुरोह स हृष्टात्मा न भ्रान्तोऽपि महारणे ॥ ॥ ३२ ॥ दानवानां हि क्षतजं सा पपौ कालिका क्षुधा ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र वाग्बभूवाशरीरिणी ॥ ३३ ॥ लक्षं च दानवेन्द्राणामवशिष्टं रणेऽधुना॥ उद्धतं गुञ्जतां सार्द्धं ततस्त्वं भुंक्ष्व चेश्वरि ॥ ३४ ॥ संग्रामे दानवेन्द्रं च हंतुं न कुरु मानसम् ॥ अवध्योऽयं शंखचूडस्तव देवीति निश्चयम्॥३५॥ तच्छ्रुत्वा वचनं देवी निःसृतं व्योममंडलात् ॥ दानवानां बहूनां च मांसं च रुधिरं तथा ॥ ३६ ॥ भुक्त्वा पीत्वा भद्रकाली शंकरांतिकमाययौ ॥ उवाच रणवृत्तांतं पौर्वापर्येण सक्रमम् ॥३७॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वि ० रुद्रसं० प० युद्धखंडे शंखचूडवधे कालीयुद्धवर्णनं नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ॥ ३८ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ श्रुत्वा काल्युक्तमीशानो किं चकार किमुक्तवान् ॥ तत्त्वं वद महाप्राज्ञ परं कौतूहलं मम ॥ १ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ काल्युक्तं वचनं श्रुत्वा शंकरः परमेश्वरः ॥ महालीलाकरश्शंभुर्जहासाश्वासयञ्च ताम् ॥ २ ॥ व्योमवाणीं समाकर्ण्य तत्त्वज्ञानविशारदः ॥ ययौ स्वयं च समरे स्वगणैस्सह शंकरः ॥ ३ ॥ महावृषभमारूढो वीरभद्रादिसंयुतः ॥ भैरवैः क्षेत्रपालैश्च स्वसमानैस्समन्वितः ॥ ४ ॥ रणं प्राप्तो महेशश्च वीररूपं विधाय च ॥ विरराजाधिकं तत्र रुद्रो मूर्त इवांतकः ॥ ५ ॥ शंखचूडश्शिवं दृष्ट्वा विमानादवरुह्य सः ॥ ननाम परया भक्त्या शिरसा दंडवद्भुवि ॥ ६ ॥ तं प्रणम्य तु योगेन विमानमारुरोह सः ॥ तूर्णं चकार सन्नाहं धनुर्जग्राह सेषुकम् ॥ ७ ॥ शिवदानवयोर्युद्धं शतमब्दं बभूव ह ॥ बाणवर्षमिवोग्रं तद्वर्षतोर्मेघयोस्तदा ॥ ८ ॥ शंखचूडो महावीरश्शरांश्चिक्षेप दारुणान् ॥ चिच्छेद शंकरस्तान्वै लीलया स्वशरोत्करैः ॥ ९ ॥ तदंगेषु च शस्त्रौघैस्ताडयामास कोपतः ॥ महारुद्रो विरूपाक्षो दुष्टदण्डस्सतां गतिः ॥ १० ॥ दानवो निशितं खड्गं चर्म चादाय वेगवान् ॥ वृषं जघान शिरसि शिवस्य वरवाहनम् ॥११॥ ताडिते वाहने रुद्रस्तं क्षुरप्रेण लीलया॥ खड्गं चिच्छेद तस्याशु चर्म चापि महोज्ज्वलम् ॥१२॥ छिन्नेऽसौ चर्मणि तदा शक्तिं चिक्षेप सोऽसुरः॥ द्विधा चक्रे स्वबाणेन हरस्तां संमुखा

मताम् ॥ १३ ॥ कोपाध्मातश्शंखचूडः चक्रं चिक्षेप दानवः ॥ मुष्टिपातेन तच्चाप्यचूर्णयत्सहसा हरः ॥ १४ ॥ गदामाविध्य तरसा संचिक्षेप हरं प्रति ॥ शंभुना सापि सहसा भिन्ना भस्मत्वमागता ॥ १५ ॥ ततः परशुमादाय हस्तेन दानवेश्वरः ॥ धावति स्म हरं वेगाच्छंखचूडः क्रुधाकुलः ॥ १६ ॥ समाहृत्य स्वबाणौघैरपातयत शंकरः ॥ द्रुतं परशुहस्तं तं भूतले लीलयासुरम् ॥ १७ ॥ ततः क्षणेन संप्राप्य संज्ञामारुह्य सद्रथम् ॥ धृतदिव्यायुधशरो बभौ व्याप्याखिलं नभः ॥ १८ ॥ आयांतं तं निरीक्ष्यैव डमरुध्वनिमादरात् ॥ चकार ज्यारवं चापि धनुषो दुस्सहं हरः ॥ १९ ॥ पूरयामास ककुभः शृंगनादेन च प्रभुः ॥ स्वयं जगर्ज गिरिशस्त्रासयन्नसुरांस्तदा ॥ २० ॥ त्याजितेभमहागर्वैर्महानादैर्वृषेश्वरः ॥ पूरयामास सहसा खं गां वसुदिशस्तथा ॥ २१ ॥ महाकालस्समुत्पत्य ताडयद्गां तथा नभः ॥ कराभ्यां तन्निनादेन क्षिप्ता आसन्पुरा रवाः ॥ २२ ॥ अट्टाट्टहासमशिवं क्षेत्रपालश्चकार ह ॥ भैरवोऽपि महानादं स चकार महाहवे ॥ २३ ॥ महाकोलाहलो जातो रणमध्ये भयंकरः ॥ वीरशब्दो बभूवाथ गणमध्ये समंततः ॥ २४ ॥ संत्रेसुर्दानवास्सर्वे तैश्शब्दैर्भयदैः खरैः ॥ चुकोपातीव तच्छ्रुत्वा दानवेन्द्रो महाबलः ॥ २५ ॥ तिष्ठ तिष्ठेति दुष्टात्मन्व्याजहार यदा हरः ॥ देवैर्गणैश्च तैश्शीघ्रमुक्तं जय जयेति च ॥ २६ ॥ अथागत्य स दंभस्य तनयस्सुप्रतापवान् ॥ शक्तिं चिक्षेप रुद्राय ज्वालामालातिभीषणाम् ॥ २७ ॥ वह्निकूटप्रभायांती क्षेत्रपालेन सत्वरम् ॥ निरस्तागत्य साजौ वै मुखोत्पन्नमहोल्कया ॥ ॥ २८ ॥ पुनः प्रववृते युद्धं शिवदानवयोर्महत् ॥ चकंपे धरणी द्यौश्च सनगाब्धिजलाशया ॥ २९ ॥ दंभिमुक्ताञ्छराञ्शंभुश्शरांस्तत्प्रहितान्स च ॥ सहस्रशश्शरैरुग्रैश्चिच्छेद शतशस्तदा ॥ ३० ॥ ततश्शंभुः त्रिशूलेन संक्रुद्धस्तं जघान ह ॥ तत्प्रहारमसह्याशु कौ पपात स मूर्च्छितः ॥ ३१ ॥ ततः क्षणेन संप्राप संज्ञां स च तदासुरः ॥ आजघान शरै रुद्रं तान्सर्वानात्तकार्मुकः ॥ ३२ ॥ बाहूनामयुतं कृत्वा छादयामास शंकरम् ॥ चक्रायुतेन सहसा शंखचूडः प्रतापवान् ॥ ३३ ॥ ततो दुर्गापतिः क्रुद्धो रुद्रो दुर्गार्तिनाशनः ॥ तानि चक्राणि चिच्छेद स्वशरैरुत्तमैर्द्रुतम् ॥ ३४ ॥ ततो वेगेन सहसा गदामादाय दानवः ॥ अभ्यधावत वै हंतु बहुसेनावृतो हरम् ॥ ३५ ॥ गदां चिच्छेद तस्याश्वापततः सोऽसिना हरः ॥ शितधारेण संक्रुद्धो दुष्टगर्वापहारकः ॥ ३६ ॥ छिन्नायां स्वगदायां च चुकोपातीव दानवः ॥ शूलं जग्राह तेजस्वी परेषां दुस्सहं ज्वलत् ॥ ३७ ॥ सुदर्शनं शूलहस्तमायांतं दानवेश्वरम् ॥ स्वत्रिशूलेन विव्याध हृदि तं वेगतो हरः ॥ ३८ ॥ त्रिशूलभिन्नहृदयान्निष्क्रांतः पुरुषः परः ॥ तिष्ठ तिष्ठेति चोवाच

१ त्यक्त्वार्थः ।

शंखचूडस्य वीर्यवान् ॥ ३९ ॥ निष्क्रामतो हि तस्याशु प्रहस्य स्वनवत्ततः ॥ चिच्छेद च शिरो भीममसिना सोऽपतद्भुवि ॥ ४० ॥ ततः काली चखादोग्रं दंष्ट्राक्षुण्णशिरोधरान् ॥ असुरांस्तान् बहून् क्रोधात् प्रसार्य स्वमुखं तदा ॥ ४१ ॥ क्षेत्रपालश्चखादान्यान्बहून्दैत्यान्क्रुधाकुलः ॥ केचिन्नेशुर्भैरवास्त्रच्छिन्ना भिन्नास्तथापरे ॥ ४२ ॥ वीरभद्रोऽपरान्वीरान्बहून् क्रोधादनाशयत् ॥ नंदीश्वरो जघानान्यान्बहूनमरमर्दकान् ॥ ॥ ४३ ॥ एवं बहुगणा वीरास्तदा सनह्य कोपतः ॥ व्यनाशयन्बहून्दैत्यानसुरान् देवमर्दकान् ॥४४॥ इत्थं बहुतरं तत्र यस्य सैन्यं ननाश तत् ॥ विद्रुताश्चापरे वीरा बहवो भयकातराः ॥ ४५ ॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडसैन्यवधवर्णनं नाम नवत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ स्वबलं निहतं दृष्ट्वा मुख्यं बहुतरं ततः ॥ तथा वीरान् प्राणसमान् चुकोपातीव दानवः ॥१॥ उवाच वचनं शंभुं तिष्ठाम्याजौ स्थिरो भव ॥ किमेतैर्निहतैर्मेऽद्य संमुखे समरं कुरु॥२॥इत्युक्त्वा दानवेन्द्रोऽसौ सन्नद्धस्समरे मुने॥ अगच्छन्निश्चयं कृत्वा भिमुखं शंकरस्य च ॥३॥ दिव्यान्यस्त्राणि चिक्षेप महारुद्राय दानवः ॥ चकार शरवृष्टिश्च तोयवृष्टिं यथा घनः॥४॥ मायाश्चकार विविधा अदृश्या भयदर्शिताः॥अप्रतर्क्या सुरगणैर्निखिलैरपि सत्तमैः ॥५॥ तां दृष्ट्वा शंकरस्तत्र चिक्षेपास्त्रं च लीलया॥ माहेश्वरं महादिव्यं सर्वमायाविनाशनम्॥६॥ तेजसा तस्य तन्माया नष्टाश्चासन् द्रुतं तदा ॥ दिव्यान्यस्त्राणि तान्येव निस्तेजांस्यभवन्नपि ॥७॥ अथ युद्धे महेशानस्तद्वधाय महाबलः ॥ शूलं जग्राह सहसा दुर्निवार्यं सुतेजसाम् ॥८॥ तदैव तन्निषेद्धुं च वाग्बभूवाशरीरिणी ॥ क्षिप शूलं न चेदानीं प्रार्थनां शृणु शंकर ॥९॥ सर्वथा त्वं समर्थो हि क्षणाद् ब्रह्माण्डनाशने ॥ किमेकदानवस्येश शंखचूडस्य सांप्रतम् ॥ १० ॥ तथापि वेदमर्यादा न नाश्या स्वामिना त्वया ॥ तां शृणुष्व महादेव सफलं कुरु सत्यतः ॥११॥ यावदस्य करेऽत्युग्रं कवचं परमं हरेः ॥ यावत्सतीत्वमस्त्येव सत्या अप्यस्य योषितः ॥१२॥ तावदस्य जरा मृत्युश्शंखचूडस्य शंकर ॥ नास्तीत्यवितथं नाथ विधेहि ब्रह्मणो वचः ॥ १३ ॥ इत्याकर्ण्य नभोवाणीं तथेत्युक्ते हरे तदा ॥ हरेच्छया गतो विष्णुस्तं दिदेश सतां गतिः ॥ १४ ॥ वृद्धब्राह्मणवेषेण विष्णुर्मायाविनां वरः ॥ शंखचूडोपकंठं च गत्वोवाच स तं तदा ॥ १५ ॥ वृद्धब्राह्मण उवाच ॥ देहि भिक्षां दानवेन्द्र मह्यं प्राताय सांप्रतम् ॥ १६ ॥ नेदानीं कथयिष्यामि प्रकटं दीनवत्सलम् ॥ पश्चात्त्वां कथयिष्यामि पुनस्सत्यं करिष्यसि ॥ १७ ॥ ओमित्युवाच राजेन्द्रः प्रसन्नवदनेक्षणः ॥ कवचार्थी जनश्चाहमित्युवाचेति सच्छलात् ॥ १८ ॥ तच्छ्रुत्वा दानवेन्द्रोऽसौ ब्रह्मण्यः सत्यवाग्विभुः ॥ तद्ददौ कवचं दिव्यं विप्राय प्राणसंमतम् ॥ १९ ॥ माययेत्थं तु कवचं तस्माज्जग्राह वै हरिः ॥ शंखचूडस्य

रूपेण जगाम तुलसीं प्रति ॥ २० ॥ गत्वा तत्र हरिस्तस्या योनौ मायाविशारदः ॥ वीर्याधानं चकाराशु देवकार्यार्थमीश्वरः ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नतरे शंभुमीरयन् स्ववचः प्रभुः ॥ शंखचूडवधार्थाय शूलं जग्राह प्रज्वलत् ॥ २२ ॥ तच्छूलं विजयं नाम शंकरस्य परात्मनः ॥ संचकाशे दिशस्सर्वा रोदसीं संप्रकाशयत् ॥ २३ ॥ कोटिमध्याह्नमार्तंडप्रलयाग्निशिखोपमम् ॥ दुर्निवार्यं च दुर्द्धर्षमव्यर्थं वैरिघातकम् ॥ २४ ॥ तेजसां चक्रमत्युग्रं सर्वशस्त्रास्त्रसायकम् ॥ सुरासुराणां सर्वेषां दुस्सहं च भयंकरम् ॥ २५ ॥ संहर्तुं सर्वब्रह्मांडमवलंब्य च लीलया ॥ संस्थितं परमं तत्र एकत्रीभूय विज्वलत् ॥ २६ ॥ धनुस्सहस्रं दीर्घेण प्रस्थेन शतहस्तकम् ॥ जीवब्रह्मस्वरूपं च नित्यरूपमनिर्मितम् ॥ २७ ॥ विभ्रमद् व्योम्नि तच्छूलं शंखचूडोपरि क्षणात् ॥ चकार भस्म तच्छीघ्रं निपत्य शिवशासनात् ॥ २८ ॥ अथ शूलं महेशस्य द्रुतमावृत्य शंकरम् ॥ ययौ विहायसा विप्र मनोयायि स्वकार्यकृत् ॥ २९ ॥ नेदुर्दुंदुभयस्स्वर्गे जगुर्गंधर्वकिन्नराः ॥ तुष्टुवुर्मुनयो देवा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ३० ॥ बभूव पुष्पवृष्टिश्च शिवस्योपरि संततम् ॥ प्रशशंस हरिर्ब्रह्मा शक्राद्या मुनयस्तथा ॥ ३१ ॥ शंखचूडो दानवेन्द्रः शिवस्य कृपया तदा ॥ शापमुक्तो बभूवाथ पूर्वरूपमवाप ह ॥ ३२ ॥ अस्थिभिश्शंखचूडस्य शंखजातिर्बभूव ह ॥ प्रशस्तं शंखतोयं च सर्वेषां शंकरं विना ॥ ३३ ॥ विशेषेण हरेर्लक्ष्म्याः शंखतोयं महत्प्रियम् ॥ संबंधिनां च तस्यापि न हरस्य महामुने ॥ ३४ ॥ तमित्थं शंकरो हत्वा शिवलोकं जगाम सः ॥ सुप्रहृष्टो वृषारूढः सोमः स्कन्दगणैर्वृतः ॥ ३५ ॥ हरिर्जगाम वैकुंठं कृष्णस्स्वस्थो बभूव ह ॥ सुरास्स्वविषयं प्रापुः परमानन्दसंयुताः ॥ ३६ ॥ जगत्स्वास्थ्यमतीवाप सर्वनिर्विघ्नमाप कम् ॥ निर्मलं चाभवद्व्योम क्षितिस्सर्वा सुमंगला ॥ ३७ ॥ इति प्रोक्तं महेशस्य चरितं प्रमुदावहम् ॥ सर्वदुःखहरं श्रीदं सर्वकामप्रपूरकम् ॥ ३८ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वविघ्ननिवारणम् ॥ भुक्तिदं मुक्तिदं चैव सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३९ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं चरितं शशिमौलिनः ॥ श्रावयेद्वा पठेद्वापि पाठयेद्वा सुधीर्नरः ॥ ४० ॥ धनं धान्यं सुतं सौख्यं लभेतात्र न संशयः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति शिवभक्तिं विशेषतः ॥ ४१ ॥ इदमाख्यानमतुलं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ परमज्ञानजननं शिवभक्तिविवर्द्धनम् ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ धनाढ्यो वैश्यजश्शूद्रश्शृण्वन् सत्तमतामियात् ॥ ४३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शंखचूडवधोपाख्यानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ व्यास उवाच ॥ नारायणश्च भगवान् वीर्याधानं चकार ह ॥ तुलस्याः केन यत्नेन योनौ तद्वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ नारायणो हि देवानां कार्यकर्ता सतांगतिः ॥ शंखचूडस्य रूपेण रेमे तद्रमया सह ॥ २ ॥

तदेव शृणु विष्णोश्च चरितं प्रमुदावहम् ॥ शिवशासनकर्तुश्च मातुश्च जगतां हरेः ॥ ३ ॥ रणमध्ये व्योमवचः श्रुत्वा देवेन शंभुना ॥ प्रेरितश्शंखचूडस्य गृहीत्वा कवचं परम् ॥ ४ ॥ विप्ररूपेण त्वरितं मायया निजया हरिः ॥ जगाम शंखचूडस्य रूपेण तुलसीगृहम् ॥ ५ ॥ दुन्दुभिं वादयामास तुलसीद्वारसन्निधौ ॥ जयशब्दं च तत्रैव बोधयामास सुन्दरीम् ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वा चैव सा साध्वी परमानन्दसंयुता ॥ राजमार्गं गवाक्षेण ददर्श परमादरात् ॥ ७ ॥ ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्वा कारयामास मंगलम् ॥ द्रुतं चकार शृंगारं ज्ञात्वायातं निजं पतिम् ॥ ८ ॥ अवरुह्य रथाद्विष्णुस्तद्देव्या भवनं ययौ ॥ शंखचूडस्वरूपः स मायावी देवकार्यकृत् ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा तं च पुरः प्राप्तं स्वकांतं सा मुदान्विता ॥ तत्पादौ क्षालयामास ननाम च रुरोद च ॥ १० ॥ रत्नसिंहासने रम्ये वासयामास मंगलम् ॥ ताम्बूलं च ददौ तस्मै कर्पूरादिसुवासितम् ॥ ११ ॥ अद्य मे सफलं जन्म जीवनं संबभूव ह ॥ रणे गतं च प्राणेशं पश्यंत्याश्च पुनर्गृहे ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा सकटाक्षं सा निरीक्ष्य सस्मितं मुदा ॥ पप्रच्छ रण वृत्तांतं कांतं मधुरया गिरा ॥ १३ ॥ तुलस्युवाच ॥ असंख्यविश्वसंहर्ता स देवप्रवरः प्रभुः ॥ यस्याज्ञावर्त्तिनो देवा विष्णुब्रह्मादयस्सदा ॥ १४ ॥ त्रिदेवजनकस्सोऽत्र त्रिगुणात्मा च निर्गुणः ॥ भक्तेच्छया च सगुणो हरिब्रह्मप्रवर्तकः ॥ १५ ॥ कुबेरस्य प्रार्थनया गुणरूपधरो हरः ॥ कैलासवासी गणपः परब्रह्म सतां गतिः ॥ १६ ॥ यस्यैकपलमात्रेण कोटिब्रह्मांडसंक्षयः ॥ विष्णुब्रह्मादयोऽतीता बहवः क्षणमात्रतः ॥ १७ ॥ कर्तुं सार्द्धं च तेनैव समरं त्वं गतः प्रभो ॥ कथं बभूव संग्रामस्तेन देवसहायिना ॥ १८ ॥ कुशली त्वमिहायातस्तं जित्वा परमेश्वरम् ॥ कथं बभूव विजयस्तव ब्रूहि तदेव मे ॥ १९ ॥ श्रुत्वेत्थं तुलसीवाक्यं स विहस्य रमापतिः ॥ शंखचूडरूपधरस्तामुवाचामृतं वचः ॥ २० ॥ भगवानुवाच ॥ यदाहं रणभूमौ च जगाम समरप्रियः ॥ कोलाहलो महान् यातः प्रवृत्तोऽभून्महारणः ॥ २१ ॥ देवदानवयोर्युद्धं संबभूव जयैषिणोः ॥ दैत्याः पराजितास्तत्र निर्जरैर्बलगर्वितैः ॥ २२ ॥ तदाहं समरं तत्राकार्यं देवैर्बलोत्कटैः ॥ पराजिताश्च ते देवाश्शंकरं शरणं ययुः ॥ २३ ॥ रुद्रोऽपि तत्सहायार्थमाजगाम रणं प्रति ॥ तेनाहं वै चिरं कालमयोत्स्व बलदर्पितः ॥ २४ ॥ आवयोस्समरः कान्ते पूर्णमब्दं बभूव ह ॥ नाशो बभूव सर्वेषामसुराणां च कामिनि ॥ २५ ॥ प्रीतिं च कारयामास ब्रह्मा च स्वयमावयोः ॥ देवानामधिकाराश्च प्रदत्ता ब्रह्मशासनात् ॥ २६ ॥ मयागतं स्वभवनं शिवलोकं शिवो गतः ॥ सर्वस्वास्थ्यमतीवाप दूरीभूतो ह्युपद्रवः ॥ २७ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा जगतां नाथः शयनं च चकार ह ॥ रेमे रमापतिस्तत्र रमया स तया मुदा ॥ २८ ॥ सा साध्वी सुखसंभावाकर्षणस्य व्यतिक्रमात् ॥ सर्वं वितर्कयामास कस्त्वमेवेत्युवाच सा ॥ २९ ॥ तुलस्युवाच ॥ को वा त्वं वद

मामाशु भुक्ताहं मायया त्वया ॥ दूरीकृतं यत्सतीत्वमथ त्वां वै शपाम्यहम् ॥३०॥ सनत्कुमार उवाच॥ तुलसीवचनं श्रुत्वा हरिश्शापभयेन च ॥
दधार लीलया ब्रह्मन्स्वमूर्तिं सुमनोहराम् ॥ ३१ ॥ तद्दृष्ट्वा तुलसी रूपं ज्ञात्वा विष्णुं तु चिह्नतः ॥ पातिव्रत्यपरित्यागात् क्रुद्धा सा तमुवाच ह॥
॥ ३२ ॥ तुलस्युवाच ॥ हे विष्णो ते दया नास्ति पाषाणसदृशं मनः ॥ पतिधर्मस्य भंगेन मम स्वामी हतः खलु ॥ ३३ ॥ पाषाणसदृशस्त्वं
च दयाहीनो यतः खलः ॥ तस्मात्पाषाणरूपस्त्वं मच्छापेन भवाधुना ॥ ३४ ॥ ये वदंति दयासिन्धुं त्वां भ्रांतास्ते न संशयः ॥ भक्तो विनापरा
धेन परार्थे च कथं हतः ॥३५॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा तुलसी सा वै शंखचूडप्रिया सती ॥ भृशं रुरोद शोकार्ता विललाप भृशं मुहुः ॥
॥ ३६ ॥ ततस्तां रुदतीं दृष्ट्वा स विष्णुः परमेश्वरः ॥ सस्मार शंकरं देवं येन संमोहितं जगत् ॥ ३७ ॥ ततः प्रादुर्बभूवाथ शंकरो भक्त
वत्सलः ॥ हरिणा प्रणतश्चासीत्संनुतो त्रिनयेन सः ॥ ३८ ॥ शोकाकुलं हरिं दृष्ट्वा विलपंतीं च तत्प्रियाम् ॥ नयेन बोधयामास तं तां
कृपणवत्सलाम् ॥ ३९ ॥ शंकर उवाच ॥ मा रोदीस्तुलसि त्वं हि भुंक्ते कर्मफलं जनः ॥ सुखदुःखदो न कोऽप्यस्ति संसारे कर्मसागरे ॥
॥ ४० ॥ प्रस्तुतं शृणु विदुःखं शृणोति सुमना हरिः ॥ द्वयोस्सुखकरं यत्तद्ब्रवीमि सुखहेतवे ॥ ४१ ॥ तपस्त्वया कृतं भद्रे तस्यैव तपसः
फलम् ॥ तदन्यथा कथं स्याद्वै जातं त्वयि तथा च तत् ॥ ४२ ॥ इदं शरीरं त्यक्त्वा च दिव्यदेहं विधाय च ॥ रमस्व हरिणा नित्यं रमया सदृशी
भव ॥ ४३ ॥ तवेयं तनुरुत्सृष्टा नदीरूपा भवेदिह ॥ भारते पुण्यरूपा सा गण्डकीति च विश्रुता ॥ ४४ ॥ कियत्कालं महादेवि देवपूजनसाधने॥
प्रधानरूपा तुलसी भविष्यति वरेण मे ॥ ४५ ॥ स्वर्गे मर्त्ये च पाताले तिष्ठ त्वं हरिसन्निधौ ॥ भव त्वं तुलसीवृक्षो वरा पुष्पेषु सुन्दरी ॥ ४६ ॥
वृक्षाधिष्ठातृदेवी त्वं वैकुंठे दिव्यरूपिणी ॥ सार्द्धं रहसि हरिणा नित्यं क्रीडां करिष्यसि ॥ ४७ ॥ नद्यधिष्ठातृदेवी या भारते बहुपुण्यदा ॥ लवणो
दस्य पत्नी सा हर्यंशस्य भविष्यसि ॥ ४८ ॥ हरिर्वै शैलरूपी च गंडकीतीरसंनिधौ ॥ संकरिष्यत्यधिष्ठानं भारते तव शापतः ॥ ४९ ॥ तत्र
कोटयाश्च कीटाश्च तीक्ष्णदंष्ट्रा भयंकराः ॥ तच्छित्त्वा कुहरे चक्रं करिष्यंति तदीयकम् ॥ ५० ॥ शालग्रामशिला सा हि तद्भेदादतिपुण्यदा ॥
लक्ष्मीनारायणाख्यादिश्चक्रभेदाद्भविष्यति ॥ ५१ ॥ शालग्रामशिला विष्णो तुलस्यास्तव संगमः ॥ सदा सादृश्यरूपा या बहुपुण्य
विवर्द्धिनी ॥ ५२ ॥ तुलसीपत्रविच्छेदं शालग्रामे करोति यः ॥ तस्य जन्मान्तरे भद्रे स्त्रीविच्छेदो भविष्यति ॥ ५३ ॥ तुलसी
पत्रविच्छेदं शंखं हित्वा करोति यः ॥ भार्याहीनो भवेत्सोऽपि रोगी स्यात्सप्तजन्मसु ॥ ५४ ॥ शालग्रामश्च तुलसी शंखं चैकत्र एव हि ॥

283

त्वं प्रियः शंखचूडस्य चैकमन्वन्तरावधि ॥ शंखेन सार्द्धं त्वद्भेदः केवलं दुःख
यो रक्षति महाज्ञानी स भवेच्छ्रीहरिप्रियः ॥ ५५ ॥ त्वं प्रियः शंखचूडस्य चैकमन्वन्तरावधि ॥ शंखेन सार्द्धं त्वद्भेदः केवलं दुःख
दस्तव ॥ ५६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा शंकरस्तत्र माहात्म्यमूचिवांस्तदा ॥ शालग्रामशिलायाश्च तुलस्या बहुपुण्यदम् ॥ ५७ ॥
ततश्चांतर्हितो भूत्वा मोदयित्वा हरिं च ताम् ॥ जगाम स्वालयं शंभुः शर्मदो हि सदा सताम् ॥ ५८ ॥ इति श्रुत्वा वचश्शंभोः प्रसन्ना तु तुलस्य
भूत ॥ तद्देहं च परित्यज्य दिव्यरूपा बभूव है ॥ ५९ ॥ प्रजगाम तया सार्द्धं वैकुंठं कमलापतिः ॥ सद्यस्तद्देहजाता च बभूव गंडकी नदी ॥ ६० ॥
ह्यैलोऽभूदच्युतस्सोऽपि तत्तीरे पुण्यदो नृणाम् ॥ कुर्वंति तत्र कीटाश्च छिद्रं बहुविधं मुने ॥ ६१ ॥ जले पतंति यास्तत्र शिलास्तास्त्वतिपुण्यदाः॥
स्थलस्था पिंगला ज्ञेयाश्चोपतापाय चैव हि ॥ ६२ ॥ इत्येवं कथितं सर्वं तव प्रश्नानुसारतः ॥ चरितं पुण्यदं शंभोः सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ ६३ ॥
आख्यातमिदमाख्यातं विष्णुमाहात्म्यमिश्रितम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्र
संहितायां प० युद्धखंडे शंखचूडवधोपाख्याने तुलसीशापवर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४१ ॥ नारद उवाच ॥ शंखचूडवधं श्रुत्वा चरितं शशिमौलि
नः ॥ अहं तृप्तोऽस्मि नो त्वत्तोऽमृतं पीत्वा यथा जनः॥ १ ॥ ब्रह्मन्यच्चरितं तस्य महेशस्य महात्मनः॥मायामाश्रित्य सल्लीलां कुर्वतो भक्तमोददाम्॥
॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ जलंधरवधं श्रुत्वा व्यासस्सत्यवतीसुतः ॥ अप्राक्षीदिममेवार्थं ब्रह्मपुत्रं मुनीश्वरम् ॥ ३ ॥ सनत्कुमारः प्रोवाच व्यासं सत्यवत
सुतम् ॥ सुप्रशंस्य महेशस्य चरितं मंगलायनम् ॥ ४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यास महेशस्य चरितं मंगलायनम् ॥ यथान्धको गाणपत्यं
प्राप शंभोः परात्मनः ॥ ५ ॥ कृत्वा परमसंग्रामं तेन पूर्वं मुनीश्वर ॥ प्रसाद्य तं महेशानं सत्त्वभावात्पुनःपुनः ॥ ६ ॥ माहात्म्यमद्भुतं शंभो
श्शरणागतरक्षिणः ॥ सुभक्तवत्सलस्यैव नानालीलाविहारिणः॥ ७ ॥ माहात्म्यमेतद्वृषभध्वजस्य श्रुत्वा मुनिर्गंधवतीसुतो हि ॥ वचो महार्थं प्रणिपत्य
भक्त्या ह्युवाच तं ब्रह्मसुतं मुनींद्रम् ॥ ८ ॥ व्यास उवाच ॥ को ह्यंधको वै भगवन्मुनीश कस्यान्वये वीर्यवतः पृथिव्याम्॥जातो महात्मा बलवान
प्रधानः किमात्मकः कस्य सुतोंऽधकश्च॥ ९ ॥ एतत्समस्तं सुरहस्यमद्य ब्रवीहि मे ब्रह्मसुतप्रसादात्॥स्कंदान्मया वै विदितं हि सम्यक् महेशपुत्राद्भ
तावबोधात् ॥ १० ॥ गाणपत्यं कथं प्राप शंभोः परमतेजसः ॥ सोंऽधको धन्य एवाति यो बभूव गणेश्वरः ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ व्यासस्य
चैतद्वचनं निशम्य प्रोवाच स ब्रह्मसुतस्तदानीम् ॥ महेश्वरोतीः परमाप्तलक्ष्मीस्संश्रोतुकामं जनकं शुकस्य ॥ १२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥
पुराऽऽगतो भक्तकृपाकरोऽसौ कैलासतश्शैलसुतागणाढ्यः ॥ विहर्तुकामः किल काशिकां वै स्वशैलतो निर्जरचक्रवर्ती ॥ १३ ॥ स राजधानीं च

विधाय तस्यां चक्रे परीतीः सुखदा जनानाम् ॥ तद्रक्षकं भैरवनामवीरं कृत्वा सम शैलजया हि बह्वीः ॥ १४ ॥ स एकदा मन्दरनामधेयं गतो नगं तद्वरसुप्रभावात् ॥ तत्रापि नानागणवीरमुख्यैशिवासमेतो विजहार भूरि ॥ १५ ॥ पूर्वे दिशो मन्दरशैलसंस्था कपर्दिनश्चंडपराक्रमस्य ॥ चक्रे ततो नेत्रनिमीलनं तु सा पार्वती नर्मयुत सलीलम् ॥ १६ ॥ प्रवालहेमाब्जधृतप्रभाभ्यां कराम्बुजाभ्यां निमिमील नेत्र ॥ हरस्य नेत्रेषु निमीलितेषु क्षणेन जातः सुमहांधकारः॥१७॥ तत्स्पर्शयोगाच्च महेश्वरस्य करौ च तस्याः स्खलितं मदांभः ॥ शंभोर्ललाटे क्षणवह्नितप्तो विनिर्गतो भूरि जलस्य बिन्दुः ॥ १८ ॥ गर्भो बभूवाथ करालवक्त्रो भयंकरः क्रोधपरः कृतघ्नः ॥ अन्धो विरूपी जटिलश्च कृष्णो नरेतरो विकृतिकस्सुरोमा ॥ १९ ॥ गायन्हसन्प्ररुदन्नृत्यमानो विलेलिहानो घरघोरघोषः ॥ जातेन तेनाद्भुतदर्शनेन गौरीं भवोऽसौ स्मितपूर्वमाह ॥ २० ॥ ॥ श्रीमहेश उवाच ॥ निमील्य नेत्राणि कृतं च कर्म बिभेषि साऽस्माद्दयिते कथं त्वम् ॥ गौरी हरात्तद्वचनं निशम्य विहस्यमाना प्रमुमोच नेत्र ॥ २१ ॥ जाते प्रकाशे सति घोररूपो जातोऽधकारादपि नेत्रहीनः ॥ तादृग्विधं तं च निरीक्ष्य भूतं पप्रच्छ गौरी पुरुषं महेशम् ॥२२॥ ॥ गौर्युवाच ॥कोऽयं विरूपो भग वन्हि जातो नावग्रतो घोरभयंकरश्च ॥ वदस्व सत्यं मम किं निमित्तं सृष्टोऽथ वा केन च कस्य पुत्रः ॥ २३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ श्रुत्वा हरस्तद्वचनं प्रियाया लीलाकरस्सृष्टिकृतोंऽधरूपाम् ॥ लीलाकरायास्त्रिजगज्जनन्या विहस्य किंचिद्भगवानुवाच ॥ २४ ॥ ॥ महेश उवाच ॥ शृणु अम्बिके ह्यद्भुतवृत्तकारे उत्पन्न एषोऽद्भुतचंडवीर्यः ॥ निमीलिते चक्षुषि मे भवत्या स स्वेदजो मेंऽधकनामधेयः ॥२५॥ त्वं चास्य कर्तास्ययथानुरूपं त्वया स सख्या दयया गणेभ्यः ॥ स रक्षितव्यस्त्वयि तं हि वैके विचार्य बुद्ध्या करणीयमार्ये ॥ २६॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ गौरी ततो भर्तुर्वचो निशम्य कारुण्यभावात्सहिता सखीभिः ॥ नानाप्रकारैर्बहुभिर्हुपायैश्चकार रक्षां स्वसुतस्य यद्वत् ॥ २७ ॥ कालेऽथ तस्मिञ्शिशिरे प्रयातो हिरण्यनेत्रस्त्वथ पुत्रकामः ॥ स्वज्येष्ठबंधोस्तनयप्रतानं संवीक्ष्य चात्मप्रियया नियुक्तः ॥ २८ ॥ अरण्यमाश्रित्य तपश्चकारासुरस्तदा कश्यपजस्सुतार्थम् ॥ काष्ठोपमोऽसौ जितरोषदोषस्संदर्शनार्थं तु महेश्वरस्य ॥२९॥ तुष्टः पिनाकी तपसास्य सम्यग्वरप्रदानाय ययौ द्विजेन्द्रः ॥ तत्स्थानमासाद्य वृषध्वजोऽसौ जगाद दैत्यप्रवरं महेशः ॥३०॥ ॥ महेश उवाच ॥ हे दैत्यनाथ कुरु नेन्द्रियसंघपातं किमर्थमेतद्व्रतमाश्रितं ते ॥ प्रब्रूहि कामं वरदो भवोऽहं यदिच्छसि त्वं सकलं ददामि ॥ ३१ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ रस्यमाकर्ण्य महेशवाक्यं ह्यतिप्रसन्नः कनकाक्षदैत्यः ॥ कृतांजलिर्नम्रशिरा उवाच स्तुत्या च नत्वा विविधं गिरीशम् ॥ ३२॥ ॥ हिरण्याक्ष उवाच ॥ पुत्रस्तु मे चन्द्रललाट नास्ति सुवीर्यवान्दैत्यकुलानुरूपी ॥

तदर्थमेतद्व्रतमास्थितोऽहं तं देहि देवेश सुवीर्यवंतम् ॥३३॥ यस्माच्च मद्भ्रातुरनंतवीर्याः प्रह्लादपूर्वा अपि पंच पुत्राः ॥ ममेह नास्तीति गतान्वयोऽ हं को मामकं राज्यमिदं बुभुक्षेत् ॥ ३४ ॥ राज्यं परस्य स्वबलेन हत्वा भुंक्तेऽथवा स्वं पितुरेव दत्तम् ॥ स प्रोच्यते पुत्र इह त्वमुत्र पुत्री स तेनापि भवेत्पितामौ ॥ ३५ ॥ ऊर्द्ध्वं गतिः पुत्रवतां निरुक्ता मनीषिभिर्धर्मभृतां वरिष्ठैः ॥ सर्वाणि भूतानि तदर्थमेव मतौ प्रवर्तंत पशून् स्वतेजः ॥ ३६ ॥ निरन्वयस्याथ न संति लोकास्तदर्थमिच्छंति जनाः सुरेभ्यः ॥ सदा समाराध्य सुरांघ्रिपंकजं याचंत इत्थं सुतमेकमेव ॥ ३७ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतद्वचस्तद्वचनं निशम्य कृपाकरो दैत्यनृपस्य तुष्टः ॥ तमाह दैत्याधिप नास्ति पुत्रस्त्वद्वीर्यजः किंतु ददामि पुत्रम् ॥ ३८ ॥ ममात्मजं त्वंधकनामधेयं त्वत्तुल्यवीर्यं त्वपराजितं च ॥ वृणीष्व पुत्रं सकलं विहाय दुःखं प्रतीच्छस्व सुतं त्वमेव ॥३९॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा प्रददौ स तस्मै हिरण्यनेत्राय सुतं प्रसन्नः॥हरस्तु गौर्या सहितो महात्मा भूतादिनाथस्त्रिपुरारिरुग्रः॥४०॥ततो हरात्प्राप्य सुतं स दैत्यः प्रदक्षिणीकृत्य यथाक्रमेण ॥ स्तोत्रैरनेकैरभिपूज्य रुद्रं तुष्टस्स्वराज्यं गतवान्महात्मा ॥ ४१ ॥ ततस्तु पुत्रं गिरिशादवाप्य रसातलं चंडपराक्रमस्तु ॥ इमां धरित्रीमनयत्स्वदेशं दैत्यो विजित्वा त्रिदशानशेषान्॥४२॥ततस्तु देवैर्मुनिभिश्च सिद्धैः सर्वात्मकं यज्ञमयं करालम् ॥ वाराहमाश्रित्य वपुः प्रधानमाराधितो विष्णुरनंतवीर्यः ॥४३॥ घोणाप्रहारैर्विविधैर्धरित्रीं विदार्य पातालतलं प्रविश्य ॥ तुंडेन दैत्याञ्शतशो विचूर्ण्य दंष्ट्राभिरग्र्याभिरखंडिताभिः ॥ ४४ ॥ पादप्रहारैरशनिप्रकाशैरुन्मथ्य सैन्यानि निशाचराणाम् ॥ मार्तंडकोटिप्रतिमेन पश्चात्सुदर्शनेनाद्भुतचंडतेजाः ॥ ४५ ॥ हिरण्यनेत्रस्य शिरो ज्वलंतं चिच्छेद दैत्यांश्च ददाह दुष्टान् ॥ ततः प्रहृष्टो दितीजेन्द्रराजस्तमंधकं तत्र स चाभ्यषिंचत् ॥ ४६ ॥ स्वस्थानमागत्य ततो धरित्रीं दंष्ट्रांकुरेणोद्धरतः प्रहृष्टः ॥ भूमिं च पातालतलान्महात्मा पुपोष भागं त्वथ पूर्वकं तु ॥ ४७ ॥ देवैस्समस्तैर्मुनिभिः प्रहृष्टैरभिष्टुतः पद्मभुवा च तेन ॥ ययौ स्वलोकं हरिरुग्रकायो वाराहरूपस्तु सुकार्यकर्त्ता ॥ ४८ ॥ हिरण्यनेत्रेऽथ हतेऽसुरेशे वराहरूपेण सुरेण देवाः ॥ देवास्समस्ता मुनयश्च सर्वे परे च जीवास्सुखिनो बभूवुः ॥ ४९ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे हिरण्याक्षवधो नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥ ॥ व्यास उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ हते तस्मिन्सुरद्रुहि ॥ किमकार्षीत्ततस्तस्य ज्येष्ठभ्राता महासुरः ॥ १ ॥ कुतूहलमिति श्रोतुं ममाऽस्तीह मुनीश्वर ॥ तच्छ्रावय कृपां कृत्वा ब्रह्मपुत्र नमोऽस्तु ते ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य व्यासस्य स मुनीश्वरः ॥ सनत्कुमारः प्रोवाच स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम् ॥ ३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ भ्रातर्येवं विनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना ॥ हिरण्यकशिपुर्...

पर्यतप्यद्रुषा शुचा ॥ ४ ॥ ततः प्रजानां कदनं विधातुं कदनप्रियान् ॥ निर्दिदेशाऽसुरान्वीरान्हरिवैरप्रियो हि सः ॥ ५ ॥ अथ ते भर्तृसंदेशमादाय शिरसाऽसुराः ॥ देवप्रजानां कदनं विदधुः कदनप्रियाः ॥ ६ ॥ ततो विप्रकृते लोकेऽसुरैस्तैर्दुष्टमानसैः ॥ दिवं देवाः परित्यज्य भुवि चेरुरलक्षिताः ॥ ७ ॥ हिरण्यकशिपुर्भ्रातुस्संपरेतस्य दुःखितः ॥ कृत्वा करोदकादीनि तत्कलत्राद्यसांत्वयत् ॥ ८ ॥ ततस्स दैत्यराजेन्द्रो ह्यजेयमजरामरम् ॥ आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराज्यं व्यधित्सत ॥ ९ ॥ स तेपे मंदरद्रोण्यां तपः परमदारुणम् ॥ ऊर्द्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठाश्रितावनिः ॥ १० ॥ तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवास्सर्वे बलान्विताः ॥ दैत्यान्सर्वान्विनिर्जित्य स्वानि स्थानानि भेजिरे ॥ ११ ॥ तस्य मूर्द्ध्नस्समुद्भूतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः ॥ तिर्यगूर्द्ध्वमधोलोकानतपद्विष्वगीरितः ॥ १२ ॥ तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुस्सुराः ॥ धात्रे विज्ञापयामासुस्तत्तपोविकृताननाः ॥ १३ ॥ अथ विज्ञापितो देवैर्व्यास तैरात्मभूर्विधिः ॥ परीतो भृगुदक्षाद्यैर्ययौ दैत्येश्वराश्रमम् ॥ १४ ॥ प्रताप्य लोकानखिलांस्ततोऽसौ समागतं पद्मभवं ददर्श ॥ वरं हि दातुं तमुवाच धाता वरं वृणीष्वेति पितामहोऽपि ॥ निशम्य वाचं मधुरां विधातुर्वचोऽब्रवीदेवममूढबुद्धिः ॥ १५ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ मृत्योर्भयं मे भगवन्प्रजेश पितामहाभून्न कदापि देव ॥ शस्त्रास्त्रपाशाशनिशुष्कवृक्षगिरीन्द्रतोयाग्निरिपुप्रहारैः ॥ १६ ॥ देवैश्च दैत्यैर्मुनिभिश्च सिद्धैस्त्वत्सृष्टजीवैर्बहुवाक्यतः किम् ॥ स्वर्गे धरण्यां दिवसे निशायां नैवोर्द्ध्वतो नाप्यधतः प्रजेश ॥ १७ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तस्यैतदीदृग्वचनं निशम्य दैत्येन्द्र तुष्टोऽस्मि लभस्व सर्वम् ॥ प्रणम्य विष्णुं मनसा तमाह दयान्वितोऽपाविति पद्मयोनिः ॥ १८ ॥ अलं तपस्ते परिपूर्णकामस्समाः सहस्राणि च षण्णवत्यः ॥ उत्तिष्ठ राज्यं कुरु दानवानां श्रुत्वा गिरं तत्सुमुखो बभूव ॥ १९ ॥ राज्याभिषिक्तः प्रपितामहेन त्रैलोक्यनाशाय मतिं चकार ॥ उत्साद्य धर्मान् सकलान्प्रमत्तो जित्वाहवे सोऽपि सुरान्समस्तान् ॥ २० ॥ ततो भयादिन्द्रमुखाश्च देवाः पितामहाज्ञां समवाप्य सर्वे ॥ उपद्रुता दैत्यवरेण जाताः क्षीरोदधिं यत्र हरिस्तु शेते ॥ २१ ॥ आराधयामासुरतीव विष्णुं स्तुत्वा वचोभिस्सुखदं हि मत्वा ॥ निवेदयामासुरथो प्रसन्नं दुःखं स्वकीयं सकलं हि ते ते ॥ २२ ॥ श्रुत्वा तदीयं सकलं हि दुःखं तुष्टो रमेशः प्रददौ वरांस्तु ॥ उत्थाय तस्माच्छयनादुपेन्द्रो निजानुरूपैर्विविधैर्वचोभिः ॥ २३ ॥ आश्वास्य देवानखिलान्मुनीन्द्र उवाच वैश्वानरतुल्यतेजाः ॥ दैत्यं हनिष्ये प्रसभं सुरेशाः प्रयात धामानि निजानि तुष्टाः ॥ २४ ॥ श्रुत्वा रमेशस्य वचस्सुरेशाः शक्रादिकास्ते निखिला हि तुष्टाः ॥ ययुः स्वधामानि हिरण्यनेत्रानुजं च मत्वा निहतं मुनीश ॥ २५ ॥ आश्रित्य

१ सोदर्यं दुःखार्तः । २ भयार्ता ।

रूपं जटिलं करालं दंष्ट्रायुधं तीक्ष्णनखं सुनासम्॥सैंहं च नारं सुविदारितास्यं मार्तंडकोटिप्रतिमं सुघोरम्॥२६॥युगांतकालाग्निसमप्रभावं जगन्मयं वि
बहुभिर्वचोभिः॥अस्तं रवौ सोऽपि हि गच्छतीशो गतोऽसुराणां नगरीं महात्मा॥२७॥कृत्वा च युद्धं प्रबलैस्स दैत्यैर्हत्वाथ तान्दैत्यगणान्गृहीत्वा॥
बभ्राम तत्राद्भुतविक्रमश्च बभंज तांस्तान सुरान्नृसिंहः ॥२८॥ दृष्टस्स दैत्यैरतुलप्रभावस्ते रेभिरे ते हि तथैव सर्वे ॥ सिंह च तं सर्वमय निरीक्ष्य
प्रह्लादनामा दितिजेन्द्रपुत्रः ॥ उवाच राजानमयं मृगेन्द्रो जगन्मयः किं समुपागतश्च ॥ २९ ॥ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ एष प्रविष्टो भगवाननंतो
नृसिंहमात्रो नगरं त्वदनः ॥ निवृत्य युद्धाच्छरणं प्रयाहि पश्यामि सिंहस्य करालमूर्त्तिम् ॥ ३० ॥ यस्मान्न योद्धा भुवनत्रयेऽपि कुरुष्व राज्य
विनमन्मृगेन्द्रम् ॥श्रुत्वा स्वपुत्रस्य वचो दुरात्मा तमाह भीतोऽसि किमत्र पुत्र॥३१॥उक्त्वेति पुत्रं दितिजाधिनाथो दैत्यर्षभान्वीरवरान्स राजा ॥
गृह्णंतु वै सिंहममुं भवंतो वीरा विरूपभ्रुकुटीक्षणं तु ॥ ३२ ॥ तस्याज्ञया दैत्यवरास्ततस्ते ग्रहीतुकामा विविशुर्मृगेन्द्रम् ॥ क्षणेन दग्धाश्शलभा
इवाग्नि रूपाभिलाषात्प्रविविक्षवो वै ॥३३॥दैत्येषु दग्धेष्वपि दैत्यराजश्चकार युद्धं स मृगाधिपेन ॥ शस्त्रैस्समग्रैरखिलैस्तथास्त्रैश्शक्त्यर्ष्टिपाशांकुशपा
वकाद्यैः ॥ ॥ ३४ ॥ संबुध्यतोरेव तयोर्जगाम ब्राह्मं दिनं व्यास हि शस्त्रपाण्योः॥प्रवीरयोर्वीररवेण गर्जतोः परस्परं क्रोधसमुक्तचेतसोः ॥ ३५ ॥
ततः स दैत्यस्सहसा बहूंश्च कृत्वा भुजान्छस्त्रयुतान्निरीक्ष्य ॥ नृसिंहरूपं प्रययौ मृगेन्द्रं संयुध्यमानं सहसा समंतात् ॥ ३६ ॥ ततस्सुयुद्धे त्वति
दुस्सहं तु शस्त्रैस्समस्तैश्च तथाखिलास्त्रैः ॥ कृत्वा महादैत्यवरो नृसिंहं क्षयं गतैश्शूलधरोऽभ्युपायात् ॥ ३७ ॥ ततो गृहीतस्स मृगाधिपेन भुजैर
नेकैर्गिरिसारवद्भिः ॥ निधाय जानौ स भुजांतरेषु नखांकुरैर्दानवमर्मभिद्भिः ॥ ३८ ॥ नखास्त्रहृत्पद्ममसृग्विमिश्रमुत्पाद्य जीवाद्विगतः क्षणेन ॥
त्यक्तस्तदानीं स तु काष्ठभूतः पुनः पुनश्चूर्णितसर्वगात्रः ॥३९॥ तस्मिन्हते देवरिपौ प्रसन्नः प्रह्लादमामंत्र्य कृतप्रणामम् ॥ राज्येऽभिषिच्याद्भुतवीर्य
विष्णुस्ततः प्रयातो गतिमप्रतर्क्याम् ॥ ४० ॥ ततोऽतिहृष्टास्सकलास्सुरेशाः प्रणम्य विष्णुं दिशि विप्र तस्याम् ॥ ययुः स्वधामानि पितामहाद्याः
कृतस्वकार्यं भगवंतमीड्यम् ॥ ४१ ॥ प्रवर्णितं त्वंधकजन्म रुद्राद्धिरण्यनेत्रस्य मृतिर्वराहात् ॥ नृसिंहतस्तत्सहजस्य नाशः प्रह्लादराज्याप्तिरिति
प्रसंगात् ॥ ॥ ४२ ॥ शृणु त्विदानीं द्विजवर्य मत्तोंऽधकप्रभावं भवकृत्प्रलब्धम् ॥ हरेण युद्धं खलु तस्य पश्चाद्गणाधिपत्यं गिरिशस्य तस्य ॥ ४३ ॥
इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे गणाधिपत्यप्राप्त्यंधकजन्महिरण्यनेत्रहिरण्यकशिपुवधवर्णनं नाम त्रिच

त्वारिंशोऽध्यायः॥४३॥सनत्कुमार उवाच॥ततो हिरण्याक्षसुतः कदाचित्संश्राविता नर्मयुतैर्मदांधैः॥तैर्भ्रातृभिस्संप्रयुतो विहारे किमंध राज्येन तवाद्य कार्यम्॥१॥हिरण्यनेत्रस्तु बभूव मूढः कलिप्रियं नेत्रविहीनमेव॥यो लब्धवांस्त्वां विकृतं विरूपं घोरैस्तपोभिर्गिरिशं प्रसाद्य॥२॥सत्वं न भागी खलु राज्यकस्य किमन्यजातोऽपि लभेत राज्यम्॥विचार्यतां तद्भवतैव नूनं वयं तु तद्भागिन एव सत्यम्॥३॥सनत्कुमार उवाच॥ तेषां तु वाक्यानि निशम्य तानि विचार्य बुध्या स्वयमेव दीनः॥तान्छांतयित्वा विविधैर्वचोभिर्गतस्त्वरण्यं निशि निर्जनं तु ॥ ४ ॥ वर्षायुतं तत्र तपश्चचार जजाप जाप्यं विधृतैकपादः ॥आहारहीनो नियमोर्द्धबाहुः कर्तुं न शक्यं हि सुरासुरैर्यत्॥५॥प्रज्वाल्य वह्निं स्म जुहोति गात्रमांसं सरक्तं खलु वर्षमात्रम्॥तीक्ष्णेन शस्त्रेण निकृत्य देहात्समंत्रकं प्रत्यहमेव हुत्वा ॥ ६ ॥ स्नाय्वस्थिशेषं कुणपं तदासौ क्षयं गतं शोणितमेव सर्वम् ॥ यदास्य मांसानि न संति देहं प्रक्षेप्तुकामस्तु हुताशनाय ॥ ७ ॥ ततः स दृष्टस्त्रिदशालयैर्जनैः सुविस्मितैर्भीतियुतैस्समस्तैः ॥ अथामरेशश्शीघ्रतरं प्रसादितो बभूव धाता तुतिभिर्युतो हि ॥ ८ ॥ निवारयित्वाथ पितामहस्तं ह्युवाच त्वं चाद्य वरं वृणीष्व ॥ यस्यातिकामस्तव सर्वलोके सुदुर्लभं दानव तं गृहाण ॥ ९ ॥ स पद्मयोनेस्तु वचो निशम्य प्रोवाच दीनः प्रणतस्तु दैत्यः ॥ यैर्निष्ठुरैर्मे प्रहृतं तु राज्यं प्रह्लादमुख्या मम संतु भृत्याः ॥ १० ॥ अंधस्य दिव्यं हि तथास्तु चक्षुरिन्द्रादयो मे करदा भवंतु ॥ मृत्युस्तु माभून्मम देवदैत्यगंधर्वयक्षोरगमानुषेभ्यः ॥११॥ नारायणाद्वा दितिजेन्द्रशत्रोस्सर्वाज्जनात्सर्वमयाच्च शर्वात् ॥ श्रुत्वा वचस्तस्य सुदारुणं तत्सुशंकितः पद्मभवस्तमाह ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दैत्येन्द्र सर्वं भविता तदेतद्विनाशहेतुं च गृहाण किंचित् ॥ यस्मान्न जातो न जनिष्यते वा यो न प्रविष्टो मुखमंतकस्य॥१३॥अत्यन्तदीर्घं खलु जीवितं तु भवादृशास्सत्पुरुषास्त्यजंतु॥ एतद्वचस्सानुनयं निशम्य पितामहात्प्राह पुनस्स दैत्यः॥१४॥ अंधक उवाच ॥ कालत्रये याश्च भवंति नार्यः श्रेष्ठाश्च मध्याश्च तथा कनिष्ठाः ॥ तासां च मध्ये खलु रत्नभूता ममापि नित्यं जननीव काचित् ॥ १५ ॥ कायेन वाचा मनसाप्यगम्या नारी नृलोकस्य च दुर्लभाय ॥ तां कामयानस्य ममास्तु नाशो दैत्येन्द्रभावाद्भगवान्स्वयंभूः ॥ १६ ॥ व्यासः तदाकर्ण्य स पद्मयोनिः सुविस्मितश्शंकरपादपद्मम् ॥ सस्मार संप्राप्य निदेशमाशु शंभोस्तु तं प्राह ततोऽधकं वै ॥ १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यत्कांक्षसे दैत्यवरास्तु ते वै सर्वं भवत्येव वचस्सकामम् ॥ उत्तिष्ठ दैत्येन्द्र लभस्व कामं सदैव वीरैस्तु कुरुष्व युद्धम् ॥ १८ ॥ श्रुत्वा तदेतद्वचनं मुनीश विधातुराशु प्रणिपत्य भक्त्या ॥ लोकेश्वरं हाटकनेत्रपुत्रः स्नाय्वस्थिशेषस्तु तमाह देवम् ॥ १९ ॥ ॥ अंधक उवाच ॥ कथं विभो वैरिबलं प्रविश्य ह्यनेन देहेन करोमि युद्धम् ॥ स्नाय्वस्थिशेषं कुरु मांसपुष्टं करेण पुण्येन

२४०

च मां स्पृशाद्य ॥ २० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ श्रुत्वा वचस्तस्य स पद्मयोनिः करेण संस्पृश्य च तच्छरीरम् ॥ गतस्सुरेन्द्रैस्सहितः स्वधाम
संपूज्यमानो मुनिसिद्धसंघैः॥२१॥संस्पृष्टमात्रस्स च दैत्यराजस्सम्पूर्णदेहो बलवान्बभूव ॥ संजातनेत्रस्सुभगो बभूव हृष्टस्स्वमेवं नगरं विवेश ॥२२॥
उत्सृज्य राज्यं सकलं च तस्मै प्रह्लादमुख्यास्त्वथ दानवेन्द्राः ॥ तमागतं लब्धवरं च मत्वा भृत्या बभूवुर्वशगास्तु तस्य ॥२३॥ ततोऽन्धकः स्वर्ग
मगाद्विजेतुं सेनाभियुक्तस्सहभृत्यवर्गः ॥ विजित्य लेखान्प्रधने समस्तान्करप्रदं वज्रधरं चकार ॥ २४ ॥ नागान्सुपर्णान्वरराक्षसांश्च गंधर्वयक्षान
पि मानुषांस्तु ॥ गिरीन्द्रवृक्षान्समरेषु सर्वांश्चतुष्पदः सिंहमुखान्विजिग्ये ॥ २५ ॥ त्रैलोक्यमेतद्धि चराचरं वै वशं चकारात्मनि संनियोज्य ॥ ततोऽ
नुकूलानि सुदर्शनानि नारीसहस्राणि बहूनि गत्वा ॥ २६ ॥ रसातले चैव तथा धरायां त्रिविष्टपे याः प्रमदाः सुरूपाः ॥ ताभियुतोऽन्येषु स पर्व
तेषु रेराम रम्येषु नदीतटेषु ॥२७॥क्रीडायमानस्स तु मध्यवर्ती तासां प्रहर्षादथ दानवेन्द्रः॥तत्पीतशिष्टानि पिबन्प्रवृत्त्यै दिव्यानि पेयानि सुमात्
षाणि ॥ २८ ॥ अन्यानि दिव्यानि तु यद्रसानि फलानि मूलानि सुगंधवंति ॥ संप्राप्य यानानि सुवाहनानि मयेन सृष्टानि गृहोत्तमानि ॥२९॥
पुष्पार्घधूपान्नविलेपनैश्च सुशोभितान्यद्भुतदर्शनैश्च ॥ संक्रीडमानस्य गतानि तस्य वर्षायुतानीह तथांधकस्य ॥ ३० ॥ जानाति किंचिन्न शुभं परत्र
यदात्मनस्सौख्यकरं भवेद्धि ॥ सदान्धको दैत्यवरस्स मूढो मदांधबुद्धिः कृतदुष्टसंगः ॥ ३१ ॥ ततः प्रमत्तस्तु सुतान्प्रधानान्कुतर्कवादैर
भिभूय सर्वान् ॥ चचार दैत्यैस्सहितो महात्मा विनाशयन्वैदिकसर्वधर्मान् ॥३२॥ वेदान्द्विजान्वित्तमदाभिभूतो न मन्यते स्माप्यमरान्गुरूंश्च ॥
रेमे तथा दैवगतो हतायुः स्वस्यैरहोभिर्गमयन्वयश्च ॥ ३३ ॥ ततः कदाचिद्गतवान्ससैन्यो वहुप्रयाता पृथवीतलेऽस्मिन् ॥ अनेकसंख्या अपि
वर्षकोटयः प्रहर्षितो मंदरपर्वतं तु ॥ ३४ ॥ स्वर्णोपमां तत्र निरीक्ष्य शोभां बभ्राम सैन्यैस्सह मानमत्तः ॥ क्रीडार्थमासाद्य च तं गिरीन्द्रं मतिं
स वासाय चकार मोहात् ॥ ३५ ॥ शुभं दृढ तत्र पुरं स कृत्वा मुदास्थितो दैत्यपतिः प्रभावात् ॥ निवेशयामास पुनः क्रमेण अत्यद्भुतं मन्दर
शैलसानौ ॥ ३६ ॥ दुर्योधनो वैधसहस्तिसंज्ञौ तन्मन्त्रिणो दानवसत्तमस्य ॥ ते वै कदाचिद्गिरिसुस्थले हि नारीं सुरूपां ददृशुस्त्रयोऽपि ॥ ३७ ॥
ते शीघ्रगा दैत्यवरास्तु हर्षाद्द्रुतं महादैत्यपतिं समेत्य ॥ ऊचुर्यथादृष्टमतीव प्रीत्या तथान्धकं वीरवरं हि सर्वे ॥ ३८ ॥ मंत्रिण ऊचुः ॥ गुहांतरे
ध्याननिमीलिताक्षो दैत्येन्द्र कश्चिन्मुनिरत्र दृष्टः ॥ रूपान्वितश्चन्द्रकलार्द्धचूडः कटिस्थले बद्धगजेन्द्रकृत्तिः ॥ ३९ ॥ नागेन्द्रभोगावृतसर्व

१ विपराभ्यामित्यात्मनेपदम् । २ परस्मैपदमार्षम् ।

गात्रः कपालमालाभरणो जटालः ॥ स शूलहस्तश्शरतूणधारी महाधनुष्मान्विधृताक्षसूत्रः ॥ ४० ॥ खड्गी त्रिशूली लकुटी कपर्दीः चतुर्भुजो गौरतरसकृतिर्हि ॥ भस्मानुलिप्तो विलसत्सुतेजास्तपस्विवर्योऽद्भुतसर्ववेषः ॥ ४१ ॥ तस्याविदूरे पुरुषश्च दृष्टस्स वानरो घोरमुखः करालः ॥ सर्वायुधो रक्षकश्च रक्षन्स्थितो जरद्गोवृषभश्च शुक्लः ॥ ४२ ॥ तस्योपविष्टस्य तपस्विनोऽपि सुचारुरूपा तरुणी मनोज्ञा ॥ नारी शुभा पार्श्वगता हि तस्य दृष्टा च काचिद्भुवि रत्नभूता ॥ ४३ ॥ प्रवालमुक्तामणिहेमरत्नवस्त्रावृता माल्यशुभोपगूढा ॥ सा येन दृष्टा स च दृष्टिमान्स्यात् दृष्टेन चान्येन किमत्र कार्यम् ॥४४॥ मान्या महेशस्य च दिव्यनारी भार्या मुनेः पुण्यवतः प्रिया सा ॥ योग्या हि द्रष्टुं भवतश्च सम्यगानाय्य दैत्येन्द्र सुरत्नभोक्तः ॥ ४५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ श्रुत्वेति तेषां वचनानि तानि कामातुरो घूर्णितसर्वगात्रः ॥ विसर्जयामास मुनेस्सकाशं दुर्योधनादीन्सहसा स दैत्यः ॥ ४६ ॥ आसाद्य ते तं मुनिमप्रमेयं बृहद्व्रतं मंत्रिवरा हि तस्य ॥ सुराजनीतिप्रवणा मुनीश प्रणम्य तं दैत्यनिदेशमाहुः ॥ ४७ ॥ मंत्रिण ऊचुः ॥ हिरण्यनेत्रस्य सुतो महात्मा दैत्याधिराजोऽन्धकनामधेयः ॥ त्रैलोक्यनाथो भवकृन्निदेशादिहोपविष्टोऽत्र विहारशाली ॥ ४८ ॥ तन्मंत्रिणो वै वयमंग वीरास्तवोपकंठं च समागताः स्म ॥ तत्प्रेषितास्त्वां यदुवाच तद्वै शृणुष्व संदत्तमनास्तपस्विन् ॥ ४९ ॥ त्वं कस्य पुत्रोऽसि किमर्थमत्र सुखोपविष्टो मुनिवर्य धीमन् ॥ कस्येयमीदृक्तरुणी सुरूपा देया शुभा दैत्यपतेर्मुनीन्द्र ॥ ५० ॥ क्वेदं शरीरं तव भस्मदिग्धं कपालमालाभरणं विरूपम् ॥ तूणीरसत्कार्मुकबाणखड्गभुशुंडिशूलाशनितोमराणि ॥ ५१ ॥ क्व जाह्नवी पुण्यतमा जटाग्रे क्वायं शशी वा कुणपास्थिखण्डम् ॥ विषानलो दीर्घमुखः क्व सर्पः क्व संगमः पीनपयोधरायाः ॥ ५२ ॥ जरद्गवारोहणमप्रशस्तं क्षमावतस्तस्य न दर्शनं च ॥ संध्याप्रणामः क्वचिदेष धर्मः क्व भोजनं लोकविरुद्धमेतत् ॥ ५३ ॥ प्रयच्छ नारीं मम सान्त्वपूर्वं स्त्रिया तपः किं कुरुषे विमूढ ॥ अयुक्तमेतत्त्वयि नानुरूपं यस्मादहं रत्नपतिस्त्रिलोके ॥ ५४ ॥ विमुंच शस्त्राणि मयाद्य चोक्तः कुरुष्व पश्चात्तप एव शुद्धम् ॥ उल्लंघ्य मच्छासनमप्रधृष्यं विमोक्ष्यसे सर्वमिदं शरीरम् ॥ ५५ ॥ मत्वांधकं दुष्टमतिं प्रधानो महेश्वरो लौकिकभावशीलः ॥ प्रोवाच दैत्यं स्मितपूर्वमेवमाकर्ण्य सर्वं त्वथ दूतवाक्यम् ॥ ५६ ॥ शिव उवाच ॥ यद्यस्मि रुद्रस्तव किं मया स्यात् किमर्थमेवं वदसीति मिथ्या ॥ शृणु प्रभाव मम दैत्यनाथ न्याय्यं न वक्तुं वचनं त्वयेत्थम् ॥ ५७ ॥ नाहं क्वचित्स्वं पितरं स्मरामि गुहांतरे घोरमनन्यचीर्णम् ॥ एतद्व्रतं पाशुपतं चरामि न मातरं त्वज्ञतमो विरूपः ॥ ५८ ॥ अमूलमेतन्मयि तु प्रसिद्धं सुदुस्त्यजं सर्वमिदं ममास्ति ॥ भार्या ममेयं तरुणी सुरूपा सर्वं

यदा सर्वगतस्य सिद्धिः ॥ ५९ ॥ एतर्हि यच्चदुचितं तवास्ति गृहाण तद्वै खलु राक्षस त्वम् ॥ एतावदुक्त्वा विरराम शंभुस्तपस्विवेष
पुरतस्तु तेषाम् ॥ ६० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ गंभीरमेतद्वचनं निशम्य ते दानवास्तं प्रणिपत्य मूर्ध्ना ॥ जग्मुस्ततो दैत्यवरस्य
स्तु त्रैलोक्यनाशाय कृतप्रतिज्ञम् ॥ ६१ ॥ बभाषिरे दैत्यपतिं प्रमत्तं प्रणम्य राजानमदीनसत्त्वाः ॥ ते तत्र सर्वे जयशब्दपूर्व
रुद्रेण यतातिस्मतपूर्वमुक्तम् ॥ ६२ ॥ ॥ मंत्रिण ऊचुः ॥ निशाचरश्चंचलशौर्यधैर्यः क्व दानवः कृपणस्सत्त्वहीनः ॥ क्रूरः कृतघ्नश्च सदैव पापी
क्व दानवः सूर्यसुतादिभीति॥६३॥ राजत्वमुक्तोऽखिलदैत्यनाथस्तपस्विना तन्मुनिना विहस्य॥ मत्वा स्वबुद्ध्या तृणवत्त्रिलोकं महोजसा वीरवरेण
नूनम् ॥ ६४ ॥ क्वाह च शस्त्राणि च दारुणानि मृत्योश्च संत्रासकरं क्व युद्धम् ॥ क्व वीरको वानरवक्त्रतुल्यो निशाचरो जरसा जर्जराङ्गः ॥ ६५ ॥
काय स्वरूपः क्व च मंदभाग्यो बलं त्वदीयं क्व च वीरको वा ॥ शक्तोऽपि चेत्त्वं प्रयतस्व युद्धं कर्तुं तदा ब्रूहि कुरुष्व किंचित् ॥६६॥ यत्राशनि
स्तुल्यमिहास्ति शस्त्रं भयाहरं नाशकरं च घोरम् ॥ क्व ते शरीरं मृदुपद्मतुल्यं विचार्य चैवं कुरु रोचते यत् ॥ ६७ ॥ ॥ मंत्रिण ऊचुः ॥ इत्येव
मादीनि वचांसि मत्रं तपस्विनोक्तानि च दानवेश ॥ युक्तं न ते तेन सहात्र युद्धं त्वामाह राजन्स्मयमान एव ॥ ६८ ॥ विवस्तुमुन्येषु मुनिः
रस्मामिरुक्तैर्यदि बुध्यसे त्वम् ॥ तपोभियुक्तेन तपस्विना वै स्मर्तासि पश्चान्मुनिवाक्यमेतत् ॥ ६९ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ततस्स तेषा
वचनं निशम्य जज्वाल रोषेण स मंदबुद्धिः ॥ आज्यावसिक्तस्त्विव कृष्णवर्मा सत्यं हितं तत्कुटिलं सुतीक्ष्णम् ॥ ७० ॥ गृहीतखड्गो वरदानमत्त
प्रचंडवातानुकृतिं च कुर्वन् ॥ गंतुं च तत्र स्मरबाणविद्धस्समुद्यतोऽभूद्विपरीतदैवः ॥ ७१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां
पञ्चमे युद्धखंडे अंधकगाणपत्यलाभोपाख्याने दूतसंवादो नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ गतस्ततो मत्तगजेन्द्र
गामी पीत्वा सुरां घूर्णितलोचनश्च ॥ महानुभावो बहुसैन्ययुक्तः प्रचंडवीरो वरवीर्यायी ॥ १ ॥ ददर्श दैत्यः स्मरबाणविद्धो गुहां ततो वीरकरुद्धमा
र्गाम् ॥ स्निग्धं यथा वीक्ष्य पतंगसंघः दशाप्रदीपं च कृमिर्मुपत्य ॥ २ ॥ तथा प्रदर्श्यांशु पुनः पुनश्च संपीड्यमानोऽपि स वीरकेण ॥
बभूव कामाग्निसुदग्धदेहोऽन्धको महादैत्यपतिः स मूढः ॥ ३ ॥ पाषाणवृक्षाशनितोयवह्निभुजंगशस्त्रास्त्रविभीषिकाभिः ॥ संपीडितोऽसौ न पुनः
प्रपीडयः पृष्टश्च कस्त्वं समुपागतोऽसि ॥ ४ ॥ निशम्य तद्वा स्वमतं स तस्मै चकार युद्धं स तु वीरकेण ॥ मुहूर्तमाश्चर्यवदप्रमेयं
संख्ये जितो वीरतरेण दैत्यः ॥ ५ ॥ ततस्तु संग्रामशिरो विहाय क्षुत्क्षामकंठस्तृषितो गतोऽभूत् ॥ चूर्णीकृते खड्गवरे च खिन्नः पलायमानो गतवि
स्मयः सः ॥ ६ ॥ चक्रुस्तदाजिं सह वीरकेण प्रह्लादमुख्या दितिजप्रधानाः ॥ लब्धांकुशाकृष्टधियो बभूवुस्सुदारुणाः शस्त्रशतैरनेकैः ॥ ७ ॥ विरो

घनस्तत्र चकार युद्धं बलिश्च बाणश्च सहस्रबाहुः ॥ भजिः कुजंभस्त्वथ शंबरश्च वृत्रादयश्चाप्यथ वीर्यवंतः ॥ ८ ॥ ते युद्धयमाना विजिताः समं ताद्विधाकृता वै गणवीरकेण ॥ शेषे हतानां बहुदानवानामुक्तं जयत्येव हि सिद्धसंघैः॥९॥ भेरुंडजानाभिनयप्रवृत्ते मेदोवसामांससुपूयमध्ये ॥ क्रव्यादसंघातसमाकुले तु भयंकरे शोणितकर्दमे तु ॥ १० ॥ भग्नेस्तु दैत्यैर्भगवान् पिनाकी व्रतं महापाशुपतं सुघोरम् ॥ प्रिये मया यत्कृतपूर्वमासीद्दाक्षायणीं प्राह सुसांत्वयित्वा ॥ ११ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ तस्माद्बलं यन्मम तत्प्रणष्टं मर्त्यैरमर्त्यस्य यतः प्रयातः ॥ पुण्यक्षयाही ग्रह एव जातो दिवानिशं देवि तव प्रसंगात् ॥ १२ ॥ उत्पाद्य दिव्यं परमाद्भुतं तु पुनर्वरं घोरतरं च गत्वा ॥ तस्माद्व्रतं घोरतरं चरामि सुनिर्भया सुन्दरि वै विशोकाः ॥ १३ ॥ ॥सनत्कुमार उवाच ॥ एतावदुक्त्वा वचनं महात्मा उत्पाद्य घोषं शनकैश्चकार ॥ स तत्र गत्वा व्रतमुग्रदीप्तो गतो वनं पुण्यतमं सुघोरम् ॥ १४ ॥ चर्तुं हि शक्यं तु सुरासुरैर्यन्न तादृशं वर्षसहस्रमात्रम् ॥ सा पार्वती मंदरपर्वतस्था प्रतीक्ष्यमाणागमनं भवस्य ॥१५॥ पतिव्रता शीलगुणोपपन्ना एकाकिनी नित्यमथो बिभीता ॥ गुहांतरे दुःखपरा बभूव संरक्षिता सा सुतवीरकेण ॥ १६ ॥ ततस्स दैत्यो वरदानमत्तस्तैर्योधमुख्यैस्सहितो गुहां ताम् ॥ विभिन्नधैर्यः पुनराजगाम शिलीमुखैर्मारसमुद्भवैश्च ॥ १७ ॥ अत्यद्भुतं तत्र चकार युद्धं हित्वा तदा भोजनपाननिद्राः ॥ रात्रिंदिवं पंचशतानि पंच क्रुद्धस्ससैन्यस्सह वीरकेण ॥१८॥ खड्गैस्सकुंतैस्सह भिंदिपालैर्गदाभुशुंडीभिरथो प्रकांडैः ॥ शिलीमुखैरर्द्धशशीभिरुग्रैर्वितस्तिभिः कूर्ममुखैर्ज्वलद्भिः ॥१९॥ नाराचमुख्यैर्निशितैश्च शूलैः परश्वधैस्तोमरमुद्गरैश्च ॥ खड्गैर्गुडैः पर्वतपादपैश्च दिव्यैरथास्त्रैरपि दैत्यसंघैः ॥ २० ॥ नदीधितिर्भिन्नतनुः पपात द्वारं गुहाया पिहितं समस्तम् ॥ तैरायुधैर्दैत्यभुजप्रयुक्तैर्गुहामुखे मूर्छित एव पश्चात् ॥ २१ ॥ आच्छादितं वीरकमस्त्रजालैर्दैत्यैश्च सर्वैस्तु मुहूर्तमात्रम्॥अपावृतं कर्तुमशक्यमासीन्निरीक्ष्य देवी दितिजान् सुघोरान् ॥ २२॥ भयेन सस्मार पितामहन्तु देवी सखीभिस्सहिता च विष्णुम् ॥ सैन्यं च मद्वीश्वरस्य सर्वं स स्मारयामास गुहांतरस्था ॥ २३ ॥ ब्रह्मा तया संस्मृतमात्र एव स्त्रीरूपधारी भगवांश्च विष्णुः ॥ इन्द्रैश्च सर्वैः सह सैन्यकैश्च स्त्रीरूपमास्थाय समागतास्ते ॥ २४ ॥ भूत्वा स्त्रियस्ते त्रिदिशुस्तदानीं मुनीन्द्रसंघाश्च महानुभावाः ॥ सिद्धाश्च नागास्त्वथ गुह्यकाश्च गुहांतरं पर्वतराजपुत्र्याः ॥ २५ ॥ यस्मात्सुराज्यासनसंस्थितानामंतःपुरे संगमनं विरुद्धम् ॥ ततस्सहस्राणि नितंबिनीनामनंतसंख्यान्यपि दर्शयंत्यः ॥ २६ ॥ रूपाणि दिव्यानि महाद्भुतानि गौर्यै गुहायां तु सवीरकार्यैः ॥ स्त्रियः प्रहृष्टा गिरिराजकन्या गुहांतरे पर्वतराजपुत्र्या ॥ २७ ॥ स्त्रीभिस्सहस्रैश्च शतैरनेकैर्नेदुश्च कल्पांतरमेघघोषाः ॥ भेर्यश्च संग्रामजयप्रदास्तु ध्मातास्सुशंखाः सुनितम्बिनीभिः ॥ २८ ॥ मूर्च्छां विहायाद्भुतचंडवीर्यस्स वीरको वै पुरतः स्थितस्तु ॥ प्रगृह्य शस्त्राणि महारथानां तैरेव शस्त्रैर्दितिजं जघान ॥ २९ ॥

ब्राह्मी ततो दंडकरा विरुद्धा गौरी तदा क्रोधपरीतचेताः ॥ नारायणी शंखगदासुचक्रधनुर्द्धरा पूरितबाहुदंडा ॥ ३० ॥ विनिर्ययौ लांगलदण्डहस्ता व्योमालका कांचनतुल्यवर्णा ॥ धारासहस्राकुलमुग्रवेगं बैडौजसी वज्रकरा तदानीम् ॥ ३१ ॥ सहस्रनेत्रा युधि सुस्थिरा च सुदुर्जया दैत्यशतैरधृष्या ॥ वैश्वानरी शक्तिरसौम्यवक्त्रा याम्या च दंडोद्यतपाणिरुग्रा ॥ ३२ ॥ सुतीक्ष्णखड्गोद्यतपाणिरूपा समाययौ नैर्ऋतिघोरचापा॥तोयालिका वारणपाशहस्ता विनिर्गता युद्धमभीप्समाना॥३३॥प्रचंडवातप्रभवा च देवी क्षुधा वपुस्त्वंकुशपाणिरेव ॥ कल्पान्तवह्निप्रतिमां गदां च पाणौ गृहीत्वा धनदोद्भवा च॥३४॥यक्षेश्वरी तीक्ष्णमुखा विरूपा नखायुधा नागभयंकरी च ॥ एतास्तथान्याश्शतशो हि देव्यः सुनिर्गताः संकुलयुद्धभूमिम्॥ ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वा च तत्सैन्यमनंतपारं विवर्णवर्णाश्च सुविस्मिताश्च ॥ समाकुलास्संचकिता भयार्द्रे देव्यो बभूवुर्हददीनसत्त्वाः ॥३६॥ चक्रुस्समाधाय मनस्समस्तास्ता देववध्वो विधिशक्तिमुख्याः॥सुसंमतत्वेन गिरीशपुत्र्याः सेनापतिर्वीरसुघोरवीर्यः ॥ ३७ ॥ चक्रुर्महायुद्धमभूतपूर्व निधाय बुद्धौ दितिजाः प्रधानाः ॥ निवर्तनं मृत्युमथात्मनश्च नारीभिरन्ये वरदानसत्त्वाः ॥ ३८ ॥ अत्यद्भुतं तत्र चकार युद्धं गौरी तदानीं सहिता सखीभिः ॥ कृत्वा रणे चाद्भुतबुद्धिशौण्डं सेनापतिं वीरकघोरवीर्यम् ॥ ३९ ॥ हिरण्यनेत्रात्मज एव भूपश्चक्रे महाव्यूहमरं सुकर्मा ॥ संभाव्य विष्णुं च निरीक्ष्य याम्यां सुदारुणं तद्गिलनामधेयम् ॥४०॥ मुखं करालं विधिसेवयास्य तस्मिन् कृते भगवानाजगाम ॥ कल्पान्तघोरार्कसहस्रकांतिकीर्णश्च वै कुपितः कृत्तिवासाः ॥ ४१ ॥ गते ततो वर्षसहस्रमात्रे तमागतं प्रेक्ष्य महेश्वरं च ॥ चक्रुर्महायुद्धमतीवमात्रं नार्यः प्रहृष्टास्सह वीरकेण ॥ ४२ ॥ प्रणम्य गौरी गिरिशं च मूर्द्ध्नां संदर्शयन् भर्तुरतीव शौर्य्यम्॥गौरी प्रयुद्धं च चकार दृष्ट्वा हरस्ततः पर्वतराजपुत्रीम् ॥४३॥ कंठे गृहीत्वा तु गुहां प्रविष्टो रमासहस्राणि विसर्जितानि॥गौरी च सन्मानशतैः प्रपूज्य गुहामुखे वीरकमेव स्थापयन्॥४४॥ततो न गौरीं गिरिशं च दृष्ट्वाऽसुरेश्वरो नीतिविचक्षणो हि॥द्रुतं स्वदूतं विघसाख्यमेव स प्रेषयामास शिवोपकंठम् ॥ ४५ ॥ तैस्तैः प्रहारैरपि जर्जरांगस्तस्मिन् रणे देवगणैरितैर्यः ॥जगाद वाक्यं तु सगर्वमुग्रं प्रविश्य शंभुं प्रणिपत्य मूर्द्ध्ना ॥४६॥ दूत उवाच ॥संप्रेषितोऽहं विविशे गुहां तु ह्येषोऽन्धकस्त्वां समुवाच वाक्यम् ॥ नार्या न कार्यं तव किंचिदस्ति विमुंच नारीं तरुणीं सुरूप ॥ ४७ ॥ प्रायो भवांस्तापसस्तज्जुषस्व क्षांतं मया यत्कमनीयमन्तः ॥ मुनिर्विरोधव्य इति प्रचिंत्य न त्वं मुनिस्तापस किंतु शत्रुः॥४८॥अतीव दैत्येषु महाविरोधी युध्यस्व वेगेन मया प्रमथ्य ॥ नयामि पातालतलानुरूपं यमक्षयं तापस धूर्त्त हि त्वाम् ॥४९॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतद्वचो दूतमुखान्निशम्य कपालमाली तमुवाच कोपात् ॥ ज्वलन्विषादेन महांस्त्रिनेत्रस्सतां गतिर्दुष्ट

मदप्रहर्ता ॥५०॥शिव उवाच ॥ व्यक्तं वचस्ते तदतीव चोग्रं प्रोक्तं हि तत्त्वं त्वरितं प्रयाहि ॥ कुरुष्व युद्धं हि मया प्रसह्य यदि प्रशक्तोऽसि बलेन हि त्वम् ॥ ५१ ॥ यः स्यादशक्तो भुवि तस्य कोऽर्थो दारैर्धनैर्वा सुमनोहरैश्च॥आयांतु दैत्याश्च बलेन मत्ता विचार्यमेवं तु कृतं मयैतत्॥५२॥शरीरयात्रापि कुतस्त्वशक्तेः कुर्वन्तु यद्यद्धिहितं तु तेषाम् ॥ ममापि यद्यत्करणीयमस्ति तत्तत्करिष्यामि न संशयोऽत्र ॥५३॥ सनत्कुमार उवाच॥एतद्वचस्तद्विधसोऽपि तस्माच्छ्रुत्वा हरान्निर्गत एव हृष्टः ॥ प्रागात्ततो गर्जितहुंकृतानि कुर्वंस्ततो दैत्यपतेस्सकाशम्॥५४॥इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे युद्धप्रारंभदूतसंवादवर्णनं नाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तस्येंगितज्ञश्च स दैत्यराजो गदां गृहीत्वा त्वरितस्ससैन्यः ॥ कृत्वाथ साऽग्रे गिलनामधेयं सुदारुणं देववरैरभेद्यम् ॥ १ ॥ गुहामुखं प्राप्य महेश्वरस्य बिभेद शस्त्रैरशनिप्रकाशैः ॥ अन्ये ततो वीरकमेव शस्त्रैरवाकिरञ्छैलसुतां तथान्ये ॥ २ ॥ द्वारं हि केचिद्रुचिरं बभंजुः पुष्पाणि पत्राणि विनाशयेयुः ॥ फलानि मूलानि जलं च ह्यद्युद्यानमार्गानपि खंडयेयुः ॥३॥ विलोडयेयुर्मुदिताश्च केचिच्छृंगाणि शैलस्य च भानुमंति ॥ ततो हरस्संस्मृतवान्स्वसैन्यं समाह्वयन्कुपितः शूलपाणिः ॥ ४ ॥ भूतानि चान्यानि सुदारुणानि देवान्स्वसैन्यान्सह विष्णुमुख्यान् ॥ आहूतमात्रानुगणास्ससैन्या रथैर्गजैर्वाजिवृषैश्च गोभिः ॥ ५ ॥ उष्ट्रैः खरैः पक्षिवरैश्च सिंहैस्ते सर्वदेवाः सहभूतसंघैः ॥ व्याघ्रैर्मृगैस्सूकरसारमेयैश्च सर्मानमत्स्यैश्शिशुमारमुख्यैः ॥ ॥ ६ ॥ अन्यैश्च नानाविधजीवसंघैर्विशीर्णदंशाः स्फुटितैस्स्मशानैः ॥ भुजंगमैः प्रेतशतैः पिशाचैर्दिव्यैर्विमानैः कमलाकरैश्च ॥ ७ ॥ नदीनदैः पर्वतवाहनैश्च समागताः प्रांजलयः प्रणम्य ॥ कपर्दिनं तस्थुरदीनसत्त्वास्सेनापतिं वीरकमेव कृत्वा ॥ ८ ॥ विसर्जयामास रणाय देवान्विश्राम्य वाह्यानथ तत्पिनाकी ॥ युद्धे स्थिरं लब्धजयं प्रधानं संप्रेषितास्ते तु महेश्वरेण ॥ ९ ॥ चक्रुर्युगांतप्रतिमं च युद्धं मर्य्यादहीनं सगिलेन सर्वे॥दैत्येन्द्रसैन्येन सदैव घोरं क्रोधान्निगीर्णास्त्रिदशास्तु संख्ये ॥१०॥ तस्मिन्क्षणे युध्यमानाश्च सर्वे ब्रह्मेन्द्रविष्ण्वर्कशशांकमुख्याः ॥ आसन्निगीर्णा विधमेन तेन सैन्ये निगीर्णेऽस्ति तु वीरको हि ॥ ११ ॥ विहाय संग्रामशिरो गुहां तां प्रविश्य शर्वं प्रणिपत्य मूर्द्ध्ना॥प्रोवाच दुःखाभिहतः स्मरारिं सुवीरको वाग्मिवरोऽथ वृत्तम् ॥१२॥ निगीर्णं ते सैन्यं विधसदितिजेनाद्य भगवन्निगीर्णोऽसौ विष्णुस्त्रिभुवनगुरुर्दैत्यदलनः ॥ निगीर्णौ चन्द्रार्कौ द्रुहिणमघवानौ च वरदौ निगीर्णास्ते सर्वे यमवरुणवाताश्च धनदः॥१३॥स्थितोऽस्म्येकः प्रह्वः किमिह करणीयं भवतु मे अजेयो दैत्येन्द्रः प्रमुदितमना

१ ह्रस्व आर्षः ।

दैत्यसहितः ॥१४॥ अजेयं त्वां प्राप्तः प्रतिभयमना मारुतगतिस्स्वयं विष्णुर्देवः कनककशिपुं कश्यपसुतम् ॥ नखैस्तीक्ष्णैर्भक्त्या तदपि भगवान्छि
द्रवशगः प्रवृत्तस्त्रैलोक्यं विधमतु मलं व्यात्तवदनः॥१५॥ वसिष्ठाद्यैश्शप्तो भुवनपतिभिस्सप्तमुनिभिस्तथाभूते भूयस्त्वमिति सुचिरं दैत्यसहितः॥१६॥
ततस्तेनोक्तास्ते प्रणयवचनैरात्मनि हितैः कदास्माद्वै घोराद्भवति मम मोक्षो मुनिवराः ॥ यतः क्रुद्धैरुक्तो विधसहरणाद्युद्धसमये ततो घोरैर्बाणैर्विदलित
मुखे मुष्टिभिरलम्॥ १७॥बदर्याख्यारण्ये ननु हरिगृहापुण्यवसतौ निसंस्तभ्यात्मानं विगतकलुषो यास्यसि परम्॥ततस्तेषां वाक्यात्प्रतिदिनमसौ दैत्य
गिलनः क्षुधार्तस्संग्रामाद्भ्रमति पुनरामोदमुदितः॥१८॥तमस्त्वेदं घोरं जगदुदितयोस्सूर्यशशिनोर्यथाशुक्रस्तुभ्यं परमरिपुरत्यंतविकरः॥ हतान्देवैर्दैत्या
न्पुनरमृतविद्यास्तुतिपदैस्सवीर्यान्संहृष्टान्व्रणशतवियुक्तान्प्रकुरुते ॥ १९ ॥ वरं प्राणास्त्याज्यास्तव मम तु संग्रामसमये भवान्साक्षी भूतः क्षणमपि
वृतः कार्यकरणे ॥ २० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इतीदं सत्पुत्रात्प्रमथपतिराकर्ण्य कुपितश्चिरं ध्यात्वा चक्रे त्रिभुवनपतिः प्रागनुपमम् ॥ प्रगायत्सा
माख्यं दिनकरकराकारवपुषा महासात्तन्नाम्ना तदनु निहतं तेन च तमः ॥ २१ ॥ प्रकाशेऽस्मिंल्लोके पुनरपि महायुद्धमकरोद्रणे दैत्यैस्सार्द्धं विकृतव
दनैर्वीरकमुनिः ॥ शिलाचूर्णं भुक्त्वा प्रवरमुनिना यस्तु जनितस्स कृत्वा संग्रामं पुरमपि पुरा यश्च जितवान् ॥ २२ ॥ महारुद्रस्सद्यः स खलु दिति
जेनातिगिलितस्ततश्चासौ नन्दी निशितशरशूलासिसहितः ॥ प्रधानो योधानां मुनिवरशतानामपि महान्निवासो विद्यानां शमदममहाधैर्यस
हितः ॥ २३ ॥ निरीक्ष्यैवं पश्चाद्वृषभवरमारुह्य भगवान्कपर्दी युद्धार्थी विधसदितिजं सम्मुखमुखः ॥ जपन्दिव्यं मन्त्रं निगलनविधानोद्गिलनकं
स्थितस्सज्जं कृत्वा धनुरशनिकल्पानपि शरान् ॥ २४ ॥ ततो निष्क्रांतोऽसौ विधसवदनाद्वीरकमुनिर्गृहीत्वा तत्सर्वं स्वबलमतुलं विष्णुसहितः ॥
समुद्गीर्णास्सर्वे कमलजबलारीन्दुदिनपाः प्रहृष्टं तत्सैन्यं पुनरपि महायुद्धमकरोत् ॥ २५ ॥ जिते तस्मिञ्छुक्रस्तदनु दितिजान्युद्धविहतान्
यदा विद्यावीर्यात्पुनरपि सजीवान्प्रकुरुते ॥ तदा बद्ध्वानीतः पशुरिव गणैर्भूतपतये निगीर्णस्तेनासौ त्रिपुररिपुणा दानवगुरुः ॥ २६ ॥ विनष्टे
शुक्राख्ये सुररिपुनिवासस्तदखिलो जितो ध्वस्तो भग्नो भृशमपि सुरैश्चापि दलितम् ॥ प्रभूतैर्भूतौघैर्दितिजकुणपग्रासरसिकैस्सरुण्डैर्नृत्यद्भिर्निशितश
रशक्त्युद्धृतकरैः ॥ २७ ॥ प्रमत्तैर्वेतालैस्सुदृढकरतुंडैरपि खगैर्वृकैर्नानाभेदैश्शवकुणपपूर्णास्यकवलैः ॥ विकीर्णे संग्रामे कनककशिपोर्वंशजनकश्चिरं
युद्धं कृत्वा हरिहरमहेन्द्रैश्च विजितः ॥ २८ ॥ प्रविष्टे पाताले गिरिजलधिरंध्राण्यपि तथा ततस्सैन्ये क्षीणे दितिजवृषभश्चांधकवरः ॥ प्रकोपे देवा
नां कदनदवरो विश्वदलनो गदाघातैर्घोरैर्विदलितमदश्चापि हरिणा ॥२९॥न वै यस्संग्रामं त्यजति वरलब्धः किल यतस्तदा ताडघोरैस्त्रिदशपतिना

पीडिततनुः ॥ ततश्शस्त्रास्त्रौघैस्तरुगिरिजलैश्चाशु विबुधाञ्जिगायोच्चैर्गर्जन्प्रमथपतिमाहूय शनकैः ॥ ३० ॥ स्थितो युद्धं कुर्वन्व्रणपतितशस्त्रैर्बहुविधैः परिक्षीणैस्सर्वैस्तदनु गिरिजारुद्रमतुदत् ॥ तथा वृक्षैस्सर्पैरशनिनिवहैः शस्त्रपटलैर्विरूपैर्मायाभिः कपटरचनाशम्बरशतैः ॥ ३१ ॥ विजेतुं शैलेशं कुहकमपरं तत्र कृतवान्महासत्त्वो वीरस्त्रिपुररिपुतुल्यश्च मतिमान् ॥ न वध्यो देवानां वरशतमनोन्मादविवशः प्रभूतैश्शस्त्रास्त्रैस्सपदि दितिजो जर्जरतनुः ॥ ३२ ॥ तदीयाद्धिष्ण्यन्दात्क्षितितलगतैरन्धकगणैरतिव्याप्तं घोरं विकृतवदनं स्वात्मसदृशम् ॥ दधत्कल्पांताग्निप्रतिमवपुषा भूतपतिना त्रिशूलेनोद्भिन्नस्त्रिपुरारिपुणा दारुणतरम्॥३३॥यदा सैन्यात्सैन्यं पशुपतिहतादन्यदभवद्व्रणोत्थैरत्युष्णैः पिशितनिसृतैर्बिन्दुभिरलम्॥तदा विष्णुर्योगात्प्रमथपतिमाहूय मतिमान् चकारोग्रं रूपं विकृतवदनं स्त्रैणमजितम्॥३४॥करालं संशुष्कं बहुभुजलताक्रांतकुपितो विनिष्क्रांतः कर्णाद्व्रणशिरसि शंभोश्च भगवान्॥३५॥ रणस्था सा देवी चरणयुगुलालंकृतमही स्तुता देवैस्सर्वैस्तदनु भगवान् प्रेरितमतिः ॥ क्षुधार्ता तत्सैन्य दितिजनिसृतं तच्च रुधिरं पपौ सात्युष्णं तद्व्रणशिरसि सृत्कर्दममलम् ॥३६॥ ततस्त्वेको दैत्यस्तदपि युयुधे शुष्करुधिरस्तलाघातैर्घोरैरशनिसदृशैर्जानुचरणैः॥नखैर्वज्राकारैर्मुखभुजशिरोभिश्च गिरिशं स्मरन् क्षात्रं धर्मं स्वकुलविहितं शाश्वतमजम्॥३७॥रणे शांतः पश्चात्प्रमथपतिना भिन्नहृदयस्त्रिशूले संप्रोतो नभसि विधृतस्स्थाणुसदृशः ॥ अधः कायश्शुष्कस्तपनकिरणैर्जीर्णतनुमाञ्जलासारैर्मेघैः पवनसहितैः क्लेदितवपुः ॥ ३८ ॥विशीर्णस्तिग्मांशोस्तुहिनशकलाकारशकलस्तथाभूतः प्राणांस्तदपि न जहौ दैत्यवृषभः ॥ तदा तुष्टश्शंभुः परमकरुणावारिधिरसौ ददौ तस्मै प्रीत्या गणपतिपदं तेन विनुतः ॥ ॥३९॥ ततो युद्धस्यांते भुवनपतयस्सार्थरमणैस्तवैर्नानाभेदैः प्रमथपतिमभ्यर्च्य विधिवत् ॥ हरिब्रह्माद्यास्ते परमनुतिभिस्तुष्टुवुरलं नतस्कंधाः प्रीता जय जय गिरं प्रोच्य सुखिताः ॥ ४० ॥ हरस्तैस्तैस्सार्द्धं गिरिवरगुहायां प्रमुदितो विसृज्यैकानंशान् विविधबलिना पूज्यसुनगान् ॥ चकाराज्ञां क्रीडां गिरिवरसुतां प्राप्य मुदितां तथा पुत्रं घोराद्धिधसवदनान्मुक्तमनघम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे अंधकवधोपाख्याने अंधकयुद्धवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ व्यास उवाच ॥ तस्मिन्महति संग्रामे दा णे लोमहर्षणे ॥ शुक्रो दैत्यपतिर्विद्वान्भक्षितस्त्रिपुरारिणा ॥ १ ॥ इति श्रुतं समासान्मे तत्पुनर्ब्रूहि विस्तरात् ॥ किं चकार महायोगी जठरस्थः पिनाकिनः ॥ ॥ २ ॥ न ददाह कथं शंभोश्शुक्रं तं जठरानलः ॥ कल्पान्तदहनः कालो दीप्ततेजाश्च भार्गवः ॥ ३ ॥ विनिष्क्रांतः कथं धीमाञ्छंभोर्जठरपंजरात् ॥ कथमाराधयामास कियत्कालं स भार्गवः ॥ ४ ॥ अथ च लब्धवान्विद्यां तां मृत्युशमनीं पराम् ॥ का सा विद्या परा तात यया

276

मृत्युर्हि वार्यते ॥ ५ ॥ लेभेऽन्धको गाणपत्यं कथं शूलाद्विनिर्गतः ॥ देवदेवस्य वै शंभोर्मुनेर्लीलाविहारिणः ॥ ६ ॥ एतत्सर्वमशेषेण महाधीमन् कृपां कुरु ॥ शिवलीलामृतं तात शृण्वतः कथयस्व मे ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा व्यासस्यामिततेजसः ॥ सनत्कुमारः प्रोवाच स्मृत्वा शिवपदांबुजम् ॥ ८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यास महाबुद्धे शिवलीलामृतं परम् ॥ धन्यस्त्वं शत्रुमुख्योऽसि ममानन्दकरः त्वतः ॥ ९ ॥ प्रवर्तमाने समरे शंकरांधकयोस्तयोः ॥ अनिर्भेद्यपविव्यूहगिरिव्यूहाधिनाथयोः ॥ १० ॥ पुरा जयो बभूवापि दैत्यानां बलशालिनाम् ॥ शिवप्रभावादभवत्प्रमथानां मुने जयः ॥११॥ तच्छ्रुत्वासीद्विषण्णो हि महादैत्योंऽधकासुरः ॥ कथं स्यान्मे जय इति विचारणपरोऽभवत ॥ ॥१२॥ अपसृत्य ततो युद्धादंधकः परबुद्धिमान् ॥ द्रुतमध्यगमद्धीर एकलश्शुक्रसन्निधिम् ॥१३॥ प्रणम्य स्वगुरुं काव्यमवरुह्य रथाच्च सः ॥ बभाषद विचार्याथ मांजलिर्नीतिवित्तमः ॥ १४ ॥ अंधक उवाच ॥ भगवंस्त्वामुपाश्रित्य गुरोर्भावं वहामहे ॥ पराजिता भवामो नो सर्वदा जयशालिनः ॥ ॥ १५ ॥ त्वत्प्रभावात्सदा देवान्समस्तान्सानुगान्वयम् ॥ मन्यामहे हरोपेन्द्रमुखानपि हि कतृणान् ॥ १६ ॥ अस्मत्तो बिभ्यति सुरास्सदा भवदनुग्रहात् ॥ गजा इव हरिभ्यश्च तार्क्ष्येभ्य इव पन्नगाः ॥ १७ ॥ अनिर्भेद्यं पविव्यूह विविशुर्दैत्यदानवाः ॥ प्रमथानीकमखिलं विधूय त्वदनुग्रहात् ॥ १८ ॥ वयं त्वच्छरणा भूत्वा सदा गा इव निश्चलाः ॥ स्थित्वा चरामो निश्शंकमाजावपि हि भार्गव ॥ १९ ॥ रक्ष रक्षाभितो विप्र प्रपन्नान् शरणागतान् ॥ असुराञ्छत्रुभिर्वीरैरर्दितांश्च मृतानपि ॥ २० ॥ प्रमथैर्भीमविक्रांतैः क्रांतान्मृत्युप्रमाथिभिः ॥ मृदितान्पतितान्पश्य हुंडादीन्मद्गणान्वरान् ॥ २१ ॥ यः पीत्वा कणधूमं वै सहस्रं शरदां पुरा ॥ त्वया प्राप्ता वरा विद्या तस्याः कालोऽयमागतः ॥ २२ ॥ अद्य विद्याफलं तत्ते सर्वे पश्यंतु भार्गव ॥ प्रमथा असुरान्सर्वान् कृपया जीवयिष्यतः ॥ २३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्थमन्धकवाक्यं स श्रुत्वा धीरो हि भार्गवः ॥ तदा विचारयामास दूयमानेन चेतसा ॥२४॥ किं कर्तव्यं मयाद्यापि क्षेमं मे स्यात्कथं त्विति ॥ सन्निपातविधिर्जीवः सर्वथानुचितो मम ॥ २५ ॥ विधेयं शंकरात्प्राप्ता तद्गुणान् प्रति योजये ॥ तद्रणे मर्दितान्वीरैः प्रमथैश्शंकरानुगैः ॥२६॥ शरणागतधर्मोऽथ प्रवरस्सर्वतो हृदा ॥ विचार्य शुक्रेण धिया तद्वाणी स्वीकृता तदा ॥२७॥ किंचित्स्मितं तदा कृत्वा सोऽब्रवीद्दानवाधिपम् ॥ भार्गवश्शिवपादाब्जं स्मृत्वा स्वस्थेन चेतसा ॥ २८ ॥ शुक्र उवाच ॥ यत्त्वया भाषितं तात तत्सर्व तथ्यमेव हि ॥ एतद्विद्योपार्जनं हि दानवार्थं कृतं मया ॥ २९ ॥ दुस्सहं कणधूमं वै पीत्वा वर्षसहस्रकम् ॥ विद्येयमीश्वरात्प्राप्ता बंधूनां सुखदा सदा ॥ ३० ॥ प्रमथैर्मथितान्दैत्यान्रणेऽहं विद्ययानया ॥ उत्थापयिष्ये

म्लानानि शस्यानि जलमुग्यथा ॥३१॥ निर्व्रणान्नीरुजः स्वस्थान्सुप्त्वेव पुनरुत्थितान् ॥ मुहूर्तेऽस्मिन्स द्रष्टासि दैत्यांस्तानुत्थितान्निजान्॥३२॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा सोंऽधकं शुक्रो विद्यामावर्तयत्कविः ॥ एकैकं दैत्यमुद्दिश्य स्मृत्वा विद्येशमादरात् ॥ ३३ ॥ विद्यावर्तनमात्रेण ते सर्वे दैत्यदानवाः ॥ उत्तस्थुर्युगपद्वीरास्सुप्ता इव धृतायुधाः ॥ ३४ ॥ सदाभ्यस्ता यथा वेदास्समरे वा यथाम्बुदाः ॥ श्रद्धयार्थास्तथा दत्ता ब्राह्मणेभ्यो यथापदि ॥ ३५ ॥ उज्जीवितांस्तु तान्दृष्ट्वा हुंडादींश्च महासुरान् ॥ विनेदुरसुरास्सर्वे जलपूर्णा इवांबुदाः ॥ ३६ ॥ रणोद्यताः पुनश्चासन्गर्जंतो विकटान्रवान् ॥ प्रमथैस्सह निर्भीता महाबलपराक्रमाः ॥ ३७ ॥ शुक्रणोज्जीवितान्दृष्ट्वा प्रमथा दैत्यदानवान् ॥ विसिष्मिरे ततस्सर्वे नंद्याद्या युद्धदुर्मदाः ॥ ३८ ॥ विज्ञाप्यमेवं कर्मैतद्देवेशे शंकरेऽखिलम् ॥ विचाय बुद्धिमंतश्च ह्येवं तेऽन्योन्यमब्रुवन् ॥ ३९ ॥ आश्चर्यरूपे प्रमथेश्वराणां तस्मिंस्तथा वर्तति युद्धयज्ञे ॥ अमर्षितौ भार्गवकर्म दृष्ट्वा शिलादपुत्रोऽभ्यगमन्महेशम् ॥ ४० ॥ जयेति चोक्त्वा जययोनिमुग्रमुवाच नंदी कनकावदातम् ॥ गणेश्वराणां रणकर्म देव देवैश्च सेन्द्रैरपि दुष्करं यत् ॥ ४१ ॥ तद्भार्गवेणाद्य कृतं वृथा नस्संजीवितांस्तान्हि मृतान्विपक्षान् ॥ आवर्त्य[1] विद्यां मृतजीवदात्रीमेकैकमुद्दिश्य सहेलमीश ॥ ४२ ॥ तुहुंडहुंडादिककुंभजंभविपाकपाकादिमहासुरेन्द्राः ॥ यमालयादद्य पुनर्निवृत्ता विद्रावयंतः प्रमथांश्चरंति ॥ ४३ ॥ यदि ह्यसौ दैत्यवरान्निरस्तान्संजीवयेदत्र पुनः पुनस्तान् ॥ जयः कुतो नो भविता महेश गणेश्वराणां कुत एव शांतिः ॥ ४४ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्येवमुक्तः प्रथमेश्वरेण स नंदिना वै प्रमथेश्वरेशः ॥ उवाच देवः प्रहसंस्तदानीं तं नंदिनं सर्वगणेशराजम् ॥ ४५ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ नन्दिन्प्रयाहि त्वरितोऽतिमात्रं द्विजेन्द्रवर्यं दितिनन्दनानाम् ॥ मध्यात्समुद्धृत्य तथानयाशु श्येनो यथा लावकमंडजातम् ॥ ४६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ स एवमुक्तो वृषभध्वजेन ननाद नंदी वृषसिंहनादः ॥ जगाम तूर्णं च विगाह्य सेनां यत्राभवद्भार्गववंशदीपः ॥ ४७ ॥ तं रक्ष्यमाणं दितिजैस्समस्तैः पाशासिवृक्षोपलशैलहस्तैः ॥ विक्षोभ्य दैत्यान्बलवाञ्जहार काव्यं स नन्दी शरभो यथेभम् ॥ ४८ ॥ स्रस्तांबरं विच्युतभूषणं च विमुक्तकेशं बलिना गृहीतम् ॥ विमोचयिष्यंत इवानुजग्मुः सुरारयस्सिंहरवांस्त्यजंतः ॥ ४९ ॥ दंभोलिशूलासिपरश्वधानामुदंडचक्रोपलकंपनानाम् ॥ नंदीश्वरस्योपरि दानवेन्द्रा वर्षं ववर्षुर्जलदा इवोग्रम् ॥ ५० ॥ तं भार्गवं प्राप्य गणाधिराजो मुखाग्निना शस्त्रशतानि दग्ध्वा ॥ आयात्प्रवृद्धेऽसुरदेवयुद्धे भवस्य पार्श्वे व्यथितारिपक्षः ॥ ५१ ॥ अयं स शुक्रो भगवन्निती दं निवेदयामास भवाय शीघ्रम्॥

[1] आकिल्वमार्षम् ।

275

जग्राह शुक्रं स च देवदेवो यथोपहारं शुचिना प्रदत्तम् ॥ ५२ ॥ न किंचिदुक्त्वा स हि भूतगोप्ता चिक्षेप वक्त्रं फलवत्कवीन्द्रम् ॥ हाहारवस्तै- रसुरैस्समस्तैरुच्चैर्विमुक्तो हहहेति भूरि ॥५३॥ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे अंधकयुद्धे शुक्रनिगीर्णनवर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ व्यास उवाच ॥ शुक्रे निगीर्णे रुद्रेण किमकार्षुश्च दानवाः ॥ अंधकेशा महावीरा वद तत्त्वं महामुने ॥ १ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ काव्ये निगीर्णे गिरिजेश्वरेण दैत्या जयाशारहिता बभूवुः ॥ हस्तैर्विमुक्ता इव वारणेन्द्राः शृंगैर्विहीना इव गोवृषाश्च ॥ २ ॥ शिरोविहीना इव देहसंघा द्विजा यथाचाध्ययनेन हीनाः ॥ निरुद्यमास्सत्त्वगणा यथा वै यथोद्यमा भाग्यविवर्जिताश्च॥३॥ पत्या विहीनाश्च यथैव योषा यथा विपक्षाः खलु मार्गणौघाः॥आयूंषि हीनानि यथैव पुण्यैर्व्रतैर्विहीनानि यथा श्रुतानि॥४॥ विना यथा वैभवशक्तिमेकां भवंति हीनास्स्व- फलैः क्रियौघाः॥यथा विशूराः खलु क्षत्रियाश्च सत्यं विना धर्मगणो यथैव॥५॥ नन्दिना च हते शुक्रे गिलिते च विषादिना॥विषादमगमन्दैत्या यतमानरणोत्सवाः ॥ ६ ॥ तान् वीक्ष्य विगतोत्साहानंधकः प्रत्यभाषत॥दैत्यांस्तुहुंडहुंडादीन्महाधीरपराक्रमः॥७॥अंधक उवाच ॥ कविं विक्रम्य नयता नन्दिना वंचिता वयम् ॥ तनुर्विना कृताः प्राणास्सर्वेषामद्य नो ननु ॥ ८ ॥ धैर्यं वीर्यं गतिः कीर्तिस्सत्त्वं तेजः पराक्रमः ॥ युगपन्नो हृतं सर्वमेकस्मिन् भार्गवे हृते ॥ ९ ॥ धिगस्मान् कुलपूज्यो यैरेकोऽपि कुलसत्तमः॥गुरुस्सर्वसमर्थश्च त्राता त्रातो न चापदि ॥१०॥ तद्यूयमविलंब्येह युध्यध्वमाभिस्सह ॥ वीरैस्तैः प्रमथैर्वीराः स्मृत्वा गुरुपदांबुजम् ॥११॥ गुरोः काव्यस्य सुखदौ स्मृत्वा चरणपंकजौ ॥ सूदयिष्याम्यहं सर्वान् प्रमथान् सह नन्दिना ॥ १२ ॥ अद्यैनान् विवशान् हत्वा सहदेवैस्सवासवैः ॥ भार्गवं मोचयिष्यामि जीवं योगीव कर्मतः॥१३॥ स चापि योगी योगेन यदि नाम स्वयं प्रभुः ॥ शरीरात्तस्य निर्गच्छेदस्माकं शेषपालिताः ॥ १४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्यन्धकवचः श्रुत्वा दानवा मेघनि- स्स्वनाः ॥ प्रमथा निर्दयाः प्रादुर्मर्तव्ये कृतनिश्चयाः ॥ १५ ॥ सत्यायुषि न नो जातु शक्तास्स्युः प्रमथा बलात् ॥ असत्यायुषि किं गत्वा त्यक्त्वा स्वामिनमाहवे ॥ १६ ॥ ये स्वामिनं विहायातो बहुमानधना जनाः ॥ यांति ते यांति नियतमंधतामिस्रमालयम् ॥ १७ ॥ अयशस्तमसा ख्यातिं मलिनीकृत्य भूरिशः ॥ इहामुत्रापि सुखिनो न स्युर्भग्ना रणाजिरे ॥ १८ ॥ किं दानैः किं तपोभिश्च किं तीर्थपरिमज्जनैः ॥ धरातीर्थे यदि स्नानं पुनर्भवमलापहे ॥ १९ ॥ संप्रधार्येति तद्वाक्यं दैत्यास्ते दनुजास्तथा ॥ ममंथुः प्रमथानाजौ रणभेरीं निनाद्य च ॥२०॥ तत्र बाणासिवज्रौघैः कठिनैश्च शिलामयैः ॥ भुशुण्डिभिंदिपालैश्च शक्तिभल्लपरश्वधैः ॥ २१ ॥ खट्वांगैः पट्टिशैश्शूलैर्लकुटैर्मुशलैरलम् ॥ परस्पर

मभिघ्नंतः प्रचक्रुः कदनं महत् ॥ २२ ॥ कार्मुकाणां विकृष्टाणां पततां च पतत्रिणाम् ॥ भिंदिपालभुशुंडीनां क्ष्वेडितानां रवोऽभवत् ॥ २३ ॥ रणतूर्य्यनिनादैश्च गजानां बहुबृंहितैः ॥ हेषारवैर्हयानां च महान्कोलाहलोऽभवत् ॥ २४ ॥ अतिस्वनैरवापूरि द्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ अभीरूणां च भीरूणां महारोमोद्गमोऽभवत् ॥ २५ ॥ गजवाजिमहारावस्फुटशब्दग्रहाणि च ॥ भग्नध्वजपताकानि क्षीणप्रहरणानि च ॥ २६ ॥ रुधिरोद्गारचित्राणि व्यश्वहस्तिरथानि च ॥ पिपासितानि सैन्यानि मुमूर्च्छुरुभयत्र वै ॥ २७ ॥ अथ ते प्रमथा वीरा नंदिप्रभृतयस्तदा ॥ बलेन जघ्नुरसुरान्सर्वान्प्रापुर्जयं मुने ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा सैन्यं च प्रमथैर्भज्यमानमितस्ततः ॥ दुद्राव रथमास्थाय स्वयमेवांधको गणान् ॥ २९ ॥ शरावारप्रयुक्तैस्तैर्वज्रपातैर्नगा इव ॥ प्रमथा नेशिरे चास्त्रैर्निस्तोया इव तोयदाः ॥ ३० ॥ यांतमायांतमालोक्य दूरस्थं निकटस्थितम् ॥ प्रत्येकं रोमसंख्याभिर्विव्याधेषुभिरन्धकः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा सैन्यं भज्यमानमंधकेन बलीयसा ॥ स्कंदो विनायको नंदी सोमनंद्यादयः परे ॥ ३२ ॥ प्रमथाः प्रबला वीराश्शंकरस्य गणा निजाः ॥ चुक्रुधुस्समरं चक्रुर्विचित्रं च महाबलाः ॥ ३३ ॥ विनायकेन स्कंदेन नंदिना सोमनंदिना ॥ वीरेण नैगमेयेन वैशाखेन बलीयसा ॥ ३४ ॥ इत्याद्यैस्तु गणैरुग्रैरंधकोऽप्यंधकीकृतः ॥ त्रिशूलशक्तिबाणौघधारासंपातपातिभिः ॥ ३५ ॥ ततः कोलाहलो जातः प्रमथासुरसैन्ययोः ॥ तेन शब्देन महता शुक्रश्शंभूदरे स्थितः ॥ ३६ ॥ छिद्रान्वेषी भ्रमन्सोऽथ विनिकेतो यथानिलः ॥ सप्तलोकान्सपातालान्रुद्रदेहे व्यलोकयत् ॥ ३७ ॥ ब्रह्मनारायणेन्द्राणां सादित्याप्सरसां तथा ॥ भुवनानि विचित्राणि युद्धं च प्रमथासुरम् ॥ ३८ ॥ स वर्षाणां शतं कुक्षौ भवस्य परितो भ्रमन् ॥ न तस्य ददृशे रन्ध्रं शुचे रंध्रं खलो यथा ॥ ३९ ॥ शांभवेनाथ योगेन शुक्ररूपेण भार्गवः ॥ इमं मंत्रवरं जप्त्वा शंभोर्जठरपंजरात् ॥ ४० ॥ निष्क्रांतो लिंगमार्गेण प्रणनाम ततश्शिवम् ॥ गौर्य्या गृहीतः पुत्रार्थं तदविघ्नेश्वरीकृतः ॥ ४१ ॥ अथ काव्यं विनिष्क्रांतं शुक्रमार्गेण भार्गवम् ॥ दृष्ट्वोवाच महेशानो विहस्य करुणानिधिः ॥ ४२ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ शुक्रवन्निस्सृतो यस्माल्लिंगान्मे भृगुनन्दन ॥ कर्मणा तेन शुक्रस्त्वं मम पुत्रोऽसि गम्यताम् ॥ ४३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्येवमुक्तो देवेन शुक्रोऽर्कसदृशद्युतिः ॥ प्रणनाम शिवं भूयस्तुष्टाव विहितांजलिः ॥ ४४ ॥ शुक्र उवाच ॥ अनंतपादस्त्वमनंतमूर्तिरनंतमूर्द्धांतकरश्शिवश्च ॥ अनंतबाहुः कथमीदृशं त्वां स्तोष्ये

१ आत्मनेपदमार्षम्।

274

ह तुत्यं प्रणिपत्य मूर्ध्ना ॥ ४५ ॥ त्वमष्टमूर्त्तिस्त्वमनंतमूर्तिस्त्वामिष्टदस्सर्वसुरासुराणाम् ॥ अनिष्टदृष्टश्च विमर्दकश्च स्तोष्ये ह तुत्यं कथमीदृशं त्वाम् ॥ ४६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति स्तुत्वा शिवं शुक्रः पुनर्नत्वा शिवाज्ञया ॥ विवेश दानवानीकं मेघमालां यथा शशी ॥ ४७ ॥ निगीर्णनमिति प्रोक्तं शंकरेण कवे रणे ॥ शृणु मंत्रं च तं जेप्तो यश्शंभोः कविनोदरे ॥ ४८ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे शुक्रनिगीर्णनं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॐ नमस्ते देवेशाय सुरासुरनमस्कृताय भूतभव्यमहादेवाय हरितपिंगललोचनाय बलाय बुद्धिरूपिणे वैयाघ्रवसनच्छदायारणेयाय त्रैलोक्यप्रभवे ईश्वराय हराय हरिनेत्राय युगान्तकरणायानलाय गणेशाय लोकपालाय महाभुजाय महाहस्ताय शूलिने महादंष्ट्रिणे कालाय महेश्वराय अव्ययाय कालरूपिणे नीलग्रीवाय महोदराय गणाध्यक्षाय सर्वात्मने सर्वभावनाय सर्वगाय मृत्युहंत्रे परियात्रसुव्रताय ब्रह्मचारिणे वेदान्तगाय तपोंतगाय पशुपतये व्यंगाय शूलपाणये वृषकेतवे हरये जटिने शिखंडिने लकुटिने महायशसे भूतेश्वराय गुहावासिने वीणापणवतालवते अमराय दर्शनीयाय बालसूर्यनिभाय स्मशानवासिने भगवते उमापतये अरिन्दमाय भगस्याक्षिपातिने पूष्णोदशननाशनाय क्रूरकर्तकाय पाशहस्ताय प्रलयकालाय उल्कामुखायाग्निकेतवे मुनये दीप्ताय विशांपतये उन्नयते जनकाय चतुर्थकाय लोकसत्तमाय वामदेवाय वाग्दाक्षिण्याय वामतो भिक्षवे भिक्षुरूपिणे जटिने स्वयं जटिलाय शक्रहस्तप्रतिस्तंभकाय वसूनां स्तंभकाय क्रतवे क्रतुकराय कालाय मेधाविने मधुकराय चलाय वानस्पत्याय वाजसनेतिसमाश्रमपूजिताय जगद्धात्रे जगत्कर्त्रे पुरुषाय शाश्वताय ध्रुवाय धर्माध्यक्षाय त्रिवर्त्मने भूतभावनाय त्रिनेत्राय बहुरूपाय सूर्यायुतसमप्रभाय देवाय सर्वतूर्यनिनादिने सर्वबाधाविमोचनाय बंधनाय सर्वधारिणे धर्मोत्तमाय पुष्पदंतायापि भागाय मुखाय सर्वहराय हिरण्यश्रवसे द्वारिणे भीमाय भीमपराक्रमाय ॐ नमो नमः ॥ सनत्कुमार उवाच॥इमं मन्त्रवरं जप्त्वा शुक्रो जठरपंजरात् ॥ निष्क्रान्तो लिंगमार्गेण शंभोश्शुक्रमिवोत्कटम् ॥ १॥ गौर्या गृहीतः पुत्रार्थं विश्वेशेन ततः कृतः ॥ अजरश्चामरः श्रीमान्द्वितीय इव शंकरः ॥ २ ॥ त्रिभिर्वर्षसहस्रैस्तु समतीतैर्महीतले ॥ महेश्वरात्पुनर्जातः शुक्रो वेदनिधिर्मुनिः ॥ ३ ॥ ददर्श शूले संशुष्कं ध्यायंनं परमेश्वरम् ॥ अंधकं धैर्यसंपन्नं दानवेशं तपस्विनम् ॥ ४ ॥ महादेवं विरू

१ इडभाव आर्षः ।

पाक्षं चन्द्रार्द्धकृतशेखरम् ॥ अमृतं शाश्वतं स्थाणुं नीलकंठं पिनाकिनम् ॥ ५ ॥ वृषभाक्षं महाज्ञेयं पुरुषं सर्वकामदम् ॥ कामारिं कामदहनं कामरूपं कपर्दिनम् ॥ ६ ॥ विरूपं गिरिशं भीमं स्रक्किणं रक्तवाससम् ॥ योगिनं कालदहनं त्रिपुरघ्नं कपालिनम् ॥ ७ ॥ गूढव्रतं गुप्तमंत्रं गंभीरं भावगोचरम् ॥ अणिमादिगुणाधारं त्रिलोकैश्वर्य्यदायकम् ॥ ८ ॥ वीरं वीरहणं घोरं विरूपं मांसलं पटुम् ॥ महामांसादमुन्मत्तं भैरवं वै महेश्वरम् ॥ ९ ॥ त्रैलोक्यद्रावणं लुब्धं लुब्धकं यज्ञसूदनम् ॥ कृत्तिकानां सुतैर्युक्तमुन्मत्तं कृत्तिवाससम् ॥ १० ॥ गजकृत्तिपरीधानं क्षुब्धं भुजगभूषणम् ॥ दत्तालंबं च वेतालं घोरं शाकिनिपूजितम् ॥ ११ ॥ अघोरं घोरदैत्यघ्नं घोरघोषं वनस्पतिम् ॥ भस्मांगं जटिलं शुद्धं भेरुंडशतसेवितम् ॥ १२ ॥ भूतेश्वरं भूतनाथं पंचभूताश्रितं खगम् ॥ क्रोधितं निष्ठुरं चण्डं चंडीशं चण्डिकाप्रियम् ॥ १३ ॥ चण्डं तुंगं गरुत्मंतं नित्यमासवभोजनम् ॥ लेलिहानं महारौद्रं मृत्युं मृत्योरगोचरम् ॥ १४ ॥ मृत्योर्मृत्युं महासेनं श्मशानारण्यवासिनम् ॥ रागं विरागं रागांधं वीतरागशतार्चितम् ॥ १५ ॥ सत्वं रजस्तमोधर्ममधर्मं वासवानुजम् ॥ सत्यं त्वसत्यं सद्रूपमसद्रूपमहेतुकम् ॥ १६ ॥ अर्द्धनारीश्वरं भानुं भानुकोटिशतप्रभम् ॥ यज्ञं यज्ञपतिं रुद्रमीशानं वरदं शिवम् ॥ १७ ॥ अष्टोत्तरशतं ह्येतन्मूर्तीनां परमात्मनः ॥ शिवस्य दानवो ध्यायन्मुक्तस्तस्मान्महाभयात् ॥ १८ ॥ दिव्येनामृतवर्षेण सोऽभिषिक्तः कपर्दिना ॥ तुष्टेन मोचितस्तस्माच्छूलाग्रादवरोपितः ॥ १९ ॥ उक्तश्चाथ महादैत्यो महेशानेन सोंऽधकः ॥ असुरस्सांत्वपूर्वं यत्कृतं सर्वं महात्मना ॥ २० ॥ ईश्वर उवाच ॥ भो भो दैत्येन्द्र तुष्टोऽस्मि दमेन नियमेन च ॥ शौर्येण तव धैर्येण वरं वरय सुव्रत ॥ २१ ॥ आराधितस्त्वया नित्यं सर्वनिर्धूतकल्मषः ॥ वरदोऽहं वरार्हस्त्वं महादैत्येन्द्रसत्तम ॥ २२ ॥ प्राणसंधारणाद्दस्ति यच्च पुण्यफलं तव ॥ त्रिभिर्वर्षसहस्रैस्तु तेनास्तु तव निर्वृतिः ॥ २३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वांधकः प्राह वेपमानः कृतांजलिः ॥ भूमौ जानुद्वयं कृत्वा भगवंतमुमापतिम् ॥ २४ ॥ अंधक उवाच ॥ भगवन्यन्मयोक्तोऽसि दीनोदीनः परात्परः ॥ हर्षगद्गदया वाचा मया पूर्वं रणाजिरे ॥ २५ ॥ यद्यत्कृतं विमूढत्वात्कर्म लोकेषु गर्हितम् ॥ अजानता त्वां तत्सर्वं प्रभो मनसि मा कृथाः ॥ २६ ॥ पार्वत्यामपि दुष्टं यत्कामदोषात्कृतं मया ॥ क्षम्यतां मे महादेव कृपणो दुःखितो भृशम् ॥ २७ ॥ दुःखितस्य दया कार्या कृपणस्य विशेषतः ॥ दीनस्य भक्तियुक्तस्य भवता नित्यमेव हि ॥ २८ ॥ सोऽहं दीनो भक्तियुक्त आगतश्शरणं तव ॥ रक्षा मयि विधातव्या रचितोऽयं मयांजलिः ॥ २९ ॥ इयं देवी जगन्माता परितुष्टा ममोपरि ॥ क्रोधं विहाय सकलं प्रसन्ना मां निरीक्षताम् ॥ ३० ॥ क्वास्याः क्रोधः

क्व कृपणो दैत्योऽहं चन्द्रशेखर ॥ तत्सोढा नाहमर्द्धेन्दुचूड शंभो महेश्वर ॥ ३१ ॥ क्व भवान्परमोदारः क्व चाहं विवशीकृतः ॥ कामक्रोधादिभिर्दोषैर्जरसा मृत्युना तथा॥ ३२॥ अयं ते वीरकः पुत्रो युद्धशौंडो महाबलः ॥ कृपणं मां समालक्ष्य मा मन्युवशमन्वगाः ॥३३॥ तुषारहारशीतांशुशंखकुन्देन्दुवर्णभाक् ॥ पश्येमां पार्वतीं नित्यं मातरं गुरुगौरवात् ॥३४ ॥ नित्य भवद्भ्यां भक्तस्तु निर्वैरो दैवतैः सह ॥ निवसेयं गणैस्सार्द्धं शांतात्मा योगचिंतकः ॥३५॥ मा स्मरेयं पुनर्जातं विरुद्धं दानवोद्भवम् ॥ त्वत्कृपातो महेशान देह्येतद्वरमुत्तमम् ॥ ३६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतावदुक्त्वा वचनं दैत्येन्द्रो मौनमास्थितः ॥ ध्यायंस्त्रिलोचनं देवं पार्वतीं प्रेक्ष्य मातरम् ॥ ३७॥ ततो दृष्टस्तु रुद्रेण प्रसन्नेनैव चक्षुषा ॥ स्मृतवान्पूर्ववृत्तांतमात्मनो जन्म चाद्भुतम् ॥ ३८ ॥ तस्मिन्स्मृते च वृत्तांते ततः पूर्णमनोरथः ॥ प्रणम्य मातापितरौ कृतकृत्योऽभवत्ततः ॥ ३९ ॥ पार्वत्या मूर्ध्न्युपाघ्रातश्शंकरेण च धीमता ॥ तथाभिलषितं लेभे तुष्टाद्बालेन्दुशेखरात् ॥ ४० ॥ एतद्वस्सर्वमाख्यातमन्धकस्य पुरातनम् ॥ गाणपत्यं महादेवप्रसादात्परसौख्यदम् ॥ ४१॥ मृत्युंजयश्च कथितो मन्त्रो मृत्युविनाशनः ॥ पठितव्यः प्रयत्नेन सर्वकामफलप्रदः ॥ ४२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे अंधकगणजीवितप्राप्तिवर्णनं नाम एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥ सनत्कुमार उवाच॥ शृणु व्यास यथा प्राप्ता मृत्युप्रशमनी परा ॥ विद्या काव्येन मुनिना शिवान्मृत्युञ्जयाभिधा ॥१॥ पुरासौ भृगुदायादो गत्वा वाराणसीं पुरीम् ॥ बहुकालं तपस्तेपे ध्यायन्विश्वेश्वरं प्रभुम् ॥२॥ स्थापयामास तत्रैव लिंगं शंभोः परात्मनः ॥ कूपं चकार तद्रम्यं वेदव्यास तदग्रतः ॥ ३ ॥ पंचामृतैर्द्रोणमितैर्लक्षकृत्वः प्रयत्नतः ॥ स्नापयामास देवेशं सुगंधस्नपनैर्बहु ॥४॥ सहस्रकृत्वो देवेशं चन्दनैर्यक्षकर्दमैः ॥ समालिंप सुप्रीत्या सुगन्धोद्वर्तनान्यनु॥५॥ राजचंपकधत्तूरैः करवीरकुशेशयैः ॥मालतीकर्णिकारैश्च कदंबैर्बकुलोत्पलैः॥६॥मल्लिकाशतपत्रीभिस्सिंधुवारैस्सकिंशुकैः ॥ बन्धूकपुष्पैः पुन्नागैर्नागकेशरकेशरैः ॥ ७ ॥ नवमल्लीचिबिलिकैः कुंदैस्समुचुकुन्दकैः ॥ मन्दारैर्बिल्वपत्रैश्च द्रोणैर्मरुवकैर्वृकैः ॥ ग्रन्थिपर्णैर्दमनकैः सुरम्यैश्चूतपल्लवैः ॥८॥ तुलसीदेवगंधारीबृहत्पत्रीकुशांकुरैः ॥ नंद्यावर्तैरगस्त्यैश्च सशालैर्देवदारुभिः ॥ ९ ॥ कांचनारैः कुरबकैर्दूर्वांकुरकुरुंटकैः ॥ प्रत्येकमेभिः कुसुमैः पल्लवैरपरैरपि ॥ १० ॥ पत्रैः सहस्रपत्रैश्च रम्यैर्नानाविधैश्शुभैः ॥ सावधानेन सुप्रीत्या स समानर्च शंकरम् ॥ ११ ॥ गीतनृत्योपहारैश्च संस्तुतः स्तुतिभिर्बहु ॥ नाम्नां सहस्रैरन्यैश्च स्तोत्रैस्तुष्टाव शंकरम् ॥ १२ ॥ सहस्रं पञ्चशब्दामित्थं शुक्रो महेश्वरम् ॥ नानाप्रकारविधिना महेशं स समर्च

१ पत्यन्तेति यगार्थः ।

यत् ॥ १३ ॥ यदा देव नानुलोके मनागपि वगेन्मुखम् ॥ तदान्यं नियमं घोरं जग्राहातीव दुस्सहम् ॥ १४ ॥ प्रक्षाल्य चेतसोऽत्यंतं चांचल्याख्यं
महामलम् ॥ भावनावार्भिरसकृदिंद्रियैस्सहितस्य च ॥१५॥ निर्मलीकृत्य तच्चेतोरत्नं दत्वा पिनाकिने ॥ प्रययौ कणधूमौघं सहस्रं शरदां कविः ॥
॥ १६ ॥ काव्यमित्थं तपो घोरं कुर्वन्तं दृढमानसम् ॥ प्रससाद स तं वीक्ष्य भार्गवाय महेश्वरः ॥ १७ ॥ तस्माल्लिंगाद्विनिर्गत्य सहस्रार्काधिकद्यु
तिः ॥ उवाच तं विरूपाक्षस्साक्षाद्दाक्षायणीपतिः ॥१८॥ महेश्वर उवाच ॥ तपोनिधे महाभाग भृगुपुत्र महामुने ॥ तपसानेन ते नित्यं प्रसन्नोऽहं विशे
षतः॥१९॥मनोभिलषितं सर्वं वरं वरय भार्गव॥प्रीत्या दास्येऽखिलान्कामान्नादेयं विद्यते तव॥२०॥सनत्कुमार उवाच॥निशम्येति वचश्शंभोर्महासु
खकरं परम्॥स बभूव कविस्तुष्टो निमग्नस्सुखवारिधौ॥२१॥उद्यदानंदसंदोहरोमांचांचितविग्रहः॥प्रणनाम मुदा शंभुमंभोजनयनो द्विजः॥२२॥तुष्टात्मा
ष्टतनुं तुष्टः प्रफुल्लनयनांचलः॥ मौलावंजलिमाधाय वदञ्जयजयेति च ॥ २३ ॥ ॥ भार्गव उवाच ॥ त्वं भाभिराभिरभिभूय तमस्समस्तमस्तं नयस्य
भिमतानि निशाचराणाम् ॥ देदीप्यसे दिवमणे गगने हिताय लोकत्रयस्य जगदीश्वर तन्नमस्ते ॥२४॥ लोकेऽतिवेलमतिवेलमहामहोभिर्निर्मासि कौ
च गगनेऽखिललोकनेत्रः ॥ विद्रावितारिवलतमास्तुतमो हिमांशो पीयूषपूरपरिपूरित तन्नमस्ते ॥ २५ ॥ त्वं पावने पथि सदा गतिरप्युपास्यः कस्त्वां
विना भुवनजीवन जीवतीह ॥ स्तब्धप्रभंजनविवर्द्धितसर्वजंतोः संतोषिताहिकुल सर्वग वै नमस्ते ॥ २६ ॥ विश्वैकपावक नतावक पावकैक
शक्ते ऋते मृतवतामृतदिव्यकार्यम् ॥ प्राणिष्यदो जगदहो जगदंतरात्मंस्त्वं पावकः प्रतिपदं शमदो नमस्ते ॥ २७॥ पानीयरूप परमेश जगत्पवित्र
चित्रं विचित्रसुचरित्रकरोऽसि नूनम् ॥ विश्वं पवित्रममलं किल विश्वनाथ पानीयगाहनत एतदतो नतोऽस्मि ॥ २८ ॥ आकाशरूप बहिरंतरु
तावकाशदानाद्विकस्वरमिहेश्वरविश्वमेतत् ॥ त्वत्तस्सदा सदय संश्वसिति स्वभावात्संकोचमेति भवतोऽस्मि नतस्ततस्त्वाम् ॥ २९ ॥ विश्वंभरा
त्मक बिभर्षि विभोऽत्र विश्वं को विश्वनाथ भवतोऽन्यतमस्तमोरिः॥सत्वं विनाशय तमो मम चाहिभूष स्तव्यात्परः परपरं प्रणतस्ततस्त्वाम् ॥३०॥
आत्मस्वरूप तव रूपपरंपराभिराभिस्ततं हर चराचररूपमेतत् ॥ सर्वांतरात्मनिलयप्रतिरूपरूप नित्यं नतोऽस्मि परमात्मजनोऽष्टमूर्ते ॥ ३१ ॥
इत्यष्टमूर्तिभिरिमाभिरबंधबंधो युक्तो करोषि खलु विश्वजनीनमूर्ते॥एतत्तं सुवितत्तं प्रणतप्रणीत सर्वार्थसार्थपरमार्थ ततो नतोऽस्मि॥३२॥ सनत्कु
मार उवाच ॥ अष्टमूर्त्यष्टकेनेत्थं परिष्टुत्येति भार्गवः ॥ भर्गं भूमिमिलन्मौलिः प्रणनाम पुनःपुनः ॥३३॥इति स्तुतो महादेवो भार्गवेणातितेजसा॥
उत्थाय भूमेर्बाहुभ्यां धृत्वा तं प्रणतं द्विजम् ॥३४॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा मेघनादगभीरया ॥ सुप्रीत्या दशनज्योत्स्ना प्रद्योतितदिगंतरः॥३५॥

महादेव उवाच ॥ विप्रवर्य कवे तात मम भक्तोऽसि पावनः ॥ अनेनात्युग्रतपसा स्वजन्याचरितेन च ॥ ३६ ॥ लिंगस्थापनपुण्येन लिंगस्याराधनेन च ॥ दत्तचित्तोपहारेण शुचिना निश्चलेन च ॥३७॥अविमुक्तमहाक्षेत्रपवित्राचरणेन च ॥ त्वां सुताभ्यां प्रपश्यामि तवादेयं न किंचन॥३८॥ अनेनैव शरीरेण ममोदरदरीगतः ॥ मद्वरेन्द्रियमार्गेण पुत्रजन्मत्वमेष्यसि ॥ ३९ ॥ यच्छाम्यहं वरं तेऽद्य दुष्प्राप्यं पार्षदैरपि ॥ हरेर्हिरण्यगर्भाच्च प्रायशोऽहं जुगोप यम् ॥४० ॥ मृतसंजीवनी नाम विद्या या मम निर्मला ॥ तपोबलेन महता मयैव परिनिर्मिता ॥ ४१ ॥ त्वां तां तु प्रापयाम्यद्य मंत्ररूपां महाशुचे ॥ योग्यता तेऽस्ति विद्यायास्तस्याश्शुचितपोनिधे ॥ ४२ ॥ यं यमुद्दिश्य नियतमेतामावर्तयिष्यसि ॥ विद्यां विद्येश्वरश्रेष्ठं सत्यं प्राणिष्यसि ध्रुवम्॥४३॥अत्यर्कमत्यग्नि च ते तेजो व्योम्नि च तारकम्॥देदीप्यमानं भविता ग्रहाणां प्रवरो भव॥४४॥अपि च त्वां करिष्यंति यात्रां नार्यो नरोऽपिवा ॥ तेषां त्वद्दृष्टिपातेन सर्वकाय प्रणस्यति ॥ ४५ ॥ तवोदये भविष्यंति विवाहादीनि सुव्रत ॥ सर्वाणि धर्मकार्याणि फलवंति नृणामिह ॥ ४६॥ सर्वाश्च तिथयो नन्दास्तव संयोगतश्शुभाः ॥ तव भक्ताभविष्यंति बहुशुक्रा बहुप्रजाः॥४७॥ त्वयेदं स्थापित लिंगं शुक्रेशमिति संज्ञितम् ॥ येऽर्चयिष्यंति मनुजास्तेषां सिद्धिर्भविष्यति ॥ ४८ ॥ आवर्षं प्रतिघस्रं ये नक्तव्रतपरायणाः॥ त्वद्दिने शुक्रकूपे ये कृतसर्वोदकक्रियाः॥४९॥शुक्रेशमर्चयिष्यंति शृणु तेषां तु यत्फलम् ॥ अवंध्यशुक्रास्ते मर्त्याः पुत्रवंतोऽतिरेतसः ॥ ५० ॥ पुंस्त्वसौभाग्यसंपन्ना भविष्यंति न संशयः ॥ व्यपेतविघ्नास्ते सर्वे जनास्स्युः सुखभागिनः॥५१॥इति दत्वा वरान्देवस्तत्र लिंगे लयं ययौ॥भार्गवोऽपि निजं धाम प्राप संतुष्टमानसः॥ ॥५२॥इति ते कथितं व्यास यथा प्राप्ता तपोबलात् ॥ मृत्युंजयाभिधा विद्या किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥५३॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे मृतसंजीविनीविद्याप्राप्तिवर्णनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ व्यास उवाच॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ श्राविता सुकथाद्भुता॥भवतानुग्रहात्प्रीत्या शंभ्वनुग्रहनिर्भरा॥१॥इदानीं श्रोतुमिच्छामि चरितं शशिमौलिनः॥गाणपत्यं ददौ प्रीत्या यथा बाणासुराय वै॥२॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यासादरात्तां वै कथां शंभोः परात्मनः॥गाणपत्यं यथा प्रीत्या ददौ बाणासुराय हि॥३॥अत्रैव सुचरित्रं च शंकरस्य महाप्रभोः ॥ कृष्णेन समरोऽप्यत्र शंभोर्बाणानुगृह्णतः ॥४॥ अत्रानुरूपं शृणु मे शिवलीलान्वितं परम्॥इतिहासं महापुण्यं मनःश्रोत्रसुखावहम्॥५॥ ब्रह्मपुत्रो मरीचिर्यो मुनिरासीन्महामतिः॥ मानसस्सर्वपुत्रेषु ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः॥६॥ तस्य पुत्रो महात्मासीत्कश्यपो मुनिसत्तमः॥सृष्टिप्रवृद्धकोऽ

१ लिङ्गार्थः

त्यंतं पितुभक्तो विधेरपि॥७॥तस्य त्रयोदशमिता दक्षकन्यास्सुशीलिकाः॥कश्यपस्य मुनेर्य्याम पत्न्याश्चासन्पतिव्रताः॥८॥ तत्र ज्येष्ठा दितिश्चासी
दैत्यास्तत्तनयास्स्मृताः ॥ अन्यासां च सुता जाता वाद्यास्सचराचराः॥ ९॥ज्येष्ठायाः प्रथमौ पुत्रौ दितेश्चास्तां महाबलौ ॥हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हि
रण्याक्षोऽनुजस्ततः॥ १०॥हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारो दैत्यसत्तमाः॥ह्रादानुह्रादसंह्रादप्रह्रादाश्चेत्यनुक्रमात्॥ ११॥प्रह्रादस्तत्र हि महान्विष्णुभक्तोजि
तेन्द्रियः ॥ यं नाशितुं न शक्तास्तेऽभवन्दैत्याश्च वैऽपि ह ॥१२ ॥ विरोचनः सुतस्तस्य महादातृवरोऽभवत् ॥ शक्राय स्वशिरो योऽदाद्याचमानाय
विप्रतः॥१३॥तस्य पुत्रो बलिश्चासीन्महादानी शिवप्रियः॥येन वामनरूपाय हरयेऽदायि मेदिनी॥१४॥तस्यौरसः सुतो बाणश्शिवभक्तो बभूव ह॥
मान्यो वदान्यो धीमांश्च सत्यसंधस्सहस्रदः ॥ १५ ॥ शोणिताख्ये पुरे स्थित्वा स राज्यमकरोत्पुरा ॥ त्रैलोक्यं च बलाज्जित्वा तन्नाथानसुरे
श्वरः ॥ १६ ॥ ॥ तस्य बाणासुरस्यैव शिवभक्तस्य चामराः ॥ शंकरस्य प्रसादेन किंकरा इव तेऽभवन् ॥ १७ ॥ तस्य राज्येऽमरान्हित्वा नाभव
न्दुःखिताः प्रजाः ॥ सापत्न्याद्दुखितास्ते हि परधर्मप्रवर्तिनः ॥ १८ ॥ सहस्रबाहुवाद्येन स कदाचिन्महासुरः ॥ तांडवेन हि नृत्येनातोषयत्तं
महेश्वरम् ॥१९॥ तेन नृत्येन संतुष्टस्सुप्रसन्नो बभूव ह ॥ ददर्श कृपया दृष्ट्या शंकरो भक्तवत्सलः॥२०॥ भगवान्सर्वलोकेशश्शरण्यो भक्तकामदः ॥
वरेणच्छंदयामास बालेयं तं महासुरम् ॥ २१ ॥ शंकर उवाच ॥ बालेयः स महादैत्यो बाणो भक्तवरस्सुधीः ॥ प्रणम्य शंकरं भक्त्या तुनाव पर
मेश्वरम् ॥ २२ ॥ बाणासुर उवाच ॥ देवदेव महादेव शरणागतवत्सल ॥ संतुष्टोऽसि महेशान ममोपरि विभो यदि ॥ २३ ॥ मद्रक्षको भव
सदा मदुपस्थः पुराधिपः ॥सर्वथा प्रीतिकृन्मे हि ससुतस्सगणः प्रभो ॥ २४ ॥ सनत्कुमार उवाच॥बलिपुत्रस्स वै बाणो मोहितश्शिवमायया ॥
मुक्तिप्रदं महेशानं दुराराध्यमपि ध्रुवम् ॥ २५॥स भक्तवत्सलः शंभुर्दत्वा तस्मै वरांश्च तान् ॥ तत्रोवास तथा प्रीत्या सगणस्ससुतः प्रभुः॥२६॥ स
कदाचिद्बाणपुरे चक्रे देवासुरैस्सह॥नदीतीरे हरः क्रीडां रम्ये शोणितकाह्वये॥२७॥ननृतुर्जहसुश्चापि गंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ जेगुः प्रणेमुर्मुनय आनर्चु
स्तुष्टुवुश्च तम्॥२८॥ववल्गुः प्रमथास्सर्वे ऋषयो जुहुवुस्तथा॥आययुः सिद्धसंघाश्च ददृशुश्शांकरीं रतिम्॥२९॥कुतर्किका विनेशुश्च म्लेक्षाश्च पापिपंथि
नः॥मातरोऽभिमुखास्तस्थुर्विनेशुश्च विभीषिकाः॥३०॥रुद्रसद्भावभक्तानां भवदोपाश्च विस्तृताः॥तस्मिन्दृष्टे प्रजास्सर्वाः सुप्रीतिं परमां ययुः॥३१॥
ववल्गुर्मुनयस्सिद्धाः स्त्रीणां दृष्ट्वा विचेष्टितम्॥पुपुषुश्चापि ऋतवस्स्वप्रभावं तु तत्र च ॥३२॥ ववुर्वाताश्च मृदवः पुष्पकेसरधूसराः ॥ चुकूजुः पक्षि

१ दुराधर्षः

27।

संघाश्च शाखिनां मधुलम्पटाः ॥३३॥ पुष्पभारावनद्धानां रारटयेरंश्च कोकिलाः ॥ मधुरं कामजननं वनेषूपवनेषु च ॥ ३४ ॥ ततः क्रीडा
विहारे तु मत्तो बालेन्दुशेखरः ॥ अनिर्जितेन कामेन दृप्तः प्रोवाच नन्दिनम् ॥ ३५ ॥ ॥चन्द्रशेखर उवाच ॥ वामामानय गौरीं त्वं कैलासात्कृ
तमंडनाम् ॥ शीघ्रमस्माद्वनाद्गत्वा ह्युक्त्वा कृष्णामिहानय ॥ ३६ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ स तथेति प्रतिज्ञाय गत्वा तत्राह पार्वतीम् ॥ सुप्र
णम्य रहो दूतश्शंकरस्य कृतांजलिः ॥ ३७ ॥ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥ द्रष्टुमिच्छति देवि त्वां देवदेवो महेश्वरः ॥ स्ववल्लभां रूपकृतां मयोक्तं तन्नि
देशतः ॥ ३८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ततस्तद्वचनाद्गौरी मंडनं कर्तुमादरात् ॥ उद्यताभून्मुनिश्रेष्ठ पतिव्रतपरायणा ॥ ३९ ॥ आगच्छामि
प्रभुं गच्छ वद तं त्वं ममाज्ञया ॥ आजगाम ततो नंदी रुद्रासन्नं मनोगतिः ॥ ४०॥ पुनराह ततो रुद्रो नन्दिनं परविभ्रमः ॥ पुनर्गच्छ ततस्तात
क्षिप्रमानय पार्वतीम् ॥४१ ॥ वाढमुक्त्वा स तां गत्वा गौरीमाह सुलोचनाम् ॥ द्रष्टुमिच्छति ते भर्ता कृतवेषां मनोरमाम् ॥ ४२ ॥ शङ्करो बहुधा
देवि विहर्तुं संप्रतीक्षते ॥ एवं पतौ सुकामार्ते गम्यतां गिरिनंदिनि ॥ ४३ ॥ अप्सरोभिस्समग्राभिरन्योन्यमभिमंत्रितम् ॥ लब्धभावो यथा सद्यः
पार्वत्या दर्शनोत्सुकः ॥४४॥ अयं पिनाकी कामारिः वृणुयाद्यां नितंबिनीम् ॥ सर्वासां दिव्यनारीणां राज्ञी भवति वै ध्रुवम् ॥४५॥ वीक्षणं गौरं
रूपेण क्रीडयेन्मन्मथैर्गणैः ॥ कामोऽयं हंति कामारिमूचुरन्योन्यमादृताः ॥ ४६ ॥ स्पष्टुं शक्नोति या काचिदृते दाक्षायणीं स्त्रियम् ॥ सागच्छे
त्तत्र निश्शंकं मोहयेत्पार्वतीपतिम् ॥ ४७ ॥ कूष्मांडतनया तत्र शंकरं स्प्रष्टुमुत्सहे ॥ अहं गौरीसुरूपेण चित्रलेखा वचोऽब्रवीत ॥ ४८ ॥ ॥
चित्रलेखोवाच ॥ यदधान्मोहिनीरूपं केशवो मोहनेच्छया ॥ पुरा तद्वैष्णवं योगमाश्रित्य परमार्थतः ॥ ४९ ॥ उर्वश्याश्च ततो
दृष्ट्वा रूपस्य परिवर्तनम् ॥ कालीरूपं घृताची तु विश्वाची चांडिकं वपुः ॥ ५० ॥ सावित्रिरूपं रंभा च गायत्रं मेनका तथा ॥ स
हजन्या जयारूपं वैजयं पुंजकस्थली ॥ ५१ ॥ मातॄणामप्यनुक्तानामनुक्ताश्चाप्सरोवराः ॥ यत्नाद्रूपाणि ताश्चक्रुस्स्वविद्यासंयुता अनु ॥
॥ ५२ ॥ ततस्तासां तु रूपाणि दृष्ट्वा कुंभांडनंदिनी ॥ वैष्णवादात्मयोगाच्च विज्ञातार्था व्यडंबयत् ॥ ५३ ॥ ऊषा बाणासुरसुता दिव्ययो
गविशारदा ॥ चकार रूपं पार्वत्या दिव्यमत्यद्भुतं शुभम् ॥ ५४ ॥ महारक्ताब्जसंकाशं चरणं चोक्तमप्रभम् ॥ दिव्यलक्षणसंयुक्तं मनो
ऽभीष्टार्थदायकम् ॥ ५५ ॥ तस्या रमणसंकल्पं विज्ञाय गिरिजा ततः ॥ उवाच सर्वविज्ञाना सर्वान्तर्यामिनी शिवा ॥ ५६ ॥ गिरिजो

१ मध्य इति । २ ह्रस्व आर्षः । ३ स्वरूपमिति शेषः ।

वाच ॥ यतो मम स्वरूपं वै धृतमूषे सखि त्वया ॥ सकामत्वेन समये संप्राप्ते सति मानिनि ॥ ५७ ॥ अस्मिंस्तु कार्तिके मासि ऋतुधर्मास्तु माधवे ॥ द्वादश्यां शुक्लपक्ष तु यस्तु घोरे निशागमे ॥५८॥ कृतोपवासां त्वां भोक्ता सुप्तामंतः पुरे नरः ॥ स ते भर्त्ता कृतो देवैस्तेन सार्द्धं रमिष्यसि ॥५९॥ आबाल्याद्विष्णुभक्तासि यतोऽनिशमतंद्रिता ॥ एवमस्त्विति सा प्राह मनसा लज्जितानना ॥६०॥अथ सा पार्वती देवी कृतकौतुकमंडना ॥ रुद्रसंनिधिमागत्य चिक्रीडे तेन शंभुना ॥ ६१ ॥ ततो रतांते भगवान्रुद्रश्चादर्शनं ययौ ॥ सदारः सगणश्चापि सहितो दैवतै मुने ॥ ६२ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पंचमे युद्धखण्डे ऊषाचरित्रवर्णनं शिवशिवाविवाहवर्णनं नामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणुष्वान्यच्चरित्रं च शिवस्य परमात्मनः ॥ भक्तवात्सल्यसंगर्भि परमानन्ददायकम् ॥ १ ॥ पुरा बाणासुरो नाम दैवदोषाच्च गर्वितः कृत्वा तांडवनृत्यं च तोषयामास शंकरम् ॥२॥ ज्ञात्वा संतुष्टमनसं पार्वतीवल्लभं शिवम् ॥ उवाच चासुरो बाणो नतस्कन्धः कृतांजलिः ॥ ३ ॥ बाण उवाच ॥ देवदेव महादेव सर्वदेवशिरोमणे ॥ त्वत्प्रसादाद्बली चाहं शृणु मे परमं वचः ॥ ४ ॥ दोस्सहस्रं त्वया दत्तं परं भाराय मेऽभवत् ॥ त्रिलोक्यां प्रतियोद्धारं न लभे त्वदृते समम् ॥ ५ ॥ हे देव किमनेनापि सहस्रेण करोम्यहम् ॥ बाहूनां गिरितुल्यानां विना युद्धं वृषध्वज ॥ ६ ॥ कंडूत्या निभृतैर्दोर्भिर्युयुत्सुर्दिग्गजानहम् ॥ पुराण्याचूर्णयन्नद्रीन्भीतास्तेऽपि प्रदुद्रुवुः ॥७॥ मया यमः कृतो योद्धा वह्निश्च कृतको महान् ॥ वरुणश्चापि गोपालो गवांपालयिता तथा ॥ ८ ॥ नचाध्यक्षः कुबेरस्तु सैरन्ध्री चापि निर्ऋतिः ॥ जितश्चाखंडलो लोके करदायी सदा कृतः॥९॥युद्धस्यागमनं ब्रूहि यत्रैते बाहवो मम ॥ शत्रुहस्तप्रयुक्तैश्च शस्त्रास्त्रैर्जर्जरीकृताः ॥१० ॥ पतंतु शत्रुहस्ताद्वा पातयन्तु सहस्रधा ॥ एतन्मनोरथं मे हि पूर्णं कुरु महेश्वर ॥ ११ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा कुपितो रुद्रस्त्वट्टहासं महाद्भुतम् ॥ कृत्वाऽब्रवीन्महामन्युर्भक्तबाधाऽपहारकः ॥ १२ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ धिग्धिक् त्वं सर्वतो गार्विन्सर्वदैत्यकुलाधम ॥ बलिपुत्रस्य भक्तस्य नोचितं वच ईदृशम् ॥ १३ ॥ दर्पस्यास्य प्रशमनं लप्स्यसे चाशु दारुणम् ॥ महायुद्धमकस्माद्वै बलिना मत्समेन हि ॥ १४ ॥ तत्र ते गिरिसंकाशा बाहवोऽनलकाष्ठवत्॥छिन्ना भूमौ पतिष्यंति शस्त्रास्त्रैः कदलीकृताः ॥ १५ ॥ यदेष मानुषशिरो मयूरसहितो ध्वजः ॥ विद्यते तव दुष्टात्मंस्तस्य स्यात्पतनं यदा ॥ १६ ॥ स्थापितस्यायुधागारे विना वातकृतं भयम् ॥ तदा युद्धं महाघोरं संप्राप्तमिति चेतसि ॥ १७ ॥ निधाय घोरं संग्रामं गच्छेथाः सर्वसैन्यवान् ॥

सांप्रतं गच्छ तद्देश्म यतस्तद्विद्यते शिवः ॥ १८ ॥ तथा तान्स्वमहोत्पातांस्तत्र द्रष्टासि दुर्मते ॥ इत्युक्त्वा विररामाथ गर्वहृद्भक्तवत्सलः ॥ १९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा रुद्रमभ्यर्च्य दिव्यैरंजलिकुड्मलैः ॥ प्रणम्य च महादेवं बाणश्च स्वगृहं गतः ॥ २०॥ कुंभाण्डाय यथावृत्तं पृष्टः प्रोवाच हर्षितः ॥ पर्यैक्षिष्टासुरो बाणस्तं योगं ह्युत्सुकस्सदा ॥२१॥ अथ दैवात्कदाचित्स स्वयं भग्नं ध्वजं च तम् ॥ दृष्ट्वा तत्रासुरो बाणो हृष्टो युद्धाय निर्ययौ ॥ २२ ॥ स स्वसैन्यं समाहूय संयुक्तः साष्टभिर्गणैः ॥ इष्टिं सांग्रामिकां कृत्वा दृष्ट्वा सांग्रामिकं मधु ॥ २३ ॥ ककुभां मंगलं सव संप्रेक्ष्य प्रस्थितोऽभवत् ॥ महोत्साहो महावीरो बलिपुत्रो महारथः॥२४॥ इति हृत्कमले कृत्वा कः कस्मादागमिष्यति॥योद्धा रणप्रियो यस्तु नानाशस्त्रास्त्रपारगः ॥ २५ ॥ यस्तु बाहुसहस्रं मे छिनत्त्वनलकाष्ठवत् ॥ तथा शस्त्रैर्महातीक्ष्णैश्छिनद्मि शतशस्त्विह ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नंतरे कालः संप्राप्तश्शंकरेण हि ॥ यत्र सा बाणदुहिता सुजाता कृतमंगला ॥ २७ ॥ माधवं माधवे मासि पूजयित्वा महानिशि॥सुप्ता चांतःपुरे गुप्ते स्त्रीभावमुपलंभिता ॥ २८ ॥ गौर्या संप्रेषितेनापि व्याकृष्टा दिव्यमायया ॥ कृष्णात्मजात्मजेनाथ रुदंती साध्वनाथवत् ॥ २९ ॥ स त्वापि तां बलाद्भुक्त्वा पार्वत्याः सखिभिः पुनः ॥ नीतस्तु दिव्ययोगेन द्वारकां निमिषांतरात् ॥ ३० ॥ मृदिता सा तदोत्थाय रुदंती विविधा गिरः ॥ सखीभ्यः कथयित्वा तु देहत्यागे कृतक्षणा ॥३१॥सख्या कृतात्मनो दोषं सा व्यास स्मारिता पुनः॥सर्वं तत्पूर्ववृत्तांतं ततो दृष्ट्वा च साभवत्॥३२॥अब्रवीच्चित्रलेखा च ततो मधुरया गिरा ॥ ऊषा बाणस्य तनया कुंभांडतनयां मुने ॥ ३३ ॥ ऊषोवाच ॥ सखि यद्येष मे भर्ता पार्वत्या विहितः पुरा ॥ केनोपायेन ते गुप्तः प्राप्यते विधिवन्मया ॥ ३४ ॥ कस्मिन्कुले स वा जातो मम येन हृतं मनः ॥ इत्यूषावचनं श्रुत्वा सखी प्रोवाच तां तदा ॥ ३५ ॥ चित्रलेखोवाच ॥ त्वया स्वप्ने च यो दृष्टः पुरुषो देवि तं कथम् ॥ अहं समानयिष्यामि न विज्ञातस्तु यो मम ॥ ३६ ॥ दैत्यकन्या तदुक्ते तु रागांधा मरणोत्सुका ॥ रक्षिता च तया सख्या प्रथमे दिवसे ततः ॥ ३७ ॥ पुनः प्रोवाच सोषां वै चित्रलेखा महामतिः ॥ कुंभांडस्य सुता बाणतनयां मुनिसत्तम ॥ ३८ ॥ चित्रलेखोवाच ॥ व्यसनं तेऽपकर्षामि त्रिलोक्यां यदि भाष्यते ॥ समानेष्ये नरं यस्ते मनोहर्ता तमादिश ॥ ३९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा वस्त्रपुटके देवान्दैत्यांश्च दानवान् ॥ गन्धर्वसिद्धनागांश्च यक्षादींश्च तथालिखत् ॥ ४० ॥ तथा नरांस्तेषु वृष्णीञ्शूरमानकदुंदुभिम् ॥ व्यलिखद्रामकृष्णौ च प्रद्युम्नं नरसत्तमम् ॥४१॥ अनिरुद्धं विलिखितं प्राद्युम्निं वीक्ष्य लज्जिता ॥ आसीदवा

१ सख्यशिरकीतिङीबिभावभार्षः। २ इडार्षः।

न्मुखी चोषा हृदये हर्षपूरिता ॥ ४२ ॥ ऊषा प्रोवाच चौरोऽसौ मया प्राप्तस्तु यो निशि ॥ पुरुषः सखि येनाशु चेतोरत्न हृतं मम ॥ ४३ ॥ यस्य संस्पर्शनादेवं मोहिताहं तथाभवम् ॥ तमहं ज्ञातुमिच्छामि वद सर्वं च भामिनि ॥ ४४ ॥ कस्यायमन्वये जातो नाम किं चास्य विद्यते ॥ इत्युक्ता साब्रवीन्नाम योगिनी तस्य चान्वयम् ॥ ४५ ॥ सर्वमाकर्ण्य सा तस्य कुलादि मुनिसत्तम ॥ उत्सुका बाणतनया बभाषे सा तु कामिनी ॥ ४६ ॥ ऊषोवाच ॥ उपायं रचय प्रीत्या तत्प्राप्त्यै सखि तत्क्षणात् ॥ येनोपायेन तं कांतं लभेयं प्राणवल्लभम् ॥ ४७ ॥ यं विनाहं क्षणं नैकं सखि जीवितुमुत्सहे ॥ तमानयेह स्वयत्नात्सुखिनीं कुरु मां सखि ॥ ४८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्ता सा तया बाणात्मजया मंत्रिकन्यका ॥ विस्मिताभून्मुनिश्रेष्ठ सुविचारपराऽभवत् ॥ ४९ ॥ ततस्सखीं समाभाष्य चित्रलेखा मनोजवा ॥ बुद्ध्वा तं कृष्णपौत्रं सा द्वारकां गंतुमुद्यता ॥५०॥ ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यां तृतीये तु गतेऽहनि ॥ आप्रभातान्मुहूर्ते तु संप्राप्ता द्वारकां पुरीम् ॥५१॥ एकेन क्षणमात्रेण नभसा दिव्ययोगिनी॥ततश्चांतःपुरोद्याने प्राद्युम्निर्ददृशे तया ॥५२॥ क्रीडन्नारीजनैस्सार्द्धं प्रापिबन्माधवीमधु ॥ सर्वांगसुन्दरश्यामः सुस्मितो नवयौवनः॥५३॥ततः खट्वां समारूढमंधकारपटेन सा ॥ आच्छादयित्वा योगेन तामसेन च माधवम्॥५४॥ततस्सा मूर्ध्नि तां खट्वां गृहीत्वा निमिषांतरात् ॥ संप्राप्ता शोणितपुरं यत्र सा बाणनंदिनी ॥ ५५ ॥ कामार्ता विविधान्भावाश्चकारोन्मत्तमानसा ॥ आनीतमथ तं दृष्ट्वा तदा भीता च साभवत् ॥ ५६ ॥ अंतःपुरे सुगुप्ते च नवे तस्मिन्समागमे ॥ यावत्क्रीडितुमारब्धं तावज्ज्ञातं च तत्क्षणात् ॥ ५७ ॥ अंतःपुरद्वारगतैर्वेत्रजर्जरपाणिभिः ॥ इंगितैरनुमानैश्च कन्यादौःशील्यमाचरन् ॥ ५८ ॥ स चापि दृष्टस्तैस्तत्र नरो दिव्यवपुर्धरः ॥ तरुणो दर्शनीयस्तु साहसी समरप्रियः ॥ ५९ ॥ तं दृष्ट्वा सर्वमाचख्युर्बाणाय बलिसूनवे ॥ पुरुषास्ते महावीराः कन्यान्तःपुररक्षकाः ॥ ६० ॥ द्वारपाला ऊचुः ॥ देव कश्चिन्न जानीते गुप्तश्चांतःपुरे बलात् ॥ शक्रस्तु तव कन्यां वै स्वयंग्राहादधर्षयत् ॥ ६१ ॥ दानवेन्द्र महाबाहो पश्यपश्यैनमत्र च ॥ यद्युक्तं स्यात्तत्कुरुष्व न दुष्टा वयमित्युत ॥ ६२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रो महाबलः ॥ विस्मितोऽभून्मुनिश्रेष्ठ कन्यायाः श्रुतदूषणः ॥ ६३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पंचमे युद्धखण्डे ऊषाचरित्रवर्णनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथ बाणासुरः क्रुद्धस्तत्र गत्वा ददर्श तम् ॥ दिव्यलीलात्तवपुषं प्रथमे वयसि स्थितम् ॥ १ ॥ तं दृष्ट्वा विस्मितं वाक्यं किं कारणमथाब्रवीत् ॥ बाणः क्रोधपरीता

त्मा युधि शौंडो हसन्निव ॥२॥ अहो मनुष्यो रूपाढ्यः साहसी धैर्यवानिति ॥ कोऽयमागतकालश्च दुष्टभाग्यो विमूढधीः ॥ ३ ॥ येन मे कुलचारित्रं दूषितं दुहिता हिता ॥ तं मारयध्वं कुपिताश्शीघ्रं शस्त्रैस्सुदारुणैः ॥४॥ दुराचारं च तं बद्ध्वा घोरे कारागृहे ततः ॥ रक्षध्वं विकटे वीरा बहुकालं विशेषतः ॥ ५ ॥ न जाने कोऽयमभयः को वा घोरपराक्रमः॥विचार्येति महाबुद्धिस्संदिग्धोऽभूच्छरासुरः॥६॥ ततो दैत्येन सैन्यं तु दशसाहस्रकं शनैः॥ वधाय तस्य वीरस्य व्यादिष्टं पापबुद्धिना॥७॥तदादिष्टास्तु ते वीराः सर्वतोऽन्तः पुरं द्रुतम् ॥ छादयामासुरत्युग्राश्छिंधि भिंधीति वादिनः ॥८॥ शत्रुसैन्यं ततो दृष्ट्वा गर्जमानः स यादवः ॥ अंतःपुरं द्वारगतं परिघं गृह्य चातुलम् ॥ ९ ॥ निष्क्रांतो भवनात्तस्माद्वज्रहस्त इवांतकः ॥ तेन तान्किंकरान् हत्वा पुनश्श्रांतः पुरं ययौ ॥ १० ॥ एवं दशसहस्राणि सैन्यानि मुनिसत्तम ॥ जघान रोषरक्ताक्षो वर्द्धितश्शिवतेजसा ॥ ११ ॥ लक्षे हतेऽथ योधानां ततो बाणासुरो रुषा ॥ कुंभांडं स गृहीत्वा तु युद्धे शौंडं समाह्वयत् ॥१२॥ अनिरुद्धं महाबुद्धिं द्वन्द्वयुद्धे महाहवे ॥ प्राद्युम्निं रक्षितं शैवतेजसा प्रज्वलत्तनुम् ॥१३॥ ततो दशसहस्राणि तुरंगाणां रथोत्तमान् ॥ युद्धघातेन खड्गेन दैत्येन्द्रस्य जघान सः ॥ १४ ॥ तद्वधाय ततश्शक्तिं कालवैश्वानरोपमाम्॥अनिरुद्धो गृहीत्वा तां तया तं निजघान हि॥१५॥रथो रथे ततो बाणस्तेन शक्त्या हतो दृढम्॥ स साश्वस्तत्क्षणं वीरस्तत्रैवांतरधीयत ॥ १६ ॥ तस्मिंस्त्वदर्शनं प्राप्ते प्राद्युम्निरपराजितम् ॥ आलोक्य ककुभस्सर्वास्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ १७ ॥ अदृश्यमानस्तु तदा कूटयोधस्स दानवः ॥ नानाशस्त्रसहस्रैस्तं जघान हि पुनःपुनः॥१८॥छद्मना नागपाशैस्तं बबंध स महाबलः ॥ बलिपुत्रो महावीरश्शिवभक्तश्शरासुरः ॥१९॥ तं बद्ध्वा पंजरांतस्थं कृत्वा युद्धादुपारमत् ॥ उवाच बाणः संक्रुद्धस्सूतपुत्रं महाबलम् ॥ २० ॥ बाणासुर उवाच ॥ सूतपुत्र शिरश्छिंधि पुरुषस्यास्य वै लघु ॥ येन मे दूषितं पूतं बलाद्दुष्टेन सत्कुलम् ॥ २१ ॥ छित्वा तु सर्वगात्राणि राक्षसेभ्यः प्रयच्छ भोः ॥ अथास्य रक्तमांसानि क्रव्यादा अपि भुंजताम् ॥२२॥ अगाधे तृणसंकीर्णे कूपे पातकिनं जहि ॥किं बहूक्तया सूतपुत्र मारणीयो हि सर्वथा ॥२३॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा धर्मबुद्धिर्निशाचरः ॥ कुंभांडस्त्वब्रवीद्वाक्यं बाणं सन्मंत्रिसत्तमम् ॥२४॥ कुंभांड उवाच ॥ नैतत्कर्तुं समुचितं कर्म देव विचार्यताम् ॥अस्मिन् हते हतो ह्यात्मा भवेदिति मतिर्मम ॥ २५ ॥ अयं तु दृश्यते देव तुल्यो विष्णोः पराक्रमैः ॥ वर्धितश्चन्द्रचूडस्य त्वद्दृष्टस्य मुतेजसा ॥ २६ ॥ अथ चन्द्रललाटस्य साहसेन समस्त्वयम् ॥ इमामवस्थां प्राप्तोऽसि पौरुषे संव्यवस्थितः ॥ २७ ॥ अयं शिवप्रसादाद्वै कृष्णपौत्रो महाबलः ॥ अस्मांस्तृणोपमान् वेत्ति दष्टोऽपि भुजगैर्बलात् ॥ २८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एतद्वाक्यं तु बाणाय कथयित्वा स दानवः॥

अनिरुद्धमुवाचेदं राजनीतिविदुत्तमः ॥ २९ ॥ कुंभांड उवाच ॥ कोऽसि कस्यासि रे वीर सत्यं वद ममाग्रतः ॥ केन वा त्वमिहानीतो दुराचार नराधम ॥ ३० ॥ दैत्येन्द्रं स्तुहि वीरं त्वं नमस्कुरु कृतांजलिः ॥ जितोऽस्मीति वचो दीनं कथयित्वा पुनः पुनः ॥ ३१ ॥ एवं कृते तु मोक्षस्स्यादन्यथा बंधनादि च ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य प्रतिवाक्यमुवाच सः ॥ ३२ ॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ रे रे दैत्याऽधमसखे कर पिंडोपजीवक ॥ निशाचर दुराचार शत्रुधर्मं न वेत्सि भोः ॥ ३३ ॥ दैन्यं पलायनं चाथ शूरस्य मरणाधिकम्॥विरुद्धं चोपशल्यं च भवेदिति मतिर्मम ॥ ३४ ॥ क्षत्रियस्य रणे श्रेयो मरणं सन्मुखो सदा ॥ न वीरमानिनो भूमौ दीनस्येव कृतांजलिः ॥ ३५॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्यादिवीरवाक्यानि बहूनि स जगाद तम् ॥ तदाकर्ण्य स बाणोऽसौ विस्मितोऽभूच्चुकोप च॥ ३६॥ तदोवाच नभोवाणी बाणस्याश्वासनाय हि ॥ शृण्वतां सर्ववीराणामनिरुद्धस्य मंत्रिणः ॥ ३७ ॥ ॥ व्योमवाण्युवाच ॥ भो भो बाण महावीर न क्रोधं कर्तुमर्हसि ॥ बलिपुत्रोऽसि सुमते शिवभक्त वि चार्यताम् ॥ ३८ ॥ शिवस्सर्वेश्वरस्साक्षी कर्मणां परमेश्वरः ॥ तदाधीनमिदं सर्वं जगद्वै सचराचरम् ॥ ३९ ॥ स एव कर्ता भर्ता च संहर्ता जगतां सदा ॥ रजस्सत्त्वतमोधारी विधिविष्णुहरात्मकः ॥ ४० ॥ सर्वस्यांतर्गतः स्वामी प्रेरकस्सर्वतः परः ॥ निर्विकार्यव्ययो नित्यो मायाधीशोऽपि निर्गुणः ॥ ४१ ॥ तस्येच्छयाऽबलो ज्ञेयो बली बलिवरात्मज ॥ इति विज्ञाय मनसि स्वस्थो भव महामते ॥ ४२ ॥ गर्वापहारी भगवान्नानालीलाविशारदः ॥ नाशयिष्यति ते गर्वमिदानीं भक्तवत्सलः ॥ ४३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याभाष्य नभोवाणी विरराम महामुने ॥ बाणासुरस्तद्वचनादनिरुद्धं न जघ्निवान् ॥ ४४॥ किंतु स्वान्तः पुरं गत्वा पपौ पानमनुत्तमम् ॥ मद्वाक्यं च विसस्मार विजहार विरुद्धधीः ॥ ४५ ॥ ततोऽनिरुद्धो बद्धस्तु नागभोगैर्विषोल्बणैः ॥ प्रिययाऽतृप्तचेतास्तु दुर्गां सस्मार तत्क्षणात् ॥ ४६ ॥ ॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ शरण्ये देवि बद्धोऽस्मि दह्यमानस्तु पन्नगैः ॥ आगच्छ मे कुरु त्राणं यशोदे चंडरोषिणि ॥ ४७ ॥ शिवभक्ते महादेवि सृष्टिस्थित्यंतकारिणी ॥ त्वां विना रक्षको नान्यस्तस्माद्रक्ष शिवे हि माम् ॥ ४८ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तेनेत्थं तोषिता तत्र काली भिन्नांजनप्रभा ॥ ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यां संप्राप्तासीन्महानिशि ॥ ४९ ॥ गुरुभिर्मुष्टिनिर्घातैर्दारयामास पंजरम् ॥ शरांस्तान्भस्मसात्कृत्वा सर्परूपान् भयानकान् ॥ ५० ॥ मोचयित्वानिरुद्धं तु ततश्चांतः पुरं ततः ॥ प्रवेशयित्वा दुर्गा तु तत्रैवादर्शनं गता ॥ ५१ ॥ इत्थं देव्याः प्रसादात्तु शिवशक्तेर्मुनीश्वर ॥ कृच्छ्रमुक्तो निरुद्धोऽभूत्सुखी चैव ग

तव्यथः ॥ ५२ ॥ अथ लब्धजयो भूत्वानिरुद्धश्शिवशक्तितः ॥ प्राद्युम्निर्बाणतनयां प्रियां प्राप्य मुमोद च ॥ ५३ ॥ पूर्ववद्द्विजहा
रसौ तया स्वप्रियया सुखी ॥ पीतपानस्सुरक्ताक्षस्स बाणासुतया ततः ॥ ५४ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंड
ऊषाचरित्रे अनिरुद्धोषाविहारवर्णनं नाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ व्यास उवाच ॥ अनिरुद्धे हृते पौत्रे कृष्णस्य मुनिसत्तम ॥ कुंभांडसु
तया कृष्णः किमकार्षीद्धि तद्वद ॥ १ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ततो गतेऽनिरुद्धे तु तत्स्त्रीणां रोदनस्वनम् ॥ श्रुत्वा च व्यथितः कृष्णो बभूव
मुनिसत्तम ॥ २ ॥ अपश्यतां चानिरुद्धं तद्बंधूनां हरेस्तथा ॥ चत्वारो वार्षिका मासा व्यतीयुरनुशोचताम् ॥ ३ ॥ नारदात्तदुपाकर्ण्य वार्तां
बद्धस्य कर्म च ॥ आसन्सुव्यथितास्सर्वे वृष्णयः कृष्णदेवताः॥ ॥४॥ कृष्णस्तद्वृत्तमखिलं श्रुत्वा युद्धं न चादरात् ॥ जगाम शोणितपुरं तार्क्ष्यमा
हूय तत्क्षणात् ॥ ५ ॥ प्रद्युम्नो युयुधानश्च गतस्सांबोऽथ सारणः ॥ नंदोपनंदभद्राद्या रामकृष्णानुवर्तिनः ॥ ६ ॥ अक्षौहिणीभिर्द्वादशभिस्समेता
स्सर्वतो दिशम् ॥ रुरुधुर्बाणनगरं समंतात्सात्वतर्षभाः ॥ ७ ॥ भज्यमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरम् ॥ वीक्ष्यमाणो रुषाविष्टस्तुल्यसैन्यो
भिनिर्ययौ ॥ ८ ॥ बाणार्थे भगवान् रुद्रस्ससुतः प्रमथैर्वृतः ॥ आरुह्य नन्दिवृषभं युद्धं कर्तुं समाययौ ॥ ९ ॥ आसीत्सुतुमुलं युद्धमद्भुतं
रोमहर्षणम् ॥कृष्णादिकानां तैस्तत्र रुद्राद्यैर्बाणरक्षकैः ॥ १० ॥ कृष्णशंकरयोरासीत्प्रद्युम्नगुहयोरपि ॥ कूष्मांडकूपकर्णाभ्यां बलेन सह
संयुगः ॥ ११ ॥ सांबस्य बाणपुत्रेण बाणेन सह सात्यकेः ॥ नन्दिना गरुडस्यापि परेषां च परैरपि ॥ १२ ॥ ब्रह्मादयस्सुराधीशा मुनयः
सिद्धचारणाः ॥ गंधर्वाप्सरसो यानैर्विमानैर्द्रष्टुमागमन् ॥ १३ ॥ प्रमथैर्विविधाकारै रेवत्यैतैः सुदारुणम् ॥ युद्धं बभूव विप्रेन्द्र तेषां च यदुवंशि
नाम् ॥ १४ ॥ भ्रात्रा रामेण सहितः प्रद्युम्नेन च धीमता ॥ कृष्णश्चकार समरमतुलं प्रमथैस्सह ॥ १५ ॥ तत्राग्निनाऽभवद्युद्धं यमेन वरुणेन
च ॥ विमुखेन त्रिपादेन ज्वरेण च गुहेन च ॥ १६ ॥ प्रमथैर्विविधाकारैस्तेषामत्यंतदारुणम् ॥ युद्धं बभूव विकटं वृष्णीनां रोमहर्षणम् ॥ १७ ॥
बिभीषिकाभिर्बह्वीभिः कोटरीभिः पदेपदे ॥ निर्लज्जाभिश्च नारीभिः प्रबलाभिरदूरतः ॥ १८ ॥ शंकरानुचराञ्शौरिर्भूतप्रमथगुह्यकान् ॥
द्रावयामास तीक्ष्णाग्रैः शरैः शार्ङ्गधनुश्च्युतैः ॥१९॥ एवं प्रद्युम्नप्रमुखा वीरा युद्धमहोत्सवाः ॥ चक्रुर्युद्धं महाघोरं शत्रुसैन्यं विनाशयन् ॥२० ॥ वि
शीर्यमाणं स्वबलं दृष्ट्वा रुद्रोऽत्यमर्षणः ॥ क्रोधं चकार सुमहन्ननाद च महोल्बणम् ॥२१॥ तच्छ्रुत्वा शंकरगणा विनेदुर्युयुधुश्च ते ॥ मर्दयन्प्रतियोद्धारं
वर्द्धिताश्शंभुतेजसा ॥२२॥ पृथग्विधानि चायुंक्त शार्ङ्गास्त्राणि पिनाकिने ॥ प्रत्यक्षेश्शमयामास शूलपाणिरविस्मितः ॥२३॥ ब्रह्मास्त्रस्य च ब्रह्मास्त्रं

वायव्यस्य च पार्वतम् ॥ आग्नेयस्य च पार्जन्यं नैजं नारायणस्य च ॥२४॥ कृष्णसैन्यं विदुद्राव प्रतिवीरेण निर्जितम् ॥ न तस्थौ समरे व्यास
पूर्णरुद्रसुतेजसा ॥२५॥ विद्राविते स्वसैन्ये तु श्रीकृष्णस्य परं तपः ॥ स्वं ज्वरं शीतलाख्यं हि व्यसृजद्दारुणं मुने ॥२६॥ विद्राविते कृष्णसैन्ये कृष्ण
स्य शीतलज्वरः ॥ अभ्यपद्यत तं रुद्रं मुने दशदिशो दहन् ॥२७॥ रुद्रश्श[illegible] [illegible] स्व विसृजज्ज्वरम् ॥ माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वराबु
भौ ॥२८॥ वैष्णवोऽथ समाक्रंदन्माहेश्वरबलार्दितः ॥ अलब्ध्वाभयमन्यत्र तुष्टाव [illegible] ॥ २९ ॥ अथ प्रसन्नो भगवान्विष्णुज्वरनुतो हरः ॥
विष्णुशीतज्वरं प्राह शरणागतवत्सलः ॥३०॥ [illegible] उवाच ॥ शीतज्वर [illegible] मज्ज्वराद्भयम् ॥ यो नौ स्मरति संवादं तस्य न स्या
ज्ज्वराद्भयम् ॥ ३१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा रुद्रात्तस्य गतो नारायण[illegible] ॥ [illegible] कृष्णो विसिस्माय भयान्वितः ॥ ३२ ॥
स्कन्दः प्रद्युम्नबाणौघैरर्द्यमानोऽथ कोपितः ॥ जघान शक्त्या प्रद्युम्नं [illegible] ॥ ३३ ॥ स्कंदप्रातिहतस्तत्र प्रद्युम्नः प्रबलोऽपि हि ॥ असृ
ग्विमुंचन्गात्रेभ्यो बलेनापाक्रमद्रणात् ॥३४॥ कुंभांडकूपकर्णाभ्यां नानास्त्रैश्च समाहतः ॥ दुद्राव बलभद्रोऽपि न तस्थेऽपि रणे बली ॥३५॥ कृत्वा
सहस्रं कायानां पीत्वा तोयं महार्णवात् ॥ गरुडो [illegible] ॥ ३६ ॥ अथ क्रुद्धो [illegible] वाहनो वृषभो
बली ॥ वेगेन महतारं वै शृंगाभ्यां निजघान तम् ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ ३७ ॥ विदुद्राव रणात्तु
र्णं विहाय च जनार्दनम् ॥ ३८ ॥ एवं जाते चरित्रे तु भगवान्देवकीसुतः ॥ उवाच [illegible] रुद्रतेजोऽतिविस्मितः ॥३९॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥
हे सूत शृणु मद्वाक्यं रथं मे वाहय द्रुतम् ॥ महादेवसमीपस्थो यथा स्यां [illegible] वचः ॥ ४० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्तो हरिणा सूतो
दारुकस्त्वगुणाग्रणीः ॥ द्रुतं तं वाहयामास रथं रुद्रसमीपतः ॥ ४१ ॥ अथ विज्ञापयामास नतो भूत्वा कृतांजलिः ॥ श्रीकृष्णं शंकरं भक्त्या
प्रपन्नो भक्तवत्सलम् ॥ ४२ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ देवदेव महादेव शरणागतवत्सल ॥ नमामि त्वाऽनंतशक्तिं सर्वात्मानं परेश्वरम् ॥ ४३ ॥
विश्वोत्पत्तिस्थाननाशहेतुं सज्ज्ञप्तिमात्रकम् ॥ ब्रह्मलिंगं परं शांतं केवलं परमेश्वरम् ॥ ४४ ॥ कालो दैवं कर्मजीवस्स्वभावो द्रव्यमेव च ॥ क्षेत्रं च
प्राण आत्मा च विकारस्तत्समूहकः ॥४५॥ बीजरोहप्रवाहस्तु त्वन्मायैषा जगत्प्रभो ॥ तन्निरोधं प्रपद्येह त्वामहं परमेश्वरम् ॥४६॥ नानाभावै
र्लीलयैव स्वीकृतैर्निर्जरादिकान् ॥ लोकेशो नूनं बिभर्षि हंस्युन्मार्गान्स्वभावतः ॥ ४७ ॥ त्वं हि ब्रह्म परं ज्योतिर्गूढं ब्रह्मणि वाङ्मये ॥ य पश्यंत्य
मलात्मानं आकाशमिव केवलम् ॥ ४८ ॥ त्वमेव चाद्यः पुरुषोऽद्वितीयस्तुर्य आत्मदृक् ॥ ईशो हेतुरहेतुश्च सविकारः प्रतीयसे ॥ ४९ ॥ त्वमा

यया सर्वगुणप्रसिद्धये भगवन्प्रभो ॥ सर्वान्वितः प्रभिन्नश्च सर्वतस्त्वं महेश्वर ॥ ५० ॥ यथैव सूर्यो पिहितश्छायारूपाणि च प्रभो ॥ स्वच्छा
यया संचकास्ति ह्ययं परमदृग्भवान् ॥ ५१ ॥ गुणेनापिहितोऽपि त्वं गुणेनैव गुणान् विभो ॥ स्वप्रदीपश्चकास्सि त्वं भूमन् गिरिश शंकर ॥५२॥
त्वन्मायामोहितधियः पुत्रदारगृहादिषु ॥ उन्मज्जंति निमज्जंति प्रसक्ता वृजिनार्णवे ॥ ५३ ॥ दैवदत्तमिमं लब्ध्वा नृलोकमजितेन्द्रियः ॥ यो नाद्रि
येत त्वत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मवंचकः ॥ ५४ ॥ त्वदाज्ञयाहं भगवान्बाणदोश्छेत्तुमागतः ॥ त्वयैव शप्तो बाणोऽयं गर्वितो गर्वहारिणा ॥ ५५ ॥
निवर्त्तस्व रणादेव त्वच्छापो न वृथा भवेत् ॥ आज्ञां देहि प्रभो मे त्वं बाणस्य भुजकृंतने ॥ ५६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शंभुः
श्रीकृष्णस्य मुनीश्वरः ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा कृष्णस्तुतया महेश्वरः ॥ ५७ ॥ महेश्वर उवाच ॥ सत्यमुक्तं त्वया तात मया शप्तो हि दैत्यराट् ॥
मदाज्ञया भवान्प्राप्तो बाणदोर्दंडकृंतने ॥ ५८ ॥ किं करोमि रमानाथ भक्ताधीनस्सदा हरे ॥ ॥ पश्यतो मे कथं वीर स्याद्बाण
भुजकृंतनम् ॥ ५९ ॥ अतस्त्वं जृंभणास्त्रेण मां जृंभय मदाज्ञया ॥ ततस्त्वं कुरु कार्यं स्वं यथेष्टं च सुखीभव ॥ ६० ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ इत्युक्तश्शंकरेणाथ शार्ङ्गपाणिस्सुविस्मितः ॥ स्वरणस्थानमागत्य मुमोद स मुनीश्वरः ॥ ६१ ॥ जृंभणास्त्रं मुमोचाथ संधाय धनुषि
द्रुतम् ॥ पिनाकपाणये व्यास नानास्त्रकुशलो हरिः ॥ ६२ ॥ मोहयित्वा तु गिरिशं जृंभणास्त्रेण जृंभितम् ॥ बाणस्य पृतनां शौरिर्जघानासिग
दर्ष्टिभिः[1]॥ ६३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पंचमे युद्धखण्डे बाणाऽसुररुद्रकृष्णादियुद्धवर्णनं नाम चतुःपंचाशत्तमोऽ
ध्यायः ॥ ५४॥ व्यास उवाच ॥ सनत्कुमार सर्वज्ञ ब्रह्मपुत्र नमोऽस्तु ते ॥ अद्भुतेयं कथा तात श्राविता मे त्वया मुने ॥ १ ॥ जृंभिते जृंभणास्त्रेण
हरिणा समरे हरे ॥ हते बाणबले बाणः किमकार्षीच्च तद्वद ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य व्यासस्यामिततेजसः ॥ प्रत्युवाच
प्रसन्नात्मा ब्रह्मपुत्रो मुनीश्वरः ॥३॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यास महाप्राज्ञ कथां च परमाद्भुताम्॥ कृष्णशंकरयोस्तात लोकलीलानुसारिणोः ॥
॥ ४ ॥शयिते लीलया रुद्रे सपुत्रे सगणे सति ॥ बाणो विनिर्गतो युद्धं कर्तुं कृष्णेन दैत्यराट् ॥ ५ ॥ कुंभांडसंगृहीताश्वो नानाशस्त्रास्त्रधृक् ततः ॥
चकार युद्धमतुलं बलिपुत्रो महाबलः ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा निजबलं नष्टं स दैत्येन्द्रोऽत्यमर्षितः ॥ चकार युद्धमतुलं बलिपुत्रो महाबलः ॥ ७ ॥
श्रीकृष्णोऽपि महावीरो गिरिशाप्तमहाबलः ॥ उच्चैर्जगर्ज तत्राजौ बाणं मत्वा तृणोपमम् ॥ ८ ॥ धनुष्टंकारयामास शार्ङ्गाख्यं निजमद्भुतम् ॥ त्रास

१ ककुद्दोषणीइति भाष्योदाहरणाद्दोश्शब्दस्य नपुंसकत्वम् ।

यन्वाणसैन्यं तदवशिष्टं मुनीश्वर ॥ ९ ॥ तेन नादेन महता धनुष्टंकारजेन हि ॥ द्यावाभूम्योरंतरं वै व्याप्तमासीदनंतरम् ॥ १० ॥ चिक्षेप विवि
धान्बाणान्बाणाय कुपितो हरिः ॥ कर्णान्तं तद्विकृष्याथ तीक्ष्णानाशीविषोपमान् ॥११॥ आयातांस्तान्निरीक्ष्याऽथ स बाणो बलिनन्दनः ॥ अप्रा
प्तानेव चिच्छेद स्वशरैस्स्वधनुश्च्युतैः ॥ १२ ॥ पुनर्जगर्ज स विभुर्बाणो वैरिगणार्दनः ॥ तत्रसुर्वृष्णयस्सर्वे कृष्णात्मानो विचेतसः ॥१३॥ स्मृत्वा
शिवपदाम्भोजं चिक्षेप निजसायकान् ॥ स कृष्णायातिशूराय महागर्वो बलेस्सुतः ॥ १४ ॥ कृष्णोऽपि तानसंप्राप्तानच्छिनत्स्वशरैर्द्रुतम् ॥ स्मृत्वा
शिवपदाम्भोजममरारिर्महाबलः ॥ १५ ॥ रामादयो वृष्णयश्च स्वंस्वं योद्धारमाहवे ॥ निजघ्नुर्बलिनस्सर्वे कृत्वा क्रोधं समाकुलाः ॥ १६ ॥ इत्थं
चिरतरं तत्र बलिनोश्च द्वयोरपि ॥ बभूव तुमुलं युद्धं शृण्वतां विस्मयावहम् ॥ १७ ॥ तस्मिन्नवसरे तत्र क्रोधं कृत्वाऽतिपक्षिराट् ॥ बाणासुरबलं
सर्वं पक्षाघातैरमर्दयत् ॥ १८ ॥ मर्दितं स्वबलं दृष्ट्वा मर्द्यमानं च तं बली ॥ चुकोपाति बलेः पुत्रः शैवराट् दितिजेश्वरः ॥ १९ ॥ स्मृत्वा शिव
पदाम्भोज सहस्रभुजवान्द्रुतम् ॥ महत्पराक्रमं चक्रे वैरिणां दुस्सहं रणे ॥ २० ॥ चिक्षेप युगपद्बाणानमितांस्तत्र [illegible] ॥ कृष्णादिसर्वय
दुषु गरुडे च पृथक् पृथक् ॥ २१ ॥ जघानैकेन गरुडं कृष्णमेकेण पत्रिणा ॥ बलमेकेन च मुने परानपि तथा बली ॥ २२ ॥ ततः कृष्णो
महावीर्यो विष्णुरूपस्सुरार्तिहा ॥ चुकोपाति रणे तस्मिन्नगर्ज च महेश्वरः ॥ २३ ॥ जघान बाणं तरसा शार्ङ्गनिस्सृतसच्छरैः ॥ अति तद्बलमत्युग्रं
युगपत्संस्मृतशंकरः ॥ २४ ॥ चिच्छेद तद्धनुश्शीघ्रं [illegible] ॥ सूताश्च घातयामास हत्वा तान्स्वशरैर्हरिः ॥ २५ ॥ बाणोऽपि च महा
वीरो जगर्जाति प्रकुप्य ह ॥ कृष्णं जघान गदया सोऽपतद्धरणीतले ॥ २६ ॥ उत्थायाशु ततः कृष्णो युयुधे तेन शत्रुणा ॥ शिवभक्तेन देवर्षे लोक
लीलानुसारतः ॥ २७ ॥ एवं द्वयोश्चिरं कालं बभूव सुमहान्रणः ॥ शिवरूपो हरिः कृष्णः स च शैवोत्तमो बली ॥ २८ ॥ कृष्णोऽथ कृत्वा समरं
चिरं बाणेन वीर्यवान् ॥ शिवाऽऽज्ञया प्राप्तबलश्चुकोपाति मुनीश्वरः ॥ २९ ॥ ततस्सुदर्शनेनाशु कृष्णो बाणभुजान्बहून् ॥ चिच्छेद भगवाञ्छंभु
शासनात्परवीरहा ॥ ३० ॥ अवशिष्टा भुजास्तस्य चत्वारोऽतीव सुन्दराः ॥ गतव्यथो बभूवाशु शंकरस्य प्रसादतः ॥ ३१ ॥ गतस्मृतिर्यदा बाणः
शिरश्छेत्तुं समुद्यतः ॥ कृष्णो वीरत्वमापन्नस्तदा रुद्रस्समुत्थितः ॥ ३२ ॥ रुद्र उवाच ॥ भगवन्देवकीपुत्र यदाज्ञप्तं मया पुरा ॥ तत्कृतं च त्वया
विप्र मदाज्ञाकारिणा सदा ॥३३॥ मा बाणस्य शिरश्छिंधि संहर स्वसुदर्शनम् ॥मदाऽऽज्ञया चक्रमिदममोघं मज्जने सदा ॥ ३४ ॥ दत्तं मया पुरा
तुभ्यमनिवार्यं रणे तव॥चक्रं जयं च गोविन्द निवर्तस्व रणात्ततः॥३५॥दधीचे रावणे वीरे तारकादिपुरेष्वपि॥विना मदाज्ञां लक्ष्मीश त्वयाऽत्र नामुचः

266

पुरा ॥ ३६ ॥ त्वं तु योगीश्वरस्साक्षात्परमात्मा जनार्दन ॥ विचार्यतां स्वमनसा सर्वभूतहिते रतः ॥३७॥ वरमस्य मया दत्तं न मृत्युर्भयमस्ति वै॥
तन्मे वचस्सदा सत्यं परितुष्टोऽस्म्यहं तव ॥ ३८ ॥ पुराऽयं गर्वितो मत्तो युद्धं देहीति मेऽब्रवीत् ॥ भुजान्कण्डूयमानस्तु विस्मृतात्मगतिर्हरे ॥३९॥
तदाहमशपं तं व भुजच्छेत्ताऽऽगमिष्यति ॥ अचिरेणातिकालेन गतगर्वो भविष्यति ॥ ४० ॥ मदाज्ञया हरिः प्राप्तो भुजच्छेत्ता तवाऽथ वै ॥
निवर्तस्व रणाद्गच्छ स्वगृहं सवधूवरः ॥ ४१ ॥ इत्युक्तः स तयोर्मैत्रीं कारयित्वा महेश्वरः ॥ तदनुज्ञाप्य सगणः स्वपुत्रं स्वालयं ययौ ॥ ४२ ॥
सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शंभोस्संहृत्य च सुदर्शनम् ॥ अक्षतांगस्तु विजयी तत्कृष्णोंऽतःपुरं ययौ ॥४३॥ अनिरुद्धं समाश्वास्य सहितं
भार्यया पुनः ॥ जग्राह रत्नसंघातं बाणदत्तमनेकशः॥४४॥तत्सखीं चित्रलेखां च गृहीत्वा परयोगिनीम्॥प्रसन्नोऽभूत्ततः कृष्णः कृतकार्यः शिवाज्ञया॥
॥४५॥हृदा प्रणम्य गिरिशमामंत्र्य च बलेस्सुतम् ॥ परिवारसमेतस्तु जगाम स्वपुरीं हरिः॥४६॥पथि जित्वा च वरुणं विरुद्धं तमनेकधा ॥ द्वारकां
च पुरीं प्रातस्समुत्सवसमन्वितः ॥ ४७ ॥ विसर्जयित्वा गरुडं सर्वान्वीक्ष्योपहस्य च ॥ द्वारकायां ततो हृष्टा कामचारी चचार ह ॥ ४८ ॥ इति
श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पंचमे युद्धखंडे बाणभुजकृंतनगर्वापहारवर्णनं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ कृष्णे गते द्वारकायामनिरुद्धेन भार्यया ॥ अकार्षीत्किं ततो बाणस्तत्त्वं वद महामुने ॥ १ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ कृष्णे गते द्वारकाया
मनिरुद्धेन भार्यया ॥ दुःखितोऽभूत्ततो बाणस्स्वाज्ञानं संस्मरन्हृदा ॥२॥ ततो नन्दी शिवगणो बाणं प्रोवाच दुःखितम् ॥ दैत्यं शोणितदिग्धांग
मनुतापसमन्वितम्॥३॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ बाण शंकरसद्भक्त मानुतापं कुरुष्व भोः ॥ भक्तानुकंपी शंभुर्वै भक्तवत्सलनामधृक्॥४॥ तदिच्छया च
यज्जातं तज्जातमिति चेतसा॥मन्यस्व भक्तशार्दूल शिवं स्मर पुनः पुनः॥५॥मन आद्ये समाधाय कुरु नित्यं महोत्सवम्॥भक्तानुकंपनश्चाऽस्य शंकरस्य
पुनःपुनः॥६॥नन्दिवाक्यात्ततो बाणो द्विषा शीर्षकमात्रकः॥शिवस्थानं जगामाशु धृत्वा धैर्यं महामनाः॥७॥गत्वा तत्र प्रभुं नत्वा रुरोदातीव विह्वलः॥
गतगर्वव्रजो बाणः प्रेमाकुलितमानसः ॥ ८॥ संस्तुवन्विविधैः स्तोत्रैस्संनमन्नुतितस्तथा ॥ यथोचितं पादघात कुर्वन्विक्षेपयन्करान् ॥ ९ ॥ ननर्त
तांडवं मुख्यं प्रत्यालीढादिशोभितम् ॥ स्थानकैर्विविधाकारैरालीढप्रमुखैरपि ॥ १० ॥ मुखवादसहस्राणि भ्रूक्षेपसहितान्यपि ॥ शिरःकम्पसहस्राणि
प्राप्तानीकः सहस्रशः॥११॥वारीश्च विविधाकारा दर्शयित्वा शनैश्शनैः ॥ तथा शोणितधाराभिस्सिञ्चयित्वा महीतलम् ॥१२॥ रुद्रं प्रसादयामास
शूलिनं चन्द्रशेखरम् ॥ बाणासुरो महाभक्तो विस्मृतात्मगतिर्नतः ॥ १३ ॥ ततो नृत्यं महत्कृत्वा भगवान्भक्तवत्सलः ॥ उवाच बाण संहृष्टो

नृत्यगीतप्रियो हरः ॥ १४ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ बाण तात बलेः पुत्र संतुष्टो नर्तनेन ते ॥ वरं गृहाण दैत्येन्द्र यत्ते मनसि वर्तते ॥ १५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचश्शम्भोर्दैत्येन्द्रेण तदा मुने ॥ बाणेन संवृणीतोऽभूद्वरैस्तु व्रणरोपणे ॥ १६ ॥ बाहुयुद्धस्य चोद्धत्तिर्गाण त्यमथाक्षयम् ॥ उषापुत्रस्य राज्यं तु तस्मिञ्शोणितकाह्वये ॥१७॥ निर्वैरता च विबुधैर्विष्णुना च विशेषतः ॥ न पुनर्दैत्यता दुष्टा रजसा तमसा युता ॥ १८ ॥ शंभुभक्तिर्विशेषेण निर्विकारा सदा मुने ॥ शिवभक्तेषु च स्नेहो दया सर्वेषु जंतुषु ॥ १९ ॥ इति कृत्वा वराञ्शंभोर्बलिपुत्रो महासुरः ॥ प्रेम्णाऽश्रुनयनो रुद्रं तुष्टाव सुकृतांजलिः ॥ २० ॥ ॥ बाण उवाच ॥ देवदेव महादेव शरणागतवत्सल ॥ त्वां नमामि महेशान दीनबन्धो दयानिधे ॥ २१ ॥ कृता मयिऽकृपातीव कृपासागर शंकर ॥ गर्वोपहारितस्सर्वः प्रसन्नेन मम प्रभो ॥ २२ ॥ त्वं ब्रह्म परमात्मा हि सर्वव्याप्यखिलेश्वरः ॥ ब्रह्मांडतनुरुग्रेशो विराट् सर्वान्वितः परः ॥२३॥ नाभिर्नभोऽग्निर्वदनमंबुरेतो दिशः श्रुतिः ॥ द्यौश्शीर्षमंघ्रिरुर्वी ते मनश्चन्द्रस्तव प्रभो ॥ २४ ॥ दृगर्को जठरं वार्द्धिर्भुजेंद्रो धिषणा विधिः ॥ प्रजापतिर्विसर्गश्च धर्मो हि हृदयं तव ॥ २५ ॥ रोमाण्यौषधयो ऽथ केशा जलमुचस्तव ॥ गुणास्त्रयस्त्रिनेत्राणि सर्वात्मा पुरुषो भवान् ॥ २६ ॥ ब्राह्मणं ते मुखं प्राहुर्बाहुं क्षत्रियमेव च ॥ ऊरुजं वैश्यमाहुस्ते पादजं शूद्रमेव च ॥ २७ ॥ त्वमेव सर्वदोपास्यस्सर्वैर्जीवैर्महेश्वर ॥ त्वां भजन्परमां मुक्तिं लभते पुरुषो ध्रुवम् ॥ २८ ॥ यस्त्वां विसृजते मर्त्य आत्मानं प्रियमीश्वरम् ॥ विपर्ययेन्द्रियार्थार्थं विषमत्त्यमृतं त्यजन् ॥ २९ ॥ विष्णुर्ब्रह्माऽथ विबुधा मुनयश्चामलाशयाः ॥ सर्वात्मना प्रपन्नास्त्वां शंकरं प्रियमीश्वरम् ॥ ३० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा बलिपुत्रस्तु विरराम शरासुरः ॥ प्रेमप्रफुल्लितांगश्च प्रणम्य स महेश्वरम् ॥ ३१ ॥ इति श्रुत्वा स्वभक्तस्य बाणस्य भगवान्भवः ॥ सर्व लभिष्यसीत्युक्त्वा तत्रैवांतरधीयत ॥ ३२ ॥ ततश्शंभोः प्रसादेन महाकालत्वमागतः ॥ रुद्रस्यानुचरो बाणो महाप्रमुदितोऽभवत् ॥ ३३ ॥ इति किल शरनाम्ना शंकरस्यापि वृत्तं सकलगुरुजनानां सद्गुरोश्शूलपाणेः ॥ कथितमिह वरिष्ठं श्रोत्ररम्यैर्वचोभिस्सकलभुवनमध्ये क्रीडमानस्य नित्यम् ॥ ३४ ॥इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पं० युद्धखंडे बाणासुरगणपत्वप्राप्तिवर्णनं नाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यास महाप्रेम्णा चरितं शशिमौलिनः ॥ यथाऽवधीत्त्रिशूलेन दानवेन्द्रं गजासुरम् ॥१॥ दानवे निहते देव्या समरे महिषासुरे ॥ देवानां च हितार्थाय पुरा देवा सुखं ययुः ॥ २ ॥ तस्य पुत्रो महावीरो मुनीश्वर गजासुरः ॥ पितुर्वधं हि संस्मृत्य कृतं देव्या सुरार्थनात् ॥ ३ ॥ स तद्वैरमनुस्मृत्य तपोर्थं गतवान्वने ॥ समुद्दिश्य

ि धि प्रीतया तताप परमं तपः ॥ ४ ॥ अवध्योऽहं भविष्यामि स्त्रीपुंभिः कामनिर्जितैः ॥ संविचार्येति मनसाऽभूत्तपो तमानसः ॥ ५ ॥ स तेपे
हिमवद्द्रोण्यां तपः परमदारुणम् ॥ ऊर्द्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठाश्रितावनिः ॥ ६ ॥ जटाभारैस्स वै रेजे प्रलयार्क इवांशुभिः ॥ महिषासुरपुत्रोऽ
सौ गजासुर उदारधीः ॥ ७ ॥ तस्य मूर्ध्नः समुद्भूतस्सधूमोऽग्निस्तपोमयः ॥ तिर्यगूर्ध्वमधोलोकांस्तापयन्विष्वगीरितः ॥ ८ ॥ चुक्षुभुर्नद्युदन्वन्त
श्चाऽग्नेर्मूर्द्धसमुद्भवात् ॥ निपेतुस्सग्रहास्तारा जज्वलुश्च दिशो दश ॥ ९॥ तेन तप्तास्सुरास्सर्वे दिवं त्यक्त्वा सवासवाः ॥ ब्रह्मलोकं ययुर्विज्ञापयामा
सुश्चचाल भूः ॥ १० ॥ देवा ऊचुः ॥ विधे गजासुरतपस्तप्ता वयमथाऽऽकुलाः ॥ न शक्नुमो दिवि स्थातुमतस्ते शरणं गताः ॥ ११ ॥ विधेह्युप
शमं तस्य चान्याञ्जीवयितुं कृपा ॥ लोका नंक्ष्यन्त्यन्यथा हि सत्यंसत्यं ब्रुवामहे ॥१२॥इति विज्ञापितो देवैर्वासवाद्यैस्स आत्मभूः ॥ भृगुदक्षादिभि
र्ब्रह्मा ययौ दैत्यवराश्रमम्॥ १३ ॥ तपन्तं तपसा लोकान्यथाऽभ्रापिहितं दिवि॥विलक्ष्य विस्मितः प्राह विहसन्सृष्टिकारकः ॥१४॥ब्रह्मोवाच॥उत्तिष्ठो
त्तिष्ठ दैत्येन्द्र तपस्सिद्धोऽसि माहिषे॥प्राप्तोऽहं वरदस्तात वरं वृणु यथेप्सितम्॥ १५॥सनत्कुमार उवाच॥उत्थायोत्थाय दैत्ये द्रईक्षमाणो दृशा विभुम्॥
गिरा गद्गदया प्रीतोऽगृणाद्देवं स माहिषिः ॥१६॥ गजासुर उवाच ॥ नमस्ते देवदेवेश यदि दास्यसि मे वरम् ॥ अवध्योऽहं भवेयं वै स्त्रीपुंसैःकामनि
र्जितैः ॥ १७ ॥ महाबलो महावीर्योऽजेयो देवादिभिस्सदा ॥ सर्वेषां लोकपालानां निखिलर्द्धिसुभुग्विभो ॥१८॥ सनत्कुमार उवाच ॥ एवं वृतश्श
तधृतिर्दानवेन स तेन वै ॥ प्रादात्तत्तपसा प्रीतो वरं तस्य सुदुर्लभम्॥१९॥एवं लब्धवरो दैत्यो माहिषिश्च गजासुरः॥ सुप्रसन्नमनास्सोऽथ स्वधाम
प्रत्यपद्यत॥ २० ॥ स विजित्य दिशस्सर्वा लोकांश्च त्रीन्महासुरः ॥ देवासुरमनुष्येन्द्रान्गंधर्वगरुडोरगान्॥ २१॥इत्यादीन्निखिलाञ्जित्वा वशमानी
य विश्वजित् ॥ जहार लोकपालानां स्थानानि सह तेजसा ॥२२॥ देवोद्यानश्रिया जुष्टमध्यास्ते स्म त्रिविष्टपम् ॥ महेन्द्रभवनं साक्षान्निर्मितं विश्व
कर्मणा ॥२३॥ तस्मिन्महेन्द्रस्य गृहे महाबलो महामना निर्जितलोक एकराट् ॥ रेमेऽभिवंद्यांघ्रियुगः सुरादिभिः प्रतापितैरूर्जितचंडशासनः॥२४॥
स इत्थं निर्जितककुबेकराड् विषयान्प्रियान् ॥ यथोपजोषं भुंजानो नातृप्यदजितेन्द्रियः ॥ २५ ॥ एवमैश्वर्यमत्तस्य दृप्तस्योच्छास्त्रवर्तिनः ॥
काले व्यतीते महति पापबुद्धिरभूत्ततः ॥ २६ ॥ महिषासुरपुत्रोऽसौ संचिक्लेश द्विजान्वरान् ॥ तापसान्नितरां पृथ्व्यां दानवस्सुरमर्दनः ॥ २७ ॥
सुरान्नरांश्च प्रमथान्सर्वांश्चिक्लेश दुर्मतिः ॥ धर्मान्वितान्विशेषेण पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ २८ ॥ एकस्मिन्समये तात दानवोऽसौ महाबलः ॥ अगच्छ
द्राजधानीं वै शंकरस्य गजासुरः ॥ २९॥ समागते सुरेन्द्रे हि महान्कलकलो मुने ॥ त्राहित्राहीति तत्रासीदानंदवनवासिनाम् ॥ ३० ॥ महिषाऽ

रपुत्रोऽसौ यदा पुर्यां समागतः ॥ प्रमथन्प्रमथान्सर्वान्निजवीर्यमदोद्धतः ॥३१॥ तस्मिन्नवसरे देवाश्शक्राद्यास्तत्पराजिताः ॥ शिवस्य शरणं जग्मु
र्नत्वा तुष्टुवुरादरात ॥ ३२ ॥ न्यवेदयन्दानवस्य तस्य काश्यां समागमम् ॥ क्लेशाधिक्यं तत्रत्यानां तन्नाथानां विशेषतः ॥ ३३ ॥ देवा
ऊचुः ॥ देवदेव महादेव तव पुर्य्यां गतोऽसुरः ॥ कष्टं दत्ते त्वज्जनानां तं जहि त्वं कृपानिधे ॥ ३४ ॥ यत्रयत्र धरायां च चरणं प्रमिणोति हि
अचलां सचलां तत्र करोति निजभारतः ॥ ३५ ॥ ऊरुवेगेन तरवः पतंति शिखरैस्सह ॥ यस्य दोर्दंडघातेन चूर्णीस्युश्च शिलोच्चयाः ॥
॥ ३६ ॥ यस्य मौलिजसंघर्षाद्घना व्योम त्यजंत्यपि ॥ नीलिमानं न चाद्यापि जह्युस्तत्केशसंगजम् ॥ ३७ ॥ यस्य विश्वाससं
भारैरुत्तरंगा महाब्धयः ॥ नद्योऽप्यमन्दकल्लोला भवंति तिमिभिस्सह ॥ ३८ ॥ योजनानां सहस्राणि नव यस्य समुच्छ्रयः ॥ तावानेव हि
विस्तारस्तनोर्मायाविनोऽस्य हि ॥ ३९ ॥ यन्नेत्रयोः पिंगलिमा तथा तरलिमा पुनः ॥ विद्युता नोह्यतेऽद्यापि सोऽयं स्माऽऽयाति
सत्वरम् ॥ ४० ॥ यांयां दिशं समभ्येति सोऽयं दुस्सहदानवः ॥ अवध्योऽहं भवामीति[1] स्त्रीपुंसैः कामनिर्जितैः ॥ ४१ ॥ इत्येवं चेष्टितं
तस्य दानवस्य निवेदितम् ॥ रक्षस्व भक्तान्देवेश काशीरक्षणतत्परः ॥ ४२ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इति संप्रार्थितो देवैर्भक्तरक्षणतत्परः ॥
तत्राऽऽजगाम सोऽरं तद्वधकामनया हरः ॥ ४३ ॥ आगतं तं समालोक्य शंकरं भक्तवत्सलम् ॥ त्रिशूलहस्तं गर्जंतं जगर्ज स गजासुरः ॥ ४४ ॥
ततस्तयोर्महानासीत्समरो दारुणोऽद्भुतः ॥ नानास्त्रशस्त्रसंपातैर्वीरारावं प्रकुर्वतोः ॥ ४५॥ गजासुरोऽतितेजस्वी महाबलपराक्रमः ॥ विव्याध गिरिशं
बाणैस्तीक्ष्णैर्दानवघातिनम् ॥ ४६ ॥ अथ रुद्रो रौद्रतनुः स्वशरैरतिदारुणैः ॥ तच्छरांश्चिच्छिदे पूर्णमप्राप्तांस्तिलशो मुने ॥ ४७ ॥ ततो गजासुरः
क्रुद्धोऽभ्यधावत्तं महेश्वरम् ॥ खड्गहस्तः प्रगर्ज्योच्चैर्हतोऽसीत्यद्य वै मया ॥ ४८ ॥ ततस्त्रिशूलहेतिस्तमायांतं दैत्यपुंगवम् ॥ विज्ञायावध्यमन्येन
शूलेनाभिजघान तम् ॥ ४९ ॥ प्रोतस्तेन त्रिशूलेन स च दैत्यो गजासुरः ॥ छत्रीकृतमिवात्मानं मन्यमानो जगौ हरम् ॥५०॥ गजासुर उवाच ॥
देवदेव महादेव तव भक्तोऽस्मि सर्वथा ॥ जाने त्वां त्रिदिवेशान त्रिशूलिन्स्मरहारिणम् ॥५१॥ तव हस्ते मम वधो महाश्रेयस्करो मतः ॥ अंधकारे
महेशान त्रिपुरांतक सर्वग ॥ ५२ ॥ किंचिद्विज्ञप्तुमिच्छामि तच्छृणुष्व कृपाकर ॥ सत्यं ब्रवीमि नाऽसत्यं मृत्युंजय विचारय ॥ ५३ ॥ त्वमेको

[1] विकत्थत इति शेषः।

264B

जगतां वंद्यो विश्वस्योपरि संस्थितः॥ कालेन सर्वैर्मन्तव्यं श्रेयसे मृत्युरीदृशः ॥५४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य शंकरः करुणानिधिः ॥ प्रहस्य प्रत्युवाचेशो माहिषेयं गजासुरम् ॥ ५५ ॥ ईश्वर उवाच ॥ महापराक्रमनिधे दानवोत्तम सन्मते ॥ गजासुर प्रसन्नोऽस्मि स्वानुकूलं वरं वृणु ॥ ५६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य महेशस्य वचनं वरदस्य हि ॥ प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा दानवेन्द्रो गजासुरः ॥५७ ॥ गजासुर उवाच ॥ यदि प्रसन्नो दिग्वासस्तदा नित्यं वसान मे ॥ इमां कृत्तिं महेशान त्वत्त्रिशूलाग्निपाविताम् ॥५८॥ स्वप्रमाणां सुखस्पर्शां रणांगणपणीकृताम् ॥ दर्शनीयां महादिव्यां सर्वदैव सुखावहाम् ॥ ५९ ॥ इष्टगंधिस्सदैवास्तु सदैवास्त्वतिकोमला ॥ सदैव निर्मला चास्तु सदैवास्त्वतिमंडनाम् ॥ ६० ॥ महातपोनलज्वालां प्राप्यापि सुचिरं विभो ॥ न दग्धा कृत्तिरेषा मे पुण्यगंधनिधेस्ततः ॥६१ ॥ यदि पुण्यवती नैषा मम कृत्तिर्दिगंबर ॥ तदा त्वदंगसंगोऽस्याः कथं जातो रणांगणे ॥६२॥ अन्यं च मे वरं देहि यदि तुष्टोऽसि शंकर॥नामास्तु कृत्तिवासास्ते प्रारभ्याद्यतनं दिनम् ॥ ६३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ श्रुत्वेति स वचस्तस्य शंकरो भक्तवत्सलः ॥ तथेत्युवाच सुप्रीतो महिषासुरजं च तम् ॥ ६४ ॥ पुनः प्रोवाच प्रीतात्मा दानवं तं गजासुरम् ॥ भक्तप्रियो महेशानो भक्तिनिर्मलमानसम् ॥ ६५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ इदं पुण्यं शरीरं ते क्षेत्रेऽस्मिन्मुक्तिसाधने ॥ मम लिंगं भवत्वत्र सर्वेषां मुक्तिदायकम् ॥ ६६ ॥ कृत्तिवासेश्वरं नाम महापातकनाशनम्॥ सर्वेषामेव लिंगानां शिरोभूतं विमुक्तिदम् ॥ ६७ ॥ कथयित्वेति देवेशस्तत्कृत्तिं परिगृह्य च ॥ गजासुरस्य महतीं प्रावृणोद्धि दिगंबरः ॥ ६८ ॥ महामहोत्सवो जातस्तस्मिन्नह्नि मुनीश्वर ॥ हर्षमापुर्जनास्सर्वे काशीस्थाः प्रमथास्तथा ॥६९ ॥ हरिब्रह्मादयो देवा हर्षनिर्भरमानसाः ॥ तुष्टुवुस्तं महेशानं नत्वा सांजलयस्ततः ॥ ७० ॥ हते तस्मिन्दानवेश माहिषे हि गजासुरे ॥ स्वस्थानं भेजिरे देवा जगत्स्वास्थ्यमवाप च ॥ ७१ ॥ इत्युक्तं चरितं शंभोर्भक्तवात्सल्यसूचकम् ॥ स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं धनधान्यप्रवर्द्धनम् ॥७२॥ य इदं शृणुयात्प्रीत्या श्रावयेद्वा शुचिव्रतः ॥ स भुक्त्वा च महासौख्यं लभेतांते परं सुखम् ॥ ७३ ॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखण्डे गजासुरवधो नाम सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यास प्रवक्ष्यामि चरितं शशिमौलिनः ॥ यथा दुंदुभिनिर्ह्रादमवधीद्दितिजं हरः ॥ १ ॥ हिरण्याक्षे हते दैत्ये दितिपुत्रे महाबले ॥ विष्णुदेवेन कालेन प्राप दुःखं महद्दितिः ॥ २ ॥ दैत्यो दुंदुभिनिर्ह्रादो दुष्टः प्रह्लादमातुलः ॥ सांत्वयामास तां वाग्भिर्दुःखितां देवदुः

१ श्वा आर्षः ।

खदः ॥ ३ ॥ अथ दैत्यस्स मायावी दितिमाश्वास्य दैत्यराट् ॥ देवाः कथं सुजेयाः स्युरित्युपायमचिंतयत् ॥ ४ ॥ देवैश्च घातितो वीरो हिरण्या
क्षो महासुरः ॥ विष्णुना च सह भ्रात्रा सच्छलैर्दैत्यवैरिभिः ॥५॥ किंबलाश्च किमाहाराः किमाधारा हि निर्जराः ॥ मया कथं सुजेयास्स्युरित्युपाय
मचिंतयत् ॥ ६ ॥ विचार्य बहुशो दैत्यस्तत्त्वं विज्ञाय निश्चितम् ॥ अवश्यमग्रजन्मानो हेतवोऽत्र विचारतः ॥ ७ ॥ ब्राह्मणान्हंतुमसकृदन्वधा
वत वै ततः ॥ दैत्यो दुन्दुभिनिर्ह्रादो देववैरी महाखलः ॥८॥ यतः क्रतुभुजो देवाः क्रतवो वेदसंभवाः॥ते वेदा ब्राह्मणाधारास्ततो देवबलं द्विजाः॥
॥ ९ ॥ निश्चितं ब्राह्मणाधारास्सर्वे वेदास्सवासवाः ॥ गीर्वाणा ब्राह्मणबला नात्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥ ब्राह्मणा यदि नष्टास्स्युर्वेदा नष्टास्त
तस्स्वयम् ॥ अतस्तेषु प्रणष्टेषु विनष्टाः सततं सुराः॥११॥यज्ञेषु नाशं गच्छत्सु हताहारास्ततस्सुराः ॥ निर्बलास्सुखजय्याः स्युर्निर्जितेषु सुरेष्वथ
॥ १२॥ अहमेव भविष्यामि मान्यस्त्रिजगतीपतिः ॥ आहरिष्यामि देवानामक्षयास्सर्वसंपदः ॥ १३ ॥ निर्वेक्ष्यामि सुखान्येव राज्ये निहतकंटके ॥
इति निश्चित्य दुर्बुद्धिः पुनश्चिंतितवान्खलः ॥ १४ ॥ द्विजाः क्व संति भूयांसो ब्रह्मतेजोऽतिबृंहिताः ॥ श्रुत्यध्ययनसंपन्नास्तपोबलसमन्विताः ।
॥ १५ ॥ भूयसां ब्राह्मणानां तु स्थानं वाराणसी खलु ॥ तामादावुपसंहृत्य यायां तीर्थांतरं ततः ॥१६॥ यत्र यत्र हि तीर्थेषु यत्र यत्राश्रमेषु च ॥
संति सर्वेऽग्रजन्मानस्ते मयाद्यास्समंततः ॥ १७ ॥ इति दुंदुभिनिर्ह्रादो मतिं कृत्वा कुलोचिताम् ॥ प्राप्यापि काशीं दुर्वृत्तो मायावी न्यवधी
द्द्विजान् ॥ १८ ॥ समित्कुशान्समादातुं यत्र यांति द्विजोत्तमाः ॥ अरण्ये तत्र तान्सर्वान्स भक्षयति दुर्मतिः ॥ १९ ॥ यथा कोऽपि न वेत्त्येव
तथाऽऽच्छन्नोऽभवत्पुनः ॥ वने वनेचरो भूत्वा यादोरूपो जलाशये ॥ २० ॥ अदृश्यरूपी मायावी देवानामप्यगोचरः ॥ दिवा ध्यानपरस्तिष्ठन्मुनि
वन्मुनिमध्यगः ॥ २१ ॥ प्रवेशमुटजानां च निर्गमं हि विलोकयन् ॥ यामिन्यां व्याघ्ररूपेणाभक्षयद्ब्राह्मणान्बहून् ॥ २२ ॥ निश्शंकम्भक्षयत्येवं
न त्यजत्यपि कीकशम् ॥ इत्थं निपातितास्तेन विप्रा दुष्टेन भूरिशः ॥ २३ ॥ एकदा शिवरात्रौ तु भक्तस्त्वेको निजोटजे ॥ सपर्यां देव
देवस्य कृत्वा ध्यानस्थितोऽभवत् ॥ २४ ॥ स च दुंदुभिनिर्ह्रादो दैत्येन्द्रो बलदर्पितः ॥ व्याघ्ररूपं समास्थाय तमादातुं मतिं दधे ॥
॥ २५ ॥ तं भक्तं ध्यानमापन्नं दृढचित्तं शिवेक्षणे ॥ कृतास्त्रमन्त्रविन्यासं तं क्रांतुमशकन्न सः ॥ २६ ॥ अथ सर्वगतश्शम्भुर्ज्ञा
त्वा तस्याशयं हरः ॥ दैत्यस्य दुष्टरूपस्य वधाय विदधे धियम् ॥ २७ ॥ यावदादित्सति व्याघ्रस्तावदाविरभूद्धरः ॥ जगद्रक्षा

१ मर्त्वेबुरिति शेषः ।

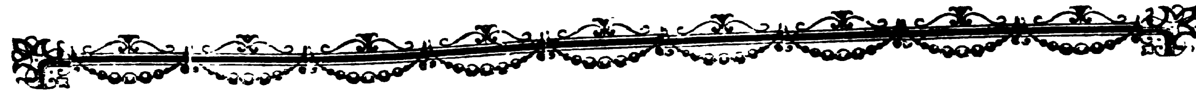
264A

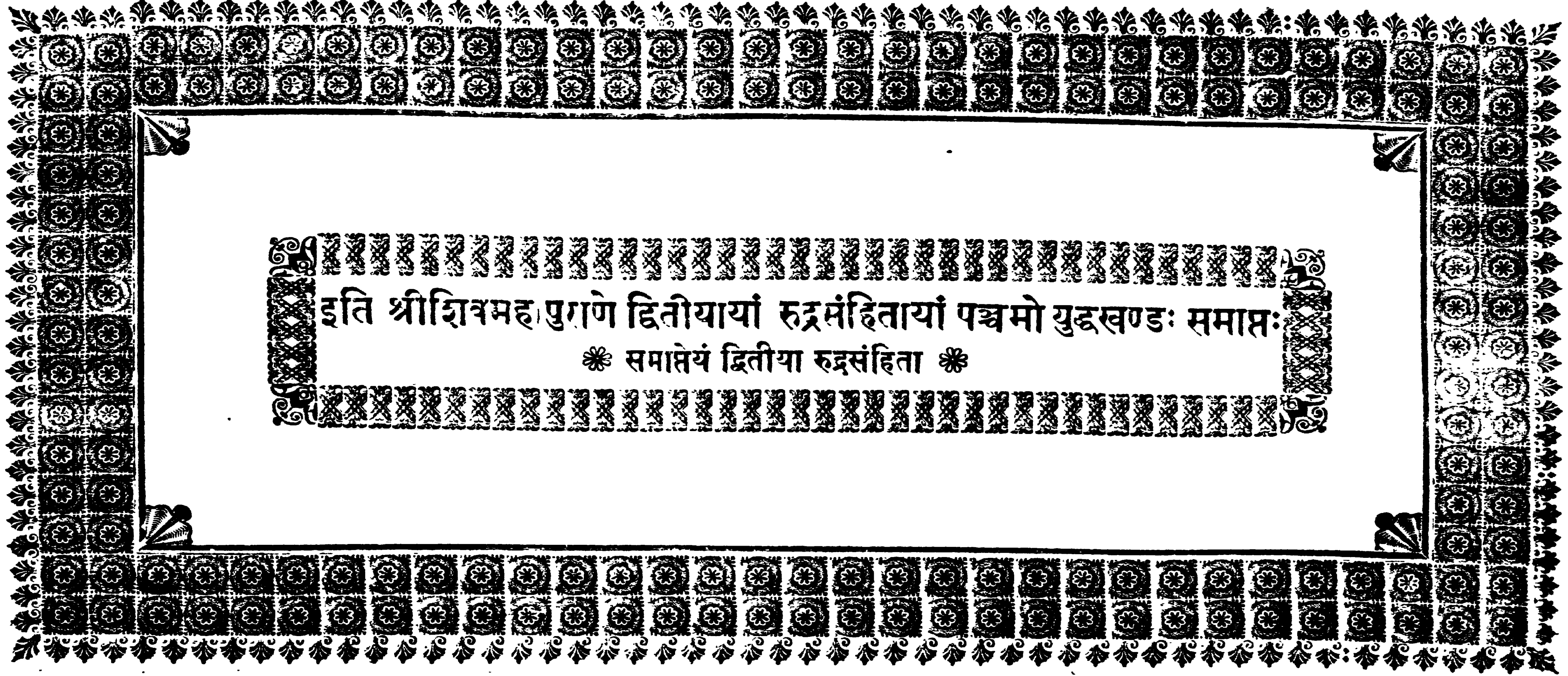
मणिरूपक्षो भक्तरक्षणदक्षधीः ॥ २८ ॥ रुद्रमायांतमालोक्य तद्भक्तार्चितलिंगतः ॥ दैत्यस्तेनैव रूपेण ववृधे भूधरोपमः ॥ २९ ॥ सावज्ञमथ
सर्वज्ञं यावत्पश्यति दानवः ॥ तावदायातमादाय कक्षायंत्रे न्यपीडयत् ॥ ३० ॥ पंचास्यस्त्वथ पंचास्यं मुष्ट्या मूर्द्धन्यताडयत् ॥ भक्तवत्सल
नामासौ वज्रादपि कठोरया ॥ ३१ ॥ स तेन मुष्टिघातेन कक्षानिष्पेषणेन च ॥ अत्यार्तमारटद्‌व्याघ्रो रोदसीं पूरयन्मृतः ॥ ३२ ॥ तेन
नादेन महता संप्रवेपितमानसाः ॥ तपोधनास्समाजग्मुर्निशि शब्दानुसारतः ॥ ३३ ॥ अत्रेश्वरं समालोक्य कक्षीकृतमगेश्वरम् ॥ तुष्टुवुः प्रणता
स्सर्वे शर्वं जयजयाक्षरैः ॥ ३४ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ परित्राताः परित्राताः प्रत्यूहाद्दारुणादितः ॥ अनुग्रहं कुरुष्वेश तिष्ठात्रैव जगद्गुरो ॥३५॥ अने
नैव स्वरूपेण व्याघ्रेश इति नामतः ॥ कुरु रक्षां महादेव ज्येष्ठस्थानस्य सर्वदा ॥ ३६ ॥ अन्येभ्यो ह्युपसर्गेभ्यो रक्ष नस्तीर्थवासिनः ॥ दुष्टान
पास्य गौरीश भक्तेभ्यो देहि चाभयम् ॥ ३७ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां भक्तानां चन्द्रशेखरः ॥ तथेत्युक्त्वा पुनः प्राह स
भक्तान्भक्तवत्सलः ॥ ३८ ॥ महेश्वर उवाच ॥ यो मामनेन रूपेण द्रक्ष्यति श्रद्धयात्र वै ॥ तस्योपसर्गसंघातं पातयिष्याम्यसंशयम् ॥ ३९ ॥
मच्चरित्रमिदं श्रुत्वा स्मृत्वा लिंगमिदं हृदि ॥ संग्रामे प्रविशन्मर्त्यो जयमाप्नोत्यसंशयम् ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवास्समाजग्मुस्सवासवाः ॥
जयेति शब्दं कुर्वंतो महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ४१ ॥ प्रणम्य शंकरं प्रेम्णा सर्वे सांजलयस्सुराः ॥ नतस्कंधाः सुवाग्भिस्ते तुष्टुवुर्भक्तवत्सलम् ॥
॥ ४२ ॥ देवा ऊचुः ॥ जय शंकर देवेश प्रणतार्तिहर प्रभो ॥ एतद्दुंदुभिनिर्ह्रादवधात्त्राता वयं सुराः ॥ ४३ ॥ सदा रक्षा प्रकर्तव्या भक्तानां
भक्तवत्सल ॥ वध्याः खलाश्च देवेश त्वया सर्वेश्वर प्रभो ॥ ४४ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां सुराणां परमेश्वरः ॥ तथेत्युक्त्वा प्रसन्नात्मा तत्र
लयं ययौ ॥ ४५ ॥ सविस्मयास्ततो देवास्स्वंस्वं धाम ययुर्मुदा ॥ तेऽपि विप्रा महाहर्षात्पुनर्याता यथागतम् ॥ ४६ ॥ इदं चरित्रं परमं व्याघ्रेश्वर
समुद्भवम् ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्वापि पठेद्वा पाठयेत्तथा ॥ ४७ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति नरस्स्वमनसेप्सितान् ॥ [illegible] लभते मोक्षं
सर्वदुःखविवर्जितः ॥ ४८ ॥ इदमाख्यानमतुलं शिवलीलामृताक्षरम् ॥ स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम् ॥ ४९ ॥ [illegible] भक्तिप्रदं धन्यं
शिवप्रीतिकरं शिवम् ॥ परमज्ञानदं रम्यं विकारहरणं परम् ॥५०॥ इति श्रीशिवमहापुराणे द्वि० रुद्रसंहितायां पञ्च० युद्धखंडे दुंदुभिनिर्ह्राददैत्यवध
वर्णनं नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ शृणु व्यास सुसंप्रीत्या चरितं परमेशितुः ॥ यथावधीत्[illegible]प्रियया दैत्यमुद्दिश्य सं
ज्ञया ॥ १ ॥ आस्तां पुरा महादैत्यौ विदलोत्पलसंज्ञकौ ॥ अपुंवध्यौ महावीरौ सुदृप्तौ वरतो विधेः ॥ २ ॥ तृणीकृतत्रिजगतौ पुरुषाभ्यां स्वदोर्व

लात् ॥ ताभ्यां सर्वे सुरा ब्रह्मन् दैत्याभ्यां निर्जिता रणे ॥ ३ ॥ ताभ्यां पराजिता देवा विधेस्ते शरणं गताः॥ नत्वा तं विधिवत्सर्वे कथयामासुराद रात् ॥ ४ ॥ इति ब्रह्मा ह्यवोचत्तान् देव्या वध्यौ च तौ ध्रुवम् ॥ धैर्य्यं कुरुत संस्मृत्य सशिवं शिवमादरात् ॥५॥ भक्तवत्सलनामासौ सशिवश्शं करश्शिवः ॥ शं करिष्यत्यदीर्घेण कालेन परमेश्वरः ॥ ६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ इत्युक्त्वा तांस्ततो ब्रह्मा तूष्णीमासीच्छिवं स्मरन् ॥ तेऽपि देवा मुदं प्राप्य स्वंस्वं धाम ययुस्तदा ॥ ७ ॥ अथ नारददेवर्षिश्शिवप्रेरणया तदा ॥ गत्वा तदीयभवनं शिवासौंदर्यमाजगौ ॥८॥ श्रुत्वा तद्वचनं दैत्या वास्तां मायाविमोहितौ ॥ देवीं परिजिहीर्षू तौ विषमेषुप्रपीडितौ ॥९॥ विचारयामासतुस्तौ कदा कुत्र शिवा च सा ॥ भविष्यति विधेः प्राप्तोदया त्राविति सर्वदा ॥ १० ॥ एकस्मिन्समये शंभुर्विजहार सुलीलया ॥ कौतुकेनैव चिक्रीडे शिवा कंदुकलीलया ॥११॥ सखीभिस्सह सुप्रीत्या कौतु काच्छिवसन्निधौ ॥ १२ ॥ उदंचंत्यंचदंगानां लाघवं परितन्वती ॥ निश्श्वासामोदमुदितभ्रमराकुलितेक्षणा ॥ १३ ॥ भ्रश्यद्धम्मिल्लसन्माल्यस्वपुरी कृतभूमिका ॥ स्विद्यत्कपोलपत्रालीस्रवदंबुकणोज्ज्वला ॥ १४ ॥ स्फुटच्चोलांशुकपथतिर्यदंगप्रभावृता ॥ उल्लसत्कंदुकास्फालातिश्रोणितकराम्बुजा ॥ १५ ॥ कंदुकानुगसद्दृष्टिनर्तितभ्रूलतांचला ॥ मृडानी किल खेलंती ददृशे जगदम्बिका ॥ १६ ॥ अंतरिक्षचराभ्यां च दितिजाभ्यां कटा क्षिता ॥ क्रोडीकृताभ्यामिव वै समुपस्थितमृत्युना ॥ १७ ॥ विदलोत्पलसंज्ञाभ्यां दृप्ताभ्यां वरतो विधेः ॥ तृणीकृतत्रिजगती पुरुषाभ्यां स्वदोर्बलात् ॥ १८ ॥ देवीं तां संजिहीर्षन्तौ विषमेषुप्रपीडितौ ॥ दिव उत्तेरतुः क्षिप्रं मायां स्वीकृत्य शांबरीम् ॥ १९ ॥ धृत्वा पारिषदीं माया मायातावं विक्रांतिकम् ॥ तावत्यंतं सुदुर्वृत्तावतिचंचलमानसौ ॥ २० ॥ अथ दुष्टनिहंत्रा वै सावज्ञेन हरेण तौ ॥ विज्ञातौ च क्षणादास्तां चांच ल्याल्लोचनोद्भवात् ॥२१॥ कटाक्षिताथ देवेन दुर्गा दुर्गतिघातिनी ॥ दैत्याविमाविति गणौ नेति सर्वस्वरूपिणा ॥२२॥ अथ सा नेत्रसंज्ञां स्वस्वा मिनस्तां बुबोध ह ॥ महाकौतुकिनस्तात शंकरस्य परेशितुः ॥२३॥ ततो विज्ञाय संज्ञां तां सर्वज्ञार्द्धशरीरिणी ॥ तेनैव कंदुकेनाथ युगपन्निर्जघान तौ ॥ २४ ॥ महाबलौ महादेव्या कंदुकेन समाहतौ ॥ परिभ्रम्यपरिभ्रम्य तौ दुष्टौ विनिपेततुः ॥ २५ ॥ वृन्तादिव फले पक्वे तालेनानिलल्लो लिते ॥ दंभोलिना परिहृते शृंगे इव महागिरेः ॥२६॥ तौ निपात्य महादैत्यावकार्यकरणोद्यतौ ॥ ततः परिणतिं यातो लिंगरूपेण कंदुकः ॥२७॥ कंदुकेश्वरसंज्ञां च तल्लिंगमभवत्तदा ॥ ज्येष्ठेश्वरसमीपे तु सर्वदुष्टनिवारणम् ॥२८॥ एतस्मिन्नेव समये हरिब्रह्मादयस्सुराः ॥ शिवाविर्भावमाज्ञाय वृषय श्च समाययुः ॥२९॥ अथ सर्वे सुराश्शम्भोर्वरान्प्राप्य तदाज्ञया ॥ स्वधामानि ययुः प्रीतास्तथा काशीनिवासिनः ॥३०॥ सांबिकं शंकरं दृष्ट्वा कृत

ञ्जलिपुटाश्च ते ॥ प्रणम्य तुष्टुवुर्भक्त्या वाग्भिरिष्टाभिरादरात् ॥ ३१ ॥ साम्बिकोऽपि शिवो व्यास क्रीडित्वा सुविहारवित् ॥ जगाम स्वालयं प्रीत
स्सगणो भक्तवत्सलः ॥ ३२ ॥ कंदुकेश्वरलिंगं च काश्यां दुष्टनिवर्हणम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं सर्वकामदं सर्वदा सताम् ॥ ३३ ॥ इदमाख्यानमतुलं
शृणुयाद्यो मुदान्वितः ॥ श्रावयेद्वा पठेद्यश्च तस्य दुःखभयं कुतः ॥ ३४ ॥ इह सर्वसुखं भुक्त्वा नानाविधमनुत्तमम् ॥ परत्र लभते दिव्यां गतिं वै
देवदुर्लभाम् ॥ ३५ ॥ इति ते वर्णितं तात चरितं परमाद्भुतम् ॥ शिवयोर्भक्तवात्सल्यसूचकं शिवदं सताम् ॥ ३६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वामंत्र्य तं
व्यासं तन्नुतो मद्वरात्मजः ॥ ययौ विहायसा काशीं चरितं शशिमौलिनः ॥ ३७ ॥ युद्धखंडमिदं प्रोक्तं मया ते मुनिसत्तम ॥ रौद्रीयसंहितामध्ये
सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३८ ॥ इयं हि संहिता रौद्री सम्पूर्णा वर्णिता मया ॥ सदा शिवप्रियतरा भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ ३९ ॥ इमां यश्च पठेन्नित्यं शत्रु
बाधानिवारिकाम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति ततो मुक्तिं लभेत ना ॥ ४० ॥ सूत उवाच ॥ इति ब्रह्मसुतश्श्रुत्वा पित्रा शिवयशः परम् ॥ शतनामाप्य
शंभोश्च कृतार्थोऽभूच्छिवानुगः ॥ ४१ ॥ ब्रह्मनारदसम्वादः सम्पूर्णः कथितो मया ॥ शिवस्सर्वप्रधानो हि किं भूयश्श्रोतुमिच्छसि ॥ ४२ ॥ इति
श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमे युद्धखंडे विदलोत्पलदैत्यवधवर्णनं नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ समाप्तोऽयं युद्धखंडः ॥

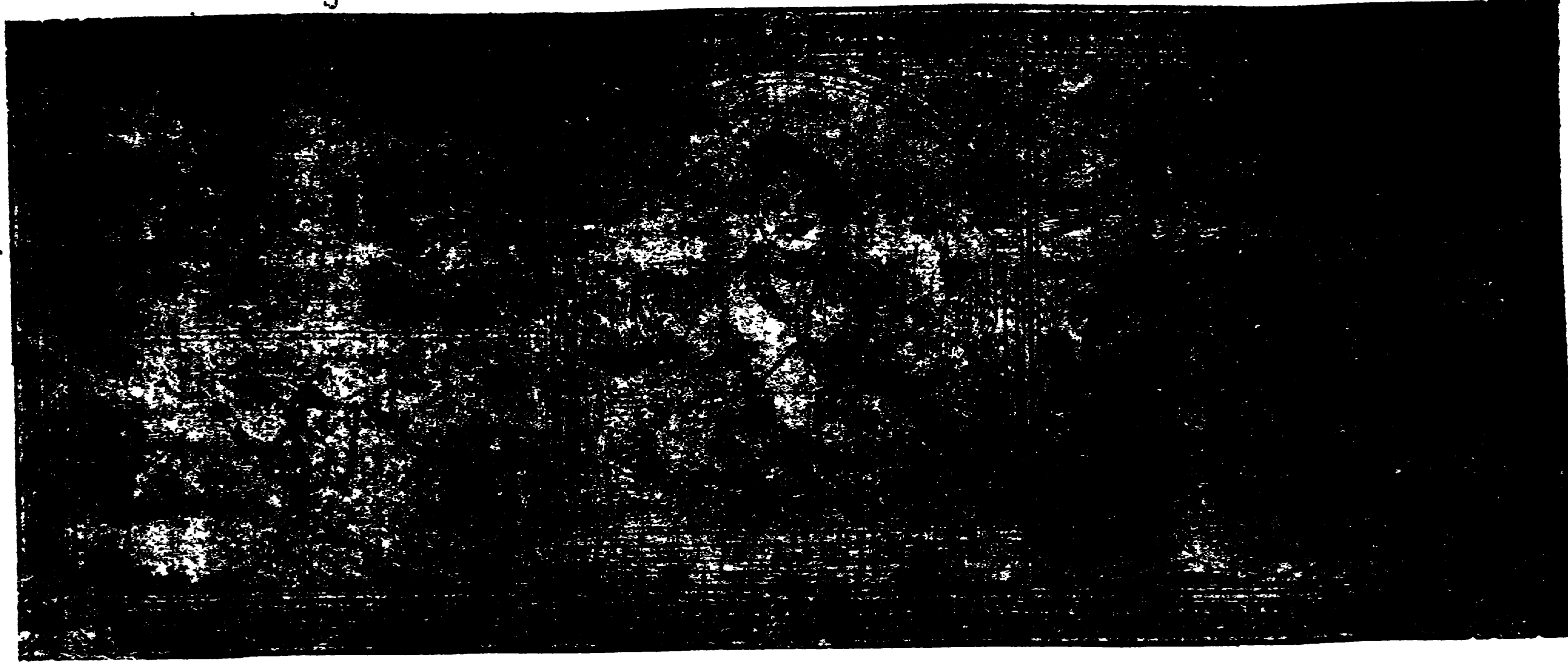
समाप्तेयं द्वितीया रुद्रसंहिता ॥ २ ॥

इति श्रीशिवमहापुराणे द्वितीयायां रुद्रसंहितायां पञ्चमो युद्धखण्डः समाप्तः
समाप्तेयं द्वितीया रुद्रसंहिता

262

॥ अथ श्रीशिवमहापुराणे तृतीया शतरुद्रसंहिता प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ तृतीया शतरुद्रसंहिता प्रारभ्यते ॥ "वन्दे महानन्दमनन्तलीलम्महेश्वरं सर्व्वविभुम्महान्तम् ॥ गौरीप्रियं कार्तिकविघ्नग
जसमुद्भवं शंकरमादिदेवम् ॥ १ ॥" शौनक उवाच ॥ व्यासशिष्य महाभाग सूत ज्ञानदयानिधे ॥ वद शंभ्वतारांश्च यैरकार्षीत्सतां शिवम् ॥
॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ मुने शौनक सद्भक्त्या दत्तचित्तो जितेन्द्रियः ॥ अवतारान्शिवस्याहं वच्मि ते मुनये शृणु ॥ २ ॥ एतत्पृष्टः पुरा नन्दी
शिवमूर्तिस्सतां गतिः ॥ सनत्कुमारेण मुने तमुवाच शिवं स्मरन् ॥ ३ ॥ नन्दीश्वर उवाच ॥ असंख्याता हि कल्पेषु विभोः सर्व्वेश्वरस्य वै ॥
अवतारास्तथापीह वच्म्यहं तान्यथामति ॥ ४ ॥ एकोनविंशकः कल्पो विज्ञेयः श्वेतलोहितः ॥ सद्योजातावतारस्तु प्रथमः परिकीर्तितः ॥ ५ ॥
तस्मिंस्तत्परमं ब्रह्म ध्यायतो ब्रह्मणस्तथा ॥ उत्पन्नस्तु शिखायुक्तः कुमारः श्वेतलोहितः ॥ ६ ॥ तं दृष्ट्वा पुरुषं ब्रह्मा ब्रह्मरूपिणमीश्वरम् ॥ ज्ञात्वा
ध्यात्वा स हृदये ववन्दे प्रयताञ्जलिः ॥ ७ ॥ सद्योजातं शिवं बुद्ध्वा जहर्ष भुवनेश्वरः ॥ मुहुर्मुहुश्च सद्बुद्ध्या परं तं समचिन्तयत् ॥ ८ ॥ ततोऽस्य
ध्यायतः श्वेताः प्रादुर्भूता यशस्विनः ॥ कुमाराः परविज्ञानपरब्रह्मस्वरूपिणः ॥ ९ ॥ सुनन्दो नन्दनश्चैव विश्वनन्दोपनन्दनौ ॥ शिष्यास्तस्य महा
त्मानो यैस्तद्ब्रह्म समावृतम् ॥ १० ॥ सद्योजातश्च वै शम्भुर्ददौ ज्ञानं च वेधसे ॥ सर्गशक्तिमपि प्रीत्या प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ ११ ॥ (इति सद्यो
जातावतारः १) ततो विंशतिमः कल्पो रक्तो नाम प्रकीर्तितः ॥ ब्रह्मा यत्र महातेजा रक्तवर्णमधारयत् ॥ १२ ॥ ध्यायतः पुत्रकामस्य प्रादुर्भू
तो विधेस्सुतः ॥ रक्तमाल्याम्बरधरो रक्ताक्षो रक्तभूषणः ॥ १३ ॥ स तं दृष्ट्वा महात्मानं कुमारं ध्यानमाश्रितः ॥ वामदेवं शिवं ज्ञात्वा प्रणनाम
कृतांजलिः ॥ १४ ॥ ततस्तस्य सुता ह्यासंश्चत्वारो रक्तवाससः ॥ विरजाश्च विवाहश्च विशोको विश्वभावनः ॥ १५ ॥ वामदेवः स वै शम्भुर्ददौ
ज्ञानं च वेधसे ॥ सर्गशक्तिमपि प्रीत्या प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ १६ ॥ (इति वामदेवावतारः २) एकविंशतिमः कल्पः पीतवासा इति स्मृतः ॥
ब्रह्मा यत्र महाभागः पीतवासा बभूव ह ॥ १७ ॥ ध्यायतः पुत्रकामस्य विधेर्जातः कुमारकः ॥ पीतवस्त्रादिकप्रौढो महातेजा महाभुजः ॥ १८ ॥
तं दृष्ट्वा ध्यानसंयुक्तं ज्ञात्वा तत्पुरुषं शिवम् ॥ प्रणनाम ततो बुद्ध्या गायत्रीं शांकरीं विधिः ॥ १९ ॥ जपित्वा तु महादेवीं सर्वलोकनमस्कृ
ताम् ॥ प्रसन्नस्तु महादेवो ध्यानयुक्तेन चेतसा ॥ २० ॥ ततोऽस्य पार्श्वतो दिव्याः प्रादुर्भूताः कुमारकाः ॥ पीतवस्त्रा हि सकला योगमार्गप्रवर्तकाः ॥
॥ २१ ॥ (इति तत्पुरुषावतारः ३) ततस्तस्मिन्गते कल्पे पीतवर्णे स्वयम्भुवः ॥ पुनरन्यः प्रवृत्तस्तु कल्पो नाम्ना शिवस्तु सः ॥ २२ ॥ एका
र्णवे सहस्र्यतीते दिव्यवर्षसहस्रके ॥ स्रष्टुकामः प्रजा ब्रह्मा चिन्तयामास दुःखितः ॥ २३ ॥ ततोऽपश्यन्महातेजाः प्रादुर्भूतं कुमारकम् ॥ कृष्णवं

र्ण महावीर्यं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ २४ ॥ धृतकृष्णाम्बरोष्णीषं कृष्णयज्ञोपवीतिनम् ॥ कृष्णेन मौलिना युक्तं कृष्णस्नानानुलेपनम् ॥ २५ ॥
स तं दृष्ट्वा महात्मानमघोरं घोरविक्रमम् ॥ ववन्दे देवदेवेशमद्भुतं कृष्णपिंगलम् ॥ २६ ॥ अघोरन्तु ततो ब्रह्मा ब्रह्मरूपमचिन्तयत् ॥
तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिर्भक्तवत्सलमव्ययम् ॥ २७ ॥ अथास्य पार्श्वतः कृष्णाः कृष्णस्नानानुलेपनाः ॥ चत्वारस्तु महात्मनः संबभूवुः कुमारकाः
॥ २८ ॥ कृष्णः कृष्णशिखश्चैव कृष्णास्यः कृष्णकण्ठधृक् ॥ इति तेऽव्यक्तनामानः शिवरूपाः सुतेजसः ॥ २९ ॥ एवंभूता महात्मानो
ब्रह्मणः सृष्टिहेतवे ॥ योगं प्रवर्त्तयामासुर्घोराख्यं महदद्भुतम् ॥ ३० ॥ (इत्यघोरावतारश्चतुर्थः ४) अथान्यो ब्रह्मणः कल्पः
प्रावर्त्तत मुनीश्वराः ॥ विश्वरूप इति ख्यातो नामतः परमाद्भुतः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मणः पुत्रकामस्य ध्यायतो मनसा शिवम् ॥
प्रादुर्भूता महानादा विश्वरूपा सरस्वती ॥ ३२ ॥ तथाविधः स भगवानीशानः परमेश्वरः ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशः सर्वाभरण
भूषितः ॥ ३३ ॥ तं दृष्ट्वा प्रणनामासौ ब्रह्मेशानमजं विभुम् ॥ सर्वगं सर्वदं सर्वं सुरूपं रूपवर्जितम् ॥ ३४ ॥ ईशानोऽपि तथादिश्य
सन्मार्गं ब्रह्मणे विभुः ॥ सशक्तिः कल्पयांचक्रे स बालांश्चतुरः शुभान् ॥ ३५ ॥ जटी मुण्डी शिखण्डी च अर्द्धमुण्डश्च जज्ञिरे ॥
योगेनादिश्य सद्धर्मं कृत्वा योगगतिं गताः ॥ ३६ ॥ (इतीशानावतारः पञ्चमः ५) एवं संक्षेपतः प्रोक्तः सद्यादीनां समुद्भवः ॥ सनत्कुमार
सर्वज्ञ लोकानां हितकाम्यया ॥ ३७ ॥ अथ तेषां महाप्राज्ञ व्यवहारं यथायथम् ॥ त्रिलोकहितकारं हि सर्वं ब्रह्माण्डसंस्थितम् ॥ ३८ ॥
ईशानः पुरुषो घोरो वामसंज्ञस्तथैव च ॥ ब्रह्मसंज्ञा महेशस्य मूर्तयः पंच विश्रुताः ॥ ३९ ॥ ईशानः शिवरूपश्च गरीयान्प्रथमः स्मृतः ॥
भोक्तारं प्रकृतेः साक्षात्क्षेत्रज्ञमधितिष्ठति ॥ ४० ॥ शैवस्तत्पुरुषाख्यश्च स्वरूपो हि द्वितीयकः ॥ गुणाश्रयात्मकं भोग्यं सर्वज्ञमधितिष्ठति ॥४१॥
धर्माय स्वांगसंयुक्तं बुद्धितत्त्वं पिनाकिनः ॥ अघोराख्यस्वरूपो यस्तिष्ठत्यंतस्तृतीयकः ॥ ४२ ॥ वामदेवाह्वयो रूपश्चतुर्थः शंकरस्य हि ॥
अहंकृतेरधिष्ठानो बहुकार्यकरः सदा ॥ ४३ ॥ ईशानाह्वस्वरूपो हि शंकरस्येश्वरः सदा ॥ श्रोत्रस्य वचसश्चापि विभोर्व्योम्नस्तथैव च ॥ ४४ ॥
त्वक्पाणिस्पर्शवायूनामीश्वरं रूपमैश्वरम् ॥ पुरुषाख्यं विचारज्ञा मतिमन्तः प्रचक्षते ॥ ४५ ॥ वपुषश्च रसस्यापि रूपस्याग्नेस्तथैव च ॥
अघोराख्यमधिष्ठानं रूपमाहुर्मनीषिणः ॥ ४६ ॥ रशनायाश्च पायोश्च रसस्यापां तथैव च ॥ ईश्वरं वामदेवाख्यं स्वरूपं शांकरं स्मृतम् ॥ ४७ ॥